

أَعْلَمُ الصَّالِحِينَ

لَفَوَائِدُ قِيُودَاتِ الْجَلَالَيْنِ

مفتی محمد رفیع

جَمَالِیْن شَرَحَ جَمَالِیْن

شارح صحیح القرآن مجلد ششم

مَلَأْنِي سُبْحَانَكَ وَأَعِزَّنِي بِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

پیشوئیہ اور اسلام

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

وائس ایپ گروپ
کتاب دینی کتب خانہ
کتاب اللہ ابن صدیق
بیش گرام وائس ایپ
+9232247442395/
+923052488551
کتاب pdf وائس ایپ
گرام چیل سیدی کتب خانہ

انوارالجمالین

لفوايد قيودات الجالين

جلد اول

پښتو ترجمه

جمالین شرح جلالین

شارح: محمد جمال بلندشهری

مدرس د دارالعلوم دیوبند

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل

فاضل دارالعلوم اسلامیہ چارسده، امداد العلوم پېښور، وفاق المدارس

خصوصیات

- ① لغوی تحقیق، چې ددې لفظ په لغت کېنې څه معنی ده.
- ② صرف تحقیق مثلاً دا کلمه د څه صیغه ده وغیره
- ③ نحوی تحقیق مثلاً دا کلمه په ترکیب کېنې څه واقع هوي ده.
- ④ بلاغی تحقیق چې په دې اضافي قید کېنې کومه بلاغی نکته ده.
- ⑤ فقهی تحقیق چې په دې اضافي قید سره کومې مسئلې ته اشاره ده.
- ⑥ اقراءت تحقیق چې په دې مقام کېنې دا اقراءت څنگه دي.
- ⑦ تقدیرات راویستل چې دلته کوم لفظ مقدار پروت دي.
- ⑧ د تقدیرې عباراتو وجه او سبب بیانول.

خوړونکي

فیصل کتب خانہ مدینہ مارکیټ

محله جنگی پېښور موبائل نمبر: ۰۳۱۵۹۵۹۵۶۱۷

فہرست د مقدماتی د اصول تفسیر

صفحہ	مضمون	شمار
۱۱	مقدمہ د انتخاب	۱۱
۱۲	د تفسیر مفیدہ مقدمہ شاملول	۱۲
۱۳	مقدمہ د اصول تفسیر	۱۳
۱۳	وحی اوددی حقیقت	۱۳
۱۳	د وحی ضرورت	۱۳
۱۳	د علم ضرورت	۱۳
۱۳	د علم د تحصیل درې ذرائع	۱۳
۱۳	د علم په ذرائعو کښې ترتیب	۱۳
۱۴	د عقل دائره کار	۱۴
۱۴	د وحی دائره کار	۱۴
۱۴	د علم په ذرائعو کښې د وحی عظمت	۱۴
۱۵	د عاقل فعل د حکمت نه خالی نه وی	۱۵
۱۲	عدم مشاهدہ دلیل د عدم وجود نه دي	۱۲
۱۲	په نبي ﷺ د وحی طریقې	۱۲
۱۷	د دې قسم د سختوالی وجه	۱۷
۱۷	د حضرت زید بن ثابت واقعہ	۱۷
۱۷	تمثيل ملك	۱۷
۱۷	د فرشتې په خپل اصلی شکل کښې راتلل	۱۷
۱۸	الله تعالی سره خبرې کول	۱۸
۱۸	نفث فی الروح	۱۸
۱۸	د قرآن د نزول تاریخ	۱۸
۱۸	د قرآن د نزول دوه طریقې	۱۸
۱۸	د حدیث نه د دوو طریقو ثبوت	۱۸
۱۹	اولنې نزول	۱۹
۱۹	د کتاب اتقان ته اشاره	۱۹
۱۹	دویم نزول	۱۹
۱۹	د ټولو نه اولنې نازلیدونکې آیت	۱۹
۱۹	د سورت علق ابتدائی آیاتونه	۱۹

صفحہ	مضمون	صفحہ
۲۰	د سورت مدثر آیاتونہ	۲۰
۲۰	مکی او مدنی آیاتونہ	۲۰
۲۰	① ہجرت معیار گرځول	۲۰
۲۰	⑦ مکہ او مدینہ معیار گرځول	۲۱
۲۱	دمکی او مدنی آیاتونو خصوصیات	۲۱
۲۱	لفظ د،، کلا،، معیار گرځول	۲۱
۲۱	آیت د سجدې معیار گرځول	۲۱
۲۱	د آدم ﷺ واقعہ معیار گرځول	۲۲
۲۲	جہاد معیار گرځول	۲۲
۲۲	د منافقانو ذکر معیار گرځول	۲۲
۲۲	دمکی او مدنی سورتونو پیژندګلو اکثری قاعدې	۲۲
۲۲	خطاب معیار گرځول	۲۲
۲۲	طوالت او اختصار معیار گرځول	۲۲
۲۲	توحید او احکام معیار گرځول	۲۲
۲۲	مخاطبہ د کافرانو او اهل کتابو معیار گرځول	۲۲
۲۲	اسلوب بیان معیار گرځول	۲۲
۲۲	په مکی او مدنی اسلوب کښې د فرق وجوہات	۲۳
۲۳	د قرآن کریم تدریجی نزول	۲۳
۲۳	د مشرکانو اعتراض	۲۳
۲۳	د تدریجی نزول حکمتونہ	۲۴
۲۴	شان نزول	۲۴
۲۴	د پورتنی آیت شان نزول	۲۵
۲۵	د قرآن د حفاظت تاریخ	۲۵
۲۵	د رسول ﷺ په زمانه کې د قرآن حفاظت	۲۶
۲۶	د قرآن په حفظ کښې د صحابو شوق	۲۷
۲۷	په عہد رسالت کښې د کتابت قرآن اولہ مرحلہ	۲۷
۲۷	د قرآن حفاظت د لیکلو په ذریعہ	۲۷
۲۷	کاتبین وحی	۲۸
۲۸	د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ طریقہ کار	

شمار	مضمون	صفحہ
۲۸	قرآنی آیاتو ته به په څه لیکلی شو؟	۲۸
۲۸	د حضرت ابوبکر <small>رضی اللہ عنہ</small> په عهد کښې جمع قرآن	۲۸
۲۸	دویمه مرحله:	۲۸
۲۹	په جنگ یمامه کښې د حافظانو شهادت	۲۹
۲۹	د زید بن ثابت <small>رضی اللہ عنہ</small> د قرآن جمع کولو ته غاړه کیخودل	۲۹
۲۹	د قرآن په تدوین کښې احتیاط کول:	۲۹
۳۱	صرف حضرت ابو حذیمه <small>رضی اللہ عنہ</small> سره د یو آیت موندلو مطلب:	۳۱
۳۱	د حضرت زید <small>رضی اللہ عنہ</small> د نسخې خصوصیات:	۳۱
۳۲	د حضرت عثمان <small>رضی اللہ عنہ</small> په زمانه کښې د قرآن پاک جمع دریمه مرحله	۳۲
۳۲	په ابتداء کښې دامت د اختلاف ویره نه وه:	۳۲
۳۳	په قرات کښې د جگړو پیدا کیدو ویره:	۳۳
۳۳	د حضرت حذیفه بن یمان <small>رضی اللہ عنہ</small> مشوره:	۳۳
۳۳	د حضرت عثمان <small>رضی اللہ عنہ</small> احساس:	۳۳
۳۴	د تدوین قرآن دپاره خطبه وئیل:	۳۴
۳۴	د دولسو صحابو <small>رضی اللہ عنہم</small> انتخاب:	۳۴
۳۵	د تدوین قرآن د زمه وارانو کارنامې:	۳۵
۳۵	سورتونو ته ترتیب ورکول:	۳۵
۳۵	په یو رسم الخط لیکل:	۳۵
۳۵	د اجتماعی تصدیق اووه نسخې تیارول:	۳۵
۳۵	د قرآن په جمع کښې د صحابو <small>رضی اللہ عنہم</small> احتیاط:	۳۵
۳۵	د حضرت خزیمه انصاری سره د آیت موندل:	۳۵
۳۷	انفرادی نسخې سوزول:	۳۷
۳۷	د تلاوت د آسانتیا اقدامات:	۳۷
۳۷	څلورمه مرحله:	۳۷
۳۷	نقطې:	۳۷
۳۸	حرکات:	۳۸
۳۸	احزاب یا منزلونه:	۳۸
۳۸	اجزاء یا پارې:	۳۸
۳۹	اخماس او اعشار:	۳۹

صفحہ	مضمون	صفحہ
۳۹	رکوع	۳۹
۴۰	رموز اوقاف	۴۰
۴۲	دقران کریم طباعت	۴۲
۴۲	پنجمہ مرحلہ	۴۲
۴۲	علم تفسیر	۴۲
۴۳	دقرآن د تفسیر ماخذ	۴۳
۴۳	① اولنې ماخذ په خپله قران کریم د بل آیت په رنړا کښې تفسیر:	۴۳
۴۴	② حدیث:	۴۴
۴۴	③ صحابه کرامو ﷺ اقوال:	۴۴
۴۵	④ دتابعینو اقوال	۴۵
۴۵	⑤ لغت عرب:	۴۵
۴۵	⑥ تدبر او استنباط:	۴۵
۴۲	⑦ اسرائیلی روایات:	۴۲
۴۷	دقرآن د تفسیر باره کښې یوه سخته غلط فهمی	۴۷
۴۷	دکلام خلاصه:	۴۷
۴۸	خو غلط فهمیانې:	۴۸
۴۸	① اولنې غلط فهمی:	۴۸
۴۸	دقرآن د آیاتونو آسان قسم:	۴۸
۴۸	دقرآن د آیتونو گران قسم:	۴۸
۴۸	دصحابه کرامو ﷺ دقرآن زده کولو حقیقت:	۴۸
۴۹	دصحابو په طریقه باندې د خپلې مدعا دپاره استدلال:	۴۹
۴۹	خو مشهور تفسیرونه:	۴۹
۵۰	تفسیر ابن جریر:	۵۰
۵۰	① تفسیر ابن کثیر:	۵۰
۵۱	② تفسیر قرطبی:	۵۱
۵۱	③ تفسیر کبیر:	۵۱
۵۱	④ دتفسیر کبیر باره کښې خو ضروری خبری:	۵۱
۵۱	⑤ تفسیر البحر المحیط:	۵۱

صفحه	مضمون	شماره
۵۲	۱ احکام القرآن للجصاص <small>مجلد</small>	۱
۵۲	۴ تفسیر الدر المنثور	۴
۵۲	۶ تفسیر مظهری	۶
۵۲	۸ روح المعانی	۸
۵۳	ترجمة الإمامین الهمامین الجلیلین	
۵۳	د جلالین د نصف ثانی مصنف	
۵۳	نوم او نسب	
۵۴	د پیدائش او وفات تاریخ	
۵۴	د علم حصول	
۵۴	د دوی تصانیف	
۵۴	د جلالین د نصف اول مصنف	
۵۴	نوم او نسب	
۵۴	د علم حصول	
۵۵	د یوې غلطی ازاله	
۵۵	درس او تدریس او افتاء	
۵۵	علمی خدمات	
۵۲	وفات	
۵۲	تفسیر جلالین	
۵۲	د جلالین مآخذ	
۵۲	د جلالین شروع او حواشی	
۵۲	۱ جمالین	۱
۵۲	۲ قبس النیرین	۲
۵۲	۳ مجمع البحرین و مطلع البدرین	۳
۵۲	۴ کمالین	۴
۵۷	مقدمة الجلالین	
	د علامه سیوطی <small>مجلد</small> د خطیبی خلاصه	

فهرست آیاتونو

شمار	مضمون	شمار	مضمون
	عیسی علیہ السلام د بنی اسرائیل د انبیاء د سلسلې خاتم دې..... ۱۲۲	۵۷.....	پاره نمبر - ۱ [آلہ]
۱۲۹.....	[ایاتونو: ۹۱ - ۹۲]	۵۹.....	[۱] سورة الفاتحه
۱۳۴.....	[ایاتونو: ۹۷ - ۱۰۱]	۵۹.....	[۱] ایاتونو: ۱ - ۷
۱۳۲.....	[ایاتونو: ۱۰۲ - ۱۰۳]	۲۴.....	[۲] سورة البقرة
۱۴۱.....	[ایاتونو: ۱۰۴ - ۱۰۸]	۲۴.....	[ایاتونو: ۱ - ۷]
۱۴۴.....	[ایاتونو: ۱۰۹ - ۱۱۲]	۲۵.....	د سورة وجه تسمیه
۱۴۲.....	[ایاتونو: ۱۱۳ - ۱۱۶]	۲۹.....	[ایاتونو: ۸ - ۱۰]
۱۵۰.....	[ایاتونو: ۱۱۷ - ۱۲۱]	۷۲.....	[ایاتونو: ۱۱ - ۱۵]
۱۵۲.....	[ایاتونو: ۱۲۲ - ۱۲۶]	۷۴.....	[ایاتونو: ۱۶ - ۲۰]
۱۵۲.....	[ایاتونو: ۱۲۷ - ۱۲۹]	۷۸.....	[ایاتونو: ۲۱ - ۲۴]
۱۵۸.....	[ایاتونو: ۱۳۰ - ۱۳۲]	۸۲.....	[ایاتونو: ۲۵ - ۲۷]
۱۶۱.....	[ایاتونو: ۱۳۷ - ۱۴۱]	۸۲.....	[ایاتونو: ۲۸ - ۲۹]
۱۶۴.....	پاره نمبر - ۲ [سپړل]	۸۹.....	[ایاتونو: ۳۰ - ۳۴]
۱۶۴.....	[ایاتونو: ۱۴۲ - ۱۴۳]	۹۱.....	[ایاتونو: ۳۴ - ۳۹]
۱۶۲.....	[ایاتونو: ۱۴۴ - ۱۴۷]	۹۵.....	[ایاتونو: ۴۰ - ۴۲]
۱۶۹.....	[ایاتونو: ۱۴۸ - ۱۵۲]	۹۷.....	[ایاتونو: ۴۲ - ۴۳]
۱۷۲.....	[ایاتونو: ۱۵۳ - ۱۵۸]	۹۹.....	[ایاتونو: ۴۷ - ۵۴]
۱۷۵.....	[ایاتونو: ۱۵۹ - ۱۶۳]	۱۰۲.....	[ایاتونو: ۵۵ - ۵۹]
۱۷۲.....	[ایاتونو: ۱۶۴ - ۱۶۷]	۱۰۵.....	[ایاتونو: ۶۰ - ۶۱]
۱۸۰.....	[ایاتونو: ۱۶۸ - ۱۷۳]	۱۰۸.....	[ایاتونو: ۶۲ - ۶۶]
۱۸۵.....	[ایاتونو: ۱۷۴ - ۱۷۶]	۱۱۱.....	[ایاتونو: ۶۷ - ۷۱]
۱۸۲.....	[ایاتونو: ۱۷۷ - ۱۷۹]	۱۱۴.....	[ایاتونو: ۷۲ - ۷۷]
۱۹۳.....	[ایاتونو: ۱۸۰ - ۱۸۲]	۱۱۷.....	[ایاتونو: ۷۸ - ۸۲]
۱۹۶.....	[ایاتونو: ۱۸۳ - ۱۸۶]	۱۱۹.....	[ایاتونو: ۸۳ - ۸۴]
۲۰۰.....	[ایاتونو: ۱۸۷ - ۱۸۸]	۱۲۲.....	[ایاتونو: ۸۵ - ۸۶]
۲۰۴.....	[ایاتونو: ۱۸۸ - ۱۹۴]	۱۲۴.....	[ایاتونو: ۸۷ - ۹۰]
		۱۲۲.....	حضرت مریم اود هغې نسب

شمار	مضمون	شمار	مضمون
۳۱۵	[ایاتونہ: ۲۴ - ۷۱]	۲۰۸	[ایاتونہ: ۱۹۵ - ۱۹۲]
۳۱۸	[ایاتونہ: ۷۲ - ۸۰]	۲۱۲	[ایاتونہ: ۱۹۷ - ۲۰۳]
۳۲۲	[ایاتونہ: ۸۱ - ۹۱]	۲۱۷	[ایاتونہ: ۲۰۴ - ۲۱۰]
۳۲۵	دصاحب جلالین اختیار کری شوے ترکیبہ	۲۲۰	[ایاتونہ: ۲۱۱ - ۲۱۴]
۳۲۶	پارہ نمبر - ۲ [لن نقالوا]	۲۲۴	[ایاتونہ: ۲۱۵ - ۲۱۲]
۳۲۷	[ایاتونہ: ۹۲ - ۱۰۱]	۲۳۱	[ایاتونہ: ۲۲۰ - ۲۲۱]
۳۳۰	ذمکے دیرنومونہ دی	۲۳۳	[ایاتونہ: ۲۲۲ - ۲۲۵]
۳۳۰	[ایاتونہ: ۱۰۲ - ۱۰۹]	۲۳۶	[ایاتونہ: ۲۲۶ - ۲۲۸]
۳۳۳	[ایاتونہ: ۱۱۰ - ۱۲۰]	۲۳۹	[ایاتونہ: ۲۲۹ - ۲۳۱]
۳۳۷	[ایاتونہ: ۱۲۱ - ۱۲۹]	۲۴۲	[ایاتونہ: ۲۳۲ - ۲۳۵]
۳۴۰	[ایاتونہ: ۱۳۰ - ۱۴۳]	۲۴۶	[ایاتونہ: ۲۳۶ - ۲۴۲]
۳۴۴	[ایاتونہ: ۱۴۴ - ۱۴۸]	۲۵۱	[ایاتونہ: ۲۴۳ - ۲۴۸]
۳۴۷	[ایاتونہ: ۱۴۹ - ۱۵۵]	۲۵۵	[ایاتونہ: ۲۴۹ - ۲۵۲]
۳۵۱	[ایاتونہ: ۱۵۲ - ۱۷۱]	۲۵۸	پارہ نمبر - ۳ [یلک الرسل]
۳۵۲	[ایاتونہ: ۱۷۲ - ۱۸۰]	۲۵۸	[ایاتونہ: ۲۵۳]
۳۶۰	[ایاتونہ: ۱۸۱ - ۱۸۹]	۲۶۰	[ایاتونہ: ۲۵۴ - ۲۵۷]
۳۶۴	[ایاتونہ: ۱۹۰ - ۲۰۰]	۲۶۴	[ایاتونہ: ۲۵۸ - ۲۶۰]
۳۶۹	[۴] سورة النساء	۲۷۰	[ایاتونہ: ۲۶۱ - ۲۶۲]
۳۶۹	[ایاتونہ: ۱ - ۱۰]	۲۷۴	[ایاتونہ: ۲۶۷ - ۲۷۳]
۳۷۲	[ایاتونہ: ۱۱ - ۱۴]	۲۷۸	[ایاتونہ: ۲۷۴ - ۲۸۱]
۳۸۲	[ایاتونہ: ۱۵ - ۲۲]	۲۸۲	[ایاتونہ: ۲۸۲ - ۲۸۳]
۳۸۶	[ایاتونہ: ۲۳]	۲۸۵	[ایاتونہ: ۲۸۴ - ۲۸۶]
۳۸۸	پارہ نمبر - ۵ [وللخصات]	۲۸۹	[۴] سورة آل عمران
۳۸۸	[ایاتونہ: ۲۴ - ۲۵]	۲۸۹	[ایاتونہ: ۱ - ۹]
۳۹۱	[ایاتونہ: ۲۶ - ۳۳]	۲۹۳	[ایاتونہ: ۱۰ - ۲۰]
۳۹۴	[ایاتونہ: ۳۴ - ۴۲]	۲۹۸	[ایاتونہ: ۲۱ - ۳۰]
۳۹۸	[ایاتونہ: ۴۳ - ۵۰]	۳۰۱	[ایاتونہ: ۳۱ - ۴۱]
۴۱۰	[ایاتونہ: ۷۱ - ۷۲]	۳۰۲	[ایاتونہ: ۴۲ - ۵۴]
۴۱۳	[ایاتونہ: ۷۷ - ۸۷]	۳۱۱	[ایاتونہ: ۵۵ - ۶۳]

شمار	مضمون	شمار	مضمون
۴۹۲.....	[ایاتونہ: ۷۸ - ۸۲]	۴۱۸.....	[ایاتونہ: ۸۸ - ۹۱]
۴۹۸.....	پارہ نمبر - [۷] [وَلَا تَجْعَلُوا]	۴۲۰.....	[ایاتونہ: ۹۲ - ۹۶]
۴۹۸.....	[ایاتونہ: ۸۳ - ۸۶]	۴۲۵.....	[ایاتونہ: ۹۷ - ۱۰۰]
۵۰۳.....	[ایاتونہ: ۹۴ - ۱۰۰]	۴۲۶.....	[ایاتونہ: ۱۰۱ - ۱۰۴]
۵۰۷.....	[ایاتونہ: ۱۰۱ - ۱۰۷]	۴۳۱.....	[ایاتونہ: ۱۱۳ - ۱۱۵]
۵۱۴.....	[ایاتونہ: ۱۰۹ - ۱۱۵]	۴۳۳.....	[ایاتونہ: ۱۱۵ - ۱۲۲]
۵۱۸.....	[ایاتونہ: ۱۱۲ - ۱۲۰]	۴۳۵.....	[ایاتونہ: ۱۲۷ - ۱۳۴]
۵۲۰.....	[۶] سورة النعام	۴۳۹.....	[ایاتونہ: ۱۳۵ - ۱۴۱]
۵۲۰.....	[۷] ایاتونہ: ۱ - ۱۰]	۴۴۲.....	[ایاتونہ: ۱۴۲ - ۱۴۷]
۵۲۴.....	[ایاتونہ: ۱۱ - ۲۰]	۴۴۴.....	پارہ نمبر - ۶ [لَا تُحِبُّ اللَّهُ]
۵۲۷.....	[ایاتونہ: ۲۱ - ۳۰]	۴۴۴.....	[ایاتونہ: ۱۴۸ - ۱۵۲]
۵۳۰.....	[ایاتونہ: ۳۱ - ۴۱]	۴۴۵.....	[ایاتونہ: ۱۵۳ - ۱۶۲]
۵۳۳.....	[ایاتونہ: ۴۲ - ۵۰]	۴۵۰.....	[ایاتونہ: ۱۶۳ - ۱۷۱]
۵۳۶.....	[ایاتونہ: ۵۱ - ۵۵]	۴۵۴.....	[ایاتونہ: ۱۷۲ - ۱۷۶]
۵۳۸.....	[ایاتونہ: ۵۲ - ۶۰]	۴۵۶.....	دَاسْطَراد دَویم تعریف:
۵۴۰.....	[ایاتونہ: ۶۱ - ۷۰]	۴۵۶.....	استطرد أحسن:
۵۴۴.....	[ایاتونہ: ۷۱ - ۸۲]	۴۵۶.....	استطرد حسن:
۵۴۷.....	[ایاتونہ: ۸۳ - ۹۰]	۴۵۷.....	[۵] سورة المائدة
۵۵۰.....	[ایاتونہ: ۹۱ - ۹۴]	۴۵۷.....	[ایاتونہ: ۱ - ۲]
۵۵۳.....	[ایاتونہ: ۹۵ - ۱۰۰]	۴۵۹.....	[ایاتونہ: ۳ - ۵]
۵۵۶.....	[ایاتونہ: ۱۰۱ - ۱۱۰]	۴۶۳.....	[ایاتونہ: ۶ - ۱۱]
۵۶۱.....	پارہ نمبر [۸] [وَلَا تَقْتُلُوا]	۴۶۷.....	[ایاتونہ: ۱۲ - ۱۹]
۵۶۱.....	[ایاتونہ: ۱۱۱ - ۱۲۱]	۴۷۱.....	[ایاتونہ: ۲۰ - ۲۶]
۵۶۵.....	[ایاتونہ: ۱۲۲ - ۱۲۹]	۴۷۴.....	[ایاتونہ: ۲۷ - ۳۴]
۵۶۹.....	[ایاتونہ: ۱۳۰ - ۱۴۰]	۴۷۷.....	[ایاتونہ: ۳۵ - ۴۳]
۵۷۴.....	[ایاتونہ: ۱۴۱ - ۱۴۴]	۴۸۱.....	[ایاتونہ: ۴۴ - ۵۰]
۵۷۶.....	[ایاتونہ: ۱۴۵ - ۱۵۰]	۴۸۵.....	[ایاتونہ: ۵۱ - ۵۶]
۵۸۰.....	[ایاتونہ: ۱۵۱ - ۱۵۴]	۴۸۷.....	[ایاتونہ: ۵۷ - ۶۶]
۵۸۲.....	[ایاتونہ: ۱۵۵ - ۱۶۵]	۴۹۲.....	[ایاتونہ: ۶۷ - ۷۷]

مقدمه د انتخاب

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على خير الانام والمرسلين، وعلى آله وصحبه اجمعين. اما بعد: څنگه چې تاسو ته معلومه ده قرآن پاک د الله تعالى آخري کتاب دې کوم چې تر قيامته پورې راتلونکي خلقو دپاره د هدايت چينه ده. دا آخري آسماني کتاب دې ددې وجې د دې د حفاظت ذمه واري الله تعالى په خپله اخستي ده او په هره زمانه کېنې د دې امت عالمانو د قرآن پاک په مختلف انداز خدمتونه کړي دي مثلاً

- ① چا د دې په اعراب باندې د اعراب القرآن په نوم کتابونه ليکلي دي.
 - ② چا د دې په احکامو باندې د، احکام القرآن، په نوم کتابونه ليکلي دي.
 - ③ چا د دې په بلاغی اړخ باندې د بلاغة القرآن په نوم کتابونه ليکلي دي.
 - ④ چا ددې په قراتونو باندې قراءات القرآن په نوم کتابونه ليکلي دي.
 - ⑤ چا ددې په شان نزول کتابونه ليکلي دي. وغيره
- غرض دا چې د قرآن پاک په هر اړخ باندې قرآني خدمات شوي دي من جمله په دغه خدماتو کېنې تفسير جلائين هم دي. دا يو مختصر خو دالله تعالى مراد او مقصد واضح کولو په اعتبار سره يو ناشنا تفسير دې هم دغه وجه ده چې ددې تفسير گڼر شروحات په مختلفو ژبو کېنې شوي دي. په دغه شروحاتو کېنې په اردو ژبه کېنې د، جمالين شرح جلائين، په نوم د هندوستان د يو نامور عالم محمد جمال بلند شهري متوطن ميرتپه تصنيف دی دوی د تفسير جلائين په قيوداتو په آسان انداز اونهج کېنې کار کړې دي. چې تقريباً د هريو قيد فائده ئې ذکر کړې ده او زموږ په مدارسو کېنې د دې تفسير په نصاب کېنې د شاملولو غرض هم دا دې چې د قرآن پاک محذوفات، تقديرات، معاني وغيره امورو يو مسلمان په آسان طريقه پوهه شي. د تفسير جلائين د خادمينو په فهرس کېنې خان شاملولو دپاره مونږ د، دارالتصنيف والتحقيق، ملگرو دجمالين خڅه د هغه امورو انتخاب اوکړو. کوم چې د جلائين په تدریس کېنې اولنې حيثيت لري او خپلو پښتنو عالمانو او طالبانو ورونرو ته ئې وړاندې کوو. د انتخاب طريقه لاندې ده.
- ① د جلائين د متن او شرحې په پښتو کېنې ترجمه شوې ده.
 - ② په جمالين شرح جلائين کېنې د، تحقيق و ترکیب و تسهيل و تفسير فوائد، په عنوان سره د تفسير جلائين د اهمو خيزونو حل شوې دي. نوصرف دغه مو پښتو ته ترجمه کړل. ځکه چې ددې اهميت او ضرورت ډير زيات وو.
 - ③ باقی په جمالين کېنې چې کومې نورې تفسيرې خبرې وې نوهغه مو په خپل انتخاب کېنې د لاندې خبرو په وجه شامل نکړې.
- (الف) اول خو د په تفسير جلائين کېنې په مختصر انداز سره تفسير موجود دي.
- (ب) که بالفرض په يو ځانې د جلائين د تفسير خڅه اضافی خبرې ته ضرورت وي نو په نورو تفسيرونو کېنې هغه ضروري خبره کتلې شي مثلاً مونږ چې په پښتو کېنې کوم تفسيرونه د

اضافی خصوصیاتو سره ترجمې کړې دي هغه د تفسیر خیر کثیر ترجمه تفسیر ابن کثیر په نوم ترجمه، چاپ شوې ده دغه شان معارف القرآن د مفتی محمد شفیع صاحب او تفسیر عثمانی، هم د فیصل کتب خانہ څخه ترجمه شوې او چاپ شوې دي. دې تفسیرونو ته رجوع کولی شئ او ددې څخه د عربی تفسیرونه خو به شمیره ده.

(ج) تفسیر جلالین زمونږ د افغانستان او پاکستان د مدارسو په نصاب کښې شامل دي او د پنځلس پارو دپاره صرف یو پیر (۲۰ م نته دورانیه) وی. په دې مختصر وخت کښې چې د تفسیر جلالین صرف د قیوداتو فوائد بیان شئ دا هم غنیمت دي. لاپاتې اضافی تفسیری تشریحات. ددې وجې مو د وخت د بخت په غرض د عام تفسیری خبرو څخه ډډه او کړه په انتخاب کښې شاملې خبرې:

① لغوی تحقیق، چې ددې لفظ په لغت کښې څه معنی ده.
② صرفی تحقیق مثلاً په یوه کلمه کښې تعلیل کول چې دا په اصل کښې څنگه وو. او موجود حالت ته څنگه راغلو.
③ نحوی تحقیق مثلاً دلته اضافي قید سره کومې خبرې ته اشاره ده. یا دا کلمه په ترکیب کښې څخه واقع شوې ده.

④ بلاغی تحقیق چې په دې اضافي قید سره د بلاغت کومې قاعدې ته اشاره ده.
⑤ فقهی تحقیق چې په دې اضافی قید سره کومې مسئلې ته اشاره ده.
⑥ د قراءت تحقیق چې په دې مقام کښې دا قراءت څنگه دي.
⑦ تقدیرات راویستل چې دلته کوم لفظ مقدر پروت دي. او د تقدیر وجه بیان شوې ده.
⑧ شان نزول طرف ته اشاره

⑨ حدیث طرف ته اشاره کول چې دا خبره په حدیث کښې راغلې ده.
⑩ د تخصیص تعمیم وغیره نکات بیانول مثلاً چې دلته دا لفظ ولې خاص کړل.
چونکه دا ټولې ډیرې قیمتي خبرې وې ددې وجې مونږ صرف ددې انتخاب او کړو.
د تفسیر مفیده مقدمه شاملول د تفسیر څخه بعضې ضروري مباحث وی کوم چې د تفسیر د شروع کولو څخه وړاندې مفسرینو په خپلو تفسیرونو کښې ذکر کړي وی. د انوار الہلالین په اول کښې ما د مفتی تقی عثمانی مدظلہ العالی د کتاب، علوم القرآن، څخه انتخاب او کړو. او په انوار الہلالین کښې مې شامله کړه. ځکه چې ما ډیر پخوا د علوم القرآن ترجمه په پښتو کښې کړې وه هغه راسره په کپیوټر کښې موجود وه هم هغه مې په انوار الہلالین کښې شامله کړه.
په آخره کښې ستاسو په خدمت کښې درخواست کوم چې ما په خپلو دعاگانو کښې بالخصوص په انفرادی دعاگانو کښې یاد ساتنې چې الله تعالی راته د خپل دین د خدمت دپاره د عافیت ژوند راکړی. او د کومو کتابونو د لیکلو چې مې اراده ده دهغې د تکمیل توفیق راکړی.

ستاسو اسلامی ورور شاه فیصل

تاریخ: ۲ دسمبر ۲۰۱۹ء بمطابق ۷ ربیع الثانی

مقدمہ د اصول تفسیر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ اَنْزَلَ الْقُرْآنَ الْكَرِيْمَ عَلٰى عَبْدٍ الْكَتِيْبِ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا وَالْعِلَّاهُ السَّلَامُ عَلٰى مَنْ رَغِبَ فِي تَعْلِيْمِ الْقُرْآنِ وَتَعْلَمُهُ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ حُدًّا،

وحی اوددی حقیقت قرآن کریم چونکہ پہ نبی ﷺ د وحی پہ ذریعہ نازل شوې دې نوددی وجې د ټولونہ اول د وحی پہ بارہ کښې څو خبرې پیژندل ضروری دی.

دوحی ضرورت هر مسلمان ته پته ده چې الله ﷻ انسان دې دنیا ته د امتحان دپاره رالېږلې دې. او په ده باندې نه څه فرائض مقرر کړی دی. او ټول کائنات نه دده په خدمت کښې لگیا کړی دی. نو دنیاته د راتلونہ پس دانسان دپاره دوه کارونه ضروری دی. یو دا چې ددې کائناتو نه کوم چې د ده نه څلور واړه طرفونو ته پراته دی. ددې نه صحیح صحیح کار واخلی. دویم دا چې دا کائنات په خپل استعمال کښې راولی. او چې دالله ﷻ د احکامو خیال په کښې اوساتی. اوداسې څه حرکت اونکړی. چې دالله ﷻ رضا خلاف وی.

معلم ضرورت ددې دواړو کارونو دپاره ده ته د علم ضرورت دې. ځکه چې ترتر څور پورې ده ته دا معلومه نه وی. چې ددې کائناتو حقیقت څه دې؟ ددې دفلائی څیز خواص څه دی؟ ددې نه څنگه فائده اخستلی شی. نور هغه وخته پورې دې د دنیا هیڅ یو څیز دخپلې فائدې دپاره نشی استعمالولی. دغه شان چې تر څور پورې ده ته دا معلومه نه وی. چې دالله ﷻ رضا څه ده؟ هغه کوم کارونه خوښوی. ؟ او کوم کارونه نه خوښوی؟ ترهغه وخته پورې د هغه دپاره دالله ﷻ د رضا مطابق اوسیدل ممکن نه دی.

دعلم دتحصیل دې ذرائع توالله ﷻ دانسان پیدا کولو سره سره دې څیزونه داسې پیدا کړی دی چې دهغې په ذریعہ ده ته دپورتنو خبرو علم کیدیشی. [چې دکائناتو نه به څنگه فائده اخلی. اودالله ﷻ د رضا حصول به څنگه کوی؟ ① یو دانسان حواس یعنی سترگې غوږونه. پوزه، خوله اولاسونه پښې ② دویم عقل ③ او دریم وحی. انسان ته زیاتې خبرې دخپلو حواسو په ذریعہ معلومیږی. او ډیری د عقل په ذریعہ اوکومې خبرې چې په دې دواړو ذرائعو باندې نشی معلومې دې. نو د هغې علم د وحی په ذریعہ باندې ورکولې شی.

دعلم په ذرائعو کښې ترتیب دعلم په دې دریو ذرائعو کښې ترتیب څه داسې دی چې د هر یو خپل حد اومخصوص دائره کار دې. چې دهغې نه وړاندې کار نه کوی. نو کوم څیزونه چې انسان ته دحواسو په ذریعہ معلومیږی. دهغې علم صرف د عقل په ذریعہ نشی معلومیږی. مثلاً اوس ماته مخامخ یوانسان ناست دې. ماته دخپلو سترگو په ذریعہ دا معلومه شوه. چې دا انسان دې. هم سترگو ماته دا اوڅودلو. چې دده رنگ بادامی دې.

اوتن دا یئ پلن دې ویخ ته یئ تور دی. شونډې ئې نرئ دی. اومخ ئې کتابی دې. لیکن که هم دا خبرې زه خپل حواس بیکاره کړم. او د عقل په ذریعه معلومول غواړم. مثلاً چې سترگې بندې کړم. او دا اوغواړم. چې ددې انسان رنگه اودده داند امونو صحیح صحیح جوړخت څنگه دې؟ او دده د سر نه تر پښو پورې صحیح شکل ماته صرف په خپل عقل سره شی معلوم شی. نودا ناممکنه ده.

د عقل د فتره ځکار: دغه شان چې د کومو څیزونو علم په عقل سره حاصلیدی شی. نو هغه صرف په حواسو نه معلومیږی. مثلاً ددغه کس په باره کښې ماته دا هم معلومه ده. چې دده به خامخا مور هم وی. دغه شان راته هم علم دې. چې دې به چا پیدا کړی وی. اگرچې په هغه وخت کښې نه دهغه مور ماته مخامخ شته. او نه دهغه پیدا کونکې زه ونیم. لیکن زما عقل دا ښائی. چې دا کس په خپله نشی پیداکیدې. اوس که دا علم د عقل په ځانې دخپلو سترگو په ذریعه حاصلول غواړم. نودا ممکن نه ده. ځکه چې دهغه د تخلیق او پیدائش منظر زما د سترگو وړاندې نه دې. غرض دا چې ترکومې پورې د حواس خمسہ تعلق دې هلته عقل څه راهنمایی نه کوی. او په کوم ځانې کښې چې حواس خمسہ بې کاره شی. نو هلته کښې عقل کار شروع کړی. لیکن ددې عقل راهنمایی هم غیر محدود نه ده. بلکه دا هم چې یو ځانې ته لار شی. او اودریږی.

د وحی د فتره ځکار: او دیرې خبرې داسې دی چې نه هغه د حواسو په ذریعه حاصلیدی شی. اونه د عقل په ذریعه. مثلاً ددغه کس په باره کښې خو عقل دا اوخودل. چې دے چا پیدا کړېدې لیکن دا سرې یئ ولې پیدا کړېدې. په ده باندې د الله ﷻ د طرف نه څه فرائض دی؟ دده کوم کار د الله ﷻ خوښ دې. او کوم کار یې ناخوښه دې. دا سوالونه داسې وی. که عقل او حواس یو ځانې شی. نو هم ددې جواب نشی ورکولې. انسان ته ددې سوالونو د جوابونو دپاره چې الله ﷻ کومه ذریعه پیدا کړې ده. د هغې نوم "وحی" دې.

او ددې طریقه دا وی چه الله تعالیٰ په خپلو بندگانو کښې څوک منتخب کوی او خپل پیغمبر ئې گرځوی او په هغه باندې خپل کلام نازلوی، هم دې کلام ته "وحی"، وائی. د علم په فتره کښې د وحی عظمت ددې نه معلومه شوه. چې وحی د انسان دپاره هغه اوچته ذریعه د علم ده. چې ده ته دده د ژوند متعلق د هغه سوالونو جوابونه ورکوی. چې هغه د عقل او حواسو په ذریعه نشی حل کیدې. لیکن دهغې علم حاصلول د ده دپاره ضروری دی. د پورتنی وضاحت نه دا هم معلومه شوه. چې صرف عقل او مشاهده د انسانی رهنمایی دپاره کافی نه ده. بلکه دده د هدایت دپاره د الله ﷻ وحی یو اهم ضرورت دې. اوچونکه بنیادی طور د وحی ضرورت په هغه ځانې کښې راځی. په کوم ځانې کښې چې عقل کار نه کوی. نو ځکه دا ضروری نه ده. چې دوحی دهرې خبرې ادراک دې په عقل

سره اوشی. لکه څنگه چې د یوڅیز رنگ معلومول د عقل کار نه دی بلکه دحواسوکار دی. دغه شان د ډیرو دینی معتقدانو علم حاصلول د عقل په ځانې د وحی منصب دی. اودهغې د ادراک دپاره صرف په عقل باندې بهروسه کول ټیټ نه دی.^{۱۱}

او معاذالله هغه ماده پرستو خلقو چې هغوی د سر نه د الله ﷻ د وجود نه منکر دی. هغوی سره خو د وحی په مسئله باندې خبرې کول بالکل فضول دی. ځکه څوک چې دالله ﷻ د وجود نه منکر وی. نو دهغه دپاره ممکن نه دی. چې هغه د وحی په حقیقت په کهولارو زړه سره غور اوکړی. اویه سراو سترگو دا تسلیم کړی. هغه سره خو د ټولو نه وړاندې د الله ﷻ په وجود باندې دخبرو کولو ضرورت دی. باقی پاتی شوهغه کسان چې د الله ﷻ د وجود قائل دی. نو دهغوی دپاره دوحی عقلی ضرورت ددې امکان اوددې حقیقی وجود پیژندل څه گران نه دی.

د عقل فعل د حکمت نه خالی نه وی: که ته دا یقین ساته. چې دا کائنات یو قادر مطلق پیدا کړی دی. او هم هغه دا مربوط اومستحکم نظام په خپل حکمت بالغه سره چلوی. اوهم هغه انسان د یوخاص مقصد دپاره دلته رالیرلې دی. نوییا دا څنگه ممکن ده. چې انسان به یې پیدا کړی وی. او داسې به یې په تیاره کښې پریځه وی. اوهغه ته به دومره قدرې نه بښای. چې دې دڅه دپاره دغه دنیا ته راغلې دې؟ دلته کښې دده څه ذمه واری دی. او دده څه منزل مقصود دې. او دې به څنگه خپل ژوند تیروی. آیا یوکس چې عقل اوحواس نه کار کوی. داسې کولې شی. چې د څه خاص مقصد دپاره خپل نوکر په سفر باندې اولیرې. او هغه ته نه په سفر د روانیدو په وخت کښې د سفر مقصد اوبښای. او نه بیا روستو په څه ذریعه هغه خبر کړی. چې دې د څه کار دپاره لیرلې شوې دې او دسفر په دوران کښې به دده ذمه واری څه وی؟ کله چې یو معمولی انسان داسې حرکت نشی کولې. نوییا د هغه پاک ذات په باره کښې دا تصور څنگه کیدیشی. چې دهغه په حکمت بالغه د کائناتو دا ټول نظام چلېږی. آخر دا څنگه ممکن ده. چې کوم ذات سپوږمی، نمر آسمان، زمکه، ستوری او د سیارو دا عقل حیرانونکې نظام پیدا کړېدې. هغه به خپلو بندگانو ته د پیغام رالېږلو داسې څه انتظام نشی کولې چې دهغې په ذریعه انسانانو ته دهغوی د ژوند دمقصد په باره کښې هدايات ورکړی. که د الله ﷻ په حکمت بالغه باندې ایمان وی. نوییا به دا منل هم ضروری وی. چې هغه خپل بندگان په تیاره کښې نه دی پریځی. بلکه د هغوی د لار خودلو دپاره به یې څه باقاعده نظام ضرور جوړ کړې وی.

^۱ [دلته کښې د وحی ضرورت ته ډیر اجمالی اشارې اوشوې. په دې موضوع باندې دتفصیلی بحث دپاره "تمهید ابی شکور ساملی" ۱۱۱ صفحات ۶۸ تا ۷۲ اود مولانا شمس الحق افغانی رحمه الله کتاب "علوم القرآن" صفحات ۲۳ تا ۱۸ مطبوعه اداره مطبعه فاروقیه بهاولپور کال ۱۳۸۹ هجری اوگوری.

بس د لار خودلو ددې باقاعده نظام نوم وحی او رسالت دې. عدم مشاهده دلیل د عدم وجود نه دې. ددې نه ښکاره ثابته شوه. چې "وحی" صرف دینی اعتقاد نه دې. بلکه یو عقلی ضرورت دې. ددې نه انکار په حقیقت کښې د الله ﷻ د حکمت بالغه نه انکار دې.

په نبي ﷺ دوحی طریقې د وحی او رسالت دا مقدسه سلسله د دواړو جهانونو په سردار محمد مصطفی ﷺ باندې ختمه شوه، اوس به نه په یو انسان باندی وحی نازلېږي او نه ددې ضرورت شته.

په نبي ﷺ هم په مختلفو طریقو وحی نازله شوې ده. دصحيح بخاری په یو حدیث کښې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی. چې یوځل حضرت حارث بن هشام رضی الله عنه [۱۷] د نبي ﷺ نه تپوس او کړله. چې په تاسو به وحی څنگه راتله؟ نو نبي ﷺ اوفرمائیل: [أحياناً يأتي مثل صلصلة الجرس وهواشدة على فيفصم عنى وقد وعيت ما قال وأحياناً يأتي مثل لى الملك رجلاً] ۱۷ کله خو به ماته د تلى آواز اورولې شو. او د وحی دا صورت زما دپاره د ټولو نه زیات سخت وو. بیا چې کله دا سلسله ختمه شوه. نو چې څه آواز به وو. هغه به ماته یاد شوې وو. او کله به فرېسته ماته مخامخ د سړی په شکل کښې راتله. [صحيح بخاری ج ۱ ص ۲]

په دې حدیث کښې نبي کریم ﷺ د وحی آواز لره د تلى آواز سره تشبیه ورکړې ده. شیخ حضرت محی الدین ابن عربی رحمه الله نه ددې تشبیه کوم مطلب نقل کړېدې. هغه د ذکر شوو ټولو توجیهاتونه زیات لطیف دې. دهغوی وینا دا ده چې دا تشبیه صرف په دوو اعتبارو سره ورکړې شوې ده. یوڅو دآواز تسلسل سره وی. لکه څنگه دتلى آواز مسلسل وی. اونه اودرېږي.

اودویم په دې اعتبار سره چې تلى مسلسل ټنگېږي. نو اوریدونکی ته عام طور د هغې د آواز طرف متعین کول گران وی. ځکه چې د هغې آواز د هر طرف نه محسوسېږي. والله ﷻ چونکه د جهت اومکان نه پاک دې. نو ځکه د کلام الهی دا خصوصیت دے چې د هغه آواز د یو طرف نه نه راځي. بلکه د هر طرف نه راځي. ددې کیفیت صحیح ادراک د مشاهدې نه بغیر ممکن نه دې. لیکن دا خبره عامو ذهنونو ته د نزدې راوستلو دپاره ددې تشبیه نبي ﷺ د تلى د آواز سره ورکړې ده. ۱۸

^{۱۷} حضرت حارث بن هشام رضی الله عنه په اوچتو صحابه کرامو کښې دې. دمکه دفتح په موقعه یې اسلام راوړلې او په کال ۱۵ هجری کښې دشام په فتح کولو کښې شهید شوې وو. [القسطلانی: تراشاد الساری ۱ ۵۷ بولاق مصر کال ۱۳۲۳ هجری]

^{۱۸} صحيح بخاری ۲/۱. اصح المطابع کراچی

^{۱۹} فیض الباری ۱/۱۹، ۲۰. قاهره کال شي ۱۳۵۷ هجری

د دې قسم د ستونځې وجه کله چه به په دې طريقه نبی عليه السلام باندې وحی نازلیده نو داپه نبی ﷺ د تولو نه زياته سخته وه. ددې سره به په نبی ﷺ زيات بوج پريوتلو. ^[۱۵] حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د پورتني حديث په آخر کښې فرمائی. چې [ولقد رايتُها يَلُذُّ عليه الوحى في اليوم الغديد البرد فيصمر عنه وان جبينه ليصد رقا] ^[۱۶] ما د سخت ژمی په ورځ نبی ﷺ د وحی نازلیدو په وخت کښې لیدلې وو. [چې په داسې پختی کښې هم] چې کله به د وحی سلسله ختمه شوه. نو د نبی ﷺ د تندۍ نه به خوله بهیدل. په یو بل روایت کښې حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی. چې کله به په نبی ﷺ وحی نازلیدله. نو د نبی ﷺ ساه به بندیدله. او مخ مبارک به یې بدلیدو. اود کهجورې د شاخ پشان به زیر شو. مخامخ غاښونه به یې د پختی نه چیدل. او په نبی ﷺ به دومره خوله راتله. چې دهغې خاڅکۍ به د ملغلرو پشان خڅیدل. ^[۱۷]

د حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ دوحی په دې کیفیت کښې به بعضې وخت دومره سخت والی پیدا شو. چې نبی ﷺ به په هغه وخت کښې په کوم څاروی سور وو. نو هغه به د ډیر بوج د وجې کیناستلو. او یوځل نبی ﷺ خپل سر مبارک د حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ په پتون باندې ایخوړه وو. چې په دې حالت کښې د وحی نزول شروع شو. په دې باندې د حضرت زید رضی اللہ عنہ په پتون دومره بوج پريوتلو. چې ماتیدوته نژدې وو ^[۱۸] بعضې وخت به ددې وحی معمولی معمولی آواز نوروهم اوریدلو. حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی. چې کله به په نبی ﷺ وحی نازلیدله. نو د نبی ﷺ د مخ مبارک سره به د شاتو د مچو پشان ښکار اوریدو شو. ^[۱۹]

تمثيل ملك: دوحی دویم صورت چې په دې حديث کښې نه ذکر داډې وو. چې فرشته به انسانی شکل کښې راغله. او نبی ﷺ ته به یې پیغام راوړو. په داسې موقع به اکثر حضرت جبرئیل رضی اللہ عنہ د مشهور صحابی حضرت دحیه کلبی رضی اللہ عنہ په صورت کښې تشریف راوړلو. البته په بعضې وختونو کښې په نورو صورتونو کښې هم د حضرت جبرئیل رضی اللہ عنہ راتلل ثابت دی. بهر حال د وحی په دې صورت کښې په فرشته په انسانی شکل کښې راتله. اود وحی په دې طریقه کښې به په نبی ﷺ څه سختی نه راتله. ددې په خپل اصلي شکل کښې راتلل د وحی دریم صورت دا وو. چې حضرت جبرئیل رضی اللہ عنہ

^[۱۵] فتح الباری [۱/۱۶] قاهره کال ۱۳۵۷ هجری

^[۱۶] صحیح بخاری [۲/۱] حديث نمبر ۰۰۳

^[۱۷] السیوطی الاتقان [۱/۱۶] قاهره کال ۱۳۶۸ هجری پحواله ابن سعید

^[۱۸] ابن قیم زاد المعاد فی هدی خیر الانام [۱/۱۸، ۱۹] المطبعة الميمنية مصر.

^[۱۹] ایضاً [۲/۲۱۲]

انسانی شکل جوړولو نه بغیر په خپل اصلی شکل کښې ښکاره کیدلو. داسې د نبی ﷺ په ټول عمر کښې درې ځله شوی وو. یوځل هغه وخت چې د نبی ﷺ په خپله د جبرئیل ﷺ په خپل اصلی شکل کښې د لیدلو خواش کړې وو. دویم ځل په معراج کښې او دریم ځل بیخی د نبوت په ابتدائی زمانه کښې په مکه مکرمه کښې په مقام اجیاد باندې اولنې دوه واقعات خو په صحیح سند سره ثابتې شوی دی. خو آخری دریمه واقعه د سند د کمزورۍ د وجې مشکوکه ده. ^(۱۰)

الله تعالی سره خبرې کولو دوحی څلورم صورت دا وو. چې نبی ﷺ ته هم الله ﷻ سره براه راست د خبرو کولو شرف حاصل شوې وو. دبیدارۍ په حالت کښې دا واقعه صرف د معراج په موقعه پیشکه شوې وه. ددې نه علاوه یوځل نبی ﷺ په خوب کښې هم الله ﷻ سره خبرې کړې وې. ^(۱۱)

فصل فی النوع د وحی پنځمه طریقه دا وه چې حضرت جبرئیل ﷺ به بغیر د څه شکل اختیارولو نه د نبی ﷺ په زړه کښې څه خبره واچوله.

دې ته په اصطلاح کښې "نص فی النوع" وائی. [ایضاً]

د قرآن د نزول تاریخ

قرآن کریم په اصل کښې دالله ﷻ کلام دې. ځکه د ازل نه په لوح محفوظ کښې موجود دې. دقرآن کریم ارشاد ددې ﴿بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ فِی لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ﴾ (البقره: ۲۲، ۲۱) بلکه دا قرآن مجید دې په لوح محفوظ کښې.

دقرآن د نزول دوه طریقه بیا د قرآن کریم نزول دوه ځله شوې دې یوځل دا ټول په دنیاوی آسمانی کښې بیت العزت ته نازل شوې وو.

بیت عزت [چې دې ته البيت المعمور هم وائی] د کعبه الله په محاذات کښې په آسمان کښې د فرشتو د عبادت ځانې دې، دا نزول په لیلة القدر کښې شوې وو. ییادویم ځل نبی ﷺ باندې لم لم ضرورت مطابق نازلیدله. تر دې چې په دریوشت کاله کښې ددې تکمیل اوښو.

د حدیث نه دوه طریقه شته دقرآن کریم دا دوه صورتونه پخپله دقرآن کریم د انداز بیان نه هم معلومیری. ددې نه علاوه په نسائی، حاکم، بیهقی ابن ابی شیبه، طبرانی او ابن مردویه ^(۱۲) د حضرت عبدالله بن عباس ^(۱۳) نه گټر روایاتونه نقل کړی دی. دهغې خلاصه هم دا ده. چې دقرآن کریم اولنې نزول ددنیا آسمان ته شوې وو. اودویم نزول په مزه مزه نبی

[۱۰] د تفصیل دپاره اوگوری فتح الباری (۱/، ۱۹، ۱۸)

[۱۱] الإقتان (۱/۴۶)

ﷺ ته شوې وو. [۱۱۲]

اولنې نزول: د قرآن کریم اولنې نزول حکمت علامه ابوشامه رحمۃ اللہ علیہ دا بیان کړېدې چې په دې کښې د قرآن کریم آوجت والی د مقام ته اشاره ده. او دغه مقام نه فرشتو ته دا خبره خودل مقصود وو. چې دادې ﷺ له آخری کتاب دې چې د زمکې دخلقو د هدایت دپاره نازلیدو والا دې.

د کتاب اتفاق ته اشاره، زرقانی رحمۃ اللہ علیہ هم دا نکته بیان کړې ده. [۱۱۳] چې ددې په دوه خله نازلولو کښې دا مقصود وو. چې دا کتاب د شک او شبه نه پاک دې. چې د نبی ﷺ د مبارک زړه ته علاوه دا په نورو دوو ځایونو کښې هم محفوظ دې. یولوح محفوظ او دویم بیت العزت والله اعلم. بهر حال دالله ﷻ د حکمتونو احاطه څوک کولې شی. هم هغه ته صحیح علم دې. چې ددې به نور څه څه حکمتونه وی. اومونې ته دهغې په لتولو کښې د پریوتولو ضرورت هم نشته. البته مونې ته د دومره وضاحت سره خودلی شوی دی. چې دا اولنې نزول په شب قدر کښې شوې وو.

دویم نزول: په دې باندې تقریباً اتفاق دې. چې د قرآن کریم دویم تدریجی نزول هغه وخت شروع شو. کله چې د نبی ﷺ عمر څلویښت کاله شو. ددې نزول شروع هم د صحیح قول مطابق په شب قدر کښې شوې وه. [۱۱۴] دا هم هغه تاریخ وو. چې روستو په کښې جنگ بدر شوې وو. لیکن دا شبه د رمضان کوم تاریخ وو. په دې باره کښې په قرآن کریم کښې څه یقیني خبره نشی کولې. د بعضې روایاتونه د رمضان اوولسمه او د بعضو نه نورلسمه او د بعضو نه اوویستمه شپه معلومیږي. [۱۱۵]

د ټولونه اولنې نازلیدونکې آیت

د سورت علق ابتدای آیاتونه: صحیح قول دادې چې په نبی ﷺ د ټولو نه اولنی آیتونه چې کوم نازل شوي وو. هغه د سورت علق اولنی آیاتونه دی. په صحیح بخاری کښې حضرت عائشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا ددې واقعه داسې بیانوی. چې په رسول الله ﷺ د وحی شروع د رښتیني ځویونو نه شوې وه. ددې نه پس په خلوت کښې نبی ﷺ ته د عبادت کولو شوق پیدا شو. او په هغه دوران کښې به نبی ﷺ څو څو شی په غار حرا کښې تیږولې. او په عبادت

[۱۲] اوکورئ الاتفاق ۱/۱۸ النوع السادس عشر

[۱۳] مناهل العرفان [۳۹۱۱].

[۱۴] مشهوره دا ده. چې نبی ﷺ ته نبوت په ربیع الاول کښې ملاو شوې وو. علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ ددې محمل دا خودلې دې. چې نبی ﷺ ته په ربیع الاول کښې رښتیني ځویونه لیدل شروع شوي وو. دا سلسله شپږو میاشتو پورې جاری وه. بیا په رمضان کښې قرآن نازل شو. [الاتقان ۴۲/۱]

[۱۵] تفسیر جامع البیان دې بن جریر طبری ۷/۱، طبع مصر

کنبی بہ مشغول اوسیدہ۔ تر دے چي پوہ ورخ ہم پہ ہفہ غار کنبی نبی ﷺ تہ دالہ ﷺ د طرف نہ فرشتہ راغلہ۔ او ہفہ د تولو نہ اولئی خبرہ دا اوکرلہ، اقرأ یعنی اولولہ۔ نبی ﷺ افرمائیل زہ لوستونکی نہ یم۔ ددے نہ پس رسول اللہ ﷺ پخپلہ واقعہ بیانوی۔ چي زما پہ دے جواب فرشتے زہ اونیولم۔ اومانہ یئ داسی زوررا کرلو۔ چي مائہ سخت تکلیف اورسیدہ۔ بیا ہفہ زہ پریخودم۔ او مائہ یئ اونیل، اقرأ، ما جواب ورکرلو۔ چي زہ لوستونکی نہ یم۔ پہ دے باندے ہفہ زہ پہ دریم خل اونیولم۔ او زورے رانہ راکرلو۔ بیائے اونیل: **اَوْرَاہِمُ رَبِّکَ الَّذِیْ عَلَّمَہُ عَلَی الْاِنْسَانِ عَلَی الْاَوَّلِکَ الْاَوَّلِہُ الَّذِیْ عَلَّمَہُ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْاِنْسَانُ مَا لَمْ یَقْلُمْ** اولولہ دخپل پروردگار د نوم نہ چاچي پیدا کول کری دی۔ چاچي انسان د چکہ وینے نہ پیدا کرپدے۔ اولولہ۔ اوستا پروردگار د تولو نہ زیات مہریانہ دے۔ الخ۔ د سورت مدثر آیاتونہ دا پہ نبی ﷺ باندے نازل شوی د تولو نہ اولئی آیاتونہ وو۔ ددے نہ پس درے کالہ پورے د وحی سلسلہ بندہ وہ۔ دے زمانے تہ د "فترت وحی" زمانہ وائی۔ بیادری کالہ پس ہفہ فرشتہ چي پہ غار حراء کنبی راغلی وہ۔ نبی ﷺ د آسمان اوزمکے پہ مینخ کنبی اوخودلی شوه۔ او ہفہ نبی ﷺ تہ د سورت مدثر آیاتونہ واورول۔ دے نہ پس د وحی سلسلہ شروع شوه۔

مکی اومدینہ آیاتونہ

① ہجرت معیار کھرخول تاسو بہ د قرآن کریم د سورتونو پہ عنواناتو کنبی کتلی وی۔ چي د بعضی سورت سرہ مکی او د بعضی سرہ مدنی لیکلے شوے وی۔ ددے صحیح مفہوم پیژندل ضروری دی۔ داکثرو مفسرینو داصطلاح مطابق د "مکی آیت" نہ ہفہ آیت مراد دی۔ چي د نبی ﷺ د ہجرت پہ غرض مدینہ طیبہ تہ د تلو نہ ورا ندے نازل شوی وی۔

② مکہ اومدینہ معیار کھرخول بعضی کسان د مکی نہ دا مطلب اخلی۔ چي پہ مکہ بنار کنبی نازل شوی وی۔ او د مدنی نہ دا چي پہ مدینہ بنار کنبی نازل شوی وی۔ لیکن د اکثرو مفسرینو داصطلاح مطابق دا مطلب اخستل ٹیک نہ دی۔ خکہ چي غو آیاتونہ داسے دی۔ چي دمکے پہ بنار کنبی نازل شوی نہ دی۔ لیکن چونکہ د ہجرت نہ ورا ندے نازل شوی دی۔ نو خکہ ور تہ مکی وٹیلی شی۔ پہ منی، عرفات وغیرہ او د معراج پہ سفر کنبی نازل شوی آیاتونہ داسے دی۔ تر دے چي د ہجرت پہ سفر کنبی چي پہ لار کنبی کوم آیاتونہ نازل شوی دی۔ ہفہ تہ مکی وائی۔ دغہ شان دیر آیاتونہ داسے دی۔ چي پہ مدینہ بنار کنبی نہ دی نازل شوی۔ لیکن ہفہ تہ مدنی وائی۔ دہجرت نہ پس نبی ﷺ دیر سفرونہ کری وو۔ چي پہ ہفہ کنبی نبی ﷺ د مدینہ نہ پہ سوونو میلہ لرے ہم تشریف اورے وو۔ پہ دے تولو مقاماتو کنبی نازل شوو آیاتونو تہ مدنی وائی۔ تر دے چي

هغه آياتونو ته هم مدنی وائی چې د فتح مکه یا غزوہ حدیبیہ په موقع باندې یا خاص کر په مکه ښار یا ددې په مضافتاتو کښې نازل شوی دی. ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ﴾ د قرآن آیت^(۱۶). حالانکه دا په مکه مکرمه کښې نازل شوې دي^(۱۷)

بیا بعضې صورتونه خو داسې دي. چې هغه ټول مکی یا ټول مدنی دي. مثلا سورت مدثر ټول مکی دي. اوسورت آل عمران ټول مدنی دي. او بعضې وخت داسې هم شوی دی. چې ټول سورت خو مکی وی. خو په هغې کښې یو یا څو آیاتونه مدنی وی. مثلا سورت اعراف مکی دي. لیکن په دې کښې ﴿اِنَّ اِلَهَکُمْ مُّوَحِّدٌ ۚ اِنَّ اِلَهَکُمْ اِلَٰهٌ ۙ اَحَدٌ ۚ﴾ ته واخله تر ﴿وَلَا تُدْعٰی مِنْ دُونِ اِلٰهِ اِلٰهٌ ۚ﴾ پورې آیاتونه مدنی دي. دغه شان کله ددې په عکس هم وی. مثلا سورت حج مدنی دي. لیکن په دې کښې څلور آیاتونه ﴿وَمَا... تَضٰی﴾ نه تر ﴿عَذَابٌ عَظِیْمٌ﴾ پورې مکی دي. ددې نه دا هم ښکاره کیږي. چې د یو سورت مکی یا مدنی کیدل عام طور دهغي د زیاتو آیاتونو په اعتبار سره وی. او اکثریه داسې کیدل چې دکوم سورت ابتدائی آیاتونه دهجرت نه وړاندې نازل شوي وو. هغه

مکي اوگرخولې شوې گر چې روستو دهغې بعضې آياتونه دهجرت نه پس نازل شوي

د مېر او مدني آياكونو خصوصيات

د تفسیر عالمانو د مکې او مدنی سورتونو لټون کړېدې. او ددې بعضې داسې خصوصیات یې بیان کړې دي. چې د هغې نه په اولنۍ نظر سره دا معلومیږي. چې دا سورت مکې دے که مدنی. په دې سلسله کښې بعضې کلی قواعد دي. او بعضې اکثرې قواعد دي.

لفظ ده... کلا،، مصلو کورخول ① هر هغه سورت چې په هغې کېښې د کلا [هیڅ کله نه] لفظ راغلې وی. هغه مکې وی. دا لفظ په پنځلس سورتونو کېښې درې دیرش [۳۳] ځله راغلې دي. او دا ټول آياتونو د قرآن په آخری نیمه حصه کېښې دي.

آيت د سجنې مهال هر څوول ۲۰ هر هغه سورت چې په هغې كښې آيت د سجده وي. مكى دې.
[دا اصول د احنافو په مسلك دى.]

۵- آدم علیه السلام بعد از کول ۵۰ د سورت بقره نه سوا هر هغه سورت چې په هغې کتبې د حضرت آدم علیه السلام او شیطان واقعه راغلی وی. هغه مکې دي.

[^{۱۹}] دتفصیل دپاره اوگوری البرهان فی علوم القرآن ۱/۱۸۸۷ النزم التاسع]

^{١٧} [مناهل العرفان ١/١٨٨]

^{١٤} [مناهل العرقان ١/١٩٢]

جہاد معیار کھڑوں: ② ہر ہفہ سورت چپ پہ ہفہ کنبی د جہاد اجازت یا ددی احکام ذکر شوی وی. مدنی دی.

د منافقانو ذکر معیار کھڑوں: ③ ہر ہفہ سورت چپ پہ ہفہ کنبی د منافقانو ذکر راغلی وی. مدنی دی.

دمکی اومدی سورتونو پوژندگیلو اکثری قاعدی اود سورتونو دا لاتندبی خصوصیات عمومی او اکثری دی. یعنی کله کله ددی خلاف ہم کیپی. لیکن اکثر اوزیات ہم داسی دی.

خطاب معیار کھڑوں: ④ په مکی سورتونو کنبی اکثر په «یا ایہالناس»، «اے خلقو»، الفاظو سره خطاب شوې دي او په مدنی سورتونو کنبی کنبی د «یا ایہالدین آمنوا» الفاظو سره خطاب شوې دي.

طوالت او اختصار معیار کھڑوں: ⑤ مکی آیاتونه اوسورتونه اکثر واره واره دی. اومدنی آیاتونه اوسورتونه طوال او مفصل دی. [د طوال او مفصل تفصیل به روستو راشی.

توحید او احکام معیار کھڑوں: ⑥ مکی سورتونه زیات تر د توحید، رسالت اود آخرت اثبات، دحشر اونشر منظر کشی، نبی ﷺ ته دصبر او تسلی تلقین، او د وړاندینی امتونو په واقعاتو مشتمل دی. اوپه دې کنبی احکام او قوانین ډیر کم بیان شوی دی. ددی په خلاف په مدنی سورتونو کنبی خاندانی اومتدنی قوانین، دجہاد او قتال احکام اوحود او فرائض بیان شوی دی.

مخاطبه د کلاوانو او اهل کتابو معیار کھڑوں: ⑦ په مکی سورتونو کنبی زیاته مقابله د بت پرستو سره شوې ده. اوپه مدنی سورتونو کنبی د اهل کتابو اومنافقانو سره.

اسلوب بیان معیار کھڑوں: ⑧ د مکی سورتونو ترتیب اسلوب زیات تر د شکایت دی. اوپه دې کنبی استعارات، تشبیہات اومثالونه زیات دی. اودخیره الفاظ یی ډیر زیات دی. ددی په خلاف د مدنی سورتونو اسلوب نسبتاً ساده دي.

په مکی اومدنی اسلوب کنبی د فرق و جهات د مکی او مدنی سورتونو په انداز بیان کنبی دا فرق په اصل کنبی د حالاتو، ماحول اومخاطبینو د اختلاف د وجې پیدا شوې دي په مکی ژوند کنبی دمسلمانانومقابلہ چونکه زیاته د بت پرستو عربو سره وه. او اسلامی ریاست موجود شوې نه وو. ځکه په دغه دور کنبی زیادت زور د عقائدو په ټیک کولو اود اخلاقو په اصلاح او د بت پرستو مدلل تردید او قرآن کریم د شان اعجاز په اظهار باندې ورکړې شوې دي. ددی په خلاف په مدینه طوبه کنبی یواسلامی ریاست قائم شوې وو. خلق به ډله ډله د اسلامی جندے لاندې راټلل. په علمی میدان کنبی د بت پرستی ابطال شوې وو. او ټول نظریاتی جنگ د اهل کتابو سره وو. ځکه ددی ځانې احکام، قوانین،

حدود اود فرائضو په تعلیم باندې زیات توجه ورکړې شوې ده. او ددې مناسب اسلوب یې اختیار کړېدې.

د قرآن کریم تدریجی نزول

په اول کښې راغلی وو چې په نبی ﷺ باندې قرآن کریم په یو ځل نه وو نازل شوې. بلکه لږ لږ تقریبا په دېروشت کالو کښې نازل شوې وو. بعضې وخت به حضرت جبرئیل امین ﷺ د یو ورکوتې آیت بلکه د آیت د یو حصې دپاره هم تشریف راوړله. او کله به خوځو آياتونه په یو وخت نازل شو. د قرآن کریم د ټولو نه وړه حصه چې ځان له نازله شوې وه. هغه ﴿عَزَّوَالَى الْعُقُورُ: النساء: ۹۵﴾ ده. دا دیو اوږد آیت ټکړه ده. بل طرف ته سورت انعام ټول په یو ځل نازل شوې دې^{۱۹۱}

د مشرکانو اعتراض: قرآن کریم په یو ځل نازلولویه ځانې لږ لږ ولې نازل شوې دې؟ دا سوال په خپله د عربو مشرکانو د نبی ﷺ نه کړې وو. الله ﷻ ددې سوال جواب په خپله په دې الفاظو کښې ورکړېدې ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِيُتَبَيَّنَ لَكُمْ آيَاتُهُ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ او کافرانو اوونیل: چې په تا باندې قرآن ولې په یو ځل نه نازلېږي. دغه شان مونږ قرآن پاک تدریجا نازل کړېدې. چې ستا زړه پرې مطمئن کړو. لومونږ دا په مزه مزه لوسته دې. او دوی به څه خبره تاته نه راوړی. مگر مونږ به تاته حق راوړو. او د هغې په ښه تفسیر پیش کوو،

د تدریجی نزول حکمتونه: امام رازی رحمه الله ددې آیت په تفسیر کښې د قرآن کریم په تدریجی نزول کښې چې کوم حکمتونه بیان کړي دي. دلته کښې د هغې خلاصه پیژندل کافي دی. هغوی فرماني. چې ددې په تدریجی نزول کښې څو حکمتونه دي.

① نبی ﷺ امی وو. لیکل لوستل یې نشو کولې. نو که ټول قرآن په یو ځل نازل شوې نه وې. نو ددې یادول او ضبط کول به گران وو. ددې په خلاف حضرت موسیٰ ﷺ لیکونکې اولوستونکې وو. ځکه په هغوی باندې تورات په یو ځل نازل شوې وو.

② که ټول قرآن په یو ځل نازل شوې وو. نو د ټولو احکامو پابندی به فوراً شروع شوې وه. نو دابه ددې د حکیمانه تدریج نه خلاص وو. د کوم چې په شریعت کښې خیال ساتلی شی.

③ نبی ﷺ به هره ورځ دخپل قوم د طرف نه نوی نوی تکلیفونه برداشت کول. د قرآن دنازلولو دپاره د حضرت جبرئیل ﷺ بار بار راتگ به د دغه تکلیفونو مقابله کول آسانوله. او د نبی ﷺ د زړه دمضبوطتیا سبب به جوړېده.

② د قرآن کریم زیاتہ حصہ د خلکو د سوالونو جواب او مختلفو واقعاتو سرہ متعلق ده. ځکه ددې آیاتونو نزول په هغه وخت کښې مناسب وو. په کوم وخت کښې چې دغه سولاته شوی وو. یا واقعات پېښ شوی وو. دې سره د مسلمانانو بصیرت هم زیاتېده. او د قرآن کریم غیبی خبرو بیانولو سره ددې حقانیت نور هم ښکاره کیدلو. ^(۲۰)

شان نزول

د قرآن کریم دوه قسمه آیاتونه دی. یوهغه آیاتونه دی. چې په خپله نازل شوی دی. څه خاص واقعه یا د چا سوال وغیره دهغې د نزول سبب نه وی جوړ شوې. دویم قسم آیاتونه هغه دی. چې دهغې نزول د څه خاص واقعي یا دچا دسوال په جواب کښې شوی وی. هغې ته د دغه آیاتونو پس منظر وئیل پکار دی. دې پس منظر ته د مفسرینو په اصطلاح کښې "سبب نزول" یا "شان نزول" وئیلې شی.

مثلاً دسورت بقره آیت دی. ﴿وَلَا تَتَّبِعُوا الْاَشْرَکَیْنَ ۚ حَتّٰی یُؤْمِنَ ۚ وَلَا مَآةٌ مُّؤْمِنَةٍ خَیْرٌ لِّمُشْرِکٍ وَّکُوْنِ الْمُجْتَمِعَ ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا الْاَشْرَکَیْنَ ۚ حَتّٰی یُؤْمِنُوْا ۚ وَلَکُم مِّنْ خَیْرٍ مِّنْ اَشْرَکٍ وَّکُوْنِ الْمُجْتَمِعَ ۚ :: (البقره: ۲۲۱)﴾ مشرکو ښځو سره ترهغه وخته پورې نکاح مه کوئ. ترڅوچې هغوی ایمان نه وی روړی. بېشکه یوه مومنه ویتړه د مشرک نه بهتره ده. اگرچې مشرکه ستاسو خوښه وی

دهغې آیت شان نزول دا آیت په یوه خاص واقعه کښې نازل شوې وو. په زمانه د جاهلیت کښې حضرت مرثد بن ابی مرثد غنوی رضی اللہ عنہ دعناق نومې یوې ښځې سره تعلقات وو. د اسلام راوړلو نه پس دے مدینه طیبه ته راغله. اوهغه ښځه په مکه مکرمه کښې پاتې شوه. یو ځل دڅه کار دپاره حضرت مرثد رضی اللہ عنہ مکه ته تشریف یوړله. نوعناق ده ته دگناه دعوت ورکړلو. حضرت مرثد رضی اللہ عنہ ترې صفا انکار اوکړلو. اووې فرمائیل: اسلام زما اوستا په مینځ کښې پرده جوړه شوې ده. لیکن که ته غواړی. نوزه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په اجازت سره تا سره نکاح کولې شم. چې مدینه منوره ته یی تشریف راوړلو. نو حضرت مرثد رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه د نکاح کولو اجازت اوغوښتلو. اود خپلې خوښې اظهار یی اوکړلو. په دې باندې دا آیت نازل شو. اودے د مشرکو ښځو سره د نکاح کولونه ممانعت اوکړلو ^(۲۱) داواقعه دپورتني آیت سبب نزول یا شان نزول دی.

د قرآن کریم په تفسیر کښې "شان نزول"، دیر اهمیت لری، د ډیرو آیاتونو مفهوم ترهغه وخته پورې په صحیح طریقہ پوهه کښې نه راځی چه ترڅو پورې دهغې شان نزول معلوم نه شی.

۵ قرآن و حفاظت تاریخ

در اصول قرآن^۱ پہ زمانہ بھی دقرآن حفاظتہ قرآن کریم پہ پوخل پورہ پہ پورہ نہ دے نازل شوے . بلکہ ددے مختلف آیاتونہ دضرورت وحوالاتو پہ مناسبت سرہ نازلیدل . نوخکہ پہ عہد رسالت کنبی داممکنہ نہ وہ . چي ہم د شروع نہ دا پہ کتابی شکل کنبی اولیکل شے اومحفوظ کرے شے . ددے نہ علاوہ اللہ ﷻ قرآن کریم تہ د نورو آسمانی کتابونو پہ مقابلہ کنبی دا مرتبہ ورکری وہ . چي ددے حفاظت یں دقلم اوکاغل نہ زیات دحفاظتونہ سینوسرہ اوکرو . لکہ پہ صحیح مسلم کنبی دی . چي اللہ ﷻ نبی کریم ﷺ تہ اوغرمائیل [ومئزل علیک کتابا بالایسہ المام] یعنی خہ پہ تا باندی یوداسی کتاب نازلونکی یم . چي اوبہ یں نشی ونخلے .

مطلب دا دے چي ددنیا دعامو کتابونوحال خودادی . چي ہفہ ددنیاوی آفتونو پہ وجہ ضائع کیری . لکہ چي تورات انجیل او نورے آسمانی صحیفی ہم دغہ شان ختمی شوے نہ وے . خو قرآن کریم بہ پہ سینو کنبی داسی محفوظ کرے شے . چي ددے دضائع کولویہ ہیخ خطرہ باقی پاتے نہ شے . (۲۲) ددے وچي د اسلام پہ اول کنبی د قرآن کریم دحفاظت دپارہ دتولونہ زیات زور پہ حافظہ باندی ورکری شوے وو . پہ شروع شروع کنبی چي بہ کلہ وحی نازلیدلہ . نوبی کریم ﷺ بہ ہفہ الفاظ ہم ہفہ وخت بیا بیا ارول رارول . چي نہ ورتہ یاد شے . دے باندی دا آیت نازل شو ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُحْضِلَ فِيهِ مِنْ أَلْقَابٍ مَعْمُورًا﴾ تاسو قرآن مجید د زریادولو پہ خیال خپلی ژبے تہ حرکت مہ ورکوی . (خکہ) چي ددے (قرآن) جمع کول او لوستل مونو پہ خپلہ ذمہ اخستی دی .،

پہ دے آیت کنبی داخبرہ واضعہ کرے شوه . چي قرآن کریم د یادساتلو دپارہ تاسوتہ د وحی د نزول پہ وخت زور د الفاظو د لوستلو ضرورت نشته . اللہ ﷻ بہ پہ خپلہ پہ تاسو کنبی داسی حافظہ پیدا کری . چي پوخل د نزول وحی نہ پس بہ تاسو نہ دانہ ہیری . او ہم داسی اوشوہ . چي یو طرف تہ بہ پہ نبی کریم ﷺ باندی قرآنی آیاتونہ نازل شو . اویل طرف تہ بہ ہفہ نبی کریم ﷺ تہ یادیدل . دغہ شان دسرکار دوعالم ﷻ سینہ مبارکہ دقرآن کریم د تولونہ زیاتہ محفوظہ خزانہ وہ . چي پہ دے کنبی دیوی معمولی غلطی یا ترمیم او بدلیدو امکان نہ وو . بیا بہ نبی کریم ﷺ د زیات احتیاط پہ طور باندی ہرکال د رمضان پہ میاشت کنبی حضرت جبرئیل ﷺ تہ قرآن اورولو . اوبہ کوم کال چي د نبی کریم ﷺ وفات اوشو . پہ دغہ کال نبی کریم ﷺ دوه خلہ حضرت جبرئیل ﷺ سرہ دور اوکرو . ① بیا نبی کریم ﷺ صحابہ کرامو ﷺ تہ د قرآن کریم صرف

^{۲۲} البشر فی القرات المشراہن الجزی . ص ۶ ج ۱

د معانيو تعليم نه ورکولو. بلکه هغوی ته به یې د هغې الفاظ هم یادول. د قرآن په حفظ کې د صحابو شوق او په خپله صحابه کرامو رضی الله عنہم سره د قرآن کریم د زده کولو او ددې دیادولو دومره شوق وو. چې هر سړې به په دې معامله کېنې د بل کس نه د وړاندې کیدو په فکر کېنې وو، بعضې ښځو دخپلو خاوندانو نه ددې نه سوا دهیڅ مهر مطالبه اونه کړه چه هغه به دې ته د قرآن کریم تعليم ورکوی، په سوونو صحابه کرامو خپل خاوندونه د نورو ټولو غمونو نه آزاد کړو او خپل ژوند یې ددې کار دپاره وقف کړې وو، هغوی به قرآن کریم صرف یادولو نه بلکه د شپې به یې په مونځونو کېنې تلاوت کولو، حضرت عباده بن صامت رضی الله عنہ فرمائی چه کله به چا هجرت اوکړو اود مکې مکرمې نه به مدینې طیبې ته راغې نو نې کریم صلی الله علیه و آله به هغه په مونځ انصارو کېنې چاته حواله کولو، چه هغه ده ته قرآن اوښائی، اوپه مسجد نبوی صلی الله علیه و آله کېنې د قرآن ښودونکو او زده کونکو د آوازونو دومره شور شو چه رسول الله صلی الله علیه و آله دا تاکید اوفرمائیلو چه خپل آوازونه رو کړئ، چه څه غلطی اونه شی. [مناهل العرفان ج ۱ ص ۲۳۴]

په لږه موده کېنې د صحابه کرامو یو داسې لوڼي جماعت تیار شو چه هغوی ته قرآن کریم ټول حفظ وو، په دغه جماعت کېنې د خلفائې راشدینو نه علاوه حضرت طلحه، حضرت سعد، حضرت ابن مسعود، حضرت حذیفه بن یمان، حضرت سالم مولی ابی حذیفه، حضرت ابوهریره، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عمرو بن عاص، حضرت عبدالله بن عمرو، حضرت معاویه، حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت عبدالله بن السائب، حضرت عائشه، حضرت حفصه، حضرت ام سلمه رضی الله عنہم اجمعین خاص طور قابل ذکر دی. ^(۲۳)

غرض داچه په ابتداء د اسلام کېنې زیات زور د قرآن په حفظ کولو ورکړې شو، او دهغه وخت په حالاتو کېنې دا طریقه زیاته محفوظه او قابل اعتماد وه، ځکه چه په هغه زمانه کېنې د لیکونکو او لوستونکو تعداد ډیر کم وو، د کتابونو چهاپ کولو دپاره د پریس وغیره ذریعې موجود نه وې، په دې وجه که صرف په لیکلو باندې اعتماد شوې وې نو نه به د قرآن کریم په لویه پیمانه اشاعت شوې وې، او نه به ددې قابل اعتماد حفاظت کیدو، ددې په ځانې الله تعالی د عربو خلقو ته د حافظې داسې قوت ورکړې وو چه یو یو سړې به د زرگونو شعرونو حافظ وو، او معمولی معمولی د باندو اوسیدونکو ته به صرف دخپل خاندان نه بلکه هغوی ته به دخپلو اسونو نسب نامې هم یادې وې، په دې وجه د قرآن کریم په حفاظت کېنې ددې قوت حافظې نه کار واخستلې شو، او ددې په

ذریعہ د قرآن کریم آیاتونہ او سورتونہ د عربو گوټ گوټ ته اور سیدل.

په همدورسات کښې د کتابت قرآن اوله مرحله

د قرآن حفاظت د لیکلو په ذریعہ: د حفاظت قرآن اصل مدار اگرچې په حافظه باندې وو. خو ددې سره سره نبی کریم ﷺ د قرآن کریم د کتابت هم خاص اہتمام کړې وو. د کتابت طریقہ حضرت زیدبن ثابت رضی اللہ عنہ په یو حدیث کښې دا بیان کړې ده. چې [کنت اکتب الوحی لرسول اللہ ﷺ وکان اذا نزل علیہ الوحی اخذتہ برجاء شدیدة وعرفا مثل الجمان ثم یرى عنه. فکنت ادخل علیہ بقطعة الکف أو کسوة فأکتب وهو یعمل علی فمأفرغ حتی تکادرجلی تنکرم من نقل القرآن حتی أقول لا أمشی علی رجلی أبدا فإذا فرغت قال اقرأ فأقرأه فأتان کان فیہ سقط أقامه ثم أعرج به الی الناس. (۱۲۴) ما درسول اللہ ﷺ دپاره د وحی کتابت کولو. چې کله به په نبی کریم ﷺ باندې وحی نازلیدله. نو د نبی کریم ﷺ په سخته گرمی کید. له. اود نبی کریم ﷺ په پاک بدن باندې به دخولو خاشکی د غمو په شان رابہیدل. بیا به د نبی کریم ﷺ نه دا حالت ختم شو. نو ما به د اوږپه یو هدوک (یا دڅه بل څیز ټکره) راوړلو. په خدمت کښې به حاضر شوم نبی کریم ﷺ به املا وئیلہ اوما به لیکلہ. تر دې چې زه به دلیکلونه فارغ شوم. نو دقرآن د نقل کولو د بوج نه به ماته داسې محسوسیدله. لکه چې زما پښه ماتیري. اوگرځیدم پرې نشم. چې کله به زه اوزگار شوم. نو نبی کریم ﷺ به فرمائیل. ،،، واوروه. ،،،، نو ما به اورولو. که په دې کښې به څه نقص وو. نو نبی کریم ﷺ به دهغې اصلاح کوله. اویا به یې دخلقومخې ته راوړلو. دوحی د کتابت کار صرف حضرت زیدبن ثابت رضی اللہ عنہ ته وو حواله. بلکه نبی کریم ﷺ دیر صحابه رضی اللہ عنہم د دې کار دپاره مقرر کړي وو. چې هغوی به د ضرورت مطابق خپل فرائض سرته رسول. دکاتبین وحی تعداد دخلوبښتو پورې شمار کړې شوې دي. (۱۲۵)

کاتبین وحی: خو په دوی کښې مشهور دا حضرات دي. حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ، حضرت عمر رضی اللہ عنہ. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ، حضرت عبدالله بن ابی سرح رضی اللہ عنہ، حضرت زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ، حضرت خالد بن سعید بن العاص رضی اللہ عنہ، حضرت ابان بن سعید بن العاص رضی اللہ عنہ، حضرت حنظلہ ابن الربیع رضی اللہ عنہ، حضرت معقیب بن ابی فاطمه رضی اللہ عنہ، حضرت عبدالله بن ارقم الزهري رضی اللہ عنہ، حضرت شرجیل بن حسنه رضی اللہ عنہ، حضرت عبدالله بن رواحه رضی اللہ عنہ. (۱۲۶) حضرت عامر بن فهیر رضی اللہ عنہ، حضرت

[۲۴] رواه الطبرانی رحمه الله فی الاسط ورجالہ موثقون الدان فیہ وجدث فی کتاب خالی فهو رجالہ [مجمع الزوائد نورالدین الہیثم ص ۱۵۲. ج ۱. باب عرض الکتاب بعد املانہ. دار الکتاب العربی. بیروت سن ۱۹۶۷ع]

[۲۵] علوم القرآن صبحی صالح ترجمہ اردو غلام احمد حریري ص ۱۰۱. بحوالہ مستشرق بلشیر وغیرہ ملک برادران لائپز سن ۱۹۶۸

[۲۶] تردې ځانې پورې نومونه دفتح الباری. ص ۱۸. ج ۹. نه اخستې شوی دی

عمر بن العاص رضی اللہ عنہ، حضرت ثابت بن قیس بن شماس رضی اللہ عنہ، حضرت مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ عنہ، حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ، حضرت معاویہ بن ابی سفیان رضی اللہ عنہ، حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ، [۲۷]

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ طریقہ کان حضرت عثمان رضی اللہ عنہ فرمائی. چي د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم معمول دا وو. چي کله به د قرآن خہ حصہ نازلہ شوه. نونبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به کاتب وحی ته دا هدايت کولو. چي دا دے په فلائی سورت کښي د فلائی آیاتونونه پس اولیکلې شی. [۲۸]

دا به د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د هدايت مطابق لیکلې شو.

قرآنی آیاتونه به په څه لیکلې شو؟ په هغه زمانه کښي په عربو کښي کاغذ ډیر کم وو. ددې وچي به د قرآنی آیاتونه زیات دکانو په تختو، د خرمنو په تکر، د کهجورو په ښاخونو، د بانرس په تکر، د اونوپه پانرو او د خناورو په هډوکو باندې لیکلې شو. خو کله کله د کاغذ تکرې هم استعمال شوی دی. [۲۹] دغه شان په عهد رسالت کښي د قرآن کریم یوه نسخه خوهغه وه. چي هغه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په خپله نگرانۍ کښي لیکلې وه. اگر چي هغه په کتابي شکل کښي نه وه بلکه د متفرقو پانرو په شکل کښي وه. هم دے سره به بعضي صحابه کرام رضی اللہ عنہم هم دخپل یاد دې شت دپاره د قرآن کریم آیاتونه خپل خان سره لیکل اودا د سلسله د اسلام بالکل د ابتدائي زمانې نه جاري وه. ددې شهادت د دې خبرې نه ملایوې. چي د حضرت عمر رضی اللہ عنہ خور فاطمه بنت خطاب رضی اللہ عنہ او اوڅ حضرت سعید بن زید رضی اللہ عنہ د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه وړاندې مسلمانان شوی وو.

د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په عهد کښي جمع قرآن

دويمه مرحله: خو د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښي چي څومره نسخې لیکلې شوې نه وې دهغې طريقه دا وه. چي يا خدا په متفرقو څيزونو باندې لیکلې شوې نه وې. څه آیاتونه په خرمنو باندې، څه د اونوپه پانرو باندې، څه په هډوکو باندې، پوره مکملې نسخې نه وې د بعضي صحابو سره يو يوسورت لیکلې شوې وو. د چا سره لس يا پنځه سورتونه اود چاسره صرف يوڅو آیاتونه. اود بعضي صحابو رضی اللہ عنہم سره د آیاتونو سره څه تفسيري جملې هم لیکلې شوې نه وې. په دې وجه حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په خپل عهد خلافت کښي

[۲۷] ددې حضراتونو مونو دپاره اوگورۍ زادالمعاد لابن قيم رحمۃ اللہ علیہ. ص ۳۰. ج ۱. مطبعه ميمنيه مصر

[۲۸] فتح الباری. ص ۱۸. ج ۸. بحواله مسند احمد رحمۃ اللہ علیہ ترمذی رحمۃ اللہ علیہ. نسائی رحمۃ اللہ علیہ ابوداود، ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ وحاکم رحمۃ اللہ علیہ وصححه ابن حبان رحمۃ اللہ علیہ والحاکم رحمۃ اللہ علیہ

[۲۹] ایضا. ص ۱۱. ج ۹. وعمده القاری. ص ۱۷. ج ۲۰. اداره الطباعة المنيرية دمشق

دا ضروری او گټورله. چې د قران کریم دا خوږه وېه حصه یوځانې اومحفوظ کړې شی. په جنگ یمامه کښې د حافظانو شهادت هغوی چې ۱۰ کارنامه دکومو وجوهاتو د کبله په کومه طریقه سرته رسولې وه. دهغې تفصیل حضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه داسې فرمائی. چې د جنگ یمامه نه پس حضرت ابوبکر رضی الله عنه یوځلې ماته پیغام راولیکه. چې زه ورغلم. نو هلته حضرت عمر رضی الله عنه هم موجود وو. حضرت ابوبکر رضی الله عنه ماته اوفرمائیل چې عمر رضی الله عنه ماته داخبره اوکړه. چې په جنگ یمامه کښې دقران کریم دحافظانو یوه لویه ډله شهیدان شول. اوکه چرې په مختلفو ځایونو باندې دقران کریم داسې حافظان شهیدان کيږي. نو ماسره ویره ده. چې چرته د قران کریم یوه لویه حصه ختمه نه شی. نو زما راتې دا ده چې تاسو په خپل حکم سره د قران کریم راجمع کولو کارشروع کړئ. نو ما عمر رضی الله عنه ته اووئیل. چې کوم کارنې کریم رضی الله عنه نه دې کړې. هغه مونې څنگه اوکړو؟ عمر رضی الله عنه جواب راکړو. په الله قسم چې داکار ډیر بهتر دې. دے نه پس به عمر رضی الله عنه ماته باریار هم دغه شان وئیل: تر دې چې زما زړه هم په دې باندې مطمئن شو. او اوس زما راتې هم هغه ده. کومه چې د عمر رضی الله عنه ده. ددې نه پس حضرت ابوبکر رضی الله عنه ماته اوفرمائیل چې ته ځوان او پوهه سرې یی. زمونې په تا باندې څه بدگمانی نشته. تا به د نبی کریم صلی الله علیه و آله په وړاندې وحی لیکله. نوته دقران کریم آیاتونه ښه اولتوه. اوجمع یی کړه.

د زید بن ثابت رضی الله عنه د قران جمع کولو ته غاړه کېږودل. حضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه فرمائی. په الله قسم! که چرې دے حضراتو ماته د یو غر راوړلو حکم کړې وې. نو ما باندې به ددې دومره بوج به نه وو. څومره چې د قران د را جمع کولو وو. دې نه پس حضرت ابوبکر رضی الله عنه ماته باریار هم دا فرمائیل. [چې قران راجمع کړه. تر دې چې الله عز و جل زما سینه هغې راتې ته پرانسته کومه. چې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه راتې وه. نو ما قرآنی آیاتونه لټول شروع کړل. اودکه جوړو د ښاخونو، دکانړود تختو، او د خلقو د سینونه مې قران کریم راجمع کړو.]^{۱۳۰}

دقران په تدوین کښې احتیاط کول په دې موقع باندې د قران د جمع کولو په سلسله کښې دحضرت زیدبن ثابت رضی الله عنه په طریقه باندې ځان پوهه کول پکار دی. څنگه چې مخ کښې تیرشو. چې هغه په خپله حافظ قران وو. هغه په خپل یاد دې شت سره پوره قران کریم لیکلې شو. دې نه علاوه هم په سوونو حافظان په دغه وخت کښې موجود کښې وو. د هغوی یی یو جماعت جوړ کړې وې. نوهم یی قران کریم لیکلې شو. دغه شان د قران کریم چې کومې مکملې نسخې د نبی کریم صلی الله علیه و آله په زمانه کښې لیکلې شوې نه وې. حضرت زید رضی الله عنه دهغې نه هم قران کریم رانقل کولې شو. لیکن هغوی د احتیاط دپاره په هغې کښې

صرف پہ یوہ طریقہ باندې بسوالے اونکړلو. بلکه ددې ټولو ذرایعو نه یې په یو وخت کار واخستلو. اود هغې وخته پورې به یې هیڅ آیت په خپلو صحیفو کښې نه لیکلو. ترڅو چې به ورته په طریقہ د تواتر سره تحریری او زبانی شهادتونه ملاو نشو. [چې یقیني دا قرآن پاک دې دے نه علاوه نبی کریم ﷺ چې دقران کریم کوم آیاتونه په خپله نگرانۍ کښې لیکلي وو. هغه د مختلفو صحابو رضی اللہ عنہم سره محفوظ وو. حضرت زید رضی اللہ عنہ هغه یوځانې کړل. چې نوے نسخه هم د هغې نه تیاره کړې شی. نو دا اعلان یې عام اوکړلو. چې د چا سره د قران کریم کوم آیاتونه لیکلي شوی موجود وی. هغه دې حضرت زید رضی اللہ عنہ ته راوړی ^[۳۱] اوچې یو سری به ورته د قران کریم یو آیت راوړلو. نوهغه به لاندینو څلورو طریقو سره ددې تصدیق کولو.

① د ټولونه مخ کښې به یې خپل یاد دې شت سره د هغې موازنه کوله.

② بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ هم حافظ قران وو. اود روایاتونه ثابتہ ده. چې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ هغوی هم په دې کار کښې د حضرت زید رضی اللہ عنہ سره شامل کړې وو. چې کله به چا یو آیت راوړلو. نو حضرت زید رضی اللہ عنہ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ دواړو به په شریکه وصولولو. ^[۳۲] د حضرت زید رضی اللہ عنہ نه علاوه حضرت عمر رضی اللہ عنہ به هم دخپلے حافظے نه د هغې توثیق کولو.

③ هیڅ لیکلې شوې آیت به ترهغه وخته پورې نشو قبلولې. ترڅو چې به دوو معتبرو گواهانو د دې خبرې گواهی ورنکړله. چې دا آیت د نبی کریم ﷺ په مخ کښې لیکلې شوې وو. علامه سیوطی رحمه اللہ فرمائی. چې په ظاهره د اگواهی په دې خبره هم اخستې شوه. چې دا لیکلې شوې آیت د نبی کریم ﷺ د وفات په کال نبی کریم ﷺ ته پیش شوې وو. اونبې کریم ﷺ ددې خبرې تصدیق کړې وو. چې دا د هغوی د حروف سبعة مطابق دې په کومه چې قران کریم نازل شوې دې ^[۳۳] د علامه سیوطی رحمه اللہ ددې خبرې تائید په گټو روایاتو سره هم کړې دي.

④ دے نه پس به دهغې لیکلې شوی آیاتونو هغې مجموعو سره مقابله کولې شوه. چې هغه مختلفو صحابو رضی اللہ عنہم تیاره کړې وو. ^[۳۴] امام ابوشامه رحمه اللہ فرمائی. ددې طریقہ کار مقصد دې وو. چې د قران کریم په کتابت کښې د زیاتونو زیات احتیاط اوکړې شی.

^[۳۱] فتح الباری ص ۱۱ ج ۹. بحواله ابن ابی داود فی کتاب المصاحف

^[۳۲] ایضا بحواله مذکور

^[۳۳] الاقان. ص ۶۰ ج ۱

^[۳۴] وانسا طلب القرآن متفرقا ليعارض بالمجتمع عندمن بقى من جمع القرآن ليشترك الجميع فى علم ما جمع [البرهان فى علوم القرآن. ص ۲۳۸ ج ۱]

اوصرف په حافظه باندې د بسوالی په ځانې بعینه د هغې آیاتونونه نقل کړې شی. چې د نبی کریم ﷺ حضور کښې لیکلې شوی وو. ^[۳۵]

صرف حضرت ابو حذیمه رضی اللہ عنہ سره د یو آیت مولدو مطلب د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې د جمع قران دا طریقه کار چې په ذهن کښې وی. نو د حضرت زید رضی اللہ عنہ ددې وینا په مطلب ښه پوهه راتلې شی. چې، د سورة براءه آخری آیت «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ... الخ» ماته صرف د ابو حذیمه سره ملاو شو، د هغوی نه علاوه د بل چاسره ملاو نشو. ددې مطلب دا هرگز نه دې. چې دا آیت د حضرت ابو حذیمه رضی اللہ عنہ نه سوا بل هیڅ چاته یاد هم نه وو. یاد بل چاسره لیکلې شوې نه وو. او د هغوی نه علاوه بل چاته دا معلومه نه وه. چې دا د قران حصه ده. بلکه مطلب دادې. چې کومو خلکو د نبی کریم ﷺ لیکلې شوی د قران کریم مختلف آیاتونه راوړل. په هغې کښې دا آیت د حضرت خزیمه رضی اللہ عنہ نه بغیر بل چا سره ملاو نشو. گنی دکومې پورې چې ددې آیت د قران د جزئیت تعلق دې. نو دا خبره په تواتر سره ټولونه معلومه وه. اول خو چې کومو په سوونو حافظانو ته قران کریم یاد وو. هغوی ته دا آیت هم یاد وو. دویم چې دقرانی آیاتو کومې مکملې مجموعې مختلفو صحابو رضی اللہ عنہم تیار کړې وې. په هغې کښې هم دا آیاتونه لیکلې شوی وو. خو حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ د ډیر احتیاط دپاره په پورته ذکر شوی ذرائعو باندې د اکتفا کولو په ځانې متفرق طور د لیکلې شوی آیاتونو راجمع کولو ذمه واری هم اخستې وه. د ددې وجې دوی دا آیت د هغه وخته پورې په دې نوعې مجموعه کښې اونه لیکلو. ترڅو چې ورته په دې دریمه طریقه هم هغه نه وو ملاو شوې. د نورو آیاتونو معامله خدا وه. چې هغه به حافظانو صحابو رضی اللہ عنہم ته یاد وو. اود عهد رسالت په مکملو مجموعو کښې به هم محفوظ وو دے نه علاوه د خوځو صحابو رضی اللہ عنہم سره ځانله ځانله لیکلې شوی هم وو. یو یو آیت به خوځو صحابو رضی اللہ عنہم راوړلو. ددې په عکس د سورة براءه آخری آیت په سوونو صحابو رضی اللہ عنہم ته یاد خو وو. او د کومو حضراتو سره چې دقرانی آیاتو مکملې مجموعې نه وې. هغوی سره لیکلې شوې هم وو. لیکن د نبی کریم ﷺ په نگرانۍ کښې بیل لیکلې شوې صرف د حضرت ابو حذیمه رضی اللہ عنہ سره ملاو شو. بل د هیڅ چاسره نه. ^[۳۶]

د حضرت زید رضی اللہ عنہ دلسې خصوصیات حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ په پوره احتیاط سره قرانی آیاتونه راجمع کړل. هغه یی د کاغذ په صحیفو باندې په مرتب شکل کښې تحریر کړل ^[۳۷]

^[۳۵] الانقان، ص ۶۰ ج ۱

^[۳۶] البرهان فی علوم القرآن، ص ۲۳۴، ۲۳۵ ج ۱

^[۳۷] عن سالم قال جمع ابوبکر القرآن فی قراطیس [پو روایت داهم دې چې دانسخه هم دچم په تکرور باندې لیکلې شوې وه خو حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ ددې تردید کړېدې [ایضا]

خو ہر سورہ پہ خاندلہ صحیفو کنبی اولیکلې شو. د ددې وجې دا نسخه په دیرو صحیفو باندې مشتمله وه. په اصطلاح کنبی دے نسخې ته، ام، وئیلې شی. اوددې خصوصیات داوو

① په دې نسخه کنبی قرآنی آیاتونه د نبی کریم ﷺ د خودلی شوی ترتیب مطابق وو. لیکن سورتونه مرتب نه وو. هر سورت خاندلہ خاندلہ لیکلې شوې وو. ^[۳۸]

② به دې نسخه کنبی اووه واړه حروف جمع وو. ^[۳۹]

③ دا نسخه په خط حبری کنبی لیکلې شوې وه ^[۴۰]

④ په دې کنبی صرف هغه آیاتونه درج وو. چې د هغې تلاوت منسوخ شوې نه وو

⑤ ددې دلیکلو مقصد دې وو. چې یوه مرتبه نسخه د تول امت په اجماعی تصدیق سره تیاره شی. چې په ضرورت راتلو کنبی دے طرف ته رجوع کولې شی.

د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ دا لیکلې شوې صحیفې د هغوی په ژوند کنبی هغوی سره نه وې. بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ سره نه وې. د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د شهادت نه پس د هغوی د وصیت مطبق هغه ام المومنین حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ته منتقل کړې شوې. ^[۴۱]

بیا مروان بن حکم په خپل عهد حکومت کنبی د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا نه دا صحیفې اوغوښتلې. نو هغوی د ورکولونه انکار اوکړو. تر دې پورې چې د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا وفات شوه. نو مروان هغه صحیفې رااوغوښتلې. او هغه یې په دې خیال اوسوزولې. چې اوس په دې خبره باندې اجماع منعقد شوې وه. چې د رسم الخط او سورتونو د ترتیب په لحاظ سره د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ تیار کړې شوی مصاحفو اتباع لازمی ده. او چې داسې نسخه باقی پاتې نشی. چې ددې د رسم الخط او ترتیب نه خلاف وی. ^[۴۲]

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په زمانه کنبی د قرآن پاک جمع درېمه مرحله

په ابتدا کنبی دامت د اختلاف ویره نه وه چې کله حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلیفه جوړ شو. نو اسلام د عربونه خور شوې وو. او د روم او ایران لرې لرې علاکوته رسیدلې وو. دهرې نوے علاقې خلق چې به مسلمانیدل. نو هغوی به د اسلام د دغه مجاهدینو یا هغه سوداګرو سره قرآن کریم زده کولو. دچا په وجه چې به ورته د اسلام نعمت حاصل شوې وو. وړاندې تاسو لوستی دی. چې قرآن کریم په اووه حروفو نازل شوې وو. او مختلفو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم

^[۳۸] اتفاق. ۱۰ ج ۱

^[۳۹] مناهل العرفان. ص ۲۴۶، ۲۴۷، ج ۱. و تاریخ القرآن للکروی. ص ۲۸

^[۴۰] تاریخ القرآن از عبد الصمد صام. ص ۴۳. مطبوعه لاهور سن ۱۹۶۳

^[۴۱] فتح الباری. ص ۱۲، ۱۳، ج ۹.

^[۴۲] ایضا. ص ۱۶

ہفہ د نبی کریم ﷺ نہ د مختلفو قراعتونو مطابق زدہ کرې وو. د ددې وجې هر صحابی ﷺ خپلو شاگردانو ته هم د هغې قراعت مطابق قرآن خودلو. دکوم مطابق چې به هغه د نبی کریم ﷺ نه لوستلې وو. دغه شان دقراعتونو دا اختلاف لرې لرې ملکونو ته اورسیده. چې ترڅو چې خلق د دې حقیقت نه خبر وو. چې قرآن کریم په اووه حروفو نازل شوې وو. ترهغه وخته پورې ددې اختلاف په سبب څه خرابی نه پیدا شوې.

په قراعت کښې د جگړو پیداکیدو ویره: خو چې کله دا اختلاف لرې لرې ملکونو ته اورسیده. اودا خبره په هغوی کښې پوره مشهوره نشوه. چې قرآن کریم په اووه حروفو نازل شوې دې نو په دغه وخت کښې په خلقو کښې جگړې پیدا شوې. بعضې خلقو به خپل قراعت ته صحیح اود بل قراعت ته غلط وئیل. په دې جگړوسره یو طرف ته خداخطر وه چې خلقه به د قرآن کریم متواتر قراعتونو ته دغلط وئیلو سنگینه غلطی کښې مبتلاشي. دویم داچې سوا دحضرت زید ﷺ لیکلې شوې یوې نسخې نه چې هغه په مدینه منوره کښې موجوده وه. په پوره عالم اسلام کښې څه داسې معیاری نسخه موجوده نه وه. چې هغه دیوره امت دپاره حجت جوړشي. ځکه چې نورې نسخې په انفرادی طور باندې لیکلې شوې نه وې. اوبه هغې کښې اووه واړه حروفه دجمع کولو څه اهماثام نه وو. ددې وجې نه ددې جگړو دھواری څه قابل اعتماد صورت نه وو. چې داسې نسخې په پوره عالم اسلام کښې خورې کرې شي. چې په هغې کښې اووه واړه حروفه جمع وی. او د هغې په کتلوسره دافصله اوکړې شي. چې کوم یو قراعت صحیح اوکوم غلط دي؟

دحضرت حذیفه بن یمان رضی اللہ عنہ مشهوره حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په خپل دور خلافت کښې دغه عظیم الشان کارنامه سرته رسولې وه. ددې کارنامې تفصیل دحدیثو د روایاتو نه دا معلومیږي. چې حضرت حذیفه بن یمان رضی اللہ عنہ آرمینیا او آذربائیجان په محاذ باندې په جهاد کښې مشغول وو. هلته هغوی اوکتل. چې په خلقو کښې د قرآن کریم د قراعتونو په باره کښې جگړې کیدې. مدینه طیبې ته په واپس راتلوسره هغوی نیغ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته اورسیدل. اوعرض یې اوکړو،، امیرالمومنین ا مع کښې ددې نه چې دا امت د الله په کتاب کښې د یهود اونصارو په شان اختلاف کښې پریوخی. تاسو ددې علاج اوکړئ. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ تبوس اوکړو. خبره څه ده؟ حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ په جواب کښې اووئیل. چې زه د آرمینیا په محاذ باندې په جهاد کښې شریک ووم. هلته کښې ما اوکتل چې د شام خلق دابی بن کعب رضی اللہ عنہ قراعت وائی. هغه اهل عراق نه دي اوریدلې اواهل عراق د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ قراعت لولی. دا اهل شام نه دي اوریدلې ددې په نتیجه کښې یویل ته کافر وائی.

دحضرت عثمان رضی اللہ عنہ احساس حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په خپله هم ددې خطرې احساس مخکښې نه

محسوس کړې وو. هغوی ته دا اطلاع ملاؤ شوې وه. چې په خپله مدینه طیبه کښې داسې واقعات راپېښ شوی دی. چې دقران کریم یو معلم خپلو شاگردانو ته د یو قرآن مطابق قراءت اولوستو اوبل معلم دبل قراءت مطابق. دغه شان د مختلفو استاذانو شاگردان به چې کله خپلو کښې ملاویدل. نو په هغوی کښې به اختلاف پیدا کیدو. او خو ځله دا اختلاف د استاذانو پورې رسیدلې وو. او هغوی به هم د یو بل قراءت ته غلط ونیل چې حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ هم دے خطرے طرف ته توجه ورکړه. نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ جلیل القدر صحابه رضی اللہ عنہ راجمع کړل. دوی نه یې مشوره واخستله. او وې فرمائیل چې ماته دا خبر ملاؤ شوې دې چې بعضې خلق یو بل ته داسې قسم خبرې کوی چې زما قراءت ستا د قراءت نه بهتر دې. اودا خبره دکفر حد ته رسیدے شی. نو ستاسو خلقو به دې باره کښې څه رانې ده؟ صحابو رضی اللہ عنہم د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه تپوس اوکړو. چې ستاسو څه رانې ده؟ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ او فرمائیل چې، زما رانې داده. چې مونږ ټول خلق په یو مصحف باندې جمع کړو. چې هیڅ اختلاف او افتراق راپېښ نشی صحابو رضی اللہ عنہم دا رانې خوښه کړه. اود حضرت عثمان رضی اللہ عنہ تائید یی اوکړلو.

تدوین قرآن دپاره خطبه وویل. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلق راجمع کړل. یوه خطبه یی اووښه او په هغې کښې یی او فرمائیل،، تاسو خلق په مدینه طیبه کښې سره د دے چې ماته نزدے اوسیږئ. د قران کریم د قراعتونو په باره کښې د یو بل تکذیب اود یو بل نه اختلاف کوئ دې نه ظاھر ده. چې کوم خلق ماته لری دی. هغوی خو به نور هم زیات تکذیب او اختلاف کوی. نو ټول خلق ملاؤ شی. او یوه داسې نسخه تیاره کړئ. چې هغه د ټولو دپاره واجب الاقتداء وی. دې غرض دپاره حضرت عثمان رضی اللہ عنہ حضرت حفصه رضی اللہ عنہا ته پیغام ولیکل. چې تاسو سره [د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د زمانې] کومې صحیفې موجود دی. هغه مونږ ته راولیکه. مونږ به هغه صحیفوته نقل کړو. تاسوته به یی واپس کړو. حضرت حفصه رضی اللہ عنہا هغه صحیفې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته راولیکلې.

ددو صحابو رضی اللہ عنہم انتخاب. حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د څلورو صحابو رضی اللہ عنہم یو جماعت جوړ کړه چې په حضرت زید رضی اللہ عنہ، حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ، حضرت سعید بن العاص رضی اللہ عنہ او حضرت عبدالرحمن بن حارث بن هشام رضی اللہ عنہ باندې مشتمل وو. دا جماعت په دې کار باندې مامور شو چې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د صحیفو نه نقل اوکړی. او یو څو داسې صحیفې تیاره کړی. چې په هغې کښې سورتونه هم مرتب وی. په دې څلورو صحابو رضی اللہ عنہم کښې صرف حضرت زید رضی اللہ عنہ انصاری وو. اوباقی درې واړه حضرات قریشی وو. د ددې وجې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ هغوی ته او فرمائیل،، چې کله ستاسو اود حضرت زید رضی اللہ عنہ د قران په څه حصه کښې اختلاف راشی. [یعنی په دې کښې اختلاف راشی. چې

کوم یو حرف څنگه اولیکلې شی؟ نو دا د قریشو د ژبې مطابق اولیکئ: ځکه چې قران کریم هم د دوی په ژبه کښې نازل شوي دې بنیادی طور دا کار د ذکر شوی څلورو حضرا نو په زمه مقرر کړې شوي. خو بیا یی نورو صحابو رضی اللہ عنہم هم د دوی د مدد دپاره دوی سره شامل کړل.

د تدوین قران د زمه وارانو حکامامی: دے حضراتو د قران د کتابت په سلسله کښې دا لاندې کارونه اوکړل.

سورتونو ته ترتیب ورکول: حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې چې کومه نسخه تیاره شوې وه په هغې کښې سورتونه مرتب نه وو. بلکه هر سورت جدا جدا لیکلې شوې وو. دے حضراتو ټول سورتونه په ترتیب سره په یو مصحف کښې اولیکل. ^[۱۴۳]

په یو رسم الخط لیکل: د قران کریم آیاتونه یو داسې اولیکل. چې ددې په رسم الخط کښې ټول متواتر قراخونه راجمع شی. د ددې وجې په دې باندې نه نقطې اولگولې شوې. اونه حرکات [زیر، زور، پېښ] چې دا د ټولومتواتر قراخونو مطابق لوستلې شی. مثلاً «ننشرها اولیکل شو» چې دا «ننشرها» او «ننشرها» دواړه شان لوستلې شی. ځکه چې دا دواړه قراخونه صحیح دی. ^[۱۴۴]

د اجتماعي تصدیق اووه نسخې تیارول: ترهغه وخته پورې چې کومه مکمله معیاری نسخه د پوره امت په اجتماعي تصدیق سره مرتبه شوې وه صرف یوه وه. دې حضراتو ددې مرتب شوی مصحف د یو نه زیات نقلونه تیار کړل. عام طور باندې مشهوره دا ده. چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پنځه مصاحف تیار کړې وو. خو د ابوحاتم سجستانی رحمۃ اللہ علیہ ارشاد دې چې ټولې یی اووه نسخې تیارې کړې وې. چې په دې کښې یوه یوه مکه مکرمه، شام، یمن، بحرین، بصرې، اوکوفې ته اولیکلې شوې. او یوه مدینه طیبه کښې محفوظ کړې شوه. ^[۱۴۵]

د قران په جمع کښې صحابو رضی اللہ عنہم احتیاط د ذکر شوی کارونو دپاره دے حضراتو بنیادی طور خو هم دغه صحیفې مخې ته کیخودې نه وې چې حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په زمانې کښې لیکلې شوې نه وې. خو دې سره سره د زیات احتیاط دپاره هم هغه طریقه اختیار کړله چې کومه یی د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په زمانه کښې اختیار کړې وه. چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کښې کوم متفرق تحریرونه د مختلفو صحابو رضی اللہ عنہم سره محفوظ وو. هغه یی دویاره را اوغوښتل. اود هغې سره یی د سرته مقابله اوکړله. دا نوے نسخې یی تیاره کړې. د حضرت خزیمه انصاری سره د آیت مولد: دے ځل دسوره احزاب یو آیت «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا

^[۱۴۳] مستدرک حاکم رحمۃ اللہ علیہ. ص ۲۲۹. ج ۲

^[۱۴۴] مناهل العرفان. ص ۲۵۴. ۲۵۳. ج ۱

^[۱۴۵] صحیح بخاری فتح الباری. ص ۱۷. ج ۹

عَٰلَہٗدُا اللہ عَلَیْہِ ؑ لیکلی شوې صرف د حضرت خزیمہ بن ثابت انصاری ؓ سره ملاؤ شو وړاندې مونږ لیکلی وو. چې ددې مطلب دا نه دې. چې دا آیت بل هیڅ چاته یاد نه وو ځکه چې حضرت زید بن ثابت ؓ فرمائی. [فقدت آية من الاحزاب حين نسخنا المصحف قد كنت اُمرم رسول الله ﷺ يقرأها، فالتصناها فوجدناها مع غزيمة بن ثابت الأنصاري ؓ] د مصحف لیکلو په وخت ماته د سورة احزاب آیت ملاؤ نشو. کوم چې به ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلو. مونږ دا تلاش شروع کړه. نو هغه د خزیمہ بن ثابت انصاری ؓ سره وو دې نه ښکاره ثابته شوه. چې دا آیت حضرت زید ؓ اونورو صحابو ؓ ته په څه شان یاد وو. ^{۱۴۶۱} دغه شان ددې مطلب دا هم نه دې چې دا آیت سره په بل ځانې کښې لیکلې شوې نه وو. ځکه چې د حضرت ابوبکر ؓ په زمانه کښې کومې صحیفې اولیکلې شوې ظاهره ده. چې دا آیت په هغې کښې موجود وو. هم دغه شان چې د نورو صحابو ؓ سره د قران کریم کومې ځان له ځان له لیکلې شوې نسخې موجود نه وې. په هغې کښې دا آیت هم شامل وو. خو چې د حضرت ابوبکر ؓ د زمانې په شان دا ځل هم هغه ټول متفرق تحریرونه راجمع کړې شوی وو. چې د صحابه کرامو ؓ سره لیکلې شوی وو ځکه به حضرت زید ؓ وغیره هیڅ یو آیت په هغې مصاحفو کښې ترهغه وخته پورې نه لیکلو. چې ترڅو به په هغه تحریرونو کښې ملاؤ نشو. خود سورة احزاب دا آیت بغیر د خزیمہ بن ثابت ؓ نه بل هیڅ چاسره جدا لیکلې شوې ملاؤ نشو.

افرادې نسخې سونول: د قران کریم دا گټه نسخې د تیارولونه پس حضرت عثمان ؓ هغه ټولې انفرادې نسخې اوسوزولې. چې د مختلفو صحابو ؓ سره موجود نه وې چې رسم الخط، منلې شوی قراغونواو د سورتونو د ترتیب په اعتبار سره ټول مصاحف یو شان شی. او په دې کښې هیڅ اختلاف باقی پاتې نشی.

د حضرت عثمان ؓ د کارنامې ته پوره امت د استحسان په نظر سره اوکتل. او ټولو صحابو ؓ په دې کار کښې د دوی تائید او حمایت اوکړلو. صرف عبد الله بن مسعود ؓ ته په دې معامله کښې لږ خفگان وو، چه دهغې د تفصیل دا موقع نه ده ^{۱۴۷۱}

حضرت علی ؓ فرمائی. [لاتقولوا فی عثمان ؓ إلا عیراً فوالله ما فعل الذي فعل فی المصاحف إلا عن ملامنا] ^{۱۴۸۱} د عثمان ؓ په باره کښې هیڅ یوه خبره د دوی د خیر نه

^{۱۴} صحیح بخاری مع فتح الباری. ص ۱۷. ج ۹

^{۱۵} د زیاتی تفصیل دپاره اوگوری "علوم القرآن" د احقر مفصل کتاب

^{۱۶} فتح الباری. ص ۱۵. ج ۹. بحواله ابی داؤد بسند صحیح

بغیر مکویٰ: خکہ چې په الله قسم هغوی چې د مصاحفو په معامله کښې کوم کار اوکړلو. هغه یی زمونږ د ټولو په موجودگي کښې [اوپه مشوره سره] اوکړو.

د تلاوت د آسانیا اقدامات

خلورمه مرحله: حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ذکرشوی کارنامو نه پس دامت په دې باندې اجماع ده. چې قرآن کریم د رسم عثمانی په خلاف په بله طریقه لیکل جائز نه دی. خکه ددې نه پس ټول مصاحف هم د هغې مطابق اولیکلی شو. اوصحابو رضی اللہ عنہم اوتابعینو رضی اللہ عنہم د مصاحف عثمانی نقلونه تیارکړل. او د قرآن کریم یی په لویه پیمانه باندې اشاعت اوکړو. خو لار هغه وخته پورې د قرآن کریم نسخې د نقطو اود زیر زور پښین نه خالی و. د ددې وجې عجمیانو [چې عرب نه وی] ته به د دې تلاوت گران وو. نوکله چې اسلام په عجمی ملکونو کښې نورهم زیات خورشو. ددې خبرې ضرورت محسوس شو. چې په دې کښې د نقطو اوحرکاتو اضافه اوکړې شی. چې ټول خلق په آسانیا سره ددې تلاوت کولې شی. ددې مقصد دپاره مختلف اقدامات اوکړې شو. چې مختصر تاریخ یی دادې نقطې: په عربو کښې په اول کښې په حروفو باندې د نقطو لگولو رواج نه وو. بلکه د لیکونکویه خالی د حروفو په لیکلو اکتفاکو. له اولوستونکي به ددې طرز دومره بلد وو. چې هغوی ته به د بې نقطو تحریرلوستلو کښې گرانی نه وه. د سیاق وسباق په مدد سره به په مشتبه حروفو کښې امتیاز هم په آسانی سره کیدې شو.

خاص طور سره د قرآن کریم په معامله کښې د څه شک شبهې امکان خکه نه وو چه ددې د حفاظت مدار په کتابت باندې نه وو بلکه په حافظه باندې وو، او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ چه کومې نسخې د اسلامی ملکونو مختلفو حصو ته لیږلې وې دهغې سره ئې قاریان هم لیږلې وو، چه دوی ئې هغوی ته اوبښائی.

په دې کښې روایات مختلف دی چې د قرآن کریم په نسخه باندې د ټولونه مخ کښې چا نقطه لگولی دی؟ بعض روایات دا وائی. چې دا کارنامه د ټولونه مخ کښې ابوالاسود ددولې رضی اللہ عنہ کړې ده. ^[۴۹] دبعضې قول دادې چې هغوی دا کار د حضرت علی رضی اللہ عنہ د تلقین لاندې کړې وو. ^[۵۰] او بعضو وئیلې دی، چې د کوفه گورنر زیاد بن ابی سفیان رضی اللہ عنہ په هغوی باندې داکار کړې وو ^[۵۱] یوروايت داهم دی. چې داکارنامه حجاج بن یوسف دحسن بصری رضی اللہ عنہ، یحیی بن یعمر او د نصر بن عاصم لیشی رضی اللہ عنہم په ذریعه پوره کړه. ^[۵۲]

^[۴۹] البرهان فی علوم القرآن. ص ۲۵۰. ج ۱. والاتقان. ص ۱۷۱. ج ۲. نوع ۷۶

^[۵۰] صح الامشی. ص ۱۵۵ ج ۷۳

^[۵۱] البرهان. ص ۲۵۰. ۲۵۱. نوع ۱۴

^[۵۲] تفسیر القرطبی. ص ۶۳ ج ۱. وتاریخ القرآن للکردی رحمته اللہ علیہ. ص ۱۸۱

حرکات: د نقطو پہ شان پہ شروع کنبې په قران کریم باندې حرکات [زیر زیر پېښ] هم نه وو او په دې کنبې هم د روایاتو ډیر اختلاف دې چې د ټولونه مخ کنبې چا حرکات لگولی دی. د بعضې حضراتو وینا ده چې ډاکارد ټولونه مخ کنبې ابوالاسود دولی رضی اللہ عنہ کړې وو. بعضې وائی چې دا کار حجاج بن یوسف په یحی بن یعمر رضی اللہ عنہ اونسر بن عاصم لیشی رضی اللہ عنہ باندې کړې دي. ^{۱۵۲۱} په دې باره کنبې چې ټولو روایات باندې چې نظر واچولې شی نو داسې معلومیږي چې حرکات د ټولونه مخ کنبې ابوالاسود دولی رضی اللہ عنہ وضع کړې دي. لیکن دا حرکات داسې نه وو. لکه څنگه چې نن سبا مشهور دي. بلکه د زور دپاره په حرف باندې یوه نقطه [—] د زیر دپاره دحرف لاندې یوه نقطه [—] د پېښ دپاره دحرف مخې ته یوه نقطه [—] اود تنوین دپاره دوه نقطه [—] یا [—] یا [—] [—] مقرر کړې شوې نه وې. ^{۱۵۲۱} روستو خلیل بن احمد رضی اللہ عنہ د همزه او تشدید علامتونه مقرر کړل. ^{۱۵۵۱} دے نه پس حجاج بن یوسف په یحی بن یعمر، نصر بن عاصم او حسن بصری رضی اللہ عنہ باندې په یو وخت کنبې په قران کریم باندې د نقطو او حرکاتو دواړه لگولو حکم اوکړلو. په دې موقع باندې دحرکاتو د اظهار دپاره د نقطو په ځانې د زیر زیر پېښ موجوده صورتونه مقرر کړې شو. چې د حروفو ذاتی صورتونو سره ددې التباس راپېښ نه شی. والله سبحانه اعلم.

احزاب یا منزلونه: د صحابو رضی اللہ عنہم اوتابعینو رضی اللہ عنہم معمول وو. چې هغوی به په هره هفته کنبې یو قران کریم ختمولو. ددې مقصد دپاره هغوی روزانه د تلاوت یو مقدار مقرر کړې وو. چې ورته "حزب" یا، منزل، وئیلې شی. دغه شان قران کریم ټول په اووه احزابو باندې تقسیم کړې شوې.

اجزاء یا پارې: نن سبا قران کریم په دېرشو اجزاء باندې تقسیم دې. چې ورته دیرش پارے وئیلې شی. دپارو دا تقسیم د معنی په اعتبار سره نه دې بلکه ماشومانو ته د لوستلو دپاره د آسانتیا په خیال سره په دېرشو برابر وحصو باندې تقسیم شوې دې څکه چې بعضې وخت بالکل په نیم گډه خبره باندې پاره ختمیږي. په یقین سره دا وئیل گران دی. چې دا د دېرشو پارو تقسیم چاکرېدې؟ د بعضې حضراتو دا خیال دې چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مصحفونه رانقل کولو په وخت دا په دېرشو مختلفو صحیفو کنبې لیکلې وو. نو دا تقسیم هم د هغوی د زمانې دې ^{۱۵۶۱} خو د متقدمینو په کتابونو کنبې ددې څه

^{۱۵۲} [تفسیر القرطبی. ص ۶۳ ج ۱]

^{۱۵۱} [صبح الاعشى. ص ۱۶۰. ج ۳. وتاریخ القرآن للکردی. ص ۱۸۰]

^{۱۵۵} [الاتقان. ص ۱۷۱. ج ۲. صبح الاعشى. ص ۱۶۱. ج ۳]

^{۱۵۶} [تاریخ القرآن از مولانا عبدالمصدق. ص ۸۱]

دلیل احقرته ملاؤ نشو. البته علامه بدرالدین زرکشی رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی. چې دقران کریم دیرش پارے مشهورے راروانه دی اود مدارسو په قرآنی نسخو کښې ددې رواج دې. ^[۵۷] په ظاهره داسې معلومیږي چې دا تقسیم د صحابو رضی اللہ عنہم د زمانې نه پس د تعلیم دسهولت دپاره شوې دې والله اعلم.

اخماس واعشار: دقرون اولی په قرآنی نسخو کښې د یوېل علامت رواج وو. او هغه دا چې د هر پنځو آیاتونو نه پس به یې (په حاشیه باندې) لفظ د،، خمس،، اود هر لسو آیاتونو نه پس لفظ د،، عشر،، یا،، ع،، لیکلو. اولنی قسم علامتونو ته،، اخماس،، او دویم قسم علامتونو ته،، اعشار،، وئیلی شو. ^[۵۸] په متقدمینو عالمانو کښې دا اختلاف هم وو چې بعضې حضراتو به دا علامتونه جائز اوبعضې مکروه گنل. ^[۵۹] په یقینی طور دا وئیل هم گران دی. چې دا علامتونه د ټولونه مخ کښې چا لگولی دي؟ یوقول دادې چې ددې موجد حجاج بن یوسف وو. او دویم قول دادې. چې د ټولو نه مخ کښې عباسی خلیفه مامون د دې حکم ورکړې وو. ^[۶۰] خو دا دواړه اقوال ځکه ټیک نه معلومیږي. چې په خپله د صحابو رضی اللہ عنہم په زمانه کښې د،، اعشار،، تصور ملاویږي. مسروق رضی اللہ عنہ فرماني چې حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ به په مصحف کښې د،، اعشار،، نشان لگول مکروه گنل. و رکوع یوېل علامت چې رواج ئه روستو شوې وو. اوترن ورځې پورې جاری دې د رکوع علامت دے او ددې تعین د معنی په لحاظ سره شوې دې یعنی کوم ځانې چې دکلام سلسله ختمه شوه. هلته کښې د رکوع علامت (په حاشیه باندې،، ع،،) جوړ کړې شو. د احقر د لیون باوجود په مستنده طریقه دا معلومه نشوه. چې د رکوع شروع چا اوپه کومه زمانه کښې کړې وه؟ د بعضې حضراتو خیال دې. چې ددې رکوعاگانو تعین هم د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د زمانې نه شوې وو. ^[۶۱] د روایاتونه ددې دعوی دلیل احقرته ملاؤ نشو. خو دا خبره تقریباً یقینی ده. چې ددې علاماتو مقصد د آیاتونو د داسې درمیانه مقدار تعین دې. چې په یورکعت کښې اولوستلې شی. او دې ته رکوع ځکه وائی. چې په مانځه کښې دے ځانې ته په رسیدلو رکوع اوکړې شی. مشانڅو قران کریم په پنځه سوه اوڅلوېښت رکوع گانو تقسیم کړېدې. ^[۶۲] اوپه مصاحفو کښې یې ددې علامتونه

^[۵۷] البرهان: ص ۲۵۰. ج ۱ و مزید او گورئ. مناهل العرفان. ص ۴۰۲. ج ۱

^[۵۸] مناهل العرفان. ص ۴۳. ج ۱

^[۵۹] الاقان. ص ۱۷۱. ج ۲. نوع ۷۵

^[۶۰] البرهان. ص ۲۵۱. ج ۱

^[۶۱] تاریخ القرآن از مولانا عبدالصمد صارم. ص ۸۱

^[۶۲] په فتاوی عالمگیریه کښې د مشانڅ بخارا په حوالې سره د رکوع گاتو شمار ۵۴۰.....

جو رکری دی. چي په [تراويحو کښې] دقران کريم ختم په اوويشتمه شپه اوکړی شی. رموزاوقاف د تلاوت او تجويد دسهولت دپاره يوبل مفيد کار دا شوې دې چې په مختلفو قرآنی جملو باندې داسې اشارې ته ليکلی شوی دی. چې د هغې نه دا معلومېږي. چې دلته کښې وقف کول [ساه اخستل] څنگه دی؟ دې اشارې تو ته، رموزاوقاف، وائی. او ددې مقصد دې دې. چې يوغيرعربي دان انسان هم چې کله تلاوت کوي. چې په صحيح مقام باندې وقف کولې شی. او په غلط ځانې باندې ساه اخستلو سره په معنی کښې څه تبديلی رانشی. په دې کښې زيات رموز د تولونه مخکښې علامه ابو عبدالله محمد بن طيفور سجاوندي رحمته الله عليه مقرر کړی دی. ^[۶۳] د هغې رموزو تفصيل دادې:

[ح] دا د، وقف مطلق، مخفف دې. اود دې مطلب دادې. چې دلته کښې خبره پوره شوې ده.

ددې وجې دلته کښې وقف کول بهتر دی.

[ج] داد "وقف جائز" مخفف دې. اوددې مطلب دادې چې دلته کښې وقف کول جائز دی. [ز] دا د، وقف مجوز، مخفف دې. د دې مطلب دادې. چې وقف کول خو ټيک دی. خو غوره دا ده. چې وقف اونه کړی شی.

[ه] داد، وقف مرخص، مخفف دې. ددې مطلب دادې. چې دلته خبره پور شوې نه ده. خو جمله اوږده شوې ده. ددې وجې ساه اخستلو دپاره د نورو مقاماتوپه ځانې دلته وقف کول پکار دی. ^[۶۴]

[م] داد، وقف لازم، مخفف دې. د دې مطلب دادې. که دلته کښې وقف اونه کړی شی نو د آيت په معنی کښې د فحش غلطی امکان دې. نو دلته وقف کول زيات بهتر دی بعضې حضرات دے ته، وقف واجب، هم وائی. خو ددې نه مراد فقهی واجب نه دې چې په پريخودو کښې به يې گناه وی. بلکه مقصد صرف دادې چې په ټولو وقفونو کښې په دې ځانې کښې وقف کول ديزيات بهتر دې. ^[۶۵]

۳... خودلي شوې دې خو چې مونږ په خپله دقران کريم په مروجہ نسخو کښې شمير اوکړو. نو د رکوع گانو شمار ۵۵۸ اوختله او بعضې حضراتو مونږ ته په خط کښې اوليکل. چې دهغوی د شمير مطابق درکوع گانو ټول تعداد ۵۶۷ دې کيدې شی چې درکوع په علامت لگولو کښې په مختلفو نسخو کښې څه اختلاف راغلې وی. والله اعلم از ناشر ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳

^[۲۳] الشرفی القرات المشرابه الجوزي رحمته الله عليه ص ۲۲۵ ج ۱

^[۶۴] د دې څلورورموزودپاره اوگورئ المنخ الفکره شرح المقدمه الجزريه للملا علی قاری. ص ۶۳ مطبوعه انباء غلام رسول

^[۶۵] النشر. ص ۲۳۱ ج ۱

[لا] داد،، لا تقف،، مخفف دی. د دی مطلب دا دی چې،، دلته مے اودرپرہ،، خو ددی منشاء دا نہ ده. چې دلته کښې وقف کول ناجائز دی بلکه په دی کښې ډیر مقامات داسې دی. چې هلته په وقف کولو کښې څه باک نشته دی. اوددی نه روستنې لفظ نه شروع کول هم جائز دی. نو د دی صحیح مطلب دادی. که دلته کښې وقف اوکړې شی. نویتره دا ده چې دا دویاره واپس اووئیلې شی. د راروان لفظ نه شروع کول ښه خبره نه ده. ^[۶۶] ددی رموزاتو په باره کښې په یقین سره دا ثابت ده. چې دا د علامه سجاوندی رحمۃ اللہ علیہ وضع شوی دی. ددی نه علاوه هم بعضې نور رموزات هم په قران کریم کښې موجود دی. مثلاً [مع] دا د،، معانقه،، مخفف دی. دا علامت هغه ځانې کښې لیکلې شی. کوم ځانې کښې چې په یوایت کښې دوه تفسیرونه ممکن وی. د یو تفسیر مطابق به وقف یو ځانې کښې کولې شی. اود بل تفسیر مطابق به په بل ځانې کښې. نو په دی کښې په یو ځانې کښې وقف کولې شی. خو یو ځانې د وقف کولونه پس دویم ځانې کښې وقف کول درست نه دی. مثلاً **ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْاِنْجِيلِ وَكَانَ اَخْوَفُ حَقْلَهُ** په دی کښې که په،، التورۃ،، باندې وقف اوکړی. نو په،، الانجیل،، باندې وقف کول درست نه دی. اوکه چرې په،، الانجیل،، باندې وقف کول وی نویه،، التورۃ،، باندې درست نه دی. اوکه په دواړو ځایونو کښې وقف نه کوی. نو تیک ده. ددی یو نوم،، مقابله،، هم دی. او ددی د ټولونه رومی خوندنه امام ابو الفضل رازی رحمۃ اللہ علیہ کړې ده. ^[۶۷]

[سکته] دا د،، سکتې،، علامت دی. ددی مقصد دی چې د ځانې کښې اودریدل پکار دی. خوسه بنده نشی. دا عموماً هغه ځانې کښې راوخی. کوم ځانې کښې چې په ملاویدلوسره په معنی کښې د غلطی ویره وی.

[وقفه] په دی ځانې کښې د،، سکتې،، نه څه قدرې زیات اودریدل پکار دی. خو چې ساه دلته کښې هم بنده نه شی.

[ق] دا د،، قیل علیه الوقف،، مخفف دی. مطلب دادی چې د بعضې حضراتو په نزد دلته کښې وقف دے او د بعضو په نزد نشته.

[قف] دا لفظ،، قف،، مخفف دی. ددی معنی ده اودرپرہ. او دا هغه ځانې کښې راخی. کوم ځانې کښې چې لوستونکی ته دا خیال راتلې شی چې دلته کښې وقف کول تیک نه دی [صلے] داد،، الوصل اولی،، مخفف دی د دی معنی ده چې په،، ملاویدلوسره وئیل بهتر دی،،

^[۶۶] النشر ۲۳۳^[۶۷] النشر. ص ۲۳۷. ج ۱. اور. الاتقان. ص ۸۸ ج ۱

[صل] داد،، قد یوصل،، مخفف دې یعنی دلته کښې بعضې خلق اودریږی. او بعضې په ملاویدلو سره ونیل خوښوی. دا رموزات زیات مشهوردی. خو احقر ته دا معلومه نشوه. چې ددې واضع او موجد څوک دې؟

دقران کریم طباعت

پنځمه مرحله ترڅو چې پریس [چې په خانه] ایجاد شوې نه وو. د قران کریم ټولې نسخې په قلم لیکلې شوې. او په هردور کښې د داسې کاتبانو یولوې شمیر موجود پاتې شوې دې چې د کتابت قران نه بغیر یې هیڅ مشغله نه وه. د قران کریم حروف د بهتره بهتر انداز کښې لیکلودپاره چې مسلمانانو کوم محنتونه کړي دی. اوڅنگه چې یې دے عظیم کتاب سره دخپلے کلکے مینے اظهار کړېدې. ددې یولوې مفصل اوزره راښکونکې تاریخ دې چې تصنیف ورله پکار دې. دلته کښې ددې د تفصیل موقع نه ده. بیاچې کله پریس ایجاد شو. نو د ټولونه مخ کښې د هیمبرگ په مقام باندې په کال [۱۱۱۳هـ] کښې قران کریم چاپ شو. چې د هغې یوه نسخه تر اوسه پورې په دې رالکتب المصریه کښې موجود ده. دې نه پس گنړو مستشرقینو دقران کریم نسخې چاپ کړې. خو په اسلامی دنیا کښې دے ته قبولیت حاصل نشو. دې نه پس په مسلمانانو کښې د ټولونه مخ کښې مولای عثمان دروس ښاریه سینت پیترس برگ کښې په کال [۱۷۸۷ عیسوی] کښې دقران کریم یوه نسخه چاپ کړله. دغه شان په قازان کښې هم یوه نسخه چاپ شوه. په کال [۱۸۲۸ عیسوی] کښې د ایران په تهران نومې ښار کښې قران کریم په کانری باندې چې پ کړې شو. بیا ددې چاپ شوې نسخې په ټوله دنیا کښې عامې شوې ^[۶۸]

علم تفسیر: اوس څه ضروری معلومات د علم تفسیر په باره کښې پیش خدمت دی، په عربې ژبه کښې د.. تفسیر.. لفظی معنی .. دکهولاییدو،، (سپردو) ده او په اصطلاح کښې علم تفسیر هغه علم ته وائی په کوم کښې چې دقران کریم معانی بیانېږی، اوددې احکام او حکمتونه واضحه کیږی البرهان | په قران کریم کښې نبی علیه السلام ته خطاب کولوسره ارشاد دې - **وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ الَّذِي كُرْتُمُوسَ لِنُؤَيِّنَ لَكَ آيَاتِهِ** [۱۶۴: ۱۲]

او مونږ قران په تاباندې نازل کړوددې دپاره چې ته خلقوته هغه خبرې واضحت سره بیان کړې کومې چې دهغوی طرف رالیکلې شوی دی..

نیز دقران کریم ارشاد دې - **لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِسَابَ** [۱۱۶: ۳]

^[۶۸] د طباعت د تاریخ د پاره اوگوری تاریخ القرآن للکردی **رحمته** ص ۸۶. او. علوم القرآن داکتر صبحی صالح اردو ترجمه از غلام احمد حریری ص ۱۹۲

..بیشکہ اللہ تعالیٰ پہ مسلمانانو باندې لوڼې احسان فرماییلې دې چې د هغوی په مینځ کښې هم د هغوی نه یو رسول رواستولو، کوم چې د هغوی په وړاندې د الله تعالی آياتونه تلاوت کړي، او هغوی پاک صاف کړي، او هغوی د الله د کتاب او د حکمت د خبرو تعلیم ورکړي۔“

نونی علیه السلام په صحابه کرامو ته ته صرف د قرآن کریم الفاظ نه ښودل، بلکه ددې پوره تفسیر به یې بیانولو، هم دا وجه ده چې صحابه کرامو ته به په یو یو سورت لوستلو کښې سوسو کاله لگیدل، د کوم تفصیل به چې انشاء الله وړاندې راشی۔

تر کومې پورې چې نبی کریم ﷺ په دنیا کښې تشریف فرما وو هغه وخت پورې د کوم آیت تفسیر معلومول څه گنران نه وو، صحابه کرامو ته به چې په کوم ځانې کښې څه گنرانی پېښیدله نو هغوی ته به یې رجوع کوله او هغوی نوبه ورته تسلی بخش جواب ملاؤ شو، لیکن د هغوی [ﷺ] نه پس ددې خبرې ضرورت وو چې تفسیر لره دیو مستقل علم په صورت کښې محفوظ کړې شی چې د امت د پاره د قرآن کریم الفاظو سره سره ددې صحیح معنی هم محفوظه شی، او د ملحد او گمراه خلقو د پاره به دې کښې د معنوی تحریف څه گنجائش باقی پاتې نشی، نو د الله تعالی په فضل او کرم او د هغه په توفیق سره دې امت دا کارنامه داسې ښائسته او خوبې سره انجام کړه چې نن مونږ دا خبره بغیر د څه تردد وائیلي شو چې د الله تعالی ددې آخری کتاب صرف الفاظ محفوظ نه دی بلکه ددې هغه صحیح تفسیر او تشریح هم محفوظه ده کومه چې حضور اکرم ﷺ او د هغوی د جانتار صحابه کرامو په ذریعه مونږ ته رارسیدلې ده۔

د قرآن د تفسیر ماخذ: علم تفسیر لره دې امت څنگه څنگه محفوظ کړې دې؟ په دې لار کښې دوی څنگه څنگه مشقتونه اوچت کړی دی؟ اودا جدوجهد د څومره مراحلونه تیر شوي دي؟ ددې یو اوږد او خوندور تاریخ دي د کوم چې داموقع نه ده،^{۱۸۱} لیکن دلته دا مختصراً ښودل دی چې د تفسیر قرآن ماخذ څه څه دی؟ او په علم تفسیر باندې کوم بیسماره کتابونه په هر ژبه کښې ملاویږي هغوی د قرآن کریم په تشریح د کومو کومو سرچیشمو نه استفاده کړې ده، دا سرچیشمي ټولې شپږ (۱۷) دی

① اولنې ماخذ په خپله قرآن کریم دهل آیت په رڼا کښې تفسیر: د قرآن د تفسیر اولنې ماخذ پخپله قرآن کریم دي یعنې ددې آياتونه بعضې وخت د یو بل تفسیر کوی. یو ځانې یوه خبره په مبهم انداز کښې بیان شوې وی. او په بل ځانې کښې هغه ابهام لرې کړې شوې وی. مثلاً په سورت فاتحه کښې ارشاد دي چې ﴿إِنْدِنَا الْوَرَاثَ السَّعِيَّةُ﴾ هَرَاثَ الَّذِينَ أَلْعَمْتُ عَلَيْهِمْ^{۱۸۲}

فاتحہ) مونہ تہ نیغہ لار اوبنایہ. دہغہ خلقو لارہ چہ تا پرہ نعمت کرہدہ.،، دلته کنبہ خبرہ واضعہ کرہ شوی نہ ده. چہ پہ کومو خلقو انعام شوہ دہ د هغوی نہ کوم خلق مراد دی. خو پہ بل خانہ کنبہ ارشاد دہ ﴿فَاُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِيْنَ اَنعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِّنَ النَّبِيِّنَ وَالصّٰلِحِيْنَ وَالشُّهَدَآءِ الصّٰلِحِيْنَ﴾: نسا، داهغہ خلق دی. چہ پہ چالہ الله ﷻ انعام کرہدہ. یعنی پیغمبران صدیقان شہیدان او نیکان خلق.

نو مفسیرین کرام چہ کله دکوم آیت تفسیر کوی نودتولونه رومبہ داگوری چہ ددہ آیت تفسیر پہ قرآن مجید بل خانہ کنبہ موجود دہ کہ نہ؟ کہ چرہ موجود وی نودتولونه رومبہ هغه اختیار فرمائی.

⑦ حدیث: ،،حدیث،، دنی کریم ﷺ اقولواو افعالوته وائیلی کیوی، اوخنکه چہ مخکنبہ بیان کرہ شوی دی چہ الله تعالی دقرآن کریم سره نبی علیه السلام لرہ ددہ دپارہ مبعوث اوفرمانیلو چہ هغوی ﷺ دخلقوپه مخکنبہ دقرآن کریم صحیح تشریح بنه په واضعہ واضعہ بیان کرہ، نو هغوی ﷺ په خپل قول او عمل دواورسره دا فريضه په بنه طریقه سره سرتہ اورسوله، اوپه حقیقت کنبہ د هغوی ټول ژوند مبارک هم دقرآن عملی تفسیر دہ، خکه مفسرین کرام ﷺ دقرآن مجید دپوهیدلودپارہ په دویم تیرباندہ دټولونه زیات زورپه حدیث باندہ ورکړہ دہ، اوداحادیثوپه رنرہ کنبہ دکتاب الله معنی ئہ متعین کرہ دی، البته چونکه په حدیث کنبہ صحیح، ضعیف اوموضوع هرشان روایات موجود دی، خکه محققه مفسرین ترهغه وخته پورہ دچا روایت لرہ قابل اعتماد نه گنری ترکومہ پورہ چہ هغه دتنقیدروایات په اوصولوباندہ نووی برابر، نولہذا چہ کوم روایت چرته په نظرباندہ راشی د هغہ کتلوسره دقرآن کریم کوم تفسیر متعین کول درست نه دی، خکه چہ هغه روایت ضعیف اودنورو مظلوطوروایتو خلاف هم کیدہ شی اوپه حقیقت کنبہ دا معامله ډیره نازکه ده، اوپه دہ کنبہ قدم ایخودل هم د هغه خلقوکار دہ کوموچہ خپل ټول عمرونه ددہ علومو په حاصلولو کنبہ تیرکړہ دہ.

⑧ دصحابه کرامو ﷺ اقول: صحابه کرامو ﷺ د قرآن کریم تعلیم براه راست دنی علیه السلام نه حاصل کړہ وو، ددہ نه علاوه دنزول وحی په وخت پخپله موجود وو، هغوی دنزول وحی دپوره احوالوپس منظر بذات خدمشاهده کړہ وه، نوخکه په فطری توگه باندہ دقرآن کریم په تفسیر کنبہ چہ خومره ددہ خلقواقوال مستندواقابل اعتماد کیدہ شی، روستو خلقو ته هغه مقام نشی حاصلیدہ، نولہذا دکومو آیتونو تفسیر چہ د قرآن یاحدیث نه نه معلومیرہ په هغه ټولو کنبہ نوپه دغه کنبہ دټولونه زیات اهمیت دصحابه کرامو ﷺ اقولوته حاصل دہ، نودکوم آیت په تفسیر باندہ چہ دصحابه کرام

اتفاق وی نومفسرین کرام ہم ہفہ اختیاریہ وی اوددغہ خلاف بل یوتفسیر کول جائز نہی، آوا کہ چرې دکوم آیت په تفسیر کښې دصحابہ کرامو رضی اللہ عنہم اقوال مختلف وی نویا روستومفسرین دنورو دلائلو په رنړه کښې دا گوری چې کوم تفسیر ته ترجیح ورکړې شی؟ په دې معامله کښې اہم اصول اوقواعد اصول فقہ، اصول حدیث اواصول تفسیر مدون دی، دہغې دتفصیل دا موقع نہ ده.

⑤ دتابعینو اقوال: دصحابہ کرامو رضی اللہ عنہم نہ پس دتابعینو نمبر راخی، داہفہ حضرات دی کومو چې دقرآن تفسیر دصحابہ کرامو رضی اللہ عنہم نہ زدہ کړې دې، نوڅکه دہغوی اقوال ہم په علم تفسیر کښې دلوی اہمیت جوگہ ده، اگرچہ په دې معامله کښې دعلماءو اختلاف دې چې دتابعینو اقوال په تفسیر کښې حجت دی کہ نہ؟ [الاتقان ۱۲، ۱۷۹] خوددې د اہمیت نہ انکار نشی کیدی۔

⑥ لغت عرب: قرآن کریم چونکہ په عربی ژبه کښې نازل شوې دې، څکه دتفسیر قرآن دپارہ په دې ژبه باندې پوره عبور حاصلول ضروری دی، دقرآن کریم دپرايټونه داسې دی چې دہغې په پس منظر کښې چونکہ څه شان نزول یا څه فقہی یا کلامی مسئلہ نہ وی، نوڅکه په ہغې کښې دحضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم اویا دصحابہ کرامو اویا دتابعینو اقوال منقول نہ وی، نودہغې دتفسیر ذریعہ صرف لغت عرب وی اوہم دلغت په بنیاد باندې دہغې تشریح کیدی شی، ددې نہ علاوہ کہ چرې دکوم آیت په تفسیر کښې څه اختلاف وی نوپه مختلف آراء کښې دمحاکمہ دپارہ ہم دعلم لغت نہ کار اغستلې کیږی۔

⑦ تدبر واستنباط: دتفسیر آخری ماخذ، تدبر واستنباط، دې دقرآن کریم نکات او اسرار یو داسې بحرې کناردې دکوم چې هرو څه حد اونهایت نشته دې، نوچې کښې سړی نہ الله تعالیٰ په اسلامی علومو کښې بصیرت عطاء کړې وی ہفہ چې څومره څومره په دې کښې غور او فکر کوی ہفہ څومره په کښې نوی نوی اسرار اونکات مخې ته راخی، دغہ شان مفسرین کرام دخپل خپل تدبر نتائج ہم په خپلو تفسیرونو کښې بیانہ وی، لیکن دا اسرار او نکات ہم په ہفہ وخت کښې قابل قبول وی کله چې دہفہ مذکورہ پښخو ماخذوسرہ متصادم نہ وی، لہذا کہ چرې یوسرې دقرآن په تفسیر کښې یوداسې نکتہ یا اجتہاد بیان کړی کومہ چې دقرآن اوسنت، اجماع، لغت، یا دصحابہ کرامو رضی اللہ عنہم یا دتابعینو رضی اللہ عنہم داقوالو خلاف وی یا دبل کوم شرعی اصولوسرہ ټکراؤ وی نودداسې تفسیر یا نکتہ څه اعتبار نشته دې، بعضې صوفیاء کرامو رضی اللہ عنہم په تفسیر کښې داسې قسمہ اسرار اونکات بیانول شروع کړی وو، لیکن دامت محقق علماؤ ہفہ قابل اعتبار اونه گنرل، څکه چې ہفہ دستنواودشریعت دبنیادی اصولو خلاف یو شخصی رایې ظاہرہ ده چې څه حیثیت نہ لری [اتقان ۱۲، ۱۴۸]

① اسرائیلی روایات اسرائیلیات یا اسرائیلی روایات ہفہ روایاتو ته وائی. کوم چې د یہودیانو یا عیسایانو نه مونږ ته رارسیدلی دی

په اوله زمانه کېنې د مفسرینو عادت وو چې هغوی به دکوم آیت په زمن کېنې هر قسمه هغه روایات لیکل کوم چې به هغوی ته په سند سره رسیدلي وو، په دې کېنې به ډیر روایات د اسرائیلیاتو څخه هم وو، ځکه دهغې د حقیقت څخه خبریدل هم ضروری دی. دهغې حقیقت دادې چې بعضې صحابه کرامو رضی اللہ عنہم اوتابعینو رضی اللہ عنہم اول د اهل کتابو مذهب سره تعلق لرولو، بیا چې کله هغوی روستوپه اسلام باندې منور شو او قرآن کریم تعلیم ئې حاصل کړونو هغوی ته قرآن کریم د تیر شوا متونو ډیر هغه واقعات په نظر راغلل کوم چې هغوی د خپلو سابقه مذهبونو کتابونو کېنې لیدلی وو، هم د اتفصیلات د اسرائیلیاتو په نوم باندې د تفسیر په کتابونو کېنې داخل شوی دی، مشهور محقق صاحب د تفسیر حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ لیکي. چې داسې روایات پدې رسمه دی:

② اولنې هغه قسم اسرائیلیات دی. چې د هغې تصدیق د نورو خارجي دلائلو سره شوی دی. مثلاً د فرعون غرقیدل، د حضرت موسی علیه السلام کوه طور ته تلل وغیره

③ دویم قسم هغه اسرائیلیات دی. چې د هغې دروغ د خارجي دلائلو نه ثابت وی. مثلاً د قصه چې حضرت سلیمان علیه السلام په آخر عمر کېنې [معاذ الله] په بت پرستی کېنې اخته سوي وو. ^{۱۷۰} دا رویت ددې وجه بالکل باطل دي. چې قرآن کریم ښکاره ددې تردید کړېدې دغه شان د حضرت داؤد علیه السلام په باره کېنې دا د خان نه جوړه شوې قصه چې [معاذ الله] دوی دخپل جرنیل اوریا ښځې سره زنا کړې وه، یا هغه ئې په مختلفو تدبیرونو سره مړ کړ او دهغه ښځه سره ئې نکاح اوکړه، داهم ښکاره دروغ دی، او داسې قسمه روایتونه غلط گنځل لازم دی. ^{۱۷۱}

④ دریم قسم هغه اسرائیلیات دی. چې د هغې په باره کېنې د خارجي دلائلو نه نه دا ثابت وی. چې دا رښتینی. او نه دا ثابت وی. چې دا دروغ دی. مثلاً د تورات احکام وغیره د داسې اسرائیلیاتو په باره کېنې نبی کریم ارشاد دي چې [لاتصدقوها ولا تکذبوها] مه دهغې تصدیق کوئ. او نه تکذیب داسې قسم روایات بیانول خو جائز دی. خو نه په دې باندې څه دینی مسئله ثابتیږي. او نه د هغې تصدیق یا تکذیب کولې شی او د داسې قسم روایاتو بیانولو څه خاص فائده هم نشته.

ځکه چې شرعی اعتبار سره هغه حجت نه دی [مقدمه تفسیر ابن کثیر]

^{۱۷} بانیل کتاب سلاطین اول ۱۳، ۱۲، ۱۱

^{۱۷۱} تفسیر ابن کثیر مقدمه ۲/۱ او اصول التفسیر لابن تیمیہ ۲، ۳۳

د قرآن د تفسیر بارہ کښې پوه سخته غلط فہمی

د کلام خلاصه: ددې تشریح نه دا خبره ښکاره شوه. چې د قرآن د تفسیر دپاره په عربی ژبه باندې معمولی واقفیت کافی نه دې بلکه ددې دپاره علم اصول تفسیر، علم حدیث، اصول حدیث، اصول فقه، علم فقه، علم نحو علم صرف علم لغت، علم ادب، او علم بلاغت کښې ماهرانه بصیرت او ددې سره طهارت او تقوی ضروری دی. ددې ضروری شرائطو نه بغیر د تفسیر په میدان کښې قدم کیخودل خپل خان د گمراهی په لاره د روانولو برابر دی.

زمونږ په زمانه کښې دے سبب ډیر لوڼې قیامت راوستې دې. داغلط فہمی عامه روانه ده. چې صرف د عربی ژبې وټیلو نه پس انسان د قرآن کریم عالم جوړیږي. او ددې نه پس چې هغه څنگه غواړي. د قرآن کریم تفسیر کولې شی.

بلکه په بعضې وختونو کښې داسې هم کتلې شوی دی د عربی ژبې معمولی پوهې والا خلق چې په عربی ژبه ورته پوره عبور نه وی حاصل، نه صرف داچې دخپل خان په خپله خوښه او طریقه باندې دقرآن تفسیر شروع کوی، بلکه د زړو مفسرینو دغلطیانو راویستلو په تکل کښې وی، تردې پورې چې بعضې ظالمان خو صرف دترجمي مطالعه کولو سره خپل خان دقرآن عالم گنړي، او په لوڼې لوڼې مفسرینو باندې تنقید کولو نه روستو کیږي۔

ښه پري باندې خان پوهول پکار دی دا انتہائی خطرناک طرز عمل دې کوم چې د دین په معامله کښې ډیر هلاکونکی گمراهی طرف ته روانونکې دې۔

حالاتکه د سوچ خبره دا ده. چې د دنیا هیڅ یو علم او فن داسې نشته. چې په هغې کښې د ژبې په وجه مهارت پیدا کولې شی. تر نن ورځې پورے هیڅ یو عقل مند کس چې په انگریزی نه مکمل عبور وی. دا دعوی نه ده کړې چې هغه ډاکټر شو چې د میډیکل سائنس کتابونه او گوري. او په دنیا باندې دظلم مشق شروع کړی. دغه شان یو کس چې صرف د انجنرنګ د کتابونو مطالعه او کړی. نو د انجنیر جوړیدو دعوی نشی کولې او نه چې د قانون اوچت کتابونه او گوري. هغه ته ماهر قانون وټیلې شی. او که څوک دا دعوی او کړی. نو یقیني ده چې ټوله دنیا به ورته احمق او بیوقوف وائی. حالاتکه هر کس پیژنی. چې دا ټول علوم او فنون صرف په ژبه باندې او ځانله مطالعه کولو سره نه حاصلیږي. بلکه ددې دپاره په کلونو محنت پکار دې دا د ماهرانو استاذانو نه وټیلې شی. او دهغوی نه باقاعده دې فن لره زده کول پکار دی، کله چې ډاکټر او انجنیر جوړیدو دپاره دا شرائط ضروری نوآخرد قرآن او حدیث په معامله کښې صرف عربی ژبه زده کول کافی کیدې شی. دژوند په هره شعبه کښې هر سړي دا اصول پیژنی او په دې باندې عمل

کوی، چې دهرفن زده کولودپاره یوه خاصه طریقه اودهغې مخصوص شرائط وی، کومولر چې دپوره کولونه بغیرپه دغه علم اوفن کښې دهغه رای معتبرنه گنرلې کیږی، نوآخرقرآن اوسنت دومره لاوارثه څنگه کیدې شی چې ددې تشریح اوتفسیردپاره دکوم علم اوفن حاصلولوضرورت نه وی، اوپه دې معامله کښې کوم سرې چې غواړی خپله رای دې پیش کوی؟

خو غلط فہمیانی :

په دې سلسله کېښي د خو غلط فهميانو ازاله ضروري ده.

① اوتنو غلط فهمی: بعضی خلق وائی، چي قرآن کریم په خپله د خپل خان په باره کښې اړشا فرمائی، چي ﴿وَلَقَدْ يَمَنَّا بِالْقُرْآنِ لَوْلَا نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعُدَّ حِسَابُنَا لَكُم بَشَرًا مَّحْمُودًا﴾ (القصص: ۲۸) بیشکه مونږ قرآن کریم د نصیحت حاصلونکو دپاره آسان کړېدې. او هرکله چي قرآن کریم یو آسان کتاب دې، نو ددې د تشریح دپاره د اوږدو علمونو او فنونو ضرورت نشته. بلکه هر کس چي د قرآن کریم متن چي اولولی، نو په دې باندې پوهیدلای شی.

مقرآن د آیاتو نو آسان قسم خو دا استدلال یو لویه مغالطه ده. چې په کم فهمی او ظاهری نظر کولو باندې مبنی ده. واقعہ دا ده. چې د قرآن کریم آیاتونه په دوه قسمه دی. یو هغه آیتونه دی. چې په هغې کښې عام د نصیحت خبرې، سبق آموز واقعات او د عبرت او موعظت مضامین بیان شوی دی. مثلاً د دنیا په ثباتی د جنت او دوزخ حالات، د الله ویره او د آخرت فکر پیدا کونکی خبرې او د ژوند نور سیده ساده حقائق داسې قسم آیاتونه بیشکه آسان دی. او کوم کس چې په عربی پوهیږی. هغه په دې پوهیږی او نصیحت ترې حاصلولی شی. د پورتنی آیت مقصد او مفهوم دادې چې مونږ قرآن آسان کړېدې. نو قرآن کریم دا خبره مجمله نه دې پریخوډې ځکه چې،، للذکر،، [د نصیحت دپاره] دا لفظ نه زیاتی کړیدی.

دقرآن د آیتونو هکتران قسم : ددې په خلاف دویم قسم آیاتونه هغه دي. چې په احکامو او قوانینو، عقائدو او علمی مضامینو باندې مشتمل دي. د داسې قسم آیاتونو کما حقہ پیژندل او ددې نه احکام او مسائل راویستل دهر کس کار نه دي. تر څو چې ورته په اسلامی علومو کښې بصیرت او پوځوالی حاصل شوې نه وي. نو تر هغه وخته پورې د قرآن کریم نه دا مقصد نشی حاصلېدې هم دا وجه ده، چې د صحابه کرامو مورنۍ ژبه اگرچې عربي وه. او د عربي زده کولو دپاره هغوی ته د تعلیم ضرورت نه وو. خو هغوی به هم د نبی ﷺ نه د قرآن کریم زده کولو دپاره ډیرې ډیرې مودې لگولې.

دسابعه کرامت ﷺ د قرآن زده کولو حقیقت علامه سیوطی وغیره د عبدالرحمن سلمی رحمته الله علیه نه نقل کړې دی. چې کومو حضراتو د نبی ﷺ نه باقا عذگی سره د قرآن تعلیم حاصل کړې

و، مثلاً حضرت عثمان بن عفان، عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ وغیرہ ہفوی مونہ تہ بیان کړې وو. چې دوی به د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه د قرآن لس آیاتونه زده کول. تر هغه وخته پورې به وړاندې نه تلل. تر څو چې به یی د دغه آیاتونو متعلق ټول علمی او عملی خبرو باندې عبور نه وو حاصل کړې. هغوی به فرمائیل: **«فَتَعْلَمُوا الْقُرْآنَ وَالْعِلْمَ وَالْعَمَلَ جِيعًا»** مونہ قرآن او علم او عمل یوځانې زده کول. په موطا امام مالک کښې روایت دې چې حضرت عبداللہ بن عمر صرف د سورت بقرہ په یادولو کښې اته کاله لگولی وو. او په مسند احمد کښې حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی. چې په مونہ کښې به کوم کس سورت بقرہ او سورت آل عمران او وئیل نو زموږ په نظر کښې به دهغه اوچت مقام وو ^[۱۷۱]

دصاحبو په طریقہ باندې د خپلې مدعا دپاره استدلال دغور کولو خبره ده. چې دا حضرت صحابه کرام رضی اللہ عنہم چې د هغوی مورنۍ ژبه عربی وه. هغوی په عربی شعر او ادب کښ پوره مهارت لرلو. او هغوی ته به اوږدے اوږدے قصیدے په معمولی توجه سره د قل هو پشان یادیدلے. هغوی ته د قرآن کریم حفظ کول او ددې په معانیو باندې ځان پوهولو دپاره د دومره اوږدے مودے څه ضرورت وو. چې اته اته کاله کښې صرف د یو سورت په وئیلو کښې لگوی. ددې وجه دا وه چې قرآن کریم او ددې زده کولو دپاره صرف عربی ژبه کښې مهارت کافی نه وو. بلکه ددې دپاره د نبی صلی اللہ علیہ وسلم صحبت او د تعلیم نه فائده اخستل ضروری وو. ښکاره خبره ده. چې کله صحابه کرام رضی اللہ عنہم چې هغوی ته په عربی ژبه کښې مهارت حاصل وو. او د نزول وحی نه براه راست مشاهده کړې وه. ددې باوجود د عالم قرآن جوړیدو دپاره باقاعدہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه د تعلیم حاصلولو ضرورت وو. نو د نزول قرآن نه په سوونو کاله روستو هغه کس چې په عربی باندې ورته څه معمولی غوندې واقفیت حاصل شوې وی. صرف به د ترجمې په کتلو دقرآن کریم د مفسر جوړیدو دعوی کوی. دا څومره د زړه ورتیا او علم دین سره د افسوسناکے خدا خبره ده. داسې خلکو ته چې دا زړه ورتیا کوی. د نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا ارشاد ښه یاد ساتل پکار دې چې **«مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَوَقَّعْهُ فِي النَّارِ»** کوم کس چې په قرآن کښې بغیر د پوهې نه خبره کوی. نو هغه خپل ځانې په جهنم کښې تیاروی. **«ابوداؤد، از اتقان ۱۲/۱۷۹»**

او . . من تکلم فی القرآن ہر ایه فاصاب فقد اخطا... کوم سرې چې دقرآن په معامله کښې محض ا په خپله رای سره گتفکو کوی او په هغې کښې صحیح خبره هم اوکړی نویاهم هغه غلطی اوکړه. **«ابوداؤد رحمہ اللہ ونسائی رحمہما اللہ از اتقان ۱۲/۱۷۹»**

خوشمهور تفسیرونه: دعهده رسالت نه روستودقرآن بی شمار تفسیرونه لیکلې شوی دی.

بلکہ پہ دنیا کنبی دیو کتاب ہم دومرہ خدمت نہ دی شوی، سومرہ چې دقرآن کریم شوی دې، ددې ټولو تفاسیرو تعارف په کوم مفصل کتاب کنبی هم ممکنه نه دې، څه چې په دې مختصر غونډې مقدمه کنبی نې اراده اوکړې شی، لیکن دلته به مونږ دهغه اهم تفسیرونو مختصر تعارف کول غواړو کوم چې دمعارف القرآن خاص مآخذ پاتې شوي دي، اودکوم حواله چې په قرآن کنبی بار بار راځي، اگرچه دمعارف القرآن د تصنیف په دوران کنبی ډیرتفسیرونه اوپه سلگونو کتابونه دنظر لاندې پاتې شوي دي، لیکن دلته صرف دهغه تفاسیرو تذکره مقصود ده دکومو حوالې چې په کثرت سره راځي۔

تفسیر ابن جریر: ددې تفسیر اصل نوم "جامع البیان"، دې، اودا دعلامه ابو جعفر محمد بن جریر طبری رحمۃ اللہ علیہ [متوفی ۳۱۰ھ] تالیف دې، علامه طبری رحمۃ اللہ علیہ داوچټې درجې مفسر، محدث اومؤرخ دې، نقل کړې شوی دی چې هغه ترخلوینستو [۴۰] کالوپورې مسلسل لیکلو کنبی مشغول وو، اوپه هره ورځ کنبی به نې څلوینست [۴۰] ورقه لیکلومعمول وو [البدايه والنهايه، ص ۱۴۵ ج ۱] بعضې حضراتوپه دې باندې دشیعه کیدوالزام عائد کړې دي، لیکن محققینوددې الزام تردید کړې دي، اوحقیقت هم دا دي چې هغه داهل سنت جلیل القدر عالم دي، بکله دهغه شمارپه ائمه مجتهدینو کنبی کیږي۔

ددې تفسیرپه دريشت [۳۰] جلدونوکنبی دي، اوروستوتفاسیرو دپاره دبنیادی مآخذ حیثیت لري، هغه دآیاتونوپه تفسیرکنبی دعلماؤ مختلف اقوال نقل کوي، اویا چې کوم قول دهغه په وړاندې راجح وي هغه ددلائلو په ذریعه سره ثابتوي، البته دهغه په تفسیرکنبی صحیح اوسقیم هرشان روایات جمع شوي دي، ځکه دهغه بیان کړې شوي هرروایت باندې اعتماد نشي کیدې، په اصل کنبی دې تفسیرنه دهغه مقصد داووجې دتفسیرقرآن په باره کنبی سومرہ روایات چې هغه ملاوې دي شی هغه ټول جمع کړې شی، اودغه جمع کړې شوي موادو نه کار واغستلې شی، البته هغه دهرروایت سره دهغې سند هم ذکرکړې دي، دې دپاره چې کوم سرې غواړي دراویانو تحقیق کولوسره دروایت صحیح یا غلط کیدې فیصله اوکړې شی۔

① تفسیر ابن کثیر: په دې کنبی سرفهرست تفسیر ابن کثیر دي دا د حافظ عماد الدین ابوالفداء اسماعیل بن الخطیب ابی الحفص عمر بن کثیر الشافعي رحمۃ اللہ علیہ [متوفی ۷۴۷ھ] تصنیف دي او په څلورو جلدونو مشتمل دي دې کتاب ته د تفسیر ابن جریر خلاصه وئیل پکار دي۔ حافظ بن کثیر رحمۃ اللہ علیہ چې کومه طریقه اختیار کړې ده، هغه د تفسیر بالروایت طریقه ده، خو د حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ خصوصیت دادې چې کوم کمزورې روایات چې دوی نقل کړي دي۔ نود هغې د اسناد په علتونو باندې یې تنبیہ هم ورکړې ده، او په دې لحاظ سره دا کتاب په ټولو تفسیری کتابونو کنبی یوممتاز مقام لري۔

① تفسیر القرطبي ددې پوره نوم "الجامع لاحكام القرآن" دادې د اندلس دمشهور او محقق عالم ابو عبدالله محمد بن احمد بن ابی بکر القرطبي رحمته الله عليه (متوفی ۷۷۱ هـ) تصنیف دا دوی په فقه کښې د امام مالک د مسلک تابع دې

د عبادت او د زهد په اعتبار سره لوی ناموره سړې وو.

په اصل کښې خو ددې کتاب اصلی موضوع د قرآن کریم نه د فقهی احکامو او مسائلو استنباط دې. خو په دې ضمن کښې هغوی د قرآن کریم د آیتونو تشریح، د گرانو نکو تحقیق، اعراب، بلاغت، اومتعلقه روایات هم په تفسیر کښې ښه جمع کړي دي او باریار چاپ شوې دي.

② تفسیر کبیر: د امام رازی رحمته الله عليه تفسیر کبیر دې ددې اصل نوم "مفاتیح الغیب" دې خو د تفسیر کبیر په نوم باندې زیات مشهور دادې د امام فخر الدین محمد بن ضیاء الدین عمر الریزی (متوفی ۶۰۶ هـ) تصنیف دې. څنگه چې د روایت په اعتبار سره تفسیر ابن کثیر ډیر جامع او بې نظیره تفسیر دې دغه شان د علوم درایت په لحاظ سره تفسیر کبیر لاجوابه دي.

بعضې خلکو په دې کتاب باندې دا فخره چسپان کړې ده. چې [فيه كل شيء] (التفسير) په دې کښې د تفسیر نه سوا هر څه شته ^[۱۷۳] خو حقیقت دادې چې دا جمله ددې کتاب سره ډیر لوتې ظلم دي ځکه چې د قرآن پاک دحل دپاره ددې تفسیر څه ثاني نشته ددې امتیازی خصوصیات دا دي.

③ تفسیر کبیر بابه کېږي غوضوی خبری: امام رازی رحمته الله عليه دا تفسیر د سورة فتح پورې لیکلې وو. چې وفات شو نو د سورة فتح نه پس یویل عالم قاضی شهاب الدین بن خلیل الخولی الدمشقی رحمته الله عليه (متوفی ۶۳۹ هـ) یا شیخ نجم الدین احمد بن محمد القمولى (متوفی ۷۷۷ هـ) رحمته الله عليه کښې مکمل کړلو ^[۱۷۴]

امام رازی رحمته الله عليه دخپلې زمانې د ضرورت مطابق چونکه کلامی بحث او د باطل فرقو تردید باندې خاص زور ورکړې دې او په دې ضمن کښې دهغه بحثونه په ډیرو ځایونو کښې ډیر اوږده شوي دي. البته په یو څو مقاماتو باندې هغوی د جمهور امت دلارې نه اخوا د آیات قرآنی تفسیر کړې دي، لیکن داسې مقامات اته [۸] غټ غټ جلدونو کښې خال خال دي

④ تفسیر البهر المحیط: دا د علامه ابو حیان غرناطی اندلسی رحمته الله عليه (متوفی ۷۵۴ هـ) تصنیف دي، کوم چې د اسلامی علومو نه علاوه په علم نحو او بلاغت کښې خصوصی مهارت

^[۱۷۳] [الانفان ۲/ و نجيب السلمين بكلام رب العالمين، خو زمونږ حقیقه راین دا ده که د جمله په څه کتاب باندې صحیح راځي نو هغه به زمونږ د زمانې په تفسیر الجواهر للطباطبای دی.

^[۱۷۴] [كشف الظنون (۱۷۷/۲)]

لرلو، نو دده په تفسیر کښې دنخواو دبلاغت رنگ ښکاره دې، دې دهرآیت د الفاظو تحقیق، د ترکیبونو اختلاف او دبلاغت نکات بیان کولوباندې خاص زرو ورکړې دې.

⑤ احکام القرآن للجصاص رحمته الله علیه: دا د امام ابوبکر جصاص رازی (متوفی ۳۷۰هـ) تصنیف دې، کوم چې په فقهاء احنافو کښې د ممتاز مقام خاوند دې، ددوی ددې کتاب موضوع دقرآن کریم نه فقهي احکامات اومسائل استنباط کول دی، اوهغوی دمسلل آیتونو دتفسیر په ځانې باندې صرف دهغه آیتونو فقهي تفصیلات بیان کړی دی. کوم چې په فقهي احکاماتوباندې مشتمل دی، په دې موضوع باندې ډیر کتابونه لیکلي شوی دی، لیکن دې کتاب ته په دغه ټولو کښې یولور اوممتاز مقام حاصل دې.

⑥ تفسیر الدر المنثور: دا دعلامه جلال الدین سیوطی رحمته الله علیه (متوفی ۹۱۰هـ) تصنیف دې، اوددې پوره نوم، "الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور" دې، په دې کښې علامه سیوطی رحمته الله علیه دهغه ټولو روایاتونو د جمع کولو کوشش کړې دې کوم چې دقرآن کریم دتفسیر سره متعلق هغه ته ملاؤ شوی دی، ددوی نه مخکښې ډیرو محدثینو مثلاً حافظ ابن جریر رحمته الله علیه، امام بغوی رحمته الله علیه او ابن ماجه رحمته الله علیه وغیره په خپله خپله توگه باندې دکار کړې دې،

علامه سیوطی رحمته الله علیه ددغه ټولو بیان شوی جمع روایات په دې کتاب کښې جمع کړی دی. البته هغوی دروایاتو سره دهغې پوره سند ذکر کولو په ځانې باندې صرف دهغه مصنف نوم ذکر کولوباندې اکتفاء کړې ده چاچې دې روایت په خپل سند سره بیان کړې دې، دې دپاره چې په وخت د ضرورت دغې ته مراجعت کولو سره دسند تحقیق اوکړې شی، چونکه دهغه مقصد دروایاتو ذخیرې لره جمع کول وو، څه په دې کتاب کښې هم صحیح او سقیم هرشان روایاتونه جمع شوی دی، او دسند دتحقیق نه بغیر دده هریان کړې شوې روایت قابل اعتماد نه گنلې کیږي، علامه سیوطی رحمته الله علیه په بعضې ځانې کښې دروایت سره دا هم اواڼی چې ددې سند په کومه درجه کښې دې، چونکه دتنقید حدیث په معامله کښې هغه ډیر متساهل مشهور دې، ځکه په دې باندې کماحقه اعتماد کول مشکل دی.

⑦ تفسیر مظهری: دا دعلامه قاضی ثناء الله صاحب پانی پتی رحمته الله علیه متوفی ۱۲۲۵هـ تصنیف دې اوهغه دخپل شیخ طریقت مرزا مظهر جان جانان دهلوی رحمته الله علیه په نوم باندې ددې تفسیر نوم، "تفسیر مظهری ایښودې دې. دده دا تفسیر ډیره ساده او واضحه دې، او په اختصار سره دقرآنی آیاتونو تشریح معلوملودپاره ډیر فائده مند، دده قرآنی آیاتونو تشریح سره متعلقه روایاتونه هم ډیر تفصیل سره ذکر کړی دی، د نورو تفسیرونو په مقابله کښې ډیر په جهان بین سره دروایات کولو کوشش کړې دې.

⑧ روح المعانی: ددې پوره نوم "روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی" دې او د بغداد د

مشهور عالم علامه محمود آلوسی حنفی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۲۷۰ ھ) تصنیف دې او په دېرش جلدونو باندې مشتمل دې. دا چونکه بالکل د آخر دور تصنیف دې نو څکه دوی دا کوشش کړېدې چې د وړاندینو تفسیرونو اړه مباحث په دې کښې جمع کړي. نو په دې کښې لغت، نحو، ادب، بلاغت، فقه، عقائد، کلام، فلسفه، هیئت، تصوف او متعلقه روایتو باندې تفصیلی بحث کړېدې. او کوشش یې دا کړېدې چې د آیت سره متعلقه علمی بحث پاتې نشي. د حدیث د روایاتو په معامله کښې هم علامه آلوسی د نورو مفسرینو په مقابله کښې محتاط پاتې شوې دې په دې اعتبار سره دې کتاب ته د وړاندیني تفاسیرو خلاصه وئیل پکار دی. او اوس قرآن د تفسیر په سلسله کښې هیڅ یو کار هم ددې د مددونه بې نیازه کیدي نشي.

ترجمة الإمامين الشمامين الجليلين

الشيخ محمد بن احمد جلال الدين المحلي، والشيخ عبدالرحمن بن ابى بكر جلالين الدين السيوطى رحمهما الله تعالى
ببى شكه چه دواره حضرات په خپله زمانه كښې بې مثاله وو، داسې ذهين او لوڼې
شخصيتونه ډير كم پيدا كيرى.

مہزہوں سال درگس اپنی بے لوری پہ روتی ہے بڑی مشکل سے ہوتا ہے جہن میں دیدہ وریدا

سالها در کعبه و بت خانه می ناله حیات تاز بزم عشق یک دانه ز راز آید بروں

هسې خو په دې رنګارنګه دنيا کښې بې شميره قابل او لائق خلق پيدا کيږي، خو په هغوی کښې بعضې داسې وې چه هغوی په سټو او زړونو باندې هميشه دپاره نقش بريرېدی او لارښی، هم په دغه خوش نصيبه او د مبارک بادۍ قابلو خلقو کښې د جلالين دواړه مصنفين هم دی.

اگرچه ددې دواړو حضراتو د تذکرې اوتعارف هیڅ ضرورت نشته ځکه چې ميان صاحب پيان «دښکاره څیزونو بیان ته ضرورت نه وی»، بلکه دا خونړ ته دیوه ښکاره کول دی، خو چونکه د ترجمې لیکلو طریقه د اسلاف او اکابر نه راروانه ده، شروع د جلالین د نصف ثانی د مصنف نه کولې شی ځکه چې موصوف ته تقدم زمانی حاصل دې، او دې سره سره دوی ته د نصف اول د مصنف علامه سیوطی د استاذ کیدو شرف هم حاصل دي.

د جلالین د نصف نانی مصنف

نوم او نسب ددوی نوم محمد او د پلار نوم ئې احمد دي او جلال الدين ئې لقب دي، سلسله
نصب ئې داسې دي: محمد بن احمد بن محمد بن ابراهيم بن احمد بن هاشم بن شهاب بن
كمال الانصاري محل، د مصر يو مشهور محلة الكبرى طرف ته منسوب دي.

د پیدائش او وفات تاریخ دوی د شوال میاشت ۷۹۱ھ کښې د مصر دارالسلطنت قاہرہ کښې پیدا شو، د دوی عمر ۷۳ کاله وو چه په ۸۶۲ھ کښې په ۱۵/رمضان المبارک د هفتې (شنبه) په ورځ د سحر په وخت کښې وفات شو په باب النصر قبرستان کښې دخپل پلار نیکونو سره نژدې مدفون کړې شو.

د علم حصول دوی چه د قرآن کریم دحفظ نه فارغ شو نوابندائی کتابونه ئې دمقامی استاذانو نه اووئیل او فقه ئې د علامه هیجوری، جلال بلقینی، والی عراقی څخه اووئیل، او نحو ئې د شهاب عجیمی او شمس شطعونی څخه اووئیل، او فرائض اوحساب ئې د ناصرالدین بن انس مصری حنفی نه او منطق، جدل، معانی، بیان، عروض ئې د بدر محمود اقصرائی نه اووئیل، او اصول دین او تفسیر ئې د علامه شمس بساطی وغیره څخه حاصل کړل. ددې حضراتو څخه علاوه د نورو لویو لویو عالمانو ددرس په حلقو کښې حاضرشو او استفاده ئې ترې اوکړه، په شروع کښې دوی دکپړې تجارت اختیار کړو، تر یوې مودې پورې ئې د کپړې تجارت کولو، ددې نه پس ئې یو سړې قائم مقام جوړکړو، او په خپله په درس او تدریس کښې مشغول شو او ډیرو خلقو ددوی نه علم حاصل کړو، دوی ته د قضاء عهده هم پیش کړې شوه خو دوی انکار اوکړو ددوی تصانیف ددوی گټر شمیر تصانیف دی چه په هغې کښې جمع الجوامع او جلالین نصف ثانی ته ډیر اهمیت حاصل دې، دوی د تفسیر ابتداء د سورة کھف نه اوکړه، دتصف ثانی مکمل کیدو نه پس ئې دتصف اول په تفسیر شروع اوکړه، صرف د سورة فاتحه تفسیر ئې پوره کړې وو چه ژوند ورسره وفا اونه کړه او ددې فانی دنیا څخه ئې کوچ اوکړو (انالله وانا الیه راجعون) د باقی نصف اول تکمیل ددوی شاگرد رشید علامه سیوطی عبدالرحمن بن ابی بکر اوکړو.

د جلالین د نصف اول مصنف

نوم اونسب نوم ئې عبدالرحمن بن ابی بکر محمد کمال الدین، لقب ئې جلال الدین، کنیت ئې ابو الفضل دې، پوره نسب ئې داسې دې. عبدالرحمن بن ابی بکر محمد کمال الدین، بن سابق الدین، بن عثمان فخر الدین بن ناظر الدین السیوطی، سیوط طرف ته منسوب دې، چه اسیوط هم ورته وائی، سیوط د دریانې نیل مغربی طرف ته یو ښار دې، همدا محله خضریه ده کوم چه په سوق خضر نوم سره مشهور دې، په یکم رجب ۸۲۹ھ د ماہنام نه پس پیدا شو، دوی دخپلې زمانې په اتمه و کښې ډیر باکمال وو.

د علم حصول دوی په ماشوم والی کښې یعنی د پنځه کال اووه میاشتو په عمر کښې د پلار د سوری نه محرومه شو یعنی پلار ئې وفات شو. دپلار محترم د وصیت مطابق د یو څو بزرگانو په سرپرستی کښې پاتې شو، چه په هغوی کښې شیخ کمال ابن الهمام حنفی هم

وو، موصوف هغوی طرف ته پوره توجه ورکړه، په دې وجه چې د اته کالو نه په کم عمر کېنې د قرآن کریم حفظ اوکړو، ددې نه پس چې منهاج الاصول، الفیه ابن مالک وغیره کتابونه حفظ کړل، د شیخ شمس سراجی او شیخ شمس مرزبانی حنفی نه چې هم ډیر درسی او غیر درسی کتابونه اووئیل، ددوی نه علاوه چې هم د نورو ډیرو استاذانو د علم او فن په درسی حلقو کېنې شرکت اوکړو.

د یوې غلطې ازاله: بعضې تذکره کونکو لیکلی دی چې علامه سیوطی دحافظ ابن حجر عسقلانی شاگرد دې، خودا د تاریخ په رنډا کېنې صحیح نه ده، ځکه چې د اصحاب تاریخ دا صراحت موجود دې چې د حافظ ابن حجر وفات په ۸۵۲ هـ کېنې شوې دې، او د علامه سیوطی پیدائش په ۸۲۹ هـ کېنې دې، په دې حساب سره دحافظ ابن حجر د وفات په وخت دعلامه سیوطی عمر صرف درې کاله دې، ظاهره خبره ده چې په دې عمر کېنې د شاگردۍ سوال هم نه پیدا کېږي.

دس او تدریس او افتاء د علومو د حصول او د فنونو د تکمیل نه پس چې په ۸۷۰ هـ کېنې د افتاء کار شروع کړو، او د ۸۷۲ هـ نه په املا کېنې مشغوله شو، دوی په حسن المحاضره کېنې لیکلی دی، چې الله تعالی ماته اووه علوم، تفسیر، حدیث، فقه، نحو، معانی، بیان، بدیع کېنې ژور علم رانصیب کړې دې، او دا چې هم لیکلی دی چې ما د حج په موقع باندې آب زمزم او څکل او دا دعامې اوکړه چې په فقه کېنې د شیخ سراج الدین بلقینی رتبه او په حدیث کېنې د حافظ ابن حجر مرتبې ته اورسېږم.

دوی په خپله زمانه کېنې دحدیث ډیر لوڼې عالم وو، دوی په خپله فرمائیلي دي چې ما نه دوه لاکه احادیث یاد دي، او که ماته ددې نه هم زیات ملاؤ شوی وې نو هغه به مې هم یاد کړی وو، د څلویښتو کالو په عمر کېنې دقضاء او افتاء وغیره نه فارغ شو او گوشه نشینی (تنهایی) چې اختیار کړه، او په ریاضت او عبادت، په رشد او هدایت کېنې مشغوله شو، ددوی د زهد او قناعت شان دا وو چې بادشاهان او لوڼې مالداره خلق به ددوی په خدمت کېنې حاضریدل، او قیمتی قیمتی هدیه او تحفه به چې پیش کولې خو دوی به نه قبلول سلطان غوری یو ځای غلام او زر اشرفی ددوی په خدمت کېنې اولیول، دوی اشرفی واپس کړې او غلام چې آزاد کړو او د نبی کریم ﷺ د حجرې مبارکې خادم چې جوړ کړو.

دوی دکشف او کرامات لرونکو بزرگانو څخه وو، ددوی د طی الارض کرامت ډیر مشهور دې، ددوی د وینا مطابق دوی د نبی کریم ﷺ اویا ځله په خوب کېنې زیارت کړې دې.

علمی خدماته د داؤد مالکي په قول ددوی د تصانیفو تعداد د پنځه سوو نه هم زیات دې،

ددوی پہ تصانیفو کنہی رومی تصنیف "نثر استعاذہ و ہملہ" دہ، پہ علوم القرآن باندی ددوی تالیف "الافتان فی علوم القرآن" دیر اہم او مشہور کتاب دی۔

وفات دوی تہ د لاس د پر سوب بیماری اولگیدہ، چہ ددی پہ وجہ د جمعہ د شہی پہ آخرہ حصہ کنہی پہ ۱۹ جمادی الاولی ۹۱۱ ھ کنہی وفات شو۔ انا للہ وانا الیہ راجعون۔

تفسیر جلالین دا د تفسیر یو مختصر او جامع تفسیر دی، کہ دی تہ د قرآن پاک عربی ترجمہ او ٹیلی شی نو نامناسبہ بہ نہ وی، قرآنی او تفسیری الفاظ د سورۃ مدثر پورے تقریباً برابر دی، ددی نہ پس د قرآنی کلماتو نہ تفسیری کلمات زیات دی، چہ ددی پہ وجہ علماء کرامو فرمائیلی دی چہ تفسیر جلالین تہ بی اودسہ لاس وړل جائز دی، دا تفسیر چونکہ د دود بزرگانو دی او ددوی د وارو لقب جلال الدین دی پہ دی وجہ ددی کتاب نوہ جلالین کیخود دی شو، بعضی وخت د نصف اول او نصف ثانی د مفسر پہ تعیین کنہی اشتباہ پیدا کیڑی، ددی د یاد ساتلو آسان شکل دادی چہ د سیوطی پہ شروع کنہی سین دی اود محلی پہ شروع کنہی میم دی، او سین د حروف تہجی د ترتیب پہ اعتبار سرہ مقدم دی او میم مؤخر دی، لہذا دکوم پہ شروع کنہی چہ سین دی دہفہ حصہ مقدم دہ او پہ کوم کنہی چہ میم دی دہفہ حصہ مؤخر دہ۔

د جلالین ماخذ شیخ موفق الدین احمد بن حسن بن رافع کواشی دودہ تفسیر ونہ لیکلی دی، یو کبیر چہ ہغی تہ تبصرہ وائی او دویم صغیر چہ ہغی تہ تلخیص وائی، د شیخ جلال الدین محلی اعتماد پہ دی تفسیر صغیر باندی دی، علامہ جلال الدین سیوطی ہم پہ دی باندی اعتماد کرے دی خو دی سرہ ئی تفسیر وجیز او تفسیر بیضاوی او ابن کثیر ہم د نظر مخی تہ ساتلی دی۔

د جلالین شروح او حواشی:

① جمالین دا د ملا نور الدین علی بن سلطان محمد الہروی المشہور بملا علی قاری المتوفی ۱۰۱۴ ھ دیرہ نہ حاشیہ دہ

② قبس النہرین دا د ۹۵۲ ھ تالیف دی

③ مجمع البعین و مطلع البہرین دا د جلال الدین محمد بن محمد کرخی دہ پہ دیرو جلدونو کنہی دہ

④ کمالین د شیخ سلام اللہ بن شیخ الاسلام بن عبد الصمد المتوفی ۱۲۲۹ ھ دہ، دا د شیخ عبد الحق محدث دہلوی د مسو خخہ دی۔

ددی نہ علاوہ نور ہم حواشی او شروحات شتہ خو چونکہ استیعاب مقصود نہ دی پہ دی وجہ ہم پہ دی باندی اکتفاء کوو۔

مقدمۃ الجلالین

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله حمداً موافقاً لنعمه كافياً لمزيدہ والصلوۃ والسلام علی سیدنا محمد وآلہ وصحبہ وجنودہ اما بعد
 فہذا ما اشعدت إلیہ حاجۃ الراغبین فی تکملۃ تفسیر القرآن الکریم الذی آلفہ الإمام العلامة المحقق
 المدقق جلال الدین محمد بن أحمد المحلی الشافعی وتتمیم ما فاتہ وهو من أول سورۃ البقرۃ إلی آخر
 سورۃ الاسراء بقیمۃ علی لفظہ من ذکر ما یلہم بہ کلام اللہ تعالی والإعتماد علی أرجح الأقوال وإعراب ما
 یحتاج إلیہ وتنبیہ علی القراءات المختلفۃ المشہورۃ علی وجہ لطیف وتبصر وجیز وترك التطویل بل ذکر
 أقوال غیر مرضیۃ وأعراب محالہا کتب العربیۃ واللہ أسأل النفع بہ فی الدنیا وأحسن الجزاء علیہ فی
 العقبی بمنہ وکرمہ.

ترجمہ: بول تعریفونہ اللہ تعالیٰ لرہ دی، داسی تعریفونہ چی د هغوی د نعمتونو پہ مقدار
 وی اود هغوی د نوررو زیاتنی نعمتونو سرہ برابر وی، اوزمونو پہ سردار محمد اود
 هغوی پہ اولاد او صحابہ کرامو اولشکرو باندی دې درود اوسلام وی. اودا زما پہ ذہن
 کنبی چی خہ دی، چی د کومو کسانو د قرآن کریم تفسیر پورہ کیدو تہ دیر شوق دې هغہ
 تفسیر کوم چی امام علامہ محقق اومدقق جلال الدین محمد بن احمد محلی شافعی
 تالیف کرې دې اوچی دغہ پہ ذہن کنبی معہود تفسیر د دغہ (تفسیر محلی) پورہ والی
 ری هغہ پورہ والی کوم چی د سورۃ بقرہ خخہ د سورۃ اسراء آخرہ پورې وی. اوچی ددې دا
 تکمیل د محلی د تفسیر پہ نہج باندی وی (اود محلی نہج)، پہ هغہ طریقہ دې چی پہ
 هغی سرہ د اللہ تعالیٰ کلام پہ پوہہ کنبی راشی، اوپہ راجع اقبالو باندی پہ کنبی
 اعتماد وی، اوچی د کوم اعراب وضاحت تہ ضرورت وی هغہ پہ کنبی وی، اوچی پہ
 مشہورو اومختلفو قراعتونو باندی تنبیہ وی، اودا تنبیہ پہ بشکلی طریقې سرہ وی.
 اوتعبیرنی مختصر وی اوکوم اویدوالی چی د ناخوشہ اقبالو بہ وجہ راخی هغہ پہ کنبی
 پرینودې شوې وی. او هغہ ناشنا خبرې پہ کنبی پرینودې شی کومې چی د عربین پہ
 کتابونو کنبی دی، او خاص داللہ تعالیٰ خخہ پہ دې باندی پہ دنیا کنبی د فاندی رسولو
 سوال کوم، اوپہ آخرت کنبی پرې پہ خپل فضل او کرم د بشکلی بدلې سوال کوم.
 قولہ: فہذا پہ، ، ہذا،، سرہ هغہ عبارتونو تہ اشارہ دہ کوم چی سیوطی رحمہ اللہ پہ
 خپل ذہن کنبی مستحضر کری وو چی زہ بہ تفسیر جلالین محلی پہ کومو خبرو
 سرہ تکمیل تہ رسوم.

قولہ: تفسیر القرآن الکریم تفسیر پہ لغت کنبی وضاحت تہ وائی اود تفسیر اصل د
 تفسرۃ خخہ ماخوذ دې. او دا تفسرۃ د هغہ اوبوخخہ معلومات کول دی کومو تہ

چې طبیب او گوری نو د بیمار بیماری ترې معلوموی. دغه شان مفسر هم د قرآن پاک د قرآن وضاحت کوی.

او د تفسیر او تاویل په مینځ کښې فرق دا دې چې تفسیر د قرآن، حدیث، اثر یا د شرعی قواعدو د تخریج په ذریعه سره د قرآن پاک د یو لفظ مفهوم ښکاره کول دی د تفسیر دې قسم ته تفسیر بالمأثور وائی او په تفاسیر وکښې تفسیر ابن کثیر، درمنثور، تفسیر طبری په دې قسم تفسیر و نو کښې راځی. او تاویل دې ته وائی چې کله د قرآن پاک د یو لفظ په معنی کښې څو احتمالات وی نو د صحیح عقلی قواعدو په ذریعه دغه لفظ په یوه معنی باندې حمل کړې شی او هغه ترې مراد واخستې شی. او د تفسیر دې قسم ته تفسیر بالرأی وائی تفسیر کبیر وغیره په دې قسم کښې تفاسیر وکښې راځی.

قوله: والإعتماد علی أوجه الأقوال بعضی وخت د یو لفظ یا آیت په تفسیر کښې مختلف اقوال وی نو که په دغه اقوالو کښې تطبیق کیدې شی څو صحیح ده څو بعضی وخت په هغه اقوالو کښې تطبیق نشی کیدې نو په دغه وخت د راجح قول تعین هر سرې نشی کولی ددې وجې جلال الدین رحمه الله فرمائی چې امام محلی په خپل تفسیر کښې صرف د راجح اقوالو انتخاب کړې دې مرجوح اقوال نه په کښې نه دی ذکر کړې.

قوله: وأعراب ما معجم الله د قرآن پاک په تفسیر کښې د اعراب ډیر لوڼې اهمیت دې ځکه چې بعضی وخت د اعراب د غلطی د وجې په معنی کښې فاحشه غلطی راځی. او هم دا وجه ده چې بعضی مفسرینو صرف د اعراب القرآن په نوم باندې کتابونو لیکلی دی نو امام سیوطی رحمه الله فرمائی چې په دې مختصر تفسیر کښې د قرآن پاک د ټولو اعرابو توضاحت خو نشی کیدې البته چې د کومو آیاتو نو د اعراب وضاحت ته ضرورت وی نو هغه امام محلی ذکر کړی دی. اوزه به هم دغه طریقه اختیاروم.

قوله: وتنبيه علی القراءات المختلفة د قرآن پاک اووه مشهور قرآتونه دی په دې تفسیر کښې د هغې وضاحت هم شوې دې چې دلته په دې لفظ کښې کوم قرآت مشهور دې او کوم شاذ وغیره ده.

پاره نمبر- ۱ [الف]

[۱] سورة الفاتحة

مکيه وهى سبع آیات

سورة فاتحه مکى سورة دى په دیکښې سره د بسم الله اووه آیتونه دى.

بِاسْمِ اللَّهِ إِنْ كَانَتْ مِنْهَا وَالسَّابِقَةُ سِرَاطَ الَّذِينَ إِلَى آخِرِهَا وَإِنْ لَمْ تُكُنْ مِنْهَا فَالْسَّابِقَةُ غَيْرُ الْمَغْضُوبِ. إِلَى آخِرِهَا، يُقَدَّرُ فِي أَوَّلِهَا قَوْلُهَا لِيَكُونَ مَا قَبْلَ إِيَّاكَ تَعْبُدُ، مُنَاسِبًا لَهُ بِكُونِهِ مِنْ مَقُولِ الْعِبَادِ.

ترجمه: که بسم الله د سورة فاتحې جزء وى نو اووم آیت د سِرَاطِ الَّذِينَ تر آخړه پورې دې، اوکه بسم الله د سورة فاتحې جزء نه وى، نو اووم آیت د غَيْرِ الْمَغْضُوبِ نه آخړه پورې دې. اود سورة فاتحه په شروع کې به قولوا مقدر منلې شى دې دپاره چه د اياک تعبد ماقبل، د بندگانو په مقوله کيدو کې ددې سره مناسب شى.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

فوله: سبع آیات بالبسملة: د امام شافعی رحمته الله په نزد چونکه بسم الله د سورة فاتحې یو آیت دې، په دې وجه اووم آیت د سِرَاطِ الَّذِينَ نه آخړه پورې دې اود احنافو په نزد چونکه بسم الله د سورة فاتحې جزء نه دې، په دې وجه اووم آیت د غیر المغضوب علیهم څخه آخړه پورې دې. فوله: یقدر فی اوّلها، قولوا: د سورة فاتحه په شروع کښې به لفظ قولوا مقدر منلې شى، که بسم الله د سورة فاتحې جزء دې نو قولوا به د بسم الله نه مخکښې مقدر منلې شى، که بسم الله د سورة فاتحې جزء نه دې نو د بسم الله نه پس به مقدر منلې شى، د قولوا مقدر منلو ضرورت په دې وجه پېښ شو چه د إِيَّاكَ تعبد ماقبل، مقوله به په عباد کيدو کښې د إِيَّاكَ تعبد سره مناسب شى، يعنى پوره سورة فاتحه به مقوله د عباد شى.

فوله: بكونها: کښې باء په معنی د فى ده، يعنى فى کون الفاتحة، په يوه نسخه کښې د بكونها په ځانې بكونه دې دا زيات واضح دې، ضمير به ماقبل إِيَّاكَ طرف ته راجع وى او که د قولوا تقدير ترک کړې شى نو احتمال به دا وي چه سورة فاتحه بتمامها دا د الله په خپله خپل تعريف دې.

[۱] اياتوله: ۱-۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

{الْحَمْدُ لِلَّهِ} حَمْدُهُ خَيْرُهُ لَمَّا عَمِيَ عَلَى اللَّهِ بِمُضْمُولِهَا عَلَى اللَّهِ تَعَالَى مَا لَكَ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ مِنَ الْخَلْقِ أَوْ مُسْتَجَبٍ إِنْ يَخْتَدُّهُ وَاللَّهُ عَظَمَ عَلَى الْمُغْضُوبِ بِحَقِّ {رَبِّ الْعَالَمِينَ} أَمَّا مَا لَكَ جَمِيعِ الْخَلْقِ مِنَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْمَوَاتِ وَغَيْرِهِمْ وَكُلِّ مِنْهَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ عَالَمُ الْإِنْسِ وَغَالَمُ الْجِنِّ إِلَى

غیرِ ذلکِ و غلب فی جمعه بالیاءِ و التثونِ اُولی العلم علی غیرہم و ہُو مِنْ الْعَلَامَةِ لِأَنَّهُ عَلَامَةٌ عَلٰی مُوجِدِہِ {الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ} اُنّٰی ذٰی الرَّحْمَۃِ وَہی اِزَادَۃُ الْخَیْرِ لِأَهْلِہِ {مَالِکِ یَوْمَ الدِّیْنِ} اُنّٰی الْخَزَاءِ وَہُو یَوْمُ الْقِیَامَۃِ وَخَصَّ بِالذِّکْرِ لِأَنَّهُ لَا مَلَکَ ظَہَرَآ فِیہِ لِأَخِذَ إِلَّا بِیْلَہِ تَعَالٰی بِذِلِّیْلِ لِمَنْ الْمَلَکُ الْیَوْمَ لِیْلَہِ وَمَنْ قَرَأَ مَالِکَ لَفَتْحَہِ مَالِکَ الْأَمْرَ کُلَّہِ فِی یَوْمِ الْقِیَامَۃِ أَوْ هُوَ مَوْصُوفٌ بِذَلِکَ ذَالِیْمًا کَافِرًا الذَّنْبَ فَصَحَّ وَفُوعَہُ صِفَۃٌ لِمَعْرِفَہِ {وَإِنَّکَ تَعْبُدُ وَوَآئِکَ تُسْتَعْبَدُ} اُنّٰی تُخَصَّصُکَ بِالْعِبَادَۃِ مِنْ تَوْحِیدِ وَغَیْرِہِ وَیَطْلُبُ الْمَعُونَةَ عَلٰی الْعِبَادَۃِ وَغَیْرِہَا {أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ} اُنّٰی اِزْہِدْنَا اِلَیْہِ وَیُذْہَلُ مِنْہِ {صِرَاطَ الذِّیْنِ اَلْعَمَّتْ عَلَیْہِمُ} بِالْہِدَیَۃِ وَیُذْہَلُ مِنْ الذِّیْنِ بِصَلَہِ {غَیْرِ الْمُتَغَضُّوبِ عَلَیْہِمُ} وَہُمْ الْیَہُودُ {وَلَا} وَغَیْرِ {الضَّالِّیْنَ} وَہُمْ النَّصَارَیْ وَتُکَفِّہُ الْبُذْلُ اِزَادَۃُ اَنْ الْمَہْمَدِیْنَ لیسوا یَہُودَا وَلَا نَصَارَیْ وَآلَہُ أَغْلَمَ بِالْمُتَوَآبِ وَآلِہِ الْفَرْجِیْعِ وَالْمَآبِ وَصَلَّی اللّٰہُ عَلَی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَغَلَّی آلَہُ وَصَحَّہُ وَسَلَّمْ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا دَائِمًا أَبَدًا وَحَسْبَا اللّٰہُ وَنَعْمَ الْوَكِیْلُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰہِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ

ترجمہ: شروع کوم پہ نوم د اللہ چہ دیر زیات مہریان او دیر رحم کونکې دې، هر تعريف الله لره ښائیځي، دا جمله خبریه ده، په دې جملې سره ددې د مضمون په ذریعه د الله تعالی د تعريف قصد کړې شوې دې، په دې طریقہ چہ الله تعالی دتول مخلوق د تعريف مالک دې یا ددې مستحق دې چہ دهغه حمد بیان کړې شی، او الله د معبود حقیقی علم دې چہ هغه دتولو عالمونوزب دې یعنی هغه دتولو مخلوقاتو مالک دې، کہ انسانان دی او کہ جنات دی، کہ ملائک دی او کہ حیوانات وغیره دی او په دوی کښې په هر یو باندې د عالم اطلاق کیږي، وثیلې شی چہ: عالم الانس، عالم الجن، وعلی هذا القیاس، د (عالم) یې او دې سره په جمع راوړلو کښې، ذوی العقول ته په غیر ذوی العقول باندې غلبه ورکړې شوې ده او (عالم) د علامه نه مشتق دې، ځکه چہ (عالم) په خپل ایجاد کونکي باندې علامت دې. زیات مہریان او دیر رحم کونکې دې یعنی رحمت والا دې او رحمت د خیر مستحق کیدو سره دخیر د ارادې نوم دې، دورځي د جزاء مالک دې، اوهغه (د جزاء ورځ) دقیامت ورځ ده، اود جزاء ورځ دخاص کولو دا وجه ده چہ په دغه ورځ په ظاهره د الله تعالی نه سوا به د هیچا ملک (اختیار) نه وی. د (لسن الملک الیوم! الله!) په دلیل سره او کومو خلقو چہ مالک یومالدين لوستلې دې نو ددې معنی ده، دقیامت په ورځ هغه دتولو امورو مالک دې یعنی هغه د مالکیت صفت سره همیشہ متصف دې لکه په غافر الذنب کښې، لهذا ددې د معرفه صفت واقع کیدل صحیح دی، مونږ ستا عبادت کوو او صرف ستا نه مدد غواړو، مونږ صرف تا دعبادت دپاره خاص کوو چہ هغه توحید وغیره دې اوپه عبادت وغیره باندې ستا نه مدد غواړو، مونږ ته نیغه لاره اوښاښي، یعنی نیغې لار طرف ته مو روان کړې، او صراط الذین، د الصراط المستقیم نه بدل دې، دهغه خلقو لاره چہ په هغوی باندې تا د هدايت په ذریعه انعام کړې دې او د الذین نه سره دهغې د صلي غیر المضروب علیہم بدل

دې، دهغه خلقو نه چه په هغوی باندې غض کړې شوې دې او هغه يهود دی او نه د گمراهانو او هغه نصاری دی او نکتہ بدل گرځولو کښې ددې خبرې فائده رسول دی چه يهود هدایت موندونکی نه دی او نه نصاری دی، والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وأصحابه الطيبين الطاهرين صلوة وسلاماً دائماً متلازمين إلى يوم الدين والحمد لله رب العالمين» او د حقیقت حال نه الله ښه خبردې او هم هغه طرف ته د ورتلو ځانې دې. د الله رحمت دې وی زموږ په سردار محمد ﷺ باندې اودهغه په پاکیزه او صفا آل او اصحاب باندې همیشه وی تر قیامته پورې او درود او سلام دې وی او ټول تعریفونه د الله دپاره دی چه هغه دټولو عالمونو رب دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: { الْحَمْدُ لِلَّهِ } بِنُكْثَةِ عِبَرَةٍ: د عبرت د اضافې مقصد دا ښودل دی چه الحمد لله لفظاً جمله خبریه ده، ددې تقدیر الحمد لله ثابت لله دې او د قُصْدِ بِهَا الشَّاءُ الغد اضافې مقصد دا ښودل دی چه مذکوره جمله معنا انشائیة ده، چه ددې د مضمون نه د الله تعالی د حمد بیانولو قصد کړې شوې دې.

قوله: اللَّهُ تَعَالَى مَا لِكَ يُجِيبُ الْحَمْدَ مِنَ الْخَلْقِ: ددې جملې اضافې مقصد د جملې د مضمون تعین کول دی یعنی الله تعالی دخپل مخلوق دټولو تعریفونو (شاگانو) مالک دې، په دې صورت کښې به د الله لام د ملک دپاره وی.

قوله: أَوْ مُسْتَقْبَقٍ: ددې اضافې مقصد دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه په الله کښې لام د استحقاق دې یعنی الله تعالی دخپل مخلوق د تعریفونو مستحق دې.

قوله: قُصِدَ بِهَا الشَّاءُ: ددې عبارت مقصد دا دې چې دلته د حمد څخه مراد مخاطب ته دا خبر ورکول مقصود نه دی چې ټول تعریفونه الله تعالی لره دی ځکه چې دا خو هر چا ته پته ده اونه د حمد څخه دا مقصود دې چې متکلم مخاطب ته دا خبر ورکوی چې ماته معلومه ده چې الله تعالی دټولو تعریفونو مستحق دې بلکه ددې څخه مراد د حمد انشاء ده یعنی د الله تعالی دپاره نوې نوې اوبیا بیا تعریف او حمد کول مراد دی.

قوله: وَاللَّهُ عَظُمَ عَلَى الْعِبَادِ بِمَقْ: یعنی الله د معبود برحق عَظُمَ (نوم) دې، مفسر علام جلال الملة والدين د لفظ الله تشریح په عَظُمَ عَلَى الْعِبَادِ بمق سره کړې ده اود یو اعتراض جواب ئې ورکړې دې

اعتراض: په دې مقام (الحمد لله) کښې لفظ،، الله،، د الله تعالی د نورو صفتی نومونو مثلاً (خالق، رازق وغيره) په مقابله کښې ولې اختیار کړو حالانکه صفتی نومونه په ذات مع الصفات باندې دلالت کوی

جواب: الله د یو معبود ذات نوم دې کوم چې ټولو د کمال صفتونو ته جامع دې. دالله تعالیٰ څخه سوا باقی ټول نومونه صفتی دی که دالله تعالیٰ په ځانې بل صفتی نوم اختیار کړې وې نو چاته دا وهم کیدې شو چې الله تعالیٰ هم ددې صفتی نوم په وجه د حمد مستحق دې نه چې د خپل ذات په اعتبار سره، ځکه چې دیو صفت د یو حکم سره متعلق کیدل په دې خبره دلالت کوی چې هم دا وصف ددې حکم علت دې اودا خبره باطله ده ځکه چې الله تعالیٰ څنگه د خپل صفاتو په اعتبار سره مستحق د حمد دې دغه شان د ذات په اعتبار سره هم یوشان مستحق د حمد دې

قوله: {رَبِّ الْعَالَمِينَ} اُنَى مَالِك: رَبّ مصدر دې په معنی د توبیه سره، رَبّ د الله صفت د مبالغې په طور راوړلې شوې دې، د رب متعدد معانې راځي، سید، مالک، معبود، مصلح وغیره، د مناسب مقام په وجه مفسر علام د مالک معنی اختیار کړې ده، لهذا رب په الله باندې د حمل کولو د عدم جواز اعتراض نه واقع کیږي.

قوله: وَهُوَ ارَادَةُ الْغُورِ لَاهِلَه: په دې اضافې سره د مفسر علام مقصد د یو سوال جواب دې رحمن او رحیم دواړه د مبالغې صیغې دې او د رحمت څخه مشتق دی اود رحمت معنی رقت قلب ده اودا معنی دالله تعالیٰ دصفاتو سره متنوع ده ځکه چې د رقت قلب دپاره د قلب ضروری وی او الله تعالیٰ د قلب څخه منزّه او پاک دې.

جواب: دالله تعالیٰ دپاره رحمت اطلاق د غایت او انجام په اعتبار سره دې یعنی د رقت قلب نتیجه او انجام په خیرباندې امداده کول وی نودلته د رحمت ذکرکولې شی اومراد ترې د رحمت انجام چې خیر دې هغه وی.

قوله: مَالِك يَوْمَ الْيَوْمِ: په مَالِك کښې دوه قرائتونه دی، یوپه الف سره یعنی مَالِك يَوْمَ الْيَوْمِ، او دویم په حذف د الف سره یعنی مَالِك يَوْمَ الْيَوْمِ، په دویم قرائت کښې هیڅ اشکال نشته، یعنی هغه د بدلې د ورځې بادشاه دې، په رومبی قرائت یعنی مَالِك يَوْمَ الْيَوْمِ کښې اشکال دې

حوال: مالک اسم فاعل دې او ددې اضافت، اضافت لفظیه وی، کوم چې د تعریف مفید نه وی نو دا د الله تعالیٰ صفت جوړیدل صحیح نه دی ځکه چې الله معرفه دې او مالک یوم الدین نکره دې، او نکره د معرفه صفت نشی وافع کیدې؟

جواب: د جواب حاصل دا دې چې د اسم فاعل څخه چې کله د حال یا استقبال قصد اوکړې شی نو اضافت لفظیه وی او که ددې څخه ماضی یا استمرار اراده کړې شی نو دا اضافت حقیقه وی کوم چې د تعریف مفید وی او دالله تعالیٰ په ټولو صفتونو کښې استمرار او دوام مراد وی نو اوس څه اشکال نه پاتې کیږي

فوله: وَنَحْنُ بِالْيَوْمِ كُنْهُ دې عبارت سره هم د یو سوال جواب مقصود دې.

سوال: په مالک یوم الدین کښې د یوم جزاء تخصیص ولې کړې شوې دې حال دا چې الله تعالی د ټولو زمانو او مکانونو مالک دې؟

جواب: دیوم جزاء څخه علاوه په دنیا کښې دانسانانو ملکیت هم وی اگرچې مجازی او عارضی وی اود قیامت په ورځ به د چا مجازی او عارضی ملکیت هم نه وی د قیامت په ورځ به الله تعالی تپوس او کړی «لَمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ» د جواب ورکولو والا به څوک نه وی نو الله تعالی به پخپله جواب او فرمائی «لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ» نومفسر په خپل قول «لا ملک ظاهراً فیّ لاحد الا له تعالی» او په دې کښې ئې دغه جواب ته اشاره او کړه

فوله: تَخْصُكَ بِالْوَبَاءِ: ددې اضافې مقصد دا ښودل دی چه ایا د مفعول تقدیم، په تخصیص باندې دلالت کولو دپاره دې، په اصل کښې لَعْنُكَ وو.

فوله: اَنْیْ اُرِیدُکَ الْاَلْهَ اَمِ الْاِثْمَ علیه: ارشاد په معنی داثبات دې، ځکه چه هدایت خو حاصل شوې دې، لهذا اوس په دې باندې همیشوالې رانصب کړې.

فوله: وَتَبْدَلُ مِنْهُ {وَبَرَاءُ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ}: دا بدل الكل من الكل دې، دا د العراط المستقیم د مدح او تاکید دپاره راوړلې شوې دې.

فوله: وَتَبْدَلُ مِنْ الَّذِیْنَ بَعَلْتَهُ: یعنی الذین سره دخپلې صلی نه مبدل منه ده، او غیر المغضوب علیهم ددې نه بدل دې، په دې کښې مبدل منه معرفه او بدل نکره ده، اودا صحیح نه ده.

سوال: غیرچه کله د دوه متضاد خیزونو په مینځ کښې واقع شی، نوهغه معرفه کیږی، لکه څنگه چه دلته واقع دې، ځکه چه انعمت علیهم او مغضوب علیهم دواړه په خپل مینځ کښې متضاد دی، او بعضی حضراتو غیرالمغضوب الذین انعمت صفت گرځولې دې، خو په دې صورت کښې به دا اشکال وی چه د معرفه صفت نکره صحیح نه دې؟

جواب: موصول، په ابهام کښې مشابه بالنکرات دې، لهذا ددې سره د نکره په شان معامله شوې ده.

دویم جواب: غیر چې کله بین الضدین واقع شی نودهغې نکارت ختمیږی لکه څرنگه چه دلته مابین الضدین واقع دې، لهذا هیڅ اشکال پاتې نشو

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[۲] سورة البقرة

سورة البقرة مدنية مائتان وست او سبع وثمانون اية

سورت بقره مدنی سورة دي ۲۸۷۲۸۶ آياتونه دي

[آياتونه: ۱-۷]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ {الْم} اللَّهُ أَغْلَمُ بِمَزَادِهِ بِذَلِكَ {ذَلِكَ} أَي هَذَا {الْكِتَاب} الَّذِي يَفْرُؤُهُ مُخْتَدِّ
 {لَا رَبَّ} لَا شَيْءَ {فِيهِ} أَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَجُمْلَةُ التَّغْيِ خَيْرٌ مُبْتَدَأُهُ ذَلِكَ وَالْإِشَارَةُ بِهِ لِلتَّعْظِيمِ {هُدًى}
 خَيْرٌ ثَابِتٌ أَي هَادٍ {لِلْمُتَّقِينَ} الصَّابِرِينَ إِلَى التَّغْيِ بِإِمْتِنَالِ الْأَوَامِرِ وَاجْتِنَابِ التَّوَاهِي لِاتِّفَانِهِمْ بِذَلِكَ النَّارِ
 {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} يُصَدِّقُونَ {بِالْقَبِيْبِ} بِمَا غَابَ عَنْهُمْ مِنَ الْبَغْتِ وَالْجَنَّةِ وَالنَّارِ {وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} أَي
 يَأْتُونَ بِهَا بِخُفُوفِهَا {وَيَمَارُقُنَّاهُمْ} أَغْنَيْنَاهُمْ {يُنْفِقُونَ} فِي طَاعَةِ اللَّهِ {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ}
 أَيِ الْقُرْآنِ {وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ} أَيِ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَغَيْرِهِمَا {وَيَالَاخِرَةَ هُمْ قَائِمُونَ} يَعْلَمُونَ {أُولَئِكَ}
 الْمُتَصَوِّفُونَ بِمَا ذَكَرَ {عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} الْفَائِزُونَ بِالْجَنَّةِ النَّاجُونَ مِنَ النَّارِ {إِنْ
 الَّذِينَ كَفَرُوا} كَاثِبِي جَهْلِ أَبِي لَهَبٍ وَتَوَحُّهُمَا {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْزِلَتْ إِلَيْهِمْ} بِتَخْفِيقِ الْهَمَزَيْنِ وَإِبْدَالِ الثَّانِيَةِ
 ثَمَانًا وَتَسْلِيمِهَا وَإِذْخَالَ أَلِفٍ بَيْنَ الْمُسْتَهْلَةِ وَالْأَخْرَجِي وَتَرْكِهِ {أَمَلُّهُمْ تَنْذِيرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} يَعْلَمُ اللَّهُ مِنْهُمْ ذَلِكَ
 وَلَا تَطْعُ فِي إِيْمَانِهِ وَالْإِنْذَارِ إِغْلَامٌ مَعَ تَخْوِيفِ {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ} طَبَعَ عَلَيْهَا وَاسْتَوَقَّ فَلَا يَدْخُلُهَا
 خَيْرٌ {وَعَلَى سَمْعِهِمْ} أَيِ مَوَاضِعِهِ فَلَا يَنْتَفِقُونَ بِمَا يَسْمَعُونَهُ مِنَ الْحَقِّ {وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} غِطَاءٌ فَلَا
 يَنْبَصِرُونَ الْحَقَّ {وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} قَوِي دَائِمٌ

توجه: شروع کوم په نامه د الله چې دیر یخښونکې او مهربان دي. {الْم} هم الله تعالی ددې
 لفظ نه خپل مراد پیژندونکې دي. دا کتاب دې کوم چې محمد ﷺ نې لولی. په دې کښې
 هیڅ شک نشته چې دا د الله تعالی د طرف نه دي او جمله یعنی {لَا رَبَّ} {فِيهِ} خبر دې د کوم
 مبتدا چې {ذَلِكَ} دي او د اسم اشاره بعید استعمال د تعظیم د بیان د پاره دي. {هُدًى}
 خبر ثانی دي او په معنی کښې د {مَاو} دي. د پرهیزگارانو د پاره لاره خودونکې دي (یعنی د
 امتثال او امر او اجتناب نواهی په ذریعه د تقوی رغبت لرونکې دي) هم د دې امتثال او
 اجتناب، د برکته د جهنم د اور نه د بیچ کیدو په وجې دوی ته متقی او وینیلې شو دا هغه خلق
 دی چې په غایبوی باندې ایمان لری یعنی په هغه څیزونو چې د دوی نه پټ دی مثلاً بعث بعد
 الموت د جنت او دوزخ تصدیق کوی او مونږ قائموی یعنی سره دارکانو او شرائطو نې
 اداکوی او مونږ چې دوی ته کوم رزق ورکړې دي دهغې نه د الله تعالی په اطاعت کښې خراج
 کوی اودا هغه خلق دی چې په دې قرآن باندې ایمان لری کوم چې په تاباندې نازل کړې شوي دي

اوپہ ہفتی ہم کوم چہ ستانہ وړاندې نازل کړې شوی دی یعنی تورات انجیل وغیرہ او هغوی په آخرت باندې هم یقین لری یعنی د هغې پوځ علم لری هم دغه خلق کوم چې په مذکورہ صفاتو باندې متصف دی د خپل رب د طرف نه (خخه) په هدايت باندې دی او هم دغه دی چې پوره کامیاب دی یعنی د جنت د (حصول) په ذریعہ کامیاب او د دوزخ داور نه خلاصې بیاموندونکی دی بیشک هغه خلق کوم چې منکرشو لکه ابوجهل او ابولہب وغیرہ متاسو هغوی لره ویرول اونه ویرول برابردی. (عَاكَدَتْهُمْ) کنبې د دواړو همزاق تحقیق اودویم لره په الف سره بدلول او په دویم کنبې ترک تسهیل کولوسره اود مسئلہ او محققہ په مینځ کنبې الف داخلولو سره (او ثانی کنبې) ترک تسهیل کولو سره هغوی ایمان راوړونکی نه دی ځکه چې داخبرہ د هغوی بارہ کنبې د الله تعالی په علم کنبې شته لہذا تاسو د هغوی دایمان امید مه لرئ او انداز په خوف سره ویرولو ته وائی الله تعالی د هغوی په زړونو باندې مہرونه لگولی دی او هغه ئی سیل (Seel) کړی دی لہذا اوس په هغې کنبې خیرنه شی داخلیدلې او د هغوی د اوریدو (قوت) یعنی په غوږونو باندې (معنوی) مہر لگولې شوې دې ہم دغه وجہ ده چې د حق خبرې اوریدو سره مستفید کیرې نه او د هغوی په سترگو باندې پرده ده چې د هغې د وجې نه حق خبرہ نه شی کتلې او د هغوی د پارہ سخت او د ہمیشہ عذاب دې.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

د سورۃ وجہ تسمیہ:- سورۃ په لغت کنبې اوچتوالی یا اوچت منزل ته وائی. (لسان، راغب) یعنی هر سورت د اوچتې مرتبې والا دې. د سورت یو معنی فصیل (د ښاردیوال ته هم وائی. د ښارد څلورو وارو طرفودیوال ته سورالمدینہ وائی. قرآنی سورتونو ته د سورت وئیلو وجہ داده چې داخپل مضامینو لره هم دغه شان احاطہ کونکې وی لکه څنگه چې د ښاردیوال ښار راگیر کړې وی.

قوله: ذٰلِكَ:- اسم اشاره د بعید د پارہ ده د کوم مشارالیه چې د محسوسات نه وی یعنی په حواس خمسہ ظاہرہ سره چې د کوم ادراک کولې شی.

قوله: رَبِّ: شک شبہ. هوالت رد دین النقیضون لاجرم لاجد ہما علی الآخر عند الشاک

قوله: هٰذٰی: د هدايت نه ماخوږ دې. په معنی دلارخودنہ لار ښودونی.

قوله: غٰیِب: هر هغه خیز (شن) کوم چې د انسان د حواس خمسہ نه غائب وی.

قوله: یُقَمَّرُوْنَ:- د اقامت نه ماخوږ دې د کوم معنی چې نیغول دی او د مونځ سیدا کول یعنی ادا کول ددې د آدابو او شرائطو لحاظ کول او په خشوع او خضوع سره ادا کول دی

قوله: رٰق:- د ژوند تیرولو سامان.

قوله: يَنْفِقُونَ: دا دَ اِنفاق نہ ماخوذ دے پہ معنی دَخرج کولو۔

قوله: اَمْهَرًا: مؤخر او روستور اتلونکے خیز دلته تیرے دَعالم دنیا پہ مقابلہ کنبے عالم آخرت مراد دے۔

قوله: يَنْفِقُونَ: دَاہان نہ ماخوذ دے جمع مذکر غائب۔

قوله: مُلْغُونَ: افلاح نہ ماخوذ دے فلاح پورہ کامیابی تہ وائی۔

قوله: سَوَاءً: دا اسم دے قائم مقام دَ مصدر ہم دغہ وجہ دہ چے دَدے تشبیہ او جمع نہ راخی و نیلے شی ہما سوا ہمسوَا اوکلہ چے دَدے تشبیہ راوہل وی نوونیلے شی۔ ہما سَوَاءً غُشَاوُہ پہ وزن دَفْعَالۃ۔ دا وزن پہ یوخیز باندے مشتمل کیدو د معنی ظاہر ولودِ پارہ استعمال پیری لکہ: عَصَابہ او عَمَامہ، دَغْشَوۃ پہ غین باندے درے وارہ حرکتہ صحیح دی دَدے معنی سہ پتول دی دا مصدر ہم دے مگر دے خانی کنبے ترینہ پتونکے خیز مراد دے۔
قوله: هٰذَا سَوَالٌ: دَ ذلک تفسیر نی پہ ہذا سرہ ولے اوکرو۔

جواب: - ذلک: پہ معنی د ہذا دے خکہ چے دَ ذلک مشارالیه، اَللّٰہِیَا قرآن کریم دے اودوارہ دیر زیات نزدی دی۔

سوال: - نوبیا دَ ذلک پہ خانی باندے نی ہذا ولے استعمال نہ کرو؟

جواب: - بیان دَ تعظیم دِ پارہ نی اسم اشارہ دَ بعید استعمال کرہ۔

قوله: - اَلَّذِیْ یَقْرَؤُہُ عَمْدٌ عَلَیْہِمْ: پہ دے سرہ دَ نورو آسمانی کتابونونہ اجتراز اوکری شو

قوله: - اَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللّٰہِ: دَا ضافہ کولو مقصد دیواعتراض جواب دے۔

اعتراض: - (الکتاب) مفرد دے او پہ مفرد کنبے دَ شک ہیخ یو مطلب نہ وی خکہ چے شک اوطن او دَ علم تعلق د قضیہ سرہ وی۔

جواب: - الکتاب مفرد نہ دے بلکہ قضیہ دہ دَدے تقدیری عبارت دادے ذلک الکتاب انہ من عند اللہ

قوله: اَلصّٰہِرِیْنَ اِلِی التَّقْوٰی:

سوال: دَ اَلْمُتَّقِیْنَ تفسیر پہ الصّٰہِرِیْنَ اِلِی التَّقْوٰی سرہ کولو کنبے خہ نکتہ دہ؟

جواب: - دَدے تفسیر نہ دَ یو سوال مقدر جواب مقصود دے۔

سوال: - سوال دادے چے پہ هٰذِی اَلْمُتَّقِیْنَ کنبے تحصیل د حاصل دے یعنی دا کتاب متقیانوتہ ہدایت ورکونکے دے۔ متقیانوتہ ہدایت ورکولونہ خہ مراد دے خکہ چے

متقی خو پخپله ھدايت يافته وى.

جواب: - د جواب حاصل دادې چې د متقين نه مراد راضين الى التقوى دى.

پوښتنه: لا تَقَامُ بِذَلِكَ النَّارَ د اضافه مقصد متقى ته د متقى ونيولو وجه بيانول دى. متقى ته دغه د اعمال صالحه په ذريعه سره به چونكه د دوزخ نه بچ كولاى شى په دې وجه ده ته متقى وانى.

پوښتنه: كتابي جهل وایى لهې وغيره، ددې عبارت د اضافه مقصد د یو سوال جواب دې سوال: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلَذَّتْ لَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْزِلْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ** په دې آیت کېنې د عموم سره ونيلې شوی دی چې ستاسو سره دوی ویرول اونه ویرول برابر دی په دوی کېنې یوهم ایمان راوړونکې نشته حالانکه هم ددې حضراتو نه ویر خلق په اسلام مشرف شوی دی.

جواب: - مفسر علام **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا** تفسیر په کتابي جهل وایى لهې سره کولو کېنې اشاره اوکړه چې د عموم نه بعضې کسان مراد دی او د چا ایمان نه راوړل چې د الله تعالی په علم کېنې متعین وولکه ابو جهل او ابولهب.

پوښتنه: **أَلَذَّتْ لَهُمْ** په دې کېنې پنځه قراعتونه دی او د دواړو همزگانو د تحقیق په ثابت پاتې کیدو په صورت کېنې دوه قراعتونه دی: ① د دواړو همزه گانو په مینځ کېنې الف داخلول سره ② ترک ادخال کولوسره د دویم همزه تسهیل په صورت کېنې هم دوه قراعتونه دی. ③ ادخال الف ④ ترک ادخال الف ⑤ پنځم قراعت دویم همزه په الف سره بدل کول او په ادخال الف کېنې واو په معنی دمع دې. ای مداخل الف. مذکوره پنځه واړه قراعتونه صاحب جلالین **وَلَا** په دې ترتیب سره بیان کړی دی: ① تحقیق همزتين (یعنی تحقیق محض بلا ادخال، ② ابدال ثانیه بالالف مع المد ③ تسهیل محض بلا ادخال الف، ④ تسهیل بلا ادخال ⑤ ادخال مع تحقیق ثانیه.

پوښتنه: د مبتدا محذوف خبر کیدو د وجې نه محلاً مرفوع دې. تقدیری عبارت دادې هذا آلهم ذلك اسم اشاره مبتداء او محلاً مرفوع الكتاب ذلك د مبتداء خبر اول لا تَبْ فیه خبرثانی تقدیری عبارت دادې لا تَبْ کان فیه لا نفی جنس تَبْ ددې اسم فیه، کان سره متعلق شو جمله شوه د ذلك خبر ثانی، هَذَى لِلْمُتَّقِينَ خبر ثالث.

پوښتنه: **أَلَذَّتْ لَهُمْ** ومېي همزه استفهامیه د تسویه دپاره ده. **أَلَذَّتْ لَهُمْ** په تاویل د مصدر سره مبتداء دې او **سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ** خبر مقدم دې او داهم کیدې شى چې **سَوَاءٌ** جاری مجرئ مصدر او د **أَلَذَّتْ لَهُمْ** فاعل جمله کیدو سره د **إِنَّ** خبر شى.

سوال - پہ انذار او اخبار بالعذاب کنبیٰ خہ فرق دے؟

جواب - انذار پہ داسی وخت کنبیٰ ویرولوتہ وائی چې دَ امر مخوف منہ نہ احتراز ممکن وی گئی اخبار بالعذاب بہ ورته وئیلی شی (ای لی وقت تَمَّ التَّحْزَمُ مِنَ الْأَمْرِ الْخَوْفِ وَالْأَقْبَتُمُ إِيَّارًا بِالْعَذَابِ) (صاوی)

قوله حَتَّمُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ: دا او دَدی مابعد دماقبل دپارہ علت دے یعنی داخلِ ایمان خکہ نہ راوری چې ددوی پہ زرونو باندی مہر لگولی شوې دے

سوال - د مہر لگولونہ خہ مراد دے؟ حالانکہ دا یو امر مشاہدہ دے چې ترنہ پورې د یو کافر پہ زہ باندی ہم مہر لگیدلې پہ نظر نہ راخی حالانکہ د آپریشن پہ ذریعہ دہیرو زورونو مشاہدہ کولی شی.

جواب - دَ قلب نہ مراد عقل دے کومہ چې یوہ لطیفہ ربانیہ دہ چې قلب صنوبری سرہ قائمیری لکہ چې دَ عرض قیام جوہر سرہ او د حرارت قیام د اور سرہ کیڑی ددے اتصال کیفیت دَ اللہ تعالیٰ نہ علاوہ خوک نہ پیژنی.

قوله اِی مَوَاضِعَهُ: د یو سوال جواب دے.

سوال - مضاف د کومې فاندی دپارہ محذوف منلې شوې دے؟

جواب - دادی چې سم یو معنوی شی دے ددے طرف تہ د ختم نسبت کول صحیح نہ دے پہ دے وجہ مضاف محذوف او منلې شو او اوخود لې شو چې د سم تہ مراد مواضع السم دہ پہ کوم چې مہر لگیدلې شی.

سوال - سم لہ مفرد راوړلو کنبیٰ خہ حکمت دے سرہ ددے چې قلوب او ابصار جمع راوړلې شوی دی.

جواب - یاخود دے دپارہ چې سمع مصدر دے او د مصدر تشبیہ او جمع نہ شی راتلې یاد دے دپارہ چې مسموع واحد دے. وَ عَلٰی سَمْعِهِمْ کُنْیَ وَقَف تَامُ شَوْ وَ عَلٰی اَبْصَارِهِمْ خَبِرَ مَقْدَم دے او غشاوۃ مبتداء مؤخر او جملہ مستانفہ دہ.

قوله قُوِيْ دَاهُمْ: دَ عَظِيْمٌ تفسیر د قوی دائم سرہ کولو مقصد دہغہ شبہ جواب ورکول دی چې عَظِيْمٌ د اجسام صفت واقع کیڑی لکہ چې لَهَا عَزْزٌ عَظِيْمٌ او عذاب د قبیلی د معنی دتہ دی لہذا عَظِيْمٌ د عذاب صفت راوړل صحیح نہ دی. دَ جواب خلاصہ دادہ چې عَظِيْمٌ قُوِيْ دَاهُمْ پہ معنی کنبیٰ دے کوم چې د معنی صفت واقع کیڑی.

[ایاتونہ: ۸-۱۰]

ونزل فی المنافقین {وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} اُمّی یَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَنَّهُ أَخْبَرَ الْأَنَامَ {وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} رُوعِی فِیهِ مَعْنٰی مِنْ وَفٰی ضَمِیْرٌ یَقُولُ لَفَظُهَا {يُعَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا} لِظَهَارِ خِلَافِ مَا أَنْطَوُهُ مِنَ الْكُفْرِ لِيُفْلَحُوا عَنْهُمْ أَحْكَامُهُ الدُّنْيَوِيَّةُ {وَمَا يُعَادِعُونَ} إِلَّا أَنْفُسَهُمْ {لَأَنّ} وَقَالَ جِدَاعُهُمْ رَاجِعٌ إِلَيْهِمْ فَيُفْتَضَحُونَ فِي ۳ بَلَدُنَا لِاطَّلَاعِ اللَّهِ نَبِيَّهِ عَلٰی مَا أَنْطَوُهُ وَيُعَادِعُونَ فِي الْآخِرَةِ {وَمَا يُشْعُرُونَ} يَغْلَمُونَ أَنَّ جِدَاعَهُمْ لِأَنْفُسِهِمْ وَالْمَخَادَعَةُ هُنَا مِنْ وَاحِدٍ كَمَا قَابَتِ اللَّحْنُ وَذَكَرَ اللَّهُ فِيهَا تَخْسِینَ وَفِي قِرَاءَةِ وَمَا يَخْدَعُونَ {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} شَكٌّ وَتِلْكَ فَهُوَ يُفْرَضُ قُلُوبُهُمْ أَيْ يُضْعِفُهَا {قَرَأَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} بِمَا أَنْزَلَهُ مِنَ الْقُرْآنِ لِكُفْرِهِمْ بِهِ {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} مُؤْلِمٌ {عِمَّا كَانُوا يَكْذِبُونَ} بِالشَّكِّ بِأَيِّ نَبِيِّ اللَّهِ وَبِالشَّكِّ بِأَيِّ قَوْلِهِمْ آمَنَّا

ترجمہ:- (آئندہ آیت) د منافقانویارہ کنبی نازل شوې دې او بعض خلق داسې هم دی چې وائی چې مونږ په الله تعالی باندې او په ورځ د آخرت باندې ایمان راوړې دې یعنی د قیامت په ورځ ځکه چې هغه آخرالایام ده حالانکه هغوی (بالکل) ایمان نه راوړونکی نه دی (د هر ضمیر جمع راوړلو کنبی) د مَنْ د معنی رعایت کړې شوې دې او دې وېل ضمیر (واحد راوړلو کنبی) د مَنْ د لفظ رعایت کړې شوې دې (بلکه) د هغوی الله اود ایمان راوړونکوسره د هوکه بازی کوی. دخپل دغه کفر په خلاف به ئې ظاهرول کوم چې هغوی پټ کړې دې دې دپاره چې هغوی دخپل ځان نه د کفر دنیاوی احکام لرې کړې شی حالانکه (فی الواقع) هغوی چاته د هوکه نه ورکوی بغیر دخپل ذات نه ځکه چې دهغوی ددهوکې وبال هم په هغوی باندې راپریوتونکې دې. او هغوی به هم په دنیا کنبی ذلیلہ کیږي یعنی الله تعالی خپل نبی لره په دغه اتفاق باندې خبردار کولو په وجه کوم چې هغوی پټ کړی دی او په آخرت کنبی به هغوی ته سزا ورکولې شی او هغوی ته ددې احساس هم نشته یعنی ددې خبرې علم نه لری چې دهغوی ددهوکه کولو (ضرر) هم دهغوی دپاره دي او مخادعة (مفاعلة) دلته د یو طرف نه دې لکه په عاقبت اللّٰس کنبی اودالله تعالی ذکر دتحسین (بنائست) دپاره دې او په یو قراءت کنبی وَمَا يُعْدِعُونَ دې اود هغوی په زړونو کنبی یوه بیماری ده چې دهغوی زړونه مریض یعنی کمزورې کوی نواله تعالی د هغوی بیماری زیاته کړه په سبب دهغې چې الله تعالی قرآن نازل کړو او هغوی انکار کوی. اود هغوی د دروغو د وجې دهغوی پاره دردناک عذاب دي. (يُكَلِّبُونَ) په تشدید سره یعنی دالله تعالی د نبی تکذیب کوی اود (ذال په تخفیف سره یعنی په خپل قول آمنا کنبی دروغون دی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَيَوْمَ النَّاسِ: من تبعيضه دې الناس اصل کښې اَناس وو همزه تخفیفاً حذف کړې شو په سورت اسراء کښې دا اصل استعمال شوې دې. ﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاَمِّهِمْ﴾ د سببويه او فراء په نیز د اَناس ماده همزه، نون، سین، دې او د کسانې په نیز ددې ماده نون، واؤ، سین ده. دا د التوس نه مشتق دې ددې معنی حرکت کول دی. ناس نَؤس نَؤسا حرکت کول، د ابونواس شاعر چې اصل نوم ئې حسن بن هانی وو ابونواس به ئی ورته خکه وئیلو چې دهغه د وینستو دوه لرونو (کوخیو) به هوا سره حرکت کولو. بلغات القرآن للدرویش

واؤ استینافیه یا عاطفه من الناس خبر مقدم من یقول اَینما مبتداء مؤخر (دویم ترکیب) من الناس، فَرَّقْ، باناس دموصوف محذوف صفت دې او موصوف باصفت مبتداء او من یقول الخ جمله کیدو سره خبر.

قوله: وَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا دَعَوِي دَخِلْ اِيْمَان دَدَعَوِي د تَاكيد دپاره كړې ده الله تعالى د هغوی د ايمان دعوی لره په خپل قول ﴿وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾ نه په ابلغه او ډیره زیاته مؤکده طریقه سره رد کړې ده او هغه په دې توگه چې جمله اسمیه استعمال کړه کومه چې په همیشه والی او استمرار باندې دلالت کوی یعنی هغوی به په یوه زمانه کښې هم متصف بالایمان پاتې نه شو نه په ماضی کښې وو او نه حال کښې او نه به راتلونکی وخت کښې مؤمنان وی او په خبر باندې د حرف جر اضافه د تاکید دپاره او فرمائيله.

قوله: وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ: واؤ حالیه دې ما مشابه بلیس، هُم د دې اسم بِمُؤْمِنِينَ ددې خبر بآ زانده د تاکید دپاره.

قوله: اَيُّوْمِ الْقِيَامَةِ: ددې عبارت د اضافه کولو مقصد د یوې شبه جواب دې.

شبه: شبه داده چې په آخرایام باندې ایمان راوړل د موجباتو د دین نه نه دی نو ددې منکر نه کافر ولې وئیلې شی؟

جواب: یوم الآخر: نه مراد یوم القیامة دې یعنی د حساب کتاب او د اعمالو د بدلې ورځ ده او دا د موجباتو د دین نه دی.

قوله: لِأَنَّهُ أَخْرَأَ الْآيَمَنَ په دې عبارت سره ئې د یوم الآخر د وجې تسمیه طرف ته اشاره او کړه.

قوله: يُجَادِعُونََ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا: مُجَادِعُونَ: د جمع مذکر غائب صیغه ده او باب دې (مفاعلة) هغوی په خپل مینځ کښې د هوکه ورکوی. اَلْغَدَاةُ په لغت کښې فساد او اِخْفَاء

تہ وائی. او فُخْدَرُ مِیم مثلث سرہ پہ لویہ کمرہ کنبی ورہ کمرہ یعنی کوتنہی تہ وائی پہ کوم کنبی چہ مال او اسباب پتہ ایڑی. (فتح القدیر شوکانی) فُخْدَعُونَ: جملہ استینافیہ ہم کیدی شی پہ دے صورت کنبی بہ دیوسوال مقدر جواب شی.

سوال: بہ داوی چہ دَ باطن خلاف دا منافقان دَ ایمان اظہار ولی کوی؟

جواب: اللہ تعالیٰ تہ دَ دھوکہ ورکولو دَ پارہ داہم کیدی شی چہ فُخْدَعُونَ دَ یقول ضمیرنہ حال وی ای مُخَادِ عین اللہ الخ اعراب القرآن اود یَقُولُ اَمْنًا بِاللّٰہِ نہ بدل اشتعال ہم کیدی شی.

قوله: مِنَ الْکُفْرِ دَ مَا اَبْطَنُوا بَیَان دے.

قوله: لَیْذُقُوْا دَ اظہار ایمان علت او وجہ دے.

قوله: اَحْکَامُہُ: ای احکام الکفر او احکام کفر نہ دنیاوی احکام مراد دی. یعنی منافقان دَ باطن خلاف دَ ایمان اظہار دَ گرفت نہ دَ بیج کیدو دَ پارہ کوی. مثلاً دَ اظہار ایمان دَ وجہ نہ قتل او قید، جزیہ او رسوائی نہ محفوظ پاتی کیری او دَ اسلام دَ مراعات نہ فائدہ حاصلوی. صاوی

قوله: یَقْلَبُوْنَ لَہُ پہ دَ یثعرون سرہ تعبیر کولو وجہ دادہ چہ دَ علم ذریعہ ہم مشاعر خسہ دی کہ ظاہری وی او کہ باطنی.

قوله: اَلْمُخَادَعَةُ مُنَایِنٌ وَاِجِب: ددے عبارت دَ اضافہ کولو فائدہ دَ یو اعتراض جواب دے. اعتراض: باب مفاعلة دَ طرفین نہ دَ شرکت تقاضا کوی دَ منافقانو دَ طرف نہ خو مکر او خداع پہ پورہ کنبی راخی خود اللہ تعالیٰ دَ طرف نہ ددے نسبت پہ ذہن کنبی نہ راخی خکہ چہ مکر او فریب دَ خصائل رذیلہ نہ دی دَ کوم نہ چہ اللہ تعالیٰ پاک دے.

جواب: باب مفاعلة اگر چہ دَ طرفینو نہ دَ شرکت تقاضا کوی مگر دَ اقاعدہ کلیہ نہ دہ خکہ چہ ددے یو خاصیت موافقت مجرد ہم دے لکہ عاقبت اللہ. و سَاقِرُ پہ دَ معنی سَقَرُ لہذا خَاوَعُ پہ معنی دَ خَدَعُ دے.

اعتراض: فُخْدَعُونَ اللہ: ہغوی اللہ تعالیٰ تہ دھوکہ ورکوی آیا اللہ تعالیٰ دھوکہ خورلی شی؟ ہفہ خوعلیم بذات الصدور دے دہفہ نہ دَ چاہیخ راز پتہ نہ دے. دھوکہ خو ہفہ خوری چہ دَ خادع دَ خدع او ماکر دمکر کولو مکر نہ ہی خبرہ وی.

جواب: لفظ اللہ دَ تحسین کلام دَ پارہ دے معنی مقصود نہ دہ. تقدیر د عبارت داسی دے فُخَادِعُونَ رسول اللہ وَالَّذِیْنَ آمَنُوا یا مقصد تحسین معنوی دے پہ دے توگہ چہ دا

نوجہم: کله چې هغوی ته وئيلې شی چې د کفر په ذریعہ په ایمان کښې رکاوت اچولوسره په زمکه کښې فساد مه خوره وئې نوجواب ورکوی چې مونږ خو صرف اصلاح کونکي یو او هغوی چې په کومه طریقه باندې دی هغه فساد نه دې. الله تعالی د دې تردید کولوسره اوفرمانیل خبردار! په حقیقت کښې هم دغه خلق مفسدان دی. الا د تنبیہ دپاره دې مگر دوی ته د دې شعور نشته او کله چې هغوی ته وئيلې شی چې د خلقو (یعنې) د نبي کریم ﷺ د صحابه کرامو په شان تاسو هم ایمان راوړئ نو هغوی جواب ورکوی چې آیا مونږ د بې وقوفانو (یعنې) جاهلانو په شان ایمان راوړو؟ یعنی مونږ داسې نه کوو. خبردار په حقیقت کښې خودوی پخپله بې وقوفان دی لیکن په دې هغوی ته پوهیږی. او کله چې دوی اهل ایمان سره ملاوړی (اذا لَقُوا) ددې اصل لَقُوا وو ضمه په یاباندې ثقیله گنرلو سره حذف کړې شوه بیا یاء واو سره د التقاء ساکنین د وجې نه ساقط شوه نو وائی چې مونږ ایمان راوړلې دې او کله چې خپلو شیطانانو سردارانو سره ملاوړی نو وائی په دین کښې خو مونږ تاسو سره یو د ایمان اظهار کولوسره خو مونږ هغوی پورې ټوټې مذاق کوو. الله تعالی هغوی سره ټوټې کوی (یعنې) هغوی سره د استهزاء معامله کوی او هغه دوی ته د دوی په سرکشی کښې وخت ورکوی د هغوی د حدنه تجاوز کولو د وجې نه د کفر په وجه حال دا دې چې هغوی په حیراتی کښې گرځي. (لَقَمُونُ) د ضمیر نه حال دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: بِالْكَفْرِ: بآء سببه ده الكفر، معطوف عليه التَّقْوَى د خپل متعلق عن الامان سره یوځای کیدو سره معطوف، تَقْوَى، (تفعیل) منع کول، بندول، په یوکار کښې بندیز اچول. ای تعویق الغیر عن الامان.

قوله: اِنَّمَا تُحَنُّ مَضِلُّوْنَ: دا جمله حصر مبتداء فی الخبر د قبیل نه ده. یعنی مونږ خو هم اصلاح کوو د اصلاح نه علاوه خوز مونږ بل څه کار نشته. منافقانو خپل دې قول اِنَّمَا کلمه حصر په ذریعہ او د جمله اسمیه په ذریعہ کوم چې د دوام او استمرار دپاره مفید ده مؤکد کړې ده. الله تبارک وتعالی ددې جواب په داسې جمله سره ورکړې دې کوم چې په څلورو تاکیدونو سره مؤکد دې او هغه اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ ① اَلَا حُرِّ تَنْبِيهِ ② اِنَّ ③ ضمیر فصل ④ تعریف خبر بالالف واللام (ای المفسدون).

قوله: اصْحَابُ النَّبِيِّ: د الناس تفسیر ئې په اصحاب النبی سره کولو کښې اشاره اوکړه چې الناس کښې الف لام د عهد دې.

قوله: لَقُوا مفسر اعلام ددې پوره تعلیل نه دې فرمائیلې پوره تعلیل داسې دې لَقُوا په

اصل کنبی لَقِيُوا وو ضمه پہ ياء باندې دشوار (درنہ) گنرلوسرہ تخفیفاً او غور زولې شوہ اوس پہ ياء او واؤ کنبی التقاء ساکنین اوشوہ اوډ ياء او واؤ نہ ياء ساقط شوہ د واؤ پہ مناسبت سرہ د قاف کسرہ پہ ضمه سرہ بدلہ کړې شوہ نو لَقُوا شو۔

قوله: خَلَّوْا مِنْهُمْ مفسر علام مِنْهُمْ مقدر منلوسرہ دې طرف ته اشاره او کړه چې دَخَلُوا متعلق محذوف دې اوډ خَلَّوْا تفسیر ئې په رَجَعُوا سرہ کولو کنبی اشاره او کړه چې خَلَّوْا رَجَعُوا معنی لره متضمن دې دې ډپاره چې ددې صله الی راوړل صحیح شی۔ خَلَّوْا په اصل کنبی خَلَّوْا وو اول واؤ لام کلمه ده او دویم د اعراب علامت دې۔ روميې واؤ متحرک او ددې ماقبل مفتوح لهذا واؤ په الف باندې بدلولوسرہ التقاء ساکنین اوشوہ په الف او واؤ ثانيہ کنبی الف پریوتلو اوډ حذف الف د علامت په توگه فتحه باقی پاتې شوہ نو خَلَّوْا شو۔

قوله: يَتَّبِعُونَ مضارع مذکر غائب (ف، س) هغوی سرگردان گرځی اوحیران گرځی يَتَّبِعُونَ، یا خرومُکُمُ کنبی ضمیر هم یا طَقَبَايَهم کنبی ضمیر هم، نه حال دې ددې مقصد دې طرف ته اشاره کول دی چې يَتَّبِعُونَ د مذکورہ ضمیر صفت نه دې ځکه چې ضمیر موصوف واقع کیږی۔

[ایاتونہ: ۱۶-۲۰]

{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الصَّلَاةَ بِالْهَدْيِ} أي استبدلوا به {فَمَارَحَتْ بِتَرَاهُمْ} أي ما ربحوا فيها نل خبزوا ليعصيرهم إلى النار المؤبدة عليهم {وَمَا كَانُوا مُتَقِينَ} فيما فعلوا {مثلهم} صفتهم في بغايتهم {كَتَمُوا الَّذِي اسْتَوْقَدَ} أَوْقَدَ {نَارًا} فِي ظُلْمَةٍ {فَلَمَّا أَضَاءَتْ} أَنْارَتْ {مَا حَوْلَهُ} فَانْبَسَطَ وَاسْتَفْذَأَ وَأَمِنَ مِنْ يَخَافَهُ {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ} أَطْفَأَهُ وَجَمَعَ الضمير مُزَاعَاةً لِمَعْنَى الَّذِي {وَتَرَكَّهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} مَا خَوْلَهُمْ فَتَحَيَّرَ عَنْ الطَّرِيقِ خَالِفِينَ فَكَذَلِكَ هَلَاءِ أَمِنُوا لِإِظْهَارِ كَلِمَةِ الْإِيمَانِ فَإِذَا مَاتُوا جَاءَهُمُ الْخَوْفُ وَالْعَذَابُ هُمْ {صَمٌّ} عَنْ الْحَقِّ فَلَا يَسْمَعُونَ سَمَاعَ قُبُولِ {يُكْمَرُ} خَرَسَ عَنْ الْخَيْرِ فَلَا يَقُولُونَ {عَمًى} عَنْ طَرِيقِ الْهَدْيِ فَلَا يَرَوْنَ {فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} عَنْ الصَّلَاةِ {أَوْ} مِثْلَهُمْ {كَصَيْبٍ} أَي كَأَصْحَابِ مَطَرٍ وَاضْلَهُ صَيُوبٌ مِنْ صَابٍ يَصُوبُ أَي يَنْزِلُ {مِنْ السَّمَاءِ} السَّحَابُ {فِيهِ} أَي السَّحَابُ {ظُلُمَاتٍ} مُتَكَثِفَةٌ {وَرَعْدٌ} هُوَ الْمَلِكُ الْمَوْكَلُ بِهِ وَفِيهِ صَوْتُهُ {وَبَرْقٌ} لَمَعَانٌ صَوْتُهُ الَّذِي يَزْجُرُهُ بِهِ {يَجْعَلُونَ} أَي أَصْحَابِ الصَّبِّ {أَصَابِهِمْ} أَي أَمْلَهُمْ {فِي آذَانِهِمْ مِنْ} أَجْلِ {الصَّوَاعِقِ} إِذْهَابُ صَوْتِ الرُّعْدِ لِأَنَّهُ يَسْمَعُونَهَا {حَدَّرَ} خَوْفُ {الْمَوْتِ} مِنْ سَمَاعِهَا كَذَلِكَ هَلَاءِ إِذَا نَزَلَ الْقُرْآنُ وَفِيهِ ذِكْرُ الْكُفْرِ الْمُشْتَبِ بِالطَّلَمَاتِ وَالْوَعِيدِ عَلَيْهِ الْمُشْتَبِ بِالرُّعْدِ وَالْخَجَجِ الْبَيِّنَةُ الْمُشْتَبَةُ بِالْبَرْقِ يَسْتَوُونَ آذَانَهُمْ لِأَنَّهُ يَسْمَعُونَهُ فَيُحِيلُوا إِلَى الْإِيمَانِ وَتَرَكَ دِيَهُمْ وَهُوَ عِنْدَهُمْ مَوْتٌ {وَأَلَّهَ فُحْجِيهِمُ بِالْكَافِرِينَ} عَلِمْنَا وَفَعْلُهُ فَلَا يَفْعَلُونَهُ {يَكَادُ} يَقْرُبُ {الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} يَأْخُذُهَا بِسُرْعَةٍ {كَلِمًا أَضَاءَتْ لَهُمْ مَنَورَاتُهِ} أَي فِي صَوْتِهِ

{وَاذْكُرُوا لِلَّهِ الْفَضْلَ كَمَا فِي الْقُرْآنِ مِنَ الْخَيْخِ فَلَوْهُمْ وَتَضْبِيقُهُمْ لِمَا سَبَقُوا بِهِ
بِمَا يَجُودُونَ وَوَلَوْهُمْ عَمَّا يَكْفُرُونَ {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ} یعنی آسمانہم {وَأَبْصَارَهُمْ} الطَّابِرَةُ
مَعْنَى بَالِطَةٍ {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَاعٌ} {قَلْبِيرٌ} ومنہ اذہاب ما ذکر

نورجہ۔ دا ہفہ خلق دی چاچی دہدایت پہ بدلہ کنہی گمراہی اختیار کرہ (یعنی گمراہی نی پہ
ہدایت سرہ بدلہ کرہ خودا سودا دوی دپارہ دگتہی نہ دہ۔ یعنی دوی تہ پہ دے سودا کنہی
گتہ اونہ شوہ بلکہ خسارہ اوشوہ دہغوی دہمیشہ والی اور طرف تہ ورتا ویدلود وچی
نہ اودوی پہ خپل طریقہ کار کنہی ہیخ کلہ پہ صحیح طریقہ نہ دی۔ اوددوی کیفیت ددوی پہ
نفاق کنہی دہغہ سری پہ شان دے چی پہ تیارہ کنہی نی اور لگولی وی نوچی اور اطراف او
جوانب روپانہ کرل ہفہ تہ ہر خیز بنکارہ کیدل شروع شو اود یخننی تکلیف لرے شو
اویرے والا د خیزونو د ویرے نہ پہ امن کنہی شو نوالہ تعالیٰ دہغہ دکتلو نور واخستو
(یعنی) ہفہ نی مرکرو او (ہم) ضمیر جمع راوړل د اَللّٰہِ دمعنی رعایت پہ اعتبار سرہ دے
او ہم پہ دغہ تیارو کنہی پہ دے حال کنہی پریخودل چی ہغوی تہ پہ خپل خواؤشا کنہی ہیخ پہ
نظر نہ راخی اوحال دادے چی ہفہ د لارے پہ بارہ کنہی حیران دے او ویریرے ہم دغہ
کیفیت دہفہ خلقو دے کوم چی دایمان دکلہمہ پہ اظہار گولوسرہ پہ امن کنہی شو اوکلہ
چی مرہ شی نو پہ ہغوی بہ ویرہ او عذاب مسلط کرے شی دوی دحق اوریدو نہ کانہہ دی
دکوم د وچی نہ چی نی دقبولولو پہ ارادہ نہ اوری دخیر (کلہمہ) وئیلونہ گونگیان دی چی دا
دژی نہ نہ او باسی۔ دہدایت د لارے نہ پاندہ دی چی دے تہ نہ گوری پس دا خلق د
گمراہی نہ منع کیدونکی نہ دی۔ یاد دوی مثال دہفہ خلقو پہ شان دے چی د آسمان
(اور یخونہ) پہ زورہ باران کیبری د (صَبَّ) اصل صَبَّو و، صَابَ صَبَّو نہ پہ معنی د بَنَزَلَ
او پہ ہفہ اور یخو کنہی سختی تیاری وی او برینشا وی اوہفہ فرہستہ دہ چی پہ دے باندے
مامرودہ او وئیلی شوی دی چی دا دہفہ فرہستے آواز دے او دا برینشا دہغے د کورے ہرق
دے پہ کوم سرہ چی ہفہ اور یخے شری۔ دا باران والا د بجلتی، گریخ اوریدوسرہ دمرگ د
ویرے نہ خپلے گوتے پہ خپلو غوہو نو کنہی ورگوی یعنی دگریخ د آواز د سختوالی د وچی نہ
دے دپارہ چی ہغوی واؤنری۔ ہم دغہ کیفیت دہفہ خلقو دے کلہ چی قرآن نازلیرے او بہ
ہغے کنہی دگفر دکردے چی د تیارو پہ شان دے او (پہ کفر) باندے وعید دے کوم چی د
گریخ یعنی د تندر پہ شان دے او دلیلونہ دی کوم چی د ہرق پہ شان دی خپل غورہونہ
بندوی چی دا واؤنری چرتہ (داسے نہ وی) چی خپل دین ترک کرے او دایمان طرف تہ مائل
شی اوداد ہغوی پہ نیز مرگ دے۔ اللہ تعالیٰ دا حق نہ منکرین د (خپل) علم اوقدرت پہ
احاطہ کنہی اخستے دی نودوی دہغے نہ بیج نہ شی تللی۔ دہرق حالت دادے چی داسے

معلوم میری چې هغه به دوی نظرونه واخلی چرته چې لږه شان رنړا او پر قید نه نو د هغې په رنړا کې روانیږی او کله چې په هغوی باندې تیاري خورېږی نو اوږدېږی. دا د هغه تحریک تمثیل دی چې د قرآني دلائلو د وجې نه د هغوی په زړونو کې پیداکېږی او د هغوی د دغه خوښ کړې شوی څیز تمثیل دی کوم چې هغوی په قرآن کې اوری او ددې تمثیل دې کوم چې هغوی ناخوښه کوی د هغې نه منع کېږی که چېرې الله تعالی غوښتل نو د هغوی غوږونه او د هغوی ظاهري بصارت به نې بالکلېه سلب کړې وو لکه چې د هغوی باطني بصارت نې سلب کړو یقیناً الله تعالی چې څه غواړي په هغې قدرت لری او هم دغه (قدرت) کېږي مذكوره سلب کول هم داخل دی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: اِشْكُوا: اِشْكَاؤُهُ ماضی جمع مذکر غائب، هغوی واخستل هغوی اختیار کړل. زجاج د واو په ضمه سره لوستلې دې د واو د جمع او واو اصلیه په مینځ کې فرق کولو دپاره او یحییٰ بن یعرم واو په کسره سره لوستلې دې التقاء ساکنین د قاعدې مطابق ابو السماک عدوی واو په فتحه سره لوستلې دې د اخف الحركات کیدو د وجې او کسانې واو په همزه سره لوستلې دې.

قوله: اُولَئِكَ الَّذِينَ (الایه) اُولَئِكَ مبتداء، اَلَّذِينَ اسم موصول اِشْكُوا خپل مفعول الضلایه او خپل متعلق سره یوځای کیدو سره جمله صله شوه، موصول خپلې صله سره یوځای شو نو جمله شوه او د اولئک د مبتداء خبر دی.

قوله: اِشْتَبَاهُ: ددې جملې د اضافه کولو فائده د یو سوال مقدر جواب دی.

سوال: څرک په قیمت باندې د یو څیز حاصلولته وائی څکه چې باء په ثمن باندې داخلېږی لکه چې وئیلې شی اِشْكُرْتُ الْقَلَمَ بِالْدرهم یعنی درهم ورکولو سره قلم واخستو ددې مطلب داشو چې هدایت نې ورکړو گمراهی نې واخسته حالانکه هدایت هغوی سره د سر نه وونه نو د هدایت ورکولو او ضلالت اخستلو هڅو سوال نه پیداکېږی؟

جواب: شراء نه مراد استبدال دې کوم چې د شراء دپاره لازم دې لکه چې ملزوم وئیلوسره نې لازم مراد اخستې دې او د استبدال نه مراد اختیارول او ترجیح ورکول دی، یعنی د هدایت او ضلالت دواړه لارې د هغوی مخې ته موجود وې او هغوی په خپله مرضی او اختیار سره گمراهی اختیار کړه.

قوله: فَمَا رَكِبَتْ فِئَارُهُمْ: سوال: فَمَا رَكِبَتْ فِئَارُهُمْ: کېږي د ربح نسبت تجارت طرف ته کړې شوې دې حالانکه نفع او نقصان او چلول د صاحب تجارت صفت دې نه چې د تجارت؟

جواب: دا اسناد مجاز عقلی پہ توگہ دے لکھ اَکْثَرُ الرِّبَا الْبَقْلُ کُنْیَ دے چي دا اسناد فعل الی ملابس الفاعل دَ قَبیلِی نہ دے. عرب وائی رَبَّہُ بِحُکِّ وَخَیْرَتِ صَفَقَتُکَ.

قوله: لِيَمَيِّزَهُمُ إِلَى النَّارِ دَا دَ عدم ربح علت دے.

قوله: وَمَا كَانُوا مُتَقَبِّلِينَ: فَمَا فَعَلُوا یعنی دَ تجارت کومہ طریقہ چي ہغوی اختیار کړي دہ پہ دے کُنْی سراسر نقصان او خسارہ دہ یعنی نفع او اصلی سرمایہ دواړہ ضایع شو.

قوله: صِفَتُهُمْ فِي نَفَائِهِمْ: دَ مَثَلُهُمْ تفسیر نې پہ صفتہم سرہ کولو کُنْی اشاره اوکړہ چي دلته دَ مثل نہ مراد مثل سائرنہ دے بلکه دَ هُغې کیفیت او حالت مراد دے.

قوله: أَوْقَدَ، دَ اسْتَوْقَدَ تفسیر نې پہ أَوْقَدَ سرہ کولو کُنْی اشاره اوکړہ چي مزید پہ معنی دمجرد دے پہ اسْتَوْقَدَ کُنْی سین اوتاء دَ طَلَب دپارہ نہ دی.

قوله: أَكَارَتْ، دَ أَضَاءَتْ تفسیر نې پہ أَكَارَتْ سرہ کولو کُنْی اشاره اوکړہ چي اضاءت فعل متعدی دے پہ دے کُنْی ضمیر مستتر دَ دے فاعل أَوْ مَا حَوْلَهُ جملہ کیدوسرہ مفعول بہ دے اوما پہ معنی دَ مکان دے ای أَضَاءَتْ مکانَ الَّذِي مَا حَوْلَهُ.

قوله: صُمُّ دَا دَ مبتداء محذوف خبر اوجملہ مستانفہ دہ او بَکُم خبر ثانی دے او غَمٌّ خبر ثالث دے. مذکورہ دریواړہ خبرونہ سرہ دَ دے چي پہ الفاظو کُنْی متبائن دی خو پہ معنی اومدلول کُنْی متحد دی. او هغه عدم قبول د حق دے پہ معنی دگونر صُمُّ دَا صُمُّ جمع دہ، بَکُم گونگا اودا دَ اَکُمُّ جمع دہ او عَمُرُوند، دَا عَمُرُ جمع دہ.

قوله: كَصِيبِ اِي كاصحاب مطر پہ دے کُنْی دَحْظ مضاف طرف ته اشاره دہ او صَوْب پہ معنی دَ باران صَوْب پہ اصل کُنْی صَوْب پہ وزن دَ فَعِيل وو واؤ اویاء دواړہ پہ یوه کلمہ کُنْی راجع شوه واؤ یاء کړي شو اودیاء پہ یاء کُنْی ادغام اوکړي شو اؤ دَ تردید دپارہ وې خو دلته دَ شک دپارہ نہ دے بلکه دَ تنويع دپارہ دی یا اُوپه معنی دَ واؤ دے.

قوله: فِيهِ اِي فِي السَّحَابِ دَ ظاهر نظم نہ معلومیری چي دَ هُ ضَمِير دَ صَوْب طرف ته راجع دے لکه چي نورو مفسرینو دَ صَوْب طرف ته ضَمِير راجع کړي دے. په معالم التنزیل کُنْی دی هُ اِي فِي الصَّيْبِ اومفسر علامہ سیوطی رحمہ اللہ دَ السَّحَاب طرف ته راجع کړي دے کوم چي دَ السماء مدلول دے مگر دا دظاهر نظم دَ آیت خلاف دے هُ کُنْی ئی پہ معنی دَمع دے. اوبعضي مفسرینو حضراتو دَ السماء طرف ته دَ هُ ضَمِير راجع کړي دے اودَ السماء نہ مراد ئی اوریخي اخستی دی هم دغه وجه دہ چي دَ هُ ضَمِير ئی مذکر راوړلې دے حالانکہ دَ السماء استعمال دَ مؤنث پہ اعتبار سرہ اکثر دے.

ہو ای اُنایمہا: ذِ اصاہم تفسیر نہی پہ اناہل سرہ کولو کنبہ اشارہ اوکرہ چہ دا دَمجاز معنوی دَ قبیل نہ دے یعنی کل وئیلو سرہ جزہ مراد اخستی شوے دے نکتہ پہ دے کنبہ پہ عدم سماع کنبہ مبالغہ کول دی۔

ہو وَاللّٰهُ مُخِیْطٌ بِالْكَافِرِیْنَ: دا قصہ پہ مینخ کنبہ جملہ معترضہ دہ۔

ہو مُخِیْطٌ پہ اصل کنبہ فُخِطَ و و واؤ متحرک ماقبل حرف صحیح ساکن و واؤ کسرہ ماقبل نہ ورکے شویہ واؤ پہ یاء سرہ بدل کرے شو، محمطشو۔

ہو شَاءَ: ذِ شی تفسیر نہی پہ شاءہ سرہ کولو کنبہ دَ یوسوال مقدر جواب ورکول مقصود دی

سوال - - شہ ہفہ خیزتہ وائی کوم چہ موجود وی اللہ تعالیٰ ہم سرہ دَ خپل صفات او ذات موجود دے لہذا سوال دادے چہ اللہ تعالیٰ پہ اشیاء کنبہ داخل دے کہ نہ؟ اوکہ نہ وی نو دَ اللہ تعالیٰ لاشئ کیدل لازم راخی چہ پہ ظاہرہ بطلان دے خکہ چہ ہفہ موجود دے اوکہ داخل دے نو بیا خو کل شی ہالیک پہ وجہ سرہ لازم راخی چہ ہفہ ہم ہالک دے؟

جواب - - شی نہ مراد ہفہ شی دے کوم چہ دَ اللہ تعالیٰ پہ مشیت او ارادہ کنبہ داخل وی او دَ اللہ تعالیٰ ذات پہ مشیت کنبہ داخل نہ دے خکہ چہ کوم شی دَ مشیت او ارادے لاندے داخل وی ہفہ بہ حادث وی او اللہ تعالیٰ قدیم دے۔

[ایاتونہ: ۲۱-۲۴]

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ} ای اہل مکّہ {اعْبُدُوا} وَخُدُوا {رَبِّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ} اُنشاکم وَلَمْ تَكُونُوا شَيْئًا {وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} بعبادتہ عفاہ و لعل فی الأصل للترجی وفي كلامه تعالیٰ التحقیر {الَّذِي جَعَلَ} خلق {لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا} حال ساطعاً یفتقر لا غایۃ فی الصلابة أو اللیوۃ فلا ینکر الاستقرار علیہا {وَالسَّمَاءَ بَنَاءً} سقفاً {وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنْ أَنْوَاعِ النَّبَاتَاتِ رِزْقًا} لکُم فَلَا تَجْعَلُوا إِلَٰهَ إِلَّا دَاۤءًا {شُرکاءَ فی العبادۃ} {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} اَنَّهُ الْخَالِقُ وَلَا تَخْلُقُونَ وَلَا یَكُونُ إِلَٰهًا إِلَّا مَنْ یَخْلُقُ {وَإِنْ كُنْتُمْ فِی رَیْبٍ} شک {مِمَّا أَنْزَلْنَا عَلَی عَبْدِنَا} مُحَمَّدٌ مِنَ الْقُرْآنِ اَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ {فَأَنْتُمْ بِرُؤْیَا مِنْ مِثْلِهِ} اَنِّی النّٰزِلُ وَمِنْ لِبَابِ اَنِّی مِنْ مِثْلِهِ فِی الْبَلَاغَةِ وَحُسْنِ النّٰظِمِ وَالْإِخْبَارِ عَنْ الْغِیْبِ وَالشُّوْرَةِ قِطْفَةً لَهَا أَوَّلٌ وَآخِرٌ أَقْلَبُهَا ثَلَاثَ آیَاتٍ {وَادْعُوا لِهَٰذَا كُفْرًا} إِلَٰهَتِکُمُ الَّتِی تَعْبُدُونَهَا {مِنْ دُونِ اللّٰهِ} ای مِنْ غِیرِهِ لِتَعْبُدَکُمْ {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِیْنَ} فِی اَنِّ مُحَمَّدًا؟ قَالَ مِنْ عِنْدِ نَفْسِهِ فَاَفْعَلُوا ذَلِکَ فَإِنَّکُمْ عَرِیُونَ فُصْحَاءٌ مِنْهُ وَلَمَّا عَجَزُوا عَنْ ذَلِکَ قَالَ تَعَالٰی {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا} مَا ذَكَرَ لِمَجْزِهِمْ {وَلَنْ تَفْعَلُوا} ذَلِکَ أَبَدًا؟ یُظْهِرُ إِعْجَازَهُ اغْتِیَاضَ {فَاتَّقُوا} بِالْإِیْمَانِ بِاللّٰهِ وَأَنَّهُ لَیْسَ مِنْ کَلَامِ الْبَشَرِ {النَّارُ الَّتِیْ وَوُودَهَا النَّاسُ} الْکُفَّارُ

{وَالْحِجَارَةُ} كَأَمْثَلِهِمْ مِنْهَا يَغْنَىٰ أَنَّهَا مُطَوَّلَةٌ الْخَزَاةُ تَقْدِيدٌ بِمَا ذُكِرَ لَا كَثَرُ الدُّنْيَا تَقْدِيدٌ بِالْخَطْبِ وَنَحْوِهِ {أُجِدْتُ} هَيْتُ {لِلْكَافِرِينَ} يَغْدُونَ بِهَا جُفْلَةً مُسْتَأْنَفَةً أَوْ خَالٍ لَا زَمَةَ

ترجمہ :- ای خلقو (یعنی،) ای ذمکے اوسیدونکو، ذخیل ہفہ رب بندگی اوکرنی یعنی دھفہ دتوحید اقرار اوکرنی چاچی تاسو پیدا کرنی حال دادی جی تاسو ہیغ (قابل ذکر) شی نہ ونی او تاسو نہ ورائدی خلق فی پیدا کرل دی دپارہ جی تاسو دھفہ د عبادت پہ ذریعہ دھفہ د عذاب نہ محفوظ پاتی شی۔ او لعل پہ اصل کنبی د ترجی دپارہ دی اوڈ اللہ تعالیٰ پہ کلام کنبی دتحقیق دپارہ دی۔ چا جی ستاسو دپارہ زمکہ فرش اوغورولہ (وَرَأْفًا) حال دادی (یعنی،) داسی د خورولو خیز جی خورنی کرے جی نہ یر سخت دی او نہ یر نرم جی پہ دی باندی پاتی کیدل ممکن نہ وی او آسمان فی چت جورکو د آسمان نہ فی او یہ راؤولہ د کوم پہ ذریعہ جی ستاسو د خوراک دپارہ مختلف قسم میوی پیدا کرے کوم جی تاسو خورنی اوکوم جی تاسو خپلو خنا وروتہ (د گیا پہ توگہ) ورکونی نو تاسو پہ عبادت کنبی شوک د اللہ تعالیٰ پرابر (یعنی،) شریک مہ گر جوئی او حال دادی جی تاسو پوہیچی جی خالق ہم ہفہ دی او ہفہ شرکاء تخلیق نہ شی کولی او معبود خو ہم ہفہ کیدی شی شوک جی تخلیق کولی شی۔ مونپہ خیل بندہ محمد ﷺ باندی جی کوم (قرآن) نازل کرے دی کہ چری تاسو دھغی د اللہ تعالیٰ د طرف نہ کیدلو کنبی پہ شہ شک کنبی فی نو دھغی مُنْزَل پہ شان یوسورت راوپی او من بیانہ دی جی ہفہ سورت پہ بلاغت او حسن نظم کنبی او اخبار بالغیب کنبی ہم دھغی پہ شان وی، سورت داسی حصی تہ وائی د کوم جی شروع او خاتمہ وی او پہ ہغی کنبی کم نہ کم درے آیاتونہ وی او خیل ہفہ معبودان ہم راؤغوائی د کومو جی تاسو اللہ تعالیٰ پر یغودوسرہ بندگی کوئی دی دپارہ جی ہغوی ستاسو امداد اوکری کہ چری تاسو پہ دی خبرہ کنبی جی محمد ﷺ ہفہ د خیل خان نہ جور کرے دی ریشونی فی نو تاسو ہم دا کار اوکرنی او بیانی حکمہ جی تاسو خو ہم دھفہ پہ شان فصیح عرب فی اوکلہ جی ہغوی د دی نہ عاجزشو نو اللہ تعالیٰ او فرمائیل کہ تاسو دخیل عجز د وجی نہ مذکورہ کار او نہ کرے شو او تاسو دا ہیغ کلہ ہم نہ شی کولی ددی د اعجاز د بنکارہ کیدو د وجی نہ (د شرط اوجزاء) پہ مینخ کنبی دا جملہ معترضہ دہ۔ لہذا تاسو پہ اللہ تعالیٰ باندی ایمان راوولو سرہ ددی خبری تصدیق اوکرنی جی دا انسانی کلام نہ دی نو دھفہ اور نہ بیج شی د کوم خشاک جی بہ کافران انسانان او کانری وی۔ مثلاً د کانری نہ جور شوی بتان یعنی ہفہ اور بہ د سخت گرمائش والا وی جی پہ مذکورہ خیزونو سرہ بہ تیزولی شی نہ جی د دنیاوی اور پہ شان بہ لرگو وغیرہ تیزولی شی۔ (ہفہ اور) د کافرانو دپارہ تیار کرے شوے دی پہ ہغی کنبی بہ دوی تہ عذاب ورکولی شی (دا) جملہ معترضہ دہ یا حال لازمہ دہ۔

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِىْ اَهْلَ مَكَّةَ. يا حرف ندا دامتوسط دپاره ده په قرآن پاك كښې د ندا دپاره صرف د ياء استعمال شوې دې د دويم حرف ندا استعمال نه دې شوې، نداكه د خالق د طرف نه وى او كه د مخلوق طرف نه وى، ائى، منادى لفظاً مېنى په ضمه دې او په محل كښې د نصب دې، ها، د تنبيه دپاره ده. اَلنَّاسُ لفظونو په اعتبار سره د ائى صفت يا بدل دې

قوله: اِىْ اَهْلَ مَكَّةَ دا د اَلنَّاسُ تفسير دې.

سوال: - قاعده داده چې په قرآن پاك كښې اهل مكه ته خطاب په يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ سره او اهل مدينه ته په يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا سره كيږي. دا سورت مدني دې او خطاب اهل مدينه ته په يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ سره دې داسې ولې دى؟

جواب: - دا قاعده اكثرى ده كلي نه ده. په لفظ اَهْلُ باندې رفع او نصب دواړه جائز دي. نصب په دې اعتبار سره چې دا په اعتبار د محل سره د الناس تفسير دې او رفع په دې اعتبار سره چې په اعتبار د لفظ سره د الناس تفسير دې.

قوله: وَجَدُوْا اٰمَنُوْا تفسير په وَجَدُوْا سره د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په اتباع كښې دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنه او فرمايل چې اٰمَنُوْا په قرآن پاك كښې چرته هم راغلې دې ددې نه مراد توحيد د ټولونه اول دې خكه چې د توحيد نه بغير يو عبادت هم مقبول نه دې دغه شان د الناس تفسير د اهل مكه سره دا هم د ابن عباس رضي الله عنه په اتباع كښې دې. گنى نورو مفسرينو الناس مطلق ساتلې دې په كوم كښې چې د مكې او غير مكې ټول خلق شامل دي.

قوله: لَعَلَّ فِى الْاَصْلِ لِلتَّرْجِي: **سوال:** - دَلَّ عَلَّ اصل استعمال طبعى المحبوب دپاره دې. عوام دا په توقع سره تعبير كوي اودا د جهل متقاضى دې د حق تعالى د پاره ددې معنى استعمال محال دې.

جواب: - مفسر علام خپل "قول ولى كلامه تعالى للتحقيق" سرهم دې جواب طرف ته اشاره كړې ده يعنى دالله تعالى په كلام كښې دَلَّ عَلَّ استعمال دتحقيق وقوع دپاره كيږي خكه چې كريم هم ددې توقع وركوي كوم چې هغه په يقينى توگه باندې كوي.

قوله: يٰۤاَرَاۤهٗنَا، اَلْاَرَضَ. نه حال دې مگر دا په هغه صورت كښې دې كله چې جَعَلَ په معنى د خَلَقَ متعدى يو مفعول ته وى لكه چې مفسر علام د جَعَلَ تفسير په خَلَقَ سره كولو كښې اشاره كړې ده او كومو حضراتو چې جَعَلَ په معنى د صَيَّرَ متعدى مفعولو ته اخستې دي

دھغوی پہ نیزیہ الْأَرْضَ مفعول اول او فِرَاقًا مفعول ثانی وی.

قوله: مِنَ السَّمَاءِ دَالِ السَّاءِ نہ لغوی معنی مراد ده یعنی: فوق، مَا عَلَاكَ وَأَظْلَكَ فهُوَ سَمَاءُ، سَمَاءُ مُؤنث دی او کله مذکر هم استعمالی پری او باران هم دَ بَرِه نہ نازلیری لہذا دا شک ختم شو چې باران دَ وریخونہ راوری پری نہ چې د آسمان نہ. دویم جواب دا هم ورکړې شوې دې چې د سَمَاءِ نہ محاب مراد دې.

قوله: تَعْلَفُونَ بِه دَوَابِّكُمْ: سره اشاره او کره چې د ثمرات نہ د زمکې هر قسم پیداوار مراد دې او عُلْفَ د خناورو گیاته وائی.

قوله: فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَكْدَادًا: د دې تعلق په ماقبل کښې مذکور د اَعْبُدُوا رَبَّكُمْ اَللَّه، سره دې قوله: اَلْاَدَادَا، دا د دَ دَ جمع ده په معنی د برابر، مقابل، شریک ندی په ذات کښې شریک او مثل هر قسم شریک ته وائی.

قوله: وَالَّذِينَ تَعْلَمُونَ: مبتدا خبر سره ملاؤ شو جمله شوه دَ فَلَا تَجْعَلُوا دَ ضمیر نہ حال دې قوله: اِنَّهُ الْخَالِقُ: معطوف علیہ دې او ولا یخلقون جمله کیدوسره معطوف معطوف علیہ داپوره جمله دَ تَعْلَمُونَ مفعول به دې.

قوله: فَاعْمَلُوا ذَلِكَ: دا د اِنْ کُنْتُمْ صَادِقِينَ جزاء ده.

قوله: وَتَوَفَّأَا، دَ وَاو ففتحہ سره په معنی مَاتَوْقَدُ په یعنی خشاک اودَ وَاو ضمه سره مصدر دې. په دې وزن باندې راتلونکو ټولو صیغو کښې هم دغه دوه صورتونه دی مثلاً وَضَوْ، سَخَوْ، طَهَّوْ، قَاعده داده چې دَقَوْلُ په وزن باندې راتلونکې هره صیغه کښې که چرې فاء کلمه باندې فتحه وی نو په معنی آله سره وی، او که چرته ضمه وی نومصدر بعضو ونیلی دی چې یو د بل په خانی هم مستعمل دې.

قوله: يٰۤاَيُّهَا اَسْمَاهُمْ حال دې ای حال کونہَا مِنَ الْجِبَارِ، مقصد په آیت کښې مذکوره وقودَهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ مطابقت سره دې. جِبَارَةُ دَ تَجَمُّع جمع ده لکه جِبَالُهُ، دَ تَجَمُّع جمع ده

قوله: اَعْدَتُ جملہ مستانفہ ده او جملہ مستانفہ همیشه دَ یو سوال مقدر جواب وی نو دلته د کوم سوال جواب دې؟

سوال: دا دې یَسْ اَعْدَتُ هَذِهِ النَّاسُ اَللّٰی وَكُوْنَهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ؟

جواب: اَعْدَتُ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ

قوله اَوْحَالَ، یعنی اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ لفظ النار نہ حال دے دَوْوُذْهَا ضمیر نہ حال واقع کیدل صحیح نہ دی دَکوم چے دوه وجوہات دی ① خُکہ چے دَها ضمیر مضاف الیہ دے او مضاف الیہ مقصود نہ وی ② خُکہ چے د مضاف کوم چے دلته وُذْ پے معنی د حطب عین دے اودا جامد دی او اسم جامد عامل نہ وی۔

قوله لَأَزِمَّةٌ دَدے اضافہ مقصد دا شک ختمول دی کوم چے د اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ نہ معلومی پے چے د دوزخ اور د کافرانو د پارہ تیار کرے شوے دے۔ نو لہذا مسلمانانوتہ د فکر کولو ضرورت نشته کہ ہفہ فاسق او فاجر ولے نہ وی پے دے شرط چے مؤمن وی۔

جواب۔ حال لازم پے منزله د صفت وی د ذوالحال دپارہ او د ذوالحال نہ جدا نہ وی لکہ چے ابوک عطوفاً کنبے د پلار شفقت د خوئی دپارہ لازم دے مگر خاص نہ دے چے د خوئی نہ علاوہ پے بل چاباندے د پلار شفقت ممنوع وی۔ دغہ شان د دوزخ اور د کافرانو دپارہ خو لازم دے مگر خاص نہ دے۔ یعنی اصالةً او دوماً خود دوزخ اور ہم د کافرانو دپارہ تیار کرے شوے دے نو لہذا مسلمانانولرہ د فکر مند کیدو ضرورت نشته کہ فاسق فاجر ولے نہ وی خو پے عارضی تو گہ د تادیب دپارہ بہ اہل فسق او عصیان ہم پے دے کنبے داخلولے شی نودا ددے منافی نہ دہ (ماجدی ملخصاً) وکون الاعداد للکافرین لانسائی دخول غیرہ فہ علی جہۃ القطف۔ (روح)

دویم جواب۔ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ کنبے د کافرنہ مراد عام کافر وی کوم چے اصطلاحی کافر او لغوی کافر دوارو تہ شامل وی نو پے دے صورت کنبے ہیخ اعتراض نشته۔ د اصطلاحی کافر دخول بہ د ہمیشہ دپارہ وی اولغوی کافر یعنی ناشکرہ او گناہگار نافرمان داخلیدل بہ د تطہیر دپارہ عارضی وی۔

[ایاتونہ: ۲۵-۲۷]

{وَيَسِّرْ} اخبر {الَّذِينَ آمَنُوا} صَدَّقُوا بِاللَّهِ {وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} مِنَ الْفُرُوسِ وَالْثَوَائِلِ {أَنْ} أَي بَأْنٍ {لَهُمْ جَنَّاتُ} حَذَائِقُ ذَاتِ اشْجَارٍ وَمَسَاكِينِ {تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا} أَي تَحْتَ أَشْجَارِهَا وَقُصُورِهَا {الْأَنْهَارُ} أَي الْمِيَاهُ فِيهَا وَالنَّهْرُ الْمَوْضِعُ الَّذِي يَجْرِي فِيهِ الْمَاءُ لِأَنَّ الْمَاءَ يَنْفَرُ أَي يَخْفِرُ وَاسْتَدَ الْخَزْيُ إِلَيْهِ مَجَارُ {كَلَّمَارُ قَوَائِمِهَا} أَطْعَمُوا مِنْ بِلَاقِ الْجَنَّاتِ {مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا} قَالَ وَهَذَا الَّذِي {أَي يَمْلُ} مَا {رُزِقْتُمِنْ قَبْلُ} أَي قَبْلَهُ فِي الْجَنَّةِ لِشَبَابِهِ لِمَارِهَا بِقَرْنِهِ {وَأَنْوَابِهِ} أَي جِيئُوا بِالرَّزْقِ {مُتَشَابِهًا} يُشَبِّهُ بَعْضُهُ بَعْضًا؟ نُونًا؟ وَيَتَخَلَّفُ طَفْعًا؟ {وَلَهُمْ فِيهَا أَنْوَابٌ} مِنَ الْخُورِ وَغَيْرِهَا {مُطَبَّرَةً} مِنَ الْخَيْضِ وَكُلٌّ فَلَرِ {وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} مَا يَكُونُونَ أَبَدًا؟ لَا يَفْتَنُونَ وَلَا يَنْفَرُونَ وَنَزَلَ رَدًّا؟ لِقَوْلِ الْيَهُودِ لَمَّا ضَرَبَ اللَّهُ الْمَقَلَ بِاللَّهَابِ فِي قَوْلِهِ {وَأَنْ يَسْلُبَهُمُ اللَّهُ دِيَارَهُمْ سَهْفًا} {وَالْعَتَكُوتُ} فِي قَوْلِهِ {كَكْفَلِ الْعَتَكُوتِ} مَا أَرَادَ اللَّهُ بِذِكْرِ هَذِهِ الْأَخْيَةِ

الْخَبِثَةِ فَاَنْزَلَ اللَّهُ {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ} يَنْجُمُ {مَثَلًا} مَفْعُولُ أَوَّلِ {مَا} تَكْرَرُهُ مُؤْضَوْفَةٌ بِمَا
بَعْدَهَا مَفْعُولُ ثَانٍ أَيْ أَيْ مَثَلٌ كَانَ أَوْ زَائِدَةٌ لِتَأْكِيدِ الْخَبَرِ فَمَا بَعْدَهَا الْمَفْعُولُ الثَّانِي {بِمَوْضِعَةٍ} مَفْرُودُ
الْبُغْضِ وَهُوَ صِفَارُ الْبَقِ {فَمَا تَوْفِيقَهَا} أَيْ أَكْثَرُ مِنْهَا أَيْ لَا يَنْتَزِعُ بَيَانَهُ لَهَا فِيهِ مِنَ الْحُكْمِ {فَأَمَّا الَّذِينَ
آمَنُوا فَيَقْبَلُونَ أَنَّهُ} أَيْ الْمَثَلُ {الْحَقُّ} الثَّابِتُ الْوَاقِعُ مَوْفِقُهُ {مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقْبَلُونَ مَاذَا أَرَادَ
اللَّهُ بِهِمْ} مَثَلًا {تَمَيِّزُ أَيْ بِهَذَا الْمَثَلِ وَمَا اسْتَفْهَمُوا انْكَارُ مُتَبَدُّا وَذَا بَعَثَنِي الَّذِي بَصَلَنِي خَرَهُ أَيْ أَيْ فَانْدَدَ
فِيهِ قَالَ تَعَالَى فِي جَوَابِهِمْ {يُضِلُّ بِهِ} أَيْ بِهَذَا الْمَثَلِ {كَثِيرًا} عَنْ الْحَقِّ لِكُفْرِهِمْ بِهِ {وَيُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا}
{ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ لِتَضْيِيقِهِمْ بِهِ {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} الْخَارِجِينَ عَنْ طَاعَتِهِ {الَّذِينَ} نَفَتْ {بِتَقْصُوتِ
عَبْدِ اللَّهِ} مَا عَهْدُهُ إِلَيْهِمْ فِي الْكُتُبِ مِنَ الْإِيمَانِ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {مِنْ بَعْدِ بَيِّنَاتِهِ} تَوَكَّدَهُ
عَلَيْهِمْ {وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ} مِنَ الْإِيمَانِ بِالنَّبِيِّ وَالرَّسُولِ وَغَيْرِ ذَلِكَ وَأَنْ يَنْدَلُ مِنْ ضَجِيرِ بِهِ
{يُضِلُّونَ فِي الْأَرْضِ} بِالْمَغَاسِي وَالْمَغْشَوِقِ عَنْ الْإِيمَانِ {أَوَّلِكَ} الْمَوْضُوعُونَ بِمَا ذَكَرَ {هُمْ
الْحَافِيُونَ} لِيَصْرِفَهُمْ إِلَى الثَّارِ الْمُؤَيَّدَةِ عَلَيْهِمْ

ترجمہ :- او (اے نبی) زیرِ پر و کر پر و کر پر هغه خلقو ته چي ايمان تي راوړلې (يعني) دالله
تعالی د (توحيد) تصديق تي کړې او نيک عملونه تي کړي چې هغه فرائض اونواخل دي.
د هغوی دپاره د ونو والا اومحلونو والا باغونه دي اود دغه باغونو اومحلونو لاندې نهرونه
جاري دي يعنی په دغه نهرونو کښې اوبه روانې دي اونهر هغه ځانې وې په کوم کښې چې
اوبه روانې وې (نهر ته نهر هم په دې وجه وانئ) چې اوبه دغه نهر کښې اود جريان اسناد
دنهر طرف ته اسناد مجازي دي. کله چې د دغه باغونو نه دوی ته هغه ميوه د خوراک دپاره دغذا
په توگه ورکولې شي نو ويلي به شي چې دا خوه هغه شان ده کومه چې مونږ ته دې نه وړاندې د
خوراک دپاره را کړې شوې وه يعنی چې دې نه وړاندې په جنت کښې را کړې شوه (دا به په
دې وجه وې چې د جنت ميوې به په يوشکل کښې وې (ددې قول قرينه)، (واکوا به متقاضيها)
دې اوملا وړې به هم دوی ته د يوشکل ميوې چې د رنگ په لحاظ به د يوبل به شان وې مگر
په خوند کښې به مختلف وې اود هغوی دپاره به په جنت کښې بيبيانې وې يعنی حورې وغيره
چې پاکې به وې د حيض او د هر قسم گندگنۍ نه اوهغوی به په دغه جنت کښې هميشه اوسېږي.
يعنی دائمي قيام به وې نه به په دغې کښې فنا کيږي اونه به د دې نه اوځي آيت (إِنَّ اللَّهَ
لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا) د يهودو اعتراض (مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِذِكْرِ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ الْحَسَنَةِ) يعنی د دغه
حقير څيزونو په ذکر کولو سره د الله تعالی څه مقصد دې؟ د رد کولو دپاره نازل شو او الله
تعالی خپل قول (وَلَنْ يَسْلُبَهُمُ اللَّهُ ثَابَاتًا) کښې د مچ او بل قول (كُنْثَى الْقَنُكُوتِ)
جولاگي مثال بيان کړې دې. يقيناً الله تعالی د يو څيز مثال بيانولو سره شرمېږي نه که د ماشي وې

اوکھ ددی نہ د اوجت خیر. (مثلاً) ضَرَبَ پہ معنی دَ جَعَلَ مفعول اول دی. ما نکرہ موصوفہ د خپل مابعد صفت سرہ یوځانی شو او دَ ضَرَبَ مفعول ثانی دی. بَعُوْضَه، دَ بعوض مفرد دی (یعنی) وړوکې ماشې یعنی ددې بیان نہ ترک کوی ځکه چې د دې په بیانولو کښې حکمتونه دی اهل ایمان خود امثال د خپل رب د طرف نہ صحیح گنری. (یعنی) په ځانی بیان شوې دې او کافران وائی چې د الله تعالی د داسې (سپک) مثال بیانولو سره څه کار؟ مثلاً تمیز دې (بهذا مثلاً) ای بهذا المثل (په معنی کښې دې) او ما استفهام انکاری مبتدا او ځا په معنی د اندی خپل صله سره یوځانی شو د مبتدا خبر یعنی په دې مثال کښې څه فائده ده؟ الله تعالی د دې (معتبر ضینو) په جواب کښې او فرمائیل چې هغه په دې مثالونو سره ډیر خلق لره د حق نه ددې مثالونو د انکار د وجې سره گمراه کوی او ډیرو مؤمنانو ته د دې مثالونو د تصدیق کولو د وجې لار خود نه کوی او په دې سره هغه فاسقان هم گمراه کوی چې د الله تعالی عهد د پخولو باوجود ماتوی یعنی د هغه د اطاعت نه د وتونکو (گمراه کول) یعنی دا عهد کوم چې الله تعالی هغوی سره په کتابونو کښې په محمد ﷺ باندې د ایمان راوړلو باره کښې اخستې وو (الَّذِينَ) د قَاسِمُونَ صفت دې او الله تعالی چې د کوم د یوځانی کولو حکم ورکړې دې هغه ماتوی او هغه په نبی ﷺ باندې ایمان راوړل او صله رحمی وغیرہ کول دی او دَ اَنْ يُّوْصَلَ به د ضمیر نه بدل دی او دَ معاصی په ذریعہ نور (خلق) د ایمان نه د بندیدلو په ذریعہ په زمکه کښې فساد کوی په حقیقت کښې هم دغه خلق دی چې په مذکورہ صفاتو باندې متصف دی او نقصان او چتونکی دی. په همیشہ عذاب (کښې) د هغوی ټکانه کیدو د وجې نه.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله وَيَتَذَكَّرُ الَّذِينَ آمَنُوا: ددې عطف، عطف قصه علی القصه په توگه د قَارِئ لَمْ تَفْعَلُوا په مضمون باندې دې

قوله يَتَذَكَّرُ امر واحد مذکر حاضر په معنی د خیر خبر او رول، يَتَذَكَّرُ البشارة نه مشتق دی بشارت هغه رومبی خبرته وائی چې د خوشحالی وی، رومبی د خوشحالی خبرته بشارت ځکه وائی چې ددې اثر (بشره) یعنی په مخ باندې ښکاره کیږی. (الْبَشَارَةُ: الْخَيْرُ الْأَوَّلُ الشَّأْنُ الَّذِي يَظْهَرُ بِهِ أَثَرُ الْمُتَوَقُّفِ الْبَشِيرَةِ) (اعراب القرآن)

قوله أَخْبِرْ دَ يَتَذَكَّرُ تفسیر په آخیز سره کولو کښې اشاره اوکره چې زیرې سره ددې چې ښه خبرته وائی مگر دلته دا د مطلق خبر په معنی کښې دې او د بشارت ضد انداز دی.

سوال - وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ، الصلحت داسې وصف دی چې کولې نه شی ځکه چې وصف د

اعراض د قبیل نه دې او عرض موجود فی الخارج نه وی ترکومې پورې چې یو جوهر (موصوف) سره متصل نه وی لهذا وگړلوا الصلحت وئیل صحیح نه دی.

جواب:- الصلحت، سره ددې چې دخپل اصل په اعتبار سره وصف دې خو په دې باندې اسمیت غالب کیدو د وجې نه د اسم قائمقام دې. لهذا اوس هیڅ اعتراض نشته.

قوله:- پان، پان باندې بآء ظاهر و لوسره او خود لې شو چې ان اصل کنې پان وو بآء جوازا حذف کړې شوه ان سره د خپل مدخول د یتو مفعول کیدو د وجې منصوب دې. (ابو البقاء)

بعضی مفسرینو وئیلی دی چې د یتو عطف په قائلوا باندې دې مگر په دې صورت کنې بیا د تغایر د مخاطبینو اعتراض راځی. صاحب روح المعانی د دې اعتراض دا جواب ورکړې چې تغایر مخاطبینو عطف دپاره مضر نه دې. لکه چې دالله تعالی قول ﴿يُؤَسِّفُ أَغْرَضَ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي﴾ دلته دمعطوف علیه او معطوف مخاطب جدا جدا دی مگر بیا هم عطف کړې شوې دې.

قوله: الْيَتِيمَ: موصول خپلې صله سره یوځای شو د یتو مفعول به دې. قوله: اَنْ لَهُمْ جَنَّتْ تَجْرِيْ دَا مشابه مفعول به کیدو د وجې منصوب دې ﴿تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ﴾ د جنت صفت اول او ﴿كُلُّا رُفُوَا﴾ دویم صفت او ﴿لَهُمْ فِيهَا﴾ دریم صفت او ﴿هَمْ فِيهَا خِلْدُونَ﴾ څلورم صفت دې.

قوله: يَهْدَا مَثَلًا تَمِيْزُ لَفْظ د تمیز د اضافه مقصد دې طرف ته اشاره کول دی چې مثلاً تمیز دې حال نه دې لکه چې بعضی حضراتو مثلاً حال مگر خولې دې حالانکه حال مگر خول ضعیف دی. د ضعف وجه داده چې د اسم جامد حال واقع کیدو کنې اختلاف دې لهذا د مثلاً حال واقع کیدل مختلف فیه دی او د اسم جامد تمیز واقع کیدو کنې د چا اختلاف نشته دې. لهذا د مثلاً تمیز مگر خول راجع دی.

قوله: يَهْدَا مَثَلًا، مفسر علام د يَهْدَا مثلاً تفسیر په هدا المثل سره کولو کنې د سوال جواب ورکړې دې.

سوال:- دادې چې په تمیز کنې اصل دادې چې په نسبت سره واقع وی او په هدا مثلاً کنې نسبت نشته دې لهذا د مثلاً تمیز واقع کیدل صحیح نه دی.

جواب:- هدا مثلاً، د هدا المثل په معنی کنې دې په کوم کنې چې نسبت موجود دې لهذا د مثلاً تمیز واقع کیدل صحیح دی.

قوله: مَا اسْتَفْهَمْنَا كَمَا بَدَدْتَ عِبَارَتَ ذَا ضافه مقصد هم ذیو سوال جواب دی.
سوال: مَا ذَا اَرَادَ اللهُ بِهَذَا امْتَلَا کنبی ذی مثال بیانولو حکمت معلوم کری شوی دی او ذی یوقول
او فعل حکمت معلومول مذموم نه دی حالانکه دلته مذموم گر خولی شوی دی.

قوله مبتداء: ذی عبارت مطلب ذی سیبویه مذهب راجع گر خول دی او هغه دادی چې ما
مبتداء ده او ذی موصول خپلې صله سره یو خانی شو ذی مبتداء خبر شو نه دا چې ذی مبتداء
مؤخر او ما خبر مقدم، ذی ترجیح وجه داده چې ذی سیبویه ترکیب د قاعده معروفه مطابق
دی او هغه دا چې مبتداء مقدم او خبر مؤخر کیږی.

قوله: اَلْفَاسِقِیْنَ عَنْ طَاعَتِهِ دا ذی اَلْفَاسِقِیْنَ تفسیر دی. دی خبرې طرف ته اشاره ده چې
دلته ذی فاسق نه فاسق کامل مراد دی او هغه مشرک او کافر دی نه چې مومن فاسق. مطلب
دا چې دلته ذی فسق لغوی معنی مراد وه نه چې اصطلاحی او شرعی لکه چې ذی الله تعالی
قول (اِنَّ الْمُنَافِقِیْنَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) کنبی منافق ته فاسق وئیلې شوی دی حالانکه منافق
کلیه د اسلام نه خارج کیږی.

قوله توکیدۀ عَلَیْهِمْ: دا هم ذیو سوال مقدر جواب دی.

سوال: بِتَقْضِیِّ عَهْدِ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ کنبی دوه لفظونه استعمال شوی دی
عهد او میثاق او ذی دواړو مفهوم هم یو دی. ذی ترجمه به دا شی هغوی ذی الله تعالی عهد
ماتوی د هغه د عهد نه پس او بل د ذی هیڅ مطلب نشته.

جواب: میثاق په معنی د تاکید او پوځوالی ده یعنی هغه ذی الله تعالی عهد دهغې ذی
پخولونه پس ماتوی اودا معنی صحیح ده.

قوله: مِنَ الْاِيْمَانِ بِالنَّبِیِّ ﷺ دا (مَا اَمَرَ اللهُ بِه) کنبی دما بیان دی یعنی هغه خلق هغې
لره قطع کوی دکوم ذی متصل کولو چې حکم ورکړې شوی دی او هغه ایمان بالرسول او
صله رحمی ده.

قوله: وَاَنْ یُّوَصَّلَ بَدَلٌ مِنْ هَمِیْرِهِ، په دی کنبی دی خبرې طرف ته اشاره ده چې ذی آن
یُوَصَّلَ په ضمیر سره د بدلیدلو د وجې نه مجرور دی نه چې د ما سره د بدل کیدو د وجې نه
منصوب.

[ایاتونه: ۲۸-۲۹]

{کیف تکفرون} یا اهل مکه {بالله و} وَاَنْ یُّوَصَّلَ بَدَلٌ مِنْ هَمِیْرِهِ {نَطَقَا؟} فِي الْأَضْلَابِ {فَأَخْبَاهُمْ} فَمِنْ
الْأَرْحَامِ وَالِدِنَا بَنَفَخَ الرُّوحَ فِیْکُمْ وَالْإِسْطِغَامَ لِلْمَجْبِ مِنْ کُفْرِهِمْ مَعَ قِیَامِ التَّوْحَانِ أَوْ لِلتَّوْبِیْخِ {ثُمَّ یَمِیْتُکُمْ}
عِنْدَ انْقِیَاءِ أَجَالِکُمْ {ثُمَّ یُحْیِیْکُمْ} بِالْبَغْتِ {ثُمَّ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ} تَرْدُونَ بَعْدَ الْبَغْتِ فَبِحَازِیْکُمْ بِأَعْمَالِکُمْ

وَقَالَ ذَٰلِكُمْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ لَمَّا تَبَرَأْتُمْ إِلَيْهِمْ إِنَّكُمْ تُغْمِضُونَ الْأَبْصَارَ ﴿١٠٠﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَافِي الْأَرْضِ ۖ وَأَنَّىٰ الْأَرْضُ وَمَا فِيهَا (بجیہاً؟) لِيَسْتَعْبِقُوا بِهِ وَتَغْتَبِرُوا {لَمَّا اسْتَوَى} بحد خلق الأرض اُنْی لَمَصَد {إِلَى السَّمَاءِ فَمَا هُنَّ} الضَّبَر نَزَجَ إِلَى السَّمَاءِ لِأَنَّهُا فِي مَفْطِي الْجُمْلَةِ الْإِلَهَةِ إِلَيْهِ أُنْی صَبَرَهَا مَعَهَا فِي آتِهِ أَخْرَجِي {فَقَطَّاهُنَّ} {سَبَمَ سَمَآوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} مُخْتَلَا؟ وَفَعْمَلَا؟ أَلَا تَفْتَرُونَ أَنَّ الْفَادِرَ عَلَى خَلْقِ ذَلِكَ ابْتِدَاءٌ؟ وَهُوَ أَكْثَرُ مِنْكُمْ قَادِرٌ عَلَىٰ إِعَادَتِكُمْ

ترجمہ۔۔ اے ذمہ دار! تاسو اللہ تعالیٰ سرہ دکھائی دے رہی ہو؟ حالانکہ تاسو دے پستونونہ یوپی سا نقطہ وئی ہفہ دے مور پہ رحمونو کنبی او پہ دنیا کنبی پہ تاسو کنبی روح پوک وھلو سرہ تاسولہ ژوند درکرو او استفہام دھغوی پہ کفر باندی دے اظہار تعجب دے پارہ دے او دے تو بیخ دے پارہ دے۔ دے قیام دلیل باوجود بہ ہفہ تاسو تہ مرگ درکوی ستاسو دے ژوند مودہ ختمیدو پہ وخت ییا بہ ہم ہفہ تاسو دے مرگ نہ پس دوبارہ ژوندون درکوی۔ ییا دے ژوندی کیدو نہ پس ہم دے ہفہ طرف تہ واپس تلل دی۔ نو ہفہ بہ تاسو تہ ستاسو دے اعمال بدلہ درکوی۔ نو چے کله ہغوی دے بعث بعد الموت نہ انکار او کرو نو اللہ تعالیٰ پہ دے باندی دے دلیل پہ تو گہ او فرمائیل ہم ہفہ خودی چے ستاسو دے پارہ دے دے زمکے پول خیزونہ پیدا کرل یعنی زمکہ او خہ چے پہ زمکہ کنبی دی دے دے پارہ چے تاسو دے ہفہ نہ فائدہ واخلی او عبرت حاصل کرپی ییا (یعنی) پہ زمکہ پیدا کولونہ پس ہفہ دے آسمان طرف تہ متوجہ شو او اووہ آسمانونہ دے قیام کرل۔ دے ہرے ضمیر دے آسمان طرف تہ راجع دے دے دے پارہ چے آسمان دے مآں پل پہ اعتبار سرہ دے جمع پہ معنی کنبی دی۔ (سوہرے) پہ معنی کنبی صبرقا دی۔ لکہ چے دویم آیت کنبی ﴿فَقَطَّاهُنَّ سَبَمَ سَمَآوَاتٍ﴾ او ہفہ دے ریو خیز اجمالی او تفصیلی علم لرونکے دے۔ آیا تاسو دے نہ عبرت نہ حاصلونی چے کوم ذات دے (مذکورہ) خیزونو ابتداء پیدا کرل باندی قادر دے چے ستاسو نہ عظیم تر دے ستاسو پہ دوبارہ پیدا کولو باندی (پہ طریق اولی) قادر دے۔

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: كَفَّكَ تَكْفُرُونَ بِأَهْلِ مَكَّةَ، كَفَّ حرف استفہام دے دے حالت نہ دے سوال کولو دے پارہ استعمال پرے خو پہ قرآن کنبی زیات تر دے انکار او پہ جرأت باندی دے اظہار تعجب دے پارہ مستعمل دے۔

قوله: وَكُنْتُمْ أَشْوَاثًا: وَاوْ حالیہ دے او کتہما واثًا، دے تکفرون دے ضمیر نہ حال دے مفسر علام دے لڈاضافہ کولوسرہ دے سوال مقدر جواب ورکری دے۔

سوال:- دے ماضی بغیر دے نہ حال واقع کیدل صحیح نہ دی۔

جواب۔ ذہن لفظ کنبی کیدل ضروری نہ دی کہ قد مقدروی نوبیاہم ماضی حال واقع کیدی شی۔ دلته قد مقدردی لکہ چي مفسرعلام قد مقدر منلوسره اشارہ کرې دہ

دویم جواب۔ بغیر ذہن قد تقدیر نہ ہم حال جو پیدل صحیح دی خکہ چي حال صرف کتم اموثا نہ دی بلکه ما بعد ترجمون پورې جملہ کیدوسره حال دی کما جزم صاحب الکشاف، لکہ چي داسي ئی اووئیل: کف تکفون؟ وقتکمہذہ: (فتح القدیر)

قوله: نُطْقًا لِّی الْأَصْلَابِ، ای اصلا ب الرجال، لُطْفٌ ذُ لُطْفَةً جمع دہ صفا اوبہ، لوبې اوبہ، خخیدونکې خیز دلته دلته ترې د سري نطفہ منی مراد دہ.

قوله: فَأَخْتَاكُمْ، دا په محذوف باندې مرتب دي تقدیری عبارت دي. وَكُنْتُمْ عَنَقَةً لِمَعْنَى فَأَخْتَاكُمْ ددي تقدیر ضرورت په دي وجه پيش شو چي دتظني نه فوراً روستو ژوند نه ورکړې کيږي بلکه د مور په رحم کنبې ۱۲۰ ورځو کنبې مختلفو مراحلو تيريدو نه پس ژوند ورکولې شی.

قوله: فِي الْأَرْحَامِ، وفي الدنيا ينفخ الروح د ظرفيت تعلق صرف دارحام سره دي. ينفخ الروح کنبې باء سببه دہ يعنی عطاء حیات د مور په رحم کنبې د روح پوک وهلو په سبب سره کيږي غالباً د دنيا ذکر د حیات رحم او د حیات دنيا کنبې د فرق طرف ته د اشارې کولو دپاره دي. خکہ چي په دواړو ژوندونو کنبې دنوعيت فرق دي. (ترويح الارواح)

قوله: وَالْإِسْتِفْهَامُ لِلتَّعْجِبِ مِنْ كَفَرِهِمْ، يعنی ددومره ديرو انعاماتوبياوجود په کفر او انکار باندې جرات کول د حيرانتيا اود تعجب سبب دي يا بيا استفهام دتوبيخ دپاره دي لکہ چي مفسرکتاب اشاره کرې دہ چي په معروف معنی کنبې تعجب مراد نه دي خکہ چي په معروف معنی کنبې تعجب اسبابو مخفي کيدو د وجې نه لاحق کيږي اودا معنی دالله تعالی دپاره متصور نه دہ. خکہ چي دالله تعالی نه د يوخي اسباب هم پټ نه دی

قوله: لَأَتَّبَعَنِي مَعْنَى الْجَمْعِ ددي عبارت د اضافه مقصد د يوسوال جواب ورکول دي.

سوال۔ لَمَّا اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ لَمَّا هُنَّ، کنبې هُنَّ ضمير السماء طرف ته راجع دي او السماء مفرد دي او ضمير جمع دي. لهذا مرجع او ضمير کنبې مطابقت نشته.

جواب۔ السماء مايؤل په اعتبار سره جمع دي ددي دپاره چي استوی نه پس اوه آسمانونه دي. چنانچې الله تعالی د ذخواض نه پس اوه آسمانونه جوړکړي دی الله تعالی فرماني ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا سَمَ مَعُونًا﴾ دا جواب هم ورکولې شی چي په السماء کنبې الف لام د جنس دي لهذا په جمع باندې اطلاق صحيح دي.

[ایاتونہ: ۳۰-۲۴]

{و} اذکر یا محمد {إِذْ قَالَ رَبِّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً} بخلفی فی تنفیذ احکامی فیہا
 وَهُوَ آدَمُ {قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا} بالفاسی {وَيُفْسِدُ الْبَنَاءَ} بربہا بالفعل کما فعل بنو الجن
 وَكَانُوا فِيهَا فَلَئِمَّا أَسْتَوُوا أَرْسَلْنَا إِلَهُ هَبْلَهُمُ الْمَلَائِكَةَ فَعَزَّوهُمْ إِلَى الْخِزَالِ وَالْجَبَالِ {وَعَنْ نُوسٍ} مُتَلَبِّسٍ
 {وَمِنْكَ} ای بقول سبحان الله وبحمده {وَلَقَدْ سَلَّمَ} لنزله عمن لا یلیق بک فالام زایدۃ والخلفۃ
 خال ای فنحن احق بالاسیخلاف {قَالَ} تعالی {إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ} من المصلخۃ فی استخلاف
 آدَمَ وَأَنْ دُرِّجَتْ فِيهِمُ الْمُطِيعُ وَالْعَاصِي فَيُظْهِرُ الْفَضْلَ بَيْنَهُمْ لِقَالِهِمْ لَنْ يَخْلُقَ رَبَّنَا خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَّا وَلَا
 أَغْلَمَ لِسِتْقَانَا لَهُ وَوَلَّيْنَا مَا لَمْ يَرَوْهُ فَنَخْلُقُ اللَّهُ تَعَالَى آدَمَ مِنْ أَوْيَمِ الْأَرْضِ أَيْ وَجْهَهَا بَانَ فَهِيَ مِنْهَا قُبْطَةٌ مِنْ
 جَمِيعِ أَلْوَانِهَا وَغُجَّتْ بِالْأَلْبَاءِ الْمُخْتَلِفَةِ وَسَوَّاهُ وَتَفَحَّ فِيهِ الرُّوحُ فَمَازَ حَيَوَانًا وَخَشَاءً بَعْدَ أَنْ كَانَ جِنًّا
 {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ} أَيْ أَسْمَاءَ الْمُسْتَنَاتِ {كُلَّهَا} بَانَ أَلْفِي فِي فَلْهِ عِلْمُهَا {ثُمَّ عَرَّضْهُمْ} أَيْ
 الْمُسْتَنَاتِ وَفِيهِ تَغْلِيْبُ الْفَقْلَاءِ {عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ} لَهُمْ تَبَكُّيْتُمْ؟ {أَلَيْسَ} أَخْبَرْتُمْ {بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ}
 الْمُسْتَنَاتِ {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} فِي آتِي لَا أَخْلُقُ أَغْلَمَ مِنْكُمْ أَوْ أَنْتُمْ أَحَقُّ بِالْخِلَافَةِ وَجَوَابَ الشَّرْطِ دَلَّ
 عَلَيْهِ مَا قَبْلَهُ {قَالُوا سُبْحَانَكَ} تَنْزِيْهُهَا لَكَ عَنْ الْإِغْزَاضِ عَلَيْكَ {لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا} بَيَّاهُ {إِنَّكَ أَنْتَ}
 تَأْكِيْدُ لِلْكَافِ {الْعَلِيمِ الْحَكِيمِ} الَّذِي لَا يَخْرُجُ شَيْءٌ عَنْ عِلْمِهِ وَحِكْمَتِهِ {قَالَ} تَعَالَى {يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ}
 أَنَّ الْمَلَائِكَةَ {بِأَسْمَائِهِمْ} الْمُسْتَنَاتِ فَسَمَّى كُلَّ شَيْءٍ بِاسْمِهِ وَذَكَرَ حِكْمَتَهُ الَّتِي خَلَقَ لَهَا {فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ
 بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ} تَعَالَى لَهُمْ مَوْتٌ؟ {أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} مَا غَابَ فِيهِمَا
 {وَأَعْلَمُ مَا تُكْتُمُونَ} مَا تُظْهِرُونَ مِنْ قَوْلِكُمْ أَنْتُمْ فِيهَا الْخُ {وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} يُسْرُونَ مِنْ قَوْلِكُمْ لَنْ
 يَخْلُقَ أَكْرَمَ عَلَيْهِ مِنَّا وَلَا أَغْلَمَ

ترجمہ۔۔ ای محمد ﷺ ہفہ وخت یاد کرہ کوم وخت چہ ستار ب فریشتوتہ فرمائیلہ و و چہ زہ
 پہ زمکہ کنبہ یو نائب جوہوم چہ پہ زمکہ کنبہ بہ زما احکام نافذ کولو کنبہ زما فیہایت
 کوی او ہفہ آدم ﷺ دے نو فریشتہ عرض اوکرو آیا تہ پہ زمکہ کنبہ داسی سرے مقرر کول
 غوارے چہ پہ زمکہ کنبہ دگنہا پہ ذریعہ وینہ توہوی؟ یعنی ذ قتل پہ ذریعہ بہ خونریزی
 کوی لکہ خنکہ چہ جنات یعنی پیریانو کری و و او پہ زمکہ کنبہ ذ اول نہ (مقیم) و و
 چنانچہ ہغوی فساد اوکرو نوالہ تعالیٰ دہغوی طرف تہ فریشتہ اولیگلہ نو
 فریشتہ ہغوی ذ جزیرہ او غرونو طرف وردیکہ کرل اومونہ خوستا حمد اوثناء کوو یعنی
 سبحان الله او الحمد لله وایو۔ اود ہفہ خیزونو نہ کوم چہ ستا شان سرہ مناسب نہ دی ستا
 پاکہ بیانو (لکہ) کنبہ لام زاندہ دے او جملہ حال دہ اود خلافت مونہ زیات مستحق یو
 اللہ تعالیٰ او فرمائیل د آدم ﷺ نائب جوہولو کنبہ چہ کوم مصلحت دے زہ ہفہ پیرٹم کوم

چې تاسو نہ پیژنئ. (او هغه دا) چې د هغه په اولاد کښې به فرمانبردار هم وی او نافرمان هم، نو په هغوی کښې به د عدل ظهور وی نو فرښتو عرض او کړو چې زمونږ رب به هیڅ کله داسې یو مخلوق پیدا نه کړی چې د هغه په نیزبه زمونږ نه غوره وی نه داسې چې زمونږ نه اعلم (ریاته پوهه لرونکې) وی په دې وجه چې مونږ ته د سبقت حق حاصل دې او به دې وجه چې کوم مونږ لیدلی دی هغه چاته دی لیدلی. نوح تعالی شانه آدم ﷺ د زمکې د خاورې نه پیدا کړو یعنې د زمکې (خاورې) نه په داسې طریقه چې د زمکې نه د هر رنگ یو موټې خاوره واخستله او هغه ئی په مختلفو اوبو سره واغېږله او په هغې کښې ئې روح پوک و هلو نو هغه یو حساس (شئ) جوړ شو. پس د هغې نه چې هغه جماد (یوې سا) وو او آدم ﷺ ته ئې د ټولو څیزونو نومونه او خود تردې چې بیاله، پیالې او د لرگي څمسی په دې توگه د آدم ﷺ په زړه کښې القاء کړل بیاني دغه څیزونه د فرښتو مخې ته وړاندې کړل. دهم جمع مذكر ضمیر راوړلو وجه دوی العقول ته غلبه ورکول دی او وئې فرمائیل چې تاسو ماته د دغه څیزونو نومونه واخلي که چرې تاسو په دې (مشوره) کښې رښتونی ښې چې زه به تاسو نه زیات پیژندونکې نه پیدا کوم. یا تاسو په دغه دعوی کښې په حق باندې ښې چې په نیابت کښې تاسو زیات حقدار ښې (نو تاسو ماته د دغه څیزونو نومونه اوبښاینې) او په جواب شرط باندې د دې ماقبل دلالت کوی. فرښتو عرض او کړو ته خو پاک ئی (یعنې) ته خود اعتراض (نقص) نه پاک ئی مونږ ته هیڅ علم نشته مگر دومره څومره چې تاسو ته خود دې. بېشکه هم ته (انت ضمیر) د کاف د خطاب د تاکید دپاره دې علم او حکمت والا ئی. ستا د علم او حکمت نه هیڅ څیز بهرنه دې. الله تعالی او فرمائیل ای آدم! ته اوبښایه فرښتو ته د دغه څیزونو نومونه. حضرت آدم ﷺ هغوی ته دهر څیز نوم او خود و او د هغې حکمت او خواص ئی بیان کړل د کوم څیز دپاره چې هغه څیزونه پیدا کړې شوی وو. کله چې آدم ﷺ د دغه څیزونو نومونه او خود نو الله تعالی تویبغا او فرمائیل آیا ما تاسو ته نه وو وئیلی چې زه پیژنم د آسمانونو او زمکو پټ څیزونه کوم چې د فرښتو نه پټ دی او هغه هم پیژنم کوم چې تاسو په خپل قول ﴿اتَّخَذُوا إِلَهُاتٍ مُّثْلَ قُلُوبِهِمْ﴾ النِّعَمَاءُ وَتَنْسُوا نَسِيَتَكُمْ وَتَقْتُلُونَ لَكُمْ سره ظاهره وئې او کومه خبره چې تاسو پټه وئې یعنې خپل قول لن یخلق ربنا خلقا اکرم علیه منا ولا اعلم

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ، إِذْ أَذْكَرُ، د فعل محذوف مفعول به دې. په قرآن کښې ذکر شوو قصو کښې هم دغه ترکیب اغلب دې. د زمحشری او ابن عطیه هم دغه قول مختار دې او ابو حیان وئیلی دی چې إِذْ قَالَوا اتَّخَذُوا د وجې نه منصوب دې.

قوله: لِلْمَلَائِكَةِ: دَا دَ مَلَكٌ جمع ده دا په اصل كښې مَالِكٌ دې په وزن دَ مفعول وو همزه تخفیفاً حذف كړې شوه مَلَكٌ دا دَ اَلوكة نه مشتق دې. د اَلوكة معنی ده پیغام رسول. رسالت، فرستې هم دالله تعالی پیغام مخلوق ته د رسولو كار كوی او دخالق او مخلوق په مینځ كښې واسطه وی په دې وجه دوی ته ملائكه وائی.

قوله: مُتَلَوِّينَ، په دې كښې اشاره ده چې بِمَثَلِكَ، نسبح دَ ضمير نه حال دی او بآء دَ ملائكت دپاره ده

قوله: تَقِيْسُ لَكَ، كښې لام زانده د تاكيد دپاره دې ځكه چې تقدس متعدی بنفسه دی **قوله:** والجملة حال يعنى وَتَحْنُ نَسِيخٌ، اَتَجْعَلُ دَ ضمير نه حال دې او د تقدس عطف نَسِيخ باندې دې معطوف معطوف عليه سره ملاؤ شو جمله فعلیه شوه نحن مبتداء خبر دې.

قوله: والجملة حال، د يو اعتراض جواب ګرځولې كيدې شى. **سوال:** -- وَنَسِيخٌ، په اَتَجْعَلُ باندې عطف صحيح نه دې ځكه چې اَتَجْعَلُ جمله انشائيه ده او نَسِيخٌ جمله خبريه ده.

جواب: -- وَنَسِيخٌ عطف په اَتَجْعَلُ باندې نه دې بلكه واو حالیه دې نه چې عاطفه لهذا اوس هيڅ اعتراض نشته.

قوله: نُنَزِّلُكَ عَلٰى لَیْلٍ بِكَ، ددې عبارت د اضافه كولو مقصد د يو سوال جواب دې.

سوال: -- نَسِيخٌ وَتَقِيْسُ دواړه په يو معنې دی نو دا تكرار بې فائدي دې. **جواب:** -- د دواړو معنی مختلف دی د نسبح معنی ده په ژبه سره تسبح بيانول او د تَقِيْسُ معنی ده د پاكي په زړه سره عقیده لرل.

قوله: وجواب الشرط دلّ عليه ما قبله، يعنى اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ جواب شرط محذوف دې او دال على الحذف ما قبل يعنى انول دې. تقدیری عبارت به داسې شى اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ انول او د سببويه په نیز چونكه د جواب شرط تقديم جائز دې لهذا د جواب شرط محذوف منل به ضروری نه وی بلكه په ماقبل كښې مذكور، هم انول به جواب شرط وی.

[اياتوله: ۲۹-۳۰]

{وَاذْكُرْ} {اِذْكُرْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اَسْمِعُوا لِآدَمَ} سُجُود نَجْمَةٌ بِالْاِنْجَاءِ {فَسَجَدُوا لِآلِ اِبْلِيسَ} هُوَ اَبُو الْجَنِّ كَانَ بَيْنَ الْمَلَائِكَةِ {اَبَى} اَفْتَنَعَ مِنَ السُّجُودِ {وَالسُّكُوتِ} تَكَبَّرَ عَنْهُ وَقَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ {وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ} فِي عِلْمِ اللَّهِ {وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اَسْكُنْ اَنْتَ} تَأْكِيْدٌ لِلضَّمِيرِ الْمُنْتَبِهَةِ لِيُغْفَرَ عَلَيْهِ {وَوَضَعْنَاكَ} خَوَاءَ بِالْمَدِّ وَكَانَ خَلْقُهَا مِنْ صَلْوَهِ الْاَيْمَنِ {الْجَنَّةِ وَكَلَامُهَا} اَكْمَلًا {رَغَدًا} ۱۲ {وَابْعَاثَا} لَا خَيْرَ فِيهِ {حَيْثُ شِئْنَا}

وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ { بِالْأَمْرِ مِنْهَا وَهِيَ الْجَنَّةُ أَوْ الْكَرْمُ أَوْ غَيْرُهُمَا } فَتَكُونَا { فَتَصْبِرَا { مِنْ الظَّالِمِينَ }
 الْعَاصِينَ { فَأَرْسَلْنَا الشَّيْطَانَ } إِبْلِيسَ أَذَاهُمَا وَفِي قِرَاءَةِ فَارَازَلَهُمَا نَحْنَاهُمَا { عَثَبًا } أَيُّ الْخَنَةِ بَانَ قَالَ لَهَا
 هَلْ أَذَلَكُمَا عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَفَاسْتَمَعَا بِأَلَلِهِ إِنَّهُ لَهَا لَمِنْ النَّاصِحِينَ فَاسْكَلَا مِنْهَا { فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا
 فِيهِ } مِنْ النَّجِيمِ { وَكَلَّمَا هُوَطُوَا } إِلَى الْأَرْضِ أَيُّ أَنْتُمَا بِنَا اخْتَلَفْتُمَا عَلَيْهِ مِنْ دُنْيَتِكُمَا { بَعْضُكُمْ } بَعْضُ
 الذَّرِيَّةِ { لِيَبْعِثَ عَذْوًا } مِنْ ظَلَمٍ بَعْضُكُمْ بَعْضًا { وَكَلَّمَا فِي الْأَرْضِ مُتَنَتَرِفًا } مُزْجِعَ قِرَارٍ { وَمَتَاعًا } مَا
 تَنْتَفِعُونَ بِهِ مِنْ نَبَاتِهَا { إِلَى حِينٍ } وَقْتُ الْبِقَاعِ أَجَالِكُمْ { فَتَلَقَى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ } الْهَمَّةُ لَهَا وَفِي
 قِرَاءَةِ بِنَصْبِ آدَمَ وَقُرْعَ كَلِمَاتٍ أَيُّ جَاءَهُ وَهِيَ { رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا } الْآيَةُ لَدَعَا بِهَا { فَتَابَ عَلَيْهِ } لَبَّ نَزْنِهِ
 { إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ } عَلَى عِبَادِهِ { الرَّحِيمُ } بِهِمْ { كَلَّمَا هُوَطُوَا مِنْهَا } مِنْ الْخَنَةِ { جَمِيعًا } كَثْرَةً لِيَغْطِفَ عَلَيْهِ
 { قَائِمًا } فِيهِ إِذْغَامُ نُونٍ إِذْ الشَّرْطِيَّةُ فِي مَا الزَّائِدَةُ { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَذِي } كِتَابٌ وَزَسُولُ { قَسَمٌ نَبِيٍّ هُذًى }
 قَامَنَ بِي وَعَمِلَ بِطَاعَتِي { فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ } فِي الْآخِرَةِ بَانَ يَذْخُلُوا الْخَنَةَ { وَالَّذِينَ كَفَرُوا }
 وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا { حَتَّى } أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ { مَا كُنُونَ أَبَدًا } لَا يَفْتَنُونَ وَلَا يَخْرُجُونَ

توجه - او ياد کره چې کوم وخت مونږ فرشتوته حکم ورکړو چې د آدَم په وړاندې د تعظيم په توګه سره ټيټ شئ، ټول ښکته شوڅو ابليس ښکته نه شوهغه د پير يانو نيکه دې يعنى د سجدې کولو نه منع شو هغه به د فرشتو په مينځ کېنې اوسيدو او په سجده کولو سره نې تکبر او کړو اووئى وئيل زه د ده نه غوره يم او هغه د الله تعالى په علم کېنې د منکرينو نه وو او مونږ او وئيل چې اې آدَم ته (انت) ضمير د مستتر د تاکيد د پاره دې دې د پاره چې په دې باندې عطف او کرې شى او ستا بې بى حواء چې په مد سره او د دې تخليق شى د آدَم عَلَيْهِ د کچې پخنى نه کړې وو. په جنت کېنې اوسيدلى و او تاسو دواړه چې څه غواړئ د چرته نه غواړئ په فراخۍ دلته هيڅ پابندى نشته ليکن د خوراک په اراده تاسو دواړه دې ونې سره نيزدې (هم) مه ورځئ هغه د غنم ونه وه يا د انگور وغيره ځمکې په نافرمانو کېنې به شميرکړې شئ. خو شيطان ابليس د دغه ونې د وجې نه دواړه دوهو کړل او په يوقراعت کېنې فارازله دې يعنى دا دواړه نى د جنت نه اوويستل په داسې طريقه چې ابليس دې دواړو ته او وئيل چې زه تاسو ته (شجرة الخلد) يعنى د هميشه والا ونه اونه ښاييم؟ او په الله تعالى باندې قسم خورلو سره نى هغوى ته او وئيل چې هغه د دې دواړو خير خواه دې نوهغه دواړو د دغه ونې نه څه او خورل نو راويستل شې هغه دواړه د دغه عيش نه په کوم کېنې چې هغوى وو او مونږ هغوى ته او وئيل تاسو ښکته زمکې ته کوز شئ يعنى تاسو دواړه سره د دغه اولاد کوم چې په تاسو کېنې دې ستاسو اولاد په بعضې د بعضو د ښمان وى د بعضې په بعضو باندې د ظلم کولو د وجې نه او ستاسو د پاره په زمکه کېنې ټکانه ده او دهغې د پيداوار نه د يو وخت پورې نفع او چټول دى يعنى ستاسو د عمر موده ختميدو پورې آدَم عَلَيْهِ د خپل رب نه يو څو کلمات زده

کول کوم چې هغه آدم ﷺ ته الهام کړل او هغه کلمات ﴿ رَبَّنَا عَلَّمَنَا الْقُرْآنَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ لَنَا وَتَرَحُّنًا لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝ ﴾ حضرت آدم ﷺ د دغه کلماتو په ذریعہ سره دعا او فرمانیلہ او اللہ تعالیٰ د هغه دعا قبولہ کړه. بیشکه هغه دخپلو بندیگانو توبہ قبولونکې دې او په هغوی باندې رحم کونکې دې. او مونږ هغوی ته اووئیل چې تاسو د جنت نه لار شئ دا جملہ نې مکررہ ذکر کړې دې دپارہ چې په دې باندې عطف او کړې شی. کله چې تاسو ته زما ہدایت کتاب او رسول اورسی اما کنبې ان شرطیہ د نون په ما زانده کنبې ادغام دې نو چا چې زما د ہدایت تابعداری او کړہ په ما نئ ایمان راوړو او زما په طاعت باندې نې عمل او کړو نو په هغوی باندې نه خہ ویرہ ده او نہ بہ په آخرت کنبې هغوی خفہ وی خکہ چې هغوی بہ په جنت کنبې وی او چا چې کفر او کړو او زموږ د آیاتونو او کتابونو تکلیب نئ او کړو هغه دوزخیان دی او هغوی بہ ہمیشہ بہ ہنې کنبې پراته وی نہ بہ فنا کیږی او نہ بہ د (دې نہ) راوخی.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: اذکر مفسر علام حسب عادت اذکر فعل مقدر منلوسرہ اشارہ او کړہ چې اذقننا الخ د فعل محذوف ظرف دې.

قوله: بالاحیاء د سجدي تفسیر نې په انحاء سرہ کولو کنبې اشارہ او کړہ چې دلته د سجدي لغوی معنی مراد ده او هغه ښکته کیدل دی. قال ابو عمرو سجد اذا طار اسمنخگہ چې د حضرت یوسف علیہ السلام په واقعہ کنبې د سجدي نہ لغوی معنی مراد ده. په تبتیدوسرہ تعظیم کول په سابقہ امتونو کنبې جائز وو په دې امت کنبې جائز نہ دی او کہ چرې د سجدي معنی وضع الجہۃ علی الارض مراد وی نو په لآمر کنبې په لام په د معنی الی وی یعنی سجده خو ہم اللہ تعالیٰ ته کول مراد دی مگر مخ د آدم ﷺ طرف ته کول لکہ چې بیت اللہ طرف ته مخ کولوسرہ اللہ تعالیٰ ته سجده کولې شی مگر دا قول ضعیف دې.

قوله: حیۃ، دا حیۃ نئی، مصدر دې ددې معنی ده حیات اللہ وئیل سلام کول.

قوله: ابلیس ددې په مشتق او غیر مشتق کیدو کنبې اختلاف دې صحیح دادې چې دا عجمی لفظ دې او عجمہ او علم کیدو د وجې نہ غیر منصرف دې او کہ چرې د ابلاس په معنی د مایوسی نہ مشتق وو نو منصرف بہ وې

قوله: هو ابوالجن: ددې عبارت د اضافه مقصد دې خبرې طرف ته اشارہ ده چې الا ابلیس مستثنی منقطع ده یعنی ابلیس د فرشتو د جنس نہ وو بلکه صرف په هغوی کنبې اوسیدو تغلیباً په فرشتو کنبې شامل کړې شو. مفسر علام وگاټ بتی الا لاکہ سرہ ہم دې

طرف تہ اشارہ کرے دہ.

قوله . وَاسْتَكْبَرَتْ: عطف پہ اُنی باندی عطف علت علی المعلول ذ قبیل نہ دی یعنی استکبر علت دی او اُنی معلول.

قوله تکبر د استکبر تفسیر نی تکبر سرہ اوکرو او دی کنہی نی اشارہ اوکرہ چی سین زائدہ د مبالغہ دبارہ دی.

سوال - علت معلول باندی مقدم وی نہ چی عکس.

جواب - معلول چونکہ ظاہر او محسوس دی او علت یعنی تکبر، معنوی او غیر محسوس شی دی ددی دبارہ نی محسوس پہ غیر محسوس باندی مقدم کرو.

سوال - کان من الکافین، سرہ سوال پیدا کیچی چی ابلیس داول نہ کافروو نویا ہفہ پہ جنت کنہی خنکہ داخل شو؟

جواب - ددی دوه جوابونہ دی اول جواب دادی چی ہفہ وخت کافرنہ وو مگرد اللہ علی دازلی علم پہ اعتبار سرہ کافروو. دویم جواب کان پہ معنی صار دی یعنی کافر شو **قوله** بالاکلی، مفسر علام ددی کلمی پہ اضافہ کولو سرہ اشارہ اوکرہ چی لا تقربا کنہی د قرب مکانی نہ نہی مقصود نہ دہ بلکہ ذ نہ خورلو پہ تاکید کنہی مبالغہ مقصود دہ لکہ ذ اللہ تعالی قول (وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْءَ اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً) کنہی چی دی.

قوله اَذْهَبْنِیْ وَآزِلْھُنَّ. ددی دوارو کلمو داضافہ مقصد اَزْلَھُنَّ ذ دوه معانو بیان دی یوہ معنی دھوکہ کول او دویمہ معنی ویستل، ختمول.

قوله کَرَّرَ یُعْطِفْ عَلَیْہِ. ددی اضافہ مقصد ذ یو سوال مقدر جواب دی.

ذ سوال تمہید، قُلْنَا اَفِیْضًا اَمِنْہَا، مکرر ذکر کرے شوی دی پہ دی تکرار کنہی دی خبری طرف ہ اشارہ دہ چی اول اہباط پہ دی خبرہ باندی ذ دلالت دبارہ دی چی دا ہبوط دارالمحن دنیا، طرف دی پہ کوم کنہی چی بہ ذ ژوند تیرو لو دبارہ منہی ترہی اوکوشش کولی کنہی او بہ خپل مینخ کنہی بہ ذ یوبل دسمنان وی اودا ہبوط بہ ذ یومحدود وخت دبارہ وی او پہ دویم ہبوط کنہی دی طرف تہ اشارہ دہ چی ددی عارضی قیام پہ دوران کنہی ہفہ بہ ذ شرعی تکالیفہم مکلف وی ددی نہ معلومہ شوہ چی دوه خل ہبوط ونیلو مقصد جدا جدا دی.

سوال - دوارہ مقصود نہ نی پہ یوہبوط سرہ ولہ متعلق نہ کرل؟

جواب - داسی کرلے شو مگر پہ مینخ کنہی قُلْنَا اَفِیْضًا اَمِنْہَا جملہ معترضہ راغلہ پہ دی

وجہ نئی ہبوط مکرر دوا پر لو چې د ثانی مقصد ثانی سره اود اول مقصد د اول سره متصل شی ددې مقصد طرف ته اشاره کولو د پارہ مفسر علام لفظف علیہ اضافہ او فرمانیلہ دلته د عطف نه مراد اصطلاحی عطف نه دې بلکه اتصال مراد دې.

قوله: قَائِمًا فاء د ترتیب مابعد علی ماقبل د پارہ ده. قَائِمًا يَأْتِيَنَّكُمْ فاء په اصل کښې اِنْ مَا و و اِنْ شرطیه اوما زانده دې (فَمَنْ تَبِعَ هَذَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ه) جمله شرطیه جزائیه کیدو سره د اِنْ شرطیه جواب واقع دې.

[ایاتوله: ۴۰-۴۲]

{يَا أَيُّهَا إِسْرَائِيلُ} اولاد یعقوب {ادْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} اې علی آتایښم من الإنحاء من فِرْعَوْنَ وَفُلُوْكَ الْبَحْرِ وَطُفْلِي الْقَمَامِ وَغَيْرَ ذَلِكَ بَانَ تَشْكُرُوْهَا بطاعتي {وَأَوْفُوا بِعَهْدِي} الّذي عهدته بَيْنَكُمْ من الإيمان بِمُحَمَّدٍ {أَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ} الّذي عهدت إِلَيْكُمْ من الْوُفَاءِ عَلَيْهِ بدخول الحنة {وَأَيُّهَا فَارِهِيُونَ} خافُونَ فِي تَرْكِ الْوُفَاءِ بِهِ دُونَ غَيْرِي {وَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا أَنْزَلْنَا} من القرآن {مُحَمَّدًا} لِيَأْمُرَكُمْ بِمَنْعِ الْفُرْقَةِ بِمُؤَالَفَتِهِ لَهُ فِي التَّوْحِيدِ وَالشُّبُهَةِ {وَلَا تُكْفِرُوا أَوَّلَ كَافِرِيهِ} مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لِأَنَّهُ خَلَفَكُمْ نَحْنُ لَكُمْ فِيمَنْهُمْ عَلَيْكُمْ {وَلَا تُكْفِرُوا} تَسْتَبْدِلُوا {يَا أَيُّهَا} الّتي فِي كِتَابِكُمْ مِنْ نَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {غُثًّا؟ قَلِيلًا؟} غَرَضًا؟ يَسِيرًا؟ مِنْ الدُّلَايَةِ أَيْ لَا تَكْثُرْهُمَا خَوْفُ قُوَّتِ مَا تَأْخُلُوْنَهُ مِنْ سَفَلَتِكُمْ {وَيَا أَيُّهَا قَاتِلُونَ} خافُونَ فِي ذَلِكَ دُونَ غَيْرِي {وَلَا تَلْبِسُوا} تَخْلِطُوا {الْحَقَّ} الّذي أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ {يَا بَاطِلِي} الّذي نَفَضْتُوْنَهُ {وَ} لَا {تَكْذِبُوا الْحَقَّ} نَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {وَأَنْتُمْ تَقْلُبُونَ} أَنَّهُ الْحَقُّ

ترجمه: اې بنی اسرائیلو! د یعقوب علیہ السلام اولاد زما هغه نعمتونه یاد کړئ کوم چې ما تاسو ته درکړي دی یعنی ستاسو پلارانو او نیکنوته مثلاً د فرعون نه خلاصې ورکول او دریاب لره شلول او اوریخې د سوری د پارہ چت جوړول وغیرہ وغیرہ. په دې توگه چې زما اطاعت او کړنې او زما د نعمتونو شکریه ادا کړنې او تاسو زما عهد پوره کړنې کوم چې ما تاسو نه اخستې وو او هغه په محمد ﷺ باندې د ایمان راوړلو متعلق دې. زه به ستاسو عهد پوره کړم کوم چې تاسو سره مې کړې دې یعنی په ایمان راوړو باندې په جنت کښې داخلول او ثواب به درکوم. اوهم زما نه ویرېږئ یعنی په وعده ماتولو کښې زمانه ویرېږئ نه چې زما نه علاوه د بېل چانه ویرېږئ او په دې قرآن پاک باندې ایمان راوړئ کوم چې ما ستاسو د کتابونو یعنی تورات د تصدیق د پارہ نازل کړې دې. په توحید او نبوت کښې ددې (قرآن او ددې تورات) د موافق کیدو وچې نه تاسو اهل کتابونه اول منکر مه جوړېږئ ځکه چې ستاسو نه پس راتلونکی به ستاسو اتباع کوی نو دهغوی گناه به هم ستاسو په سروی اوزما د آیاتونه کوم چې ستاسو په کتاب کښې دی مثلاً د محمد ﷺ صفات په

سپک قیمت باندی مدخر تھی یعنی پہ معمولی دنیاوی بضاعت سرہی مہ بدلونی اوہم زمانہ ویرپنی یعنی پہ دی معاملہ کنہی ہم زمانہ ویرپنی نہ چې زمانہ علاوہ ذیل چانہ اوحق کوم چې ما ستاسو طرف تہ نازل کرې دې باطل سرہ کوم چې تاسو د خان نہ جوړہ ونی مہ گدوہ کوئی او مہ حق پتہ ونی یعنی د محمد ﷺ صفت چې تاسو تہ خو پخپلہ دہنی علم دې چې ہفہ (رسول) پہ حقہ دې

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله يٰۤاَيُّهَا اِسْرٰٓئِيْلُ، یعنی د یعقوب علیہ السلام اولاد، اسرائیل عربی لفظ دې کہ عجمی پہ دې کنہی اختلاف دې صحیح دادې چې عجمی دې اوہم دغہ وجہ دہ چې د غمچہ اود غم کیدود وجہ نہ غیر منصرف دې. اسرائیل مرکب اضافی دې اسرا پہ معنی د عبد، ایل پہ معنی د اللہ، یعنی عبد اللہ یا صفوۃ اللہ (د اللہ تعالیٰ غورہ) او اسرائیل د حضرت یعقوب علیہ السلام بن اسحاق علیہ السلام لقب دې.

قوله بَانَ تَشْكُرُوْهَا، بطاعتی ددې تعلق د اذکروا سرہ دې. پہ دې کنہی دې خبرې طرف نہ اشارہ دہ چې اذکروا نعمتی نہ مراد صرف ذکر اوشمیرنہ دې بلکه دہغہ نعمتونو شکرہ ادا کول دی گنی ذکر اوشمیر خوہر سړې کوی تردې چې کافر اومشرک نی ہم کوی.

قوله عَلٰۤیۤ اَہْلِکُمْ، ددې اضافہ مقصد د یوسوال مقدر جواب دې.

سوال - دَاۤ اَنْعَمْتُ عَلَیْکُمْ، مخاطب د حضور پاک د زمانې یہودیان دی او دَاۤ اَنْعَمْتُ عَلَیْکُمْ تفسیر کنہی چې کوم انعامات شمیر کرې شوی دی پہ ہغې کنہی یوہم د حضور پاک پہ زمانہ کنہی موجود یہودیانو باندې نہ دې شوې بیا د حضور پاک د زمانې یہودیان مخاطب کولو سرہ انعمت علیکم و نیل څنگہ صحیح دی؟

جواب - عبارت پہ حذف د مضاف سرہ دې ای انعمت علی اہلکم، لہذا اوس ہیڅ اشکال پاتې نہ شو.

قوله اَوْفُوا۟ تَاَسُو۟ا۟ پورا کرنی، دا ایفاء د افعال نہ جمع مذکر امر حاضر دہ.

قوله اَوْفُوا۟ زہ بہ پورہ کړم، ایفاء نہ مضارع واحد متکلم دې.

قوله اَوْفُوا۟ بِعَهْدِیْ اَوْفِیْ عَهْدِکُمْ تاسو زما عہد پورہ کړنی زہ بہ ستاسو عہد پورہ کړم

سوال - پہ دې آیت کنہی د بنی اسرائیلونہ د ہغہ عہد د پورہ کولو مطالبہ کرې شوې دہ کوم چې بنی اسرائیلونہ دې کرې بلکه اَوْفُوا۟ بِعَهْدِیْ نہ معلوم پری چې عہد اللہ تعالیٰ کرې دې، د بنی اسرائیلونہ د عہد پورہ کولو مطالبہ کول، دا خود غیر فاعل نہ د ایفاء مطالبہ کول دی کوم چې صحیح نہ دې؟

جواب: کوم عہد چې د معاهد (فاعل) په فعل باندې معلق وی نومفعول یعنی (فريق ثانی) د طرف نه معلق علیہ پوره کولو ته وفاء عہد وئیلې شی او فاعل معاهد د (الله) عہد جنت کښې داخلول دی کوم چې معلق دی د بنی اسرائیلو په ایمان راوړو باندې او بنی اسرائیلو ایمان معلق علیہ (شرط) دې لہذا د معلق پوره کولو دپاره د معلق علیہ د وفاء مطالبہ کول صحیح دی. إِنَّ الْعَهْدَ الْمَعْلُوقَ عَلَى فِعْلِ الْمَعَاهِدِ يَكُونُ الْوَفَاءُ مِنَ الْمَفْعُولِ بِالْإِيمَانِ بِالْمَعْلُوقِ عَلَيْهِ وَمِنْ الْفَاعِلِ بِالْإِيمَانِ بِالْمَعْلُوقِ فَالْمُرَادُ بِعَهْدِ اللَّهِ إِثْمًا هُمْ بِالْإِيمَانِ وَالْعَمَلِ الصَّالِحِ، فَيَصِحُّ طَلِبُ الْوَفَاءِ مِنْهُمْ بِالْإِيمَانِ. (ترویج الارواح)

قوله: الَّذِينَ عَاهَدُوا إِلَيْكُمْ، په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چې دواړو ځایونو کښې عہد مصدر مضاف الی الفاعل دی او د هغه خلقو رد دې څوک چې وائی اول مضاف الی الفاعل دې او ثانی مضاف الی المفعول دې او د دې رد وجه داده چې اضافت الی الفاعل اکثر واقع دې او راجح دې. لہذا ترکومې چې څوک صارف موجود نه وی ترک کولې پورې به نه شی او دلته څوک موجود نه دې.

قوله: دُونَ غَيْرِي، دا د هغه حصر طرف ته اشاره ده کوم چې لَائِي قَاتِلُونَ کښې تقدیم مفعول نه مستفاد دې.

قوله: مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، د دې اضافه مقصدهم د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: دادې چې د حضور پاک بعثت په مکه کښې شوې او د ټولونه وړاندې د نبوت دعوی هم حضور پاک په مکه کښې کړې ده، د کومې چې د مکې کافرانو انکار او کړو نو په دې اعتبار سره اول منکرین کفار مکه دی نه چې د مدینې یهود.

جواب: قوله: تَسْتَبْدِلُوا، د تَفْتَرُوا تفسیر په تَسْتَبْدِلُوا سره دکولو مقصد دادې خبرې طرف ته اشاره کول دی چې دلته اشتراء په حقیقی معنی کښې ممکن نه ده ځکه چې دا بآء په ثمن باندې داخلیری دلته په آتای باندې داخل ده. لہذا آتای به ثمن وی او ثمن بآء مبهم شی یعنی آیات ورکولو سره ثمن مه اخلی اودا حقیقه متعذر ده لہذا د اشتراء نه مجازاً استبدال مراد دې.

[آیاتونه: ۴۲-۴۶]

{وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ} صَلُّوا مَعَ الْمُصَلِّينَ مُحَمَّدٌ وَأَصْحَابُهُ وَنَزَلَ فِي غُلَامِهِمْ وَكَانُوا يَقُولُونَ يَا قَتِيلَاهُمُ الْمُسْلِمِينَ الْبُتُو عَلَى دِينِ مُحَمَّدٍ فَإِنَّهُ حَقٌّ {أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ} بِالْإِيمَانِ بِمُحَمَّدٍ {وَتَنْهَوْنَهُنَّ عَنْ تَزْوِجَتْهُنَّ فَلَا تَنْزَوْنَهَا بِهِ} وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ {الشُّرَاةُ وَفِيهَا الْوَعِيدُ عَلَى مُخَالَفَةِ الْقَوْلِ الْعَمَلُ {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} سُوءٌ فَعَلْتُمْ فَتَزْجَوْنَ لِمُحْمَلَةِ الشَّيْءِ مَحَلِّ اسْتِفْهَامِ الْإِنْكَارِ

{وَأَسْتَعِينُوا} اطلبوا المعونہ عن أموركُم {بِالصَّبْرِ} الخس للنفس علی ما تکره {والصلاة} الفردہ بالذکر تعظیماً لسانہ وفي الحديث کان صلی اللہ علیہ وسلم إذا حز به أمر نادى إلی الصلاة وقیل الخطاب للیہود لما غافلہم عن الإیمان الشری وخب الزمانہ فأمرُوا بالصبر وهو الصوم لأنہ یُکسِر الشهوۃ والصلاة لأنها تُورث الخشوع وتغنی الکبر {وَأَتَاهَا} أي الصلاة {لِکِبْرَةٍ} ثقیلۃ {إِلَّا عَلَى الْغَاضِمِينَ} الشاکیین إلی الطاعة {الذین یظنون} یوفنون {أنہم ملاقوا ربہم} بالنبی {وَأَنَّهُم إِلَیْهِ رَاجِعُونَ} فی الآخرۃ فیجازیہم

ترجمہ :- اومونغ قائم کوئی او زکوۃ و رکوئی او رکوع کونکوسرہ رکوع کوئی. مونخ کونکوسرہ (یعنی) د محمد ﷺ اودھغہ ملگرو سرہ مونخ کوئی او (آئندہ) آیت د یہودو دعلماء بارہ کنبی نازل شوې چې خپلو رشته دارانوته به نی ونیل په دین محمد ﷺ باندې قائم اوسیرنی ځکه چې دا حق دین دې. ایا تاسو خلقتو ته د نیکی (یعنی) محمد ﷺ باندې د ایمان حکم کوئی او پخپله نی هیره وئی چې خپل خان ته د ایمان حکم نه کوئی سره ددې چې تاسو کتاب تورات لولئ او په هغې کنبې په قول او فعل کنبې مخالفت باندې وعید دې. آیا تاسو په خپله دې غلطه طریقه باندې نه پوهیږئ؟ چې (دا د قول او فعل تضاد نه) منع شئ جمله نسیان (یعنی تنسون الخ) د استفهام انکاری محل دې او په خپلو معاملاتو کنبې صبر او صلوۃ سره مدد طلب کوئی. نفس چې کوم څیز ناخوښه کوی د هغې په کولو باندې نفس مجبورہ کولو ته صبر وائی صرف د مونخ ذکر ددې د شان د عظمت د وجې نه دې.

او په حدیث شریف کنبې دی چې کله به حضور پاک ته د پریشانۍ څه خبره مخې ته شوه نو د مانځه طرف ته به نی سبقت کولو او و نیلې شوی دی چې خطاب یهودو ته دې کله چې هغوی حرص او حب جاه د ایمان راوړلونه منع کړل نو هغوی ته د صبر چې روژه ده حکم ورکړې شو چې هغه شہوت ماتونکې ده او مونخ، ځکه چې مونخ خشوع پیدا کوی او تکبر ختموی او مونخ یشکه سخت دې مگر خشوع اختیار ونکو باندې (سخت نه دې) یعنی د اطاعت طرف ته مائل کیدونکو باندې څوک چې ددې خبرې یقین لری چې د مرگ نه پس ژوندی کیدل دی او خپل رب سره ملاویدونکی دی او هغوی له په آخرت کنبې رب ته تلل دی نو هغه به دوی ته بدله ورکوی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قولہ: صَلَّوْا مَعَ الْمُصَلِّينَ، د وارکوامم الراکعین تفسیر نې صلوامم المصلین سره کولو کنبې اشاره اوکړه چې جزه و نیلو سره مراد کل دې اود رکوع تخصیص ددې دپاره چې د وړاندینو امنونو په مونخونو کنبې رکوع نه وه مطلب دادې چې تاسو هغه مونخ کوئی کوم کنبې

جہی رکوع ہم وی او مع الاکعبین سرہ اشارہ جہی مونخ بہ جمع سرہ کوئی خطاب چونکہ یہودو
تہ دہی بہ دہی وجہ ہغوی تہ وٹیلہی شی جہی تاسو داسی مونخ کوئی بہ کوم کنسی جہی
رکوع ہم وی او بہ جمع سرہ ہم وی۔ چونکہ ذیہودو بہ مونخ کنسی سجدہ خو وہ لیکن
رکوع نہ وہ۔ بہ دہی وجہ ذرکوع والا مونخ محمد ﷺ سرہ ذرکولوحکم ورکری شوی دہی
مطلب دادی جہی تاسو بہ محمد ﷺ باندی ایمان راورنی اودہغوی بہ شان مونخونہ کوئی۔

فہولہ: فہولہ النسیان محل الاستفہام الانکاری، مطلب دادی جہی ذر انکار تعلق دنتوز
انفکمر سرہ دہی نہ جہی تامرون الناس سرہ خکہ جہی امر بالبر خو امر مندوب ومطلوب دہی
فہولہ: افرڈھا بالذکر، دا ذر یوسوال مقدر جواب دہی سوال دادی جہی صرف ہم مونخ ولی
ذکر کری شو؟ جواب دادی جہی ددی د عظمت شان ذو جہی نہ داپہ خاص توگہ ذکر کری دہی۔

[ایاتونہ: ۴۷-۵۴]

{يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} بِالشُّكْرِ عَلَيْهَا بِطَاعَتِي {وَأَلْبَسْتُكُمْ} {أَنِ آتَاكُمْ
{عَلَى الْعَالَمِينَ} غَالِبِي زَمَانَهُمْ {وَاتَّقُوا} خَافُوا {يَوْمًا لَا تُجْزَى} فِيهِ {نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شِقَاقٌ} وَهُوَ يَوْمُ
الْقِيَامَةِ {وَلَا يُقْبَلُ} بِأَنَاءٍ وَأَلَاءٍ {مِنْهَا شِقَاقَةٌ} أَيْ لَيْسَ لَهَا شِقَاقَةٌ فَتُقْبَلُ {فَمَا لَتَا مِنْ شَافِعِينَ} وَلَا
يُؤْخَذُ مِنْهَا عَذْلٌ {فِذَاءٍ} {وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ} يُنصَرُونَ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ {وَأَذْكُرُوا} {إِذْ جَعَلْنَاكُمْ} {أَنِ آتَاكُمْ
وَالْجَبَابُ بِهِ وَمِمَّا بَعْدَهُ لِلْمُؤْمِنِينَ فِي زَمَنِ نَبِيِّنَا بِمَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا آيَاتِهِمْ نَذْكُرُ؟ لَمْ يَنْفَعِ اللَّهَ ثَغَالِي
لِيُؤْمِنُوا {مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكُومُونَ} يُذِيقُونَكُمْ {سُوءَ الْعَذَابِ} أَشَدَّهُ وَالْخِثْلَةَ خَالٍ مِنْ ضَجِيرِ نَجْنَتِكُمْ
{يَذْبَحُونَ} بَيَّانٌ لِمَا قَبْلَهُ {أَبْنَاءُكُمْ} الْمَوْلُودِينَ {وَيَسْتَحْيُونَ} يَسْتَحْيُونَ {نِسَاءُكُمْ} لِقَوْلِ نَفْسِ الْكَهَنَةِ
لَهُ إِنْ مَوْلُودًا بُدِلَ فِي بَنِي إِسْرَآئِيلَ يَكُونُ سَبِيًّا لِلْعَذَابِ مَلِكُكَ {وَقِي ذَلِكُمْ} الْعَذَابُ أَوْ الْإِنْجَاءُ {بِلَاءٌ}
إِبْلَاءٌ أَوْ إِنْجَامٌ {مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ} {وَأَذْكُرُوا} {إِذْ قَرَفْنَا} فَلَمَّا {بَكُمُ} بِسَبِّكُمْ {الْبَصُرُ} حَتَّى
دَخَلْتُمُو هَارَانَ مِنْ عَذْرُوكُمْ {فَأَجْعَلْنَاهُمْ} مِنَ الْفِرْقِ {وَأَعْرِفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ} قَوْمَهُ مَعَهُ {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ}
إِلَى انْطِبَاقِ الْبَحْرِ عَلَيْهِمْ {وَإِذْ وَاعَدْنَا} بِالْبَلَدِ وَذُوهَا {مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً} نَعْطِيهِ عِنْدَ انْقِضَائِهَا التَّوْرَةَ
لِنَعْمَلُوا بِهَا {لَمَّا أَخَذْنَا الْعِجْلَ} الَّتِي صَاغَهَا لَكُمْ السَّامِرِيُّ إِلَهَا {مِنْ بَعْدِهِ} أَيْ بَعْدَ ذَهَابِهَا إِلَى مِيعَادِنَا
{وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} بِاتِّخَاذِهِ لِوَضْعِكُمْ الْعِبَادَةَ فِي غَيْرِ مَحَلِّهَا {لَمَّا عَفَوْنَا عَنْكُمْ} مَخُونًا ذُنُوبَكُمْ {مِنْ بَعْدِ
ذَلِكَ} الْإِتِّخَادِ {لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} نَغْفِرُكُمْ عَنْكُمْ {وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} التَّوْرَةَ {وَالْفُرْقَانَ} عَطَفَ
تَفْسِيرُ أَيْ الْفَارِقِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَالْخَلَالِ وَالْخِزَامِ {لَعَلَّكُمْ يَفْقَهُونَ} بِهِ مِنَ الضَّلَالِ {وَإِذْ قَالَ مُوسَى
لِقَوْمِهِ} الَّذِينَ غَدَبُوا الْعِجْلَ {يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ} إِلَهَا {قَتُوبُوا إِلَى بَابِ رَبِّكُمْ}
خَالِفَكُمْ مِنْ عِبَادَتِهِ {فَأَقْصُوا أَنْفُسَكُمْ} أَيْ لِيَقْتُلَ الْبَرِيءُ مِنْكُمْ الْفُجُورَ {ذَلِكُمْ} الْقَتْلُ {خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ
بَارِيكُمْ} فَوَقَفْتُمْ لِيَقْبَلَ ذَلِكَ وَأَرْسَلَ عَلَيْكُمْ سَحَابَةً مُنْذَرًا لَنَا لِيُنْهِيَ عَنْكُمْ نَفْسًا فَبَزَخُمَا حَتَّى قَتَلَ

مِنْكُمْ نَحْنُ سَمِيعٌ أَلْفَا؟ {قَتَابَ عَلَيْهِمْ} لَقَدْ نَزَّلْنَاكُمْ {إِنَّهُ هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ}

ترجمہ :- اے دے یعقوب علیہ السلام! اولادہ زما ہفہ نعمت یاد کرئی کوم چہ ما تاسو تہ در کرہی وو یعنی بہ ہفہ نعمتونو باندہی شکر گزارئی بہ ذریعہ اطاعت کولو سرہ او ما تاسو تہ یعنی ستاسو پلارانو تہ بہ دنیا والا باندہی (یعنی) دہفہ زمانہی بہ دنیا والو باندہی فضیلت ور کرہی وو او دہفہ ورخ نہ ویریرئی بہ کومہ ورخ چہ بہ خوک د چا بہ ہیخ کارنہ شی راتلہ او ہفہ ذ قیامت ورخ دہ۔ اونہ بہ د چاد طرف نہ سفارش قبولہی شی۔ (تَقَبَّلْ) یاہ او تاء سرہ دہی یعنی دہفہ دپارہ بہ سفارش نہ کیہی چہ قبول بہ کرہی شی لکہہ چہی فما لنا من شافعیں نہ معلومیری اونہ بہ خوک غہ فدیہ اخستوسرہ پریخودہی شی اونہ بہ دہغوی مدد کیہی چہ ہغوی ذ اللہ تعالیٰ د عذاب نہ بیچ کرہی شی او ہفہ وخت یاد کرئی کوم وخت چہ مونہ تاسو تہ یعنی ستاسو پلارانو تہ اودا خطاب ہغوی تہ او دہغوی نہ پس بہ ذریعہ دہفہ (یہودیانو) دہی کوم چہ ستاسو پہ زمانہ کنبہ موجود وو دہفہ انعاماتو ہغوی تہ خبرور کولہی شی کوم چہ دہغوی پلارانو تہ ور کرہی شوی وو۔ د اللہ تعالیٰ نعمتونہ وریاد ولود پارہ چہ ایمان راوری۔ د آل فرعون د (غلامی) نہ نہی خلاصہی در کرو چہ تاسو بہ ئی پہ دیر خراب عذاب سرہ تکلیف کولہی یعنی دیر سخت عذاب او جملہ د تہننگہ ضمیر نہ حال دہی ستاسو (نوی) پیدا شوی ہلکان بہ ئی ذبح کول۔ لَقَدْ تَوَاتَوْا دِمَاقِبِل نہ بدل دہی او ستاسو لونہ بہ ئی ژوندئی پریخودہی۔ بعض کاہنانو فرعون تہ د دہی وینا کولو د وجہی چہ بنی اسرائیلو کنبہ بہ یوہلک پیدا کیہی چہ ستاد حکومت د زوال سبب بہ جوہیری او دغہ عذاب یا خلاصہی ور کولو کنبہ ستاسو ذ رب د طرف نہ لونئی از میبست یا انعام دہی۔ او یاد کرئی ہفہ وخت چہ مونہ ستاسو د پارہ دریاب شلولہی وو تردہی چہ تاسو د خیل د بنمن نہ بہ تیختہ پہ ہغہی کنبہ داخل شونی او تاسو لہ نہی د غرقید لونہ خلاصہی در کرو او آل فرعون او د ہفہ قوم سرہ د فرعون مونہ غرق کرو او تاسو پہ ہغوی باندہی د دریاب یو خانی کیدل لیدلہی وو۔ او کلہ چہ مونہ موسیٰ علیہ السلام سرہ د مخلوہشتو ورخو وعدہ او کرہ (وَأَعِظْكَ) کنبہ الف او بغیر الف دوارہ قراخونہ دی چہ مونہ بہ د دغہ مودہی پورہ کیدو باندہی تورات در کرو۔ دہی د پارہ چہ تاسو پہ ہغہی باندہی عمل او کرئی بیا تاسو ہفہ سخی خیل معبود جوہی کوم چہ ستاسو د پارہ سامری جوہی کرہی وو۔ د موسیٰ علیہ السلام زمونہ د وعدہی مقام تہ د تلونہ پس او تاسو د ہفہ معبود جوہی ولو دوجہی نہ ظالمان جوہی شونی۔ د عبادت پہ غیر محل کنبہ ساتلو د وجہی نہ بیا مونہ تاسو معاف کرئی یعنی ستاسو گناہونہ مومعاف کرل د سخی معبود جوہی لونہ پس دہی د پارہ چہ تاسو پہ خیل خان باندہی زمونہ د نعمتونو شکر ادا کرئی او کلہ چہ مونہ موسیٰ علیہ السلام تہ کتاب تورات اوفرقان ور کرو داعطف تفسیری دہی

یعنی حق او باطل او ذہل او حلال او حرام پہ مینخ کنہی فرق کونکے دے دپارہ چے تاسو ددی پہ ذریعہ د گمراہی نہ ہدایت حاصل کرئی او کله چے موسیٰ علیہ السلام د خپل قوم ته چے د سخی عبادت نی کرې وو او فرمائیل ای زما قومہ تاسو سخی خپل معبود جوړ کړو په خپل خان باندې مو ظلم کړې دي. لہذا تاسو خپل خالق ته دہفہ سخی دعبادت نہ توبہ او کرئی. لہذا تاسو خپل مینخ کنہی یو بل قتل کرئی یعنی په تاسو کنہی خراب مجرم قتل کرئی دا قتل کول ستاسو دپارہ بہتر دی ستاسو د پیدا کونکي په نیز نوالہ تعالیٰ تاسو ته ددی توفیق درکړو او په تاسو باندې نی تورې اور سخی راو لیرل ی دے دپارہ چے په تاسو کنہی بعضی بعضو اونه لیدلې شی چے په ہفہ باندې ترس او خوری. تردی چے په تاسو کنہی قتل کړې شوی او یا زہ کسان و، نوالہ تعالیٰ ستاسو توبہ قبولہ کرہ بیشکہ ہفہ توبہ قبولونکي او رحم کونکي دي.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: عَالَمٌ مَّاسُوًّا دے اضافہ مقصد د یو سوال جواب دے.

سوال: عَالَمٌ مَّاسُوًّا د الله تعالیٰ ته وائی د بنی اسرائیلو پہ ماسوی د الله باندې د فضیلت نہ لازم راخی چے امت محمدیہ علیہ السلام باندې ہم فضیلت حاصل وی حالانکہ امت محمدیہ علیہ السلام پہ تلو امتونو کنہی غورہ امت دے.

جواب: د عالم نہ په ہفہ زمانہ کنہی موجودین مراد دے نہ چے مطلق موجودین.

قوله: عَذْلٌ پہ معنی د عوض، بدلہ، معاوضہ، انصاف، فدیہ، عدل پہ کسرہ د عین سرہ پہ معنی د مثل، ابو عمر او وئیل چے فتحہ او کسرہ سرہ یوشان معنی دہ.

قوله: وَلَا تُفَرِّقُوا دے د یو سوال جواب دے.

سوال: فَرَضَمِير د جمع مذکر دے نفس طرف ته راجع دے حالانکہ نفس مفرد دے. قوله: نفس، د ذکرہ لاندي النفس د دداخلیدو پہ وجہ عموم باندې دلالت کوی. او ددی پہ وجہ پہ نفس کنہی د جمعیت معنی پیدا شوې دہ.

جواب: نفس د عَمَادَتَا وئیل دے.

قوله: يَوْمَ تُنْفَخُ دَاوُودُ دے (ن) نہ مضارع جمع مذکر غائب صیغہ دہ ہغوی تاسو ته تکلیف درکوی، مجبورہ کوی دے.

قوله: يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ یعنی يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ بعضی ماقبل یعنی یسومولکم بیان دے خکہ چے متعدد او مختلف قسم تکلیفونو نہ دلته صرف د ذبح ذکر دے.

قوله: يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ استفعال نہ جمع مذکر غائب مضارع ہفہ ژوندی پریودی.

يَنْتَحِبُونَ اصل کنبی نَتَحَبُّونَ دُوو یا گانوسرہ وو رومی یا عین کلمہ او دویمہ لام کلمہ بہ رومی یا باندی کسرہ دشوار کید و وجہ نہ کسرہ حذف شوہ. دَدِ نہ پس د یاہ او حاء بہ مینح کنبی التقاء د ساکنینو اوشوہ د کوم د وجہ نہ چہ یاہ حذف کرہ شوہ او او و نیل شوش دی چہ تخفیف یاہ ثانیہ حذف کرہ شوہ او رومی یاہ تہ د واؤ بہ مناسبت سرہ ضمہ ور کرہ شوہ دہ. جینکونہ د مایؤل بہ اعتبار سرہ نساء سرہ تعبیر کرہ شوہ دی

قوله وفي ذلكم خبر مقدم دي بلاقين ريكظ عظيم مبتداء مؤخر دي.

قوله ألسامري، د سامری اصل نوم موسی دہ دا سرہ ولد الزنا وو د ہفہ مور د شرم او حیاہ د وجہ نہ ہفہ د یوغر بہ غار کنبی راورہ وو او د بدن نامنی د وجہ نہ ہی ہم بہ غار کنبی پری خودہ وو. حضرت جبرائیل علیہ السلام ددہ پالنے کرہ وہ.

موسى الذى رباه جبرئيل كافر وموسى الذى رباه فرعون مرسل

[ایاتونہ: ۵۵-۵۹]

{وَأَذَقْتُمُ} وَقَدْ خَرَجْتُمْ مَعَ مُوسَى لِيَتَغَلَّبُوا إِلَى اللَّهِ مِنْ عِبَادَةِ الْعِجْلِ وَسَمِعْتُمْ كَلَامَهُ {يَا مُوسَى لَنْ نَقْبِلَ لَكَ حَتَّى تَرَى اللَّهَ جَبْرًا} عَيْنًا؟ {فَأَخَذْتُكُمْ الصَّاعِقَةَ} الصَّيْحَةُ فَمُتُّمْ {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} مَا حَلَّ بِكُمْ {ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ} أَحْيَاكُمْ {مَنْ بَعْدَ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} بَعَثْنَا بِذَلِكَ {وَعَلَّلْنَا عَلَيْكُمْ الْقَمَارَ} سَتْرَنَاكُمْ بِالسَّحَابِ الرَّقِيقِ مِنْ غَرِّ الشَّمْسِ فِي آثِهِ {وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ} فِيهِ {الْمَنَّ وَالسَّلْوَى} هُنَا الرِّجَجِينَ وَالظَّيْرَ الثَّمَانِي بِنَخْفِيفِ الْجَبَمِ وَالْقَصْرَ وَفَلْنَا {كُلُّوْا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} وَلَا تَذَخِرُوا فَكُنْتُمْوَا الثَّغْمَ وَادْخَرُوا فَنَطَعَ عَنْهُمْ {وَمَا ظَلَمُونَا} بِذَلِكَ {وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} لِأَنَّهُ وَقَالَ عَنْهُمْ {وَأَذَقْنَا} لَهُمْ بَعْدَ خُرُوجِهِمْ مِنَ الْبَيْتِ {أَذْغَلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ} بَنَتِ الْمَغْدِسُ أَوْ أَرِيحَا {فَكُلُّوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا} وَأَيْضًا؟ لَا خَيْرَ فِيهِ {وَأَدْخَلُوا الْبَابَ} أَيْ بَابَهَا {مُتَّحِدًا} فَخُتِبِينَ {وَكُلُّوْا} مَنَالَتَا {حِطَّة} أَيْ أَنْ تَخْطَ عَنَّا خَطِيئَاتَا {تَقْرِ} وَفِي قِرَاءَةِ بَالِيَاءِ وَالتَّاءُ مَبْنِيَّةٌ لِلْمَفْعُولِ فِيهِمَا {لَكُمْ عَطَايَاكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ} بِالطَّاعَةِ لَوَانَا؟ {قَبِلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا} مِنْهُمْ {قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ} فَقَالُوا خَبْرٌ فِي شَفَرَةٍ وَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْنَانِهِمْ {فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا} فِيهِ وَضَعَ الظَّاهِرُ مَوْضِعَ الْمُضْمَرِّ مُتَّالِفَةً فِي تَفْصِيحِ شَأْنِهِمْ {وَجَزَا} عَذَابًا؟ طَاغُونَا؟ {مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ} بِسَبَبِ فِسْقَتِهِمْ أَمْ خُرُوجِهِمْ عَنْ الطَّاعَةِ فَهَلْكَ مِنْهُمْ فِي سَاعَةِ سُبُغُونَ الْعَا؟ أَوْ أَقْلَ

ترجمہ :- (یاد کریں) چہ کلہ تاسو موسی علیہ السلام تہ و نیلہ وو د کوم وختہ چہ تاسو موسی علیہ السلام سرہ د سخی د عبادت د عذر خواہنی د پارہ ذالہ تعالی طرف تہ وتلہ ونی او تاسو د ہفہ کلام اوریدلہ وو. ای موسی علیہ السلام مونہ بہ ہیغ کلہ مستاذ خبری یقین او نہ کرو ترکومی چہ مونہ بہ

بنکارہ پہ خپلو سترگو الله تعالى اونه وینو نو تاسو د بجلي گېز راگیر کړئ د څه په وجه چې تاسو مړه شوي. او څه چې په تاسو باندې تیر شو هغه تاسو لیدل. بیا مونږ تاسو ستاسو د مرګ نه پس ژوندی کړئ دې دپاره چې تاسو د دغه احسان شکرګذاری اوکړئ او مونږ په تاسو باندې د اوریځې سورې اوکړو. یعنی مقام تیه کښې د رقیق (زړنې) اوریځو په ذریعه د نمر د ګرمۍ نه حفاظت اوکړو او په هغه مقام تیه کښې ستاسو د پاره من اوسلوې درکړل او هغه ترنجبین او مرزان وو. د میم په تخفیف او الف مقصوره سره اومونږ تاسو ته اووئیل چې کوم پاک څیزونه مونږ تاسو ته درکړي دی هغه خورښی او ذخیره مه کړئ مګر هغوی د نعمت ناشکری اوکړه او ذخیره کول ئی شروع کړه د څه په وجه چې هغه څیزونه بند شو. او (ستاسو مشرانو) د دغه ذخیره اندوزئ په ذریعه هغوی په مونږ باندې ظلم اونه کړو بلکه پخپله هغوی په خپلو ځانونو باندې ظلم اوکړو ځکه چې د هغې ویاړ او نقصان هم په هغوی باندې پریوتونکې دې. او کله چې مونږ هغوی ته د مقام تیه نه د وتلونه پس وئیلې وو چې په دغه کلی بیت المقدس یا اریحا کښې داخل شئ او په هغې کښې چې څه غواړئ او د چرته نه غواړئ په کولاژ او آسانه سره خورئ په دې کښې هیڅ پابندی نشته مګر د دغه کلی په دروازه کښې (په عاجزئ سره) په تپته تپته داخلېږئ او وایئ چې زموږ درخواست د معافئ دې یعنی زموږ خطاګانې معاف کړئ مونږ به ستاسو خطاګانې معاف کړو او په یو قرامت کښې په یاه او تاه سره دې او دواړه صیغې د مجهول سره مونږ په نیکانو خلقو ته نور هم ورکوو د طاعت په سبب د ثواب خو چې کومه خبره هغوی ته خودلې شوې وه ظالمانو هغه په بله خبره کښې بدله کړه او حبه فی شعرة ئې اووئیل دتوبې دانې سره او په خپلو کناټو باندې راښکلو سره داخل شو آخر کار مونږ ظلم کونکو باندې، په دې کښې د ضمیر په ځانې اسم ظاهر راوړلې شوې دې د هغوی په تقبیح شان کښې مبالغه کولو دپاره د آسمان نه د طاعون عذاب نازل کړو د هغوی د فسق د وجې نه یعنی د هغوی د اطاعت نه د انحراف کولو د وجې نه. چنانچې هم هغه وخت په هغوی کښې اویا زړه یا (څه) کم هلاک شو.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ:

سوال: مؤمن به څه څیز دې؟

جواب: صاحب کشف وئیل دی چې مؤمن به دادې چې هم الله تعالى تاسره خبرې کوی اودا چې هم الله تعالى تاته تورات درکړې دې. اومحی السنه وئیلی دی چې مؤمن به دالله تعالى نبی دې.

سوال: تُوْمِنْ، متعدی بنفسه دي نو ددي په صله کښې لام څنگه دي؟

جواب: لام په معنی د اجل دي: اَنْیْ لَا تُؤْمِنُ لِأَجَلِکَ یعنی صرف ستا په وینا کولو سره به ایمان نه راوړو ترکومې پورې چې مونږ په خپلو سترگو باندې الله اونه گورو.
فوله: عیاناً، د جَزَء تفسیر په عملاً سره کولو کښې د یو سوال مقدر جواب مقصود دي.

سوال: جَزَء، د جَزَء بالقراءة مصدر دي. د کوم تعلق چې صوت یعنی آواز سره دي نو جَزَء د رؤیة په معنی کښې د استعمالولو څه وجه ده؟

جواب: جَزَء، د رؤیة په معنی کښې مجاز دي مناسبت په دواړو کښې ظهور تام دي.

فوله: صَاعِقَةً د بجلئ گرز، گرزاري.

فوله: فُتِمَ د فُتْم اضافه مقصد دي خبرې طرف ته اشاره کول دي چې د تَمُتْکُمْ عطف په مقدر باندې دي لهذا اوس دا اعتراض نه شی کیدې چې بعث خو بعد الموت کیږي او د اخذ صاعقه دپاره مرگ لازم نه دي، د جواب خلاصه داده چې د صاعقه سره د هغوی مرگ واقع شو.

فوله: أَلْقَامُ السَّحَابِ الرِّقِيقِ الأبيض. یعنی نرمه سپینه وریخ.

فوله: تیه، دشام اود مصر په مینځ کښې د یو وادئ نوم دي د کوم وسعت چې نهه فرسخه دي.

فوله: مَن د یو قسم شبنمی خوږې شیرې په شکل کښې څیزوو چې د شېبې به په پانډو باندې راجمع کیدو. مفسر علام دا په ترنجبین سره تعبیر کړې دي.

فوله: سَلَوَى د یو قسم مرغۍ ده چې د کونترې نه وړه او د چرچرې نه لویه وی په اوردو کښې هغې ته بتیر وائی اودې ته لوی او فارسی کښې ورته بیودنه وائی. قاموس کښې دی چې ددې واحد سَلَوَة دي. اخفش نه نقل دی چې ددې واحدنه دي اوریدلې شوې (لغات القرآن)

فوله: سُمَانِی، د سین په ضمه او الف مقصوره سره ددې جمع سمانات راځي. (ترویج الارواح)

فوله: مَضْمِن، په دې کښې اشاره ده چې مهمل حال دي، ای متواضعین

فوله: مَسَالَتِنَا جُطَّة په دې کښې اشاره ده چې جُطَّة دمبتداء محذوف خبر دي او جُطَّة کلمه د استغفار ده او په دې کښې د حذف هم ضرورت نشته.

سوال: جُطَّة لره د قولوا مقوله ولې اونه گرځوله حالانکه هم دغه ظاهر دی.

جواب: ڇڪه ڇي ڌ قول مقوله جملہ وی او جٹہ مفرد دي ڌڌي اعتراض نه ڌ بيج
 ڪيدو ڌپاره مآلتا ڌمبتدا محذوف جٹہ خبرگرخولي دي.
قوله: يَرْجُونَ عَلَىٰ لِسَانِهِمْ اِي مَمْنُونٌ عَلَىٰ اَذْنَانِهِمْ، يعني په ڪناتو باندې رابنڪونڪي.
 لسانه جمع ستو، سرين.

قوله: بسبب فسقهم دي ڪنبي اشاره ده ڇي عا ڪنبي باء سببه ده اوما مصدره دي.
 [اياتونه: ۶۰-۶۱]

{وَاذْكُرْ {اِذْ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ} اَيَ طَلَبَ الشُّفَا {لِقَوْمِهِ} وَقَدْ غَشِيُوا فِي آلِيهِ {فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ
 الْعَجْرَ} وَهُوَ الَّذِي فُرِّيَتْهُ خَفِيفٌ مُّرْتِعٌ كَرَّاسُ الرَّجُلِ رِخَامٌ اَوْ كَذَانٌ لِّفَضْرَتِهِ {فَالْفَجَرَتْ} انشَقَّتْ وَرَأَتْ
 {بَيْنَهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا} بِمَعْدِ الْأَسْبَاطِ {قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ} سَبْطٌ مِنْهُمْ {مَشَرَّيَهُمْ} مُوجِعٌ شُرَيْبُهُمْ فَلَا
 يَشْرِكُهُمْ فِيهِ غَيْرُهُمْ وَقُلْنَا لَهُمْ {كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَقْتُلُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ} خَالٌ مُّؤَكَّدَةٌ لِغَايِبِهَا
 مِنْ غَيْرِ بِكَسْرِ الْأَلْفَاظِ {وَأَذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامِهِ} اَيَ نَوْعٍ {وَاحِدٌ} وَهُوَ الْغَنَ
 وَالشَّلْوِي {قَادِرٌ لِّكَارِثِكَ يُخْرِجُ لَنَا} ذِيئًا؟ {هَٰذَا تَنْتَبِذُ الْأَرْضَ مِنْ} اللَّيْبَانِ {بَقَلْبًا وَقَاتِمًا وَقَوْمًا} جَنْطُهَا
 {وَعَدَسًا وَيَصْلَحًا} قَالَ {لَهُمْ مُوسَىٰ {أَسْتَبِيدُونَ} الَّذِي هُوَ أَذْكَى} أَخَسَ {بِالَّذِي هُوَ غَيْرُ} أَضْرَفُ
 أَنَا خُلُونَهُ بِذَلِكَ وَالْهَمْزَةُ لِلْإِكْرَارِ قَائِمًا أَنْ يَرْجِعُوا فَدَعَا اللَّهُ تَعَالَىٰ فَقَالَ تَعَالَىٰ {اهْبِطُوا} انْزِلُوا {مِصْرًا} مِنْ
 الْأَنْصَارِ {فَإِنْ لَّكُمْ} فِيهِ {مَا سَأَلْتُمْ} مِنَ الثَّابِتِ {وَضُرَيْتُ} جَعَلْتُ {عَلَيْهِمُ الدَّيْلَةَ} الدَّلُّ وَالْهَوَانُ
 {وَالسُّكْنَةُ} اَيَ اَثَرُ الْفَقْرِ مِنَ السُّكُونِ وَالْجَزْيِ لَهُمْ لِأَرْزَمَةٍ لَهُمْ وَإِنْ كَانُوا أَغْنِيَاءَ لَزِمُوا السَّرْعَمَ الْمَضْرُوبَ
 لِسُكْنِهِ {وَيَا قَوْمَا} رَجِعُوا {يَقْصِبُ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ} اَيَ الضَّرْبَ وَالْقَضْبَ {يَأْتَهُمْ} اَيَ بِسَبَبِ أَنَّهُمْ {كَانُوا
 يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ} كَرَّكَرًا وَتَخَصِي {يَقْبِرُ الْحَقُّ} اَيَ ظَلَمْنَا {ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا
 يَعْتَدُونَ} يَنْجَازُونَ الْخَذَّ فِي الْقَضَائِي وَكَرَّرَهُ لِلتَّكْيِيدِ

ترجمہ: اوھغه وخت ياد ڪرھ ڪوم وخت ڇي موسیٰ ﷺ خپل قوم ڌپاره ڌاويودعا اوغوشتله په
 داسي حال ڪنبي ڇي هغه په مقام تيه ڪنبي تڙي شو نومونو موسیٰ ﷺ ته حڪم اوڪرو ڇي
 خپله همسا (فلانڪي) ڪانڙي باندې اووهه اودا هم هغه ڪانڙي وو ڇي ڌ موسیٰ ﷺ ڪيڙي نئ
 اخستي وي اوتختيدلې وو (او، هغه ڪانڙي سڀڪ څلورگوته ڌ سڙي ڌ سڙه شان سپين
 رنگي نرم وو. حضرت موسیٰ ﷺ هغه په همساباندې اووهلو نو هغه اوشليدو اود قبيلود
 شمير مطابق ڌ هغه ڪانڙي نه دولس ڇيني جاري شوي. اود هغه هري پوي قبيلې خپله خپله چينه
 اوييوندله (يعني) ڌ خپلو اويوځائي اوييوندلو دي ڌپاره ڇي په هغي ڪنبي بل څوڪ شريڪ
 نه شي اومونږ هغري ته اووئيل ڇي ڌالله تعالیٰ درڪري شوي رزق خورئي او په ملڪ ڪنبي

فساد کولوسره مه گرځئی. «مفسدین» د خپل عامل نه حال موکده دې عثی ثاء مثله مکسوره نه ماخوځ ده په معنی د الکسد دې. اوهغه وخت یاد کړنی کوم وخت چې تاسو «موسیٰ علیهِ السلام» ته، وئيلي وو چې اې موسیٰ علیهِ السلام مونږ به په یو قسم خوراک باندې هیڅ کله اکتفاء اونه کړو چې هغه من او سلوی دی. لهدا ته د خپل رب نه دعا او غواړه چې زمونږ دپاره د زمکې نه راټوکیدونکي څیزونونه څه څیز پیدا کړی په ممآکنسې من بیانیه دې. «مثلاً» ساګ سبزی بادرنگ غنم مسور پیاز وغیره نو موسیٰ علیهِ السلام هغوی ته او فرمائیل آیا تاسو د اوچتې درجې څیز د ښکته درجې والا څیز په بدل کښې اخستل غواړئ یعنی د اعلیٰ په بدله کښې ادنیٰ اخستل غواړئ. او همزه د انکار دپاره دې مگر هغوی د «خپلې مطالبې» نه منع کیدو نه انکار او کړو. موسیٰ علیهِ السلام الله تعالیٰ نه دعا او غوښتله نو الله تعالیٰ او فرمائیل «بسه ده» په ښارونو کښې یوښار ته لار شئ ساګ وغیره څه چې تاسو غواړئ ملا ټپه شی. «تر دې چه» په هغوی باندې ذلت خواری محتاجی یعنی د محتاجی (قلبی) اثر فقر او ذلت مسلط کړې شو د کوم د وجې نه چې (قلبی) محتاجی په هغوی لازمه شوه سره ددې چې هغوی به مالداران ولې نه وی لکه څنگه چې د ټکسلی سکې دپاره تهپه لازمه وی اود الله تعالیٰ غضب ښی واخستو واپس شول اود ذلت مسلط کیدل اود الله تعالیٰ غضب اخستل واپس کیدل دا ځکه اوشو چې هغوی د الله تعالیٰ د آیاتونو انکار کولو. او نبیان به ښی ناحق په ظلم سره قتل کول. لکه زکریا علیهِ السلام او یحییٰ علیهِ السلام دا ځکه اوشو چې هغه خلقو نافرمانی کوله او په گناه کښې به د حد نه زیاتیدل. (اسم اشاره) د تاکید دپاره مکرر راوړې ده.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: اِسْتَقْبَلْتُكَ الْيَوْمَ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ، د ضرب، عام او معروف معنی وهل او ضرب لگول دی. د قَرَبَ معنی د تګ په هغه وخت کښې راځی کله چې د دې صله فی راځی. لهدا کومو حضراتو چې په غریباندې د تللو ترجمه کړې ده (لکه چې سرسید احمد خان کړې ده) نودا ترجمه چې څنگه د لغت او زبان د قواعدو خلاف ده دغه شان د تاریخ هم بالکل مخالف ده.

قوله: اَلْحَجَرَ کَیْدِیْ شِیْ چې یو خاص کانړې مراد وی لکه څنگه چې د مفسر علام هم دغه راښی ده نو په دې صورت کښې به الف لام د عهد دپاره وی اودا هم احتمال دې چې یو معین کانړې مراد نه وی په دې صورت کښې به الف لام د جنس وی د معجزې دپاره دا زیات مناسب دی.

قوله: فَفَرَّقَهُ، ددې په مقدر منلو کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې فافجرت کښې فاف فصیحه ده او الفجرت په محذوف باندې مرتب دې. اِنْفَجَرَتْ اِنْفَجَارَ نه مشتق دې ددې معنی د

شیلدلو او بهیدلو ده.

قوله: كُلُّ أَكْثَبٍ دَکَل نه کل افرادی مراد دی بالنسبة الى الاساط نه چې کل مجموعی.

قوله: تَقْتَوَادَا دَعَا تَقْتَوَا (ن) او عَشِي يَعْنِي (س) نه نهی د جمع مذکر حاضر صیغه ده. یعنی تاسو فساد مه خوروی.

قوله: حَالٌ مُّوَكَّدَةٌ لِعَامِلِيهَا دَا دَیو سوال جواب دې.

سوال: حال په ذوالحال کښې په معنی زانده (دزیات په معنی) باندې دلالت کوی چې دلته مفقود دې ځکه چې کومه معنی دَعَا ده هم هغه معنی د مفسدین ده.

جواب: دمعنی زیاتوالې په حال مشغله کښې ضروری وی نه چې په مؤکده کښې اودا حال مؤکده دې.

قوله: موضع شرب، د مُتَرَبِّ تفسیر موضع شرب سره کولوکښې اشاره اوکره چې الشرب ظرف دې نه چې مصدر میمی ځکه چې دمصدر په صورت کښې ئې معنی صحیح نه ده. کسلا یعنی.

قوله: نَوْعُ مِنْه دَدې جملې د اضافې مقصد د یواشکال جواب دې.

انکشاف: دَ بَنِي إِسْرَائِيلَ خوراکونه دوه وو مَنْ او سَلَوَى نَوَالله تعالیٰ علی طعام واحدې ولې اوفرمائیل؟

جواب: دَ وحدت نه مراد وحدت نوعی دې نه چې فردی اودا دتعدد منافی نه دې ځکه چې په عرف کښې وئیلې شی چې خوراک ډیر مزیدار وو سره دَدې چې مختلف قسم خوراکونه وی.

قوله: شَيْئًا په مقدر منلو کښې اشاره ده چې مِنْ تبعیه ده، نه چې بیانیه او روستونی مِنْ بیانیه دی. شَيْئًا، چې د تَجَرِب مفعول به دې مقدر منلو سره د یواشکال جواب ورکړې دې.

انکشاف: دوه حرف جر چې د یوې معنی وی بغیر د عطف دیو فعل سره متعلق کول صحیح نه دی لکه چې فَمَاتَنَتْ او مِنْ بَلِيَّتَا کښې دواړه تَجَرِب لښا سره متعلق دې.

جواب: دواړه مِنْ په یوه معنی کښې نه دی رومې تبعیه دې او دویم بیانیه.

قوله: بَقْلَهَا، دا د مانه د حرف جر په اعاده سره بدل دې. بَقْلٌ د دې جمع بقول ده. هر هغه نبات ته وائی په کوم کښې چې تنانه وی فَيُؤَادُ بادرنگ واحد فَيُؤَادُ.

قوله: فَوَرَمْنَم اوبه هره هغه غله د کومې نه چې روغتی جوړیدې شی. عَدَس مسور، بَقْل پیاز.

قوله: بَأُوْءِ سِرِّهِ ماضی جمع مذکر غائب هغه واپس شو، او هم ددې نه دې بَأُوْءِ الْمَاضِي رَجَعَ إِلَى الْمَنْزِلِ

قوله: مِنَ الْمَاضِي أَيُّ بَلَدٍ كَانَ مِنَ الشَّامِ دلته دَمَصْرِهِ مراد یوم مخصوص ښار نه دې اونه معروف ښار مَصْرِدې مطلب دا چې د شام دَمَلِك کوم یو کلی ته هم لار شې دَمَصْرًا تنوین تنکیر هم دې طرف ته اشاره کوی.

قوله: جُعِلَتْ دَ ضَرْبَتْ تفسیر نې په جُعِلَتْ سره کولو کښې اشاره او کړه چې په دې کښې استعاره تبعیه په معنی د لزوم ده او دا د دوی د ذلیل کیدو د طرف ته اشاره ده.

قوله: السَّكَنَةِ محتاجی.

قوله: اثر الفقر، أثر مضاف محذوف منلوسره اشاره او کړه چې نفس فقر مراد نه دې بلکه لازم فقر کوم چې ذلت دې مراد دې. گنې په هغوی کښې ډیر خلق غنیان هم وو او نن هم دې مگر د غنا تعلق د مال او دولت سره نه دې بلکه قلب سره دې که قلبی غنا حاصله نه وی نو ددې مصرعې مصداق به وی. **آءَا كُنْتُمْ تُرْجَوْنَ**

قوله: ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا، ذلك مشار الیه ضرب ذلت او غضب دې. سوال پیدا شوې دې چې مشار الیه دوه دی او اسم اشاره مفرد دې.

جواب: مشار الیه مذکور په معنی کښې دې لهذا هیڅ اشکال نشته.

[ایاتونه: ۶۲-۶۶]

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا} بِالْإِنِّيَاءِ مِنْ قِتْلٍ {وَالَّذِينَ هَادُوا} هُمُ الْيَهُودُ {وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ} طَائِفَةٌ مِنَ الْيَهُودِ أَوْ النَّصَارَى {مَنْ آمَنَ} مِنْهُمْ {بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} فِي زَمَنِ نَبِيِّنَا {وَعَمِلَ الصَّالِحَاتِ} بِشَرْحِهِ {فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ} أَيْ ثَوَابُ أَغْفَالِهِمْ {عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} رُوعِي فِي صَبْرِ آمَنَ وَغَمَلٍ لَفْظٌ مِنْ وَفِيمَا بَعْدَهُ مَعْنَاهُ {وَأَذْكُرْ} {إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} غَدَكُمْ بِالْفِعْلِ بِنَا فِي النُّزْوَةِ {وَأَفْذَرْنَا} {رَفَعْنَا قُورَيْشَهُمْ} الْجَبَلِ الْفُتَيْخَةَ مِنْ أَصْلِهِ عَلَيْكُمْ لَمَّا آمَنْتُمْ قَوْلَهَا وَلَكِنْ {عُدُّوْا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} بِجِدِّ وَاجْتِهَادٍ {وَأَذْكُرُوا مَا فِيهِ} بِالْفِعْلِ بِهِ {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} الثَّارُ أَوْ الْقَوَامِي {لَمَّا تَوَلَّيْتُمْ} أَغْرَضْنَاهُ {مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} الْبَيْتِ غَزِ الطَّاعَةِ {فَلَوْلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ} لَكُمْ بِالنُّزْوَةِ أَوْ تَأْخِيرِ الْقَدَابِ {لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ} الْهَالِكِينَ {وَلَقَدْ} لَمْ نَسْمَعْ {عَلَيْتُمْ} غَرَضْنَاهُ {الَّذِينَ اسْتَفْزَوْا} تَجَاوَزُوا الْحَدَّ {مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ} بِصَيْدِ السَّمَكِ وَقَدْ نَهَيْتُمْ عَنْهُ وَهَمَّ أَهْلُ الْبَيْتِ {فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِرِينَ} مُتَغَيِّبِينَ لَكُنُوا وَعَلَكُوا بِغَدِّ لَلَّاهِمْ {فَجَعَلْنَاهَا} أَيْ بَلَاةً الْفُتُوحَةَ {تُكَلِّمُ} عِزَّةً خَافِيَةً مِنَ الرِّكَابِ بِطَلْعِ غَبْلُوا {لِيَايِسِينَ بِدِينِهِمَا وَمَا خَلَقَهَا} أَيْ بِالْأُمِّ الَّتِي فِي زَمَانِهَا وَبَعْدَهَا {وَمَوْعِظَةٍ لِلْمُتَّقِينَ} اللَّهُ وَخَمُّوا بِالذِّكْرِ لِأَنَّهُمْ الْمُتَنَفِّحُونَ بِخِلَافِ غَيْرِهِمْ

ترجمہ: بیشک ہفہ خلق چي په سابقه انبياء کرامو عليهم السلام باندې ايمان راوړو (يعني مسلمانان، يهود نصاری او صابی (اوصابی) هم د يهودو اونصاری يوه فرقه ده په دوی کښې چې څوک هم په الله اوپه ورځ د قيامت د نبی په زمانه کښې ايمان راوړی اوډهغوی د شريعت مطابق نيک عمل کوی ډهغوی اجر يعني ډهغوی د اعمالو ثواب د هغوی رب سره دې اوډهغوی دپاره به نه څه ويړه وي او نه غم، د آمن او غل په ضمير کښې د من لفظ رعايت دې اوډدې په مابعد کښې من دمعنی رعايت دې او هغه وخت ياد کړه کله چې مونږ تاسو نه د تورات په احکامو باندې د عمل کولو عهد اخستي وو کوم وخت چې مونږ په تاسو باندې کوه طور راوچت کړو (يعني) د بيخ نه راويستلو او په تاسو باندې زورند کړو کوم وخت چې تاسو د تورات د قبلولونه انکار کړې وو اومونږ ونيلی وو چې کوم کتاب مونږ تاسو ته درکړې دا کلک اونيسي یعنی په کوشش اومحنت سره اوچې کوم احکام په دې کښې درج دی په هغې باندې عمل کولو په ذريعه هغه ياد ساتی دې دپاره چې تاسو د اور (دوڅ يا گناه نه بچ شئ) (مگر) بيا تاسو د دغه عهد د طاعت نه واوړيدئ. بياهم که چېرې په تاسو باندې دتوبې اوډ عذاب د تاخير په ذريعه دالله تعالی فضل او رحمت نه وو شوې نو تاسو به په نقصانيانو (يعني) د هلاکيدونکو نه کيدئ او يقيناً تاسو د هغه خلقو باره کښې پوهېښي چا چې په تاسو کښې د هغې د ورځې باره کښې دکبانو ښکار کولو سره د حد نه تجاوز اوکړو. حالانکه مونږ هغوی ددې نه منع کړي وو او هغوی د ايله اوسيدونکی وو. نومونږ ډهغوی دپاره حکم اوکړو چې ذليل او شرلې شوې ييزوگان جوړ شئ نو هغوی ټول ييزوگان شو. او درې ورځې پس هلاک شو. نومونږ دا سزا موجوده او راتلونکي کسانو يعني ډهغوی او هغوی پسې شاته خلقو دپاره (سامان) عبرت يعني د هغوی په طرز عمل کولونه منع کيدونکی جوړ کړل. اوډ الله تعالی ويړه لرونکو دپاره نصيحت جوړ کړو او متقين د تخصيص وجه داده چې هم دغه خلق ددې نه استفاده کوی په خلاف د هغوی نه علاوه

د قيوداتو فوائد اوتسهيل

قوله: هَآؤَآ، اى دَخَلُوا الْيَهُودِيَّةَ، هَآؤَآ ماضى جمع مذكر غائب معروف، يهودى مذهب نى اختيار کړو. (ن) هَؤَآ توبه کول يهودى کيدل، د سخى د عبادت نه توبه کولو د وجې يهوديان ياديدل، هَؤَآ د يهوديانو جماعت، الهود که چېرې عربى دې نو هَآَ نه ماخوذ دې په معنى د تاب، چونکه دغه خلقو دخپلو خانونو په قتل کولو سره د سخى د عبادت نه توبه کړې وه په دې وجه دا خلق يهوديان ياديدل اوکه چېرې عجمى وي نو په دې صورت کښې دحضرت يعقوب عليه السلام مشر خوښ يهوذا طرف ته به نسبت شى د تعريب په وخت دال په دال سره بدل کړې شو کوم چې د معربين عام عادت دې.

قوله: النصاری، دا د نَصْران جمع ده په دې کښې یا نسبتي ضرور استعمالیږي. وئیلی شی منع کیدل، نصرانی، امرأة نصرانية، نصاری وجه تسمیه خویا داده چې هغوی وئیلی وو نحن انصار الله یا نَصْران نومې یا ناصره نومې کلی طرف ته نسبت کولوسره نصرانی یادیدل (اعراب القرآن، لغات القرآن)

قوله: الصَّابِرِينَ دا د صابى جمع ده او صَبَافِلان نه ماخوږ دې چې د دین نه خارج شی د بعضې مفسرینو داخیال دې چې صابى د ستورو عبادت کونکو ته وائی. ابواسحاق صابى کاتب شاعر تعلق هم د هغه قوم نه وو. دبعض مفسرینو خیال دې چې دې خلقو دهر دین او عقیدې نه څه نا څه اخستې وو. دغه شان دا جدا جدا شو مفسر علام طائفة من اليهود والنصارى وئیلوسره دې طرف ته اشاره کړې ده.

قوله: فی زمن نبینا ددې عبارت د اضافه مقصد د یواشکال جواب دې.

انکال: پورته افرمائیلې شو اِنَّ الَّذِیْنَ آمَنُوا او بیا افرمائیلې شو اَمَنَ بِاللّٰهِ وَالْیَوْمِ الْآخِرِ د دواړو مفهوم هم یو دې نو ددې تخصیص بعد التعمیم څه ضرورت دې؟

جواب: د دواړو مصداق جدا جدا دې د اِنَّ الَّذِیْنَ آمَنُوا مصداق هغه خلق دی چې په زمانه فترت (وقفه) کښې ایمان راوړو لکه ورځه بن نوفل بحیرا راهب، سلمان فارسی عليه السلام وغیره په دوی کښې بعضو د حضور پاک زمانه هم لیدلې اوبعضې د حضور پاک د بعثت نه وړاندې وفات شوی وو هم ددې طرف ته اشاره کولو دپاره علامه سیوطی رحمته الله علیه بالاتباع من قبل فرمائیلی او مَنْ اَمَنَ بِاللّٰهِ نه هغه خلق مراد دی چې د حضور پاک په زمانه کښې ئی هم په حضور پاک باندې ایمان راوړې. ددې نه معلومه شوه چې د دواړو په مصداق کښې مغایرت دې لهدا د تکرار اشکال ختم شو. اوهم ددغې مغایرت د بیان دپاره د بل آیت په تشریح کښې فی زمن نبینا افرمائیلې شو.

سوال: مَنْ اَمَنَ او مَنْ غَلَبَ کښې دضمیر مفرد مرجع مَنْ دې او فَلَمَّا اَمَرَهُمْ کښې هم ضمیر جمع مرجع هم مَنْ دې کوم چې صحیح نه دې.

جواب: مفسر علام نونى فی فهمی الهم اضافه کولوسره هم ددې سوال جواب ورکړې دې مطلب دادې چې په اول کښې دَمَنْ د لفظ رعایت دې اوپه دویم مَنْ کښې معنی رعایت دې. داخبره یاد ساتنې چې د مَنْ لفظ په اعتبار سره مفرد او دمعنی په اعتبار سره جمع دې.

قوله: وَكَذَرَفَعْنَا: کَذ مقدار منلوسره اشاره اوکړې شوه چې واو حالیه دې نه چې عاطفه او وَفَعْنَا د کَذ تقدیر سره اَمَرَهُمْ نه حال دې نه چې معطوف. ځکه چې دامام شافعی رحمته الله علیه په

نیز معطوف علیہ او معطوف کنبی ترتیب ضروری دے حالانکہ رفع طور مقدم دی او اخل
مباق مؤخر

قوله: بالعمل، بالعمل اضافہ کولوسرہ اشارہ اوکرہ چې د ژبې ذکر کافی نه دي بلکه
مقصد عمل دي مطلب دادي چې نعمتونه شميرل مقصد نه دي عمل مقصد دي

قوله: النار والمعاصي، دي کنبې اشارہ ده چې د تَقْوَتِ مفعول النار يا المعاصي محذوف
دي دا تنزيل المتعدي بحالہ الارادۃ قبيل نه نه دي.

قوله: نكال جمع آنکال بيرئى ته وائى لازم د منع په توگه باندې عذاب او مته کنبې
استعماليري.

[اياتونه: ۶۷-۷۱]

{وَاذْكُرْ {إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ} وَقَدْ قِيلَ لَهُمْ قِيلَ لَا يَنْفِرُ فِتْلَهُ وَسَلَوَهُ أَنْ يَنْفِرَ اللَّهُ أَنْ يُبَيِّنَهُ لَهُمْ
فَدَعَاهُ {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً قَالُوا أَتَذْبَحْنَا بَقْرَةً؟ بَنَّا حَنْثٌ ثَجِبْنَا بِمِثْلِ ذَلِكَ {قَالَ
أُتُوذْ} اَنْتَع {بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ} الْمُسْتَهْزِئِينَ فَلَمَّا عَلِمُوا أَنَّهُ عَزَمَ {قَالُوا أَذْغُرْ لَكَ تَارِكٌ لَنَا مَا
هِيَ} {أَيَّ مَا يَنْتَهَى} {قَالَ} {مُوسَى {إِنَّهُ} {أَيَّ اللَّهِ {يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا قَارِضُ} نَبَتْ {وَلَا يَكْرُ} صَبِيْرَةٌ
{عَوَانُ} {بَيْنَ ذَلِكَ} {الْمَذْكُورُ مِنَ السِّبَنِ} {قَالَ فَعَلُوا مَا تَأْمُرُونَ} بِهِ مِنْ ذَنْبِنَا {قَالُوا أَذْغُرْ لَكَ تَارِكٌ
يُبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْنَهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقْبِرْ لَوْنَهَا} شَدِيدَ الصُّفْرَةِ {كُنْتُمْ تَظَاهِرُونَ} إِنَّهَا يَخْبِيهَا أَيْ
نَعْجِيْهِمْ {قَالُوا أَذْغُرْ لَكَ تَارِكٌ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ} أَسَانِيَةً أَمْ غَامِلَةً {إِنَّ الْبَقْرَ} أَيْ جَنْسَهُ الْفَنُوتُ بِنَا ذِكْرُ
{تَشَابَهَ عَلَيْنَا} لِكُفْرَتِهِ فَلَمْ يَهْدِدْ إِلَى الْمَقْصُودِ {وَلَا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمَهْتَدُونَ} إِنَّهَا وَفَى الْخَبِيثِ لَوْ لَمْ
يَسْتَنْتُوا لَمَا بَيَّنَّتْ لَهُمْ لِأَخْرِ الْأَبَدِ {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولُ} غَيْرَ مَذْلُومَةٍ بِالْفَعْلِ {تُثِيرُ الْأَرْضَ}
تُثْلِبُهَا لِلزَّرْعَةِ وَالْجُمْلَةِ صِفَةُ ذَلُولٍ دَاخِلَةٌ فِي الثَّمِي {وَلَا تُسْقِي الْحَرْثَ} الْأَرْضُ الْمُهَيَّأَةُ لِلزَّرْعَةِ {مُسَلَّمَةٌ}
مِنْ الْعُيُوبِ وَأَثَارِ الْعَمَلِ {لِأَشْيَةٍ} لَوْ أَنَّ {فِيهَا} غَيْرَ لَوْنَهَا {قَالُوا الْآنَ جِئْتُ بِالْحَقِّ} نَطَقَتْ بِالْبَيِّنَاتِ الثَّامِ
فَطَلَبُوا فَوَجَدُوهَا عِنْدَ الْفَتَى الْبَارِ بِأَمْرِ فَاشْتَرَوْهَا بِمِلءٍ مِنْ سِكِّهَا ذَهَبًا؟ {قَدْ يَجْعَلُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ} {إِفْلَاءً
لِنَفْسِنَا وَفَى الْخَبِيثِ لَوْ دَخَلُوا أَيْ بَقْرَةً كَانَتْ لِأَجْزَائِهِمْ وَلَكِنْ شَدُّوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ فَشَدَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ

ترجمہ:- او هغه وخت یاد کرہ کلہ چې موسیٰ علیہ السلام خپل قوم ته او وئیل او د هغوی نه څوک سرې
قتل شوې وو او د هغه د قاتل پته نه لگیده. هغه خپلو حضرت موسیٰ علیہ السلام ته درخواست
اوکړو چې تاسو د الله تعالی نه دعا وغواړئ چې هغه قاتل ښکاره شی حضرت موسیٰ
علیہ السلام دعا وغوښتله (او وئیل الله تعالی تاسو ته د یوې غوا د ذبح حکم درکړی نو هغوی
اوئیل ولې ته مونږ پورې توبې کوې یعنی زموږ مسخرې جوړه وې چې دا قسم جواب
راکړئ؟) حضرت موسیٰ علیہ السلام او وئیل زه د الله تعالی پناه غواړم چې د جاهلانو په شان خبرې

او کرم (یعنی) تروقو کونکو کنبی شمیرشم. کله چې هغوی پوهه شو چې هغه حقیقت وائی (توقې نه کوی) نو وې وئیل تاسو زموږ دپاره د خپل پروردگار نه دعا او کړه چې هغه موږ ته دغه (غوا) باره کنبی څه (تفصیل) اوښائی چې دهغې عمر څه وی؟ (موسی علیه السلام) او فرمائیل چې الله تعالی فرمائی چې هغه به نه بودی وی او نه بهې (بلکه) د درمیانه عمر وی لهدا (ذبیح) کوم حکم چې تاسو ته درکولې شی هغه او کړی. ییائی او وئیل د خپل رب نه دا نور تپوس او کړه چې دهغې رنگ څنگه به وی؟ (حضرت موسی علیه السلام) او فرمائیل چې الله تعالی فرمائی چې هغه د ډیر شوخ رنگ زیره وی کتونکو ته دهغې د خوبیانو د وجې نه یعنی (ناظرین) په حیرانتیا کنبی واچوی هغوی یی او وئیل چې خپل رب نه صفا صفا تپوس او کړه چې موږ ته اوښائی څنگه (غوا) مطلوب ده؟ په څنګل کنبی خریدونکې به وی که ساتلې شوې (کورنۍ) ییشکه د مذکورہ صفتو د غوا په تعیین کنبی زموږ شک پیدا شوې ددې صفت (جنس) غواگانې په کثرت سره کیدو د وجې په کوم سره چې موږ مقصد ته رسیدې نه شو (موسی علیه السلام) او فرمائیل هغه وائی چې داسې غوا دې وی چې د هغې نه خدمت نه وی اخستی شوې په کار کنبی استعمال شوې نه وی نه په زمکه اړولو کنبی استعمال شوې وی چې زمکه د زمیندارنې دپاره اړولې را اړولې شی او ټول (تشر الارض، ذلول) صفت دې کوم چې دنفی لاندې داخل دی او نه دې اوبه خور کړې وی یعنی هغه زمکه کومه چې د فصل دپاره تیاره کړې شوې وی دعیبونو و د کرد نسانانو نه صحیح سالمه وی او په دې کنبی دهغې د (اصلی) رنگ نه علاوه هیڅ داغ نه وی نووئی وئیل چې اوس تا صحیح پته اوخودله یعنی پوره وضاحت دې او کړو. نو هغوی ددې لټون شروع کړو نو هغه ئی یوځوان سره اولیدله چې د خپلې مور حکم سنونکې وو دې خلقو دغه غوا دهغې د خرمن د سرو زرو نه د کولویه عوض واخستله ییاهغوی دا ذبیح کړه گنی هغوی ددې دومره قیمتی کیدو د وجې داسې کونکې نه معلومیدل. په حدیث تریف کنبی دی چې که هغوی کومه یوه غوا هم ذبیح کړې وه نو دهغوی دپاره به کافی کیدله لیکن هغوی پخپله په خپل ځان باندې سختی او کړه نوالله تعالی هم په هغوی باندې سختی او کړه.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله بَقَرَةً بَقَرَةٌ اطلاق سره ددې چې په نر او ماده دواړو باندې کیږي مګر دلته ترې نه ماده مراد ده. بَقَرَةٌ بَقَرَةٌ مشتق دې د کوم معنی چې شلول دی چونکه دا زمکه اړه وی په دې وجه دې ته بقرة وائی.

قوله مَرْوًا، مَرْوًا، تفسیر مَرْوًا سره کولو کنبی اشاره او کړه چې مَرْوًا مصدر په معنی د اسم مفعول دې.

قوله: مَا يَشَاءُ، مَا يَفَسِّرُ بِه مَا يَشَاءُ سرہ کولو کنبی اشارہ او کرہ چې مَا اگر چې ماہیت نہ ذ سوال کولو و پارہ راخی مگر دا قاعدہ کلیہ نہ دہ بلکه اکثریہ دہ.

قوله: فَارِضٌ، بودنی.

سوال: فارض، د بقرہ صفت دې لہذا فارضہ، کیدل پکار دی.

جواب: مفسر علام فارض تفسیر منہ سرہ کولو کنبی اشارہ کرې دہ چې دا منہ نوم دې نہ چې د بقرہ صفت فارض، فَرْض نہ اسم فاعل دې ددې معنی خیرل شلول او ارتول دی. دلته فارض نہ هغه غوا یا غوثې مراد دې چې خپلہ خوانی نی تیرہ کرې وی بوہ والی نہ رسیدلې وی یا د بوہ والی د وجې نہ د هغې غائبونہ وتلې وی.

قوله: عَوَازٌ، متوسط درمیانه عمر جمع عَوْتُ تخفیفاً د واؤ ضمہ حذف کرې شوې دہ.

قوله: فَأَيُّ تَزْيِيرٍ د تاکید په توگہ د تیز زیر د پارہ راوړلې شی. أَصْفَرُ فَأَوْدَ تیز تور د پارہ و نیلې شی. أَسْوَدُ حَالِكٌ اود تیز سپین د پارہ په تاکیدی توگہ راوړلې شی. ابيض بَقٌ اود تیز سور د پارہ په تاکیدی توگہ سرہ و نیلې شی احمراء اود شین د پارہ اخضر ناہو د لغات القرآن درویش

قوله: لَا ذَّلُولٌ، ای لَا تُذَلِّلُ لِلْعَرَاةِ یعنی کومہ چې د زمیندارنی په کار روزگار کنبی نہ وی استعمال کرې شوې.

قوله: غَيْرُ مُذَلَّلَةٍ، بالعمل ددې اضافه نہ د مفسر علام مقصد د یو سوال جواب دې

سوال: لَا ذَّلُولٌ د بقرہ صفت دې حالانکہ حرف نہ صفت واقع کیدې شی اود صفت جزء لہذا د لَا ذَّلُولٌ صفت واقع کیدل صحیح نہ دی.

جواب: لایہ معنی د غَعْدِ دې لہذا اوس ہیخ اشکال نشته. (ترویج الارواح)

قوله: الْجِلَّةُ صفة ذلول یعنی (تلذیل الارض) ذَّلُولٌ صفت دې او د لاندې داخل دې ای لائق الارض.

قوله: شِیۃ داغ، نشان د یورنگ په خاروی کنبی د بل رنگ داغ، چټہ په اصل کنبی وشہ رو واؤ حذف کرې شولکہ چې عَنۃ او رنگہ کنبی او حذف شوې واؤ په عوض آخرہ کنبی ها لاحق کرې دہ جمع فِیَاتٌ.

قوله: مُسْكِبًا، مسک خرمن جمع مُسَوِّكٌ.

[ایاتونہ: ۷۲-۷۷]

{وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا ۖ فَاِذَّارْتُمْ} فِيهِ اِذْغَامُ الدَّالِّ فِي التَّاءِ اُنْی تَخَاصُّنُمْ وَقَدْ اَفْتَضْتُمْ {فِيهَا وَاللّٰهُ خَفِيْرٌ} مَظْهَرُ {مَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ} مِنْ اَمْرٍا وَهَذَا اِغْتِزَاضٌ وَهُوَ اَوَّلُ الْقِصَّةِ {فَقُلْنَا اٰمُرِيْوْهُ} اُنْی الْفَعْلُ {بِبَعْضِهَا} فَضَرَبَ بِسَبَابِهَا اَوْ عَجَبَ ذَنْبَهَا خَفِيْجٌ وَقَالَ قَتَلْنِيْ فَلَانَ وَلِلّٰهِ لَانْهِيْ عَقَبَهُ وَمَاتَ فَخَرَمَا الْمَبْرَاطَ وَلِيْلًا لَّالِ تَعَالٰی {كَذٰلِكَ} الْاِخْتِاءُ {يُخَيِّبُ اللّٰهُ الْمُوْتٰى وَيُرِيْكُمْ اٰیٰتِهٖ} دَلٰلِلٌ لِّذَرَّتِهٖ {لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ} تَنْذِيْرٌ تَنْذِيْرٌ فَتَعْمَلُوْنَ اَنْ الْاَقْدَارَ عَلٰی اِخْتِاءِ نَفْسٍ وَّاجِدَةٍ قَادِرٌ عَلٰی اِخْتِاءِ لُفُوسٍ كَثِيْرَةٍ قَتْلُ مَوْتٍ {ثُمَّ قَسَتْ قُلُوْبُكُمْ} اَبَتْهَا الْيَهُودُ صَلَّتْ عَنْ قَبُولِ الْحَقِّ {مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ} الْمَذْكُوْرُ مِنْ اِخْتِاءِ الْفَعْلِ وَمَا قَبْلَهُ مِنَ الْاٰیٰتِ {فَبٰی} كَلِمَةُ الْحِجَارَةِ فِي الْقِسْوَةِ {اَوْ اَشَدَّ قِسْوَةً} مِنْهَا {وَلَنْ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَّا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ} وَمِنْهَا لَمَّا يَتَفَقَّ {فِي اِذْغَامِ التَّاءِ فِي الْاَسْلِ فِي الشَّيْنِ} فَتَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَلَنْ مِنْهَا لَمَّا يَتَبَطِّحُ {يَنْزِلُ مِنْ غُلُوٍّ اِلٰی اَسْفَلٍ} {مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ} وَقُلُوْبُكُمْ لَا تَنَاقَرُ وَلَا تَلِيْنُ وَلَا تَخْشَعُ {وَمَا اللّٰهُ بِعَاقِلٍ} عَمَّا تَعْمَلُوْنَ {وَاِنَّمَا يُؤَخِّرُكُمْ لِيُفَكِّمَكُمْ} وَفِي قِرْآءَةٍ بِالتَّحْنَانِ وَفِيهِ الْاَضَاطُ عَنْ الْخَطَابِ {اَفَتَطْمَعُوْنَ} اِيْهَا الْمُؤْمِنُوْنَ {اَنْ يُّؤْمِنُوْا لَكُمْ} اُنْی الْيَهُودُ {وَقَدْ كَانَ فَرِیْقٌ} طَافِقَةٌ {مِنْهُمْ} اَخْبَارُهُمْ {يَسْمَعُوْنَ كَلَامَ اللّٰهِ} فِي التَّوْرَةِ {ثُمَّ يَخْرُجُوْنَ} يَخْرُجُوْنَ {مِنْ بَعْدِ مَا عَقِلُوْهُ} فَهَمُوْهُ {وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ} اَنْهُمْ مُفْتَرُوْنَ وَالتَّهْزِئَةُ لِلْاِنْتِكَارِ اُنْی لَا تَطْمَعُوْا فَلَهُمْ سَابِقَةٌ بِالْكَفْرِ {وَإِذْ قَالُوا} اَي مَنَافِقُوا الْيَهُودَ {الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قَالُوْا اٰمَنَّا} بِاَنْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ نَبِیٌّ وَهُوَ الْبَشَرُ بِهٖ فِي كِتَابِنَا {وَإِذَا خَلَا} رَجَعَ {بَعْضُهُمْ اِلٰی بَعْضٍ} قَالُوْا {اُنْی رُوْسَاؤُهُمُ الْاٰیْمٰنُ لَمْ يَنَاقِفُوْا} لِمَنْ نَاقَفَ {اَحَدٌ لِّمَوْثِقِهِمْ} اُنْی الْمُؤْمِنِيْنَ {يَمَاقِفُ اللّٰهُ عَلَیْكُمْ} اُنْی عَزَقَكُمْ فِي التَّوْرَةِ مِنْ نَفْتِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ {لِيَخَاجُوْكُمْ} لِيَخَاصُّوْكُمْ وَاللَّامُ لِلْمُتَبَيَّرَةِ {بِهٖ عِنْدَ رِیْكُمْ} فِي الْاٰخِرَةِ وَيَقْبِضُوْا عَلَیْكُمْ الْحُجَّةَ فِي تَرْكِ اَتْبَاعِهِ مَعَ عِلْمِكُمْ بِصِدْقِهِ {اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ} اَنْهُمْ يَخَاجُوْنَكُمْ اِذَا خَذَلْتُمُوْهُمْ فَتَنْتَهُوْا قَالَ تَعَالٰی {اَوَلَا يَعْلَمُوْنَ} الْاِسْطِغَامُ لِلتَّخْفِيْرِ وَالْوَاوُ الدَّاجِلَةُ عَلَیْهَا لِلْعَطْفِ {اَنْ اللّٰهُ يَعْلَمُ مَا یُسِرُّوْنَ وَمَا یُعْلِنُوْنَ} مَا یَخْفُوْنَ وَمَا یُظْهَرُوْنَ مِنْ ذٰلِكَ وَغَیْرِهِ فَيَزْعُمُوْا عَنْ ذٰلِكَ

توجه: اوہنے واقعہ یادہ کریں کوم وخت چي تاسو یوسري قتل کړي وو بيا تاسو په دغه (معامله) کښي جنگ جگړي کولي. راځاړلئس اصل (يعنی ځاړلئس کښي) د تاء په دال کښي ادغام دې يعنی جگړه کونکی وو او په يوبل باندې مو الزام لگولو. او کومه خبره چي تاسو پتول غوښتل الله تعالی دهغي ښکاره کونکي وو دا جمله معترضه ده، دا د قصي د شروع حصه ده. (او په تلاوت کښي مؤخرده، نوموړي حکم او کړو چي دې مقتول سره د (مذبوحه) غوا څه حصه اولگوي نو د غوا ژبه يا د لکني د بيخ حصه مقتول سره اولگولي شوه نو هغه (مقتول) ژوندي راپاسيدو او وني خودل چي زما دتوه خامونه فلانکی فلانکی زه قتل کړي يم او (دومره وينا کولو سره زه) مرشو نو دواړه دميراث نه محروم کړي شو او قتل کړي

شو. الله تعالى فرمائی چې دې (ژوندې کولو) په شان به الله تعالى مری ژوندی کوی او تاسو ته به د خپل قدرت نمونې او ښائی دې ډپاره چې تاسو پوهه شئ او غور و فکر او کرنی او په دې خبره باندې پوهه شئ چې کوم ذات د یو سړی په راژوندی کولو بیا ندې قادر دې هغه د ډیر کسانو په راژوندی کولو بیا ندې هم قادر دې. پس تاسو ایمان راوړنئ بیا د دغه مذکور یعنی مقتول ژوندی کولو او ددې نه وړاندې ذکر شوې معجزې کتلونه پس ای یهودیانو د حق قبولونه ستاسو زړونه سخت شو او هغه د زړه په سختوالی کښې د کانرې په شان دی. یاد دې نه هم زیات سخت دی. او یشکه په کانرې کښې خوبعضې داسې هم دی دکومو نه چې چینی راوځی او په دې کښې بعضې داسې دی چې او شلپې (تقی) د تاء ادغام دې په شین کښې چې دهغې نه اوبه راوځی او بعضې په دې کښې داسې دی چې دالله تعالى د ویرې نه د پورته نه ښکته را رغړیږی. (مګر) ستاسو زړه خو نه متاثر کیږی او نه نرمیږی او نه ویریري او دا څه چې تاسو کوئ الله تعالى دهغې نه یې خبره نه دې او یشکه هغه تاسو ته د یو وخت ډپاره مهلت درکوی او په یو قرامت کښې (معلوم) بیا تحتانیه سره دې او په دې کښې دحاضر نه (غائب طرف ته) التفات دې. ای مسلمانانو آیا اوس هم تاسو توقع لرئ چې یهود به ستاسو په وینا کولو سره ایمان راوړی؟ حالانکه په هغوی کښې یو فریق چې هغه د هغوی دعلم او دې په نورات کښې د الله تعالى کلام اوری او د پوهیدلو نه پس هغه بدلوی حالانکه هغوی پیژنی چې افترا کوی. (اقتطعون) کښې همزه د انکار دې یعنی تاسو توقع مه ساتئ ځکه چې کفر د هغوی سابقه خصلت دې او منافق یهودیان کله چې مسلمانانو سره ملاوړی نو وائی مونږ په دې خبره چې محمد ﷺ (د الله تعالى) نبی دې ایمان مو راوړلې دې او زموږ په کتاب کښې دهغه زیرې ورکړې شوې دې او کله چې خپل مینځ کښې ځان له ملاوړی نو د هغوی سرداران چې منافقان دی منافقانو ته وائی آیا تاسو دې (مسلمانانو) ته هغه خبرې ښایئ کومې چې الله تعالى تاسو ته ښکاره کړې دی. یعنی د محمد ﷺ هغه صفات چې تاسو ته په تورات کښې خودلی شوی دی دې ډپاره چې په تاسو باندې ددې په ذریعه په آخرت کښې ستاسو د رب په وړاندې حجت قائم کړی یعنی تاسو سره مخاصمت جګړه او کړی او لام د صیروت ډپاره دې او (محمد ﷺ) په ترک اتباع باندې هغه رښتونې (نبی) پیژندلو باوجود حجت قایم کړی ولې دا خلق نه پوهیږی استفهام د تقریر ډپاره او په دې چې کوم واژ داخل دې هغه د عطف ډپاره دې چې الله تعالى هره خبره پیژنی کومې چې دوی پته وی او ښکاره کوی دهغه خبرونه. او ددې نه علاوه نه په دې وجه ددې پتولو نه منع شئ.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: إِذْ أَرْسَلْنَاكُمْ فِي رَحْمَتِنَا مَادَّةً فَرَزْنَا بِهِ مَعْنَى دِه جګړه کول او دفع کولو سره إِذْ أَرْسَلْنَاكُمْ نَزَّاعَةً (تفاعل) نه ماضی جمع مذکر حاضر، تاسو په یو بل باندې الزام واچولو

إِذَا رُفِئَ بِهِ أَصْلُ كَنْبِي بِهِ وَزَنَ لَهَا عُلْمُ وَوَدَّاهُ أَوْ دَالٍ قَرِيبٍ الْمَخْرَجِ كِيدُو ذَوْجِي نَهْنَاهُ
 پہ دال سرہ بدلہ کرے شوہ بیاد دال پہ دال کنبی ادغام او کرے شو ذ کوم ذ و جی نہ جی
 ابتداء بالسکون لازم راغلہ دا دشواری لرے کولو دپارہ ہمزہ وصل شروع کنبی راوہی
 دی نو إِذَا رُفِئَ شَوْ

قوله فِيهَا، اِی فی واقعہ قتل النفس۔

قوله هَذَا، اعتراض، یعنی وَاللّٰهُ فَرَجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ د معطوف او معطوف علیہ پہ مینے
 کنبی جملہ معترضہ دہ

قوله مِنْ أَمْرٍ هَذَا، کنبی اشارہ دہ جی تَكْتُمُونَ مفعول محذوف دے

قوله مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ کنبی مَا موصولہ دہ او تَكْتُمُونَ جملہ کیدوسرہ صلہ دہ عنہ
 محذوف دے تقدیری عبارت دادے الَّذِي لَكُمْ وَهُوَ مِنْ أَمْرِ الْقَتْلِ۔

قوله هَوَ الْوَلِ الْقِصَّةِ، یعنی إِذَا رُفِئَ سرہ داول قصی بیان دے او پہ سابقہ رکوع کنبی جی
 کوم بیان اوشو ہفہ ددے نہ پس حصہ دہ سرہ ددے جی پہ تلاوت کنبی مقدم دے ددے
 تقدیم او تاخیر مقصد دے یہودیانو قبائح یوحانی بیانول دے۔

قوله كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْمَوْتَى، داجملہ ہم پہ کلام مسلسل کنبی معترضہ دہ اودے
 مخاطب غیر یہود دے خکہ جی دا یہود منکرین بعث نہ وو۔

قوله ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ۔

سوال ثُمَّ پہ تراخی زمان باندے دلالت کوی اودلنہ تراخی فی الزمان نشتہ خکہ جی دے
 یہودو قلبی شقاوت ہفہ وخت موجود وو، نہ دا جی روستو پیدا شوے، لہذا دُفَّ
 استعمال پہ محل نہ معلوم میرے۔

جواب دلنہ ثُمَّ استعمال مجازاً د استبعاد معنی کنبی دے یعنی دومرہ دیر دلائل کتلو
 اوریدلو نہ پس دے یوعاقل بالغ نہ شقاوت قلبی لرے خبرہ دہ۔

قوله أَوْ أَشَدَّ قُوَّةً، او پہ معنی دَبْلُ دے مگر ابو حیان او دتوزیع دپارہ اخستی دے یعنی دے
 زپو نو قسمونہ بیانولو دپارہ۔

قوله مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ دَا، استبعاد نور تاکید دے یعنی جی کوم مفہوم دے ثُمَّ دے ہم ہفہ دے
 مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ دے

قوله أَكْتَظَعُونَ، دا طمع نہ مضارع جمع مذكر حاضر دے۔ ہمزہ استفہام انکاری دے
 یعنی آیا تاسو توقع لرے جی ہفوی بہ ستاسو خبرہ اومنی؟ یعنی تاسو لہ توقع نہ دی

سائل پکارا: اَلْقَطْعُوْنَ، اصل کنبی لَقَطْعُوْنَ، ذِ فاء پہ تقدیم سرہ ووجہزہ استفہام چونکہ صدارت د کلام غواری پہ دی وجہ ہمزہ پہ فاء باندی مقدم کرپی شو اَلْقَطْعُوْنَ شو۔ دا ذِ جمہورو مذهب دی زمحشری محلہ ونیلی دی چہ ہمزہ پہ محذوف باندی داخل دی اوافاء عاطفہ دہ اومعطوف علیہ محذوف دی تقدیری عبارت داسی دی اَلْقَطْعُوْنَ کلامنہم وکملون اَعُوْاھُمْ لَقَطْعُوْنَ اَنْ یُّؤْمِنُوْا لکم

ہائہ: ہمزہ استفہام، حروف عطف کنبی صرف پہ دریو باندی داخلیری، واؤ، فاء، ثم
قوله اَنْ یُّؤْمِنُوْا لکم: سوال: ذِ یؤمنواصلہ لام نہ راخی بلکہ باء راخی او دلته لام استعمال
نوی دی

جواب: یؤمنوا یفادوا معنی تہ مشتمل دی لہذا لام صلہ راوړل صحیح دی یعنی آیا
ستاسو توقع دہ چہ دوی بہ ستاسو خبرہ اومنی

قوله: قَلْبُہُمْ سَابِقَہُ بِالْکُفْرِ، یعنی ذِ دوی خود کفر اوانکار زور عادت دی خکہ چہ
یہودیانو خو پہ تورات کنبی تحریف کولوسرہ د محمد ﷺ ذِ انکار کولونہ وړاندی
کفر کرپی دی لکہ چہ کفر اوانکار ذِ دوی زور عادت دی لہذا ددوی ایمان راوړل ډیرہ لرې
خبرہ دہ

قوله: اِذَا غَلَا رَجَمَہُ، د غَلَا تفسیر رَجَمَ سرہ کولوسرہ ددی اعتراض جواب ورکرپی شو چہ غَلَا
صلہ الی نہ راخی حالانکہ اِذَا غَلَا یَعْضُہُ اِلٰی بَعْضِ کنبی د غَلَا صلہ الی استعمال شوپی

جواب: غَلَا رَجَمَ معنی تہ متضمن دی ددی ذِ وجہ نہ ددی صلہ الی راوړل صحیح دی

قوله والام للصدورک لیساجوکم، کنبی لام دتعلیل نہ دی بلکہ ذِ صیوروت یا د عاقبت دی
خکہ چہ احتجاج دہغوی غرض اومقصود نہ دی مجساجوکم مضارع جمع مذکر غائب دی
یعنی انجام کار ہغوی تاسوسرہ حجت بازی اوکری لیساجوکم اُن مقدرہ ذِ وجہ نہ
منصوب دی ددی ډپارہ چہ لام صیوروت نہ پس اکن جولوا مقدر کیپی لیساجوکم
تعدونہم سرہ متعلق دی نہ چہ ذِ لعل اللہ سرہ

[ایا توله: ۷۸-۸۲]

اَوْفِيْہُمْ} اَيَ الْيٰہُودِ {اٰمِيْنُ} غَوَامٌ {لَا يَهْتَكُوْنَ الْكِتٰبَ} التَّوْرَةَ {اِلَّا} لٰكِنْ {اَمَانِيْ} اَكَاوِيْبَ تَلْفُوْہَا
مِنْ رُّؤْسٰہِمُ فَاغْتَمَدُوْہَا {وَاَنْ} مَا {هُمُ} فِيْ جَحَدٍ لِّتَوْرَةِ الشَّيْ وَغَيْرِہَا بِمَا يَخْتَلِفُوْنَ {اَلَا يَخْتَلِفُوْنَ} طٰٓءًا
وَلَا عِلْمَ لٰہُمْ {قَوْلٌ} حِيْثَ عَذَابٌ {لِّلَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ الْكِتٰبَ بِاٰيٰتِہِمُ} اَيَ مُخْتَلَفًا؟ مِنْ عِنْدِہُمْ {كُلُّ
يَقُولُوْنَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰہِ لِيَشْكُرُوْا بِوَحْمَتَاۤیْہِمْ} مِنَ الدُّنْيَا وَهَمَّ الْيٰہُودُ غَيَّرُوْا صِفَةَ الشَّيْ فِي التَّوْرَةِ وَاَبَہُ

الرَّحْمِ وَغَيْرَھُمَا وَکَتَبَھَا عَلٰی جِلَافٍ مَّا اُنْزِلَ {قَوْلٌ لَّھُمْ مِمَّا کُتِبَتْ اَیْدِیْھُمْ} مِنَ الْمُخْتَلَقِ {وَقَوْلٌ لَّھُمْ مِمَّا یُکْتَبُونَ} مِنَ الرِّشَا جَمْعُ رِشْوَةٍ {وَقَالُوا} لَمَّا وَعَدْنٰھُمُ النَّبِیُّ النَّارَ {لَنْ نَحْتَسِبَ} تَحْسِبِنَا {النَّارُ اِلَّا اَنْہَامَا مَعْدُودَةٌ} قَلِیلَةٌ اَزْھِیْمَ یَوْمًا؟ مَدَّةُ عِبَادَةِ اٰہَالِھُمْ الْمَعْلُ لَمْ تَزُلْ {قُلْ} لَھُمْ یَا مُحَمَّدُ {اَتَعْبُدُھُمْ} حَلَفَ مِنْهُ هَمَزَةُ الْوَصْلِ اسْتِغْنَاءُ بِهَمْزَةِ الْاِسْتِفْہَامِ {عِنْدَ اللّٰہِ عِبَادًا؟} مِثَاقًا؟ مِنْہُ بِذٰلِکَ {قُلْنَ یَحْلِفُ اللّٰہُ عِندَہُ} بِہِ اَمْ لَا {اَمْ} بَلْ {تَقُولُوْنَ عَلٰی اللّٰہِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ} {بَلٰی} تَمَسَّکُمْ وَتُخَلِّدُوْنَ فِیْہَا {مَنْ کَسَبَ سَیِّئًا} یُرِیْ {وَاَحَاطَتْ بِہِ خَطِیئَتُھُ} بِالْاِفْرَادِ وَالْجَمْعِ اَیْ اسْتَوَلَتْ عَلَیْہِ وَاخَذَتْ بِہِ مِنْ کُلِّ جَانِبٍ بِاَنَّ مَا مِنْ شَیْءٍ {قَالَوْا لَکَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِیْہَا خَالِدُوْنَ} رَوَعِ فِیْہِ مَعْنٰی مِنْ {وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} اُولَئِکَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِیْہَا خَالِدُوْنَ}

ترجمہ: او پہ دے یہود و کنبے بعضی ناخواندہ ہم دے دی چې د کتاب یعنی تورات علم نہ لری لیکن د زہ د خوشحالولو خبری کومې چې هغوی د خپلو سردارانو نه اوریدلی دی هم په هغې باندې یقین او کړو او هغوی ستاد نبوت نه د انکار باره کنبې کوم چې هغوی د خان نه جوړه وی صرف په وهم او گمان باندې قایم دی او هغوی سره (ددې) هیڅ سند نشته. لهذا د هغوی دپاره هلاکت او سخت عذاب دي (ځکه) چې هغوی د خپل ځان نه تصنیف کوی (یعنی) پخپله نې ایجاد کوی او بیا وائی چې دا (لیکل) د الله تعالی د طرف نه راغلی دی دې دپاره چې د دې په بدله کنبې (ددنیا) لپه شان فائده حاصله کړی اودا یهودیان دی چې په تورات کنبې نې ستا ذکر شوی صفات بدل کړل او د رجم آیت وغیره (هم) او د نازل کړې شوی برعکس نې اولیکل نو د داسې خلقو دپاره بریادی ده چې د خپل ځان نه لیکلو دوجې نه هغوی د خان نه جوړ کړل او د هغوی د رشوت دا گټه هم موجب هلاکت ده او هغوی کله چې دا نبي ﷺ د دوزخ د اور نه ویره وی نو وائی چې مونږ سره اور چرې هم نه شی لگیدې مگر د شمیر یوڅو ورځې یعنی خلونیت ورځې چې د هغوی د پلارانو نیکونو د سخی د عبادت موده ده بیا به ختم شی ای محمد ﷺ تاسو د دوی نه پوښتنه او کړنې چې تاسو د الله تعالی نه د دې څه عهد اخستې دې؟ اَتَعْبُدُھُمْ دهمزه استفهام د وجې نه همزه د وصل نه مستغنی شو د کوم د وجې نه چې همزه وصل حذف کړې شو د کوم چې هغوی خلاف ورزی نه شی کولې (داسې هیڅ کله نه ده) بلکه حقیقت خودا دې چې تاسو په الله تعالی باندې د داسې خبرې بهتان لگوئ د کوم متعلق چې پخپله تاسو ته علم نشته. آخر تاسو پورې به د دوزخ اور ولې نه لگی؟ (خامخا) به درپورې لگی او په هغې کنبې به همیشه پراته نې. څوک هم چې بدې او شرک گټې او هغه د خطاکارو راگیر کړې وی (خطیئته) افراد او جمع سره دې یعنی (بدی) په ده غالب راغله او دې نې د هر طرف نه راگیر کړو په داسې حالت کنبې چې په شرک کنبې مرشو نوهغه دوزخی دي او همیشه په دوزخ کنبې وی. (اولئک او همراو خلدون وغیره کنبې) د مَنْ د معنی

رعایت کرے شوے دی اوکوم خلق چي ایمان راوری او نیک عمل کوی هم هغه جتتیاں دی او هغه به (جنت) کنبی همیشه دپاره وی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: عَوَامٌ أُنْفِيتُ تفسیر به عوام سره کول د یو سوال مقدر جواب طرف ته اشاره کرې ده سوال: عربو کنبی اُنْفِيتُ و نیلې شی نو د قوم عرب طرف ته ذهن وړاندې کیږی بل اُنْمَ الْأُمّةِ هم د عربو باره کنبی و نیلې شی.

جواب: د جواب ماحمل دادې چې دلته اُنْفِيتُ نه عوام یهود مراد دی چې د احبار یهود بالمقابل دی کوم ته چې عوام و نیلې شی. بل ددې شبه هم جواب اوشو چې د منبر نه مراد یهود دی او اُنْفِيتُ نه معلومېږی چې عرب دی کله چې د اُنْفِيتُ تفسیر نې په عوام سره اوکړو نو دا تضاد هم ختم شو.

قوله: الْآسَانِی، آمَالِی، د اُنْمَ جمع ده په معنی د تمنا، بی اصل خیالات، دا مقلی معنی، مَنَامَ معنی مقدر کولو نه ماخوډ دي.

قوله: بِأَيِّدِهِمْ دَا د بکتون تاکید دې ځکه چې کتابت هم په لاس سره کیږی لکه چې ولاتر بِأَيِّدِهِمْ کنبی بطور مجازي تاکید دي.

قوله: قَوْلُ هُم د یو سوال جواب دي.

سوال: قَوْلُ مبتداء او هُم ددې خبر دي حالانکه قَوْلُ نکره دي او د نکره مبتداء واقع کیدل صحیح نه دی.

جواب: قَوْلُ به اصل کنبی کلمه د بددعاده دا په اصل کنبی هَلَكْتُ قَوْلُ وو لکه سَلْتُ سَلَامًا فعل حذف کولو سره نصب نه د رفع طرف ته عدول اوکړو دې دپاره چې په دوام او ثبات باندې دلالت اوکړی.

[ایاتونه: ۸۲-۸۴]

{و} اَذْكُرْ {إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ} فِي التَّوْرَةِ قُلْنَا {لَا تَعْبُدُونَ} بَالَاءَ وَآلِهَاءَ {إِلَّا اللَّهَ} خَيْرَ بَغْيِي الثَّغْيِ وَفَرَى لَا تَعْبُدُوا {و} أَخْبِشُوا {بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا} بَرًّا {وَفِي الْقُرْآنِ} الْقِرَاءَةُ عَطْفٌ عَلَى الْوَالِدَيْنِ {وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَكُلُوا لِلنَّاسِ} قُولًا {حُسْنًا} مِنَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالتَّهْنِي عَنْ الْمُنْكَرِ وَالصَّدَقُ فِي شَأْنٍ مُّخْتَدٍ وَالزُّلْفُ بِهِمْ وَفِي قِرَاءَةِ بَعْضِ الْحَاءِ وَتَكُونُ السُّنُّ مَضْطَرُوصَةٌ بِوَضْعِهَا {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} فَلَقَبْنَاهُ ذَلِكَ {لَهُمْ تَوَلَّيْتُمْ} أَعْرَضْتُمْ عَنْ الْوَلَاءِ بِوَضْعِهَا عَنْ الْيَمِينَةِ وَالْمَرَادُ أَنَّهُمْ {إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ} عَنْهُ كَمَا بَلَغَكُمْ {وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} قُلْنَا {لَا تَسْبُحُونَ}

وَمَا أَكْمَرُ} تَبْلُوتُهَا بِقَتْلِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا {وَلَا تُكْرَهُونَ أَلْسِنَتَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ} لَا يُخْرِجُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا مِنْ دَارِهِ {لَمَّا أَقْرَرْتُمْ} فَلَيْتُمْ ذَلِكَ الْمَيْتَاقَ {وَأَلْتُمُ التَّشْهُدُونَ} عَلَى أَلْسِنَتِكُمْ

ترجمه: - او یاد کړه (هغه وخت) کله چې مونږ په تورات کښې د بنی اسرائیلونه پوځ عهد اخستې وو او وئیلې وو چې دا الله تعالی نه سوا د چاپندګۍ مه کوئې (تمبندون) کښې یاه اوتاه دواړه دې (لا تَعْبُدُونَ) خبر په معنی دښې دې. اولاً تَعْبُدُوا هم لوستلې شوې دې او والدینوسره او خپلوانوسره القرې په معنی د قرابت ده او ذی القرې عطف وَالذَّهْنِ باندې دې اویتیمانو اومسکینانو سره ښه ملوک کوئې او خلقو ته ښې خبرې کوئې یعنی امر بالمعروف اونهی عن المنکر (کوئې) او د محمد ﷺ په شان کښې (بیان صفات باره کښې) رښتیا وایي او خلقو سره دترمنی رویه اختیاریوئ او په یو قرامت کښې (حُشًا) دحاج په ضمه سره اود سین په سکون سره دې کوم چې مصدر دې په توګه د مبالغې وصف راوړلې شوې دې او د منوخ پابندی کوئ او زکوۃ ادا کوئ تاسو دا خبره قبوله کړې وه خو ییاهم تاسو د عهد دپوره کولونه واوړیدئ په دې کښې د غېټ نه (خطاب) طرف ته التفات دې او مراد ددوی پلاران اونیکونه دی. مګر په تاسو یې کښې دیرلور په عهد باندې قائم پاتې شو اوتاسو هم ددغه عهد نه دخپلو پلارنو په شان اوختلې یئې او (بیا لږ شان یاد کړئ) کله چې مونږ تاسو نه پوځ عهد اخستې وو او مونږ وئیلې وو چې خپل مینځ کښې قتل کولو سره ویني مه تویوئ او مه یویل دکورنه بې کوره کوئې یعنی څوک دهغه د کورنه مه اوباسی اوتاسو ددغه عهد اقرار کړې وو اوتاسو پخپله په خپل ځان باندې گواه یئې.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: میثاق، عهد وپیمان (جمع) مَوَاقِیْ وَمَوَاقِیْ، وَمَاقِیْ بعضی مفسرینود اخَذْنَا بِمِثَاقِكُمْ معنی اَمَرْنَا بِذَلِكَ کړي ده یعنی د حکم ورکولو، دپاره دې. (ابن قتیبه) یعنی مونږ بنی اسرائیلو ته حکم ورکړو میثاق، د اخَذْنَا مَفْعُول به دې.

قوله: بَنِي إِسْرَائِيلَ، یئې په اصل کښې یَئِیْلَ وو دا ملحق بجمع مذکر سالم دې. مضاف الیه کیدو د وجې نه حالت جری کښې یاه نون سره دې نون د اضافت د وجې نه ساقط شو اسرائیل د عجمه او علم کیدو د وجې نه غیر منصرف دې ددې فاعله لاهیه عن الکمره دې.

سوال: د مفسر علام لفظ قُلْنَا اضافه کولونه څه مقصد دې؟

جواب: کلام د ماقبل یعنی اِذْ اخَذْنَا سره مربوط کول دی په دې توګه چې په دواړد ځایونو کښې د جمع متکلم صیغه شی ګنی کلام واحد کښې د مخاطب واحد دپاره دغائب او حاضر صیغې استعمال لازم راځی. ددې دپاره چې بنی اسرائیل اسم ظاهر دې

او اسم ظاہر ذہن غائب پہ حکم کنہی وی ددی نہ پس لَا تَعْبُدُونَ دے۔ ددی مخاطب ہم بنی اسرائیل دی اودا د حاضر صیغہ دہ دغہ شان پہ کلام واحد کنہی د شی واحد دپارہ خطاب بالغائب او خطاب بالغائب لازم راخی۔ ددی نہ د بیج کیدلو دپارہ مفسر علام قلنا اضافہ اوکرہ دے دپارہ چي اَحْذَرْنَا اود قلنا کنہی مطابقت اوشی۔

فأله: دا التفات من الغيبة الی الخطاب د قلنا محذوف نہ منلو پہ صورت کنہی لازم راخی اوکرہ چرے قلنا محذوف اومنہی شی لکہ چي مفسر علام منہی دے نو پہ دغہ صورت کنہی بہ التفات من الغيبة الی الخطاب نہ شی خکہ چي پہ قلنا سرہ بہ جملہ مستانفہ شی۔

قوله: خبر بمعنی النہی، یعنی لَا تَعْبُدُونَ مضارع منفی د جمع مذکر حاضر کیدو دوجہ جملہ خبریہ دہ ہم دغہ وجہ دہ چي ددی نون اعرابی ساقط نہ شو مگر دمعنی پہ اعتبار سرہ جملہ انشائیہ دہ اومعنی کنہی د لَا تَعْبُدُوا دے۔

سوال: نہی د مضارع منفی پہ صورت کنہی ذکر کولو خہ فائدہ دہ؟

جواب: - مراحة ذہنی نہ کنایہ نہی اولی دہ خکہ چي نہی پہ صورت د مضارع منفی سرہ دا مفہوم راوخی لکہ چي د حکم تعمیل شو دے دغہ خبر ورکولے شی۔

وهو آیه من صریح الامر والنہی کآئہ سورۃ الی الامتثال، دکشاف د حضرت ابی او عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہما پہ قرات کنہی لَا تَعْبُدُوا ہم پہ دے دلالت کوی چي مضارع منفی پہ معنی د نہی دے بل وَتُؤَلُّوا، وَاقْتَبَلُوا، وَأَتُوا، پہ لَا تَعْبُدُونَ باندے عطف ہم پہ دے دلالت کوی چي لَا تَعْبُدُونَ، د لَا تَعْبُدُوا پہ معنی کنہی دے۔

قوله: وَأَخِيتُوا، سوال: احسنوا مقدر منلو خہ فائدہ دہ؟

جواب: ددی تقدیر مقصد ددی اعتراض جواب ورکول دی چي بالوالدین کوم چي جار مجرور دے عطف، پہ لَا تَعْبُدُونَ باندے دے کوم چي د جار مجرور پہ غیر جار مجرور باندے عطف دے، کوم چي صحیح نہ دے۔ کلہ چي أَخِيتُوا محذوف اومنہی شو نودا اعتراض ختم شو۔ مفسر علام د أَخِيتُوا د امر صیغہ مقدر منلو سرہ دے خبری طرف تہ ہم اشارہ کرے دہ چي عطف د لَا تَعْبُدُونَ پہ معنی باندے دے نہ چي پہ لفظ باندے۔

قوله: فَعَلَيْكُمْ، د عَلَیْكُمْ اضافہ کولو سرہ نہی اشارہ اوکرہ چي دَوَلَّيْكُمْ عطف، پہ مقدر باندے دے نہ چي پہ اَلْهُوا باندے لکہ چي متبادر دے نو لہذا عطف الخیر علی الانشاء اعتراض ختم شو۔

قوله: بَرًّا، د احساناً تفسیر پر سرہ کولو کنہی اشارہ اوکرہ چي احسان نہ مطلق حسن سلوک مراد دے کہ قولاً وی یا فعلاً اویا عملاً نہ چي صرف مالی لکہ چي د احساناً نہ معلوم بری۔

قوله: ذی القربى، ذی قری تفسیر القرباء سره کولو کنبی اشاره او کړه چې قری درجی، په شان مصدر دې نه چې جمع.

قوله: الیتامى دا د الیتیم جمع ده معرف باللام دې په انسانانو کنبی د پلار د مرکیدوسره او په ځناورو کنبی د مور په مرکیدو سره بچي یتیم کیږي. (صاوی)

[ایاتونه: ۸۵-۸۶]

{ثُمَّ أَنْتُمْ} يَا هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ {يَقْتُلْ بَعْضُكُم بَعْضًا} وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَتَطَاهَرُونَ {فِيهِ إِذْغَامُ النَّاءِ فِي الْأَصْلِ فِي الطَّاءِ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْخَفِيفِ عَلَى حَذْفِهَا تَتَغَاوَنُونَ {عَلَيْهِمْ بِالرُّمِ} بِالْمَغْصِيَةِ {وَالْعُدْوَانِ} الظُّلْمُ {وَأَنْ يَأْتُواكُمْ أَسَارَى} وَفِي قِرَاءَةِ اسْرِي {تَقْدُوهُمْ} وَفِي قِرَاءَةِ {تَقْدُوهُمْ} تَقْدُوهُمْ مِنَ الْأَسْرِ بِالنَّمَالِ أَوْ غَيْرِهِ وَهُوَ مِمَّا عَهَدَ إِلَيْهِمْ {وَهُوَ} أَيْ الشَّانُ {مُحَرَّمٌ عَلَيْهِمْ إِخْرَاجُهُمْ} مُثْبِتٌ بِقَوْلِهِ وَتُخْرِجُونَ وَالْخُمْلَةُ بَيْنَهُمَا اغْتِرَاضُ أَيْ كَمَا خَرَّمَ تَرَكَ الْفِدَاءَ وَكَانَتْ فَرِيقَةُ خَالِقُوا الْأَوْسِ وَالنَّضِيرِ الْخَزْرَجَ فَكَانَ كُلُّ فَرِيقٍ يُقَاتِلُ مَعَ خَلْقَاتِهِ وَيُخَرَّبُ دِيَارَهُمْ وَيُخْرِجُهُمْ فَإِذَا أُسِرُوا فَتَقْدُوهُمْ وَكَانُوا إِذَا سَبِلُوا لَمْ يُقَاتِلُونَهُمْ وَتَقْدُوهُمْ قَالُوا أَمَرْنَا بِالْفِدَاءِ فَيُقَالُ فَلِمَ تَقَاتِلُونَهُمْ فَيَقُولُونَ حَيَاءٌ أَنْ تَسْتَنْدِلَ حَلْفَاؤُنَا قَالَ تَعَالَى {أَفَتَقْتُلُونَ بَعْضُ الْكِتَابِ} وَهُوَ الْفِدَاءُ {وَتُكْفَرُونَ بِبَعْضٍ} وَهُوَ تَرَكَ الْقَتْلَ وَالْإِخْرَاجَ وَالنَّظَاهِرَةَ {فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا جِزْيٌ} هُوَ أَنْ وَذُلٌّ {فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} وَقَدْ خَرُّوا بِقَتْلِ فَرِيقَةِ فَرِيقَةٍ وَنَفَى النَّضِيرِ إِلَى الشَّامِ وَصَرَّبَ الْجِزْيَةَ {وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا لِلَّهِ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ} بِلَاءٌ وَالنَّاءِ {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ} بَانَ أَتْرَوْهَا عَلَيْهَا {فَلَا يَجْجَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ} يُنْتَفُونَ بِنَهْ

توجه: بیا چې څنگه تاسو ئی مخامخ ئی چې هم خپل روڼه بنده گان قتل کوي یعنی خپل مینځ کنبی وینی تویوئې او هم خپل مینځ کنبی یو فریق د کور نه اویاستی او د هغوی خلاف (دېرود) په ظلم اوزیاتی سره مدد کوئ. {تَتَطَاهَرُونَ} کنبی د تاء په اصل کنبی په ظاء کنبی ادغام شوې دې او په یو قرات کنبی تخفیف سره دې تاء حذف کولوسره د {تَتَطَاهَرُونَ} معنی کنبی د تَتَغَاوَنُونَ دې. او که چېرې هغوی گرفتار شئ تاسو له راشی او په یو قرات کنبی اسرئ دې نو تاسو هغوی ته فدیہ ورکوئ خلاصوئ او په یو قرات کنبی تَقْدُوهُمْ دې یعنی تاسو هغوی د قید نه مال وغیره ورکولو سره خلاصوئ (یعنی د قیدی په قیدی سره بدلون کول) دا هم د هغه احکامو نه دی د کوم چې د هغوی نه عهد اخستې شوې. حالانکه خبره داده چې ددوی اخراج د سر نه په تاسو حرام دې. د {هُوَ حَرَمٌ} تعلق د تخرجون سره دې او {وَلَنْ يَأْتُواكُمْ النَّصْرُ} متعلق او د متعلق په مینځ کنبی جمله معترضه ده لکه څنگه چې د فدیہ ترک کول حرام دی (هغه شان قتل او اخراج هم حرام دې) او (بنو) قریظه د اوس حلیف وو او (بنو) نضیر د خزرج او

هرفریق د خپل حلیف سره به ملاؤ شو جنگونه به ئی کول. او د فریق مخالف کورونه به ئی وړانول او هغوی به ئې د خپلو کورونو نه ویستل اوکله چې به هغوی قیدیان شو نو فدیو ورکولو سره به ئی راخلاصول. اوکله چې به د هغوی نه پوښتنه کیدله چې تاسو دوی سره جنگونه ولې کوئ او بیا فدیو ورکولو سره هغوی راخلاصوئ نو هغوی به جواب ورکولو چې په دې خبره باندې شرم محسوس کوو چې زموږ حلیف ذلیل او گټلې شی. الله تعالی فرمائی نو آیا تاسو د کتاب په یوه حصه باندې ایمان راوړئ او هغه د فدیو حکم دې او د دویمې حصې نه انکار کوئ چې هغه قتل او اخراج او د پردو تعاون ترک کول دی نو په تاسو کېنې چې کوم خلق داسې کوی د هغوی سزا ددې نه علاوه بل څه ده چې هغوی به د دنیا په ژوند کېنې ذلیل او خوار پوی؟ چنانچې (بنو) قریظه د قتل سره او (بنو) نظیر د جلاوطنۍ سره او جزیه عائد کولو سره ذلیل شو او په آخرت کېنې به د سخت عذاب طرف ته راگرځولې شی. الله تعالی د هغوی د حرکتونو نه یې خبر نه دې (تعلمون) یاه او تاه سره اودا هغه خلق دی چې آخرت ئی خرڅ کړو او دنیائی واخسته په دې توگه ئی دنیا له په آخرت باندې ترجیح ورکړه. لهذا د هغوی په سزا کېنې به هیڅ تخفیف یعنی کمې نه کېږي او نه به د هغوی امداد کېږي یعنی هغوی به د عذاب نه نشی بچ کولې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: ثُمَّ أَكْتُمُ بِالْهَوَاءِ، ثُمَّ حَرَفَ عَطْفَ تَرَاحِي دِيَارِهِ دِي. اَكْتُمُ، مَبْتَدَأٌ تَقْتُلُونَ الْفِ جَمْلَهُ كِيدُو سِرُهُ د مَبْتَدَأٍ خَبَرِ دِي هَوَاءٌ اسْمُ اِمْرَاةٍ مَنَادِي مَحَلًّا مَنصُوبٌ يَا حَرَفٌ نَدَاءٌ مَحذُوفٌ كَمَا ذَهَبَ اِلَيْهِ النَفْسِ، اِرْدَاهُم كِيدِي شَيِّ جِي هَوَاءٌ، مَحَلًّا مَنصُوبٌ عَلَيِّ الذَّمِّ يَعْنِي د فَعْلٍ مَحذُوفٍ اَمْرٌ وَجِي نَه.

قوله: تَنْظَرُونَ فَعْلٌ مَضَارِعُ جَمْعُ مَذْكَرٍ حَاضِرٍ، جَمْلَهُ كِيدُو سِرُهُ مَحَلًّا د حال كِيدُو د وَجِي نَه مَنصُوبٌ دِي پِه مَعْنِي د مَتَعَاوَلِينَ عَلَيْهِمْ.

قوله: فِي الْاَصْلِ، اِي بَعْدَ قَلْبِيهَا ظَاءٌ، تَاه ثَانِيهِ حَذْفُ كُولُو سِرُهُ.

قوله: فُكِّرَ عَلَيْهِمْ اِخْرَاجُهُمْ، مَحْذُوفٌ د خپل متعلق عليه سره ملاؤ شو خبر مقدم، اِخْرَاجُهُمْ پِه تَرْكِيبِ اِضَافِي مَبْتَدَأٍ مَوْخَرٍ، مَبْتَدَأٌ بَاخْبَرِ جَمْلَهُ كِيدُو سِرُهُ خَبَرُ شُو د هُو مَبْتَدَأٌ د هُو مَاقْبِلِ كَيْنِي چُونكه مرجع مذکور نه دې. په دې وجه دا ضمیر شان گرځولې دې.

قوله: متصل بقوله: وَتَنْجَرُونَ، ددې اتصال نه مراد تعلق الحال مع ذوالحال دې اود حال او ذوالحال په مینځ کېنې وَاَن بَاتُوكُمْ اُسْرَى تَفَادُوهُمْ، جمله معترضه ده او په یو قراءت کېنې اُنْرَى ده چې اَیْنُ جَمْعُ ده لکه چې تَجَزَّي دَجَرُهُمْ جَمْعُ ده او اُسَارَى، د اُنْرَى جَمْعُ ده لکه چې د سُكَارَى جَمْعُ سُكَرَى ده په دې اعتبار سره اُسَارَى جَمْعُ الْجَمْعُ ده نه چې د اُسیر مفرد جمع لهذا دا شبه ختمه شوه چې د فِعْلِ جَمْعُ د فَعَالٍ پِه وزن باندې نه راځي.

[اياتونه: ۸۷-۹۰]

{وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} التَّوْرَةَ {وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ} أَيِ اثْبَتْنَاهُمْ رَسُولًا فِي الْبَرِّ رُسُلًا {وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ} الْمُعْجَزَاتِ كَمَا خَلَقْنَا الْمَوْئِي وَانْتِزَاءِ الْأَحْمَةِ وَالْأَبْرَصِ {وَأَيَّدْنَا لَهُ} قُوَّتَهُ {بِرُوحِ الْقُدُسِ} مِنْ إِضَافَةِ الْمَوْصُوفِ إِلَى الصَّلَةِ أَيْ الرُّوحِ الْمَقْدُوسَةِ جَنْبِلْ لِعَظَمَاتِهِ تَجَسَّدَ مَعَهُ خَيْثُ سَازَ لَمْ نَسْتَقْبِلُوهُ {أَنَّا كُنَّا جَاءَ كُمْ رَسُولٌ مِمَّا لَا تَقْوَى} لِحُجُبِ {الْأَلْسُكُمُ} مِنْ الْحَقِّ {اسْتَكَذَّبْتُمْ} تَكْتَبِرْتُمْ عَنْ اتِّبَاعِهِ جَوَابَ كَلْمَا وَهُوَ مَخْلُ الْإِسْطِهَامِ وَالْمَزَادُ بِهِ التَّلْيِخُ {فَقَرِيقًا} مِنْهُمْ {كَذَّبْتُمْ} كَحَبِيسِي {وَوَرِيقًا} تَقْتُلُونَ {الْمُضَارِعُ} لِحِكَايَةِ الْخَالِ الْمَاضِيَةِ أَيْ فَتَلْتُمْ كَزَكْرِيَّا وَبَحِي {وَقَالُوا} لِلنَّبِيِّ اسْتَغْزَاءَ {قُلُونَا} غُلْفُ {جَنَعَ أَغْلَفَ} أَيِ مُغْشَاةٍ صَاطِعِيَّةٍ فَلَا تَعِي مَا تَقُولُ قَالَ تَعَالَى {بَلْ} لِلْإِضْرَابِ {لَعَنَهُمُ اللَّهُ} ابْتِغَاءً مِنْ رَحْمَتِهِ وَخَذْلَهُمْ عَنِ الْقَبُولِ {بِكُفْرِهِمْ} وَلَيْسَ عَدَمُ قَبُولِهِمْ لِيَخْلُ فِي قُلُوبِهِمْ {تَقِيلًا} لَا يُؤْمِنُونَ {مَا زَايَدَةً} لِتَأْكِيدِ الْقَوْلِ أَيْ إِيْمَانَهُمْ قَلِيلٌ جَدًّا {وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ} مِنَ التَّوْرَةِ هُوَ الْقُرْآنُ {وَكَاثُرًا} مِنْ قَبْلِ مَجِيئِهِ {يَسْتَفْتَحُونَ} يَسْتَمْرُوهُ {عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا} يَقُولُونَ اللَّهُمَّ انْصَرْنَا عَلَيْهِمْ بِالنَّبِيِّ الْغَيْبُوتِ آخِرِ الزَّمَانِ {فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا} مِنَ الْحَقِّ وَهُوَ بَيْتَةُ النَّبِيِّ {كَفَرُوا بِهِ} حَسَدًا وَخَوْفًا عَلَى الرِّيَاسَةِ وَجَوَابَ لَمَّا الْأَوَّلِي دَلَّ عَلَيْهِ جَوَابَ الثَّانِيَةِ {فَلَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ} {بِشِمَا اشْتَرَوْا} بَاعُوا {بِهِ أَنْفُسَهُمْ} أَيِ حَظَهَا مِنَ النَّوَابِ وَمَا نَكْرَةً بِمَعْنَى شَيْئًا تَمِيزًا لِغَايِلِ بَسِ وَالْمَخْصُوصِ بِاللَّهِ {أَن يَكْفُرُوا} أَيِ كُفْرِهِمْ {بِمَا أُنْزِلَ اللَّهُ} مِنَ الْقُرْآنِ {بَقِيًّا} مَفْعُولٌ لَهُ لِيَكْفُرُوا أَيْ حَسَدًا عَلَى {أَن يَكْفُرُوا} بِالْإِسْخَافِ وَالْإِسْخَافِ {مِنْ قَوْلِهِ} الْوَحْيِ {عَلَى مَنْ يُقَامُ} لِلزَّمَانِ {مَنْ عِبَادَهُ فَبَاؤُوا} رَزَقُوا {بِقَعْصٍ} مِنَ اللَّهِ بِكُفْرِهِمْ بِمَا أُنْزِلَ اللَّهُ وَالتَّكْبِيرِ لِلتَّغْطِيمِ {عَلَى غَضَبٍ} اسْتَحْقُوهُ مِنْ قِتْلِ تَطْطِيعِ التَّوْرَةِ وَالْكَفْرِ بِعِيسَى {وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ} ذُو إِهَانَةٍ

ترجمه :- او مونسې موسی ﷺ ته کتاب تورات ورکړو او د هغې نه پسرله پسرې یو بل پسرې رسولان اولیکل او عیسی بن مریم ﷺ ته ښکاره معجزات ورکړل مثلاً مری ژوندی کول، د مور نه رانده پیدا شوی بیناکول، او ابرص مرض والا تیک کول، او پاک روح (یعنی جبرائیل ﷺ) په ذریعہ مونږ د هغه تائید او کړو (روح القدس) کښې اضافت موصوف الی الصفت دې. ای الروح المقدسة (قدس او وئیل) د هغه (نافرمانی نه) پاک کیدو د وجې نه (د هغه تائید په دې توگه او کړو چه) چرته به هغه تلو نو حضرت جبرائیل ﷺ به هم ورسره وو بیا هم دا خلق په نیغه لار رانغلل (لیکن) ولې دا خبره نه ده چې کله هم تاسو له یو رسول هغه غیږ (یعنی حق) راوړلو کوم چې ستاسو ناخوښه کیدو نو تاسو د هغه د اتباع نه تکبر او کړو. ﷺ د استغفار کلتا جواب دې او هم دغه محل استفهام دې او (استفهام) مقصد توییح دې نو په هغوی کښې د بعضو تاسو تکذیب او کړو لکه چې حضرت عیسی ﷺ او بعضې موقبل کړل لکه

حضرت زکریا علیہ السلام او حضرت یحییٰ علیہ السلام اودے (ماضی پہ خانی، مضارع حکایت حال ماضیہ دپارہ دے یعنی تاسو قتل کرل او نبی تہ مو تمسخرأ او نبیل زمونہ پہ زہونوباندے پردے دی۔ غُلف، دَ اَغْلَف جمع دہ یعنی پہ پردو کنبے پت دی لہذا دا تاسو چہ وایشی دا محفوظ کوئی نہ، اللہ تعالیٰ فرمائی نہ خبرہ داسی نہ دہ بلکہ (پہ اصل کنبے خبرہ دادہ) چہ دہغوی دَکفر دَ وجہ نہ اللہ تعالیٰ ہغوی دَخیل رحمت نہ لرے کرل اودحق قبولونہ نی محروم کرل۔ بَل، د اضراب دپارہ دے او ددوی (حق) نہ قبولول دَ خہ قلبی (دماغی خلل) دَ وجہ نہ نہ وو، پس ہغوی پہ دیرو کمو خبروباندے یقین لری۔ مَّا تاکید قلت دپارہ زائدہ دہ۔ یعنی دہغوی ایمان پہ دیرو کمو خبرو باندے دے۔ او اوس چہ کلہ ہغوی لہ دَ اللہ تعالیٰ کتاب (قرآن) خوک چہ ددے کتاب کوم چہ دوی سرہ موجود دے (یعنی) دَ تورات تصدیق کوی راغلو حالانکہ ددے دَ راتلونہ وړاندے (ددے پہ ذریعہ) پہ کافرانو باندے دَ فتح اونصر دعا کولہ او وئیل بہ نی چہ ای اللہ تہ مونہ پہ کافرانو باندے دَ نبی آخر الزمان پہ وسیلہ غلبہ راکرے نوچے ترکومی دَغہ حق کوم چہ ہغوی پیژندل او ہغہ ذنبی علیہ السلام بعثت دے ہغوی لرہ راغلو نو دَ حسد اوزوال دَ ریاست دَ ویرے نہ نی انکار او کرو کیناستل او اول دَ لئسا پہ جواب باندے دَ دویم لئسا جواب دلالت کوی دَ اللہ تعالیٰ غضب دے وی پہ کافرانو باندے دیر خراب دے ہغہ شی دَ کوم پہ عوض چہ ہغوی خپل خان یعنی دَ خپلی حصے اجر (او ثواب) خرڅ کرو اوما، نکرہ پہ معنی شینا دَ بنس فاعل نہ تمیز دے او مخصوص بالذم، اَنْ يَكْفُرُوا دے یعنی دَ سرکشی دَ وجہ تہ دَغہ قرآن نہ انکار دے کوم چہ اللہ تعالیٰ نازل کرے، يَتَّقُوا دَ لَکُمْ مَفْعُول لہ دے یعنی صرف ددے حسد دَ وجہ نہ چہ اللہ تعالیٰ خپل فضل (یعنی) وحی دَ خپلو بندیگانوی پہ ہغہ باندے چالو ئے چہ دَ رسالت دپارہ خوبش کرے نازل کرو (نَزَلَ، کنبے دَ زاء) تخفیف اوتشدید دواړہ قراءتو نہ دی نوہغہ دَ نازل کرے شوی دَ انکار دَ وجہ دَ اللہ تعالیٰ غضب دپاسہ غضب واخستو واپس شو (هَبَسَ) دَ تنکیر شدت بیانولودپارہ دے۔ (یعنی) دَ غضب خو ہغوی تورات ضائع کولو او دحضرت عیسیٰ علیہ السلام دَ انکار کولو دَ وجہ نہ اول مستحق شوی وو او دَ کافرانو دپارہ دَ ذلت تہ دک عذاب دے یعنی رسوا کونکے عذاب دے۔

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: قَتَيْنَا ماضی جمع متکلم (تفعیل) تَفْتِيَةً شاتہ لیگل، قَتْنُ دوه مفعولہ غواری پہ عام نوگہ ددے پہ مفعولوباندے حرف جر نہ داخلیرے لکہ قَتْنُ رِزْدَا امرأ ما زید عمریسی شاتہ اولیگلو اوکلہ پہ دویم مفعول باندے ب' داخلیرے پہ قرآن مجید کنبے ددے استعمال دے لکہ ہم پہ دے آیت کنبے دی (وَكَلَّمْنَاهُ بِآيَاتِنَا وَلَقَدْ عَلَّمْنَاهُ الْاِسْمَ) مونہ ہغونی پسے روستو پرلہ پسے رسولان اولیگل۔

قوله: مَرِيَمُ دَا سَرِيَانِي لَفْظ دِي دَدِي مَعْنِي دِه خَادِمِه نُوکَرِه پِه اَنگَرِيزِي کُنْبِي دَدِي تَلْفِظ مَشِيرِي (Mery) رَاخِي.

حضرت مريم اوڌ هغې لَسْبِد د حضرت مريم د مور نوم هَنَه او د پلار نوم ئي عمران وو. نسب ئي داسي دِي مريم بنت عمران بن مَاتَان. د حضرت مريم نبي كيدل مختلف فيهِ دِي دَاهِل سنت عقيدِه دِه چي هِيخ يوه بَنَخِه نبي نه شِي كِيدِي خُو د وږ وکوالِي نه د هغې صاحب کرامت وليه كيدو کُنْبِي شِبِه نه وه هم پِه وږو کوالِي کُنْبِي د الله تعالٰی د طرف نه بې موسمه ميوې هغې ته رالِيکَلِي كِيدِي (لغات قرآن، د وفات کال د مسيحي روايتونو مطابق ۴۸ ق، م دِي).

د تاريخي اختلاف باوجود صحيح فيصله داده چي هغې کله هم نکاح نه ده کړې پِه دِي وجه هغې ته مريم عذراء وئيلې شِي (ناواده کړې) دهغې د خِيَتې نه حضرت عيسی ﷺ بغير د پلار نه پيدا شو. وئيلې شِي چي يوسف نجار سره دهغې نسبت شوې وو نکاح اورخصتي نه شوې. (لغات القرآن)

عيسی ﷺ د بني اسرائيلو د انبياء د سلسلې خاتم دِي عيسی ﷺ عجمي لفظ دِي پِه سرياني کُنْبِي يسوع وئيلې شِي. د کوم مَعْنِي چي مبارك ده. عيسی ﷺ د بني اسرائيلو د انبياء کرامود سلسلې خاتم دِي سنه عيسوي هم دهغوی پِه نوم باندِي جاري شوې. دهغوی نه پس صرف نبوت محمدي شوې د شام پِه ملک کُنْبِي علاقه ارض گليل کُنْبِي د کلي نوم ناصره دِي دهغوی مادري وطن هم هغه دِي او ولادت ئي د بيت المقدس پِه يوگوټ کُنْبِي شوې. د ۳۳ کالو پِه عمر کُنْبِي هغوی د جمهور امت د عقيدې مطابق اوڌ مسيحي عقيدې مطابق درې ورځې دپاره وفات شوې او آسمان ته اوچت کړې شوې. دهغوی د آسماني رفع نه انکار صرف بعضو جديد فرقو کړې دِي. (ماجدی، ملخصاً)

قوله: رُومُ الْقُدْسِ دا د حضرت جبرائيل ﷺ مشهور لقب دِي. پِه مسيحي اصطلاح کُنْبِي د اَقَانِمِ ثَلَاثِه نه اَقَوِمِ ثَلَاثِه دِي.

قوله: وَلَقَدْ آتَيْنَا وَاوْ حَرْف عَطْف دِي د لام قسم محذوف پِه جواب باندِي داخل دِي قد حرف تحقيق دِي.

قوله: بِطَهَارَتِهِ دا د القدس (طاهر) كيدو علت دِي.

قوله: يَبَيِّرُ مَعَهُ، حَيْثُ سَارَ، اَيْدَاكاه تفسير دِي.

قوله: فَلَمْ تَسْتَقِيمُوا دا جمله هم مقصود كلام دِي يعنى د مذكوره هرڅه كيدو نه پس هم هغوی پِه نيغه لار رانغلل. بل پِه دِي کُنْبِي دِي طرف ته اشاره ده چي اَفْكَلْنَا پِه مقدر باندِي

عطف دې. تقدیری عبارت دادې **قَلَّمْ تَسْتَفْهِمُوا فَاَسْتَكْبِرْتُمْ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْهُ، دَمَعُطُوفٌ** اومعطوف عليه په مینځ کښې همزه د استفهام د توییخ دپاره دې. (لغات القرآن)

قوله: تَمَوَّيْ مضارع واحد مؤنث غائب هغه ارزو کړی (س) هوی د خواش طرف ته د نفس مائل کیدل. (لغات القرآن)

قوله: مِّنَ الْحَقِّ دا د ما بیان دې.

قوله: تَكْبَرْتُمْ اِسْتَكْبَرْتُمْ تفسیر تکبرتم سره کولو کښې اشاره او کړه چې (سین، تاء) زانده دی نه چې د طلب دپاره.

قوله: جَوَابٌ كُلَّمَا، کَلَّمَا متضمن په معنی د شرط دې. اِسْتَكْبَرْتُمْ ددې جواب دې اومحل استفهام هم دغه جواب دې. اودا استفهام توییخی دې ځکه چې د الله تعالی دپاره استفهام د سوال دپاره ممکن نه دې یعنی چې کله هم تاسو له رسول راغلې دې نوهغه شان بیا تاسو تکبر کړې.

قوله: فَفَرِّقَا كَذِبْتُمْ، فریقا کذبتم مفعول مقدم دې اود کذبتم عطف اِسْتَكْبَرْتُمْ باندې دې دغه شان فریقا تفتنون دې.

قوله: المضارع لحکایة الحال الباضية په دې اعتبار سره د دې اضافه مقصد ديو سوال مقدر جواب دې.

سوال: فَرِّقَا تَفْتَلُونَ کښې د مضارع صیغه استعمال شوې ده چې په زمانه دحال دلالت کړی ددې مطلب دادې چې یهودو به د دغه آیت د نزول په وخت کښې هم انبیاء کرام قتل کول حالانکه دا د واقعي خلاف دی.

جواب: د تیرې شوې واقعه د منظر کشی په توگه د مضارع صیغه استعمال کړې شوې ده لکه چې د قتل انبیاء دا واقعه فی الحال د سترگو په وړاندې کیږی هم دې ته حکایت حال ماضیه وائی.

قوله: غُلْفٌ دا د غُلْف جمع ده غیر مختون ته وئیلې شی. ای لَا یَعْنِي وَلَا يَهْمُ مفسر علام هم دا معنی مراد اخستې ده. بعضې حضراتو وئیلې چې غلف د غلاف جمع ده. معنی به ئې دا شی چې زمونږ زړونه د علم خزائې د موسوی معارف نه ډک دی او مونږ ته د یونوی تعلیم د قبولول ضرورت نشته. هی جمع غلاف ای هی أَوْعِيَةُ الْعِلْمِ (راغب)

قوله: فَيَلْبِذُوا د ایمانا موصوف محذوف صفت کیدو د وجې نه منصوب دې.

قوله: قَبْلَ مَيْتِهِ په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې قَبْلُ مضاف الیه محذوف

معنوی کید و دَوجی مبنی برضمه دې.

قوله: بَاغُوا إِشْرًا تَفْسِيرُ نَبِيٍّ بِهٖ بَاغُوا سره کولو کښې اشاره ده چې اختیاری دَاضداد نه دې ددې معنی بیع او شراعت دواړه راځي.

قوله: مِنَ الْحَقِّ دَ مَا بَيَان دې مِنَ الْحَقِّ سره. دَ مَا تَفْسِير کولو سره دَ یوا اعتراض دَ جواب طرف ته اشاره او کړه.

اعتراض لره چې یهودیانو دَ نبی آخر الزمان په توگه پیژندلو هغه دَ حضور پاک ﷺ ذات مبارک وو لکه چې دَ الله تعالی ارشاد دې ﴿يَقُولُونَ كُنَّا نَعْرِفُونَ كُنَّا نَعْرِفُهُمْ﴾ بیا دلته حضور پاک ﷺ په لفظ مَا سره ولې تعبیر کړو؟

جواب: دې نه مراد حق دې نه چې دَ حضور پاک مخصوص ذات او دَ هغوی په حق رسول کیدل د معجزاتو او په تورات کښې ذکر شوو علاماتو نه ښکاره وو.

قوله: حَسَدًا دَ هغه سوال جواب دې چې کفر جهل دَ وجې نه کیدې شی کله چې هغوی نبی پاک او د هغه نبوت په ښه توگه سره پیژندلو نو بیا کفر ولې اوشو.

جواب: دا کفر او انکار دَ عدم معرفت دَ وجې نه نه دې شوې بلکه دَ حسد او قومی تعصب دَ وجې نه شوې دې.

قوله: ذَلَّ عَلَيْهِ جَوَابُ الثَّانِيَةِ، وَهُوَ قَوْلُهُ كَفَرُوا بِهِ، مطلب دادې چې کفر وایه، دَ لَمَّا ثَانِيه جواب دې اوسم ددې دَ دلالت دَ وجې نه دَ لَمَّا اُولَى جواب محذوف دې. تقدیری عبارت داسې دې وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ كَفَرُوا بِهِ، په دې سره دَ میرد رد هم مقصودې دَ میرد وینا ده چې کفر وایه، دَ لَمَّا، اُولَى جواب دې او ثانی لَمَّا دَ طویل کلام دَ وجې نه دَ تکرار په توگه راوړلې شوې دې. لهدا دې ته دَ جواب ضرورت نشته. دَ رد وجه داده چې که چرې لَمَّا مکرر اومنلې شی نو هغه به صرف دَ تاکید دَ پاره وی او د تاکید نه تاسیس اُولی دې او وکتاوین قبل التم تقدیر کُذ سره جمله حالیه ده.

قوله: يٰٓأَيُّهَا كُنْبَسِي مَا بِهٖ بَشَرٌ كُنْبَسِي ضمیر مستتر هُو سره تمیز دې تقدیری عبارت دادې بَشَرُ الشَّيْءِ شَيْئًا وَاشْتَرَا، دَ مَا صِفَت دې او اَنْ يَكْفُرُوا مخصوص باللام دې.

قوله: ذُوْلَافَاكَةٍ په دې کښې اشاره ده چې دَ اَهانت اسناد دَ عذاب طرف ته مجازاً دې. ددې دَ پاره چې عذاب ذلیل نه وی بلکه صاحب عذاب (مُعَذَّب) ذلیل کیږي لهدا عذاب به دَ مهین نه وی بلکه صاحب عذاب (مُعَذَّب) مهین وی.

قوله: مُؤَيِّنٌ، مُؤَيِّنٌ په اصل کښې مُؤَيِّنٌ، دَ واؤ کسره نقل کولو سره هاء ته ورکړه واؤ ساکن ماقبل مکسور یاء سره بدل شو نو مُؤَيِّنٌ شو.

[ایاتونہ: ۹۱-۹۶]

{وَلَاذًا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ} الْفَرَانِ وَغَيْرِهِ {قَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ الْكُفْرِ} الْوَاوِ لِلْخَالِ {بِمَا وَادَّاعَوْا} سِوَاهُ أَوْ بَعْدَهُ مِنَ الْفَرَانِ {وَهُوَ الْحَقُّ} خَالِ {مُصَدِّقًا} خَالِ ثَانِيَةً مُؤَكَّدَةً {لِيَاْمَعَهُمْ قَوْلٌ} لَهُمْ {فَلْيَمِزْهُمْ قَوْلُكُمْ} أَيْ قَوْلُهُمْ {أَلَيْسَ بِاللَّهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} بِالتَّوْرَةِ وَقَدْ نَهَيْتُمْ فِيهَا عَنْ قَتْلِهِمْ وَالْخِطَابَ لِلْمُتَجَوِّدِينَ مِنْ زَمَنِ بَيْنَا بِمَا فَعَلَ آبَاؤُهُمْ لِرِضَالِهِمْ بِهِ {وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ} بِالْمُعْجَزَاتِ كَالْفَصَا وَالْيَدِ وَفُلْقِ الْبَحْرِ {لَمَّا أَخَذَ لَكُمْ الْعِجْلَ} إِلَيْهَا {مِنْ بَعْدِهِ} مِنْ بَعْدِ ذَهَابِهِ إِلَى الْبَقَاةِ {وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ} بِاتِّخَاذِهِ {وَلَاذًا أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ} عَلَى الْفِعْلِ بِمَا فِي التَّوْرَةِ {وَوَعَدْنَا} قَوْلَكُمْ الْقُتْلَ {وَالْعِجْلَ} جِوَارِ الْبَقَاةِ {فَلْيَمِزْهُمْ قَوْلُكُمْ} مِنْ قَبُولِهَا لِيَسْفُطَ عَلَيْكُمْ وَفُلْنَا {وَحَدَّوْا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ} بِحَدِّ وَاجْتِهَادٍ {وَأَسْمِعُوا} مَا تُلْمِزُونَ بِهِ سَمَاعَ قَبُولِ {قَالُوا سَمِعْنَا} قَوْلَكَ {وَعَصَيْنَا} أَمْرَكَ {وَأَشْرَيْوْا فِي قُلُوبِهِمْ} الْعِجْلَ {أَيِ خَالَطَ خُبَّهُ قُلُوبُهُمْ كَمَا يَخْلُطُ الشَّرَابُ} {يَكْفُرُهُمْ قَوْلٌ} لَهُمْ {بِلِسَانٍ} ذِينًا {يَأْمُرُهُمْ بِهِ} {إِيمَانَكُمْ} بِالتَّوْرَةِ عِبَادَةِ الْعِجْلِ {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} بِهَا كَمَا زَعَمْتُمْ الْمَقْنِي لَسْتُمْ بِمُؤْمِنِينَ لِأَنَّ الْإِيمَانَ لَمْ يَأْتِ بِعِبَادَةِ الْعِجْلِ وَالْمُرَادُ آبَاؤُهُمْ أَيْ فَكذلك أَنْتُمْ لَسْتُمْ بِمُؤْمِنِينَ بِالتَّوْرَةِ وَقَدْ كَذَبْتُمْ مُحْتَمِلًا وَالْإِيمَانَ بِهَا لَا يَأْتِ بِتَكْلِيهِ {قُلْ} لَهُمْ {إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ} أَيْ الْخَيْرَةُ {عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً} خَاصَةً {مِنْ دُونِ النَّاسِ} كَمَا زَعَمْتُمْ {فَقَمِّمُوا النُّبُوتَ} إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {تَعْلَقُ بِتَقْوَى الشَّرْطَانِ عَلَى أَنْ الْأَوَّلُ قَبْدٌ فِي الثَّانِي} أَيْ إِنَّ صَدَقْتُمْ فِي زَعْمِكُمْ أَنَّهَا لَكُمْ وَمَنْ كَانَتْ لَهُ يُوْثِرُهَا وَالْمَوْصِلُ إِلَيْهَا الْمَوْتُ فَصْنُوهُ {وَكُنْ يَكْمُوتُ} أَبَدًا إِمَّا قَدْ مَاتَ أَيْدِيَهُمْ {مِنْ كُفْرِهِمْ بِالنَّبِيِّ الْمُنْتَقِزِ لِكَلْبِهِمْ} {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ} الْكَافِرِينَ فَيَجَازِيهِمْ {وَلَا يَكْدُمُهُمْ} لَا مَقْصِدَ لَهُمْ {أَحْرَصَ النَّاسَ عَلَى حَيَاةٍ} أَحْرَصَ {مَنْ الدِّينَ أَشْرَكُوا} الْمُتَكِبِينَ لِيَنْفِثَ عَلَيْهِمَا لِيَلْبِسَهُمْ بِأَنْ مَصِيرَهُمُ النَّارُ دُونَ الْمُشْرِكِينَ لِاتِّكَارِهِمْ لَهُ {يُودَى} يَتَمَنَّى {أَحَدُهُمْ لَوْ يَعْرِىَ أَلْفَ سَنَةٍ} لَوْ نَصْرَتِيهِ وَبَعَثِي أَنْ وَهِيَ بِصَلَاتِهَا فِي تَأْوِيلِ مُصَدَّرِ مَفْعُولِ يُوْدَى {وَمَا هُوَ} أَيْ أَحَدُهُمْ {يُعْزِزُ حَرْجَهُ} مُبِيدُهُ {مِنْ الْعَذَابِ} النَّارِ {أَنْ يَعْرِىَ} فَاعِلٌ مُزْخَرَجُهُ أَيْ تَغْيِيرُهُ {وَاللَّهُ بِبَصِيرَةٍ يَعْمَلُونَ} بِالْأَيِّ وَالنَّاءِ فَيَجَازِيهِمْ

ترجمہ:- او کله چې هغوی ته وئیلی شی چې کوم قرآن وغیره (انجیل) الله تعالی نازل کړې دې په هغې باندې ایمان راوړئ نو وائی کوم چې په مونږ باندې نازل کړې شوې دې یعنی تورات نومونږ په هغې باندې ایمان لرو الله تعالی او فرمائیل او واؤ حالیه دې څومره چې ددې نه علاوه دې دهغې نه پس دې (او هغه) قرآن دې دهغې نه انکار کوی حالانکه هغه حق هم دې (جمله) حالیه ده او ددې (تورات) تصدیق کونکې دې کوم چې هغوی سره دې. (مصدقًا) حال ثانی دې د تاکید دپاره تاسو دهغوی نه معلومه کړئ که چېرې ستاسو په تورات باندې ایمان وی نو سابقه انبیاء کرام تاسو ولې قتل کړل؟ حالانکه تاسو په تورات کښې دهغوی د قتل کولو نه منع کړې شوی وئ. خطاب هغه (یهود) ته دې کوم چې د رسول الله ﷺ په زمانه

کنبہ موجود وو۔ پہ دے وجہ چہ دھغوی پلاران (اونیکونو) خہ کپی وو دوی پہ ہغی راضی دی۔ موسیٰ علیہ السلام تاسو لہ ښکارہ معجزات راوړل لکه همسا یدبضاء اوډ درباب دوه ټکړي کیدل، خریا هم تاسو د موسیٰ علیہ السلام میقات (کوہ طور) ته په تلویاندې سڅې خپل معبود جوړکړو اوتاسو د سڅی معبود جوړولو سره ظالمان شونی اوکله چې مونږ ستاسو نه د تورات په احکامو د عمل کولو وعده واخسته اومونږ په تاسو باندې کوہ طور مسلط کړو دې دپاره چې په تاسو باندې راگزارکړې شی. کله چې تاسو د تورات د قبولونه منع شونی اومونږ اووئیل چې زموږ درکړې شوې څیز (تورات) په مضبوطوالی او کوشش سره اونیسئ اوډ کومې خبرې چې تاسو ته حکم درکولې شی هغه د قبولیت په نیت سره واوړئ نو هغوی اووئیل چې مونږ ستا خبره واوړیده اومونږ ستا خبره نه منو اوډ هغوی په زړونو کنبې د هغوی د کفر د وجې نه سڅې راغلې وو یعنی د سڅی محبت د هغوی په زړونو کنبې داسې ورننوتلې وو لکه څنگه چې شراب په (بدن کنبې) ورننوخی. تاسو هغوی ته اووایشی ستاسو تورت باندې ایمان چې د کوم سڅی عبادت حکم درکوی هغه ډیر خراب څیز دی. که چېرې تاسو په تورات باندې ایمان لرئ لکه څنگه چې ستاسو دعوی ده مطلب داډې چې ستاسو په تورات باندې هم ایمان نشته ځکه چې په تورات باندې ایمان لرل د سڅی د عبادت حکم نه ورکوی. اود (کف مخاطب د هغوی پلاران (ښیکونه) دی یعنی دغه شان خو ستاسو هم په تورات باندې ایمان نشته اوتاسو د محمد ﷺ تکذیب کړې دې او په تورات باندې ایمان لرل د حضور پاک د تکذیب اجازت نه ورکوی. تاسو ﷺ هغوی ته اووایشی چې که چېرې د آخرت په کور یعنی جنت د الله تعالی په نیز صرف ستاسو دپاره وی په خاص توگه د نورو خلقونه علاوه لکه څنگه چې ستاسو دعوی ده (لریشان) د مرگ غوښتنه اوکړئ که چېرې تاسو په خپله دعوی کنبې رښتونی یئ. د مرگ ارزوسره دوه شرطونه متعلق دی په دې طریقہ چې اول ددویم دپاره قید دې یعنی که چېرې تاسو په دغه دعوی کنبې رښتونی ئې چې دار آخرت (جنت) صرف ستاسو دپاره دې اوډ چاډ پاره چې آخرت وی نو هغه دې ته ترجیح ورکوی اوډ هغې د رسیدو ذریعہ مرگ دې لهدا تاسو ددې تمنا اوکړئ خو هغوی د خپلو کوډ د وجې نه چې هغه د حضور پاک ﷺ نه انکار دې اود مرگ خواهش نه کول د هغوی تکذیب ته مستلزم دې. هیڅ کله به د مرگ تمنا اونه کړی او الله تعالی ظالمان او کافران ښه پیژنی لهدا هغوی له به سزا ورکوی بلکه د ټولو نه زیات د دنیاډ ژوند حارصان به تاسو هم دوی اومومئ چې «دا خلق د ژوند په حرص کنبې، د مشرکانو اومنکرانو د بعث نه هم زیات وړاندې دی. (لَقَدْ نَحْنُ کُنْیَ لَمْ قَسْمِیْهِ دې ځکه چې دوی (یهودو) ته دا خبره معلومه ده چې ددوی خانی دوزخ دې په خلاف د مشرکانو چې هغوی د یث بعد الموت هډو قائل نه دی او په دوی کنبې هر سړې دا غواړی چې د هغه عمر زړ کاله وی. کو مصدریه دې دان په معنی

کنبی دے او کو خپلی صلہ سرہ دمصدر پہ تاویل کیدو سرہ دے یوڈ مفعول دے۔ دے عمر دا اوږدوالی ہم هغوی دے عذاب نہ نشی بچ کولی۔ اَن لَعَنَہُ دے مخرجہ فاعل دے۔ (یعنی اَن لَعَنَ دے تعمیر پہ معنی کنبی دے اللہ تعالیٰ دے هغوی کارونہ بنہ وینی عملون یاء او تاء سرہ دے یعنی هغوی تہ بہ بدلہ ورکوی۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: وَآءَاذًا ظَرْفَ مَكَانٍ دے، دا دَخْلَف پہ معنی کنبی زیات او دآما پہ معنی کنبی کم استعمالیری۔ دا دے اھداد نہ دے او دسوی او بَعْد پہ معنی کنبی ہم مستعمل دے مفسر علام دے بعد معنی مراد اخستی دہ۔

قوله: وَهُوَ الْحَقُّ دا دے مَا نہ حال دے۔

قوله: مُصَدِّقًا حَالًا ثَانِيَةً مُوَكِّدًا دا دے ماقبل جملی دے تاکید دپارہ دے خکہ چې حق ہم صادق وی لکہ چې زَيْدٌ اَبُوک، عَطُوفًا، کنبی عَطُوفًا دے ماقبل دے تاکید دپارہ دے دے حال ثانیہ مطلب دادے چې دے تاکید پہ اعتبار حال ثانی دے گنی دا حال ثالث دے خکہ چې اول ویکفون دے۔

قوله: قَتَلْتُمُوہُ دے مضارع تفسیر پہ ماضی سرہ کولو کنبی اشارہ دہ چې دے انبیاء کرامو قتل دے آیت دے نزول دے زمانی پہ اعتبار سرہ پہ زمانہ ماضی کنبی واقع شوے دے او پہ دے باندے قرینہ (مِنْ قَبْلِ) دہ۔

قوله: بِمَا قَتَلَ اَبَاءَهُمْ، پہ دے کنبی اشارہ دہ چې پہ قَتَلُون کنبی اسناد مجازی دے خکہ چې دے انبیاء قاتلان دے هغوی پلاران او نیکونہ وو نہ چې هغوی۔

قوله: رَضَاهُمْ دا دے مجاز دے علاقے بیان دے او هغه ملا بست دے چونکہ موجودہ یہودیان دے خپلو پلارانو پہ کرو قتلون باندے راضی وو پہ دے وجہ دے قتل نسبت دے هغوی طرف تہ اوکړې شو۔

قوله: بِالْمِعْزَاتِ، دے بَيِّنَات تفسیر پہ معجزات سرہ کولو کنبی پہ هغه خلقو باندے رد مقصود دے چې دے بَيِّنَات نہ تورات مراد اخلی خکہ چې تورات واحد دے او بَيِّنَات جمع دہ۔

قوله: اِلٰهًا پہ دے تقدیر کنبی اشارہ دہ چې دے اِتَّخَذَ مفعول ثانی محذوف دے اودا اِتَّخَذَ سِتًّا اک صنعتہ نہ ماخوڈ نہ دے چې مفعول وغواری خکہ چې اِتَّخَذَ عَمَلٍ دے سامری نہ صادر شوے وو نہ چې دے بنی اسرائیلونہ ہم دا مضمون دے سوال اوجواب پہ شکل کنبی ہم بیانولی شی۔

سوال: اَلْاَ دَ مَحذُوف منلو ضرورت ولې پېښ شو؟

جواب: اتخاذ د ابتداء صنعت په معنی کښې هم استعمالېږي لکه اِتَّخَذْتُ سِيفاً، اِى صُنْعُهُ مفعول ثانى نه ذکر کولو سره دې معنې طرف ته ذهن اوړيدې شو په دغه صورت کښې به مطلب وو صُنْعُهُم بابهى اسرائيل عملاً حالانکه د عجل سازنى عمل د سامرى نه صادر شوې وو نه چې د بنى اسرائيلونه.

قوله: بعد د هابه په دې کښې د مضاف د حذف طرف ته اشاره ده. په دې صورت کښې د مِّن بعد تعلق د مضاف محذوف سره به وى نه چې اتخاذ سره. دا په هغه حضراتو باندې ردهم دې کومو چې بعد د هابه په ځانې هېښه محذوف سئلې دې گنى لازم به راځي چې د موسى عليه السلام په موجودگى کښې د سخى جوړول شوى وو کوم چې غلط دى.

قوله: عَلَى الْعَبْلِ عِمَافِ التَّوْرَةِ په دې کښې اشاره ده چې اخذ ميثاق نه هغه عمومى ميثاق مرا نه دې چې په ازل کښې د ټولو اولاد آدم نه د الت بركم په صورت کښې اخستې شوې وو.

قوله: وَرَفَعْنَا قُرْقُمْ، قد مقدر منلو سره اشاره اوکړه چې د ماضى حال جوړيدل صحيح دى که چېرې قد مقدر او منلې شى د ماضى نه حال جوړيدو د پاره نو د قد کيدل ضرورى دى که لفظاً وى او که تقديراً.

قوله: حُبَّ قُلُوبِهِمْ په دې کښې اشاره ده چې العجل نه وړاندې حب مضاف محذوف دې ځکه چې سخې په زړه کښې نه شى راتلې. مضاف حذف کولو سره مبالغه مضاف اليه ددې په ځانې کړې شوې دې.

قوله: عِبَادَةَ الْعِجْلِ دا مخصوص بالذم مقدر دې.

قوله: كَذَلِكَ اَنْتُمْ لَكُمْ مَوْنِيْن، د دې عبارت د اضافه مقصد د يو سوال مقدر جواب ورکول دى.

سوال: د اَبَاو د جنابت د وجې نه ابناء نه مواخذه نه شى کيدې لهذا د حضور پاك په زمانه کښې په موجودينو د هغوى د پلارانو د فعل مذمت په څه وجه سره دې؟

جواب: ظاهر ده چې د حضور پاك په زمانه کښې يهود د خپلو اسلافو په فعل باندې راضى وو او هغې سره متفق وو نه چې خپل زمانه شرمنده ځکه چې په گناه باندې راضى کيدل او دې سره متفق کيدل هم گناه ده.

قوله: اِى الْجَنَّةِ د دار آخرت تفسير په جنت سره د کولو مقصد دادې چې دار آخرت عام دې

پہ کوم کنبی چہ دوزخ او جنت شامل دی اودے خلقو بہ خپل خان صرف د جنت مستحق گنلو۔
قوله: کما رحمتہم اے بقولک، اِن یَدْخُلُ الْجَنَّةَ اُفٍّ کَانَ هُوَذَا۔

قوله: تَعْلَقُ بِمِخْبِطِ الشَّرَاطِیْلِ الخ۔ ہیکارہ دادہ چہ تعلق بمنہ بالشرطین او وٹیلے شی پہ دے کنبی قلب دے دا دھغہ اعتراض جواب دے چہ د جزاء واحد تعلق پہ دوو شرطونو د عطف نہ بغیر جائزہ اودلته ہم دغہ لازم راختی۔

جواب: د جواب حاصل دادے چہ د جزاء واحد تعلق دوو شرطونو سرہ نہ دے بلکہ ہم یو شرط سرہ دے خکے چہ اول شرط د ثانی د پارہ قید دے مستقل شرط نہ دے۔

فائدہ: دادہ چہ کله دوه شرطونہ جمع شی اودھغے جواب پہ مینخ کنبی وی نو اول شرط بہ د ثانی د پارہ قید وی پہ دے توگہ اول بہ د ثانی معنی د پارہ متمم شی او جواب بہ د ثانی وی تقدیر ایت بہ داسی شی اِن کُنْتُمْ صَادِقِیْنَ فِی رِعْکُمْ اَنْ الذَّارِ الْاٰخِرَةَ لَکُمْ عَاصَةٌ قَتَمُوْا النَّوْتَ اودا ہم وٹیلے شوی دی چہ قَتَمُوا النَّوْتَ د ثانی جواب دے اود اول جواب محذوف دے پہ کوم چہ د اول جواب دلالت کوی۔

قوله: السِّلَازِمُ لَکُمْ اِنْ کَانَ الذَّارِ الْاٰخِرَةُ، مقدم دے۔ قَتَمُوا النَّوْتَ تالی دے اولن بکھنؤہ ابدان نقیض تالی دے۔ د نقیض تالی عدم د مقدم عدم تہ مستلزم وی او مقدم دار آخرت د خپل خان د پارہ خاص کول دی۔ لہذا د دار آخرت د تخصیص دعویٰ معدوم شوه۔ اودا د نقیض تالی د عدم د وجہ نہ لازم راغلہ او د السِّلَازِمُ لَکُمْ ہم دغہ مطلب دے یعنی د یہودو د مرگ تمنا نہ کول د خپل خان د پارہ دار آخرت د تخصیص دعویٰ کذب تہ مستلزم دہ۔

قوله: لَامُقَسَّرٍ، پہ دے کنبی اشارہ دہ چہ د وَلَقَدْ هَمَمَ عَطَفَ پہ کُنْ بکھنؤہ باندے دے اودا عدم تمنا د مرگ تاکید دے نہ چہ جملہ معترضہ لکھ چہ وٹیلے شوی دی ددے د پارہ چہ پہ دے صورت کنبی بہ لام د تاکید ہیخ فائدہ نہ ورکوی۔

قوله: یَقْنٰی، د بود تفسیر پہ یتمنی سرہ کول ددے سوال جواب ورکول مقصود دے چہ و داد پہ موجودہ خیزونو کنبی کولے شی نہ چہ پہ معدوم کنبی، اود عمرہ د اوپردوالی تمنا د معدومات نہ دہ۔

جواب: د جواب حاصل دادے چہ د و داد د تمنا پہ معنی کنبی دے اوتمنا د معدوم او موجود دوارو کیدے شی۔

قوله: مُزَعَّجِه اسم فاعل واحد مذكر لری کونکے مصدر زَحَرَجَتْ پہ وزن دَقْلَلَتْ لری کول ثلاثی مجرد زَحَرَجَتْ، (ن) لری کول۔

[ایاتونہ: ۹۷-۱۰۱]

وسال بن صوری الثبی أو غمر عن یابی بالوخی من الملائکۃ فقال جنہل فقال هو عدونا یابی بالظہب ولو کان میکانیل لآثم یابی بالحبص والسلم فنزل {قُلْ} لہم {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِیلِ} فلیث غیظ {قَائِلُهُ نَزَلَهُ} أي القرآن {عَلَى قَلْبِكَ یَا أَدْنٰ} بامر {اللّٰهُ مُصَدِّقًا لِّمَا بَیْنَ یَدَیْهِ} قبلہ من الکُتُب {وَهُدًى} من الضلالۃ {وَلُفْطَرِی} بالجنۃ {لِلْمُؤْمِنِیْنَ} {مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِیلَ} بکسر الجیم وفتحها بلا همز ویه یتاء وڈولہا {وَمِیْکَالَ} غِطَفَ عَلَی الْمَلَائِکَۃِ مِنَ الْخَاصِّ عَلَی الْغَامِ وَفِی قِرَآءَةِ مِیْکَانِیْلٍ بِهَنْزٍ وَتَاءٍ وَفِی أُخْرٰی بِلا تَاءٍ {فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْکَافِرِیْنَ} أوقفہ موقِع لَہُمْ بَیْنًا لِخَالِہُمْ {وَلَقَدْ أُنْزِلْنَا إِلَیْکَ} یَا مُحَمَّدُ {آیَاتٌ بَیِّنَاتٌ} ای واضحات حال رد اقول بن صوری الثبی ما جئت بشئ {وَمَا یُکْفِرُہِا إِلَّا الْغَاسِقُونَ} کفروا بہا {أَوْ کَلِمَا عَاہِدُوا} اللّٰہ {عَهْدًا} عَلَی الْإِیمَانِ بِالشَّیْءِ إِنْ خَرَجَ أَوْ الشَّیْءِ أَنْ لَا یُعَاوِلُوا عَلَیہِ الْمُشْرِکِیْنَ {تَبَدُّةٌ} طَرَحَہُ {فَرِیقٌ مِنْہُمْ} بِتَفْصِیْهِ جَوَابَ کُلَّمَا وَهُوَ مَعْلُومٌ الْإِسْتِغْنَامُ الْإِنْکَارِ {بَلْ} لِلْإِنْفِیَالِ {أَکْثَرُھُمْ لَا یُؤْمِنُونَ} {وَلَمَّا جَاءَھُمْ رُسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ} مُحَمَّدٌ عَلَی اللّٰہِ عَلَیہِ وَسَلَّمَ {مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَّھُمْ تَبَدُّ فَرِیقٌ مِنَ الَّذِیْنَ أَوْثَرُوا الْکِتَابَ کِتَابَ اللّٰهِ} أی الثَّوَرَةَ {وَوَاءَ ظُہُورُھُمْ} أی لَمْ یَعْلَمُوا بِمَا فِیْہَا مِنَ الْإِیمَانِ بِالرُّسُولِ وَغَیْرِهِ {كَأَنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ} مَا فِیْہَا مِنْ آتِہِ نَبِیِّ حَقٍّ أَوْ أَنَّہَا کِتَابُ اللّٰہِ

ترجمہ: ابن صوریٰ ذنبی علیہ السلام یا حضرت عمر رضی اللہ عنہما نہ سوال اوکروچی کومہ فریبستہ وحی راوری راخی؟ جواب ورکری شو جبرائیل علیہ السلام نوهغه اوذنیل چی هغه خوزمونہ دینمن دی خکہ چی هغه عذاب راوری اوراخی کہ چری (وحی راورونکی) فریبستہ میکانیل دی نومونہ بہ ایمان راورلی خکہ چی هغه خوشحالی او سلامتی راوری نود آیت نازل شو۔ ته دوی ته اوواہ شوک چی د جبرائیل دینمن وی هغه له پکار دی چی د غصی نہ مرشی۔ بیشکہ هم دی (جبرائیل) خو قرآن د الله تعالی په حکم باندی ستاسو په زړونو باندی نازل کړی دی۔ کوم (قرآن) چی د سابقہ کتابونو تصدیق کونکی دی اومؤمنانوته د هدایت لار خودونکی او د جنت زیری ویرونکی دی او شوک هم چی د الله تعالی د هغه د فریشتو او د هغه د رسولانو او د جبرائیل، جبرائیل د جیم په کسرہ او فتحہ سرہ دی بغیر د همزہ او سرہ د همزہ او د یاء نہ بغیر اوسرہ د یاء دی او د میکانیل دینمن وی د دی عطف په ملائکہ باندی عطف خاص علی العام په توگہ دی۔ او په یو قراءت کنہی میکانیل همزہ او یاء سرہ دی او په دویم کنہی بغیر د یاء نہ نو د داسی کافرانو دینمن پخبلہ هم الله تعالی دی۔ (لفظ گافیرت) د تہمہ ضمیر په خانی د هغوی (د کفر حالت) بیانولو د پارہ راورلی شو دی او ای محمد ﷺ یقیقا مونہ په تاباندی رویشانہ دلیونہ نازل کړی دی۔ (ہیات) آیات نہ حال دی دا د ابن صوریٰ د هغه خبری جواب دی چی تا مونہ له خہ شی نہ دی راوری د کوم انکار چی د فاسقانوتہ علاوہ بل شوک نہ کوی

صرف ہم فاسق ددی انکار کوی. دغه خلقو پہ نبی باندی ایمان راوړلو باره کښې که چېرې هغه ظاهر وی اویائی هم الله تعالی سره وعده اوکړه یا نبی سره ئی وعده اوکړه چې دهنې خلاف به دمشرکانو امدادنه کوی نو په هغوی کښې یو فریق دغه عهد مات کړو شاته ئی اوغورزولو (تذکره) دکلمیا جواب دې. اوهم دغه د استفهام انکاری محل دې بلکه بل د انتقال (اضطراب) دپاره دې په دوی کښې اکثر ایمان نه لری اوکله چې دوی له دوی د کتاب تصدیق کونکې رسول (محمد ﷺ) دالله تعالی د طرف نه راغلو نو ددې اهل کتابونه یو فریق دالله تعالی کتاب تورات شاته اوغورزولو یعنی په هغې کښې چې په رسول باندې د ایمان راوړلو وغیره احکام وو په هغې باندې ئی عمل اونه کړولکه چې هغوی دا خبره چې دا نبی په حقه دې اویا دا دالله تعالی کتاب دې هلوپیښی نه.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: ابن صوری، عبد الله بن صوريا، ذ فذك اوسیدونکې د یو یهودی عالم نوم دې. (روح البیان

قوله: جبرائیل، جبریل علیه السلام دالله تعالی د یو مقرب فرستی نوم دې. د جبرئیل په تلفظ کښې دیارلس لغات دی خو په هغې کښې زیات تر شا دی:

① جبرئیل د جیم زیر سره ② جبرئیل د جیم زیر سره ③ جبرئیل، په وزن د خنذیر

④ جبرئیل د همزه نه پس یاء نشته ⑤ جبرئیل لام مشدد ⑥ جبرائیل

⑦ جبرئیل ⑧ جبرئیل ⑨ جبرئیل

⑩ جبرئیل ⑪ جبرئیل ⑫ جبرائیل (لغات القرآن)

جبرئیل په معنی د عبد الله، د خدائی بنده، جبر بنده او ایل الله، دا عجمی لفظ دې د عجمه او علم کیدو د وجې نه غیر منصرف دې. او میکائیل په معنی د عبید الله دې.

قوله: قُلِّمْتُ غَيْظًا دا جمله محذوف منلوم مقصد داخودل دی چې مَن گات کښې مَن شرطیه دې، قُلِّمْتُ ددې جزاء محذوف دې.

قوله: قُلِّمْتُ زُلَّةً، دا علت جزاء ده نه چې جزاء ځکه چې جزاء کله جمله وی نو په هغې کښې د عائد کیدل ضروری وی کوم چې موجود نه دې.

قوله: ای القرآن د زُلَّةً د ضمیر باره کښې چونکه احتمال وو چې د جبرائیل طرف ته راجع وی مگردا دمعنې په اعتبار سره صحیح نه ده. ځکه چې القرآن وثیلوسره مرجع متعین کړې شوه سره ددې چې په ماقبل کښې قرآن ذکر نه دې خود الشهور کالذکور قاعدې سره اهما قبل الذکور لازم نه راځی.

{قَيِّمُوا مِنْهُمْ مَا يُغْرِقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ} بَانَ يَنْقُصُ كُلًّا إِلَى الْآخِرِ {وَمَا هُمْ} أَنَّى السَّخِرَةِ {يَضَارُّونَ بِهِ} بِالسَّخْرِ {مِنْ} زَائِدَةٌ {أَحَدُ الْأَوْدَانِ} اللَّهُ يَزِيدُهُ {وَيَنْقُصُونَ مَا يَنْفَعُهُمْ} فِي الْآخِرَةِ {وَلَا يَنْفَعُهُمْ} وَهُوَ السَّخَرُ {وَلَقَدْ} لَمْ قَسَمَ {عَلِمُوا} أَنَّى الْيَهُودُ {لَكِنَّ} لَمْ اِنْبِذَهُ مُتْلِفَةً لِمَا قَبْلَهَا وَقَدْ نَزُولُهُ {اشْتَرَا} اخْتَارَهُ أَوْ اسْتَبَدَّلَهُ بِكَتَابِ اللَّهِ {مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ} نَصِيبٌ فِي الْآخِرَةِ {وَلَيْسَ} مَا شَيْئًا {شَرَوْا} بَاعُوا {بِهِ أَنْفُسَهُمْ} أَنَّى الشَّارِبِينَ أَنَّى خَطَفَهَا مِنَ الْآخِرَةِ إِنْ تَعْلَمُوهُ خَيْبَ أَوْجِبَ لَهُمُ النَّارَ {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} حَقِيقَةُ مَا يَصِيرُونَ إِلَيْهِ مِنَ الْعَذَابِ مَا تَعْلَمُوهُ {وَلَوْ أَنَّهُمْ} أَنَّى الْيَهُودُ {آمَنُوا} بِالنَّبِيِّ وَالْقُرْآنِ {وَأَتَّقُوا} عِقَابَ اللَّهِ بَزَكَ مَقَاصِيهِ كَالْمَخْرَجِ وَجَوَابَ لَوْ مَخْلُوفٍ أَنَّى لَا يُبَيِّنُ دَلَّ عَلَيْهِ {كُتُوبُهُ} نَوَافِلٌ وَهُوَ مُتَّبَعٌ وَاللَّامُ فِيهِ لِلْقَسَمِ {مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ} خَيْرُهُ مِمَّا خَرُفُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ {لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} أَنَّهُ خَيْرٌ لِمَا آتَاهُ عَلَيْهِ

ترجمه: اوورپسي اولگيدل (يهود) دَ (دَلَّيْغُوا) عطف په تَكْدِباندي دې هغه (سحر) کوم چې به شيطانانو دَ حضرت سليمان عليه السلام دَ بادشاهتي په زمانه کښې خودلو. کله چې دَ سليمان عليه السلام حکومت ختم شو نو دَ سحر (کتابونه) شيطانانو دَ حضرت سليمان عليه السلام دَ کرسنې لاندې خښ کړي وو يا هغې پسې اولگيدل کوم چې به شيطانانو په غلاباندي اوريدل او په هغې کښې به ئي دَ خپل طرف ته) دروغ ملاول او کاهنانوته به ئي خودل او هغه به ئي مَدُون کول او دَ دې خبرې مشهورتيا وشوه. بل دا مشهورشو چې جنات غيب پيژني نو سليمان عليه السلام دَ (جادو) کتابونه راجمع کړل او خښ ئي کړل. کله چې دَ سليمان عليه السلام انتقال او شو نو شيطانانو هغه خلقو ته په گوته کړل نو خلقو هغه رااوويستل نو په هغې کښې ئي جادو اوموندلو نور ئي وئيل چې (سليمان عليه السلام) په تاسو باندې هم دَ دې جادو په ذريعه په تاسو حکومت کولو نو هغه خلقو دا جادو زده کړواو دَ خپلو انبياء کرامو کتابونه ئي يو طرف ته کړل. الله تعالی دَ حضرت سليمان عليه السلام براءت کولو سره او دَ يهوديانو دا خبره رد کولو سره چې محمد ﷺ ته اوگور ئي سليمان عليه السلام په انبياء کښې شميري حالانکه هغه خو صرف يو جادوگروو وئې فرما ئيل چې سليمان عليه السلام کفر نه دې کړې يعنی دَ جادو عمل ئي نه دې کړې ځکه چې دَ (جادو عمل) کفر دې ليکن تشديد او تخفيف سره ليکن شيطانانو کفر او کړو چې خلقو ته به ئي جادو خودلو. جمله {وَلَيَعْلَمَنَّ النَّاسُ السَّحْرَ} دَ کفرو دَ ضمير نه حال دې او (شيطانان هغوی ته به دوی علم سحر هم خودلو. او کوم چې په هغه دوو فرشتوياندي نازل کړې شوی وو چې (ينار) دَ بابل کښې اوسيدلې او ملکيت دَ لام په کسره سره هم لوستلې شوې دې بابل دَ عراق په مينځ کښې يوبنار دې. (دَ دغه فرشتونو موته) هاروت اوماروت وو. دادَ ملکين نه بدل يا عطف بيان دې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرما ئيلي دی هغه دواړه جادوگروو او پخپله به ئي جادو خودلو او نور ئي ئيلي شوی دی چې دوه فرشتې

وې چې د جادو د تعليم دپاره د الله تعالى د طرف نه د خلقو د ازميښت په توگه واليگلي شوې وې او هغه دواړو به (جادو) چاته نه خودلو وړ زانده دې مگر نصيحتۀ به نې دا وئيل چې مونږ د الله تعالى د طرف نه (د خلقو) ازميښت يو دې دپاره چې جادو ورته اوبسائي او ازميښت نې اوکړو. لهدا چاچې جادو زده کړو هغه کفر او کړو اوڅوک چې د زده کولو نه منع شو هغه مؤمن دې. لهدا ددې زده کولو سره کفر مه کوئ بيا هم که هغوی به زده کولو باندې زور کړی نو هغوی ته اوبسايښی. بيا به خلقو دغه علم زده کولو د کوم په ذريعه چې به ئې د ښېځي اوځواند په مينځ کښې جدائی کوله په دې توگه چې په خپل مينځ کښې به نې بغض ساتلو اودا جادو کونکی ددغه (جادو) په ذريعه چاته دالله تعالى د حکم (او) ارادې نه بغير نقصان نه شو رسولي اودې خلقو به هغه څيز زده کولو چې هغوی ته په آخرت کښې نقصان اورسوی او نفع وراونه رسوی او هغه جادو دې. او يقيناً دا يهوديان لقد کښې لام قسميه دې ښه پوهيږي چاچې دا جادو اختيار کړو يائي په کتاب الله باندې بدل کړو د هغه په آخرت کښې په جنت کښې هيڅ حصه نشته. لکن کښې لام ابتداء ئيه دې چې د خپل ماقبل د عمل نه مانع دې او من موصوله دې او يقيناً چې د کوم څيز په عوض کښې چې هغوی خپل ځانونه خرڅ کړل هغه ډير خراب څيز دې يعنې خرڅونکی دی. (نفسونه) يعنې د هغوی د آخرت حصې ته (خراب دې) د هغې زده کړه ځکه چې دې زده کړې د هغوی د پاره جهنم واجب کړو. يا که چرې دې خلقو ته د دغې عذاب حقيقت معلوم وې د کوم طرف ته چې دوی روان دی نو دا به ئې نه زده کولو او که چرې دې يهوديانو په نبي او قرآن باندې ايمان راوړلې وې او گناه ئې پريځودې وې او د الله تعالى نه ويريدل مثلاً (ترك) جادو ئې کولې نو دالله تعالى د طرف نه به دوی ته بهترين ثواب ملاويدلو. د کوم جواب محذوف دې او هغه لا ټيټو دې په کوم چې لکونه (په معنی ثواب) دلالت کوی او هغه مبتداء ده او په دې کښې لام قسميه دې د هغې نه کوم چې هغوی د خپل ځان د پاره اخستې دې. که چرې هغوی ته دا خبره معلومه وه چې دا بهتر دی نو جادو له به ئې په اجر او ثواب باندې ترجيح نه ورکوله.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: **وَالْتَبَعُوا** او عاطفه دې. **إِنْتَبَهُوا** (الانتباه) د (افتعال) نه ماضی جمع مذکر غائب دې هغوی اتباع او کړه هغوی ورپسې شو. ددې عطف په لک باندې دې. **إِنْتَبَهُوا** کښې ضمير کوم چې د فريق طرف ته راجع دې هغه ددې فاعل دې. ما موصوله د **إِنْتَبَهُوا** مفعول دې. **تَتَلَوُا الشُّطْرَيْنِ** فعل فاعل سره ملاؤ شو جمله شوه صله.

سوال: **تَتَلَوُا** د مضارع صيغه ده چې په حال باندې دلالت کوی حالانکه د آيت د نزول په وخت شيطانانو تلاوت نه کولو. ځکه چې د حضور پاك د بعثت نه پس د شيطانانو آسمان

تہ پہ تلو باندې پابندی لکیدلې وه؟

جواب: د مضارع صیغه د حکایت حال ماضیه په توګه استعمال شوې ده لکه چې هغه معامله دغه وخت د سترګو په وړاندې کیدله. ددې جواب طرف ته علامه سیوطی رحمۃ اللہ علیہ د تنلو تفسیر نې په تلت سره کولو کښې اشاره کړې ده.

قوله: **أَوَكَاثُ تُسَوَّرُ الْمَعْمَرُ**، او د تنويع دپاره دې. ددې عطف په معنوی توګه باندې من السحر باندې دې او تثلوا لاندې دې اودا د اختلاف طرف ته اشاره ده يعنی شیطاناتو په خلقتو جادو لوستلو اورولو. يا کومې خبرې چې به شیطاناتو آسمان ته تللوسره په غلا اوریدلې هغه به نې لوستلې اورولې به نې.

قوله: **عَلَى عَهْدِ سُلَيْمَانَ**، ای فی عهد سلیمان، علی په معنی د نې او دا هم احتمال دې چې تنلو په معنی د تنقؤل د افتراء کول وی نوبیا به علی په خپل حال باندې وی خکه چې د تنقؤل صله علی راخی په دې صورت کښې به متعلق محذوف وی. ددې تقدیری عبارت به داسې وی. **وَأَتَّبَعُوا مَا تَتَّبَعُهُ الشَّيَاطِينُ عَلَى اللَّهِ زَمَنَ مَلِكِ سُلَيْمَانَ** او من السحر، د ما بیان دې عائد به محذوف وی تقدیر به شی تنلوه.

قوله: **لَمْ يَمْلِكِ الْيَهُودَ** دې عبارت د اضافه مقصد داخودل دی چې صرف د سحر تعلیم کفر نه دې بلکه عمل بالسحر کفر دې.

قوله: **وَتَعْلَمُونَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمَلَكِ**، محذوف منلوسره نې اشاره اوکړه چې ما موصله دې ددې عطف په آخر باندې دې اودا عطف خاص علی العام د قبیل نه دې. لهذا د عطف الشی علی نفسه اعتراض هم ختم شو.

قوله: **أَيُّ الْهَيْئَةِ**، دا د انزال تفسیر دې. ددې خبرې طرف ته اشاره ده چې دا نزل نه د وحی د انزال طریقه مراد نه ده په کوم سره چې عظمت معلوم شی بلکه مطلقاً خودل مراد دی.

قوله: **يَسْأَلُ**، بآء په معنی د فنی ده بابل د یوعظیم الشان ښار نوم دې چې پخوانی زمانه کښې د دریانې فرات دواړو طرفو ته واقع وو فرات به ددې په مینځ کښې تیریدو. نن هم د هغې کنډرې موجود دی د دې عرض البلد شمالی ۲۳ درجې دقیقه ۴۱ ثانیه او طول البلد ۴۴ درجې ۲۳ دقیقه ۴۰ ثانیه دې. دا د ډیرې مودې پورې د عراق دار الخلافه وه او د بخت نصر د زمانې پورې د یو ډیر لونی شان اوشوکت ښار وو. د ۵۳۸ قبل مسیح نه پس په دې باندې داسې تباهی راغله چې دهمیشه همیشه دپاره ددې خاتمه اوشوه. بابل په سحر اوساحرنی کښې ډیر مشهور دې دا د عجمه او علم کیدود و چې نه غیو منصرف دې.

اخفش رحمہ اللہ وئیلی دی چې د تانیث او علمیت د وجې نه غیر منصرف دي. لغات القرآن **قوله: هَارُوتَ وَمَارُوتَ**، دا د دوو فرشتو نومونه دی علمیت او عجمه کیدو د وجې نه غیر منصرف دی. بعضی مفسرینو د دویم قراءت په وجه هغوی ته انسانان وئیلی مگر راجح اول قول دي.

قوله: لا مابتداء معلقة لما قبلها من العمل، کن کنې لام ابتدائيه دي دا په مبتداء باندې داخلېږي خو که چرته په ماضی داخلېږي يا په مضارع باندې داخلېږي نو قد لفظاً يا معناً ضروري وي. البته کوم کسان چې لام ابتداء لام قسم گرځوي د هغوی په نیز د لام ابتداء تصور نشته. (روح المعاني) کن کنې لام ابتداء خپل ماقبل علماً د عمل نه منع کړې دي ځکه چې د عمل په صورت کنې د لام ابتداء صدارت به باطل شي.

قوله: حَظَبَا، په دې کنې د حذف مضاف طرف ته اشاره ده. **حَظَبُمَايَ حَظَبَانِيَهُمَا** **قوله: اَنْ تَعْلَمُوهُ**، مفسر علام د جمله مقدر منلوسره اشاره او کړه چې مخصوص بالذم په تاويل د مصدر کیدو سره محذوف دي لهذا دا اعتراض ختم شو چې ما په معنى شيئاً کیدو د وجې نه نکره ده د کوم د وجې نه چې مخصوص بالذم ته شی واقع کیدې ځکه چې د مخصوص معرفه کیدل ضروري وي. ددې جواب ورکړې شو چې ما د شيئاً په معنى کنې کیدوسره په پس کنې مستتر، د هو ضمير فاعل تميز دي او مخصوص بالذم، اَنْ تَعْلَمُوهُ محذوف دي.

قوله: حَقِيقَةً مَا يَصِيرُونَ اِلَيْهِ الْعَم، ددې عبارت د اضافي مقصد د يو سوال جواب دي. **سوال:** په سابق کنې وَلَقَدْ عَلِمُوا نه معلومېږي چې هغوی ته علم دي او لوکانوا يعلمون نه معلومېږي چې هغوی ته علم نشته. په دواړو کنې تضاد معلومېږي؟ **جواب:** يعنى د الله تعالى عذاب پيژني مگر د عذاب حقيقت او د هغې سختی نه پيژني. لهذا اوس هيڅ تنافي نشته هم ددې سوال د جواب دپاره مفسر علام د حقه ما يصيرون اضافه کړې ده.

قوله: مَا تَعْلَمُوهُ دا د لوکانوا يعلمون جواب محذوف دي.

قوله: جَوَابُ لَوْ محذوف دا هم د يو سوال مقدر جواب دي.

سوال: د لَوْ د جواب فعل ماضی کیدل ضروري دی او دلته لَكُنْتُ جملہ اسميه جواب واقع کيږي کوم چې صحيح نه دي.

جواب: د لَوْ جواب لَهْفِيه نه دي بلکه جواب محذوف دي او هغه لَا تَعْلَمُوا دي او په دې حذف

باندی کثرتہ دلالت کوی.

قوله: لَمَّا آتَوْهُ، دَا ذَلُوكَا نَوَانَعْلَمُونَ جواب محذوف دی. واللہ اعلم بالصواب

[ایاتونہ: ۱۰۴-۱۰۸]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا} لِلَّذِينَ {رَاعَيْنَا} أَمْرٌ مِنَ الْمُرَاغَةِ وَكَانُوا يَقُولُونَ لَهُ ذَلِكَ وَهِيَ بَلْفَةُ الْيَهُودِ سَبَّ مِنَ الرُّغُونَةِ فَسُرُوا بِذَلِكَ وَخَاطَبُوا بِهَا الشَّيْءَ فَتَنَّى الْمُؤْمِنُونَ عَنْهَا {وَقُولُوا} بِذَلِكَ {الظُّلُمَاتُ} أَيِ أَنْظَرِ إِنَّا {وَأَسْمَعُوا} مَا تُمَزِّنُونَ بِهِ سَمَاعَ قُبُولٍ {وَالْكَافِرِينَ عَذَابَ أَلِيمٍ} مُلِيمٌ هُوَ الثَّارُ {مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ} مِنَ الْعَرَبِ عَطْفٌ عَلَى أَهْلِ الْكِتَابِ وَمِنْ اللَّيْبَانِ {أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ} زَائِدَةٍ {خَيْرٍ} وَحْيٍ {مِنْ رَبِّكُمْ} حَسَدًا لَكُمْ {وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ} لِبُؤْسِهِ {مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} وَلَمَّا طَفَنَ الْكُفَّارُ فِي الشَّيْءِ وَقَالُوا إِنَّ مُحَمَّدًا يَأْمُرُ أَصْحَابَهُ بِالنُّزُولِ وَتَنْفِيهِ عَنْهُ غَدَا نَزَلَ {مَا} شَرْيْعَةٌ {نُنَسَخُ مِنْ آيَةٍ} أَيِ نَزَلَ حُكْمُهَا إِذَا مَعَ لَفْظِهَا أَوْ لَا وَفِي قِرَاءَةٍ بِضَمِّ الثَّوْنِ مِنْ أَلَسَخِ أَيْ لَامَرَكُ أَوْ جَبَرِيلُ بِسَخَا {أَوْ نَسَّأَهَا} نَزَّخَهَا فَلَا نَزَلَ حُكْمُهَا وَنَزَعَ بِلَاوِيَّتِهَا أَوْ نَزَّخَهَا فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ وَفِي قِرَاءَةٍ بِلَا هَمْزٍ مِنَ الشَّيْءِ أَيْ تَنَسَّكَهَا أَيْ تَمَسَّكَهَا مِنْ قَلْبِكَ وَجَوَابِ الشَّرْطِ {ثَابِتٌ بِغَيْرِ مِثْلِهَا} أَنْفَعُ لِلْعِبَادِ فِي السُّهُولَةِ أَوْ كَثَرَةِ الْأَجْرِ {أَوْ يُقْلِلُهَا} فِي التَّكْلِيفِ وَالْثَوَابِ {أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَمِنَ التَّنْخِيعِ وَالتَّوْبِيلِ وَالْإِسْفِهَامِ لِلتَّقْرِيرِ {أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ {وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ} أَيِ غَيْرِهِ {مِنْ} زَائِدَةٍ {وَلَعَنَ} يَخْفِظُكُمْ {وَلَا تَصِيرُ} يَنْفَعُ عَنْكُمْ عَذَابَهُ إِنْ أَنْتُمْ وَنَزَلَ لَمَّا سَأَلَهُ أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يُوسِعَهَا وَيَجْعَلَ الصَّفَا ذَهَبًا {أَمْ} بَلِ أ {تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سَأَلَ مُوسَى} أَيِ سَأَلَهُ قَوْمُهُ {مِنْ قَبْلِ} مِنْ قَوْلِهِمْ أَرَأَيْتَ اللَّهُ جَهَنَّمَ وَغَيْرَ ذَلِكَ {وَمَنْ يَبْدُلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ} أَيِ بَأْخُذِهِ بِذَلِكَ يَبْزُكُ النَّظَرَ فِي الْآيَاتِ وَافْتِرَاحَ غَيْرِهَا {فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} أَخْطَأَ الطَّرِيقَ الْحَقَّ وَالسَّوَاءَ فِي الْأَضَلِّ الْوَسْطِ

ترجمہ: اے ایمان والو! تاسو نبی تہ راعنا مہ وایہی (راعنا) دَ مُرَاغَاةً نہ دَ امر صیغہ دہ. صحابہ کرامو ﷺ بہ رسول اللہ ﷺ تہ دالفظ وٹیلو اودا (لفظ) دَ یهودو پہ ژبہ کنبی کنخل دی. دَ رَعَوَلَتِ نہ مشتق دی یهودیان پہ بہ دی سرہ خوشحالیدل او پخپلہ بہ تی بہ دی کلمہ سرہ (رسول اللہ ﷺ) تہ خطاب کولو. مؤمنان دَ دی کلمی دَ وٹیلو نہ منع کرې شو اود دی پہ خانی انظرنا وایہی یعنی زمونې خیال ساتشی او پہ توجوسرہ اورشی دَ کومې خبرې حکم چې درکرې شی دَ عمل پہ نیت سرہ اود کافرانو دَ پیارہ دردناک عذاب دی تکلیف ورکونکې او هغه اور دی. دی خلقو چا چې دَ حسد دَ وجې نہ (دَ حق دعوت قبولونہ، انکار او کړو، کہ اهل کتاب وی او کہ مشرکان دَ عربو دا خبرہ نہ خوینوی چې تاسو لره ستاسو دَ رب دَ طرف نہ شہ خیر (مثلاً) وحی نازل شی. (ولا البشر کلین عطف) پہ اهل کتاب باندې دی او

من بیانہ دی. (من خبی کنبی من زائدہ دی او اللہ تعالیٰ چاہہ چې غواړی خپل رحمت (یعنی نبوت دپاره خاص کوی او اللہ تعالیٰ د ډیر لوی فضل والا دی. او کله چې کافرانو په نسخ کنبې پیغور او کړو او ونی و نیل چې محمد ﷺ خپلو ملگرو ته نن د یوې خبرې حکم ورکوی نو بله ورځ نې د هغې نه منع کوی. نو دا آیت نازل شو مونږ چې کوم آیت منسوخ کړو یعنی د هغې حکم ختم کړو ماسرطیه دې یا خو سره د لفظ یعنی تلاوت او حکم دواړه یا بغیر د لفظ (صرف حکم) او په یو قرات کنبې لکلی، اَللّٰهُمَّ سره د نون په ضمه سره دې. یعنی تاسو ته یا جبرئیل ته د دې نسخ حکم ورکوی یادا مؤخر کړو نومونږ د هغې حکم ختم (منسوخ) کوو نه او د هغې تلاوت او چتو و یا هغه په لوح محفوظ کنبې مؤخر (موقوف) کوو. او په یو قرات کنبې بغیر د همزه دې (لکلیا) د نسیان نه مشتق دې. او دا به مونږ ستاد زړه نه ختم کړو او جواب شرط، لایت بخیر مننن دې نو مونږ د هغې نه بهتر راوړو. (یعنی کوم چې د بندیگانو دپاره (عملاً) د سهولت په اعتبار سره یا د کثرت اجر په اعتبار سره زیات نفع ورکونکې وی یا په تکلیف او اجر کنبې هم د دې برابر وی. آیا تاسو نه پوهیږئ چې اللہ تعالیٰ په هر شی باندې قادر دې. هم د دې نه نسخ او تبدیل هم دې او استفهام د تقریر دپاره دې آیا تاسو نه پیژنئ چې د زمکې او آسمان فرمانروائی هم د اللہ تعالیٰ دپاره دې په دې کنبې چې کوم (تصرف) غواړی او د اللہ تعالیٰ نه سوانه ستا څوک مولی شته چې ستاسو حفاظت او کړی اونه مددگار، چې تاسو نه عذاب منع کړې شی. که چېرې په تاسو راشی (من غفوة) کنبې من زائدہ دې او چې کله اهل مکه د حضور پاک نه دا سوال او کړو چې (غرونه اخوا کړه) او مکه کنبې وسعت او کړه او د صفا (غږ) د سرو زرو جوړ کړه نو دا آیت نازل شو چې تاسو د خپل رسول نه داسې سوال کول غواړئ لکه چې سابق کنبې د حضرت موسیٰ علیہ السلام نه کړې شوې دې یعنی د هغه قوم د هغوی نه سوال او کړو مثلاً د هغوی دا سوال چې مونږ ته اللہ تعالیٰ په خپلو سترگو اوبشایه وغیره (واوړئ)، چا چې ایمان په کفر بدل کړو یعنی ایمان نې پریخودو کفر نې اختیار کړو په واضحه آیاتونو کنبې غور او فکر پریخودو او د هغه آیاتونو نه د علاوه په کوشش کنبې لگیا شو نو هغوی د نیغې لار نه واوختل یعنی د حق لار نه خطا شو او سؤا په اصل کنبې وسط د شی ته وائی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: لَا تَقُولُوا رَاعِنَا، رَاعٍ، مُرَاعَاةً (مفاعلة) نه د امر واحد مذکر حاضر صیغه ده نا ضمیر مفعول دې زموږ خیال اوساتئ، مونږ سره رعایت او کړنئ. په عبرانی ژبه کنبې راعن بې وقوف ته وائی دا د رعونت نه مشتق دې د کوم معنی چې حق ده الف د ندا دې اې بې وقوف، راعی گلبه ته هم وائی یهودو به د تحقیر او استهزاء په توگه ژبې له زور ورکړو

او کله به نئی زاعنا و ثیل نوراعنا به کیدلو دکوم معنی چې زمونږ ګلډه ده. ۲

قوله: أَنْظِرْ إِلَيْنَا، مفسر علام د انظرنا تفسیر په اُنْظِرْ إِلَيْنَا سره کولو کښې دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چې کلام په حذف سره دې په دې سره د اعتراض جواب هم اوشو چې انظر لازم دې اودلته متعدی استعمال شوې دې ځکه چې تا د دې مفعول ذکر کړې شوې دې او په هغه خلقو باندې هم رد اوشو چې انظر د انتظارنا په معنی کښې اخلی. (ترویج الارواح)
قوله: مَا تَأْمُرُونَ بِهِ دَا د حذف مفعول طرف ته اشاره ده.

قوله: مَا يَوْزُوْا مَا نَفِيَهُ يَوْمَ مَوْءِدَةٍ جمع مذکر غائب مجزوم، تمنا به کوی خواهش به کوی.

قوله: من العرب من العرب د اضافه مقصد یو اعتراض رفع کول دی.

اعتراض: اهل الكتاب هم مشرکان وو په هغوی باندې د ولا الشریکین عطف او کړې شو دا عطف النبی علی نفسه دې.

جواب: د مشرکین نه غیر اهل کتاب مشرکان مراد دی کوم چې عرب دی.

قوله: ان ینزل: دا دیود مفعول دې.

قوله: مَا شَرِطِيَّةٌ مَا دَلَسْتُ مَفْعُولٌ مَقْدَمٌ دې او شرطیه نه چې موصوله ددې په صله کښې د ضمیر ضرورت وی.

قوله: نَزَلَ حُكْمُهَا دَا مِنْ آيَةٍ صِفَتٌ دې.

قوله: اِنَّمَا نَقِظًا اَوْلَاةٍ یعنی کله صرف حکم منسوخ کیږي او تلاوت باقی پاتې کیږي او کله حکم او تلاوت دواړه منسوخ کولې شی.

قوله: اوجبرئیل د جبرائیل عطف تأمُرَکَ په کاف باندې دې یعنی مونږ د نسخ حکم حضور پاک ته یا جبرئیل علیه السلام ته کوو. (ترویج الارواح)

قوله: نُنَسِّخُ مِنْ آيَةٍ نُنَسِّخُ جمع متکلم مضارع مجزوم (ف) نُنَسِّخُ وړانول، ختمول.

قوله: نُنَسِّخُهَا دَا اِنْسَاءً (افعال) نه جمع متکلم مضارع ده، ها مفعول به دی، اصل کښې نُنَسِّخُهَا مونږ هغه هیږه وو.

قوله: وَفِي قِرَاءَةِ بِلَاهْمِزٍ نه معلوم کیږي چې د مفسر علام په وړاندې د قرآن کریم چې کومه نسخه ده هغه نُنَسِّخُهَا سره د همزه والا ده هم په دې وجه نئی او فرمائیل بلاهمز، زمونږ مخې ته چې کومه نسخه ده او دلته زمونږ په اطرافو کښې هم دغه نسخه رائج ده او هغه هم بلاهمزه والا ده. نُنَسِّخُهَا دَا اِنْسَاءً نه ماخوځ دې ددې معنی ده مؤخر کول، وټیلي شی نَسَّا اللّٰهُ فِي آيَةٍ اللّٰهُ تعالی د هغه عمر روستو کړو، یعنی عمرنی زیات کړو دا د همزه والا د

قرامت تفسیر دی۔ (لغات القرآن)

قوله: اَوُنْصِبْكَهَا کہ چری ٹیپنا د نسیان نہ وی نو متعدی بہ یومفعول تہ شی یعنی مونردا ہیرہ وو اوکہ د اِنْسَاء تہ ماخوذ وی نو متعدی بہ دو مفعولو وی۔ خکہہ چہ انساء متعدی بدو مفعول دے یومفعول ٹیپنا کنہی ضمیر خطاب کاف دے۔ او دویم مفعول ہا ضمیر دے کوم چہ د آیت طرف تہ راجع دے۔ مونر تانہ ہغہ آیت ہیرہ وو مفسر علام و تَحْجَبَانِ قَلْبِكَ اضافہ کولو سرہ ہم دے معنی طرف تہ اشارہ کرے دہ۔

فائدہ: کہ چری مفسر علام فی قراءۃ بلاہجہ بہ خانی فی قراءۃ بَصَوْرِ النون والیون و نیلی وی نو مراد بہ زیات واضحہ کیدو خکہہ چہ د مفسر علام بہ عبارت کنہی د یوبل قرامت ہم احتمال دے کوم چہ فاسد دے او ہغہ تَلْکَہَا بَصَوْرِ النون والیون دے۔ دا صورت لفظاً او معنا دواہرہ شان فاسد دے۔ لفظاً خو بہ دے وجہ چہ دا قرامت منقول نہ دے معنا داسے چہ دا د اللہ تعالیٰ نہ د صدور نسیان مقتضی دے۔

قوله: مِنَ النِّسَاءِ بہتر بہ وی چہ من الانساء نی و نیلی وی خکہہ چہ د رباعی مصدر کوم چہ زیر بحث دے اِنْسَاء دے نہ چہ نسیان۔ (جمل)

[ایاتونہ: ۱۰۹-۱۱۲]

{وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ {مُضَرَّبَةٌ {يُرَدُّوْكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَمَا آتَا أَحَدًا} مَفْعُولٌ لَّہُ كَانَتْ {مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ} اِنِّ خَلَقْنَاهُمْ عَلَيْنَا أَنْفُسَهُمُ الْخَبِيْثَةِ {مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ} فِي التَّوْرَةِ {الْحَقُّ} فِي شَأْنِ الشَّيْ {فَاعْقُوا} عَنْهُمْ اِنِّ اَنْزَلْنَاهُمْ {وَأَصْفَحُوا} اَغْرَضُوا فَلَا تُجَاوِزُهُمْ {حَتَّى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرٍ} فِيهِمْ مِنَ الْقِتَالِ {اِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَأَقْبِمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقْبِلُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ غَيْرِ طَاعَةٍ حَصِيْلَةٌ وَصَدَقَ {عَبْدُؤُوهُ} اِنِّ نُوَاہِ {عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَمَّا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ} فَيُجَازِيْكُمْ بِہِ {وَقَالُوا اِنِّ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا} جَنَعَ قَالِدِ {أَوْ نَصَارَى} قَالَ ذَلِكَ يَهُودُ الْمَدِيْنَةِ وَنَصَارَى نَجْرَانِ لَّمَّا تَنَاطَرُوا بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اِنِّ قَالَ الْيَهُودُ لَنْ يَدْخُلَهَا اِلَّا الْيَهُودُ وَقَالَ النَّصَارَى لَنْ يَدْخُلَهَا اِلَّا النَّصَارَى {يَلِكُ} الْقَوْلُ {أَمَانِيَّتُهُمْ} شَهَوَاتُهُمُ الْبَاطِلَةُ {قُلْ} لَهُمْ {هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ} حُجَّتُكُمْ عَلَى ذَلِكَ {اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ} فِيہِ {بَلَى} يَدْخُلُ الْجَنَّةَ غَيْرُهُمْ {مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ} اِنِّ اِنْقَازَ لِأَمْرِهِ وَخَصَّ الْوَجْهَ لِأَنَّهُ اشْرَفُ الْأَعْضَاءِ فَتَرَهُ أَوَّلَى {وَهُوَ مُحْسِنٌ} مُؤَخَّدُ {قُلْ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّہِ} اِنِّ ثَوَابَ عَمَلِهِ الْجَنَّةَ {وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ} فِي الْآخِرَةِ

ترجمہ: او یہ اہل کتابو کنہی اکثر دا غواری لَو مصدر بہ دے چہ یہ خہ شان باندے تاسودہ ایمان نہ کفر طرف تہ راؤگر خوی۔ د ہغہ حسد د وجہ نہ کوم چہ پخیلہ ہم د هغوی د طرف نہ دے۔ حَسَنًا

مفعول لہ دے۔ (یعنی بغیر د خہ وجہ) پہ حسد باندی دھغوی خبیث نفس تیار کری دی
 ددی باوجود چې پہ تورات کنبی د نبی پہ بابت پہ هغوی حق ینکاره شوې دې (ددي باوجود)
 ته دغو او معافتی نه کاراخرله او سترگي ترې اړه وه او د هغوی نه بدله مه اخله تر هغه وخته
 پورې چې هغوی سره د جنگ کولو حکم پخپله دالله تعالی د طرف نه راشی بیشکه هغه په
 هر غیر باندې قادر دې۔ مونږ قائمه وئی او زکوة ورکوئی او دخپل ځان د پاره چې کومه نیکی مثلاً
 مونږ صدقه تاسو وړاندې اولیگنی نو تاسو به هغه یعنی د هغې اجر الله تعالی سره
 بیاموئی۔ څه چې تاسو کوئی هغه دالله تعالی په نظر کنبی دی هغه به ددې تاسو ته اجر
 درکوی۔ د هغوی ویناده چې جنت د یهودو اونصاری نه علاوه به هیڅوک نه ځی۔ هود، د هاند
 جمع ده۔ دا خبره د مدینې یهودویانو او د نجران نصاری هغه وخت او کره کله چې دغه
 دواړو فریقو د رسول الله ﷺ په وړاندې مناظره او کره۔ یهودو او وئیل د یهودونه علاوه
 به بل څوک جنت ته نه ځی او نصاری او وئیل د نصاری نه علاوه به بل څوک جنت ته نه
 ځی۔ دا خبرې د هغوی ارزوگانې دی۔ (یعنی باطل خواهشات دی) تاسو هغوی ته اووایشی
 چې په دې خبره باندې خپل دلیل پیش کړئی که چرې تاسو په دې دعوی کنبی رښتونی شې۔

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَذَٰلِكَ مَآذِرُ غَائِبِ (س) مصدر وَذَٰلِكَ غَائِبِ نبتنه، ارزو کول۔

قوله: لَوْ مَصْدَرِيَّةٌ لَّوْ حرف مصدری دې کله چې د فعل نه پس واقع کېږی نو د تمنی په
 معنی کنبی استعمالیږی۔ تقدیری عبارت دادې وَذَٰلِكَ لَمْ يَكُنْ لَمْ يَكُنْ دَ چونکه د صَرِّ په معنی
 کنبی دې دوو مفعولونو ته نصب ورکوی، مفعول اول گم دې او ثانی گفارا دې۔

قوله: كَانَتْ مِنْ عِنْدِ أَفْئِدِهِمْ مَفْسَرٌ عَلَامٌ كَانَتْ مَقْدَرٌ مَنَلُو سره اشاره او کره چې مِنْ عِنْدِ أَفْئِدِهِمْ
 کائنات محذوف متعلق کیدو سره دَحَدَّثَا صفت دې۔

قوله: مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ، مِنْ بَعْدِ دَ سره متعلق دې۔ اَوْ مَا مصدریه دی اِی بَعْدَ تَبَيَّنَ
 الحق لَمْ۔

قوله: هُوَ ذَمٌّ هَابٍ هَانٍ په معنی د تائب ابتداء به هغه سړی ته هاند وئیلې کیدو چا
 چې د سخی د عبادت نه توبه کړې وه۔ روستو د پوره قوم دپاره د علم په توگه
 استعمالیدو۔ په دې کنبی د یوا اعتراض د جواب طرف ته هم اشاره ده۔

اعتراض: مَنْ كَانَتْ هُوَا، كَانَتْ کنبی ضمیر مفرد دکان اسم او هُوَا د کان خبر دې کوم
 چې جمع دې حالانکه په اسم او خبر کنبی مطابقت ضروری دې۔

جواب: د کان اسم مفرد راوړلو کنبی لفظ د مَنْ رعایت کړې شوې دې او هُوَا جمع
 راوړلو کنبی د مَنْ د معنی رعایت کړې شوې دې په دې کنبی هیڅ قباحت نشته۔

[آیات اوله: ۱۱۲-۱۱۶]

{وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ} مُتَعَدِّ بِهٖ وَكَفَرَتْ بِعِيسَى {وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ} مُتَعَدِّ بِهٖ وَكَفَرَتْ بِمُوسَى {وَهُمْ} أَيُّ الْفَرِيقَانِ {يَتْلُونَ الْكِتَابَ} الْمُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ وَفِي كِتَابِ الْيَهُودِ تَصَدِيقٌ بِعِيسَى وَفِي كِتَابِ النَّصَارَىٰ تَصَدِيقٌ بِمُوسَى وَالْجُمْلَةُ خَالٍ {كَذَلِكَ} كَمَا قَالَ هَؤُلَاءِ {قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} أَيُّ الْمَشْرُكُونَ مِنَ الْعَرَبِ وَغَيْرِهِمْ {مِثْلَ قَوْلِهِمْ} بَيَانٌ لِّمَعْنَى ذَلِكَ أَنَّهُ قَالُوا لِكُلِّ دِينٍ لَيْسُوا عَلَىٰ شَيْءٍ {قَالَ اللَّهُ يَتْلُو فِي هَذِهِ نَسْمَاءَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ {مَنْ أَمَرَ الدِّينَ} لِيَدْخُلَ الْمَحْبُوعُ الْجَنَّةَ وَالْمَنْظِلُ الثَّارِ {وَمَنْ أَظْلَمُ} أَنَّهُ لَا أَحَدَ أَظْلَمُ {مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا بِهَا} بِالصَّلَاةِ وَالشَّجْحِ {وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا} بِالْهَذْمِ أَوْ التَّغْيِيلِ نَزَلَتْ إِخْبَارًا عَنِ الرُّومِ الَّذِينَ خَرَّبُوا بَيْتَ الْمَقْدِسِ أَوْ لِي الْمَشْرِكِينَ لَمَّا صَدُّوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْخُدَيْيَةِ عَنِ الْبَيْتِ {أُولَٰئِكَ مَا كَانُوا يَدْخُلُونَهَا} إِلَّا خَائِفِينَ {خَبَرَ} بِمَعْنَى الْأَمْرِ أَنَّهُ يُخَفِّفُهُمْ بِالْجِهَادِ فَلَا يَدْخُلُهَا أَحَدٌ آمِنًا {هُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} خِزْيٌ بِالْفَتْحِ وَالشُّبْهِ وَالْجَزِيَّةِ {وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ} هُوَ الثَّارُ وَنَزَلَ لَمَّا طَفَنَ الْيَهُودُ فِي نَسْحِ الْقَيْلَةِ أَوْ فِي صَلَاةِ الثَّالِثَةِ عَلَى الرَّاحِلَةِ فِي السَّفَرِ خَيْفًا تَوَجَّهَتْ {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} أَيُّ الْأَرْضِ كُلُّهَا يَأْتِيهَا نَاجِيَاتَا {فَأَيُّهَا تَوَلَّوْا} وَجُوهَكُمْ فِي الصَّلَاةِ بِأَمْرِهِ {فَقَمُّ} هُنَاكَ {وَجْهَ اللَّهِ} قِيلَتْهُ أَيْ رَضِيَتْهَا {إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ} يَسَعُ فَضْلُهُ كُلَّ شَيْءٍ {عَلِيمٌ} بِذَنْبِهِ خَلَقَهُ {وَقَالُوا} بِوَأَوِّ وَدُونِهَا الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ وَمَنْ زَعَمَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ بَنَاتُ اللَّهِ {اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا} قَالَ تَعَالَى {سُبْحَانَهُ} تَنْزِيهِهَا لَهُ عَنْهُ {بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} مُلْكًا وَخَلْقًا وَعَيْدًا وَالْمَلَائِكَةُ ثَنَائِي الْوِلَادَةِ وَعَبَّرَ بِمَا تَغْلِيظًا لِمَا لَا يَغْفِلُ {كُلُّ لَهُ قَائِنُونَ} خَاطِبُونَ كُلُّ بِمَا يُزَادُ مِنْهُ وَفِيهِ تَغْلِيظٌ الْغَافِلِ

ترجمہ: یہودیان واثی نصاریٰ سرہ ہیخ نشتہ یعنی ہیخ معتبدہ خیزنشستہ، اود حضرت عیسیٰ علیہ السلام د (نبوت) منکر دی۔ او نصاریٰ واثی چہ یہودیانوسرہ ہیخ نشتہ یعنی ہیخ معتبدہ خیزنشستہ۔ اود حضرت موسیٰ علیہ السلام د (نبوت) منکر دی۔ حالانکہ دا دواہ فریقہ کتاب لولی اود یہودو کتاب (تورات) کنہی د عیسیٰ علیہ السلام د (نبوت) تصدیق موجود دہ اود نصاریٰ کتاب (انجیل) کنہی د موسیٰ علیہ السلام د (نبوت) تصدیق موجود دہ۔ او جملہ {وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ} حال دادہ اولکہ څنگہ خبرہ چہ دا (دواہ) فریق کوی دغہ شان خبرہ بہ علم خلق ہم کوی یعنی مشرکین عرب وغیرہ۔ {مِثْلَ قَوْلِهِمْ} د ذلك دمعنی بیان دہ یعنی دغہ (مشرکانو) د (آسمانی) دین والوند د هریوبارہ کنہی وئیلی چہ هغوی سرہ ہیخ نشتہ د قیامت پہ ورخ بہ الله تعالیٰ د دین پہ معاملہ کنہی د هغوی د اختلاف فیصلہ کوی۔ بہ داسی توگہ چہ اهل حق بہ جنت ته او اهل باطل بہ دوزخ کنہی داخلوی۔ اود دہ نہ زیات بہ لوئی ظالم شوک وی؟ یعنی د هغوی نہ زیات لوئی ظالمان څوک نشتہ چہ دالله تعالیٰ پہ جماتونو د

عبادت خایونو، کنبی دَ اللہ تعالیٰ دَ نوم مونخ او تسبیح نہ منع کری او دَ ہدم او تعطیل پہ ذریعہ دَھغی ورائولو پس لگیدلی وی۔ (دا آیت) دَ ھغہ رومیانو خبر ورکولو بارہ کنبی نازل شو کومو چي بیت المقدس وران کرو یا دَ مشرکانو بارہ کنبی نازل شو چي حضور پاک ﷺ نپ دَ صلح، حدیبیہ پہ کال دَ بیت اللہ نہ منع کرلو۔ ھغوی لہ خو پکاری چي پہ دَ کنبی خو قدم ھم کنبی نہ ایددی مگر پہ ویرہ سرہ، خبر پہ معنی دَ امر دَ یعنی ھغوی دَ جہاد پہ ذریعہ (داسی، اوویرہ وئی چي خوک پہ دَ کنبی بی ویری داخل نہ شی۔ دَھغہ خلقو دَ بارہ پہ دنیا کنبی رسوائی دہ۔ دَ قتل قید اوجیشی پہ ذریعہ او دَ ھغوی دَ بارہ پہ آخرت کنبی لوئی عذاب دَ (او ھغہ اور دَ او (رائلونکی آیت) ھغہ وخت نازل شو کلہ چي یہودیانو دَ تحویل قبلہ بارہ کنبی، یا پہ سفر کنبی پہ سورلی باندی کوم طرف تہ چي دَ سورلی رخ وی دَ نفل مونخ کولو بارہ کنبی پیغور اوکرو، مشرق او مغرب ٲول ھم دَ اللہ تعالیٰ دَ بارہ دی یعنی پورہ زمکہ، خکہ چي دوارہ (مشرق او مغرب) ھم دَ زمکہ دہ غارې دی تاسو دَھغہ پہ حکم باندی پہ مونخ کنبی چي کوم طرف تہ ھم مخ کرئی ھم ھغہ طرف تہ دَ اللہ تعالیٰ مخ دَ یعنی دَھغہ قبلہ دہ چي دَھغہ خویشہ دہ۔ بیشکہ اللہ تعالیٰ دَ دیر وسعت والا دَ چي دَھغہ فضل ھرشی باندی حاوی دَ او دَ خیل مخلوق دَ تدبیر نہ واقف دَ (وقالوا کنبی، دَ واؤ او بغیر واؤ دوارہ صورتونہ دی او یہودیانو، نصاریٰ او ھغہ خلقو دَ بارہ چي دَ اللہ تعالیٰ دَ بارہ دَ لونرو کیدو عقیدہ لری وینا دہ چي دَ اللہ تعالیٰ اولاد شتہ۔ اللہ تعالیٰ دَ اولاد نہ خپلہ پاکی بیانولو سرہ افرمائیل ھغہ پاک دَ (دَ اولاد نہ) بلکہ چي ۛہ پہ آسمانون کنبی دی او ۛہ پہ زمکو کنبی دی ھغہ ھم دَھغہ دی یعنی ھم دَ ھغہ ملک دَ او ھم دَھغہ مخلوق دَ او ھم دَھغہ مملوک دَ او ولادت دَ ملکیت منافی دَ او غیر ذوی العقول تہ غلبہ ورکولو سرہ پہ ما سرہ تعبیر کرو ٲول پہ ٲول دَھغہ حکم منونکی دی یعنی ھرشی دَ دَ مقصد دَ بارہ دَ ھغہ تابع فرمان دَ کوم چي ھغی نہ مطلوب دَ او پہ ھغی کنبی ذوی العقول تہ غلبہ دہ۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: كَذٰلِكَ قَالَ الْاٰیٰتِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ، كَذٰلِكَ اٰیٰی مِثْلُ ذٰلِكَ الْاٰیٰتِیْ سَمِعْتُ بِهٖ كَافٍ بِهٖ مَحَلِّ دَ نصب کنبی دَ یا خود دَ دَ بارہ چي مصدر دَ محذوف صفت دَ کوم چي دَ افادہ حصر دَ بارہ مقدم کری شوې دَ۔ اٰیٰی قَوْلًا مِثْلُ ذٰلِكَ الْقَوْلِ بِعَیْنِهٖ لَا قَوْلًا مَغَیْرًا لِّهٖ۔

قوله: وَغَیْرُھُمْ غَیْرُھُمْ رَفَعَ سِرِّہٖ دَدَی عَطَفَ بِهٖ مَشْرُکُوْنَ بَانَی دَی نہ چي پہ عرب باندی یعنی دَ مشرکینو نہ علاوہ دَ نورو کافرانو ھم دَغہ وینا وہ۔

قوله: یَّٰۤاٰیُّ لِمَعْنٰی ذٰلِکَ یَعْنٰی مِثْلُ قَوْلِھُمْ: كَذٰلِكَ قَالَ الْاٰیٰتِیْنَ لَا یَعْلَمُوْنَ بَدَل دَی۔

قوله: كَيْسُواْ ذَلِكُمْ جَمْعٌ ضَمِيرٌ ذَكَرَ كُلِّ طَرَفٍ تَهْ بِهِ اِعْتِبَارٌ دَمَعْنِي رَاجِعٌ دِي.

قوله: وَمَنْ اَظْلَمُ مِنْ مُّبْتَدِئِ مَحَلًّا مَرْفُوعٌ دِي. اَظْلَمُ اسْمٌ تَفْضِيلٌ دَدِي خَبَرٌ دِي. اسْتِفْهَامٌ اِنْكَارِي دِي اِي لَاحِدًا اَظْلَمَ مِنْهُ.

سوال: دلتہ پہ قدرتی توگہ یو سوال پیدا کیجی ہفہ دا چہ قَمَن اَظْلَمُ کلمہ پہ قرآن کنبی باربار راغلی دہ مثلاً وَمَنْ اَظْلَمُ مِنَ الْفَرَى وَمَنْ اَظْلَمُ مِنْ ذِكْرِ اَيَاتِ رَبِّهِ لَمَنْ اَظْلَمُ مِنْ كَذِبِ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ اَظْلَمُ مِنْ مَنَّم مَسَاجِدَ اللَّهِ پہ دے کنبی دھریو تقاضا د حصر دہ چہ پہ دے کنبی ذکر شوی نہ لوئی ظالم نشته نو بیا دوئم فریق د ہفہ بل نہ خنکہ لوئی ظالم کیدے شی؟ یعنی اظلمیت سرہ چہ کلہ یو فریق متصف شو نو اوس دویم فریق د اظلمیت صفت سرہ متصف کول خنکہ صحیح دی؟

جواب: ہریو دخیلے صلی دمعنی پہ اعتبار سرہ خاص دے. مثلاً كَانَهُ قَالَ لَا اَحَدٌ مِنَ السَّائِعِينَ اَظْلَمُ مِنْ مَنَّم مَسَاجِدَ اللَّهِ وَلَا اَحَدٌ مِنَ الْمُفْسِدِينَ اَظْلَمُ مِنَ الْفَرَى عَلَى اللَّهِ وَلَا اَحَدٌ مِنَ الْكَذَّابِينَ اَظْلَمُ مِنْ كَذِبِ عَلَى اللَّهِ عَلَى هَذَا الْقِيَاسِ.

قوله: مَنْ مَنَّم مَسَاجِدَ اللَّهِ، مَسَاجِدَ اللَّهِ، دَمَتَّ مَفْعُولٌ اَوَّلُ دِي اَوْ اَنْ يُذَكَّرَ بِهٖ تَاوِيلٌ د مصدر کیدو سرہ مفعول ثانی دے. مَسَاجِدَ د مسجدا جمع دہ، د سجدے کولو خانی، د قاعدے مطابق، مَقْعَلُ پہ وزن باندے مَسْجِدُ کیدل پکاروو خکہ چہ د کوم مضارع مرفوع العین وی دھغی ظرف مکان مَقْعَلُ پہ وزن باندے راخی. دلتہ خلاف قیاس د جیم پہ کسرہ سرہ دے.

سوال: مَسَاجِدَ جمع ولے راوے شوی دے؟ او مراد بیت المقدس دے خکہ چہ بیت المقدس تہ رومی بادشاہ بخت نصر مجوسی منہدم کرے وو، یا مراد مسجد حرام دے چہ مشرکان د مکے حضور پاک ﷺ د صلح حدیبیہ پہ کال د عمرے نہ منع کرے وو.

جواب: مذکورہ دواہرہ مساجد چونکہ تولو نہ اہم او باہرکت وی، ددے نہ منع کول یا دا ویرانول گویا داسے دی لکھ چہ تلو مساجد خوک ویران کرے.

سوال: مَنَّم مَسَاجِدَ اللَّهِ کنبی د مَنَعِ نسبت مساجد طرف تہ کرے شوی دے حالانکہ حقیقت کنبی دامنوع خلق دی.

جواب: د مانعین فعل چونکہ مسجد سرہ متعلق وو مثلاً پہ جماتونو کنبی گندگی وغیرہ اچول یا دا منہدم کول ددے دپارہ د مَنَعِ نسبت مساجد طرف تہ کرے شوی دے.

قوله: اَنْ يُذَكَّرَ بِهَا اِنَّهُ پہ دے کنبی د اعراب پہ اعتبار سرہ خلور صورتونہ ممکن دی.

① مَنَّم مَفْعُولٌ ثَانِي دے کما تَقُولُ مَنَّمْتُهُ كَذَا ② مَنَّم مَفْعُولٌ لَهٗ دے، اِي مَنَّم كَرَاهَةً اَنْ يُذَكَّرَ بِاَمْتَةٍ

دخول مساجد الله ⑤ د مساجد الله نه بدل الاشتغال دي، ای مَلَمَّ ذَكَرْنا سِمْهَ فِئْها ⑥ حذف حرف جر و وجې نه منصوب دي، ای مَلَمَّ مَسَاجِدَ الله مِنْ اَنْ يَدْخُرَ.

قوله: بِالْهُدْمِ أَوْ التَّعْطِيلِ، هدم نه د بيت المقدس طرف ته اشاره ده ددې د وجې چې دا بخت نصر مجوسی وران کړې وژ او د تعطيل نه مسجد حرام طرف ته اشاره ده ځکه چې د مکې مشرکانو حضور پاك ﷺ منع کړې وو لکه چې مسجد حرام معطل او وران کړې شوې وو، اود تنويع دپاره دې نه چې د ترديد دپاره.

قوله: فَيُنْخَرِبُ أَيْهَا الْبَقَاءَ وَثِيلِي دې چې خَرَاب اسم مصدر په معنى د تخریب دې. خپل مفعول طرف ته مضاف دې لکه چې سَلَام په معنى تسليم، او بعضې حضرات وئيلي دي چې د خَرَب مصدر دې کوم چې خَرَب بِالْمَكَانِ نه مشتق دې. يعنى دا ئى بغيره خيال ساتلو پريخودو دې دپاره چې هغه پخپله ويرانه ويجاړ شي.

قوله: خبر معنی الامر يعنى دا جمله لفظاً خبریه او معنىً انشائية ده. ددې اضافه مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: اِنَّ لَا يَدْخُلُوهَا اِلَّا غَافِقِينَ كُنْبِي خبر ورکړې شوې دې چې تخریب کار په بیت المقدس کنبې په ویره سره داخل شو حالانکه هغوی خو ډیر بې ویرې په بیت المقدس کنبې داخل شوی وو د یو کال نه هم زیات قابض پاتې شو او البته مسلمانان په بیت المقدس کنبې د الله تعالی نه په ویره سره د سلطان صلاح الدین په زمانه کنبې داخل شو.

جواب: دادې چې دا خبر په معنى د امر دې يعنى دوى ته حکم ورکولې شى چې بیت المقدس کنبې د الله تعالی په ویره سره داخل شئ. (جمل، خودا جواب خوښ کړې شوې نه دې ځکه چې په دې کنبې تعبیر په کان سره دې. بیضاوی وئيلي دي چې ددې آیت مقصد جومات کنبې د داخلیدو اجازت ورکولونه منع ده. (معناه النبى عن ممکنهم من الدخول فی المسجد) (جمل)

قوله: اخي فوهم بالجهاد يعنى مونږ ته الله تعالی حکم راکړې دې چې مسجد حرام او بیت المقدس کنبې ددوى داخلیدل په ذریعه د جهاد منع کړئ. (صاوی، اوداهم کیدې شى چې لفظاً او معنى جمله خبریه وی او مطلب دا وی چې الله تعالی د رسول الله ﷺ او د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کنبې د پیښیدونکو حالاتو خبر ورکړې وی. (هواقرب، صاوی)

قوله: مُطِيعُونَ كُلَّ مَآرَأَةٍ مِّنْهُ يعنى د مخلوق هریوکس ددې مقصود تابع دې کوم چې د هغه نه مطلوب دي. یَا کنبې باه په معنى د لام ده.

[ایاتولہ: ۱۱۷-۱۲۱]

{بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} مُوجدہم لا علی مثال سبق {وَلَدَا قَصَصِ} أَرَادَ {أَمْرًا} أَيْ إِبْجَادَهُ {فَرَأَيْنَا} يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} أَيْ فَهُوَ يَكُونُ وَفِي قِرَاءَةِ بِالنَّصْبِ جَوَابًا لِلْأَمْرِ {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ} أَيْ كُفَّار مَنكَةِ لِسِي {لَوْلَا} خَلَا {يُكَلِّمُنَا اللَّهُ} بِأَنَّكَ رَسُولُهُ {أَوْتَيْنَا آيَةً} مِمَّا افْتَرَضْنَاهُ عَلَيَّ صِدْقِكَ {كَذَلِكَ} كَمَا قَالَ خُلَاءِ {قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} مِنْ كُفَّار الْأُمَمِ الْمَاضِيَةِ لِأَنْبِيَائِهِمْ {مِثْلَ قَوْلِهِمْ} مِنْ الثَّغَتِ وَطَلَبِ الْآيَاتِ {تَسَاءَلْتُمْ قُلُوبُهُمْ} فِي الْكُفْرِ وَالْعِنَادِ فِيهِ تَسْلِيَةٌ لِلشَّيْءِ صَلَوَى اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ} يَغْلَمُونَ أَنَّهَا آيَاتٌ لِلْمُؤْمِنِينَ فَافْتَرَحَ آيَةً مَعَهَا تَعَنَتِ {إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ} يَا مُحَمَّدُ {بِالْحَقِّ} بِالْهَدْيِ {بَشِيرًا} مَنْ أَجَابَ إِلَيْهِ بِالْحَقِّ {وَنَذِيرًا} مَنْ لَمْ يُجِبْ إِلَيْهِ بِالنَّارِ {وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ} النَّارُ أَيْ الْكُفَّارُ مَا لَهُمْ لَمْ يُؤْمِنُوا إِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَفِي قِرَاءَةِ بِجَزْمٍ تَسَالُ نَبَا {وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ} دِينَهُمْ {قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ} أَيْ الْإِسْلَامُ {هُوَ الْهُدَى} وَمَا عَدَاهُ ضَلَالٌ {وَلَكِنْ} لَمْ قَسَمَ {اتَّبَعْتُ أَهْوَاءَهُمْ} الَّتِي يَذْغُونَكَ إِلَيْهَا فَرَضًا {بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ} الْوَحْيِ مِنَ اللَّهِ {مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ} بِحِفْظِكَ {وَلَا نَصِيرَ} يَمْنَعُكَ مِنْهُ {وَالَّذِينَ أَتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} مُتَّبِعًا {يَتْلُوهُ حَتَّى تَلَاوْتَهُ} أَيْ يَقْرَؤُوهُ كَمَا أُنْزِلَ وَالْجُمْلَةُ خَالٍ وَحَقٌّ نُصِبَ عَلَى الْمُصَنِّعِ وَالْخَيْرِ {أُولَئِكَ يُمِنُونَ بِهِ} نَزَلَتْ فِي جَمَاعَةٍ قَدِمُوا مِنَ الْخَبَّةِ وَأَسْلَمُوا {وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ} أَيْ بِالْكِتَابِ الْمُؤْتَى بِأَنْ يُخْرِفَهُ {قَالُوا لَيْكُمُ الْخَابِرُونَ} لِيُنصِرَهُمْ إِلَى النَّارِ الْمُؤَيَّدَةِ عَلَيْهِمْ

ترجمہ: ہفہ د آسمانوں اور زمیں کے بغیر د سابقہ نمونے پیدا کونکے دیے۔ او کلہ چہ د خہ خیزہ کولو ارادہ کوی نویس دہغی د پارہ دا حکم کوی چہ اوشہ نوہغہ کیچی او پہ یوقرات کنبی (ہکون) جواب امر کیدو د وجہ نہ منصوب دیے۔ نادان (جنت) یعنی د مکہ کافرانو بہ نبی ﷺ تہ وٹیل چہ اللہ تعالیٰ پخیلہ مونہ تہ ولہ نہ وائی چہ تہ د اللہ تعالیٰ رسول یشی یا ستا پہ صداقت باندی چہ مونہ کومہ نشہ تجویز کړو مونہ ولہ نہ وائی؟ دغہ شان یعنی لکہ خنگہ چہ وائی ددوی نہ وړاندی سابقہ امتونو کافرانو ہم خپلو نبیانو تہ ددی پہ شان خبری کړی وې یعنی سرکشی او د معجزاتو غوښتنہ، پہ کفر او عناد کنبی دہغوی زړونہ یوشان دی۔ پہ دې کنبی نبی ﷺ تہ تسلی ده۔ د یقین راوړونکو د پارہ خو مونہ صفا صفا نشانہ بیان کړی دی چہ څوک پیژنی چہ دا معجزات دی نو پہ دې باندی ایمان راوړی۔ بیا دغہ نښو نښانو سرہ د نورو معجزاتو مطالبہ کول سرکشی ده۔ بیشکہ ای محمد ﷺ مونہ تہ ہدایت سرہ د جنت زیری اورونکې جوړ کړې لیگلې یشی ہفہ تہ چہ چا ستا دعوت قبول کړو او ہفہ سرې لړہ د دوزخ نہ ویریونکې جوړ کړې لیگلې یشی چاچہ ستا دعوت قبول نہ کړو۔ دوزخیانو یعنی کافرانو بارہ کنبی بہ تانہ پوښتنہ نہ شی کولې چہ ہغوی ایمان ولې نہ دې راوړې؟

ستا ذمہ واری خو صرف رسول دی او پہ یو قراءت کنبی تَسْتَلِّ جزم سرہ دے ذہنی کیدو
 دَ وجہ نہ او یہودیان اونصاری بہ ہیخ کلہ تانہ راضی نہ شی، ترکومی چہ تہ دَہغوی دین اونه
 منی، تہ ورته اووایہ چہ دَ اللہ تعالیٰ ہدایت یعنی ہم اسلام صحیح لارہ اوڈدے نہ علاوہ
 بولہ گمراہی دہ، او قسم دے لام قسمیہ دے تاسولہ دَ وحی علم راتللو نہ پس کہ چرے
 بالفرض تادَہغوی خواہشات اومئل دکوم طرف تہ چہ ہغوی تاتہ دعوت درکوی نواللہ تعالیٰ
 سرہ بہ نہ ستا شوک ولی وی چہ ستا حفاظت اوکرے شی اونه بہ شوک امدادی وی چہ تا بیج
 کرے شی، کومو خلقو تہ چہ مونہ کتاب ورکرو (الذین انہم الکتاب) مبتداء دہ، داو ہغہ دَہغی
 دَ دے تلاوت حق سرہ یعنی چہ خنگہ نازل کرے شوے دے ہم ہغہ شان لولی، دا جملہ حال دہ
 او حق مصدر کیدو دَ وجہ نہ منصوب دے، او خبر (أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ) بہ دے ہم دغہ دی ہغہ خلق
 چہ پدے بانڈے ایمان لری (دا آیت) دَ ہغہ جماعت بارہ کنبی نازل شوے دے چہ دَ حبشہ نہ
 راغلے وو او اسلام نی قبول کرے وو او شوک چہ دَ دے عطا کرے شوی کتاب منکر دی بہ
 داسی توگہ چہ پدے کنبی تحریف کوی نو ہم ہغہ تاوانیان دی دَہغوی دَ ہمیشہ والا اور
 طرف تہ دَ ورگرخیدو دَ وجہ نہ.

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: بَدِیْعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، بَدِیْعُ یہ وزن دَ قَبِیْلُ پہ معنی دَ مَبْدِیْعُ بَغِیْرَہ مخکنبی نمونی
 اومادہ نہ پیدا کونکے، بَدِیْعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ای هُوَ بَدِیْعُ السَّمَوَاتِ بَدِیْعُہ آسماء حسنی نہ دے.
قوله: وَإِذَا قَضَىٰ أَرَادَ مفسر علام دَ قضی تفسیر پہ آراد سرہ کولو کنبی دَ یوسوال جواب
 ورکے دے.

سوال: قضی معنی اتمام شی دے کہ ہغہ قولاً وی لکھ وَقَضَىٰ رُکَّ یَا فِعْلًا لکھ قَضَرْتُ سَتَر
 سَمَوَاتٍ اود اتمام شی نہ پس دَ دے دَ پارہ دَ کن وئیلو ضرورت باقی نہ پاتی کیڑی بلکہ
 صحیح ہم نہ دے خکے چہ دے سرہ تحصیل حاصل لازم راخی کوم چہ ممنوع دی اود
 مکون واحد دَ پارہ دوه کون یا دا اووایی چہ دَ موجود واحد دَ پارہ دَ دوو وجود کیدل
 لازم راخی خکے چہ دَ مخاطب جو رید و دَ پارہ موجود کیدل ضروری دی گنی معدوم تہ بہ
 خطاب کول لازم شی کوم چہ جائز نہ دے اود دویم کن وئیلو نہ پس بہ موجود شی گنی امر
 بہ بی کارہ شی

جواب: دَ جواب حاصل دادے چہ قضی پہ معنی دَ آراد دے مجازاً.

سوال: لَمَّا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ دَ دے نہ معلومیڑی چہ کلہ اللہ تعالیٰ دَ یومعدوم لرہ
 وجود کنبی دَ راوستو ارادہ کوی نوهغی تہ کن وائی دکوم پہ وجہ چہ ہغہ معدوم
 موجود شی پہ دے سرہ معدوم تہ مخاطب کول لازم راخی؟

جواب: دَاللہ تعالیٰ پہ ارادہ سرہ ہفہ معدوم دَ موجود پہ حکم کنبی کیبڑی لہذا خطاب کول صحیح دی بل کُنْ فیکوُنْ نہ مقصد سرعت دی نہ چي ایجاد۔

قوله: فہویکوُنْ دَ دی جملی دَ اضافہ فائدہ دیوسوال جواب دی۔

سوال: مضارع چي کلہ دَ فاء نہ پس واقع وی او دَ دی ماقبل امر یا نہی وی نو پہ دی باندی نصب واجب دی حالانکہ دلتہ فیکوُنْ باندی رفع دہ دَ دی خہ وجہ دہ؟

جواب: دَحذف مبتداء دَ وجي نہ دا جملہ اسمیہ دہ تقدیر عبارت فیکوُنْ دی جملہ اسمیہ کیدو سرہ جواب دَ امر دَ وجي نہ پہ محل دَ نصب کنبی دی۔ پہ دی کنبی دی خبری طرف تہ ہم اشارہ دہ چي فیکوُنْ جملہ مستانفہ دہ اوہو دَ مبتداء محذوف خبر دی او پہ یوقرات کنبی فیکوُنْ نصب سرہ ہم دی پہ دی صورت کنبی دَ فاء سیبہ نہ پس اُن بہ مقدر منلی شی۔
قوله: آی کفار مکة۔

سوال: الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ تفسیر دَمکي کافرانوسرہ کول صحیح نہ دی خکہ چي دا صورت مدنی دی۔

جواب: بعضی حضراتو دا جواب ورکړي دي چي پوره سورت مدنی دی خودا آیت مکی دی مگردا جواب بعید دی۔

دویم جواب: دا کیدی شی چي مذکورہ سوال دَ مکی کافرانو دَ مدیني دَ یهودو پہ معرفت دَ رسول اللہ ﷺ نہ کری وی۔

قوله: قُلْ قِرَاءَةُ حِزْمِئِکُمْ نَحْبًا یعنی پہ یوقرات کنبی دَ لاکْتُمْلُ پہ خانی لاکْتُمْلُ دی یعنی تاسو دَ دوزخیانو بارہ کنبی ہیخ تپوس مہ کوئی دَ هغوی بہ دیر خراب حال وی۔

قوله: وَحَقٌّ لَّعَبٍ عَلَى الْمَصْدَرِ حَقٌّ تِلَاوَةً مَصْدَرٌ محذوف صفت کیدو دَ وجي نہ منصوب دی۔ تقدیر عبارت داسي دي بتلوکۀ تِلَاوَةً حَقًّا صفت مقدم کری شو او دَ موصوف طرف تہ اضافت اوکړي شو۔

[ایاتولہ: ۱۲۲-۱۲۶]

{يَا أَيُّهَا إِسْرَائِيلُ أَذْكُرُوا بَيْنَ عِثَّتِي الَّتِي أَلْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَلِي فُضِّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} تَقَدَّمَ مِنْهُ {وَاتَّقُوا} خَافُوا {يَوْمًا لَا تَجْزِي} ثَنِي {نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ} يَوْمَ {شَيْئًا وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ} فِدَاءٌ {وَلَا يَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ} يُنْتَفُونَ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ {وَأَذْكُرُوا} {إِذْ أَبْقَى} اخْتَرَا {إِبْرَاهِيمَ} وَفِي قِرَاءَةِ إِبْرَاهِيمَ {رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} بِأَوَامِرٍ وَنَوَاهٍ كَلَّمَهُ بِهَا قِيلَ مِنْ مَتَابِكَ الْخَجَّ وَقِيلَ الْمَضْمَنَةُ وَالِاسْتِشْقَاقُ وَالسَّوَاكُ وَقَسَمَ الشَّارِبُ وَفَرَّقَ الشَّعْرَ وَقَلَّمَ الْإِظْفَارَ وَلَفَّ الْإِبْطَ وَحَلَقَ الْعَالَةَ وَالْحِصَانَ وَالِاسْتِجَاءَ {فَأَكْتَمَيْنَ} أَذَاهُنَّ تَأَمَّتْ

{قَالَ} تَعَالَى لَهُ {إِلَى جَاعِلِكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} فُذْوَةٌ فِي الدِّينِ {قَالَ وَمَنْ ذُرِّيَّتِي} أَوْلَادِي أَجْعَلُ أَبْنَةً {قَالَ لَا يَتَّحِلُ عَهْدِي} بِالْإِمَامَةِ {الطَّالِبِينَ} الْكَافِرِينَ مِنْهُمْ ذُلٌّ عَلَيَّ أَنَّهُ يَنْتَازِعُ غَيْرَ الطَّالِمِ {وَأُجْعَلْنَا النَّبِيَّتِ} الْكَفَّةَ {مَثَابَةً لِلنَّاسِ} مَرْجَعًا يَتَوَلَّوْنَ إِلَيْهِ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ {وَأُمْنًا} غَاثًا لَّهُمْ مِنَ الظُّلُمِ وَأَلْغَاظَاتِ الْوَاقِفَةِ فِي غَيْرِهِ كَانَ الرَّجُلُ يَنْقَلِي قَابِلٌ أَبَدٍ فِيهِ فَلَا يَهِيْجُهُ {وَاتَّخَذُوا} أَيُّهَا النَّاسُ {مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ} هُوَ الْحَجَرُ الَّذِي قَامَ عَلَيْهِ عِنْدَ بِنَاءِ النَّبِيِّ {مُصَلًى} فَكَانَ صَلَاةُ بَنِي تَصَلُّوا خَلْفَهُ رُكْعَتِي الطَّوُافِ وَفِي قِرَاءَةِ بِنْتِ الْخَاءِ خَبَرٌ {وَعَزَّيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ} أَمْرًا نَاهِيًا {أَنْ} أَيُّ بَنِي بَنِي {يَتَّبِعِي} مِنَ الْأَوْتَانِ {لِلطَّالِبِينَ وَالْعَاكِفِينَ} الْمُتَقِيِينَ فِيهِ {وَالرُّكْعَةِ السُّجُودِ} جَنَعَ رَاكِعٌ وَسَاجِدُ الْمُصَلِّينِ {وَأُذِّقْنَا إِبْرَاهِيمَ رَبَّ اجْعَلْ هَذَا} الْمَكَانَ {بَيْتًا} ذَا أَمْنٍ وَقَدْ أَجَابَ اللَّهُ دُعَاءَهُ فَجَعَلَهُ حَرَمًا لَا يَنْفَكُ فِيهِ دَمُ إِنْسَانٍ وَلَا يُظْلَمُ فِيهِ أَحَدٌ وَلَا يُضَادَّ صِنْدُهُ وَلَا يُخْتَلَى خِلَاةُ {وَأُزِّنُوا أَهْلَهُ مِنَ النَّجْمَاتِ} وَقَدْ فَعَلَ بِتَقْلِي الطَّائِفِ مِنَ الشَّامِ إِلَيْهِ وَكَانَ أَقْفَرُ لَا زَرْعَ فِيهِ وَلَا مَاءَ {مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ يَأْتِ اللَّهُ وَالْيَوْمُ الْآخِرُ} بِتَدْلٍ مِنْ أَخْلِهِ وَخَصَّيْنَاهُ بِالْأَعْيَادِ لَهُمْ مُوَافَقَةٌ لِقَوْلِهِ لَا يَنْتَازِعُ عَهْدِي الطَّالِبِينَ {قَالَ} تَعَالَى {وَأُزِّنُوا} مَنْ كَفَرَ قَاتِلُهُ {بِالشَّيْءِ وَالتَّخْفِيفِ فِي الدُّنْيَا وَالزَّيْقِ} قَلِيلًا {مُدَّةَ حَيَاتِهِ} ثُمَّ أُصْطَرَفَ {أَنْجَنِي فِي الْآخِرَةِ} إِلَى عَذَابِ النَّارِ {فَلَا يَجِدُ عَنْهَا مَجِيصًا} وَيُلْكَسُ الْمُصِيرُ {الْمَرْجِعُ فِي

ترجمہ: ای بنی اسرائیل! تو ماہفہ نعمت یاد کرئی کوم چہ ما تاسو تہ درکری و او ما تاسو تہ د دنیا پہ قومونو فضیلت درکری وو۔ ددی پہ شان آیت ویراندی تیرشوی دی اودہفہ ورخ نہ او ویریبئی پہ کومہ ورخ چہ بہ ہیخوک دجا پہ کار نہ راحی اونہ بہ خہ قدیہ قبولی شی اونہ خہ سفارش پہ چاتہ خہ فائدہ و رکوی او نہ بہ (مجرمانی) تہ دچرتہ نہ خہ امداد رسیپی چہ ہغوی داللہ تعالیٰ د عذاب نہ بیج کرپی شی او یاد کرئی کوم وخت چہ حضرت ابراہیم علیہ السلام تہ د ہفہ رب پہ یو خو خبرو سرہ ازمینبت کړو او پہ یوقرات کنبی ابراہام دې داوہفہ خبرې د کومو چہ ہفہ مکلف جوړ کړو او امر او نواہی وې۔ وئیلې شوی دی چہ ہفہ مناسک حج وو او نور وئیلی شوی دی چہ ہفہ غرغری کول، پوزہ کنبی اوبہ اچول مسواک کول او بریت کت کول اود سر پہ وینستو کنبی لارویستل نوکونہ پرې کول د ترخونو وینستہ راویستل اود نامہ لاندې وینستہ صفا کول سنت کول او پہ اوبو سرہ استنجاء کول وو۔ نو (حضرت ابراہیم علیہ السلام) دا خبری پہ مکمل توگہ سرہ ادا کړې (نو) اللہ تعالیٰ ہفہ تہ او فرمائیل چہ زہ بہ تا پہ دین کنبی د خلقو پیشوا جوړوم۔ ابراہیم علیہ السلام عرض او کړو زما پہ اولاد کنبی ہم پیشوا جوړ کړو۔ اللہ تعالیٰ جواب ورکړو چہ د پیشوانی زما وعدہ دہغوی نہ ظالمانو کافرانو سرہ نہ دہ دې نہ معلومہ شوہ چہ خوک ظالمان ندی دہغو سرہ وعدہ دہ اودا چہ مونہ داکوړ کعبہ د خلقو د پاره مرجع (مرکز) جوړ کړو۔ دھر طرف نہ خلق ددی طرف تہ رجوع کوی او د ظلم نہ اود بل خانی تباہی کولو سرہ دامن خالی جوړ کړو۔ سړې بہ پہ بیت اللہ کنبی د پلار

قاتل سرہ ملاویدلو مگر (دَپَلار قاتل، بہ ہفہ (دَ قاتل بہ قتل، باندی نہ تیارولو او ای خلقو تاسو مقام ابراہیم دَ مانخہ خائی جوہ کرئی اوہفہ ہم دغہ کانہی دے چے دَ بیت اللہ دَ آبادی بہ وخت بہ (حضرت ابراہیم علیہ السلام) اودریدلو۔ مصلی بہ معنی دَ جائی نماز بہ داسی توہگہ چے دے نہ شاتہ دَ طواف دوه رکعتہ مونخ اوکرئی او بہ یوقرات کنبی اَلْحَمْدُ دَ خاء فتح سرہ دے او مونہ حضرت ابراہیم علیہ السلام تہ او حضرت اسماعیل علیہ السلام تہ حکم ورکرو چے زما کوردَ طواف کونکو او اعتکاف کونکو دَ پارہ دَ بتانونہ پاک اوستائی یعنی بہ دے کنبی دَ قیام کونکو دَ پارہ، رکوع اوسجدہ کونکو دَ پارہ (یعنی) مونخ کونکو دَ پارہ رگم راکم او السجود دَ ساجد جمع دہ او ابراہیم علیہ السلام او ثیل ای پروردگار تہ دا خائی دَ امن والا جوہ کرہ او اللہ تعالی دَ ہفہ دعا قبولہ کرہ او دانی محترم جوہ کرہ چے نہ بہ دے کنبی دَ انسان وینہ تویولہ شی او نہ بہ دے کنبی بہ چاباندی ظلم کیہی او نہ بہ دے کنبی ہنکار کولہ شی او نہ دَ دے ازغی ویستلہ شی او دَ دے اوسیدونکو تہ دَ میوہ رزق ورکری نو دَ طائف خطہ شی دَ شام دَ ملک نہ منتقل کولوسرہ ہم داسی او کرہ حالانکہ ہفہ شاہہ بیہ اوبو اوبی گیا زمکہ وہ دَ ہغوی دَ پارہ شوک چے بہ اللہ تعالی باندی ایمان راوری او بہ یوم آخرت باندی مَن آمَن اہلہ بدل دے اودا دَ دعا دَ پارہ خاص کول دَ دے وجہ نہ دی چے دا لایال عہدی الظلمین سرہ موافق دے اللہ تعالی او فرمائیل او شوک چے کفر کوئی ہغوی تہ بہ ہم بہ یوہ اندازہ یعنی دَ ہغوی دَ ژوند بہ اندازہ نفع رسوم او بیا بہ بہ آخرت کنبی ہغوی بہ زور دوزخ تہ اوہم او ہغوی بہ دغہ قید نہ خلاصی بیامومی او ہفہ (دوزخ) دیر خراب خائی دے۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ فِيهِ، لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ جملہ کیدوسرہ دَ یومًا صفت دے اوصفت چے کلہ جملہ وی نو عائد ضروری وی۔ دَ فِيهِ اضافہ دَ عائد محذوف کیدو طرف تہ اشارہ دہ واذکر اذہلی ابراہیم کنبی یو قراءت ابراہیم ہم دے ابراہیم بہ سریانی ژبہ کنبی اَب رَحِمَہ تہ وائی یعنی مشفق او مہربان پلار، دلہ اذکر محذوف منلوسرہ اشارہ او کرہ چے اِذْ دَ اذکر فعل محذوف معمول دے نہ چے دَ اَنتی۔ دا بہ ہفہ خلقو باندی رد دے چے وائی اِذْ دَ اِنتی معمول دے خکہ چے بہ دے کنبی دَ معمول بہ عامل باندی مقدم کیدل لازم راخی۔

قوله: قَالَ اِلٰى جَا عِلٰكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا دا جملہ مستانفہ دہ او دَ یو سوال مقدر جواب دے۔

سوال: دادے چے کلہ ابراہیم علیہ السلام تول اوامراو نواہی پہ یشہ طریقہ سرہ سرتہ اور رسول نو خہ چل اوشو؟

جواب: کنبیٰ او فرمائیل زہ بہ تادَ خلقو دینی پیشوا جو پرم.

قوله: قَالُوا وَمِنْ دُرَيْتٍ عطف پہ تاویل دَ بعضوَدَ جاعلک پہ کاف باندہدی لکہ چي مِن تبعضیہ دلالت کوی.

سوال: پہ ضمیر متصل باندی بغیر ذاعادہ ضمیر یا د فصل عطف صحیح نہ دی لہذا دَ مِن دُرَيْتٍ عطف پہ کاف ضمیر باندی خنکہ صحیح دی؟

جواب: پہ جَاعِلک کنبی دَ جاعل: کاف طرف تہ اضافت لفظیہ دی اودَ انفصال پہ درجہ کنبی دی لہذا عطف صحیح شو.

سوال: پہ دی عطف کنبی دَ یوَدَ مقولہ دَ بل پہ مقولہ باندی عطف لازم راخی خکہ چي اِلٰی جَاعِلک دَ اللہ تعالیٰ مقولہ دہ او مِن دُرَيْتٍ حضرت ابراہیم علیہ السلام مقولہ دہ؟

جواب: دَ یوَدَ مقولہ دَ بل پہ مقولہ باندی عطف جائز دی لکہ چي ستا وینا وَنَدَا هغه چا پہ جواب کنبی وئیل چي خوک تاتہ اووائی ساکرمکنو تہ ور تہ اووائی وَنَدَا یعنی دَ زید ہم اکرام اوکرہ، دی تہ عطف تلقین وائی لکہ دَ سلام پہ جواب کنبی وعلیکم السلام وئیل دا ہم دَ یو مقولہ دَ بل مقولہ باندی دَ عطف دَ قبیل نہ دی. پہ کوم کنبی چي ہیخ قباح تہ نشتہ حاصل دا چي خبر پہ معنی دَ طلب دی. (ترویج الارواح)

قوله: الکعبة، دَالِیَّت تفسیر ئی پہ الکعبہ سرہ کولو کنبی اشارہ اوکرہ چي پہ البیت کنبی الف لام دَ عبد دی اودا دَ اسماء مغالبہ نہ دی لکہ الثرثا مطلق ستوری تہ وائی اوس دَ یومخصوص ستوری نوم شو ی دی دغہ شان البیت کلہ چي مطلق وئیلی شی نو ہم بیت اللہ تر ی مراد وی.

قوله: مَثَابَهُ، ثَابِت یو ب تہ ظرف مکان دی دَ واپس کیدو خانی، مرجع مرکز، دَ ثو بَا معنی دہ اصلی حالت طرف تہ واپس کیدل، هاء پہ دی کنبی دَ مبالغہ دپارہ دہ لکہ علامہ و نثابہ کنبی چي دی.

قوله: مَامَنَا هُمُ دا مصدر میمی پہ معنی د ظرف مکان دی موضع امن، اَمْنَا دَ مَامَنَا پہ معنی کنبی اخستلو دَ وجی نہ دَ اَمْنَا پہ البیت باندی حمل ہم صحیح شو گنی دَ مصدر حمل پہ ذات باندی لازم راتللو.

قوله: وَاتَّخَذُوا دَ دی عطف پہ جَعَلْنَا باندی دی اودا دَ قول محذوف مقولہ دہ ای قلنا لهم اتخذوا مِن مقام ابراہیم مصلی.

قوله: بفتح الخاء غیر ذدی عطف ہم جعلنا باندی دی دا بیان د حال دپارہ دی یعنی خلق د اخیله مصلی جو کرہ.

قوله: امرناہما، عربتاً تفسیر امرنا سرہ کول د یو سوال جواب وړ کول مقصود دی.

سوال: د عربت صله چې کله اخی نو ددی معنی دتوصیہ وی کوم چې د ذات باری تعالی دپارہ مناسب نه ده؟

جواب: عربتاً په معنی د امرنا دی لهذا اوس هیڅ اعتراض نشته.

قوله: یأتی به دی کښې اشاره ده چې آن مصدریه دی نه چې تفسیریه، دا فعل امر باندی بیان ماموریه دپارہ داخل دی.

[ایاتولہ: ۱۲۷-۱۲۹]

{و} اذکر {اذیرقہ ابراہیم القواعد} الأسر أو الجدر {من البیت} بنیہ متعلق یرفع {وإسماعیل} عطف علی إبراهیم یقولان {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} بَاءً نَّاءً {إِنَّكَ أَلَمْتَ السَّيِّمِ} لَلْقَوْلِ {الْعَلِيمِ} بالفعل {رَبَّنَا} واجعلنا مسلمین} متفادین {لك و} اجعل {من ذریعتنا} أولادنا {أُمَّة} جماعة {مُسْلِمَةً لَّكَ} وین للتعیضی وائی ید یتقلم قوله لا ینال عہدی الظالمین {وَأَرْبَا} عَلَفْنَا {مَتَّاسِكُنَا} ضَرَّاعٌ عِبَادَتَا أَوْ خِثَا {وَتَبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَلَمْتَ الْقَوَابِ الرَّحِيمِ} سَالَاةُ التَّوْبَةِ مَعَ عَصْفَتِهَا تَوَاضَعًا وَتَغْلِيْمًا لِلرَّيْثِمَا {رَبَّنَا وَابْتَثْ فِيهِمْ} أَنَّى أَهْلَ الْبَيْتِ {رَسُولًا مِنْهُمْ} مِنْ أَنفُسِهِمْ وَقَدْ أَحْبَبَ اللَّهُ دُعَاءَهُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} الْقُرْآنَ {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ} الْقُرْآنَ {وَالْحِكْمَةَ} أَيَّ مَا فِيهِ مِنَ الْأَحْكَامِ {وَيُزَكِّيهِمْ} يُطَهِّرُهُمْ مِنَ الشَّرِّكَ {إِنَّكَ أَلَمْتَ الْعَزِيزِ} الْقَابِ {الْحَكِيمِ} فِي صِنْعِهِ

ترجمه: او یاد کړه چې کوم وخت ابراهیم (عليه السلام) او اسماعیل (عليه السلام) د دې کور بنیادونه یا دیوالونه او چټول یعنی ددې تعمیر نئ کولو. من البیت، دیرقہ متعلق دی. او د اسماعیل عطف په ابراهیم باندې دی. دواړو به دعا کوله ای زموږ پروردگار ته زموږ د طرف نه دا تعمیر قبول کړه ته خبرې اوریدونکې او په کارونو باندې پوهیدونکې شی. ای زموږ پروردگار ته موږ دواړو خپل حکم منونکی جوړ کړه او زموږ د نسل نه یو داسې امت راوچت کړه کوم چې ستا تبعدار وی او من تعیضیه دی او سابق کښې لا یتسأل عنہ الظالمین راتلود وچې نه من تعیضیه راوړلې دی او ته موږ ته دخپل عبادت طریقه او ښایه یعنی زموږ د عبادت احکام یا موږ ته زموږ د حج طریقه او ښایه او زموږ کمزور شی معاف کړه بیشکه ته ډیر معافی کونکې شی. د دواړو معصوم کیدو نه باوجود د توبه سوال کول تواضعاً او د خپل اولاد د تعلیم دپاره وو. ای پروردگار په دوی کښې یعنی اهل بیت کښې یو داسې رسول مبعوث کړ، نو الله تعالی د حضرت محمد (ص) په شکل کښې دهغوی دعا قبوله کړه چې هغوی ته ستا

قرآنی آیاتونہ اوبنائی اوهغوئ ته کتاب قرآن اوحکمت په کوم کښې چې احکام وی اوبنائی اوهغوئ د شرک نه پاک کړئ یقیناً ته غلبه والا او په خپل صنعت کښې حکمت والا ئی.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: عطف علی ابراهیم دا عبارت د یو شبه لرې کونکې دې چې واسمعیل جمله مستانغه ده ددې دپاره که چرې د اسماعیل په ابراهیم باندې عطف کیدو نو اسماعیل به ئی د القواعد مفعول نه مقدم کړې وو.

جواب: اسماعیل ئی په دې وجه روستو کړې دې چې حضرت اسماعیل عليه السلام په حقیقت کښې بانی نه دې بلکه معاون دې بانی خو حضرت ابراهیم عليه السلام دې خو په تعمیر اوجړولو کښې د حضرت اسماعیل عليه السلام هم حصه ده په دې وجه په اصل بانی باندې د معاون عطف اوکړې شو.

قوله: یُقُولَین، بقولان د اضافه مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا اِیَّاهُمْ واسماعیل نه حال واقع دې حالانکه حال واقع کیدل صحیح نه دی ځکه چې رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا دعا کیدو د وجې نه جمله انشائیة ده او جمله انشائیة حال نه شی واقع کیدې.

جواب: د جواب حاصل دا دې چې ددې نه وړاندې بقولان محذوف دې د کوم د وجې نه چې دا جمله خبریه شوه لهذا حال واقع کیدل صحیح شو. بقولان مقدر منلو دویمه وجه داده که چرې بقولان مقدر اونه منلې شی نو په خطاب واحد کښې به شی واحد بغیر د عطف نه غائب او متکلم کیدل لازم راځی ځکه چې یَزَقُّمُ اِبْرَاهِیْمُ الْقَوْلَ غائب دې او رَبَّنَا تَقَبَّلْ الخ متکلم دې او کله چې بقولان مقدر او منلې شی نو دواړه جملې غائب شوي.

قوله: وَمِنْ لِلتَّبَعِیْضِ، وَمِنْ ذُرِّیَّتِنَا کښې من تبعیضیه گرځولو وجه داده چې پورته الله تعالی فرمائیلې وو لَا یَتَّأَلَّ غَیْبِی الظلمین د دې مطلب دادې چې د امامت وعده پوره اولاد سره نه ده بلکه صرف دهغوئ سره ده چې مومن وی او صالح وی. که چرې من تبعیضیه اونه منلې شی نو لَا یَتَّأَلَّ غَیْبِی الظلمین او من ذریتا کښې به تعارض وی ځکه چې د من ذریتا مطلب دې بغیر د استثناء پوره ذریت دپاره ئی د امامت دعا افرمانیله.

سوال: من ذریتا کښې من تبعیضیه اخستلو په صورت کښې په دعا کښې بخل لازمېږي یعنی د ټولو دپاره ئی دعا اونه کړه بلکه د بعضو دپاره ئی دعا اوکړه.

جواب: من ابتدائیة اخستل چونکه په ماقبل کښې مذکور د لَا یَتَّأَلَّ غَیْبِی الظلمین

معارض اومنافی دے پہ دے وجہ نیں تے بیعضیہ اختستی دے۔

سوال: آیتا دا دے رأی نہ ماخوذ دے چے دوو مفعولونو تہ متعدی دے اوکلہ چے دے باب افعال نہ راولے شو نودریو مفعولونو نہ متعدی کیہری حالانکہ دلته صرف ہم دورہ مفعولونہ ذکر دی یو تا او بل متناہک۔

جواب: آری پہ معنی د علم و ابعث دے چے پہ یوم مفعول متعدی دے دے باب افعال نہ دے راتلود وچے پہ دوو مفعولو متعدی شو۔

قولہ: سآلہ التوبۃ الخ دا ہم دے یو سوال جواب دے۔

سوال: دادے چے دے حضرت ابراہیم علیہ السلام او حضرت اسماعیل علیہ السلام دے توبہ دے قبلیدو درخواست کول دھغوی دے معصومیت خلاف دے حالانکہ نبی معصوم وی۔

جواب: تواضاً او تعلماً للامۃ نی دے توبہ درخواست اوکرو۔

قولہ: اهل البيت ددے جملے دے اضافہ مقصد دے یو سوال مقدر جواب دے۔

سوال: دادے چے واثقت فیہم کنبی ہم ضمیر ذریۃ طرف تہ راجع دے حالانکہ ذریۃ مؤنث دے لیذا فیہا کیدل پکاروو؟

جواب: ذریۃ نہ مراد اهل البيت دی کوم چے دے ذریۃ نہ مفہوم دے لہذا اوس ہیخ اعتراض پاتی نہ شو۔

[ایاتونہ: ۱۲۰-۱۳۶]

{وَمَنْ} اے لا {يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيمَ} فَيَتَّخِذَهَا {الْاَمَنَ سَفِهَ نَفْسَهُ} جہل اُنہا مخلوقۃ للہ نیج علیہا عبادتہ او استخف بہا وامتنہنہا {وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَا} اختزنہ {فِي الدُّنْيَا} بِالرَّسَالَةِ وَالْخَلْقِ {وَاِنَّهٗ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ} الذین لہم الذرّجات الفلّی واذکر {اِذْ قَالَ لَہٗ رَبُّہٗ اَسْلِمْ} انقذ للہ واخلص لہ دینک {قَالَ اَسْلَمْتَ لِرَبِّ الْعَالَمِیْنَ} {وَوَصّٰی} وَفِي فِرَآءِ اَوْصٰی {یہنا} بِالْمِلَّةِ {اِبْرٰہِیْمَ بَنِیْہِ وَیَعْقُوْبَ} بَنِیْہِ قَالَ {يٰۤاَبٰی اِنَّ اللّٰہَ اصْطَفٰی لَکُمُ الدِّیْنَ} دین الاسلام {فَلَا تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُوْنَ} تہی عن ترک الاسلام وامن بالثبات علیہ الی مضادۃ الموت ولما قال الیہود للنبی اَلَسْتَ تَعْلَمُ اَنْ یَغْفُوْبَ یَوْمَ مَاتَ اَوْصٰی بَنِیْہِ بِالْیَہُوْدِیَّةِ نَزَلَ {اَمَرُکُمْ مُّہْتَدٰءِ} خضروا {اِذْ حَضَرَ یَعْقُوْبَ الْمَوْتُ اِذْ} بَدَل مِنْ اِذْ قَبْلَہ {قَالَ} لِبَنِیْہِ مَا تَعْبُدُوْنَ مِنْ بَعْدِی {بَعْدَ مَوْتِی} {قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰہَکَ وَآلَہَ اَبَآئِکَ} اِبْرٰہِیْمَ وَاسْمَاعِیْلَ وَاسْحٰقَ {عِزَّہ} اِسْحٰعِیْلَ مِنْ الْاَتَاءِ تَغْلِیْبَ وَلَٰنَ الْعَمَّ بِمَنْزِلَہِ الْاَبَ {لَہَا وَاحِدًا} بَدَل مِنْ اِلَہِکَ {وَعَنِ لَہِ مُسْلِمُوْنَ} وَاَمَ بِمَعْنٰی خُفْرَہِ الْاِنْکَارِ اے لَمَ تَخْضَرُوْہُ وَفَتَ مَوْتِہ فَکَیْفَ تَنْسُوْنَ اِلَیْہِ مَا لَا یَلِیْقُ بِہِ {وَلٰیْکَ} مُنْتَدَا وَالْاِشَارَۃُ اِلَی اِبْرٰہِیْمَ وَیَعْقُوْبَ وَبَیْہِمَا وَاَنْتَ اِنَّا بِہِ خَبِرَہ {اُمَہٗ قَدْ خَلَتْ} مَلَقَتْ {لَہَا مَا کَسَبَتْ} مِنْ الْفَعْلِ اے

جَزَاءُ اَسْتِنَافٍ {وَلَكُمْ} الْخِطَابُ لِیَهُودَ {وَمَا كُنتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا یَعْمَلُونَ} كَمَا لَا یَسْأَلُونَ عَنْ عَمَلِكُمْ وَالْجُمْلَةُ تَأْكِیدٌ لِمَا قَبْلُهَا {وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} اَوْ لِلتَّفْصِیلِ وَقَالِی الْاَوَّلُ یَهُودَ الْمَدِیْنَةِ وَالثَّانِی نَصَارَى نَحْنَانِ {قُلْ} لَهُمْ {بَلْ} تَتَّبِعْ {مِلَّةَ اِبْرَاهِیْمَ حَنِیْفًا} خَالٍ مِنْ اِبْرَاهِیْمَ عَلَیْلَا عَنْ الْاَذْیَانِ كُلُّهَا اِلَى الدِّیْنِ الْقَیِّمِ {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِیْنَ} {قُولُوا} خِطَابٌ لِلْمُطَلِّبِیْنَ {آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَیْنَا} مِنْ الْقُرْآنِ {وَمَا اُنْزِلَ اِلَی اِبْرَاهِیْمَ} مِنَ الصُّخْفِ الْغَشْرِ {وَاِسْمَاعِیْلَ وَاسْحَاقَ وَیَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ} اَوْلَادِهِ {وَمَا اَوْتِیَ مُوسٰی} مِنَ التَّوْرَةِ {وَعِیْسٰی} مِنَ الْاِنْجِیْلِ {وَمَا اَوْتِیَ النَّبِیُّوْنَ مِنْ رَّبِّهِمْ} مِنَ الْكُتُبِ وَالْاٰیَاتِ {لَا تَفْتَرِیْ بَیْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ} فَتُؤْمِنُ بِغَضَبِ وَكُفْرٍ بِغَضَبِ كَانِیَهُودَ وَنَصَارَى {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ}

ترجمہ: او شوک دی؟ یعنی ہیشوک نشستہ چی بی رغبتی او کړی د ملت ابراہیمی نه چی دا پریریدی مگر هم هغه شوک چاچی خپل خان بی وقوف جوړ کړو (یعنی چی صرف بی وقوف وی، او) ددې خبرې نه بی خبر وی چی هغه د الله تعالی مخلوق دې اودا چی په ده باندې د الله تعالی عبادت واجب دې. یا دامعنی ده چی هغه دخپل نفس تحقیر کړې دې اودانی ذلیل کړې دې. مونږ خو هغه په دنیا کښې هم د رسالت او دوستی دپاره خوښ کړې دې او یشکه هغه به په آخرت کښې هم په هغه صالحینو کښې وی د چا دپاره چی اوچتې مرتبې دی. او هغه وخت یاد کړه کوم وخت چی دهغه رب هغه ته اووئیل چی سرتسلیم ښکته کړه یعنی د الله تعالی حکم منونکې شه او خپل دین دهغه دپاره خالص کړه نو هغه زر اووئیل ما د رب العالمین په مخکښې سرتسلیم ښکته کړو او هم په هغه طریقه ابراہیم علیہ السلام خپلو ځامنوته هدایت کړې او په یوقرات کښې اوصی دې او یعقوب علیہ السلام (هم) خپلو ځامنوته هم ددې وصیت او کړو. وئیل ای زما بچو الله تعالی ستاسو دپاره هم دغه دین اسلام خوښ کړې دې لهدا تر مرگه پورې هم مسلمانان او سپړئ د ترک اسلام نه ئی منع کړل او تر مرگه پورې په دې باندې د ثابت قدم او سیدو حکم ئی ورکړو. او کله چی یهودو نبی علیہ السلام ته اووئیل ایا تاته دا معلومه نه ده چی یعقوب علیہ السلام دخپل مرگ په ورځ خپل اولاد ته د یهودیت وصیت کړې وو. (نودا آیت) نازل شو آیا تاسو هغه وخت موجود وئ کوم وخت چی یعقوب علیہ السلام ددې دنیانه رخصت کیدلو. دا اذ سابقه اذ نه بدل دې دې (یعقوب علیہ السلام) د (مرگ په وخت) دخپلو بچونو تپوس او کړو تاسو به زما نه پس یعنی زما د مرگ نه پس د چابندگی کوئ؟ جواب ئی ورکړو چی هم د هغه یو خدائی بندگی به کوو کوم چی ستاسو د پلارانو ابراہیم اسماعیل او اسحاق علیہم السلام معبود دې او اسماعیل علیہ السلام به آباء کښې شمیرل تغلیبا دی او ددې دپاره هم چی تره په منزله د پلار وی. اِلٰهًا وَاِجْدًا، اِلٰهَکَ نه بدل دې. او مونږ دهغه حکم منونکی یو. او اُنډ په معنی د همزه انکاری دې. یعنی تاسو د یعقوب علیہ السلام د مرگ په وخت کښې موجود نه وئ نو تاسو دهغه طرف ته دداسې خبرې نسبت ولې کوئ کومه چی د هغه د شان سره

برابر نہ دے؟ ہنہ یوجماعت وو چي تیرشو. تلك مبتداء او اشاره ابراهيم عليه السلام او يعقوب عليه السلام
 او دھغوی دَ خامنوطرف تہ دہ. او (تلك) دَ خبر مؤنث کیدو دَ وجي نہ مؤنث راوړلې شوې
 دې کوم اعمال چي هغوی کړی دی دھغوی دپارہ دی یعنی دھغې بدلہ د هغوی دپارہ دہ. دا
 (جمله) مستانفہ دہ او کوم چي تاسو کوئی دھغې بدلہ بہ تاسو تہ ملاوړې. خطاب یهودیانو تہ
 دې. دھغوی داعمالو پہ بارہ کښې بہ تاسو نہ سوال نہ شی کولې لکه څنگه چي بہ دھغوی نہ
 ستاسو داعمالو بارہ کښې سوال نہ شی کولې. جمله دماقبل تاکید دې. یهودیان وائی
 یهودی شی نو هدايت بہ درتہ ملاوړشی. نصاری وائی نصاری شی هدايت بہ درتہ ملاوړشی. لَوْدَ
 تفصیل دپارہ دې دَ اول (قول) قائل دمدینې یهودیان دی او دَ دویم (قول) قائل دَ نجران
 نصاری دی. تاسو دوی تہ او وایشی چي مونږ خو بہ د ملت ابراهيمی اتباع کوو پہ کوم کښې چي دَ
 څه کوگوالی نوم نشته (حنيف) د ابراهيم نہ حال دې او حال دادې چي هغه ټول دینونو (باطلہ)
 نہ د مستقیم دین طرف تہ مائل کیدونکی دی. او ابراهيم عليه السلام د مشرکانو نہ وو. او وایہ دا
 مؤمنانو تہ خطاب دې مونږ خو پہ الله تعالی باندې ایمان راوړلې دې او کوم چي زموږ طرف تہ
 نازل کړې شوی دی قرآن (پہ هغې باندې ایمان راوړې) او پہ هغه لسو صحیفو باندې ایمان
 لرو کوم چي پہ ابراهيم عليه السلام باندې نازل شوی او پہ اسماعيل عليه السلام او حضرت اسحاق عليه السلام او
 حضرت يعقوب عليه السلام باندې او دھغوی پہ اولاد باندې نازل شوی او کوم چي ورکړې شوې حضرت
 موسی عليه السلام تہ یعنی تورات او حضرت عیسی عليه السلام تہ یعنی انجیل او کوم کتابونه او
 آیاتو نہ چي هغوی تہ ورکړې شوی دھغوی دَ رب دَ طرف نہ (ایمان لرو) پہ دې توگه چي مونږ پہ
 هغوی کښې دھيغ قسم جداوالی نہ کوو دَ یهودیانو نصرانیانو پہ شان چي پہ بعضو باندې
 ایمان راوړو او دَ بعضو نہ انکار کوو. مونږ خو دالله تعالی تابعدار یو.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَمَنْ اِیْ لَا یَرْغُبُ مَنْ استفهام انکاری مبتداء دې. یَرْغُبُ خبر، پہ دې کښې
 ضمیر دې کوم چي دَ مَنْ طرف تہ راجع دې.

قوله: دین اسلام دې کښې اشاره دہ چي الذین کښې الف لام دَ عهد دې او دلیل ئې فَلَا
 تَمُوتُْنَ اَلَا وَاَنْتُمْ مُّیْمُوْنَ دې.

قوله: نهی عن ترک الاسلام په دې سره دَ یو سوال جواب مقصود دې.

سوال: فَلَا تَمُوتُْنَ اَلَا وَاَنْتُمْ مُّیْمُوْنَ کښې په ظاهر دَ مرگ نہ نهی معلوم یږي کوم چي دَ بنده په
 اختیار کښې نہ دې.

جواب: دمرگ نہ نهی نہ دہ بلکه دَ ترک اسلام نہ نهی دہ ځکه چي کله په مقید باندې نفی

داخلیروی نو د قید نفی کیږی. د دې د پاره سره د دې چې نهی هم په مرگ باندې داخل ده او مدخول هم نهی مقصود عن النہی وی مگر مدخول نهی اختیاری نه ده په دې وجه د قید نهی مراد ده.

قوله: أَمَرَ بِالْإِيمَانِ عَلَيْهِ دَدِي عبارت نه دافانده ده چې نفس ایمان خو هغوی ته حاصل وو لهذا د هغې د حصول هیڅ مطلب نشته بلکه په اسلام باندې همیشہ والې مراد دی.

قوله: بِمَنْزِلَةِ الْإِبْلِ، الْعَمُصُوا إِلَيْهِ. (الحديث)

قوله: والجملة تأكيد لما قبله: دا د تکرار د فائدي بیا ن دي

قوله: كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى أَوْ د تنويع مقال د پاره دی نه چې د تخییر د پاره، ځکه چې هره یوه دله د بېلې د بېلې تکیفیر کوی.

قوله: قائل الاول اليهود د اضافہ مقصد یو اعتراض لري کول دی.

اعتراض: کونوا هودا و نصارى کنهې تناقض دي د الله تعالی د قول نیست اليهود علی شئ الخ سره

جواب: د جواب ماحصل دادې چې د دواړو قائل مختلف دی لهذا هیڅ تناقض نشته

قوله: حال من ابراهيم یعنی حنیفاً ابراهيم نه حال دي حالانکه د مضاف الیه نه حال واقع کیدل صحیح نه دی د دې وجه چې د اصل مضاف په ځانی ساتل صحیح وی نو د مضاف الیه نه هم حال واقع کیدل صحیح کیږی دلته هم داسې دی په دې وجه ابراهيم د ملت په ځانی کیخودو نه پس هم مطلب صحیح پاتې کیږی.

[ایاتو له: ۱۲۷ - ۱۴۱]

إِقَانِ آمَنُوا} أَي الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {يَحْتَلُونَ} بِمَثَلِ رَابِذَةٍ {مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ أَهْتَدُوا وَإِنْ تَوَلَّوْا} غَزَى الْإِيمَانُ بِهِ إِقَانًا هُمْ فِي شِقَاقٍ {جَلَّافٌ مَعَكُمْ} قَسِيكَفِيكُمْ اللَّهُ {يَا مُحَمَّدُ بِشِقَاقِهِمْ} {وَهُوَ السَّيِّعُ} لَأَقُولُ لِيهِمْ {الْعَلِيمُ} بِأَخْوَالِهِمْ وَقَدْ كَفَاهُ إِثَابُهُمْ بِفُتْلِ قُرْنِظَةٍ وَنَفَى التَّضْيِيرِ وَضَرَبَ الْجَزْئَةَ عَلَيْهِمْ {صِبْغَةَ اللَّهِ} مُنْصَرِّغٌ مُرَكَّبٌ لَدَاتٌ وَنَضْبَةٌ بِفُتْلٍ مُقَدَّرٌ أَنَّهُ صَبَّغَا اللَّهَ وَالْفَرَادِ بِهَا دِيْبَهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهِ يَظْهَرُ اثرُهُ عَلَى صَاحِبِهِ كَالصَّبْغِ فِي الثُّوبِ {وَمَنْ} إِي لَا أَحَدٌ {أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} تَفْصِيحٌ {وَتَحْنُلُهُ عَابِدُونَ} قَالَ الْيَهُودُ لِلنَّسَبِيِّينَ نَحْنُ أَهْلُ الْكِتَابِ الْأَوَّلِ وَقَبْلُنَا أَقْدَمُ وَلَمْ تَكُنْ الْأَنْبِيَاءُ مِنَ الْعَرَبِ وَلَوْ كَانَ مُحَمَّدٌ نَبِيًّا لَكَانَ مِمَّا فَتَرَل {قُلْ} لَهُمْ {أَتَحْجَبُونَنَا} تُخَاصِمُونَا {إِنِّي اللَّهُ} إِنْ اضْطَعِي نَبِيًّا مِنَ الْعَرَبِ {وَهُوَ رِيئًا وَرَبِّكُمْ} فَلَهُ أَنْ يَضْطَعِي مَنْ يَشَاءُ {وَلَنَا أَعْمَالُنَا} نَجَازِي بِهَا {وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ} نَجَازُونَ بِهَا فَلَا يَنْبَغُ أَنْ يَكُونَ فِي أَعْمَالِنَا مَا نَسْتَحِقُّ بِهِ الْإِحْزَامَ {وَتَحْنُلُهُ خُلُوصُونَ} الَّذِينَ وَالْعَمَلُ ذَوْنَكُمْ فَتَحْنُ أَوَّلِي بِالْاضْطِعَاءِ وَالْهَفْزَةِ لِلْإِنْكَارِ وَالْجُمْلِ الثَّلَاثِ أَحْوَالٍ {أَمْ} بَلْ {تَتَوَلَّوْنَ} بِالنَّاءِ وَآلِيَاءِ {إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْإِسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ} لَهُمْ {أَلَا أَعْلَمُ أَمْرَ اللَّهِ} أَيَّ اللَّهِ أَغْلَمُ وَقَدْ بَرَّ

بَيْنَهُمَا إِبْرَاهِيمَ يَقُولُ { مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا } وَالْمَذْكُورُونَ مَعَهُ تَبِعَ لَهُ { وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ } أَخْفَى غِنَى النَّاسِ { شَهَادَةً عِنْدَهُ } كَانَتْ { مِنْ اللَّهِ } أَيْ لَا أَحَدَ أَظْلَمُ مِنْهُ وَهُمْ الْيَهُودُ كَتَمُوا شَهَادَةَ اللَّهِ فِي النَّفْسِ إِبْرَاهِيمَ بِالْحَقِيقَةِ { وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ } تَهْدِيدُ لَهُمْ { تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ } تقدم مثله

ترجمہ: اوس کہ چرچ یعنی یہود اونصاری دغہ شان ایمان راوری خنکہ چہ تاسو ایمان راوری دہ نو ہدایت یافتہ بہ شی (لفظ) مثل زائدہ دہ او کہ چرچ ہغوی پہ دہ باندہ دایمان راورلہ نہ مخ وارہ وی نو ہغوی پہ ہیکارہ اختلاف کنہی دی یعنی ستاسو پہ مخالفت کنہی دی۔ لہذا تسلی ساتھ ای محمد ﷺ دہغوی پہ دہمننی کنہی بہ دیر زر اللہ تعالی ستاسو کفایت اوکری دہغوی خبری ہبہ اوریدونکی او دہغوی حالات پیوندونکی دہ۔ اواللہ تعالی دہغوی دپارہ کافی شو۔ بنی قریظہ قتل کول او بنی نضیر جلاوطن کولوسرہ پہ ہغوی باندہ جزیہ لگولوسرہ داللہ تعالی رنگ اختیارکری (صفۃ اللہ) مصدر دہ د آفتا د تاکید دپارہ دہ او دہی نصب د فعل مقدر درجہ نہ دہ۔ ای صَبَقْنَا اللہ صَفَةً اودہ نہ مراد داللہ تعالی ہغہ دین دہ پہ کوم چہ ہغہ انسانان پیدا کرل د دین اثر پہ دیندارو باندہ ہیکارہ کیدلودہ وجہ نہ لکہ چہ د رنگ (اثر) پہ کپہ باندہ ہیکارہ کیری او داللہ تعالی د رنگ نہ بہ د چا رنگ ہبہ وی؟ صیغہ د تمیز دہ مونہ خودہغہ ہندگی گونکی یو (کلہ) چہ پیودو مسلمانانوتہ او وئیل چہ مونہ اول اہل کتاب یو او زمونہ قبلہ د تولو نہ اولنہ قبلہ دہ او پہ عربو کنہی انبیاء نہ دی پیداشری کہ محمد ﷺ نبی وی نوہم زمونہ نہ بہ وی نو راتلونکی آیت نازل شو۔ تاسو ہغوی تہ او وایشی آیا تاسو مونہ سترہ داللہ تعالی بارہ کنہی جگہی کوئی۔ پہ دہ وجہ چہ ہغہ د عربونہ نبی منتخب کرو حالانکہ ہغہ زمونہ ہم رب دہ اوستاسو ہم رب دہ۔ ہغہ تہ اختیار دہی چہ پہ خپلو ہندیگانو کنہی خوک غواری منتخب کری زمونہ دپارہ زمونہ اعمال دی د کوم چہ بہ مونہ تہ بدلہ را کولہ شی اوستاسو دپارہ ستاسو اعمال دی د کوم چہ بہ تاسو لہ بدلہ درکولہ شی۔ لہذا دا خبرہ لرہ تہ دہ چہ زمونہ پہ اعمالو کنہی داسہی خیز وی د کوم د وجہ نہ چہ مونہ د اکرام حقدار یو مونہ خو ہم دہی دپارہ دین او عمل خالص کری دہ نہ چہ تاسو لہذا دانتخاب د پارہ مونہ زیات غورہ یو۔ او (اتَّخَذُوا) کنہی ہمزہ استفہام انکاری دہ او دریوارہ جملہی حال دی آیا تاسو وایشی (بقولت) یاء او تاء سرہ دہ ابراہیم اسماعیل اسحاق او یعقوب علیہم السلام او دہغوی اولاد یہود اونصاری وو ہغوی تہ او وایہ تاسو زیات پوہیہی کہ اللہ تعالی؟ یعنی اللہ تعالی زیات پوہیدونکی دہ۔ اواللہ تعالی د حضرت ابراہیم علیہ السلام د یہودیت او نصرانیت د وارو نہ ہرأت او فرمائیلو۔ پہ خپل قول مَآکَانَ اِبْرَاهِمَ یُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا سرہ او ہغوی سرہ

چې کوم حضرات ذکر دی نو د (ابراہیم علیہ السلام) تابع دی او د هغه نه به لونی ظالم څوک وی؟ چا چې د الله تعالیٰ په نیز ثابت شوې شهادت د خلق نه پټ کړې وی یعنی د هغوی نه بل لونی ظالم نشته او هغه یهود دی چې هغوی په تورات کښې د ابراهیم علیہ السلام حنفی کیدو شهادت پټ کړو او الله تعالیٰ ستاسو د کارونو نه غافل نه دي. دا یوه دله وه چې تیره شوه. کوم چې هغوی کړي د هغوی دپاره دی او څه چې تاسو او کره ستاسو دپاره دی تاسو نه به د هغوی د اعمالو باره کښې سوال نه کیږي هم داسې آیت پورته تیر شوې دي.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: مثل زائدة ددې اضافه مقصد د یو اعتراض جواب دي. اعتراض دادې چې مسلمانانو په الله باندې ایمان راوړې دي اوس یهود او نصاریٰ ته ویلی شی چې که چېرې هغوی دهغه په مثل باندې ایمان راوړي په کوم چې مسلمانانو ایمان راوړې دي نو ددې نه خو د الله تعالیٰ مثل کیدل لازم راځي حالانکه د الله تعالیٰ څوک مثل نشته.

جواب: لفظ مثل زائده دي ددې جواب شهادت هغه قرائت هم ورکوي په کوم کښې چې **عَمَلٌ مِّمَّا تَمْتَرُونَ** خانی **يَمَّا تَمْتَرُونَ** دي. (ترویح)

قوله: **مُؤَكَّدًا مِمَّا** صیغه د فعل مقدر مصدر دي او **اَتَمْنَا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ** الغد مضمون د تاکید دپاره دي ځکه چې په مذکور جمله کښې د بل مضمون هلو احتمال نشته په دې وجه ددې عامل حذف کړې شوې دي. صیغه الله په اصل کښې **صَبَقْنَا** الله صیغه وو په صیغه الله کښې حرف عطف ترک کولو طرف ته اشاره او کره چې **صَبَقْنَا** الله او د **اَتَمْنَا** مدلول هم یو دي د کوم نه چې د تاکید مفهوم ښکاره دي.

قوله: **دُونَكُمْ** کښې اشاره ده چې **نَحْنُ** له **تَخْلُصُونَ** کښې د مسند الیه تقدیم د حصر دپاره دي. **قوله:** **وَالْهَيْزَلُ لِلْاَنْكَارِ** یعنی **اَتَمَّا جَوَزَ** کښې همزه د انکار دپاره دي په دې سره ددې جواب اوشو چې استفهام د الله تعالیٰ د شان مناسب نه دي.

قوله: **وَالْجَبَلُ الثَّلْثُ احوال** ددې عبارت د اضافه مقصد د یو اعتراض جواب دي. **اعتراض:** په واو کښې اصل عطف دي لهدا په مذکوره دریو او جملو کښې به واو عاطفه وی او معطوف علیه **اَتَمَّا جَوَزَ** دي کوم چې جمله انشائیة ده اودا دریو او جملې خبریه دی لهدا د جمله خبریه عطف انشائیة باندې لازم راځي کوم چې صحیح نه دي.

جواب: واو د عطف دپاره په هغه خانی کښې اصل وی چرته چې د عطف نه څه مانع نه وی اودلته مانع موجود دي او هغه د جملې خبریه په جمله انشائیة باندې د عطف لازم راتلل دی لهدا دلته واو عاطفه نه دي بلکه حالیه دي.

پارہ نمبر - ۲ [سیقول]

[آیاتونہ: ۱۴۲ - ۱۴۳]

{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ الْجُهَالُ {مِنْ النَّاسِ} الْيَهُودُ وَالْمُشْرِكِينَ {مَا وَلَاهُمْ} أَي شَيْءٍ صَرَفَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنِينَ {عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} عَلَى اسْتِقْبَالِهَا فِي الصَّلَاةِ وَهِيَ بَيْتُ الْمَقْدِسِ وَالْإِنِّيَانِ بِالسَّنَنِ الدَّالَّةِ عَلَى اسْتِقْبَالِ مِنَ الْإِخْبَارِ بِالْغَيْبِ {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} أَيِ الْاَنْجِهَاتِ كُلِّهَا فَيَأْمُرُ بِالْاَوَّلِ إِلَى أَيِّ جِهَةٍ شَاءَ لَا اغْتِرَاضَ عَلَيْهِ {يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} هِدَايَتَهُ إِلَى صِرَاطٍ طَرِيقِ {مُسْتَقِيمٍ} دِينِ الْإِسْلَامِ أَيْ وَمِنْهُمْ أَنْتُمْ ذُلَّ عَلَى هَذَا {وَكَذَلِكَ} كَمَا هَدَيْنَاكُمْ إِلَيْهِ {اجْعَلْنَاهُمْ} يَا أَهْلَ مُحَمَّدٍ {أُمَّةً وَسَطًا} خِيَارًا غَدُولًا {لِتَكُونُوا لِمَنْ كَفَرَ عَلَى النَّاسِ} يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ تُرْسِلَهُمْ بِلَغْنِهِمْ {وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} أَنَّهُ بَلَّغَكُمْ {وَمَا جَعَلْنَا} صَيِّرْنَا {الْقِبْلَةَ} لَكَ الْآنَ الْجِهَةَ {الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} أَوَّلًا وَهِيَ الْكَعْبَةُ وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي إِلَيْهَا فَلَمَّا خَازَرَ أَمْرَ بِاسْتِقْبَالِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ تَأَلَّفَا لِلْيَهُودِ فَصَلَّى إِلَيْهِ سِتَّةَ أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا ثُمَّ حَوَّلَ {إِلَّا لِنَعْلَمَ} عِلْمَ ظُهُورِ {مَنْ يَقْبَلُ الرَّسُولُ} فَيُصَدِّقُهُ {مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} أَيْ يَرْجِعُ إِلَى الْكُفْرِ شَكًّا فِي الدِّينِ وَظَنًّا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حِيَرَةٍ مِنْ أَمْرِهِ وَقَدْ ارْتَدَّ لِذَلِكَ جُمَاعَةٌ {وَأِنْ} مُخْتَفَةً مِنَ الْقِبْلَةِ وَاسْمُهَا مَخْدُوفٌ أَيْ وَإِنَّمَا {كَانَتْ} أَيِ التَّوَلَّيَةِ إِلَيْهَا {لِلْكَبِيرَةِ} شَاقَّةٌ عَلَى النَّاسِ {إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} مِنْهُمْ {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ عِبَادَهُ} أَيْ صَلَاتُكُمْ إِلَيَّ بَيْتِ الْمَقْدِسِ بَلْ يُبَيِّنُكُمْ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ سَبَبُ نُزُولِهَا السُّؤَالُ عَمَّنْ مَاتَ قَبْلَ التَّحْوِيلِ {إِنْ اللَّهُ بِالنَّاسِ} الْمُؤْمِنِينَ {الرُّؤُوفَ رَحِيمٍ} فِي عَدَمِ إِضَاعَةِ أَغْصَالِهِمْ وَالرَّافِقَةَ شِدَّةَ الرُّحْمَةِ وَقَدْ مَ الْاَبْلَغُ لِلْفَاصِلَةِ

ترجمہ: کم عقل جاہل خلق یعنی یہود اور مشرکین بہ دیر زر اوواٹھی چہی شہ خیز اوگر حوکل ہغوی؟ یعنی نبی او مومنانولرہ دہغہ قبلہی نہ پہ کومہ چہی ہغوی وو یعنی پہ مونخ کنبہی تراوسہ پورہی چہی د کومہی قبلہی طرف تہ مخ کولو اوہغہ بیت المقدس دہی اود سین استقبالی راول د اخبار بالغبیب د قبیل نہ دہی او اوواہ چہی دمشرق او مغرب مالک ہم اللہ دہی یعنی تول طرفونہ ہم دہغہ ملک دہی لہذا ہغہ تہ حق دہی چہی کوم طرف تہ غوارہی د مخ کولو حکم ورکری پہ دہی باندہی چاتہ داعتراض حق نشتہ ہغہ چہی چاتہ ہدایت ورکول غوارہی ہغہ تہ نیغہ یعنی، د دین اسلام لار بنائی او پہ ہغوی کنبہی دہی مؤمنانوں تاسو ہم یئہی چاتہ چہی ئہی نیغہ لار خودلہی دہ. اومونہم دغہ شان شنگہ چہی تاسو تہ نیغہ لار خودلہی دہ اہی امت محمد ﷺ تاسو د خیر امت یعنی معتدل امت ہم، جوہ کرئی دہی دپارہ چہی تاسو د قیامت پہ ورخ پہ خلقو باندہی گواہ شئی پہ دہی خبرہ چہی دہغوی رسولانوہغوی تہ پیغام رسولہی وو او رسول ستاسو دپارہ گواہی چہی ہغہ تاسو تہ پیغام رسولہی دہی د قبلہی پہ کوم طرف چہی اول تاسو وئی او رسول اللہ ﷺ بہ د کعبہی طرف تہ مخ کولوسرہ مونخ

کولو خو چې کله هغوی هجرت اوکړو نو د یهودیانو د زړه ساتنې دپاره د بیت المقدس طرف ته د مخ کولو حکم ورکړې شو نو حضور پاک د هغې طرف ته مخ کولوسره شپاړلس یا اولس میاشتې مونځ اوکړو بیا (د احکم) بدل کړې شودا مونځ صرف ددې دپاره مقرر کړې وو دې چې مونځ علم ظهور په توگه باندې ښکاره کړو چې د رسول څوک اتباع کوی؟ (یعنی) ددې تصدیق کوی او څوک دی چې اولته تاویرې؟ یعنی په دین کې شک کولوسره اودا گمان کولو سره چې د قبلي په معامله کې شل شوې دي. او هم په دې وجه یوډله مرتد شوه لکه چې د قبلي د بدلون دا کار گران دي یعنی په خلقو باندې سخت دي اړ مخففه عن المثلة دي اوددې اسم محذوف دي (د راصل) وَلَئِنَّا وَو مگر ددوې نه چاته چې الله تعالی هدایت ورکړې دي (هغوی دپاره هیڅ گران نه دي) الله تعالی به ستاسو ایمان نه ضائع کوی یعنی د بیت المقدس طرف ته ادا کړې شوی مونځونه به (نه ضائع کوی) بلکه په هغې به تاسو له اجر درکوی ځکه چې ددې د نزول سبب د هغه خلقو باره کېنې سوال وو چې د قبلي د تحویل کیدو نه وړاندې مړه شوی. الله تعالی مؤمنانوسره شفقت اومهربانی کونکې دي د هغوی اعمال به نه ضائع کوی او رافه شدت رحمت ته وائی ابلغ (یعنی رؤف) د فاصله د رعایت د وجې نه مقدم کړې دي.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: سُبَّانَ وَاحِد، سَبَّيْقُوف، نادان، کم عقل، جاهل، (س)

قوله: مَا وَلَّيْنَاهُ مَا اسْتَفْهَمَ مَبْتَدَاء وَلَمْ خَبِرْ وَلِ تَوَلَّيْ (تفعیل) شاکول، مخ اړول

قوله: مِنَ النَّاسِ، سُبَّانَ نه حال کیدو د وجې نه محل کېنې د نصب دې عامل سیقول دي. دا حال مبینه دي یعنی د نورو نه ممتاز او جدا کولو دپاره ځکه چې سفاهت سره چې څنگه انسان متصف وی غیر انسان هم متصف کیږي تردې چې غیر حیوان هم متصف کیږي. دخر بیوقوفی خو د هرچا په ژبه عام ده د جماد طرف ته هم د سفه نسبت کولې شی بَقْلَةُ الْحَمَاءِ بې وقوف دانه، خرفه ته وائی. خرفه یوه دانه ده چې د دوائی په توگه هم استعمالیږي. دې ته بې وقوف وئیلو وجه داده چې دا په اوبوباندې تیریدو سره هم راتوکیږي خو د سیلاب د بهیدو په وخت د بې چینثی کیفیت وی. په داسې حال کېنې د دې تیغ او گل راویستل بې وقوفی نه ده نوڅه دی؟ دا داسې ده لکه چې یومسافر په سفر کېنې خپل کور جوړول شروع کړی او خرف (س.ک) خَرَقًا د بډو والی د وجې نه د عقل فاسد کیدلو ته هم وائی.

قوله: قِيلَ به وزن د جلسه بیان د حالت دپاره دي لکه جلست جلسه القاری، کېنې د قاری په

شان کیناستو قبْلَہ دَاسْتَقْبَالَ حالت تہ وائی دَ شریعت پہ عرف کنبی دَ قبلی طرف تہ مخ کولو تہ وائی. قبْلہ، د جعلنا مفعول اول دی او الی کنت علیہا تقدیر موصوف سرہ مفعول ثانی دی. تقدیر دادی الجہۃ الی کنت علیہا.

قوله: عَلٰی عَقِبَيْهِ دَدِيّ واحد عقب پوندي تہ وائی مراد انقلاب علی عقبہ دَ حق نہ باطل طرف تہ واپس کیدل، مرتد کیدل دی.

قوله: لَآنُ سَبَبُ نُزُولِهَا السَّوَالُ الغ دَدِيّ عبارت مقصد دَ یو سوال جواب دی.

سوال: دایمان تفسیر نی پہ صلوة سرہ ولی او کړو؟

جواب: د یهود دَ طرف نہ چې چونکہ سوال ہم دَ مانخہ بارہ کنبی وو پہ دی وجہ نی دَ ایمان تفسیر پہ صلوة سرہ کړی دی.

قوله: وَتَدْمُ الْاِبْلَغُ لِلْفَاصلَةِ دَ یو سوال جواب دی.

سوال: پہ عام توگہ ترقی دَ ادنی نہ اعلی تہ کیپی نہ چې بالعکس لکہ چې وائی عالم تحریر، تحریر عالم نشی وئیلی ہم دَدِيّ قاعدی لاندی دلته رحیم رُوف وئیل پکاروو.

جواب: دَ فواصل رعایت دَ بارہ پورہ قرآن کنبی داسی کړی شوی دی سرہ دَدِيّ چې دَ رحیم پہ مقابلہ کنبی رُوف کنبی شدت رحمت دی.

[ایاتونہ: ۱۴۴-۱۴۷]

{قَدْ} لِلْخَقِيقِ {تَرَى تَقْلُبُ} تَصْرَفُ {وَجْهَكَ فِي} جَهَةِ {السَّمَاءِ} مُتَطَلِّعًا إِلَى الْوَحْيِ وَتُشَوِّقًا لِلْأَنْزِلِ بِاسْتِئْثَالِ الْكَفْبَةِ وَكَانَ يَوْزُ ذَلِكَ لِأَنَّهَا قَبْلَهُ إِنْزَائِيْمٌ وَلَئِنَّهُ أَذْعَى إِلَى إِسْلَامِ الْقَرْبِ {فَلَنُؤَلِّقَنَّكَ} نُخَوِّلُكَ {قَبْلَهُ تَرْضَاهَا} نَجْبَهَا {قَوْلِ وَجْهَكَ} اسْتَقْبَلْ فِي الصَّلَاةِ {سَطْرُ} نَحْوِ {الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} أَنَّى الْكَفْبَةِ {وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ} خِطَابٌ لِلْأُمَّةِ {فَقُولُوا وَجْهَكُمْ} فِي الصَّلَاةِ {شَطْرَةَ} وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ} أَنَّى التَّوَلَّى إِلَى الْكَفْبَةِ {الْحَقِّ} الثَّابِتِ {مِنْ رَبِّهِمْ} لِمَا فِي كُتُبِهِمْ مِنْ نَفْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَنَّهُ يَتَخَوَّلُ إِلَيْهَا {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ} بِالنَّاءِ أَنَّهُا الْفُلُومُونَ مِنْ امْتِثَالِ أَمْرِهِ وَبِالنَّاءِ أَنَّى الْيَهُودُ مِنْ إِنْكَارِ أَمْرِ الْقَبْلَةِ {وَلَكِنْ} لَمْ الْقَسَمِ {أَتَيْتُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ} عَلَى صِدْقِكَ فِي أَمْرِ الْقَبْلَةِ {مَا تَقْبَعُوا} أَنَّى لَا يَنْبَغُونَ {قَبْلَتُكَ} عِنَادًا {وَمَا أَلَمْتُ بِتَابِرِ قَبْلَتِهِمْ} قَطَعَ لِبَطْمِيهِ فِي إِسْلَامِهِمْ وَطَمَعَهُمْ فِي عَوْدِهِ إِلَيْهَا {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِرِ قَبْلَةِ بَعْضٍ} أَنَّى الْيَهُودُ قَبْلَةُ النَّصَارَى وَبِالنَّصَارَى {وَلَكِنْ} أَتَيْتُ أَهْوَاءَهُمْ {الَّتِي يَذْغُولُكَ إِلَيْهَا} مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ {الْوَحْيِ} {أَلَمْ أَذْأ} إِنْ أَتَيْتَهُمْ قُرْآنًا {لَسَ الظَّالِمِينَ} {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ} أَنَّى نَحْمَدُ {كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ} بِنَعْتِهِ فِي كِتَابِهِمْ قَالَ بَنِي سَلَامٍ لَقَدْ عَرَفْتُهُ جِئْنَ رَأَيْتُهُ كَمَا أَعْرِفُ أَبِي وَمَعْرِفِي لِمُحَمَّدٍ أَشَدَّ {وَأَنْ قَرِيبًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ} نَحْنُ

{وَهُمْ يَعْلَمُونَ} هَذَا الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ {الْحَقُّ} كَانَتْ {مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونُ مِنَ الْمُنْكَرِينَ} الشَّاكِّينَ فِيهِ أَيْ مِنْ هَذَا النُّزْعِ فَهُوَ أَتْلَعُ مِنْ أَنْ لَا تَقْتَرِ

ترجمہ: قَدْ تَحْقِيقِ دَپَارَہِ دَی مَونِہِ سَٹا مِخ دَآسَمَانِ طَرَفِ تَہ دَ وَحِی پَہ غَوِیْسَٹِلَوِ اَوِ اسْتَقْبَالِ کَعْبَہِ پَہ شَوْقِ کِنِیہِ بَارِیَارِ پُورِ تَہ کُتُونِکِی گُورِو۔ اَوِ رَسول ﷺ بَہ (کَعْبَہ) دَ دَی دَپَارَہِ خَوِیْسَٹِلَوِ چِی (کَعْبَہ) دَ حَضْرَتِ اِبْرَاهِیْمَ عَلَیْہِ السَّلَامُ قَبْلَہِ وَہ اَوَدَدِی دَپَارَہِ ہَم چِی کَعْبَہِ قَبْلَہِ گِرْخُولِ عَرَبِ دَ اِسْلَامِ طَرَفِ تَہ رَاغَوِیْسَٹِلَوِ کِنِیہِ دِیرِ مَؤَثَرِ (اِپِیْلِ کُونِکِی) وَ۔ نَومَونِہِ تَاسَوِہِم دَغَہِ قَبْلِی طَرَفِ تَہ رَاگِرْخَوِ کُومَہِ چِی تَہ خَوِیْسَٹِلَوِ۔ تَہ خَپِلِ مِخِ پَہ مَانِخَہِ کِنِیہِ مَسْجِدِ حَرَامِ یَعْنِی کَعْبَہِ طَرَفِ تَہ اَوِ گِرْخَوِہِ اَوِ (اِی مَسْلَمَانَانِ) تَاسَوِ چِی چَرِ تَہ ہَم یَٹِی دَا اَمَتِ تَہ خَطَابِ دِی۔ دَخَپِلِ مَخَوِہِ (رِخ) پَہ مَانِخَہِ کِنِیہِ ہَم دِی طَرَفِ تَہ کَرِٹِی۔ اَہْلِ کِتَابِو تَہ طَعْمِی عِلْمِ دِی چِی کَعْبَہِ طَرَفِ تَہ مِخِ کُولِ دَھغَوِی دَ رَبِّ دَ طَرَفِ نَہِ طَعْمِی حَقِّ دِی خُکَہِ چِی دَھغَوِی پَہ کِتَابِوَنِو کِنِیہِ دَ مَحْمَدِ دَ صِفَاتِو بَارَہِ کِنِیہِ دَا مَوْجُودِ دِی چِی ہَغَہِ بَہ پَہ (مَانِخَہِ کِنِیہِ) دَ کَعْبِی طَرَفِ تَہ مِخِ کُولِ اَوَاللہِ تَعَالٰی دَھغَوِی دَ اَعْمَالِوَنَہِ پِی خَیْرَہِ دِی۔ یَاہِ اَوِ تَاہِ سِرَہِ اِی مَومِنَانِو اَمْتِشَالِ اَمْرِ وَغِیْرَہِ کُومِ چِی تَاسَوِ کُوتِی اَوِ یَہُودِیَانِ چِی دَ قَبْلِی دَحْکَمِ نَہِ اِنْکَارِ کُولِ (اللہ تَعَالٰی دَھغَوِی نَہِ غَافِلِ نَہِ دِی) اَوِ اِگِرْچِی حَضُورِ پَاکِ ﷺ تَاسَوِ لَیوَنِ کِنِیہِ لَامِ قَسْمِیہِ دِی دَقَبْلَہِ پَہِ مَعَامِلَہِ کِنِیہِ پَہِ خَپِلِ صَدَاقَتِ بَانَدِی تُولِ دَلِیْلَوَنَہِ پِیْشِ کَرِٹِی نَوِیَاہِمِ ہَغَوِی دَ دَیْسَمَنِی دَ وَجِی نَہِ سَتَاسَوِ دَقَبْلِی مَنُونِکِی نَہِ دِی اَوَنَہِ تَاسَوِ دَھغَوِی دَقَبْلِی پِیروِی کُونِکِی یَٹِی۔ دَا دَھغَوِی دَا سَلَامِ بَارَہِ کِنِیہِ دَحَضُورِ پَاکِ ﷺ اَمِیْدِ مَنقَطِعِ کُولِ دِی۔ اَوَدَ حَضُورِ پَاکِ ﷺ بَارَہِ کِنِیہِ دَھغَوِی دَقَبْلِی طَرَفِ تَہ دَ وَاپَسِ کِیْدَلِوِ اَمِیْدِ مَنقَطِعِ کُولِ دِی اَوَنَہِ دَا یَہُودِ اَوِ نَصَارِی پَہِ خَپِلِ مِیْنِخِ کِنِیہِ دَ یُوبِلِ دَقَبْلِی اِتْبَاعِ کُونِکِی دِی یَعْنِی نَہِ دَ یَہُودِ اَوِ نَصَارِی اَوِ نَہِ بَرِعْکَسِ اَوِ کَہِ چَرِی حَضُورِ پَاکِ ﷺ دَعْلَمِ رَا تِلَوَنَہِ بَا وُجُودِ دَھغَوِی خَوَاشَاتِو پَسِی اَوَلِگی دَ کُومِ طَرَفِ تَہ چِی ہَغَوِی دَعُوتِ وَرِکُولِ۔ (یَعْنِی) فَرَضِ کَرِہِ کَہِ تَاسَوِ دَھغَوِی اِتْبَاعِ اَوِ کَرِٹِی نَوِتَاسَوِ پَہِ یَقِیْنًا دَ ظَالَمَانِوَنَہِ شِی چَاتَہِ چِی مَونِہِ کِتَابِ وَرِکَرِی دِی ہَغَوِی خَوِ مَحْمَدِ ﷺ دَاسِی پِیوَنِی لَکَہِ خُوکِ چِی خَپِلِ مَحَامِنِ پِیوَنِی۔ دَھغَوِی پَہِ کِتَابِ کِنِیہِ دَحَضُورِ پَاکِ صِفَاتِ مَوْجُودِ کِیْدُو دَ وَجِی، عِبْدِ اللہِ بِنِ سَلَامِ اَوِ وِیْلِ کَلِہِ چِی حَضُورِ پَاکِ مَا اَوَلِیْدَلِوِ نَہِ مَا ہَغَوِی دَاسِی اَوِ پِیوَنِڈَلِ لَکَہِ خَنْگَہِ چِی خَپِلِ خَوَنِی پِیوَنِڈَلِ بَلْکَہِ دَ مَحْمَدِ ﷺ پِیوَنِڈَلِ گُلُو دَدِی نَہِ ہَم زِیَاتَہِ دَہ۔ (رَوَاہِ الْبَخَارِی) یِشْکَہِ پَہِ دُوی کِنِیہِ یُوجَمَاعَتِ دَحَضُورِ پَاکِ صِفَاتِ پَتَہِ وَی سِرَہِ دَدِی چِی ہَغَوِی بَنَہِ پِیوَنِڈُو چِی دَا (طَرِیْقَہ) پَہِ کُومَہِ چِی رَسولِ اللہِ ﷺ دِی حَقِّ دَہِ اَوَدَھغَہِ دَرَبِ دَ طَرَفِ نَہِ دَہ۔ وَاوَرِٹِی تَاسَوِ دَشْکِ کُونْکُو نَہِ مَہِ کِیپِٹِی یَعْنِی دَ شْکِ کُونْکُو دَ قَسْمِ نَہِ مَہِ کِیپِٹِی فَلَآ تَکُونُ مِنَ الْمُنْكَرِیْنِ (طَرِزِ خَطَابِ) کِنِیہِ دَ لَا تَقْتَرِہِ تَہ دِیرِ بَلِیغِ دِی۔

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: قَدْ دَحَقَّقَ دَپَارَہ دَی کِیَا مَرَحَ البِسرِ العِلامِ اودَ بعضو پَہ نِیز دَ تَکثِیرِ دَپَارَہ دَی اودا کثرت دَحْضُورِ ۛ پَاک پَہ نِسْبَتِ دَی یَعْنِی دَحْضُورِ پَاک نَظَرِ پَہ کثرت سرہ دَ آسْمَانِ طَرَفِ تَہ اوجِیدونکِی وِیْنِی دِلتَہ دَقْدَ تَقْلِیلِ خُکَہ چِی نَہ شِی کِیدِی چِی تَقْلَبِ دَدِی نَفِی کُوی دَدِی دَپَارَہ تَقْلَبِ دَ کثرت تَقَاضَہ کُوی.

قوله: تُولِیْتُکَ مَضَارِعَ جَمْعِ مِتْکَلِمَ بَانُونِ تَاکِیدِ ثَقِیلَہ، مَصْدَرِ تُولِیْتُ کَافِ ضَمِیرِ مَفْعُولِ دَی مَوْنِ بِہ تَا ضُرُورِ وَاپَسِ رَاگَرِ خَوِو. دَی نَہ مَرَادِ دَ قَبْلِی تَحْوِیلِ دَی کُومِ چِی غَزَوَہ بِدَرِ نَہ دَوَہ مِیَا شَتِی وَا نَدِی پَہ مِیَا شَتِ دَ رَجَبِ کِنِی پَہ رَوَایَتِ دَ بَرَاءِ بَنِ عَازِبِ ۛ دَ زَوَالِ آفْتَابِ نَہ پَسِ دَمَازِ یَکَرِ پَہ مَانِخَہ کِنِی اَوَشُو. دَ حَضْرَتِ مَجَاهِدِ ۛ دَ قَوْلِ نَہ مَعْلُومِ بِرِی چِی هَفَہ وَخْتِ حَضْرُورِ پَاکِ صَحَابَہ کَرَامُوتَہ دَ بَنِی سَلَمَہ پَہ جَمَاتِ کِنِی دَ مَاسِ پَسِینِ مَوْنِخِ وِرْکُولِ.

قوله: أَيْبَا لِّلْمُؤْمِنُونَ الْخُدَا دَ تَعْلُونِ پَہ صَوْرَتِ کِنِی دَی.

قوله: قَضَعْنَا طَعْمَہ فِی اِسْلَامِہِمْ وَطَعْمَہِمْ فِی عَوْدِہَا لِّلہَا پَہ دَی کِنِی لَفِ اَو نَشْرِ مَرْتَبِ دَی.

قوله: لِّلْیَہُودِ قِبْئَۃُ النَّصَارِی وَبِالْعَکْسِ دَ یَہُودِو قِبْلَہ صَخْرَۃُ الْبَیْتِ الْمَقْدَسِ وَاوَدَ نَصَارِی قِبْلَہ دَ صَخْرَہ دَ مَشْرِقِ طَرَفِ تَہ.

قوله: فَرَضًا دَدِی اِضَافَہ مَقْصِدِ دَ یُوسُوَالِ جَوَابِ دَی.

سوال: لَبِنُ اَتِیْتُ کِنِی اِنْ اِسْتَعْمَالَ شَوِی دَی کُومِ چِی دَ غَیْرِ یَقِیْنِی خِیزُونُودَپَارَہ اِسْتَعْمَالِ بِرِی حَالَانکَہ دَرَسُولِ اللہ ۛ دَ هَعُو دَ قَبْلِی اِتْبَاعِ نَہ کُولِ اَوْدَهَعُو دَ حَضْرُورِ پَاکِ دَ قَبْلِی اِتْبَاعِ نَہ کُولِ یَقِیْنِی وَا.

جواب: عَلٰی سَبِیلِ الْفَرَضِ تَسْلِیمِ کُولُوسَرِہ دَ اِنْ اِسْتَعْمَالَ شَوِی دَی.

قوله: هَذَا الَّذِی اَنْتَ عَلَیْہِ الْحَقُّ هَذَا اِسْمُ اِشَارَہ دَہ الَّذِی اَنْتَ عَلَیْہِ مَوْصُولُ صَلَہ سَرِہ مَلَاوُشُو مَشَارَالِیہ جَمْلَہ شَوِہ مَبْتَدَا، اَو الْحَقُّ دَدِی خَبَر.

قوله: الْمُتَمَرِّینَ، اِمْتَرَاءُ (اِفْتَعَالَ) نَہ اِسْمُ فَاعِلِ جَمْعِ مَذْکَرِ، دَدِی وَاحِدِ الْمُتَمَرِّی پَہ شَکِ کِنِی پَرِیو تُونکِی، شَکِ کُونکِی.

قوله: مِنْ هَذَا النُّوعِ یَعْنِی تَہ دَ شَکِیَانُونِہ مَہ کِیرَہ خُکَہ چِی چِی بَعْضِی وَخْتِ اِنْسَانِ شَکِ نَہ کُوی مَکَرِ شَکِی کِیرِی خُودَ اِسِی نَہ وِی چِی شَکِ کُوی اَو شَکِی کِیرِی نَہ یَعْنِی دَ شَکِی دَپَارَہ شَکِ لَازِمِ نَہ دَی مَکَرِ دَ شَکِ دَپَارَہ شَکِی کِیدِلِ لَازِمِ دِی. (وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ)

قوله: اِبْلَغْ مِنْ لَا تُتَرَدَّدُ اَوِیَا عِطْرَاضِ جَوَابِ دَی اَوِیَا عِطْرَاضِ دَادِی چِی دَ اِیْجَازِ قَاعَدَہ دَدِی

خبرې مقتضى ده چې لا ټمټر او وئيلې شى اختصار ترك كولو سره اطناب ولې اختيار كړې شوې دې؟

جواب: دلته اطناب بې فائدي نه دې ځكه چې اطناب د اختصار نه ابلغ دې. ځكه چې قلا ټمټر د مستقبل په زمانه كښې د حدوث امتراء نه منع دې ځكه چې دا فعل مضارع دې او متعين حدوث امتراء او بقاء امتراء د دواړو نه منع دې د دې د اسم كيدو د وجې نه.

[اياتونه: ۱۴۸-۱۵۲]

{وَلِكُلِّ} مِنْ الْأَمْرِ {وَجِهَةٌ} قِيلَ {هُوَ مَوْلِيهَا} وَجِهَةٌ فِي صَلَاتِهِ وَفِي قِرَاءَةِ مُؤَلَّاهَا {فَاسْتَقْبُوا الْخَيْرَاتِ} تَابَرُوا إِلَى الطَّاعَاتِ وَقَبُولَهَا {أَلَيْسَ مَا تَكُونُوا آيَاتٍ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا} يَجْتَمِعُكُمْ بِزَمَنِ الْقِيَامَةِ فَيُجَايِزُكُمْ بِأَعْمَالِكُمْ {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ} إِسْفَر {قَوْلٌ وَجْهٌكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} بِالنَّاءِ وَالْيَاءِ تَقَدَّمَ مِثْلُهُ وَكَزُرَ لِيَبَانَ نَسَاوِي حُكْمِ السَّفَرِ وَغَيْرِهِ {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ} قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ كُنْتُمْ قُولُوا وَجْهَكُمْ شَطْرَهُ {كَزُرَ} لِلتَّأْجِيدِ {إِنَّمَا يَكُونُ لِلنَّاسِ} الْيَهُودُ أَوْ الْمُنْشَرِكِينَ {عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ} أَيُّ مُجَادَلَةٍ فِي التَّوَلَّى إِلَى غَيْرِهِ لِتَنْفِيهِ مُجَادَلَتِهِمْ لَكُمْ مِنْ قَوْلِ الْيَهُودِ يَجْعِدُ دِينًا وَيَتَّبِعَ قِيلَتَنَا وَقَوْلِ الْمُنْشَرِكِينَ يَدْعِي إِلَهُ إِبْرَاهِيمَ وَيُخَالِفَ قِيلَهُ {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} بِالْبِتَاءِ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا تَحُولُ إِلَيْهَا إِلَّا مِثْلًا إِلَى دِينِ آتَانِيهِ وَالْإِسْتِنَاءَ مُشْبِلٍ وَالْمَغْيَةَ لَا يَكُونُ لِأَخِي عَلَيْكُمْ كَلَامٌ إِلَّا كَلَامٌ خُلَاءٍ {فَلَا تَخْشَوْهُمْ} تَخَافُوا جَذَالَهُمْ فِي التَّوَلَّى إِلَيْهَا {وَأَخْشَوْنِي} بِإِنْبَالِ أَمْرِي {وَلَا تَمِرُّ} غِظَفٌ عَلَى لَيْلٍ يَكُونُ {نَعْمَتِي عَلَيْكُمْ} بِالْهَدَايَةِ إِلَى تَعَالِيمِ دِينِكُمْ {وَلَعَلَّكُمْ يَتَّقُونَ} إِلَى الْخَقِّ {كَمَا أَرْسَلْنَا} مُتَعَلِّقٌ بِأَمْرِ أَيْ إِتْمَامِ كَيْفِيَّتِهَا بِإِزْسَانِكُمْ {فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ} مُخْتَصًا صَلَوَاتِي اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمُ {يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا} الْقُرْآنَ {وَوَكِّدْكُمْ} يُطَهِّرُكُمْ مِنَ الشُّرْكَ {وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ} الْقُرْآنَ {وَالْحِكْمَةَ} مَا فِيهِ مِنَ الْأَحْكَامِ {وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} {فَادْكُرُونِي} بِالصَّلَاةِ وَالسَّجْدِ وَنَحْوِهِ {أَذْكُرْكُمْ} قِيلَ مَفْنَاهُ أَجَاوِزُكُمْ وَفِي الْخَبَرِ عَنْ اللَّهِ مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتَهُ فِي نَفْسِي وَفَنَ ذَكَرْتَنِي فِي مَلَأَ ذَكَرْتَهُ فِي مَلَأَ خَيْرٌ مِنْ مَلِيَّهِ {وَأَشْكُرُوا لِي} بِنَفْسِي الطَّاعَةِ {وَلَا تَكْفُرُونِ} بِالْمَعْصِيَةِ

توجه: دهرامت دپاره يوه قبله ده دكومې طرف ته چې هغوى په خپل عبادت كښې مخ كوى او په يوقرات كښې مؤلها دې (د كوم طرف ته چې راگرخولې شوې دې، د نيكو طرف ته وړانديوالې كوشى يعنى طاعات او د دې دقبليدو طرف ته تندى كونى تاسو چرته هم چې يېى الله تعالى په تاسو راجمع كوى (يعنى، د قيامت په ورځ به مو راجمع كوى او ستاسو د اعمالو بدله به دركولې شى. الله تعالى په هرڅيز باندي قادردې (اې محمد ﷺ) ته د كوم حائى نه هم چې سفرشروع كړې (په مونځ كښې) مخ د مسجد حرام طرف ته كړه هم دغه ستا د رب فيصله ده او الله تعالى ستاسو د اعمالو نه به خبره نه دې تاء او ياء سره هم د دې په شان آيت تير شوې دې

پہ سفر او حضر کنبی د حکم یوشان والی د بیانولو دپاره (آیت) مکرر ذکر کړې شوې دې او (ای مسلمانانو تاسو هم) چې د کوم ځائی نه سفر شروع کړئ خپل مخ د مسجد حرام طرف ته کوئ د تاکید دپاره مکرر ذکر کړې شوې دی دې دپاره چې خلق (یعنی) یهودیانو او مشرکانو ستاسو سره څه جگړه پاتې نه شی. (د هغوی) د قبلې طرف ته دمخ کولو د مخالفت د وجې نه یعنی دې دپاره چې تاسو سره د هغوی حجت بازی کول ختم شی په دې خبره کنبی چې یهودیان وائی چې (محمد) زمونږ د دین نه خو انکار کوی مگر زمونږ د قبلې (بیت المقدس) اتباع کوی او د مشرکانو وینا داده چې محمد د ملت ابراهیمی خو دعوی کوی خرد هغه د قبلې مخالفت کوی. سوا د هغه خلقونه چا چې په دوی کنبی د وجې د عناد ظلم او کړو. د هغوی وینا ده چې د کعبې طرف ته مخ کول صرف د خپلو پلارانو د دین طرف ته رغبت د وجې نه کړې دې او (الا الذین) کنبی استثناء متصل ده او معنی داده چې په تاسو به د چاهیش اعتراض پاتې نه شی. مگر (ظالمان) خلق لهذا تاسو د کعبې طرف ته مخ کولو کنبی د هغوی د جگړې کولو نه مه ویرېږئ. زما حکم په ځائی راوړلو سره مانه ویرېږئ دې دپاره چې زه ستاسو د دین د احکامو طرف ته لاړخو د نه کولو سره په تاسو باندې خپل نعمت پوره کړم. او د دې دپاره چې تاسو د حق طرف ته هدایت ییامو مئی لکه څنگه چې مونږ هم ستاسو نه یو رسول (محمد ﷺ) دراولیگلو (کَمَا أَرْسَلْنَا) ائمه سره متعلق دې یعنی په داسې شان د نعمت تکمیل کولو سره لکه څنگه چې مونږ هم ستاسو نه رسول لیگلوسره نعمت پوره کړو چې تاسو ته زمونږ قرآنی آیاتونه لولی. او تاسو د شرک نه پاکوی او تاسو ته د کتاب یعنی قرآن او حکمت درښائی په کوم کنبی چې احکام دی او تاسو ته هغه څیز درواښائی د کوم نه چې تاسو ناخبره وئ. لهذا تاسو د مونږ او تسبیح په ذریعه زما ذکر کوئ زه به تاسو یادوم. ونیلې شوی دی چې د دې معنی ده زه به تاسو ته بدله درکوم او په حدیث قدسی کنبی دی کوم سړې چې ما په خپل زړه کنبی یادوی زه هغه په خپل زړه کنبی یادوم او څوک چې ما په گنډه کنبی یادوی نوزه هغه د هغه د گنډې نه په بهتره گنډه کنبی یادوم او زما د نعمتونو د طاعت په ذریعه شکر ادا کړئ او د گناه په ذریعه ناشکری مه کوئ.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَلِكُلِّ وَجْهٍ مِّنَ الْاُمَمِ مَحْذُوفٌ مِّنْهُ مِثْلُ حَافِظٍ مِّنْهُ مِثْلُ حَافِظٍ مِّنْهُ مِثْلُ حَافِظٍ مِّنْهُ
 اشاره کړې ده حذف د مضاف په شان د مضاف الیه مثال هم عام دي. لکلی ای لکلی ائمه
 یعنی د هر دین او مذهب والو دپاره که دین حق وی او که باطل یو مرکزي رخ وی کوم ته
 چې د هغوی قبله ونیلې شی.

قوله: هُوَ مَوْلَاهُمْ هُوَ نه فریق مراد دې کوم چې د ائمه مفهوم دې د کُل په مناسبت سره هو

راورلې شوې دې که مفسر علام د امر په ځانۍ فریق سره تعبیر کولې نوزیات به واضح وې. (صاوی)

قوله: مُؤْتَبَرًا مَوْلًى اسم فاعل دې هَا مفعول اول دې. وَجْه مفعول ثانۍ دې کوم چې مفسر علام ښکاره کړې دې. ولې قراءه مَوْلًى هَا په صیغه د اسم مفعول ددې نائب فاعل مفعول اول دې.

قوله: قَبْلَهُ مفسر علام د وَجْه تفسیر په قَبْلَهُ سره کولو کښې د دوو اعتراضونو جواب ورکړې دې. ① وَجْه مصدر دې په معنی د توجه، په دې صورت کښې معنی صحیح نه ده ځکه چې مقصود دا نه دې چې د هرامت د پاره توجو ده بله مراد متوجه الیه دې یعنې د چا طرف ته چې توجو او کړې شی. د قَبْلَهُ اضافه کولو سره ئې جواب ورکړې چې معنی مصدری مراد نه ده مراد ظرف مکان دې کوم ته چې قبله وئیلې شی. ② د قیاس تقاضا دا ده چې جَنَّة وی ځکه چې تَا د واو په عوض کښې ده لکه چې په عَدَّة کښې چې دا په اصل وغځوو، واو حذف کړې شو او آخر کښې د تاء اضافه او کړې شوه نو جَنَّة شو. وَجْه کښې عوض او معوض دواړو جمع کیدل لازم راځی.

جواب: وَجْه سره ددې چې په اصل کښې مصدر دې خود متوجه الیه په نوم شوې دې اوهغه قبله ده په دې کښې واو باقی ساتل شاذ نه دی. (ترویج الارواح)

قوله: اليهود والشرکین دې کښې اشاره ده چې په للناس کښې لام د عهد دې.

قوله: اٰی مُجَادَلَةٍ، د حُجَّة تفسیر ئې په مجادله سره کولو کښې اشاره او کړه چې دلته د حجة نه دلیل او برهان مراد نه دې ځکه چې هغوی سره څه حجة او برهان نه وو بلکه منازعة او مجادله بالباطل مراد دې.

قوله: من قول اليهود الغر دا د مجادله بیان دې یعنې یهود دې وینا کولو سره مجادله کوی او مشرکان دې وینا کولو سره کوی.

قوله: اِلٰی قُبْرِه، غیره ضمیر ټوټی ظرف ته راجع دې مطلب دادې چې اې مسلمانانو مونږ تاسو ته د کعبې طرف ته مخ کولو ددې د پاره حکم درکړې دې چې په مخ کولو کښې جگړه ختمه شی.

قوله: الاستثناء متصل ځکه ده چې مستثنی منه هم ظالمین دی.

[ایاتونہ: ۱۵۲-۱۵۸]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا عَلَى الْآخِرَةِ {بِالصَّبْرِ} عَلَى الطَّاعَةِ وَالْبَلَاءِ {وَالصَّلَاةِ} خَشَعْتُهَا بِالذِّمْرِ
لِتَكْرِهَهَا وَعِظَمُهَا {إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} بِالْفَوْنِ {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ {هُم {أَمْوَاتٌ بَلْ
هُمْ {أَحْيَاءُ} أَرْوَاهُمْ فِي خَوَاصِلِ طُيُورٍ خُضِرَ نَسْرُحٌ فِي الْجَنَّةِ خَيْثُ شَاءَتْ لِخَبِيثٍ بِذَلِكَ {وَلَكِنْ لَا
تَشْعُرُونَ} تَعْلَمُونَ مَا فِيهِ {وَلَتَبْلُوَنَكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ} لِبَغْدُو {وَالْجُوعِ} الْقَحْطِ {وَتَقْصُ مِنَ الْأَمْوَالِ}
بِالْهَلَاكِ {وَالْأَنْفُسِ} بِالْقَتْلِ وَالْمَوْتِ وَالْأَمْرَاضِ {وَالْمُتَمَرَّاتِ} بِالْخَوَالِجِ أَيْ لَتَخْتَبِرَنَّكُمْ فَتَنْظُرُ أَنْتُمْ بِزُيُونِ أَمْ
لَا {وَيَبْتَغِرُ الصَّابِرِينَ} عَلَى الْبَلَاءِ بِالْجَنَّةِ هُمْ {الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ} بَلَاءُ {قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ} مُلْكًا
وَعَبِيدًا يَفْعَلُ بِمَا يَشَاءُ {وَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} فِي الْآخِرَةِ فَيُجَازِيَنَا فِي الْخَبِيثِ مَنْ اسْتَزَجَعَ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ
أَجْرَهُ اللَّهُ فِيهَا وَأَخْلَفَ اللَّهُ عَلَيْهِ خَيْرًا وَفِيهِ أَنْ يَصْبَحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طُغْيًى فَاسْتَزَجَعَ فَقَالَتْ
عَاقِبَةُ إِنَّمَا هَذَا يَصْبَحُ فَقَالَ كُلُّ مَا أَسَاءَ الْمُؤْمِنُ فَهُوَ مُصِيبَةٌ رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ فِي مَزَابِيلِهِ {أَوَّلِكَ عَلَيْهِمْ
صَلَوَاتُ} مَغْفِرَةٌ {مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ} نِعْمَةٌ {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَخَدُّونَ} إِلَى الصُّوَابِ {إِنَّ الصَّفَا وَالْمُرْوَةَ}
جَبَلَانِ بِمَكَّةَ {مِنْ شَعَابِرِ اللَّهِ} أَغْلَامٌ دِينُهُ جَمْعُ شُعْبَةٍ {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ} أَيْ تَلَبَّسَ بِالْحُجِّ أَوْ
الْعُمْرَةِ وَأَصْلُهُمَا الْقَصْدُ وَالزِّيَارَةُ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ} إِنْ عَلَيْهِ {أَنْ يَتَوَلَّى} فِيهِ إِذْغَامُ النَّاءِ فِي الْأَصْلِ فِي
الطَّاءِ {بِهِمَا} بِأَنْ يَسْعَى بَيْنَهُمَا سَبْعًا تَزَلَّتْ لِمَا كَرِهَ الْمُسْلِمُونَ ذَلِكَ لِأَنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا يَتَوَلَّوْنَ بَيْنَهُمَا
وَعَلَيْهِمَا صِمَانٌ يَمَسُحُونَهُمَا وَعَنْ بَنِي عَاسٍ أَنَّ السَّعْيَ غَيْرُ فَرَضٍ لِمَا أَفَادَهُ رَفْعُ الْإِنْمِ مِنَ التَّخْيِيرِ وَقَالَ
الشَّافِعِيُّ وَغَيْرُهُ زَكَنَ وَبَيَّنَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرِيضَتَهُ بِقَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيْكُمْ السَّعْيَ رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ
وغيره وقال إبداءوا بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ يَغْنِي الصَّفَا رَوَاهُ مُسْلِمٌ {وَمَنْ تَطَوَّعَ} وَفِي قِرَاءَةِ بِالتَّخْيِيعِ وَتَشْدِيدِ الطَّاءِ
مَخْجُومًا وَفِيهِ إِذْغَامُ النَّاءِ فِيهَا {خَيْرًا} أَيْ بِخَيْرٍ أَيْ عَمِلَ مَا لَمْ يَجِبْ عَلَيْهِ مِنْ طَوَافٍ وَغَيْرِهِ {قَالَ اللَّهُ
شَاكِرٌ} لِعَمَلِهِ بِالْإِثَابَةِ عَلَيْهِ {عَلَيْهِمْ} بِهِ

ترجمہ: اے ایمان والو! یہ طاعت اور مصیبت باندی صبر اور یہ مانعہ سرہ د آخرت دپارہ امداد
غوارثی۔ د مونیخ ذکر باربار راتل اوددی عظمت شان د وجہی بہ خاص توگہ مکرر
ذکر کرے دی۔ بیشکہ اللہ تعالیٰ صبر کو نکوتہ د امداد بہ ذریعہ ملگریا ورکوی اود اللہ تعالیٰ د
لاری شہیدانوتہ مرہ مه وایشی هغوی ژوندی دی د هغوی روحونہ د شنو مارغانو بہ
شکلونو کنبی بہ جنت کنبی چرتہ چې غواری گرخی۔ د دې مضمون د حدیث د وجہی نہ
لیکن بہ کوم کیفیت کنبی چې هغوی دی تاسو په هغې نه پوهیږئ او مونږ تاسو ته د دینمن نه
د ویری او د قحط او اولهې د ویری او د مال د ضایع کیدو په ذریعہ نقصان بل په مخانونو کنبی
د قتل مرضونو او مرگ په ذریعہ ضرور ازیمیت کوو۔ او په میوو کنبی د یمارو د نقصان په
ذریعہ تاسو ضرور ازیمیت کوو دې د پاره چې مونږ او گورو چې تاسو صبر کوئ ک نه۔

۱۔ پہ مصیبت کبھی صبر کو نکوتہ د جنت زیری ور کرہ۔ دا ہفہ خلق دی چہ کوم وخت پہ دوی خہ مصیبت راخی نو وائی چہ مونہ د ملکیت او عبدیت پہ اعتبار سرہ د اللہ یو ہفہ تہ اختیار دے چہ زمونہ سرہ خہ کول غواہی کولہ شی او مونہ پہ آخرت کبھی ہم دہفہ طرف تہ ورتلونکی یو نو ہفہ بہ مونہ تہ بدلہ راکوی۔ پہ حدیث شریف کبھی دی چہ یو خل د رسول اللہ ﷺ دیوہ مرہ شوہ نو حضور پاک انا للہ او وئیل حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا او فرمائیل «یا رسول اللہ! داخو صرف دیوہ دہ نو حضور پاک او فرمائیل ہر ہفہ خیز چہ مومن تہ تکلیف اور سوی ہفہ مصیبت دے اودا ابوداؤد رحمہ اللہ پہ خپل مراسیل کبھی ذکر کری دی۔ ہمدغہ ہفہ خلق دی پہ چا باندے چہ بہ د خپل رب د طرف نہ مغفرت او نوازشات وی او ہم دغہ شان خلق د نیغہ لارے طرف تہ ہدایت یاموندونکی دی۔ یقیناً صفا اومروہ دہ غرونہ د اللہ تعالیٰ نشانی دی یعنی دہغہ د دین نبی دی شَعَابَر د شَعِیْرَہ جمع دہ نو چہ چا د بیت اللہ حج اوکرو یا ئی عمرہ اوکرہ یعنی د حج او عمرے احرام ئی او تہ لو اود حج اصلی معنی ارادہ او زیارت دے نو دہغہ دپارہ پہ صفا اومروہ کبھی د سعی کولو ہیغ گناہ نشتہ تَطَوُّف کبھی پہ اصل کبھی د تاء پہ طاء کبھی ادغام دے پہ داسی توگہ چہ د صفا اومروہ پہ مینخ کبھی اود خلہ سعی اوکری۔ دا آیت ہفہ وخت نازل شو کوم وخت چہ مسلمانانو د صفا اومروہ سعی ناخونہ او گنہ لہ خکہ چہ د جاہلیت خلقو بہ دے نہ طواف کولو او پہ دے باندے دہ بتان وو اودے لہ بہ ئی لاس وراورلو۔ اود حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما تہ روایت دے چہ سعی فرض تہ دہ خکہ چہ رفع اثم سرہ تخییر مستفاد کیری اما شافعی رحمہ اللہ وغیرہ فرمائیلی دی چہ (سعی) رکن دے۔ اور رسول اللہ ﷺ خپل قول اِنَّ اللہَ کَتَبَ عَلَیْکُمُ السَّعَیَ سرہ ددے وجوب بیان فرمائیلے دے۔ (رواد بیہقی وغیرہ) او فرمائیلی دی د کوم خیز نہ چہ اللہ تعالیٰ شروع فرمائیلے دہ تاسو ہم دہغہ تہ شروع اوکری یعنی د صفا نہ (رواہ مسلم) او کوم سرے چہ پہ اختیاری توگہ (خہ) کارخیر اوکری یعنی طواف وغیرہ یعنی خہ داسی ذخیر کار اوکری چہ پہ ہفہ باندے واجب نہ وی نوالہ تعالیٰ دہغہ اجر ورکولوسرہ دہغہ عمل قدردان دے دہغہ نہ خبر دے۔ تَطَوُّع کبھی یو قراءت یاہ تحتانیہ او د طاء تشدید سرہ مجزوم دے اود دے د تاء پہ طاء کبھی ادغام دے۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قولہ: بِالْعَوْنِ، بِالْعَوْنِ وئیلو سرہ ئی اشارہ اوکرہ چہ عَوْن تہ نصرت خاصہ مراد دے۔ خکہ چہ عمومی معیت خود اللہ تعالیٰ ہر شی سرہ دے لہذا پہ دے کبھی صابین دپارہ خہ فضیلت نشتہ۔ مفسر علام بِالْعَوْنِ وئیلو سرہ ہم دا شبہ لرے کرے دہ۔ ددے دفع کرلو حاصل دادے چہ معیت دہ قسمہ وی اود دے نہ دا معیت متقین و محسنین و صابین

سره خاص دي. په دې کښې د صبر او صلوة په ذريعه سره د امر يا لاستعانت علت هم شته
صلوة د صبر نه اولی دي لهذا مصلين سره به معیت خاصه بطریق اولی وی.

قوله: فی الحواصل، حَوَاصِلُ، د حَوَاصِلُ جمع ده په فارسی کښې **مکمل** چرګ ته وائی او په
اردو کښې د دې ترجمه ده لری.

قوله: لحديث بذلك. (المسلم والمشكوة)

قوله: بالجوانح دا د جائحة جمع ده د میوو بیمارنی یا چینجی ته وائی.

قوله: هُمُ اموات، هُمُ محذوف منلوسره ئې اشاره اوکړه چې اموات د مبتداء محذوف خبر
دي. ځکه چې اموات مقوله ده او مقوله هم جمله وی.

قوله: بَلْ هُمُ اَحْيَاءُ مفسر علام د هُمُ اضافه کولو سره اشاره کړې ده چې د اَحْيَاءُ عطف په
اموات باندې عطف مفرد علی المفرد نه دي چې لا تقولوا د لاندې وی او معنی وی بل قولوا
اَحْيَاءُ او نه په هُمُ اموات باندې عطف دي چې عطف جمله علی الجملة وی ځکه چې دا د
قول لاندې نه دي بلکه دا په جمله تقولوا باندې معطوف دي د دې جملې په ذریعه د نهی نه
د اخبار طرف ته اضراب دي. ځکه چې مقصد هغوی د پاره اثبات د حیات دي نه دا چې ده
ته حکم ورکولې شی چې تاسو دهغوی په شان کښې اَتَمُّ اَحْيَاءُ او وایئ.

قوله: مَا هُمْ فِيهِ تَعَرُّونَ په معنی د تعلون مفعول به دي.

قوله: مُصِيبَةٌ دا اِضَافَةٌ د (افعال) نه اسم فاعل مؤنث دي تکلیف رسونکې، مُصِيبَةٌ په اصل
کښې د صفت صیغه ده او د کثرت استعمال د وجې نه د دې موصوف محذوف دي. مثلاً
رَفِيعَةٌ مُصِيبَةٌ په نښه باندې لگیدونکې غشی ویشتل، لکه چې د کثرت استعمال د وجې نه
مویز منقې تخم راویستونکې مویز. د منقې معنی ده تخم صاف کړې شوي، مویز په
داروگانو کښې هم تخم ویستلوسره استعمالولې شی لکه چې تخم راویستل لازم دی
لهذا موصوف حذف کولوسره صفت د هغې په ځای کړې شو او صرف منقې ورته
اووئیلې شو.

قوله: نِعْمَةٌ، د رَحْمَةٍ تفسیر په نعمة سره کولو کښې اشاره اوکړه چې د رَحْمَةٍ لازم معنی مراد ده
او هغه دې نعمت، ځکه چې د رَحْمَةٍ اصلی معنی د زړه نری کیدل دی کوم چې د الله تعالی د
ذات د پاره متصور نه دی.

قوله: مجزوماً یعنی د یاء په صورت کښې تَقَوُّرٌ جزم عین سره دي د مجزوماً د اضافه
مقصد یوهم لرې کول دی. وهم دادي لکه څنگه چې تَقَوُّرٌ په صورت کښې عین د فتحه

سره دي لھذا د ياء په صورت کښې هم به دعين فتحه سره وي حالانکه د ياء په صورت کښې به مضارع وي او مضارع بغير د ناصب منصوب کيدې نه شي. په خلاف د تاء په صورت کښې چې د ماضی صيغه ده او د مجزوم کيدو د وجې نه جزاء وي.

[اياتونه: ۱۵۹-۱۶۲]

وَنَزَلَ فِي الْيَهُودِ {إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ} النَّاسِ {مَا أَرْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى} كِتَابَ الرِّجْمِ وَنَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {مَنْ بَعْدَ مَا يَخْتَارُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} التَّوْرَةِ {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ} يُعَذِّبُهُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} الْمَلَائِكَةُ وَالْمُؤْمِنُونَ أَوْ كُلُّ شَيْءٍ بِاللَّعْنَةِ عَلَيْهِمُ بِاللَّعْنَةِ {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا} رَغَبُوا عَنْ ذَلِكَ {وَأَصْلَحُوا} غَفَلْنَاهُمْ {بَيِّنَاتٍ} مَا كُنْتُمْ أَقْبَلُ تَوْبَتَهُمْ {وَأَنَا التَّوَابُ الرَّحِيمُ} بِالْمُؤْمِنِينَ {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ} خَالٍ {أُولَئِكَ عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} أَيْ هُمْ مُسْتَحَقُّونَ ذَلِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَالنَّاسِ قِيلَ غَامٌ وَقِيلَ الْمُؤْمِنُونَ {خَالِدِينَ فِيهَا} أَيْ اللَّعْنَةُ وَالنَّارُ الْمَذْلُومُ بِهَا عَلَيْهَا {لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ} طَرَفَةَ عَيْنٍ {وَلَا هُمْ يُنْقِضُونَ} يُنْهَلُونَ لِقَوَّةٍ أَوْ لِقَوْلِهِ وَنَزَلَ لَنَا قَالُوا صِفْ لَنَا رَبَّكَ {وَأَلْهَكُمُ} الْمُسْتَحَقُّ لِلْعِبَادَةِ بِكُمْ {إِلَهُ وَاحِدٌ} لَا تَنْظِيرَ لَهُ لَا فِي ذَاتِهِ وَلَا فِي صِفَاتِهِ {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} هُوَ {الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ}

ترجمه: او د يهود د باره کښې {إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ} مَا أَرْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى (الايه) نازل شو بيشکه هغه خلق کوم چې زمونږ نازل شوی دليلون او هدايت مثلاً آيت رجم او د محمد ﷺ صفات پتوي سره د دې چې مونږ د دغه خلقو د پاره په تورات کښې بيان کړی دی هم دغه هغه خلق دی په چا چې الله تعالی لعنت کوی يعنی دخپل رحمت نه ئی لرې ساتی او لعنت کونکی لعنت کوی (او هغه) فرېستې او مؤمنان دی يا هر شئ چې دهغوی د پاره د لعنت بد دعا کوی. مگر هغه خلق چا چې توبه او کره يعنی د دغه حرکت نه منع شو او دخپلو اعمالو اصلاح ئی او کره او کوم چې هغوی پت کړی و هغه ئی ښکاره کړل دا هغه خلق دی د چاتوبه چې زه قبلوم او زه ډير معافی کونکي يم او په مؤمنانو باندې رحم کونکي يم. بيشکه هغه خلق چا چې کفر او کړو او هم دکفر په حالت کښې مړه شو هم دغه هغه خلق دی په چا چې د الله تعالی د فرېستو او د ټولو خلقو لعنت دي يعنی دا خلق په دنيا او آخرت کښې د لعنت مستحق دی. د النَّاسِ باره کښې ونيلی شوی دی چې دې نه عام خلق مراد دی او دا هم ونيلې شوی دی چې مؤمنان ترې مراد دی. په لعنت کښې يا په اور کښې کوم چې د لعنت مدلول دي هميشه په وي. (لهذا اضمار قبل الذکر به لازم نه راځي) اونه به دهغوی په عذاب کښې د سترگو د رب په اندازه کمې کولې شی اونه به هغوی ته د توبې او معذرت مهلت ورکولې شی. او کله چې (مشرکانو) او ونيل ته زمونږ د پاره د رب صفت بيان کړه نو دا آيت نازل شو {وَاللَّهُ كَذَّابٌ أَثِيمٌ} (لهذا الرِّجْمُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) ستاسو خدائي چې ستاسو د عبادت مستحق دي هم يو خدائي دي په ذات

اوصفات کنبیٰ خوک دھغہ برابر نشتہ دھغہ نہ علاوہ بل یو خدائی نشتہ ہم ہغہ رحمن اور حیم دی۔

دقیوداتو فوائد وتسہیل

قوله وَتَزَلْ فِي الْيَهُودِ پە دې کنبیٰ اشارہ ده چې اِنَّ الْيَهُودَ کنبیٰ موصول دَعَهْد دپاره دې (کما قال صاحب الکشاف) او من البینت کنبیٰ الف لام هم دَعَهْد دې خکه چې دا آیت دیهود دبارہ کنبیٰ نازل کړې شوې دې او فی الکتاب ددې قرینه ده خکه چې د کتاب نه تورات مراد دې۔

قوله النَّاسِ دا دَ یَکْمُونُ مفعول ثانی دې او البینت نه احکام مراد دی لکه چې مفسر علام ښکاره کړې ده یعنی رجم وغیره اود هدی نه مراد د رسول الله ﷺ صفات دی کوم چې د حضور پاک د اتباع طرف ته لارخونده کونکی دی۔ لهذا هدی په معنی د کاد دې د مبالغه په توگه هادی هدی سره تعبیر کړې دې۔

قوله اَللَّعْنُونَ دَ واؤ اونون سره جمع راوړلو کنبیٰ اشارہ ده چې د لعنت کونکونه دوی العقول مراد دی۔

قوله اَوْكُلْ شَيْءٍ دې کنبیٰ اشارہ ده چې اَللَّعْنُونَ کنبیٰ الف لام د استغراق دپاره دې۔

قوله اِی اَللَّعْنَةُ اوالنار ددې عبارت مقصد د فیهما مرجع کنبیٰ احتمال بیانول دی یعنی همیشه به اوسپړی په لعنت کنبیٰ یا په اور کنبیٰ۔

قوله المدلول بهاعلیها دا د یو سوال مقدر جواب دې۔

سوال۔ د فیهما مرجع النار نه شی کیدې خکه چې په ماقبل کنبیٰ ددې ذکر نشته لهذا اضمار قبل الذکر به لازم راځی؟

جواب۔ النار سره ددې چې صراحة مذکور نه دې خو ضمناً مذکور دې خکه چې چې النار، د اللعنة مدلول دې یعنی چې کوم سړې همیشه د لعنت مستحق کیږی د هغه دپاره نار لازم دې۔

[ایاتونه: ۱۶۶-۱۶۷]

وطلَبُوا آيَةَ عَلٰى ذَلِكَ فَزَلَّتْ {ان فى خلق السماوات والارض} وما فيهما من العجائب {والتخالف الليل والنهار} بالذخايب والنجوى والزبادة والثقسان {والفلك} السفن {التي تجري فى البحر} ولا ترتب سورة {بما ينقم الناس} من التجارات والخلل {وما أنزل الله من السماء من ماء} مطر {فأحياء به الأرض} بالنبات {بعد موتها} ينسها {وبت} فرق ونشر به {فيها من كل دابة} لأنهم ينمون بالحبس الكائن غنة {وتصرف الرياح} ثقليلها جنوباً وشمالاً حارة وباردة {والسحاب} الغيم

{الْمُسَخَّر} الْمَذْلُ بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى يَسِير إِلَى خَيْثُ شَاءَ اللَّهُ {بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ} بِلا غَلاظَةٍ {لَا يَأْتِ} ذَاتُ عَلَيٍّ وَخَدَائِيتِهِ تَعَالَى {لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} يَتَذَكَّرُونَ {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ} أَيْ غَيْرِهِ {أَلَدًا} اصْنَامًا {مُحِبُّوهُمْ} بِالْمُغْطِيطِ وَالْخُضُوعِ {كُحِبَ اللَّهُ} أَيْ كُحِبْتُمْ لَهُ {وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدَّ حُبًّا لِلَّهِ} مِنْ حُبِّهِمْ لِأَنَّهُمْ لَا يَغْدِلُونَ عَنْهُ بِحَالٍ مَا وَالْكَفَّارُ يَغْدِلُونَ فِي الشَّدَّةِ إِلَى اللَّهِ {وَلَوْ يَرَى} تُصِيرُ يَا مُحَمَّدُ {الَّذِينَ ظَلَمُوا} بِاتِّخَاذِ الْأَنْدَادِ {إِذْ يَرَوْنَ} بِالْبَنَاءِ لِلْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ يُصِيرُونَ {الْعَذَابَ} لَرَأَيْتَ أَمْرًا عَظِيمًا وَإِذْ بِمَعْنَى إِذَا {أَنْ} أَيْ لِأَنَّ {الْقُوَّةَ} الْقُدْرَةَ وَالْقَبَّةَ {لِلَّهِ جَمِيعًا} خَالٍ {وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} وَفِي قِرَاءَةِ تَرَى وَالْفَاعِلُ صَمِيرُ السَّامِعِ وَقِيلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا فِيهِ بِمَعْنَى يَغْلَمُ وَأَنَّ وَمَا بَعْدَهَا سَدَّتْ مَسَدَ الْمَفْعُولَيْنِ وَجَوَابَ لَوْ مَحْذُوفٍ وَالْمَعْنَى لَوْ عَلِمُوا فِي الدُّنْيَا شِدَّةَ عَذَابِ اللَّهِ وَأَنَّ الْقُدْرَةَ لِلَّهِ وَخَدَهُ وَقَتٌ مُعَاتِيَتُهُمْ لَهُ وَهُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ لَمَّا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَنْدَادًا {إِذْ} بَدَلٌ مِنْ إِذْ قَتَلَهُ {تَتَرَأَّى الَّذِينَ اتَّبَعُوا} أَيْ الرُّؤَسَاءُ {مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} أَيْ اتَّكَرَبُوا إِصْلَاحَهُمْ {وَلَوْ} قَدْ {رَأَوْا الْعَذَابَ} وَتَقَطَّعَتْ غُطَفٌ عَلَى تَبَرُّ {بِهِمْ} عَنْهُمْ {الْأَسْبَابُ} الْوُضُلُ الَّتِي كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا مِنَ الْأَرْحَامِ وَالْمَوَدَّةِ {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كُنَّا كَرَّةً} رَجَعْنَا إِلَى الدُّنْيَا {فَقَتَرْنَا مِنْهُمْ} أَيْ الْفَتَوَيْنِ {كَمَا تَبَرَّعُوا مِنَّا} الْيَوْمَ وَلَوْ لِلنَّمِيِّ وَتَبَرَّأَ جَوَابُهُ {كَذَلِكَ} أَيْ كَمَا أَزَاهُمْ شِدَّةَ عَذَابِهِ وَتَبَرَّأَ بِنَفْسِهِمْ مِنْ بَغْضِ {يَوْمِهِمُ} اللَّهُ أَغْمَاهُمْ السُّبُتَةُ {حَصَرَاتُ} خَالٌ نَدَامَاتُ {عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ} بَعْدَ دُخُولِهَا

ترجمہ او مشرکانوچی کله په دې باندې د دليل مطالبه او کړه نودا آيت نازل شو (ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار والفلک التي تجري في البحر وما يتفكر الناس وما أنزل الله من السماء من ماء فأحيا به الارض بعد موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح والسحاب المسخر بين السماء والارض لآيات لقوم يعقلون) نازل شو نيشکه د آسمانونو او زمکې په جوړښت کې او دهغې په عجائباتو کې او د شپې ورځې تلوراتلو او زياتيدو او کميدو په ذريعه تغير کې او په هغه کشتو کې چې په درياوونو کې د خلقو د گټې سامانونه د تجارت او بوجونه اوړي گرځي. او د دروندوالي باوجود د وېرې نه او په هغه اوبو کې کومې چې د آسمان نه د باران په شکل کې الله تعالى راوړه وي بيا په دې اوبو سره د برتو په ذريعه مړه يعنى اوچې زمکه راژوندئ کړه په دې کې شې هر قسم ځناور خواره کړل ځکه چې دهغوی لوښيدل په دغه شينکې سره کيږي کوم په اوبو باندې راپيد کيږي. او هوا گانې شمالاً او جنوباً او په گرمو او يخو کې بدلیدلو کې او په هغه اوريو کې چې د الله تعالى د حکم تابع دي (او) د زمکې او آسمان په مينځ کې بغير د څه تړون نه زوړند دي (او) کوم طرف ته چې الله تعالى غواړي هغه طرف ته ځي په هغې کې د عقلمندو د پاره څوک چې غور او فکر کوي د الله تعالى د يووالي نښې دي. او څه خلق داسې هم دي چې غير الله (يعنى، بتان د الله) سره برابر گرځوي د تعظيم او عاجزنى په ذريعه هغوی سره د

داسې تعلق معامله كړی لكه څنگه چې الله تعالى سره ساتی او ايمان والا دالله تعالى په محبت كېنې ډير سخت وی د هغوی د شر كاؤ د محبت په مقابلې كېنې، ځكه چې هغوی په يو حال كېنې هم د الله تعالى نه واپس نه گرځی او كافران د مصيبت په وخت (خپل شريك كړې شوی شريكان پريږدي، او د الله تعالى طرف ته مائل كيږي. او اې محمد ﷺ كه چېرې ته دا خلق او وينې چا چې شريك گرځولی دی او ظلم ئی كړې دې كله چې هغوی عذاب او گوري (دوزخ) معروف او مجهول دواړه دی نو تاسو به يو امر عظيم (خطرناك منظر) او گوري او اذې په معنی د اذې ځكه چې پوره قدرت او غلبه هم د الله تعالى ډپاره ده. (جميعاً) كائنۍ (مقدر) نه حال دې او الله تعالى د سخت عذاب والا دې او يوقراءت كېنې يړی تحتانيه سره دې او وئيلې شوی دی چې ډيری فاعل دمخاطب ضمير دې او نور وئيلې شوی دی چې الكيف ظلكوا دې او يړی په معنی د يعلم دې او اُن او ددې مابعد د دوو مفعولونو په ځانې دې او د كوجواب محذوف دې او معنی دا ده چې كه چېرې دې خلقوته په دنيا كېنې معلومه شي. د قيامت په ورځ د هغوی عذاب ليدلو وخت كېنې دالله تعالى وحده قدرت او د عذاب سختی نو هغوی هيڅ چالره هم شريك اونه گرځوی. اذ، سابقه اذ سره بدل دې او پيشوا يعنی سرداران به د خپلو ماتحتانو نه ډېي تعلقئ اظهار كړی يعنی د هغوی د گمراه كولو د الزام نه به انكار كړی حالانكه عذاب به (په خپلو سترگو) گوري او ټولې رشتې او تعلقات به ختم شي يعنی هغه تعلقات كوم چې د هغوی په مينځ كېنې د خپلولي او دوستي په دنيا كېنې وو (ختم به شي) د تَقَطَّعَتْ عطف په تَبَرُّاً باندې دې او ماتحت خلق به وائی افسوس چې مونږ ته د دنيا د واپسئ موقع ملاوئى نومونږ به هم د دغه متبوعينو نه هم دغه شان اظهار د لاتعلقئ او كړو څنگه چې نن هغوی زمونږ سره د لاتعلقئ اظهار كړې دې. او لَو د تمنى ډپاره دې فَتَبَرُّاً جواب تمنى دې دغه شان خودنه د هغوی د عذاب سختوالی او دبعضو د بعضې نه د ويزارئ اظهار بښائی الله تعالى به هغوی ته د خرابو اعمالو حال دا چې په هغوی باندې خييماتيا شروع شي او هغوی د داخلیدونه پس د اور نه وتونكى نه دی. حَرَات په معنی ندامات، هُم ضمير نه حال دی.

دقیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: وَطَلَبُوا آيَةً عَلَىٰ ذَٰلِكَ ۚ أَمْ يَكُونُونَ عَلَىٰ مَا يَدْعُونَ لَا بَصِيرًا ۚ فَذَرْهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ۚ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۚ

قوله: فُلْکِ الْتَمْرِ فُلْکِ چې کله مفرد وی نومذکر دې او که چېرې جمع وی نو جمع مکسر کیدو د وجې نه مؤنث دې. دلته فُلْکِ مؤنث دې او قرینه اَلْتَمْرِ ددې صفت دې

سوال: جمع مکسر مفرد کښې تغیر کولوسره جوړولې شی لکه رَجُلٌ نه رَجَالٌ مگر دلته مفرد اوجمع دواړه هم په یو وزن باندې دی په جمع کښې هیڅ تغیراونه شو نوبیا دا جمع مکسر څنگه شوه؟

جواب: په دې کښې تغیر معنوی شوې دې ځکه چې کله فُلْکِ قُفْلٌ په وزن باندې وی نو مفرد وی او کله چې د اُنْثَ په وزن باندې وی نو جمع وی.

قوله: مِنَ التَّجَارَاتِ دې کښې اشاره ده چې بِمَاءِنَقَعِ کښې ما موصوله دی ای تجری فی البحر باندې یغمر الناس او بعضو ما ته مصدر یه هم وئیلې دی. ای تجری فی البحر یغمر الناس.

قوله: بِإِلَاقَةٍ د عین کسره سره محسوس رابطه لکه د تورې سر او د عین فتحه سره معنوی یعنی غیر محسوس رابطه لکه د عشق او محبت رابطه یا د حسد او عداوت تعلق.

قوله: تَبَصُّرٌ مفسر علام پری تفسیر په تَبَصُّرٌ سره کولو کښې اشاره او کړه چې د بَرِّ نه رویت بصری مراد دې نه چې قلبی ځکه چې د رویت قلبی دپاره به د دواړو مفعولونو ضرورت وی کوم چې موجود نه دی.

قوله: اِذْ په معنی اِذَا دا د دوو سوالونو جواب دې.

سوال: ① لَوَاو اِذْ ماضی باندې داخلېږي نه چې په مضارع باندې دلته په مضارع باندې داخل دې د دې څه وجه ده؟

جواب: اِذْ يَوْنُ الْعَذَابِ کښې د رویت وقوع چونکه یقیني ده لهدا په مضارع باندې اِذْ داخل کړې شو دې دپاره چې په تاویل د ماضی کیدوسره یقیني وقوع کیدو باندې دلالت او کړی.

سوال: ② نوبیا د مضارع په ځای د ماضی صیغه راوړل پکار وو دې دپاره چې حقیقه په یقیني الوقوع باندې نې دلالت کړې وې.

جواب: چونکه رویت په حقیقت کښې مستقبل کښې یعنی د قیامت په ورځ به وی ددې دپاره د مضارع صیغه راوړلوسره اشاره او کړه.

قوله: لَآئِنَ دا جواب شرط د محذوف علت دې.

قوله: فَمَنْ په بمعنی بَرِّ دَيْلَمٌ په معنی کښې ځکه اخستې دې چې د ظالمانو د الله تعالی د عذاب سختوالي په دنیا کښې د سر په سترگو کتل ممکن نه دی ځکه چې

دَعَابَ تَحَقَّقْ بِهٖ آخِرَتِ کِنِیْ وَی۔ لہذا دَ رُویت نہ رُویت قلبی مراد دِی یعنی بَرِی دَ بَعْلَمَ یہ معنی کِنِیْ دِی۔

قوله: وَفِیْ مَعَايِیْتِهِمْ دَا دَ (اِنَّ اللّٰهَ شَدِیْدُ الْعَذَابِ) ظرف دِی۔

قوله: وَقَدْ، قد محذوف منلو کِنِیْ دِی خبری طرف تہ اشارہ دہ چِی وَاوِ حالیہ دِی او قد رَاوَالْعَذَابَ، الذِیْنَ اَتَّبَعُوْا او الذِیْنَ اَتَّبَعُوْا دَ دَوَاوِو دَ ضَمِیْرِنہ حال دِی اِی رَاوَالِیْ لَکَ لَقِیْتُ زَیْدَا رَاکِیْبِیْنَ او چونکہ ماضی بغیر دَ قد حال واقع کِیْدِی نہ شی او قد کہ لفظاً وِی او کہ تقدیراً لہذا دلته نِی قد مقدر منلِی دِی۔

قوله: لَوْلَا اَتَمَّنٰی، لَوْ دَ تَمَنٰی دَ پارہ دِی او فَتَنَّبَرَّادَدِیْ جواب دِی دلته دَوہ سوا لَو نہ پیدا کِیْرِی۔

سوال: ① دَ لو جواب لام سرہ کِیْرِی نہ چِی فاء سرہ، حالانکہ دلته فَتَنَّبَرَّآ فاء سرہ دِی۔

سوال: ② فَتَنَّبَرَّآ دَ منصوب کِیْدُوخہ وجہ دہ؟ خُکَہ چِی ناصب نہ لفظاً شتہ دِی او نہ تقدیراً۔

جواب: مفسر علام لوللا تَمَنٰی وِی لوسرہ دَ دَوَاوِو اعتراضو جواب ورکِی دِی۔ دَ جواب حاصل دادِی چِی ذکر شوِی دَوَاوِہ خبری دَ کَوِشِطِیہ دَ پارہ ضروری دِی اودا لَوِ تَمَنِیہ دِی لَوِ تَمَنِیہ نہ پس اِنَ مقدر کِیْدُو دَ وِچِی نہ جواب تَمَنٰی منصوب کِیْرِی دَ کما لا یخفی علی من له درایۃ فی علم النحوی

[ایاتونہ: ۱۶۸-۱۷۳]

ونزل فیمن حرم السواب ونحوها {یا ایہا النَّاسُ کُلُّوْا مِمَّا فِی الْاَرْضِ حَلٰلًا} خال {طِیْبًا} صِفۃ مُؤَكَّدۃ اِیْی مُشْتَلًذٌ {وَلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتَ} طَرُق {الشَّیْطٰنِ} اِیْی تَزِیْنِہ {اِنَّہٗ لَکُمۡ عَدُوٌّ مُّبِیْنٌ} بَیْنُ الْغَدَاوۃ {اَمَّا یَأْمُرُکُمۡ بِالسُّوْءِ} الْاِنۡہِمْ {وَالْفَحْشَآءِ} الْفَحِیْشِ شَرَعًا {وَاَنْ تَقُوْلُوْا عَلٰی اللّٰہِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ} مِنْ تَخْرِیْمِ مَا لَمْ یُحَرِّمْ وَغَیْرَہٗ {وَاِذَا قِیْلَ لَّهُمْۤ اِی الْکُفۡرِ} اَتَّبَعُوْا مَا اُنۡزِلَ اللّٰہُ مِنْ التَّوْحِیْدِ وَتَخْلِیْلِ الطِّیِّبَاتِ {قَالُوْا} لَا {بَلْ تَتَّبِعِ مَا الْفِئۡتَا} وَجَدْنَا {عَلِیْہِ اَبَآءُنَا} مِنْ عِبَادۃِ الْاَصْنَامِ وَتَحْرِیْمِ السُّوَابِ وَالتَّخَاوِیْرِ قَالَ تَعَالٰی {اِیْی یَبْعَثُنہُمْ} {وَلَوْ کَانَ اَبَآؤُہُمْ لَا یَعْقِلُوْنَ شَیْئًا} مِنْ اَمْرِ الدِّیْنِ {وَلَا یَعْتَدُوْنَ} اِلٰی الْحَقِّ وَالْهَمَزۃ لِلانۡکَارِ {وَمُتَّلِ} صِفۃ {الَّذِیْنَ کَفَرُوْا} وَفَن یَذَعُوْہُمْ اِلٰی الْہٰذِی {کَمَثَلِ الَّذِیْ یَنۡعِقُ} یَصۡوُتُ {بِمَا لَا یَتَّبِعُہٗ اِلَّا دُعَآءُ وِیْدَآءِ} اِیْی صَوْتًا وَلَا یَفْہَمُ مَعْنَآہُ اِیْی فِی سَمَاعِ الْمَوْعِظۃ وَعَدَمِ تَذَبُّرِہَا کَالِیَہَاہِمِ تَسْمَعُ صَوْتَ رَاجِعِہَا وَلَا تَفْہَمُہُ ہُمْ {صَمُّہُمْ عَلٰی فہْمٍ لَا یَعْقِلُوْنَ} الْمَوْعِظۃ {یا ایہا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا کُلُّوْا مِنْ طِیِّبَاتِ} خَلَالَاتِ {مَا رَزَقْنَاکُمْ وَاشْکُرُوْا لِلّٰہِ} عَلٰی مَا اَخَلَّ لَکُمُ {اِنْ کُنْتُمْ اِیَّآہُ تَعْبُدُوْنَ} {اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَیْکُمُ الْمِیْتۃَ} اِیْی اَخْلَہَا اِذْ الْکَلَامِ فِیْہِ وَکَذَا مَا بَعْدُہَا وَہِیْ مَا لَمْ یَذَکْ شَرَعًا وَالْحَقُّ بِہِ بِالسُّیِّئۃِ مَا اَبَیْنَ مِنْ حَتٰی وَخَصَّ مِنْہَا الشُّنۡکَ وَالْجَزَادَ {وَالْدَّمَ} اِیْی الْمَسْفُوحَ کَمَا فِی الْاَنْعَامِ {وَلَحُمُ الْحِیْزِیْرِ} خَصَّ اللَّحْمَ لِاَنَّهُ مَغْظَمُ الْمَقْصُودِ وَغَیْرَہٗ

فَنَحْلُ لَهُ {وَمَا أَهْلُ بِهِ لَعَنُوا إِلَهَهُ} أَيُّ ذُبِحَ عَلَى اسْمِ غَيْرِهِ وَالْإِفْلَاحُ رَفْعُ الصَّوْتِ وَكَانُوا يَرْفَعُونَهُ عِنْدَ الذَّبْحِ بِاللَّيْلِ {فَمَنْ أَضْطَرَّ} أَيُّ الْخَائِنَةِ الضَّرُورَةِ إِلَى أَكْلِ شَيْءٍ مِمَّا ذُكِرَ فَآكَلَهُ {غَيْرُ بَاطِلٍ} خَارِجٌ عَلَى الْمُسْلِمِينَ {وَلَا عَادٍ} مُتَعَدٍّ عَلَيْهِمْ بِقَطْعِ الطَّرِيقِ {فَلَا إِلَهَ عَلَيْهِ} فِي أَكْلِهِ {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لِأَوْلِيَائِهِ {رَحِيمٌ} بِأَهْلِ طَاعَتِهِ حَيْثُ وَسَّعَ لَهُمْ فِي ذَلِكَ وَخَرَجَ الْبَاطِلُ وَالْعَادِي وَالنَّاقِصُ بِهَذَا كُلِّ غَايٍ بِسَفَرِهِ كَمَا بَقِيَ وَالْمُكَاسَ فَلَا يَحِلُّ لَهُمْ أَكْلُ شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ مَا لَمْ يَتَوَلَّوْا وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ

ترجمہ: او (دا آیت) دہغہ خالقو بارہ کنبی نازل شوې دې چاچې د سوائب وغیرہ (دبتانوپہ نوم یاندې آزاد کړې شوې ځناور، حرام کړې وو. خلقوا په زمکه کنبی چې کوم پاک او حلال څیزونه دی هغه خورمې (څکنی، طپسا، دحلالاً صفت مژکده دې. یا په معنی د مژکدې دادي. (یعنی مرغوب او خوښ کړې شوې، او د شیطان په نقش قدم باندې (یعنی طریقہ) باندې مه ځی یعنی دہغہ په ښائسته کړې شوې لار باندې هغه ستاسو ښکاره دښمن دې یعنی دہغہ دښمنی بالکل واضحه ده هغه تاسوته صرف د گناه او فحش یعنی شرعاً د قبیح خبرې حکم کوی او ددې خبرې حکم کوی چې تاسو د الله تعالی بارہ کنبی هغه خبرې او کړنې کومې چې تاسو نه پیژنئ یعنی کوم څیزونه چې حرام کړې شوی نه دی هغه حرام کول وغیرہ. اوکله چې کافرانوته او وئیلې شی الله تعالی چې د توحید او پاکیزه څیزونو حلت نازل کړې دې دہغې اتباع او کړنې نوهغوی وائی چې نه، بلکه مونږ خو به دہغې اتباع کوو په څه چې مونږ خپل پلاران (نیکونه) موندلې (پیدا کړی) دی هغه د بتانو بندگی ده او هغه سوائب او بھائ حرام کول دی. الله تعالی فرمائی آیا دوی به دہغو اتباع کوی؟ سره ددې چې دہغوی پلاران او نیکونه د دین په معاملہ کنبی په ہیڅ نه پوهیدل او نه د حق طرف ته روان وو. او همزه د انکار دپاره ده او د کافرانو مثال او دہغه خلقو چې هغوی د هدایت طرف ته راغواړی دہغه سړی په شان دې چې هغه چاته آواز ورکوی چې د چغو سورونه علاوه بل هیڅ نه اوری یعنی آواز چې دہغې په معنی نه پوهیږی مطلب دا چې (دا کافران) په نصیحت اوریږد او په هغې باندې غور کولو کنبی د ځناورو په شان دی چې د خپل ځرونکی آواز خوراوری مگر په هغې پوهیږی نه. هغه کانړه گوښکیان او رانده دی چې په نصیحت نه پوهیږی. اې د ایمان والو! کوم حلال څیزونه چې مونږ تاسو ته درکړی دی دہغې نه خورمې څکنی او کوم څیزونه چې ستاسو دپاره حلال کړې دی په هغې باندې دالله تعالی شکر کوئی که چرته تاسو هم دہغه بندگی کوئکی. او کوم څیزونه چې ستاسو دپاره حرام کړې شوی دی (په هغې کنبی یو) مرداره ده یعنی دہغې خوراک حرام دې ځکه چې خبرې اترې هم د خوراک بارہ کنبی دی اودغه شان ددې نه پس ذکر شوی (څیزونو خوراک هم حرام دې) او هغه مرداره ده کوم چې په شرعی طریقہ سره ذبح شوې نه وی او په حکم د حدیث په مرداره کنبی هغه تکړه هم

شامل کرے شوے دہ چہ د ژوندی خاوری نہ پرے کرے شوے وی او د مردارے نہ کب او ملخ مستثنی کرے شوے دے او بهیدونکے وینه ده لکه چہ په سورت انعام کنبے دی او د خنزیر غوبنه (حرام کرے شوے دہ) او (حرم د پاره) نه د غوبنې تخصیص ددې دپاره کرے شوے دې چہ (خوراک) کنبې هم دغه لونى مقصد دې. نور خیزونه (مثلاً رگ پتې وغیره) ددې تابع دی او هغه خناور (هم حرام دې) په کوم چہ د غیر الله نوم اخستې شوې وی یعنی د غیر الله په نوم باندې ذبح کرې شوې وی (اهلال) آواز او چتولوت وائی او مشرکانو به د ذبح په وخت د خپلو معبودانو نوم په اوچت آواز سره اخستلو. نوکه چرې څوک مجبور شی یعنی ضرورت هغه د دغه مذکورہ خیزونو په خوړلو مجبور کرې وی حال داوی چہ هغه باغی نه وی یعنی د مسلمانانو خلاف بغاوت کونکې نه وی او نه د لارې شوکولو وغیره په ذریعہ په مسلمانانو باندې ظلم کونکې وی نو د داسې سرې دپاره د هغې په خوړلو کنبې هیڅ گناه نشته. یشکه الله تعالی بغبونکې دې په خپلو دوستانو باندې مهربان دې او په اطاعت کونکو باندې چہ هغوی ته په دې معامله کنبې نه وسعت (آسانی) ورکړه او باغی او ظالم د دې حکم نه بهر شو او (باغی او ظالم) سره هر هغه سرې شامل دې چہ د گناه په سفر کنبې وی لکه تختیدلې غلام او په ظلم سره مال وصول کونکې. د داسې خلقو دپاره د ذکر شوی خیزونونه د یو څیز خوړل حلال نه دی تر کوم وخته پورې چہ توبه اونه کرې او د امام شافعی رحمہ اللہ هم دغه مذهب دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ددې آیت مخاطب د مکې مشرکان دی. د سورت مدنی کیدو د وجې نه، او د سورت نزول اگر چې مدنی دې لیکن چې نزول مدنی وی او خطاب اهل مکہ ته وی نو په دې کنبې هیڅ تعارض نشته.

قوله: حَالٌ یعنی حلالاً، مِمَّا فِي الْأَرْضِ نه حال دې. د کُلُوا مفعول به نه دې لکه چې بعضې حضراتو وئیلی دی ځکه چې په دې صورت کنبې مِمَّا فِي الْأَرْضِ، حَلَالًا سره صفت یا حال وی او د صفت تقدیم په موصوف باندې او د حال تقدیم په ذوالحال باندې خلاف ظاهر دې. لکه بعضې حضراتو حَلَالًا د کُلُوا مفعول به هم ګرځولې دې. او مِمَّا فِي الْأَرْضِ د حَلَالًا نه حال مقدم ګرځولې دې. د ذوالحال نکره کیدو د وجې نه حال مقدم کرې شوې دې.

قوله: الثَّوَابُ دا دَسَائِبَةٌ جمع ده هغه اوبنې ته وائی کومه چې د بت وغیره په نوم باندې بریخودلې شی او تعظیماً د هغې نه د څه قسم فائده نه شی اخستلې.

قوله: ونحوها نمونه بڼاګر وغیره مراد دی. بحیره هغه خناور ته وائی کوم چې د غیر الله په نوم باندې آزاد کرې شوې وی او د علامت په توګه د هغې غوب خیرلې شوې وی.

قوله: طیباً، صفة مؤكدة ددی اضافہ مقصد د یوسوال جواب دی.

سوال: کله چې د خلکاً نه شرعاً پاکیزه خیز مراد وی نویبا ددی نه پس طیباً لره د ذکر کولوڅه فائده ده؟ ځکه چې کوم خیز شرعاً حلال وی هغه پاک هم وی.

جواب: د جواب خلاصه داده چې طیباً صفت مؤکده دې نه چې احترازيه.

قوله: او مُتَّكِلًا د مفعول صیغې سره یعنی کوم خیز چې مرغوب او خوښ کړې شوې وی په هغه صورت کښې د طیباً صفت مقیدوی د کوم نه چې ناخوښه مثلاً تريخ او بې خونده خیزونه خارج شی. مُتَّكِلًا به صفت مخصوصه په هغه صورت کښې وی کله چې اوسره وی او بعضې نسو کښې وُتَّكِلًا و او سره دې. په دې صورت کښې به طیباً صفت مؤکده وی یعنی د نفس مؤمن مرغوب شی.

قوله: اى تَزَيِّنُهُ په دې کښې د حذف مضاف طرف ته اشاره ده او د تزيين نه شیطاني وسوسې مراد دی.

قوله: يا مَرَكَمَ بالسَّوءِ دا د اِنَّه لَكُمْ عَدُوْمَيْن دپاره د علت په شان دې یعنی هغه ستاسو دشمن ددی وجه دې چې هغه تاسو ته د خرابو او فحش خبرو حکم کوی. السَّوء هر هغه عمل ته وائی په کوم سره چې الله تعالی ناراض شی که هغه عمل لوئی وی او که وړوکې او د اَلْفَحْشَاء نه مراد کبیره گناه ده. لکه چې داعطف خاص علی العام د قبیل نه دې مگر د مفسر علام د کلام نه دواړو کښې تساوی مستفاد کیږی.

قوله: مِنْ تَحْرِيمِ مَالِمْ حُرْمَةِ الْغَدَا په مالاتعلمون کښې دما بیان دې.

قوله: اَيَّتَبِعُوْنَهُمْ په دې کښې اشاره ده چې همزه فعل مقدر باندې داخل ده. او وَلَوْ كَانَتْ فَعْل مقدر مفعول نه حال دې. تقدیری عبارت دادې اَيَّتَبِعُوْنَهُمْ فِي حَالٍ فَرَضَهُمْ غَيْرَ عَاقِلِيْنَ وَلَا مَهْتَبِيْنَ همزه انکاری د تعجب دپاره ده مفسر علام اَيَّتَبِعُوْنَهُمْ کښې همزه نه پس فعل مقدر منلوسره د یوسوال جواب طرف ته اشاره کړې ده.

سوال: اَوَّلُكَانَ کښې لو شرطیه دې لهدا ددی دپاره جواب شرط کیدل ضروری دی حالانکه دلته جواب شرط موجود نه دې.

جواب: لَو باندې چې کوم واژ داخل دې هغه حالیه دې لهدا لَو ته په دې صورت کښې د جواب ضرورت نشته. ځکه چې شرط هغه وخت حال واقع کیږی کله چې دهغې نه د شرطیت معنی سلب کولې شی. ددی وجه چې جمله مقدمه محذوفه په صورت کښې په لَو کښې معنی د شرطیت باقی نه پاتې کیږی لهدا دې ته د جواب هم ضرورت نه وی. (ترویج الارواح)

قوله: صفة یعنی مثل په معنی د صفت دې نه چې په معنی د مشابه، دا د یوا اعتراض جواب دې

اعتراض كَمَثَلِ الَّذِي يَلْبِسُ كَبْشِي دكاف تشبيه ضرورت نشته ځكه چې دَمَثَل ذكر كولونه پس كاف تشبيه بلاوجه تكرار دې.

جواب: رومې مثل معنی د تشبيه نه ده بلكه ددې معنی د صفت ده لهذا اوس هيڅ تكرار نشته.

قوله: النعق والنعيق، صوت الراعي بالغنم، د گله به چيلی شړل.

قوله: وَمَنْ يَدْعُوهم إِلَى الْهُدَى ددې عبارت د اضافه مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: په آیت کښې کافرانو ته ناعق (شپونکی) سره تشبيه ورکړې ده ځکه چې د آیت ترجمه داده او د کافرانو مثال دهغه ناعق (شپونکی دې) چې څاروو ته چغې وهی حالانکه واقع داسې نه ده ځکه چې ناعق داعی (د هداياتو طرف ته رابلونکې رسول يا مسلمان دې، او كفار منعو مدعو (مثل بهائم) دې.

جواب: دلته معطوف محذوف دې او هغه مَنْ يَدْعُوهم إِلَى الْهُدَى دې. لهذا کافرانو او د هغوی داعی ته شپونکی او بهائم سره تشبيه ورکړې شوې ده يعنی كفار او د هغوی داعی مشبه دې او بهائم او د هغې شپونکې مشبه به دی لکه چې دا تشبيه مرکب بالمرکب ده. په کوم کښې چې د يوې مجموعې د بلې مجموعې سره تشبيه وړکولې شی لهذا اوس هيڅ اشکال نشته.

سوال: که چېرې د الْآيِنَ لُغَوًا نه وړاندې مضاف محذوف او منلې شی لکه چې قاضی وغيره مضاف محذوف منلې دې. تقدیری عبارت به داسې شی مَثَلُ داعِي الْآيِنَ لُغَوًا كَمَثَلِ الْآيِنَ يَنْقُ اوس به مطلب داسې شی چې د داعی مثال د ناعق (شپونکې) په شان دې يعنی داعی ته په ناعق سره تشبيه ورکړې شوې ده او په دې کښې هيڅ حرج نشته.

جواب: مطلب خو صحيح کيږي مگر په داسې صورت کښې تشبيه داعی (د مسلمان يار رسول) حالت بيانولو دپاره وی نه چې مدعو حالت بيانولو دپاره حالانکه مقصود د دواړو حالت بيانول دی او اهم د مدعو (کفارو) حالت بيانول دی لکه چې پخپله مفسر علام دې خبرې طرف ته خپل قول هم في سماء الموعظة الخ سره اشاره کړې ده. (د نور تفصيل دپاره تفسير مظهری ج ۱ ص ۱۶۷ طرف ته رجوع او کړنې)

[ایاتونہ: ۱۷۴-۱۷۶]

{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} الْمُشْتَبِل عَلَى نَفْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ الْيَهُودُ {وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} مِنَ الدُّنْيَا بِأَخْذِ ثَمَنِهِ بِذَلِكَ مِنْ سَفَلَتِهِمْ فَلَا يُظْهِرُونَ خَوْفَ قُوَّتِهِ عَلَيْهِمْ {أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ} لِأَنَّهُمَا مَالَهُمْ {وَلَا يَكْلِمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} غَضَبًا عَلَيْهِمْ {وَلَا يُزَكِّيهِمْ} يُظْهِرُهُمْ مِنَ ذَنْسِ الذُّلُوبِ {وَهُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ} عَذَابٌ هُوَ النَّارُ {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَى} أَخَذُوا بِذَلِكَ فِي الدُّنْيَا {وَالْعَذَابُ بِالْمُعْصِرَةِ} الْمُغْذَةُ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ لَوْ لَمْ يَكْتُمُوا {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} أَيَّ مَا أَشَدَّ صَبْرَهُمْ وَهُوَ تَعَجُّبٌ لِلْمُؤْمِنِينَ مِنْ ارْتِكَابِهِمْ مُوجِبَاتِهَا مِنْ غَيْرِ مُبَالَاهُ وَلَا قَائٍ صَبْرَ لَهُمْ {ذَلِكَ} الَّذِي ذَكَرَ مِنْ أَكْلِهِمُ النَّارَ وَمَا بَعْدَهُ {يَأْنِ} بِسَبَبِ أَنْ {اللَّهُ تَزَلَّ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ} مُتَنَقِّلٌ يَنْزِلُ فَاسْتَخْلَفُوا فِيهِ خَيْثُ آمَنُوا بِغَضَبِهِ وَكَفَرُوا بِغَضَبِهِ بِكُتْمِهِ {وَأَنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ} بِذَلِكَ وَهُمْ الْيَهُودُ وَقِيلَ الْمُشْرِكُونَ فِي الْقُرْآنِ خَيْثُ قَالَ بَغَضَهُمْ شِعْرَ وَبَغَضَهُمْ سِخْرَ وَبَغَضَهُمْ كَهَانَةَ {لَقِيَ شِقَاقٌ} جِلَافٌ {بَعِيدٌ} عَنِ الْحَقِّ

ترجمہ: بیشک کہ جس نے وہی خلق کو جسے (تورات) کو جس نے اللہ تعالیٰ نازل کر کے دی اور محمد ﷺ پر صفات و باندی مشتمل دی (اوپتہونکی) یہود دی اور وہی پر عوض دنیاوی لہر شان فائدہ اخلی او د پتہلو پر بدلہ کنبی د خپلو عوامونہ معمولی شان قیمت وصول کوی۔ اور ددغه معمولی شان قیمت د فوت کیدو د ویری د رسول اللہ ﷺ صفات نہ بنکارہ کوی۔ ہم دغه ہفہ خلق دی جس پر خپلو خیتو کنبی اور د کوی خکہ جس دوزخ ددوی انجام دی او اللہ تعالیٰ بہ ہفہ ہفوی باندی د قیامت پر ورغ دغصہ کیدو د وجہ ہفوی سرہ خبری نہ کوی۔ او نہ بہ ہفوی د گناہونو د گندگنی نہ پاکوی۔ اور دہفوی دپارہ دردناک عذاب دی اور ہفہ اور دی۔ اَلِیْمَہ پر معنی د مولم دی۔ ہم دغه ہفہ خلق دی چاچی د ہدایت پر بدلہ کنبی گمراہی اخستی دہ یعنی بہ دنیا کنبی دہدایت پر خانی گمراہی اخستی دہ او عذاب ہی د بخشنی پر عوض کنبی اخستی دی۔ (یعنی) ہفہ مغفرت جس دہفوی دپارہ تیار کر کے شوے وو کہ ہفوی کتمان یعنی پتہلو نہ وو کر کے، نودا خلق پر ہومرہ اندازہ باندی پر اور صبر کونکی دی۔ (یعنی) ہومرہ سخت دی صبر دہفوی او دلا پرواہی نہ بہ موجباتو د اور دجہنم ارتکاب کولو باندی مسلمانانوتہ تعجب ورکول دی گنی دہفوی صبر رخہ دی؟ اودا د اور خوراک دہفہ نہ پس پر دی سبب سرہ دی جس نے اللہ تعالیٰ کتاب (تورات) پر حق سرہ نازل کر کے دی (بالحق) نزل سرہ متعلق دی نوپہ ہفہ کنبی ہفوی اختلاف او کرو بہ داسی طریقہ جس پر خہ حصہ ہی ایمان راوہو او ددخہ حصی نہ ہی انکار او کرو ہفہ ہی پتہ کرہ او کومو خلقو جس پر کتاب کنبی بہ ذکر شوے طریقہ باندی اختلاف او کرو بیشک ہفہ ہم یہودیان دی او

ونیلے شوی دی چې په قرآن کښې اختلاف کونکی مشرکان دی په داسې طریقہ چې په هغوی کښې بعضو ونیللی چې (قرآن) شعردې او بعضو ونیللی چې جادو دې او بعضو ونیللی کھانت دې بیشکه داخلې په اختلاف کښې د (حق نه) ډیر لري دی.

د قیوداتو فوائدو او تسهیل

قوله: مِنَ الْكِتَابِ مَا دَخَلَ فِيهِ مِنْ غَيْرِ مَحْذُوفٍ نَهْ حَالِ دِي، تقدیری عبارت داسې دې مَا أَزَلَهُ اللَّهُ كَانْتَامِ الْكِتَابِ.

قوله: مَا يَكُونُ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارُ، فِي بُطُونِهِمْ دَ اضافه مقصد د مجاز احتمال دفع کول دی ځکه چې اکل مجازاً د غصب په معنی کښې هم استعمالیږي. ونیللی شی اکل فلان ارضی فلانکی سړی زما زمکه او خورله یعنی غصب ئی کرله لکه چې ظَاهِرٌ يُطَيِّرُ بِجَنَاحِهِ كُنْهِ هَمْ بِجَنَاحِهِ اضافه د مجاز احتمال دفع کولو دپاره دې که د اکل نار نه په جهنم کښې اکل نار مراد دې نو د نار حقیقی معنی به مرادوی یعنی درحقیقت به اور خوری او که چرته په دنیا کښې اکل نار مراد وی نوم مجازاً به نار مراد وی یعنی د نار سبب به مراد وی. ځکه چې د رشوت مال به د دوزخ د اور سبب وی. او که د نار نه بالقوه نار مراد وی نو په دنیا کښې هم د نار حقیقی معنی مراد کیدې شی لکه چې ماچس بالقوه اور وی. مفسر علام لَاتَهَا مَاتُمْ اضافه کولو سره د مجازی معنی طرف ته اشاره کړې ده.

قوله: قَبَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ دا د تعجب صیغه ده ای مَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى أَعْمَالِ أَهْلِ النَّارِ او د تعجب نه مراد تعجب یعنی په تعجب کښې اچول دی. او تعجب د بند یگانو په نسبت دې ځکه چې د تعجب منشا د سبب نه ناواقفیت دې تعجب وائی انفعال النفس ما خفى سببه یعنی تعجب نوم دې د داسې څیز منفعل کیدو د کوم سبب چې پټ وی اودا د شان باری دپاره محال دې. او بعضې حضراتو مَا أَصْبَرَهُمْ كُنْهِ مَا اسْتَفْهَامِيه دپاره د تویيخ ونیلې ده ای ائې شې أَصْبَرَهُمْ عَلَى عَمَلِ النَّارِ. (فتح القدیر ملخصاً)

[ایاتوله: ۱۷۷-۱۷۹]

{لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ} فِي الصَّلَاةِ {قِيلَ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} لَزَلْ رَدُّا عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارِيِّ حِينَ زَعَمُوا ذَلِكَ {وَلَكِنَّ الْبِرَّ} أَيِ ذَا الْبِرِّ وَفُرِيَ بَفَتْحِ الْتَاءِ أَيِ الْبَارِ {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَآمَنَ بِالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ} أَيِ الْكُتُبِ {وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ} لَهُ {ذَوِي الْقُرْبَىٰ} الْقَرَابَةِ {وَالْيَتَامَىٰ} وَالْمَسَاكِينَ وَبَيْنَ السَّبِيلِ} الْمَسَاكِينِ {وَالسَّائِلِينَ} الطَّالِبِينَ {وَقَىٰ} فَكَّ {الرِّقَابَ} الْمَكَاثِبَ وَالْأَنْزِي {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ} الْمَفْرُوضَةَ وَمَا قَبْلَهُ فِي التَّطَوُّعِ {وَالْمُؤْمِنُونَ يَعْهَدُ لَهُمْ إِذَا عَاهَدُوا} اللَّهُ أَذِ النَّاسِ {وَالصَّابِرِينَ} نَصَبَ عَلَى الْمَذْحِ {فِي الْيَأْسَاءِ} شِدَّةِ الْفَقْرِ {وَالْعُرَاءَ} الْفَرَسَ {وَحِينَ الْبَأْسِ}

وَقَدْ بَدَأَ الْقِتَالَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ {أُولَئِكَ} الْمُؤْصِلُونَ بِمَا ذَكَرَ {الَّذِينَ صَدَّقُوا} فِي إِيْمَانِهِمْ أَوْ ادْعَاءِ الْبِرِّ {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} اللَّهُ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ} فَرَضٌ {عَلَيْكُمْ الْقِصَاصُ} الْمُمَاتِلَةُ {فِي الْقَتْلِ} وَصَفًا وَفَعْلًا {الْحَرُّ} يُقْتَلُ {بِالْحَرِّ} وَلَا يُقْتَلُ بِالْعَبْدِ {وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى} وَبَيَّنَّتِ السُّنَّةُ أَنَّ الذَّكَرَ يُقْتَلُ بِهَا وَأَنَّهُ تُعْتَبَرُ الْمُمَاتِلَةُ فِي الْعَيْنِ فَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ وَلَوْ عَبْدًا بِكَافِرٍ وَلَوْ حُرًّا {فَمَنْ عَفَى لَهُ} مِنَ الْقَاتِلِينَ {مِنْ} ذِمِّ {أَخِيهِ} الْمَقْتُولِ {شَيْءٌ} بِأَنْ تَرَكَ الْقِصَاصَ مِنْهُ وَتَنْكِيرُ شَيْءٍ يُقِيدُ سُغُوطَ الْقِصَاصِ بِالْعَفْوِ عَنْ بَعْضِهِ وَمِنْ بَعْضِ الْوَرْتَةِ وَفِي ذِكْرِ أَخِيهِ تَغَطُّفٌ ذَاعَ إِلَى الْعَفْوِ وَبَيَّانٌ بِأَنَّ الْقَتْلَ لَا يَفْطَحُ اخْتِوَةَ الْإِيْمَانِ وَمَنْ مَيَّنَّ شَرْطِيَّةً أَوْ مَوْصُولَةً وَالْخَيْرُ {فَاقْتَابَعَا} أَيُّ فِعْلٍ الْعَافِي انْتَبَهَ لِلْقِتَالِ {بِالْمَعْرُوفِ} بِأَنْ يُطَالِبَ بِالذَّيَّةِ بِلَا عَنَفٍ وَتَرْتِيبِ الْإِنْتِبَاحِ عَلَى الْعَفْوِ يُقِيدُ أَنَّ الْوَاجِبَ أَخَذَهُمَا وَهُوَ أَحَدُ قَوْلَيْنِ الشَّافِعِيِّ وَالثَّانِي الْوَاجِبُ الْقِصَاصُ وَالذَّيَّةُ بِذَلِكَ عَنْهُ فَلَوْ عَفَا وَلَمْ يُسَمِّهَا فَلَا شَيْءَ وَرَجَحَ {و} عَلَى الْقَاتِلِ {أَدَاءُ} الذَّيَّةِ {إِلَيْهِ} أَيُّ الْعَافِي وَهُوَ الْوَارِثُ {يَا أَحْسَنَ} بِلَا مَطْلٍ وَلَا بَخْسٍ {ذَلِكَ} الْحُكْمُ الْمَذْكُورُ مِنْ جَوَازِ الْقِصَاصِ وَالْعَفْوِ عَنْهُ عَلَى الذَّيَّةِ {تَخْفِيفٌ} تَسْهِيلُ {مِنْ رِزْقِكُمْ} عَلَيْكُمْ {وَرَحْمَةٌ} بِكُمْ خِيَتْ وَسِعَ فِي ذَلِكَ وَلَمْ يَحْتَمِ وَاجِدًا مِنْهُمَا كَمَا حَتَمَ عَلَى الْيَهُودِ الْقِصَاصَ وَعَلَى النَّصَارَى الذَّيَّةَ {فَمَنْ اعْتَدَى} ظَلَمَ الْقَاتِلُ بِأَنْ قَتَلَهُ {بَعْدَ ذَلِكَ} أَيُّ الْعَفْوِ {فَلَهُ عَذَابُ أَلِيمٌ} مُؤْلَمٌ فِي الْآخِرَةِ بِكَثَرٍ أَوْ فِي الدُّنْيَا بِالْقَتْلِ {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاتٌ} أَيُّ بَقَاءٍ عَظِيمٍ {يَا أُولَى الْأَلْبَابِ} ذَوِي الْقُتُلِ لِأَنَّ الْقَاتِلَ إِذَا عَلِمَ أَنَّهُ يُقْتَلُ ارْتَدَعَ فَأَخْبَا نَفْسَهُ وَمَنْ أَرَادَ قَتْلَهُ فَشَرَعَ {لَكُمْ تَتَّقُونَ} الْقَتْلَ مَخَافَةَ الْقَوَدِ

ترجمہ: تولى شیعہ کے پہ مانعہ کنبہ مشرق اور مغرب طرف تہ مخ کولو کنبہ نہ دی۔ دا آیت دے
یہود و انصاری پہ رد کنبہ نازل شوے دے حکمہ چے ہغوی ہم دا قسم عقیدے لرلے بلکہ
نہ یعنی نیک ہفہ سرے دے چے پہ اللہ تعالیٰ باندے او پہ ورخ دآخرت باندے او پہ فریشو باندے او
آسمانی کتابونو باندے ایمان لرونکے وی او دے الیزہ خانی باندے البارہم لوستلے شوے
دے۔ او خوک چے دے مال سرہ دمجبتر لولو باوجود خیلوانوتہ یتیمانوتہ مسکینانوتہ مسافرو تہ او
سوال کونکوتہ ورکری او مکاتبوتہ او دے قیدیانو پہ آزادولو کنبہ خرچ کری دے مونخ پابندی او کری
او فرض زکوۃ ورکری ماقبل (کنبہ ذکر شوے زکوۃ) نہ نفلی صدقہ مراد دہ (او نیک ہفہ خلق
دی) چے خوک اللہ تعالیٰ سرہ یا خلقو سرہ عہد کوی نویورہ کوئی۔ الصابرین منصوب بالمدمح
دے او تنگی (یعنی) پہ سخت حاجت او تکلیف کنبہ یعنی بیمارنی کنبہ او دے اللہ تعالیٰ پہ
لار کنبہ دے سخت جنگ پہ وخت صبر کونکی دی۔ دا خلق یعنی دے مذکورہ صفاتو حاملین پہ
خپل ایمان او دے نیکنی پہ دعویٰ کولو کنبہ ریشتون دی۔ اوہم دغہ خلق دے اللہ تعالیٰ نہ
ویریدونکی دی۔ ای ایمان والوپہ تاسو باندے دے قتل شوو بارہ کنبہ وصفًا فعلًا مماثلت
(برابری) فرض کری شوے دہ۔ آزاد بہ دے آزاد پہ بدلہ کنبہ قتل کولے شی او دے غلام پہ عوض بہ
(آزاد) نہ شی قتل کولے او غلام دے غلام پہ عوض کنبہ او بنعہ دے بنعہ پہ عوض کنبہ (قتل

کړئ، او په سنت کښې بیان کړې شوی دی چې سړی به د ښځو په عوض کښې قتل کولې
شی او دا چې په دین کښې به د معاثلت اعتبار کولې شی لهذا مسلمان سره ددې چې
غلام وی د کافر په عوض اگرچې آزاد وی نشی به قتل کولې. او که د قاتلینونه څوک
د خپل مقتول ورور دیني معافی ورکړی په داسې طریقه چې دهغه نه قصاص معاف کړې شی
اود شی تنکیرد بعضې وارثانو د طرف نه د قصاص مطالبه اود بعضو د طرف نه د
قصاص معافنی په صورت کښې د قصاص د ساقط کیدو فائده ورکوی. او د ورور ذکر
کولو کښې د معافنی داعی شفقت دې او ددې خبرې اعلان دې چې قتل اخوة ایمانی نه قطع
کوی او من مبتداء دې شرطیه دې یا موصوله او فاتباع خبر دې نو د معاف کونکي قاتل په
معروف طریقه باندې تعاقب (مطالبه) کول دی په داسې طریقه چې د سختی نه بغیر (نرمی
سره) مطالبه او کړی او په معافنی باندې اتباع مرتب کول ددې خبرې فائده ورکوی چې
دې دواړو نه یو واجب دې. اودا د امام شافعی رحمته الله علیه د دوو اقوالونه یو قول دې اودویم قول
دادې چې واجب قصاص دې. اودیت ددې بدل دې. نوکه د مقتول وارث معاف کړو اود
دیت تذکره ئی اونه کړه نو د مقتول د وارثانو دپاره هیڅ نشته او هم دغه قول راجع
گرځولې شوې دې او په قاتل باندې معافی کونکې یعنی وارث له دیت په ښه طریقه رسول
دی. په داسې توگه چې بغیرد کمی او تال متول نه ئی اورسوی. دا حکم (یعنی) د قصاص
جواز اود دیت په عوض د قصاص معافی ستاسو د رب د طرف نه آسانی او رحمت دې ځکه
چې په دې کښې وسعت کړې شوې دې او په متعین توگه، په دې دواړو کښې یو واجب نه
دې لکه چې په یهودو باندې (صرف) قصاص واجب کړې شوې وواو په نصاری باندې
(صرف) دیت واجب کړې شوې وو. بیا چا چې په قاتل باندې زیاتې او کړوپه داسې طریقه
چې د معاف کولونه پس ئی هغه قتل کړو نو دهغه دپاره آخرت کښې د اور دردناک عذاب
دې یا په دنیا کښې قتل دې. ای عقل مندو ستاسو دپاره په قصاص کښې ژوندون دې یعنی بقا،
عظیم دې ځکه چې قاتل ته کله دا علم اوشی چې هغه به هم قتل کولې شی نو هغه به (قتل)
نه منع شی نو هغه پخپله خپل ځان بچ کړو اود چا د قتل اراده ئی چې کړې وه هغه هم
لهذا ستاسو دپاره قانون قصاص مشروع کړې شوې دې دې دپاره چې تاسو د قصاص د
ویرې نه د قتل نه بچ شی

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: لَيْسَ الْبِرُّ بِالْإِثْرِ، لَيْسَ ماضی جامد فعل ناقص دې ددې مضارع مستعمل نه ده ځکه چې
لَيْسَ سره ددې چې د ماضی صیغه ده خوددې معنی نفی للحال دپاره دې. لَيْسَ په اصل
کښې لَيْسَ په وزن د فَعَلَ وو که چرې د لَيْسَ دپاره یا ساکنه د لَمْتُ په شان لازم نه وي نو په

لَيْسَ كُنْبِي يَاءَ سَاكِنٍ مَّا قَبْلَ مَفْتُوحٍ كِيدُو دَوَجِي نَهْ يَاءَ الْفِ سِرْهَ بَدَلِيدِلَهْ نَو لَاسْ بَه كِيدَلُو.
قوله: الْبِرَّ بِالْغَنَصِ، الْبِرُّ دَ لَيْسَ خَبَرِ مَقْدَمِ كِيدُو دَوَجِي نَهْ مَنْصُوبِ دِي. اَوْ اَنْ تُؤْكَلُو پَه تَاوِيلِ
 مَصْدَرِ كِيدُو سِرْهَ دَ لَيْسَ اِسْمِ مُؤَخَّرِ دِي اَوْ بَعْضُو قَرَاءِ الْبِرِّ اِسْمِ لَيْسَ گِرْخُولُو سِرْهَ مَرْفُوعِ هَمْ
 لُوسْتَلِي دِي

قوله: اَنْ تُؤْكَلُو تَاَسُو مَخِ كَرْنِي تَوَلِيَّةُ نَهْ مَضَارِعِ جَمْعِ مَذْكَرِ حَاضِرِ، نُونِ اَعْرَابِي عَامِلِ نَاصِبِ
 دَ اَنْ دَ وَجِي نَهْ پَرِيوتَلِي دِي دَا دَا اَضْدَادَنَهْ دِي دَدِي مَعْنَى مَخِ كُولِ اَوْ مَخِ اِهْوَلِ دَ دَوَاوِ
 دِي پَارَهْ رَاخِي.

قوله: لَيْسَ الْبِرَّ بَانْدِي سُورَتِ بَقْرَهْ نَصْفِ شُو نَصْفِ اَوَّلِ اَصُولِ دِينِ اَوْ بَنِي اِسْرَائِيلُو پَه بَيَانِ
 بَانْدِي مُشْتَمَلِ دِي اَوْ نَصْفِ ثَانِي غَالِبِهْ حَصَهْ اَحْكَامِ فَرْعِيَهْ تَفْصِيلِيَهْ سِرْهَ مَتَعَلَقِ دِي.

قوله: فِي الصَّلَاةِ فِي الصَّلَاةِ سِرْهَ مَقِيدِ كُولُو مَقْصِدِ دِي خَبَرِي طَرَفِ تَه اِشَارَهْ كُولِ دِي چِي
 خَارِجِ صَلَاةِ كَوْمِ طَرَفِ تَه هَمْ مَخِ كُولِ دَ چَا پَه نِيَزِ مَطْلُوبِ اَوْ مَحْمُودِ نَهْ دِي.

قوله: رَدَّ اَعْلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى.

نبيه: دَا تَرْدِيدِ دَ نَصَارَى بَارَهْ كُنْبِي خُو صَحِيحِ دِي خُكِهْ چِي هَعْوَى پَه عِبَادَتِ كُنْبِي
 مَشْرِقِ طَرَفِ تَه مَخِ كَوِي خُو دَ يَهُودُو بَارَهْ كُنْبِي صَحِيحِ نَهْ دِي خُكِهْ چِي يَهُودِيَانِ پَه
 عِبَادَتِ كُنْبِي دَ بَيْتِ الْمَقْدَسِ طَرَفِ تَه مَخِ كَوِي نَهْ چِي دَمَغْرِبِ طَرَفِ تَه. اَوْ بَيْتِ الْمَقْدَسِ
 پَه مَدِينَهْ كُنْبِي دَ شَمَالِ طَرَفِ تَه دِي نَهْ چِي دَ مَغْرِبِ طَرَفِ تَه (فِيهِ مَافِيَهْ) لِهَذَا كِهْ دَ يَهُودُو
 اَوْ نَصَارَى تَخْصِيصِ نَهْ كُولُو سِرْهَ مَطْلُوقِ طَرَفِ مَرَادِ وَاخْسْتَلِي شِي نُو پَه دِي طَرِيقَهْ بَه پَه
 عِبَادَتِ كُنْبِي هِيخِ طَرَفِ مَقْصُودِ اَوْ مَطْلُوبِ نَهْ شِي اَصْلِ مَطْلُوبِ اِمْتِثَالِ اَمْرِ دِي. بَارِ بَارِ
 تَحْوِيلِ قَبْلَهْ كُولُو كُنْبِي هَمْ دِي طَرَفِ تَه اِشَارَهْ كَرِي دَه.

قوله: ذَالِيزُو رُو دَدِي عِبَارَتِ دَ اَضَافَهْ مَقْصِدِ دَ يَوْسُوَالِ جَوَابِ دِي.

سوال: لَيْكِنْ الْيُزْمَنُ اَمَرَ كُنْبِي دَ مَصْدَرِ حَمَلِ پَه ذَاتِ كِيوِي كَوْمِ چِي صَحِيحِ نَهْ دِي خُكِهْ
 چِي دَدِي تَرْجَمَهْ دَادَهْ نِيكِي هَفَهْ دَه چِي پَه اَللّهُ بَانْدِي اِيْمَانِ رَاوَرِي. حَالَانْ كِهْ دَا صَحِيحِ نَهْ
 دَه دَدِي دَوَهْ جَوَابُونَهْ وَرْ كَرِي دِي.

جواب: ① دَا چِي دَ مَصْدَرِ مَاقْبَلِ ذُو مَحْذُوفِ اَوْ مَنْلِي شِي اِي ذَالِيزُو دَغَهْ شَانِ بَه مَصْدَرِ اِسْمِ
 فَاعِلِ جَوْرِ شِي اَوْ تَرْجَمَهْ بَه دَاسِي شِي نِيكِي وَالَا (يَعْنِي) نِيكِ هَفَهْ دِي چِي پَه اَللّهُ بَانْدِي
 اِيْمَانِ رَاوَرِي.

جواب: ② نِي دَا وَرْ كَرِي دِي چِي پُرْ مَصْدَرِ بَاَزْ دَ اِسْمِ فَاعِلِ پَه مَعْنَى كُنْبِي دِي پَه دِي

صورت کنبې د حمل مصدر علی الذات اعتراض به هم ختم شی بعضو حضراتو یو دریم جواب ورکړې دې ددې ماحصل دادې چې مصدر د خبر په طرف کنبې محذوف اومنلې شی او تقدیر عبارت به داشی لیکن الیوم یوم من آمن په دې صورت کنبې هم څه اعتراض باقی نه پاتې کیږی.

قوله: وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ مَحْجَتِهِ لَهٗ عَلَىٰ مَحْجَتِهِ لَهٗ، علی په معنی د مع دې ځکه چې دلته د استعلاء معنی صحیح نه ده.

قوله: حِجَّتُهُ، له په ضمیر کنبې درې احتماله دی: ① چې د مال طرف ته راجع وی یعنی د مال حاجت او ضرورت نه باوجود دالله تعالی په لار کنبې مال خرچ کوی. ② دالله تعالی طرف ته راجع وی یعنی دالله تعالی د محبت د وجې نه دالله تعالی په لار کنبې مال خرچ کوی. ③ آئی نه چې کوم د ایمان مفهوم دې هغه طرف ته راجع وی یعنی دالله تعالی په لار کنبې ورکول محبوب گنولوسره حاجت مندو ته ورکوی.

قوله: عَلَىٰ حِجَّتِهِ، دحال کیدو د وجې نه منصوب دې او ذوالحال دآئی ضمیر دې. (ای آئی المال حال محبته له)

قوله: القری، مصدر دې نه خود قریب جمع ده او نه د اقرب مؤنث دې او ددې قرینه د ذواضافت دې که چېرې قریب جمع یا د اقرب مؤنث وی نو د ذواضافت به صحیح نه شی.

قوله: والوفون بعد هم ددې عطف په من آمن باندې دې.

قوله: نصب علی المدح ددې عبارت مقصد د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: وَالصَّابِرُونَ رفع سره کیدل پکاروو ځکه چې دا په الوفون باندې عطف دې.

جواب: د جواب حاصل دادې چې الوفون باندې عطف تقاضه اگر چې داده چې الصابرون رفع سره وی لیکن نصب ورکړې شو دې دپاره چې مقصد بدرجه اتم مکمل وی. لهذا د آمن مقدر د وجې نه الصابرون منصوب دې. اختصار پریخودوسره د اطنا ب اختیارولو وجه داده چې دا مقام مقام مدح دې او کله چې په مقام مدح کنبې صفات کثیره ذکر کولې شی نو بیه طریقه داده چې ددې اعراب مختلف وی ځکه چې دا اعرابونو اختلاف په انواع متعدده باندې دلالت کوی او اتحادی اعراب په نوع واحد باندې دلالت کوی. لهذا کله چې په اعراب کنبې اختلاف وی نو مقصد به حمد او مدح په طریقه اکمل پوره کیږی لکه چې والصابرون صفت مقطوعه عن الموصوف دې او موصوف الوفون دې او د صفت قطع په موصوف سره جائز ده. لکه چې دالله تعالی قول و امرائه حَمَلَةَ الْحَطَبِ کنبې دې.

قوله: أُولَئِكَ مَبْتَذَرُونَ صدقوا جملہ کیدو سرہ دے مبتداء خبر اول، أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ جملہ کیدو سرہ خبر ثانی، دا جملہ مستانفہ ہم بشکاری.

قوله: أَلْقَى دَقِيل جمع دہ پہ معنی د مقتول.

قوله: وَصَفًا وَفَعْلًا دے مماثلت فی الوصف مطلب دادی چہ دے حرا و عبد تفاوت نہ وی او دے مماثلت فی الفعل مطلب دادی چہ پہ کومہ طریقہ او کومہ آلہ سرہ مقتول قتل کرے شوی دے قاتل بہ ہم ہفہ شان قصاصاً قتل کرے شی. کہ پہ سوز و لوسرہ نی قتل کرے دے نو قاتل بہ ہم سوز و لوسرہ قتل کولے شی او کہ پہ اوبو کنبی دے و بولوسرہ قتل کرے وی نو قاتل بہ ہم پہ اوبو کنبی دے و بولوسرہ قتل کولے شی علی هذا القیاس.

قوله: الْإِثْلَةُ دے لفظ سرہ دا شبہ لرے کرے شود چہ دے قصاص صلہ فی نہ راخی خودلته صلہ فی استعمال شوی دہ.

جواب: قصاص دے مماثلت معنی تہ متضمن دے دے دے پارہ فی صلہ راوہل صحیح دی.

قوله: تَنْكِيرُ شَيْءٍ بِفَيْدٍ سَقُوطُ الْقَصَاصِ الخ یعنی پہ شی کنبی دے فاعل معنی کیدو دے وجہ اصل تعریف دے خو نکرہ راوہلوسرہ نی اشارہ اوکرہ چہ کہ یو وارث معاف کروہ نو قصاص بہ ساقط شی.

قوله: وَإِذَا بَانَ الْقَتْلُ لَا يَقْطَعُ أَخُوهُ الْإِيمَانُ پہ دے سرہ پہ معتزلہ باندے رد کول مقصود دے قتل ناحق چونکہ کبیرہ گناہ دہ چہ انسان دے معتزلہ پہ نیز دے اسلام نہ خارج کری او پہ کافر او مسلمان کنبی ہیخ اخوة نہ وی مگر من دے اخیه و نیلوسرہ اشارہ اوکرہ چہ قتل ناحق سرہ دے چہ کبیرہ گناہ دہ مگر دے اسلام نہ نہ خارج کوی گنی دے تہ بہ نی اخ نہ و نیل.

قوله: وَمَنْ مَبْتَذَرَهُ دے کہ شرطیہ وی او کہ موصولہ او فائتاء بالمعروف دے خبر دے جواب شرط کیدو دے وجہ فاء داخل دہ مطلب دادی کہ دے مقتول وارثانو دے قاتل نہ قصاص معاف کروہ او پہ دیت باندے رضا شو نو قاتل تہ داہدایت دے چہ دیت دے پہ بنہ طریقہ سرہ ادا کری بہ وجہ دے تال متول نہ کوی. بل طرف تہ معاف کونکو وارثانو تہ دا ہدایت دے چہ دے دیت وصول کولودے پارہ دے قاتل پسے نہ لگی بلکہ پہ نرمی او آسانی سرہ دے تقاضا کوی دا دے نہ گتری چہ مونہ معاف کرے نو پہ قاتل باندے مو لوئی احسان کرے دے خکہ چہ دے دے اجر بہ اللہ تعالیٰ ورکوی.

قوله: فَعَلَى الْعَاقِبِ مفسر علام مذکورہ عبارت محذوف منلوسرہ دے یو اعتراض جواب ورکری دے.

اعتراض: مَنْ شرطیه یا موصولہ ذہ جواب شرط رومبی صورت کنبی او ذہ صلہ پہ دویم صورت کنبی جملہ کیدل ضروری دی خکہ چہ صلہ پہ حکم کنبی ذہ جزاء وی۔
جواب: ذہ جواب حاصل دادی چہ فاتباع ہم جملہ ده خکہ چہ اتباع مبتداء ده او ذہ خبر عَلَى الْعَاقِبِ خبر مقدم دی۔ تقدیری عبارت دادی فَعَلَّ الْعَاقِبُ اِتِبَاعًا بِالْمَعْرُوفِ۔

قوله: وترتيب الاتباع على العفو الخ ددې عبارت مقصد دا خودل دی چہ دیت ذہ قصاص بدل یا تابع نه دې بلکه مستقل واجب دی چہ په قرآن کریم کنبی اتباع یعنی ذہ دیت مطالبه عفو قصاص باندې مرتب کړې دې یعنی اول درجه ذہ قصاص ده که قصاص په څه وجه ساقط شی نو دیت به پخپله واجب شی۔ ددې نه معلومه شوه چہ قصاص ذہ دیت بدل نه دې که قصاص معاف شی نو دیت به هم پخپله معاف شی۔ بلکه په دې دواړو کنبی یو واجب دې او مقدم قصاص دې۔ ذہ امام شافعی رحمہ اللہ دا قول اول دې که صرف قصاص واجب وی او دیت ددې بدل وی لکه چہ دامام شافعی رحمہ اللہ قول ثانی دې نو بې ذہ عوض یا مطلقاً قصاص معاف کولوسره به دیت بغیر ذہ ذکر نه واجب کیدو حالانکه دیت بغیر ذہ ذکر کولونه نه واجب کیږی۔

قوله: والثانی الواجب القصاص والدية بدل عنه دا ذہ امام شافعی رحمہ اللہ ذہ قول ثانی بیان دې ددې خلاصه داده چہ واجب قصاص دې او دیت ددې بدل دې که دمقتول وارثانو قصاص معاف کړو او ذہ دیت څه ذکر ئی اونه کړو نو دیت به هم پخپله معاف شی او هم دغه قول راجع دې خکہ چہ تعیین سره ذہ قصاص په وجوب باندې نصوص موجود دی۔

قوله: وعلى القاتل، دا عبارت محذوف منلو مقصد سابق اعتراض لرې کول دی۔ ذہ وَأَذَلَّةُ الْيَدِ بِأَخَانٍ عطف چونکه په فِائِتَابًا لِمَنْ عُوِيَ باندې دې لهدا کوم اعتراض چہ هلته کیدلو هم هغه دلته کیږی۔ اعتراض او ذہ جواب تقریر وړاندې تیر شوې دې او گورئ۔

قوله: الحكم المذكور ددې عبارت مقصد هم ذہ سوال مقدر جواب دې۔

سوال: ذلك اسم اشاره واحد دې حالانکه ذہ مشارالیه درې دی: ① جواز قصاص ② العفو عنه ③ دیت۔

جواب: ذہ جواب خلاصه داده چہ ذہ مرجع الحكم المذكور دې په کوم کنبی چہ دا دواړه احکام راځی۔

قوله: عذاب الیم مؤلم، مؤلم کنبی ذہ لام فتحه او کسره دواړه جائز دی په فتحه کنبی مبالغه زیاتنده۔

[ایاتونہ: ۱۸۰-۱۸۲]

{کُتِبَ} فرض {عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ} اُنْ اُنْتَبَه {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} مثلاً {الْوَصِيَّةُ} مَرْفُوعٌ بِحُجْبٍ وَتَمَلُّقٍ لِأَنَّهُ كَانَ ظَرْفِيَّةً وَذَالٌ عَلَى جَوَابِهَا إِنْ كَانَتْ شَرْطِيَّةً وَجَوَابُ إِنْ أَيْ فَلْيُوصِ {لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} بِالْمَعْرُوفِ {بِالْعَدْلِ} بَأَنَّ لَا يُرِيدُ عَلَى الثَّلَثِ وَلَا يُفَضِّلُ الْفَتَى {حَقًّا} مُصَدَّرٌ مُؤَكَّدٌ لِمَضْمُونِ الْجُمْلَةِ قَبْلَهُ {عَلَى الْمُتَّقِينَ} اللَّهُ وَهَذَا مُنْسُوخٌ بِآيَةِ الْوَصِيَّةِ وَبِخَبَرِ لَا وَصِيَّةَ لِوَارِثِ زَوْأَةِ التَّرْمِذِيِّ {فَمَنْ بَدَّلَهُ} أَيْ الْإِبْصَاءَ مِنْ شَاهِدٍ وَوَصِيٍّ {بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} عِلْمُهُ {فَبِأَمَّا إِتْمَهِ} أَيْ الْإِبْصَاءَ الْمُبْتَدَلُ {عَلَى الَّذِينَ يَبْدُلُونَهُ} فِيهِ إِقَامَةُ الظَّاهِرِ مَقَامَ الْمُضْمَرِ {إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ} لِقَوْلِ الْوَصِيِّ {عَلَيْهِمْ} بِفِعْلِ الْوَصِيِّ لِمُجَاوِزٍ عَلَيْهِ {فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ} مُخَفَّفًا وَتُفَقَّلًا {حَقًّا} مِثْلًا عَنِ الْحَقِّ خَطَا {أَوْ إِمَّا} بِأَنَّ تَعَمُّدَ ذَلِكَ بِالْإِثْبَادَةِ عَلَى الثَّلَثِ أَوْ تَخْصِيسِ غَنِي مَثَلًا {فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} بَيْنَ الْوَصِيِّ وَالْمَوْصِي لَهُ بِالْأَنْزِ بِالْعَدْلِ {فَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} فِي ذَلِكَ {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

ترجمہ: پہ تاسو باندی فرض کری شوے دی چہ کلہ پہ تاسو کنبہ چاہتہ و دمرگ وخت نیز دی راشی یعنی د مرگ علامات ہیکارہ شی کہ ہفہ چری خہ مال پر پیدی نوہ والدینو او خپلوانو دپارہ دی وصیت او کری {الْوَصِيَّةُ} کُتِبَ نائب فاعل کیدو دوجہ مرفوع دی او اِذَا سرہ متعلق دی۔ کہ چری اِذَا ظرفیہ دی او دال علی الجزاء دی۔ کہ چری اِذَا شرطیہ دی نوہ اِنَّ جواب محذوف دی او ہفہ فلیوَصِ دی۔ انصاف سرہ پہ دی طریقہ چہ د یوثلث نہ زیات وصیت اونہ کری اوما الدار تہ ترجیح ورنہ کری دا حق دی دَ اللہ تعالیٰ نہ ویریدونکوباندی {حَقًّا} د خپل سابقہ جملہ د مضمون دپارہ مصدر مؤکد دی اودا دَ {وصیت حکم} پہ آیت د میراث او لا وَصِيَّةً لَوَارِثِ سرہ منسوخ دی۔ {رواہ الترمذی} لہذا کوم سری چہ دا {یعنی} ایصاء بدل کرو د علم کیدونہ پس کہ گواہ وی یا پخپلہ وصی نوہ وصیت د بدلون گناہ بہ پہ ہفہ خلقو باندی وی خوک چہ پہ دی کنبہ بدلون کوی او پہ دی کنبہ د اسم ضمیر پہ خانی اسم ظاہر دی بیشکہ اللہ تعالیٰ د وصیت کونکی خبرہ {وصیت} اوریدونکی اود وصی د فعل نہ خبر دی نوہفہ پہ دی باندی بدلہ ورکونکی دی۔ اوس کہ چری د وصیت کونکی د طرف نہ د پوہی یا نا پوہی پہ طریقہ سرہ اندیشہ وی {مَوْصٍ} مخفف اومشدد دوارہ دی پہ داسی توگہ چہ د ثلث نہ زیاتی {وصیت} ارادہ او کری یا مثلاً د مالدار تخصیص او کری نوہ انصاف حکم ورکولوسرہ دھغوی دپارہ یعنی د موصی او موصی لہ پہ مینغ کنبہ {خوک سری} صلح او کری نوپہ دی کنبہ ہیغ گناہ نشتہ بیشکہ چہ اللہ تعالیٰ بخشنونکی اومہریان دی۔

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قولہ: کُتِبَ اِی فرض د کتابت اصل معنی د لیکلودہ مگر د علی پہ قرینہ سرہ کوم چہ پہ

الزام باندی دلالت کوی دفرض معنی اخستی شوی ده لکه چي گيتب علیکم القصاص کنبی وئیلی شوی دی.

قوله: ای اسبابه مفسر علام مضاف محذوف منلوسره د یوسوال مقدر جواب ورکړې دي.
سوال: په ایت کنبی وئیلی شوی دی چي کله د یوسری مرگ رانیزدې شی نو په هغه باندې وصیت کول فرض دی حالانکه دا ممکن نه دی ځکه چي دمرگ د حاضرني په وخت سري مری.

جواب: دمرگ نه دمرگ علامات مراد دی یا مجازاً قرب نی حضور سره تعبیر کړې دي.
قوله: اَحَدَكُم دې سره فرض عین طرف ته اشاره ده یعنی قانون میراث نازلیدونه وړاندې وصیت کول فرض وو.

قوله: مرفوع بکتيب دآهغه خلقو دقول رد طرف ته اشاره ده کومو چي وئیلی دی چي الوصیه مبتداء ده او للوالدين د دې خبردې. ددې قول د قائلینو دلیل دادې چي که الوصیه دکتب نائب فاعل کیدو د وچي مرفوع وی نو گيتب خو گيتب مؤنث کیدل پکار وو.

جواب: که دتعل اوفاعل په مینځ کنبی فاصله واقع وی نو په فعل اوفاعل کنبی مطابقت ضروری نه پاتې کیږي.

قوله: اِنْ تَرَكَ، د اِنْ حرف شرط جواب باره کنبی اختلاف دي چي څه دی؟ اخفش **تَرَكَ** ددې دوه صورتونه بیان کړي دی. جواب شرط الوصیه دې تقدیری عبارت به داسې شی اِنْ تَرَكَ خَيْرًا اَلْوصِيَّةُ وَاجِبَةٌ مگر په دې به دا اعتراض کیږي چي جزاء کله جمله اسمیه وی نو په دې باندې فاء راوړل ضروری کیږي حالانکه دلته فاء نشته او حذف بغیر ضرورت نه جائز نه دي. دویم صورت دادې چي د شرط نه وړاندې جواب شرط محذوف اومنلې شی، تقدیری عبارت به داشی ای گيتب الوصیه للوالدين والاقریبين اِنْ تَرَكَ خَيْرًا لهذا بهتر هم دغه دی چي الوصیه دکتب نائب فاعل اومنلې شی اود دواړو شرطونو دپاره جزاء محذوف اومنلې شی لکه چي مفسر علام وئیلی دی. اود عدم مطابقت بعضي حضراتو دا جواب ورکړې دي چي الوصیه په معنی د الهیاء دي او بعض نورو حضراتو دا جواب ورکړې دي چي کله فاعل مؤنث مجازی وی نو فعل مذكر اومؤنث دواړه راوړل جائز دي. که ادا د ظرفیت محض دپاره وی نو د الوصیه ظرف به شی اوکه چري متضمن وی په معنی د شرط لره نو دال به علی جواب الشرط شی اود دواړو شرطونو جواب به محذوف وی.

(کما صرح المفسر عليه الرحمة)

قوله: ومتعلق ہاذا پہ دی اضافہ سرہ ددی حضراتو دَ قول تضعیف مقصود دے چاچی ونبلی دی چې اذًا کتب سرہ متعلق دے نہ چې الوصیہ سرہ. ددی قائلینو حضراتو دلیل دادی چې الوصیہ اسم کیدو دَ وجہ نہ عامل ضعیف دے لہذا پہ خپل معمول مقدم کنبی عمل نہ شی کولې. دَ ضعف وجہ داده چې اذا ماضی دَ مستقبل پہ معنی کنبی کوی او کتب فعل ماضی دے چې پہ تیرہ شوې زمانہ باندې دلالت کوی او زمانہ دَ مستقبل دَ ماضی ظرف کیدې نہ شی او بعضی حضراتو دا اعتراض کړې دے چې الوصیہ دَ اسم عامل ضعیف کیدو دَ وجہ نہ پہ خپل ماقبل کنبی عمل نہ شی کولې. ددی جواب دادې چې الوصیہ اسم مصدر دے نہ چې اسم جامد او تحقیق دادې چې اسم مصدر ظرف مقدم کنبی عمل کولې شی ځکه چې پہ ظرف کنبی دَ عمل کولو دپارہ دَ فعل بوئی کافی دے او پہ اسم مصدر کنبی دَ فعل بوئی وی.

قوله: ودال علی جوابہا ان کانت شرطیہ.

سوال: مفسر علام دال علی الجزاء ونبلی دے دانی ولې نہ دی ونبلی چې الوصیہ جزاء دے؟
جواب: دادې چې دَ جزاء دپارہ جملہ کیدل شرط دے او الوصیہ جملہ نہ ده ځکه پخپله الوصیہ جزاء نہ شی جوړیدې.

قوله: وجواب ان محذوف، محذوف دَ جواب صفت دے مطلب دادې چې الوصیہ دَ اذا پہ جواب محذوف باندې دال دے. که چرې اذا شرطیہ وی او دَ ان جواب پہ محذوف باندې ہم دال دے او هغه فلیؤص دے.

قوله: حقا مصدر مؤکد لمضمون الجملة قبله، حقا دَ سابقه جملې دَ مضمون تاکید دے. دَ سابقه جملې نہ مراد کتب علیکم دے او دَ کتب علیکم مضمون دے حقا علیکم لہذا حقا ددی تاکید دے او تقدیری عبارت دادې حقا علیکم حقا څنگه چې مفعول بغیر لفظ سابق مضمون دَ جملې تاکید کوی ہم دغه شان حقا ہم مضمون دَ جملې تاکید کوی. او سابقه جملہ کنبی حقا علیکم نہ علاوہ احتمال نشته.

قوله: بآية الميراث دَ میراث دَ آیت نہ مراد دَالله تعالیٰ قول یوصیکم اللہ فی اولادکم للذکر منل حظ الانثیین دے. یعنی دَ آیت دَ وصیت حکم منسوخ دے او تلاوت نہ باقی دے.

قوله: ای الایصاء ددی عبارت مقصد دَ یوا اعتراض جواب دے.

اعتراض: بذلک ضمیر الوصیہ طرف ته راجع دے کوم چې مؤنث دے لہذا پہ ضمیر او مرجع کنبی مطابقت نشته.

جواب: الوصیہ نہ چہ کوم ایصاء مفہوم دے دے طرف تہ ضمیر راجع دے لہذا اوس میں اعتراض نشہ.

قولہ: إِمَامَةُ الظَّاهِرِ مقام المظہر یعنی قیاماً ائمہ علیہم وویل کافی وو مگر د ضمیر بہ خانی اسم را ورلو کنہی علت د ائمہ طرف تہ اشارہ دہ یعنی د گناہگار کیدو د وجہ نہ دشاہد یا وصی وصیت کنہی بدلون کول دی.

قولہ: مِلًّا عَنِ الْحَقِّ خطا، جَنَفَ لَغَتِ كُنْهٍ مطلقاً تہتیدو او مائل کیدو تہ وائی دلتہ دحق نہ بغیر ارادی واپس کیدل مراد دی خکہ چہ دے دے پہ مقابلہ کنہی بالاکم راغلی دے ائمہ وائی پہ قصد او پہ ارادہ دحق نہ واپس گر خیدوتہ.

[ایاتونہ: ۱۸۲-۱۸۶]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ { فُرِضَ { عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ } مِن الْأُمَمِ { لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ } { الْمَغَاصِي فَإِنَّهُ يُكْسِرُ الشَّهْوَةَ الَّتِي هِيَ مَبْدُوهَا { أَيَّامًا } تُصِيبُ بِالصِّيَامِ أَوْ يَصُومُوا مَثَلًا { مَعْدُودَاتٍ } أَيَّ قَلَابِلٍ أَوْ مُؤَقَّتَاتٍ بِعَدَدٍ مَعْلُومٍ وَهِيَ رَمَضَانُ كَمَا سَيَأْتِي وَفَلَّه تَنْهِيًا عَلَى الْمُكَلِّفِينَ { فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ } أَيَّ مُسَافِرًا سَفَرُ الْقَصْرِ وَأَجْهَذَةُ الصَّوْمِ فِي الْخَالِي فَافْطَر { فَعِدَّةٌ } لِعَلَّيْهِ عِدَّةٌ مَا أَفْطَرَ { مِن أَيَّامٍ أُخَرَ } يَصُومُهَا بِذَلِكَ { وَعَلَى الَّذِينَ } لَا { يَطِيعُونَهُ } يَكْبِرُ أَوْ مَرَضٌ لَا يُزْجِي بُرْؤُهُ { فِدْيَةٌ } هِيَ { طَعَامُ مَسْكِينٍ } أَيَّ قَدَرٍ مَا يَأْكُلُهُ فِي يَوْمِهِ وَهُوَ مَدٌّ مِنْ غَالِبِ قُوَّةِ الْبَلَدِ لِكُلِّ يَوْمٍ وَفِي قِرَاءَةِ بِإِضَافَةِ فِدْيَةٍ وَهِيَ لِلنَّبِيَّانِ وَقِيلَ لَا غَيْرَ مُقَدَّرَةٌ وَكَانُوا مُخْتَرِينَ فِي صَنْدَرِ الْإِسْلَامِ بَيْنَ الصَّوْمِ وَالْفِدْيَةِ ثُمَّ لَبِخَ بِتَغْيِيرِ الصَّوْمِ بِقَوْلِهِ مَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ قَالَ بَنِي عَبَّاسٍ إِلَّا الْغَابِلَ وَالْمَرْجِعَ إِذَا أَفْطَرْنَا خَوْفًا عَلَى الْوَلَدِ فَإِنَّهَا بَاقِيَةٌ بَلَا نَسْخَ فِي حَقِّهِمَا { فَمَن تَعَلَّوْا غَيْرًا } بِالزَّيَادَةِ عَلَى الْقَدْرِ الْمَذْكُورِ فِي الْفِدْيَةِ { فَبُؤًا } أَيَّ التَّطَوُّعِ { غَيْرُ لَهُ وَأَن تَصُومُوا } مُتَّبَعًا خَبَرَهُ { غَيْرُ لَكُمْ } وَمِنَ الْإِفْطَارِ وَالْفِدْيَةِ { إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ } اللَّهُ خَيْرٌ لَّكُمْ فَاذْعَبُوا بِذَلِكَ الْأَيَّامِ { تَهْمُرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ } مِن اللَّحْزِ الْمَحْفُوظِ إِلَى الشَّهْرِ الدُّنْيَا فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنْهُ { هُدًى } خَالٍ هَادِيًا مِنَ الصَّلَاةِ { لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ } آيَاتٍ وَاضِحَاتٍ { مِن الْهُدَى } بِمَا يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ مِنَ الْأَحْكَامِ { وَ } مِن { الْفُرْقَانِ } بِمَا يَفْرُقُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ { فَمَن شَهِدَ } خَضَرَ { مِنْكُمُ الشَّهْرُ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ } تَقْلَمُ بِغَلِّهِ وَكَثُرَ تَبْلَا بِتَوْفَعِهِ مِنْ شَهْدِ { يُؤِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيَمِينَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ } وَلِذَا آتَاكُمْ لَكُمْ الْفِطْرَ فِي الْمَرَضِ وَالشَّرِّ لِيَكُونَ ذَلِكَ فِي مَعْنَى الْعِلَّةِ أَيْضًا لِلْأَمْرِ بِالصَّوْمِ غُطِفَ عَلَيْهِ { وَتَكْلَمُوا } بِالْخَفِيفِ وَالشَّدِيدِ { الْعِدَّةُ } أَيَّ عِدَّةِ صَوْمٍ رَمَضَانَ { وَتَكْلَمُوا اللَّهَ } عِنْدَ احْتِمَالِهَا { عَلَى مَا هَذَا أَكْمَرُ } أَرْضَكُمْ لِمَعَالِمِ دِيهِ { وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ } اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ وَسَأَلَ جَمَاعَةُ الشَّيْخِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرَبَ رَتْنَا فَنُتَاجِهِ أَمْ تَعِيدَ فَنُتَادِيهِ فَنَزَلَ { وَإِذْ سَأَلْتُ عِيَاضِي عَنِّي قَالُوا قَرِيبٌ } مِنْهُمْ يَعْلَمِي فَاغْبِرْهُمْ بِذَلِكَ

{أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَا} يَا نَارِيهٖ مَا سَأَلَ {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} دُعَائِي بِالطَّاعَةِ {وَلْيُؤْمِنُوا} يَدَاوُمُوا عَلَيَّ
الْإِيمَانِ {يَلْعَلَّهُمْ يُرْشِدُونَ} يَهْتَدُونَ

ترجمہ: اے ایمان والو! یہ تاسو باندی داسی روزہ ساتل فرض کرے شوی دی خنکہ چي تاسو نہ وړاندې امتونو باندې فرض کرې شوې وې دې دپاره چي تاسو دگناه نه بچ شئې بیشکه روزہ شہوت ختمه وی چي د معصیت سرچشمه ده (اَنَامًا) حَيَاَمًا د وجې نه یا تَصَوُّمُوا مقدر د وجې نه منصوب دی چي د شمیر یوڅو ورځي دی د کوم شمیر چي معلوم دې او هغه د رمضان روژې دی لکه چي ډیر زر به راشي د رمضان د میاشت روژې په مکلفینو باندې د سهولت دپاره کمې گرځولې شوی دی نو په تاسو کښې چي شوک د رمضان د میاشت په راتلو سره بیمار یا مسافرو یی یعنی د سفر قصر د مسافت مسافرو یی او په دواړو صورتونو کښې هغه ته د روژې د وجې نه مشقت او چټول وی نو هغه روزہ ماتولې شی په هغه باندې د پریخودې شوو روژو د شمیر برابر روژې په نورو ورځو کښې دغه شمیر پوره کول لازم دی. چي د هغې په بدله کښې روژې اوساتی او کوم خلق چي د ډیر بوداوالی د وجې نه یا د داسې بیمارۍ د وجې نه د صحت یاب کیدو امید نه لری هغوی دې روژہ نه ساتی په هغوی باندې فدیہ واجب ده. (او) هغه د یو مسکین خوراک دې یعنی په دومره اندازه چي د یوې روژې خوراک وی او هغه په اندازه د یو مډ دې د روزمره عام د ښار خوراک نه او په یو قرات کښې د فدیہ اضافت سره دې اودا اضافت بیانیه دې او وئیلې شوی دی چي لا مقدر نه دې او د اسلام په شروع کښې روژہ او فدیہ کښې اختیاروو بیا د الله تعالی قول ﴿فَمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ فَلْيَصُمْهُ﴾ په ذریعه اختیار منسوخ کرې شو. حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما فرمائیلی دی د حامله او مرضعه (پنۍ ورکونکې ښځه) اختیار منسوخ نه دې خو چي دخپل بچی باره کښې د نقصان اندیښنه وی د څه د وجې نه چي فدیہ د دې دواړو په حق کښې بغیر نسخ باقی وی. بیا چي کوم سړي د فدیہ په مقدار مذکور کښې په خپله خوښه اضافه او کړی نودا پخپله خوشی باندې اضافه کول د ده دپاره بهتری دی. اوستاسو روژہ ساتل د افطار او فدیہ نه ستاسو دپاره بهتر ده. اِنْ تَصُومُوا مَبْتَدَاءُ او غَيْرَ لَكُمْ دَدې خبر دې. که چرې تاسو گنځۍ چي روژہ ساتل ستاسو دپاره بهتری نو تاسو د دغه ورځو روژې اوساتۍ. د رمضان میاشت هغه میاشت ده په کومه کښې چي د لوح محفوظ نه د دنیا د آسمان طرف ته په لیلۃ القدر کښې قرآن نازل کړې شو حال دادې چي هغه د خلقو دپاره د گمراهۍ نه هدایت کونکې دې او د هدایت ښکاره نښې دی چي د حق یعنی احکامو طرف ته لار خودنه کوی او د حق اوباطل په مینځ کښې فرق کوی نو په تاسو کښې چي کوم سړي هم د رمضان میاشت کښې وی نو هغه له روژہ ساتل پکار دی او کوم سړي چي بیمار یا مسافرو یی نو په نورو ورځو کښې دې

شمیر پورہ کری۔ دَہی پہ شان حکم وړاندې هم تیر شوې دې اود احکم مکرر راوړلې شوې دې چې د فَمَنْ شَهِدَ عَمُومَ نَه (حکم قضا) دَمَسُوخَ کیدو و هم نه وی. الله تعالی تاسو سره نرمی معامله کول غواړی د سَخْتَمی نه خکه په حالت د بیمارۍ اوسفر کښې افطار مباح اوگرځولو. اَوْ یُرِیدُ اللّٰهُ اَلْخَ هَم د روژې امر (یعنی فَلِیَضْمُهُ) د علت معنی کښې کیدو و چې نه د وَلِیَکِیْلُوا اَلْخَ په بُرْئُ اللّٰهُ اَلْخَ عطف کړې شوې دې. وَلِیَکِیْلُوا اَلْخَ تخفیف او تشدید سره، اودې دپاره چې تاسو د رمضان روژو شمیر پورہ کړی اود روژو د پوره کولونه پس په دې خبره باندې چې هغه تاسو ته هدایت درکړې (یعنی) د خپل دین د احکامو طرفته لار خوند فرمائیلې. د الله تعالی لوی بیانونی دې دپاره چې تاسو په دې هدایت باندې د الله تعالی شکر ادا کړئ اوڅه خلقو د الله تعالی د نبی ﷺ نه سوال اوکړو چې زمونږ پروردگار نیزدې دې چې هغه سره پټې خبرې اوکړو یا لرې دې چې هغه ته په زوره آواز اوکړو نو آیت نازل شو چې کله زما بندیگان زما باره کښې سوال کوی (نوواقعہ داده) چې زه هغوی سره زما د علم په اعتبار بیشکه نیزدې یم ته هغوی ته داخبره اوښایه چې د هر دعا کوونکی دعا د هغه مطلوب عطا کولو سره قبولو په دې وجه خلقو ته هم پکاردی چې اطاعت کولو سره زما خبره اومنی اوپه ما باندې ایمان ولری (یعنی) په ایمان باندې قائم اود اتم پاتې شی دې دپاره چې نیغه لار اومومی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: الصَّيَّامُ (ن) صَوْمًا وَصِيَامًا لغت کښې مطلقاً منع کیدل، د شریعت په اصطلاح کښې د خوراک څښاک اوجماع نه د روژې په نیت سره د صبح صادق نه د نمر د ویدو پورې.

قوله: د مِّنَ الْأُمَمِ اِضَافَه اَللَّيْنِ مِّنْ قَبْلِكُمْ عموم ښکاره کولو دپاره اودهغه خلقو تردید دې چې اَللَّيْنِ مِّنْ قَبْلِكُمْ نه نصاریٰ مراد اخلی. الصَّيَّامُ مصدر دې په معنی روژه ساتل.

قوله: اَلْعَصَا اِضَافَه کولو سره اشاره اوکړه چې د تَقْوٰی نه لغوی معنی مراد ده او اَلْعَصَا دَہی مفعول به دې.

قوله: نَصَبَ بِالصَّيَّامِ اَوْ صَوْمًا مُّقَدَّرًا، د تقدیر نه د اَنَامًا منصوب کیدو دواړو صورتونو طرف ته اشاره ده یوخودا دی چې اَنَامًا، الصَّيَّامُ مذکور د وچې نه منصوب دې. مگر په دې باندې دا اعتراض دې چې د عامل او معمول په مینځ کښې کما کیت علی الذین من قبلم فصل بالاچنی دې لهذا الصَّيَّامُ عامل کیدې نه شی. دَہی جواب دادې چې علامه رضی ﷺ و نیلی دی که چېرې معمول ظرف وی نود فصل بالاچنی باوجود عمل صحیح دې او دویم صورت دادې چې صَوْمًا مقدر او منلې شی په دې صورت کښې هیڅ اشکال نشته.

قوله: اِی قَلَائِلَ، د معدودات تفسیر قَلَائِلَ سره کولو کښې اشاره اوکړه چې معدودات نه

په دې باندې وِئَتَكِلُوا الْعِدَّةَ عطف دې اودا جمله انشائيه ده او دَ جملې انشائيه په جمله خبريه باندې عطف صحيح نه دې.

جواب: دَ جواب حاصل دادې چې معطوف عليه يعنى يُرِيدُ اللَّهُ لَكُمْ الْهُنَّ اَلْعِدَّةَ عطف په معنى كنبې دې او وِئَتَكِلُوا هم دَ عطف په معنى كنبې دې لهذا دَ عطف په عطف باندې عطف صحيح دې.

قوله: وَتَكِلُوا اللَّهَ عَلَى مَا هُمْ بِالقضاء عطف ثالثه دې.

[اياتونه: ۱۸۷-۱۸۸]

{أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّثْتُ} بِمَعْنَى الْإِفْثَاءِ {إِلَى نَسَائِكُمْ} بِالْجَمْعِ نَزَلَ نَشْأَ لِمَا كَانَ فِي صَنْعِ الْإِسْلَامِ عَلَى تَخْوِيعِهِ وَتَحْرِيمِ الْأَكْلِ وَالشَّرْبِ بَعْدَ الْغِيَاءِ {هَنْ لِيَّاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَّاسٌ هَنْ} كِتَابَةٌ عَنْ تَعَاهُيْمَا أَوْ اخْتِجَاجٍ كُلُّ مِنْهُمَا إِلَى صَاحِبِهِ {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ} تَخُونُونَ {أَنْفُسَكُمْ} بِالْجَمْعِ لَيْلَةُ الصِّيَامِ وَقَعَ ذَلِكَ لِفَعْمَزٍ وَغَيْرِهِ وَاعْتَدُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {فَتَابَ عَلَيْكُمْ} قَبْلَ تَوْبَتِكُمْ {وَعَفَا عَنْكُمْ قَالًا} إِذْ أَجَلَ لَكُمْ {بِأَيْسُوهُنَّ} جَائِعُوهُنَّ {وَأَبْتَعُوا} أَطْلَبُوا {مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} أَيْ أَبْتَعَا مِنَ الْجَمَاعِ أَوْ فَتَرَهُ مِنَ الْوَلَدِ {وَكُلُّوا وَأَشْرَبُوا} اللَّيْلُ كُلُّهَا {حَتَّى يَبْتَيَّنَ} يَنْظُرُ {لَكُمْ الْحَقِيطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَقِيطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْقَجْرِ} أَيْ الصَّادِقُ بَيِّنٌ بِالْخَطِيطِ الْأَبْيَضِ وَبَيِّنٌ الْأَسْوَدُ مَخْلُوفٌ أَيْ مِنَ اللَّيْلِ شَيْءٌ مَا يَتَّبِعُ مِنَ الْبَيَاضِ وَمَا يَنْتَفِذُ مَعَهُ مِنَ الْقَبْشِ بِخَطِيطَيْنِ أَبْيَضٍ وَأَسْوَدٍ فِي الْإِمْتِدَادِ {ثُمَّ أَتَمَّ الصِّيَامَ} مِنَ الْقَجْرِ {إِلَى اللَّيْلِ} أَيْ إِلَى دُخُولِهِ بِغُرُوبِ الشَّمْسِ {وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ} أَيْ بَسَاءَكُمْ {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ} مُقِيمُونَ بَيْنَهُ الْعِزَّكَافِ {فِي الْمَسَاجِدِ} مُتَعَلِّقُونَ بِمَا فَكَوْنُ لَهَا لَمَنْ كَانَ يَخْرُجُ وَهَلْ مُتَعَبِّكُفٍ فَيُجَامِعُ امْرَأَتَهُ وَيَتَوَدَّ {تِلْكَ} الْأَحْكَامُ الْمَذْكُورَةُ {حُدُودُ اللَّهِ} حَتْمًا لِيَمَادِيهِ لِيَقِفُوا عِنْدَهَا {فَلَا تَقْرُبُوهَا} أَبْلَغُ مِنْ لَا تَقْتَرُبُوهَا الْمَنْعَرُ بِهِ فِي آيَةِ أُخْرَى {كَذَلِكَ} كَمَا بَيَّنَّ لَكُمْ مَا ذَكَرَ {يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} مُخَافَتُهُ {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ} أَيْ بِأَكْلِ بَعْضِكُمْ مَالِ بَعْضٍ {بِالْبَاطِلِ} الْخِيَارُ شَرْعًا كَالشَّرْقَةِ وَالْقَضَبِ {وَأَ لَا تَذَلُّوا} تَذَلُّوا {هَآ} أَيْ بِخُكُومَتِهَا أَوْ بِالْأَفْوَالِ رِشْوَةً {إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا} بِالشَّحَاكِمِ {قَرِيبًا} طَائِفَةً {مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ} مُتَلَبِّسِينَ {بِالْأَلْوَامِ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} أَنْتُمْ مُنْطَلِقُونَ

ترجمه: او حلال کړې شوې دې ستاسو دپاره د روزې په شپو کنبې ستاسو ښخوسره د جماع په توګه بې حجابې کیدل دا حکم په شروع د اسلام کنبې د ښخوسره جماع اود ماسخوتن نه پس دخوراک څښاک حرمت منسوخ کولو دپاره نازل شو. هغوی ستاسو لباس دې او تاسو دهغوی لباس. دا کنایه ده په خپل مینځ کنبې معانقه نه یا د یو بل حاجتمند کیدو سره، الله تعالی ته معلومه ده چې تاسو د روزې په شپه جماع کولو سره هم خپل ځان سره خیانت کوئ. دا واقعہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ وغیره او ددوی نه علاوه نوروته پېښه شوې وه او هغه خلقو دَ

حضور پاك نه معذرت غوښتي وو نو هغه ستاسو توبه قبوله كړه او تاسو ئي معاف كړئ نو اوس چې ستاسو د پاره حلال كړې شوي دي نو هغوی سره مباشرت كولې شئ او هغه (اولاد) طلب كولې شئ كوم چې ستاسو د پاره الله تعالى مقدر كړې دې يعنې جماع ئي جائز كړه يا ولد مقدر طلب كول ئي جائز كړل او د شېبې په هره حصه كښې خورپاك څښاك كولې شئ تر هغه وخته پورې چې د سحر يعنې صبح صادق سپين مزي د تور مزي نه جدا شئ (وَمِنَ اللَّيْلِ) د الخيط الايض بيان دې او د اسود بيان محذوف دې (او هغه من الليل دې) ښكاره كيدونكې سپينوالي او هغه تياره كومه چې دې سره تړلې وي د سپين او تور دوو مزو سره په اوږدوالي كښې تشبيه وركړې ده. بيا د صبح صادق نه تر شېبې پورې روژه پوره كړئ يعنې د نمر د وييدو سره د شېبې داخليدو پورې، او خپلو بيبيانو سره مباشرت مه كوئې كوم وخت چې تاسو د اعتكاف په نيت سره په جماتونو كښې مقيم يئې في المساجد د عاكفون سره متعلق دې دا ممانعت دهغه سړي د پاره دې چې (جماعت كښې) معتكف كيدو د وجې نه د جماعت نه وتلې وي او خپلې بې بې سره كور والې كولو نه پس بيا راغلې وي. دا مذكوره احكام د الله تعالى حدود دي كوم چې الله تعالى دخپلو بنديگانو د پاره مقرر فرمائيلې دي. له همدې نه نيزدې كېږي هم مه. دا تعبير د لاتعدوها نه زيات بليغ دې. كوم چې په دويم آيت كښې تعبير كړې شوي دې بالكل هم دغه شان چې ستاسو د پاره مذكوره (احكام) بيان كړې شو. الله تعالى خپل آياتونه دخپلو د پاره بيانوي چې د حرام كړې شوي څيزونو نه بچ شئ او تاسو خلق د يو بل مال په ناحقه طريقه سره مخ خورئ يعنې باطل طريقه باندې د يو بل مال مخ خورئ يعنې په هغه طريقه چې شرعاً حرام وي مثلاً غلا غصب وغيره او مخ رسوئ مال يعنې مالي خصومت حكامو له يعنې مالي جگړې حاكمانوله مخ رسوئ يا مال د رشوت په توگه حكام ته مخ رسوئ دې د پاره چې او خورئ تاسو مراقبه الي الاحكام كولوسره دخپلو مال يوه حصه په گناه سره ككړ كول سره ددې چې تاسو پوهيږئ چې تاسو په ناحقه يئې.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: أَجَلٌ لَّكُمْ لَيْلَةُ الْيَتَامَى وَالرُّكْتُ، الرُّكْتُ هغه خبرې اترې كومې چې د ښځې او سړي په مينځ كښې د جماع په وخت كېږي او بل وخت ناخوښه كولې شي. د ركت او د جماع په مينځ كښې عموماً د لزوم كيدود وجې نه ركت ونيوسره جماع مراد اخستې ده. (اعراب القرآن رَكْتُ رَكْتُ (ن) رَكْتُ فحش خبرې كول.

سوال: د ركت صله ئي يا بيا راځي دلته الى استعمال شوي دي؟

جواب: ركت چونكه د انشاء په معنى د مشتمل دې لهذا صله الى راوړل صحيح دى لكه چې مفسر علام دې ته اشاره كړې ده.

قوله: لَيْلَةُ الْقِيَامِ ظَاهِرُ خَوْفِهِمْ دَغْدَغُهُ دِه چې لَيْلَةُ دَاجِلْ دَ وَجِي نه منصوب دې لکه چې ډيرو مفسرينو هم دا وئيلي دي مگر په دې صورت کښې دا شبه کيږي چې حلت خودغه وخت نه وړاندې ثابت وو. ددې ترکيب نه معلومېږي چې حلت هم دغه وخت اوشو.

سوال: الرَفْثُ کوم چې بعد کښې مذکور دې هغه دَ لَيْلَةُ ناصب کيدې شی؟

جواب: الرَفْثُ چونکه مصدر عامل ضعیف دې کوم چې په خپل ماقبل کښې عمل نه شي کولې په دې وجه هغه عامل نه دې لهذا بهتر هم دغه ده چې دَ لَيْلَةُ عامل محذوف اومنلې شی تقدیري عبارت به داسې شی اَنْ تَرْفُثُوا لَيْلَةَ الْقِيَامِ

قوله: تَخْتَانُونَ، دَ تَخْتَانُونَ تفسیر په تخونون سره کول دَ یواشکال جواب دې.

اشکال: تَخْتَانُونَ دَ باب افتعال نه دې کوم چې لازم وی حالانکه دلته دَ انفسکم طرف ته متعدی دې.

جواب: مفسر علام تَخْتَانُونَ تفسیر په تخونون سره کولو سره هم ددې اشکال جواب ورکړې دې دَ جواب ماحصل دادې چې افتعال دمجرد په معنی کښې دې او باب افتعال دکثرت خیانت دَ ښکاره کولو دپاره اختیار کړې شوې دې

قوله: وَكُلُوا وَاشْرَبُوا ددې عطف په بَأَيُّوهُنَّ باندې دې.

قوله: الْعَبَسَ دَ شَيْنِ اوباء فتحه سره په معنی دَ غلبِ بَقِيَةِ اللَّيْلِ يا دَ آخِرَى شَيْبِ تياره.

قوله: اِلَى دُخُولِهِ بِغُرُوبِ الشَّمْسِ دې کښې اشاره ده چې غایت په مغیبا کښې داخل نه دې.

قوله: حَيَّةٌ مَا يَبْدُوْنَ مِنَ الْبَيَاضِ وَمَا يَمْتَدُّ مَعَهُ ددې عبارت داضافه کول مقصد دَ یواشکال جواب دې.

اشکال: دادې چې صبح صادق ته په خط: الابيض سره تشبیه ورکړې شوې ده حالانکه دا تشبیه صبح کاذب سره زیاته مشابه ده ځکه چې هغه دَ مزی په شکل کښې عموداً ممتد کيږي نه چې صبح صادق. صبح صادق خو عرضاً خور شوې وی په مذکوره عبارت سره ددې اعتراض جواب ورکړې شوې دې.

جواب: خلاصه داده چې صبح صادق کله په شروع کښې ښکاره شی نو دَ هغې پورتننې غاړه دَ خط: ابيض په شان کيږي معلومه شوه چې تشبیه په شروع کښې ښکاره کيدونکې غاړې سره ده نه چې مینځ یا آخر سره. فافهم.

قوله: فَلَا تُقْرَبُوهَا اِهْلُمْ مِنْ لَا تَعْتَدُوْهَا، هُوَ اِهْلُهُمُ سره دَ دوو اشکالو جواب ورکول مقصود دی.

① **دویم انکال:** کومو احکاموتہ چې د نيزدې نه تللو حکم ورکولې شی په هغې کښې بعضې واجب دی او بعضې مباح او بعضې حرام نو ددې ټولو دپاره دا وئيل چې دې ته نيزدې هم مه ځنګه صحيح کيدې شی؟

② **دویم انکال:** په دویم آيت کښې وارد شوی دی ﴿يَلْكَ خُدُوذَاللّٰهُوَفَلَا تَعْتَدُوْهَا﴾ مطلب دادې چې دا د الله تعالى حدود او احکام دی ددې نه مه وړاندې کيږئ (تجاوز مه کوئ) ددې دواړو آياتونو په مفهوم کښې تضاد دې لهدا د جمع او توفيق به څه صورت وی؟

③ **دویم انکال جواب:** د الله تعالى احکام ته ئی په دې حدودو سره تشبیه ورکړې ده چې د حق او باطل په مینځ کښې حاجز دی. څوک چې په دې احکامو عمل کونکې وی هغه به د حق ادا کونکې وی او څوک چې ددې مخالفت کوی هغه به په باطل کښې واقع وی. لهدا دې ته د نيزدې تللو نه ئی منع او فرمائيله دې دپاره چې باطل له نيزدې لار نه شی لکه چې قربان حدود نه نهی، د قرب باطل نه نهی ده.

④ **دویم انکال جواب:** فَلَا تَقْرَبُوْهَا اَوْ لَا تَقْرَبُوْهَا دواړو مقصد باطل ته د نيزدې کيدونه منع کول دی. په لَا تَقْرَبُوْهَا کښې په صراحت سره منع کړې شوې ده او فَلَا تَقْرَبُوْهَا کښې د کنایه په توګه منع کړې شوې ده. او قاعده مشهوره ده چې الکناية ابلغ من التصريح.

قوله: اِی لایاکل بعضکم مال بعض ددې عبارت د اضافه مقصد یوه شبه لري کول دی. **ضیه:** وَلَا تَاْكُلُوْا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ نه معلومیږي چې څوک دې خپل مال په باطل طریقه سره نه خوری حالانکه ددې څه مفهوم نشته.

جواب: دا تقسیم د جمع علی الجمع د قبیل نه نه دې لکه چې لِرْکَبُوْا دواکرم یعنی په تاسو کښې دې هریو په خپل اس باندې سور شی بلکه دا د لِرْکَبُوْا اَلْاَنْفُسَکُمْ د قبیل نه دې. یعنی په خپل مینځ کښې په یو بل عیب مه لګوئ لکه چې د بَيْنَكُمْ د لفظ نه هم ددې معنی تائید کیږي.

قوله: وَلَا تَدْخُلُوْا اِیْهَا، لا مقدر منلوسره اشاره اوکړه چې ددې عطف لا تَاْكُلُوْا باندې دې. لهدا لکه څنګه چې لا تَاْكُلُوْا مجزوم بالجازم دې دغه شان دَلُوْا اِیْهَا هم مجزوم بالجازم دې. فرق دادې چې دلته جازم مقدر دې او هلته ظاهر دی تدلوا، اِدْلَاء نه ماخو دې. اِدْلَاء معنی د رښی په ذریعه په کوهی کښې ډولچې زورندول، اوس د وسیلې او ذریعې د معنی دپاره مستعار اخستې شوې دې یعنی حکام له مالی خصوصات اوږل په جائز طریقه سره د نورو د مال خوړلو ذریعه مه جوړوئ او بالاموال رشوة داددې خبرې طرف ته اشاره ده چې د مال نه مالی رشوت مراد دې.

[ایاتونه: ۱۸۸-۱۹۴]

{يَسْأَلُونَكَ} يَا مُحَمَّد {عَنِ الْآيَةِ} جنع هلال لم تَبْدُو ذَقِيقَةً ثُمَّ تَزِيدُ حَتَّى نَفْثَلِي لُورًا ثُمَّ نَعُودُ كَمَا
 بَدَتْ وَلَا تَكُونُ عَلَيَّ خَالَةً وَاجِدَةً كَالْمُنْشَبِ {قُلْ} لَهُمْ {هِيَ مَوَاقِيتُ} جنع مِيقَاتُ {لِلنَّاسِ} يَقْتُلُونَ
 بِهَا أَوْقَاتَ زَرْعِهِمْ وَمَنَاجِرِهِمْ وَعِدَدَ بَسَاتِنِهِمْ وَصِبَا مِهِمْ وَافْطَارِهِمْ {وَالْحَجَرِ} غُطِفَ عَلَى النَّاسِ أَنِّي يَنْفَعُ بِهَا
 وَقْتَهُ فَلَوْ اسْتَمَرَّتْ عَلَيَّ خَالَةٌ لَمْ يَغْرِفْ ذَلِكَ {وَلَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} فِي الْإِخْرَامِ بَازٍ
 تَنْفُتُوا فِيهَا نَفْبًا تَدْخُلُونَ مِنْهُ وَتَخْرُجُونَ وَتَشْرِكُوا الْبَابَ وَكَانُوا يَقُولُونَ ذَلِكَ وَزَرْعُونَهُ بَرًّا {وَلَكِنَّ الْبِرَّ} أَنِّي إِذَا
 الْبَرُّ {مَنْ اتَّقَى} اللَّهُ بِزَكِّ مُخَالَفَتِهِ {وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَيْوَابِهَا} فِي الْإِخْرَامِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ}
 تَعُودُونَ وَلَمَّا صَدَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ النَّبِيِّ عَامَ الْخُدَيْيَةِ وَصَالِحَ الْكُفَّارِ عَلَى أَنِّي يَعُودُ الْعَامَ الْقَابِلَ
 وَيَخْلُو لَهُ مَكَّةَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَتَجْهَزُ لِمَغْرَةِ الْقَضَاءِ وَخَافُوا أَنِّي لَا تَقْبِي فَرَسِي وَيُقَاتِلُونَهُمْ وَكَرِهَ الْمُسْلِمُونَ قِيَامَهُ
 فِي الْحَرَمِ وَالْإِخْرَامِ وَالشَّهْرِ الْحَرَامِ نَزَلَ {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَنِّي لِإِعْلَاءِ دِينِهِ {الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ}
 الْكُفَّارَ {وَلَا تَعْتَدُوا} عَلَيْهِمْ بِالْإِنْبَاءِ بِالْقِتَالِ {إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} {الْمُتَجَاوِزِينَ} مَا خَدَّ لَهُمْ وَقَدْ
 خَشَوْهُ بِآيَةِ بَرَاءَةٍ أَوْ يَقُولِهِ {وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفُوهُمْ} وَجَدْتُمُوهُمْ {وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ}
 أَنِّي مِنْ مَكَّةَ وَقَدْ فَعَلَ بِهِمْ ذَلِكَ عَامَ الْفَتْحِ {وَالْفِتْنَةُ} الشَّرْكَ مِنْهُمْ {أَشَدُّ} أَعْظَمُ {مِنَ الْقَتْلِ} لَهُمْ فِي
 الْخَرَمِ أَوْ الْإِخْرَامِ الَّذِي اسْتَعَفَضْتُمُوهُ {وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} أَنِّي فِي الْخَرَمِ {حَتَّى يَقَاتِلُوكُمْ}
 فِيهِ {فَأَقْتُلُوهُمْ} فِيهِ وَفِي قِرَاءَةِ بَلَا أَلِفٍ فِي الْأَفْعَالِ الثَّلَاثَةِ {كَذَلِكَ} الْقَتْلُ وَالْإِخْرَامُ {إِذَا
 الْكَافِرِينَ} {فَإِنْ اتَّبَعُوا} غَنَ الْكُفْرَ وَاسْلَمُوا {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لَهُمْ {رَحِيمٌ} بِهِمْ {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا
 تَكُونَ} تَوْجِدَ {فِتْنَةً} بِيْزِكَ {وَيَكُونَ الدِّينُ} الْإِسْلَامَ {لِلَّهِ} وَخَدَهُ لَا يُعْتَدِ سِوَاهُ {فَإِنْ اتَّبَعُوا} غَنَ
 الشَّرْكَ فَلَا تَعْتَدُوا عَلَيْهِمْ ذَلِكَ عَلَى هَذَا {فَلَا عُدْوَانَ} اغْتِيَاءَ بِقَتْلِ أَوْ غَيْرِهِ {إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} وَمَنْ
 انْتَهَى فَلَئِنْ بَطَّالِمِ فَلَا غَدْوَانَ عَلَيْهِ {الشَّهْرُ الْحَرَامُ} الْمَحْرَمُ مُقَابِلُ {بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} كُلَّمَا قَاتَلْتُمْ فِيهِ
 قَاتَلْتُمُوهُ فِي بَيْتِهِ رَدًّا لِاسْتِغْلَامِ الْمُسْلِمِينَ ذَلِكَ {وَالْحُرْمَاتُ} جنع حُرْمَةٌ مَا يَجِبُ إِخْرَامُهُ {قِصَاصٌ} أَنِّي
 يَقْتَصِرُ بِبَيْتِهَا إِذَا انْتَهَكْتَ {فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} بِالْقِتَالِ فِي الْخَرَمِ أَوْ الْإِخْرَامِ أَوْ الشَّهْرِ الْحَرَامِ
 {فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} سَنِي مُقَابَلَتِهِ اغْتِيَاءَ بِشَهْرِهَا بِالْمُقَابِلِ بِهِ فِي الصُّورَةِ {وَاتَّقُوا
 اللَّهَ} فِي الْإِنْقِصَارِ وَتَرَكَ الْإِغْيَاءَ {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} بِالْعَوْنِ وَالنَّصْرِ

ترجمہ: اے محمد ﷺ تانہ د سپورمئی د حالتونو بارہ کنبی سوال کوی چې دا نرنی ولی
 ښکاره کیږي؟ یعنې چې کله ښکاره کیږي نو نرنی وی بیا غتیږي تردې چې پرق روښانه
 شي. بیا د خپل مخکیني حالت طرف ته راگرځي یعنې کمیدل شروع کوي او هم هغه
 شان کیږي لکه چې د شروع راښکاره کیدو په وخت وه او د نمر په شان په یو حالت باندې
 نه پاتې کیږي. ته هغوی ته اووایه چې دا د خلقو د وختونو د معلومولو د پاره دریمدهه مواقیت د

میقات جمع دہ یعنی خلقِ دَدی پہ ذریعہٴ فصل او تجارت و ختنہ معلوموی او دَ خیلو بنحو عدت او خیلِ روزی (درمضان) او افطار (دَ شوال) و ختنہ معلوموی او دَ حج دَ پارہ (دَ پیرندگلو دَ وخت آلہ دہ) دَدی عطف پہ الناس باندی دَی یعنی دَ سپردمنی یہ ذریعہٴ حج وخت معلوموی کہ چرے (سپردمنی) پہ یوحالت پاتی کیدہ نو دا خبری نہ شوی معلومیدی او دَ احرام پہ حالت کنسے دَ کورونو شانہ راتلل خہ نیکی نہ دہ چہ تاسو دَ کورونو پہ (دیوالونو) کنسے کنہر او کُرنی او تاسو پہ دغہ کنہر کنسے داخلیپنی او راؤخی او دَ دروازو نہ (راوتل) پیریڈنی (مشرکین عرب) بہ داسی کول او دا بہ نی نیکی گنہر بلکہ نیکی یعنی نیک ہفہ دَی چہ دَ اللہ تعالیٰ مخالفت ترک کری دَ اللہ تعالیٰ نہ اوویریپی۔ پہ حالت دَ احرام کنسے ہم بغیر دَ احرام پہ شان دَ کورو پہ دروازو کنسے راتلل کوئی او دَ اللہ تعالیٰ نہ ویریپی دَی دَ پارہ چہ تاسو کامیاب شئی او کلہ چہ رسول اللہ ﷺ دَ حدیبیہ پہ کال دَ بیت اللہ نہ منع کری شو او کافرانو پہ دَی خبرہ باندی صلح او کرہ (چہ) حضور پاک ﷺ بہ راتلونکی کال کنسے راخی او ہفہ (مشرکان) بہ دَ دریو ورخو دَ پارہ مکہ خالی کوی او حضور پاک دَ عمرۃ القضاء دَ پارہ تیاری شروع کرہ او مسلمانانوتہ دَدی خبری ویرہ وہ چہ (چرتہ داسی نہ وی قریش دَ خیل و وعدی) پابندی اونہ کری اوسلمانانوسرہ جنگ او کری او مسلمانان ہغوی سرہ پہ حرم کنسے او (حالت) دَ احرام کنسے او پہ میاشت دَ حرام کنسے جنگ کول ناخوبیہ کری۔ او جنگ کوئی دَ اللہ تعالیٰ پہ لار کنسے ہفہ کافرانو سرہ شوک چہ تاسو سرہ قتال کوی دَ ہغوی دَ دین دَ اوچتوالی دَ پارہ او دَ جنگ شروع کولوسرہ پہ ہغوی باندی ظلم مہ کوئی بیشکہ اللہ تعالیٰ دَ مقروح نہ تجاوز کونکی نہ خوبوی اودا حکم دَ سورت براءت آیت یا دَ اللہ تعالیٰ دَ قول ﴿وَأَقْتُلُوهُمْ حَتَّى تَقْتُلُوهُمْ﴾ سرہ منسوخ دَی یعنی چرتہ چہ تاسو ہغوی اوویشی ہم ہلتہ شی قتل کری او ہغوی اوباسی دَ کوم حائی نہ چہ ہغوی تاسو ویستلی وشی یعنی دَ مکہ نہ۔ اودَ مکہ دَ فتح پہ وخت ہغوی سرہ ہم دغہ شان او کری شو۔ او قتنہ یعنی شرک دَ ہغوی دَ قتل نہ زیات سخت دَی ہغوی پہ حرم کنسے دَ احرام پہ حالت کنسے دَ قتل کولونہ کوم چہ تاسو عظیم گنہی او مسجد حرام کنسے یعنی پہ حرم کنسے ہغوی سرہ جنگ مہ کوئی ترہفہ وختہ پوری چہ ہغوی تاسو سرہ پخپلہ ہلتہ جنگ اونہ کری نوکہ چرے ہغوی پہ حرم کنسے تاسو سرہ جنگ او کری نو تاسو ہم پہ حرم کنسے ہغوی سرہ جنگ او کُرنی او پہ یو قرات کنسے دریو پارہ افعال بغیر دَ الف دی۔ ہم دغہ قتل او دَ وطن نہ ویستل دَاسی کافرانو سزا دہ نوکہ ہغوی دَ کفر نہ منع شی او اسلام قبول کری نوا اللہ تعالیٰ ہغوی لرہ معاف کونکی دَی تاسو ہغوی سرہ جنگ پنی ترہفہ چہ فتنہ دَ شرک باقی پاتی نہ شی او عبادت ہم دَ یو اللہ تعالیٰ کیپی او دغہ نہ سوا دَ بل چابندگی نہ وی نوکہ ہغوی دَ شرک نہ منع شی نو پہ ہغوی باندی تاسو زیاتہی مہ کوئی پہ

ہی باندی حذف دَ جِزاءَ فَلَا عُذْرَانَ دلالت کوی نوذقتل وغیرہ پہ ذریعہ زیاتی دَ ظالماتونہ پہ علاوہ باندی جائز نہ دی اوخوک چہ منع شو ہغہ ظالم نہ دی۔ لہذا پہ ہغہ باندی زیاتی کول ہم نہ دی پکار۔ ماہ محترم عوض دی دَ ماہ محترم لہذا خنکہ چہ ہغوی تاسو سرہ پہ دی کنبی جنگ اوکرو نوتاسو ہم پہ دغہ شان میاشت کنبی ہغوی سرہ جنگ کوئی اودا دَ مسلمانانو دا میاشت دَ عظمت والا گنرلو باندی رد دی او پہ احترام کنبی برابری دہ۔ حُرْمَاتُ دَ حرمة جمع دہ معنی دَ کوم چہ احترام واجب وی اودا احترام لحاظ بہ برابری سرہ وی یعنی کہ بی حرمتی اوکری نوذہغی پہ شان بہ بدلہ اخستی شی لہذا پہ حرم کنبی یا پہ احرام کنبی یا پہ میاشت محترم کنبی دَ جنگ پہ ذریعہ کوم سرے چہ پہ تاسو باندی ظلم اوکری نوتاسو ہم پہ ہغہ باندی ہم ہغہ ہومرہ ظلم کولے شئی خومرہ چہ ہغہ پہ تاسو باندی کرے دی۔ دَ ظلم بدل تہ ظلم دَ مقابلہ پہ توگہ وٹیلے شوی دی۔ صورت دَ دغہ زیاتی دَ خپل مقابل پہ شان کیدو وچہ نہ اودا اللہ تعالیٰ تہ ویرپٹی پہ بدلہ اخستلو کنبی او دَ زیاتی پہ پریخودلو کنبی اوبہ پوہہ شئی چہ اللہ تعالیٰ دَ امداد اونصرت پہ ذریعہ پریہیزگارو سرہ دی۔

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قولہ: جَمْعٌ هَلاکٍ، اَیْلَہ، دَ ہلاک جمع دہ ہلال دَ دریمے شہے پورے سپورمنی تہ وائی۔ ہلال تہ ہلال خکے وائی چہ دَ ہلال معنی آواز اوجتول او شور کولودہ۔ نوے میاشت لیدو سرہ خلق شور کوی لکھ خنکہ چہ زمونہ طرف تہ د وروکی اختر میاشت لیدو سرہ لوئی وارہ شور کوی پہ دی وجہ ہغی تہ ہلال وائی۔

سوال: ہلال خو ہم یووی نوییاداد دی جمع ولے راورلے شوے دہ؟

جواب: یا خو دَ دیہ پارہ چہ دَ روزانہ سپورمنی دَ خپل ماقبل دَ ورخے دَ سپورمنی نہ مختلف وی نولکھ چہ ہغہ دَ سابقہ سپورمنی نہ غیردہ پہ دی وجہ مختلف سپورمنی شوے پہ کوم چہ دَ جمع اطلاق کول صحیح دی یا دَ ہرے میاشتے سپورمنی جدا وی پہ دی اعتبار سرہ ہم متعدد سپورمنی شوے لہذا دَ جمع اطلاق صحیح دی۔

سوال: یَسْتَلُوْنَكَ عَنِ الْاَیْلَہ کنبی دَ سپورمنی دَ غتیدو کمیدو دَ علت بارہ کنبی سوال کولے شی خو پہ جواب کنبی دَ دی حکمت او فائدہ بیان کرے شوے دہ؟

جواب: پہ جواب کنبی دَ سپورمنی دَ غتیدو او کمیدو علت بیانولوسرہ دی خبری طرف نہ اشارہ کول مقصود دی چہ سوال کونکی تہ دَ سپورمنی دَ غتیدو او کمیدو حقیقت یا علت معلومولوپہ خائی دَ ہغی دَ حکمتونو او فائدو بارہ کنبی سوال کول پکاروو کوم چہ دَ ہغہ دکاہ اہلاندی خہہ ۵۰، کما فی المختصر المختصر

قوله: لِمَ تَبَدُّوا حَقِيقَةً دَاوِيمٍ جواب طرف ته اشارہ دہ دَدِي جواب حاصل دادِي چي سوال ہم د سپوربشي د غتيدو او کميدو بارہ کنبي وو پہ سوال کنبي مضاف محذوف دي تقديري عبارت داسي دي سَلَوْتُكَ عَنْ حِكْمَةِ الْاَهْلِ پە دي صورت کنبي بہ جواب د سوال مطابق وي فلا اعتراض ددي جواب تائيد ددي روايت نہ ہم کيبي کوم چي ابن جرير رحمہ اللہ د ابو العالیہ نہ روايت کرې دي قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ خَلَقْتَ الْاَهْلَ، فَزَلْتَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْاَهْلِ دا روايت د سپوربشي د غتيدو او کميدو د حکمت د سوال کولو بارہ کنبي صريح دي.

قوله: جَمْعُ مِيقَاتٍ، مَوَاقِيتُ مِيقَاتٍ اسم آله جمع دہ د وخت د پيژندگلو آله.

قوله: مَتَّاجِرُهُمْ دَاوِمٌ مَّتَّجِرٌ جمع دہ مصدر دي نہ چي ظرف مکان.

قوله: عِدَّةٌ نِسَاءً يَمُرُّ عِنْدَ، دَعْدَةٌ جمع دہ.

قوله: عَطَّفَ عَلَى النَّاسِ، د مفسر علام ددي اضافه نہ مقصد د بعض خلقو دا شک لري کول دی چي د الحج عطف مَوَاقِيتُ باندې دي حالانکہ دا صحيح نہ دی ځکه چي مَوَاقِيتُ حمل اَجَلَةٍ ضمير هي باندې دي اي الْاَهْلُ مِيقَاتٍ مِيقَاتٍ کە چري د الحج عطف په مَوَاقِيتُ باندې او کرې شي نو ددي حمل بہ ہم د هي په ضمير باندې وي او تقديري عبارت بہ داسي شي الْاَهْلُ فِي الْحَجِّ، حالانکہ دا معنى صحيح نہ دہ.

قوله: د في الاحرام سوال: في الاحرام د اضافه څه فائده دہ؟

جواب: په اصل کنبي د في الاحرام د اضافه مقصد د يو سوال جواب دي.

سوال: په لَيْسَ الزُّبَّانُ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا کنبي او په ماسبق للناس کنبي په ظاهره هيڅ جوړ او ربط نشته. د جواب حاصل دادِي چي جوړ او ربط شته او هغه دا چي مَوَاقِيتُ د حج اوقات دی او د احرام په حالت کنبي د کور د شانه داخليدل د هغوی په نیز د افعال حج نہ دی لہذا ربط او تعلق ظاهر دي.

قوله: اَيُّ ذَالِيزٍ ددي بارہ کنبي سوال او جواب وړاندې تير شوې دي او گورئ.

قوله: بِأَيِّهِ الْبِرَاءَةُ وَهِيَ قَوْلُكَ السَّلَامُ الْاَكْثَرُ الْحَرَمُ (الاية)،

قوله: اَيُّ فِي الْحَرَمِ، د عِنْدَ الْمُشْجِدِ الْحَرَمِ تفسير په في الحوام سره کولو کنبي اشاره او کره چي جزء ونيلو سره کل يعنی مسجد حرام ونيلو سره پوره حرم مراد دي ځکه چي جنگ کول صرف په مسجد حرام کنبي ممنوع نہ دي بلکه په پوره حرم کنبي منع دي.

قوله: بِلَا الْفِي الْاَفْعَالِ الثَّلَثِ هغه درې افعال دادِي لَا تَقْتُلُوهُمْ، يَقْتُلُوْكُمْ، فَانْ قَتَلُوْكُمْ.

قوله: تَوْجُدٌ، د تَكُونُ تفسير تَوْجُدُ سره کولو کنبي اشاره او کره چي کان تامه دي.

قوله: يُبَيِّنُ مَقَابِلَتَهُ الْخَيْرَ دَ يَوْشِبُهُ جَوَابَ دَ ي.

شبه: داده چي که دَ ظالم نه دَ ظلم بدله واخستې شي نو هغې ته ظلم نه شي ونيلي هغه خود هغه حق دې حالانکه دلتہ بدله اخستل اعتداء سره تعبير کړې شوې ده.

جواب: صورت يوشان کيدو دوجي نه جزاء الاعتداء په اعتداء سره تعبير کړې شوې ده دار جزاء السيئة سيئة د قبيل نه ده.

[اياتونه: ۱۹۵-۱۹۶]

{وَأَنفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} طَاعَتُهُ بِالْجِهَادِ وَغَيْرِهِ {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ} أَيِ أَنْفُسِكُمْ وَالنَّيْءِ وَالْبَذَةِ {إِلَى التَّهْلُكَةِ} الْهَلَاكِ بِالْإِمْتِنَانِ عَنِ التَّفَقُّعِ فِي الْجِهَادِ أَوْ تَرْكِهِ لِأَنَّهُ يَقْوِي الْقُدُورَ عَلَيْكُمْ {وَأَحْسِنُوا} بِالْإِنْفَاقِ وَغَيْرِهَا {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} أَيِ يَسِيهِمْ {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} أَتَوْهُمَا بِحَقِّقِهِمَا {فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ} مُبْعِثُهُمْ عَنْ إِنْقَامِهَا بِعَدُوٍّ {فَمَا اسْتَيْسَرَ} تَيْسَّرَ {مِنْ الْهَدْيِ} عَلَيْكُمْ وَهُوَ شَاةٌ {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ} أَيِ لَا تَحْلِقُوا {حَتَّى يَسْلِمَ الْهَدْيُ} الْمَذْكُورُ {حَيْلَهُ} خَيْثُ يَجِدُ ذَبْحَهُ وَهُوَ مَكَانُ الْإِنْخِصَارِ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ فَيَذْبَحُ فِيهِ بَيْتَةَ التَّحَلُّلِ وَيُفَرِّقُ عَلَى مَسَاكِينِهِ وَيُحْلِقُ بِهِ يَخْصُلُ التَّحَلُّلُ {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ} كَقَمَلٍ وَصُدَاعٍ فَخَلِّقْ فِي الْإِخْرَامِ {فَقِدْيَةً} عَلَيْهِ {مِنْ صِيَامٍ} ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ {أَوْ صَدَقَةً} بِثَلَاثَةِ أَصْنَوعٍ مِنْ غَالِبِ قُوْتِ الْبَلَدِ عَلَى بَيْتَةِ مَسَاكِينِ {أَوْ لُكْثًا} أَيِ ذَبْحِ شَاةٍ أَوْ لِتَخْيِيرِ وَالْبَحْرِ بِهِ مَنْ خَلَقَ لِغَيْرِهِ غَلَرٌ لِأَنَّهُ أَوَّلَى بِالْكَفَّارَةِ وَكَذَلِكَ مَنْ اسْتَفْتَحَ بِغَيْرِ الْخَلْقِ كَالطَّيِّبِ وَالْبُسِّ وَاللُّغْنِ فَلَعَلَّ أَوْ غَيْرَهُ {فَإِذَا أَمِنتُمْ} الْقُدُورَ بَانَ ذَهَبَ أَوْ لَمْ يَكُنْ {فَمَنْ تَمَتَّعَ} اسْتَفْتَحَ {بِالْعُمْرَةِ} أَيِ بِسَبَبِ فَرَاغِهِ مِنْهَا بِمَحْظُورَاتِ الْإِخْرَامِ {إِلَى الْحَجِّ} أَيِ إِلَى الْإِخْرَامِ بِهِ بَانَ يَكُونُ أَخْرَمَ بِهَا فِي أَشْهُرِهِ {فَمَا اسْتَيْسَرَ} تَيْسَّرَ {مِنْ الْهَدْيِ} عَلَيْهِ وَهُوَ شَاةٌ يَذْبَحُهَا بَعْدَ الْإِخْرَامِ بِهِ وَالْأَفْضَلُ يَوْمَ التَّحْرِ {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ} الْهَدْيَ لِقِيَّتِهِ أَوْ فَقَدَ لَنَفْسِهِ {فَصِيَامًا} أَيِ فَعَلَيْهِ صِيَامٌ {ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} أَيِ فِي خَالِ الْإِخْرَامِ بِهِ فَتَجِبُ جِزْيَةُ أَنْ يُخْرَمَ قَبْلَ السَّاعِ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ وَالْأَفْضَلُ قَبْلَ السَّادِسِ لِكِرَاهَةِ صَوْمِ عَرَفَةَ وَلَا يَجُوزُ صَوْمُهَا أَيَّامَ التَّشْرِيقِ عَلَى أَصَحِّ قَوْلِي الشَّافِعِيِّ {وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ} إِلَى وَطَنِكُمْ مَكَّةَ أَوْ غَيْرِهَا وَقِيلَ إِذَا فَرَعْتُمْ مِنْ أَغْصَالِ الْحَجِّ وَفِيهِ الْبَقَاتُ عَنِ الْبَيْتَةِ {تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ} جُمْلَةً تَأْكِيدَ لِمَا قَبْلُهَا {ذَلِكَ} الْحُكْمُ الْمَذْكُورُ مِنْ وَجُوبِ الْهَدْيِ أَوْ الصِّيَامِ عَلَى مَنْ تَمَتَّعَ {لِيَمُنَّ أَهْلُهُ حَافِظِي السُّجْدِ الْحَرَامِ} بَانَ لَمْ يَكُونُوا عَلَى دُونِ مَرْحَلَتَيْنِ مِنَ الْحَرَمِ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ فَإِنْ كَانَ فَلَا ذِمَّ عَلَيْهِ وَلَا صِيَامٌ وَإِنْ تَمَتَّعَ فَقَلْبُهُ ذَلِكَ وَهُوَ أَحَدُ وَخَمَتَيْنِ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ وَالثَّانِي لَا وَالْأَهْلُ كِتَابَةُ عَنِ النَّفْسِ وَالْحَقُّ بِالْمَتَمِّعِ فِيمَا ذَكَرَ بِالسُّبَّةِ الْقَادِرَ وَهُوَ مَنْ أَخْرَمَ بِالْعُمْرَةِ وَالْحَجِّ مِمَّا أَوْ يَدْخُلُ الْحَجَّ عَلَيْهَا قَبْلَ الطَّوْفِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ} فِيمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ وَنَهَىكُمْ عَنْهُ {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} لِمَنْ خَالَفَهُ

ترجمہ: اودا اللہ تعالیٰ پہ لار کنبې خرچ کوئی (یعنی، ذہغہ پہ اطاعت کنبې چې هغه جهاد وغیرہ دی اوتاسو پہ جهاد کنبې ذخرج کولونه بخل کولوسره او جهاد پریخودلوسره خپل خان په هلاکت کنبې مه اچوئ. ځکه چې دا (بخل او ترک) به دښمن په تاسو باندې بهادر کړی. (بآیدی) کنبې باء زائده ده (دا اللہ تعالیٰ پہ لار کنبې) ذخرج وغیرہ په ذریعہ نیکی کوئی اللہ تعالیٰ نیکی کونکی خوښوی. یعنی هغوی ته اجر ورکوی او حج او عمره دا اللہ تعالیٰ دپاره پوره کوئی یعنی دواړه ذہغې ذخرجو خيال ساتلوسره ادا کوئی. پس که چرته دحج او عمرې نه (یعنی، ددې د پوره کولونه د دښمن یا هم ددې په شان بل څه خیزه ذریعہ تاسو منع کړې شئ نو چې کوم هدی (د قربانۍ څاروې) تاسو ته ملاوښی او هغه چیلئ ده او خپل سرو نه مخرجوئ یعنی خانو نه مه حلال وی تر هغه وخته پورې چې هدی مذکورہ خپل مقام ته اونه رسې چرته چې ذہغې ذبح کول جائز دی. هغه دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په نیزد احصار ځانی دې لہذا د حلالیدو په نیت سره دې هغه ځانی (هدی) ذبح کړې شی او ددغه مقام په مسکینانو باندې دې (غوښه) تقسیم کړې شی اوسر دې اوخروی. دې سره به حلت حاصل شی. مگر کوم سرې چې په تاسو کنبې مریض وی یا ذہغہ په سر کنبې څه تکلیف وی مثلاً سپرې یا د سر درد نو هغه په حالت احرام کنبې حلق کولې شی نو په هغه باندې فدیہ واجب ده او هغه درې ورځې روژې یا درې صاع مقامی عمومی خوراک په شپږو مسکینانو باندې صدقہ کول دی یا قربانی کول دی یعنی چیلئ ذبح کول دی او اود تخیر دپاره دې او هم په دې حکم کنبې به هغه سرې هم شامل وی چې بغیر د څه عذر نه ئی حلق کړې وی ځکه چې دکافران دې د وجوب دپاره دې زیات لاتق دې هم دغه حکم ذہغہ سرې هم دې چې د حلق نه علاوہ ئی څه استفادہ کړې وی مثلاً خوشبوئ لگولې وی یا تیل ئی لگولې وی که د عذر د وجې نه وی او که بغیر د عذر نه. بیا چې کله تاسو د دښمن نه په امن کنبې شئ په داسې توگه چې دښمن لارو یا هلو و و نه نو کوم سرې چې د تاسو نه عمره حج سره یوځائی کولوسره د ممنوعات احرام نه د حج په میاشت کنبې د عمره احرام اوتړلو فائده ئی اوچته کړه د عمرې نه فارغ شو اوددې سره دحلال کیدو د وجې نو په ده باندې چې څه ورته ملاوښی قربانی واجب ده او هغه یوه چیلئ ده چې د حج احرام تړلونه پس دې ذبح کړی او غوره ورځ یوم نحر یعنی د قربانۍ ورځ ده. چاته چې هدی ملاوښه شئ د هدی نه موجود کیدو د وجې یا ذہغې د قیمت نشتوالی د وجې نو په هغه باندې درې روژې دی د حج په ورځو کنبې یعنی د حج د احرام په حالت کنبې نو ضروری دی چې د اوومې ذی الحجہ نه وړاندې (د حج) احرام دې اوتړی او غوره د شپږم ذی الحجہ نه وړاندې دې. په یوم نحر کنبې د حاجی دپاره روژه ساتل مکروه دی او په ایام تشریق کنبې دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ د زیات صحیح قول مطابق روژه جائز نه ده او اووه روژې هغه وخت کله چې خپل وطن ته واپس شی وطن که مکہ

وی اوکھ غیر مکہ، او وئیلی شوی دی چې کله تاسو د ارکان حج نه فارغ شئې په دې کښې د غائب نه د حاضر طرف ته التفات دې دا لس روژې پوره دې دا جمله د خپل مقابل تاکید دې د قربانۍ یا روژو مذکورہ حکم د هغه سړی دپاره دې چې حج تمتع اوکړې یا دارعايت د هغه خلقو دپاره دې چې د هغوی کور و غیره جومات سره نيز دې نه وی دومره چې د حرم نه د دوو مرحلونو کم نه وی دا د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په نيز دی اوکھ چرته د دوو مرحلونو کم وی نو په هغه نه دم شته نه روژه سره ددې چې حج تمتع اوکړې او اهل ذکر کولوکښې د وطن جوړولو شرط طرف ته اشاره ده او د تمتع نیت ئی کړې وی نو په هغه باندې مذکورہ خیزونه (یعنی، قربانی واجب ده اودا زمونږ (یعنی شوافع) په نيزدی اود تمتع سره په مذکورہ احکامو کښې د حدیث د وجې نه قارن هم ملاؤکړې شوې دې او قارن هغه دې چې د حج او عمرې احرام په یوځای اوتړی یا حج په عمره باندې داخل کړی طواف عمره کولونه وړاندې (یعنی د عمرې طواف شروع کولونه وړاندې د حج احرام اوتړی او په دې خیزونو کښې د الله تعالی نه ویرېږئ د کوم چې تاسو ته حکم درکولې شی او دکوم نه چې منع کولې شئې او ښه پوه شئې چې الله تعالی د هغه خلاف کونکو ته سخته سزا ورکونکې دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَلَا تَلْقُوا يَٰأَيُّهَا الْمَدِينَةُ، لَا تَلْقُوا (إِقَاء) نه صیغه نهی جمع مذکر حاضر، تاسومه اچونئ.

سوال: الإقَاء متعدی بنفصه دې حالانکه دلته الی سره متعدی کړې شوې دې؟

جواب: الإقَاء انتباء معنی ته متضمن دې لهذا تعدیه بالی جائز ده.

قوله: تَهْلِكُ، (ض) دا خلاف قیاس د نادر مصادرو نه دې هلاکت کښې اچول په قاموس کښې لام مثلث سره لیکلې دې التَهْلُکَةُ چونکه د مصادر نادره نه دې ددې دپاره اَهْلَاکٌ مصدر مشهور دې ددې وضاحت ئی اوکړو.

قوله: بِالنَّفَقَةِ، دا د یو سوال مقدر جواب دې، سوال دادې چې أَحْسِنُوا تَفَضَّلُوا په معنی کښې دې کوم چې متعدی بالباء وی.

قوله: بِالنَّفَقَةِ، ماسبق سره مربوط کولو دپاره راوړلې شوې دې ځکه ئې د تَهْلُکَةِ تفسیر إِنْسَاکٌ عَنْ النَّفَقَةِ سره کړې دې نودلته د احسان تفسیر په اتفاق فی سبیل الله سره کول مناسب دی دې دپاره چې په دواړو کښې ربط پیدا شی.

قوله: اِیُّیُّهُمْ، د یُجِبُ تفسیر ینہُ سره تفسیر باللازم دې ځکه چې د حُبْ معنی میلان ا لقلب دې چې د الله تعالی په حق کښې متصور نه دې. دا هم داسې دې لکه د رَحْمَتِ تفسیر

احسان سره کوی گنی د رحمت معنی د رقة القلب ده چې ذات باری تعالی کښې متصور نه دي.
قوله اَذُوْهُنَا، په دې سره د حج او عمرې دواړو طرف ته اشاره ده ځکه چې د امام شافعی
 رحمه الله په نیزدواړه واجب دی او که چېرې لفظ اتموا په ظاهري معنی باندې اوساتلې شی
 نو مطلب به داسې چې د شروع کولو نه پس دا پوره کول واجب دی ځکه چې د احنافو په
 نیز نفلی عبادت شروع کولو سره واجب کیږي.

قوله بَعْدُ د امام شافعی رحمه الله او امام مالک رحمه الله د قول مطابق دي ځکه چې ددې
 حضراتو په نیز احصار صرف د دښمن په ذریعه سره صحیح دي په خلاف د احنافو چې
 ددوی په نزد د دښمن نه علاوه د مرض وغیره سره هم احصار صحیح دي.

قوله عَلَیْكُمْ ددې اضافه کولو مقصد د یوسوال جواب دي.

سوال: دادې چې قَسَا اسْتَسْرِمَ الْهَنْدِي جواب شرط دي حالانکه دا جمله تامه نه ده او د
 جواب شرط دپاره جمله کیدل شرط دي.

جواب: عَلَیْكُمْ محذوف منلوسره اشاره اوکړه چې ما دمبتدا خبر محذوف دي دې دپاره
 چې مبتدا خپل خبر سره ملاؤ شی جمله کیدوسره د شرط جزاء واقع شی. تقدیری عبارت
 دادې فَعَلِیْكُمْ مَا اسْتَسْرِمْتُ.

قوله فَعَلِیْهِ، فذیه مبتدا ده او علیه دې خبر محذوف دي.

قوله مِنْ صَبَا، دا محذوف سره متعلق کیدوسره د فذیه صفت دي ای فذیه کاتعص صام
قوله: بِأَنْ ذَهَبَ أَوْلَمَ یُکُن ددې عبارت د اضافه مقصد، دَ اَیْتُمُّ دواړو معنوطرف ته
 اشاره کول دي. اَیْتُمُّ یا خود اَمَنَّة نه مشتق دي ددې معنی زائل کیدل د ویرې ده یا د اَمْن
 نه مشتق دي د دې معنی اَمْن یعنی د ویرې ضد دي. که چېرې اَیْتُمُّ د اَلْأَمَنَة نه مشتق
 او منلې شی نو معنی به وی فَاِذَا زَالَ عَنْكُمْ خوف العدو نو په دې صورت کښې به د داسې سړی
 حکم د چا احصار چې زائل شوې وی د عبارت النص په توگه به ثابت شی او هم ددې نه
 دغه سړی حکم چې د اول نه په امن کښې وی د دلالت النص په توگه به مفهوم وی او که
 چېرې اَیْتُمُّ د اَلْأَمْن نه مشتق وی نو ددې معنی به وی چې کوم وخت تاسو په امن او تسلی
 کښې وئ. (ترویج الارواح)

قوله: لُکِ دا دَنَیِّک جمع ده په معنی د قربانی او لُک مصدر هم دې قربانی کول.

قوله: قَسَا اسْتَسْرِمَ الْهَنْدِي، فاء رابطه ده د جواب شرط دپاره، مَا اسم موصول مبتدا.
 ددې خبر محذوف دی، ای فَعَلِیْهِ مَا اسْتَسْرِمْتُ اسْتَسْرَمَ صله، جمله کیدوسره جواب شرط دي.

قوله: بَانَ لَمْ يَكُنْوَ عَلَى مَرَحَلَتَيْنِ مِنَ الْحَرَمِ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ رحمہ اللہ دَدَي عبارت مقصد یہ متمتع باندی قربانی واجب کیدل اودعدم وجوب قرباننی دوارہ صورتونہ بیانول دی دَدَي خلاصہ دادہ کہ چرے متمتع آفاقی وی نو یہ دہ باندی دم دتمتع واجب دی او امام شافعی رحمہ اللہ یہ نیز آفاقی ہغہ دی چہ د حرم نہ کم نہ کم دوو مرحلو د فاصلہ اوسیدونکہ وی اوخوک چہ دَدَي نہ د کمہ فاصلہ اوسیدونکہ وی ہغہ د دوی بہ نیز حضری دی نو یہ دہ باندی دم متمتع واجب نہ دی او چہ کلہ دم واجب نہ دی نو ددہ نائب یعنی روزہ ہم واجب نہ دہ۔

قوله: فی ذکر الاہل الخ دَدَي عبارت مقصد د ﴿لَنْ لَمْ تَكُنْ أَهْلَهُ حَافِیْرِ السَّجْدِ الْوَارِی﴾ تشریح دہ مطلب دادی چہ دم متمتع ساقط کیدو دپارہ شرعی مقیم کیدل ضروری دی کہ یوسری قبل اشہر الحرم بہ مکہ کنبہ قیام خو کرے دی مگر وطن نی نہ دی جو کرے یعنی د پنخلس ورخو د قیام ارادہ نی نہ دہ کرے نو دَدَي سری نہ بہ دم متمتع نہ ساقط پیری خکہ چہ د اقامت شرعی د نیت نہ بغیر ہغہ بہ ہم آفاقی شمیرلے شی او پہ آفاقی باندی دم متمتع واجب وی۔

[ایاتونہ: ۱۹۷-۲۰۳]

{الْحَجَرِ} وَفِيهِ {أَشْهُرُ مَعْلُومَاتٍ} سُؤَال وَذُو الْقَعْدَةِ وَعَشْرَ لَيَالٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ وَقِيلَ كُلُّهُ {فَمَنْ قَرَضَ} عَلَى نَفْسِهِ {فِيهِنَّ الْحَجَرِ} بِالْإِخْرَامِ بِهِ {فَلَا رَقَّتْ} جَمَاعٌ فِيهِ {وَلَا فُسُوقٌ} مَقَاصِرُ {وَلَا جِدَالٌ} خِصَامُ {فِي الْحَجَرِ} وَفِي قِرَاءَةِ بَلَدِ الْأَوَّلَيْنِ وَالْمَرَادُ فِي الثَّلَاثَةِ التَّهْنِي {وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ} كَصَدَقَةٍ {يَعْلَمُهُ اللَّهُ} فَيَجَازِيكُمْ بِهِ وَيَنْزِلُ فِي أَهْلِ الْيَمَنِ وَكَانُوا يَخْجُونَ بِمَا زَادَ فَيَكُونُونَ كَلَامًا عَلَى النَّاسِ {وَتَزَوَّدُوا} مَا يُبَلِّغُكُمْ لِسَفَرِكُمْ {فَإِنْ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} مَا يَبْقَى بِسُؤَالِ النَّاسِ وَغَيْرِهِ {وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} ذَوِي الْقُفُولِ {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ} فِي {أَنْ تَبْتَغُوا} تَطَلُّبُوا {فَضْلًا} رِزْقًا {مِنْ رَبِّكُمْ} بِالتَّجَارَةِ فِي الْحَجِّ نَزَلَ رَأً لِكِرَاهِيَتِهِمْ ذَلِكَ {فَإِذَا أَقَضْتُمْ} دَفَعْتُمْ {مِنْ عَرَفَاتٍ} بَعْدَ الْوُفُوفِ بِهَا {فَادْكُرُوا اللَّهَ} بَعْدَ النِّيَّةِ بِمُزْدِلَقَةٍ بِالتَّحِيَّةِ وَالتَّهْلِيلِ وَالدُّعَاءِ {عِنْدَ الشَّعْرِ الْحَرَامِ} هُوَ جَبَلٌ فِي آجِرِ الْمُزْدِلَقَةِ يُقَالُ لَهُ فُرَحٌ وَفِي الْحَدِيثِ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ بِهِ يَذْكُرُ اللَّهَ وَيَدْعُو حَتَّى اسْتَفْزَرَ جَدًّا رَزَاهُ مُسْلِمٌ {وَاذْكُرُوا كَمَا هَذَا أَكُمُ} لِمَعَالِمِ دِينِهِ وَمَتَابِكَ حَجَّهِ وَالْكَافِ لِلتَّغْيِيلِ {وَأَنْ} مُخَفَّفَةٌ {كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ} قِيلَ هَذَا {لِلنَّاسِ الصَّالِحِينَ} {لَمْ أَفْضُوا} يَا فَرْنَسُ {مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ} أَمِي مِنْ عَرَفَةَ بَانَ يَقِفُوا بِهَا مَعَهُمْ وَكَانُوا يَقِفُونَ بِالْمُزْدِلَقَةِ تَرَفُّعًا عَنِ الْوُفُوفِ مَعَهُمْ وَلَمْ يَلْتَزِبِ فِي الذِّكْرِ {وَأَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ} مِنْ ذُنُوبِكُمْ {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لِلْمُؤْمِنِينَ {رَحِيمٌ} بِهِمْ {فَإِذَا أَقَضَيْتُمْ} أَذِنْتُمْ {مَتَابِكُمْ} عِبَادَاتِ خَجَكُمْ بَانَ رَمَيْتُمْ جَزْعَةَ الْعَقَبَةِ وَطَفَقْتُمْ وَاسْتَفْزَرْتُمْ بِعَنَى {فَادْكُرُوا اللَّهَ} بِالتَّكْبِيرِ وَالتَّنَاءِ {كَذِكْرُكُمْ آبَاءَكُمْ} كَمَا كُنْتُمْ تَذْكُرُونَهُمْ عِنْدَ

درکړې او ییشکه تاسو اټ مخففه دې د هغه د هدايت نه وړاندې په گمراهو کېږئ وئ. اې قريشو تاسو هم د هغه ځای نه واپس شئ د کوم ځای نه چې ټول خلق واپس کېږي يعنې د عرفات نه، په داسې طريقه چې تاسو هم هغوی سره په هغه ځای کېږئ قیام او کړنې او قريشو به په نورو خلقو باندې د ځان اوچت خودلو دپاره په مزدلفه کېږئ قیام کولو. ثم د ترتیب ذکرې دپاره دې دالله تعالی نه دخپلو گناهونو معافی او غواړئ ییشکه الله تعالی مؤمنان معاف کونکې دې په هغوی باندې رحم کونکې دې. کله چې تاسو دخپل حج ارکان پوره کړئ په داسې توگه چې تاسو د جمره عقبه رمی او کړنې او خلق او کړنې او په منی کېږئ قیام او کړنې نو تکبیر او ثناء سره دالله تعالی ذکر کوئ لکه څنگه چې په تاسو دخپلو پلارانو او نیکونو ذکر کولو يعنې څنگه چې د حج نه په فراغت سره د فخر په توگه د هغوی ذکر کولو بلکه د هغوی د ذکر کولو نه هم زیات. اَفَذَّذْ ذُکْرَانَهُ حَال کیدو د وجې منصوب دې چې د اذکوا د وجې نه منصوب دې ځکه چې که چېرې د (ذکراً) نه روستو وې نو د دې صفت به وو او په هغوی کېږئ بعض خلق خوداسې هم دی چې وائی اې زموږ ربه ته موږ ته زموږ حصه هم په دنیا کېږي راکړه نو هغوی ته هم په دنیا کېږي ورکولې شی د داسې سړي دپاره په آخرت کېږي هېڅ حصه نشته. او په هغوی کېږي بعض داسې دی چې وائی زموږ ربه ته موږ ته په دنیا کېږي هم نعمت راکړه او په آخرت کېږي هم د نیکی بدلې راکړه او هغه جنت دې او ته موږ د اور د عذاب نه بچ کړه په هغې کېږي مو داخل نه کړې. دا د مشرکانو طریقه او د مؤمنانود حال بیان دې او د دې مقصد په دواړه جهانه د خیر غوښتلو ترغیب ورکول دی. لکه چې په دې باندې دالله د خپل قول اولېکَ لَمْ نَصِبْ سره وعده کړې ده هم دغه هغه خلق دی د چا دپاره چې اجر دې د هغوی د اعمالو چې هغوی د حج او دعا په ذریعه کړي. او الله تعالی زر حساب پوره کونکې دې. د پوره مخلوق حساب د دنیا د ورځو په اعتبار سره به په نیمه ورځ کېږي پوره کړي د دې مضمون حدیث وارد کیدو د وجې نه او د جمرات د رمی په وخت د تکبیر په ذریعه یوڅو ورځې يعنې د ایام تشریق په دریواړو ورځو کېږي دالله تعالی ذکر کوئ او چا چې تادی او کړه يعنې د منی نه په تلو کېږي تادی نه کار واخستو يعنې په ایام تشریق کېږي د دویمې ورځې د رمی جمار کولو نه پس نو د دغه تادی کولو په وجه په هغه باندې هېڅ گناه نشته او چا چې تاخیر او کړو تردې چې دریمه شپه ئی تیره کړه او د هغه ورځ رمی جمار ئی او کړو نو په دې کېږي په هغه باندې څه گناه نشته يعنې هغوی ته په دې کېږي اختیار شته او گناه نه کیدل د هغه سړي دپاره دی چې په خپل حج کېږي دالله تعالی نه ویرېږي ځکه چې په حقیقت کېږي هم هغه حاجی دې او دالله تعالی نه او ویرېږي او پوهه شی چې تاسو به په آخرت کېږي هم د هغه طرف ته راجمع کولې شی او هغه به تاسو ته ستاسو د اعمالو بدلې درکوي.

دقیوداتو فوائدو تسہیل

ہولہ الحیر وقتہ.

سوال لفظ وقتہ اضافہ دَ خہ مقصد دپارہ کرې شوې ده؟

جواب مضاف محذوف دې ای وقت الحیر، د حج وخت، که چېرې مضاف محذوف اونه منلې شی نو د مصدر حمل په ذات باندې لازم راځي چې جائز نه دې ځکه چې تقدیری عبارت به داسې شی الحیر اکثر حج میاشتې دی حالانکه میاشتې حج نه دې بلکه د حج د پارہ وختونه دی مضاف محذوف منلوسره مذکورہ اعتراض ختم شو.

ہولہ وقیل کله د قیل قائل امام مالک رحمہ اللہ دې ځکه چې د هغه په نیز د ذی الحجہ پورہ میاشت د حج په میاشتو کښې شامل ده.

ہولہ بالاحرامیہ.

سوال د بالاحرامیہ د اضافہ خہ فائدہ ده؟

جواب دا د ائمہ د اختلاف طرف ته اشاره ده د امام شافعی رحمہ اللہ په نیز صرف نیت او احرام تړلوسره حج لازمېږي مگر د امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ په نیز تبلیہ یا سوق الہدی سره لازمېږي

ہولہ جماع فیہ، د جماع اضافہ خود معنی د بیان دپارہ ده مگر د فہ د اضافہ خہ مقصد دې؟

جواب لا زکّٰت، د قن قرض د شرط جزاء ده او د جزاء دپارہ جملہ کیدل شرط دې حالانکه لا زکّٰت جملہ تامہ نه ده ځکه چې لانفی جنس دې او رکّٰت د دې اسم دې او خبرتی نشته لهذا جملہ ناقصہ شوه. د رکّٰت جملہ تامہ جوړولو دپارہ فہو محذوف منل ضروری دی دې دپارہ چې د جائز وغیرہ متعلق کیدو سره لا نفی جنس خبر شی اولانفی جنس خپل اسم او خبر سره ملاوشی د شرط جزاء واقع شی

ہولہ وفي قراءۃ د دې اضافہ مقصد اختلاف قراعت بیانول دی ﴿ فَلَا رُكُوتَ وَلَا تُوقُّ ﴾ وَلَا جَنَالَ کښې څلور قراعتونه کیدې شی مگر مفسر علام د دوو طرف ته اشاره کرې ده. غالباً د مفسر علام مخې ته د قرآن کریم هغه نسخه ده په کوم کښې چې په دریواړو رفع ده. هم ځکه چې نې فرمانیلی چې په یو قراعت کښې په رومبو دوو باندې فتحه ده او جَنَالَ باندې هم رفع ده هغه څلور قراعتونه دادی ① د دریواړو نصب ② د دریواړو رفع ③ د رومبو دوو رفع او دریم نصب ④ د رومبو دوو نصب او دریم رفع

قوله: والمراد فی الثلاثة النہی ددی اضافہ مقصد ذیوسوال جواب دی۔

سوال: فَلَا زَنْتَ وَلَا فُتُورٌ وَلَا جِدَالَ دا دربارہ دَنفی صیغہ دی پہ دی کنہی خبرورکری شوہ دی چې پہ حج کنہی نہ د فحش خبری وجودشتہ اونہ د فسق او جنگ جگری حالانکہ مشاہدہ دہ چې دا دربارہ خیزونہ پہ حج کنہی واقع کیڑی حالانکہ د اللہ تعالیٰ پہ کلام کنہی تخلف او کذب نہ شی کیدی۔

جواب: دَنفی نہ مراد نہی دہ خکہ چې مقصد لارفتوا، لَا تَقْتُلُوا وَلَا تَعْبُدُوا دی یعنی پہ حج کنہی دغہ ذکر شوی دربارہ کارونہ مہ کوئی۔

سوال: د نہی پہ نفی سرہ تعبیر کولوخہ وجہ دہ؟

جواب: پہ اصل کنہی نفی کنہی مبالغہ مقصود دہ او پہ دی خبرہ دلالت مقصود دی چې دغہ ذکر شوی دربارہ کارونہ پہ حج کنہی ہیخ کله نہ دی کول پکار۔

قوله تعالیٰ: وَمَا تَفْعَلُوا۔

سوال: لَا زَنْتَ، لَا تَرْفَتَ پہ معنی کنہی کیدو د وجہ جملہ انشائیہ دہ او وَمَا تَفْعَلُوا جملہ خبریہ دہ حالانکہ د وَمَا تَفْعَلُوا عطف پہ وَلَا زَنْتَ باندی دی اودا عطف خبر علی الانشاء د قبیل نہ دی کوم چې جائز نہ دی؟

جواب: مَا تَفْعَلُوا پہ تاویل کنہی د امر دی ای اِفْعَلُوا لهذا اوس ہیخ اعتراض پاتی نہ شو۔
قوله: والکاف للتعلیل یعنی کماہداکمر کنہی کاف تشبہ دپارہ نہ دی بلکہ تعلیل دپارہ دی یعنی تاسو د اللہ تعالیٰ ذکر خکہ او کرئی چې ہفہ تاسو تہ د احکام دین ہدایت درکرو۔
قوله: وَإِنْ مَخَفْتُمْ دا پہ ہفہ خلقو باندی رد دی چې اِنْ نافیہ منی خکہ چې لَوْنُ الصَّالِحِينَ کنہی لام علامت دی ددی خبری چې اِنْ مخففہ عن المثقلۃ دی گئی نوہ لَوْنُ الصَّالِحِينَ لام د الیہ معنی کنہی بہ اخستل وی کوم چې د اصل خلاف دی۔

قوله: ثُمَّ لِلترتیب فی الذکر دایو اعتراض جواب دی۔

اعتراض: پورتنہ د عرفات نہ د روانیدو ذکر دی د اللہ تعالیٰ قول ﴿فَإِذَا الْفُتُورُ مِنْ عَزَلَتِ﴾ بیاددی نہ پس ﴿ثُمَّ اِفْعَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَ النَّاسُ﴾ کنہی مزدلفہ نہ د روانیدو ذکر دی حالانکہ ترتیب خارجی د دی برعکس دی خکہ چې اول د عرفات نہ روانیدل کیڑی دہنی نہ پس د مزدلفہ نہ کیڑی۔

جواب: ثُمَّ ترتیب خارجی دپارہ نہ دی بلکہ دترتیب ذکر دپارہ دی۔

ھولہ ونصب آشد، علی الحال ددی اضافہ مقصد کفہ دتصب وجہ بیانول دی ددی خلاصہ دادہ چی ایفد ذکر، اذکروا مفعول مطلق نہ حال کیدو وچی نہ منصوب دی اوکھ چری ایفد ذکر نہ مزخر کیدو نو دصفت کیدو وچی نہ منصوب کیدو موصوف نکرہ باندی چی کلہ صفت مقدم کیری نوییافہ حال واقع کیری ہم دغہ صورت دلته دی، والہ اعلم بالصواب:

[ایاتولہ: ۲۰۴-۲۱۰]

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْجِبُ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا يَعْجِبُكَ فِي الْآخِرَةِ لِمَخَالِفِهِ لَا غَفْلَةٍ لَهُ {وَيُشْهِدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ} أَنَّهُ مُوَافِقٌ لِقَوْلِهِ {وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ} حَتَّىٰ يَخْصُمَ لَكَ وَلِإِتْبَاعِكَ لِغَدَاوَتِكَ لَكَ وَهُوَ الْأَخْسَرُ بِنَ شَرِيقٍ كَانَ مُنَافِقًا خَلُوَ الْكَلَامَ لِلشَّيْءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْلِفُ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ بِهِ وَنَجِبٌ لَهُ فَبَدَنِي مَخْلِبٍ فَاتَّكَبَهُ اللَّهُ فِي ذَلِكَ وَمَرَّ بِزَرْعٍ وَخُمُرٍ لِيَفْضَحَ الْمُسْلِمِينَ فَأَخْرَفَهُ وَعَقَرَهَا لَهَا كَمَا قَالَ تَعَالَى {وَإِذَا تَوَلَّى} انْصَرَفَ عَنْكَ {سَعَى} فِي الْأَرْضِ لِيُطِيعَ فِيهَا وَمِثْلِكَ الْحَزَنُ وَالنَّسْلُ} مِنْ جُمْلَةِ انْفِسَادِ {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ} أَيْ لَا يَرْضَى بِهِ {وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ} فِي بَقْلِكَ {أَعَذَّتْهُ الْعِزَّةُ} خَمَلَتْهُ الْأَنْفَقَةُ وَانْحَبَتِ عَلَى الْقَمَلِ {بِالْإِثْمِ} الَّذِي أَمَرَ بِاتَّقَائِهِ {فَحَسْبُهُ} كَفَايِهِ {جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْبِهَادُ} الْفِرَاشُ هِيَ {وَمِنَ النَّاسِ مَن يَكْفُرُ} يَبِيعُ {نَفْسَهُ} أَيْ يَدُلُّهَا فِي طَاعَةِ اللَّهِ {ابْتِغَاءً} طَلَبَ {مَرْضَاتِ اللَّهِ} رِضَاةَ وَهُوَ ضَعِيفٌ لَمَّا آذَاهُ الْمُشْرِكُونَ فَهَاجَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ وَتَرَكَ لَهُمْ عَالَهُ {وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْغِيََاةِ} حَيْثُ أَرْسَلَهُمْ لَمَّا فِيهِ رِضَاةٌ وَتَنَزَّلَ فِي عِنْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَأَصْحَابَهُ لَمَّا عَظُمُوا السُّبْتُ وَكَبُرُوا الْإِبِلَ بَعْدَ الْإِسْلَامِ {يَأْجُهَا} الَّذِينَ آمَنُوا أَذْخَلُوا فِي السَّلَامِ {بَفَتْحِ السَّيْنِ وَكُشْرَهَا الْإِسْلَامُ} كَأَقَاةٍ} خَالَ مِنَ السَّلَامِ أَيْ فِي جَمِيعِ شَرَائِعِهِ {وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ} طَرِيقِ {الشَّيْطَانِ} أَيْ تَزَيِّنْهُ بِالتَّفْرِيقِ {إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ} بَيْنَ الْفِتَاوَةِ {فَإِنْ زَلَلْتُمْ} مَلَنْتُمْ عَنِ الدُّخُولِ فِي جَمِيعِهِ {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ} الْخُجْجِ الطَّاهِرَةِ عَلَى أَنَّهُ حَقٌّ {فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ} لَا يَفْجِرُهُ شَيْءٌ عَنِ اتِّقَامِهِ مِنْكُمْ {حَكِيمٌ} فِي صُنْعِهِ {هَلْ} مَا {يَنْظُرُونَ} يَنْتَظِرُ الْآخِرُونَ الدُّخُولَ فِيهِ {إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ} أَيْ أَمْرُهُ كَقَوْلِهِ أَوْ يَأْتِي أَمْرُ رَبِّكَ أَيْ عَذَابُهُ {فِي ظُلُلٍ} جَنَعَ ظُلْمَهُ {مِنْ الْقَمَامِ} السَّحَابِ {وَالْمَلَائِكَةُ وَكُنُصُ الْأَمْرِ} تَمَّ أَمْرُ هَلَاقِهِمْ {وَالَى اللَّهُ تُرْجَمُ الْأُمُورُ} بِأَبْنَاءِ لِلْمُفْعُولِ وَالْفَاعِلِ فِي الْآخِرَةِ لِيُجَازِيَ كُلًّا بِعَمَلِهِ

ترجمہ - اوبعض خلق داسی ہم دی چی د دنیا د ژوند بارہ کنبی دھغوی خبری پ تاسو بنہ لگی او د آخرت بارہ کنبی بنہ نہ لگی. دھغوی اعتقاد ستاسو داعتقاد دخلاف کیدو وچی او دخپل زړه په خبرو باندی الله تعالی گواه جوړوه وی چی خه دھغه په زړه کنبی دی هغه د ده د قول مطابق دی. حالانکه هغه یو زبردست جگره کونکی دی یعنی تاسو سره اوستاسو متعینوسره سخت خصومت لرونکی. تاسو سره خصومت لرلو وچی نه او هغه اخنس بن شریک دی کوم چی منافق دی. او رسول الله ﷺ سره به نی دیری خوږې خبرې اتری کولې او

قسمونہ بہ نی خورل چي هغه په رسول الله ﷺ باندې ايمان لری او رسول الله ﷺ سره محبت کوی رسول الله ﷺ به هغه خان سره نيزدې کينولو نوالله تعالى د هغه په دعویٰ کښې تکذيب او کړو. يو ځل د مسلمانانو فصل او خړو سره تيريدو نو د شپې نې فصل ته اور ورته کړو او د خړو خېې نې پرې کړې لکه څنگه چې الله تعالى او فرماښت او کله چې هغه واپس ځی يعنی ستاسو د مجلس نه ځی نو په زمکه کښې منډې تړې وهی دې د پاره چې په زمکه کښې فساد پيدا کړی (دويمه ترجمه) (او کله چې ده ته اقتدار ملاؤ شی نو د هغه ټولې منډې تړلې په زمکه کښې د فساد پيدا کولو د پاره وی) او فصل او نسل بريا ده وی دا هم ټولې د فساد خبرې دی او الله تعالى فساد خورونکی نه خوښوی يعنی د هغوی نه راضی نه دي او کله چې هغه ته اوښلې شی چې ته د خپلو حرکتونو باريه کښې د الله تعالى نه او ويريپه نو هغه لره کړ او جهالت او تعصب په گناه باندې تياره وی. دکوم څيز نه چې هغه ته د بچ کيدو د پاره ونيلې شوی دی نو د هغې د پاره جهنم کافی دي او هغه ډير خراب ځای دي يعنی هغه خراب د استوگنې ځای دي او هغه داسې خلق هم دی چې د الله تعالى د رضا او خوشحالي حاصلولو د پاره خپل ځان خرڅه وی يعنی د الله تعالى په اطاعت کښې هغه قربانوی او هغه صهيب رومی ؒ دې کله چې مشرکانو تکليفونه ورکول نو مدينې ته نې هجرت او کړو او مشرکانو ته نې خپل ټول مال پريځودو او الله تعالى په خپلو بنديگانو باندې ډير لونی مهرباني کونکې دي ځکه چې هغوی ته نې د دې خبرو لارځونده او کړه په کومو کښې چې د هغوی خوشحالی ده او کله چې عبدالله بن سلام او د هغه ملگرو د اسلام قبولونه پس د هغې د ورځې د تعظيم اراده او کړه او اوښ او د هغې پشی ناخوښه کړل نو آيت نازل شو اې ايمان والو په اسلام کښې پوره داخل شئ (السلام) د سين فتحه او کسره سره په معنی د اسلام کافه د سله نه حال دي يعنی د هغه په پوره شريعت کښې (داخل شئ) او د شيطان د طريقو تابعداري مه کوئ يعنی د تفريق په ذريعه خان خودلو يېشکه هغه ستاسو ښکاره دينمن دي يعنی د هغه دينمنی بالکل ښکاره ده. نو که چېرې تاسو غلطی او کړه يعنی په اسلام کښې په پوره توگه داخلیدو نه تاسو اعراض او کړو پس د هغې نه چې تاسو له د اسلام د حق کيدو واضحه دلائل راغلل نو پوه شئ چې الله تعالى غالب دي هغه لره د انتقام اخستونه هيڅ څوک نه شی عاجز کولې په خپل صنعت کښې حکيم دي. په پوره توگه په اسلام کښې نه داخلیدونکی آيا صرف د دې خبرې په انتظار دی چې هغوی له الله تعالى او د هغه فرشتې يعنی د هغه حکم راشی لکه چې د الله تعالى قول ﴿ اُولَٰئِكَ اَمْرُهُمْ اِذْ اَنذَرْتَهُمْ اَيُّ عَذَابِهِمْ يَكُونُ ﴾ د اورينځو په سوړو کښې ظلل د ظلمه جمع ده او کار ختم کړي شی يعنی د هغوی د هلاکت معامله انجام ته اورسی او په آخرت کښې ټول کارونه هم د الله تعالى طرف ته واپس کيدونکی دی (ترجمه) معروف او مجهول دواړه دی نو هغه به بدله ورکوی.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ ذِيْهِ بِه عطف فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ بَانْدِي دِيْ اَوْ مِيْنِ النَّاسِ د خپل متعلق محذوف د ملاویدوسره خبرمقدم دې اَوْ مِيْنِ يُعْجِبُكَ مبتدا مؤخر دې قوله اَللّٰهُ الْغَفَّارُ، د لَدُنْه اسم تفضیل دې سخت جگړې کونکې، غَفَّارٌ دَاذْ غَاثَمٌ مصدر دې زجاج وئیلی دی چې دَ غَضَمٌ جمع ده لکه چې دَ صَغَبٌ جمع صَغَابٌ ده اَوْ دَ غَضَمٌ جمع غَضَامٌ

قوله شدیدالخصومة مفسر علام دَ اَلْکُ تفسیر په فِدَیْدُ سره کولوکښې اشاره اوکړه چې اَلْکُ سم تفضیل نه دې (کما فی قول بعض الناس) ځکه چې دَدِيْ مؤنث لږی اوجمع لږده

قوله تَوَلَّى، اَلتَّوَلَّى عَنكَ د تَوَلَّى، تفسیر اَلتَّوَلَّى سره کولوکښې اشاره اوکړه چې تَوَلَّى په معنی اِغْرَاف دی نه چې په معنی د ولایه لکه چې وئیلی شوی دی. ځکه چې د آیت نزول اِخْتَسَرَ بِن شَرِیْق بآره کښې دې اوهغه والی نه وو.

قوله مِنْ جَمَلَةِ الْفَسَادِ دا د مبتداء محذوف خبر دې اِیْ هُوَ مِنْ الْفَسَادِ دَدِيْ جمله دَ اضافه مقصد د یو سوال جواب دې.

موال. اَلْیَفِیْدُ فِیْهَا عام دې په دې کښې دهر قسم فساد شامل دې بیا دې نه پس وَتَمْلِکُ الْحَزَنَ وَانْتَلَّ وَئیلوڅه ضرورت دې؟

جواب. دا عطف دَ خاص علی العام دَقَبِیل نه دې. مِنْ جَمَلَةِ الْفَسَادِ نه هم دَ دغه جواب طرف ته اشاره ده.

قوله حَالٌ مِنَ الْیَلْمِ دا په هغه خلقو باندې رد دې چاچې کافّة مصدر دمحذوف صفت وئیلی دی او تقدیری عبارت ئی دا منلې دې اِیْ اِذْغَالَا کافّة. د رد وجه داده چې ابن هشام وئیلی دی چې کافّة حال اونکره کیدلو دپاره خاص دې.

قوله مِنَ الْیَلْمِ، دا دَدِيْ رد دې چاچې وئیلی دی چې کافّة، ادخلوا دَ ضمیرنه حال دې یاخوځکه چې کافّة مؤنث دې او سلم مذکر دې یا ځکه چې سلم په معنی د اسلام اجزاء نه دی حالانکه د ذوالحال ذات الاجزاء کیدل ضروری دی د رومی دلیل جواب اِیْ اَلْیَلْمِ، حرب په شان مذکر او مؤنث دواړو دپاره استعمالیږی د دویم دلیل جواب، د اسلام نه ټول شرائع او احکام مراد دی او شرائع ذات الاجزاء دی لهذا یَلْمٌ د کافّة نه حال واقع کیدل صحیح دی. مفسر علام خپل قول اِیْ فی جمیع شرائعه سره هم دې جواب طرف ته اشاره کړې ده مذکوره آیت د عبدالله بن سلام اَوْ د هغه د ملگرو بآره کښې نازل شوې په اصحاب

کنبی ثعلبہ بن یامین او اسد سعید بن عمرو دا ٲول حضرات یہودیان وو دوی روستر
بیا اسلام قبول کرو

ہولہ طُرُق، خطوات تفسیر طُرُق سرہ کولوسرہ نی دَدی اشکال جواب ورکری دے چے،
شیطان قدم نہ وے جواب دادے چے حال و نیلوسرہ محل مراد دے۔

ہولہ ای اُمَرُہ دے کنبی اشارہ دہ چے ہاتھم اللہ کنبی اسناد مجازی دی۔

ہولہ تزیینہ، ای تزیین الشیطان، المراد من التزیین وسوستہ، کتھم لحم الابل وتعضہم يوم السبت

[ایاتونہ: ۲۱۱-۲۱۴]

{سَلْ} يَا مُحَمَّدُ {بَنِي إِسْرَائِيلَ} تَنكِتًا {كَمَا آتَيْنَاهُمْ} كَمْ اسْتِفْهَامِيَّةٌ مُتَعَلِّقَةٌ سَلْ غَنِ الْمَفْعُولِ الثَّامِي
وَمِنْ ثَانِي مَفْعُولِ آتَيْنَا وَمُمْتَرِهَا {مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ} ظَاهِرَةٌ كَقُلْنَا الْبَخْرَ وَإِنزَالِ الْمَنِّ وَالسَّوْغَى فَبَدَّلْنَاهُمْ
{وَمَنْ يَشَاءُ نَعْمَةً اللَّهُ} أَيِ مَا أَنْعَمَ بِهِ عَلَيْهِ مِنَ الْآيَاتِ لِأَنَّهَا سَبَبُ الْهُدَايَةِ {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ} تَحْزِينٌ
{قَالَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ} لَهُ {زَيْنٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا} مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ {الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} بِالنَّشْوَةِ فَأَخْبَرُوا {وَأُوتُوا
هُمُ} {يُخَوِّرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا} لِقْفَرِهِمْ حِبَالًا وَعِمَارَ وَصَهْبَ أَيِ يَسْتَهْزِئُونَ بِهِمْ وَيَتَعَالَوْنَ عَلَيْهِمْ بِالنَّارِ
{وَالَّذِينَ اتَّقَوْا} الشُّرْكَ وَهُمْ هَؤُلَاءِ {فَوَقَّعَهُمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} أَيِ رِزْقًا وَاسِعًا
فِي الْآخِرَةِ أَوْ الدُّنْيَا بِأَنْ يَمْلِكُ الْمُسْخَرُ مِنْهُمْ أَمْوَالِ السَّاجِرِينَ وَرِقَابَهُمْ {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً} غَلَبَ
الْإِيمَانُ فَاسْتَخْلَفُوا بِأَنْ آمَنَ بَغْضٍ وَكَفَرَ بَغْضٍ {فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ} إِلَيْهِمْ {مُبَشِّرِينَ} مَنْ آمَنَ بِالْحَقِّ
{وَمُنْذِرِينَ} مَنْ كَفَرَ بِالْبَاطِلِ {وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ} بِمَعْنَى الْكُتُبِ {بِالْحَقِّ} مُتَعَلِّقٌ بِأَنْزَلَ {لِيُضَكَّهُمْ بِهِ
{يُبَيِّنَ النَّاسَ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ} مِنَ الدِّينِ {وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ} أَيِ الدِّينِ {إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ} أَيِ الْكِتَابِ فَاتَرَ
بَغْضٍ وَكَفَرَ بَغْضٍ {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ} الْخُجْجُ الظَّاهِرَةُ عَلَى التَّوْحِيدِ وَمِنْ مُتَعَلِّقَةٍ بِاخْتَلَفَ وَمِنْ
وَمَا بَعْدَهَا مُثَقَّمٌ عَلَى الْإِسْتِثْنَاءِ فِي الْمَعْنَى {بَقِيًّا} مِنَ الْكَافِرِينَ {يُبَيِّنُهُمْ فَيَهْدِي اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى أَمْوَالِهِمَا اخْتَلَفُوا
فِيهِ مِنْ} لِلْبَيَانِ {الْحَقِّ يَأْذِيهِ} بِإِزَادَتِهِ {وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} هِدَايَتِهِ {إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} طَرِيقِ الْخَيْرِ
وَنَزَلَ فِي جِهَدِ أَصَابِ الْمُسْلِمِينَ {أَمْ} بَلْ أ {حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا} لَمْ {يَأْتِكُمْ مَثَلٌ} شَيْءٌ مَا أَنَّى
{الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ} مِنَ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْمُبْحِنِ فَتَضَيَّرُوا كَمَا ضَيَّرُوا {مَسْتَهْمَرٌ} جُمْلَةٌ مُتَشَابِهَةٌ مُبَيَّنَةٌ مَا
قَبْلَهَا {الْبَاسَاءُ} شِدَّةُ الْفَقْرِ {وَالْعُرَاءُ} الْفَرَسُ {وَوَلَزَلُوا} أَرْعَجُوا بِأَنْوَاعِ الْفَلَاءِ {حَتَّى يَقُولَ} بِالنَّصَبِ
وَالرُّفْعِ أَيِ قَالَ {الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} اسْتِثْنَاءٌ لِلنَّصْرِ لِلنَّهْيِ الشَّدَّةِ عَلَيْهِمْ {مَتَى} يَأْتِي {نَعْدُ
اللَّهُ} الَّذِي وَعَدْنَاهُ فَاجْبِئُوا مِنْ قِبَلِ اللَّهِ {أَلَا إِنَّ نَعْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ} رِجَائِهِ

ترجمہ ای محمد ﷺ بنی اسرائیل لاجواب کولو دپارہ پوہشتہ اوکرہ چے مونہ ہغوی تہ شنگہ
ہنکارہ ہنہی ورکری دی مثلاً دَ دَ دریاب دوه تہ کری کیدل، او مَنْ وسلوی نازل کول مگر
ہغوی ددے ششانی (نعمتونو) بدلہ پہ ناشکر نی سرہ ورکری۔ گہرا استفہامیہ دے چے دَ نل

مفعول ثانی دې (اَنْتُمْ) کښې د عمل کولو نه منع کونکې دې او د کفر آیتنا مفعول ثانی دې
 رميزدې اوین آیه ددې تمیزدې او کوم سرې چې د الله تعالی نعمتونه بدلوی په کفر سره
 یعنی هغه نعمتونه چې هغه ته د انعام په توگه د نشانو په شکل کښې ورکړې او هغه
 آیات نعمت خکه چې دې، چې هغه د هدایت سبب دې نویښکه الله تعالی د ډیر سخت عذاب
 والا دې. د کافرانو یعنی اهل مکة دپاره د دنیا ژوند بناسنه کولوسره کوم چې هغوی
 محبوب گنرلې دې ښه بناسنه کړې دې اودا خلق ایمان والو پورې د غربت د وجې مسخرې
 کوی لکه په عمار بلال او صهیب به دوی مذاق کولو او په هغوی به ننی مالی او چنوالې
 خردلو حالانکه هغه خلق چې د شرک نه بچ شو او هغه هم دغه (فقیران دی د قیامت په ورځ به
 د هغوی نه اوچت وی او الله تعالی چاله چې غواړی یې حساب به روزی ورکوی یعنی په آخرت یا
 دنیا کښې وسیع رزق ورکوی په داسې طریقه چې کومو خلقو پورې توفی شوی دی
 هغوی به ددوی د مالونو او د هغوی د ستونو مالکان جوړ کړي په حقیقت کښې ایمان
 والا هم یوامت وو روستو مختلف شو په دې طریقه چې بعضو ایمان راوړو او بعضو انکار
 وکړو روستو د هغې نه چې هغوی له واضحه دلیلونه راغلی وو او د من بعد تعلق اختلاف
 سره دې او مین او ددې مابعد د معنی په اعتبار سره په استثنا باندې مقدم دې اودا هرڅه
 صرف د خپل مینځ د کفر او عناد د وجې نه ئی اوکړه. بیا هم الله تعالی د ایمانو والو په کوم کښې
 چې هغوی اختلاف اوکړو په خپله رضاباندې لارخوډنه اوکړه او الله تعالی چې د چاهدایت
 غواړی په صراط مستقیم یعنی نیغې لارې ته هدایت ورته کوی او د هغه مشقت باره کښې
 کوم چې مسلمانانو ته اورسیدو (راتلونکې آیت) نازل شو. آیا تاسودا گمان کړې ناست یې
 چې جنت کښې به داخل شئ حالانکه تراوسه پورې په تاسو هغه حالات نه دی راغلی کوم حالات
 چې تاسو نه وړاندې ایمان والو باندې راغلی وو. لهذا تاسو هم هغه شان صبر او کړنئ څنگه
 چې سیر هغوی کړې وو هغوی سخت محتاج شو او بیماران شو. مَتَّعْتُمْ جَمْلَه مستانف د خپل
 ماقبل بیان دې په مختلف قسم از میښتونو سره ئی او خوزول تردې چې د هغه وخت رسول او
 هغه سره ایمان راوړونکی په نصرت کښې د تاخیر او په هغوی باندې د ډیرې سختنئ د
 وجې دا وینا اوکړه چې د الله تعالی امداد په کله راځی؟ د کوم چې مونږ سره وعده کړې شوې
 ده (بقول) نصب او رفع سره دې نو هغوی ته د الله تعالی د طرف نه جواب ورکړې شو واوړئ
 د الله تعالی نصرت راتلل نیزدې دی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

فوله: سل ته سوال اوکړه (ف) نه امر واحد مکر حاضر د سل اصل یشتل وو د همزه ثانیه
 حرکت نقل کولوسره خپل ماقبل سین ته ورکړو او همزه تخفیفاً حذف کړې شوه همزه

وصل چونکہ ضرورۃً را ورلې شوې وه د ضرورت نه پاتې کیدو د وجې نه ساقط کړې شوه. سَل شو خطاب رسول الله ﷺ ته دې.

فوله: تَبَكُّيًا (تفعیل) لاجواب کول، چپ کول، شرمندہ کول اودا استفهام د توبیخ دپاره دې نه چې دا استفهام د سوال دپاره دې.

فوله: مُعَلِّقَةٌ لِّسَلِّ مِنَ الْمَفْعُولِ الثَّانِي، یعنی کُم استفهام سَل مفعول ثانی کښې عمل کولو نه مانع دې او پخپله د مفعول ثانی په ځانې باندې دې دې دپاره چې ددې د کلام صدارت باقی پاتې شی.

سوال: سَل متعدی په یو مفعول دې دې ته د دویم مفعول هډو ضرورت نشته نوبیا سَل نه په مفعول ثانی کښې د عمل کولو نه بندولو څه مطلب دې؟

جواب: سوال چونکه سبب د علم وی او عَلِمَ د افعال قلوب نه د کیدو د وجې متعدی په دوو مفعولودې چونکه سوال سبب دې د علم او علم ددې مسبب دې او بعض وخت سبب د مسبب په ځانې وی لهذا دلته هم سَل په ځانې د عَلِمَ کیدو د وجې نه متعدی په دوو مفعولوشو.

ترکیب: سَل فعل امر ضمیر اَنْتَ ددې فاعل بنی اسرائیل د سَل مفعول اول دې کُم استفهامیه معیز، هُم د اَنْتَا مفعول اول مِنْ اَیَّ اَیْمُوکُمْ مُؤَيِّدٌ خپل تمیز سره ملاویدو کښې د اَنْتَا مفعول ثانی مقدم دې. اِیْنَا خپل فاعل او مفعولونو سره ملاویدو کښې جمله قائمه شوه د سَل د مفعول ثانی او سَل خپل فاعل مفعول او قائمقام مفعول سره ملاویدو کښې جمله انشائیة شوه.

سوال: سَل د دوو مفعولونو تقاضاکوی یو دهغې نه مسؤل عنه دې او دویم مسؤل، دلته مسؤل بنی اسرائیل دی او مسؤل عنه ذکر نه دې حالانکه د مسؤل عنه بغیر سوال نه هیڅ مطلب نه دې؟

جواب: لکه څنګه چې د مفعول ثانی نه مسؤل عنه کنټرلې شی د قائمقام مفعول نه هم مسؤل عنه کنټرلې شی لهذا کُم اِیْنَاهُمْ کوم چې د سَل مفعول ثانی په ځانې دې نه هم مسؤل عنه مفهوم کیږي لهذا مسؤل عنه مستقل د ذکر کولو ضرورت نشته.

فوله: وَمُؤَيِّدَاهُمِنْ اَیَّ ددې اضافه مقصد د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: کم استفهامیه په تمیز باندې مِنْ نه استعمال کیږي او د نحوی په کتابونو کښې چرته ذکر نه دی.

جواب دَ جواب حاصل دادی چي کم استفہامیہ پہ تمیزباندی دَ من دخول ہفہ وخت منع دی چي کوم وخت دَ ممیز او تمیز پہ مینخ کنبی فصل نہ وی خوگہ ممیز او تمیز پہ مینخ کنبی فعل متعدی فصل وی لکہہ چي دلته دَ اَنہَا فصل دی نو من راوړل واجب دی او دَ دی جواب وجہ دَ مفعول او تمیز پہ مینخ کنبی فرق کول دی کہ چرې پہ تمیزباندی من نہ وې نو پہ دغہ امر کنبی التباس کیدلو چي اَنہَا مفعول دی یاد کم استفہامیہ تمیز دی؟

قوله لَ اَنہَا سَبَبُ الْهِدَايَةِ دَ ہفہ شبہ جواب دی چي آیات تہ نعمت ولې و نیلې شوې دي؟ جواب دادی چي آیات سبب دَ ہدایت دی او ہدایت دَ ټولونہ لوئی نعمت دی سبب و نیلوسرہ مسبب مراد اخستې شوې دي۔

قوله كُفْرًا، كُفْرًا اضافہ کولوسرہ اشارہ اوکړہ چي دَ تَبَيَّنَ مفعول ثانی محذوف دي **قوله** شَدِيدَ الْعِقَابِ لَہ۔

سوال لَمْ يَقْدِرْ مَنَلُوخہ ضرورت دي؟

جواب مَنَلُوخہ نَعْنَةُ اللّٰهِ مبتداء دي او قَارِئُ اللّٰهِ هَيِّدُ الْعِقَابِ جملہ کیدو سرہ دَ مبتداء خبر دي حالانکہ خبر چي کلہ جملہ وی نو پہ ہفې کنبی دَ یو عائد کیدل ضروری وی لَہ مقرر مَنَلوسرہ عائد دَ محذوف طرف تہ اشارہ اوکړہ۔

قوله وَفَعَلْنَ خَيْرًا۔

سوال هُمُ دَ اضافہ څہ فائدہ ده؟

جواب واؤ حالیه دي نہ چي عاطفہ او دَ واؤ حالیه جملہ اسمیہ کیدل ضروری دی ځکہہ چي دَ هُمُ اضافہ اوکړې شوه۔

سوال واؤ عاطفہ منلو کنبی څہ قباحت دي کہ چرې واؤ عاطفہ او منلې شی نو دَ هُمُ محذوف منلو څہ ضرورت دي؟

جواب واؤ عاطفہ منلو پہ صورت کنبی سُخَّرَ دَ مضارع پہ زَيَّنَ ماضی باندې بہ عطف لازم راشی چي پہ فصیح کلام کنبی مستحسن نہ دي۔

قوله وَهِيَ وَمَا بَ غَدَهَا مقدم غل الاستثناء معنی دَ دي اضافہ مقصد دیو مشهور سوال جواب دي۔

سوال دَ یو حرف استثناء پہ ذریعہ متعدد استثناء صحیح نہ ده او دلته ہم دغہ صورت دي ځکہہ چي وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ مستثنی منه ده او الْأَلَّذِينَ اوتوه مستثنی اول ده او مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ مستثنی ثانی ده۔

جواب: جواب حاصل دادی ہے دا اعتراض بہ ہفہ وخت کیری کلہ ہے من بعد الخرد اوتوہ متعلق کری شی لکہ د قریب کیدو و جی نہ ظاہر دی مگرد من بعد تعلق اختلف سرہ دی د کوم د و جی نہ من بعد العربیہ الا الائنہ اوتوہ بانڈی مقدم دی لہذا من بعد یہ مستثنیٰ کنبی نہ دی بلکہ مستثنیٰ منہ کنبی داخل دی ہم ددی جواب طرف تہ مفسر علام من بعد الہ متعلقہ باختلف و نیلوسرہ اشارہ اوکرہ۔

قولہ: معنی ددی لفظ اضافہ مقصد داخودل دی ہے من بعد ما جاءہم الخ د لفظونو بہ اعتبار سرہ اگر جی مؤخر دی مگرد معنی بہ اعتبار سرہ مقدم دی۔
قولہ: بقیا یا خود مفعول یا د حال کیدو و جی نہ منصوب دی۔
قولہ: یتھمد بقیا صفت دی یا حال دی۔

قولہ: ای قال۔

سوال: مفسر علام د بقول تفسیر قال سرہ کری دی ددی خہ فائدہ دہ؟

جواب: ددی مقصد د بقول دواو قراتونو طرف تہ اشارہ کول دی خکہ جی قاعدہ دادہ جی کلہ دحق نہ پس مستقبل بہ معنی دماضی وی نو بہ ہفہ کنبی رفع اونصب کول دواہ جائز وی۔ دلته ہم دغہ صورت دی خکہ جی نافع محذوف رفع او نورو حضراتو نصب لوستلے دی۔ حق بقول الرسول اصل کنبی قال الرسول دی حکایت د حال ماضیہ بہ توگہ ماضی مضارع سرہ تعبیر کری شوے دی لکہ جی ونیلی شی مرفض فلاں حق لا یوجوہ فلاںکی سرے بیمار شو دہفہ د بیج کیدو امید نشہ۔

قولہ: متی یاتی نصر اللہ، متی د ظرفیت د و جی نہ منصوب دی او خبر مقدم کیدو د و جی نہ بہ محل کنبی د رفع دی او نصر اللہ مبتداء مؤخر دی مفسر علام بآی، فعل محذوف منلوسرہ اشارہ اوکرہ جی نصر اللہ د فعل محذوف فاعل دی۔

[ایاتولہ: ۲۱۵-۲۱۶]

{يسألونك} يا محمد {ماذا ينفقون} اي الذين ينفقون والسائل عمرو بن الحمقوث وكان شيخا ذا مال فقال صلى الله عليه وسلم عما ينفق وعلى من ينفق {قل} لهم {ما أنفقتم من خير} بيان لما شاع للنقليل والكثير وفيه بيان المنفق الذي هو أحد يعني السؤال وأجاب عن المفسر الذي هو الشق الآخر بقوله {فيلو الذين والأقربين واليتامى والمساكين وبين السبل} أي هم أولي به {وما تفعلوا من خير} إنفاق أو غيره {فإن الله به عليم} فمجاز عليه {كتب} فرض {عليكم القتال} لئلا تكفروا {وهو كرهه} مكرهه {لكم} طمأ بصدقهم {وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم وعسى أن يهيووا شيئا وهو كره لكم} لئلا

النَّفْسَ إِلَى السُّهُوتِ لِإِهْلَاقِهَا وَلُفُوفِهَا عَنِ التَّكْلِيفَاتِ الْمَوْجِبَةِ لِسَعَادَتِهَا فَلَقُلْ لَكُمْ فِي الْقِتَالِ وَإِنْ خِفْتُمْوهُ خَيْرًا لَّأَنْ فِيهِ إِمَّا الظُّفْرَ وَالْفَيْصِمَةَ أَوْ الشَّهَادَةَ وَالْآخِرَ وَفِي تَرْكِهِ وَإِنْ أَخْبِتْتُمْوهُ شَرًّا لَّأَنْ فِيهِ الدَّلَلُ وَالْفَقْرَ وَجَزَاءُ الْآخِرِ {وَاللَّهُ يَعْلَمُ} مَا هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ {وَأَتُفَرَّدُ لَكُمْ} ذَلِكَ فَتَابُوا إِلَى مَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ

ترجمہ: اے محمد ﷺ تاسو نہ خلق تپوس کوی چہ شہ خرچ کری؟ مَاذَا پہ معنی د الٰہی اوسائل عمرو بن جموح وو چہ مالدارہ بودا وو نوهغه د رسول اللہ ﷺ نہ پوئیتنه اوکرہ چہ خہ خرچ کری؟ تاسو هغه ته جواب ورکړئ چہ تاسو کوم مال هم خرچ کړې (دین خیر) دَ مَا بیان دې چہ قلیل او کثیر ټولوتہ شامل دې او پہ دې کنبې دَ خرچ کیدونکی خیزبیان دې چہ دَ سوال دَ دوو حصونہ یوہ حصہ ده اود مصرف جواب ئی ورکړو پہ خپل قول فللوالدین سرہ کوم چہ دَ سوال دویمہ حصہ ده (یعنی خپل) والدین باندې، پہ خپلوانو یتیمانو مسکینانو او مسافرو باندې (خرچ کړئ) دا خلق دَ خرچ زیات مستحق دی اتفاق وغیرہ کوم عمل دَ خیر چہ هم تاسو کوئى الله تعالى دَ هغې نه خبر دې دَ هغې به تاسو ته صلہ ملاویږی. پہ تاسو باندې کافرانوسرہ جهاد کول فرض کړې شوی دی او هغه ستاسو طبعاً ناخوښه دې پہ هغې کنبې دَ مشقت کیدو دَ وجې نه او کیدې شی چہ یوخیز ستاسو ناخوښوی او هم هغه ستاسو دپارہ بهتروى او کیدې شی چہ یوخیز ستاسو ته خوښ وی او هغه ستاسو دپارہ خراب او هلاکونکې وی اود خواہشاتو دَ نفس طرف ته دَ نفس میلان کیدو دَ وجې، اود نفس دَ پارہ نیک بختی واجب کونکی تکلیفونه دَ نفس دَ نفرت کولو دَ وجې، ځکه چہ کیدې شی چہ پہ جهاد کنبې ستاسو دپارہ خیروی سرہ ددې چہ هغه تاسو ناخوښه او گټرنی. پہ دې کنبې یاخو فتح او مال غنیمت دې یا شهادت او اجر دې. اود جهاد پہ ترک کولو کنبې سرہ ددې چہ تاسو دا (د جهاد پریخودل) خوښ گټرنی شر وی ځکه چہ پہ دې کنبې ذلت فقر اود اجر نه محرومتیا ده ستاسو دَ پارہ خہ بهتري؟ الله تعالى پوئى تاسو هغه نه پوئى نوچې تاسو ته دَ خہ حکم کوی هغې طرف ته وړاندیوالې کوئى.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: اَلَّذِي دِي كَنْبِي اِشَارَه ده چې دا دلتہ موصول دې نه چې اسم اشارہ، یعنی اَلَّذِي دِي اِنْتَفِسِير دې نه چې دَ مَاذَا.

قوله: وَغَلِي مَنْ يَنْفَقُ، دا عبارت مقدر منلو مقصد دِ یوسوال جواب دې.

سوال: دادې چې دَ الله تعالى جواب دَ عمرو بن جموح دَ سوال مطابق نه دې ځکه چې سوال وو خہ خرچ کړو نه دا چې پہ چاباندې خرچ کړو حالانکه الله تعالى قُلْ اَلَّذِينَ ذَكَرْ كُلو سرہ مصرف بیان کړې دې. خلاصہ دا ده چې سوال دَ منفق وو او جواب منفق عليهم سرہ ورکړې شو؟

جواب: دَ جواب ماحصل دادی چي سوال دَ دواړو څیزونو و مگر په نظم آیت کښي دَ ايجاز او اختصار دَ وجي نه منفق ذکر نه کړي شو. په جواب باندې محمول کولو سره چي هم په جواب سره سوال په پوهه کښي راشي. مَن ځنې، دَمَا بيان دې کوم چي قليل او کثيړته شامل دې او په دې کښي اشاره دَ مُنْفَق بيان دې چي دَ سوال دَ دوو جزونو نه يودې او فللوالدين دَ مصرف بيان دې کوم چي دَ سوال دَ دويم جز بيان دې. دَ سوال چي کوم جز صراحة ذکر دې، دهغه جواب ئي ما انفقتم من خير سره اشاره ورکړي دې او د سوال چي کوم جزء محذوف دې يعنی علی من ينفق دهغه جواب صراحة مذکور دې يعنی فللوالدين الخ لهذا اوس هيڅ اشکال باقي پاتي نه شو، سوال او جواب دواړه مطابق شو. دَ منفق اشاره او منفق عليهم صراحة ذکر کولو کښي دې خبرې طرف ته هم اشاره ده چي دَ منفق باره کښي سوال هيڅ اهميت نه لري ځکه چي څه خرچ کړي او څومره خرچ کړي. دا دَ انسان په حالت او اختيار باندې موقوف وي البته دَ مصرف پيژندل ضروري دی دې دپاره چي خرچ کړي شوي مال بې مصرف او بې خايه خرچ نه شی گنی مال به ضائع او دَ اجر نه محروم کيدل به لازم راځي.

قوله: هُمَاوَلِي بِهِ، په دې کښي دې خبرې طرف ته اشاره ده چي مذکور ه مصارف اولي او افضل ضرور دې مگر هم په دې کښي منحصر نه دي ددې نه په علاوه باندې هم خرچ کولې شی ددې نه معلومه شوه چي فللوالدين کښي لام دَ اختصاص نه دي.

قوله: طبعاً دا دَ يو سوال مقدر جواب دي.

سوال: دَالله حکم خصوصاً چي فرض وي ناخوښه کول او مکروه گنل کفر دي.

جواب: طبعی کراهت موجب کفر نه دي ځکه چي دا دَ انسان فطرت دي.

قوله: ذلك دادَ يعلمون مفعول دي.

[اياتونه: ۲۱۷-۲۱۹]

وارسل النبي اُولَ سَرَيَاةٍ وَعَلَيْهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُحَشٍ فَقَاتَلُوا الْمُشْرِكِينَ وَقَتَلُوا ابْنَ الْحَضْرَمِيِّ اٰخِرَ يَوْمٍ مِنْ جُمَادِي الْاٰخِرِ وَالنَّبِيُّ عَلَيْهِمْ رَوْحٌ فَعَزَّهُمْ الْكُفَّارُ بِاسْتِخْلَافِهِ فَنَزَلَ {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ} الْكُفَّارُ {قِتَالٍ فِيهِ} لَّهُمْ {قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} عَظِيمٌ وَزَرَا مُبْتَدَاً وَخَيْرٌ {وَصَدَّ} مُبْتَدَاً مِّنْ لِّسَانٍ {عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ} دِينِهِ {وَكُفِّرْ بِهِ} بِاللَّهِ {وَصَدَّ عَنْ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} أَيِ مَكَّةَ {وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ} وَلَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَخَيْرُ الْمُبْتَدَا {أَكْبَرُ} عَظِيمٌ وَزَرَا {عِنْدَ اللَّهِ} مِنْ الْقِتَالِ فِيهِ {وَالْفِتْنَةُ} الشَّرْكَ بَيْنَكُمْ {أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ} لَكُمْ فِيهِ {وَلَا يَزَالُونَ} أَيِ الْكُفَّارِ {يَقَاتِلُونَكُمْ} إِنِهَا الْمُؤْمِنُونَ {حَتَّى} حَتَّى {يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ} إِلَى الْكُفْرِ {إِنْ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرُدَّ دِينَكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَبِّحْتَ

وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ { أَغْمَاهُمْ } الصَّالِحَةُ { فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ } فَلَا اِغْتِنَادَ بِهَا وَلَا ثَوَابَ عَلَيْهَا وَالتَّقِيْدُ بِالْمَوْتِ عَلَيْهِ يُعِيدُ أَنَّهُ لَوْ رُخِعَ إِلَى الْإِسْلَامِ لَمْ يَبْطُلْ عَمَلُهُ فَيُنَاقِبَ عَلَيْهِ وَلَا يُعِيدُهُ كَالْخَبْجِ مَثَلًا وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ { وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ } وَلَمَّا ظَنَّ الشَّرِيَّةُ أَنَّهُمْ إِنْ سَلِمُوا مِنَ الْإِثْمِ فَلَا يَخْصُلُ لَهُمْ أَجْرٌ نَزَلَ { إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا } فَارْتَفَعُوا أَوطَانَهُمْ { وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ } لِإِغْلَاءِ دِينِهِ { أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ } ثَوَابِهِ { وَأَلَّكَ عَقُورٌ } لِلْمُؤْمِنِينَ { رَجِيمٌ } بِهِمْ . { يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ } الْقِمَارِ مَا حَكَمَهَا { قُلْ } لَهُمْ { فِيهِمَا } أَيْ فِي تَعَاطِيهِمَا { الْإِثْمُ كَبِيرٌ } عَظِيمٌ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْمُتَنَفِّعَةِ لِمَا يَخْصُلُ بِسَبَبِهَا مِنَ الْمُخَاصَصَةِ وَالْمُشَاقَمَةِ وَقَوْلِ الْفُخْشِ { وَمَنَافِعٍ لِلنَّاسِ } بِاللَّذَّةِ وَالْفَرْحِ فِي الْخَمْرِ وَاصَابَةِ الْمَالِ بِإِلْحَاقِهِ فِي الْمُنْبِرِ { وَأَمَّا هُمَا } أَيْ مَا يَنْشَأُ عَنْهُمَا مِنَ الْعُقَابِ { أَكْبَرُ } أَعْظَمُ { مِنْ نَفْعِهِمَا } وَلَمَّا نَزَلَتْ شَرْيْعًا قَوْمٌ وَامْتَنَعَ عَنْهَا آخَرُونَ إِلَى أَنْ حُرِّمَتْهَا آيَةُ الْمُنَافِدَةِ { وَسَأَلُوكَ مَاذَا يَقْنُقُونَ } أَيْ مَا فَدَرَهُ { قُلْ } أَتَقْنُقُوا { الْعَفْوَ } أَيْ الْفَاضِلَ عَنِ الْحَاجَةِ وَلَا تَقْنُقُوا مَا تَخْتَاجُونَ إِلَيْهِ وَتَضَيِّعُوا أَنْفُسَكُمْ وَفِي قِرَاءَةِ بِالزُّنْجِ بِتَقْدِيرِ هُوَ { كَذَلِكَ } أَيْ كَمَا بَيَّنَّ لَكُمْ مَا ذَكَرَ { يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ } { فِي } أَمْرٍ { الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ } فَتَاخَذُوا بِالْأَمْرِ لَكُمْ فِيهِمَا

توضیح: نبی کریم ﷺ خپل لښکر (جنگی یونټ) ته ډومبې سره (یونټ) روان کړو او ډهغې امیرنې عبدالله بن جحش رضی اللہ عنہ مقرر کړو دغه خلقو مشرکانو سره جنگ اوکړو او د جمادی الاخری ورځ نې ابن حضر می قتل کړو. هغوی ته د جمادی الاخری د ورځې د رجب ډرومبې ورځې شک پیدا شو نو کافرانو د رجب د میاشت حلال گنرلو پیغور اوکړو نو مَسْأَلُکَ نازل شو. خلق تاسو نه تپوس کوی چې ماه حرام (یعنی) د احترام په میاشت کېنې جنگیدل څنگه دی؟ قِتَالٌ فیه (عن الشهر الحرام) نه بدل الاشتمال دی. تاسو هغوی ته اوبنایتي چې په دې کېنې جنگ کول ډیر خراب دی (یعنی) د گناه په اعتبار سره لونی جرم دی (قال فیه) د مبتداء خبر دې او خلق د الله تعالی د لار یعنی دین نه منع کول او الله تعالی سره کفر کول او مسجد حرام یعنی مکې نه بندول او اهل حرم د حرم نه ويستل او هغه نبی کریم ﷺ او مؤمنان دی د الله تعالی په نيزه ډیره لویه گناه ده. په دې کېنې تر جنگ کولو نه، صد مبتداء ده او اکبر عند الله د دې خبر دې او فتنه (یعنی) ستاسو شرک کول ستاسو په دې کېنې د قتل کولو نه ډیر سخت دی. او اې مؤمنانو د کافران په تاسو سره جنگیې تر هغه وخته پورې چې تاسو د خپل دین نه کفر طرف ته او گرځوی که د دوی وس او شی او تاسو نه چې څوک د خپل دین نه واوختل او هغه د کفر په حالت کېنې پاتې کیږی نو د هغه نیک اعمال به په دنیا او آخرت کېنې ضائع شی نو نه به د دغه اعمالو شمیر کیږی اونه به په هغې باندې اجر ملاویږی او هم په کفر باندې ډمړه کیدلو قید دا فائده ده که چېرې دا سرې د اسلام طرف ته واپس راوگرځیدو

نودہ عمل ضائع نہ شو لہذا پہ ہفتی بہ ثواب ورکولے شی اوہفتہ بہ د دغہ عمل سردوبارہ کول نہ کوی لکہ حج مثلاً امام شافعی رحمہ اللہ ہم دغہ مذہب دی اوداسی تول خلق دوزخیان دی او ہمیشہ بہ ہم پہ دغہ دوزخ کنبی وی اوکلہ چې د لښکریانو دا گمان پیدا شو چې هغوی سرہ ددې چې د گناہ نہ بیچ شو لیکن هغوی تہ (د جہاد) اجر خو ملاؤنہ شونہ اِنَّ الَّذِيْنَ نَازَلَ شُو بِيَشْكُهُ هَفَه خَلْقُ چې ايمان ئی راوړې او چا چې ہجرت اوکړو یعنی خپل وطن ئی پریرخودو او د دین د کلمې د اوچتولو دپارہ دالله تعالیٰ پہ لار کنبی جہاد اوکړو ہم دغہ هغه خلق دی چې دالله تعالیٰ د رحمت ثواب (پہ خانی) امیدواران دی او الله تعالیٰ مؤمنان معاف کونکې دې او پہ هغوی باندې رحم کونکې دې تاسونہ د شراپو او جوارئی یعنی ددې د حکم بارہ کنبی پوښتنہ کوی دوی تہ اوبشایہ چې د دغہ دواړو پہ کولو کنبی عظیمہ گناہ دہ او پہ یو قراءت کنبی (کبیر ثاء مثلثہ سرہ (یعنی) کبیر دې خکہ چې ددې دواړو د وچې نہ دښمنی کنځلې او فحش خبرې کولو نوبت راخی او (پہ دې کنبی) د خلقو دپارہ څہ فائدې ہم دی مثلاً خوند خوشحالی پہ شراپو کنبی او بغیر د مشقت نہ د مال حاصلیدل پہ جوارئی کنبی دی اوددې گناہ یعنی ددې د مفساد گناہ کومہ چې (ددې دواړو) نہ پیدا کبیر دپورہ لریہ ددې دگتې نہ اوکلہ چې دا آیت نازل شو نو څہ خلقو (شراب) څکل او څہ (د څکلونہ) منع شو تردې چې د سورت مائده آیت دا دواړہ حرام کرل او خلق تاسونہ د اہم تپوس کوی چې (دالله تعالیٰ پہ لار کنبی) څہ خرچ کړو؟ یعنی د هغې اندازہ څہ د؟ تاسو ورته اواښي چې کوم تاسونہ زیاتی شی هغه خرچ کړئی اودکوم چې تاسو تہ حاجت وی هغه مہ خرچ کړئی (چې هغه خرچ کړئی) خپل خان نہ ضائع کړئی او پہ یو قراءت کنبی (العفو) رفع سرہ دې د هُو تقدیر سرہ داسې لکہ څنگہ چې ستاسو دپارہ مذکورہ احکام بیان کرل الله تعالیٰ ستاسو دپارہ صفا صفا احکام بیانوی دې دپارہ چې تاسو د دنیا او آخرت پہ معاملہ کنبی غور اوکړئی نو بس ہم هغه اختیار کړئی کوم چې ستاسو دپارہ پہ دنیا او آخرت کنبی بہتروی

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: ابن الخطیری ددوی اصل نوم عمر بن عبد الله بن عباد حضرمی دې د حضرت طرف تہ منسوب دې.

قوله: سَرَايَا، د سَرَايَة جمع دہ د لښکریوہ حصہ، پہ اصطلاح کنبی سریہ هغه لښکر تہ وائی پہ کوم کنبی چې حضور پاک پخپلہ شرکت نہ وی فرمائیلې او غزوہ هغه لښکر تہ وائی پہ کوم کنبی چې رسول الله ﷺ پخپلہ شرکت فرمائیلې وی د غزوات او سرايا مجموعہ اویا دی سریہ د پنځو کسانونہ واخلہ تر څلورو سوو پورې شمیر تہ وائی ددې نہ زیات تہ چند لښکر، تہ وائی مفسر علام دې سریہ تہ رومیې سریہ وئیلې دہ حالانکہ مواہب

کڻي ڊي ڇي نه وړاندي دري سرايا او څلور غزوات شوي وو. رومې سره ډ هجرت په اووم کال ډ رمضان په مياشت کښې شوې وه ډ کومې امير ڇي حضور پاك خپل تره حضرت حمزه عليه السلام جوړ کړي وو ډ دغه سره ډ کسانو شمير ديرش وو ډي نه پس دويمه سره سره عبيده بن الحارث عليه السلام ده دا ډ شوال په مياشت کښې پيښه شوې وه. ډ هجرت په اتمه مياشت ډي کښې شپيته کسان شامل وو. ډي نه پس دريمه سره سره سعد بن ابې وقاص عليه السلام ده دا ډ حجاز په يوه وادني څرار کښې پيښه شوه دا ډي القعدة کښې ډ هجرت په نهمه مياشت کښې پيښه شوه دا سره په شلو کسانو باندې مشتمل وه. ډي نه پس څلور غزوات پيښ شوي اول غزوه ودان دويمه بواط دريمه غزوه ذوالعشيره پيښه شوې او څلورمه غزوه بدر اولي ده ډ کومې نه پس ڇي سره عبدالله بن جحش ډ رجب په آخر کښې ډ هجرت په اوولسمه مياشت پيښه شوه لهذا سره عبدالله بن جحش ته اول سره ونيلو کښې نظر دي.

تطبيق: ډ تطبيق ڇي کوم صورت کيدې شي هغه دا ڇي په کومه سره کښې ڇي ډ چاقتل شوې وي او مال غنيمت په لاس راغلي وو هغه هم دغه سره ده. په ډي اعتبار سره ډي ته اوله سره ونيلي شي ځکه ڇي ډي نه وړاندي سرايا کښې نه ځوک قتل شوي اونه ډ غنيمت مال په لاس راغلي. (جمل صاوي)

قوله: **إِلَّا تَبَسَّ عَلَيْهِمُ الرَّحْبُ** ډ جمادي الاخرى آخرى تاريخ گنړلوسره مسلمانانو ډ خضرمي په قافله باندې شېخون وهلې وو. په دويمه ورځ ڇي کله سپوږمۍ اوکتله نو په هغې کښې اشتباه اوشوه بعضو ونييل دا ډ پروني ورځې سپوږمۍ ده بعض او ونييل هم ډن ده که چرې ډ پروني نو قتال ډ رجب په رومۍ تاريخ کښې واقع شو ڇي محترم مياشت ده په ډي وجه مسلمانان هم په شش و پنج کښې پريوتل. او ډمکې مشرکانو هم په ډي باره کښې په مسلمانانو باندې پيغورونه شروع کړل ڇي تاسو دا ډ احترام مياشت هم حلال کړه تردې ڇي ډمکې ډ مشرکانو يووفد ډ رسول الله عليه السلام په خدمت کښې حاضر شو او ډ مسلمانانو شکايت ئي اوکړو او هم دغه مسئله ئي معلومه کړه. نو دا آيت نازل شو **يَسْتَلْزَمُكَ** **عَنِ الشُّهْرِ الْحَرَامِ الْغَر**.

قوله: **الْمَحْرَم**.

سوال: الحرام تفسير المحرم سره کولو کښې څه مصلحت دي؟

جواب: مقصد ډي سوال مقدر جواب ورکول دي.

سوال: دا ډي ڇي الشهر الحرام کښې ډ مصدر حمل په ذات باندې لازم راځي کوم ڇي صحيح نه دي؟

جواب: دادی چي الحرام مصدر المحرم دمفعول په معنی کښې دې لهذا هيڅ اعتراض نشته يادا حمل مبالغه دې.

قوله: قتال فيه دا د الشهر الحرام نه بدل الاشتمال دې. ځکه چې الشهر الحرام دآداء مقصود دپاره ناکافي دې.

سوال: قتال فيه نکره دې او الشهر الحرام معرفه، او دنکره په معرفه سره بدل واقع کيدل درست نه دی.

جواب: نکره موصوفه بدل واقع کيدل صحيح دی تقدير عبارت دادې قتال کائن فيه.

قوله: مبتداءوخبر يعنی قتال فيه کيږد مبتداء خبر دې.

سوال: قتال نکره دې او د نکره مبتداء واقع کيدل صحيح نه دی.

جواب: نکره که چرته موصوفه وی نو مبتداء واقع کيدل صحيح دی دلته فيه، د قتال صفت دې تقديری عبارت دادې قتال کائن فيه کيږ (فلاعتراض) بعض حضراتو قتال فيه کيږ، جمله موصوفه گرځولوسره د قول مقوله گرځولې ده مګو دا صحيح نه ده ځکه چې دمقوله جمله کيدل ضروری دی او قتال فيه کيږ جمله تامه نه ده ددې جمله موصوفه واقع کيدل صحيح نه دی.

قوله: اکبر، اعظم. **سوال:** اکبر دمتمعدخبر واقع دې حالانکه اکبر مفرد دې.

جواب: أَكْبَلُ وزن واحد تشنيه جمع مذکراومؤنث ټولو کښې استعمالیږي.

قوله: وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ، الْفِتْنَةُ اکبر، د مبتداء خبر دې حالانکه په دې کښې مطابقت نشته د دې دوه جوابونه دی د یو طرف ته خو مفسر علام الیترک وئیلوسره اشاره کړې ده يعنی د فتنې نه مراد شرک دې لهذا مطابقت موجود دې. دویم جواب أَكْبَلُ په وزن کښې مذکراومؤنث دواړه برابر دی.

قوله: فلا اعتدأ دېها، ولا ثواب علیها، د فلا اعتدأ دتعلق فی الدنيا سره دې يعنی هغه به نه دمیراث مستحق وی اونه په مال غنیمت وغیره کښې د حصو او د ولا ثواب دتعلق آخرت سره دې يعنی داسې سړی ته به په آخرت کښې هيڅ اجر نه ملاویږي.

قوله: وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ، په دې دواړو مسئلو کښې امام شافعی رحمته الله علیه سره د امام ابوحنيفه رحمته الله علیه اختلاف دې يعنی که دمرتد کيدونه پس دوباره په اسلام کښې داخل شونود امام صاحب رحمته الله علیه په نیزد ارتداد نه د وړاندې اعمالو به اوس هيڅ اجر او ثواب نه ملاویږي. (بيان القرآن ملخصاً)

اختلاف نتیجه: یوسری مونخ او کرو او هغه مرتد شو او دغه وخت کښې لا وخت باقی دې چې بیانی اسلام قبول کرو نو د امام صاحب په نیزه هغه باندې دوباره مونخ کول لازم دی په خلاف د امام شافعی رحمته الله علیه.

فوله: فی تعاطیها، دې کښې اشاره ده چې د خمر او میسر په ذات کښې گناه نشته بلکه په کار راوستلو او استعمالولو کښې گناه ده.

فوله: ای ما ینشأ عنهما من العفاید، دې کښې اشاره ده چې ائمه کښې اضافت، اضافت مصدر الی السبب د قبیل نه دې نه چې اضافت الی الفاعل د قبیل نه کوم چې غالب دې فوله: ائی مآقدرة، د دې اضافه مقصد د تکرار اعتراض لرې کول دی.

دفع: د دفع خلاصه داده چې په سابق کښې مذکور مَثَلُوتْکَ مَاذَا یَنْفِقُونَ کښې ذات نفق سره سوال وو او دلته مقدار منفق سره سوال دې. (فلا تکران)

فوله: انفقوا دې کښې اشاره ده چې العَفْوَدَ فعل محذوف د وجی نه منصوب دې.

سوال: فَوَدَّ مبتداء محذوف خبر گر خولو کښې څه نقصان دې ای هو العفو.

جواب: په دې صورت کښې په سوال او جواب کښې مطابقت نه پاتې کیږی ځکه چې سوال جمله فعلیه دې او جواب جمله اسمیه کیږی اوس دواړه جملې فعلیه شوي.

فوله: کَمَا بَيَّنَّ لَكُمْ، دې کښې اشاره ده چې كذلك کښې کاف فعل مؤخر بَيَّنَّ د مصدر محذوف صفت کیدو د وجی نه محلاً منصوب دې ای تبييناً مثل هذا التبيين.

[ایاتونه: ۲۲۰ - ۲۲۱]

{وَأَلْوَلُّكَ عَنِ الْيَتَامَى} وَمَا يَلْقَوْنَ مِنَ الْخُرُجِ فِي شَانِهِمْ فَإِنْ أَكَلُوهُمْ يَأْتُمُوا وَإِنْ عَزَلُوا مَا لَهُمْ مِنْ أُنْوَالِهِمْ وَصَنَعُوا لَهُمْ طَعَامًا وَخَدَمَهُمْ فَخَرَجَ {قُلْ اصْلَاحْهُمْ} فِي أَمْوَالِهِمْ بِسَمِيَّتِهَا وَمِدَاحَتِكُمْ {خَيْرٌ} مِنْ نَزْدِ ذَلِكَ {وَأَنْ تَخَالِطُوهُمْ} أَيْ تَخْلُطُوا تَفْقَهُمْ تَفْقَهُمْ {فَأَخَوَانُكُمْ} أَيْ فُهُمْ إِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمِنْ شَأْنِ الْأَخِ أَنْ يُخَالِطَ أَخَاهُ أَيْ فَلَكُمْ ذَلِكَ {وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ} بِأَمْوَالِهِمْ بِمُخَالَطِهِ {مِنْ الْمُصْلِحِ} بِهَا لِيُجَارِيَ كُلًّا مِنْهُمَا {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ} لَضَيَّقَ عَلَيْكُمْ بِتَحْرِيمِ الْمُخَالَطَةِ {إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ} غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ {حَكِيمٌ} فِي صُنْعِهِ {وَلَا تُنْكِحُوا} تَزَوَّجُوا أَيْهَا الْمُسْلِمُونَ {الْمُشْرِكَاتِ} أَيْ الْكَافِرَاتِ {حَتَّى يُؤْمِنَ} وَلِأَمَّةٍ مُؤْمِنَةٍ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ {خَرَّةٌ} لِأَنَّ سَبَبَ لَزْوْلِهَا الْغَيْبُ عَلَى مَنْ تَزَوَّجَ أَمَةً وَتَزَوَّجَهُ فِي نِكَاحِ خَرَّةٍ مُشْرِكَةٍ {وَلَوْ أَغْنَيْتَكُمْ} لِجَمَالِهَا وَمَالِهَا وَهَذَا مَخْصُوصٌ بِغَيْرِ الْكِتَابَاتِ بِآيَةِ {وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ} {وَلَا تُنْكِحُوا} تَزَوَّجُوا {الْمُشْرِكِينَ} أَيْ الْكُفَّارَ الْمُؤْمِنَاتِ {حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ

مُشْرِكٌ وَلَوْ أَغْنَيْكُمْ} لِمَالِهِ وَجَمَالِهِ {أُولَئِكَ} أَيُّ أَهْلِ الشُّرْكِ {يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ} بِدَعَائِهِمْ إِلَى الْقَتْلِ الْمَوْجِبِ لَهَا فَلَا تَلِيْقُ مُنَاقَضَتُهُمْ {وَاللَّهُ يَدْعُو} عَلَى لِسَانِ رُسُلِهِ {إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ} أَيُّ الْقَتْلِ الْمَوْجِبِ لَهَا {يَادُّونَهُ} بِإِزَادَتِهِ فَتَجِبَ إِجَابَتُهُ بِتَرْجِيحِ أَوْلِيَانِهِ {وَيُتَيْنَ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ} يَعْتَظُونَ

ترجمہ: یتیمانانو او دھغوی پہ معاملہ کنہی راتلونگی حرج بارہ کنہی تاسونہ پوئشتہ کوی کہ چرې هغوی سره په یوځائی خوراک کوی نو گناهگار کیږی که د هغوی مالونه دخپلو مالونونه جدا کوی او خان له د هغوی خوراک تیاره وی نو دا هم گرانه ده. تاسو هغوی ته اووایئ چې د هغوی ښیگره د هغوی په مال کنہی زیاتوالې او ستاسو یوځائی کیدل د هغوی د پریځودو نه بهتر دی چې که چرې تاسو د هغوی خرچې خپلې خرچې سره یوځائی کړئ نو هغوی ستاسو روڼه دی یعنی دینی روڼه دی او د ورور دا شان کیدل پکار دی چې خپل ورور دې خان سره شامل کړی لهدا دا ستاسو دپاره جائز دی. الله تعالی د دغه یتیمانو مال خپل مال سره یوځائی کولو سره بدخواهی او خیرخواهی کونکی (ښه) پیژنی لهدا دغه دواړو ته به بدله ورکوی. او که چرې الله تعالی غوښتل نو شرکت به نی حرام گرځولوسره تاسو په سختی کنہی اچولئ. الله تعالی په خپل حکم کنہی غالب او خپل صنعت کنہی باحکمت دې او اې مسلمانانو تاسو مشرکانو ښځو یعنی کافرانو ښځوسره نکاح مه کوئ تر هغه وخته پورې چې ایمان راوړی او یشکه مومنه وینځه د آزادې مشرکې ښځې نه بهتر ده. ځکه چې (دخلقو) په دغه سړی باندې گوتې او چتول چا چې مؤمنې وینځې سره نکاح اوکړه او آزادې مشرکې ښځې سره نکاح کنہی رغبت کول ددې آیت د نزول سبب دې سره ددې چې (مشرکه ښځه) تاسو ته د هغې د مال او حسن د وجې نه ښه معلومیږی او (پهی عن نکاح الشرکات) مخصوص دې غیر کتابیات سره د وَالْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْاِثْمِ اوتوا الکتاب د وجې نه او مشرکانو (یعنی) کافرانوسره د مؤمنانو ښځو نکاح مه کوئ تر هغه وخت چې دغه کافر ایمان راوړی او یشکه مؤمن غلام د مشرک (آزاد) نه بهتر دی سره ددې چې هغه تاسو ته د هغه د مال او جمال د وجې نه ښه معلومیږی اودا مشرکان د دوزخ د اور دعوت ورکوی د هغه اعمالو طرف ته دعوت ورکوی چې د دوزخ اور واجب کونکی دی. لهدا هغوی سره نکاح کول صحیح نه دی او الله تعالی دخپل رسول ﷺ په ژبه مبارکه د جنت او مغفرت طرف ته په خپله اراده سره رابلی یعنی د داسې عمل طرف ته کوم چې د دغه دواړو دپاره موجب دې لهدا د هغه حکم قبول واجب دی د هغه اولیاؤ (یعنی) مسلمانانوسره په نکاح کولو سره او هغه خپل آیاتونه د خلقو دپاره بیانوی دې دپاره چې خلق نصیحت حاصل کړی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَمَا يَلْقَاؤُهُ دې کنہی اشاره ده چې عبارت په حذف د مضاف سره دې ځکه چې سوال

دَ حَال نہ کبیری نہ چي دَ ذات نہ.

قوله: وَآكَلُوا مِنْهُ، اَكَلُو كَبْسِي يولغت همزه په واؤ سره بدلول واكَلُوا هم دې يعنى په يو خانى خوراك خېناك كول.

قوله: فَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا، دې كېسې اشاره ده چې مالى اصلاح مراد ده نه چې غير مالى، دې دپاره چې جواب د سوال مطابق شى بل ددې قرينه دالله تعالى قول وَلَئِنْ تَخْلَطَوْهُمْ دې.

قوله: مِنْ تِلْكَ ذَلِك، دې كېسې حذف د مفضل عليه طرف ته اشاره ده.

قوله: فَمِمَّا اخْتُلِفَ بِهِ دې حذف كېسې دې طرف ته اشاره ده چې فَاخْتُلِفَ كُمْ جزاء شرط ده او د جزاء جمله كيدل ضرورى ځكه چې ددې هُم مبتداء محذوف مثل ضرورى دى.

قوله: اَيُّ فَلَكَمُ ذَلِكَ ددې عبارت د اضافه مقصد د يو سوال مقدر جواب دې.

سوال: وَلَئِنْ تَخْلَطَوْهُمْ شرط دې فَاخْتُلِفَ كُمْ دې جزاء ده مگر د جزاء په شرط باندې ترتيب صحيح نه دې ځكه چې شرط او جزاء كېسې هيڅ ربط نشته دې.

جواب: اصل جزاء محذوف دې د كوم طرف ته چې مفسر علام فَلَكَمُ ذَلِك وئيلوسره اشاره كړې ده چې سبب جزاء نى د جزاء قائم مقام كړې ده.

[اياتونه: ۲۲۲-۲۲۵]

{وَسَأَلُوكَ عَنِ الْمَيْحِصِ} اَيُّ الْخَيْضِ اَوْ مَكَانِهِ نَادَا يُفْعَلُ بِالنِّسَاءِ فِيهِ {قُلْ هُوَ آدِي} قُلُّر اَوْ مَخْلَه {فَاعْتَرَلُوا النِّسَاءَ} اَتَرَكُوا وَطَأَمُرُ {فِي الْمَيْحِصِ} اَيُّ وَفَه اَوْ مَكَانِهِ {وَلَا تَقْرَبُوهُمْ} بِالْجَمَاعِ {حَتَّى يَظْهَرْنَ} بِسُكُونِ الطَّاءِ وَتَشْدِيدِهَا وَالْفَاءِ فِيهِ اِذْغَامُ التَّاءِ فِي الْاَصْلِ فِي الطَّاءِ اَيُّ يَفْجَلْنَ بِغَدِ انْقِطَاعِهِ {فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُمْ} بِالْجَمَاعِ {مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ} بِتَجَنُّبِهِ فِي الْخَيْضِ وَهُوَ الْقُبْلُ وَلَا تَعْدُوهُ اِلَى غَيْرِهِ {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ} يُبَيِّبُ وَيُكْرِمُ {التَّوَّابِينَ} مِنَ الذُّلُوبِ {وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} مِنْ الْأَقْدَارِ {نِسَاءُكُمْ} جَزَتْ لَكُمْ اَيُّ مَحَلٍّ زَعَمَكُمْ الْوَلَدُ {فَأَتُوا حُرُوكُمْ} اَيُّ مَخْلَه وَهُوَ الْقُبْلُ {أَلَى} كَيْفَ {سِثْتُمْ} مِنْ قِيَامِ وَفُودِ وَاضْطِجَاعِ وَاقْبَالِ وَاقْبَارِ وَنَزَلَ رَدًّا لِقَوْلِ الْيَهُودِ مَنْ اَتَى امْرَأَتَهُ فِي قُبْلَتِهَا اَيُّ مِنْ جِهَةِ ذُبُرِهَا جَاءَ الْوَلَدُ اخُولُ {وَكَلِّمُوا الْأَنْفُسَ كُمْ} الْعَمَلُ الصَّالِحَ كَالْاِسْمِئَةِ عِنْدَ الْجَمَاعِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ} فِي امْرِهِ وَتَهْيِهِ {وَاَعْلَمُوا اَنَّكُمْ مَلَاقُوهُ} بِالْبَيْتِ فَتَجَانِبُكُمْ بِأَعْمَالِكُمْ {وَيُثِيرُ الْمُؤْمِنِينَ} الَّذِينَ اتَّقَوْهُ بِالْحَيَّةِ {وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهُ} اَيُّ الْخَلِيفِ بِهِ {عُرْصَةً} عِلَّةً مَائِبَةً {لِإِيْمَانِكُمْ} اَيُّ نَصْبًا لَهَا بِأَنْ تُكَيِّزُوا الْخَلِيفَ بِهِ {أَنْ} لَا {تَبْشُرُوا} فَتُكْزَرُ الْيَمِينُ عَلَى ذَلِكَ وَتُسَنُّ فِيهِ الْجَنَّةُ وَتُكْفَرُ بِخِلَافِهَا عَلَى فِعْلِ الْهَرِّ وَتَخَوْهُ فَوَيْ طَاعَةِ {وَتُضِلُّوَابِتِينَ النَّاسَ} الْمُنْفَتِي لَا تَنْتَفِعُوا مِنْ فِعْلِ مَا ذَكَرَ مِنَ الْهَرِّ وَتَخَوْهُ اِذَا خَلَفْتُمْ عَلَيْهِ بَلْ اَتَوْهُ وَتَكْفُرُوا لِأَنْ سَبَّ لَزُولُهَا الْاِنْفِتَاحَ مِنْ ذَلِكَ {وَاللَّهُ سَمِيعٌ} بِالْقَوَالِكُمْ {عَلِيمٌ} بِأَخْوَالِكُمْ {لَا يَعْجِزُكُمْ اللَّهُ بِالْقُلُوبِ}

کیدل وو او اللہ تعالیٰ ستاسو خبری اوریدونکی او ستاسو پہ احوال باندی پوہیدونکی دی. اللہ تعالیٰ ستاسو لغو (بہ مقصد) قسمون باندی مواخذہ نہ کوی او هغه داسی قسمونہ دی چې بغیر ارادی نہ ستاسو د ژبونه اوخی لکه لاوالله، ہل والله نو پہ دی کنبی نہ گناہ شته اونه کفارہ، مگر کوم قسمونہ چې تاسو د ریتونی زړہ نہ خورشی پہ هغی بہ تاسو ضرور راگیرہ وی. یعنی کوم قسمونہ چې تاسو پہ یومقصد خورلی دی کله چې تاسو حادث شنی، اللہ تعالیٰ ستاسو لغو قسمونہ معاف کوونکی دی او د سزا د مستحق سزا روستو کولو د وجہ نہ بوج اوړونکی دی.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: الْحَيْضُ، ظرف زمان (د حیض وخت) ظرف مکان (مقام حیض) مصدر (حیض راتلل یا په معنی د حیض، هغه فاسد وینہ چې په مخصوص زمانہ کنبی او مخصوص حالت کنبی د خوانی صحتمندې غیر حاملہ ښځې د رحم نہ اوخی (لغات القرآن المحیض) دوالحیض، وهو مصدر، يقال حیضت المرأة حیضاً وھیضاً فی حائضٍ وحائضۃ. (فتح القدیر شوکانی) **قوله:** الحيض اومكانه، داد حیض د دوو تفسیرونو طرف ته اشاره ده، الحيض ونیلوسرہ اشاره اوکره چې همض مصدر میمی دی ددې معنی ده سیلان الدم.

قوله: قدر اومحله، داد اذی دوه تفسیرونه دی اول تفسیر، دمحیض د اول تفسیر په اعتبار سره دی او دویم د ثانی په اعتبار سره دی او په دی کنبی لف اوشر مرتب دی. **قوله:** بالجماع، دی کنبی اشاره ده چې حالت حیض کنبی جماع ممنوع ده نه چې مطلقاً قربان اومیل ملاپ.

قوله: ویشیب ویکرم، داد محب تفسیر باللازم دی ځکه چې دحب معنی د زړه تعلق دی کوم چې د اللہ تعالیٰ د شان سره مناسب نه دی.

قوله: وَأَتَقُوا اللَّهَ ددې عطف فاتواخر لگم باندی دی اودا اشاره دعام بعد الخاص دقبیل نه ده. **قوله:** بَيِّنْر، ددې عطف قل هو اذی باندی دی.

قوله: الَّذِينَ اتَّقَوْا الدِّينَ د الدین اتقوا په قید سره مقید کولو سره ئی یواشکال لرې کرې دی. **انضال:** دادی چې سابق نه خطاب مؤمنانوته راروان دی نودلته بَيِّنْر وئیل کافی وو یعنی ضمیر کافی وو په اسم ظاهر راوړلو کنبی څه مصلحت دی؟

جواب: سابق کنبی مخاطب مطلق مؤمنان وو اودلته مؤمنان متقیان مراد دی لهذا ثانی غیر سابق دی په دی وجه د اسم ظاهر د صراحت کولو ضرورت پېښ شو.

قوله: عُرْضَةً، نشانه، مقصد چل ہیلہ، لَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ (اللہ تعالیٰ نہ خپلر قسمونو دپارہ بہانہ مہ جوہ وئی، پہ دی صورت کنبی عرضہ معنی بہانہ دہ دویم مطلب دا کیدی شی چی دَمَطْلَب ویستلو دپارہ پہ خبرہ خبرہ قسمونہ مہ خورشی، خکہ چی پہ دی طریقہ باندی دَاللہ تعالیٰ دَعَزت نوم بہ ستاسو دَ قسمونو نشانہ جوہشی دَدی تفسیر پہ صورت کنبی عُرْضہ ترجمہ نشانہ شی مطلب دا چی پہ آیت مبارک کنبی ددوارو مطلبونو گنجائش شتہ۔ (لغات القرآن)

قوله: نُصْبًا، دا دَ نَصَب جمع دہ پہ معنی منصوب، نصب کمری شوې خیز، ای البصیر للرماء دَ غشو ویشتونکو دَ پارہ دَ یو خیز نبشہ لگولوتہ وئیلی شی۔ جَعَلْتُهُ عُرْضَةً لِّلہِم، مادا دَ خرخولودپارہ وړاندی کرو۔

قوله: لِأَن سَبَبَ نَزُولِهَا، داد آن لَا تَذْبُوا وَتَتَّقُوا د حاصل معنی بیان دی بعض وئیلی دی چی لامحذوف نہ منل بہتر دی۔

قوله: الْكَائِن، دی کنبی اشارہ دہ چی ظرف یعنی فی أَيْمَانِكُمْ الْكَائِن مقدر متعلق کیدو سرہ دَ اللفوصت دی۔

قوله: إِذَا حَيْثُمُ دَدی عبارت دَ اضافہ مقصد یو اعتراض لرې کول دی۔

اعتراض: دادی چی قسم بالذات موجب البواخذہ نہ دی لہذا مطلقاً یمین باندی دَ مؤاخذہ حکم لگولو خہ مطلب دی؟

جواب: دامام شافعی رحمہ اللہ پہ نیز سرہ دَدی چی ہم یمین موجب کفارہ دی مگر دَ احنافو پہ نیز حاث کیدل موجب کفارہ دی یعنی دَ احنافو پہ نیز یمین موجب کفارہ نہ دی بلکہ حاث کیدل موجب کفارہ دی۔

[ایاتولہ: ۲۲۶-۲۲۸]

{لِّلَّذِينَ يُؤُولُونَ مِن نِّسَائِهِمْ} أَن يَخْلِفُونَ أَن لَا يُجَايِعُوهُمْ {تَرْبِصُ} انظار {أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ أَقَامُوا} رَجَعُوا فِيهَا أَوْ بَدَعُوا غَنِ الْيَمِينِ إِلَى الْوُطءِ {فَإِنْ اللَّهُ غَفُورٌ} لَهُمْ مَا أَتَوْهُ مِنْ ضَرِّهِ نَزَاهَةَ الْخُلُفِ {رَحِيمٌ} بِهِمْ {وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ} أَمَّا عَلَيْهِمْ أَن لَا يَقْبِضُوا وَلْيَقْبِضُوا {فَإِنْ اللَّهُ سَمِيمٌ} يَقُولُهُمْ {عَلِيمٌ} بِغُيُوبِهِمْ الْمَعْنَى لَيْسَ لَهُمْ بَعْدَ تَرْبِصٍ مَا ذَكَرَ إِلَّا الْفَيْتَةُ أَوْ الطَّلَاقُ {وَالْمُطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ} أَي لِيَسْطَرْنَ {بِأَنْفُسِهِنَّ} عَنِ النِّكَاحِ {ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ} تَفْصِي مِنْ جِن الطَّلَاقِ جَمْعُ قُرْءٍ بِفَتْحِ الْقَافِ وَهُوَ الطَّهْرُ أَوْ الْخَيْضُ قَوْلَانِ وَهَذَا فِي الْمَذْخُولِ بِهِنَ أَمَّا غَيْرُهُنَ فَلَا عُدَّةَ عَلَيْهِمْ يَقُولُهُ {فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عُدَّةٍ} فِي غَيْرِ الْإِسَةِ وَالصَّبْرِ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَالْخَوَامِلُ فَعِدَّتُهُنَّ أَن يَضَعْنَ خِفْلَهُنَّ كَمَا فِي سُورَةِ الطَّلَاقِ وَالْإِمَاءُ فَعِدَّتُهُنَّ قُرْءَانٍ بِالسُّنَّةِ وَلَا يَحِيلُ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ} مِنْ الْوَلَدِ وَالْخَيْضُ {إِنْ

كُنْ يٰمُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ تَعْلَمَ مَا يَنْزِلُ فِيْكَ مِنْ رَّبِّكَ} اَزْوَاجَهُنَّ {اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ} بمراجعتهن ولو ابين {فِيْ ذٰلِكَ} اَيُّ فِي زَمَنِ التَّرْبِصِ {اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحًا} بينهما لِاِضْرَارِ الْمَرْأَةِ وَهُوَ تَخْرِيبُ عَلَيَّ قَصْدُهُ لَا شَرْطَ لِيَحْوَازِ الرِّجْعَةَ وَهَذَا فِي الطَّلَاقِ الرَّجْعِيِّ وَآخِرُ لَا تَفْصِيلَ فِيْهِ اِذْ لَوْ حَقَّ لِيُغَيِّرَهُمْ مِنْ بَيْتِهِمْ فِي الْعِدَّةِ {وَهُنَّ} عَلَيَّ الْأَزْوَاجِ {مِثْلُ الَّذِي} لَهُمْ {عَلَيْهِمْ} مِنَ الْخُفُوفِ {بِالْمَعْرُوفِ} شَرْعًا مِنْ حُسْنِ الْعِشْرَةِ وَتَوَكُّدِ الْإِضْرَارِ وَنَحْنُ ذٰلِكَ {وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِمْ دَرَجَةٌ} فَضِيلَةٌ فِي الْحَقِّ مِنْ وَجُوبِ طَاعَتِهِمْ لَهُمْ لِمَا سَأَفُوهُ مِنَ الْمَنَهِرِ وَالْإِنْفَاقِ {وَاللّٰهُ عَزِيزٌ} فِي مُلْكِهِ {حَكِيمٌ} لِيَمَّا ذُبُرُهُ لِيُخَلِّقَهُ

ترجمہ: او کوم خلق چي د خپلو پيښانو سره د ازداجي تعلق نه ساتلو نه قسم او کړي نو دوي دپاره څلور مياشتي دانتظار موده ده، پس که په دې موده کښې يا ددې نه پس په وطی کولو سره د قسم نه رجوع او کړي نو الله تعالی ددې ښځې د نقصان معاف کوونکې دې کوم چې دې ددې قسم په ذریعہ رسول دې او په دې باندې رحم کوونکې دې او که د طلاق پخه اراده شي وی او په دې وجه رجوع نه کوی نو بیا دې ورته طلاق ورکړی. الله تعالی ددوي خبره آوريدونکې دې او ددوي په اراده پوهه دې. مطلب دا چې د مذکوره (مودې) د انتظار نه پس ددوي دپاره صرف درجوع کولو يا د طلاق ورکولو صورت دې. او مطلقه ښځې به خپل ځان د طلاق د وخت نه دریو حیضو پورې د نکاح کولو ځان بېج ساتی (قروء) د قرء جمع ده، د قاف فتحه سره، ددې معنی ده طهر يا حیض. دا دوه اقواله دی اودا حکم د مدخودل بیا ښځې دي لیکن که غیر مدخودل بها وی نو د هغې دپاره هیڅ موده نشته دې. دالله تعالی د قول **فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَةٍ تَعْتَدُوْنَ** په وجه سره (که تاسو وطی نه وی کړې نو په هغوي باندې ستاسو دپاره هیڅ عدت نشته دې) او دا حکم د آنسه (یعنی) د حیض نه ناامیدې او صغیرې نه علاوه ځکه چې دهغوي عدت درې میاشتې دې او حامله ښځې، نو دهغوي عدت وضع حمل دې، لکه څنکه چې سورة طلاق کښې دی او پاتې شوې وښځې نو د هغوي عدت دوه قروء (حیض یا طهر) دی د سبتو مطابق، اوددوي دپاره حلال نه دی چې الله تعالی ددوي په رحم کښې کوم بیج یا حیض پیدا کړي دې هغه پټ کړی، که دوي په الله تعالی باندې او په ورځ د آخرت باندې ایمان لری او ددوي خاوندان د انتظار په دې موده کښې دوي ته د پورا حق ادا کولو حقداری اگر چې ښځې انکار او کړی، که ددوي په خپلو کښې د اصلاح اراده وی ښځې ته د نقصان نه رسولو، او دا کلام **اِنْ اَرَادُوا اِصْلَاحًا** د اصلاح د رضامندی دپاره دې، د رجعت د جواز دپاره شرط نه دې اودا (حق د رجعت) د طلاق رجعی په صورت کښې دې او لفظ (حق) کښې د تفصیل دوه معنا گانې نه دی، په دې وجه ددوي د خاوندانو نه علاوه بل چا ته دوي سره د نکاح کولو حق نشته دې، اود ښځو هم په سرو باندې هم هغه شان حقوق دی لکه څنګه چې دسرو حقوق په ښځو باندې دی د شرعی دستور

مطابق، حسن سلوک، حسن معاشرت سرہ او نقصان رسول دے ترک کری، البتہ سروتہ پہ حقوق کنبی بنحو باندے فضیلت حاصل دے۔ اور بنحو باندے اطاعت و جوب دے، حکم چے سرو ددوئے د مہر او نان نفقے ذمہ داری اخستے دہ، او اللہ تعالیٰ زیر دست دے خپل ملک کنبی او حکمت والادے پہ ہفہ خیزو کنبی کوم چے ہفہ خپل مخلوق دپارہ پہ طور د تدبیر اختیار کری دی۔

قوله: یُولَوْنَ: د (الْاَلَاءُ) جمع مذکر غائب، شوک چے بنحو سرہ د صحبت نہ کولو نہ قسم او کری الایلاء فی اللغة الیمین والایلاء من المراءاة ان یقول الله والله لا اقریک اربعة اشهر فصاعدا۔

قوله: ان لا یجامعن: دا عبارت ددے سوال جواب دے چے حلف پہ فعل سرہ کیڑی ذات سرہ نہ۔ دلتہ نسامہر باندے حلف دے او دا پہ ذات باندے دے۔

جواب: عبارت د حذف مضاف سرہ دے، ای یحلفون ان لا یجامعن، حذف د مضاف مقصد مبالغہ دے، لکہ خنگہ چے پہ حُرِّمَتْ عَلَیْکُمْ اَمْهَتُکُمْ کنبی دی۔

قوله: تَرِیْضَ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ: بترکیب اضافی مبتداء مؤخر، من نسامہر خبر مقدم۔

سوال: د یُولَوْنَ صلہ علی استعمال کیڑی لیکن دلتہ من استعمال شوے دے۔

جواب: د ایلاء بعد معنی لہر متضمن کیدو پہ وجہ سرہ، من صلہ ورکول درست دی، چونکہ ایلاء کولو والا ہم خپلے بی بی نہ لرے اوسیری لہذا ایلاء بمعنی بعد درست دہ۔

قوله: علیہ: سوال: علیہ مقدر منلو کنبی خہ فائدہ دہ؟

جواب: دے خبرے طرف تہ اشارہ کول دی چے الطلاق د حذف جز پہ وجہ سرہ منصوب دے، تقدیر د عبارت دادے چے ان عزموا علی الطلاق۔

قوله: بفتح القاف:

سوال: قرء فتحہ د قاف سرہ ولے خاص کرے شوے دہ حالانکہ ضمہ د قاف ہم پہ دے کنبی یو لغت دے

جواب: ہر کلہ جمع قروء وی نو ددے واحد قرء بفتح القاف وی، چونکہ جمع مذکور قروء دہ خکہ دواحد د قاف پہ فتحہ سرہ کیدل ضروری دی، کہ ضمہ د قاف سرہ وی نو ددے جمع اقراء راخی لکہ د قفل جمع اقفال راخی۔

قوله: هو الطهر والحیض: اول د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ دے، دویم د امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ دے او دریم د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ دے۔

قوله: ان کن یومن باللہ الخ: دا شرط دے او ددے جزاء فلا یجترئون علی ذلک، محذوف دے

قوله بعولتین: ددی بنحو خواندان، بعولہ د بعل جمع دہ لکہ ځنگہ چې لمولہ د لخل جمع دہ، نازاندہ او امثلہ سماعی دی.

قوله احق لا تفضیل فیہ: ددی عبارت د اضافه کولو مقصد د یو اعتراض جواب دې. اعتراض احق اسم تفضیل دې او اسم تفضیل د مفضل علیہ تقاضا کوی حالانکہ دلته مفضل علیہ ممکن نه دې ځکه چې خاوند نه علاوه بل چاته د رجعت حق حاصل نه دې. د اعتراض ما حصل دادې چې احق اسم تفضیل نه معلومیږي چې خاوند د رجعت زیات جز لری او غیر خاوند کم حقدار دې حالانکہ د خاوند غیر دته د رجعت د حق سوال نشته دې.

جواب: اسم تفضیل په معنی د اسم فاعل دہ. یعنی احق بمعنی حقیق دہ. لہذا ہیڅ اعتراض نشته دې، ہم دا مطلب د مفسر علام قول اذلاحق لغیرہم فی نکاحہن فی العدة، نو گویا چې دا د الشعاء بر دمن الصیف د قبیل نه دې.

قوله لسا أقوام المهر والاتفاق: د اثبوت د درجې د علت دې ځکه چې لذت مباشر او طلب ولد کښې دواړه برابر شریک دی او امور خانه داری په نظام کښې هم دواړه برابر دی، د خاوند په ذمه خارجی امور دی او د بنځې په ذمه داخلی، او مزید دا چې دخاوند په ذمه د نان نفقی اور مهر ذمه داری هم ده، ددې اضافی ذمه داری په وجه سری ته په بنځه باندې گویا چې یو فضیلت حاصل دې.

[ایاتونہ: ۲۲۹-۲۳۱]

{الطَّلَاقُ} أَيِ الطَّلِيقِ الَّذِي يُزَاجِعُ بَعْدَهُ {مَرَّتَانِ} أَيِ اثْنَتَيْنِ {فَلِإِمْسَاكِ} أَيِ فَعَلَيْكُمْ إِمْسَاكُهُنَّ بَعْدَهُ بَانَ تَزَاجُعُهُنَّ {بِمَعْرُوفٍ} مِنْ غَيْرِ حِزَارٍ {أَوْ تَسْرِيَةٍ} أَيِ إِزْسَالِهِنَّ {بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ} أَيُّهَا الزَّوْجَانِ {أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا آتَيْنَاهُمُوهُنَّ} مِنْ النِّهَازِ {شَيْئًا} إِذَا طَلَّقْتُمُوهُنَّ {لَأَنْ يَخْلُقَا} أَيِ الزَّوْجَانِ {أَنْ لَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ} أَيِ أَنْ لَا يَأْتِيَا بِمَا خَذَهُ لَهُمَا مِنَ الْخُفُوقِ وَفِي قِرَاءَةِ يُخَافَا بِالْبَاءِ لِلْمَفْعُولِ فَإِنْ لَا يُقِيمَا بَذَلَ اخْتِجَالٍ مِنَ الشَّجِيرِ فِيهِ وَفُرِيَ بِالْفَوْقَانِيَةِ فِي الْفَعْلَيْنِ {فَإِنْ خَفْتُمَا} ن {لَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} {فِيمَا اقْتَدَتْ بِهِ} نَفْسُهُمَا مِنَ الْمَالِ لِطَلْقِهَا أَيْ لَا خَرَجَ عَلَى الزَّوْجِ فِي أَخْذِهِ وَلَا الزَّوْجَةُ فِي بَذْلِهِ {تِلْكَ} الْأَحْكَامُ الْمَذْكُورَةُ {حُدُودَ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} {فَإِنْ طَلَّقَهَا} الزَّوْجُ بَعْدَ الثَّنَتَيْنِ {فَلَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ} بَعْدَ الطَّلَاقِ الثَّالِثَةِ {حَتَّى تَنْكِحَ} تَنْزَوُجَ {زَوْجًا غَيْرَهُ} وَنَظَامًا كَمَا فِي الْحَدِيثِ رَوَاهُ الشَّيْخَانِ {فَإِنْ طَلَّقَهَا} أَيِ الزَّوْجِ الثَّانِي {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} أَيِ الزَّوْجَةِ وَالزَّوْجِ الْأَوَّلِ {أَنْ يَتَرَاجَعَا} إِلَى النِّكَاحِ بَعْدَ انْقِضَاءِ الْعِدَّةِ {إِنْ طَلَّقَا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ} الْمَذْكُورَاتُ

{حُدُودَ اللَّهِ يَبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} بتدبرون {وَأَذًا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ قَبْلَ أَنْ أَجْلِبْنَ} قَارِنُ انْفِصَاءِ عِدَّتِهِنَّ {فَأُتْسِكُوهُنَّ} بَانَ تَزَاجَعُوهُنَّ {بِمَعْرُوفٍ} مِنْ غَيْرِ ضَرَرٍ {أَوْ سِرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ} أَتْرَكُوهُنَّ حَتَّى تَنْفَضِيَ عِدَّتُهُنَّ {وَلَا تُتْسِكُوهُنَّ} بِالزَّخْفَةِ {ضِرَارًا} مَقْضُولٍ لِأَجْلِهِ {لِتُعْتَدُوا} عَلَيْهِنَّ بِالْإِنْجَاءِ إِلَى الْإِفْدَاءِ وَالطَّلَاقِ وَتَطْوِيلِ الْخَبْسِ {وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ} بِغَيْرِضِهَا إِلَى عَذَابِ اللَّهِ {وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا} مَهْزُوءًا بِهَا بِمَخَالَفَتِهَا {وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ} بِالْإِسْلَامِ {وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ} الْقُرْآنِ {وَالْحِكْمَةِ} مَا فِيهِ مِنَ الْأَحْكَامِ {يُعْظَمُكُمْ بِهِ} بَانَ تَشْكُرُوهَا بِالْقَتْلِ بِهِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} وَلَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ

ترجمہ: داسی طلاق دَکوم نہ پس چې رجوع کولی شی دوه محل دې یعنی دوه دی، یاخو یا په معروف طریقہ باندې ستاسو په ذمہ حصارول دی پس دھغې نہ چې ورته رجوع اوکړئ یا په ښه طریقہ سره هغه رخصت کول دی بغیر ذ نقصان رسولو او اې خاوندانوا ستاسو دپاره داخبره جائز نه ده کله چې تاسو هغوی ته طلاق ورکړئ نوچې کوم مهر تاسو هغوی ته ورکړې دې دھغې نه څه واپس هم واخلي البته دا صورت دمسئمتی دې چې ښځې اوخاوند ته دالله تعالی په حدود کښې د قائم نه پاتې گیدو اندیښنه وی چې الله تعالی دھغوی دپاره کوم حدود مقرر کړي دی هغه به ادا نه کړي شی او یوقراعت کښې (تَخَافًا، یَقَعًا) تاء سره هم لوستلې دې، که چېرې تاسو ته دا ویره وی چې هغه دواړه به دالله تعالی په حدود قائم پاتې نه شی نو ددغه دواړو په مینځ کښې معامله فیصله کولو کښې دې ښځه دخپل نفس مالی معاوضه ورکړي دې دپاره چې خاوند هغې ته طلاق ورکړی نو په دې کښې هیڅ بدی نشته یعنی نه دخاوند دپاره په دغه معاوضه اخستلو کښې څه خرج شته او نه دښځې دپاره دذې په ورکولو کښې، دا مذکوره احکام دالله تعالی مقرر کړي شوی حدود دی دې نه تجاوز مه کوئ اوکوم خلق چې دالله تعالی دحدود نه تجاوز اوکړي هم هغه خلق ظالمان دی، بیا که خاوند ددوو طلاقونه پس طلاق ورکړی نو دھغه دپاره ددریم طلاق نه پس هغه ښځه حلال نه ده، إلا چې هغه بل یوسری سره نکاح اوکړی او هغه (دویم خاوند) هغې سره کوروالې اوکړی لکه چې په حدیث کښې وارد دی (رواه الشیخان) بیا که دویم خاوند هغې ته طلاق ورکړی نو په ښځه او اول خاوند باندې هیڅ خرج نشته چې دعدت تیریدونه پس دوباره نکاح اوکړی، که چېرې دواړه داخیال اوکړي چې هغوی به دالله تعالی حدود قائم اوساتی، دا مذکوره احکام دالله تعالی مقرر کړي شوی حدود دی، الله تعالی دا هغه خلقو دپاره بیانوی چې پوهه لری او غور او فکر کوی، اوچې کله تاسو خپلو ښځو ته طلاق ورکړئ او هغوی خپلې مودې ته اورسی یعنی دھغوی عدت ختمیدو ته نیزدې شی نو هغوی ته رجوع کولو سره په ښه طریقہ بغیر ذ نقصان رسولو هغه حصارې کړئ یا په عزت سره هغه رخصت کړئ یعنی هغه (په خپل حالت باندې، پریردئ تر هغه وخته پورې چې دھغې موده

پورہ شی اوڌ رجعت پہ ذریعہ ڌ تنگولوڌ پارہ شی مہ حصارہ وئی (غیراً) مفعول لہ دی چې
 هغه پہ فذیہ (ڌ خلع معاہدہ) یا خلع کولو باندې مجبورول اوڌ حصارولومودہ
 اوږدولوڌ پارہ (مہ حصارہ وئی) او هوک چې داسې کوی نو هغه پہ حقیقت کښې ہم پخپله پہ خان
 ظلم اوکرو، ڌ الله تعالیٰ عذاب ته شی خان وړاندې کولوسره ڌ الله تعالیٰ آیاتونہ لویې توقې
 مہ چورہ وئی یعنی ڌ هغې مخالفت کولوسره هغې پورې توقې مہ کونی او په خپل خان باندې
 ڌ الله تعالیٰ نعمت اسلام یاد ساتتی اودا کتاب (یعنی) قرآن او حکمت او په دې کښې چې کوم
 احکام دی یاد ساتتی کوم چې په تاسو نازل کړې شوی دی هغه تاسو ته ډډې نصیحت کوی چې په
 دې باندې عمل کولوسره ڌ هغه شکر ادا کړتی اوڌ الله تعالیٰ نه ویرپشی او ښه پوهه شتی چې
 الله تعالیٰ ډهرې خبرې نه خبردې ڌ هغه نه هیڅ خیز پت نه دی.

د قیوداتو فوائدو تسهیل

قوله: التَّطْلِقُ الَّذِي، په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې الطلاق اسم مصدر، د
 تَطْلِق مصدر په معنی کښې دې، مطلب دادې چې الطلاق نه ڌ خاوند فعل تطليق
 مراد دې ځکه چې فعل طلاق هم متصف بالوحدۃ والتعدد وی نه چې هغه طلاق کوم چې ډمرآة
 صفت وی ډډې تائید او تَشْرِیْحُ نه هم کیږی ځکه چې کَثْرَتُهُ هم ڌ خاوند فعل دې.
قوله: فَتَلَيَّكُمُ په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې اِئْتَاكَ، مبتداء ده اوډډې
 خبر، فَعْلِيكُمْ محذوف دې.

سوال: اِئْتَاكَ، نکره دې لهدا ډډې مبتداء جوړیدل صحیح نه دی.
جواب: ڌ اِئْتَاكَ صفت، معروف دې لهدا نکره چې کله موصوف بالصفة وی نوډ هغه
 مبتداء جوړیدل صحیح وی.

قوله: اِیُّ الْاِثْنَانِ. **سوال:** مَرَاتَبُ تفسیر الِثْنَانُ سره کولو کښې څه فائده ده؟

جواب: په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې مَرَاتَبُ سره ډډې حقیقی معنی کومه
 چې تشبیه ده مراد ده. یعنی دوه طلاقونه نه چې مجازی معنی کوم چې تکرار دې. گویا دا
 رد دې ډهغه خلقو چا چې وئیلی دی چې مَرَاتَبُ دلته ڌ تکرار په معنی کښې دې، ڌ جواب
 حاصل دادې چې تکرار معنی مجازی ده او تشبیه حقیقی معنی ده او ډمجازی معنی نه
 حقیقی معنی مراد اخستل اولی وی. دوه مجازی معنی مراد اخستونکو مقصد داخودل
 دی چې یوځانی باندې دوه طلاقه ورکول صحیح نه دی بلکه په دوو خلوکښې دوه
 طلاقونه کیدل پکار دی او کوم خلق چې مراتب ڌ اِثْنَانُ (تشبیه) په معنی کښې اخلی
 ډهغوی په نیز په یولفظ سره دوه طلاقونه ورکول صحیح دی.

قوله: بَعْدَ التَّطْلِيقِ الثَّالِثَةِ بِه دے کنہی دے خبری طرف تہ اشارہ دہ چہ بَعْدَ مبنی بہ ضم۔
دے خکہ چہ ددے مضاف الیہ محذوف دے اوجہ بَعْدَ الطَّلَاقِ الثَّالِثَةِ دے۔ لہذا دا اعتراض
ختم شہ چہ دا حرف جر دے وجہ نہ مجرور کیدل پکاردی۔

قوله: تَنْكِحُ، دے تنکرہ تفسیر تَزَوُّجِ سرہ کولو کنہی شہ اشارہ اوکرہ چہ تنکرہ، بہ معنی
عقد نکاح دی نہ چہ وطی وی نود سری طرف تہ نسبت بہ حقیقی وی مگردہ بنہی طرف
تہ دے وطی نسبت مجازی وی۔

قوله: يَطَّأَهَا بِه دے کنہی بہ ہفہ خلقو رددے چہ دے حلالہ دپارہ صرف عقد نکاح کافی
گنری لکہ چہ سعید بن مسیب رحمۃ اللہ علیہ خکہ چہ داد حدیث مشہور خلاف دی۔
[ایاتونہ: ۲۳۲-۲۳۵]

{وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ قَبْلَ أَنْ أُجْلِبْنَ} الْفَقْصَتِ عِدَّتُهُنَّ {فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ} حِطَابِ لِلزَّوْجِ أَيِ تَنْفَعُوهُنَّ مِنْ
{أَنْ يَنْكِحَنَّ أَزْوَاجَهُنَّ} الْمُطَلَّقَاتِ لَهُنَّ لِأَنْ سَبَبَ نَزُولِهَا أَنَّ أُخْتِ مَغْفِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَّقَهَا زَوْجَهَا فَارَادَ أَنْ
يُرَاجِعَهَا فَتَعَفَّى مَغْفِلُ بْنُ يَسَارٍ كَمَا زَوَّاهُ الْحَاكِمُ {إِذَا تَرَاضَوْا} أَيِ الْأَزْوَاجِ وَالنِّسَاءِ {يَتَنَبَّهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ}
شَرَعًا {ذَلِكَ} الْتَهْيِ عَنْ الْفَضْلِ {يُوعِظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} لِأَنَّهُ الْفَتْحُ بِهِ
{ذَلِكَ} أَيِ تَرَكَ الْفَضْلُ {أَزْكَى} خَيْرَ {لَكُمْ وَأَطْهَرُ} لَكُمْ وَلَهُمْ لِمَا يَخْشَى عَلَى الزَّوْجَيْنِ مِنَ الرِّبَةِ
بِسَبَبِ الْعِلَاقَةِ بَيْنَهُمَا {وَاللَّهُ يَعْلَمُ} مَا فِيهِ الْمَصْلَحَةُ {وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} ذَلِكَ فَاجْعُوا أَمْرَهُ {وَالْوَالِدَاتُ
يُؤْضِعْنَ} أَيِ لِيُضِعْنَ {أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ} عَامَيْنِ {كَامِلَيْنِ} صِفَةُ مُؤَكَّدَةٍ ذَلِكَ {لِيَنْ أَرَادَ أَنْ يَضَعَ
الرِّضَاعَةَ} وَلَا زِيَادَةَ عَلَيْهِ {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ} أَيِ الْأَبِ {وِزْقُهُنَّ} إِطْعَامُ الْوَالِدَاتِ {وَكِسْوَتُهُنَّ} عَلَى
الْإِضْطِاعِ إِذَا كُنَّ مُطْلَقَاتٍ {بِالْمَعْرُوفِ} بِقَدْرِ طَاقَتِهِ {لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا} طَاقَتُهَا {لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ
بِوَلَدِهَا} أَيِ بِسَبَبِ بَأْنِ تَكْرَرِهِ عَلَى إِرْضَاعِهِ إِذَا امْتَعَتْ {وَلَا} يُضَارُّ {مَوْلُودُ لَهُ بِوَلَدِهِ} أَيِ بِسَبَبِ بَأْنِ
يُكَلِّفُ لَوْ قَاطِفَهُ وَإِضَافَةُ الْوَلَدِ إِلَى كُلِّ مِنْهُمَا فِي الْمَوْضِعَيْنِ لِلِاسْتِغْفَاطِ {وَعَلَى الْوَارِثِ} أَيِ وَارِثِ
الْأَبِ وَهُوَ الصَّبِيُّ أَيْ عَلَى وَلِيِّهِ فِي مَالِهِ {مِثْلُ ذَلِكَ} الْبَدِي عَلَى الْأَبِ لِلْوَالِدَةِ مِنَ الرِّزْقِ وَالْكِسْوَةِ {فَإِنْ
أَرَادَا} أَيِ الْوَالِدَانِ {فِصَالًا} فِصَالًا لَهُ قَبْلَ الْحَوْلَيْنِ صَادِرًا {عَنْ تَرَاضٍ} اتِّفَاقِ {وَبَيْنَمَا وَكَلَاوُا} بَيْنَهُمَا
يُظْهَرُ مَصْلَحَةُ الصَّبِيِّ فِيهِ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا} فِي ذَلِكَ {وَإِنْ أَرَدْتُمُ} حِطَابِ بِالْأَبَاءِ {أَنْ تَنْزِفُوا
أَوْلَادَكُمْ} مُرَاضِعَ غَيْرِ الْوَالِدَاتِ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} فِيهِ {إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ} لِهِنَّ {مَا أَنْتِمْ} أَيِ أَرَدْتُمُ إِضَافَةً
لِهِنَّ مِنَ الْأَجْزَاءِ {بِالْمَعْرُوفِ} بِالْحَبِيلِ كَطِيبِ النَّفْسِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَمَّا تَعْمَلُونَ بَعِيرًا} لَا
يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْهُ {وَالَّذِينَ يَقُولُونَ} يَمُوتُونَ {مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ} يَتْرَكُونَ {أَزْوَاجًا يَتَرَضَّعْنَ} أَيِ
لِيَتَرَضَّعْنَ {بِالْمَعْرُوفِ} بَعْدَهُمْ عَنِ النِّكَاحِ {أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا} مِنَ الْيَلَالِي وَهَذَا فِي غَيْرِ النِّكَاحِ
الْمَعْرُوفِ فَيُذَكِّرُ أَنَّ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ بِأَيِّ الطَّلَاقِ وَالْأَمَةِ هَلِي الْعَتَفِ مِنْ ذَلِكَ بِالسَّبَبِ {فَإِذَا بَلَغَ الْأَرْبَعُونَ}

انْفَضَّتْ مِدَّةُ تَرْكِهِمْ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} أَيُّهَا الْأَوْلِيَاءُ {فِيمَا قَعَلْتُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ} مِنَ الزَّكَاةِ وَالْغَرَضِ لِلْغَطَابِ {بِالْمَعْرُوفِ} زَعَا {وَاللَّهِ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} عَلِيمٌ بِتَأْطِيعِهِ كَطَاهِرُهُ {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَزَمْتُمْ} لَوْحَتُمْ {بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النَّسَاءِ} الْمُتَوَلَّى عَنْهُمْ أَرْوَاجُهُمْ فِي الْعِدَّةِ كَقَوْلِ الْإِنْسَانِ مَثَلًا إِنَّكَ لَعَجِلَةٌ وَمَنْ يَجِدْ بِمِثْلِكَ رُؤْبَ رَاجِبٍ فِيكَ {أَوْ أَكُنْتُمْ} أَضْمَرْتُمْ {فِي أَنْفُسِكُمْ} مِنْ قَصْدٍ بِكَاهِنٍ {عَلِمَ} اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَدَّكُرُونَهُنَّ {بِالْخُطْبَةِ} وَلَا تَضْرِبُونَ عَنْهُنَّ فَاتَاخَ لَكُمْ التَّغْرِيبُ {وَلَكِنْ لَا تُؤَاوِدُوهُنَّ يِرًّا} أَيُّ بَيْتًا {إِلَّا} لَكِنْ {أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا} أَيُّ مَا عَرَفَ زَعَا مِنْ التَّغْرِيبِ فَلَكُمْ ذَلِكَ {وَلَا تُعْزِمُوا عَقْدَةَ} الْيُكَاكِ {أَيُّ غَلَى} عَقْدَهُ {حَتَّى يُلْغَمَ الْكِتَابُ} أَيُّ الْمَكْتُوبِ مِنَ الْعِدَّةِ {أَجَلُهُ} بَانَ يَنْتَنِي {وَأَعْلَمُوا أَنَّ} اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ {مِنْ الْعَزْمِ} وَغَيْرِهِ {فَأَحْذَرُوا} أَنْ يُغَايِبَكُمْ إِذَا عَزَمْتُمْ {وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ} لَنْ يَخْذَرَهُ {حَلِيمٌ} بِتَأْخِيرِ الْعُقُوبَةِ عَنْ مُسْتَحَقِّهَا

ترجمہ: اوکلہ چہ تاسو خپلو بشعوتہ طلاق ورکړئ او هغوی خپله موده پوره کړی (یعنی) د هغوی د عدت موده پوره شی نو تاسو هغوی د هغه خاوندانو د نکاح نه مه بندوئې چاچې هغوی ته طلاق ورکړې دې خطاب اولیاء ته دې ځکه چې ددې آیت د نزول سبب دادي چې د معقل بن یسار خور جمیلہ بنت یسار ته د هغې خاوند (بداح بن عاصم بن عدی) طلاق ورکړې وو بیا هغه د معقل بن یسار خور ته د رجوع کولو اراده اوکړه نو معقل هغه منع کړو. (کما رواه الحاكم)

کله چې خاوند او بنځه د شرعی قانون مطابق راضی وی دا یعنی د منع کولونه د ممانعت نصیحت هغه سړی ته کولې شی چې په تاسو کېنې په الله تعالی باندې اوپه ورځ د آخرت باندې ایمان لری ځکه چې (په اصل کېنې) دې نه هم هغه سړی مستفید کیدې شی دا منع کولونه منع کیدل ستاسو او د هغوی دپاره ډیر ښکلی او صفا ستره دی ځکه چې په زوجین باندې د هغوی (سابقه) تعلق د وجې نه د تهمت ویره ده، ددې مصلحت هم الله تعالی ښه پیژنی او تاسو په دې نه پوهیږئ لهدا د هغه حکم اتباع کوئ چې کوم پلار غواړی چې د هغه اولاد دې د پوره مودې د رضاعت پورې پشی څکی نه ددې نه زیات، نو میندې دې خپلو بچوته پوره دوه کاله پشی ورکوی، کاینکېن، د څوکلن صفت مژکده دې. (دې صورت کېنې) د ماشوم پلار په معروف طریقہ باندې د گنجائش مطابق د بچی مور ته د پشیور کولو په عوض خوراکی اوکړې ورکول وی کله چې هغوی طلاق شوې وی مگر په چاپا ندې د وسعت نه زیات بوج نه دی اچول پکار، نه دې مور ته د بچی د وجې نه څه نقصان رسوی په داسې طریقہ چې کله هغه پشی نه ورکول غواړی چې هغه په پشیو ورکولو باندې مجبوره کړی اونه دې پلار ته د هغه د بچی د وجې نقصان ورکوی په داسې طریقہ چې د وسعت نه زیات هغه مکلف جوړ کړی او د ولد اضافت د والدینو طرف ته په دواړو ځایونو کېنې د شفقت د طلب دپاره دې او وارث

(یعنی، دَ پَلار وارث باندې چي هغه دَ ده بچي دي يعني دَ پَلار په مالي وارث باندې هم دغه شان ذمہ واری ده یعنی لکه څنگه چې په پَلار باندې دَ مور دَ پارہ د خوراک او کپړې ذمہ واری وه (هم هغه شان ذمہ واری دَ مرکیدونکی پَلار په وارث ده) بیا که چرې دواړه (یعنی والدین دَ دوو کالونه وړاندې خپل مینځ کښې رضامندی او مشوره سره چې په دې کښې دَ ماشوم مصلحت ښکاره وی بچي دَ پښوونه اړول غواړي نو په دې کښې په دې دواړو باندې هیڅ حرج نشته. او که چرې تاسو خطاب آباء ته دې خپل اولاد ته د هغوی د میندو نه علاوه د پښوور کونکو ښځو نه پښې ورکول غواړئ نو په دې کښې ستاسو د دواړو د پارہ هیڅ مضائقه نشته او چې تاسو هغوی ته د رواج مطابق کوم اجرت ورکول غواړئ په خوشحاله زړه سره ئې ورکوئ د الله تعالی نه ویرېږئ او د دې خبرې یقین لرئ چې تاسو څه کوئ هغه د الله تعالی په نظر کښې دی په دې کښې د هغه نه هیڅ څیز پټ نه دي او کوم خلق چې تاسو نه وفات شې یعنی انتقال شې اوشاته کوئ پرېدی نوهغه دې خپل ځان دَ ده نه پس د نکاح نه څلور میاشتې اولس شپې بند اوساتی اودا حکم دَ غیر حامله ښځو د پارہ دې پاتې شوې حامله ښځې نو د هغوی عدت وضع حمل دي د آیت طلاق په رڼا کښې او د وینځې عدت د سنت مطابق د دې نیم دي بیا چې کله د دوی عدت پوره شې یعنی کله چې د هغوی د عدت موده ختمه شې نو اې اولیا! که هغه د خپل ذات باره کښې څه د شرعی دستور مطابق کوی که هغه ډول سنگار وی یا د رشتې باره کښې څه خبره وی نو په دې کښې په تاسو باندې هیڅ گناه نشته الله تعالی ستاسو د ټولو د اعمالو نه خبر دي یعنی د هغوی د ظاهر او باطل نه واقف دي. کونډو ښځو سره د هغوی د عدت په زمانه کښې په اشاره (کنایه) سره د کوژدن خبرې کولو کښې ستاسو د پارہ هیڅ گناه نشته مثلاً د یوسې داسې وینا کول ته ډیره ښکلې ئې اوستا په شان به چاته ملاؤشې؟ (یعنی قسمت والا ته ملاویدې شې) اوستا غوښتونکي خو ډیر دي (وغیره وغیره) یا تاسو د هغوی سره د نکاح اراده په خپل زړه کښې پټه اوساتی د الله تعالی په علم کښې دی چې تاسو به د هغې د کوژدن باره کښې تذکره ضرور کوئ او تاسو به د دې باره کښې صبر اونه کړې شئ نوهغه ستاسو د پارہ اشاره ظاهرول جائز کړی دی مگر (گورئ) پټ عهد او پیمان مه کوئ که څه خبره کول وی نو د رواج مطابق ئې کوئ یعنی د شرعی قانون مطابق اشاره کولې شئ دا ستاسو د پارہ جائز دی او د نکاح کلکه اراده تر هغه وخته پورې مه کوئ تر کومې چې فرض کړې شوې عدت پوره نه شې، ښه پوه شئ بيشکه الله تعالی ستاسو د زړو نوحال یعنی کلکه او ناکلکه اراده ښه پیژني لهذا د هغه نه او ویرېږئ که چرې تاسو کلکه اراده کوئ نوهغه به تاسو ته په دې باندې سزا درکوي او په دې خبره باندې هم ښه پوه شئ چې بيشکه د الله تعالی د هغه ویریدونکي معاف کونکي بوج او چتونکي دي د عذاب د مستحق نه د عذاب په روستو کولو سره.

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: **لِنَقُضَ عِدَّتَهُنَّ**، د کَلْفَنَ أَجَلَهُنَّ تفسیر پہ لِنَقُضَ عِدَّتَهُنَّ سرہ کولو کنبی دې خبرې نه اشاره کول مقصود دی چې دلته د بلوغ حقیقی معنی مراد ده یعنی د میعاد ختمیدل، ځکه چې د نکاح نه د منع کیدو سوال د عِدَّت ختمیدونه هم پس پیدا کیږي په خلاف د سابقه آیت چې په هغې کنبی د بلوغ مجازی معنی قُرْب مراد دې لکه چې مفسر علام د بَلْفَن معنی گانن سره کړې ده ځکه چې امساک فی النکاح هم هغه وخته پورې ممکن دې ترکومې چې عِدَّت ختم شوې نه وی د عِدَّت ختمیدو نه پس امساک ممکن نه دې.

قوله: **لَا تَقْضُوهُنَّ**، فعل نهی جمع مذکر حاضر، هُنَّ ضمیر جمع مؤنث غائب، تاسو هغوی مه منع کوئ (ن) عَضْلًا په سختی سره منع کول.

قوله: **خِطَابٌ لِلأُولِيَاءِ** ددې اضافه مقصد د هغه خلقو تر دیدې چې وائی د لَا تَقْضُوا، مخاطب طلاق ورکونکی خاوندان ګرځولې شوی دی یعنی طلاق ورکونکو خاوندانوله پکار دی چې خپلې طلاقې شوې ښځې د نکاح نه نه بندوی، ددې وجه داده چې په دې صورت کنبی اَزْوَاجَهُنَّ معنی مجازی یعنی مایول (کیدونکي) په اعتبار سره ازواج مراد به اخستل وی او که چېرې د لَا تَقْضُوهُنَّ مخاطب اولیاء او ګرځولې شی نود اَزْوَاجَهُنَّ معنی حقیقی یعنی د هغوی د سابقه خاوندانوسره نکاح کولو نه مه منع کوئ دلته د خاوندانه مراد به د ماکان په اعتبار سره وی اودا حقیقی معنی ده.

قوله: **لَإِنَّ سَبَبَ نَزْوِهَا** داددې خبرې دلیل دې چې فَلَا تَقْضُوا مخاطب اولیاء دی نه چې سابقه خاوندان ځکه چې د سبب نزول نه معلومیږي چې منع کونکی هم اولیاء وو.

قوله: **مَافِيهِ مِنَ الْمَصْلَحَةِ**، دې کنبی اشاره ده چې د تَعْلَمُ مفعول محذوف دې.

قوله: **لِيُرْضِعْنَ**، ارضاع سره اشاره او کړه چې خبر په معنی د آمر دې اوداسې د مبالغه په توګه کړې شوې دی.

قوله: **بَعْدَهُمْ**، ددې تقدیر مقصد ددې سوال جواب دې چې اَلْأَوَّلِينَ الغ مبتداء دې او بَلَّغْنَهُنَّ بِالْأَقْرَبِ جمله کیدو سره ددې خبردې، خبر چې کله جمله وی نود عائد کیدل ضروری وی دلته عائد نشته هم ددې اشکال جواب نی ورکړې دې چې عائد محذوف دې او هغه بَعْدَهُمْ دې ای بعد الا زواج.

قوله: **مِنَ اللَّيَالِي**

سوال: **مِنَ اللَّيَالِي** تخصیص د څه وجې نه شوې دې ځکه چې په عام توګه د ایام ذکر کولې

شی خلو رمیاشتہی اولس ورخہی وئیلہی شی نہ چہی خلو رمیاشتہی اولس شہی.

جواب: بعضی احکامو مثلاً حج، روزہ، اخترونہ اوعدت تعلق قمری تاریخونوسرہ دی اود قمری تاریخ شروع د شہی نہ کبہی ورخ د شہی تابع وی لہذا د شہی پہ ضمن کبہی ورخ پخپلہ شامل دہ کہ چرہی د دہ عکس وہی نو قمری تاریخ بہ ناقص وو ہم خکہ مفسر علام دمن الیالی د قید اضافہ اوکرہ اود شمیر پہ اعتبار سرہ پہ اسلامی کیلنر کبہی ورخ د شہی تابع منلہی شوہی دہ، بغیر عرفہ د ورخ نہ چہی د حکم پہ اعتبار سرہ شہی د ورخہی تابع منلہی شوہی دہ یعنی د نہم ذی الحجہ نہ پس راتلونکہی شہی د وقوف عرفہ پہ اعتبار سرہ د ورخہی پہ حکم کبہی دہ.

قوله: اَرْبَعَةً اَشْهُرًا وَعَشْرًا دعام کیدود وچہی نہ ہفہ ہنخہی تہ ہم شامل دی د کومی خاوند چہی وفات شوہی وی پہ دہی کبہی حاملہ اوغیر حاملہ بلہ آزادہ او وینخہ تولہی داخل دی مگرد آیت طلاق د وچہی نہ حاملنہی ہنخہی ددہی نہ خارج کری دی. د طلاق آیت دادہی: ﴿وَاُولَٰئِكَ اِلَٰتِمَالِ اَجْلٌ اَنْ يَّصْنَعْتَ مَتْلٰهُنَّ﴾ او وینخہی دحدیث، عِدَّتُہَا حَقِّصَانِ د وچہی نہ خارج شوہی **قوله:** عالم ریاطیہ ددہی اضافہ مقصد د یوشبہ تکرار لری کول دی.

نہ: دادہ چہی پور تہ آیت کبہی فرمانیلی شوی دی ﴿اِنَّ اللّٰهَ يَمَّا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ﴾ اودنہ او فرمانیلی شہ ﴿وَاللّٰهُ يَمَّا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ﴾ د دوارو ہم یومفہوم دہی چہی پہ منزلہ د تکرار دہی **جواب:** مفسر علام پہ دوارو کبہی فرق واضعہ کولو دپارہ ہاطنہ لفظ اضافہ کرہی دہ.

قوله: لَوْحُومٌ دا تلویح نہ ماخوذ دہی ددہی معنی داشاری نہ کار اخستل دی.

[ایاتونہ: ۲۳۶-۲۴۲]

{لَا جُنَاحَ عَلَیْكُمْ اِنْ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا كَرِهْتُمُوهُنَّ} وئی قراءۃ {تَحَاسُوْهُنَّ} ائی تُحَاسِبُوْهُنَّ {اُو} لم {تفرضواھن فریضۃ} مہرا ویا نصدرتہ طریقہ ائی لا تبعة علیکم فی الطلاق زمن غدم المیس والفرس پانچ ولا مہر فطلقوھن {وَمَتَّعُوْهُنَّ} اعلطوھن ما یتمتعن بہ {عَلٰی الْمَیْسَرِ} الفعی بینکم {قَدَرُہُ وَعَلٰی الْمُقْتَرِ} الضیق الرزق {قَدَرُہُ} یبید اَنّہ لا نظر الی قدر الزوجۃ {مَتَاعًا} تَنَمُّعًا {بِالْمَعْرُوفِ} شُرعا صفا متاعا {حقا} صفا لابیہ او مصدریہ مؤکدہ {عَلٰی الْمُحْسِنِیْنَ} الْمُطِیْعِیْنَ {وَاِنْ طَلَقْتُمُوْهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمْسُوْهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَھُنَّ فَرِیضَةً فَيَصِفْ مَا قَرَضْتُمْ} یجب لھن ویزجع لکم النصف {اَلَا} لکن {اَنْ یَعْقُوْا} ائی الزوجات فیزکنہ {اَوْ یَعْقُوْا الَّذِیْ بَیْنَہُمْ عَقْدَةُ الْاِکْہَامِ} وھو الزوج فیزنک لھا الکل وعن بن عباس الاولی اذا کانت مخرجۃ فلا خرج فی ذلک {وَاَنْ تَعْقُوْا} مُتَنَادًا خیرہ {اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰی وَلَا تَنَکُّہَا الْقُضْلُ بَیْنُکُمْ} ائی اَنْ یتفضل بغضکم علی بغض {اِنَّ اللّٰهَ یَمَّا تَعْمَلُوْنَ بَصِیْرٌ} فیزجربکم بہ {حَاطِلًا عَلٰی الصَّلٰوٰتِ} الخمس ہادیہا فی اولتہا {وَالْعَلَّاءُ الْوَسْطٰی} ہئی المعسر او الضعیف او الظلر او ھربا

اَقُولُ وَافَرَدَهَا بِالذِّكْرِ لِفَضْلِهَا { وَتُؤْمَرُ لِلَّهِ } فِي الصَّلَاةِ { قَائِمَتَيْنِ } قِيلَ مُطِيعِينَ لِقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ فُتُوْتٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ طَاعَةٌ رَوَاهُ أَحْمَدُ وَغَيْرُهُ وَقِيلَ سَائِكِينَ لِخَبِيثِ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى نَنْزِلَ فَأَمْرًا بِالسُّكُوتِ وَلَهَيْتَا عَنْ الْكَلَامِ رَوَاهُ الشَّيْخَانِ { فَإِنْ خِفْتُمْ } مِنْ عَذْوٍ أَوْ سَيْلٍ أَوْ سَبْعٍ { فَرَجَالًا } جَمْعُ رَجُلٍ أَيْ مَشَاةً صَلُّوا { أَوْ رُكْبَاتًا } جَمْعُ رَاكِبٍ أَيْ كَيْفَ أَمَكُنْ مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ غَيْرَهَا وَيُؤْمَى بِالرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ { فَإِذَا أَمِنْتُمْ } مِنَ الْخَوْفِ { فَأَذْكُرُوا اللَّهَ } أَيْ صَلُّوا { كَمَا عَلَّمَكُم مَّا كُنْتُمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ } قِيلَ تَغْلِيْمُهُ مِنْ قِرَائَتِهَا وَخَفَوفِهَا وَالْكَافُ بِمَعْنَى مِثْلٍ وَمَا مُصَدِّرُهُ أَوْ مُؤَدِّئُهُ { وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ أَمْرَكُمْ وَيَدْعُونَ أَنْفُسَهُمْ } فَلْيُؤْصُوا { وَصِيَّةٌ } وَفِي قِرَاءَةِ بِالرُّفْعِ أَيْ عَلَيْهِمْ { لِأَرْوَاحِهِمْ } وَلْيُغْطَوْهُنَّ { مَتَاعًا } مَا يَنْفَعُهُنَّ بِهِ مِنْ الثَّقَفَةِ وَالْكِنُوزِ { أَلَى } تَمَامُ { الْحَوْلِ } خَالَ أَيْ غَيْرَ مُخْرَجَاتٍ مِنْ مَسْكِنِهِنَّ { فَإِنْ خَرَجْنَ } بِأَنْفُسِهِنَّ { فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ } يَا أَهْلِيَاءَ النِّسَةِ { فِي مَا قَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ } شَرَعًا كَالنِّزَائِي وَتَرَكَ الْإِحْذَادَ وَقَطَعَ الثَّقَفَةَ عَنْهَا { وَاللَّهُ عَزِيزٌ } فِي مُلْكِهِ { حَكِيمٌ } فِي صُنْعِهِ وَالْوَصِيَّةُ الْمَذْكُورَةُ مُنْشُوخَةٌ بِآيَةِ الْمِيرَاثِ وَتَرْبُصُ الْحَوْلُ بِآيَةِ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا السَّابِقَةُ الْمُنَافَخَةُ فِي النِّزُولِ وَالسُّكْنَى ثَابِتَةٌ لَهَا عِنْدَ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ { وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ } يُغْطِيْنَهُ { بِالْمَعْرُوفِ } بِقَدْرِ الْإِمْكَانِ { حَقًّا } نُسِبَ بِغَلْبِهِ الْتَفْطُرُ { عَلَى الْمُتَّقِينَ } اللَّهُ تَعَالَى كَرَّمَ أَرْزُقُهُ الْمُنْشُوسَةَ أَيْضًا إِذِ الْآيَةُ السَّابِقَةُ فِي غَيْرِهَا { كَذَلِكَ } كَمَا يَبَيِّنُ لَكُمْ مَا ذَكَرَ { يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ } تَتَذَكَّرُونَ

ترجمہ: اوترکومہی چہ تاسو بنحوسرہ اونہ لگئی او پہ یوقرات کنہی نمائشورہی دہی، ای نمائشورہی (یعنی ورائدی دہی نہ چہ تاسو ہغی سرہ جماع اوکری اودہغی مہرنہ وی مقررکری نوکہ تاسو ہغوی تہ طلاق ورکری نو پہ تاسو باندی ہیج حرج نشستہ، مامصدرہ ظریفہ دہی یعنی دَ لاس نہ لگولواو مہرنہ مقررکولو پہ صورت کنہی طلاق ورکولو کنہی پہ تاسو باندی ہیج مواخذہ نشستہ اونہ مہرواجب دہی، کہ چری ہغی تہ طلاق ورکری نوہغوی تہ مخہ فائدہ اورسوی یعنی ہغی تہ مخہ ورکری چہ دہغی نہ مخہ فائدہ حاصلہ کری اوتاسو نہ پہ خوشحالہ مالدارہ خلقوباندی دخیل قدرت مطابق پہ غریبانانو او ناچاروباندی دہغوی دَ وسعت مطابق فائدہ رسول دی۔ بالعرف، دمتاعاً صفت (اول) دہی داحق دہی پہ خوش اخلاق خلقوباندی یعنی پہ طاعت کونکوباندی، حقاً، د متاعاً، صفت ثانیہ دہی یامصدرمؤکد دہی او کہ چری تاسو بنحوسرہ دَ لگیدونہ ورائدی طلاق ورکرو اوتاسو دہغوی دپارہ مہر مقررکری وی نو د مقرر مہر نصف دہغوی دپارہ واجب دہی اونیم بہ تاسو تہ واپس کیڑی۔ الا دہی کہ چری بنہی می معاف کری او پریردی یا ہغہ سرہی دچا پہ لاس کنہی چہ د نیکاح واکد دہی معاف کری او ہغہ سرہی خاوند دہی چہ د بنہی دپارہ پورہ مہر پریردی او ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ نقل دی چہ ہغہ سرہی (د بنہی) ولی دہی (کلمہ چہ) بنہی پہ دہی معاملہ کنہی

معذوره وی نو په دې کښې هیڅ خرج نشته او که چرې تاسو شی معاف کړئ نو دا د تقوی دپاره
 ډیره نږدې خبره ده. آن تَقَوُوا مبتداء دې او اقْرَبُ لِلتَّقَوٰی ددې خبردې او په خپل مینځ کښې
 معاملاتو کښې فیاضی هیره نه کړئ یعنی یوبل سره د فیاضی نه کار اخلی، بیشکه
 تاسو چې څه کوئ هغه ټول د الله تعالی په نظر کښې دی نو هغه به تاسو ته ددې بدله درکوي، د
 پنځه وخته مونځونو هغه په خپلو وختونو کښې ادا کولو سره حفاظت کوئ خاص کړو
 مینځمې مونځ چې هغه د مازیگر مونځ دې لکه څنگه چې په حدیث کښې دی اروا
 الشیخان، یاد سحر یاد ماسپښین مونځونه مراد دی یاد دې نه علاوه (بل څه مونځ مراد
 دې دا یوڅو اقوال دی او د مینځمې مونځ دهغې د فضیلت د وجې نه په مستقل توگه
 ذکر کړې دې او د الله تعالی دپاره په مانځه کښې په ادب سره اودرېږئ، وئیلی شوی دی چې
 د اطاعت کونکو په شان (اودرېږئ) د رسول الله ﷺ د ارشاد د وجې نه (لفظ) قوت کوم
 چې په قرآن کښې ذکر دې دې نه مراد اطاعت دې، احمد رحمۃ الله علیه و غیره دا روایت کړې دې او
 وئیلی شوی دی چې خاموشی سره اودریدل مراد دی، د زیدبن ارقم رضی الله عنه حدیث د وجې
 نه اوفر مائیلې دی چې مونځ به په مانځه کښې خبرې کولې چې دا آیت نازل شو (کوم
 کښې) مونځ ته د خاموشی اختیار و لو حکم راکړې شو او د خبرو کولو نه شی منع کړو (رواه
 الشیخان، او که چرې تاسو ته د دښمن، سیلاب یا د ځناور ویره وی نو که په زمکه پیدل شي
 رَجُلٌ د راجل جمع ده یا په سورلی (څنگه چې ممکن وی) مونځ او کړئ. رَجُلَانِ د راجل
 جمع ده (مطلب دا) څنگه چې ممکن وی که مستقبل قبله وی او که نه وی او د رکوع
 اوسجدي دپاره اشاره کوئ او کله چې تاسو د ویرې نه په امن کښې شئ نو بیا هغه شان مونځ
 کوئ څنگه چې تاسو ته خودلی شوی دی. اگر چې د خود لونه وړاندې تاسو ددې حقوق او فرائض
 نه پیژندل او کاف په معنی د مثل دې اوما، موصوله یا مصدریه دې او په تاسو کښې هغه
 خلق کوم چې وفات شی او بشعې پرېږدی نو هغوی له پکار دی چې د خپلو ښځو دپاره وصیت او کړی
 او په یو قرات کښې وصیترفع سره دې. اِی وَجِئَةً عَلَیْهِمْ او هغوی ته څه کار غیږزور کړئ په کوم
 سره چې هغوی د پوره کال د هغه د مرگ د وخت نه په کوم کښې چې په هغې باندې (عدت
 دپاره) انتظار کول واجب دی فائده او چته کړی مثلاً نفقه اولیاس په داسې حال کښې چې
 هغوی دخپل قیام گاه نه اونه ویتلې شی. (عَوْرَاتُہُمْ) حال دې که هغوی پخپله اوځی نو اې د
 دې مری اولیاؤ په تاسو هیڅ گناه نشته چې هغوی د (حول نه پس) دخپل ذات په معامله کښې د
 شریعت د دستور مطابق چې څه او کړی مثلاً سنگار، خفگان پریخودل او خپله نان نفقه
 پخپله پریخودل، الله تعالی په خپل ملک کښې غالب دې او په خپل صنعت کښې با حکمت
 دې اودا مذکوره وصیت د میراث د آیت د وجې نه منسوخ دې. او د یو کال عدت په لټه

اَنْهَرُوْهُنَّ اَسْرَہ منسوخ دے کوم چي پي نزول کنبی مؤخر دي. (سرہ ددي چي پي تلاوت کنبی مقدم دي، اوڊ بنخي ڊپارہ سکئي) ڊ اوسيدو خاني ڊ امام شافعي رحمہ اللہ پي نيزواجب دي او طلاق شوي ته شه دکار خيز کوم چي خاوند ڊ رواج مطابق پي اندازه ڊ گنجائش ورکري داحق دي ڊ الله تعالیٰ نه پي ويريدونکوباندي (حقاً) ڊ فعل مقدر ڊ وجي نه منصوب دي داني مکرر راولي دي دي ڊ پارہ چي موطنه ته هم شامل شي خکه چي سابقه آيت غير موطنه بارہ کنبی دي لکه خنگه چي پي سابق کنبی بيان کري شوهم دغه شان الله تعالیٰ خپل اياتونه پي واضحه توگه باندی بيانوي دي ڊ پارہ چي تاسو غوراو فکر اوکړي.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: اَوَلَمْ تَقْرُؤْ اَھٰلَیْنِ مفسر علام لم مصدر منلوسره اشاره اوکړي چي ڊ لم مدخول نمونون مصدر باندی معطوف کيدو ډ وجي نه مجزوم دي او اوپه معنی د واؤ دي يعنی ترکومي چي مسيس او تفريض مهر اونه موندلې شي نو پي طلاق کنبی هيخ حرج نشته، خکه چي داخبره فيصله شوې ده چي اوکله پي سياق نفی کنبی واقع وي نوډعموم فائده ورکوي، بعض حضراتو ويلي دي چي تقرضوا ډ اَهْل مضمرد ډ وجي نه منصوب دي مگر داصحيح نه دي خکه چي خلاف ظاهر ده او خکه چي ان مقدر منلي کيږي نو اوپه معنی ډ اَيَا اِلى اخستل وي.

قوله: فَرِيضَةً، فَرِيضَةً په معنی مفروضه نه چي مصدر دي خکه چي فريضة په وزن باندی مصدر نادر دي فَرِيضَةً ډ تقرضون مفعول کيدو ډ وجي نه منصوب دي او مفروض نه مراد مهر دي. فَرِيضَةً کنبی تاء د وصفيت نه اسميت طرف ته منتقل کيدو وجي نه راخي.

قوله: مَا لَمْ تَمْشُوْهُنَّ، کنبی سوال پيدا کيږي چي ډ مَسْ نسبت ډ سري طرف ته کړي دي حالانکه مس ډ دواړو طرفونو نه کيږي اوکله ډ بنخي ډ طرف نه هم اقدام کيږي.

جواب: سري چونکه په دي معامله کنبی ډيرقوي دي اواکثرهم دغه ډ طرف نه اقدام کيږي په دي وجه ئي ډ سري طرف ته ډ فعل نسبت کړي دي گني حکم په دواړو صورتونو کنبی هم يودي.

قوله: مَا مَصْدَرِيَّةٌ ظَرْفِيَّةٌ، اقرب دادی چي ما شرطيه په معنی ډ ان دي نه چي مصدرية ظرفيه کماقال مفسر علام رحمہ اللہ خکه چي ډ ظرفيت ډ پارہ يوخاني وي چرته چي امتداد ممکن وي لکه ﴿ غُلِيْلِيْنَ فِيْهَا مَا دَامَتِ السَّمُوتُ وَالْاَرْضُ ﴾ خکه چي په خلود کنبی يو قسم امتدا شته په خلاف ﴿ اِنْ طَلَقْتُمُ الْيَسَاءَ مَا لَمْ تَمْشُوْهُنَّ ﴾ کنبی چي په طلاق کنبی امتدانشته.

قوله: أَيْ لَا تَبْعَةَ عَلَيْكُمْ، دَلَّ جُتَاءَ تَفْسِيرَ لَا تَبْعَةَ سِرَهُ كَوَلُوسِرَهُ اِشَارَهُ اَوْ كَرِهَ چي دَلَّ جُتَاءَ نَدِ مراد مطلق مؤاخذه ده نه چي صرف مؤاخذه اخروي يا صرف مؤاخذه دنياوي. اول خودا تخصيص بي دليل دي بل دا كه چري د آخرت گناه مراد واخستې شي نو په دي كښې نفى د مهر شامليدې نه شي هم دغه لفظ په نفى باندې په اتفاق سره دال دي. (ترويح الارواح)

قوله: والفرض، دي كښې دي خبرې ته اشاره ده چي اَوْتَقَرُّضًا هُنَّ، كښې او په معنى واړ دي او طلاق وركونكى خاوند باندې د مهر نه واجب كيدو تعلق عدم مسيس او عدم فرض دواړو سره دي نه چي يوسره ځكه چي كه مسيس او موندلې شو نو پوره مهر به واجب شي او كه چري فرض مهر يعنى تعيين د مهر شوي وي نو نصف مهر به واجب وي، د مهر عدم وجوب خو به هم په دي صورت كښې وي چي كله مسيس او تعيين دواړه معدوم وي.

قوله: فَطَلَّقُوهُنَّ

سوال: مفسر علام فَطَلَّقُوهُنَّ د څه مقصد دپاره محذوف منلې دي؟

جواب: كه چري فَطَلَّقُوهُنَّ محذوف او منلې شي نو دَمَيَّقُوهُنَّ عطف به په تَقَرُّضًا باندې وي او دا عطف به عطف د انشاء على الخبر وي كوم چي مستحسن نه دي ددې نه د بچ كيدو دپاره مفسر علام طلقوهنَّ مقدر منلې دي، دي دپاره چي عطف انشاء على الانشاء شي.

قوله: يُفِيضُ أَنَّهُ لَا تَنْظَرُ إِلَى الزَّوْجَةِ، على الموسع او على البقر چونكه دواړه د مذكر صيغې استعمال شوي دي په دي وجه ددې نه دا خبره مستفاد كيږي چي په متبعه كښې به د خاوند د حيثيت اعتبار كيږي ځكه چي د بشخي د حيثيت او دا د امام شافعي رحمته الله عليه د دوو قولونه يودي. امام مالك رحمته الله عليه په نيزهم دغه مفتي به دي. (صاوي)

قوله: صِفَةً مَتَاعًا، يعنى بالمعروف محذوف متعلق كيدوسره دَمَتَاعًا صفت اول دي ددې عبارت مقصد د يو سوال مقدر جواب دي.

سوال: مَتَاعًا، موصوف دي او حَقًّا ددې صفت دي او په مينځ كښې بالمعروف فصل دي چي فصل بالاجنبى دي.

جواب: دا فصل بالاجنبى نه دي بلكه بالمعروف دَمَتَاعًا صفت اول دي او حَقًّا مصدر موكد دي د جمله سابقه د مضمون دپاره ددې عامل وجوبًا محذوف دي اى حَقًّا ذَالِكَ حَقًّا.

قوله: وَيَرْجُمُ لَكُمْ النِّصْفَ.

سوال: مذكوره عبارت مقدر منلوڅه وجه ده؟

جواب: اِلَّا ذَا اسْتَدْرَاكَ دَپَارَہِ دِي لَکَہِ چي مفسر علام دَا لَاتَمْسِير لَکِن سِرہ کولو کُنْبي اِشارہ کړي دہ حالانکہ پە ماقبل کُنْبي دَ مستدرک منہ جوړيدو صلاحيت نشته ځکه چي دَ نصف سقوط او دھغه عفو دھغه دَ استحقاق دَ جنس نہ نہ دِي. ځکه چي وَرْجَمَ لَکُم النِّصْفَ محذوف منل، دِي دَپَارَہِ دِي چي استدرک صحيح شی.

قوله: يَجِبُ هُنَّ، دَدِي عبارت دَاضافہ مقصد دِ يوسوال جواب دِي.

سوال: نِصْفَ مَا قَرَضْتُمْ، دَ شرط جزاء دہ او جملہ ناقصہ دہ حالانکہ دَ جزاء دَپَارَہِ جملې تامہ کيدل ضروری دِي.

جواب: مفسر علام يَجِبُ هُنَّ مقدر معلوسره جملہ تامہ کړه دِي دَپَارَہِ چي دَدِي جزاء جوړيدل صحيح شی.

قوله: يَغْفُونَ، عَفْوُهُ مضارع جمع مؤنث غائب، معاف کړي هغه ښځې.

قوله: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، الولي، إِذَا كَانَتْ مَحْجُورَةً، دَدِي عبارت مقصد ﴿الَّذِي يَدِينُ عَقْدَةَ النِّكَاحِ﴾ کُنْبي اختلاف بيانول دِي، اختلاف دادې چي ولي عفو څوک دِي؟ خاوند يا دَښځي ولي؟ دَ امام ابوحنيفه رحمته الله عليه او بعض شوافعو مذهب دِي چي مَن يَدِينُ عَقْدَةَ النِّكَاحِ نہ مراد خاوند دِي او دَ ابن عباس رضي الله عنه پە نيز دَ ښځي ولي مراد دِي که چرې ښځه معذور يعنی نابالغ يا ليونشی وی نو دَ امام ابوحنيفه رحمته الله عليه مذهب ته ترجيح ورکولو دَپَارَہِ مفسر علام وَهُوَ زَوْجُ فَرَمَانِي لِي، قرينه دَدِي اقْرَبُ لِلتَّقْوَى دِي. ځکه چي دَ ښځې دَ معذوره کيدو پە صورت کُنْبي دَ ښځې دَ ولي مهرمعاف کول تقویٰ نہ دہ ځکه چي پە دِي کُنْبي نقصان محض دِي.

[اياتونه: ۲۴۲-۲۴۸]

{الْمُرْتَضَىٰ} اسْتَفْهَمَ تَعَجِبَ وَتَشْوِيقٌ إِلَى اسْتِمَاعٍ مَا بَعْدَهُ أَيْ يَنْتَهِي عِلْمُكَ {إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ} أَرْبَعَةٌ أَوْ ثَمَانِيَةٌ أَوْ عَشْرَةٌ أَوْ ثَلَاثُونَ أَوْ أَرْبَعُونَ أَوْ سِتُّونَ أَلْفًا {حَدَّرَ الْمَوْتَ} مَفْعُولٌ لَهُ وَهُمْ قَوْمٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَقَعَ الطَّاعُونَ يَلَابِسُهُمْ قَفَرُوا {فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا} فَمَاتُوا {ثُمَّ أَحْيَاهُمْ} بَعَثَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ أَوْ أَكْثَرَ بِدَعَاءِ نَبِيِّهِمْ جَزَائِلَ بِكْسَرِ الْمُهْمَلَةِ وَالْقَافِ وَشَكُونِ الزَّايِ فَعَاثُوا دَهْرًا عَلَيْهِمْ أَثَرَ الْمَوْتِ لَا يَلْبَسُونَ قُبُورًا إِلَّا عَادَ كَالْكُفْرِ وَاسْتَفْهَمَتْ فِي اسْتِبَاطَتِهِمْ {إِنَّ اللَّهَ لَكَدُوفٌ عَلَى النَّاسِ} وَمِنْهُ إِحْيَاءُ هَؤُلَاءِ {وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ} وَهُمْ الْكُفَّارُ {لَا يَشْكُرُونَ} وَالْقَصْدُ مِنْ ذِكْرِ خَيْرِ هَؤُلَاءِ تَشْجِيعُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ وَلِذَا عَطَفَ عَلَيْهِ {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَيْ لِإِعْلَاءِ دِينِهِ {وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ} لِأَفْوَالِكُمْ {عَلِيمٌ} بِأَخْوَالِكُمْ فَجَنَابِكُمْ {مَنْ ذَا الَّذِي يَغْرِضُ اللَّهَ} بِالْإِنْفَاقِ مَالَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ {قَرَضًا حَسَنًا} بَانَ يَنْفِقُهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْ طَيْبِ قَلْبٍ {فَيَضَاعِفَهُ} وَفِي قِرَاءَةِ فَيَضَعِفُهُ بِالشَّدِيدِ {لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً} مِنْ عَشْرِ إِلَى أَكْثَرِ

من منجانبه كما ينالني {وَاللّٰهُ يَقْبِضُ} يُمْسِكُ الرِّزْقَ عَمَّنْ يَشَاءُ انْخِلَاءً {وَيَبْسُطُ} يُوسِّعُ لِمَنْ يَشَاءُ
 امتحاناً {وَالَّذِي تَرْجِعُونَ} فِي الْآخِرَةِ بِالْبَيْتِ لِيُجَازِيَكُمْ بِأَعْمَالِكُمْ {أَلَمْ تَرَوْا إِلَى الْمَلَأِ} الْجَمَاعَةِ {مِنْ نَّبِيِّ
 إِسْرَءِيلَ مِنْ بَعْدِي} مَوْتِ {مُوسَى} أَي إِلَى قَصَصِهِمْ وَخَبَرِهِمْ {إِذْ قَالَ الْوَلِيُّ لَهُمْ} هُوَ شَمُوئِيلُ {إِيعاذُ} أَمْ
 إِنَّمَا مِلْكًا نَقَاتِلُ} مِنْهُ {فِي سَبِيلِ اللَّهِ} تَنْظِيْمٌ بِهِ كَلِمَتُنَا وَتَرْجِعَ إِلَيْهِ {قَالَ} النَّبِيُّ لَهُمْ {هَلْ عَسَيْتُمْ
 بِالْفَتْحِ وَالْكَسْرِ} إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أ} ن {لَا تَقَاتِلُوا} خَيْرَ عَسَى وَالْإِسْتِفْهَامُ لِتَقْرِيرِ التَّوَلَّى بِهِ
 {قَالُوا وَمَا لَنَا} ن {لَا تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْتُمْ مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَانَا} بِسَبِيلِهِمْ وَقَتْلِهِمْ وَقَدْ لَعَنَ لَهُمْ
 ذَلِكَ قَوْمٌ جَالُوتُ أَي لَا مَنَعَ لَنَا مِنْهُ مَعَ وجود مقتضيه قال تعالى {فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا} غَاثُ
 وَجَبْتُمْ {إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ} وَهُمْ الَّذِينَ غَبَرُوا الشُّهُرَ مَعَ طَالُوتَ كَمَا سَيَأْتِي {وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ}
 فَمُجَازِيهِمْ وَسَأَلَ النَّبِيَّ إِسْرَءِيلَ مَلِكٌ فَأَجَابَهُ إِلَى إِسْرَءِيلَ طَالُوتُ {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ
 طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى} يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ {لَآئِهَ} لَيْسَ مِنْ سَبَطِ الْمُنْكَتَةِ
 وَلَا النُّبُوَّةُ وَكَانَ ذَهَابًا أَوْ رَءِيًا {وَلَمْ يَكُنْ مِنْهُ سَعَةً مِنَ الْمَالِ} يَسْتَعِينُ بِهَا عَلَى إِقَامَةِ الْمُلْكِ {قَالَ} النَّبِيُّ لَهُمْ
 {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ} اخْتَارَهُ لِلْمُلْكِ {عَلَيْكُمْ وَآدَةُ بَسْطَةٍ} سَعَةٍ {فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ} وَكَانَ أَكْبَرُ نَبِيٍّ
 إِسْرَءِيلَ يُؤْمِدُ وَأَخْلَصَهُمْ وَأَتَمَّهُمْ خَلْقًا {وَاللّٰهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ} إِيعَازُ لَا اغْتِرَاضَ عَلَيْهِ {وَاللّٰهُ وَاسِعٌ}
 فَضْلُهُ {عَلِيمٌ} بِمَنْ هُوَ أَهْلٌ لَهُ {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ} لَمَّا طَلَبُوا مِنْهُ آيَةً عَلَى مُلْكِهِ {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ
 التَّابُوتُ} الصُّدُوقُ كَانَ فِيهِ صُورُ الْأَنْبِيَاءِ أَنْزَلَهُ عَلَى آدَمَ وَاسْتَمَرَ إِلَيْهِمْ فَخَلَعَهُمُ الْقَتْلَاقُ عَلَيْهِ وَأَخْلَصَهُ
 وَكَانُوا يَسْتَفِيحُونَ بِهِ عَلَى عَدُوِّهِمْ وَيُقَدِّمُونَهُ فِي الْقِتَالِ وَيَسْكُونُ إِلَيْهِ كَمَا قَالَ تَعَالَى {فِيهِ سَكِينَةٌ} طَمَئِنَّةٌ
 يَفْلُوحُكُمْ {مِنْ رَيْكُمُ وَبِقِيَّةٍ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ} وَهِيَ نَعْلًا مُوسَى وَغَضَاةٌ وَعِمَامَةٌ هَارُونَ وَقَبْرُ
 مِنْ الْمَنِّ الَّذِي كَانَ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ وَرِضَاضٌ مِنَ الْأَلْوَابِ {تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ} خَالٍ مِنْ فَاعِلٍ يَأْتِيكُمْ {إِنَّ فِي
 ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ} عَلَى مُلْكِهِ {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} فَخَلَعَتْهُ الْمَلَائِكَةُ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ
 خَشْيَ وَصَفَتْهُ عِنْدَ طَالُوتَ فَأَقْرَأُوا بِمَلِكِهِ وَنَسَازَعُوا إِلَى الْجِهَادِ فَأَخْتَارَ مِنْ شِبَابِهِمْ مَنِجَنِّ الْقَنَا

توجه: آیاتاسو ته دھغوی باره کنبی معلومه نه ده استفهام د حیرانه کولو او د مابعدہ
 اوریدلو شوق ورکولو دپاره دې یعنی تاسو ته ددې علم نشته چې د زرگونو په شمیر کنبی د
 مرگ نه ویریدونکی د خپلو کورونو ته وتلی ولاړو دھغوی شمیر څلور زره یا اته زره یا دولس
 زره یا دیرش زره یا څلویښت زره یا اویا زره وو دحکدالتوحه د خرجوامفعول له دې دادبني
 اسرائیلو یو قوم وو دچا په ښاریو کنبی چې طاعون پیدا شوې وو نو هغوی اوتختیدل الله
 تعالی هغوی ته حکم ورکړو مړه شئی نوتول مړه شو بیا اته ورځې یا ددې نه زیاتو ورځونه
 پس دھغوی نبي حزقیل علیہ السلام په دعا سره (الله تعالی) هغوی راژوندی کړل، حاء مهمله اوده
 قاف کسره سره او د زاء سکون سره نو هغه خلق د یوې زمانې پورې ژوندی ولیکن

دھغوی پہ (بدن باندی) دھروالی (زیر والی) وغیرہ بشکارہ وو، اوکوم لباس چپي به نی اغوستلو هغه به دکن په شان کیدلو اودا صورت حال دھغوی په نسل کښي د مودو پورې باقی وو. ییشکه الله تعالی په خلقو باندې د لوی فضل والا دې اوهم په دې کښي هغه خلق ژوندی کول دی لیکن اکثر خلق ناشکره دی او هغه کافران دی اود هغه خلقو قصه ذکر کولو مقصد د مؤمنانو په جهاد باندې همت زیاتول دی اوهم په دې وجه په دې باندې د وَتَابِلُوْا سَبِيْلَ اللّٰهِ عَطْف کړې شوې دې او جهاد کوئی د الله تعالی په لار کښي یعنی د هغه د دین د سرلوړتۍ دپاره اوښه یاد ساتی چې الله تعالی ستاسو خبرې ښه اوریدونکې او ستاسو په احوال پوهیدونکې دې نو هغه به تاسو ته ددې بدله درکوي. اوداسې څوک شته چې الله تعالی ته قرض حسنه ورکړې؟ چې خپل مال د هغه په لار کښي خرج کړې په داسې طریقه چې مال د الله تعالی په لار کښي په خوشحاله زړه سره خرج کړي. نو الله تعالی داسې سې ته ښه ډیر زیات ورکونکې دې د لس چنده نه واخله تر اووه سوو چنده نه زیات لکه چې عنقریب راتلونکي دی او په یو قراعت کښي تشدید سره دې او الله تعالی چې د چادپاره غواړي د ازیمینست په توگه رزق بندولو سره تنگه وی اود چادپاره چې غواړي د امتحان په توگه په وسعت سره رزق ورکوي او په آخرت کښي د بعث په ذریعه تاسو به هم د هغه طرف ته ورگرځولې شئ نو هغه په تاسو ته ستاسو د اعمالو بدله درکوي. آیا تاسو د موسی علیه السلام د وفات نه پس د ښي اسرائیلو جماعت نه و لیدلې؟ یعنی تاسو ته د هغوی د قصې او خبر علم نه دې شوې چې هغوی خپل پیغمبر ته چې شمویل وو او وئیل چې څوک زموږ پادشاه جوړکړه چې مونږ هغه سره د الله تعالی په لار کښي جهاد اوکړو دې دپاره چې ددې په ذریعه زموږ خبره پخه شی اود هغه طرف ته رجوع اوکړو. د هغوی ښي هغوی ته او وئیل چې داسې نه وی چې په تاسو جنگ فرض کړې شی او تاسو ئی اونه کړئ؟ عَسَيْتُمْ کښي د سین فتحه او کسره سره (اَلَا تَقَاتِلُوْا) د عسی خبردې او متوقع استفهام د تقریر او تشبیه دپاره دې وئیل دا څنگه کیدې شی چې مونږ د الله تعالی په لار کښي جنگ اونه کړو حالانکه مونږ د خپلو کورونه وېستلې شوی یو اوزمونږ د بچو نه جدا کړې شوی یو د هغوی د قتل اوقید کیدو د وجې نه، اودا معامله هغوی سره د جالوت قوم کړې وه مطلب دا چې مونږ د هغه سره د جنگ کولونه هېڅ خیز منع کونکې نشته اود قتال مقتضی موجود دې بیا چې کله په هغوی باندې جهاد فرض کړې شو نو په هغوی کښي د یونه یو کم شمیر نه علاوه ټولو شاګړه او تختیدل او بزدلی ئی اوخودله اودا هم هغه خلق وو څوک چې د طالوت په ملګرتیا کښي د نهر نه اؤختلې وو لکه چې نیزدې راځی الله تعالی ظالمان پیژنی نو هغوی ته به سزا ورکوي چنانچې ښي (شمویل) د الله تعالی نه د یو پادشاه مقرر کولو درخواست اوکړو نو الله تعالی درخواست قبول کړو، او طالوت ئی پادشاه مقرر کړو نو هغوی ته د هغوی ښي (شمویل) او وئیل الله تعالی

ستاسو بادشاہ طالوت جو رکړې دې نو وئې وئیل چې دې به په مونږ باندې څنگه بادشاہ وې ددو نه خو مونږ زیات حقداریو د بادشاہۍ څکه چې (یوځو) دې نه د شاہی خاندان نه دې اوند د نبوت د خاندان نه دې او هغه دباغ (خرمن جوړونکې) یا گلبدو و او دده ته خو مالی فراخی هم نه ده ورکړې شوې د کوم په ذریعہ چې د سلطنت نظام قائم کړې شی، نو نبی هغوی ته اوونیل (واؤرنی) الله تعالی هم دې ستاسو بادشاہ مقرر کړې دې او ده ته ئې علمی او بدنی اوچتوالې هم ورکړې دې او په هغه زمانه کښې هغه په بنی اسرائیلو کښې لوئی عالم او په بدنی توگه ډیر ښائسته اومکمل وو. (خبره داده) چې الله تعالی څوک غواړی خپل ملک هغه ته ورکوی په دې باندې چاته د اعتراض حق نشته دالله تعالی فضل دیروسیع دې او د هغې نه ښه خبردې چې څوک ددې اهل دې؟

کله چې (بنی اسرائیلو) د شمویل نبی نه د هغه د بادشاہت نشانی او غوښتنه نووئې فرمائیل دده بادشاہت نشانی داده چې تاسو له په هغه صندوق راشی په کوم کښې چې د انبیاء تصویرونه دی کوم چې الله تعالی په حضرت آدم عليه السلام باندې نازل کړې وو او هغه صندوق د هغه په نسل کښې باقی پاتې وو ددې نه پس د عمالقه قوم په دې باندې غالب راغلو او هغه صندوق ئې په زور واخستو او هغوی به هم د دغه صندوق په ذریعہ په دښمن باندې فتح حاصلوله لکه چې الله تعالی فرمائیلی دی په دې کښې ستاسو د زړونو دپاره تسلی ده ستاسو د رب د طرف نه، او د آل موسی عليه السلام او آل هارون عليه السلام نه باقی پاتې ترکه ده یعنی کوم چې هغوی پریخوډې وو هغه د حضرت موسی عليه السلام پلرې مبارکې وې او د هغوی همسا وه او د هارون عليه السلام پتکې وې او یوقفیز مټ وې کوم چې په هغوی باندې (د آسمان) نه نازلیدلو. او د تورات څه ټکړې وې کوم چې به فرښتو اوچت کړې وې تمبله، یا ټیکم فاعل نه حال دې بیشکه په دې کښې ستاسو دپاره د هغه د بادشاہت نشانی ده که ستاسو یقین وې فرښتو دا د آسمان اوزمکې په مینځ کښې اوچت کړو او دې خلقو هغه کتلو تردې چې هغه ئې طالوت سره کیخودو نو ټولو د هغه د بادشاہت اقرار اوکړو او جهاد ته وړاندې شو چنانچې هغه ددوی د خوانانو ته او یازره خوښ کړل.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: اَنِ لَمْ يَلْتَمِسْهُ.

سوال: د رؤیت علمیه صله الی نه راځی رؤیت علمیه متعدی په دوو مفعولوسره وی حالانکه اَلَمْ تَرَالِ الَّذِینَ خَرَجُوا کَیْنَ د رؤیت نه رؤیت علمیه مراد دې او ددې په صله کښې الی واقع دې.

جواب: هم رؤیت علمیه مراد دې مگر د انتها معنی ته متضمن دې لهذا الی صله راوړل

صحیح دی اوہم دَدِی وجہ نہ دلتہ دا متعدی بہ دوو مفعولوسرہ نہ دی مفسر علام کُمُنتَہ ریلوسرہ ہم دی جواب طرف تہ اشارہ کری دہ۔

قوله: طاعون، طاعون یومہلک وبائی مرض دی بہ کوم کنہی چہ غوتہی راوخی خاص کر بہ ترخونو کنہی، بہ دی مرض کنہی انسان پہ یوشو ورخو کنہی مرکبیری بلادہم، د بلاد نہ مراد بنار یا کلہی دی کوم چہ د واسطہ پہ علاقہ کنہی وو او دھغی نوم ذاوردان وو۔

قوله: فَمَاتُوا دِی کنہی دی خبری تہ اشارہ دہ چہ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ عطف فَمَاتُوا مقدر باندی دی کوم چہ مقام متقاضی دی خکہ چہ دَ إِحْيَاءَ دِپارہ اول مرگ ضروری دی د ثُمَّ پہ ذریعہ عطف کولوسرہ اشارہ اوکرہ چہ دمرگ نہ کافی ورخی پس هغوی ژوندی کرل۔

قوله: حزقيل، حزقيل عَلَیْہِ تہ ذوالکفل ہم وثیلہی شی، داد حضرت موسیٰ عَلَیْہِ دریم خلیفہ دی۔

قوله: مِنْهُ، اى من الفضل.

قوله: أَلَا تَتَذَكَّرُونَ، اذکر عسی۔

ترجمہ: عَسَتْ حرف ترجی فعل ماضی، پہ دی کنہی ضمیر کوم چہ دَدِی اسم دی لٹ حرف شرط، كَيْبَ عَلَیْہِمُ الْقِتَالُ جملہ کیدوسرہ شرط، فَلَاحِدُونَ الی القتال جواب شرط محذوف، شرط جزاء سرہ ملاؤ شو دَعَتْ اِسْم اوخبر پہ مینخ کنہی جملہ معترضہ، أَلَا تَتَذَكَّرُونَ، دَعَتْ اِخْبَرِ عَسَتْ خیل اسم اوخبر سرہ ملاؤ شود قَالَ، مقولہ دہ۔

قوله: رُضَا، بالضم دتورات اجزاء، تکرری۔

[ایاتونہ: ۲۴۹-۲۵۲]

{فَلَمَّا قُضِيَ {طَالُوتُ بِالْجُنُودِ} مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَكَانَ الْخَرَّ شَدِيدًا وَطَلَبُوا مِنْهُ الْمَاءَ {قَالَ إِنْ اللَّهُ مُتَّبِعُكُمْ} مُخْبِرُكُمْ {بِهَرٍ} لِيُظْهِرَ الْمُطِيعَ مِنْكُمْ وَالْعَاصِيَ وَهُوَ بَيْنَ الْأُزْدُنِ وَفَلَسْتَيْنِ {فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ} أَيْ مِنْ مَاءِهِ {فَلَيْسَ مِنِّي} أَيْ مِنْ أَتْبَاعِي {وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ} يَذْذُ {فَالَّذِي مَنِيَ الْأَمْنُ اعْتَرَفَ عُرْفَةً} بِالْفَتْحِ وَالضَّمِّ {يَذْذُ} فَانْتَفَى بِهَا وَلَمْ يَرِدْ عَلَيْهَا فَالَّذِي مَنِيَ {فَقَرَّبُوا مِنْهُ} لَنَا وَافْوَهَ بِكَثْرَةِ {أَلَا قَلِيلًا} مِنْهُمْ} فَانْتَصَرُوا عَلَى الْغُرْفَةِ رُؤْيَا أَنَّهُا كَفَتْهُمْ لِشُرْبِهِمْ وَذَوَابِهِمْ وَكَانُوا لِلْإِمَامَةِ وَبَضْعَةِ عَشَرِ رَجُلًا {فَلَمَّا جَاذَبَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ} وَهُمْ الَّذِينَ انْتَصَرُوا عَلَى الْغُرْفَةِ {قَالُوا} أَيْ الَّذِينَ شَرَبُوا {لَا طَاقَةَ} لَهُ هُوَ {لَنَا الْيَوْمَ بِمَالِكُوتٍ وَجُنُودِهِ} أَيْ بِقَاتِلِهِمْ وَجُنُودِهِ وَلَمْ يُجَاوِزُوا {قَالَ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ} يُؤْمِنُونَ {أَنَّهُمْ مَلَأُوا} اللَّهُ {بِالنَّارِ} وَهُمْ الَّذِينَ جَاوَزُوا {كَمْ} خَبْرَةٌ بِمَعْنَى كَثِيرٍ {مِنْ قَوْمٍ} جَمَاعَةٌ {قَلِيلَةٌ} غَلَبَتْ فِيهِ الْكَيْدُ بِأَيِّنِ اللَّهِ {إِذْ رَأَى} وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ {بِالنَّارِ} وَالنَّارُ {وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ} أَيْ ظَهَرُوا لِلْجَالُوتِ

وَتَضَاهُوا {قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ} أَصْبَبَ {عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَبَّتْ أَقْدَامُنَا} بِتَقْوِيَةٍ قُلُوبُنَا عَلَى الْجَهَادِ {وَانصَبْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} {فَهَزَمُوهُمْ} كَسَرُوهُمْ {يَا أَيُّهَا اللَّهُ} بِإِذْنِ اللَّهِ {وَقَتَلَ دَاوُدُ} وَكَانَ فِي عَسْكَرِ طَالُوتَ {جَالُوتَ وَآثَاةَ} أَيُّ دَاوُدَ {اللَّهُ الْمَلِكُ} فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ {وَالْحِكْمَةُ} التَّوْبَةُ بَعْدَ مَوْتِ شَيْوِيلَ وَطَالُوتَ وَلَمْ يَخْتَبِئَا لِأَخِي قَبْلَهُ {وَعَلَيْهِمَا يَمَآ يَشَاءُ} كَصَنَعَةِ الدَّرُوعِ وَمَنْطِقِ الطَّيْرِ {وَكُلَّوْا ذَرْمَ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضُهُمْ} بَذَلَ بَغْضَ مِنَ النَّاسِ {بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ} بِفَلَتَةِ الْمُشْرِكِينَ وَقَتْلِ الْمُسْلِمِينَ وَتَخْرِيبِ الْمَسَاجِدِ {وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ} فَذَفَعَ بَعْضُهُمْ بَعْضَ {تِلْكَ} هَذِهِ الْآيَاتِ آيَاتِ اللَّهِ {تَتْلُوْنَهَا} نَقَضَهَا {عَلَيْكَ} يَا مُحَمَّدُ {بِالْحَقِّ} بِالصِّدْقِ {وَأَلْكَ لَيْلِينَ الْمُرْسَلِينَ} التَّائِيْدَ بِأَنِّ وَغَيْرَهَا رَدَّ لِقَوْلِ الْكُفَّارِ لَهُ لَسْتُ مُرْسَلًا

ترجمہ: کله چې حضرت طالوت علیہ السلام د بیت المقدس نه لښکر سره اووتلو نو هغه وخت سخته گرمی وه لښکریانو د حضرت طالوت علیہ السلام نه د اوبو مطالبه او کړه نو حضرت طالوت علیہ السلام او فرمائیل الله تعالی به ستاسو په یونهر سره از میښت کوی دې دپاره چې په تاسو کې حکم منونکی او نامنونکی جدا شی اودا نهر د اردن او فلسطین په مینځ کېږي واقع دې چا چې ددې نه اوبه اوځکلي هغه زما په اتباع کونکو کېږي نه دی اوڅوک چې دا اوبه ځکی هغه زموږ نه دی، الا چې هغه په خپل لاس سره یو چونگ نیم واخلي غرقة فتحه او ضمه سره دې یعنی چا چې په یو چونگ باندې صبر او کړو او ذهغې نه زیاتې شي اوبه ځکلي نو هغه زما د متبعینو نه دي. کله چې نهر ته اور سیدل نو ښه خان شي خړوب کړو اوبه شي اوځکلي خو ډیر کم خلق وو چې په یو چونگ باندې شي اکتفا وکړه او روایت کړې شوې دې چې ذهغوی اود ذهغوی د ځناورو (اسونو) د خړوبوالي دپاره هم هغه یو چونگ کافی شوې، اود ذهغوی شمیره د ریوسو لسو نه لږ شان زیات وو. کله چې حضرت طالوت علیہ السلام اود هغه ملگری مؤمنان د دریاب نه پورې وتل اودا هم هغه وو چې په یو چونگ باندې شي اکتفا کړې وه کومو خلقو چې ښه په خړوب کیدو سره ځکلي وې وني وئیل نن خو په موږ کېږي د جالوت اود هغه د لښکر د مقابله طاقت نشته یعنی هغوی سره د جنگ کولو، او بزدلی شي او خورده او نهر نه هم راوانوړیدل، او هغه خلق کومو خلقو چې د مرگ نه پس نی د الله تعالی په ملاقات باندې یقین لرلو هغوی او وئیل دا هم هغه خلق وو چې نهر نه راوختې وو چې ډیر محل داسې شوی دی گم خبریه د کثرت په معنی کېږي دې چې یو ورکې لښکر د الله تعالی په اراده سره په لوی جماعت باندې غالب راغلی دی او الله تعالی د خپل نصرت او امداد په ذریعه د صابرينو ملگری دې او کله چې ذهغوی جالوت اود هغه لښکریانو سره مقابله اوشوه یعنی هغوی سره په جنگ کېږي مخامخ شو او صفونه شي جوړ کړل نو هغوی دعا او غوښتنه یې زموږ پروردگار ته موږ ته صبر او استقامت رانصیب کړي او په جهاد باندې زموږ زړونو ته تقویت راکړي او په

کافر قوم باندی مونہ تہ غلبہ واکرہی نوہفہ خلقو دَ اللہ تعالیٰ پہ مرضی سرہ جالوتیانو تہ مانی ورکہ یعنی مغری نی ختم کرل او داؤد علیہ السلام چہ دحضرت طالوت علیہ السلام پہ لبیکر کنبی شریک وو جالوت نی قتل کرو او اللہ تعالیٰ حضرت داؤد علیہ السلام تہ د شمویل او طالوت د مرگی نہ پس بادشاہت ورکرو او د نبوت حکمت (نی ورکرو) او د داؤد علیہ السلام نہ وړاندی پہ چاکنبی بادشاہت او نبوت نہ دے جمع شوے اوخہ نی چہ غوښتلو علم نی ورکرو مثلاً د زغرو جوړولو هنر او د مرغو پہ خبرو پوهیدل، کہ اللہ تعالیٰ بعض خلق د بعض پہ ذریعہ نہ دفع کول بعضہ من الناس نہ بدل البعض دے نو د مشرکانو پہ غلبہ سرہ بہ مسلمانان قتل کیدل او جمانو نہ وړانیدل او پہ زمکہ کنبی بہ فساد خوړیدو لیکن اللہ تعالیٰ پہ دنیاوالوباندی د لوئی فضل والادی چہ بعض د بعضو پہ ذریعہ دفع کوی دا د اللہ تعالیٰ آیاتو نہ دی کوم چہ مونہ تاتہ آی محمد ﷺ صحیح صحیح اوره وو پہ یقین سرہ تہ د رسولانو نہ نی ذات و غیرہ پہ ذریعہ ناکید، د کافرانو دے قول د رد کولو د پارہ دے چہ حضور پاک ﷺ رسول نہ دے.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: فَصَلَ، ای الْفَصَلَ، لازم دے دَ فَصَلَ مفعول چونکہ اکثر محذوف وی پہ دے وجہ بہ منزله د لازم شو. ہم دغه وجہ ده چہ د دے پہ مفعول (بالجنود) باندی باء داخل ډه اوکہ چرې متعدی او منلې شی نو د دے مفعول بہ محذوف منلې شی، ای فَصَلَ الْعُكْرُ عَنْ الْهَلْدِ فَصُولًا. قوله: طَالُوت، دَ بنی اسرائیلو د اوچت اقبال او نیک بادشاہ نوم دے. دَعْلَم او عجمہ د وچي نہ غیر منصرف دے.

قوله: غُرْفَةً، دَ غَیْن پہ ضمه سرہ پہ معنی د معروف، یو چونگ اوبہ او د غَیْن فتحہ سرہ مصدر دپارہ د مَرَّة دے.

قوله: ای مِنْ مَائِهِ، داحذف د مضاف طرف تہ اشاره ده ځکه چہ دَنَفْس نهر نہ د ځکلو امکان نشته دے.

قوله: نَسَا وَأَفْوَةً، من الموفات، ای رسیدن.

قوله: بكَثْرَةٍ.

سوال: بکثرة مقدر منلوخه ضرورت پېښ شو؟

جواب: کہ چرې بکثرة، محذوف اونه منلې شی نو إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُ مستثنیٰ بہ صحیح نہ شی، ځکه چہ په ځکونکو کنبی قلیل هم شامل دی.

پارہ نمبر: ۳ [يِلْكَ الرُّسُل]

[ایاتونہ: ۲۵۳]

{يِلْكَ} مُنْتَزَا {الرُّسُل} نَعْتٌ أَوْ عَطْفٌ بَيَانٍ وَالْخَيْرُ {فَضَلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ} بِتَخْصِيصِهِ بِمَنْفَعَةٍ لَيْسَتْ لِغَيْرِهِ {وَمِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ} كَمَوْسَى {وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ} أَيُّ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {أَذْجَانِ} عَلَى غَيْرِهِ بِمَعْنَى الدُّعْوَةِ وَخَتَمَ النَّبُوَّةَ وَتَفْضِيلَ أَنَّهُ عَلَى سَائِرِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُعْجَزَاتِ الْمُتَكَثِّرَاتِ وَالْخَصَائِرِ الْعَدِيدَةِ {وَأَتَيْنَا عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ} فَوُتِنَاهُ {بِرُوحِ الْقُدُسِ} جَبْرِيلَ نَبِيًّا مَعَهُ خَيْرٌ مِنْ {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ} هَذِهِ النَّاسِ جَمِيعًا {مَا أَفْتَلَكُمُ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ} بَعْدَ الرُّسُلِ أَيُّ أَمَمِهِمْ {مِنْ بَعْدِنَا} جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ لَا خِيَلَانَهُمْ وَتَضَلِيلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا {وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا} لِمَشِيئَةِ ذَلِكَ {فَيَمْنَهُمْ مَنْ آمَنَ} ثَبَّتَ عَلَى إِيْمَانِهِ {وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ} كَالنَّصَارِيِّ بَعْدَ الْمَسِيحِ {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَلَكُوا} تَأْكِيدٌ {وَلَكِنْ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ} مِنْ تَوْفِيقٍ مِنْ شَاءٍ وَخَدْلَانٍ مِنْ شَاءٍ

ترجمہ: دا حضرات مرسلین (جماعت) داسی دی چې مونہ بعضو ته پہ بعضو باندی فوقیت ورکری دی، یلک موصوف، الرسل صفت، موصوف پہ صفت مبتداء، فَضَلْنَا بِمَنْفَعَةٍ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ددی خبر، پہ دوی کنبی بعض پہ داسی منقبت سرہ خاص کول کوم چې نوروتہ حاصل نہ وو، پہ دوی کنبی بعض داسی دی چې اللہ (بلا واسطہ) هغوی سرہ خبری کری دی لکہ حضرت موسیٰ علیہ السلام او د هغوی نہ بعض یعنی محمد ﷺ ته پہ درجہا پہ نورو باندی فوقیت ورکری (د جن او انس دپارہ د هغوی) د دعوت عام کیدو د وجہ نه او پہ هغوی باندی (سلسلہ) د نبوت ختمیدو د وجہ نه او د حضور پاک امت ته پہ نورو امتونو باندی د فضیلت ورکولو د وجہ نه او د معجزات کثیرہ د وجہ نه او (دنورو) دیرو خصوصیاتو د وجہ نه او مونہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام بن مریم ته ښکارہ معجزی ورکری او مونہ هغه ته د روح القدس یعنی د جبرائیل علیہ السلام په ذریعہ تقویت ورکړو چې (جبرائیل علیہ السلام) به هغوی سرہ روان وو چرته چې به هغه تللو کہ اللہ تعالیٰ ته د ټولو خلق هدايت منظور وي نو هغه خلق کوم چې د رسولانو په شوی یعنی د هغوی امتونہ د هغوی دا اختلاف اوبعض د بعضو په ذریعہ د گمراہ کولو د وجہ خپل مینځ کنبی جنگ جگړی نه کولې، روستود هغی نه چې هغوی ته د لامل رسیدلې دولیکن هغه خلقو د اللہ تعالیٰ د ارادې په سبب خپل مینځ کنبی مختلف شو نو په هغوی کنبی بعض ایمان راوړو یعنی په خپل ایمان باندی قائم پاتې شو او بعض کافران شو لکہ چې مسیح علیہ السلام نه پس نصاری، او کہ چې اللہ تعالیٰ ته منظور وي نو هغوی به خپل مینځ کنبی اختلاف نہ کولو دا (دا ماقبل) تاکیدی دې لیکن اللہ تعالیٰ چې هغه غواړی هم هغه کوی، چاته چې غواړی (د خیر) توفیق ورکوی او خوک چې غواړی نو رسوا کوی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اَطِيعُوْا اَمْرَ الرَّسُوْلِ فَتُحْبِبُوْهُ عَلٰى بَعْضٍ كِه دَ تَلْكَ مَشَارَ اِلَيْهِ جَمَاعَتِ اَنْبِيَاء مَذْكُوْرِيْنَ دِي چې پۀ اَنَك مِّنَ الرَّسُوْلِيْنَ كُنْبې يا پوره سورت كُنْبې ذَكْر شوى دى نو اَلرُّسُلُ باندې به الف لام د عهدوى، او كه جمیع انبیاء مراد وى نو الف لام به د استغراق وى.

سوال: تَلْكَ اسم اشاره د بعيد استعمالولو كُنْبې څه مصلحت دي؟

جواب: ياخو د بعد زمانې طرف ته اشاره كول مقصود دى يا بيا د الله تعالى په نيزد مرتبو د اوچتوالى طرف ته اشاره كول مقصود دى.

قوله: صَفَةً مَّفْسَّرَةً اَلرُّسُلُ دَ تَلْكَ صَفَتٌ مَّرْخُولې دې او موصوف صفت سره ملاویدو كُنْبې مبتداء دې د الرسل نه عطف بیان او بدل هم كیدې شی ځكه چې په مشاراليه باندې كله الف لام داخلېږي نو د دې صفت او عطف بیان او بدل درېواړه واقع كیدل صحيح كيږي.

قوله: فَطَّلَنَّا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ ، تَلْكَ دَ مبتداء خبر دې لكه چې مفسر علام فرمائيلی دى.

سوال: اَلرُّسُلُ خبر اول او فَطَّلَنَّا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ خبر ثانى مَرْخُولو كُنْبې څه قباحت دي؟

جواب: په خبر كُنْبې اصل چونكه تنكیر دې او اَلرُّسُلُ معرفه دې ځكه اَلرُّسُلُ نى خبر اونه مَرْخُولو.

سوال: د تَرَجَّات منصوب كیدو څه وجه ده؟

جواب: ياخو د مصدرية د وجې نه منصوب دې ځكه چې درجات رفعة په معنى كُنْبې دى اى رَفَعَةً يَارَفَعُ متعدى بالى يا بعلی يا بلى وو حرف جر حذف كړې شو چې دهغه د وجې نه منصوب بنزع الخافض شو.

قوله: بِمَنْقَبَةٍ دَمِيمٍ فتحه سره ما تَعْرِيه (يعنى معاخره محاسن)

قوله: هَذٰى النَّاسُ جَمِيعًا دَدې عبارت د اضافه مقصد داخودل دى چې نَوْشَاء فعل متعدى دې او مفعول د دې محذوف دې.

سوال: ظاهر او متبادر دا دې چې د مَنَّة مفعول هغه كيږي چې د جزاء نه مفهوم او مستفاد كيږي (كمافي كتب المعاني) لكه د الله تعالى قول نَوْشَاءَ اللّٰهُ هَذَا كَمُ كُنْبې د دې تقدير نَوْشَاءَ اللّٰهُ هَذَا اَتَكْمُ هَذَا كَمُ دې مفعول د جزاء نه مستفاد كیدلو د وجې نه حذف كړې شوې دې او هغه هدايتكم دې د دې قاعدې په رنې اكنْبې تقديرى عبارت د اكيډل پكار دى نَوْشَاءَ اللّٰهُ

عدم الفاعل مَا اقْتَتَلُوا مکر مفسر علام د جزاء نہ غیر مفہوم مفعول محذوف منلی دے کوم
چہ ہندی الناس جمیعاً دے۔ معلومیہ چہ مفسر علام پہ مذکورہ قاعدہ سرہ دے خانی
کبھی متفق نہ دے، پہ دے کبھی خہ نکتہ دہ؟

نکتہ جواب: جزاء کوم چہ مَا اقْتَتَل دے نہ چہ کوم مفعول مستفاد کیہی ہفہ عدم الفاعل
دے او معدوم خیز سرہ مشیت او ارادہ نہ متعلق کیہی بلکہ د عدم دپارہ ارادہ د وجود
عدم تعلق کافی وی ہم ددے نکتہ پہ ورائدے مفسر علام د جزاء نہ مفہوم نہ علاوہ مفعول
محذوف منلی دے۔

قوله: بَعْدَ الرُّسُلِ ددے اضافہ مقصد ہر ضمیر مرجع وضاحت دے۔

قوله: اِی امہم دا دَ الَّذِیْنَ تفسیر دے۔

قوله: مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَیِّنَاتُ، مِنْ بَعْدِهِمْ نہ بدل دے۔

قوله: لِاخْتِلَافِهِمْ ددے تعلق اقْتَتَلَ سرہ دے۔

قوله: ثَبَّتَ عَلَى اٰمَانِهِ، دَ اَمَنَ تفسیر ثَبَّتَ سرہ کولو کبھی اشارہ اوکرہ چہ ایمان
خود اختلاف نہ ورائدے موجود وو د اختلاف نہ پس پہ دے قائم پاتی شو۔

[ایاتونہ: ۲۵۴-۲۵۷]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِثْرَ فَقَأْتِكُمْ} رُكَاةُ {مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا نَنْصُرُ} فِدَاءُ {فِيهِ وَلَا خَلَّةٌ} مَدَانَةُ
تَنْفَعُ {وَلَا شَقَاقَةٌ} بَعْدُ بِهِ وَهُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ فِيهِ قِرَاءَةُ يَرْفَعُ الثَّلَاثَةَ {وَالْكَافِرُونَ} بِاللَّهِ أَوْ بِمَا كُفِرَ
عَلَيْهِمْ {هُمْ الظَّالِمُونَ} لَوْضُوعِهِمْ أَمْرُ اللَّهِ فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ {اللَّهُ لَا إِلَهَ} أَيُّ لَا مَعْبُودَ بِحَقِّ فِي الْوُجُودِ {إِلَّا
هُوَ الْحَقُّ} الدَّائِمُ بِالْبَقَاءِ {الْقَيُّومُ} الْمُبَالِغُ فِي الْقِيَامِ بِتَنْذِيرِ خَلْقِهِ {لَا تَأْخُذُ سَيِّئَةٌ} نَفَاسٌ {وَلَا تَوْمَلُهُ مَآفَى
السَّمَاوَاتِ وَمَآفَى الْأَرْضِ} مُلْكًا وَخَلْقًا وَغَيْبًا {مَنْ ذَا الَّذِي} أَيُّ لَا أَعْدَ {يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ} لَهُ فِيهَا
{يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} أَيُّ الْخَلْقِ {وَمَا خَلْفَهُمْ} أَيُّ مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ {وَلَا يَحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ
عِلْمِهِ} أَيُّ لَا يَخْلِفُونَ شَيْئًا مِنْ مَغْلُومَاتِهِ {إِلَّا بِمَا شَاءَ} أَنْ يُعَلِّمَهُمْ بِهِ مِنْهَا بِإِخْبَارِ الرُّسُلِ {وَيَوْمَ كَرِهَ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضُ} قَبْلَ اخْطَاطِ عِلْمِهِ بِهِمَا وَقَبْلِ الْكُرْبَى نَفْسُهُ مُشْتَمِلٌ عَلَيْهِمَا لِعَظَمَتِهِ لِخَبِيرَتِهِ مَا
السَّمَاوَاتِ الشَّيْءُ فِي الْكُرْبَى إِلَّا كَدِرَاهِمٍ سَبْعَةِ أَلْفَيْتٍ فِي تَرَسٍ {وَلَا يُوَدُّهُ} يَقْلَهُ {حَفْظُهُمَا} أَيُّ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ {وَهُوَ الْعَلِيُّ} فَوْقَ خَلْقِهِ بِالْقَهْرِ {الْعَظِيمُ} الْكَبِيرُ {لَا يَرَاهُ فِي الدِّينِ} عَلَى الدُّخُولِ
فِيهِ {قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ} أَيُّ ظَهَرَ بِالْآيَاتِ الْبَيِّنَاتِ أَنَّ الْإِيمَانَ وَشَدَّ وَالْكَفْرَ غَيٌّ نَزَلَتْ فِيهِمْ كَمَا لَمْ
مِنْ الْأَنْصَارِ أَوْلَادُ أَرَادَ أَنْ يُكْرِهَهُمْ عَلَى الْإِسْلَامِ {فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ} الشُّبُهَاتِ أَوْ الْأَصْنَامِ وَهُوَ يُنْطَلَقُ
عَلَى الْمَفْرُودِ وَالْجَمْعِ {وَيَوْمَ يَكْفُرُ بِاللَّهِ فَقَدْ ائْتَمَسَكَ} تَمَسَكَ {بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى} بِالْمَقْدَرِ الْمُخْتَصِمِ {لَا الْفِصَامُ}

انْفِطَاحَ {هَٰذَا وَاللَّهِ سَمِيعٌ} لِمَا يُقَالُ {عَلِيمٌ} بِمَا يَفْعَلُ {اللَّهُ وَلِيُّ} نَاصِرٍ {الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ} الْكُفْرَ {إِلَى النُّورِ} الْإِيمَانَ {وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} يُخْرِجُوهُمْ مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ {ذَكَرَ الْإِخْرَاجَ} أَمَّا فِي مَقَابِلَةِ قَوْلِهِ يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ أَوْ فِي كُلِّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ قَبْلَ بَغْيِهِ مِنَ الْيَهُودِ لَمْ تَكْفَرْ بِهِ {أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

ترجمہ: ای دایمان والوا کوم شدہ چہ مونہ تاسوتہ درخنبلی دی دھغہ نہ خرچ کوئی (یعنی، دھغہ زکوٰۃ ادا کوئی، ورنہ دھغہ نہ چہ ہفہ ورغ راغی پہ کوم کنہی چہ بہ نہ خہ خرشول کپہی اونہ خہ اخستل، اونہ نفع ورونکہی دوستی اونہ دھغہ دا جازت نہ بغیر شفاعت، اوہغہ د قیامت ورغ دہ، او پہ یوقرامت کنہی دریوارہ یعنی یتیم، خُلفہ اوشقاعہ رفع سرہ دہ او دالہ تعالیٰ منکریا دھغہ (احکام) نہ منکرکوم چہ پہ ہفہ باندہی فرض کرہی دی ہم دغہ خوظالمان دی دھغوی دالہ تعالیٰ حکم غیر محل کنہی دکیخودود وجہ نہ اللہ تعالیٰ ہفہ ہمیشہ ژوندی ہستی دہ چہ دھغہ نہ علاوہ بل ہیخوک حقیقی معبودنشتہ چہ (تول کائنات) نی قابو کرہی دہ، قیوم ہفہ ذات دہ چہ دخیل مخلوق د قیام پہ تدبیر کنہی مبالغہ کونکہی دہ نہ پہ ہفہ پرکالی راغی اونہ ہفہ اودہ کپہی، پہ زمکہ او آسمان کنہی چہ خہ دی د بادشاہت پہ اعتبار سرہ اود حکومت پہ اعتبار سرہ اود ملوک کیدو پہ اعتبار سرہ تول ہم دھغہ دی خوک دہ چہ دھغہ پہ حضور کنہی د شفاعت دیارہ دھغہ د اجازت نہ بغیر سفارش اوو کرہی شی؟ یعنی ہیخوک نشتہ خہ چہ دمخلوق مخہی خہ دی ہفہ دا ہم پیڑنی او ددنیا او آخرت چہ کومہ خبرہ دھغہ نہ غائبہ دہ (ہغہ نہ ہم خبر دہ) اوہغوی ددہی معلومات نہ د یوئیزہم (علمی) احاطہ نہ شی کولی یعنی دھغہ پہ معلوماتو کنہی دھیجا ادراک نہ شی کیدلہی سوادہ ہغہ خیزنہ کوم چہ ہفہ ددہی نہ خپلو رسولانو تہ خبرور اوکری خودل غواری دھغہ حاکمانہ اقتدار آسمانونہ او زمکہ احاطہ کرہی دی، ونیلی شوی دی چہ دھغہ علم دادوارہ احاطہ کرہی دی، ونیلہی شوی دی چہ دھغہ بادشاہت احاطہ کرہی دی اونور ونیلی شوی دی چہ بعینہ کرسی دخیل عظمت د وجہ نہ پہ دوارو باندہی مشتمل دہ، ددہی حدیث پہ رنرا کنہی د اووہ وارو آسمانونو حیثیت دکرسنی پہ مقابلہ کنہی صرف داسی دہ لکہ چہ اووہ درہم پہ یو دہال کنہی کیخودہی شوی وی، او پہ ہفہ باندہی د زمکہ او آسمان نگرانی کول لہ شان ہم سخت نہ دی اوہغہ عالی شان او عظیم الشان دہ یعنی پہ خپل مخلوق باندہی د قوت پہ ذریعہ غالب دہ، پہ دین کنہی د داخلیدلو پہ معاملہ کنہی ہیخ سختی نشتہ ہدایت د گمراہی نہ بالکل جدا شوہی دہ، یعنی د واضعہ آیاتونو پہ ذریعہ دا خبرہ ہنکارہ شوہی دہ چہ ایمان ہدایت دہ او کفر گمراہی دہ (مذکورہ آیت) دھغہ انصاری بارہ کنہی نازل شوہی دہ د کوم چہ بجی ووہغہ غوبستل چہ بجی داسلام راورلو

دَپارہ مجبور کری، اوس چي ھوک دَطاغوت انکار کولوسرہ (طاغوت) شیطان یا اصنام یعنی بتان دی (دَ طاغوت) اطلاق مفرد او جمع باندی کیپی او چي پہ اللہ تعالیٰ باندی نی ایمان راوړو نو هغه دَعقد محکم پہ ذریعہ نی داسي مضبوط حلقہ اونیولہ چي ھیغ کله ماتیدونکي نہ ده، کومه خبرہ چي کولې شی اللہ تعالیٰ دَھغی اوریدونکي دي او کوم کار چي کولې شی پہ هغی باندی پوهیپی، اللہ تعالیٰ دَھغہ خلقو امدادی دي چا چي ایمان راوړي هغه دَ کفر دَ تیاروند ویستلوسرہ دَ ایمان دَ رنرا طرف تہ راوولی او کومو خلقو چي کفراو کړو دَھغوی حمایتی طاغوت دي هغه دَ رنرا نہ ویستلوسرہ دَ تیارو طرف تہ اوړی. دَ دي اخراج ذکر یا خو دَ دي قول بخرچیر من الظلمات دَ مقابلې پہ توگہ راوړلې دي یاد هر هغه یهودی بارہ کښې چي دَ رسول اللہ ﷺ دَ بعثت نہ وړاندې پہ حضور پاک ایمان راوړلې وو بیانی دَ حضور پاک نہ انکار او کړو. ہم دغه اور تہ تلونکي خلق دی چر تہ چي بہ دوی دَھمیشہ دَپارہ پراتہ وی.

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: زکوٰۃ، دې کلمہ سرہ نی اشارہ اوکړہ چي دَ اتفاق نہ مراد واجب اتفاق دي اورا تلونکي وعید ددي قرینہ ده ځکه چي پہ غیر واجب باندی وعید نہ کیپی.

قوله: فداء، فدیہ نی بیع سرہ تعبیر کړي ده ځکه چي فداء، اشتراء النفس من الهلاکۃ تہ وائی. فدیہ هغه قیمت کوم چي قیدی دَ خلاصیدو پہ عوض ادا کوی، سبب ویستلوسرہ مسب مراد اخستی شوې دي ځکه چي نفس بیع د خلاصی عن العذاب فائدہ نہ ورکوی بلکه فدیہ دَ خلاصی فائدہ ورکوی.

قوله: تنفع، لفظ تنفع اضافه کولوسرہ اوخودل چي مطلق دَ دوستی نفی نہ ده بلکه دَنافع دوستی نفی ده.

قوله: لذنہ دَ دي اضافه مقصد دیوسوال جواب دي.

سوال: دَ شفاعت نفی علی سبیل الاستغراق څنگہ صحیح ده؟ دَ احادیثو نہ خو دَ انبیاء کرامو علیہم السلام شفاعت دَ قیامت پہ ورځ ثابت دي.

جواب: دلته سرہ دَ دي چي دَ مطلق شفاعت نفی ده مگر یو بل آیت دا مطلق مقید کړي دي، آیت دادی ﴿لَا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَزَّيْ لَهُ قَوْلًا﴾ وی قراءۃ برقم الثلاثہ پہ دریوارو کښي دلا نفی جنس داسم کیدو دَ وجي اصل فتحہ ده، لکه چي ابن کثیر رحمہ اللہ او ابو عمرو رحمہ اللہ پہ قرامت کښي داصل مطابق ہم فتحہ ده مگر دَ دي نہ علاوہ قرامت کښي رفع ده، دَ رفع وجہ داده چي دراصل دا عبارت دَ یوسوال جواب دي اوسوال دادی هَلْ فِيْہِ تَبَّ اَوْ غَلَّ اَنْ شَفَاعَۃٌ؟ جواب دادی لَا يَتَّبِ فِيْہِ وَلَا غَلَّ وَلَا تَبَّ شَفَاعَۃٌ، پہ سوال اوجواب کښي مطابقت

پیدا کرلو دپارہ جواب تہ ہم رفع ورکړې شوه، بعض حضراتو داجواب ورکړې دې چې لا ننی جنس مکرر کیدو د چې نه مهمل گرځولې شوې او ټټم مبتداء کیدو د و چې نه مرفوع ده مگر دلته به یو سوال وی چې ټټم، خُلة او خُفاعة نکره دی ددې مبتداء جوړیدل صحیح نه دی.

جواب: نکره تحت النفی واقع کیدو د و چې نه ددې مبتداء جوړیدل صحیح شو. (اعراب القرآن للدرویش)

قوله: لَا تَأْخُذْهُ يِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ داذ صفات سلبیه نه دی د یِنَّة تعلق سترگوسره دې اوداذ انبیاء کرامو خوب دې اود نوم تعلق د قلب سره وی دا فتره طبعیه دې چې په هرځناور باندې جبراً شروع کیږی.

قوله: لا معبود بحق الاغ دې کښې اشاره ده چې إله نه مراد معبود حقیقی دې نه چې مطلق معبود ځکه چې معبود مطلق غیر حقیقی ډیردی گنی د مطلق معبود په نفی سره به کذب باری لازم راشی حالانکه الله تعالی ددې نه وړاء الراء دې. تعالی الله عن ذلك علواً کبیراً مگر په دې صورت کښې به داسوال وی چې کله إله نه مراد حقیقی معبود دې کوم چې واحد دې نوبیا ددې نه إِلَّا هُوَ په ذریعه استثناء صحیح نه وی ځکه چې دا استثناء الشی عن نفسه به وی.

جواب: د معبود الحق مفهوم چونکه کلی دې لهذا په دې سره په تصور کښې مستثنی منه متعدد کیدو د و چې نه به استثناء صحیح وی.

قوله: فی الوجود په دې سره ددې خبرې طرف ته اشاره ده چې د لا خبر محذوف دې اوهغه فی الوجود دې.

قوله: مُلْکاً وَخَلْقاً الاغ په دې سره ئی اشاره اوکړه چې د که، لام د نفع دپارہ نه دې لکه چې په عام توگه کیږی ځکه چې الله تعالی د اشیاء نه د نفع محتاج نه دې.

قوله: فیہا ای فی الشفاعة.

قوله: من معلوماته دې کښې اشاره ده چې د علم نه مراد معلومات دی ځکه چې علم صفت بسط دې په کوم کښې چې تجزی نه شی کیدې البته په معلومات کښې تجزی کیدې شی

قوله: تُرِیں، بالضم، د هال

قوله: تَمَسَّکْ، دِ تَمَسَّکْ تفسیر تَمَسَّکْ سره کولو کښې اشاره اوکړه چې اسَمَّکْ کښې سین زانده دې

قوله. ذکر الاخراج الخ مفسر علام مقصد دے اضافہ نہ دے یو سوال مقدر جواب دے۔ سوال دادے چے کافران خو پہ رنراکبھی وونہ نوڈھغوی د رنرا د طرف نہ تیاروتہ راویستو خہ مطلب دے؟ مفسر علام ددے دوه جوابونہ ورکری دی اول دا چے د مقابلہ پہ توگہ نی د اخراج ذکرکری دے یعنی د مؤمنانودپارہ چونکہ د اخراج لفظ استعمال کرے شوے دے نوڈ کافرانودپارہ نی ہم د اخراج لفظ استعمال کرے دے تہ د بلاغت پہ اصطلاح کبھی صفت مقابلہ وائی۔ دا اظہوالی جہ وقبصا د قبیل نہ دے۔ د دویم جواب حاصل دادے چے د یهوداونصاری نہ هغه خلق مراد دی چے د خپلو کتابونو د بشارت پہ رنراکبھی پہ رسول اللہ ﷺ باندے ایمان راوړې وو مگر دحضور پاک د بعثت نہ پس هغوی د ضد د وچي نہ دے نہ واوختل لکه چے د رنرا نہ تیاروتہ لارل۔

قوله. الْخَلَّةُ، په ضمه د خاء: المودة والصداقة (دوستی)

قوله. الْقِيَوْمُ، قائم نه د مبالغه صیغه ده، مَنْ قَامَ بِالْأَمْرِ، منتظم، مدبر پخپله قائم پاتې کیدونکې بل قائمونکې، قیوم اصل کبھی قیوم په وزن د قَبُولُ وو، واو او یاء جمع شو رومبې ساکن واو په یاء سره بدل کرو او د یاء په یاء کبھی ادغام اوکړو، قیوم شو۔

قوله. الَّتِي د سین کسره سره، مايتقدم من الفتور والاسترخاء مع بقاء الشعور، د خوب نه وړاندې غفلت په کوم کبھی چے شعور او احساس باقی پاتې وې هم دې ته نفاص و نیلې شی دا نوم الانبياء یادیرې۔

قوله. الكرسي، معروف دې په دې کبھی یاء نسبتی نشته اصلی ده عرف دارجه کبھی، مايجلس عليه ته وائی، ددې اصل معنی د بعض خیز بعض سره ترکیب ورکول دی هم ددې نه کراسه دې خکه چے په دې کبھی هم بعض پانړې بعضو سره ملاوولو سره ترتیب ورکولې شی، و نیلې کیږی تگرس فلان المحطب فلانکی لرگی جمع کرل۔

قوله. يُوَدُّهُ، اذ، يُوَدُّ اَوْ اذًا (ن نه مضارع واحد مذکر غائب بوج اچول، درنول، ستړې کول

[ایاتونہ: ۲۵۸-۲۶۰]

{الْمُرْتَلَى الَّذِي حَاجَّ} جاذل {إبراهيم في ربه} ل {أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ} أَي حَقْلَهُ بَطَرَهُ بِنِعْمَةِ اللَّهِ عَلَي ذَلِكَ وَهُوَ النَّمُودُ {إِذْ} بَدَلَ مِنْ حَاجٍّ {قَالَ إِبْرَاهِيمُ} لَمَّا قَالَ لَهُ مَنْ رَبُّكَ الَّذِي تَدْعُونَا إِلَيْهِ {رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ} أَي يَخْلُقُ الْحَيَاةَ وَالْمَوْتَ فِي الْأَجْسَادِ {قَالَ} هُوَ {أَنَا أَخِي وَأُمِّيَّتُ} بِالْقَتْلِ وَالْفَقْدِ غَنَّةً وَدَعَا بِرَحْلَيْنِ فَقَتَلَ أَحَدَهُمَا وَتَرَكَ الْآخَرَ فَلَمَّا رَأَاهُ غَيًّا {قَالَ إِبْرَاهِيمُ} مُنْقِلًا إِلَى حُجَّةٍ أَوْضَحَ بَيْنَهَا {قَالَ اللَّهُ يَا أَيُّهَا الشَّامِسُ مِنَ الْمَشْرِقِ قَاتِلِيهَا} أَنْتَ {مِنْ الْمَغْرِبِ قَبِيتُ الَّذِي كَفَرْتُ} تَحِيْرُ وَدُهْشَ {وَاللَّهُ

لَا يَلِدُ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ} بِالْكَفْرِ إِلَى مَخْجَةِ الْإِخْتِجَاجِ {أَوْ} زَانِتٍ {كَالَّذِي} الْكَافِ زَانِدَةٌ {مَرَّةً عَلَى قُرْبَةٍ} هِيَ بِنْتُ الْمَقْدِسِ زَانِيًا عَلَى جِمَارٍ وَمَعَهُ سَلَةٌ بَيْنَ وَقْدَحٍ غَصِيرٍ وَهُوَ غَزِيرٌ {وَهِيَ خَاوِيَةٌ} سَاقِطَةٌ {عَلَى عُرْوَتِهَا} سَقُوطُهَا لَمَّا خَرَبَهَا بَخْسُصَرٌّ {قَالَ أَلَيْسَ} كَيْفَ {يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا} اسْتِفْظَانًا بِفَرْجِهِ تَعَالَى {فَأَمَّا مَاءُ اللَّهِ} وَابْنُهُ {مِائَةٌ عَامٌ ثُمَّ يَبْعَثُهُ} أَخِيَاهُ لِيَرِيهِ كَيْفِيَّةَ ذَلِكَ {قَالَ} تَعَالَى لَهُ {كَمْ لَبِثْتُ} مَكَثْتُ هُنَا {قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ} لِأَنَّهُ نَامَ أَوَّلَ النَّهَارِ فَطُبِضَ وَأَخِي جَدُّ الْغُرُوبِ فَظَنَّ أَنَّهُ يَوْمَ الثُّمِّ {قَالَ بَلْ لَبِثْتُ مِائَةَ عَامٍ فَالْظُّرُّ إِلَى طَعَامِكَ} الثَّيْنِ {وَشَرَابِكَ} الْغَصِيرِ {ثُمَّ يَنْتَعِبُهُ} لَمْ يَنْتَعِبْ مَعَ طُولِ الزَّمَانِ وَالْهَاءِ قِيلَ أَصْلٌ مِنْ سَانَهَتْ وَقِيلَ لِلشَّكْتِ مِنْ سَانَتْ وَفِي قِرَاءَةِ بَحْذَفِهَا {وَالْظُّرُّ إِلَى جِمَارِكَ} كَيْفَ هُوَ قِرَاءَةُ مِثْنًا وَعِظَامُهُ بِيضٌ تَلُوحُ فَعَلْنَا ذَلِكَ لِنَعْلَمَ {وَلِيَجْعَلَكَ آيَةً} عَلَى الْبَنَاتِ {وَالْظُّرُّ إِلَى الْعِظَامِ} مِنْ جِمَارِكَ {كَيْفَ تُلْثِيْهَا} نُخَيِّبُهَا بِضَمِّ النُّونِ وَقَرَى بِفَتْحِهَا مِنْ انْشَرِ وَنَشَرَ لَفْظَانِ وَفِي قِرَاءَةِ بِضَمِّهَا وَالزَّيَّاءِ نُخَرِّجُهَا وَنَزْفَعُهَا {ثُمَّ نَكْسُوْهَا لَحْمًا} فَظَنَّرَ إِلَيْهِ وَقَدْ تَرَكْتِ وَكَيْتَ لَحْمًا وَنَفَعَ فِيهِ الرُّوحَ وَنَفَقَ {فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ} ذَلِكَ بِالْمُشَاهَدَةِ {قَالَ أَعْلَمُ} عِلْمُ مُشَاهَدَةٍ {أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَفِي قِرَاءَةِ أَعْلَمَ أَمْرٌ مِنَ اللَّهِ لَهُ {و} أَذْكَرُ {إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ} تَعَالَى لَهُ {أَوَلَمْ تُؤْمِنْ} بِقُدْرَتِي عَلَى الْإِحْيَاءِ سَأَلَهُ مَعَ عِلْمِهِ بِإِيمَانِهِ بِذَلِكَ لِجَبِيَّةٍ بِمَا سَأَلَ فَيَعْلَمُ الشَّامِعُونَ غَرَضَهُ {قَالَ بَلَى} آسَتْ {وَلَكِنْ} سَأَلْتُكَ {لِيُظْهِرَ لِي} سَكَنُ {قُلُوبِي} بِالْمَغَانِيَةِ الْمَضْمُونَةِ إِلَى الْإِسْتِذْلَالِ {قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الظَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ} بِكُسْرِ الصَّادِ وَضَمِّهَا أَمْلَهُنَّ إِلَيْكَ وَقَطَعْنَهُنَّ وَاخْلَطَ لَحْمَهُنَّ رُوبِشَهُنَّ {ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْ جَبَالِ أَرْضِكَ} مِنْهُنَّ جِزْأَةً {أَدْعُهُنَّ} إِلَيْكَ {يَأْتِيَنَّكَ سَعْيًا} سَهْيًا {وَأَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ} لَا يَنْفَعُهُ شَيْءٌ {حَكِيمٌ} فِي صِنْعِهِ فَآخَذَ طَائُوسًا وَنَسْرًا وَغَرَابًا وَدَبِيكًا وَفَعَلَ بِهِنَّ مَا ذَكَرَ وَاسْلَكَ رُؤُوسَهُنَّ عِنْدَهُ وَدَعَاهُنَّ فَتَطَايَرَتْ الْأَجْزَاءُ إِلَى بَعْضِهَا حَتَّى تَكَامَلَتْ ثُمَّ أَقْبَلَتْ إِلَى رُؤُوسِهَا

ترجمہ: آیاتاسو دھغہ سری پہ حال نظر نہ دی کرے چہ حضرت ابراہیم علیہ السلام سرہ نی دھغہ د رب بارہ کنبی مباحثہ کرے وہ؟ پہ دی سبب سرہ چہ اللہ تعالیٰ ہغہ تہ بادشاہی ور کرے وہ، د اللہ تعالیٰ پہ نعمتونو باندی کبر کولو او دی سرکشئی پہ (مباحثہ) باندی تیار کرے وو او ہغہ نمرود وو، ہغہ وخت چہ ابراہیم علیہ السلام دھغہ د دی قول جواب کنبی چہ ستا رب خوک دی؟ دکوم طرف تہ چہ دعوت کوی؟ وٹیلی وو زمارب خو ہم ہغہ دی چہ ژوندی کول کوی او مرہ کول کوی یعنی مرگ او ژوند پہ بدنونو کنبی پیدا کوی، ہغہ اووٹیل ژوند او مرگ خو پہ قتل او معافئی کنبی زہ (ہم) ورکوم او ہغہ دوه سری راؤ غوبنٹل پہ ہغوی کنبی نی یوقتل کرو او دویم نی پریخودو۔ کلہ چہ (حضرت ابراہیم علیہ السلام) ہغہ بہ وقوف او گنرلو نو ددی نہ ہم د زیات واضحہ حجت طرف تہ منتقل کیدوسرہ ابراہیم علیہ السلام او فرمائیل (بشہ دہ) اللہ تعالیٰ نمر د مشرق نہ راخیوہ وی تہ نی د مغرب نہ راخیوہ وہ اوہ بنایہ۔ پہ دی باندی ہغہ کافر حیران پاتی

شو (یعنی) حیران او تردد کنبې پاتې شو الله تعالی د کفر په ذریعه ظلم کونکو ته د استدلال لار نه بښای، یا (بیا) آیا دهغه سړی (په حال) نظر دی او کړو؟ کاف زائد دې. چې په یو کلي باندې چې هغه کلي بیت المقدس وو په خر سور تیریدلو او هغه سره د انخرانو یوه ټوکړنې وه او د انګورو د شیرې یوه پیاله وه او هغه حضرت عزیر عليه السلام وو او هغه کلي په خپلو چتونو باندې پرمخې پریوتلې وو. ځکه چې دا بخت نصر برباد کړې وو. نوهغه اووئیل چې دا کلي (والا) به دهغوی د مرګ نه پس الله تعالی څنگه راژوندی کوی؟ (حضرت عزیر عليه السلام) دا خبره دا الله تعالی قدرت عظیم ګنړلوسره (د تعجب په توګه) او ګړه نو الله تعالی هغه ته مرګ ورکړ او سړ کالوپورې ئی پریخودو بیانی هغه راژوندې کړو دې دپاره چې هغه ته د راژوندی کولو کیفیت او بڼائی، الله تعالی دهغه نه تپوس او کړو نو (په داسې حالت کنبې) څومره موده پروت وې نوهغه اووئیل چې یوه ورځ یا ددې څه حصه پروت ووم ځکه چې هغه د سحروخت کنبې اوده شوې وو او دهغه روح قبض کړې شو او د نمر د ویدیدو په وخت ئی راژوندې کړو نوهغه دا ګنړل چې دا د نمر د ویدیدل هم د اوده کیدو د ورځې دی. ارشاد اوشو (نه) بلکه ته سل کاله پورې وې اوس ته خپل انخرانو او د انګورو شریټ ته ګوره چې هغه د اوږدې زمانې باوجود خراب شوې نه دې، ونیلی شوی دی چې (تکتته) کنبې (ها) اصلی ده، ساتنتنه مشتق دې اووئیلی شوی دی چې د وقف دې د ساتنتنه ماخوځ دې او په یو قرات کنبې حذف ها سره دې، او خپل خرته دې هم او ګوره چې دهغه څه حال دې هغه ئی مړ اولیدلو چې دهغه هډوکۍ سپین پرقیدونکی دی مونږ دا په دې وجه سره او کړل چې تاته د (مشاهده) په توګه معلومه شی او دې دپاره چې مونږ تاته خلقو دپاره په بعثت فی القيامة باندې نشائی جوړه کړو او ته د خپل خر هډوکو ته ګوره چې مونږ دا څنگه ژوندې کوو او چته وو. (تثیقا) د نون په ضمه او نون په فتحه هم لوستلې شوې دې. د اکتز او تکتزته دوه لغته دی او په یو قرات کنبې ضمه او نون او زاء سره دې یعنی دې ته حرکت ورکړو او اوچته وو. بیا په دې باندې غوښه ورځیوه وو نو (حضرت عزیر عليه السلام) دغه هډوکۍ او کتل چې هغه په خپل مینځ کنبې یو ځائی شو او په هغې باندې غوښه وراوخیږولې شوه او په هغې کنبې روح پوک وهلې شو او هغه آواز شروع کړو بیا چې کله هغه داهرڅه د مشاهده په توګه سره ښکاره شو نو (حضرت عزیر عليه السلام) اووئیل چې ماته (مشاهدې سره) یقینی علم حاصل شو، چې یشکه الله تعالی په هرڅیز باندې قادر دې او په یو قرات کنبې اغلږ په صیغه د امر دې (یعنی) دا الله تعالی د طرف نه هغه ته کتلوسره د علم مشاهده حاصلولو حکم اوشو، او هغه واقعه یاده کړه کوم وخت چې حضرت ابراهیم عليه السلام عرض او کړو اې زما پروردگار ماته او بڼایه چې ته مری څنگه راژوندی کوی؟ هغه ته الله تعالی او فرمائیل ولې ستا زما په قدرت د راژوندی کولو

یقین نشته؟ الله تعالى د حضرت ابراهيم عليه السلام نه سوال اوکړو سره ددې چې الله تعالى ته د حضرت ابراهيم عليه السلام د ایمان علم وو دې د پاره چې حضرت ابراهيم عليه السلام ددې سوال جواب ورکړی او اوریدونکوته د حضرت ابراهيم عليه السلام د سوال مقصد معلوم شی، حضرت ابراهيم عليه السلام عرض اوکړو یقین خو مې شته مگر ماتانه سوال اوکړو چې په مشاهده سره استدلال سره زما زړه تسلی اوکړی، ارشاد اوشو څلور مرغی واخله هغه ټکړې کړه بیا هغه خپل طرف ته اوخوړوه د صاد کسره اوضمه سره یعنی هغه خپل طرف ته مائل کړه او دهغې ټکړې کولو سره دهغوی غوښه او بنرې گلدې وډې کړه بیا دخپلې علاقې په مرغیاندي دهغې نه لولوشان کړېده بیا هغې ته خپل طرف ته آواز ورکړه ستا طرف ته به په تادشې سره راحی او پوه شه چې الله تعالى غالب دې هغه هیڅ خیز عاجز کولې نه شی او په خپل صنعت کښې د حکمتونو والا دې. نو (حضرت ابراهيم عليه السلام) یو طاقس یو تپوس یو کارغه او یو چرگ واخستلو او هغې سره ئې مذکوره معامله اوکړه او دهغې سرونه ئې خپل خان سره کیخودل، بیانی هغې ته آواز ورکړو نو بعض اجزاء د بعضو طرف ته راوالتل تردې چې مکمل مرغی شوې او بیا هغه د خپلو سرونو طرف ته متوجه شو.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: جَادَلَ، حائج تفسیر جادل سره کولو کښې اوخودل چې حائج په معنی د غلبې فی الحجة نه دي لکه چې حدیث کښې وارد شوی دی فحج آدم موسی، آدم عليه السلام په موسی عليه السلام غالب راغلو. ځکه چې نمرود په حجت کښې په ابراهيم عليه السلام باندې غالب نه و وراغلي.

قوله: أَمَى حَمَلَةُ الْبَخْر، په دې کښې اشاره ده چې د نمرود د حجت کولو سبب اعطاء ملک وو، **أَنَّ أُمَّهُ اللَّهُ،** الملك حذف لام سره مفعول لأجله دې ای لَأَنَّ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ.

قوله: نُمِرُودُ بْنُ كَنْعَانَ، نُمِرُود، د نون او ذال معجمه ضمه سره (ترویج الارواح دا ولد الزنا وو د ټولو نه اول تاج مکرل په خپل سر هم ده کیخودې وو او د مخ د زمکې مالک شو، بل ده د ربوبیت دعوی اوکړه په دنیا کښې څلور داسې بادشاهان تیر شوی دی کوم چې په مخ د زمکې مالکان شوی دی په هغوی کښې دوه مسلمانان سلیمان عليه السلام او ذوالقرنین عليه السلام دی او دوه کافران دی نمرود او بخت نصر.

قوله: بَطَرَهُ، بطر معنی کبر کول او دحد نه زیاتیدل، بې خایه فخر کول.

قوله: إِذْ، بدل من حائج دا د یو سوال جواب دې.

سوال: اذ ظرفیه فعل نه بدل واقع کیدل صحیح نه دی؟

جواب: حذف فعل جادل یا محامد نه بدل کول دې لفظیه طرف نه د بدلیت نسبت

ذَ فَعْل فَا تَمَقَّام کید و دَ و جی نہ دی.

قوله: ای یخلق الحیاءَ والموتَ پہ دی عبارت کنبی دَنَمَرُوذ اعتراض فاسد کید و طرَن نہ اشارہ دہ خُکَہ چي یحی و یُمیت نہ مطلب پہ اجسام کنبی مرگ او ژوند پیدا کول دی کوم چي دَنَمَرُوذ نہ ممکن نہ وو.

قوله: تَحَيَّرَ وَ دَهَشَ، او بُهْتَ، هغه افعال نہ دی کوم چي مبنی بلمفعول استعمال یری خو بہ معنی کنبی مبنی للفاعل وی، دَ بُهْتَ تفسیر تَحَيَّرَ او دَهَشَ سرہ کولو کنبی نِی دی طرف نہ اشارہ کړي دہ.

قوله: المحجة دَمِيم فتحة سرہ، ارته لار، فراخه لار.

قوله: منتقلآلی حجة اوضح منها، دَ دِی اضافه مقصد دَ یو سوال جواب دِی.

سوال: دادِی چي دَ یو دلیل نہ بل دلیل ته اوختل پہ دوو وجوهاتو سرہ کیږي اول دا چي پہ اول دلیل کنبی فساد اونقص وی حالانکہ دَنَبی نہ دَامَمکن نہ دی. دویم دا چي کہ پہ دلیل کنبی خه شک شبه وی او هغه واضحه نہ کړي نو د اہم صحیح نہ دی.

جواب: دا انتقال، مِنْ دَلِيلٍ اِلَى دَلِيلٍ آخِرُهُ نہ دی بلکه دَ دلیل خفی نہ دلیل جلی طرف ته انتقال دِی.

قوله: اَوَكَا لَذِي، رَاكِبْتَ دَ اضافه مقصد دَ یو سوال جواب دِی.

سوال: دَ اَوَكَا لَذِي عطف کالذِي حَايَرٌ باندِی صحیح نہ دی خُکَہ چي کوم عامل دَ معطوف علیہ وی هم هغه دَ معطوف هم وی دَ معطوف علیہ عامل لی، دِی دَ دِی مطلب دا شو چي دَ کالذِي عامل دی هم الی وی حالانکہ پہ کاف باندِی دَالی دخول جائز نہ دی کاف کہ اسمیہ وی او کہ حرفیہ وی.

جواب: دَاعطف مفرد علی المفرد نہ دی بلکه عطف جمله علی الجملة دِی او کالذِي نہ وړاندِی اَرَاكِبْتَ محذوف دِی لکه چي مفسر علام بشکاره کړي دِی.

قوله: بَخْتِ نَقَرٍ، بخت معنی ابن او نصر دَ یوبت نوم دِی دَبَخْت نصر معنی دہ ابن الصنم دَ دِی دَ تسمیہ وجہ داده کوم وخت چي دِی پیدا شوې وو نو دَ دَ مور دِی دَ نصر بت سرہ خواکي اچولي وو دَ خه دَ وچي نہ چي دَ دَ نوم بخت نصر یعنی ابن الصنم مشهور شو. صاوی **قوله:** لَمْ يَتَّقَ، ای لَمْ يَتَّقَ (تَقَعْل) نہ مضارع واحد مذكر غائب، ډیره موده تیریدونه پس خراب نہ شو حمزه او کسائی د هاء ها، سکنه مگر خولو سرہ پہ حالت وصل کنبی حذف ضروری مگر خولي دِی دَ هغه پہ نیز اصل لفظ يَتَّقُ دِی دَ کوم اصل چي يَتَّقُ وی و په

حالت جزم کنبی الف ساقط شو یَتَسَنَّ شو، ددی قول مطابق دابہ سنۂ نہ ماخوذ دی کوم اصل چې سنۂ دی. ابو عمرو وئیلی دی تَنَّتْ ذَ (تفعل، اصل تَنَّتْ وو او د تَنَّتْ معنی ده تغیر هم ددی مادی نه تَمَّامَتُون دې. بعض نور حضراتو د هاء اصل کیدو قائل دی کوم چې وقف او وصل دواړو حالتونو کنبی باقی پاتې کیږی په دې قول باندې هم سنۂ نه ماخوذ کیږی مگر د سنۂ اصل سنۂ وو ځکه چې ددې تصغیر سنۂ راځی.

سوال: لم یسنۂ مفرد راوړلې شوې دې حالانکه ددې نه مراد طعام او شراب دی لہذا تشبیہ راوړل پکار وو؟

جواب: طعام او شراب په منزله د خوراک، په حکم کنبی مفرد دې په دې وجه یتنۂ مفرد راوړلې شوې دې.

قوله: فَعَلْنَا ذَٰلِكَ لِتَعْلَمَ.

سوال: وَلِتَعْلَمَ کنبی واؤ څنگه راغلې دې؟ که چېرې عاطفه دې نو ددې معطوف علیہ کوم دې؟ حالانکه په ماقبل کنبی څه معطوف علیہ داسې نشته چې د دې په هغه دې باندې عطف صحیح وی.

جواب: بعض حضراتو واؤ ته استینافیه وئیلی دې اولام د محذوف متعلق دې، تقدیری عبارت دادې فَعَلْنَا ذَٰلِكَ لِتَعْلَمَ اِلهَ لِلنَّاسِ، لِتَعْلَمَ اصل کنبی لَانْ تَعْلَمَ دې جار خپل مصدر تاویلی مجرور سره ملاویدلو سره د فعل محذوف متعلق دې.

دویم جواب: کومو حضراتو چې واؤ عاطفه منلې دې نوهغوی په فعل محذوف باندې عطف کړې دې لکه چې مفسر علام لِتَعْلَمَ معطوف علیہ مقدر منلې دې او هغه معطوف علیہ یوبل فعل مقدر سره کوم چې ماسبق نه مفهوم دې سره متعلق دې او هغه فَعَلْنَا دې، تقدیری عبارت دادې فَعَلْنَا ذَٰلِكَ لِتَعْلَمَ قدر تا علی اِحیاء الموتی.

قوله: لِنُرِيهَا، د نون ضمه او راء مهمله سره اِلشَار (افعال) نه جمع متکلم، مونږ څنگه ژوندی کولو سره اوچته وو او د راء مهمله په صورت کنبی د نون فتحه سره (ن) سره هم لوستلې شوې دې. او په یوقرات کنبی د نون ضمه او زاء معجمه سره دې اِنْ تُرِيهَا و نَرِيهَا، یعنی څنگه حرکت ورکوؤ او اوچته ونی مجازی معنی مونږ څنگه راژوندی کوی. حضرت عزیر عليه السلام ته د ژوند مشاهده کولونه وړاندې استدلالی علم حاصل وو او د مشاهده نه پس علم المشاهده حاصل شو لہذا دواړه خبرې صحیح دی.

قوله: فَيَعْلَمُ السَّامِعُونَ، حضرت ابراهیم عليه السلام نه د سوال کولو وجه د عدم یقین او عدم

ایمان نہ وہ بلکہ مقصد دا وو چي سامعین تہ معلومہ شی چي دحضرت ابراہیم علیہ السلام سوال مقصد د زرہ تسلی حاصلول وو نہ چي نفس علم، دې دپارہ چي علم الوحي سرہ علم المشاہدہ بلکہ د نور اطمینان سبب جوړشی، لہذا داوہم ختم شو چي سرہ ددې چي اللہ تعالیٰ تہ دحضرت ابراہیم علیہ السلام د ایمان علم وو نو بیا اَوَلَمَتُّوْمُنْ و نیلوسرہ اللہ تعالیٰ ولې سوال اوکړو؟

[ایاتولہ: ۲۶۱-۲۶۶]

{مَثَلٌ} صِفَةُ نَفَقَاتٍ {الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَيْ طَاعَتِهِ {كَثَمَلٌ حَبَّةٌ أَلْبَنَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَبَلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ} فَكَذَلِكَ نَفَقَاتُهُمْ تَصَاعِفُ لِسَعْمَانَةِ ضِعْفٍ {وَاللَّهُ بَصَافٍ} أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ {لَيْنٌ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ} فَضْلُهُ {عَلِيمٌ} يَمَنْ يَنْتَفِقُ الْمَضَاعِفَةُ {الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَمْ يَلَا يَتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَتًّا} عَلَى الْمُنْفِقِ عَلَيْهِ بِقَوْلِهِمْ مَثَلًا قَدْ أَحْسَنَ إِلَيْهِ وَجَبَتْ حَالَهُ {وَلَا أَدَى} لَهُ بِكُلِّ ذَلِكَ إِنْ مِنْ لَا يَجِبُ وَقُوفُهُ عَلَيْهِ وَنَحْوُهُ {لَهُمْ أَجْرُهُمْ} ثَوَابِ انْفِقَاتِهِمْ {عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} فِي الْآخِرَةِ {قَوْلٌ مَعْرُوفٌ} كَلَامٌ حَسَنٌ وَرَدَّ عَلَى السَّائِلِ جَمِيلٌ {وَمَغْفِرَةٌ} لَهُ فِي الْآخِرَةِ {خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَى} بِالْمَنْ وَتَغْيِيرُ لَهُ بِالسُّؤَالِ {وَاللَّهُ غَنِيٌّ} عَنْ صَدَقَةِ الْعِبَادِ {حَلِيمٌ} تَأْخِيرُ الْقُوَّةِ عَنْ الْمَانِ وَالْمُؤَدِّي {يَأْمُرُ الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ} أَيْ أَجُورَهَا {بِالْمَنْ وَالْأَذَى} إِطْلَا {كَالَّذِي} أَيْ كَمَا يَطْلُبُ نَفَقَةَ الَّذِي {يَنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ} مُرَاتِبًا لَهُمْ {وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} هُوَ الْمُنَافِقُ {فَعَمَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ} خَجَرٍ أَفْلَسَ {عَلَيْهِ ثَرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ} مَطَرٌ شَدِيدٌ {فَتَرَكَهُ صَلْدًا} صَلْبًا أَفْلَسَ لَا شَيْءَ عَلَيْهِ {لَا يَقْدِرُونَ} اسْتِنَافَ لِيَبَانَ مَثَلُ الْمُنَافِقِ رِثَاءَ النَّاسِ وَجَمْعُ الضَّمِيرِ بِإِغْيَابِ مَعْنَى الَّذِي {عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا} عَمِلُوا أَيْ لَا يَجِدُونَ لَهُ ثَوَابًا فِي الْآخِرَةِ كَمَا لَا يُوْجَدُ عَلَى الصَّفْوَانِ شَيْءٌ مِنَ الثَّرَابِ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ لِإِذْغَابِ الْمَطَرِ لَهُ {وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ} {وَمَثَلٌ} نَفَقَاتِ {الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءً} طَلَبِ {مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتُبْتَائِمِينَ أَنْفُسَهُمْ} أَيْ تَحْقِيقًا لِلثَّوَابِ عَلَيْهِ بِخِلَافِ الْمُنَافِقِينَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِاتِّكَارِهِمْ لَهُ وَمِنْ ابْتِدَائِيَّةِ {كَثَمَلٌ جَنَّةٌ} بُشْتَانِ {بِرَبِّوَيْ} بِضَمِّ الرَّاءِ وَفَتْحِهَا مَكَانٌ مُتَرَفِعٌ مُسْتَوٍ {أَصَابَهَا وَابِلٌ فَأَنْثَتْ} أَغْطَتْ {أُكْلَهَا} بِضَمِّ الْكَافِ وَكُنُوتُهَا لَمَرُّهَا {ضِعْفَيْنِ} يَمَلَأُ مَا يَنْبَغِي غَيْرَهَا {فَإِنْ لَمْ يَعْصِهَا وَابِلٌ فَطَلَّ} مَطَرٌ خَفِيفٌ يُصْبِيهَا وَيَكْفِيهَا لِارْتِفَاعِهَا الْمَغْنَى ثَمِيرٌ وَتَرْتُو كُنْزُ الْمَطَرِ أَمْ قُلْ فَكَذَلِكَ نَفَقَاتُ مَنْ ذَكَرَ تَرْكُو عِنْدَ اللَّهِ كَثُرَتْ أَمْ قُلْتُ {وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ يَبْصُرُ} فَيَخَارِكُكُمْ بِهِ {أَيُّودٌ} أَيُّجِبُ {أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ} بُشْتَانِ {مِنْ تَحِيلٍ وَأَعْتَابٍ يَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} لَهَا ثَمَرٌ {مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ} وَقَدْ {أَصَابَهُ الْيَكْرُ} فَضَعُفٌ مِنَ الْكِبَرِ عَنْ الْكَسْبِ {وَلَهُ ذُرِّيَّتٌ مُعْتَقَاءٌ} أَوْلَادٌ صِفَارٌ لَا يَقْدِرُونَ عَلَيْهِ {فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ} رِيحٌ شَدِيدَةٌ فِيهَا {فِيهِ تَارِقَاتٌ فَرَكَّتْ} فَفَقَدَهَا أَخْرَجَ مَا كَانَ فِيهَا وَبَقِيَ هُوَ وَأَوْلَادُهُ عَجْزَةٌ مُنْخَبِرِينَ لَا جِيلَةَ لَهُمْ وَهَذَا تَثْبِيلٌ لِنَفَقَةِ الْمَوَالِي وَالْمَنَانِ فِي ذِمَّاتِهَا وَعِنْدَ نَفَقَتِهَا

أَخْرَجَ مَا يَكُونُ إِلَيْهَا فِي الْأَخْيَرَةِ وَالْأَسْفَهَامَ بِمَعْنَى الثَّمَنِ وَعَنْ بَنِ عَبَّاسٍ هُوَ الرَّجُلُ عَمِلَ بِالطَّاعَاتِ ثُمَّ بَعَثَ لَهُ الشَّيْطَانُ فَعَمِلَ بِالْمَغَاصِي خَتَّى أَخْرَقَ أَغْمَالَهُ {كَذَلِكَ} كَمَا بَيَّنَّ مَا ذَكَرَ {يُتَيَّنُّ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتُ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ} فَيَتَفَكَّرُونَ

نوجہ۔ کوم خلق چي خپل مال دالله تعالیٰ په لار کښي یعنی د هغه په اطاعت کښي خرچ کوي د هغوی د مال مثال داسي دې لکه یوه دانه چې د هغې نه اووه پلي راوتو کيږي او په هر پلي کښي سل دانې وي دغه شان د هغوی (د الله په لار) کښي خرچ کړي شوې مال اووه سوه چنده زیاتيږي او الله تعالیٰ چاته چې غواړي د دې نه هم زیات ورکوي او د الله تعالیٰ فضل ډیر وسیع دې (او) هغه د دې خبرې نه خبر هم دې چې د زیاتوالي څوک مستحق دې؟ کوم خلق چې د الله تعالیٰ په لار کښي مال خرچ کوي بیا د خرچ کولو نه پس ئې چې په جاباندې خرچ کړي دې مثلاً دې وینا کولو سره احسان نه کوي چې ما ده سره احسان کړي دې او ما د ده (خواب) حالت ښه کړي دې او نه ده ته څه تکلیف رسوي د دغه احسان د هغه سړي په وړاندې تذکره کولو سره د کوم واقف کیدل چې دغه سړي نه خوښوي (علی هذا القیاس) د هغوی اجر او بدله د هغوی رب سره ده یعنی د هغوی د خرچ ثواب او نه به په هغوی باندې څه ویره وي او نه به هغوی غمگین کيږي. او یوه خوږه خبره (ښه خبره) او سائل ته ښه جواب ورکول او د هغه اصرار په خاطر کښي نه راوستل د هغه خیرات نه بهتر دې کوم پسې چې شاته احسان کولو سره او په سوال کولو باندې شرمنده کولو سره تکلیف رسولې کيږي او الله تعالیٰ د ښدیگانو د صدقې نه یې نیازه دې او احسان کونکي او تکلیف رسونکي سزا مؤخر کولو سره بوج او چټونکي دې اي ایمان والو تاسو خپل صدقات یعنی د هغې ثواب احسان کولو سره او تکلیف رسولو سره د هغه سړي په شان مه ضائع کوئ. یعنی د هغه سړي د صدقې ضائع کولو په شان چې خپل مال د خلقو د خود لود پاره خرچ کوي او په الله تعالیٰ او د آخرت په ورځ ایمان نه لري حال دا دې چې دغه منافق دې. د دې مثال د هغه مټین کانري په شان دې په کوم چې خاوره پرته وي. او په هغې په زوره باران اوشی او هغه بالکل صفا کړي او چې په هغې باندې هیڅ باقی پاتې نه شی. (داسې خلق) به هیڅ هم حاصل نه کړي شی د خپلې گټې (صدقات) نه، دا جمله مستانغه ده د ریاکارۍ په توگه خرچ کونکي منافق مثال بیانولو د پاره. او (لا بقدرت) جمع راوړلې شوې دې د الله تعالیٰ معنې رعایت کولو سره. یعنی په آخرت کښي به د نیک عمل ثواب نه حاصلوی لکه څنگه چې په مټین کانري باندې د خاورې نه هیڅ باقی نه پاتې کيږي کوم چې په هغې باندې وو، د باران دغه خاوره به یولو د وچې. او الله تعالیٰ کافرانو ته د هدایت لار نه ښائی او د هغه خلقو د پاره (د الله په لار کښي) د خرچ کولو مثال چې خپل مال صرف د الله تعالیٰ د رضا د پاره د زړه په پوره تسلیم (قرار) سره خرچ کوي یعنی په هغې باندې د ثواب حاصلولو د پاره، په

حلاف د منافقانو چې هغوی د ثواب توقع نه لری د هغوی د ثواب د منکر کیدو د وجې نه او مِنْ ابتدائیه دې د هغه باغ دې چې په اوچت ځائی باندې وی «نُوء» کښې د راء ضمه او فتحه سره هغه ځائی چې مرتفع او مستوی وی او په هغې باندې په زوره باران شوې وی د کوم په وجه سره چې هغه «باغ» د نورو باغونو د میوې ورکولو په مقابلې کښې ډبل میوه ورکړې وی. اَلْکَلْبَا کښې کاف ضمه او سکون سره. (مراد) د هغې میوه ده او که چېرې په هغې باندې په زوره باران شوې هم نه وی نو معمولی ورله هم کافی دې. یعنی که په هغې باندې معمولی باران هم اوشی نو د هغې په اوچت ځائی کښې د کیدو د وجې هم هغه کافی کیږی. مطلب دا چې په هغې کښې میوې راځی او لوئیږی که باران زیات وی او که کم. دغه شان د مذکورینو صدقات د الله تعالی په نیز زیاتږی او غټیږی که هغه صدقات ډیر وی او که کم او هغه چې تاسو کوئ هغه د الله تعالی په نظر کښې دی لهدا هغه به تاسو ته د هغې بدله درکوی. آیا په تاسو کښې څوک دا خوښوی چې د هغه یو باغ د کهجورو وی او یو د انگورو د کوم نه لاندې چې نهرونه بهیږی او د هغه ډپاره په دغه باغ کښې نورې هم هر قسم میوې وی او د هغه بوداوالې راغلې وی د کوم د وجې نه چې هغه په گټه کولو کښې کمزورې وی. او د هغه کمزورې ماشومان بچی وی چې گټه نه شی کولې. په دغه باغ باندې یوه غولۍ راشی (یعنی) سخته سیلۍ او په هغې کښې اور وی د کوم د وجې نه چې هغه «باغ» اوسوزی پس هغه نه په داسې وخت کښې هغه باغ لاړو چې په آخره کښې هغه د ډیر زیات محتاج وو. او هغه او د هغه بچی عاجز او حیران پاتې شوې وی چې د هغوی ډپاره «د وخت تیرولو» بل هیڅ صورت نه وی. دا د ریاکار او احسان کونکی مثال دې د ډې په ضائع کیدو کښې او د ډې په نفع نه رسولو کښې په داسې وخت کښې چې (هغه ریاکار) په آخرت کښې د ډې (ثواب) سخت محتاج وی. او استفهام د نفی په معنی کښې دې او د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نقل دی چې دا د هغه سړی مثال دې چا چې نیک اعمال کړی وی. بیا په هغه باندې شیطان مسلط کړې شی نو هغه د گناه کارونه شروع کړل تردې چې هغه خپل اعمال غرق (ضائع) کړل. الله تعالی ستاسو ډپاره هم دغه شان څنگه چې بیان کړې شو ښکاره نشانی بیانوی دې ډپاره چې تاسو په هغې کښې غور او فکر او کړنې او عبرت حاصل کړنې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: مَثَلُ مِثْلُ مضاف الَیْئِینَ موصول. تَقْفُوتَ اَمَّا هَؤُلَاءِ فَمَا سَبَلُ الله جمله کیدو سره صله، او صله موصول سره ملاؤ شوه د مَثَلُ مضاف الیه، مضاف مضاف الیه سره ملاؤ شو مبتدا. (د کُفْل حَبْءٍ) حَبْءُ موصوف دې اَنْهَتِ التَّجْمِلَه جمله کیدو سره صفت دې. موصوف صفت سره ملاؤ شو د محذوف متعلق کیدو سره د مبتدا خبر دې. مفسر علام صفة اضافه کولو سره او خودل چې مثل په معنی د مثال نه دې بلکه په معنی د صفت دې.

سوال: ذنقات دآضافہ څہ مقصد دې؟

جواب: الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ مِشْبَه دې او کاف حرف تشبيه دې او مثل حبة الخ مشبه به دې په مشبه او مشبه به کښې موافقت نه کيدو و چې نه تشبيه صحيح نه ده ځکه چې مشبه به (الَّذِينَ يَنْفِقُونَ) د قبيل د حيوانات نه دې او مشبه (حبة) د قبيل د جمادات نه دې لهذا تشبيه مناسب نه ده. ددې دوه جوابونه کيدې شي يودا چې د مشبه طرف کښې حذف اومنلې شي لکه چې مفسر علام لفظ نفقات محذوف منلې دې، اوس تقديرې عبارت به داوې، مثل نفقة الذين ينفقون کمنل حبة اکتبت الخ. دويم جواب دادې چې مشبه به طرف کښې حذف اومنلې شي په دې صورت کښې به تقدير عبارت داوې مثل الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ الخ کمنل زارع حبة.

قوله: أَكْثَرِينَ ذلک په دې حذف سره نې اشاره او کره چې يُضَعَّفُ مفعول محذوف دې.

سوال: مضاعفت خود ماقبل نه مفهوم کيږي دوباره ذکر کولو سره تکرار معلومېږي ددې څه فائده ده؟

جواب: أَكْثَرِينَ ذلک اضافه کولو سره نې ددې سوال جواب ورکړې دې يعنی د ماسبق نه چې کوم مفهوم کيږي دهغې ته به هم زيات الله تعالى ورکوي.

قوله: قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ، موصوف صفت سره ملاؤشو معطوف عليه او مغفرة معطوف، معطوف معطوف عليه سره ملاویدو سره مبتداء خَيْرِينَ صدقة الخ خبر.

سوال: خَيْرَ نکره دې ددې مبتداء جوړيدل څنگه صحيح دی؟

جواب: چونکه ددې معطوف عليه معرفه دې دکوم د وجې نه چې د معطوف مبتداء جوړيدل صحيح شو.

سوال: معطوف عليه قَوْلٌ دې کوم چې نکره دې ددې پخپله مبتداء جوړيدل صحيح نه دی؟

جواب: کله چې نکره موصوفه بالصفة وی نو ددې مبتداء جوړيدل صحيح کيږي. قَوْلٌ موصوف معروف صفت دې لهذا ددې مبتداء واقع کيدل صحيح شو.

قوله اَيُّ أَجْوَرَهَا.

سوال: أجور مضاف محذوف منلو څه فائده ده؟

جواب: نفس صدقة يعنی د صدقې مال باطل کيدلو څه مفهوم نشته ځکه چې احسان کولو او تکليف رسولو سره د صدقې مال ضائع او باطل کيږي نه بلکه ددې اجر او ثواب ضائع کيږي. هم دا شک لري کولو دپاره أَجْوَرَهَا اضافه کړې ده.

قوله: جمع الضمير باعتبار معنى الذى داهم د يوسوال مقدر جواب د ي.

سوال: د يقدرون ضمير، الذى بنفق ط ف ته راجع د ي کوم چې مفرد د ي او يقدرون کسې ضمير د جمع د ي.

جواب: ا دلى سره د د ي چې د لفظ په اعتبار سره مفرد ي مگر د معنى په اعتبار سره جمع د ي، کما في قول الشاعر:

وَأَنَّ الَّذِي حَاكَتْ بَفْلَحٍ دِمَاؤُهُمْ هُمُ الْقَوْمُ كُلُّ الْقَوْمِ

فلج، بصره کسې د يومقام نوم د ي هغه سرې د چا وينه چې په مقام فلج کسې ضائع شو، په حقيقت کسې هم هغه د پوره قوم قائم مقام وو، مقام استشهاد، هُم ضمير د ي چې د ادى طرف ته راجع د ي.

قوله: نفقات دلته هم د حذف مضاف د و چې مشبه او مشبه به کسې موافقت پيدا کول د ي کما مرقباً.

قوله: أعطت، د انت تفسير اعطت سره کولو کسې اشاره کړې ده چې انت ابناء ته د ي نه چې ايتان نه

[ايا تونه: ۲۶۷-۲۷۲]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا} أي كُفُوا {مِنْ ظُلُمَاتٍ} جيا د {ما كسبتم} من المال {وَمَنْ} ن طيات {مَا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ} مِنْ الْحُبُوبِ وَالْفَخَارِ {وَلَا تَهَمُّوا} تَقْصِدُوا {الْغَيْبِ} الرُّزِيءِ {مِنْهُ} أَي مِنْ الْمَذْكَورِ {تَتَفَقَّحُوا} ه فِي الرِّكَاعَةِ خَالٍ مِنْ ضَمِيرِ تَهَمُّوا {وَلَسْتُمْ بِأَعْيُنِيهِ} أَي الْخَبِيثِ لَوْ أَعْظَمْتُمُوهُ لِي خُفُوفَتُمْ {إِلَّا أَنْ تُعِصُوا فِيهِ} بِالشَّاهِلِ وَغَضِّ النَّصْرِ فَكَيْفَ تَزِدُّونَ مِنْهُ خَقَ اللَّهِ {وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفِيرٌ} عَنْ نَفَقَاتِكُمْ {حَمِيدٌ} مُخْمُودٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ {الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ} يُخَوِّفُكُمْ بِهِ إِنْ تَصَدَّقْتُمْ فَتَنْسَكُوا {وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ} الْبُخْلِ وَنَعْيِ الرِّكَاعَةِ {وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ} عَلَى الْإِنْفَاقِ {مَغْفِرَةً مِنْهُ} لِلذُّنُوبِ {وَقَضَاءً} رِزْقًا خَلْفًا مِنْهُ {وَاللَّهُ وَاسِعٌ} فَضْلُهُ {عَلِيمٌ} بِالْمُنْفِقِ {يُؤْتِي الْحِكْمَةَ} أَي الْعِلْمَ النَّافِعَ الْمُؤَدِّي إِلَى الْفَتْلِ {مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يَزِدَّ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا} لِمَصْرِفِهِ إِلَى السَّعَادَةِ الْأَبَدِيَّةِ {وَمَا يَذْكُرُ} فِيهِ إِذْغَامُ اللَّهِ فِي الْأَصْلِ فِي الدَّلَالِ يَنْعُظُ {إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ} اصْنَابُ النُّفُولِ {وَمَا أَنْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ} أَذْنِبْتُمْ مِنْ رِكَاعَةٍ أَوْ صَدَقَةٍ {أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ} فَوَفَّيْتُمْ بِهِ {فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ} فَيَجَازِيكُمْ عَلَيْهِ {وَمَا لِلظَّالِمِينَ} بِنَعْيِ الرِّكَاعَةِ وَالنَّذْرِ أَوْ بِوَضْعِ الْإِنْفَاقِ فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ مِنْ مَقَاصِي اللَّهِ {مِنْ أَنْصَارٍ} مَانِعِينَ لَهُمْ مِنْ عَذَابِهِ {إِنْ تَبَدَّلُوا} نَظَاهِرُهَا {الصَّدَقَاتِ} أَيِ التَّوَاتُلِ {فَلْيَعْنَاهُ} أَي نَعْمَ شَيْئًا إِيْدَاوُهُ {وَأِنْ تُعْطَوْهَا} تُسْرُوهَا {وَتَوَلَّوْهَا} الْفَقْرَاءَ وَخَوَّعُوا لَكُمْ {مِنْ إِبْدَائِهَا وَإِبْقَائِهَا} الْغَنَاءُ أَمَا صَدَقَةُ الْفَرَسِ فَلَا فَضْلَ إِظْهَارَهَا لِيَفْتَدِي بِهِ وَلَيْلَا يَنْتَهَمِ وَإِبْقَائُهَا الْفَقْرَاءَ مَنَعَيْنِ {وَيُكْفِّرُ} بِالنَّيِّ وَالْثَوْنِ مَجْزُومًا بِالْعَطْفِ عَلَى مَحَلِّ فَهُوَ وَمَرْفُوعًا عَلَى الْإِسْتِثْنَاءِ

{عَنْكُمْ مِنْ} بعض {سَيَاتِكُمْ وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ} غَالِمٌ بِبَاطِنِهِ كَظَاهِرِهِ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْهُ وَلَمَّا مَنَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الصَّدَقِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ لِيَسْلَمُوا نَزَلَ {لَيْسَ عَلَيْكَ هَذَا هُمْ} أَيُّ النَّاسِ إِلَى الدُّخُولِ فِي الْإِسْلَامِ إِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ {وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} هَدَايَتِهِ إِلَى الدُّخُولِ فِيهِ {وَمَا تَنْقِفُوا مِنْ خَيْرٍ} قَالَ {فَلَا تَنْفِسُكُمْ} لِأَنَّ نَوَابِهَ لَهَا {وَمَا تَنْقِفُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ} أَيُّ نَوَابِهِ لَا غَيْرَهُ مِنْ أَغْضَاضِ الدُّنْيَا خَيْرٌ بِمَعْنَى النِّهْيِ {وَمَا تَنْقِفُوا مِنْ خَيْرٍ يُؤَيِّفُ إِلَيْكُمْ} جَزَاؤُهُ {وَأَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ} تَنْقِفُونَ مِنْهُ شَيْئًا وَالْمُخْلَفَانِ تَأْيِيدٌ لِلأُولَى {لِلْفُقَرَاءِ} خَيْرٌ مُبْتَدَأٌ مَخْذُوفٌ أَيْ الصَّدَقَاتِ {الَّذِينَ أَحْصَاؤُا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَيْ خَبَرُوا أَنْفُسَهُمْ عَلَى الْجِهَادِ نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الصُّلَّةِ وَهُمْ أَنْتَبَاهَةٌ مِنَ الْمُفَاهِرِينَ أَرْصِدُوا لِتَعْلَمَ الْقُرْآنُ وَالْخُرُوجُ مِنَ الزَّيَاةِ {لَا يَسْتَطِيعُونَ صَرْبًا} سَفَرًا {فِي الْأَرْضِ} لِلنَّجَارَةِ وَالْمَعَاشِ لِشَغْلِهِمْ عَنْهُ بِالْجِهَادِ {يَحْيِيهِمُ الْحَايِلُ} بِحَالِهِمْ {أَغْنِيَاءُ مِنَ التَّقَفُّفِ} أَيْ لِقَفْفِهِمْ عَنِ السُّؤَالِ وَتَرْكِهِ {تَعْرِفُهُمْ} يَا مُخَاطَبُ {بِمِائِهِمْ} عَلَامَتُهُمْ مِنَ التَّوَاضُّعِ وَأَثَرُ الْجَهْدِ {لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ} شَيْئًا فَيُلْجِفُونَ {إِلْحَاقًا} أَيُّ لَا سُؤَالَ لِيَهُمْ أَصْلًا فَلَا يَبْقَى مِنْهُمْ إِلَّا الْخَافُ وَهُوَ الْإِلْحَاحُ {وَمَا تَنْقِفُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ} عَلِيمٌ} فَمَجَازٌ عَلَيْهِ

نورِ ہمنہ ای ایمان والو کو مال چہ تاسو گتہلہ دی دھنہ نہ ینکلی خیزونہ خرچ کوئی زکوۃ و زکوئی اودہ دی نہ ہم ینکلی خیزونہ کوم چہ مونہ ستاسو دپارہ د زمکی نہ پیدا کری دی۔ (مثلاً) غلہ او میوی اودہ مذکورہ خیزونہ د خراب خیزارادہ ہم مہ کوئی چہ دھنہ نہ پہ زکوۃ کنبہ خرچ کرئی۔ تنقون، تہمو، دضمیر نہ حال دی، حالانکہ تاسو پخبلہ ہم ددغہ خراب خیز اخستونکی نہ ینہ کہ دغہ خیزونہ ستاسو پہ حقوق کنبہ درکری شی مگرکہ نرمی او چشم پوشی کولوسرہ تاسو پہ خیال کنبہ رانہ ولی نویی تاسو پہ خراب خیزسرہ د اللہ تعالیٰ حق خنگہ ادا کوئی او پوہہ ششی چہ اللہ تعالیٰ ستاسو د خرچہ نہ بہ نیاز او پہ ہر حال کنبہ دیروصفا تومالک دی۔ شیطان تاسو د محتاجی نہ ویرہ وی (یعنی) کہ تاسو صدقہ کوئی نو محتاج بہ ششی پس تاسو خرچ مہ کوئی او تاسو تہ د بخل او زکوۃ نہ ورکولو حکم کوی او اللہ تعالیٰ پہ خرچ کونکو باندی د خپل طرف نہ ستاسو گناہ معاف کولو او دغہ (خرچ کرہ شری) پہ عوض د رزق وعدہ کوی او اللہ تعالیٰ د خپل فضل پہ معاملہ کنبہ دیر ارب مت او خرچ کونکی نہ خبر دی۔ ہغہ چالہ چہ غواری حکمت یعنی داسی علم نافع چہ عمل پوری رسونکی وی ورکوی او چاتہ چہ حکمت ملاؤ شو ہفتہ تہ د لوی خیر یو خیز ملاؤ شو ددغہ ابدی سعادت درسیدو د وجہ نہ، اونصیحت خو ہم عقل مند خلق قبولی او تاسو چہ خہ ہم خرچ کوئی (یعنی) صدقہ او زکوۃ ادا کوئی یا کوم یو نذر چہ ہم منشی ہغہ پورہ کوئی۔ یقیناً اللہ تعالیٰ ہغہ پیوئی او ہغہ بہ تاسو تہ دھنہ بدلہ درکوی۔ او زکوۃ بندلو او نذر پورہ کول یا د اللہ تعالیٰ پہ معصیت کنبہ بہ محل خرچ کولوسرہ بہ د ظلم کونکو میٹوک حامی نہ وی۔ (یعنی) دھغہ د عذاب نہ ہغوی شوک ہم بیچ کونکی نشتہ۔ کہ چری تاسو نفلی

صدقات ٻڌکاره ڪوئي نوياسم ٻڌه خبره ده يعنى ددي ٻڌكاره ڪول ٻڌه خبره ده او ڪه چري تاسو دا
 په پته اوساڻي او فقيرانو ته ئي ورڪرئي نوڏهغي ٻڌكاره ڪول او مالدارانو ته د ورڪول نه
 ستاسو په حق ڪنبي بهتر ده. ليڪن فرض صدقه چي ڏهغي ٻڌكاره ڪول غوره دي دي ڏياره
 چي خلق د هغي اقتداء او ڪري دي ڏياره چي دا سري په محل تهمت ڪنبي پاڻي نه شي
 اوڏه فقيرانو ته ورڪول متعين دي او الله تعالى به ستاسو ڇه گناهونه هم لري ڪري. بگڙ، ڏيا،
 او نون سره مجزوم اولوستلي شي نو ڦٽو په محل باندې به عطف شي او ڪه مرفوع
 اولوستلي شي نو مستانفہ ڪيدو وڃي نه به مرفوع شي. او تاسو چي ڇه هم ڪوئي الله تعالى
 ڏهغي نه خبر دي، يعنى ڏهغي ڏياطن نه داسي خبري دي لکه څنگه چي د ظاهر نه، ڏهغه نه
 ڏهغه هيڇ خيز پت نه دي. او ڪله چي رسول الله ﷺ په مشرڪانو باندې صدقه ڪول منع
 ڪرل دي ڏياره چي هغوي اسلام قبول ڪري نوييادا آيت نازل شو ﴿لَيْسَ عَلَيْكَ هَذَا فَز﴾
 ڏهغوي هدايت يعنى په اسلام ڪنبي داخلول ستا په ڏمه نه دي، ستا ڏمه واري خو صرف
 رسول دي بلڪه الله تعالى چي په اسلام ڪنبي د ڇا داخليلو هدايت ورڪول غواري هدايت
 ورڪوي او تاسو چي د مال نه ڇه هم خرچ ڪوئي هم خپل خان ڏياره ڪوئي ڇڪه چي ددي اجر هم
 ستا ڏياره دي او تاسو هم د الله تعالى د رضا حاصلو ڏياره خرچ ڪوئي يعنى ڏهغه د ثواب
 ڏياره نه چي په دنيا ڪنبي ڏهغه غرض د پاره، خبر په معنى د نهى دي او د مال نه چي تاسو ڇه
 هم خرچ ڪوئي تاسو ته به ڏهغي پوره پوره بدله درڪولي شي په تاسو به لپشان هم زياتي نه شي
 ڪولي چي ڏهغه په اجر ڪنبي ڇه ڪمي او ڪري شي. دا دواړه جملي د رومبي جملي
 تاڪيد دي. د صدقات (اصل) مستحق هغه فقيران دي (للفقراء) مبتداء د محذوف خبر دي ڇو
 چي د الله تعالى په لار ڪنبي راڳير شو يعنى چاچي خپل خان په جهاد ڪنبي راڳير ڪري دي (او
 راتلونڪي آيت) د اصحاب صفه ﷺ باره ڪنبي نازل شو او هغه د مهاجرن نه څلور سوه
 وو چي د قرآن تعليم اوڏ لڻڪر سره وتلو ڪنبي تيار اوسيدل هغوي به جهاد ڪنبي
 د مشغول ڪيدو د وڃي نه (طلب) معاش او تجارت ڏياره سفر نه شو ڪولي، ڏهغوي د حال نه
 ناخبره خلقو به هغوي غنيان گنرل. د سوال نه ڏهغوي احتياط ڪول اوڏ ترك سوال ڪولو وڃي نه به
 هغوي لڙه مخاطب ڏهغوي د تواضع اوڏ مشقت د اثر د علامت نه پيڙئي، هغوي خلقو پوري
 اينختلوسره ڏهغه خيز سوال نه ڪوي يعنى هغوي بالڪل سوال نه ڪوي، لهندا په اينختلوسره
 سوال ڪول هم ڏهغوي د طرف نه نه ڪيري اوڏ الحاف معنى اصرار ده او تاسو چي د مال نه ڇه
 هم خرچ ڪوئي الله تعالى هغه ٻڌه پيڙئي نو هغه به تاسو ته ڏهغي بدله درڪوي.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله الجياد، د طبييت تفسير الجياد سره ڪولو ڪنبي اشاره او ڪري چي د طبييت معنى حلال

نہ دہ کومہ چې اکثر استعمالیږي بلکه دلته ښکلي معنی ده کوم چې د ردی په معنی کې استعمالیږي.

قوله: تَغْبِضُوا، مضارع جمع مذكر حاضر، سترگې پټول، دلته مجازی معنی، معافی کول چشم پوشی کول مراد دی.

قوله: البخل، د فحشاء تفسیر په بخل سره کولو کېږي اشاره اوکړه چې دلته فحشاء په مشهوره معنی چې زنا ده مراد نه دي.

قوله: مجزوماً بالعطف على محلِّ فهو مرفوعاً على الاستئناف. ددې عبارت مقصد د يَكْفُرْ اعراب خوندل دی، که دا مجزوم په اولوستلې شی نو مجزوم د فهو محل باندې عطف کیدو د وجې نه وی ځکه چې فهو، جواب شرط کیدو د وجې نه مجزوم دي او که چېرې مرفوع اولوستلې شی نو مرفوع جمله مستانفه کیدو د وجې نه به وی شرط سره به ددې هیڅ تعلق نه وي.

قوله: ای الناس، دې کېږي اشاره ده چې هَذِهِ ضَمِيرُ النَّاسِ طرف ته راجع دي سره ددې چې هغه په ماقبل کېږي صراحةً مذکورنه وی مگر د مضمون کلام نه مفهوم دي د فراء طرف ته راجع نه دي لکه چې په ظاهره معلومیږي ځکه چې په دې صورت کېږي معنی صحیح نه پاتې کیږي.

قوله: الى الدخول فی الاسلام، ددې اضافه نه د یو سوال جواب ورکول مقصود دی.

سوال: د رسول الله ﷺ نه د هدایت د نفی څه مقصد دي سره ددې چې د رسول الله ﷺ بعثت هم د هدایت دپاره دي.

جواب: د نفی هدایت نه مراد ایصال الی المطلوب نفی ده نه چې د اراءة الطريق.

قوله: خبر معنی النبی داد یو سوال جواب دي.

سوال: وَمَا تَنْفِقُونَ إِلَّا أَنْفِقَاءَ وَجْهِ اللَّهِ کېږي خبر ورکړې شوې دي چې تاسو هم د الله تعالی د رضا دپاره خرچ کوئ حالانکه دیر خلق د ریا، او خان خودلو دپاره هم خرچ کوي. په دې کېږي کذب باری لازم راځي.

جواب: دا دي چې خبر په معنی د نهی دي چې تاسو د غیر رضا دپاره مه خرچ کوئ.

قوله: لَتَعْفَمَهُ دې کېږي اشاره ده چې مِنَ التَّعَفُّفِ، کېږي مِنْ تَعْلِيلِيهِ دي نه چې تَبْعِيْضِيهِ. لَتَسْتَلُوْنَ النَّاسَ الْحَقَّاءَ، هغوی په اصرار سره سوال نه کوي، په دې کېږي د فن بیان یو صنعت دي کوم ته چې نفی الشیء بآیه وائی په دې کېږي په ظاهره د یوشی نفی او بل

شیء اثبات وی مگر پہ حقیقت کنبی دَوارو نفی مقصود وی۔ پہ مذکورہ آیت کنبی پہ ظاہرہ د الحاف (اصرار) نفی دہ، د نفس سوال نفی نہ دہ مگر مقصود کلام د مطلقاً نفی دہ یعنی پہ ظاہرہ د قید نفی دہ مگر پہ باطن کنبی د قید او مقید دوارو نفی دہ۔

[ایالتونہ: ۲۷۴ - ۲۸۱]

{الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} {الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا} أَي يَأْخُذُونَهُ وَهُوَ الرِّبَاةُ فِي الْمُعَامَلَةِ بِالنَّفُودِ وَالْمُتَفَوِّمَاتِ فِي الْفُرَازِ الْأَجَلَ {لَا يَقُومُونَ} مِنْ قُبُورِهِمْ {إِلَّا} قِيَامًا {كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْعِطُهُ} يُضْرَعُهُ {الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ} الْجُنُونِ مُتَعَلِّقٌ بِقُومُونِ {ذَلِكَ} الَّذِي نَزَلَ بِهِمْ {بِأَنَّهُمْ} سَبَبَ أَنَّهُمْ {قَالُوا} أَمَّا الْبَيْعُ مِثْلَ الرِّبَا فَيُجِبُ الْجَوَازَ وَهَذَا مِنْ عَكْسِ التَّشْبِيهِ مُبَالَغَةً فَقَالَ تَعَالَى رَدًّا عَلَيْهِمْ {وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ} بِنَفَقَةٍ {مَوْعِظَةٌ} وَعَظَ {مِنْ رَبِّهِ فَاتَّقِ} عَنْ أَكْلِهِ {فَلَهُ مَا سَلَفَ} قَبْلَ التَّهْنِ أَي لَا يَسْتَرْدُّ مِنْهُ {وَأَمْرُهُ} فِي الْغَفْوِ عَنْهُ {إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ} إِلَيَّ أَكَلَهُ مُشْتَبَهَا لَهُ بِالنَّبِيِّ فِي الْجَلِّ {قَالُوا} أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ {يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا} يَنْقُصُهُ وَيُذْهِبُ بَرَكَتَهُ {وَيُرِي الصَّدَقَاتِ} يَزِيدُهَا وَيُنْفِئُهَا وَيَضَاعِفُ ثَوَابَهَا {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ} يَخْلِيلُ الرِّبَا {أَتَيْمٍ} فَاجِرٌ بِأَكْلِهِ أَيِ عَاقِبِهِ {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ {يَأْيُمُ الَّذِينَ آمَنُوا التَّوَّابِينَ} وَذَرُّوا {أَتَزَكُوا} مَا يَبْقَى مِنَ الرِّبَا {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} صَادِقِينَ فِي إِيمَانِكُمْ فَإِنَّ مِنْ شَأْنِ الْمُؤْمِنِ انْتِزَالُ أَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى نَزَلَتْ لَمَّا طَالَبَ بَعْضُ الصَّخَابَةِ بَعْدَ التَّهْنِ بِرَبَا كَانَ لَهُمْ مِنْ قَبْلِ {فَرَأَى لَمْرَ تَقَعْلُوا} مَا أَبْرَزَهُ بِهِ {فَأَذْنُوا} اغْلُظُوا {يَحْزَبُ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ} لَكُمْ فِيهِ تَهْدِيدٌ شَدِيدٌ لَهُمْ لَمَّا نَزَلَتْ قَالُوا لَا بُدَّ لَنَا بِخَزِيٍّ {وَأَنْ تَبْتِمَ} رَجَعْتَ عَنْهُ {فَلَكُمْ رِفْؤُسُ} أَصُولُ {أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ} بِزِيَادَةٍ {وَلَا تَظْلَمُونَ} بِنَقْصِ {وَأَنْ كَانَ} وَفَعِ غَرِيمِ {دُوعُسْرَةً فَتَنْظِرَةً} لَهُ أَيِ عَلَيْكُمْ تَأْخِيرُهُ {إِلَى مَيْسَرَةٍ} بِفَتْحِ السِّينِ وَضَعَهَا أَيِ وَفَتْ يَسْرَ {وَأَنْ تَصَدَّقُوا} بِالتَّشْدِيدِ عَلَى إِذْغَامِ التَّاءِ فِي الْأَصْلِ فِي الصَّادِ وَبِالتَّخْفِيفِ عَلَى خَذْفِهَا أَيِ تَتَصَدَّقُوا عَلَى الْغَفِيرِ بِالْإِنْفَاءِ {خَيْرَ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} أَنَّهُ خَيْرٌ فَافْعَلُوا وَفِي الْخَبِيثِ مَنْ أَنْظَرَ غَفِيرًا أَوْ وَضَعَ عَنْهُ أَظْلَمَ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ وَوَاهُ مُسْلِمٌ {وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ} بِالْبَاءِ لِلْمُفْعُولِ تُرْجَوْنَ وَلِلْفَاعِلِ نِسْبَتُهُ {فِيهِ إِلَى اللَّهِ} هُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ {لَمَّا تَوُفِّي} فِيهِ {كُلُّ نَفْسٍ} جَزَاءً {مَا كَسَبَتْ} غِلَّتْ مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ {وَهُمْ لَا يَظْلَمُونَ} بِنَقْصِ حَسَنَةٍ أَوْ زِيَادَةِ سَيِّئَةٍ

ترجمہ: کرم خلق چہ خیل مال د شہی ورحی پت او بشکارہ خرچ کوی نو د داسی خلق د پارہ د مغوی پروردگار سرہ اجر دی نہ د مغوی د پارہ شہ ویرہ دہ او نہ بہ عہ خفگان وی او کوم خلق چہ سود خوری یعنی سود اخلی او مغوی پہ معاملاتو کنبی د نقد و زیاتوالی او د ماکولات پہ مقدار او سودہ کنبی زیاتہی کوی ہفہ خلق بہ د قبرونہ نہ شی او دریدی مگر د ہفہ سری پہ شان کوم چہ

شیطان راغونہ کړی او خبطی ئی جوړ کړی. (یعنی) څوک چې شیطان راسملوی د هغه د لیونتوب کیدو د وجې نه (مِنَ النَّاسِ) د بقومون متعلق دې د هغوی دا حالت به په دې وجه وی چې هغوی وئیلی وو چې بیع خوپه جواز کښې هم د سود په شان ده او دا د مبالغه د پاره اولته تشبیه ده، ددې جواب ورکولو سره الله تعالی او فرمائیل الله تعالی بیع حلال او سود حرام کړې دې بیا چاله چې د هغه د پروردگار نصیحت راوړسیدو او هغه د سود خوړلو نه منع شو نو د ممانعت نه وړاندې چې څه شوی دی هغه د هغه دی (یعنی) د هغه نه به واپس نه شی اخستې او د هغه د معاف کولو معامله هم الله تعالی سره ده او کوم سرې چې د سود خوړلو طرف ته راوگرځی سود په حلالوالی کښې د بیع په شان او گنړی هم دغه خلق دوزخیان دی. او په هغې کښې به دا خلق همیشہ د پاره پراته وی، او الله تعالی سود ختمه وی یعنی دا که وی او ددې برکت ختمه وی او صدقات کښې اضافه کوی (یعنی) هغې ته وده ورکوی او ددې اجر دوه چنده کوی او الله تعالی سود حلال گرځونکې او کفر کونکې او سود خوری کونکې گناهگار (فاجر) نه خوښه وی. بیهک که کومو خلقو چې ایمان راوړې او نیک عمل کوی اود مانع پابندی کوی او زکوٰۃ ورکوی د هغوی اجر د هغوی پروردگار سره دی نه به په هغوی باندې څه ویره وی او نه څه غم. اې دایمان والو دا که الله تعالی نه او ویر پېښی او څه چې د سود نه باقی دی هغه پیرېدنی که چرې تاسو مؤمنان یئې (یعنی) که تاسو په خپل ایمان کښې رښتونی یښې ځکه چې د مؤمن شان دا که الله تعالی حکم په ځانی راوړل دی (وړاندې) آیت هغه وخت نازل شو کوم وخت چې بعض صاحبہ کرامو رضی اللہ عنہم د سود د ممانعت نه پس د سابقه سود مطالبه او کړه، که چرې تاسو داسې اونه کړل نو خبر شئې د الله تعالی او د هغه د رسول صلی اللہ علیہ وسلم د طرف نه تاسو ته د جنگ اعلان دې. په دې کښې د هغوی د پاره سوخته دږه که ده او کله چې دا آیت نازل شو نو صاحبہ کرامو) او وئیل په مونږ کښې هغوی سره د جنگ طاقت نشته، او که چرې تاسو توبه او کړئ یعنی دې نه منع شئې نو (رأس المال) د اصل سرمایه تاسو ته حق دې مه تاسو زیاتې کولو سره ظلم کوئې او مه کمې کولو سره دې په تاسو ظلم او کړې شی، او که چرې قرضدارې تنگ دست وی نو د هغه د وسعت پورې د هغه د پاره مهلت دې (یعنی وصول کول مؤخر کول دی) (مَبْرُورَةً) د سین فتحه او ضمه سره، یعنی د هغه د خوشحالی پورې او که چرې تاسو ئی معاف کړئ (تَصَدَّقُوا) تشدید سره تاء په صاد کښې ادغام کول او تخفیف سره تاء حذف کول یعنی تنگ دست ته قرض معاف کړئ او بری ئې کړئ. نو ستاسو د پاره بهتر ده که چرې تاسو پوهیږئ چې بهتر ده نو داسې او کړئ، په حدیث شریف کښې دی چا چې تنگ دست ته مهلت ورکړو یا ئی هغه ته خپل قرض معاف کړو نو الله تعالی به هغه په خپل سوری کښې ساتی په کومه ورځ چې به د هغه د سوری نه علاوه بل سورې نه وی (رواه مسلم) او د هغه ورځې نه او ویر پېښی په کومه ورځ چې تاسو دا که الله تعالی طرف ته واپس

مگر خولې شئی د مجهول صیغې سره، معنی واپس کولې به شئی او د معروف صیغې سره، یعنی تاسو به واپس کیږئ هغه د قیامت ورځ ده، بیا په هغه ورځ به هر سړی ته د هغه د عمل کوم چې هغه کړې وی ښه یا بد پوره پوره بدله ورکولې شی. او د هغوی په نیکو اعمالو کېنې کمې کولو سره یا په گناه کېنې زیاتوالې کولو سره په هغوی ظلم نه شی کولې.

د قیوداتو فوائدو تسهیل

قوله: ای باخځو ته په دې اضافه کېنې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې اکل (خوراک) نه مراد صرف هم خوراک نه دې بلکه مطلقاً اخستل دی که خوری او که لباس جوړه وي یا جمع کولو سره ئی ایږدی یا چرته په بل کار کېنې استعمال کړی مگر خوړل چونکه د اهمو مصارفو نه دی په دې وجه ئی صرف د خوراک ذکر کړې دې.

قوله: المطعومات، دا قید مفسر علام د امام شافعی رحمته الله علیه د مذهب مطابق لگولې دې ځکه چې د ربوا د پاره د هغوی په نیزد قبیل مطعومات یا ثمنیات کیدل ضروری دی. دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نیز په قدر او جنس کېنې اتحاد کافی دې د قبیل مطعوم نه کیدل ضروری نه دی.

قوله: فی القدر والااجل دا المعامله نه بدل دې د قدر تعلق ربوا فضل سره دې اودا اتحاد به د جنس په صورت کېنې وی او د الاجل تعلق اتحاد سره دې، که چېرې جنس مختلف وی او قدر کېنې اتحاد وی نو تفاضل جائز دې او قرض به ناجائز وی.

قوله: من قبورهم مفسر علام من قبورهم قید لگولو سره د دې شبه جواب وژکړو چې په دنیا کېنې مونږ گورو چې څومره سود خواره دی مگر د هغوی په قیام او قعود کېنې د څه قسم خط او عدم توازن نه وی داخود واقع نه خلاف معلومېږي حالانکه په کلام باری تعالی کېنې کذب نه شی کیدې.

جواب: د قیام نه مراد په روز محشر د خپل قبر نه اودریدل دی نه چې په دنیا کېنې اودریدل دی، هم د دې شبه د جواب د پاره د من قبورهم د قید اضافه کړې ده.

قوله: قیاماً.

سوال: د لفظ قیام د اضافه څه فائده ده؟

جواب: دا د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: دادې چې لاَکُنَّا یَوْمَ کُنْیَ حرف استثناء حرف (کاف) باندې داخل دې حالانکه د حرف استثناء په حرف باندې داخلیدل صحیح نه دی. ما که موصوله وی او که مصدریه.

جواب: مستثنی محذوف ده او هغه قیاماً ده لهما اوس هیڅ اعتراض نشته.

قوله يَخْبِتُهُ (تَفْعَل) نہ مضارع واحد مذکر غائب ضمیر مفعول دا پاگل جوہ وی د خبط اصل معنی پہ غیر متوازن طریقہ باندی تگ، کخط العشواء بی طریقہی تلونکی اوبنہ دا خفہ رخت و نیلہ شی کلہ چہ خوک پہ غیر متوازن طریقہ سرہ روان شی۔
قوله من الجنون دا اَلْمَن تفسیر دی۔

قوله من عکس التشبہ الخ عکس خکہ دی چہ کلام پہ ربوا کنبی دی نہ چہ بیع کنبی لہذا ربوا یعنی سود تہ د بیع سرہ تشبیہ ورکول پکار وو نہ چہ بیع لہ د ربوا سرہ، داسی د مبالغہ پہ توگہ کپی دی خکہ چہ جواز ربوا دھغوی پہ نیز اصل وو ہم پہ دی باندی نی بیع تیس کرہ۔

قوله وعظ، د موعظۃ تفسیر وعظ سرہ کولو کنبی اشارہ اوکرہ چہ موعظۃ مصدر میمی دی نہ چہ ظرف۔

قوله عنہ، ای عن: کل الربوا۔

قوله الی اکلہ مشبہا لہ بالبیع فی الحیل پہ دی عبارت سرہ د یوسوال جواب مقصود دی۔
سوال: دادی چہ د آیت نہ دا مفہوم کیبری چہ کہ چری خوک سرہ د ممانعت نہ پس د اکل ربوا اعادہ او ارتکاب اوکری نوہغہ بہ پہ دائمی توگہ باندی دوزخ تہ خی کومہ چہ د معتزلہ نظریہ دہ۔

جواب: خلاصہ دادہ چہ دائمی پہ دوزخ کنبی داخلہ بہ پہ ہغہ صورت کنبی وی چہ ربوا د بیع پہ شان حلال گنری او استعمالوی۔

قوله یُعَاقِبُهُ، داد لَا یُحِبُّ تفسیر دی،

قوله یُحَرِّبُ، د حرب تنکیر تعظیم او شدت باندی دلالت کوی بل د اللہ تعالیٰ او دھغہ د رسول ﷺ طرف تہ نسبت سرہ د دی پہ شدت یعنی سختوالی کنبی نورہ اضافہ شوہ دہ۔
قوله لَا یَذْنِبُ لَنَا، ای لا طاقۃ لنا۔

قوله وَقَمَّ غَرِمَ سرہ دی خبری تہ اشارہ دہ چہ کان تامہ دی ددی ذخیر ضرورت نشتہ، یعنی کار پہ معنی د وَقَمَّ دی۔

قوله اِی عَلَیْکُمْ تَاخِیْرَہ، فَنظَرُہ مبتداء دہ ددی خبر عَلَیْکُمْ تَاخِیْرَہ محذوف دی، ذخیر دحذف ضرورت پہ دی وجہ پینش شو چہ فَنظَرُہ جملہ کیدوسرہ جواب شرط واقع شی، تاخیرہ اضافہ کولوسرہ اشارہ اوکرہ چہ نظرہ، انظار نہ دی چہ پہ معنی د مہلت دی نہ چہ د نظر نہ پہ معنی د رؤیت۔

قوله وَلَمَّا یَسِرْہ د سرہ اشارہ اوکرہ چہ مَسِرَہ، ظرف دی مصدر میمی نہ دی۔

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَعْتُمْ} تَعَامَلْتُمْ {بَيْنَينَ} كَسَلِمَ وفرض {إِلَى أَجَلٍ مَّسْمُومٍ} معلوم {فَاكْتُبُوا} استيفافاً ودفعاً لِلشَّرَاحِ {وَلْيَكْتُبْ} يَكْتُبِ الذَّيْنِ {بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ} بِالْحَقِّ فِي كِتَابَتِهِ لَا يُزِيدُ فِي الْمَالِ وَالْأَجَلِ وَلَا يُنْقِصُ {وَلَا يَأْبَى} يَمْتَنِعُ {كَاتِبٌ} مَنْ {أَنْ يَكْتُبَ} إِذَا دُعِيَ إِلَيْهَا {كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ} أَنِي فَكُنْتُ بِالْكِتَابَةِ فَلَا يَخِلُ بِهَا وَالْكَافِ مَعْلُومَةٌ بِبَابِ {فَلْيَكْتُبْ} تَأْكِيدٌ {وَلْيُمْلِلِ} يُمْلِئُ الْكَاتِبُ {الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ} الذَّيْنِ لِأَنَّهُ الْمَشْهُودُ عَلَيْهِ فَيُفَرِّغُ لِيُعْلَمَ مَا عَلَيْهِ {وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ} فِي إِمْلَائِهِ {وَلَا يَنْفُسْ} يَنْفُسُ {مِنْهُ} أَنِي الْحَقُّ {شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا} مُبْذَرًا {أَوْ ضَعِيفًا} عَنْ الْإِمْلَاءِ لِصِفَةٍ أَوْ كِبَرٍ {أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلِئَ هُوَ} يَخْرُسُ أَوْ جَهْلٌ بِاللُّغَةِ أَوْ نَحْوُ ذَلِكَ {فَلْيُمْلِلِ وَلِيَّهُ} مُتَوَلَّى أَمْرِهِ مِنْ وَالِدٍ وَوَصِيِّهِ وَقِيمٍ وَفَرَجٍ {بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا} أَشْهَدُوا عَلَى الذَّيْنِ {شَهِيدَيْنِ} شَاهِدَيْنِ {مِنْ رِجَالِكُمْ} أَنِي بِأَلْفِ الْمُسْلِمِينَ الْأَخْرَارِ {فَإِنْ لَمْ يَكُونَا} أَنِي الشَّهِيدَانِ {رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ} يَشْهَدُونَ {مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشَّهَدَاءِ} لِدِينِهِ وَعَدْلَانِهِ وَتَعَدُّدِ النِّسَاءِ لِأَجْلِ {أَنْ تَصِلَ} تَنَسَّى {أَحَدَاهُمَا} الشَّهَادَةُ لِتَفْصِي غَفْلَتَيْنِ وَضَبْطَتَيْنِ {فَتَذَكَّرَ} بِالْخَفِيفِ وَالشَّدِيدِ {أَحَدَاهُمَا} الذَّاكِرَةُ {الْأُخْرَى} النَّاسِيَةُ وَجُمْلَةُ الْإِذْكَارِ مَخْلُوعَةٌ الْعِلَّةُ أَنِي لَتَذَكَّرَ إِنْ ضَلَّتْ وَذَخَلَتْ عَلَى الضَّلَالِ لِأَنَّهُ سَبَّهَ وَفِي قِرَاءَةِ كَسْرٍ أَنْ شَرْطِيَّةٌ وَزَوْجٌ تَذَكَّرَ اسْتِيفَافَ جَوَابِهِ {وَلَا يَأْبَى الشَّهَادَةَ إِذَا مَا} زَادَتْ {دُعُوا} إِلَى تَحْمُلِ الشَّهَادَةِ وَأَذَانِهَا {وَلَا تَسْأَلُوا} تَسْأَلُوا مِنْ {أَنْ تَكْتُبُوا} أَنِي مَا شَهِدْتُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْحَقِّ لِكُفْرَةٍ وَقُوعِ ذَلِكَ {صَغِيرًا} كَانَ {أَوْ كَبِيرًا} قَلِيلًا أَوْ كَثِيرًا {إِلَى أَجَلِهِ} وَقْتُ خُلُوعِهِ خَالَ مِنْ الْهَاءِ فِي تَكْتُبُوا {ذَلِكُمْ} أَنِي الْكُتْبُ {أَقْسَطُ} أَغْدَلُ {عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ} أَنِي أَغْوَنُ عَلَى إِفَاتِحَتِهَا لِأَنَّهُ يَذَكَّرُهَا {وَأُدْنَى} أَقْرَبُ إِلَى {أ} ن {لَا تَرْتَابُوا} تَشْكُوا فِي فَرْقِ الْحَقِّ وَالْأَجْلِ {إِلَّا أَنْ تَكُونُوا} تَقَعُ {تِجَارَةً حَاضِرَةً} وَفِي قِرَاءَةِ بِالتَّصْبِ فَتَكُونُ نَاقِصَةً وَاسْمُهَا ضَمِيرُ التَّجَارَةِ {تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ} أَنِي تَقْبِضُونَهَا وَلَا أَجَلَ فِيهَا {فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ} فِي {أ} ن {لَا تَكْتُبُوهَا} لِحَرَامِهَا بِهَا الْمُتَجَرِّ فِيهِ {وَالشُّهُدَا إِذَا تَدَايَعْتُمْ} عَلَيْهِ فَإِنَّهُ أَذْفَعُ لِلِاخْتِلَافِ وَهَذَا وَمَا قَبْلَهُ أَمْرٌ نَذْبٌ {وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ} صَاحِبُ الْحَقِّ وَمَنْ عَلَيْهِ بِتَخْرِيفٍ أَوْ انْتِصَاعٍ مِنَ الشَّهَادَةِ أَوْ الْكِتَابَةِ وَلَا يَضُرُّهُمَا صَاحِبُ الْحَقِّ بِتَكْلِيفِهِمَا مَا لَا يُلِيقُ فِي الْكِتَابَةِ وَالشَّهَادَةِ {وَأَنْ تَفْعَلُوا} مَا يُهَيِّجُ عَنْهُ {فَإِنَّهُ فُسُوقٌ} خُرُوجٌ عَنْ الطَّاعَةِ لَا حَقَّ {بِكُمْ وَاقْفُوا لِلَّهِ} فِي أَمْرِهِ وَتَهْنِئَةٍ {وَلْيُعْلِمَكُمُ اللَّهُ} مَصَالِحَ أُمُورِكُمْ خَالَ مُقَدَّرَةٌ أَوْ مُسْتَأْنَفَةٌ {وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} {وَأَنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ} أَنِي مُسَافِرِينَ وَتَدَايَعْتُمْ {وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ} وَفِي قِرَاءَةِ فَرِهَانٌ جَمْعُ رَهْنٍ {مَقْبُوضَةٌ} تَسْتَوْفُونَ بِهَا وَبَيِّنْتَ الشَّيْءَ جَوَازَ الرُّهْنِ فِي الْحَضَرِ وَوُجُودِ الْكَاتِبِ فَالْفَيْدُ بِمَا ذُكِرَ لِأَنَّ الْوَرِيقَ فِيهِ أَشَدُّ وَأَفَادَ قَوْلُهُ مَقْبُوضَةٌ اخْتِزَاطُ الْقَبْضِ فِي الرُّهْنِ وَالِاخْتِصَافُ بِهِ مِنَ الْفَرِثَةِ وَوَكِيلُهُ {فَإِنْ آمَنَ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ} أَنِي الذَّانِبِ الْمَدِينِ عَلَى خَفِّهِ فَلَمْ يَزْنِ تَهْنِئَةً {فَلْيُؤْذِكُمُ اللَّهُ} أَوْ تَهْنِئَةً {أَمَّا لَهُ} عَلَيْهِ {وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ} فِي أَهْلِيهِ {وَلَا تَكْتُبُوا الشَّهَادَةَ} إِذَا كُنْتُمْ لِإِصْحَابِهَا {مَعْنَى}

بِكُمْ بِإِذْنِهِ أَمْرٌ قَلْبُهُ} خُصَّ بِالذِّكْرِ لِأَنَّهُ فَخْلُ الشَّهَادَةِ وَلِأَنَّهُ إِذَا أُنِمَّ تَبَعُهُ غَيْرُهُ فَيُعَاقَبُ عَلَيْهِ مُعَاقِبَةُ الْآلِيِّينَ
{وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ} لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْهُ

ترجمہ: اے دایمان والو کوم وخت چہ تاسو د پور مثلاً بیع سلم او قرض معاملہ دیوې مردې معلومې پورې کوئی نوهغه د دستاويز په توگه د جگړې ختمولو د پاره لیکئ او ستاسو په مینځ کښې د قرض (تحریر) لیکونکي ته پکار دی چې په حق (او انصاف) سره اولیکي په مال اوموده کښې دې نه زیاتې کړی اونه کمې. اولیکونکي له د لیکلونه انکار نه دی کول پکار کوم وخت چې هغه ته د لیکلو د پاره اووئیلې شی، لکه څنگه چې الله تعالی هغه ته لیکل خودلی دی. یعنی د کتابت په ذریعه هغه ته فضیلت ورکړې شوې دې لهدا په لیکلو کښې بخیلی مه کوئ. اوکاف، د یَاب سره متعلق دې پکاردی چې هغه دې اولیکي. داتاکیددې او په چا باندې چې حق دې (یعنی) قرض داری له پکاردی چې په کاتب باندې اولیکي. ځکه چې هغه مشهور دعلیه دې نواقراردې اوکړې دې د پاره چې معلومه شی چې په هغه باندې څه واجب دی؟ اوکاتب له د لیکلو په وخت د خپل رب الله تعالی نه ویریدل پکاردی اود حق نه دې هیڅ هم نه کمه وی. فرض کړه که مدیون کم عقل فضول خرچ وی یا د وړوکوالی یا د بوډوالی د وجې نه (بدنی توگه) باندې ضعیف وی، یا گونگا وی یا په ژبه نه پوهیږی یا د څه بل څه وجې نه په لیکلو باندې قادر نه وی نو د هغه کارنده له پکار دی چې ټیک ټیک دې اولیکي (کارنده) که پلار وی که وصی وی یا منیجروی یا مترجم وی او په قرض باندې د بالغ مسلمان آزاد سړو نه دوه سړی گواه جوړول پکاردی. اوکه چې دوه سړی گواهان نه وی نویوسړې او دوه ښځې دې گواه شی داسې گواه کوم چې د هغوی د دین او عدالت د وجې نه تاسو خوښه وئ او د ښځو په دوو کیدو کښې مصلحت دادې که چېرې په هغوی کښې یوه شهادت هیر کړی د هغې د عقل او یادداشت د ناقص کیدو د وجې نه نو په هغوی کښې یوه یعنی یاد ساتونکې دویمې یعنی هیرونکې ته یادگیرنه ورکړی (قَدْ كُنْتَ تَخْفِفُ اَوْ تَشْدِيدُ سِرِهِ دې، حقیقت کښې اذکار د لام علت د داخلیدو محل دې. ای لَنْذُكُورُنْ ضَلَّتْ که چېرې هیرکړی نو وریادنی کړئ، اولام د علت په ضلال باندې ځکه داخل شوې دې چې هم هغه سبب د تذکیر دې او په یوقرات کښې، د اِنْ شرطیه کسره او تذکریه رفع سره جمله مستانفه او جواب شرط دې اوکله چې د گواه جوړولو یا گواهی ورکولو د پاره گواهان راوغوښتلې شی، ما زانده دې نوانکار نه دی کول پکار که معامله غټه وی او که وړه، د ادا کولو د ميعاد تعیین سره لیکلو کښې سستی نه دی کول پکار، یعنی په چا باندې چې تاسو د حق گواهی ورکړې ده د هغې د کثرت سره واقع کیدو د وجې نه ستومانه کیدل نه دی پکار. (الیاجله) د تکبیر د ضمیر نه حال دې. دا لیکل د الله تعالی په نیز عدل سره زیات نیز دې او د

شہادت پہ قائم کولو باندی ڏیر معاون دی ڇکھ ڇي داد تحریری شہادت یاد گیر نه ورکوی او ڏیر نیز ڏی ڇي تاسو ڏحق په مقدار او مودی باره کښي په شک کښي پرنوځئی (او کښي دین لاس په لاس (نقد) وی دکوم ڇي تاسو لین دین کوئی (یعنی مبیع او ثمن باندی) لاس په لاس قبضه کوئی او ڏهغی څه موده نه وی (یعنی قرض نه وی) او (تجاره حاضره) په یو قرات کښي نصب سره ډي په ډي صورت کښي به تګون ناقصه وی او ډي اسم تجاره طرف نه راګرځیدونکي) به ضمیر وی نو ستاسو ډپاره په ډي صورت کښي هیڅ مضائقه نشته ڇي اونه لیکي او ډ تجارت نه مراد سامان تجارت ډي. (بیاهم تاسو په ډي باندی) گواه کوئی، کوم وخت ڇي تاسو اخستل او خرڅول کوئی ځکه ڇي دا خبره اختلاف ڏیر ختمونکي ډي. (او ډ شہادت دا حکم او په ماقبل کښي ډ کتابت حکم) استحبابی ډي. او کتاب او گواہ ته نقصان مه رسوئی یعنی صاحب حق او په ڇا ڇي حق ډي هغه ډي نقصان نه رسوی. (تحریر) کښي تحریف کولو سره یا گواه او کاتب ډگواہنی او کتابت نه منع کوی او نه ډي ډ صاحب حق کاتب او گواه ته تکلیف رسوی ڇي هغه ډ ډاسي خبري ډپاره مجبوره کړي ڇي ډ شہادت او کتابت لائق نه وی او که چري تاسو ډ ممنوعه حکم ارتکاب کوئی نو ډ ستاسو په حق کښي یوه گناه ده ڇي تاسو پورې به اینځلی. یعنی ډ طاعت نه خروج ډي، ډ ډي امر او نهی په معامله کښي ډ الله تعالی نه ویريږي او الله تعالی تاسو ته ستاسو ډ معاملاتو مصلحتونه ښائي او (وعلیکم) ډ اتفاقاً ضمیر نه) حال مقدره ډي. یا کلام مستانفہ ډي او الله تعالی هریو څیز ښه پیژندونکي ډي او که چري تاسو ډ سفر په حالت یتي یعنی مسافرونی او ډ قرض ورکولویا اخستلو معامله پښه شوه او څوک لیکونکي موجود نه وی نو گانړ ساتونکي څیزونه په قبضه کښي ورکړي ډ کوم په ذریعہ ڇي تاسو معامله مضبوطه کړي او په یو قرات کښي رُف ډي او په حدیث کښي حالت حضر او کاتب موجود کیدو په صورت کښي هم رهن یعنی گانړه بیان کړي شوې ډي. ځکه ڇي مذکوره دواړه قیدونه ځکه ڇي ډي ڇي حالت سفر کښي ډ مضبوطولو ضرورت زیات سخت وی او مقبوضه لفظ نه دا خبره مستفاد کیږي ڇي په گانړه کښي قبضه شرط ډي او ډا ڇي پخپله مرعف یا ډ هغه وکیل قبضه او کړي نو کافی دی او که چري خپل مینځ کښي یو بل باندی ډائن او مدیون ته ډ خپل حق باره کښي اعتبار وی نو رهن ډي نه ساتی. نو په چا باندی ڇي اعتبار کړي شوې ډي (یعنی مدیون) نو هغه له پکار دی ڇي ډ هغه قرض ادا کړي او ډ الله تعالی نه ڇي ډ هغه رب ډي قرض ډ ادا کولو باره کښي ویريږي او کله ڇي تاسو ډ گواہنی ډ ادا کولو ډپاره راوغوښتلې شی نو تاسو گواہی مه پته وئ او څوک ڇي ډا پته وی نو ډ هغه زړه به گناهگار وی او ډ قلب په مخصوص توګه باندی ډ ذکر ځکه کړي ډي ڇي هم دغه ډ شہادت محل ډي او

يَسَاءُ تَغْذِيهِ وَالْفِغْلَانِ بِالْجَزْمِ عَطَفَ عَلَى جَوَابِ الشَّرْطِ وَالرَّفْعُ أَيْ فَهُوَ {وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَنَهْ مَخَاسِبَتِكُمْ وَجَزَائِكُمْ {أَمَنْ} صَدَقَ {الرُّسُولُ} مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {يَمَّا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ} مِنْ الْقُرْآنِ {وَالْمُؤْمِنُونَ} عَطَفَ عَلَيْهِ {كُلُّ} فَنَوَيْتُهُ عَوْضٌ مِنَ الْمَضَافِ إِلَيْهِ {أَمَنْ بِاللَّهِ وَمَلَأَتْكَ بِهِ وَكُنْتُمْ بِالْجَنَمِ وَالْإِفْرَادِ {وَرُسُلُهُ} يَقُولُونَ {لَا تُفَرِّقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ} فَنُفُوذٌ مِنْ بَغْضٍ وَتُكْفُرٌ مِنْ بَغْضٍ كَمَا فَعَلَ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {وَقَالُوا سَمِعْنَا} أَيْ مَا أَمَرْنَا بِهِ سَمَاعٌ قَبُولٌ {وَأَطَعْنَا} نَسَاكَ {عَفَوَاتِكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ} الْمَرْجِعُ بَالِغٌ وَلَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ النَّبِيِّ قُبِلَتْهَا شَكَا الْمُلُومُونَ مِنَ التَّوَسُّتَةِ وَحَقٌّ عَلَيْهِمُ الْمَحَابَةِ بَيْنَا فَتَنَزَّلَ {لَا يَكْلِفُ اللَّهُ تَفْسًا} {أَوْ أَسْعَفًا} أَيْ مَا تَسَعَتْ قُدْرَتُهَا {لَهَا مَا كَسَبَتْ} مِنَ الْخَيْرِ أَيْ ثَوَابِهَا {وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ} مِنَ الشَّرِّ أَيْ زُورِهِ وَلَا يُؤَاخِذُ أَحَدٌ بِذَنْبٍ أَحَدٌ وَلَا بِمَا لَمْ يَكُنْ بِهِ وَتَوَسَّطَتْ بِهِ نَفْسُهُ قَوْلُوا {رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا} بِالْعِقَابِ {إِنْ كُنْصِنَا أَوْ أَخْطَأْنَا} تَرَكْنَا الصَّوَابَ لَا عَنْ غَدَمٍ كَمَا أَخَذْتَ بِهِ مِنْ فِتْنَاكَ وَقَدْ رَفَعَ اللَّهُ ذَلِكَ عَنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ كَمَا وَدَّ فِي الْخَبِيثِ فَسْوَإِهِ اغْتِزَافٌ بِبِعْمَةِ اللَّهِ {رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا} أَنْتَ تَنْفُلُ عَلَيْنَا خَفْلَهُ {كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلُنَا} أَيْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ قَتْلِ النَّفْسِ فِي الثَّقُوفَةِ وَإِخْرَاجِ زَيْعِ الْقَالِ فِي الرِّكَاءَةِ وَقَرْصِ مَوْضِعِ الشَّجَاسَةِ {رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ} قُوَّةٍ {لَنَا بِهِ} مِنَ التَّكْلِيفِ وَأَنْزِلْهُ {وَأَعِثْ عَنَّا} أَنْفُحْ ذُنُوبَنَا {وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا} فِي الرِّحْمَةِ زِيَادَةِ عَلَى الْمَغْفِرَةِ {أَنْتَ مَوْلَانَا} سَيِّدُنَا وَمُنْزِلُ أُمُورِنَا {قَالَصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} بِإِقَامَةِ الْحُجَّةِ وَالْقَلْبَةِ فِي قِبَالِهِمْ فَإِنَّ مِنْ شَأْنِ الْمُؤْمَلَى أَنْ يَنْصُرَ مُوَالِيَهُ عَلَى الْأَعْدَاءِ وَفِي الْخَبِيثِ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةُ فَقَرَأَهَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِيلَ لَهُ عَقِبَ كُلِّ كَلِمَةٍ قَدْ فَعَلْتَ

تَرْجَمَهُ بِهِ آسَمَانُونَ وَأَوْزَمَكَ كُنْبِي فِي شَيْءٍ دَى تَوَلَّى هَمْ دَالَهُ تَعَالَى دَى خَرَابِ أَعْمَالِ أَوْدَهْفِي أَرَادَهُ كَوْمِ فِي سَتَاسُو بِهِ زَوُونُو كُنْبِي دَه كَه هَفَه تَاسُو بِشَكَارِهِ كَرْمِي أَوْكِهِ بِتَه تَعَالَى بِه دَهْفِي تَاسُو تَه بِهِ قِيَامَتِ كُنْبِي سَزَادِرْ كَوِي، بِيَا فِي دَ چَا مَغْفَرَتِ غَوَارِي مَغْفَرَتِ بِهِ أَوْكِرْمِي أَوْچَاتِه فِي عَذَابِ وَرْكَوْلِ غَوَارِي نُو عَذَابِ بِهِ وَرْكَوِي. دَوَارِه فَعْلُونَه (بَغْفَرِ أَوْ يَعْذِبُ) جَوَابِ شَرْطِ {يَحْمِلُكُمْ} بَانْدِي عَطَفَ كِيدُو دَ وَجِي نَه مَجْزُومِ دِي أَوْ هُوَ دَ تَقْدِيرِ دَ وَجِي نَه مَرْفُوعِ هَمْ، أَوْ اللَّهُ تَعَالَى پَه هَرِخِيَزِي بَانْدِي قَدْرَتِ لِرُونَكِي دِي أَوْ هَمْ دَ دَغِه خِيَزُونُونَه سَتَاسُو مُحَاسِبِه كُولِ أَوْ تَاسُو تَه بَدَلَه دِرْكَوْلِ دِي. رَسُولِ يَعْنِي مُحَمَّدٌ ﷺ دَدِي قُرْآنِ تَصْدِيقِ أَوْكِرُو كَوْمِ فِي پَه حَضُورِيَاكِ بَانْدِي دَهْفَه دَ رَبِّ دَ طَرَفِ نَه نَازِلِ كِرِي شُوي دِي أَوْ مُؤْمَنَانُو (هَمْ) دَدِي عَطَفَ الرُّسُولِ بَانْدِي دِي. دَا تَوَلَّى دَ {كُلُّ} دَ تَنْوِينِ دِمَضَافِ إِلَيْهِ عَوْضِ دِي {أَيِ كَلَّمْتُ} پَه اللَّهُ بَانْدِي أَوْ دَهْفَه پَه فَرِيشْتُو بَانْدِي أَوْ دَهْفَه پَه كِتَابُونُو بَانْدِي اِيْمَانِ رَاوِرُو {كُنْتُ، كِتَابِ} جَمْعِ أَوْ اِفْرَادِ سَرَه دِي أَوْ دَهْفَه پَه رَسُولَانُو بَانْدِي هَفُويِ وَائِي فِي مَوْنِي دَهْفَه پَه رَسُولَانُو كُنْبِي هِيخِ فَرْقِ نَه كَوُو فِي پَه بَعْضُو بَانْدِي اِيْمَانِ رَاوِرُو أَوْ دَ بَعْضُو نَه اِنْكَارِ أَوْكِرُو لَكِه خُنْكَه فِي يَهُودِوِ أَوْ نَصَارِي كِرِي دِي. أَوْ هَفُويِ أَوْوَيْلِ دَ خَه فِي تَامُونِي تَه حَكْمِ رَاكِرِي دَ قَبُولِ لِرُوبِه غُورُونُو بَانْدِي مَوْنِي وَآوَرِيدهِ أَوْ

مونڊ اطاعت او ڪړو اي زمونڊ پروردگار مونڊ تانه ڏ خطا بخښلو سوال ڪوو او هم ستا طرف ته واپسي ده، يعني ڏ بعث په ذريعه واپس ڪيدل دی او ڪله چې په ماقبل ڪښې آيت نازل شو نو مؤمنانو ڏ وسوسوباره ڪښې شڪايت او ڪړو او په هغوی باندې ڏ وسوسوباره ڪښې حساب ڪول مشكل تير شو نو ﴿لَا يَكْفِيكَ اللَّهُ تَقْصًا إِلَّا وَسْعَهَا﴾ لها ما كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ﴿رَبَّنَا لَا تُؤْخِذْنَا إِنَّا تَبِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِثْمًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحِثْ عَلَيْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَأَنْتَ مَوْلَىٰ نَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿۱﴾ نازل شو الله تعالى څو ځه ڏ هغه ڏ طاقت نه ڏ زيات مكلف نه جوړوي يعني ڪوم چې ڏ هغه په طاقت ڪښې وي، ڪومه نيكي چې ڪوم يونفس او ګټله ڏ هغې ثواب هم ڏ هغه ډپاره دې او چاچې ڪومه بدې او ګټله ڏ هغې ګناه هم په هغه باندې ده هيڅو ځه ڏ بل چا په جرم ڪښې نه رانيولې ڪيږي اونه په نه ڪړې شوې جرم يعني ڏ نفس په وسوسو ڪښې نيولې ڪيږي، او وايي اي زمونڊ پروردگار زمونڊ ڏ عذاب په ذريعه را ګيړول مه ڪوي ځه زمونڊ نه هيره يا غلطي اوشي (يعني) ځه بغير ډ ارادې نه مونڊ صحيح لار پريږدو لکه څنگه چې په دې باندې زمونڊ نه وړاندې خلقو را ګيړول شوی دی او الله تعالى ڏ دې امت نه هيره معاف ڪړې ده لکه چې په حديث ڪښې وارد شوی دی بيا ڏ (معافني) درخواست په اصل ڪښې ڏ الله تعالى ڏ نعمت اعتراف دې اي زمونڊ پروردگار په مونڊ باندې داسې بوج مه اچوه لکه چې تاپه هغه خلقو اچولي ڪوم چې مونڊ نه وړاندې وو يعني بنی اسرائيل چې هغه ڏ توبې په عوض ڪښې ڏ نفس قتل دې او په زکوٰه ڪښې ڏ څلورمې حصې مال زکوٰه ويستل او ډنجا ست مقام پرې ڪول، يعني داسې حکم چې زمونڊ ډپاره ڏ برداشت نه بهر وی ڏ تکاليف او ڏ مصيبتونو ڏ قبيل نه او زمونڊ نه زمونڊ ګناهونه معاف ڪړه، مونڊ معاف ڪړه او په مونڊ باندې رحم او ڪړه په رحمت ڪښې ڏ مغفرت په مقابل ڪښې زياتوالي دې هم ته زمونڊ آقا ئي يعني زمونڊ ډکارونو متولي، پس مونڊ ته په کافرانو باندې غلبه را ګړې په قيام حجت ڪښې او ڏ هغوی سره په جنگ ڪښې په فتح سره، ځکه چې ڏ آقا شان داوی چې هغه ڏ خپلو غلامانو ڏ دښمنانو په مقابل ڪښې امداد ڪوی او په حديث ڪښې دی چې ځله دا آيت نازل شو نو رسول الله ﷺ ڏ دې تلاوت او فرمائيلو نو ڏهرې کلمه نه پس (رسول ﷺ) ته او وييلي شو، قَدْ قُلْتُ يعني ما منظور ڪړل.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: تَطْبَرُوا، ڏ تَبَدُّوا تفسیر تَطْبَرُوا سره ڪولو ڪښې اشاره او ڪړه چې تَبَدُّوا لِدَاءِ نه دې نه چې بَدَءُ نه ډ ڪوم معنی چې ڏ شروع ڪولوده.

قوله: مَن سَوَّيْنِ بيانيه دې ڏ مَّا بيان دې.

قوله يُحَايِبُكُمْ دَدِي دوه تفسيرونه دی يو يُخْزِكُمْ او دويم يُخْزِكُمْ دې. مفسر علام د سوې تفسير د والعزم عليه نه وړاندې د لفظ په اعتبار سره کړې دې او والعزم عليه کښې واړ تفسيری دې مطلب دادې چې د انسان په زړه کښې کوم مستقل خیالات راځي يعنی کومو ته چې د عملی جامې اغوستلو کلکه اراده وی نو په هغې باندې به الله تعالی نیول کوی ځکه چې صرف د زړه په وسوسو باندې به راگیږول نه کیږي.

قوله والعزم عليه د یو اعتراض جواب هم مقصود دې.

سوال: وَإِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْشَوْنَ يُحَايِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ نه معلومیږي چې په قلبی وسوسو باندې به هم مواخذه کیږي حالانکه په وسواس قلبی باندې د بنده اختیار نه وی بل دا تکلیف ملایطاق هم دې. ددې جواب ورکړې شو چې مافي انفسکم نه هغه وسوسې مراد دي کومو ته چې د عملی جامه اغوستلو مصمم اراده کړې شوی وی، دغه شان مفسر علام د يُحَايِبُكُمْ تفسير یخړکم سره کولوسره هم ددې سوال جواب ورکړو چې په حدیث شریف کښې افرمائیل چې په قبلی وسواس باندې هیڅ مواخذه نشته ترکومي چې هغې ته عملی جامه وانچولې شی. ددې جواب ورکړې شو چې د یحاسبکم معنی ده یخړکم يعنی الله تعالی به د قیامت په ورځ د قلبی وسواس نه هم بنده خبره وی او په کومو نسخو کښې چې یخړکم دې نویا ددې نسخ د ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ سره به وی.

سابقه آیت ﴿وَإِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْشَوْنَ يُحَايِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾ که چرې عام اوساتلې شی چې قلبی وسواس او معزومات ته هم شامل وی نو راتلونکې آیت ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾ به ددې ناسخ وی او که چرې سابقه آیت په عزم باندې محمول کړې شی نو بیا به نسخ نه وی بلکې لاحق آیت به د سابقه آیت توضیح شی.

قوله عطفًا علی جواب الشرط، که چرې یَغْفِرُ او یُعَذِّبُ جزم سره اولوستلې شی نو جواب شرط يعنی د يُحَايِبُ باندې به عطف وی او که دواړه مرفوع اولوستلې شی نو د هُوَ مبتداء محذوف خبر به شی او جمله به استینافیه شی.

قوله: تَوْبَتُهُ عوض عن المضاف اليه، دا د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: کله چې د المؤمنون عطف په الرسول باندې دې نوجمله معطوفه کیدوسره به خبرمقدم وی او کُلُّ به مبتداء مؤخروی حالانکه د کُلُّ نکره کیدود وچې نه مبتداء واقع کیدل صحیح نه دی.

جواب: د کُلُّ د اضافت الی الغیر وچې نه معرفه دې ځکه چې د کُلُّ تنوین د مضاف اليه په عوض کښې دې تقدیری عبارت کللم دې اود عوض حکم د معروض وی.

فہوہ۔ بقولون دے سوال جواب دے۔

سوال۔ لَا تَقْرُءُ، جمع متکلم صیغہ دہ دے کنبے چے کوم ضمیر جمع متکلم دے ہفہ الرسول او المؤمنین طرف تہ راجع دے حالانکہ ہفہ د اسم ظاہر کیدو و وجہ نہ پد حکم و غائب کنبے دے او د غائب طرف تہ کلام واحد کنبے د متکلم ضمیر نہ شی راگر خیدے، لہذا د تفریق نہ وړاندے یقولون مقدم مثل ضروری دی دے دپارہ چے جمع او ضمیر کنبے مطابقت پیدا شی۔

[۲] سورۃ آل عمران

مدنیۃ وہی مائتا ایتہ

سورت آل عمران مدنی دے او دھغے دوه سوه آیاتونہ او شل روکوع گانے دی۔

[آیاتونہ: ۱-۹]

{ألم} الله اعلم بمراده بذلك {الله لا إله إلا هو الحي القيوم} {تَزَلَّ عَلَيْكَ} {يَا مُحَمَّدُ} {الْكِتَابُ} {الْقُرْآنُ} نَلَيْبًا {يَا حَقُّ} {بِالصَّدَقِ فِي أَخْبَارِهِ} {مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} {قَبْلَهُ مِنَ الْكُتُبِ} {وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ} {أَيُّ قَبْلِ تَنْزِيلِهِ} {هَدًى} {خَالَ بِمَعْنَى هَادٍ مِنَ الضَّلَالَةِ} {لِلنَّاسِ} {بِمَنْ تَبَعَهُمَا وَعَبَّرَ فِيهِمَا بِأَنْزَلُ} {وَفِي الْقُرْآنِ بَنْزَلُ الْمُفْطَضِيِّ لِلتَّكْوِينِ لِأَنَّهُمَا أَنْزَلَا دَفْعَةً وَاجِدَةً بِخِلَافِهِ} {وَأَنْزَلَ الْقُرْآنَ} {بِمَعْنَى الْكُتُبِ} الْفَارِقَةِ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَذَكَرَهُ بَعْدَ ذِكْرِ الثَّلَاثَةِ لِيُعْلَمَ مَا عَدَّاهَا {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ} {الْقُرْآنِ} وَغَيْرِ {لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ} {وَاللَّهُ عَزِيزٌ} {غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ} {فَلَا يَمْنَعُهُ شَيْءٌ} {مِنْ أَنْجَازِ وَعْدِهِ وَوَعِيدِهِ} {ذُو النِّقَامِ} {غَفْوَةٌ شَدِيدَةٌ} {مِنْ عَصَاةٍ لَا يَغْفِرُ عَلَى يَدِهَا أَحَدٌ} {إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ} {كَانَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ} {لِعَلِمِهِ بِمَا يَقَعُ فِي الْعَالَمِ مِنْ كُلِّ وَجْزَةٍ وَخَصَّتْهُمَا بِالذِّكْرِ لِأَنَّ الْجَنَ لَا يَنْجَازُ زَعْمًا} {هُوَ الَّذِي يَصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ} {مِنْ ذِكْوَرَةٍ وَأُنْثَى وَبَيَاضٍ وَسَوَادٍ وَغَيْرِ ذَلِكَ} {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} الْعَزِيزُ} {فِي مُلْكِهِ} {الْحَكِيمِ} {فِي شَعْنِهِ} {هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ} {وَاضِحَاتٌ} {الدَّلَالَةُ} {هُنَّ أُمَرُ الْكِتَابِ} {أَصْلُهُ الْمُعْتَمَدُ عَلَيْهِ فِي الْأَحْكَامِ} {وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ} {لَا فَهْمُ مَعَانِيهَا كَأَوَائِلِ السُّورِ وَخَفَلَتْ كُلُّهُ مُحْكَمًا فِي قَوْلِهِ} {أَحْكِمَتْ آيَاتُهُ} {بِمَعْنَى أَنَّهُ لَيْسَ فِيهِ غَيْبٌ وَمُتَشَابِهَةٌ فِي قَوْلِهِ} {كِتَابًا} مُتَشَابِهًا} {بِمَعْنَى أَنَّهُ يُشَبِّهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فِي الْحُسْنِ وَالصَّدَقِ} {قَالُمَا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ نِفَرٌ} {مِنْ عَنِ الْحَقِّ} {فَيَتَّبِعُونَ مَا كَتَبَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ} {طَلَبِ} {الْفِتْنَةِ} {لِيُخَالِفُوا بِهِنَّ يَفُوقُوهُنَّ فِي الشُّبُهَاتِ وَاللُّبْسِ} {وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ} {نَفْسِيرِهِ} {وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ} {نَفْسِيرِهِ} {إِلَّا اللَّهُ} {وَخَدَهُ} {وَالرَّاسِخُونَ} {الثَّابِتُونَ الْمُتَعَمِّقُونَ} {فِي الْعِلْمِ} {مُتَبَدِّلًا خَيْرَهُ} {يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ} {أَيُّ بِالْمُتَشَابِهَةِ} {أَنَّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَلَا نَعْلَمُ مَعْنَاهُ} {كُلُّ} {مِنْ النُّحُكِمِ} وَالْمُتَشَابِهَةِ} {مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ} {بِإِذْغَامِ النَّاءِ فِي الْأَصْلِ فِي الدَّلَالِ} {أَيُّ يَحْطِ} {إِلَّا أَوَّلُوا الْأَلْبَابِ} {أَصْحَابِ الْمَقُولِ وَيَقُولُونَ أَنَّهُ إِذَا رَأَوْا مِنْ بَعْضِهِ} {رَبَّنَا لَا تَجْعَلْ لَنَا فِتْنَةً} {لِنُفْلِحَ} {عَنِ الْحَقِّ} {بِابْتِدَاءِ تَأْوِيلِهِ} {الَّذِي نَزَّلَ}

يَلِيقُ بِنَاكُمْ أَزْغَتْ قُلُوبَ أُولَئِكَ {بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَّا} أَرَضَيْنَا إِلَيْهِ {وَهَبْنَا لِمَن يَدُنَا} مِنْ عِنْدِكَ {رُحْمَةً} نُنِيفُ {إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ} يَا {رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ} تَجْمَعُهُمْ {لِيُؤْمِرَ} أَيُّ فِي يَوْمٍ {لَا رَيْبَ} لَا شَكَّ {فِيهِ} هُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ فَتُجَازِيهِمْ بِأَعْمَالِهِمْ كَمَا وَعَدْتَ بِذَلِكَ {إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ} مُوعِدُهُ بِالْغَيْبِ فِيهِ الْيَقَاتُ عَنْ الْخِطَابِ وَنُخْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ مِنْ كَلَامِهِ تَعَالَى وَالْفَرَضُ مِنَ الدُّعَاءِ بِذَلِكَ بَيَانُ أَنَّ هُمْنَهُمْ أَمْرُ الْأَجْرَةِ وَلِذَلِكَ سَأَلُوا النَّبِيَّ عَلَى الْهَدَايَةِ لِيَسْأَلُوا ثَوَابَهَا رَوَى الشَّيْخَانِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةُ {هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ} إِلَى آخِرِهَا وَقَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ الَّذِينَ يَشْعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَى اللَّهُ فَاتَّخَذُواهُمْ وَرَوَى الطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي إِلَّا ثَلَاثَ حَلَالٍ وَذَكَرَ مِنْهَا أَنَّهُ يَفْتَحُ لَهُمُ الْكِتَابَ فَيَأْخُذُهُ الْمُؤْمِنُ يَتَّبِعِي تَأْوِيلَهُ وَلَيْسَ يَغْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ الْحَدِيثُ

ترجمہ: شروع کوم پہ نامہ دَ خدائی چہ دیر بخشنونکی او مہریان دی آلم ہم اللہ تعالی ددہی نہ خپل مراد بہتر پیرئی. اللہ تعالی ہغہ دَ ہمیشہ نہ ژوندئی هستی دہ چہ دہغہ نہ بغیریل څوک دعبادت لائق شستہ چہ دَ (کائناتو نظام) شی قابو کړې دې ہغہ پہ تاباندې ای محمد ﷺ قرآن چہ یہ خبروړو کولونکې پہ صداقت مشتمل دې درجہ پہ درجہ نازل کړو دَ خپل ځان نہ دَ وړاندینو کتابونو تصدیق کونکې دې اود دې دَ نازلولونہ وړاندې شې تورات او انجیل نازل کړل حال دادې چہ ہغہ لارخودونکی دی (ہدئی)، د التوراة والانجیل نہ حال دې یعنی دا دواړہ کتابونہ دَ ہغہ خلقو دَ گمراہتی نہ دَ ہدایت طرف تہ لار خودونکی دی چا چہ ددې اتباع او کړہ او پہ ہغہ دواړو کښې شې آنزل تعبیر اختیار کړو او پہ قرآن کښې نزل چہ کوم دَ تکرار مقتضی دې ددې وجہ دادہ چہ دَ حق او باطل پہ مینځ کښې فرق کونکې دې. د دریوارو د ذکر کولونہ پس شی دَ فرقان ذکر او کړو دې دپارہ چہ مذکورہ دریوارہ (کتابونونہ) علاوہ تہ ہم شامل شی، یشکہ کومو خلقو چہ د اللہ تعالی آیاتونہ (یعنی، د قرآن وغیرہ نہ کفر او کړو دَ ہغوی د پارہ سخت عذاب دې او اللہ تعالی پہ خپل امر کښې غالب دې، لہذا ہیڅ یوشی ہغہ دَ ہغہ دَ وعدہ او وعید دَ پورہ کولونہ نشی منع کولې اودَ خپل نافرمانونہ سختہ بدلہ اخستونکې دې چہ دہغہ پہ شان عقوبت باندې څوک قادر نہ دی، یشکہ اللہ تعالی داسې دې چہ دہغہ نہ ہیڅ څیز پت نہ دې کہ پہ زمکہ کښې وی او کہ پہ آسمان کښې وی دہغہ پہ عالم کښې واقع کیدونکی کلی اوجزئی څیز نہ خبردار کیدود وجہ نہ اود زمکې او آسمان د تخصص وجہ دادہ چہ ہیڅ څیز ددې دواړو نہ تجاوز نہ شی کولې. ہغہ داسې دې چہ پہ رحمونو کښې ستاسو صورتونہ جوړہ وی څنگہ چہ غواړی ہلک یا جینئی او سپین یا تور وغیرہ دہغہ نہ بغیریل څوک معبود نشته چہ پہ خپل ملک کښې دیر ژبودست او خپل صنعت

کنبی لوی حکمت والا دی ہفہ ہم دغہ خدائی دی چاچی پہ تاباندی کتاب نازل کرو پہ دی کنبی محکم آیاتونہ دی (یعنی) واضح، چي واضح الدلالت دی اوہم دغہ د کتاب اصل مداردی یعنی اصل کتاب دی چي پہ احکامو کنبی معتمد علیہ دی او نور متشابہ دی دکوم چي معانی او مفہوم نہ وی لکھ د سورتونو پہ شروع کنبی اود الله تعالی قول اُنْکِمْ اٰیٰتِہ کنبی پورہ قرآن محکم گر خولی شوې دی داپہ دی معنی کنبی دی چي پہ دی کنبی ہیخ عیب نشته اود الله تعالی قول کتاباً متشابہاً کنبی پورہ قرآن متشابہ گر خولی شوې دی دا پہ دی معنی کنبی چي بعض بعضو سرہ بہ حسن او صدق کنبی مشابہ دی نو ہفہ خلق د چا پہ زبونو کنبی چي کوگوالی یعنی د حق نہ انحراف دی ہفہ د خپلو حامیانو دپارہ دہغوی د شہادت او التباس کنبی واقع کیدود وچي نہ د فتنی پہ لتون کنبی ہفہ پسې گرخی کوم چي متشابہ دی اود دی د غلط تفسیر پہ لتون کنبی پہ داسي حال کنبی چي د الله تعالی وحدہ نہ علاوہ دہغی حقیقی مراد ہیخو کہ نہ پیڑنی اود پوخ کاروالا او دمضبوط علم والا وائی چي مونہ پہ متشابہ باندی ایمان راوړي دی چي ہفہ د الله تعالی د طرف نہ دی او مونہ د دی د (حقیقی) مراد نہ خبر نہ یو۔ (والراسخون فی العلم) مبتداء دی او (بقولون آمنابہ) ددی خبر دی۔ محکم او متشابہ ټول زمونږ د رب د طرف نہ دی اونصیحت ہم عقل مند خلق حاصلہ وی (بدگي) پہ اصل کنبی د تاء پہ دال کنبی ادغام کولوسرہ جوړ شوې دی یعنی نصیحت حاصلہ وی او کلہ چي خوک پہ متشابہ پسې لږکیدونکي وینی نو وائی ای زمونږ پروردگار تہ زمونږ زبونہ د حق تہ مہ اړوہ دہغہ حق داسي تاویل د لتون پہ ذریعہ کوم چي زمونږ د پارہ لائق نہ دی لکھ څنگہ چي تادہغہ خلقو زبونہ کارہ کرل یا پس دہغی نہ چي تامونہ تہ حق لار اوخودلہ او مونہ لہ د خپل طرف نہ پہ استقامت را کولوسرہ خصوصی رحمت او کرہ بیشکہ ہم تہ ډیر زیات ورکونکي ئی، ای زمونږ ربه یقیناً تہ خلق یوہ ورځ راجمع کونکي ئی یعنی پہ داسي ورځ د کومې پہ راتلو کنبی چي ہیخ شک نشته ہفہ د قیامت ورځ دہ تہ بہ ہغوی تہ د خپلي وعدې مطابق دہغوی دعملونو بدلہ ورکوي یقیناً الله تعالی وعده خلافی نہ کوی یعنی د بعث بعد الموت د وعدې خلاف ورزی بہ نہ کوی پہ دی کنبی د خطاب نہ (غیبت) طرف تہ التفات دی اودا ہم احتمال دی چي ﴿ اِنَّ اللّٰهَ لَا یُخْلِیُ الْیَہْمَاذَ ﴾ دالله تعالی کلام وی، او ﴿ تَسْأَلُوْنَهُ فُلُوکَیْنَا ﴾ سرہ د دعا کولو غرض دادی چي دہغوی مقصد د آخرت امر دی اوہم پہ دی وجہ ئی پہ ہدایت باندی د استقامت سوال اوکړو دی دپارہ چي ددی ثواب حاصل کړی۔ مسلم او بخاری د حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا نہ روایت کړې دی چي حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا اوفرمانیل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا آیت ﴿ هُوَ الَّذِیْ اَنْزَلَ عَلَیْکَ الْکِتٰبَ مِنْہٗ اٰیٰتٌ مُّفَصَّلٰتٌ ﴾ تلاوت اوکړو او حضور پاک اوفرمانیل (ای عائشہ) کلہ چي تہ اوگورې چي خلق د

قرآن متشابہات پسې لگیدلی دی (نوپوهه شه) هم دغه هغه خلق دی د چا چې الله تعالیٰ نښه خودلې ده نوته د دوی نه بیچ کیږه:

طبرانی او کبیر کښې ابومالک اشعری رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې هغوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم داسې ویناکول اوریډلې دې ماته زما په امت باندې د دریو خبرو ویره ده او په هغه خبرو کښې یوه خبره دا ذکر کړه چې د خلقو په وړاندې به کتاب (قرآن) کولاولې شی نو مؤمن به ددې د تاویل په تلاش کښې اخته شی حالانکه دهغې تاویل د الله تعالیٰ نه بغیر هیڅوک نه پیژنی او راسخین فی العلم وائی چې مونږ په دې باندې ایمان راوړې دې چې ټول په ټول (قرآن) زمونږ د رب د طرف نه دې او هم عقل مند خلق نصیحت حاصله وی. (الحديث)

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: آل، تبر خاندان، اولاد (عمران) وئیلې شوی دی چې د موسیٰ علیه السلام پلار مراد دې اوتیلې شوی دی چې عمران د حضرت مریم د پلار نوم دې. حضرت موسیٰ علیه السلام د پلار عمران او حضرت مریم د پلار عمران په مینځ کښې یو زړ او اته سوه کاله فاصله ده.

قوله: متلبًا دې کښې اشاره ده چې باء د الصاق دپاره ده اودا چې بالحق، متلبًا سره متعلق شی نوحال دې.

قوله: قبل تنزیله دې کښې اشاره ده چې قبل د قطع د اضافت د وجې نه مېنی علی الضم دې.

قوله: حال بمعنی هادین ددې اضافه مقصد د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: هذی مصدر دې ددې حمل کتابونو (یعنی تورات او انجیل) باندې جائز نه دی ګنی نو مصدر حمل به ذات باندې لازم راځی.

جواب: هذی مصدر دې دا دهادین معنی کښې کیدوسره حال دې اود حال په ذات باندې حمل صحیح دې.

قوله: بمعنی الکتب داددې سوال مقدر جواب دې چې فرقان د قرآن نوم دې لهذا تکرار لازم راغلو ځکه چې په سابق کښې هم د قرآن ذکر شوې دې اود فرقان نه هم قرآن مراد دې.

جواب: د فرقان لغوی معنی مراد ده لهذا دا هر آسمانی کتابونوته شامل دې.

قوله: من انما ووعده، ای: انما ووعده.

[ایاتونہ ۱۰-۲۰]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ أَيْ عَذَابِهِ {شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ نُفُودُ النَّارِ} يَفْجَعُ الْوَاوُ مَا تُوَفَّدُ بِهِ ذَانَهُمْ {كَذَّابٌ} كَعَاذَةِ {آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} مِنْ الْأَسْمِ كَعَاذِ وَنُفُودِ {كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ} أَهْلَكَهُمْ {يَذُوبُهُمْ} وَالْجُمْلَةُ مَفْسُورَةٌ لِمَا قَبْلَهَا {وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ} وَنَزَلَ لَمَّا أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْيَهُودَ بِالْإِسْلَامِ بَعْدَ مَرْجَعِهِ مِنْ بَنِي قَيْنَانَ لَا يَغُزُّونَكَ إِنْ قُتِلْتَ نَفَرًا مِنْ قُرَيْشٍ أَعْمَارًا لَا يَعْرِفُونَ الْقِتَالَ {قُلْ} يَا مُحَمَّدُ {لِلَّذِينَ كَفَرُوا} مِنَ الْيَهُودِ {سُفْلِيُونَ} بِالنَّارِ وَالْيَاءُ فِي الدُّنْيَا بِالْقَتْلِ وَالْأَسْرَ وَضَرْبِ الْجَزِيَّةِ وَقَدْ وَقَعَ ذَلِكَ {وَمُخَضَّرُونَ} بِالْفَرْجَيْنِ فِي الْأَجْزَةِ {إِلَى جَهَنَّمَ} فَتَدْخُلُونَهَا {وَلَيْسَ الْمِيَادُ} الْفَرَسُ هِيَ {قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ} غَيْرَةُ وَكَذُّو الْبَغْلَ بِلِسْلَى {فِي يَفْقَيْنِ} فِرْقَتَيْنِ {الْمُتَقَاتِلِ} يَوْمَ بَنِي قَيْنَانَ {فَتَةً تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَيْ طَاعَهُ وَهَمَّ النَّبِيِّ وَأَصْحَابِهِ وَكَانُوا ثَلَاثِمِائَةً وَثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا مَعَهُمْ فَرَسَانِ وَبِئْسَ أَذْنُوعٌ وَثَمَانِيَةُ سِوْفٍ وَأَكْثَرُهُمْ رَجُلَةٌ {وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ} أَيْ الْكُفَّارَ {مُثْلِهِمْ} أَيْ الْمُسْلِمِينَ أَيْ أَكْثَرُ مِنْهُمْ وَكَانُوا نَحْوَ أَلْفٍ {رَأَى الْعَيْنُ} أَيْ رُؤْيَا ظَاهِرَةً مُعَايَنَةً وَقَدْ نَصَرَهُمُ اللَّهُ مَعَ قَلْتِهِمْ {وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ} يَغْوِي {بِعَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ} فِي ذَلِكَ {الْمُذْكَورِ} لِعَبْرَةٍ لِأُولَى الْأَبْصَارِ {لِذِي الْبَصَائِرِ} أَفَلَا تَعْتَبِرُونَ بِذَلِكَ فَتُؤْمِنُونَ {زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ} مَا تُشْتَهِيهِ النَّفْسُ وَتَدْعُو إِلَيْهِ زَيْنَتَا اللَّهِ انْبِلَاءُ أَوْ الشَّيْطَانِ {مِنْ النَّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْعَنَاتِ طَيْرِ} الْأَنْوَالِ الْكَثِيرَةِ {الْمُقَنْطَرَةِ} الْمَخْمَعَةِ {مِنْ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ} الْجَسَانِ {وَالْأَعْلَامِ} أَيْ الْأَبِلِ وَالنَّشْرِ وَالْقَتْمِ {وَالْحَرْثِ} الزَّرْعِ {ذَلِكَ} الْمُذْكَورُ {مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} يَتَمَتَّعُ بِهِ فِيهَا ثُمَّ يَغْنَى {وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ النَّجَازِ} الْمَرْجِعُ وَهُوَ الْجَنَّةُ فَيَنْتَبِغِي الرِّغْبَةَ فِيهِ ذُونَ غَيْرِهِ {قُلْ} يَا مُحَمَّدُ لِقَوْمِكَ {أَنْتَبِشَكُمْ} أَخْبِرْكُمْ {وَيُخْبِرُكُمْ ذَلِكَ} الْمُذْكَورُ مِنَ الشَّهَوَاتِ انْتَبِهَافُ تَقْرِيرِ {لِلَّذِينَ اتَّقَوْا} الشَّرْكَ {عِنْدَ رَبِّهِمْ} خَيْرٌ مِنْتَذَرُهُ {جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ} أَيْ مُقَدَّرِينَ الْخُلُودِ {فِيهَا} إِذَا دَخَلُوهَا {وَأَنْزَابٍ مُطَهَّرَةٍ} مِنَ الْخَيْضِ وَغَيْرِهِ بِمَا يُسْتَقْفَرُ {وَرِضْوَانٍ} بِحَسْرِ أَوَّلِهِ وَضَمَّتْهُ لِقَانِ أَيْ رِضَاخِيرِ {مِنْ} اللَّهُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ غَالِمٌ {بِالْعِبَادِ} فَيُجَازِي كُلَّ مِنْهُمْ بِعَمَلِهِ {الَّذِينَ} نَعَتْ أَوْ بَدَلُ مِنَ الَّذِينَ قَبْلَهُ {يَقُولُونَ} يَا {رَبَّنَا إِنَّا أَمَتْنَا} صَدَقْنَا بِكَ وَبِرَسُولِكَ {فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ} {الصَّابِرِينَ} عَلَيِ الطَّاعَةِ وَغَنِ النَّفْسِيَّةِ نَعَتْ {وَالصَّابِقِينَ} فِي الْإِيمَانِ {وَالْعَاقِبِينَ} الْمُنْطَبِعِينَ لِلَّهِ {وَالْمُتَّقِينَ} الْمُتَضَعِّقِينَ {وَالْمُسْتَغْفِرِينَ} اللَّهُ بِأَنْ يَقُولُوا اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا {بِالْأَسْمَارِ} أَوَاخِرِ اللَّيْلِ خُصَّتْ بِاللَّحْرِ لِأَنَّهَا وَفَتْ الْعَقْلَةَ وَلَدَةَ النُّومِ {شَهِدَ اللَّهُ} بَيْنَ اللَّهِ لِحَلْفِهِ الدَّلَالِ وَالْآيَاتِ {أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا} لَا مَعْبُودَ فِي الْوُجُودِ بِحَقِّ {إِلَاهِهِ} شَهِدَ بِذَلِكَ {الْمَلَائِكَةُ} بِالْإِقْرَارِ {وَأُولُوا الْعِلْمِ} مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْشِدِينَ بِالْإِغْفَادِ وَاللَّفْظِ {قَائِمًا} بِتَضْيِيرِ مَضْنُوعَاتِهِ وَنُصَبِهِ عَلَى الْخَالِ وَالْعَامِلِ فِيهَا مَعْنَى الْجُمْلَةِ أَيْ تَقَرَّرُ {بِالْقِسْطِ} بِالْعَدْلِ {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} كَرَّةٌ ثَانِيَةً {الْعَزِيزُ} فِي مُلْكِهِ {الْحَكِيمُ} فِي صُنْعِهِ {إِنَّ الَّذِينَ} الْمُرْضِي {عِنْدَ اللَّهِ} هُوَ

{الْإِسْلَامُ} أَيِ الشَّرْعِ الْمَنْبُوتِ بِهِ الرُّسُلُ الْمُنْبِيَّ عَلَى التَّوْحِيدِ وَفِي قِرَاءَةِ بَفَتْحِ أَنْ يَذَلَّ مِنْ أَنَّهُ الْبُخْ بَذَلِ اشْتِمَالِ {وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ} الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى فِي الَّذِي بَانَ وَخَذَ بَغَضٍ وَكَفَرَ بَغَضِ {الْأَعْيُنِ} بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بِالتَّوْحِيدِ {بَغْيًا} مِنَ الْكَافِرِينَ {بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرُ بِآيَاتِ اللَّهِ} {فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ الْحِسَابَ} أَيِ الْمَجَازَاةَ لَهُ {فَإِنْ حَاجُّوكَ} خَاصَمَكَ الْكُفَّارُ يَا مُحَمَّدُ فِي الدِّينِ {فَقُلْ} لَهُمْ {أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ} انْقَذَتْ لَهُ أَنَا {وَمَنْ اتَّبَعَنِي} وَخَصَّ النَّوْجَةَ بِالذِّكْرِ لِشَرَفِهِ فَغَيْرُهُ أَوْلَى {وَقُلْ لِلَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ} الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {وَالْأَعْيُنِ} مُشْرِكِي الْعَرَبِ {أَسْلَمْتُمْ} أَيِ اسْلُمُوا {فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدْ اهْتَدَوْا} مِنَ الضَّلَالِ {وَأَنْ تَوَلَّوْا} عَنْ الْإِسْلَامِ {فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ} أَيِ التَّبْلِيغِ لِلرَّسَالَةِ {وَاللَّهُ بِصِيرِ بِالْعِبَادِ} فَيُجَازِيهِمْ بِأَعْمَالِهِمْ وَهَذَا قِيلَ الْأَمْرُ بِالْفَتْحِ

ترجمہ: یقیناً کومو خلقوچی کفر او کرو دھغوی مال او دھغوی اولاد دے الله تعالیٰ پہ مقابلہ کنہی ہیغ کله دھغوی پہ شہ کار تہ راحی (یعنی عذاب) نہ شی لرې کرلې او هم هغه خلق بہ دے اور خشاک وی دے او فتنہ سرہ، دے کوم پہ ذریعہ چې اور لگولې شی لکه شنگہ معاملہ چې آل فرعون او دے هغوی نہ وړاندې خلقو سرہ او شوه (یعنی) سابقہ امتونو سرہ لکه چې عاد او ثمود (سرہ) هغوی زمونږ دے ایاتونو تکذیب او کرو نواله تعالیٰ دھغوی دے گناہونو پہ سبب هغوی راگیر کرل یعنی هغوی نی هلاک کرل او جملہ گڈبوا الخ دے ماقبل جملې گڈاپ آل فرعون الخ تفسیر دې او الله تعالیٰ دیر سخت عذاب وړو کونکې دې او کوم وخت چې حضور پاک دے غزوہ بدر نہ واپس شو او یهودیانو تہ نی داسلام دعوت وړ کرو نو یهودو حضور پاک تہ او وئیل چې ناتجربہ کار او دے جنگ پہ فن کنہی ناواقف یو خو قریش قتل کول دې تاسو بہ دھوکہ کنہی وانجوی ای محمد ﷺ تاسو کفر کو کونکو یهودیانو تہ او وایئ چې تاسو بہ دیر زر مغلوب کرې شی، سیغیون، یاء، اوتاء سرہ پہ دنیا کنہی قتل، قید او جزیہ لگولو سرہ او هم داسې او شو او پہ آخرت کنہی بہ دے دوزخ طرف تہ راجع کرې شی۔ (بخشود) نو تاسو بہ دې کنہی داخلینی او هغه خراب حائی دې، بیشکہ ستاسو دپارہ دے بدر پہ ورخ دے دواړو فریقو دے جنگ دپارہ پہ مقابلہ کیدو کنہی عبرت دې (کار) فعل پہ مینخ کنہی دے فصل دے وجې نہ مذکر او لرې شوې دې، یو جماعت دے الله تعالیٰ پہ لار کنہی جنگیدلو یعنی دھغه پہ اطاعت کنہی، او هغه نبی ﷺ او دے حضور پاک صحابہ کرام رضی اللہ عنہم وو دے کوم شمیر چې درې سوه او دیارلس وو هغوی سرہ (صرف) دوه اسونہ شپہ زغرې او اته تورې وې او پہ هغوی کنہی اکثر خلق پیادہ وو او دویم جماعت دے کافرانو وو چې دغه (مسلمانان) نی دخپل خان نہ پہ غریدلو سترگو دیر زیات لیدل یعنی دخپل خان نہ زیات دھغوی شمیر تقریباً زر وو (تقریباً) یاء، او تاء سرہ دې او الله تعالیٰ دے هغوی دے کمی باوجود دھغوی امداد او فرمائیلو او الله تعالیٰ چې دے چادپارہ غواړی بہ خپل نصرت باندې امداد کوی، بیشکہ پہ دغه مذکورہ (واقعہ) کنہی دے اهل

بصیرت دپاره یولوئی عبرت دې نوتاسو ددې نه سبق نه اخلئ چې ایمان راوړئ او ښائسته کړې شوي دې دخلقو دپاره مرغوباتو محبت یعنی زړه چې د کومې خواش کوی اودهغې طرف ته راغواړی الله تعالی دغه مرغوبات په توگه د امتحان ښائسته جوړ کړې شوی دی یا شیطان (ښائسته کړې دی) که هغه (مرغوبات) ښخې وی که خامن اوکه د مالونو زیاتوالې یا د سروزرو اوسپینو زرو لگیدلی انبارونه او نشانونه لگیدلی ښکلي اسونه او څاروی یعنی اوبیان غواگانې او چیلئ او فصلونه دا ټول د دنیاوی ژوندون سامان دې هم په دنیا کېنې ددې نه نفع حاصلولې شی بیا ختم شی. اوحسن انجام خو الله تعالی سره دې اوهغه جنت دې چنانچې هم هغه د رغبت لائق دې نه چې ددې نه علاوه بل څه. ای محمد ﷺ ته خپل قوم ته اووایه چې زه درته د دغه مذکور (مرغوبات) نه هم ښکلي څیزونه اونه ښایم؟ ددغه (خلق) دپاره څوک چې د شرک نه ویرېږی، استفهام د تقریر دپاره دې دهغوی پروردگار سره باغونه دی د کومولاندې چې لوئی نهرونه بهیږی په دې کېنې به هغوی همیشه وی یعنی دهغوی دپاره همیشه اوسیدل مقدر کړې شوی دی اوهغه دې جنت په دې کېنې به داخل شی. (عنودهم) مبتداء دې او (جنتهم) خبردې اوحیض وغیره (مثلاً متیازی وغیره) نه کرکه کیږی صفا ستره بیبیانې به وی او د الله تعالی رضابه وی. (رُضوان) د راء کسره اوضه سره. دا دوه لغته دی یعنی لویه رضامندی، الله تعالی په خپلو بند یگانو باندې نظر ساتلې دې په دوی کېنې به هریوته د هغوی بدله ورکولې شی (دا هغه خلق دی) چې وائی (الَّذِينَ) دا د سابق الَّذِينَ صفت یابدل دې، ای ژمون پروردگار مونږ ایمان راوړې یعنی مونږ ستاد رسول ﷺ تصدیق کړې پس ته ژمون گناهونه اوبخښه اومونږ ددوخ د اور نه بچ کړه دا په طاعت او په مصیبت باندې صبر کونکی دی. (داهم) صفت دې او په ایمان کېنې رښتونی دی او د الله تعالی دپاره عاجزی کونکی دی او صدقه کونکی دی او د سحر په وخت یا شپې په روستی حصه کېنې اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا وَ لِقَوْلِ سِرِّهِمْ وَ لِقَوْلِ سِرِّهِمْ غوښتونکی دی او د سحر د وخت تخصیص په دې وجه دې چې دا د غفلت او د خوب نه د خوند اخستلو وخت دې الله تعالی د خپل مخلوق دپاره دلائلو او آیاتونو په ذریعه (عقلی اونقلی دلائلو په ذریعه) بیان اوکړو چې دهغه نه سوا بل څوک معبود نشته یعنی هیڅ یومعبود برحق نشته او ملائکه هم اقرار کولو سره هم دغه گواهی ورکړې ده اواهل علم چې هغه انبیاء او مؤمنین دی چاچې د عقیدې په ذریعه (د زړه نه) گواهی ورکړې ده او په ژبه سره تلفظ (اقرار) کولو سره. اوهغه په عدل سره انصاف قائمونکې دې یعنی دخپل مخلوق تدبیر کونکې دې (او) قائما حال کیدو د وجې نه منصوب دې او عامل ددې جملې معنی ده ای تَقَرَّدَ (یعنی لاله الا هو، د تَقَرَّدَ په معنی کېنې دې) بغیر دهغه نه څوک معبود نشته تاکیداً

دا مکرر راوړلې شوې دې او هغه په خپل ملک کښې زبردست دې او په خپل صنعت کښې حکمت والا دې یقیناً خوښ کړې شوې دین خو دالله تعالیٰ په نیز هم اسلام دې یعنی هغه شریعت کوم سره چې رسول مبعوث شوې د کوم مدار چې په توحید باندې دې او په یو قرائت کښې د اَن فَتَحَ سره آتہ الخ سره بدل الاشتمال دې او اهل کتاب یهود اونصاری د توحید علم راتلونہ پس چې کوم اختلاف او کړو بعض د توحید قائل شو او بعض منکر صرف د کافرانو د طرف نه دخپل مینغ د ضد د وجې نه او کړو او څوک چې دالله تعالیٰ د آیاتونو انکار کوی الله تعالیٰ بیشکه ډیر زر حساب اخستونکې دې، یعنی هغه ته جزا، ورکونکې دې. نو اې محمد ﷺ که چرې دا کافران تاسو سره په دین کښې حجت کوی نو تاسو هغوی ته اووایئ چې زه او چا چې زما اتباع کړې ده خو خپل مخ دالله تعالیٰ طرف ته کړې دې (یعنی) د هغه حکم منونکې شوې یم او د مخ تخصیص د هغې د غوره والی د وجې نه دې. نو د هغه نه غیر خو به په طریقه اولی فرمانبرداروی او تاسو اهل کتاب یهود او نصاری او د جتو عربو مشرکانو نه پوښته او کړئ چې آیا تاسو اسلام راوړئ؟ یعنی اسلام راوړئ نو که چرې اسلام ئی راوړو نو هغوی د گمراهی نه د هدایت په لار راغلل او که چرې هغوی د اسلام نه اعراض او کړو نو ستا په ذمه صرف پیغام رسول دی او الله تعالیٰ په خپلو بندیگانو باندې نظر ساتونکې دې لہذا هغه به هغوی ته د هغوی د عملونو بدله ورکوی او دا حکم د جہاد د حکم نه د وړاندې دې.

د قیوداتو فوائدو اوتسہیل

قوله: وَقُوْدٌ وَاَوْ فَتَحَ سره خشاک اسم دې د واؤ په ضمہ سره مصدر دې د مصدر حمل په ذات باندې چونکه صحیح نه دې په دې وجه مفتوح الواؤ اسم او گرځولې شو دې دپاره چې حمل صحیح شی.

قوله: دَاٰبِهٖمُ الدَّفْعُ محذوف منلوسره اشاره او کړه چې گډاپ آل فرعون د مبتداء محذوف خبر کیدو سره جمله مستانفده ددې تعلق نه کن تفتی سره دې او نه وَقُوْدُ النّار سره لکه چې وئیلی شوی دی دآب په معنی عادت، حال دآب (ف) سره مصدر دې یوشان په څه کار کښې اخته کیدل، هم د دې وجې نه ددې معنی د عادت ده

قوله: الْجُمْلَةُ مفسرة، مفسر علام مذکوره عبارت مقدر منلوسره اشاره او کړه چې کښو ابا ایتنا جمله حالیہ نه ده ځکه چې د ماضی حال واقع کیدو دپاره قد ضروری وی بلکه دا جمله د سابقه جملې تفسیر دې هم دغه وجه ده چې ددواړو جملو په مینغ کښې واؤ نه دې راوړلې شوې.

قوله: اَعْمَارُ د غم جمع ده ناتجربه کار جاهل.

قوله: دُجِرَ الْفَعْلُ لِلْفَصْلِ دَا دَ یو سوال مقدر جواب دے

سوال: آیت، دکان اسم دے او فعل مذکر راوړلې شوې دے حالانکه کائنات راوړل پکار وړ دے ډېارہ چې فعل او اسم کښې موافقت اوشی.

جواب: فعل او ددې په اسم کښې کله چې فعل واقع شی نو موافقت ضروری نه وی. دلته لکړ فصل واقع دے.

قوله: الْفَنَةُ، جماعت په لفظو نو کښې ددې واحد نه استعمالیږي ددې جمع فئات ده

قوله: المذکور، د یو سوال جواب دے.

سوال: دَ ذَکَ مَشار الیه التقلیل والتکثیر دې په اسم اشاره او مرجع کښې مطابقت نشته

جواب: التقلیل والتکثیر بعمی المذکور دې لهذا مطابقت موجود دے.

قوله: مَا أَكْثَرَتْهُ دې کښې اشاره ده چې شہوات، مصدر مبالغه په معنی دَ مفعول دی. کوله احببت حباً الخیر کښې.

قوله: نَعْتُ أَوْدِلَ مِنْ الْأَيْنِ قَبْلَهُ ددې اضافه مقصد ددې اعتراض دفاع کول دی چې العباد کوم چې نیز دې دې نه بدل یا نعت وی نو دائی دفع کړو چې دا د اتقوانه بدل یا نعت دې نه چې العباد نه.

قوله: يَارْتَبَا يَا، مقدر منلوسره اشاره او کړه چې رَتَبَا يَا، مقدر کیدو و چې نه منصوب دې

قوله: نَعْتُ یعنی الَّذِينَ اتَّقَوْنَهُ نَعْتُ دې او دا اتقوا هم نعت دې.

قوله: نُصِبَهُ عَلَى الْحَالِ، یعنی قائماً د هُونه حال دې نه چې دَالَهُ صفت کیدو و چې نه، ځکه چې دَ صفت او موصوف په مینځ کښې فصل بالاجنبی واقع دے.

قوله: وَالْفَاعِلُ فِيهَا مَعْنَى الْجَمَلَةِ، اى تَقَرَّدَ، دا په اصل کښې د یو سوال مقدر جواب دے

سوال: سوال دادې چې قائماً که چرې د معطوف او دَ معطوف علیه مجموعې نه حال وې نو په دې صورت کښې به حمل صحیح نه وی او که صرف لفظ د الله نه حال وی نو دا هم جائز نه دی لکه چې جاءَ زید و عمرو اکثراً دغه وخت به دَ حال هیڅ عامل پاتې نه وی.

جواب: دا ورکړې شو چې جمله لا اله الا هو په معنی کښې د تَقَرَّدَ دې، ځکه چې استثناء د نفی نه پس د تفرّد فائده ورکوی.

[ایاتونہ: ۲۱-۲۰]

{إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ} وفي قِرَاءَةِ يُقَاتِلُونَ {الَّذِينَ يَغْيِرُ حَقَّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ} بِالْعَذَابِ {مِنَ النَّاسِ} وَهُمْ الْيَهُودُ رَوَى أَنَّهُمْ قَتَلُوا ثَلَاثَةً وَأَرْبَعِينَ نَبِيًّا فَتَنَاهُمْ مِائَةً وَسِتِّمِائَةً مِنْ عِبَادِهِمْ فَفَتَلُوهُمْ مِنْ يَوْمِهِمْ {فَيَغْيِرُهُمْ} أَغْلَبْنَاهُمْ {بِعَذَابِ اللَّهِ} مَلِكٌ وَذَكَرَ الْإِسْرَاءَ تَهَكُّمٌ بِهِمْ وَذَخَلَتْ الْفَاءُ فِي خَبَرٍ إِنَّ لِسْتَهُ اسْمُهَا الْمُفْصُولُ بِالْشَرْطِ {أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ} بَطَلَتْ {أَعْمَالُهُمْ} مَا عَمِلُوا مِنْ خَيْرٍ كَصَدَقَةٍ وَصَلَةٍ رَجَمَ {فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ} فَلَا اغْتِدَادَ بِهَا لِغَدَمٍ شَرْطِهَا {وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ} مَا بَيْنَ مِنَ الْعَذَابِ {أَلَمْ تَرَ} تَنْظُرُ {إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا} خَطَأً {مِنَ الْكِتَابِ} التَّوْرَةِ {يُذْعَوْنَ} خَالَ {إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ تَوَلَّى فِرْقٍ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ} عَنْ قَبُولِ حُكْمِهِ تَزَلَّتْ فِي الْيَهُودِ زَنَى مِنْهُ إِثْنَانِ فَتَحَاكَمُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَكَمَ عَلَيْهِمَا بِالرَّجْمِ فَأَبَوْا فَجَاءَ بِالتَّوْرَةِ فَوُجِدَ فِيهَا فَرَجٌمَا نَغَضُوا {ذَلِكَ} التَّوَلَّى وَالْإِعْرَاضُ {يَأْتَلَهُمْ قَالُوا} أَيْ يَسْتَبِ قَوْلُهُمْ {لَنْ نَحْمِلَ النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} أَرْبَعِينَ يَوْمًا مَدَّةَ عِبَادَةِ آتَانِيهِمُ الْعِجْلُ ثُمَّ تَزُولُ عَنْهُمْ {وَعَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ} مُتَعَلِّقٌ بِقَوْلِهِ {مَا كَانُوا يَقْتُلُونَ} مِنْ قَوْلِهِمْ ذَلِكَ {فَكَيْفَ} خَالَهْمُ {إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ} أَيْ فِي يَوْمٍ {لَارْتِبِ} لَا شَكَّ {فِيهِ} هُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ {وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ} مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَغَيْرِهِمْ جَزَاءُ {مَا كَسَبَتْ} عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ {وَهُمْ} أَيْ النَّاسُ {لَا يَظْلُمُونَ} بِنَفْسٍ حَسَنَةٍ أَوْ زَلَّةٍ سَيِّئَةٍ وَتَزَلَّتْ لَمَّا وَعَدَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ مَلِكٌ فَارِسٍ وَالرُّومُ فَقَالَ الْمُتَأَفِّفُونَ هَيْهَاتَ {قُلِ اللَّهُمَّ} يَا اللَّهُ {مَالِكِ الْمُلْكِ تَوَلَّى} تُعْطِي {الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ} مِنْ خَلْقِكَ {وَتُزْجِرُ الْمَلَائِكَةَ} يَاتِيَانَهُ {وَتُزِلُّ مَنْ تَشَاءُ} بِزَعْرِ مِنْهُ {بِيَدِكَ} بِقُدْرَتِكَ {الْحُجْرِ} أَيْ وَالشَّرِّ {إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} {تَوَلَّى} تَدْخُلُ {اللَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَتَوَلَّى} تَدْخُلُهُ {فِي اللَّيْلِ} فَتَزِيدُ كُلَّ مِنْهُمَا بِمَا نَقَصَ مِنَ الْآخِرِ {وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ} كَالْإِنْسَانِ وَالطَّائِرِ مِنَ الطُّفَّةِ وَالنَّبِيضَةِ {وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ} كَالطُّفَّةِ وَالنَّبِيضَةِ {مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ} أَيْ رِزْقًا وَاسِعًا {لَا يَحْزَنُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أُولَئِكَ} يُؤَالُونَهُمْ {مِنْ دُونِ} أَيْ غَيْرِ {الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَقْعَلْ ذَلِكَ} أَيْ يُؤَالِيهِمْ {فَلَيْسَ مِنْ} دِينِ {اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاتُوا} مُضْطَرَعٌ تَقِيَّتُهُ أَيْ تَخَافُوا مَخَافَةً فَلَكُمْ مُؤَالَاةَهُمْ بِاللَّسَانِ دُونَ الْقَلْبِ وَهَذَا قَبْلَ عِزَّةِ الْإِسْلَامِ وَنَجْرِي فِيمَنْ هُوَ فِي بَلَدٍ لَيْسَ قَوْفٌ فِيهَا {وَيُحَذِّرُكُمْ} يُخَوِّفُكُمْ {اللَّهُ نَفْسَهُ} أَنْ يَغْضَبَ عَلَيْكُمْ إِنْ وَالَيْتُمْهُمْ {وَالَى اللَّهُ الصَّامِرَ} التَّزَجُّعَ فَيَجَايِزُكُمْ {قُلْ} لَهُمْ {إِنْ تُحِبُّوا مَا فِي صُدُورِكُمْ} فَلَوْ بَكُمُ مِنْ مُؤَالَاةِهِمْ {أَوْ تَبْذُرُوهُ} تَظْهَرُوهُ {يَقْعَلَهُ اللَّهُ هُوَ} يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَدِيدٌ {وَمِنَ تَغْلِيْبِ} مِنَ الْإِلهِ أَدْنَى {يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ} هُ {مِنْ خَيْرٍ فَخَفَعَهَا وَمَا عَمِلَتْ} هُ {مِنْ سُوءٍ} مُنْذَرُ خَيْرِهِ {تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهُمَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا أَبْعَدَ} غَايَةِ فِي نَهَايَةِ الْبُعْدِ فَلَا يَصِلُ إِلَيْهَا {وَيُحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ} كَرَّرَ التَّامِيْدَ {وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ}

ترجمہ: کوم خلق چي دالله تعالى دآياتونو انکار کوي اونبيان په ناحقہ قتل کوي او په يوقراعت

کُنْبِي يَقَاتِلُونَ دې او هغه خلق څوک چې د انصاف حکم ورکوي هغه قتل کوي او هغه يهود دی روايت کړې شوې دې چې هغوی درې څلويښت انبياء کرام قتل کړي دی هغوی يوسل اويابنی اسرائيلو عابدانو منع کړل نو هغوی هم په هغه ورځ قتل کړل، هغوی ته د دردناک عذاب زيرې ورکړه (په ځاني د خسر) د زيری ورکولو ذکر هغوی سره د مذاق په توگه دې اود اِن په خبر باندې فاء داخل شوې ده دهغې د اسم موصول شرط سره مشابه کيدو و چې نه، هم دغه هغه خلق دی د چا اعمال چې په دنيا او آخرت کښې (يعنی) صدقې اود صله رحمې په توگه هغوی چې کوم اعمال کړي دی هغه ټول يې کاره شو لهدا د شرط نه موجود کيدو و چې نه هغه په هيڅ شمير کښې نه دی اود هغوی به څوک امدادی هم نه وی (يعنی) هغوی به د عذاب نه بچ کونکی نه وی. آيا تاسو هغه خلق اونه ليدل چاته چې د کتاب تورات يوه حصه ورکړې شوې وه هغوی به راغوښتلې شو (يُدْعَوْنَ، د اَلَّذِينَ) نه حال دې دې د پاره چې هغه کتاب دهغوی په مينځ کښې فيصله اوکړي بيا په هغوی کښې يو فريق يې رخې کولو سره دهغه حکم منلونه مخ اړه وی. (راتلونکې آيت) د يهودو باره کښې نازل شو او په هغوی کښې دوو کسانو زنا اوکړه نو هغوی خپله مقدمه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې راوړله نو حضور پاك په هغوی باندې د رجم فيصله اوکړه نو هغوی د منلونه انکار اوکړو تورات راوړلې شو نو په هغې کښې د رجم حکم موجود وو. نو هغه دواړه رجم کړې شو يهوديان خفه شو اودا اعراض او مخ اړول ددې وجې نه وو چې دهغوی وينا وه مونږ پورې به اور صرف يوڅو ورځې اولگي چې څلويښت ورځې دی اودا هغه موده وه چې په کومه کښې دهغوی پلارانو د سخی عبادت کړې وو بيا به دهغوی نه ختم کړې شې (يعنی خلاصې به بيا مومي) او هغوی ته دهغوی د دين پاره کښې دهغوی د ځان نه جوړ کړې قول کُنْ تَمَتَّنَا النَّارُ په د هوکه کښې اچولې وو. د في دنېم تعلق ماگانوايفتوت سره دې نو دهغوی به څه حال وی؟ کله چې مونږ هغوی په هغه ورځ راجمع کړو د کومې په راتلو کښې چې لو شان هم شک نشته هغه د قيامت ورځ ده. او هر سړی ته که هغه د اهل کتاب نه وی او که غير اهل کتاب نه وی دهغوی د ښه او بد عمل به پوره پوره بدله ورکولې شی او په خلقو به ظلم نه شی کولې په نيکو کښې په کمې او گناهونو کښې په زياتې کولو سره. او کله چې رسول الله ﷺ خپل امت ته د ملک شام او فارس د فتح پيشنگوئی واوړوله نو منافقانو او وئيل دا خبره ډيره لرې ده ته او وايه اې د ټولو جهانونو لکه اللهم په معنی يا الله ته د خپل مخلوق نه چاله چې غواړې ملک ورکوي او چانه چې غواړې اخلي او چاته چې غواړې ملک ورکولو سره عزت ورکوي او چانه چې غواړې په زور اخلي او ذلت ورکړې هم ستا قدرت په قبضه کښې چې خير اوشر دې بغیر د څه شک نه هم ته په هر شئ قادر شئ شپه په ورځ کښې او ورځ په شپه کښې داخل

کوي دھريونه چې کوم مقدار کميږي او په بل کښې زياتيږي اوته ساوالا نه بې ساوالا مثلاً انسان او مرغی د نطفې او هگني نه او بې ساوالا مثلاً نطفه او هگني د ساوالا نه راوياسي اوته چې چاته غواړي بې حسابه رزق ورکوي يعنی وسعت سره رزق ورکوي. مؤمنانوله پکار دي چې کافران دوستان نه جوړه وي چې مؤمنان پريږدي او هغوی سره محبت کول شروع کړي او کوم سرې چې داسې کوي يعنی هغوی سره (ډزړه) نه دوستي کوي نوهغه دالله تعالی د دين باره کښې په هيڅ شمير کښې نه دی مگر په داسې صورت کښې چې تاسو د هغوی نه انديښنه د (ضرر) لرئ، نفعه، د نفعه مصدر دې يعنی که چېرې تاسو د هغوی نه د څه قسم نقصان ويره لرئ نو تاسو ته هغوی سره د زباني ويري اجازت دې نه چې د زړه د تعلق اود احکم د اسلام د غلبه د وړاندې وخت دې او مذکور حکم ځکه هم دې چې په يوداسې ښاري کښې وي چې په هغې کښې اسلام قوي نه وي. او الله تعالی تاسو دخپل ذات نه ويره وي داچې هغه به تاسو نه خفه شي که چېرې تاسو هغوی سره (ډزړه) تعلق ساتئ او دالله تعالی طرف ته راتلل دی نوهغه به تاسو ته بدله درکوي. ته هغوی ته اووايه چې د هغوی دوستي کومه چې ستاسو په زړه کښې ده که هغه تاسو پته وئ او که ښکاره کوئ الله تعالی هغه پيژني او کوم څه چې په آسمان او زمکه کښې دی (ټول) هغه پيژني او الله په هر شې باندې قادر دې او هم د هغې نه کافرانوسره دوستي کونکو ته سزا ورکول هم دی په کومه ورځ چې به هر سرې خپل نیک اوید اعمال موجود اوويني (مأملت من سوء) مبتداء او خبر دې هغه به تمنا کوي چې افسوس د هغه اوددې (قيامت) د ورځ په مينځ کښې فاصله ډيره لرې وې چې هغه ده ته نه شوی رسيدلې او الله تعالی تاسو دخپل ذات نه ويره وي د تاکید دپاره ئی مکرر راولې دې او الله تعالی په خپلو بنديگانو باندې ډير شفقت کونکې دې.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: وَقَدْ قَرَأَ يَقَاتِلُونَ بهتر به وې چې مفسر علام دا اختلاف د روستو والا يَقَاتِلُونَ الَّذِينَ نه پس ذکر کړی وو ځکه چې مذکور اختلاف په دويم يَقَاتِلُونَ کښې دې نه چې په اول کښې (جمل)

قوله: يُدْعَوْنَ خَالٍ، يُدْعَوْنَ د الَّذِينَ نه حال دې نه چې صفت ځکه چې د جمله. معرفه صفت نه شی کيدې.

قوله: اَي النَّاسِ، النَّاسِ اضافه مقصد د يو سوال جواب دې

سوال: هُرْ ضَمِير د نَفْس طرف ته راجع دې کوم چې مؤنث سماعی دې لهدا په مرجع او ضمير کښې مطابقت نشته.

جواب: هُرْ ضمير النَّاس طرف ته راجع دې کوم چې د نَفْس نه مفهوم دې.

قوله: يَا اللّٰه، ذَا اللّٰهَمَّ تفسیر باللہ سرہ کولو کنبی اشارہ اوکړه چې اللّٰهَمَّ کنبی الف لام د یا حرف نداء په عوض کنبی دې هم دغه وجہ ده چې لفظ اللہ باندې دواړه په یو وخت نہ داخلیری.

قوله: رزقاً واسعاً، داد یو سوال جواب دې چې هر یو رزق غیر معلوم الحساب (بې شمیرہ) نہ دې خاص توگه باندې ځکه چې د اللہ تعالیٰ په علم کنبی هر څیز معلوم او محسوس دې نوددې جواب نی وړکړې دې چې بغیر حساب نہ مراد وسیع او کثیر دې.

قوله: يٰ اُولٰٓئِهِمْ په دې کنبی اشارہ ده چې اُولیاء د ولی په معنی کنبی د محبت نہ ماخوځ دې نہ چې په معنی د استعانت نہ.

قوله: ثَقَّةً ثَقَاةً دا د ثَقِيَّةٍ مصدر مفعول مطلق دې، معنی بچ کیدل حفاظت کول. ثَقَّةً اصل کنبی وَقِيَّةً وو واؤ په تاء سره بدل کړو او یاء په الف سره اوتاء ته په حذف د واؤ باندې دلالت کولو دپاره ضمه ورکړه. (اعراب القرآن متصرفاً)

قوله: اَنْ يَغْضَبَ عَلَيْكُمْ په دې کنبی د حذف مضاف طرف ته اشارہ ده. يَحْذَرُكُمْ اللّٰهُ ثَقَّةً اى غضب نفسه، دا په هغه خلقو باندې رد دې چا چې ثَقَّة مفعول گرځولې دې ځکه چې مفعول مجاز دې او مجاز بلا ضرورت جائز نه دې او دلته هیڅ ضرورت نشته.

قوله: مبتدأ وخبره تَوَدُّ، دې کنبی اشارہ ده چې دَوَمَّا عَمِلْتَ عطف تمجّد په معمول باندې نہ دې بلکه مبتدأ دې او د دې خبر یو د دې ځکه چې په دې صورت کنبی به تَوَدُّ د عملت ضمیر نہ حال وی او د عدم معاونت د وجې نہ حال واقع کیدل صحیح نہ دی.

[ایاتونه: ۳۱-۴۱]

وَنَزَّلْنَا لَمْا قَالُوا مَا نَعْبُدُ الاَّ حُيًّا لِلّٰهِ يَفْرُقُونَا اِلَيْهِ {قُلْ} لّٰهَمْ يَا مُحَمَّد {اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ} بمغني يَحْبِبْكُم {وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ} لَمَنْ اتَّبَعَنِيْ مَا سَلَفَ مِنْهُ قُلْ ذَلِكَ {رَحِيْمٌ} بِد {قُلْ} لّٰهَمْ {اَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ} فِيمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ مِنَ التَّوْحِيْدِ {فَاِنْ تَوَلَّوْا} اَعْرَضُوْا عَنْ الطَّاعَةِ {فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِيْنَ} فَيُهْ اِمَامَةُ الظّاهِرِ مَقَامُ الْمُضْمَرِ اَي لَا يُحِبُّهُمْ بِمَغْنَى اَنَّهُ يُعَاقِبُهُمْ {اِنَّ اللّٰهَ اَصْطَفٰى} اَخْتَارَ {اَدْمُوْا وَنُوْحًا وَّآلَ اِبْرٰهِيْمَ وَّآلَ عِمْرٰنَ} بِمَغْنَى اَنْفُسَهُمَا {عَلٰى الْعَالَمِيْنَ} بِجَعْلِ الْاَنْبِيَاءِ مِنْ نَسْلِهِمْ {ذَرِيَّةً بَعْضُهَا مِنْ} وَلَدِ {بَعْضُ} مِنْهُمْ {وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ} اَذْكُرْ {اِذْ قَالَتْ اَمْرَاةٌ عِمْرٰنَ} حَتّٰى لَمَّا اَسْنَتْ وَاسْتَاْقَتْ لِوَلَدٍ فَدَعَتْ اللّٰهَ وَاعْتَصَتْ بِالْخَنَلِ يَا {رَبِّ اِلٰهِيْ نَدَّرْتُ} اَنْ اَجْعَلَ لَكَ مَافِيْ بَطْنِيْ مَخْرَجًا غِيْفًا خَالِصًا مِنْ شَوَاطِلِ الدُّنْيَا لِخِزْمَةِ بَيْتِكَ الْمُقَدَّسِ {فَتَقَبَّلَ مِنْكَ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيْعُ} لِلدُّعَاءِ {الْعَلِيْمُ} بِاَلْبَيَاتِ وَخَلَقْتَ عِمْرٰنَ وَهِيَ خَامِلٌ {فَلَمَّا وَضَعَتْهَا} وَلَدَتْهَا جَارِيَةً وَكَانَتْ تَرْتَجُوْ اَنْ يَكُوْنَ

غُلَامًا إِذْ لَمْ يَكُنْ يُخَرِّجُ إِلَّا الْبَلَمَةَ { قَالَتْ } مُغْتَدِرَةٌ يَا { رَبِّ ائْتِنِي وَصْغَهَا أَنَسَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ } أَيُّ عَالِمٍ إِنَّمَا وَصَّعَتْ { جُمْلَةً اغْتِرَاضٍ مِنْ كَلَامِهِ تَعَالَى وَفِي قِرَاءَةِ بَضْمِ الشَّاءِ { وَلَيْسَ الذِّكْرُ } الَّذِي طَلَبَتْ { كَأَنَّكَ } الَّتِي وَحَبْتَ لِأَنَّهُ يُفْصَدُ لِلْجُمْلَةِ وَهِيَ لَا تَصْلُحُ لِصَغْفِهَا وَغَوَّرَتِهَا وَمَا يَغْتَرِبُهَا مِنَ الْخَبِضِ وَنَحْوِهِ { وَأَلَى سَمِيَّتِهِ مَرِيَمَ وَإِلَى أُعْيِدْهَا بِكَ وَدُرَيْتَهَا } أَوْلَادُهَا { مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ } الْمَطْرُودِ فِي الْخَبِيثِ مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ إِلَّا مِنْهُ الشَّيْطَانُ حَتَّى يُوَلَّدَ فَيَسْتَهْلَ صَارِخًا إِلَّا مَرْيَمَ وَابْنَهَا رَوَاهُ الشَّيْخَانِ { فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا } أَيُّ قَبَّلَ مَرْيَمَ مِنْ أَهْلِهَا { بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَلْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا } أَنْشَأَهَا بِخُلُقٍ حَسَنٍ فَكَانَتْ ثَبَتٌ فِي الْيَوْمِ كَمَا يَنْبَغُ الْمَوْلُودُ فِي الْعَامِ وَأَنْتَ بِهَا أَتَمُّهَا الْأَخْبَارُ سَدَنَةُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَقَالَتْ ذُنُوبُكُمْ هَلْهُ النَّبِيَّةُ فَتَنَافَسُوا فِيهَا لِأَنَّهُمَا بَنَتُ إِمَامَهُمْ فَقَالَ زَكْرِيَّا أَنَا أَحَقُّ بِهَا لِأَنِّي خَالَتُهَا عِنْدِي فَقَالُوا لَا حَتَّى تَفْتَرَعَ قَانِظَلُّوْا وَهَلُمُّ بِنْتَهُ وَعِشْرُونَ إِلَى نَهْرِ الْأُرْدُنِّ وَأَلْقُوا أَقْلَامَهُمْ عَلَى أَنَّ مَنْ ثَبَتَ قَلَمَهُ فِي النَّهْرِ وَضَعَهُ أَوَّلِي بِهَا فَثَبَتَ قَلَمَ زَكْرِيَّا فَآخَذَهَا وَنَتَى لَهَا عُقْرَةً فِي الْمَسْجِدِ بِسَلْمٍ لَا يَصْغَدُ إِلَيْهَا غَيْرُهُ وَكَانَ بِأَيَّامِهَا بِأَكْلِهَا وَشَرْبِهَا وَذَهْنُهَا فَبُجِدَ عِنْدَهَا فَأَكْبَهَ الصَّيْفُ فِي الشَّتَاءِ وَفَأَكْبَهَ الشَّتَاءُ فِي الصَّيْفِ كَمَا قَالَ تَعَالَى { وَكَلَّمَهَا زَكْرِيَّا } ضَمَّنَهَا إِلَيْهِ وَفِي قِرَاءَةِ بِالشَّيْبِ وَيَضُبُّ زَكْرِيَّا مُتَدَوِّدًا وَمَقْصُورًا وَالْفَاعِلُ اللَّهُ { كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكْرِيَّا الْمِحْرَابَ } الْعُرْفَةُ وَهِيَ أَشْرَفُ الْمَخَالِسِ { وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّنِي مِنْ أَيْنَ } لَكَ هَذَا قَالَتْ { وَهِيَ صَغِيرَةٌ } هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ { يَأْتِيهِ بِهِ مِنَ الْخَبَةِ { إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ } رِزْقًا وَاسِعًا بِلَا تَبَعَةٍ { هُنَالِكَ } أَيُّ لَمَّا رَأَى زَكْرِيَّا ذَلِكَ وَعَلِمَ أَنَّ الْقَادِرَ عَلَى الْإِنْتَانِ بِالشَّيْءِ فِي غَيْرِ جِهَةِ قَادِرٌ عَلَى الْإِنْتَانِ بِالْوَلَدِ عَلَى الْكِبَرِ وَكَانَ أَهْلُ بَيْتِهِ انْقَرَضُوا { دَعَا زَكْرِيَّا إِلَيْهِ } لَمَّا دَخَلَ الْمِحْرَابَ لِلصَّلَاةِ خَوْفَ اللَّيْلِ { قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ } مِنْ عِنْدِكَ { ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً } وَلَدًا صَالِحًا { إِنَّكَ سَمِيعٌ } مُجِيبٌ { الدَّعَاءِ } فَتَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ { أَيُّ جَنِبِلٍ } { وَهُوَ قَابِرٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ } أَيُّ الْمَسْجِدِ { أَنْ } أَيُّ بَانَ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْكَسْرِ بِتَقْدِيرِهِ الْقَوْلُ { اللَّهُ يُبَشِّرُكَ } مُنْقَلًا وَمُنْخَفًّا { بِبَحْسِيٍّ مُصَدِّقٍ كَلِمَةٍ } كَاتِبَةٍ { مِنَ اللَّهِ } أَيُّ بِبَيْسِي أَنَّهُ رُوحُ اللَّهِ وَسَمِيَّ كَلِمَةً لِأَنَّهُ خَلِقَ بِكَلِمَةٍ كُنْ { وَسَيِّدًا } مُتَبَوِّعًا { وَحَصُورًا } مُتَبَوِّعًا مِنَ الشَّاءِ { وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ } رُؤْيُ أَنَّهُ لَمْ يَفْعَلْ خَطِيئَةً وَلَمْ يَهَمْ بِهَا { قَالَ رَبِّ أَلْنِي } كَيْفَ { يَكُونُ لِي غُلَامٌ } وَلَدٌ { وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ } أَيُّ بَلَغَتْ بِهَا يَتَا السَّنَ مِائَةَ وَعِشْرِينَ سَنَةً { وَأَمْرَاتِي عَاقِرٌ } بَلَغَتْ لَمَائِيَةَ وَتِسْعِينَ سَنَةً { قَالَ } الْأَمْرُ { كَذَلِكَ } مِنْ خَلْقِ اللَّهِ غُلَامًا بِمَنْكُمَا { اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ } لَا يَفْجُرُهُ عَنْهُ شَيْءٌ وَلَا يَظْهَرُ هَذِهِ الْفِتْرَةُ الْعَظِيمَةُ أَلْهَمَهُ السُّؤَالَ لِيَجَابَ بِهَا وَلَمَّا ثَابَتْ نَفْسُهُ إِلَى سُرْعَةِ الْبَشَرِ بِهِ { قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً } أَيُّ عِلَامَةً عَلَى حِمْلِ امْرَأَتِي { قَالَ آيَتُكَ } عَلَيْهِ { أ } ن { لَا تُكَلِّمُ النَّاسَ } أَيُّ نَتَمَعُ مِنْ كَلَامِهِمْ بِخِلَافِ ذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى { ثَلَاثَةَ أَيَّامًا } أَيْ بِلَايَاهَا { إِلَّا رَمَزًا } إِشَارَةً { وَادَّكُرْتُكَ كَثِيرًا وَسَمِعْتُ } صَلَّ { بِالْعَشِيِّ وَالْإِكْرَارِ } أَوَّاجِرَ الشَّهَارِ وَأَوَّابَهُ

ترجمہ: کلہ چہی مشرکانو او ونبیل مونہ (دھنہ بتانوں) دالہ تَعَالٰی پہ محبت کنبہی عبادت کوو دی دہارہ چہی دوی مونہ ہنہ تہ نیز دی کروی دا آیت نازل شو، ای محمد ﷺ دوی تہ

او وایہ کہ تاسو اللہ تعالیٰ سرہ محبت کوئی نوزماتابعداری اوکړئ نو الله تعالیٰ به تاسو سره
 محبت اوکړی یعنی تاسو ته به ددې ثواب درکوی. او ستاسو گناهونه به معاف کړي او الله
 تعالیٰ د هغه سړی چا چې زما تابعداری اوکړه هغه ټول گناهونه معاف کونکې دې چې د هغه
 نه وړاندې شوی دی او په هغه باندې رحم کونکې دې، تاسو هغوی ته او وایئ چې د الله
 تعالیٰ او د هغه د رسول تابعداری اوکړئ په توحید وغیره کښې دکوم چې هغه حکم کوی په
 هغې باندې هم که چرې هغوی مخ واورولو یعنی د طاعت نه ئې ډډه اوکړه. نو الله تعالیٰ
 کانورسره محبت نه کوی په دې کښې اسم ظاهر د اسم ضمیر په ځانې راوړلې شوې دي،
 یعنی هغوی سره محبت نه کوی په دې معنی سره چې هغوی ته به سزا ورکوی بیشکه الله
 تعالیٰ حضرت آدم عليه السلام او نوح عليه السلام او آل ابراهیم عليه السلام او آل عمران ته یعنی پخپله هغوی په ټول
 جهان باندې انبیاء کرام ددوی د نسل کولوسره غوره کړی دی دا بعض د بعضو اولاد دې او الله
 تعالیٰ ښه اوریدونکي او ښه پیژندونکي دې. هغه وخت یاد کړئ کوم وخت چې د عمران بی بی
 خه بوډئ شوه او د بچی آرزو منده شوه او حمل ئې محسوس کړو عرض ئې اوکو وای زما
 پروردگار ما ددې بچی کوم چې زما په خیته کښې دې ستادپاره نذر منلې دې چې د هغې د
 دنیاوی مشاغل نه بالکلیه جدا کولوسره به د بیت المقدس د خدمت دپاره آزاد ساتلې شی
 یعنی زه به هغه آزادوم، پس ته (دا) زما نه قبول کړه سره ته د دعا اوریدونکې او د نیتونو
 پیژندونکې ئې. او د عمران انتقال اوشو، کوم وخت چې د هغه بی بی (خه) حامله وه، بیا
 چې کله د هغې جینئ اوشوه حالانکه د هغې امید د هلك وو ځکه چې د بیت المقدس د
 خدمت دپاره، به هم هلکان آزادولې شو. نو عذر بیانولوسره هغې او وئیل ای زما پروردگار
 زما خو جینئ شوې ده حالانکه الله تعالیٰ ته خو معلومه ده چې کوم څیز دې زنگولی دی. د الله
 تعالیٰ په کلام کښې دا جمله معترضه ده او په یو قراءت کښې وضعت ضمه سره دې کوم
 هلک چې ما غوښتې وو هغه د جینئ په شان نه شی کیدې کومه چې ماته راکړې شوې ده
 ځکه چې ددې نه یو خاص خدمت مقصود دې. د کوم چې دا جینئ د خپل ضعف او د
 ښځې کیدو و چې نه او ددې عذرونو مثلاً حیض نفاس وغیره راتلود و چې نه صلاحیت
 نه لری (خبر) ماددې نوم مریم کیخودو او زه دا او د دې اولاد د شیطان مردود نه ستا په پناه کښې
 ورکوم، په حدیث کښې دی چې کوم بچې هم پیدا کړې د پیدائش په وخت شیطان په هغه
 باندې نوکارې لگوی د کوم د وچې نه چې هغه په زوره زوره جغې وهی البته مریم
 او د هغې ځوئ ددې نه خلاص دی. (رواه الشیخان) بیا د هغې پروردگار په ښه طریقه سره
 د هغې د مور نه مریم قبوله کړه. او هغې ته ئې ښه خصمانه ورکړه، یعنی په ښه تخلیق سره ئې
 مغه لویه کړه هغه به په یوه ورځ کښې دومره لوئیدله لکه چې ماشوم په کال کښې
 لوئېږي. نو هغه د هغې مور بیت المقدس کښې د بیت المقدس خدمت گارانو احبارو له

راوستله او هغه ته ئی اووئیل دا نذر منلی شوې واخلئ. ټولو په دې کنبې رغبت او کړو
 خکه چې دا دهغوی د امام لوروه، زکریا عليه السلام او فرمائیل زه د دې زیات حقداریم خکه چې
 د دې ترور زما په نکاح کنبې ده نو خلقو اووئیل داسې نه شی کیدې بلکه مونږ به
 خسنرې اوباسو نو هغوی د نهر اردن طرف ته لاړل هغوی یو کم دیرش کسان و هغوی
 خپل قلمان (دریاب) کنبې واچول. په دې فیصله کولو سره چې د چا قلم په اوبو کنبې
 اودریدو او د اوبو په سر راشی نو هغه سرې به د مریم زیات حقداروی. نو د (حضرت)
 زکریا عليه السلام قلم اودریدو لهذا حضرت زکریا عليه السلام بی بی مریم واخستله او دهغې د پاره ئی
 په جومات کنبې یوپاژ ئی او بالاخانه جوړه کړه په هغې به د حضرت زکریا عليه السلام نه علاوه
 بل څوک نه ورختل. او حضرت زکریا عليه السلام به هغې له خوراک څښاک او تیل (وغیره) اوږل
 نوبی بی مریم سره به د یخنی د موسم میوې په گرمی کنبې اود گرمی د موسم په یخنی
 کنبې موجود وې لکه چې الله تعالی فرمائیلی او دهغې ساتونکې زکریا عليه السلام جوړ کړې شو
 یعنی هغه ئی هغه سره یوځائی کړه او په یو قراءت کنبې تشدید سره او د زکریا د نصب
 سره دې. ممدود او مقصور دواړه دی او الله تعالی د دې فاعل دې، کله چې به حضرت زکریا
عليه السلام دهغې حجرې ته راتلو او هغه د ټولونه افضل ځائی وو نو هغې سره به ئی د خوراک څښاک
 څیزونه لیدل (یوه ورځ) ئی تپوس او کړو ای مریم تاله دا څیزونه د کوم ځائی نه راځي؟ هغې اووئیل
 دا د الله تعالی د طرف نه راځي هغه وخت هغه وړه وه هغه دا ماله د جنت نه راوړی. الله تعالی
 چاله چې غواړی بی حساب ه رزق ورکوی یعنی بغیر د مشقت نه کافی رزق (بس) هم هلته، یعنی
 چې کله حضرت زکریا عليه السلام دا صورت حال اولیدلو نو پوهه شو چې کوم ذات بی موسم
 څیز راوړلو باندې قادر دې نو هغه په بودا والی کنبې په اولاد ورکولو باندې هم قادر دې،
 د حضرت زکریا عليه السلام اهل خانه وفات شوې وو، زکریا عليه السلام کوم وخت چې هغه د شپې جومات
 کنبې د مانځه د پاره لاړو دعا وکړه، عرض ئی او کړو ای زما ربه ماله ته یوپاک اولاد یعنی نیک
 اولاد راکړه یشکه ته دعا قبلونکې ئی. نو هغه ته فرېشتو یعنی جبرائیل عليه السلام آواز ورکړو حال دا
 چې هغه په جومات کنبې ولاړ مونځ کولو، چې الله تعالی تاته د یحیی زېرې درکوی. اَنّ اصل
 کنبې باث دې او په یو قراءت کنبې کسره سره دې د قول تقدیر سره (بیشتر) مشدد
 او غیر مشدد دواړه قراوتونه دی چې د کلمه الله کوم چې د الله تعالی د طرف نه وی یعنی د
 عیسی عليه السلام تصدیق کونکې په وی چې هغه روح الله دې او دهغه نوم کلمه کیخودې شوه
 خکه چې هغه د کلمه گڼ په ذریعه سره پیدا کړې شوې او مقتداء به وی او دیر زیات ضبط
 نفس والا به وی او د ښځونه به ډیر ځان ساتونکې وی او په نبوت باندې په سرفراز وی په
 صالحینو کنبې په شمیرلې شی، روایت کړې شوې دې چې هغه نه کله د خطا ارتکاب کړې
 دې او نه ئی کله د دې اراده کړې. (زکریا عليه السلام) اووئیل ای زما پروردگار زما په ځوئی څنگه

کيڀي؟ زه ٻوڏا شوي ڀيم يعني ڌيوسل او شل کالو آخري عمر ته رسيدلڀ ڀيم اوزما ٻي ٻي ڏٺو ده ڇي دوه کم سلو کالوته رسيدلڀ ده. جواب ملاؤ شو تاسو دواړو نه به ڌ خونځ ڌ تخليق معامله داسي کيڀي ڇي الله تعاليٰ څه غواړي هم هغه کيڀي هيڅ يوشئ هغه عاجز کولڀ نه شي. اود قدرت عظيمه ښکاره کولو ډپاره الله تعاليٰ هغه ته سوال الهام کړو ڇي په قدرت عظيمه سره جواب ورکړي، او کله ڇي ڌ حضرت زکريا عليه السلام ڌ نفس مبشريه په نادني سره غوښتونکي شو نو عرض ئي اوکړو اي زما ربه ته زما ډپاره زما ڌ بي بي ڌ حامله کيدو څه ښه مقرر کړه الله تعاليٰ او فرمائيل په دې باندې ستا نشاني داده ڇي ته به خلقو سره ڌ دريو ورځو پورې سره ڌ هغې ڌ شپو ڌ اشاري نه علاوه خبرې نه شي کولې. يعني خلقو سره به کلام کولو باندې قادر نه ئي په خلاف ڌ الله تعاليٰ ڌ ذکر، او خپل رب په کثرت سره ياده وه سحر او ماښام يعني آخر ڌ ورځې او اول ڌ ورځې کښې تسبيح کوه.

ڌ قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: **مَعْنَى أَنَّهُ يُبَيِّنُ كُمْ**، ڌ **يُحِبُّكُمُ اللَّهُ تَفْسِيرُ يُبَيِّنُ كُمْ** سره کولو سره ڌيوسال جواب ورکړې دې.

سوال: ڌ الله تعاليٰ طرف ته ڌ محبت نسبت کول صحيح نه دي ځکه ڇي محبت ميلان القلب الی الشئ ته وئيلې شي دا ڌ ذات خداوندی ډپاره محال دې.

جواب: ڌ محبت کولو نه مراد اجر او ثواب ورکول دي.

قوله: **أَعْرَضُوا** دې کښې اشاره ده ڇي **تَوَلَّوْا** ماضي صيغه ده نه ڇي ڌ مضارع لکه ڇي بعض حضرات وئيلي دي، ځکه ڇي ڌ مضارع په صورت کښې ڌ يوتاء حذف لازم راځي. دعموم په قصد سره اوپه دې خبره دلالت کولو ډپاره ڇي اعراض سبب ڌ کفر دې، ڌ هم ضمير په ځاني اسم ظاهر الکافرين راوړلې دې. يعني ڌ **لَا يُجِيبُهُمْ** په ځاني الکافرين وئيلي دي.

قوله: **مِنَ التَّوْحِيدِ**، داهم ڌيوسال جواب دې.

سوال: ڌ اعمال فرعيه نه اعراض کول موجب کفر نه دې، حالانکه دلته فرمائيلي شوي دي **إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ** ڌ دې نه معلومېږي ڇي اعراض عن الاعمال الفرعيه مرکب موجب کفر دي.

جواب: دلته ڌ اعراض نه مراد اعراض عن التوحيد دې کوم ڇي موجب کفر دې.

قوله: **مَعْنَى انْفُسِهِمْ**، آل ابراهيم عليهم السلام او آل عمران نه مراد پخپله ابراهيم عليه السلام او عمران دي ځکه ڇي ڌ دوي په آل کښې کافران او مؤمنان ټول دي حالانکه کافر مراد نه دي، عمران ڌ حضرت موسی عليه السلام ڌ پلار نوم دې. ڌ موسی عليه السلام نسب نامه داسي ده موسی بن عمران بن

یصهر بن قاهث بن لاوی بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام اود حضرت مریم د پلار نوم هم عمران دی دهغه سلسله نسب داسې ده حضرت مریم بنت عمران بن ماثان بن یهوذا ابن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام. ددوارو عمرانانو په مینځ کښې د یوزراتو سوو کالو فاصله ده.

قوله اَنْ اُجْعَلَ، د نذر تفسیر اَنْ اُجْعَلَ سره کولو سره د یو سوال جواب مقصود دی

سوال نذر د فعل منلې شی نه چې د شی اود ذات، مافی بطی ذات دی نه چې فعل

دویم جواب اَنْ اُجْعَلَ وئیلوسره ددغه سوال جواب ورکړې دي، اوندو منل فعل دي نه چې عین. په دې کښې ددې سوال جواب هم دي چې نذر متعدي په یو مفعول دي حالانکه دلته دوه مفعولو طرف ته متعدي دي یو مافی بطی او دویم محرراً.

دویم جواب: نذر په معنی کښې د جَعَلَ دي او جَعَلَ متعدي په دوو مفعولو وی

قوله ای جبرئیل دا دهغه سوال جواب دی چې د نادت فاعل ملائک دی حالانکه آواز ورکونکې خان له حضرت جبرائیل علیه السلام دي.

جواب: الف لام د جنس دي اودلته اقل جنس مراد دي یعنی یوکس او هغه حضرت جبرائیل علیه السلام دي.

[ایاتونه: ۴۲-۵۴]

{و} اذْکُرْ {اِذْ قَالَتْ الْمَلَاَئِكَةُ} اې جنرېل {يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ} اختارک {وَوَهَبَ لَكِ} الرِّجَالَ {وَاَصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ} اې اهل زمانک {يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ} اُطيعيه {وَأَسْمِعِي} وَأَرْكَمِي مَعَ الرَّاكِبِينَ} اې صلي مع الفضلين {ذَلِكَ} المذکور من أمر زكريا و مريم {مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ} اختار ما غاب عنک {لَوْجِيهِ إِلَيْكِ} يا محمد {وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ} في الماء فيَقْرَعُونَ لِيُظْهَرْ لَهُمْ {أَيُّهُمْ يَكْفُلُ} يُرْمِي {مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ} في كتابها فتعرف ذلك فتخبر به وإلما عرفه من جهة الوحي اذْکُرْ {اِذْ قَالَتْ الْمَلَاَئِكَةُ} اې جنرېل {يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ} اې ولد {اسمه المسيح عيسى بن مريم} خاطبها بنسبته إليها فتبينا علي أنها قلده بلا أب إذ غادة الرجال بنسبتهم إلي آبائهم {وَجِيءَ} ذا جاء {فِي الدُّنْيَا} بالنبوة {وَالْآخِرَةِ} بالشفاعَةِ والدرجات الغلا {وَمِنْ الْمُقَرَّبِينَ} عند الله {وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ} اې طفلا قبل وقت الكثرم {وكيلا ومن الصالحين} {قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ} بنزوح ولا غيره {قَالَ} الأمر {كَذَلِكَ} من خلق ولد منك بلا أب {اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا} اراد خلقه {فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ} اې فهو يكون {وَيُعَلِّمُهُ} بالثبوت والياء {الْكِتَابِ} الخط {والحكمة} والتوراة والإنجيل {و}

يَخْلَعُ {رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ} فِي الصَّبَا أَوْ بَعْدَ الْبُلُوغِ فَتَفْتَحُ جَنُرِيلُ فِي جَنِبِ دِرْعِهَا فَحِصَاثٌ وَكَانَ مِنْ أَمْرِهَا مَا ذَكَرَ فِي سُورَةِ مَرْيَمَ فَلَمَّا بَغَفَ اللَّهُ إِلَهِي بَنِي إِسْرَآئِيلَ قَالَ لَهُمْ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ {أَتَى} أَيِ بَنِي إِسْرَآئِيلَ {قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ} عَلَامَةٍ عَلَيَّ صِدْقِي {مِنْ رَبِّكُمْ} هِيَ {أَتَى} وَفِي قِرَاءَةٍ بِالْكَسْرِ اسْتِشْنَافًا {أَخْلَقَ} اصْطَرَّ {لَكُمْ مِنَ الظَّالِمِينَ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ} مِثْلُ صُورَتِهِ فَالْكَافُ اسْمُ مَفْعُولٍ {قَالَخُ فِيهِ} الضَّعِيرُ لِلْكَافِ {فَيَكُونُ طَيْرًا} وَفِي قِرَاءَةٍ طَائِرًا {يَأْذُنُ اللَّهُ} بِإِزَادَتِهِ فَخَلَقَ لَهُمُ الْخُقَافَ لِأَنَّهُ أَكْمَلُ الطَّيْرِ خَلْقًا فَكَانَ يَطِيرُ وَهُمْ يَنْظُرُونَهُ فَإِذَا غَابَ عَنْ أَغْيَاسِهِمْ سَقَطَ مِنَّا {وَأَلْبِصَ} أَضْمَى {الْأَكْمَى} الَّذِي وَلَدَ أَغْمَى {وَالْأَبْرَصَ} وَخَصَّ بِالذِّكْرِ لِأَنَّهُمَا دَاءٌ إِغْيَاءٌ وَكَانَ يَغْنَهُ فِي زَمَنِ الطَّبِّ فَأَنزَلَا فِي يَوْمٍ خَمْسِينَ أَلْفًا بِالْإِغْيَاءِ بِضَرْطِ الْإِيمَانِ {وَأَحْيَى النُّوْتَى بِأَذْنِ اللَّهِ} كَرَّرَهُ لِنَفْيِ تَوْهُمِ الْأُلُوهِيَّةِ فِيهِ فَاحْيَا عَازَرَ صَدِيقًا لَهُ وَبَنَ الْعَجُوزَ وَابْنَةَ الْعَاشِرِ فَعَاشُوا وَوُلِدَ لَهُمْ وَسَامُ بْنُ نُوْحٍ وَمَاتَ فِي الْخَالِ {وَأَتَيْنَكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ} تُخْبِتُونَ {فِي بُيُوتِكُمْ} بِمَا لَمْ أَغَايِبْ فَكَانَ يُغَيِّرُ الشَّخْصَ بِمَا أَكَلَ وَبِمَا يَأْكُلُ بَعْدَ {إِنْ فِي ذَلِكَ} الْمَذْكُورِ {لَايَةٌ} لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ {و} جِئْتُكُمْ {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ} قُلْتُي {مِنْ التَّوْرَةِ وَلِأَجْلِ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ} فِيهَا فَاحْلُ لَهُمْ مِنَ السَّكَنِ وَالطَّيْرِ مَا لَا حِصَّةَ لَهُ وَقِيلَ اخْلُ الْخَمِيعَ فَبَغَضَ بِمَعْنَى كَلَّنَ {وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ} كَرَّرَهُ تَأَكِيدًا وَلِيُنْفِي عَلَيْهِ {فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا} فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ مِنْ تَوْجِدِ اللَّهِ وَطَاعَتِهِ {إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا} الَّذِي أَمَرَكُمْ بِهِ {صِرَاطٌ} طَرِيقٌ {مُسْتَقِيمٌ} فَكَذَّبُوهُ وَلَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ {فَلَمَّا أَحْسَسَ} عَلِمَ {عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ} وَأَزَادُوا قَتْلَهُ {قَالَ مَنْ أُنْصَارِي} أَغْوَانِي ذَاهِبًا {إِلَى اللَّهِ} لِأَنْشُرَ دِينَهُ {قَالَ الْحَوَارِيُّونَ مَنْ أُنْصَارُ اللَّهِ} أَغْوَانُ دِينِهِ وَهُمْ أَصْفِيَاءُ عِيسَى أَوَّلَ مَنْ آمَنَ بِهِ وَكَانُوا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا مِنَ الْخَوَرِ وَهُوَ الْبَيَاضُ الْخَالِصُ وَقِيلَ كَانُوا قَصَائِرَ يَخْرُجُونَ الْكُتَّابَ أَيْ يَبْغِضُونَهَا {أَمَنَّا} حَذَقْنَا {بِاللَّهِ وَالْشَّهَدَى} يَا عِيسَى {بَأَنَّا مُسْلِمُونَ} {رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ} مِنَ الْإِنْجِيلِ {وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ} عِيسَى {فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ} لَكَ بِالْوَحْدَانِيَّةِ وَلِرَسُولِكَ بِالصِّدْقِ قَالَ تَعَالَى {وَمَكْرُوا} أَيِ كُفَّارِ بَنِي إِسْرَآئِيلَ بِعِيسَى إِذْ وَكَلُوا بِهِ مَنْ يَقْتُلُهُ غِيلَةً {وَمَكَّرَ اللَّهُ} بِهِمْ بِأَنْ أَلْقَى شَيْءَ عِيسَى عَلَيَّ مِنْ قَضَدٍ قَتَلَهُ فَلَنَلُوهُ وَزَفَعَ عِيسَى إِلَى السَّمَاءِ {وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ} أَغْلَمَهُمْ بِهِ

ترجمہ: اور وہ وقت یاد کرتی کہ چہ فرشتہ یعنی جبرائیل علیہ السلام او وئیل ای مریم بيشكه الله تعالى ته غوره كړې او د سرو د لاس لگولونه ئی ته پاكه كړئى او ته ئی د دنیا جهان د بنحو په مقابله كښې یعنی د خپلې زمانې د بنحو په مقابله كښې غوره كړئى. ای مریم ته د خپل رب اطاعت كوه او سجده كوه او ركوع كونه كوه يعنى د مونځ كونه كوه سره مونځ كوه دا مذكوره واقعات (يعنى) د زكريا علیہ السلام او د بى بى مریم واقعه د غیبود خبرونه دى يعنى دهغه خبرونه چې د تاسو نه د غیب پرده كښې دى، مونځ تاسو ته ای محمد ﷺ وحى كوو او كوم وخت چې هغوى خپل قلمونه د خسنړى ويستو دپاره په ابو كښې غورزول دې دپاره چې

هغوی ته داخبره ښکاره شی چې د مریم سرپرستی به څوک وی؟ او دهغې په سرپرستی کښې چې هغوی اختلاف کولو نوته هغوی سره موجودنه وې چې تادا واقعہ پېژندله د کوم په وجه چې تاسو دوی ته خبر ورکوئې تاته خو علم د وحي په ذریعہ شوې دې. او هغه وخت یادکړه کله چې فرېنتو یعنی جبرائیل علیه السلام او وئیل اې مریم الله تعالی تاته زيرې درکوي د خپل طرف نه یوې کلمې یعنی د هلك چې دهغه نوم (اولقب) به مسیح عیسی ابن مریم وی، د بچي د مریم طرف ته نسبت کول مریم ته خطاب په دې خبره باندې تنبیہ کولو د پاره او کړو چې هغه به دا بغیر د پلار نه راوړی او د خلقو عادت د هغوی د پلار طرف ته د نسبت کولو دې په دنیا کښې د نبوت د وجې نه او په آخرت کښې د شفاعت او اعلی درجات د وجې نه د الله تعالی په نیز معزز او مقربین نه به وی. او هغه به خلقو سره په زانگو کښې یعنی وړوکوالی کښې د خبرو کولو د عمر نه وړاندې خبرې کوی او په پوخ عمر کښې هم، او د صالحینو نه به وی. هغې او وئیل اې زما پروردگار زما څوئې به څنگه کیږي په داسې حال کښې چې نه زما یوسې سره نکاح شوې ده او نه بغیر د نکاح نه د چا لاس لگیدلې دې ارشاد اوشو بغیر د پلار نه به تانه د هلك پیدا کیدلو معامله هم داسې وی. الله تعالی چې څه غواړی پیدا کوی او کله چې د یو څیز د پیدا کولو اراده کوی نو دهغې د پاره کن وائی نو هغه کیږي او هغه به ده ته نعله، یعله نون اویا، سره دې لیکل ښائی او تورات او انجیل به ورته ښائی اومونږ به هغه ته په وړوکوالی او بالغ کیدونه پس د بنی اسرائیلو پیغمبر جوړه وو. چنانچې جبرائیل علیه السلام د هغې د قمیص گریوان کښې پوځي اووهلو نو هغه حامله شوه. او دهغې قصه داسې اوشوه کومه چې په سورت مریم کښې ده. نو چې کله هغه بنی اسرائیلو ته مبعوث کړو نو هغه بنی اسرائیلو ته او فرمائیل زه ستاسو طرف ته د الله تعالی رسول یم (او وائی به) ما تاسو له په خپل صداقت باندې ستاسو د رب د طرف نه نشانی راوړلې راغلې یم، هغه دا چې زه او په یو قراعت کښې په صورت ائې کسره سره دې د استیناف د پاره. ستاسو د پاره د خاورې نه د مرغو په شان صورت جوړوم یعنی د مرغی په شان صورت او د گهڼه کاف اسم مفعول دې، بیا په هغې کښې دم کوم نو هغه د الله تعالی په حکم سره مرغی جوړیږي او په یو قراعت کښې طائراً دې. نو دهغوی د پاره ئې ښاپیرک پیدا کړو ځکه چې هغه په مرغو کښې د تخلیق په اعتبار سره کامل ترین دې هغه به الوتلو او هغوی به دا کتلو. او کله چې به هغه د هغوی د نظر نه غائب شو نو هغه به مړشو پریوتلو به، اوزه د الله په حکم سره د مور نه پیدا شوی پانده او برگ د دې دواړو مرضونو د تخصیص وجه دا ده چې دې دواړو طبیبان عاجز کړي وو او د هغوی بعثت د طب په زمانه کښې شوې وو. په یوه ورځ د ایمان په شرط سره د دعا په ذریعہ پنځوس زره صحت مند کړل او د الله تعالی په حکم باندې مړی ژوندی کوم باذن الله ئې مکرر ذکر کړې دې په هغوی کښې د الوهیت د وهم د نفی کولو د پاره. هغه خپل دوست عاذر او د بودنی

خونی اود عشر وصولونکی لور راژوندی کرل. دا خلق دے یو مودے پورے، ژوندی و
 او صاحب اولاد شو، او سام بن نوح نی راژوندی کرو (مگر) ہنہ ہم دھنہ وخت مہر،
 اوزہ تاسوتہ بنایم کوم چہ تاسو خورنی اوکوم خہ چہ تاسو پتولو سرہ ایپدنی پہ
 خپلو کورونو کنبی. دغہ خیزونہ کوم چہ ماکتلی ہم نہ دی، نو ہغوی بہ سڙو تہ خودل چہ
 ہنہ خہ خورلی دی؟ او راتلونکی وخت کنبی بہ خہ خوری؟ بیشکہ پہ دغہ مذکورہ
 واقعاتو کنبی ستاسو دپارہ نشانی دی کہ چہ تاسو ایمان لرلی او زہ تاسو لہ دخپل خان نہ
 وړاندی (کتاب دے تورات او انجیل تصدیق کونکے راغلی یم. (او دے دپارہ راغلی یم) کوم
 خہ چہ پہ تاسو پہ تورات کنبی حرام کرے شوی دی ټول حلال کرم (پہ دے صورت کنبی)
 بعض بہ پہ معنی دے کل وی اوزہ تاسو لہ ستاسو دے ب دے طرف نہ نشانی راوړلے راغلی یم دانی دے
 تاکید دپارہ مکرر راوړلے دے یا خکہ چہ د (فاتقوا الله واطيعوا) بنا پرے اوشی. لہذا دالله
 تعالیٰ نہ ویریرنی اود کوم چہ زہ تاسو تہ حکم درکرم پہ ہنہ کنبی زما اطاعت کوئی
 اودغہ دالله تعالیٰ توحید اودغہ اطاعت دے، بیشکہ الله تعالیٰ زما ہم رب دے او ستاسو ہم
 رب دے، بس دغہ عبادت کوئی ہم دغہ ہنہ لار دے دے کومے چہ زہ تاسو تہ حکم درکوم
 مگر ہغوی دے (عیسیٰ علیہ السلام) تکذیب اوکرو او پہ ہنہ باندے نی ایمان رانور. کلہ چہ
 حضرت عیسیٰ علیہ السلام دغوی دے طرف نہ انکار محسوس کرو اودغہ دے دے قتل کولو ارادہ
 اوکرو، نو ہنہ او فرمائیل دے الله تعالیٰ دپارہ بہ زما خوک امدادی وی؟ حال دا چہ زہ دالله طرف تہ
 تلونکے یم دے دپارہ چہ زہ دغہ دے دین امداد اوکرم نو حواریانو او ویل مونو پو دے الله تعالیٰ
 امدادیان یعنی دغہ دے دین امدادی. اودغہ دحضرت عیسیٰ علیہ السلام منتخب کرے شوی خلق
 وو او پہ ہنہ باندے دے ټولو نہ اول ایمان راوړونکو نہ وو، او ہنہ دولس سړی وو
 (حواریان) دے خورنہ مشتق دی دے دے معنی خالص سپینوالی دے. وئیلی شوی دی ہنہ
 دھوبیان وو چہ کپے بہ سپینولی (صفا) کولے. مونو دے الله تعالیٰ تصدیق کوو او اے عیسیٰ
 علیہ السلام تہ گواہ اوسپہ چہ مونو حکم منونکی یو اے زمونو پروردگار مونو ایمان راوړے پہ انجیل
 باندے کوم چہ تا نازل کرے دے او مونو دے رسول اتباع اوکرو چہ عیسیٰ علیہ السلام دے نومونو ہم دے
 خپل توحید دگواہانوسرہ اود خپل رسول اتباع کونکوسرہ اولیکہ، الله تعالیٰ او فرمائیل
 دے بنی اسرائیلو کافرانو عیسیٰ علیہ السلام سرہ تدبیر اوکرو کوم وخت چہ ہنہ ہنہ خلقو تہ حوالہ
 کرو چہ ہغوی ناخاپی قتل کول غوښتل او الله ہم ہغوی سرہ خفیہ تدبیر اوکرو پہ داسے
 طریقہ چہ پہ ہنہ سړی باندے چا چہ عیسیٰ علیہ السلام قتل کول غوښتل پہ ہنہ نی
 دعیسیٰ علیہ السلام رنگ او تشبیہ واچولے خلقو ہم ہنہ قتل کرو او عیسیٰ علیہ السلام نی
 آسمان تہ اوچت کرو. او الله تعالیٰ پت تدبیر کونکو کنبی دے ټولونہ بہتر دے یعنی خفیہ تدبیر
 دہغوی نہ زیات پیژندونکے دے.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: *وَأَذْكَأْتَ الْبَلَاءِ*، دا په سابقه قَالَتْ باندې عطف قصه علی القصه ده، قصه د بنت په قصه د امر باندې عطف کړې شوې ده مناسبت ظاهر دې. او بعض حضراتو د اذکر فعل مقدر د وجې نه منصوب وئیلی دی د مفسر علام هم دغه راښی ده.

قوله: ای جبرئیل، دې کښې اشاره ده چې الملائکة اسم جنس دې مراد ادنیٰ فرد یعنی واحد دې یا الملائکة د جبرائیل علیه السلام د تعظیم په توګه سره جمع راوړلې شوې دې.

قوله: *إِصْطَفَىٰ اصْطَفَاءً* نه ماضی واحد مذکر غائب، هغه خوښ کړو، هغه غوره کړو، هغه منتخب کړو.

قوله: ای وکړې دا د کلمة تفسیر دې.

قوله: *أَلَمْ يَجْعَلْ عِيسَىٰ* د السحر نه بدل دې. د هغوی لقب مسیح دې او مسیح په عبرانی ژبه کښې مبارک ته هم وائی، مسیح ته مسیح ځکه وئیلو چې هغه به سفر او سیاحت ډیر کولو یا په دې وجه چې هغوی به کوم مریض مسح کولو هغه به تیک کیدلو.

قوله: *عِيسَىٰ* دا ایسوع نه ماخوځ دې او وئیلی شوی دی چې د العیس نه ماخوځ دې هغه سپینوالی ته وائی په کوم کښې چې سرخی غالب وی. چونکه هغه غنم رنگې وو په دې وجه هغه ته عیسیٰ وئیلې شوی دې.

قوله: ابن مریم، داد مبتداء محذوف، هو خبر دې.

قوله: *وَجِئْنَا* دا د کلمة نه حال دې اگر چې کلمة نکره دې مګر موصوفه دې ای کلمة کائنۃ منه.

قوله: ای طفلًا لخر دې کښې اشاره ده چې د الهمد نه مراد زانګونه ده بلکه حالت طفولیت دې که دکلام کولو په وخت په زانګو کښې وی او که د مور په غیږ یا په بستره باندې.

قوله: *وَمِنَ الصَّالِحِينَ* د دې عطف په وجیها باندې دې.

قوله: *فَهُوَ يَكُونُ* دې کښې اشاره ده چې یكون هو مبتداء محذوف خبر دې.

قوله: *الْخَطِّدَ الْكَتَبَ* تفسیر په الخط سره کولو مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: د التوراة او انجیل عطف الکتاب باندې صحیح نه دې ځکه چې په کتاب کښې انجیل او تورات دواړه شامل دی لهذا دا عطف الشیء علی نفسه د قبیل نه به شی.

جواب: الکتاب نه مراد الکتابه دې د دې طرف ته په الخط سره اشاره فرمائیلې ده.

قوله: *هِيَ أَنْتَ*، هی محذوف منلوسره اشاره اوکره چې آلی سره د خپل مابعد د مبتداء

محذوف خبر دی نہ چہ اُنی قَدْ جئتکم نہ بدل کیدو دَ و جہی نہ منصوب

فولہ انکاف اسم مفعول، دَدی عبارت دَ اضافہ مقصد دَ یوسوال جواب دی

سوال فَاَنْفَرْنٰہِ، دَ فِہِ ضمیر گزینیۃ الطیر کہنہی دکاف طرف تہ راجع دی اوکاف حرف دی

او حرف طرف تہ ضمیر راجع کیدی نہ شی

جواب کاف پہ معنی دَ مثل دی کوم چہ اسم مفعول دی، مسائل حَقِیۃ الطیر، لہذا اوس خہ

اسکال پاتی نہ شو۔

[ایاتونہ: ۵۵-۶۳]

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰى اِنِّیْ مُتَوِّفِکَ ﴿۱﴾ فَاَبْصَحْ ﴿۲﴾ وَرَافِعْکَ اِلَیَّ ﴿۳﴾ مِنَ الدُّنْیَا مِنْ غَیْرِ مَوْتٍ ﴿۴﴾ وَمَطَّیْرُکَ ﴿۵﴾ نَبِیِّکَ
مِنَ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا وَجَاعِلُ الَّذِیْنَ اَتَّبَعُوْکَ ﴿۶﴾ صَدُوْۤیۡۃً مِّنَ الْمَسْلُوْمِیْنَ وَالتَّضَارِی ﴿۷﴾ فَوَقَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا
بِکَ وَهَمَّ الْیَہُوْدُ یَغْلُوْۤنَہُمْ بِالْحِجَّةِ وَالسِّیْفِ ﴿۸﴾ اِلَیَّ یَوْمَ الْقِیَامَةِ لَمَّا اِلَیَّ مَرْجِعُکُمْ فَاَحْکُمُ بَیْنَکُمْ فِیْہِ
تُخْتَلَفُوْنَ ﴿۹﴾ مِنْ اَمْرِ الدِّیْنِ ﴿۱۰﴾ فَاَمَّا الَّذِیْنَ کَفَرُوْا فَاَعْدِیْہُمْ عَذَابًا حَدِیْدًا فِی الدُّنْیَا ﴿۱۱﴾ بِالنِّفْلِ وَالسِّنِّی وَالْجَزِیۃِ
﴿۱۲﴾ وَالْاٰخِرَةِ ﴿۱۳﴾ بِالْاِثَارِ ﴿۱۴﴾ وَمَا لَہُمْ مِنْ نَّاصِرِیْنَ ﴿۱۵﴾ عَابِیۡنَ مِنْہُ ﴿۱۶﴾ وَاَمَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصَّالِحٰتِ فَبِوَفِیِّہُمْ ﴿۱۷﴾ اٰتِیَہُ
وَاَتُوْنَ ﴿۱۸﴾ اُجُوْرُہُمُوَاللّٰہُ لَا یُحِبُّ الظَّالِمِیۡنَ ﴿۱۹﴾ اُنِّیْ یَعَاقِبُہُمْ رَوٰی اَنَّهُ تَعَالٰی اَرْسَلَ اِلَیْہِ سَخَابَہُ فَرَفَعَتْہُ فَفَتَحَتْ بِہِ
اَنَّهُ وَبَکَتْ فَقَالَ لَہَا اِنَّ الْقِیَامَۃَ تَجْمَعُنَا وَكَانَ ذٰلِکَ لَیْلَۃُ الْقَدْرِ بِسَبِّتِ الْمَقْدِسِ وَلَہُ ثَلَاثٌ وَثَلَاثُوْنَ سَنَۃً
وَعَاشَتْ اَنَّهُ یَعْدِہُ سِتِّ سَبِیۡنَ وَرَوٰی الشَّیْخَانِ حَدِیثٌ اَنَّهُ یَنْزِلُ قُرْبَ السَّاعَةِ وَتَحْکُمُ بِشَرِیۡعَۃِ بَنِیِّ وَیَقْضٰی
الدُّجَالِ وَالْجَنِّیۡرِ وَتُکْرِی الصَّلِیۡبَ وَیَضَعُ الْجَزِیۃَ وَفِی حَدِیثٍ مُّسَلَّمٍ اَنَّهُ یُنْکِثُ سَبْعَ سَبِیۡنَ وَفِی حَدِیثٍ عَنْ
اُمِّ دَاوُدَ الطَّیَالِسیِ اَرْبَعِیۡنَ سَنَۃً یَتَوَفٰی عَلَیْہِ فِیَحْتَمِلُ اَنَّ الْمَرَدَّ مَخْنُوۡعٌ لِّہِ فِی الْاَرْضِ قَبْلَ الرَّفْعِ
وَبَعْدَہُ ﴿ذٰلِکَ﴾ الْمَلٰٓئِکَۃُ مِنْ اَمْرِ عِیْسٰی ﴿تَتَلَوُّہُ﴾ نَفْثَہُ ﴿عَلٰیْکَ﴾ یَا مُحَمَّدُ ﴿مِنَ الْاٰیٰتِ﴾ خَالٍ مِنْ اِنۡہَا
فِی تَلَوۡۤہِ وَعَامِلَہُ مَا فِی ذٰلِکَ مِنْ مَعْنٰی الْاِیَّارَہِ ﴿وَالذِّکْرُ الْحَکِیۡمُ﴾ الْمَحْکَمُ اُنِّی الْقُرْآنُ ﴿اِنَّ مَثَلَ عِیْسٰی﴾
شَاۡہِ الْغَرِیۡبِ ﴿عِنۡدَ اللّٰہِ کَمَثَلِ اَدَمَ﴾ سَخَاۡیَہُ فِی خَلْقِہُ مِنْ غَیْرِ اَبٍ وَهُوَ مِنْ تَشْبِہِ الْغَرِیۡبِ بِالْاَغْرَبِ لَیْکُوۡنَ
اَنْطَلَعَ لِلتَّخَمُّسِ وَاَوْفَعَ فِی النَّفْسِ ﴿خَلَقَہُ مِنْ تُرَابٍ لَّمَّا قَالَ لَہُ کُنْ﴾ بِشَرِّا ﴿فَیَکُوۡنُ﴾ اِنِّی فَکَانَ وَکَذٰلِکَ عِیْسٰی
قَالَ لَہُ کُنْ مِنْ غَیْرِ اَبٍ فَکَانَ ﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ﴾ خَبَرٌ مُّبْتَدَاً مَحْذُوفٌ اُنِّی اَمْرٌ عِیْسٰی ﴿فَلَا تُکُنْ مِنْ
الْمُتَمَرِّیۡنَ﴾ السَّخٰیۡنِ فِیہِ ﴿فَمَنْ حَاجَّکَ﴾ جَادَلَکَ مِنَ التَّضَارِی ﴿فِیہِ مِنْۢ بَعْدِ مَا جَاۡعَکَ مِنَ الْعِلْمِ﴾ بِاَمْرِہِ
﴿قُلْ﴾ لَہُمْ ﴿تَعَالَوْا نَدْعُ اٰبْنَآءَنَا وَاٰبْنَآءَکُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَکُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَکُمْ﴾ فَتَحْمِہُمْ ﴿لَمَّا تَبْتَدِلْ﴾
نَنْشُرُکَ فِی الدُّعَآءِ ﴿فَاتَجَمَعَلُ لَعْنَتَ اللّٰہِ عَلٰی الْکَاذِبِیۡنَ﴾ بِاَن نَقُولُ اَللّٰہُمَّ اَلْعَنِ الْکَاذِبَ فِی شَاۡنِ عِیْسٰی وَقَدْ
دَعَا صَلَی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَقَدْ تَخَرَّجَانِ لِذٰلِکَ لَمَّا حَاجُوْہُ بِہُ فَقَالُوْا حَتّٰی نَنْظُرَ فِیْ اَمْرِنَا ثُمَّ نَأْتِیْکَ فَقَالَ ذُو
رَآلِہِمُ لَقَدْ عَرَفْتُمْ بُیُوۡتَہُ وَاَنَّهُ مَا وَاخِلٍ قَوْمَ نَبِیِّ اِلَّا هَلٰکُوْا فَوَادَّعُوْا الرَّجُلَ وَانْصَرَفُوْا فَاتَّوَا الرَّسُوْلَ صَلَی اللّٰہُ
عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَقَدْ خَرَجَ وَنَمَعُ الْخَسَنِ وَالْخَسِیۡنِ وَفَاطِمَۃُ وَعَلِیٌّ وَقَالَ لَہُمْ اِذَا دَعَوْتُ فَاَمِنُوْا قَابِتُوْا اَنْ یَلَاحِظُوْا

وَصَالِحُوهُ عَلَى الْجِزْيَةِ زَوَاةً أَوْ لَعْنُمْ وَعَنْ بَنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَوْ خَرَجَ الَّذِينَ يَبْتَغُلُونَ لَرَجَعُوا لَا يَجِدُونَ مَالًا وَلَا أَفْلاَ وَزُيْ لَوْ خَرَجُوا لاحترقوا {إِنَّ هَذَا} الْمَذْكُورُ {هُوَ الْقَصَصُ} الْخَبَرُ {الْحَقُّ} الَّذِي لَا شَكَّ فِيهِ {وَمَأْمِنُ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ} فِي مَلِكِهِ {الْحَكِيمُ} فِي صُنْعِهِ {فَإِنْ تَوَلَّوْا} اغْرَضُوا عَنْ الْإِيمَانِ {فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْضِلِينَ} فَيُجَازِبُهُمْ فِيهِ وَضَعَ الظَّاهِرَ مُوَضِّعَ الْمَصْمُومِ

ترجمہ: (ہفہ وخت ہم قابل ذکر دیں) کله چي الله تعالى حضرت عيسى عليه السلام ته او فرمائيل اي عيسى زه تا وفات كونكي (يعنى) تا (خپله) قبضه كنبې اخستونكي يم او د دنيانه بغيره مرگ نه خپل طرف ته او چتونكي يم او د هغه خلقونه تا پاك جدا كونكي يم كوم چي منكر شو او هغه خلق چاچي ستا تابعدارى او كړه (يعنى) د مسلمانانو او نصارى نه چاچي ستا تصديق او كړه په هغه خلقو باندې خوك چي ستانه منكر شو تر قيامته پورې غلبه وركونكي يم او هغه (منكرين) يهود دى هغه په (يهودو باندې) به په دليل او د تورې په ذريعه غالب وي. بيا به ستاسو ټولر واپسې زما طرف ته كيږي نوزه به ستاسو په مينځ كنبې په ديني معامله كنبې فيصله كوم، كومو خلقو چي كفر كړي نوزه به هغوى ته سخت عذاب وركوم په دنيا كنبې د قيد او قتل جزيه په ذريعه او په آخرت كنبې د اور په ذريعه او د هغوى به خوك د عذاب نه بچ كونكي نه وي او كومو خلقو چي ايمان راوړي او نيك عمل شي او كړو نوزه به هغوى ته پوره پوره بدله وركوم د بيا او نون سره. او الله تعالى ظالمان دوستانه ساتي يعنى هغوى ته به سزا وركوي. روايت كړي شوې دي چي الله تعالى يوه ورېځ راوړليگله نو هغې حضرت عيسى عليه السلام اوچت كړو نو هغه د هغه مور او نيولو و په ژړا شوه نو حضرت عيسى عليه السلام هغې ته او فرمائيل قيامت به مونږ راجمع كړي اودا واقع په ليلا القدر كنبې په بيت المقدس كنبې پيښه شوې ده هغه وخت د حضرت عيسى عليه السلام عمر درې ديرش كاله وو او د هغوى مور بې بې د هغه نه پس شپږ كاله ژوندئ وه. او په يو حديث شريف كنبې چي شيخينو حضراتو روايت كړي دي چي هغه به قيامت سره نيزدي نازليږي او زموږ د محمد صلى الله عليه وآله د شريعت مطابق به فيصله كوي او دجال او خنزير به قتل كوي. او صليب به ماتوي او جزيه به مقرر كوي او د مسلم شريف په حديث كنبې دى چي عيسى عليه السلام (دنيا كنبې) به اووه كاله قيام كوي. او د ابوداؤد طيالسي رحمه الله په حديث كنبې دى چي خلوينست كاله به قيام كوي. او هغه به وفات كولې شي او په هغه باندې به مونځ كولې شي اودا هم احتمال دي چي قبل الرفع او بعد الرفع په دنيا كنبې د قيام مجموعى موده مراد ده. اي محمد صلى الله عليه وآله د حضرت عيسى عليه السلام دغه مذكوره واقع كومه چي مونږ تاته اوره وود نشانونده (من الآيات) د (تقلوه) د هانه حال دي او عامل په دې كنبې د ذلك معنى (يعنى) اثبت دي. او محكم ذكر يعنى قرآن كريم دي يشكه د حضرت عيسى عليه السلام شان عجيبه، بغيره پلار نه د هغوى تخليق كنبې د الله

تعالیٰ پہ نیز دے حضرت آدم علیہ السلام دے عجیبہ شان پہ شان دے اودا دے عجیب دے اعجب سرہ دے تہییب
 دے قبیل نہ دے خکے چے دے مخالف دے پارہ مکت، او اوقرفی النفس وی، آدم علیہ السلام یعنی دے
 جوسہ دے خاورے نہ پیدا کرے بیا ہفہ تہ اووٹیلے شو بشر شہ نوہفہ (بشر) شو، دغہ شان حضرت
 عیسیٰ علیہ السلام تہ او فرمائیل چے بغیر دے پلار نہ پیدا شہ نو ہفہ شو، دا حق امر ستا دے رب دے طرف
 نہ دے (دا) دے مبتداء محذوف خبر دے، ای اُمّ عیسیٰ علیہا السلام، لہذا پہ دے کنبے تہ دے شک کو نکونہ مہ
 کپہ، بیا چے خوک پہ نصاری کنبے تاسرہ پہ دے باب حجت او کروی پس دے ہفے نہ چے تاسو دے
 عیسیٰ علیہ السلام پہ معاملہ کنبے علم رسیدلے وی نو ہغوی تہ او وایہ (بنہ دہ) راشی چے مونے خیل
 خامن راوغواہو او ستاسو خامن ہم او خیلے بنہی ہم او ستاسو بنہی ہم او پخیلہ مونے او تاسو ہم
 راختی، چے دا تول راجمع کرو بیا پہ عاجزئی سرہ دعا او کرو او پہ دروغژنو باندے ذاکلہ تعالیٰ
 لعنت او کرو او نبی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ چے کلہ ہغوی پہ دے معاملہ کنبے جگرہ او کرہ نو رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم دے نجران وفد تہ دے مباحلہ دعوت ورکرو، نو ہفہ خلق اووٹیل چے مونے بہ پہ خیلہ
 معاملہ کنبے غوراو کرو۔ بیابہ مونے تاسو لہ راشو، نو دے ہغوی صاحب الرائی ہغوی تہ
 اووٹیل تاسو دے ہفہ نبوت پیژندلے دے او واقعہ دادہ چے یوقوم خیل نبی سرہ مباحلہ نہ
 دہ کرے مگر دا چے ہغوی ہلاک شوی دی۔ لہذا تاسو دے سری سرہ صلح او کرئی او
 واپس لارشی دے مشورے نہ پس، ہفہ خلق حضور پاک لہ راغلل او حال دادے چے ہغوی
 دے مباحلہ دے پارہ راوتلے وو۔ او رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ حضرت حسن، حضرت حسین،
 حضرت فاطمہ او حضرت علی رضی اللہ عنہم وو۔ حضور پاک ہغوی تہ او فرمائیل چے کلہ زہ
 دعا کو م تاسو آمین وایتے نو ہغوی دے مباحلہ نہ انکار کو لو سرہ صلح او کرہ۔ روایت کرے
 دے چے ددے ابونعیم او روایت کرے دے ابو داؤد چے ہغوی پہ دوو سوو خلو (جوہو)
 باندے صلح او کرہ۔ نیم دے صفر پہ میاشت کنبے اوباقی دے رجب پہ میاشت کنبے۔ او دیرش
 زغرے، دیرش اسونہ او دیرش اونبان او دے ہرقسم وسلونہ دیرش دیرش باندے صلح
 او کرہ، او امام احمد رحمۃ اللہ علیہ پہ خیل مسند کنبے دے حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت کرے دے
 چے حضور پاک او فرمائیل کہ چرے دوی دے مباحلہ کو لو دے پارہ راوتلے نو پہ داسے حال
 کنبے بہ واپس کیدل چے نہ بہ ورسرہ مال (باقی) پاتے وو او نہ بہ ئے اہل (ژوندے) پاتے
 شوی وو۔ او طبرانی مرفوعاً روایت کرے دے کہ چرے وتلے وے نو سوزیدلے بہ وے
 بیشکہ دا ذکر شوے رہتوئی خبر دے پہ کرم کنبے چے شک نشته او دے اللہ تعالیٰ نہ علاوہ بل
 شوک معبود نشته۔ من زائدہ دے۔ بیشکہ ہم اللہ تعالیٰ زیر دست دے پہ خیل ملک کنبے حکمت
 والا دے پہ خیل صنعت کنبے۔ نو کہ دوی (اوس ہم) گیر او کرے (یعنی) دے ایمان نہ اعراض
 او کرے نو بیشکہ اللہ تعالیٰ نہ پیژنی مفسدان او ہغوی تہ بہ سزا ورکوی پہ دے کنبے ضمیر
 دے اسم ظاہر پہ خائی راوری دے۔

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله مُتَوَكِّفٌ، مُتَوَكِّفٌ، تَوَكَّفَ (تَفَعَّلَ) نه اسم فاعل واحد مذكر مضاف لَ مضاف الیه، زه تا وفات کونکې یم زه تا په خپل گرفت کښې اخستلو سره اوچتوم. زه تا اوده کوم. دَتَوَكَّفَ معنی پوره پوره اخستل دی، علماء سلف ددې په تشریح کښې لفظ قبض استعمال کړې دي. یعنی په گرفت کښې اخستل، لیکن په قبضه اوگرفت کښې د اخستلو نه څه مراد دې؟ قبض روح مع البدن یا صرف قبض روح، یعنی وژل یا خوب مسلط کول مراد دی. یعنی زه به تا اوده کړم بیا د خوب په حالت کښې به دې د آسمان طرف ته اوچتوم ددې معنی مستدل دالله تعالی قول ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَكَّفُ كُمْ بِاللَّيْلِ﴾ دې الله تعالی تاسو به شپه کښې اوده کوی. ددې نه معلومه شوه چې د تَوَكَّفَ معنی د اوده کولو راځي. واقعدهم دغه شان شوې ده چې الله تعالی حضرت عیسیٰ عليه السلام اوده کولو سره اوچت کړو (معالم ابوالبقاء په کلیات کښې وئیلی دی مُتَوَكِّفٌ وَرَافِعٌ، دا دواړه سره ددې چې د اسم فاعل صیغې دی مگر په معنی کښې د استقبال دی او په کلام کښې تقدیم اوتاخیر دې. په اصل کښې رَافِعٌ وَتَوَكِّفٌ دې، ځکه چې حضرت عیسیٰ عليه السلام اول آسمان ته اوچت کړې شو بیا به دغه مرگ کپړی په تفسیر عباسی کښې هم ددې تائید دې.

حضرت امام رازی رحمته الله علیه نفیس اود دقیق تفسیر کړې دې. **إِنِّي مُتَوَكِّفٌ** معنی **إِنِّي مَتَمِّمٌ عَمْرُكَ لِحَبْتِنَا** اَتَوَكَّفُ فَلَا أَتَزَكُّهُمْ حَتَّى يَقْتُلُوكَ، بل انا رافعك الى سماءي ومقرتك ملائكتي وأصونك عن أن يتمكنوا من قتلك (کبیر) یعنی **إِنِّي مُتَوَكِّفٌ**، مطلب دادي چې زه به ستا عمر پوره کوم او د عمر پوره کولو نه پس به تا وفات کوم، د کافرانو په لاس به تا قتل کولو ته نه پریرېدم بلکه دخپل آسمان طرف ته به تا اوچتوم او فرښتو سره ستا قیام گاه ده هلته په تا رسوم او د کافرانو د قتل کولو نه به تا محفوظ کوم.

قوله مُبْعِدُكَ، د مَبْعَدِكَ تفسیر مُبْعِدُكَ سره کولو کښې اشاره اوکړه چې ملزوم وئیلوسره لازم مراد دې ځکه چې د پاکوالی دپاره د نجاست لرې کول لازمی دی. لهذا دا اعتراض هم لرې شو چې د تطهیر دپاره تلویث لازم دې اوهغه دلته مقصود نه دي، د جواب حاصل دادي چې مَبْعَدُكَ معنی مُبْعِدُكَ دي.

قوله ذَالِكَ تَلَوُّهُ ذَالِكَ مبتداء، تَلَوَهُ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدٌ عليه السلام ددې خبر دې مِنَ الْآيَاتِ، د تَلَوَهُ ضمیر نه حال دې اوددې عامل د ذَالِكَ معنی یعنی اُنْزِلَهُ.

قوله فَكَانَ سره اشاره اوکړه چې پکوت، دکات په معنی کښې دي.

قوله قَوَادِعُهَا صَالِحُوا یعنی مباحله مه کوئی بلکه هغوی سره صلح اوکړنی.

قوله: لَمَّا تَوَهَّاهُ خَلَقَ حَضْرِيَاكَ بِهْ خِدْمَتِ كِبْنِي حَاضِرْشَو اَوْ صِلَحْ نِي اَوْ كِبِهْ
قوله: وَضَعُ الظَّاهِرَ مَوْضِعَ الْمَضْمَرِ، یعنی اللہ علیہ السلام پہ خانی علیہ السلام اور فرمائیل دی د
 پارہ چہ د صفت فساد صراحت اوشی.
قوله: تَبْتَدِلُ (تَبْتَدِلُ)، مونہ بہ ژہ او زاروسرہ دعا کوو. زمخشری رحمۃ اللہ علیہ لیکلی دی چہ د
 بَئِلَہ اصل دعا. لعنت دی بیا ہفہ مطلقاً د دعا بہ معنی کبھی استعمالیدلو (لغات القرآن).
قوله: القصص، اسم بہ معنی مصدری استعمالیری.

[ایاتونہ: ۶۴-۷۱]

{قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ} الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ} مُصَدَّرٌ بِمَعْنَى مُسْتَقَرٍّ أَمْرًا {بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ} مِ
 فِي {أ} ن {لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَلَا يَخِذْ بِغَضًا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ} كَمَا اخْتَلَفْتُمْ الْأَخْبَارَ
 وَالرِّبَابَ {قَالِ تَوَلَّوْا} أَعْرِضُوا عَنِ التَّوْحِيدِ {فَقُولُوا} أَنْتُمْ لَهُمْ {الشَّهَدُ} وَإِنَّا مُسْلِمُونَ {مُؤْخَذُونَ} وَنَزَلَ لَنَا
 قَالَ الْيَهُودُ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيٌّ وَنَحْنُ عَلَى دِينِهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى كَذَلِكَ {يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ} تَخَاجُّونَ
 {فِي إِبْرَاهِيمَ} يَزْعُمُكُمْ أَنَّهُ عَلَى دِينِكُمْ {وَمَا أَنْزَلْتُ التَّوْرَةَ إِلَّا مِثْلَ مَا بَعْدَهَا} بِزَمْنٍ طَوِيلٍ
 وَبَعْدَ تَرْوِيلِهَا حَدَّثَتِ الْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ {أَفَلَا تَعْقِلُونَ} بَطْلَانُ قَوْلِكُمْ {هَآ} لِلنَّبِيِّ {أَنْتُمْ} مُبْتَدَأٌ يَأْ
 {هَؤُلَاءِ} وَالْخَيْرِ {حَاجَّتُمْ فِي كَلِمَةٍ عِلْمٌ} مِنْ أَمْرِ مُوسَى وَعِيسَى وَزَعَمْتُمْ أَنْكُمْ عَلَى دِينِهِمَا {قَلِمَ} تَحَاجُّونَ
 فِي مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ مِنْ شَأْنِ إِبْرَاهِيمَ {وَاللَّهُ يَعْلَمُ} شَأْنَهُ {وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} قَالَ تَعَالَى تَبَرُّهُ
 لِإِبْرَاهِيمَ {مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا} مَا يَلَا عَنْ الْأَدْيَانِ كُلِّهَا إِلَى الدِّينِ الْقَدِيمِ
 {مُسْلِمًا} مُؤَخَّذًا {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} {إِنْ أَوَّلَى النَّاسُ} أَحَقَّهُمْ {بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ} فِي زَمَانِهِ
 {وَهَذَا النَّبِيُّ} مُحَمَّدٌ لِمُؤَافَقِيهِ لَهُ فِي أَكْثَرِ شُرْعِهِ {وَالَّذِينَ آمَنُوا} مِنْ أُمَّتِهِ فَهُمْ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ أَنْ يَقُولُوا
 نَحْنُ عَلَى دِينِهِ لَا أَنْتُمْ {وَاللَّهُ وَلَى الْمُؤْمِنِينَ} نَاصِرُهُمْ وَحَافِظُهُمْ وَنَزَلَ لَنَا دَعَا الْيَهُودَ مُعَاذًا وَخَذِيقَةً
 وَغَنَارًا إِلَى دِينِهِمْ {وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} لِأَنَّهُمْ إِضْلَالُهُمْ
 عَلَيْهِمْ وَالْمُؤْمِنُونَ لَا يُضِلُّونَهُمْ فِيهِ {وَمَا يَشْعُرُونَ} بِذَلِكَ {يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ} الْفُرْقَانُ
 الْفُتْنَانِ عَلَى نَفْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ} تَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ {يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ
 تُلْمِزُونَ} تَخْلِطُونَ {الْحَقُّ بِالْبَاطِلِ} بِالْخُرْفِ وَالزُّبُرِ {وَتَكْفُمُونَ الْحَقَّ} أَيِ نَفْتِ النَّبِيِّ {وَأَنْتُمْ
 تَعْلَمُونَ} أَنَّهُ حَقٌّ

لوحہ: تاسو ورته اووایشی چہ ای اہل کتاب یہودو او نصرانیانو دیوداسی خبری طرف تہ
 راشی کومہ چہ زمونہ اوستاسو پہ مینخ کبھی مشترکہ دہ (سواء) مصدر بہ معنی ممت امرہا
 (اسم فاعل) اوہفہ دادہ چہ مونہ بغیر د اللہ تعالیٰ د چابندگی اونہ کرو. اونہ شوک دہفہ شریک

اوگر خو و اونه زموږ نه څوک بل د الله نه سوار ب قائم کړی لکه چې تاسو احبار او رهبان ساتلی دی بيا هم که هغوی مخ پر وه وی یعنی د تو حیدنه اعراض او کړی نو تاسو هغوی ته او وایې گواه او سپړنې مونږ خو حکم مونږکی مؤحد یو. «راتلونکې آیت» هغه وخت نازل شو کوم وخت چې یهودو او وئیل ابراهیم عليه السلام یهودی وو او هم مونږ د هغه په دین باندې یو او هم داسې نصاری اوئیل ای اهل کتابو تاسو د حضرت ابراهیم عليه السلام پاره کښې ولې جگړې کوئ د خپل دغه گمان د وجې نه چې هغه ستاسو په دین باندې وو. تورات او انجیل خود هغه نه ډیره موده پس نازل شوی دی او د هغې د نازلیدلو نه پس یهودیت او نصرانیت پیدا شوې دي نو تاسو د عقل نه ولې کار نه اخلئ؟ یعنی تاسو د خپل قول باطل کیدل ولې نه گنړئ؟ او تاسو خو هم هغه خلق یې هاء د تنبیه د پاره ده انتم مبتدء دي (با هوذا جمله ندانیه معترضه) حاکم خبر، چې په دې امر کښې جگړه کوئ د کوم چې تاسو ته څه علم خو وو (او) هغه د موسی عليه السلام او عیسی عليه السلام معامله ده او تاسو دعوی کړې چې تاسو د هغوی په دین یې. (اوس) تاسو په یوداسې خبره کښې ولې جگړه کوئ د کوم چې تاسو ته هیڅ علم نشته؟ (او) هغه د حضرت ابراهیم عليه السلام معامله ده الله تعالی د هغه په حال باندې پوهیږي تاسو نه پوهیږئ. الله تعالی د حضرت ابراهیم عليه السلام برات کولو سره او فرمائیل ابراهیم عليه السلام نه یهودی وو اونه نصرانی لیکن هغه خو په نیغه لار باندې یو مؤحد مسلمان وو. د ټولو باطل ادیانو نه اعراض کولو سره د حق دین طرف ته مائل کیدونکی او د مشرکانو نه هم نه وو. بيشکه په خلقو کښې د حضرت ابراهیم عليه السلام نه د ټولو نه نیزدې یعنی په هغوی کښې زیات حقدار هغه خلق دی چا چې د هغوی په زمانه کښې د هغوی تابعداری کړې وه او دا نبی محمد عليه السلام دې د هغوی او د دوی په اکثر شرعی احکامو کښې د موافقت کیدو د وجې نه. او هغه خلق دی چې د حضور پاک په امت کښې ایمان راوړلې دا هغه خلق دی چې وائی مونږ د ابراهیم عليه السلام په دین باندې یو او الله تعالی د ایمان راوړونکو حامی دي. (یعنی) مددگار او محافظ دي. او کله چې یهودو معاذ حذیفه او عمار رضي الله عنهما ته د خپل دین طرف ته دعوت ورکړو نو (دا آیت) و دت طائفه نازل شو. د اهل کتاب یو جماعت خودا غواړی چې تاسو به گمراه کوی حالانکه هغوی بغیر د خپل ځان نه څوک نه شی گمراه کولې ځکه د هغوی د گمراه کولو گناه هم په هغوی باندې ده. او مؤمنان به د هغوی په دې معامله کښې اطاعت نه کوی. مگر هغوی ته د دې شعور نشته. ای اهل کتاب تاسو د الله تعالی د آیاتو نو قرآن نه کوم چې د حضرت محمد عليه السلام په صفاتو مشتمل دي ولې انکار کوئ؟ حالانکه تاسو گواه یې یعنی تاسو پیژنئ چې هغه حق دي. ای اهل کتاب تاسو د حق تلبیس د تحریف او تکذیب په ذریعه باطل سره ولې کوئ؟ او حق پته وئ حالانکه تاسو پیژنئ چې هم دغه حق دي.

د قیوداتو فوائد او تفسیریل

قوله: تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ، تَعَالَوْا امر جمع مذكر حاضر، تاسو راشئى، دادئرين په خبره سره مېنى دې او واؤ فاعل دې، تَعَالَوْا په اصل كېنې تَعَالَيُوا وود ياء متحرك او ماقبل مفتوح كيدود وچې نه ياء په الف سره بدله كړه بيا د التقاء ساكنين د وچې نه الف حذف شو. (جمل)

سوال: دلته د تَعَالَوْا مفعول الى كلمه مذکور دې او ماقبل كېنې د تَعَالَوْا مفعول ذكرنه دې دې كېنې څه حكمت دې؟

جواب: اول تَعَالَوْا سره صرف متوجه كول مقصود دى او دويم سره متحدې كلمه طرف ته رابلل مقصود دى

سوال: سواء د متو په معنى كېنې د اخستلو څه فائده ده؟

جواب: سواء چونكه مصدر دې ددې په كلمه باندې حمل صحيح نه دې ځكه چې سواء په معنى د مُتَواسم فاعل واخستې شو دې دپاره چې حمل صحيح شى.

سوال: د امرها محذوف منلو څه وجه ده؟

جواب: چونكه مُتَو مذكور دې د كوم حمل چې كلمه باندې صحيح نه دې ځكه چې كلمه مؤنث دې نو د كلمه نه وړاندې تى امر محذوف او منلو چې حمل صحيح شى. (ترويح الارواح)

قوله: هِيَ اَنْ لَا لَعَمْرُكَ تَفْسِيرُ دې.

قوله: طویل، د حضرت موسى عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام په مینځ كېنې د زړو كال موده او د حضرت عيسى عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام په مینځ كېنې دوه زره او اته سره كاله موده ده، نوبيا حضرت ابراهيم عليه السلام يهودى او نصرانى څنگه كيدې شى، دا دواړه مذهب خور د حضرت ابراهيم عليه السلام نه ډیر وروستو پيدا شوى دى.

قوله: هَؤُلَاءِ حَاجَتُهُمْ، هَا حرف تنبيه ده اَلْتُمْ مبتداء يا حرف نداء محذوف هَؤُلَاءِ منادى، ندا منادى ملاشر جمله معترضه، حَاجَتُهُمْ د مبتداء خبر. د احم احتمال دې چې هَؤُلَاءِ، د اَلْتُمْ خبر وى او حَاجَتُهُمْ دويمه جمله د رومېې جملې بيان دپاره وى، اى اَلْتُمْ هَؤُلَاءِ اَلْحَقْلَى حَاجَتُهُمْ فَمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ.

قوله: مَوْحَدًا.

سوال: د مُبْلَغًا تفسیر مَوْحَدًا سره د کولو څه فائده ده؟

جواب: مسلماً نہ ظاہری اصطلاحی معنی مراد نہ ده گئی کوم اعتراض چي به یہودیت اونصرانیت باندې شوي وو هم هغه اعتراض به به اسلام باندې هم اوشی خُکِه چي اسلام اصطلاحی خود رسول اللہ ﷺ دَ زمانې نہ په وجود کښې راغلې دې دَ حضور پاک بعثت خو دحضرت موسیٰ علیہ السلام او حضرت عیسیٰ علیہ السلام نہ زرگونه کالونه پس شوې دې په دې وجه د مسلماً تفسیر مَوْجِدًا سره اوکړو دې دپاره چي مذکورہ اعتراض نہ وی.

قوله تعلمون، دتشددون تفسیر تعلبون سره کولوکښې اشاره اوکړه چي شهادت الزام علی الغیرنه وائی اودلته هیڅ الزام علی الغیرنشته دې.

[ایاتونه: ۷۲-۸۰]

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ {يَهُودُ بَعْضُهُمْ} {آمِنُوا بِالَّذِي أَنْزَلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا} {أَنِّي الْقُرْآنُ} {وَجِهَ النَّبِيُّ} {أُولَئِكَ} {وَأَكْفَرُوا} {دِينَهُمْ} {إِذْ يَقُولُونَ مَا رَجَعَ هَؤُلَاءِ عَنْهُ بِغَدِّ دُخُولِهِمْ فِيهِ وَهُمْ أُولُو عِلْمٍ إِلَّا لِمِمْ بِلَاتَنَّهُ وَقَالُوا أَيْضًا {وَلَا تُؤْمِنُوا} {تَصَدَّقُوا} {إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ} {وَابْتِغَى} {قُلْ} {لَهُمْ يَا مَعْزُتُ {إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ} {الَّذِي هُوَ الْإِسْلَامُ وَمَا عَدَاهُ ضَلَالٌ وَالْجُمْلَةُ اغْتِرَاضُ} {أَنْ} {أَيُّ بَانَ} {يُؤْتِي أَحَدٌ} {مِثْلَ مَا أُوتِيَتْهُمْ} {مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ وَالْفَضَائِلِ وَأَنْ مَفْعُولٌ تُؤْمِنُوا وَالْمُسْتَنْتَفِي مِنْهُ أَحَدٌ فَدُمَ عَلَيْهِ الْمُسْتَنْتَفِي الْمَغْنَى لَا تَقْرُوا بَانَ أَحَدًا يُلَاقِي ذَلِكَ إِلَّا لِمَنْ اتَّبَعَ دِينَكُمْ} {أَوْ} {بَانَ} {يُحَاجُّوْكُمْ} {أَيُّ الْفُؤُونُ} {يَغْلِبُوْكُمْ} {عِنْدَ رَبِّكُمْ} {يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِأَنَّكُمْ أَصْحَابُ دِينٍ وَفِي قِرَاءَةِ أَنَّ بِهَمْزَةِ التَّوْبِخِ أَيْ إِيَّاهُ أَحَدٌ مِثْلَهُ يَقْرُونَ بِهِ قَالَ تَعَالَى {قُلْ إِنْ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ} {فَمِنْ أَيْنَ لَكُمْ أَنَّهُ لَا يُؤْتِي أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيَتْهُمْ} {وَاللَّهُ وَاسِعٌ} {كَبِيرُ الْفَضْلِ} {عَلِيمٌ} {بِمَنْ هُوَ أَهْلُهُ} {يَخْتَصُ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ} {وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِعَقْلِ طَارٍ} {أَيُّ بِنَالٍ كَبِيرٍ} {يُؤَدِّيهِ إِلَيْكَ} {لِأَمَانَتِهِ كَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ أَوْ دَعَا رَجُلٌ الْقَا وَمَاتَنِي أَوْيَّةَ دَعَا فَادَاها إِلَيْهِ} {وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّيهِ إِلَيْكَ} {لِيَجْتَنِيَهُ} {إِلَّا مَا دُمْتُ عَلَيْهِ قَائِمًا} {لَا تُفَارِقُهُ فَمَنْ فَارَقَهُ الْكَرْهُ كَعَبْدِ بْنِ الْأَشْرَفِ اسْتَوْدَعَهُ قُرْبَى دِينَارًا فَجَحَدَهُ} {ذَلِكَ} {أَيُّ تَرَكَ الْأَدَاءَ} {بِأَتَمُّهُمْ قَالُوا} {بَسَبَّ قَوْلُهُمْ} {لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَّاتِ} {أَيُّ الْقَرْبِ} {سَبِيلٌ} {أَيُّ إِنْهُ لَا يَسْتَخْلَاهُمْ ظَلَمٌ مِنْ خَالَفَ دِينَهُمْ وَسَبَّوْهُ إِلَيْهِ تَعَالَى قَالَ تَعَالَى {وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبُ} {فِي بَسَبَةِ ذَلِكَ إِلَيْهِ} {وَهُمْ يَعْلَمُونَ} {أَنَّهُمْ كَاذِبُونَ} {بَلَى} {عَلَيْهِمْ فِي سَبِيلِ} {مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ} {الَّذِي عَاهَدَ عَلَيْهِ أَوْ يَعْهَدُ اللَّهُ إِلَيْهِ مِنْ آدَاءِ الْأَمَانَةِ وَغَيْرِهِ} {وَأَتَى} {اللَّهُ بِتَرْكِ الْمَغَاصِي وَغَيْلِ الطَّاعَاتِ} {فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ} {فِيهِ وَضَعُ الظَّاهِرُ مُؤَبِّحُ الْفَضْلِ أَيْ يُجَبِّهُهُمْ بِمَعْنَى يُبَيِّهُهُمْ وَنَزَلَ فِي الْيَهُودِ لَمَّا بَدَّلُوا نَفْتَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَهْدَ اللَّهِ إِلَيْهِمْ فِي الثَّوَابَةِ وَيَمْنُ خَلْفَ كَاذِبًا فِي دَعْوَى أَوْ فِي بَيْعِ سِلْقَةٍ {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ} {يَسْتَبْدِلُونَ} {بِعَهْدِ اللَّهِ} {إِلَيْهِمْ فِي الْإِيمَانِ بِالنَّبِيِّ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ} {وَأَمَّا تَأْمَنَهُمْ} {خَلْفَهُمْ بِهِ تَعَالَى كَاذِبِينَ} {عَمَّا قِيلَ} {مِنَ الدُّنْيَا} {أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ} {نَصِيبٌ} {لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يَكْلِمُهُمُ اللَّهُ} {غَضَبًا} {وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ}

یَرْحَمُهُمْ {يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّرْهُمْ} يُطَهِّرُهُمْ {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} مُزْلِمٌ {وَلَنْ يَنْفَعَهُمْ ذَلِكَ} (التَّقْوَىٰ) طَائِفَةٌ مِّنْ كُفَّابِ بْنِ الْأَشْرَفِ {يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ} أَيْ يَغْطِئُونَ بِهَا شَفَاهَتَهُ عَنِ الْمَقُولِ إِلَى مَا خُفُوهُ مِنْ نَفْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَخَوُّهُ {لِيُخَسِّبُوهُ} أَيْ الْمَحْزُوفُ {مِنْ الْكِتَابِ} الَّذِي تَتْلُوهُ اللَّهُ {وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} أَنَّهُمْ كَاذِبُونَ وَنَزَلَ لَنَا قَالَ نَصَارَى تَجْرَانِ إِنَّ عِيسَى أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَخَذُوا رَبًّا وَلَمَّا طَلَبَ بَعْضُ النَّسَلِيِّينَ السُّجُودَ لَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {مَا كَانَ} يَنْبَغِي {لِيُشْرَأْنَ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ} أَيْ أَنَّهُمْ لِلشَّرِيعَةِ {وَالنَّبُوءَةِ ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِّأَيِّ مَنِ دُونَ اللَّهِ وَلَكِنَّ} يَقُولُ {كُونُوا رَبَّانِيِّينَ} غُلَمَاءُ غَابِلِينَ مُتَشَوِّينَ إِلَى الرَّبِّ بِزِيَادَةِ أَلْفٍ وَثَلَاثِينَ تَفْخِيمًا {بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} بِالْتَّخْفِيفِ وَالْتَّشْدِيدِ {الْكِتَابِ وَمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ} أَيْ سَبَبُ ذَلِكَ فَإِنَّ فَايَدَهُ أَنْ تَعْمَلُوا {وَلَا يَأْمُرُكُمْ} بِالزُّلْفِ اسْتِغْنَاءُ أَيْ اللَّهُ وَالْتَّشَبُّ مَطْلَقًا عَقْطًا عَلَيَّ يَقُولُ أَيْ الْبَشَرِ {أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا} كَمَا اخْتَلَذَتِ الصَّابِقَةُ الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ غُرَبَاءَ وَالنَّصَارَى عِيسَى {أَيَّامُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} لَا يَنْبَغِي لَهُ هَذَا

توجهہ۔ ذاکل کتاب یوہ دلہ خپلو بعض خلقوتہ مشورہ ورکوی چې کوم قرآن (په واسطه ذنبی) په مؤمنانویاندي نازل کړې شوي دي په دې باندې سحر ایمان راوړی او ماہنام انکار او کړی، څه عجیبه ده چې هغه (مؤمنان) په دې (ترکیب سره دخپل دین نه) واوړی. ځکه چې هغوی به وائی اهل کتاب ذاکل علم کیدو باوجود په دین اسلام کښې داخلیدونه پس واپس کیدل (ددغه دین) بطلان نه خبریدو د و چې نه کیدې شی او هغوی داهم او وئیل او تاسو صرف دهغه چا تصدیق کوئی څوک چې ستاسو د دین موافقت کوی. لیس کښې لام زانددې الله تعالی او فرمائیل ای محمد ﷺ ته ورته او وایه چې هدایت خوهم دالله تعالی هدایت دې (او) هغه اسلام دې دې نه علاو څه چې هم دی گمراهی ده. او (فعل). تؤمنوا او مفعول آن یو یی په مینځ) کښې (اِنَّ الْهُدٰى هٰذِی الْهُدٰى) جمله معترضه ده اوداد هغه ورکړه ده چې چاته هم هغه څه ورکړی شی چې کله شی تاسو ته هم درکړی وو او هغه کتاب حکمت او فضائل دی. او آن یو یی الغر د تؤمنوا مفعول دې او مستثنی منه احد دې په کوم چې مستثنی مقدم کړې شوې ده مطلب دا چې تاسو ددې خبرې اقرار مه کوه چې چاته دا ورکولې شی مگر هغه ته چې ستاسو د دین اتباع او کړی. یابه بیا مؤمنان ستاسو د رب په وړاندې ذقیامت په ورځ غالب راځی ځکه چې تاسو د ټولونه په صحیح دین باندې ینی او په بقرات کښې آن همزه توییخی سره دې یعنی آیاتاسو به ددې په شان چاسره د ملاویدلو اقرار کوئی؟ (یعنی اقرار مه کوئی) ته ورته او وایه چې فضل خودالله تعالی په لاس کښې دې چاته چې غواړی ورکوی نویاتاسو دا چرته نه وایښ چې ستاسو په شان (فضل)

چاہتہ نہ شی ورکیدې. الله تعالى د ډیرو سعت والا اولوئی علم والا دی. او هغه دا خبره پیژنی چې څوک د دې اهل دی؟ هغه چاته چې غواړی خپل رحمت سره خاص کوی او الله تعالى د لوی فضل والا دی او په اهل کتاب کښې بعض داسې هم دی که ته هغوی له یو ډیرې یعنی ډیر مال امانت کیږدې نو هغه به دا واپس کړی د خپل امانت دارنی د وجې نه لکه چې عبد الله بن سلام یو سړی هغه سره ۱۲ سوه اوقیه سره زر (امانت) کیخودو نو هغه سره زر هغه مالک ته ورکړه او په هغوی کښې بعض داسې هم دی که چرته ته هغوی سره یو دینار هم امانت کیږدې نو هغه به د خپل خیانت د وجې نه تاته واپس نه کړی مگر دا چې تاسو د هغوی په سرو توباندي هروخت سواره اوسیرئ او هغوی نه پریردئ او که چرته تاسو هغوی شاته پریردئ نو هغوی به د دې نه انکار او کړی. لکه کعب بن اشرف چې هغه سره یو قریشی یو دینار امانت کیخودو نو هغه د دې نه انکار او کړو اودا نه ادا کول د هغوی د دې عقیدې د وجې نه دی چې په مونږ باندې د ناخوانده عرب باره کښې هیڅ نیول نشته. د خپل دین په مخالفینو باندې ظلم روا ساتل (عقیدې) د وجې نه، اود دې جواز نسبت د الله تعالى طرف ته کوی. اود دې خبرې د الله تعالى طرف ته نسبت کولو سره په الله تعالى باندې بهتان تری حالانکه هغوی پخپله پوهیږی چې دروغ زن دی او ولې نه؟ په هغوی باندې (امین) باره کښې مواخذه ده. چاچې خپل عهد پوره کړو کوم چې الله تعالى د هغوی نه اخستی دی یا د الله تعالى عهد چې د امانت ادا کول وغیره دی پوره کړو اود گناه پرېخودو سره د الله تعالى نه اوویریدو او اطاعت کونکې جوړشو نویسکه الله تعالى متقیان دوستان ساتی. په دې کښې د اسم ضمیر په ځانی اسم ظاهر راوړلې شوې دې. نَحْبُ هُمْ معنی کښې نَحْبُ هُمْ دې او (راتلونکې آیت) د یهودو باره کښې نازل شوې دی کله چې هغوی په تورات کښې ذکر شوې د رسول الله ﷺ صفات یا هغوی ﷺ سره د الله تعالى کرې عهد بدل کړو یا د هغه سړی باره کښې چاچې په دعوی کښې د دروغو قسم او خوړلو یا د سامان خرڅولو په معامله کښې (د دروغو قسم او خوړلو) ییسکه هغه خلق چې په نبی ﷺ باندې د ایمان راوړلې او د امانت باره کښې د الله تعالى عهد او په الله تعالى د دروغو قسمونه د دنیا په لږه شان معاوضه کښې بدله وی نو د امانت هغه خلق دی چې د دوی په آخرت کښې هیڅ حصه نشته دې. او الله تعالى به د قیامت په ورځ د خفگان د وجې نه هغوی سره کلام نه کوی اونه به د رحمت په نظر هغوی ته گوری اونه به د هغوی (د گناهونو) پاکوی. اود هغوی د پاره خو دردناک عذاب دې او هه خلق د هغوی نه داسې هم دی لکه کعب بن اشرف چې کتاب (تورات) لوستلو سره خپلې ژبې د منزل نه تاووی یعنی د نبی صفات وغیره تحریف طرف ته تاووی دې د پاره چې تاسو د الله تعالى د طرف نه نازل کړې شوې کتاب دغه محرف جزء هم د (منزل) کتاب جز او گنړنی حالانکه هغه د کتاب جز نه دی او وائی چې دا د الله تعالى د طرف نه دی او هغوی په الله تعالى باندې بهتان لگوی او هغوی پیژنی چې هغوی

دروغ زن دی۔ «راتلونکی آیت» ہفتہ وخت نازل شو کوم وخت چې د نجران نصاریٰ او ونیل چې حضرت عیسیٰ (علیہ السلام) هغوی ته حکم ورکړې دې چې هغه خپل رب جوړ کړئ (یا هغه وخت نازل شوې) کله چې بعض مسلمانانو د حضور پاک نه هغوی ته د سجدې کولو اجازت او غوښتنو، یو بشر ته چاته چې الله تعالی کتاب او حکمت یعنی د شریعت فہم او نبوت ورکړې وی هغه ته دا نه شی کیدلې چې خلقو ته او وائی چې تاسو د الله تعالی په ځائی زما بندیگان جوړ شئ (هغه خو به هم دغه وائی) الله والا جوړ شئ یعنی عالم باعمل جوړ شئ (ربانیین) د آلف نون د زیاتۍ سره د رب طرف ته منسوب دې. ځکه چې تاسو (آسمانی) کتاب نورو ته ښایي او پخپله ئی هم لولئ (تعلمون) د لام تخفیف او تشدید سره نو د دې فائدہ د اکیدل پکار دی چې تاسو عمل او کړئ. او هغه یعنی الله تعالی تاسو ته د دې خبرې حکم نه درکوی (لا یامرکم) په توگه د استیناف مرفوع دې (ای الله لا یامرکم) او بقول باندې د عطف د وجې نه منصوب دې (ای ان یقول البش) او هغه به تاسو ته د دې خبرې حکم نه درکوی چې فریتې او نبیان رب جوړ کړئ لکه چې فرقه صابیہ ملائکہ او یهود عزیر (علیہ السلام) ته او نصاریٰ حضرت عیسیٰ (علیہ السلام) (رب جوړ کړو) آیا هغه به تاسو ته د کفر حکم درکوی پس د هغې نه چې تاسو اسلام راوړلې وی دا به هیڅ کله د هغه نه اونه شی

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله وَكَانَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، داجمله مستانفہ ده او مقصد د یهودو یردویم قسم تلیس بیانول دی.

قوله أَوَّلَهُ، اول نهار ته وَجْه ځکه وئیلې شوې دې لکه څنگه چې مخ ښانسته اوبښکلې وی اول نهار هم ښکلې او مزیدار وی. او د وَجْه تفسیر ئی په دې وجه اول سره کړې دې څنگه چې په ملاقات کښې مخ د ټولونه اول مخې ته راځی دغه شان اول نهار هم د شپې د خنډ و نه پس د ټولونه رومې ښکاره کیږی.

قوله والجملة اعتراض، د فعل لا تآمنوا او د دې د مفعول، اَنْ تُؤْتِيَ الْغَرَّ په مینځ کښې اِنَّ الْمُذَى مُذَى الله جمله معترضه ده.

قوله إِلَّا لَنْ تَبْتَ، مستثنی مقدم ده اَنْ تُؤْتِيَ أَخَذَ مستثنی منه مؤخر ده.

قوله بِأَنْ يُخَاجُوكُمْ د اَنْ مقدر منلو مقصد دې طرف ته اشاره کول دی چې د دې عطف بِأَنْ تُؤْتِيَ باندې دې نه چې اَنْ په معنی د او په دې وجه چې دا مجاز کیدو د وجې نه خلاف ظاهر دې.

قوله وفي قراءة آان بهمزة التوبيخ، دا اَنْ تُؤْتِيَ أَخَذَ فَنَلَّ مَا أَنْتُمْ كُنْتُمْ د دویم قراءت مطابق

بہ ہمزہ استفہام تویبخی وی، یعنی آیاتسو دخیل خان پہ شان حکمت اوفضیل نوروتہ
د ورکولو اقرار کو، نہ دی کول پکار۔

قوله: إِيْتَاءَ أَحَدٍ دِي كَنْبِي اِشَارَه ده چې اَن يُؤْتِي كَنْبِي اَن مصدریه دی۔

قوله: فَنَظَارًا، واحد جمع قَنَاطِيرٍ، دیرمال۔

قوله: وَلَا تَوْمِنُوا إِلَّا لِيْنِ تَبِعَ دِيْنَكُمْ، دا آیت د ترکیب پہ اعتبار پہ مشکل ترین آیاتونز کنبی
شمیرلہ کیہری بعض حضراتو ددی آیت نہہ ترکیبونه کری دی مگر پہ دی کنبی چې صرف
یو ترکیب کوم چې د تہولونہ آسان دی لاندی درج کولہ شی او علامہ زمخشری رحمہ اللہ ہم پہ
خیل کتاب کشاف کنبی تحریر کرہ دی:

ترکیب: واو عاطفہ، لاناہیہ، تومونا فعل مضارع مجزوم بلا، او واو فاعل، او إلا، حرف
استثناء او لِيْنِ کنبی لام حرف جر، مَن اسم موصول دلام د وجہ نہ مجرور جار او
مجرور محذوف سرہ ملاؤشو د استثناء د وجہ نہ پہ محل کنبی د نصب، تقدیری
عبارت داسی شو، وَلَا تَوْمِنُوا، وتظہروا بان یؤتی اَحَدٌ بمثل ما اوتیتم لآحیدین النَّاسِ إِلَّا لِإِشَاعِكُمْ
دون غیرکم۔

تبع، فعل ماضی هُوَ دِی کنبی ضمیر فاعل، جملہ فعلیہ صلہ او دِيْنَكُمْ مفعول بہ مینخ کنبی
قُلْ اِنَّ الْخُنْزِي هُدًى لِّلّٰهِ جملہ معترضہ اَن یُؤْتِي اَحَدٌ مِّثْلَ مَا اُوْتِيتُمْ، اِن خیل ماتحت سرہ
ملاؤشوپہ تاویل مصدرشو مجرور بنزع الخافض، اوجار مجرور سرہ ملاؤشو دتومونا
متعلق او اَحَدٌ یُؤْتِي نائب فاعل، او مِثْلَ، مفعول بہ ثانی، اسم موصول د اضافت د وجہ
نہ محلاً مجرور او جملہ اُوْتِيتُمْ صلہ مضارع۔

قوله: الْاِمْتِنِینَ مراد کوم چې اہل کتاب نہ وی۔

قوله: یُکُونُ مضارع جمع مذکر غائب، لِيْ مصدر (ن) ہفہ چورلوی، ہفہ تاووی۔

قوله: الْبَشَرِ اِنسان کہ مذکروی او کہ مؤنث واحدوی کہ جمع پہ لفظونو کنبی واحدنشتہ دی۔

[ایاتونہ: ۸۱-۹۱]

{وَاذْكُرْ {اِذْ} جِئْنَا {اَحَدَ اللّٰهِ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ} عَهْدَهُمْ {لَنَا} {بَفَتْحِ الْاَمِّ لِيْلَيْتِذَاءِ وَتَوْكِيدِ مَعْنَى
الْفَتْحِ الْاَلْبِي فِي اخَذِ الْبِيْطَاقِ وَكُسْرُهَا مُتَعَلِّقَةٌ بِاِخْذٍ وَمَا مَوْصُولَةٌ عَلَيِ الْوَجْهَيْنِ اَيِ لِّلَّذِي {اَتَيْنَكُمْ} اِيَّاهُ
وَبِنِي قِرَاءَةِ اَتَيْنَاكُمْ {مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ} مِنْ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ وَهُوَ
مُخْتَدِمٌ صَنِىَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَتَنْصُرُنَّهُ} جَوَابُ الْقَسَمِ اِنْ اَذْرَبْتُمُوهُ وَامْنَهُمْ بَعَثَ لَهُمْ فِي ذَلِكَ
{قَالَ} نَعَالِي لَهُمْ {اَلْأَفْرُؤُكُمْ} بِذَلِكَ {وَأَعَدْتُكُمْ} قَبْلَكُمْ {عَلَى ذَلِكَ اِصْرِي} عَهْدِي {قَالُوا أَأَقْرَرْنَا قَالَ
فَاسْمِعُوا} عَلَيِ اَنْفُسِكُمْ وَاِتَابَكُمْ ذَلِكَ {وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ} عَلَيْكُمْ وَعَلَيْهِمْ {فَمَنْ تَوَلَّى} اَغْرَضَ

{بَعْدَ ذَلِكَ} الميثاق {فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ} {أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ} والبناء والثاء أي المتولون {وله
 أسلم} إيقاد {من في السماوات والأرض طوعاً وبلا إماء {وَكُفْرًا} بِمُعَانِدَةٍ مَا يُلْحِثُ إِلَيْهِ {وَالِيهِ
 يَرْجِعُونَ} البناء والياء والهمزة في أول الآية للإتكاف {قُلْ} لَهُمْ يَا مُحَمَّدُ {آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا
 أُنْزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ} أزواجه {وَمَا أَوْتَىٰ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ
 رَبِّهِمْ لَا تَفْرُقَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ} بالتصنيف والتكليب {وَمَنْ لَهُ مُسْلِمُونَ} مخلصون في العباداة ونزل فيمن
 ارتد ولحق بالكفار {وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ} لنصيره إلى
 النار المؤبدة عليه {كَيْفَ} أي لا {يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا} أي شهداتهم {أَنَّ
 الرُّسُولَ حَقٌّ} قد {جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ} الخُجُجُ الظَّاهِرَاتُ عَلَى صِدْقِ النَّبِيِّ {وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
 الضَّالِّينَ} أي الكافرين {أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ أَعْلَمُ اللَّهُ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ} {خَالِدِينَ فِيهَا}
 فِي اللَّفْظِ أَوْ الثَّارِ الْمَذْمُولِ بِهَا عَلَيْهَا {لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ} يُعْمَلُونَ {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا
 مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا} عَمَلَهُمْ {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لَهُمْ {رَحِيمٌ} يَوْمَ نَزَلَ فِي الْيَهُودِ {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا}
 يَبْسُ {بَعْدَ إِيمَانِهِمْ} بِمُوسَى {ثُمَّ ارْجِعُوا كُفْرًا} بِمُحَمَّدٍ {لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ} إِذَا غَرَّغُوا أَوْ مَاتُوا كُفْرًا
 {أُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ} {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلءُ الْأَرْضِ} بِغُفَارٍ مَا
 يَنْتَلِفُ {ذَهَبًا وَلَوْ أُفْتُدِيَ بِهِ} أَدْخَلَ الْفَاءَ فِي خَيْرِ إِنْ لَشَبَّهِ الدِّينَ بِالْشَّرْطِ وَلِذَاذَا يَضْبُجُ عِنْدَ الْقَبُولِ عَنْ
 الْمَوْتِ عَلَى الْكُفْرِ {أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} مُؤَلَّمٌ {وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ} مَا يَنْبَغِي مِنْهُ

نورجه او هغه وخت یاد کړئ چې د انبياء کرام عليهم السلام نه په عالم ارواح کښې الله تعالى وعده واخستله چې کله زه تاسو ته د کتاب او حکمت (د قسم) نه درکړم. لکډلام فتحه سره لام ابتداء دې او د دې معنی د قسم د تاکید د پاره دې کوم چې د اخذ الیقین نه مفهوم دې او د لام کسره سره د اخذ متعلق دې او ما په دواړو صورتونو کښې موصوله دې ای الذی او په یو قرائت کښې اثننا که دې بیا تاسوله د دې کتاب او حکمت تصدیق کونکې راشی کوم چې تاسو سره دې او هغه (رسول، محمد ﷺ) دې. نو تاسو به ضرور په دغه رسول باندې ایمان راوړئ او د هغه امداد به کوئ. (لَتُؤَيِّدَنَّ الْخ) جواب قسم دې (یعنی) که تاسو هغه او مومنی په دې حکم کښې د انبياء کرامو امتونه د هغه تابع دی (بیا) الله تعالى هغوی ته او فرمائیل آیات او د دې اقرار کوئ؟ او په دې باندې زما عهد قبولئ؟ هغوی او وئیل مونږ اقرار کوو ارشاد او شو په خپل خان او په خپلو متبعینو باندې د دې خبرې گواه او سپړئ اوزه هم په تاسو او په هغوی باندې د گواهانو نه یم نواوس چې څوک د دې عهد نه اعراض کوی نو هم هغه به په نافرمانو کښې شمیرلې شی، پس آیا د اخلق د الله تعالى د دین نه سوا (د بل چا دین) لټوی (يَبْغُونَ) یا سره په معنی متولون، ای معروضون اوتاء سره (ای تَبْغُونَ) ای تعرضون حال دا دې چې د

آسمانونو اوزمکې هریو څیز د هغه فرمانیر دار دې په خوشحالی سره بغیرد څه انکار نه او په ناخوښۍ سره د تورې او د هغه څیز د مشاهده د وجې نه چې د فرمانیر دارنۍ د پاره نۍ مجبور کړی (مثلاً طاقت وغیره) او ټول به هم د هغه طرف ته راگرځولې شی (توجعون) یا، اوتاه سرد (افقیر) کښې همزه استفهام انکاریه دې. ای محمد ﷺ تاسو ورته او وایۍ مونږ ایمان راوړې په الله باندې او په هغې باندې کوم چې په مونږ نازل کړې شوې دې او کوم چې په ابراهیم ﷺ او اسماعیل ﷺ باندې او په اسحاق ﷺ باندې او په یعقوب ﷺ باندې او په اولاد د (یعقوب ﷺ) باندې نازل کړې شوی دی او په هغې باندې کوم چې په موسی ﷺ او په عیسی ﷺ او (نورو) انبیاء کرامو علیهم السلام ته د هغوی د پروردگار د طرف نه ورکړې شوی دی. مونږ په هغوی کښې د تصدیق او تکیذ په اعتبار سره هیڅ فرق نه کوو مونږ خو په عبادت کښې هم د هغه د پاره مخصوص یو او «راتلونکې آیت» د هغه سړی باره کښې نازل شو چې مرتد شو او کافرانو کښې شامل شو او څوک چې د اسلام نه بغیر بل څه دین لټوی نو هغه به د هغه نه هیڅ کله نه شی قبولې. او هغه سړی به په آخرت کښې د همیشې عذاب طرف ته راگرځولو د وجې نه د زیانکارانو نه وی. او الله به څنگه داسې خلقو ته هدایت ورکړی (یعنی) نه به ورکوی چا چې د خپل ایمان نه پس کفر اختیار کړو «او د هغې نه پس چې هغه» گواهي ورکړې وی چې رسول برحق دې «او پس د هغې نه» چې هغوی له ښکاره نشانې راغلې وې یعنی د رسول الله ﷺ په صداقت باندې واضحه نشانې راغلې وې. او الله تعالی به داسې ظالمانو خلقو او کافرانو ته هدایت نه ورکوی. د داسې خلقو سزاده چې په هغوی به د الله تعالی او د فرشتو او د ټولو انسانانو لعنت وی او په دغه لعنت یا اور کښې به په کوم چې لعنت دلالت کوی د همیشې د پاره پراته وی نه به د هغوی نه عذاب سپکولې شی او نه به هغوی ته مهلت ورکولې شی البته هغه خلق څوک چې دې نه پس توبه او کړی او د خپلو اعمالو اصلاح او کړی. بیهک الله تعالی هغوی معاف کونکی او په هغوی باندې رحم کونکې دې او د یهودو د باره کښې «راتلونکې آیت نازل شو» بیهک کومو خلقو چې به حضرت موسی ﷺ باندې ایمان راوړلونه پس په حضرت عیسی ﷺ باندې انکار او کړو بیا په کفر کښې وړاندې کیدل د محمد ﷺ انکارنۍ او کړو نو د هغوی توبه به هیڅ کله نه قبلېږي کله چې حالت نزع (زنکدن) ته اوړسی یا د کفر په حالت کښې مړه شی. هم دغه خلق خو گمراه دی بیهک چې کومو خلقو کفر اختیار کړو او هم د کفر په حالت کښې مړه شو د هغوی نه به د چانه هم هیڅ کله نه شی قبولې ځکه زمکه د سرو زرو یعنی په دومره اندازه کښې چې زمکه ځکه کړی که هغه په معاوضه کښې ورکول غواړی، د اُن خبر باندې فاء داخل کړې شوه، د الذین د شرط مشابه کیدو د وجې نه او په دې خبره باندې خبرولو د پاره چې د عدم قبولیت سبب مرگ د کفر په حالت دې «نه چې محض کفر» هم دغه هغه خلق دی د چا د پاره چې دردناک عذاب دې او د چا د پاره چې هیڅوک امدادی به د عذاب نه بیچ کونکې نه وی

د قیوداتو فوائدو تسهیل

يَا ذِكْرًا حِينَ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ:

فوله: جِيئنَ لفظ جِيئنَ سره اشاره اوکړه چې اِذْ ظرفیه دې او اذکر فعل محذوف سره متعلق دې ددې آیت متعدد ترکیبونه کړې شوی دی دا آیت هم په مشکل ترکیبې مقامات کښې شمیرلې کېږي.

ه صاحب جلاجل: اختیاره دې شوې توهیب: واؤ استفهامیه، اِذْ ظرفیه متعلق فعل محذوف د اذکر، لَمَّا، د لام فتحه سره دپاره د ابتداء او معنی قسم کوم چې اخذ میثاق نه مفهوم ده، د تاکید دپاره لام په کسره سره هم لوستلې شوې دې. د اِخَذَ متعلق دواړو صورتونو کښې مَاصوله دی اَتَيْنَکُمْ اِثَّاه، او په یو قراءت کښې اَتَيْنَکُمْ، لَتَّوْمُنَّ جواب قسم اِثَّاه عائد محذوف کوم چې د موصول طرف ته راجع دې.

مَاصوله ده جائز دی چې متضمن په معنی شرط وی او لَتَّوْمُنَّ قائم مقام جواب قسم او جواب شرط وی.

فوله: بالتصديق والتكذيب. ددې اضافه مقصد د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: د الله تعالی د قول لاتفرق مطلب دې چې مونږ په انبیاء کرامو کښې فرق نه کوو بلکه ټول مساوی گڼو حالانکه د اهل سنت والجماعة عقیده ده چې انبیاء علیهم السلام په فضیلت او درجات کښې مختلف دی او هم دغه خبره ﴿يَلِكُ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾ نه معلومېږي.

جواب: تفریق نه کول د تصدیق او تکذیب په اعتبار سره دی نه چې د فضیلت او درجات په اعتبار سره یعنی مونږ د یهودو په شان د بعضو تصدیق او بعضو تکذیب نه کوو.

فوله: مخلصون.

سوال: د مخلصون تفسیر مخلصون سره کولو کښې څه فائده ده؟

جواب: مخلصون په معنی د مخلصون څکه کړې شوې دې چې نفس ایمان خود آفتا نه منځم دی.

فوله: وَكُنْهَآ اِيْتِيْهُم دې کښې اشاره ده چې ددې عطف په تقدیر د بَعْدَ اَيْمَانِيْهُم باندې دې او فعل معطوف په تاویل کښې د اسم دې.

فوله: قد حذف قد کښې اشاره ده چې واؤ حالیه دې نه چې عاطفه.

پارہ نمبر- ۴ {لَنْ تَنَالُوا}

[ایاتوہ: ۹۲-۱۰۱]

{لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ} اے ثوابہ وکھو النجۃ {حَتَّى تُنْفِقُوا} تصدقو {مِمَّا تُحِبُّونَ} میں اموالکم {وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ} فیجاری علیہ ونزل لہما قال الیہود انک تزعہم انک علی ملۃ ابراہیم وکان لا یأکل لحوم الإبل والنباتہا {کُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا} خللا {لِیَنبِیَ اِسْرَآئِیلَ} الا ما حرّمہ اسرائیل {یَغُفُّوبَ} علی نفسہ {وَهُوَ الْإِبِلَ لَمَّا حَصَلَ لَهُ عِزْقُ النِّسَاءِ وَالْفَتْحُ وَالْقَصْرُ فَتَدْرُ اِنْ شِئِنِ لَا یَأْکُلُهَا فَحَرَّمَ عَلَیْہِ {مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنْزَلَ التَّوْرَةُ} وَذَٰلِكَ بَعْدَ اِبْرَآهِیمَ وَلَمْ تَكُنْ عَلَیْ عَقْدِہِ خِزَامًا کَمَا زَعَمُوا {قُلْ} لَہُمْ {قَاتِلُوا بِالْاِتِّزَانِ} قَاتِلُوهَا {لَیَبَیِّنَ بَیْنَکُمْ} {اِنْ کُنْتُمْ صَادِقِیْنَ} فِیہ فُیْہُوہَا وَلَمْ یَأْتُوا بِہَا قَالَ تَعَالٰی {فَمَنْ اَفْکَرٰی عَلَی اللّٰهِ الْکَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِکَ} اے ظہور الخجۃ بأن التخریم انما کان من جہۃ یغفوب لا علی عہد ابراہیم {قَاتِلْکَ هُمُ الظَّالِمُونَ} المتجاوزون الحقّ الی الباطل {قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ} فی ہذا جمیع ما اُخبر بہ {قَاتِلُوهَا مِنْ اِبْرَآهِیمَ} الٰہی انا علیہا {حَنِیْفًا} مائلا عن کلّ دین الی الاسلام {وماکان من الشّرکین} ونزل لہما قالوا قَاتِلْ قَاتِلْ قَاتِلْکُمْ {اِنْ اَوَّلَ بَیْتٍ وُضِعَ} مُتَعَبِدًا {لِلنَّاسِ} فی الارض {لِلَّذِیْ یَبْکُو} بالبائۃ لقتۃ فی مکۃ سُمِّتَ بِذَٰلِکَ لِأَنَّہَا تَبَّکَ اَغْثَاقُ الْجَبَابِرَةِ اے تدفقہا بناء الملاجئۃ قبل خلق آدم ووضعی بحدہ الأفقی وتنبیہما اُرتفون سنۃ کما فی حدیث الصّحیحین وفي حدیث ائمہ اول ما ظہر علی وجہ الفاء عند خلق السماوات والارض رتدۃ بیضاء فذجبت الارض من تحہ {مِیَارًا} حال من الٰہی اے ذابرتہ {وَهُدًى لِّلْعَالَمِیْنَ} لِأَنَّهُ قَبْلَہُمْ {فِیہ آیَاتٌ بَیِّنَاتٌ} مِنہَا {مَقَامُ اِبْرَآهِیمَ} اے الخمر الذی قام علیہ عند بناء البیت فائر قدماء فیہ وبقي الی الآن مع تطاول الزمان وتداول الأیدی علیہ ومنہا تضعیف الخسرات فیہ وأن الطیر لا یغلّوہ {وَمَنْ دَخَلُہَا كَانَ آمِنًا} لا یُعْرَضُ اِلَیْہِ بِقَتْلِ أَوْ ظَلَمٍ أَوْ غَیْرِ ذَٰلِکَ {وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَیْتِ} واجب بکسر الخاء وفتحہا لفتان فی مصدر حجّ قصّد وتبذل من الناس {مَنْ اسْتَطَاعَ اِلَیْہِ سَبِيلًا} طریقا فشرہ صلی اللہ علیہ وسلم بالزّاد والمراجلۃ رزاة الخاکم وغیرہ {وَمَنْ کَفَرَ} باللّٰہ اَوْ بِمَا فَرَضَہُ مِنَ الْحَجِّ {لَإِنَّ اللَّهَ عَلَیَّ عَنِ الْعَالَمِیْنَ} الإنس والجنّ والملائکۃ وعن عبادتہم {قل یاہل الکتاب لم تکفروا بآیات اللہ} تضربون {عن سبیل اللّٰہ} اے دینہ {مَنْ آمَنَ} یشکّیکم الشّیء وکنتم یغفہ {تَبُوءُتَکَ} اے تطلبون السبیل {عِوَجًا} فصدر بفتحی مغوجۃ اے مائلا عن الحقّ {وَأَنْتُمْ شَٰہِدَاءُ} عالمون بأنّ الذین الفرضی القیم هو دین الاسلام کما فی کتابکم {وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} من الکفر والتکذیب وانما یؤخرکم الی وفکم لیجازیکم ونزل لہما مرّ بغض الیہود علی الأوس والخزرج وعاظہم تألہم فذکروہم بما کان بینہم فی الجاہلیۃ من الفتن فشاخروا وکاذوا یفتیلون {یَأٰیہَا الَّذِیْنَ آمَنُوا اِنْ تُطِيعُوا اَیْرَاقًا مِنَ الَّذِیْنَ اٰوْتُوا الْکِتَابَ یَرُدُّوکُمْ بَعْدَ اِیْمَانِکُمْ کَافِرِیْنَ} وکیف تکفرون {استفہام تغجب وتزج} وأنتم تملی علیکم آیات اللّٰہ وفیکم رسوله ومن یعتصم {باللّٰہ فقد ہدی الی صراط مستقیم}

لوہمہ ترکومی چي خپل محبوب مالونہ خرچ نہ کړئى، صدقہ نہ کړئى، هيڅ کله د نيکۍ اجر چي جنت دې حاصل به نہ کړي شئى اوتاسو چي کوم غيږ هم خرچ کوئى الله تعالى دهغې نه ښه خبردې، لهذا هغه به دهغې بدله درکوى اوتازل شوکوم وخت چي يهوديانودا خبره اوکړه چي تاسو ددې خبرې دعوى کوئى چي تاسو په ملت ابراهيمى باندې ښې حالانکه هغه خورده اوښ غوښه او پنى خوړل ځکل نه. (اوتاسو خورنى ځکنئ)، هريوخوراک د بنى اسرائيلودپاره حلال وو بغير دهغې نه کوم چي اسرائيل (يعقوب عليه السلام) په خپل ځان باندې حرام کړي وه او هغه اوښ وو، داسې ئى هغه وخت کړى ووکوم وخت چي هغوى ته دغرق النساء مرض لگيدلې وو (نساء) دنون فتحه اوقصرالف سره (په وزن د عصا) دې، (حضرت يعقوب عليه السلام) نذرمنلې وو چي که زه صحت مند شوم نودابه زه نه خورم، چنانچې هغه دا په خپل ځان باندې ممنوع کړه. داسې ئى د تورات نازلیدونه وړاندې کړي وو اودا (واقعہ) د ابراهيم عليه السلام نه پس شوي اودا حرمت د حضرت ابراهيم عليه السلام په زمانه کښې نه وو لکه څنگه چي تاسوگنئى. نوته هغوى ته اووايه تورات راوړئى اودا اولولئ دې دپاره چي ستاسو د قول صداقت معلوم شى که چرې تاسوپه دې باره کښې رښتونی ئى نوهغوى حيران پاتې شو او نورات ئى رانورو. الله تعالى او فرماييل چي کوم سړى د دې يعنى حجت د ښکاره کيدونه پس هم په الله تعالى باندې بهتان تړى چي تحريم د حضرت يعقوب عليه السلام د طرف نه وو نه چي د حضرت ابراهيم عليه السلام په زمانه کښې نوهم دغه خلق دى ظالمان (يعنى) د حق نه د باطل طرف نه تجاوزکونکى دى ته ورته اووايه چي د نورو خبروپه شان الله تعالى داخبره هم رښتيا او فرماييله نوتاسو د نيغې لارې والا حضرت ابراهيم عليه السلام د دين په کوم باندې چي زه یم تابعدارى اوکړئى يعنى د هريودين نه (اعراض کولوسره) د دين اسلام طرف ته مخ کولوسره او (حضرت ابراهيم عليه السلام) د مشرکانونه نه وو. او راتلونکې آيت هغه وخت نازل شو کوم وخت چي يهودو وئيلى وو زمونږ قبله ستاسو د قبلې نه پخوانئى ده د ټولونه اولنې کور کوم چي د عبادت خانې په طور د خلقوپاره مبارک جوړکړي هغه دې کوم چي په مکه کښې دې، په مکه کښې يولغت بکه هم دې بآء سره بکه ته بکه ځکه وانئى چي د بکه معنى ماتول وړانزول دى. چونکه دا لوى لوى ظالمانو د ستونه چاچې د دې د نړولواراده کړي وه ماتوى پريږدى. ددې تعمير فرېستوکړي وو ددې نه پس مسجد اقصى جوړکړي شو او ددې دواړو په مينځ کښې د څلوېښتوکالو فاصله ده لکه چي د صحيحين په حديث کښې واردشوى دى او په يو حديث کښې دى چي د آسمانونو او زمکو د تخليق په وخت د اوبو په مخ باندې د سپين څگ په شکل کښې يوخيږ راښکاره شوې وو هغه کعبه وه ددې نه پس زمکه ددې د لاندې نه خوره کړې شوه (مټاکل) د آلئى نه حال دې اى ذابوکه اودا د دنياوالودپاره هدايت والا ده ځکه چي دا دهغوى قبله ده. په دې کښې ښکاره نشانې

دی ہم دے نہ مقام ابراہیم علیہ السلام دے یعنی ہفہ کانرے چے دے بیت اللہ دے جو رولو وخت پہ کوم
 اچے حضرت ابراہیم علیہ السلام اودریدلو دہغوی دے خپو پہ دے کنبے ننبے جو رے شوے دی
 اودے او رے زما نرے راسے اودے خلقو دے بار بار لاس لگولونہ باوجود تر تنہ پورے باقی دے
 اوہم دے دغہ ننبونہ پہ دے کنبے دے نیکو دے اجر دے بل ثواب کیدل دی۔ او یوہ مرغی دے
 دے پاسہ نہ شی تیریدلے۔ او شوک چے پہ دے کنبے دا خلیبے ہفہ پہ امن کنبے کپے دے قتل یا ظلم
 وغیرہ دے پارہ بہ دے سرہ تعرض نہ شو کیدلے۔ او پہ خلقو باندے دے اللہ تعالیٰ دے پارہ دے بیت اللہ حج
 واجب دے (دحج) پہ مصدر کنبے حاء فتحہ او کسرہ دوہ لغتہ دی۔ حج پہ معنی قضا او
 (مَنْ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا) (الناس) نہ بدل دے شوک چے دے ہفہ حائے دے رسیدو پورے طاقت لری (دے
 استطاعت) تفسیر حضور پاک زاد او راحلہ (سورلی اودے سفر خرچ) سرہ کرے دے روایت
 کرے دے حاکم وغیرہ او شوک چے دے اللہ تعالیٰ نہ کفر او کرے او کوم حج چے پہ ہفہ باندے
 فرض کرے شوے دے (دہغے منکر وی) نوالہ تعالیٰ دے عالم والونہ یعنی انس وجن او ملائکہ
 اودے ہغوی دے عبادت نہ بے پرواہ دے۔ تہ ور تہ او وایہ چے ای اہل کتاب تاسو دے اللہ تعالیٰ آیاتونہ
 قرآن نہ ولے انکار کوئی؟ او حال دادے چے اللہ تعالیٰ ستاسو پہ اعمالو باندے شاهد دے تاسوتہ
 بہ دہغے بدلہ درکوی۔ تہ ور تہ او وایہ ای اہل کتاب کوم سرے چے ایمان راوے وی دے اللہ تعالیٰ دے
 دین نہ دے نبی علیہ السلام پہ تکذیب اودے ہفہ علامات پتو لوسرہ ولے منع کوئی؟ پہ دے لار (دین)
 کنبے کو گوالے راو باستی (عوجا) مصدر دے اودے مَعْوَجَّة پہ معنی کنبے دے یعنی دحق نہ
 انحراف کولوسرہ حالانکہ تاسو پیڑشتی چے خو بن کرے شوے او صحیح دین ہم اسلام دے
 لکہ چے ستاسو پہ کتاب کنبے موجود دی۔ او اللہ تعالیٰ دے کفر او تکذیب وغیرہ
 ستاسو دے اعمالونہ بے خبر نہ دے او ہفہ تاسو تہ صرف دے یو وخت پورے مہلت در کرے دے بیابہ
 تاسوتہ دے سزا درکوی۔ (راتلونکے آیت ہفہ وخت نازل شو) کوم وخت چے دے بعض
 یہودیانو تیریدل پہ اوس او خرچ باندے اوشو نو دے ہغوی دے خپل مینخ الفت او محبت
 ہغوی غضبناک کرل نو دے یہودیانو دے ہغوی دے جاہلیت دے زما نرے (دے خپل مینخ) دے فتنے
 دے خبرو ذکر او چیرلو دے کوم پہ وجہ چے ہغوی خپل مینخ کنبے جگہہ او کرہ نیز دے وہ چے
 خپل مینخ کنبے وینے بھیلوے وی ای ایمان والو کہ چرے دے اہل کتاب دے یو فریق خبرہ او منشی
 نو ہغوی بہ تاسو ستاسو دے ایمان راوے لو باوجود کافران جو رولوسرہ پر پردی او تاسو ٹھنگہ
 کفر کولے شے استفہام دے تعجب او تو بیخ دے پارہ دے، حالانکہ تاسوتہ دے اللہ تعالیٰ آیاتونہ
 لوستلے اورولے شی او ستاسو پہ مینخ کنبے دے ہغے رسول موجود دے او شوک چے اللہ تعالیٰ
 مضبوط او نیسی نو یقینا ہفہ تہ دے نیغے لارے طرف تہ ہدایت او کرے شو۔

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله تَنَالُوا تَأْسُو به حاصل کرنی تاسوبہ بیامومنی (س) مضارع جمع مذکر حاضر تَال تَنَال تَنَال رسیدل، حاصلول.

قوله ای ثوابہ مفسر علام مضاف مقدر منلوسرہ اشارہ اوکرہ چہ عبارت پہ حذف مضاف سرہ دہ خکہ چہ نفس پر خو نیک عمل کولوتہ وائی د کوم وجود چہ عمل نیک کولوسرہ کیرپی البتہ د نیک عمل اجرا و ثواب د محبوب او خوہن کرہی شوی خیزپہ خرچ کولوسرہ حاصلیدہی شی.

قوله تَصَدَّقُوا د تَنَفَّقُوا تفسیر تَصَدَّقُوا سرہ کولوکنبی اشارہ اوکرہ چہ مطلق اتفاق کہ پہ خبل خان باندہی وی اوکہ پہ خرابو کار و نوباندہی وی مراد نہ دہی بلکہ فی سبیل اللہ صدقہ کرل مراد دی.

قوله مِمَّا تُحِبُّونَ مَا تَبْعِيضِيہ دہی ددہی د پارہ پہ یوقرات کنبی بَعْض مَاتُحِبُّونَ دی.

قوله كُلُّ الطَّعَامِ الف لام د عہد دہی ای کُلُّ الاطعمۃ الّٰہی کانت تَدْعٰی الیہودُ حَرَمًا عَلٰی الْاَوَامِ.

قوله عِرْقُ النِّسَاءِ عرق النساء اکثر د گس کوناتی نہ شروع کیدوسرہ د زنگون او بعض وخت تر گیتنی پورہی راکوزیری کہ دا بیماری د ھیرو وروپیورہی شی نو بیمار گود پیری (شرح موجز اقراشی).

قوله اَنَا عَلَیْہَا اتباع ملت ابراہیم نہ مراد ملت اسلام اتباع دہ خکہ ملت ابراہیمی ہم ملت اسلامی وو او رسول اللہ ﷺ ہم پہ دغہ ملت ابراہیمی باندہی وو.

قوله مُتَعَبِّدًا دہی لفظ زیاتولوسرہ نہ اشارہ اوکرہ چہ اول بیت نہ مطلق اول بیت مراد نہ دہی بلکہ د عبادت گاہ پہ توگہ اول بیت مراد دہی.

قوله لِّلَّذِیْ یَبْغُو کنبی لام د تاکید دہی دہی تہ لام مزحلقة ہم وائی پہ اصل کنبی د لام پہ مبتداء باندہی دہنی د تاکید د پارہ داخلیری مگر کلہ چہ پہ مبتداء باندہی اِنَّ داخلیری نوائ د خبل صدارت د خاطرہ دغہ لام د خبر طرف تہ دیکہ کوی پہ دہی وجہ دہی لام تہ لام مزحلقة وائی

مکہ او بکہ د بلد حرام نومونہ دی. دادوارہ لغت دی اودا ہم وثیلی شوی دی چہ بکہ د مقام بیت اللہ نوم دہی اومکہ د بلد حرام نوم دہی او بعض خلقو وثیلی دی چہ د مسجد حرام نوم بکہ دہی اومکہ د پورہ حرم نوم دہی او بکہ تہ بکہ ددہی وجہی نہ وثیلی سی چہ ددہی معنی د خلقو گنرہ دہ د طواف پہ وخت چونکہ گنرہ وی پہ دہی وجہ دہی تہ

بکہ وئیلی شی. او بعض حضرات وئیلی دی چې د بَکْ معنی دَقْ اود دې معنی ده ټکول ماتول تاوول ځکه چې کوم ظالم جابر دې ته په ککه سترگه کتلی دی اودې ته نې د نقصان رسولو کوشش کړې دې د هغه سټ راتاؤ کړې شوې دې. اود مکه د تسمیه د وجې باره کښې بعض حضرات وئیلی دی چې د اوبود قلت د وجې نه ورته مکه وئیلی شی عرب وائی ملک الفصیل فَرَعُ اَیْه کله چې بچې د مور پټی ځکلو سره ختم کړی او په قاموس کښې دی چونکه مکه گناهونه ختمه وی اودا تمک الذنوب نه مشتق دې ای محوها وتښلېا.

د مکې ډیر نومونه دي:

① مکه	⑦ بکه	③ البيت العتيق	⑤ البيت الحرام
② البلد الامين	⑧ المامون	④ ام الرحيم	⑥ ام القرى
④ صلاح	⑩ العرش	① القادس	② المقدسه
③ البناسه	⑤ نون اوباء سره	⑥ الحاطمه	⑦ الرأس
⑤ کوټا	⑧ البلده	⑨ البنيه	④ الکعبه

راعراب القرآن

مجاهد **يُؤَيِّدُ** وئیلی دی چې بآء په میم سره بدله کړې شوې ده لکه سَيِّد او سَمَد اولا زبلازمه کښې **قوله**: تَطْلُبُونَ السَّبِيلَ، دا د هغه شېبه جواب دې چې سبیل مذكر دې لَهذا تَتَقَوَّنَهَا په ځانې تَبَقُّوْنَه کیدل پکار دی.

جواب: سبیل چونکه مذكر او مؤنث دواړه شان استعمالیږي لَهذا تَتَقَوَّنَهَا صحیح دې.

قوله: مصدر په معنی د مَعَوَّجًا دا د دې سوال جواب دې چې عَوَّجًا السِّل نه حال دې حالانکه د دې حمل په السبیل باندې صحیح نه دې.

جواب عَوَّجًا، د مَعَوَّجَه په معنی کښې دې عَوَّج دَعین کسره سره غیر مجسم څیزونو کوږگوالی دپاره استعمالیږي مثلاً عقل او پوهه او عَوَّج د عین فتحه سره د مجسم څیزونو مثلاً دیوال وغیره کوږگوالی دپاره استعمالیږي.

[ایاتونه: ۱۰۲-۱۰۹]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ} بَانَ يَطَاعَ فَلَا يُفْعَى وَيُشْكِرَ فَلَا يُكْفَرُ وَيَذْكُرَ فَلَا يَنْسَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ يَقْوَى عَلَى هَذَا فَجَبَّحَ بِقَوْلِهِ تَعَالَى {فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ} {وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} موحدون {وَأَعْتَصِمُوا} تَمَسَّكُوا {بِحَبْلِ اللَّهِ} أي دِينِهِ {بِجَمِيعٍ وَلَا تَفَرَّقُوا} بِنَدِ الْإِسْلَامِ {وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ} {إِنَّمَا عَلَيْكُمْ} يَا مَعْشَرَ الْأَوْسِ وَالْخَزَرَجِ {إِذْ كُنْتُمْ} قَبْلَ الْإِسْلَامِ {أَعْدَاءً وَقَالَ}

خَنَعَ {بَيْنَ قُلُوبِكُمْ} بِالْإِسْلَامِ {فَأَصْبَحْتُمْ} فَمِزْتُمْ {بَيْنَعِيَّتِهِ إِخْوَانًا} فِي الدِّينِ وَالْوَلَايَةِ {وَكُنْتُمْ عَلَى شِقَا} طَرَفٍ {حُفْرَةً مِنَ النَّارِ} لَيْسَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الْوُفُوعِ فِيهَا {إِلَّا أَنْ تَمُوتُوا حَقًّا} {فَأَقْبَلْتُكُمْ مِنْهَا} بِالْإِيمَانِ {كَذَلِكَ} كَمَا بَيْنَ لَكُمْ مَا ذَكَرَ {بَيْنَ اللَّهِ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} {وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ} {الْإِسْلَامِ} {وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ} الدَّاعُونَ الْأَمْرُؤُنَ الثَّابِتُونَ {هُمُ الْمُفْلِحُونَ} {الْفَائِزُونَ وَمِنْ لَتَبِيعِيضٍ} لِأَنْ مَا ذَكَرَ فَرَضَ كِفَايَةً لَا يُلْزَمُ كُلُّ الْأُمَّةِ وَلَا يُلِيقُ بِكُلِّ أَحَدٍ كَالْجَاهِلِ {وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا} عَنْ دِينِهِمْ {وَاخْتَلَفُوا} فِيهِ {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ} وَهُمْ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} {يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ} أَمَّا الَّذِينَ {فَأَمَّا الَّذِينَ} {سُودَّتْ وُجُوهُهُمْ} وَهُمْ الْكَافِرُونَ فَيُفْلَقُونَ فِي النَّارِ وَيُقَالُ لَهُمْ تَقْرِيبًا {أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ} يَوْمَ أَخَذَ الْعِيقَ {فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ} {وَأَمَّا الَّذِينَ} {اِئْتَصَّتْ وُجُوهُهُمْ} وَهُمْ الْمُؤْمِنُونَ {فَقَبِيَ رَحْمَةُ اللَّهِ} أَيِ جَنَّتْ {هَمَّ فِيهَا خَالِدُونَ} {تِلْكَ} أَيِ قِلَّةٍ {آيَاتِ} {آيَاتِ اللَّهِ تَتْلُوهَا عَلَيْكَ} يَا مُحَمَّدُ {بِالْحَقِّ} وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ} بَانَ بِأَخْذِهِمْ بَغِيرَ حَزْمٍ {وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ} فَلَنَا وَخَلْفًا وَغَيْبًا {وَأَلَى اللَّهِ تَرْجِعُ} تَعْيِيرُ {الْأُمُورِ}

ترجمہ: ای دایمان والو! اللہ تعالیٰ نے او ویر پڑی لکھ خنکے چہ دھغہ نہ دے ویریدو حق دے پہ داسی توگہ چہ دھغہ اطاعت او کرے شی دھغہ نافرمانی دے نہ کیہی دھغہ شکر دے ادا کرے شی ناشکری دے نہ کیہی اوھغہ دے یاد اوساتلی شی نہ دے ہیرول کیہی نوصحابہ کرامو عرض او کرو یارسول اللہ ﷺ دومرہ قدرت د چادے۔ نودا حکم اللہ تعالیٰ پہ خپل قول فائتوا اللہ ما استطعتم سرہ منسوخ کرو۔ اوتاسو پوھہ شئی بغیر دے حال نہ چہ تاسو مسلمانان موجدان یشی او د اللہ تعالیٰ رشی یعنی دھغہ دین تول پہ یوخائی مضبوط اونیسئی او د اسلام نہ پس خپل مینخ کنسہ بی اتفاقی مہ کوئی او ای د اوس او خزر ج خلقو پہ خپل خان باندے د اللہ تعالیٰ انعام یاد کرئی۔ کلہ چہ تاسو د اسلام نہ وړاندے د یوبل دہنمان وئی نوهغہ ستاسو پہ زبونو کنسہ د اسلام د وجہ نہ محبت و اچولو نوتاسو دھغہ دانعام پہ وجہ پہ دین کنسہ او پہ نصرت کنسہ رونہ رونہ جوړ شوئی اوتاسو د دوزخ پہ غارہ وئی او ستاسو دوزخ تہ پریوتلو کنسہ صرف دومرہ وخت وو چہ تاسو د کفر پہ حالت کنسہ مرہ شوے وئی نوتاسو ئی د دوزخ نہ د ایمان پہ وجہ بچ کرئی۔ دغہ شان خنکے چہ ستاسو دپارہ مذکورہ احکام بیان کرل اللہ تعالیٰ ستاسو دپارہ خپل آیاتونہ یشکارہ یشکارہ بیانوی دے دپارہ چہ تاسو لار یشاموئی او ضرور دی پہ تاسو کنسہ یوداسی جماعت وی چہ دحیر یعنی اسلام دعوت و رکوی اودنیک کار حکم کوی او دبدئی نہ منع کوی ہم دغہ دعوت کونکی حکم کونکی (دبدئی) نہ منع کونکی خلق کامیاب دی۔ (منگم) کنسہ من تبعیضیہ دے خکے چہ مذکورہ حکم فرض کفایہ دے دامت پہ ہر فرد باندے لازم نہ دی اونه دھر سری لائق دی مثلاً جاہل۔ اووئیلی

شوی دی چې مړ زانده دې یعنی دې ډپاره چې تاسو یواخت شمی او د هغه خلقو په شان مه کیږئ چې پس د هغې نه چې هغوی ته شواهد اور سیدل او په خپل دین کښې تفریق او کړو او هغه یې د اونیاری دی هم دوی به په عظیم عذاب کښې وی. د قیامت په ورځ به څه مخونه سپین (پرقیدونکی) وی او څه مخونه به تور وی بیا د چامخونه چې تور وی هغه به کافران وی نو هغوی به په دوزخ کښې اچولې شی. او د توبیخ په توګه به هغوی ته ونیلی شی آیا هم تاسو کفر کړې وو؟ په یوم آلت کښې د ایمان راوړونه پس د خپل کفر د وچې نه عذاب او ځنګلی. او د چامخونه چې سپین (پرقیدونکی) وی نو هغوی به د الله تعالی په رحمت جنت کښې وی او هم په دغې کښې به همیشہ وی. داد الله تعالی آیاتونه دی کوم چې ای محمد ﷺ مونږ تاته ټیک ټیک لوستلوسره اوره وو او الله تعالی په مخلوقات باندې ظلم نه غواړی چې بغیر د جرم نه هغوی راگیر کړی. او د ملک او خلق او مملوک کیدو په اعتبار سره ټول کوم څه چې په آسمانو کښې او زمکو کښې دی هم د الله تعالی ډپاره دی. او هم د الله تعالی طرف ته به ټول امور واپس راګرځېږي.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله بَانَ يُطَاعَ فَلَا يَفْصَى (الخ) دا کماحقه د تقوی بیان او د هغې د صورت وضاحت دې.

قوله: مُؤَخَّرُونَ. سوال: د مُؤَخَّرُونَ تفسیر مُؤَخَّرُونَ سره کولو کښې څه مصلحت دې؟

جواب: د مرګ په وخت چونکه بغیر د توحید نه کوم چې د قلبی ارادې نوم دې بله هیڅ عملی نیکی نه شی کیدې مثلاً نه مونږ کیدې شی اونه روژه ساتلې کید یشی اونه حج کیدلې شی علی هذا القیاس هم د دې مصلحت او حکمت په وجه د مُؤَخَّرُونَ تفسیر مُؤَخَّرُونَ سره کړې دې عمل توحید په آخری وخت کښې هم کیدې شی.

قوله اِغْتَمَمُوا د اعتصام نه دې جمع مذکر حاضر، تاسو مضبوط اونیستی.

قوله الاوس والنضیر د حارثه یا ثعلبه ځامن دواړه سکه روڼه وو د هغوی د مور نوم قیله وو. دا په اصل کښې د یمن د یو ښار مآرب اوسیدونکی وو چې یوه ډیره شنه او آباډه علاقه وه کومه چې د یمن دار السلطنت صنعاء نه درې منزله فاصله باندې واقع وه مشهور سد مآرب هم دالته واقع وو، د کوم په وجه چې به اهل مآرب په لویه خوشحالی او خراځنی سره ژوند تیروولو الله تعالی د هغوی د نافرمانو په نتیجه کښې هم د دې بند (دیم) په ذریعه هغوی او د هغوی معیشت تباہ کړو. د دغه بند په ماتیدو باندې هغوی په اطرافو کښې خوراه شو په دوی کښې څه مدینې ته راغلل آباد شو او څه د شام وغیره طرف ته لاړل دا واقعه د حضرت عیسیٰ ﷺ نه پس د رسول الله ﷺ د بعثت نه وړاندې پیښه شوې وه.

فولہ یوم اخذ الميثاق ددی عبارت ذ اضافہ مقصد دیو سوال مقدر جواب دی۔

سوال یہودیان اونصاری مخاطب کولوسرہ وٹیلپی شی گفرتم بقدا لئما کنتم ددی مطلب دادی
چی هغوی اول ایمان راورنی وو او ددی نه پس کافر شو، حالانکه هغوی دسرہ نه ایمان
راورې نه وو

جواب د جواب حاصل دادی چې دایمان نه مراد د یوم میثاق ایمان دی کوم چې آلت
پرکنه جواب کنسې بل وٹیلو سره راورې وو لہذا اوس ہیخ اعتراض پاتې نه شو۔

[ایاتونہ: ۱۱۰-۱۲۰]

{كُنْتُمْ} يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ فِي عِلْمِ اللَّهِ تَعَالَى {خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ} أَظْهَرَتْ {لِلنَّاسِ} تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ {الْإِيمَانُ} {خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ} كَعَبْدِ
اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَأَصْحَابِهِ {وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ} الْكَافِرُونَ {لَنْ يَضُرُّوكُمْ} أَيُّ الْيَهُودِ يَا مَغْشَرِ
الْمُسْلِمِينَ بِشَيْءٍ {إِلَّا أَذَى} وَاللَّسَانُ مِنْ سَبِّ وَزَعِيدٍ {وَأَنْ يَقَاتِلُوكُمْ وَيُؤْلُواكُمْ الْأَذْبَارُ} مِنْهُمْ يَمِينُ {مُحَرَّلًا
يَضْرِبُونَ} عَلَيْكُمْ بَلْ لَكُمْ النُّصْرَةُ عَلَيْهِمْ {صُرِّحَتْ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةُ أَنْ يَمَاتُفَعُوا} خَيْفًا وَجِدُوا فَلَا عِزَّ لَهُمْ وَلَا
اغْتِيَامَ {إِلَّا} كَاتِبِينَ {يَحْمِلُ مِنَ اللَّهِ وَحْمَلٌ مِنَ النَّاسِ} الْفُؤُوبِينَ وَهُوَ عَهْدُهُمْ إِلَيْهِمْ بِالْأَمَانِ عَلَى أَذَاءِ
الْحِزْبَةِ أَيْ لَا عِصْمَةَ لَهُمْ غَيْرَ ذَلِكَ {وَبَاغُوا} رَجَعُوا {بِقَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَصُرِّحَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَلِكَ
بِأَنَّهُمْ} أَنَّى بِسَبِّ أَتُهُمْ {كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ} نَاكِدًا {بِمَاعَصُوا} أَمَرَ
اللَّهُ {وَكَانُوا يَعْتَدُونَ} يَنْجَاوِزُونَ الْحَلَالَ إِلَى الْخَرَامِ {لَيْسُوا} أَيُّ أَهْلِ الْكِتَابِ {سَوَاءٌ} مُتَوَيْنَ {مِنْ
أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَابِلَةٌ} مُسْتَقِيمَةٌ ثَابِتَةٌ عَلَى الْحَقِّ كَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَأَصْحَابِهِ {يَتْلُونَ
آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ} أَيُّ سَاعَاتِهِ {وَهُمْ يَسْجُدُونَ} يُصَلُّونَ خَالٍ {يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ} الْمُتَوَصُّفُونَ بِمَا ذَكَرَ اللَّهُ {مِنْ الصَّالِحِينَ}
وَمِنْهُمْ مَنْ لَيْسَ أَكْثَرُ ذَلِكَ وَلَيْسُوا مِنَ الصَّالِحِينَ {وَمَا تَفْعَلُوا} بِإِكْثَارِهَا الْأُمَّةُ وَآتَاءُ أَيُّ الْأُمَّةِ الْقَائِمَةِ {مِنْ
خَيْرِ مَنْ تَكْفُرُوا} بِالْوَحْيَيْنِ أَيْ تَعْدَمُوا ثَوَابَهُ بَلْ نَجَاوِزُونَ عَلَيْهِ {وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ} {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ
تُغْنِيَ} تَذَقُّعُ {عَنَّهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ} أَيُّ مِنْ عِلَابِهِ {شَيْعًا} وَخَصَمَهَا بِالذِّكْرِ لِأَنَّ الْإِنْسَانَ
يَذْبُقُ غِرْ نَفْسَهُ تَارَةً بِفِدَاءِ الْمَالِ وَتَارَةً بِالِاسْتِعَانَةِ بِالْأَوْلَادِ {وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ} {مَثَلُ} صِفَةُ {مَا يُنْفِقُونَ} أَيُّ الْكُفَّارِ {فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} فِي عَذَاوَةِ النَّهْيِ مِنْ صَدَقَةٍ
وَنَحْوِهَا {كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ} خَرَّ أَوْ بَزْدٌ شَدِيدٌ {أَصَابَتْ حَرْثًا} زَرْعٌ {قَوْمٌ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ} بِالْكَفْرِ
وَالسُّفْهَانِيَةِ {قَالَهُلْ كُنْتُمْ} فَلَمْ يَنْتَفِعُوا بِهِ فَكَذَلِكَ تَفَقَّاتُهُمْ ذَاهِبَةٌ لَا يَنْتَفِعُونَ بِهَا {وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ} بِضَيَاعِ
مَغْفَاتِهِمْ {وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ} بِالْكَفْرِ الْمَوْجِبِ لَضِياعِهَا {بِأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً} أَصْفِيَاءَ
تُظْلِمُونَهُمْ عَلَى بَرِّكُمْ {مِنْ دُونِكُمْ} أَيُّ غَيْرِكُمْ مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَالْمَنَافِقِينَ {لَا يَأْلُواكُمْ عَدُوًّا} نَصَبَ

يَنْزِعَ الْخَافِضُ أَيَّ لَا يَقْصُرُونَ لَكُمْ فِي الْفَسَادِ {وَدُّوا} تَمَنُّوا {مَا عَيْتُمْ} أَيَّ عَشْتَكُمْ وَهُوَ شِدَّةُ الْعُزْرِ
 {قَدْ بَدَتْ} ظَهَرَتْ {الْبَغْضَاءُ} الْعَدَاوَةُ لَكُمْ {مِنْ أَفْوَاهِهِمْ} بِالْوَقِيعَةِ فِيكُمْ وَإِطْلَاعِ الْمُشْرِكِينَ عَلَى
 بَرِّكُمْ {وَمَا تَخْفَى صُدُورُهُمْ} مِنَ الْعَدَاوَةِ {أَكْثَرَ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ} عَلَى عَدَاوَتِهِمْ {إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ}
 ذَلِكَ فَلَا تَوَالُوهُمْ {هَآ} لِلتَّخْبِيَةِ {أَنْتُمْ} يَا {أَوْلَاءِ} الْمُؤْمِنِينَ {تُحِبُّونَهُمْ} لِقَرَابَتِهِمْ مِنْكُمْ وَصَدَاقَتِهِمْ
 {وَلَا يُحِبُّونَكُمْ} لِمُخَالَفَتِهِمْ لَكُمْ فِي الدِّينِ {وَتُؤْمِنُوا بِالْكِتَابِ كُلِّهِ} أَيَّ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِكِتَابِكُمْ
 {وَإِذَا أَلْقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَصَوْا عَيْتَكُمْ الْأُنَامِلِ} أَطْرَافِ الْأَصْنَاعِ {مِنْ الْغَيْظِ} شِدَّةُ الْغَضَبِ إِنَّا
 نَبْرُؤُنَ مِنْ انْتِلَافِكُمْ وَنُعْتَبَرُ عَنْ شِدَّةِ الْغَضَبِ بَعْضُ الْأُنَامِلِ مَجَازًا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ ثُمَّ غَضَّ {قُلْ مُؤْمِنُوا بِغَيْظِكُمْ}
 أَيَّ ابْقُوا عَلَيْهِ إِلَى الْمَوْتِ فَلَنْ تَرَوْا مَا يَسُرُّكُمْ {إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ} بِمَا فِي قُلُوبِكُمْ وَمَتَى مَا
 يُضْمِرُوا خِلَافًا {إِنْ تَسْكُمُ} تُصِيبُكُمْ {حَسَنَةً} يَغْفِرُ كُفْرَهُمْ وَغَيْمَةً {تَسُوءُهُمْ} تُخْزِيهِمْ {وَأَنْ تُصِيبَكُمْ
 سَيِّئَةٌ} كُفْرِيَّةٌ وَجَذَبَ {يَفْرَحُوا بِهَا} وَجُمْلَةُ الشَّرْطِ مُتَّصِلَةٌ بِالشَّرْطِ قَبْلَ وَمَا بَيْنَهُمَا اغْتِرَاضُ وَالْمَعْنَى أَنَّهُمْ
 مُتَّفَاحُونَ فِي عَدَاوَتِكُمْ فَلَمَّ تَوَالُوهُمْ فَاجْتَنِبُوهُمْ {وَأَنْ تُصِيبُوا} عَلَى أَذَاهُمْ {وَتَتَّقُوا} اللَّهَ فِي مُؤَامَلَتِهِمْ
 وَغَيْرِهَا {لَا يَضُرُّكُمْ} بِكَسْرِ الضَّادِ وَتَكُونُ الرَّاءُ وَضَمُّهَا وَتَشْدِيدُهَا {كَيْدُهُمْ شَيْئًا} إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ
 بَالِيَاءٌ وَالرَّاءُ {فُحِيطَ} عَلِيمٌ فَاجْتَنِبُوهُمْ بِهِ

ترجمہ: ای دمحمد ﷺ امتہ تاسودا اللہ تعالیٰ پہ علم کنبی یوبہترین جماعت یشی چی
 دخلقود پارہ رستلی شوی دی تاسو دیکئی حکم ورکوئی اود بدئی نہ منع کول کوئی او پہ اللہ
 تعالیٰ باندی ایمان لرئی او کہ چری اہل کتاب ہم پہ اللہ تعالیٰ باندی ایمان راورلی نوایمان راورل
 بہ دہغوی پہ حق کنبی بنہ وو ہغوی کنبی خہ خومؤمنان دی لکہ عبد اللہ بن سلام رضی اللہ عنہ اود ہغہ
 ملگری مگر دہغوی نہ اکثر نافرمان (یعنی کافر) دی۔ ای مسلمانانوز دا یہودیان پہ ژپہ سرہ
 دکنخلو او درکپی کولو معمولی شان تکلیف نہ سوا تاسو تہ ہیخ نقصان نہ شی دررسولی او کہ
 چری ہغوی تاسو سرہ مقابلہ کوی تاسوتہ بہ شاکری ماتہی خورونکی بہ تختشی ییابہ دوی تہ
 ستاسو خلاف امداد ہم اونہ رسیدلی شی بلکہ تاسوتہ بہ دہغوی خلاف بہ امداد ہم رسی، پہ
 دوی باندی ذلت مسلط کری شوی دی کہ ہر خاتی کنبی اولیدلی شی۔ دوی تہ بہ عزت
 او استحکام حاصل نہ شی۔ سوا دہغی نہ چہ کہ د اللہ تعالیٰ د طرف نہ خہ عہد وی یاد خلقو
 مسلمانانوز طرف نہ دوی سرہ خہ عہدوی او ہغہ جزیہ ادا کولوپہ صورت کنبی دامن
 معاہدہ دہ یعنی د مذکورہ صورت نہ علاوہ بہ دوی تہ تحفظ حاصل نہ وی۔ او ہغوی د
 اللہ تعالیٰ غضب سرہ واپس کری شواو پہ ہغوی باندی خواری واپولہی شہ۔ دا (بول) ددی وچی نہ
 اوشو چہ دوی بہ د اللہ تعالیٰ د آیاتونو منکران کیدل او انبیاء کرام بہ نی بغیر د خہ وچی نہ قتل کول۔
 اودا (بول) ددی وچی نہ اوشو چہ ہغوی د اللہ تعالیٰ د حکم نافرمانی او کہ اود حلال نہ بہ نی د
 حرامو طرف تہ تجاوز کولو بول اہل کتاب یوشان نہ دی۔ ہم د دغہ اہل کتاب تہ یوجاماعت داسی

ہم دی چې پہ نیغہ لار باندې قائم دی او پہ حق باندې کلک ولاړدی لکه چې عبداللہ بن سلام رضی اللہ عنہ او دہغہ ملگری. دا خلق د اللہ تعالیٰ آیاتونہ پہ شپہ کښې د مانځہ پہ حالت کښې لولی دوی پہ اللہ تعالیٰ باندې او د قیامت پہ ورځ باندې ایمان لری او د نیکی حکم ورکوی او د بدئی نہ منع کول کوی. او د خو خبرو طرف تہ منډې وهی. دا (یعنی) د مذکورہ اوصفتو حاملین ہم د نیکانو خلق نہ دی او پہ دوی کښې څہ داسې ہم دی چې د دغہ صفتونو حامل نہ دی اونه د نیکانو خلقونہ دی. اوکوم څہ چې تاسو یا هغوی قائمہ امت نیکی کوی دہغې بہ ہیڅ کله ناقدری نہ شی کیدلې پہ دواړو صورتونو کښې پہ داسې توگہ چې هغوی د ثواب نہ محروم کړې شی بلکہ هغوی تہ بہ دہغې صلہ ورکولې شی او اللہ تعالیٰ پریزگار ښه پیژنی. بیشکہ کومو خلکو چې کفر اختیار کړو ہیڅ کله بہ دہغوی نہ د اللہ تعالیٰ د عذاب لړشان ہم د هغوی مال او دہغوی اولاد لری نہ کړې شی او د دې دواړو ذکرئی پہ خاص توگہ څکۀ اوکړو چې انسان بعض وخت د خپل ذات دفاع پہ مال ورکولوسره کوی اوکلہ د اولاد نہ امداد غوښتلوسره (کوی). ہم دغہ خلق دوزخیان دی چې ہمیشہ بہ پہ دې کښې وی. اودا کافران پہ دې دنیاوی ژوندون کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ دښمنئی کښې د صدقې وغیرہ پہ توگہ کوم چې خرڅ وغیرہ کوی د دې مثال دہغہ هوا پہ شان دې پہ کوم کښې چې سخته گرمی یا سخته یغنی وی او د یوقوم پہ فصل اولگی چا چې د کفر او گناہ پہ ذریعہ پہ خپل ځان باندې ظلم کړې وی بیا هغہ هوا هغہ فصل تباہ او برباد کړی د کوم نہ چې هغوی څہ فائدہ وا نہ خستې شی ہم دغہ شان دہغوی صدقات دی دہغوی بہ پہ دغہ صدقات سرہ ہیڅ فائدہ نہ وی. دہغوی صدقات ضائع کولوسره اللہ تعالیٰ پہ هغوی باندې ظلم اونه کړو بلکہ هغوی د کفر پہ ذریعہ کوم چې د نفقات د بربادئی سبب دې پخپلہ پہ خپل ځان باندې ظلم اوکړو. ای ایمان والو تاسو د خپل ځان نہ علاوہ دیږدو او منافقین نہ هیڅوک کلک دوست مہ جوړہ وئی چې هغہ ستاسو د رازونو نہ خبر شی هغہ خلق تاسو سرہ پہ فساد کښې ہیڅ کمې نہ پریږدی ځبلاً د حذف جار د وجې نہ منصوب دې. یعنی تاسو سرہ بہ پہ فساد کښې ہیڅ کمې کوتاهی نہ کوی اوتاسو تہ د تکلیف رسولو خواش لری. یعنی ستاسو د خفگان او هغہ سخت نقصان دې اوستاسو دښمنی خو دہغوی پہ ژبہ سرہ ستاسو غیبت کول او مشرکانو تہ ستاسو د رازونو خبر ورکولو سرہ ښکارہ شوې ده اوکوم عداوت چې هغوی پہ خپلو سینو کښې پټ کړې دې هغہ خو نور ہم زیات دې مونږ خو تاسو تہ دہغوی د دښمنئی نشانې ښکارہ ښکارہ بیان کړی دی کہ چرې تاسو پہ دې خبرہ پوهیږئی نو تاسو بہ هغوی سرہ کلکہ دوستی نہ کوئی. ای مؤمنانو تاسو خوداسې شی چې ھا د تنبیہ دپارہ ده. دہغوی تاسو سرہ د خپلولی او د دوستئی د وجې نہ هغوی سرہ محبت ساتی او هغوی پہ دین کښې تاسو سرہ د مخالفت د وجې نہ تاسو سرہ محبت نہ ساتی. او تاسو پہ ټولو کتابونو باندې ایمان لرئی او هغوی ستاسو پہ کتاب باندې ایمان نہ لری اودوی

چې کله تاسو سره ملاپړې نو وائی چې مونږ ایمان راوړې دې اوچې کله جدا کیږي نو په تاسو باندې د سختې غصې نه گوتې (یعنی بندونو) باندې چکونه لگوي ځکه چې هغوی ستاسو د خپل مینځ محبت ته گوري او د غضب شدت ئی غشۍ انامل سره تعبیر کړې دې سره ددې چې په دې موقع باندې (حقیقت) کښې گوتې پرې کول نه وې. تاسو ورته اووایئ چې تاسو د غصې نه مړه شئ یعنی تاسو ترمرگه پورې په غصه کښې اخته اوسئ او تاسو به هیڅ کله خوشحالونکې څیز اونه گورئ. یشکه الله تعالی د زړونو خبرې ښه پیژني او هم ددغه خبرونه هغه خبرې هم دی کومې چې دې خلقو پتې کړی دی که چېرې تاسو باندې څه ښه حالت راحی مثلاً نصرت او غنیمت نو هغوی دا خبره خفه کوی. او که چېرې په تاسو څه خراب حالت راحی مثلاً ماتې او قحط کالی نو په هغې سره دوی خوشحالیږي او جمله شرطیه (اِنْ تَنْصُرُوهُمُ) ماقبل شرط (وَإِذَا لَقِیْتُمُ الْكُفْرَ) سره متصل دې او ددې دواړو په مینځ کښې جمله معترضه ده (او هغه مونږ پټیظکم الکر) ده. مطلب دا چې هغوی ستاسو په دښمنۍ کښې حده رسیدلی دی. نو بیا تاسو هغوی سره (ژوره) دوستانه ولې کوئ؟ تاسو له خود هغوی نه احتاط اوسیدل پکار دی. او که تاسو د هغوی په تکلیفونو رسولو باندې صبر او تقوی اختیار کړئ. و هغوی سره د دوستۍ وغیره باره کښې د الله تعالی نه ویرېږئ نو د هغوی د هوکې به ستاسو هیڅ خراب نه کړی (لَا يَضُرُّكُمْ) د ضاد کسره اوراء سکون او ضمه او راء تشدید سره (هم فراعث) دې یشکه الله تعالی ستاسو د اعمالو پوره عملی احاطه کړې ده (يعلمون) بیا اوتا، سره دې لهندا هغه به - سو ته (او) هغوی ته بدله درکوي.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ ۖ إِنَّهُ لَفْظٌ چونکه عام دې لهندا صحابه او غیر صحابه ټولو ته شامل دې.

قوله فی علم الله تعالی.

سوال فی علم الله اضافه څه فائده ده؟

جواب کتم د ماضی صیغه په داسې حدوث باندې دلالت کوی کوم چې مسبوق بالعدم او منقطع بطریان العدم وی ددې دپاره فی علم الله د لفظ اضافه او کړه دې دپاره چې مذکوره شک لرې شی ځکه چې د الله تعالی علم ته نه عدم سابق صحیح دې اونه عدم لاحق.

قوله کائناتین، دا لفظ مقدر منلو سره اشاره او کړه چې بمل من الله حال دې.

قوله لَاعْتُمَةُ هُمْ غَيْرُ ذَلِكَ، په دې کښې مستثنی منه محذوف طرف ته اشاره ده.

قوله باعو، یو، نه ماضی جمع مذكر غائب، هغه واپس شو.

قوله بَصُلُون، حال د بحدون تفسیر بصلون سره کولو کښې اشاره او کړه چې بحدون

یہ معنی دے یصلون دی۔ حُکھ چہ پہ سجده کنبی تلاوت نہ کیڑی اوہمُ مقدر منلوسره
بحال کیدو د طرف ته اشاره اوکره. لهذا دا اعتراض ختم شو چہ اوجز او مختصر دا وو
چہ فسجدون نی وئیلی.

قوله: بطانة، استر، بدن سره لکیدلی کپره. دا ډیر نيزدې دوست نه کنایه ده. جاءی
الحديث: ألانصار شعار والناس دثار. الشعار ثوبٌ على الجسد واليدان فوقه.

قوله: الوقعة جمع وقائم معنی فتنه او غیبت.

قوله: ذلك دي کنبی اشاره ده چہ د تفعلون مفعول محذوف دي.

قوله: فلا تُولُوهُمُ دې کنبی اشاره ده چہ د شرط جزا محذوف ده.

قوله: وجمله الشرط متصلة بالشرط قبل. مطلب دادې چہ د شرط او جمله شرطیه په مینخ
کنبی فصل بالا جنبی نشته دي په دي وجه په مینخ کنبی جمله معترضه ده او د جملي
معترضی په مینخ کنبی راتلل عامه خبره ده.

[آیاتونه: ۱۲۱-۱۲۹]

{و} اَذْكُرْ يَا مُحَمَّد {إِذْ دَعَاؤُتَ مِنْ أَهْلِكَ} مِنَ الْمَدِينَةِ {تَبَوَّءَ} تَنْزِلَ {الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ} مَزَاكِرَ يَقِفُونَ
فِيهَا {لِلْقِتَالِ وَاللَّهِ سَيِّعٌ} لِأَقْوَالِكُمْ {عَلِيمٌ} بِأَخْوَالِكُمْ وَهُوَ يَوْمَ أَحَدٍ خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
بِالنَّبِيِّ أَوْ بِأَبْنَيْ خَشِينٍ رَجُلًا وَالْمُشْرِكُونَ ثَلَاثَةَ آلَافٍ وَنَزَلَ بِالشَّعْبِ يَوْمَ الثُّبَّتِ سَابِعَ شَوَّالِ سَنَةِ ثَلَاثٍ مِنْ
الْبَحْرَةِ وَجَعَلَ ظَهْرَهُ وَعَشْرَكَ إِلَى أَحَدٍ وَسَوَّى صُفُوفَهُمْ وَأَجْلَسَ جَيْشًا مِنَ الرِّمَاءِ وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ
جُنَيْدٍ بِفُجْحِ الْجَبَلِ وَقَالَ انْصَحُوا عَنَّا بِالثَّبَلِ لَا يَأْتُونَا مِنْ وَرَائِنَا وَلَا تَبْرَحُوا غَلِيظًا أَوْ تُصِرْنَا {إِذْ} بَدَلَ مِنْ إِذْ
قَتَلَهُ {هَمَّتْ} بَنُو سَلَمَةَ وَبَنُو خَارِثَةَ جَنَاحًا الْعَسْكَرَ {طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا} تَجُنَّبَا عَنْ الْقِتَالِ وَتَرْجِعَا
لَنَا رَجَعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْمُنَافِقِ وَأَصْحَابُهُ وَقَالَ غُلَامٌ نَقُتِلُ أَنْفُسَنَا وَأَوْلَادُنَا وَقَالَ لِأَبِي جَابِرِ السَّامِيِّ الْقَائِلِ
لَهُ انْشُدْكَمُ اللَّهَ فِي تَبِيكُمُ وَأَنْفُسِكُمْ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالَ لَا تَبِغْتَنَاكُمْ فَتَبِغْتُمَا اللَّهَ وَلَمْ يَنْصَرِفَا {وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا}
نَاصِرُهُمَا {وَعَلَى اللَّهِ فَالْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ} لِيَقِفُوا بِهِ دُونَ غَيْرِهِ وَنَزَلَ لَنَا هَرُمُوا تَذَكِيرًا لَهُمْ بِبَغْيَةِ اللَّهِ {وَلَقَدْ
نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ} مُنْزِعَ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ {وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ} بِقِلَّةِ الْعَدَدِ وَالسَّلَاحِ {فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ} بِنَعْمِ {إِذْ} ظَرَفَ لِنَصْرِكُمْ {تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ} تُوْعِدُهُمْ تَطْمِينًا {أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُحْدِثَكُمْ
يَعِيَكُمْ {رَبِّكُمْ ثَلَاثَةَ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ} بِالْخَفِيفِ وَالشَّدِيدِ {بَلَى} يَكْفِيكُمْ ذَلِكَ وَفِي الْأَنْفَالِ
بِالْبَلِّ لِأَنَّهُ أَمَدُهُمْ أَوَّلًا بِهَا ثُمَّ صَارَتْ ثَلَاثَةٌ ثُمَّ صَارَتْ خَمْسَةٌ كَمَا قَالَ تَعَالَى {إِنْ تُصِرُّوا} عَلَى لِقَاءِ الْعَدُوِّ
{وَتَتَّقُوا} اللَّهَ فِي الْمَخَالَفَةِ {وَيَأْتُواكُمْ} أَيِ الْمُشْرِكُونَ {مِنْ قُورِهِمْ} وَفَهُمْ {هَذَا يَمْنَنُ دُكُمُ رَبُّكُمْ خَمْسَةً
آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ} بِكُسْرِ الْوَاوِ وَفَتْحِهَا أَيِ مُعْلِمِينَ وَقَدْ صَبَّرُوا وَأَنْجَزَ اللَّهُ وَعْدَهُ بِأَن قَاتَلَتْ
نَعْلِمُ الثَّلَاثَةَ عَلَى خَيْلٍ بَلَقَ عَلَيْهِمْ عَمَائِمَ صُفْرَ أَوْ بِيضَ أَرْسَلُوها بَيْنَ أَكْتَافِهِمْ {وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ} أَيِ

الْإِنشَاد {إِلَّا يُشْرِي لَكُمْ} بِالضَّرِّ {وَلَتُظْلِمِينَ} تَسْكُنُ {قُلُوبُكُمْ بِهِ} فَلَا تَجْزَعُ مِنْ كَسْرَةِ الْعُدُوِّ وَقُلْتُمْ
 {وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ} يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَلَيْسَ بَكْرَةَ الْجِنْدِ {لِيَقْطَعُ} فَتَغْلُقَ بِضَرْبِكُمْ إِنِّي
 بِبَيْتِكَ {طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا} بِالْقَتْلِ وَالْأَسْرِ {أَوْ يُكَيْدُكُمْ} يَدْلَهُمْ بِالْهَيْمَةِ {فَيَنْقَلِبُوا} بِنَجْوَا
 {خَائِبِينَ} لَمْ يَنَالُوا مَا رَامُوا وَنَزَلَتْ لَنَا كَبِيرَتْ رَبَّنَا عَلَيْه صَلَّي اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ وَشَجَّ وَجْهَهُ يَوْمَ أُحُدٍ وَقَالَ
 كَيْفَ يَفْلَحُ قَوْمٌ خَضِبُوا وَجْهَ نَبِيِّهِمْ بِاللِّحْمِ {لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ} بَلْ الْأَمْرُ لِلَّهِ فَاصْبِرْ {أَوْ} بِنْفَتِي إِلَى
 أَنْ {يَتُوبَ عَلَيْهِمْ} بِالْإِسْلَامِ {أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ} بِالْكَفْرِ {وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ}
 مُلْكًا وَخَلْقًا وَعِيدًا {يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ} الْمَغْفِرَةُ لَهُ {وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ} تَغْذِيهِ {وَاللَّهُ غَفُورٌ لَأُولِيهِ}
 {رَحِيمٌ} بِأَهْلِ طَاعَتِهِ

ترجمہ: او ای محمد ﷺ ہفہ وخت یاد کرہ کوم وخت چہی تہ د مَدینہ نہ د خپل اہل طرف نہ
 وتلہ وې د مسلمانانو د جنگ پہ مناسب مراکز نو باندې اودرولوسره او الله تعالی د هغوی احوال
 دیر اوریدونکې اود هغوی احوال د پیریژندونکې دې اوداد احد ورځ وه رسول الله ﷺ زېر
 یا پنځوس کم زر کسانوسره وتلې وو اود مشرکانو تعداد درې زره وو په کال ۳ هجری د
 شوال د میاشتې اووم تاریخ د هفتې په ورځ په کنده کښې نزول او فرماتیلو اود احد غر
 طرف ته ئې خپله اود لښکر شا کره او حضور پاک د لښکر صفونه صحیح کرل اود
 غشو ویشتونکویه دسته په کوم باندې چې حضرت عبد الله بن جبیر رضی اللہ عنہ سالار مقرر کړې
 وو د غر په غاړه باندې مقرر کرل او وئی فرمائیل چې د غشو ویشتلو په ذریعہ «دبمن»
 گوډو ډکولوسره تاسو زمونږ دفاع کوئی دې دپاره چې دبمن زمونږ د شاد طرف نه په مونږ
 رانشی او خپل ځانی هېڅ کله پریږدئ کی مونږ مغلوب شو او که غالب کله چې تاسونه
 دوه ولې دا اذ سابقه اذ نه بدل دې بنوسلمه او بنوحارثه چې د لښکر دوه متې وې داخیال
 او کړو چې همت ییلی یعنی په جنگ کښې بزدلی اوبشائی او واپس لاړشی خو عبد الله بن
 ابی منافق اود هغه ملگری داسې ویناکولوسره واپس شو چې مونږ ولې خپل ځانونه
 او خپل اولاد قتل کړو؟ او (عبد الله بن ابی) ابوحاتم سلمی ته وئیلی وو چې تاسونه
 ستاسو د ځانونو اوستاسو د نبی باره کښې د حفاظت قسم درکوم وئی که چرې مونږ «دا»
 جنگ گټلرو نوضرور به مو ستاسو ملگری تیا کوله (یعنی دا جنگ نه دې هلاکت دې) نوالله
 تعالی دواړو جماعتونو ته ثابت قدمی ورکړه اوداخلق واپس نه شو، حال دادې چې الله
 تعالی د دواړو امدادی وو او مسلمانانو له خو هم په الله تعالی باندې یقین لرل پکار دی نه چې په
 بل چا باندې «راتلونکې آیت» دالله تعالی د نعمتونو یادگیرنې ورکولو دپاره هغه وخت
 نازل شو کوم وخت چې مسلمانانو شکست او خورلو اویقیناً بدرکښې چې دمکې اومدینې
 په مینځ کښې یومقام دې الله تعالی ستاسو امداد او کړو حالانکه تاسو په تعداد کښې او د

آلاتو پہ اعتبار سرہ کم وئی۔ ذالہ تعالیٰ نہ ویرپئی دی دپارہ چي تاسو دھغہ دنعمنو
 مگر گذار جو پشئی۔ هغه وخت یاد کرنی کله چي تاسو دمنانو د زبونو د مطمئن کولو دپارہ
 مؤمنانوسرہ وعدہ کرې وه، آیاستاسو دپارہ کافی نہ دې چي ستاسو پروردگار درې زره نازل کرې
 شوې فریتوسرہ ستاسو امداد اوکری (منزلین) کنبې تخفیف اوتشدید دواړه قراوتونه دی.
 بیشکه دامقدار به ستاسو دپارہ کافی وی. او په سورت انفال کنبې د زرو ذکر دې، ځکه
 چي په شروع کنبې دهغوی امداد په یوزر سره کرې وو بیادرې زره شوې بیا پنځه زره
 لکه چي الله تعالیٰ او فرمائیل که تاسو دبنمن سره دمقابلہ په وخت صبر اوکړئ او الله
 تعالیٰ دمخالفت نہ ویرپئی اومشرکان چي کوم وخت په تاسو باندې ناخپی حملہ اوکری
 نوانه تعالیٰ پنځه زره نشان لگولې (منتخب) فریتوسرہ به ستاسو امداد کوئ. دواؤ کسرہ
 اوفتحہ سرہ. یعنی د جنگ آداب زده کولوسرہ (رومی صورت کنبې) یا ترتیب یافتہ
 (دوم صورت کنبې)، اوهغه خلقو صبر اوکړو، او الله تعالیٰ خپله وعدہ پوره کره په داسې
 توگه چي فریتو ابلق اسونوباندې سوری دوسرہ مشرکانو سره جنگ اوکړو چي زیر
 یاسپین پتکی ئی وهلي وو اودهغې شملې ددواړو اوږو په مینځ کنبې زور بندوې. اودا
 امداد الله تعالیٰ ځکه اوکړو دې دپارہ چي تاسو خوشحال شئ اودې دپارہ چي ستاسو زړونه په
 دې سره مطمئن شی اوتاسو ددبنمن د کثرت او د خپل خان دقتل د وجې نه اونه ویرپئی.
 اونصرت خود زبردست او حکمت والا الله دطرف نہ دې چاله چي غواړی ورکوی. اوهغه د
 لښکر په کثرت باندې موقوف نہ دې. (اودا نصرت ددې دپارہ وو) دې دپارہ چي کفر
 کونکونه یوه ډله دقتل اوقید په ذریعہ هلاک کرې. (لیطم) نصرکم متعلق دې یاد شکست په
 ذریعہ هغوی ذلیل کرې اوهغوی ناکامه شی واپس شی اوهغوی خپل مطلوب حاصل نہ
 کرې شی اوکوم وخت چي په احد کنبې د رسول الله ﷺ رباعی مبارک شہیدان شو
 اودحضور پاک مخ مبارک زخمی شو نوحضور پاک او فرمائیل چي هغه قوم به څنگه فتح
 بیامومی چاچي دخپل نبی مخ په وینو ککړ کړو. ستاسو په دې معاملہ کنبې هیڅ دخل نشته
 بلکه معاملہ ذالہ تعالیٰ په لاس کنبې ده، بس تاسو صبر اوکړئ. که هغوی ته داسلام
 توفیق ورکړی دهغوی توبہ قبوله کرې یا هغوی ته عذاب ورکړی. او په معنی د الیات دې. ځکه
 چي هغه دکفر د وجې نه ظالمان دی. اوڅه چي په آسمانونو او زمکه کنبې دی ذالہ ملک دې. د
 ملکیت په اعتبار سره او د مملوکیټ په اعتبار سره. هغه چي دچامغفرت غواړی دهغه
 مغفرت کوی اوچاته چي عذاب ورکول غواړی هغه ته عذاب ورکوی. او الله خپل دوستانو لره
 ډیر معاف کونکي او په اطاعت کونکو باندې رحم کونکي دي.

دقیقہ داتو فوائد او تسہیل

قوله: غَدَوْتُ، غَدَوْتُ ماضی واحد مذکر حاضر معروف. الغدو سحروخت کنہی وتل.

قوله: نُبُوَّةٌ، نُبُوَّةٌ نہ مضارع واحد مذکر حاضر تہ خانی ورکوی، راکوزہ وی خی، دَیّ تعدیہ مفعول ثانی طرف تہ بنفسہ ہم کیہی او باللام ہم.

قوله: إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ، دا اِذْ سابق اِذْ غَدَوْتُ سرہ بدل دے نہ چې سمیع علیم لکہ چې بعض حضرات وئیلی دی خکہ چې سمیع وعلیم کیدل د یوزمان سرہ مقید نہ دی.

قوله: بدر دَمَكِيٍّ او مدینہ پہ مینخ د یوکوهی نوم دے. دا کوهی د بدرنوم یوسری ورو ہم دہغہ پہ نوم باندے دا خانی پہ نوم شو.

قوله: مُؤْمِنِينَ وَاَوْ كَسْرہ سرہ، یعنی فرستود خپلو اسونو پہ لکواو تندو باندے او دخپل لباس پہ ذریعہ علامت لکولے ورو اوکہ چرے واؤ فتحہ سرہ وی نوم مطلب بہ وی چې ہفہ اسونو باندے نشانونہ لگیدلے ورو.

قوله: اَيُّ مُعَلِّمِينَ دا د مُؤْمِنِينَ تفسیر دے.

قوله: بَلَقَ اِذْ اَبْلَقَ جمع دہ برگ.

قوله: اَرْسَلَهَا بِنِ اِکْتَافِہم یعنی دخپلو پتکو شملے پہ ملا باندے زورندہ کړے وی

قوله: او معنی الی اُن، کلمہ د اَوْ د الی اُن، پہ معنی کنہی د اخستلو د وجہ نہ دے چې بَلَقَ فعل دے او ماقبل کنہی اَلْاَمْرُ او شے دواړہ اسم دی، لہذا د فعل عطف پہ اسم باندے صحیح نہ دے او معنی د نہ صحیح کیدو د وجہ نہ لَسَ باندے ہم عطف صحیح نہ دے او اَوْعَقَى الی بکرت مستعمل دے.

[ایاتونہ: ۱۳۰-۱۴۳]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ مِضَاعَةً} بِالْفِ وَذُونَهَا بَانَ تَرِيدُوا فِي أَمَالٍ عِنْدَ خُلُولِ الْأَخْلِ وَتَرْجُحُوا الطَّلَبَ {وَاتَّقُوا اللَّهَ} بِزَكَاةٍ {لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} تَقْوُونَ {وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} اِذْ نَمُذُّوْا بِهَا {وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تَرْحَمُونَ} {وَسَارِعُوا} بِوَاوٍ وَذُونَهَا {إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ} أَيْ كَفَرْتُمَا لَوْ وَصَلَتْ إِحْدَاهُمَا بِالْأُخْرَى وَالْفَرْضُ السَّعَةِ {أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ} اللَّهُ يَغْفِلُ الطَّاعَاتِ وَتَرَكَ الْمَعَاصِيَ {الَّذِينَ يُنْفِقُونَ} فِي طَاعَةِ اللَّهِ {فِي السَّرَّاءِ وَالْفَرَّاءِ} الْبُسْرِ وَالْفُسْرِ {وَالْكَافِرِينَ عَنِ الْفُزَّةِ} {وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ} مِمَّنْ ظَنَّمَهُمُ الْتَارِكِينَ غُفْرَتَهُمْ {وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} بِهَذِهِ الْأَفْعَالِ أَيْ يَبْهِيهِمْ {وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً} ذَنْبًا فَبِهَا كَانُوا {أَوْ ظَنَّمُوا أَنفُسَهُمْ} بِمَا ذُنُوبُهُمْ كَالْفُلْبِنَةِ {ذَكَرُوا اللَّهَ} أَيْ وَعِيْدَهُ {فَاسْتَعْقَرُوا وَلِئَلَّ يُؤْيِيَهُم مِّنْ} أَيْ لَا

يُغْفِرُ الذُّنُوبَ {إِلَّا اللَّهَ وَآمُرُ بِصِرْطِهِ} يُذَاوَمُوا {عَلَى مَا فَعَلُوا} بَلْ أَقْلَمُوا عَنْهُ {وَهُمْ يَعْلَمُونَ} أَنَّ الَّذِي أَنْتَهُ
نَمِصَّةٌ {أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا} خَال مُقَدَّرَةٌ أَيْ
مُفَدَّرِينَ الْخُلُودَ فِيهَا إِذَا دَخَلُوهَا {وَيَعْمَرُ أَجْرَ الْعَامِلِينَ} بِالطَّاعَةِ هَذَا الْآخِرُ وَنَزَلَ فِي هَذِهِمَةِ أَخَذَ {قَدْ
خَلَتْ} مَضَتْ {مِنْ قَبْلِهِمْ سُنَنٌ} طَرِيقٌ فِي الْكُفَّارِ بِإِمْهَالِهِمْ ثُمَّ أَخَذَهُمْ {قَسِيْرًا} أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ {فِي
الْأَرْضِ فَالْطُّرُوكَ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ} الرُّسُلُ أَيْ أَجْرُ أَمْرِهِمْ مِنَ الْهَلَاكِ فَلَا تَخْزَنُوا لِغَنِيَّتِهِمْ فَإِنَّا
أُنْهَلْنَاهُمْ لِيُوقِنَهُمْ {هَذَا} الْقُرْآنُ {بَيَانٌ لِلنَّاسِ} كُلُّهُمْ {وَهُدًى} مِنَ الضَّلَالَةِ {وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ} مِنْهُمْ
{وَلَا تَحْزَنُوا} تَضَعُّوْا عَنْ قِتَالِ الْكُفَّارِ {وَلَا تَحْزَنُوا} عَلَى مَا أَصَابَكُمْ بِأَخِيْرٍ {وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ} بِالْغَلْبَةِ عَلَيْهِمْ
{إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} حَقًّا وَخَوَابِهِ ذَلِكَ عَلَيْهِ مَخْمُوعٌ مَا قَبْلَهُ {إِنْ تَحْسَبُكُمْ} يُصِيبُكُمْ بِأَخِيْرٍ {قُرْآنٌ} يَفْتَحُ
الْقُلُوبَ وَصَمَتَهَا جَهْدٌ مِنْ جُحْزٍ وَنَحْوِهِ {فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ} الْكُفَّارُ {قُرْآنٌ مِثْلُهُ} بِتَنْزِيلِ {وَتِلْكَ الْأَمْثَلُ} وَأَمَّا
نُصْرَتُنَا {بَيْنَ النَّاسِ} يَوْمًا لِفِرْقَةٍ وَتَوْفًا لِآخِرِي لِيُعْطُوا {وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ} عِلْمٌ ظُهُورِ {الَّذِينَ آمَنُوا} أَخْلَصُوا
فِي إِيْمَانِهِمْ مِنْ غَيْرِهِمْ {وَيُخَذِّبُكُمْ سُوءًا} يَكْرُمُهُمْ بِالشَّهَادَةِ {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ} الْكَافِرِينَ أَيْ
يُغَايِبُهُمْ وَمَا يُنْعِمُ بِهِ عَلَيْهِمْ اسْتِدْرَاجِ {وَلِيُخَصِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا} يُظَهِّرُهُمْ مِنَ الذُّنُوبِ بِمَا يَصِيْبُهُمْ
{وَمُحَقِّقِ} يَهْلِكُ {الْكَافِرِينَ} {أَمْرٌ} بَلْ أ {حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا} لَمْ {يَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَلُوا
بَيْنَكُمْ} عِلْمٌ ظُهُورِ {وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ} فِي الشَّدَائِدِ {وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمْتَمُونَ} فِيهِ خَذَفٌ إِخْذِي الثَّانِي فِي
الْأَضَلِّ {الْمَوْتِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ} خَيْثُ فُلْنُمْ لَيْتَ لَكَ يَوْمًا كَيَوْمِ بَدْرٍ لِنَتَالِ مَا نَالَ شَهَادَتُهُ {فَقَدْ
رَأَيْتُمُوهُ} أَيْ سَبَّهِ الْخَرْبِ {وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ} أَيْ بَصَرَاءُ تَتَأَمَّلُونَ الْخَالَ كَيْفَ هِيَ فَلِمَ انْتَهَزْتُمْ

ترجمہ: ای ایمان والودا زیاتی سودخوړل پرېږدئ (مضغقة) الف او بغیرالف په دواړو
طریقوډې په داسې توگه چې دمودې پوره کیدو سره مالی مطالبه زیاته کړئ او په
مطالبه کښې مهلت ورکړئ (اکل رب) پرېږدئ الله تعالی نه اوویرېږئ چې تاسو کامیاب
شئ او دهغه اور نه اوویرېږئ کوم چې (إصالة) دکافرانودپاره تیارکړې شوې دې چې تاسو نه
په هغې کښې عذاب درکړې شی اودالله تعالی اودهغه د رسول اطاعت کوئ دې دپاره چې په
تاسو رحم اوکړې شی اود خپل رب مغفرت او جنت طرف ته منډه کړئ دکوم وسعت چې زمکه
اواسمان دې (سارغوا) کښې وړاندې د سین نه واو او بغیرواو دواړه (قراعتونه) دی یعنی د
(جنت وسعت) د دې دواړو د وسعت په شان دې که چېرې یو بل سره یوځای کړې شی او
دعرض معنی د وسعت ده، عمل اطاعت او ترک معاصی کولوسره کوم چې دالله تعالی طرف
نه د ویریدونکودپاره تیارکړې شوې دې دا هغه خلق دی فراغت اوتتگلدستی (دواړو حالتو)
کښې دالله تعالی په اطاعت کښې خرچ کوی (یعنی مالدارئ او غریبئ دواړو کښې خرچ
کوی) او غصه شکونکی دی یعنی د قدرت نه باوجود غصه برداشت کونکی دی او

کو مړ خلقو چې په هغوی باندې ظلم کړې دې هغوی ته معافی کونکې دی یعنی د هغوی سزا ترک کونکې دی الله تعالی د دغه اعمالو په ذریعه نیکانوسره محبت کونکې دې یعنی هغوی ته ثواب ورکونکې دې اودا هغه خلق دی چې کله یو ناخوښه حرکت یعنی ناخوښه گناه او کړې مثلاً زنا یا د زنا نه کم د ښکلولو په ذریعه په خپل ځان باندې ظلم او کړې نواله تعالی یعنی د هغه وعید یادوی او د خپلو گناهونو ته معافی غواړي او د الله تعالی نه سوا څوک گناهونه معاف کولی شي؟ اودا خلق په خپلو کړو باندې کلکېږي نه بلکه د هغې نه منع کیږي حال دا دې چې هغوی د دې (قباحت) پیژني چې د هغوی نه کوم کار شوې دې هغه گناه ده د داسې خلقو بدله د هغوی د پروردگار د طرف نه مغفرت دې او داسې باغونه دی د کومولاندې چې نه وروته بهیږي په هغې کښې به دوی همیشه همیشه د پاره وی کله چې په دې کښې داخل شي (خلد) حال مقدره دې یعنی د هغوی د پاره په دې باغونو کښې اوسیدل مقدر کړې شوی دی. د اطاعت کونکو د پاره دا بهترین اجر دی او د احد د شکست باره کښې (راتلونکې آیت) نازل شو، تاسو نه وړاندې هم کافرانو ته مهلت ورکول او بیا د راگیږولو واقعات شوی دی نوای مؤمنانو په زمکه کښې گرځئ راگرځئ او د رسولانو تکذیب کونکو په انجام باندې غور او فکر کوئ یعنی د هغوی انجام هم هلاکت دی. لهدا تاسو د هغوی په (وختی) غلبه باندې خاطر مه درنه وئ زه هغوی ته (د هغوی د هلاکت) د وخت پورې مهلت ورکوم. دا قرآن د ټولو خلقو د پاره بیان دی. او په دوی کښې د پرهیزگارانو د پاره د گمراهۍ نه هدايت او نصیحت دې او مه مت یئ یعنی د کافرانو په مقابل کښې په جنگ کښې کمزورئ کښې مه پریوځئ. او په احد کښې چې څه ستاسو مخې ته راغلل په هغې سره خفه کیږئ مه او که چرې تاسو په صحیح معنی کښې مؤمنان پاتې شوی نو په دوی به فتح حاصلوسره هم تاسو غالب کیږئ او په جراب شرط باندې د ماقبل مجموعه یعنی (فسروا ولا تمناوا الخ) دلالت کوي یعنی که تاسو په احد کښې زخمی شوی (فر) کښې د قاف فتحه سره او د دې ضمه سره. د زخم وغیره تکلیف، نو په بدر کښې کافرانو ته هم دغه شان زخم لگیدلې دي او مونږ دغه ورځې په خلقو کښې اهورا اهورا (یعنی) بدلېدلو رابدلو. یوه ورځ د یو فریق په حق کښې او بله ورځ د بل فریق په حق کښې دې د پاره چې خلق عبرت حاصل کړي. (د احد شکست) په دې وجه باندې وو چې مخلص مؤمنان د نورو (غیر مخلص) نه جدا کولوسره ښکاره کړی او په تاسو کښې بعض ته شهادت درکړو او د شهادت په ذریعه هغوی ته اعزاز یعنی اجر ورکړو. الله تعالی ظالمانو یعنی کافرانوسره محبت نه کوي یعنی هغوی ته به سزا ورکوي او په هغوی باندې چې کوم څه انعام کیږي هغه مهلت دې او دې د پاره چې الله تعالی د ایمان والو د دغه تکلیف په ذریعه کړم چې هغوی ته رسیدلې د گناهونو نه پاک صفا کړي او کافران هلاک کړي کیدې شي تاسو په دې خیال کښې یمې چې په جنت کښې به داخل شئ حالانکه تر دغه وخت تاسو نه د علم ظهور په

نوی ہفہ خلق نہ دی بشکارہ کری چې په تاسو کښې جہاد کونکی څوک دی؟ او په تکلیفونو کښې صبر کونکی څوک دی؟ د جنگ نه وړاندې د مرګې خواش کولو په اصل کښې یوه تاء حذف کړې شوې ده، کوم وخت چې تاسو ونیلی وو چې افسوس زمونږ دپاره هم یوه ورځ لکه د بدر وې دې دپاره چې مونږ هم هغه حاصل کړی وی کوم چې د بدر شهادت حاصل کړل پس تاسو مرګ یعنی د هغې سبب چې هغه جنگ دې په غریدلو سترګو سره کتلو یعنی د ماتې خوړلو په اسباب کښې مو غور او فکر کولو چې دا شکست د کومو اسبابو په وجه سره او شو یعنی تاسو ولې شکست او خوړلو؟

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: *كَغَرَضٍ مَا* دې کښې اشاره ده چې حرف تشبیه او مضاف محذوف دې.

سوال: د مضاف محذوف منلوڅه ضرورت پېښ شو؟

جواب: دې دپاره چې د جنت د وسعت تشبیه زمکې او آسمان سره صحیح شی، ځکه چې د جنت پلنوالې مقوله د کم متصل یعنی په مقدار سره دې او د زمکې او آسمان مقوله په جوړه سره دې حالانکه د تشبیه د جواز دپاره د مقوله متحد کیدل ضروری دی او کله چې عرض محذوف او منلې شو نو دواړه یعنی مشبه او مشبه به مقوله د کم متصل نه شو، لېذا تشبیه صحیح شوه.

قوله: *يَمَادُونَهُ* ددې حذف ضرورت ځکه پېښ شو چې عطف صحیح شی ځکه چې د عطف دپاره مغایرت ضروری دې.

قوله: *اِي وَعِيْدُهُ* ددې اضافه مقصد ددې شبه جواب دې چې د الله تعالی د ذکر نه صرف استغفار مراد اخستل ضروری نه دی.

جواب: د ذکر نه مراد د هغه د وعید ذکر دې.

قوله: *حَالٍ مَّقْدَرَةٍ* دا ددې شبه جواب دې چې د حال دپاره مقارنت یعنی د حال او ذوالحال زمانه متحد کیدل ضروری دی حالانکه خلود نفس به د جزاء د ثبوت نه پس کیږي.

جواب: د دوی دپاره خلود مقدار کړې شوې دې.

قوله: *وَجَوَابُهُ دَلٌّ عَلَيْهِ* مجموع ماقبله دا د یو سوال مقدر جواب دې.

قوله: *اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* شرط دې ددې جزاء که چېرې د ماقبل جمله *فَيُؤْتَا فِي الْاَرْضِ* الخ دې نو دا صحیح نه دې ځکه چې د ماقبل جمله *فَيُؤْتَا فِي الْاَرْضِ* نه مفهوم دې.

قوله: *لَيُعْطُوا* دا لفظ محذوف منلو سره مفسر علام اشاره او کړه چې *دَلَّ* عطف په محذوف باندې دې.

قولہ: بکرمہم بالشہادۃ دہم کنبی اشارہ دہ چہ شہداء دہ شہید جمع دہ نہ چہ دہ شاہد۔
 قولہ: بل، یعنی ام، پہ معنی دہ بل دی۔ دہ کنبی اشارہ دہ چہ دا امر منقطعہ دہ نہ چہ
 متصلہ چہ د عدیل دہ (مقابل) ضرورت وی۔
 قولہ: ای بُصْرَاءُ۔

سوال: فَتَدْرَأُہُمُوهُ نہ پس انتم نظرون و نیلو خہ مطلب دہ؟

جواب: دہ رومی رویت نہ مراد رویت بصری دہ۔ دہ رَأَہُمُوهُ ضمیر مفعولی دہ مرگ طرف تہ
 راجع دہ مگر مرگ چونکہ پہ نظر راتلونکے خیز نہ دہ پہ دہ وجہ نی سبب مضاف
 محذوف اومتلو یعنی سبب دہ مرگ یعنی حرب نی اولیدلو اوانتم نظرون نہ صاحب
 بصیرت او علم ودانش کیدل مراد دی لہذا معلومہ شوہ چہ دوارہ معنی جدا جدا دی۔

[ایاتونہ: ۱۴۴-۱۴۸]

وَنَزَلَ فِي فَتْنَتِهِمْ لَمَّا أُشِيعَ أَنَّ النَّبِيَّ قُتِلَ وَقَالَ لَهُمُ الْمُنَافِقُونَ إِن كَانَ قُتِلَ فَارْجِعُوا إِلَي دِينِكُمْ {وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ} كَفَرُوا {الْقَلْبُتَمَّ عَلَى أَغْصَابِكُمْ} رَجَعْتُمْ إِلَى الْكُفْرِ وَالْجُنَّةِ الْأَخِيرَةِ تَحُلُ الْإِسْفَهَامُ الْإِنْكَارُ أَي مَا كَانَ مَعْبُودًا فَتَرْجِعُوا {وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَئِنْ يَعِدِ اللَّهُ شَيْئًا} وَإِنَّا نَبْشُرُ نَفْسَهُ {وَسَيَعْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ} بَعْمَهُ بَالِيَاتٍ {وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ} بِضَائِلٍ {كِتَابًا} مُضَدَّرُ أَي كَتَبَ اللَّهُ ذَلِكَ {مُؤَجَّلًا} مُؤَقَّتًا لَا يَتَقَدَّمُ وَلَا يَتَأَخَّرُ فَلَمَّ الْفَتْزُ شَمَّ وَالْفِتْنَةُ لَا تَذْفَعُ الْمَوْتَ وَالْبَيَاتُ لَا يَفْطَعُ الْحَيَاةَ {وَمَنْ يُرِدْ} بِعَمَلِهِ {ثَوَابَ الدُّنْيَا} أَي جَزَاءُ مِنْهَا {نُؤْتِيهِ مِنْهَا} مَا فُسِمَ لَهُ وَلَا خَطَ لَهُ فِي الْأَجَرَةِ {وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِيهِ مِنْهَا} أَي مِنْ ثَوَابِهَا {وَسَيَعْزِي الشَّاكِرِينَ} {وَكَايُنَ} كَمْ {مَنْ نَبَى قَاتِلَ} وَفِي قِرَاءَةِ قَاتِلٍ وَالْفَاعِلُ ضَمِيرُهُ {مَعَهُ} خَبَرُ مُبْتَدَأِهِ {وَيَكُونُ كَثِيرٌ} جُمُوعٌ كَثِيرَةٌ {فَمَا وَهَنُوا} جَبُنُوا {لَمَّا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} مِنَ الْجِرَاحِ وَقَتْلُ أَنْبِيَائِهِمْ وَأَصْحَابِهِمْ {وَمَا ضَعُفُوا} غَزَى الْجِهَادَ {وَمَا اسْتَكْبَلُوا} خَضَعُوا لِعَدُوِّهِمْ كَمَا فَعَلْتُمْ حِينَ قِيلَ قُتِلَ النَّبِيُّ {وَاللَّهُ يُحِبُّ السَّائِرِينَ} عَلَى الْبَلَاءِ أَي يُبِيحُهُمْ {وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ} عِنْدَ قَتْلِ نَبِيِّهِمْ مَعَ ثَبَاتِهِمْ وَصَبْرِهِمْ {إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا أَغْفِرُ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِلْمَافَتًا} نَجَازُونَا الْخَذَ {فِي أَمْرًا} إِذَا بَأْنَا بِأَنَّ مَا أَصَابَهُمْ لِسُوءِ فِعْلِهِمْ وَهَضْمًا لِنَفْسِهِمْ {وَبِثْمِ أَقْدَامِنَا} بِالْقُوَّةِ عَلَى الْجِهَادِ {وَانصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} {فَأَنَّا هُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا} الْفُتْرُ وَالْفِتْنَةُ {وَحَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ} أَيِ الْجَنَّةِ وَحَسَنَهُ التَّفَضُّلُ فَوْقَ الْإِسْتِحْقَاقِ {وَاللَّهُ يَهْدِي الْمَحْنِينَ}

ترجمہ: راتلونکے آیت دہ صحابہ کرامو بارہ کنبی ہفہ وخت نازل شو کرم وخت چہ
 داخبرہ مشہورہ شوہ چہ محمد ﷺ شہید کړې شو اوصحابہ (مخلصین) تہ
 منافقینو او وئیل چہ اوس محمد ﷺ قتل کړې شو نو دخپل (سابق) دین طرف تہ واپس

راؤگر خنی نو (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ الْخ) نازل شو. او محمد ﷺ خوبس یورسول دی، اودھغوی نہ وړاندې نور رسولان هم تیر شوی دی نوکه هغه وفات شی یا قتل کړې شی نوآیا تاسو به الله خپې واپس گرځئ؟ یعنی دکفر طرف ته به واپس کیږئ؟ او آخری جمله د استفهام انکاری په محل کښې ده، یعنی هغه معبودنه وو (چې د هغه د مرگ د وجې نه) تاسو واپس اوگرځئ اوڅوک چې الله خپې (دکفر طرف ته) اوگرځیدونو هغه به د الله تعالی هیڅ نقصان هم اونه کړی بلکه پخپله به خپل نقصان کوی. او الله تعالی به ډیر زر د هغه د نعمتونو شکر کونکو ته د ثواب په صورت کښې بڼه بدله ورکوی. اومسکن نه ده چې ساوالا په خپل مقدروخت باندې د الله تعالی د قضاء نه بغیر مرشی (کتاباً) مصدر دې یعنی الله تعالی د مرگ وخت مقرر لیکلې دې. مرگ نه وړاندې کیږی اونه روستو کیږی نوییا تاسو ولې همت بیلو؟ د همت بیلل مرگ نه شی روستو کولې او ثابت قدم اوسیدل ژوند نه شی ختمولې. او کوم سړی چې په خپل عمل سره د دنیا فائده غواړی یعنی د دنیا صله غواړی نوموړې به د هغې نه کوم چې د هغه په قسمت کښې وی هغه ته ورکړو اوڅوک چې د آخرت نفع غواړی نوموړې به هغه ته د هغې ثواب ورکړو او مونږ به ډیر زر شکر کونکو ته بدله ورکړو اوڅومره انبیاء کرام قتل کړې شوی دی او په یو قرات کښې ځانگړې دې اوفاعل ددې ضمیر دې. چې هغوی سره ډیر د الله والا وو. مغه خبردې او زینت کښه ددې مبتداء دې، لوی جماعت.

دویمه ترجمه: اود ډیرو انبیاء کرامو هم رکاب کیدوسره ډیرو الله والا جهاد کړې دې. کوم چې هغوی ته زخمو نه او د هغوی انبیاء کرامو او اصحابو ته د الله په لار کښې پیښ شوی دی په هغې سره خونه هغوی همت بیلو اونه هغوی په جهاد کښې کمزورې پاتې شو اونه هغوی د خپل دښمن نه اوویریدل لکه چې تاسو اوکړل چې کله مشهوره شوه چې رسول الله ﷺ شهید کړې شو. او الله تعالی په مصیبتونو باندې صبر کونکی دوستان ساتی یعنی هغوی ته اجر ورکوی. د هغوی د نبی د قتل په وخت د هغوی د ثابت قدمی او صبر نه باوجود د هغوی خوښ هم دومره دعاوه چې دعابه یی کوله ای زموږ پروردگار زموږ گناهونه اوزموږ په معامله کښې زموږ زیاتې یعنی زموږ د خدنه تجاوز کول معاف کړې، ددې د ښکاره کولو دپاره کوم څه چې هغوی ته مخې ته شو هغه د هغوی د بد عملو د وجې نه وؤ اود خپل کمزورۍ ښکاره کولو دپاره وو. او په جهاد کښې طاقت را کولو سره مونږ ثابت قدم اوساتې اومونږ له په کافرانو باندې غلبه را کړې نواله تعالی هغوی ته د دنیا عوض هم ورکړو یعنی نصرت او غنیمت اود آخرت ټی هم ښکلی بدله ورکړه. او هغه جنت دې اود ثواب حسن، د استحقاق نه زیات ورکول دی او الله تعالی نیکانو خلقو سره محبت ساتی.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله الجملة الاخيرة محل الاستفهام الانكاري مطلب دادې چې اَكْلَانُ مَاتَ باندې كوم همزه استفهام داخل دې هغه په اصل كښې اِنْفَلَبْتُمْ عَلٰۤی اَعْقَابِكُمْ باندې داخل دې او هم دغه محل د استفهام دې. تقدیری عبارت دادې اِنْفَلَبْتُمْ عَلٰۤی اَعْقَابِكُمْ مَاتَ اَوْ قَتِلَ الغرای لابنی منكم الانقلاب والارتداد لان محمداً ﷺ مبلياً لا مَعْبُودَ لهذا اوس دا اعتراض نه واقع کیږي چې دمرگ او قتل سره د سوال څه معنی؟

قوله: بقضائه، د اذن تفسیر قضاء سره کولو کښې نې نېو سوال جواب ورکړې دې.

سوال مَا كَانَ يُنْفِیْ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ نه معلومیږي چې د انسان مرگ د هغه په اختیار کښې دې په دې وجه چې د مرگ نسبت نفس طرف ته کړې شوې دې.

جواب: اذن په معنی د قضاء دې.

قوله: مصدر یعنی کتاباً مفعول له نه دې ځکه چې د مفعول له په صورت کښې معنی صحیح نه ده. کتاباً مفعول مطلق دپاره د تاکید کیدو د وجې نه منصوب دې تقدیری عبارت دادې. كَتَبَ الْمَوْتُ كِتَابًا مُّوَجَّلًا مُّوَجَّلًا د کتاباً صفت دې او ابن عطیه رحمته ورته منصوب علی التمییز وئیلی دی.

قوله: جزاء داد یوشبه جواب دې.

شبه: ددې شبه جواب دې چې د ثواب اطلاق د دنیا په اجر باندې نه کیږي د ثواب اطلاق خو په اجر آخرت باندې کیږي.

جواب: حاصل دادې چې ثواب په معنی د جزاء دې د کوم اطلاق چې په اجر آخرت او صله د دنیا دواړو باندې کیږي خاص وئیلوسره عام مراد دې.

قوله: فیها اضافه کولوسره اشاره اوکړه چې د ثواب اضافت د دنیا طرف ته اضافت مظروف الی الظرف دې. لهذا دا اعتراض ختم شوې دې چې دنیا نه د ثواب فاعل دې اونه مفعول لهذا د ثواب د اضافت د دنیا طرف ته څه معنی؟

نوبت: بعض نسخو کښې جزاء منها په ځانی جزاء فیها دې کوم چې زیات صحیح دې. مذکوره تشریح د جزاء فیها د نسخې مطابق کړې شوې ده.

قوله: گائین دا په اصل کښې آئي وو، په دې باندې کاف تشبیه داخل کړو او دا نون، نون ننوین دې خلاف قیاس دا ئی باقی ساتلې دې گائین په معنی د کم خبریه د پاره د تکثیر ده.

فہو لہ معہ خبر مقدم دے اور تینوں مبتداء مؤخر دہ مبتداء خبر مقدم سرہ ملا وشوہ جسدہ اسمیہ کیدوسرہ حال دے۔

فہو لہ و سَاكَاتٌ قَوْلُهُمْ اَلَا اَنْ قَالُوا، اَلَمْ قَوْلُهُمْ، دَكَاتٌ خبر مقدم او اَنْ قَالُوا بہ تاویل د مصدر کیدوسرہ دَكَاتٌ اسم مؤخر دے۔ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ او عاصم رحمۃ اللہ علیہ قَوْلٌ فہم دَكَاتٌ اسم کیدو د وجہ نہ مرفوع لوستلے دے بہ دے صورت کنبی اَنْ قَالُوا بہ دَكَاتٌ خبر وی
[ایاتونہ: ۱۴۹-۱۵۵]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا} {فِيْمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ} {إِلَى الْكُفْرِ} {عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا} {خَاسِرِينَ} {بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ} {نَاصِرُكُمْ} {وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ} {فَاطِيعُوهُ دُونَهُمْ} {سَتَلْقَىٰ فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا} {الرُّعْبَ} {يَسْكُونُ أَعْيُنٌ وَهُمْ لَا يَدْرِيْنَ} {وَضَمَّتْهَا الْخُوفُ} {وَقَدْ عَزَمُوا بِغَدِ زِيَارَتِهِمْ} {مِنْ أَحَدٍ عَلَى الْغُدُوِّ وَاسْتِيفَالِ الْمُنْتَسِبِ} {فَزَعَبُوا وَلَمْ يَزْعِفُوا} {بِمَا أَشْرَكُوا} {بِسَبِّ إِشْرَاكِهِمْ} {بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا} {حُجَّةٌ عَلَىٰ عِبَادَتِهِ} {وَفِي الْأَضْنَامِ} {وَمَا وَهُمْ النَّارُ وَيُسْ مَقْوِي} {مَا وَى} {الطَّالِبِينَ} {الْكَافِرِينَ} {هِيَ} {وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ} {إِنَّا نَكُنُّمُ} {بِالنَّصْرِ} {إِذْ تَحْسَبُونَهُمْ} {تَفْتَلُونَهُمْ} {بِإِذْنِهِ} {بِإِزَادَتِهِ} {حَتَّىٰ إِذَا فُتِنْتُمْ} {جِئْنَاكَمُ} {عَنِ الْقِتَالِ} {وَتَنَازَعْتُمْ} {اِخْتَلَفْتُمْ} {فِي الْأَمْرِ} {أَيُّ أَمْرٍ نَّبِيٌّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَقَامِ فِي سَفْحِ الْخَلِّ لِلرُّمِي} {فَقَالَ تَفَضُّكُمْ} {تَذَهَبَ} {فَقَدْ نَصِرَ أَصْحَابُنَا وَتَفَضُّكُمْ لَا تُخَالِفُ أَمْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ} {وَعَصِيَّتُمْ} {أَنَّهُ فَتَرَكْتُمْ الْمَرْكَزَ لِيَطْلُبَ الْغَنِيْمَةَ} {مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ} {اللَّهُ} {مَاتِمُونَ} {مِنْ النَّصْرِ وَجَوَابَ إِذَا ذَلَّ عَلَيْهِ مَا} {قَبْلَهُ} {أَيُّ مَعَكُمْ} {نَصْرُهُ} {مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا} {فَتَرَكَ الْمَرْكَزَ لِلْغَنِيْمَةِ} {وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ} {فَبَثَّ بِهِ} {حَتَّىٰ قَبِلَ كَعْبِدَ اللَّهُ} {بَيْنَ جَبْرِ وَأَصْحَابِهِ} {ثُمَّ صَرَفَكُمْ} {عَطَفَ عَلَىٰ جَوَابَ إِذَا التَّقَطَّرَ رَدُّكُمْ لِلْغَنِيْمَةِ} {عَنْهُمْ} {أَيُّ الْكُفَّارِ} {لِيَنْتَحِزَكُمْ} {فَيُظْهِرَ الْمُخْلِصَ مِنْ غَيْرِهِ} {وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ} {مَا ارْتَكَبْتُمُوهُ} {وَاللَّهُ دُوْقُضِلَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ} {بِالْفَقْرِ} {اَذْكُرُوا} {إِذْ تَصْعَدُونَ} {تَبْعُدُونَ فِي الْأَرْضِ هَارِبِينَ} {وَلَا تَلُوتُونَ} {نَعْرِجُونَ} {عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ} {أَيُّ مِنْ وَرَائِكُمْ يَقُولُ} {إِلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ} {فَأَنَابَكُمْ} {فَجَاؤَكُمْ} {عَنَّا} {بِالْغَنِيْمَةِ} {يَقُمْ} {بِسَبِّ عَمَلِكُمْ لِلرَّسُولِ} {بِالْمُخَالَفَةِ} {وَقِيلَ الْبَاءُ} {بِمَنْفَعَتِي عَلَىٰ أَيِّ مُضَاعَفًا عَلَىٰ} {غَمِّ فَوْتَ الْغَنِيْمَةِ} {لِكَيْلَا} {مَتَلَقَ} {بَعَا أَوْ بِاللَّابِكُمْ} {فَلَا زَالِيَّةٌ} {تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ} {مِنْ الْغَنِيْمَةِ} {وَلَا مَا} {أَصَابَكُمْ} {مِنْ الْقَتْلِ وَالْهَزِيمَةِ} {وَاللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ} {ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً} {أَنَا} {نُعَاسًا} {بَذَلَ} {يَقْشَىٰ} {بِالْبَاءِ وَالتَّاءِ} {طَائِفَةٌ مِنْكُمْ} {وَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ} {فَكَانُوا يَمِيدُونَ} {تَحْتَ الْحِجَفِ} {وَتَسْقُطُ السُّيُوفُ} {مِنْهُمْ} {وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ} {أَيُّ حَمَلَتْهُمْ عَلَى اللَّهِ} {فَلَا رَغْبَةَ لَهُمْ} {إِلَّا نَجَاتُهَا} {دُونَ النَّبِيِّ وَأَصْحَابِهِ} {فَلَمْ يَتَأَمَّرُوا} {وَهُمُ الْفَاتِفُونَ} {يَقُولُونَ بِاللَّهِ} {ظَنَّا} {غَيْرُ} {الظَّنِّ} {الْحَقُّ ظَنٌّ} {أَيُّ كَظَنُّ} {الْجَاهِلِيَّةِ} {خَيْبٌ} {اغْتَفَدُوا} {أَنَّ النَّبِيَّ قِيلَ أَوْ لَا يَنْصَرُ} {يَقُولُونَ هَلْ} {مَا} {لَتَانِي الْأَمْرُ} {أَيُّ النَّصْرِ} {إِلَىٰ وَعِدَانَهُ} {مِنْ شَيْءٍ} {قُلْ} {لَهُمْ} {إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ} {بِالنَّصَبِ} {تَوْحِيدًا} {وَالرُّبْعَ} {مُقَدَّدًا} {وَشَبْرَهُ} {لِلَّهِ} {أَيُّ الْقَضَاءِ} {لَهُ} {يَفْعَلُ} {مَا} {يَشَاءُ}

{يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ} يَظْهَرُونَ {لَكَ يَقُولُونَ} بَيَانٌ لِمَا قِيلَ {لَوْ كَانُوا لَمَّا مِنَ الْأُمْرِشَى} مَا قَاتَلْنَا هَاهُنَا {أَيُّ لَوْ كَانَ الْإِخْتِيَارُ إِنَّمَا لَمْ نَخْرُجْ فَلَمْ نُقَاتِلْ لَكِنْ أَخْرَجْنَا كَمْزُهَا} {قُلْ} لَهُمْ {لَوْ كُنْتُمْ فِي يَتُونَكُمْ} وَفِيكُمْ مَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْقَتْلَ {لَلْبَرِّ} خَرَجَ {الَّذِينَ كَتَبَ} قُضِيَ {عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ} مِنْكُمْ {إِلَى مَضَاجِعِهِمْ} مُصَارِعَهُمْ فَيُقْتَلُوا وَلَمْ يَنْجُوهُمْ فُعُودُهُمْ لِأَن قَضَاءَهُ تَعَالَى كَاتِبٌ لَا مَخَالَه {و} فَعَلْ مَا لَفَلْ بِأَخِي {لِيَبْتَلِيَ} يَخْتَبِرُ {اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ} قُلُوبِكُمْ مِنَ الْإِخْلَاصِ وَالْثِقَاقِ {وَلَكِنْ حِصْ} يَتَمَرَّ {مَا فِي قُلُوبِكُمْ} وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ {مَا فِي الْقُلُوبِ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ} وَإِنَّمَا يَبْتَلِي لِيُظْهِرَ لِلنَّاسِ {إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ} عَنْ الْقِتَالِ {يَوْمَ التَّقَى الْجَنَعَانِ} جَمَعَ الْمُسْلِمِينَ وَجَمَعَ الْكُفَّارَ بِأَخِي وَهُمْ الْمُسْلِمُونَ لِأَنِّي عَشَرُ زُجَلَا {إِنَّمَا اسْتَزَكَّهُمْ} أَرْزَلَهُم {الشَّيْطَانُ} بِوَسْوَئِهِ {بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا} مِنَ الذُّنُوبِ وَفَوَ نَخَالَفَهُ أَمْرَ الشَّيْ {وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لِلْمُؤْمِنِينَ {حَلِيمٌ} لَا يَجْعَلُ عَلَى الْعَصَا

ترجمہ: ای دایمان والو کہ چری تاسو دکافرانو خبری منشی نوهغوی به تاسو ستاسو دپوندو په مخ د کفر طرف ته راوگرځوی (یعنی مرتد به موجود کړی) او تاسو به د نقصانیانو نه شتی بلکه هم الله تعالی ستاسو امدادی دې او هم هغه ستاسو بهترین مددگار دې لهذا هم دهغه اطاعت کوئی د نورو مه کوئی. مونږ به ډیر زړه دکافرانو په زړونو کښې (رعب) واچوو او (رعب) د عین په سکون اوضمه سره دې یعنی ویره. د احد نه راگرځیدونه پس هغوی (احد) ته دواپس راتلو او د مسلمانانو د بیخه ختمولو اراده کړې وه مگر مرعوب شو د خه د وجې نه چې واپس رانغلل د الله تعالی سره دهغه شیزونو د شریکولو د وجې نه دکوم باره کښې چې دهغوی په عبادت (الله) څه دلیل نه دې نازل کړې او هغه بتان دی او دهغوی ځائی دوزخ دې. او دکافرانو کافرانو دا یر خراب ځائی دې او یقیناً الله تعالی تاسو سره ځپله وعده رښتیا کولو سره او خود له کوم وخت چې تاسو هغوی هم دهغه په حکم سره قتل کول تردې چې کله تاسو په جهاد کښې همت یلل او خود له او په معامله کښې مو اختلاف او کړو یعنی د غریبه څوکه د نبی کریم ﷺ د حکم مطابق د غشو ویشتونکو دپاره هلته د پاتې کیدو باره کښې مو اختلاف او کړو چنانچې بعض خلقو وئیل مونږ څو څکه چې زمونږ ملگری کامیاب شو او بعضو او وئیل مونږ د نبی د حکم خلاف ورزی نه شو کولی. تاسو نافرمانی او کړه د مال غنیمت په طلب کښې مرکز پر یخودو. پس دهغې نه چې الله تعالی تاسو ته ستاسو محبوب څیز (یعنی) نصرت درواخودو او جواب إذا (محذوف دې) په کوم چې ددې ماقبل دلالت کوی (او هغه جواب) مَتَّكُم نَصْرَهُ دې په تاسو کښې بعضو دنیاغوښتله نوهغوی د مال غنیمت دپاره مرکز پر یخودو. او دبعض اراده آخرت وو هغوی په هغه مقام باندې کلک ولاړ وو تردې چې شهیدان شو لکه عبدالله بن جبیر رضی الله عنه او دهغه ملگری ییائی تاسو دکافرانو نه په ماتی سره او گرځولی د إذا جواب مقدر (مَتَّكُم نَصْرَهُ) باندې عطف دې دې دپاره چې ستاسو امتحان واخلی

دَکوم پہ نتیجہ کنہی چہ مخلص دَ غیر مخلص نہ جداشی. اویسکہ اللہ تعالی ستاسو جرم معاف کرواواللہ تعالی پہ مؤمنانو باندی دمعافتی اوبخبنی پہ ذریعہ فضل کونکي دي. هغه وخت یاد کرنی کوم وخت چہ تاسو پہ میدان کنہی تختیدنی مندی مووہلی اوچاتہ مو پہ شاہم نہ کتل او (دَ اللہ) رسول تاسو تہ دَ شانہ آوازونہ درکول فرمائی ای دَ اللہ بندیگانو زما طرف نہ راشنی. ای دَ اللہ بندیگانو زما طرف تہ راشنی. نوپہ تاسو دَ غم دَ پاسہ غم شو یو غم دَ ہزیمت دَ وجہ نہ (اودویم) غم ستاسو دَ رسول ﷺ خلاف ورزی کولو دَ وجہ نہ او وئیلی شوی دی چہ باء پہ معنی دَ علی دہ یعنی دَ غنیمت بہ فوت کیدو باندی نور غم دی دَ پارہ چہ تاسو خفہ نہ شئی پہ هغی باندی کوم چہ ستاسو دَ لاس نہ او ورتلو او هغه مال غنیمت دی او نہ پہ هغی باندی چہ پہ تاسو قتل او ہزیمت راغلو. (بہ دی صورت کنہی) دَ لیکلا تعلق عفا عنکم سرہ دی یا دَ دَ تعلق اناکم سرہ دی نو پہ دی صورت کنہی بہ لا زائدہ وی. او اللہ تعالی ستاسو دَ کارونو نہ خبردار دی. بیا دَ دی نہ پس هغه پہ تاسو باندی دَ خوشحالی خوب راوستلو نغاشا آنتہ سرہ بدل دی چہ پہ تاسو نہ کنہی پہ یو جماعت باندی راخو شو یغنی یا ء او تاء سرہ دی او هغه مؤمنان وو چہ هغوی (دَ خپلو) دَ الو نولاندی (دَ خوب) جوتی وھلی او تورې (دَ هغوی دَ لاسونو نہ) پریوتلی. اویو جماعت هغه وو چہ دَ خپلو خانو پہ فکر کنہی وو یعنی هغوی پہ غم کنہی اختہ وو دَ هغوی صرف دَ خپل خان بیچ کولو فکروو نہ ورسرہ دَ نبی ﷺ خیال وو او نہ دَ نبی دَ صحابہ. نو هغوی لہ خوب رانغلو اودغہ منافقان وو چہ هغوی اللہ تعالی سرہ ناحق دَ جہالت نہ دک بدگمائی کولی پہ دی توگہ چہ هغوی یقین کرې وو چہ نبی قتل کرې شو یا دَ هغوی امداد مہ کوئی (او) وئیلی دَ کوم امداد چہ مونہ سرہ وعدہ کولی شودہ پہ هغی کنہی ہیخ ہم نشتہ (دویمہ ترجمہ) کہ زمونہ خہ اختیاروی من زائدہ دی تہ ور تہ او وایہ چہ اختیار خو ٲول پہ ٲول دَ اللہ تعالی دی کلہ دَ نصب سرہ دَ تاکید دَ پارہ دی او رفع سرہ مبتداء دی دَ کوم خبر چہ لله دی، یعنی حکم صرف دَ اللہ تعالی دی هغه چہ خہ غواری کوی داخل دَ خپل زہہ راز تاسو تہ نہ بنائی وائی چہ داد ماقبل بیان دی کہ چرې زمونہ خہ اختیار ہم وی نو مونہ بہ دل تہ نہ قتل کیدو. یعنی کہ چرې زمونہ اختیار وی (یعنی کہ زمونہ خبرہ چلیدی، نو مونہ بہ دَ (مدینہ) نہ نہ وتلی نو قتل کیدل بہ ہم نہ لیکن مونہ خو بہ زور دل تہ راوستلی شو. تہ هغوی تہ او وایہ کہ چرې تاسو پہ خپلو کورونو کنہی ہم وئی نو پہ تاسو کنہی چہ دَ چا پہ قسمت کنہی قتل کیدل لیکلې شوی وو نو هغوی بہ دَ قتل حائی تہ راوتل او قتل کیدل بہ (یعنی) تاسو نہ چہ اللہ تعالی دَ چاد قتل منصوبہ او کرہ دَ هغوی (پہ کورونو) کنہی ناستی هغوی بیچ نہ کرې شو خکہ چہ تقدیر الہی خو لامحالہ نافذ کیڑی. او پہ احد کنہی چہ هغه خہ کول غوہستل هغه نی او کرل. (اودا ٲول دَ دی وجہ نہ اوشو) چہ اللہ

تعالی ستاسو په سینو کېنې چې کوم اخلاص او نفاق دې دهغې امتحان او کړی او دې دپاره چې څه ستاسو په زړونو کېنې دی هغه صفا کړی (جدا کړی)، او الله تعالی د سینو رازونه ښه پیژنی یعنی په زړونو کېنې چې څه دی هغه د الله نه پټ نه دی. او از مینست خو صرف ددې دپاره دې چې خلقو ته ښکاره کړی، یقیناً په تاسو کېنې چې کوم خلق د دواړو جماعتونو د مقابلې په وخت په احد کېنې د جنگ نه تختیدلې وو (د دواړو جماعتونو نه مراد، د مسلمانانو او کافرانو جماعتونه دی او د دولسو کسانو نه علاوه باقی ټول تختیدلې وو. هغه خلق دهغوی د بعض کړو د وجې نه شیطان د وسوسې په ذریعه او خویول او (هغه کړه) د رسول الله ﷺ د حکم خلاف ورزی وه لیکن الله تعالی هغوی یقیناً معاف کړل او بیشکه الله تعالی مؤمنان معافه کونکې او حلیم دي (یعنی، د نافرمانو په راگیرولو کېنې تادی نه کونکې دي).

د قیوداتو فوائد او تسمییل

قوله بسبب اشراکهم، دې کېنې اشاره ده چې بما کېنې باسببیه او ما مصدریه ده لهذا دې ته د عائد ضرورت نشته.

قوله حی مخصوص بالذم دي.

قوله تَحْسَبُهُمْ اَي تَقُولُوهُمْ اَمْ حَسَّ بِكُمْ (ن) نه مشتق دې هغه وخت و نیلې شی کوم وخت چې حس باطل کړی او حس په قتل سره باطل کیږي ملزوم و نیلوسره لازم مراد دې قال جریر:

تَحْسَبُهُمُ السُّوْفُ کَمَا شَأْمِي عَرِيقُ النَّارِ فِي الْاَجْمِ الْحَمِیدِ

قوله جواب اذا، دل علیه ماقبله، یعنی د اذا جواب په ماقبل کېنې ذکر نه دې چې د جزاء شرط باندې مقدم کیدل لازم راشی بلکه مقدر دې په کوم چې ماقبل دلالت کوی او هغه دال لَقَدْ صَدَقْتُكُمْ اللَّهُ دې او مدلول کوم چې مقدر دې مَعْلَمُكُمْ نَصْرُهُ دې لکه چې صاحب د جلالین ښکاره کړې دي.

قوله عطف علی جواب اذا المقدر، ددې عبارت د اضافه مقصد داخودل دی چې د صَدَقْتُكُمْ عطف د اذا په جواب مقدر باندې دې ځکه چې ددې ماقبل مضارع ده او صَدَقْتُكُمْ ماضی ده لهذا په ماقبل باندې عطف نه شی کیدي.

قوله مِنْ وَاَيْكُمْ دې کېنې اشاره ده چې ئی په معنی د مِّنْ ده.

قوله متعلق بَعَثَ اَوْثَابَكُمْ فلا زائدة که د کَلِمَا تعلق عفا نه او منلې شی نولا ناهیه به غیر زانده شی یعنی تاسو ته ئی د هزیمت په ذریعه غم درکړو دې دپاره چې تاسو د مال غنیمت په فوت کیدو سره خفه نه شئ.

قوله وَلَا مَا أَصَابَكُمْ لَا زَائِدَ دِي (جملہ)

قوله أَمَنَّا مفعول كيد و د و جی منصوب دے او نفا سادی سرہ بدل دے۔

قوله الْجَحْفُ، يَفْتَحْتَنِ، دَجْحَه جمع ده پہ معنی ڈال۔

قوله ظَنَّ غَيْرَ الظَّنِّ الْحَقُّ پہ دے کنبے دے خبری طرف تہ اشارہ دہ چے غیر الحق دے محذوف صفت دے کوم چے دے ظَنُّ مفعول مطلق دے۔ الظَّنُّ مقدر منلوم مقصد دے خبری طرف تہ اشارہ کرل دی چے غیر مفعول بہ نہ دے خکہ چے کہ دے نہ مفعول بہ مراد وے نودد الظن بہ خانی بہ الامر یا الشئ مقدر منلی شو۔

قوله اِي كَضَنْ دے کنبے اشارہ دہ چے ظن منصوب بنزع الخافض دے۔

قوله أَهْهُمْ دے کنبے اشارہ او کرہ چے استفعال پہ معنی دے افعال دے۔

[ایاتونہ: ۱۵۶-۱۷۱]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا { أَيْ الْمُنَافِقِينَ } وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ { أَيْ فِي شَأْنِهِمْ } { إِذَا عَصَرُوا } سَافَرُوا { فِي الْأَرْضِ } فَعَاثُوا { أَوْ كَانُوا غَاغِي } جَمْع غَارَ فَعِيلُوا { لَوْ كَانُوا يَعْنِدُوا مَأْثَرًا وَمَأْتِلُوهَا } أَيْ لَا تَقُولُوا كَقَوْلِهِمْ { لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ } الْقَوْلُ فِي عَاقِبَةِ أَمْرِهِمْ { حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُخَيِّسُ وَيُخَيِّتُ } فَلَا يَنْتَعِ عَنْ الْعُتُودِ { وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ } بِالنَّاءِ وَالْيَاءِ { بِصِيرٍ } فَيُجَاوِزُكُمْ بِهِ { وَلَكِنْ } لَا مَقَسَمَ { قُلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ } أَيْ الْجِهَادِ { أَوْ مُعْتَمِرٍ } بِضَمِّ الْمِيمِ وَكُسْرُهَا مِنْ مَاتَ يَمُوتُ أَيْ أَنْتُمْ الْمَوْتُ فِيهِ { لِكُفْرَةٍ } كَانَتْ { مِنْ اللَّهِ } لِذُنُوبِكُمْ { وَرَحْمَةٍ } مِنْهُ لَكُمْ عَلَى ذَلِكَ وَاللَّامُ وَمَدْخُولُهَا جَوَابُ الْقَسَمِ وَهُوَ فِي مَوْضِعِ الْفِعْلِ نَبْذًا خَيْرَهُ { خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ } مِنَ الدُّنْيَا وَالْيَاءِ وَالْيَاءِ { وَلَكِنْ } لَا مَقَسَمَ { مَّتَمَّ } بِالْوَاوِ خَيْرَتَيْنِ { أَوْ قُلْتُمْ } فِي الْجِهَادِ وَغَيْرِهِ { لَرَأَى اللَّهُ } لَا إِلَى غَيْرِهِ { مُتَحَمِّمُونَ } فِي الْآخِرَةِ فَيُجَاوِزُكُمْ { فَيَمَارَحُهُ مِنَ اللَّهِ } لَيْتَ { يَا نَحْتَدُ } لَهُمْ { أَيْ سَهَلْتُ أَخْلَاقَكَ إِذْ خَالَفُوكَ } وَلَوْ كُنْتَ فَعِلًا { سَاءَ الْخُلُقِ } عَلِيظُ الْقَلْبِ { خَائِبًا فَانْظُرْ لَهُمْ } { لَا تَلْقَئُوا } تَفَرَّقُوا { مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ } تَجَاوَزْ { عَنْهُمْ } مَا أَتَوْهُ { وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ } ذُنُوبَهُمْ حَتَّى أَغْفِرَ لَهُمْ { وَشَاوَهُمْ } اسْتَخْرِجْ آرَاءَهُمْ { فِي الْأَمْرِ } أَيْ شَأْنِكَ مِنَ الْخُزْبِ وَغَيْرِهِ تَطْيِئًا لِقُلُوبِهِمْ وَلِيَسْتَنْ بِكَ وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْثِرُ الْمَشَاوَرَةَ لَهُمْ لِإِذَا عَزَمْتَ عَلَى امْتِصَاءِ مَا تُرِيدُ بَعْدَ الْمَشَاوَرَةِ { فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ } يَقِي بِهِ لَا بِالْمَشَاوَرَةِ { إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ } عَلَيْهِ { إِنْ يَتَّعِزُّكُمْ اللَّهُ } يُبَيِّنْكُمْ عَلَى عَذَابِكُمْ يَحْذَرُ { فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذَلْكُمْ } يَتْرُكْ تَضَرُّكُمْ كَيَوْمِ أُحُدٍ { قَمِنَ } ذَا الَّذِي يَتَضَرَّكُمْ مِنْ بَعْدِهِ { أَيْ بَعْدَ خِذْلَانِهِ أَيْ لَا نَاصِرَ لَكُمْ } وَعَلَى اللَّهِ { لَا غَيْرَهُ } { فَلْيَتَوَكَّلْ } لِيَقِ { الْمُؤْمِنُونَ } وَنَزَلَتْ لَنَا فَيُذِثُّ قَطِيفَةً خَمْرًا يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَعَلَّ الشَّيْءَ أَخَذَلَنَا { وَمَا كَانَ } مَا يَنْبَغِي { لِيَسِيَّ أَنْ يَقُلَ } يَخُونُ فِي الْغَيْمَةِ فَلَا تَطْنُوا بِهِ ذَلِكَ وَفِي قِرَاءَةِ وَالْيَاءِ لِلْمَفْعُولِ أَنْ يُنْسَبَ إِلَى

الْقُلُوبِ {وَمَنْ يَغْلِبْ يَأْتِ بِمَا عَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} حَامِلًا لَهُ عَلَى غَنَهِ {لَمْ تَوْفَى كُلُّ نَفْسٍ} الْقَالَ وَغَيْرِهِ جَزَاءً
 {مَا كَسَبَتْ} عَمِلَتْ {وَهُمْ لَا يَظْلَمُونَ} شَيْئًا {أَفَمَنْ أَتَّبِعْ رِضْوَانُ اللَّهِ} فَاطَاعَ وَلَمْ يَغْلِبْ {كُنْ بِأَمْرٍ} رِزْقٍ
 {بَسْطَ مِنَ اللَّهِ} لِيُغْنِيَهُ وَغُلُولُهُ {وَمَا وَاهُ جَهَنَّمَ وَيَلْسُ الصِّيدِ} الْمَرْزُوعِ هِيَ {هُمْ دَرَجَاتٍ} أَيْ
 أَصْحَابِ دَرَجَاتٍ {عِنْدَ اللَّهِ} أَيْ مَخْتَلِفُوا الْمَنَازِلَ فَلِمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ الثَّوَابَ وَلِمَنْ بَاءَ بِسَخَطِهِ الْعِقَابُ
 {وَاللَّهُ بِصِيرِهِمَا يَعْلَمُونَ} فَيُجَازِيهِمْ بِهِ {لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ} أَيْ
 غَرِيْبًا مِثْلَهُمْ لِيُفَهِّمُوهُ عَنْهُ وَيَسْتَرْفُوا بِهِ لَا مَلَكًا وَلَا عَجَمِيًّا {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ} الْقُرْآنَ {وَنُزِّلُ لَهُمْ} يُظَهِّرُهُمْ
 مِنَ الذُّنُوبِ {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ} الْقُرْآنَ {وَالْحِكْمَةَ} السُّنَّةَ {وَأَنْ} مُخَفِّقَةً أَيْ إِنَّهُمْ {كَانُوا مِنْ قَبْلُ} أَيْ
 قَبْلَ بَعْثِهِ {لِقَوْمٍ ضَلَالٍ مُبِينٍ} بَيْنَ {أُولَئِكَ أَصَابَتْكُم مُصِيبَةٌ} بِأَخْبَدٍ بِقَتْلِ سَبْعِينَ مِنْكُمْ {قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا}
 بِئِذٍ بِقَتْلِ سَبْعِينَ وَأَسْرَ سَبْعِينَ مِنْهُمْ {قُلْتُمْ} مُتَتَعِّجِينَ {أَلَيْ} مِنْ أَيْنَ لَنَا {هَذَا} الْجَذَلَانِ وَنَحْنُ
 مُسْلِمُونَ وَرَسُولُ اللَّهِ بَيْنَا وَالْجُمْلَةِ الْأَخِيرَةِ مَخْلُوقِ الْإِسْلَامِ الْإِنْتِهَامِ الْإِنْتِهَارِ {قُلْ} لَهُمْ {هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ}
 بِأَنْتُمْ تَرْتَكِبُونَ الْمَرْكَرَ فَخُذْلَيْتُمْ {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَمِنَهُ النُّصْرُ وَمِنَهُ وَقَدْ جَازَاكُمْ بِخِلَافِكُمْ {وَمَا
 أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجُنُودُ} بِأَخْبَدٍ {فِيَا ذِي اللَّهِ} بِإِزَادِيهِ {وَلِيَعْلَمَ} عِلْمَ ظُهُورِ {الْمُؤْمِنِينَ} حَقًّا
 {وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَاقَبُوا} الَّذِينَ {قِيلَ لَهُمْ} لَمَّا انْصَرَفُوا عَنِ الْقِتَالِ وَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ أَبِي وَأَصْحَابُهُ
 {تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَغْدَاءُ {أَوْادَعُوا} عَنَّا الْقَوْمَ بِتَخْيِيرِ سَوَادِكُمْ إِنْ لَمْ تُقَاتِلُوا {قَالُوا لَوْ عَلِمْنَا} نَحْنُ
 {وَقَاتِلًا لَا تَقْتُلْنَاكُمْ} قَالَ تَعَالَى تَكْذِيبًا لَهُمْ {هُمْ لَكُفْرٌ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ} بِمَا أَظْهَرُوا مِنْ
 جَذَلَانِهِمْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَكَانُوا قَبْلَ أَقْرَبَ إِلَى الْإِيمَانِ مِنْ حَيْثُ الظَّاهِرِ {يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ}
 وَلَوْ عَلِمُوا قَاتِلًا لَمْ يَتَّبِعُواكُمْ {وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ} مِنَ الشَّقَاقِ {الَّذِينَ} بَدَلُ مِنَ الَّذِينَ قَبْلَهُ أَوْ نَعَتْ
 {قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ} فِي الدِّينِ {و} قَدْ {قَعَدُوا} عَنِ الْجِهَادِ {لَوْ أَطَاعُونَا} أَيْ شُهَدَاءُ أَحَدٍ أَوْ إِخْوَانًا فِي
 الْقَعْدِ {مَا قَتَلُوا قُلُوبًا} لَهُمْ {قَادِرُونَ} اذْفَعُوا {عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ} إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ {فِي أَنَّ الْقَعْدِ
 يُنْجِي بِنْتَهُ وَنَزَلَ فِي الشُّهَدَاءِ {وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا} بِالتَّخْفِيفِ وَالتَّشْدِيدِ {فِي سَبِيلِ اللَّهِ} أَيْ لِأَجْلِ
 دِينِهِ {أَمْوَاتًا بَلْ} هُمْ {أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ} أَرْوَاحُهُمْ فِي خَوَاصِلِ طُيُورٍ خُضْرٍ تَسْرَحُ فِي الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ
 كَمَا وَزَدَ فِي الْخَبَرِ {يُرْزَقُونَ} يَأْكُلُونَ مِنْ ثَمَرِ الْجَنَّةِ {فَرِحِينَ} خَالٍ مِنْ ضَمِيرٍ يُرْزَقُونَ {بِمَا كَانُوا لَهُمْ
 مِنَ اللَّهِ مِنْ فَضْلِهِ} هُمْ {يَسْتَبْشِرُونَ} يَفْرَحُونَ {بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ} مِنْ إِخْوَانِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ
 وَيَبْدُلُ مِنَ الدِّينِ {أَنْ} نَ اِي بَانَ {لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ} أَيْ الَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ {وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} فِي الْآخِرَةِ
 لِيَسْتَعْنِي يَفْرَحُونَ بِأَمْنِهِمْ وَفَرَحَهُمْ {يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ} ثَوَابٍ {مِنْ اللَّهِ وَفَضْلٍ} زِيَادَةً عَلَيْهِ {وَأَنْ} بِالْفَتْحِ
 غُطْفًا عَلَى بَغْمَةٍ وَبِالْكَسْرِ اسْتِيفَانًا {اللَّهُ لَاضِيْمٌ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ} بَلْ يَجْرِمُ

ترجمہ: اے دایمان والو! تم اسو دکافرانو او منافقانو په شان خبرې مه کوئې چې دخپلو رونیو باره
 کښې کله چې هغوی په سفریاندي وی او وفات کیږی او یا چرته جهاد ته ځی او قتل کیږی، غږی،

دغاڑ جمع دہ وائی چي کہ هغوی مونہ سرہ وې نونہ بہ مرہ کیدل اونه بہ مرہ کولې شو یعنی دھغوی بہ شان خبرې مه کوئی (دا خبرہ ځکه دھغوی پہ ژبہ راغلې وه) دې دپارہ چي الله تعالی هغه (یعنی) هغه خبرہ آخر د هغوی په زړونو کښې د ارمان سبب جوړ کړی. هم الله تعالی ئی روانه وی او مړ کوی. لہذا په کورونو کښې ناسته هغوی د مرگ نه نشی بچ کولې. اوڅه چي تاسو کوئی الله تعالی هغه ښه گوری نو د هغې بہ تاسو ته بدله درکوی. تاء اویاء سرہ کہ چرې تاسو د الله تعالی په لار کښې یعنی جہاد کښې مړه کړې شئی یا مړه شئی د میم پہ ضمه او کسره سرہ (اول، مات مومت نہ او (دویم، مات بمات (س) نہ دې یعنی تاسو ته بہ هغې کښې مرگ راشی نو ستاسو د گناہونو دپارہ د الله تعالی مغفرت اوپہ هغې باندې د هغه رحمت ډیر بہتر دي. د دغه دنیانہ کومہ چي تاسو جمع کوئی تاء اویاء سرہ لام او ددې مدخول جواب قسم دې او هغه پہ مقام فعل کښې مبتداء دې او ددې خبر (خَيْرٌ مِّنْ اَنْ تَقْتُلُوْهُ) دې او کہ چرې تاسو مړه شئی یا پہ جہاد وغیرہ کښې مړه کړې شئی (لیر) کښې لام پہ دواړو صورتونو کښې قسمیہ دې نو تاسو بہ ضرور ہم د الله تعالی طرف ته نہ چي د بل چا طرف ته بہ آخرت کښې جمع کولې شئی نو هغه بہ تاسو ته بدله درکوی. پس اې محمد ﷺ د الله تعالی د رحمت پہ سبب تاسو پہ دوی باندې د نرم زړہ والا ئی. ما زائدہ دہ او کہ تہ بد زبان اوتیزاو سخت مزاج والا وې او پہ دوی دې سختی کولہ نو هغه بہ ټول تاسو نہ جدا کیدل لہذا تاسو هغوی سرہ د (احدیہ ورځ) کښې چي څہ (کوتاہی) شوې هغه معاف کړہ. او د هغوی د گناہونو دپارہ مغفرت غواړہ. دې دپارہ چي زہ د هغوی مغفرت او کرم او د جنگ وغیرہ پہ معاملاتو کښې د هغوی راټي معلومولو دپارہ د هغوی سرہ د هغوی د زړہ خوشحالولو دپارہ مشورہ کوہ او ددې دپارہ چي ستاسو سنت قائم شئی او رسول الله ﷺ بہ خپلو صحابہ کرامو ﷺ سرہ ډیرہ مشورہ کولہ او کله چي تہ د مشورې نہ پس د یوکار د کولو کلکه ارادہ او کړې نو بیا پہ الله تعالی باندې یقین ساتہ، نہ چي پہ مشاورت باندې. بیشک الله تعالی پہ الله باندې یقین کونکو سرہ محبت کوی. او کہ الله تعالی د دښمن پہ مقابلہ کښې ستاسو امداد او کړی لکه چي پہ یوم بدر کښې نو پہ تاسو څوک غالب نہ شئی راتلې او کہ هغه تاسو پریدي یعی ستاسو امداد اونه کړی لکه چي پہ یوم احد کښې اوشو نو بیا څوک دی چي د هغه نہ علاوہ ستاسو امداد او کړی یعنی د هغه د پریخودونه پس یعنی ستاسو څوک امدادی نشته. ایمان والو لہ ہم پہ الله تعالی باندې توکل کول پکار دی او کوم وخت چي پہ یوم بدر کښې یوسور خادر اورک شو نو بعضو اووئیل چي کیدې شئی نبی ﷺ اخستې وی او د ئی شان نہ دې چي پہ مال غنیمت کښې خیانت او کړی لہذا تاسو د هغوی بارہ کښې داسې گمان مه کوئی او پہ یو قراءت کښې د مجهول صیغې سرہ دې یعنی چي د خیانت طرف ته نسبت

او کړې او څوک چې خیانت کوی هغه به خیانت کړې شوې څیز د قیامت په ورځ په خپل سې باندې اوچت کړې راوړی او هر ځان او غیر ځان نفس ته به د هغه د اعمالو پوره پوره بدله ملاوړې او په هغوی به یو ذره برابر هم ظلم نه کیږي آیا چې کوم سړي د الله تعالی د رضا تابع وی چې هغه اطاعت کړې دی او خیانت نه دی کړې نو هغه به د ده په شان شی چې د معصیت او خیانت د وجې نه د الله تعالی غضب سره واپس کیږي؟ نه، او د هغه ځان د دوزخ دې چې هغه خراب ځانې دي او د الله تعالی په نیز په دواړو قسم خلقو کېنې ډیر فرق دي. یعنی د هغوی به مختلف درجې وی نو چې څوک د الله تعالی په خوشحالو پسې لگیدلې وی د هغه دپاره به ثواب وی او څوک چې د هغه غصې سره راگرځي هغه به د عذاب مستحق وی. او الله تعالی د هغوی عملونو ته گوري لهدا د هغوی د اعمالو به هغوی ته بدله ورکولې شی په حقیقت کېنې الله تعالی په مؤمنانو باندې (لوی) احسان او کړو چې هم د هغوی نه شي یو رسول هغوی ته راوړي لکلی یعنی د هغوی په شان عربی. دې دپاره چې د هغوی خبره باندې پوهه شی او په دې سره عزت حاصل کړي نه چې فرېشته او غیر عربی. څوک چې د هغه آیاتونه قرآن لوستلوسره اوره وی او هغوی د گناهونو نه پاکوی او هغوی ته د کتاب قرآن او حکمت سنت تعلیم ورکوي او یقیناً په دې سره (یعنی) د هغه د بعثت نه وړاندې هغوی په ښکاره گمراهۍ کېنې وو او کوم وخت چې په احد کېنې تاسو ته داسې تکلیف ملاوړشو چې ستاسو او یا کسان قتل کړې شو د کوم نه چې دوه چنده تکلیف (فریق مقابل نه) په بدر کېنې او یا کسان قتل کولوسره او یا قید کولوسره رسیدلې وو نو تاسو په تعجب سره او وئیل دا د کوم ځانې نه راغلې؟ حالانکه د الله تعالی رسول په مونږ کېنې موجود دي ته ورته او وایه چې دا پخپله ستاسو د طرف نه دی ځکه چې تاسو مرکز پریخودو د کوم په وجه چې تاسو ماتې او خورلې. آخری جمله د استغاثم انکاری په محل کېنې ده بېشکه الله تعالی په هر څیز باندې قادر دي او کوم مصیبت چې په تاسو په هغه ورځ پریوتلو په کومه ورځ چې په احد کېنې دوه جماعتونه په مقابل کېنې شو نو هغه د الله تعالی په رضا سره اوشو. او ددې دپاره چې الله تعالی مؤمنان د علم ظهور په توگه او پیژنی اودې دپاره چې منافقان او پیژنی چاته چې وئیلی شو کله چې هغوی د جنگ نه واوریدل او هغه عبدالله بن ابی اود هغه ملگری وو. راشی د الله تعالی په لار کېنې د هغه دشمنانوسره او جنگ پیژنی یا که تاسو نه شئ جنگیدلې نو کافران زمونږ نه خپل تعداد زیاتولوسره اخوا کړه نو هغوی او وئیل که چرې مونږ څه (په طریق) جنگ لیدلو نو خامخابه مونږ ستاسو ملگریا کوله الله تعالی د هغوی تکذیب کولوسره او فرمائیل دا خلق په هغه ورځ د ایمان په ځانې کفر ته ډیر نژدې شو په دې سبب چې هغوی د مؤمنانو دپاره خپله بزدلی ښکاره کړه اوددې نه وړاندې هغوی په ظاهره ایمان ته نژدې وو. دا خلق په خپلو ژبو باندې هغه خبرې کوي چې د دوی په زړونو کېنې نه وی او که چرته دوی ته د جنگ علم وې نو دوی به

تسو سرہ نہ راتلل اوکوم نفاق چي دې خلقو پټ کړي دې الله تعالی د هغې نه ښه خبر دې دا هغه خلق دی چې خپلو دینی رونو ته ئی اووئیل حال دا چې هغوی پخپله هم د جهاد نه ناست وو او که ښه دا، احد یا زموږ وروڼو زموږ خبره منلې نو نه به قتل کیدل. ته ورته او وایه که چرې تاسو په دې خبره کښې رښتونی ئی چې د جنگ نه کیناستل د مرگ نه بچ کولې شی نو خپل ځان د مرگ نه بچ کړئ او (راتلونکې آیت) د احد د شهداو باره کښې نازل شو کوم خلق چې د الله تعالی په لار کښې د دین د پاره او وژلې شو تاسو هغه هیڅ کله مړه مه گڼئ (قتلوا، تخفیف اوتشديد سره دې. بلکه هغه ژوندی دی. د هغوی روحونه د شنو مرغو په جوسو کښې چرته چې غواړی جنت کښې سیل کوی لکه چې په حدیث شریف کښې دی هغوی له د هغوی رب سره رزق ورکولې شی د جنت میوې خوری، حال دا دې چې هغوی په دې (نعمتونو) سره خوشحال دی کوم چې الله تعالی د خپل فضل نه هغوی ته ورکړی دی (فَرِحِينَ) بِرُزْقُون د ضمیر نه حال دې او د هغوی بابت کښې چې د هغوی مؤمنان رونه روستوپاتې چې دی تراوسه پورې هغوی سره نه دی ملاؤ شوی خوشحالی کوی په دې باندې چې هغوی (یعنی) چې تردغه وخت هغوی سره نه دی ملاؤ شوی نه به څه ویره وی په هغوی اونه به په آخرت کښې څه غم وی او د الْيَمِين سره اَنْ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ بدل دې. هغوی ددوی په امن او ددوی په خوشحالی سره خوشحال دی. هغه خلق د الله تعالی په انعام ثواب وفضل سره خوشحال دی. او په دې باندې چې الله تعالی د مؤمنانو اجر نه ضائع کوی (اَنْ) فتحه سره دې نعمة باندې عطف کولو سره او کسره سره استیناف دې بلکه هغوی ته به اجر ورکوی.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: فی شاتمهم، دې کښې اشاره ده چې لام په معنی د فې دې.

قوله: فی عاقبة امرهم دې کښې اشاره ده چې لِيَعْمَلْ کښې لام، د عاقبت دې.

قوله: کائنة، کائنة مقدار منلوسره د یو سوال جواب ورکول مقصود دی.

سوال: کَغْفِرَةَ خپل معطوف ورحمة سره ملاؤ شو مبتداء دې حالانکه ددې ذکره کیدو و چې نه مبتداء جوړیدل صحیح نه دی.

جواب: ذکره چې کله موصوف بالصفة وی نو د هغې مبتداء جوړیدل صحیح وی دلته من الله جار مجرور سره ملاؤ شو د کائنة متعلق کیدوسره د مغفرة صفت دې، لهذا مَغْفِرَةً مبتداء جوړیدل صحیح دی. او خیر ددې خبر دې او کَغْفِرَةَ خپل خبر سره ملاویدوسره جواب قسم دې او جواب شرط محذوف دې.

قوله: وَهُوَ فِی مَوْضِعِ الْفِعْلِ هُوَ مرجع کَغْفِرَةَ دې. تقدیری عبارت دادې وَالله لَیَنْ قَلْبُکُمْ فِی سَبِيلِ

اللہ لغفرت لکم ورحمتکم، جواب شرط محذوف دے اودے مؤخر جواب محذوف وی ہم دے فاعل دے پہ رنہ اکنبیٰ کفیرۃ الخ جواب قسم دے اوجواب شرط محذوف دے پہ کرم چے جواب قسم دلالت کوی۔

ملفوظہ: د مفسر علام وھو فی موضع الفعل، وینا محل دتامل دے پہ دے وجہ دے نہ داخبرہ مفہوم کیچی چے دے جواب قسم دپارہ فعل کیدل ضروری دی حالانکہ اسم اوفعل دپارہ جواب قسم واقع کیچی فتمامل۔

قوله: من الدنيا ادا اشارہ دے چے بما یعلون جملہ کیدوسرہ صلہ دے او منہ عائد محذوف دے **قوله:** بوجہین یعنی فتم، بالضمۃ والکسرۃ۔

قوله: زائدہ للتاکید، د مآ زائدہ مگر خولودوہ وجے دی اول دا چے مآ دلته نہ موصولہ کیدی شی اونہ شرطیہ اونہ نافیہ اونہ موصوفہ اونہ مصدریہ خکہ چے دلته دے نہ ہیخ معنی نہ صحیح کیچی۔ دویمہ وجہ دادہ چے کہ چرے مآ زائدہ اوگر خولی شی نو حرف پہ حرف داخلیدل بہ لازم راخی کوم چے صحیح نہ دی۔

قوله: اصحاب الدرجات، اصحاب مقدر منلی شوے دے دے دپارہ حمل صحیح شی۔

قوله: بین، د بین تفسیر بین سرہ کولو کنبی اشارہ اوکرہ چے متعدی پہ معنی د لازم دے **قوله:** الجملة الاخيرة، ای قلتہ انی لنا هذا۔

قوله: وقد قعدوا، قعدوا د قالوا د ضمیر نہ حال دے۔ اوماضی بغیر د قد نہ حال کیدی نہ شی پہ دے وجہ مفسر علام قد مقدر منلو سرہ اشارہ اوکرہ چے قعدوا پہ تقدیر قد، د حال دے۔

[ایاتونہ: ۱۷۲ - ۱۸۰]

{الَّذِينَ} مُبْتَدَا {اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ} دُعَاءُ بِالْخُرُوجِ لِلْقِتَالِ لَمَّا ارَادَ اَبُو سَفْيَانَ وَاَصْحَابُهُ الْعُدَّةَ تَوَاعَدُوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَوَقَ بَذَرَ الْغَامِ الْمَقْبُولِ مِنْ يَوْمِ اخِذَ {مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْمُ} بِاخِذَ وَخَبَرَ الْمُبْتَدَا {لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ} بِطَاعَتِهِ {وَأَتَّقُوا} مُخَالَفَتَهُ {أَجْرٌ عَظِيمٌ} هُوَ الْجَنَّةُ {الَّذِينَ} بَذَلَ مِنَ الدِّينِ قِبْلَهُ أَوْ نَفْسَ {قَالَ لَهُمُ النَّاسُ} أَيِ نَبِيِّ بْنِ مَسْعُودٍ الْأَشْجَعِيِّ {إِنَّ النَّاسَ} أَبَا سَفْيَانَ وَأَصْحَابَهُ {قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ} الْجُمُوعَ لِيَسْأَلُوكُمْ {فَاخْشَوْهُمْ} وَلَا تَأْتَوْهُمْ {فَرَادَهُمْ} ذَلِكَ الْقَوْلُ {إِيمَانًا} تَصْدِيقًا بِاللَّهِ وَبِقِيَّتِهِ {وَقَالُوا أَحْسَبَنَّ اللَّهَ} كَافِيًا أَمْرَهُمْ {وَلَنِعْمَ الْوَكِيلُ} الْمَفْوضُ إِلَيْهِ الْأَمْرُ هُوَ وَخَرَجُوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَافُوا سَوَقَ بَذَرَ وَآلَقَى اللَّهُ الرُّغْبَ فِي قُلُوبِ أَبِي سَفْيَانَ وَأَصْحَابِهِ فَسَمِعُوا يَأْتُوا وَكَانَ مَعَهُمْ يَخَازِتُ قَبَاغُوا وَرَبِحُوا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى {فَاتَّقُوا} رَجَعُوا مِنْ بَذَرَ {بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ} وَقُضِيَ {بِإِسْلَامِهِ وَرَبِحَ} لَمْ تَسْهَمْ سَوْءٌ مِنْ قَتْلٍ أَوْ جُرْحٍ {وَأَتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ} بِطَاعَتِهِ وَطَاعَةِ رَسُولِهِ

فِي الْخُرُوجِ {وَاللَّهُ دُوفَضْلٌ عَظِيمٌ} عَلَى أَهْلِ طَاعَتِهِ {إِنَّمَا ذَلِكَكُمْ} أَيُّ الْقَائِلِ لَكُمْ إِنَّ النَّاسَ بِخِ
 {الشَّيْطَانِ يَخَوْفُ} كَمْ {أُولَئِكَ} الْكَفَّارِ {فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا} فِي تَرْكِ أَمْرِي {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}
 حَقًّا {وَلَا يَخْزِيكُمْ} بِضَمِّ الْيَاءِ وَكُسْرِ الرَّيِّ وَيَفْتَحِهَا وَضَمُّ الرَّيِّ مِنْ أَحْزَانِهِ {الَّذِينَ يَسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ}
 يَخْفُونَ فِيهِ سِرًّا بِضَمِّهِ وَهُمْ أَهْلُ مَكَّةَ أَوْ الْمُنَافِقُونَ أَيْ لَا تَهْتَمُّ بِكَفْرِهِمْ {إِنَّمَا لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا}
 بِفَعْلِهِمْ وَإِنَّمَا يَضُرُّونَ أَنْفُسَهُمْ {يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُجْعَلَ لَهُمْ حَقًّا} نَصِيحًا {فِي الْآخِرَةِ} أَيُّ الْجَنَّةِ لِذَلِكَ خَذَلَهُمْ
 اللَّهُ {وَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} فِي النَّارِ {إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ} أَيُّ أَخَذُوهُ بِذَلِكَ {لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ}
 بِكَفْرِهِمْ {شَيْئًا وَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} مُؤَلِّمٌ {وَلَا يَحْسَبِينَ} بِالْيَاءِ وَالْثَاءِ {الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّمَا تُمْلَى} أَيُّ بِنَاءِ
 {هُمْ} بِتَطْوِيلِ الْأَعْمَارِ وَتَأْخِيرِهِمْ {خَيْرٌ لَّأَنْفُسِهِمْ} وَأَنْ وَمَعْمُولًا سَدَّتْ مَسَدَ الْمَفْعُولَيْنِ فِي قِرَاءَةِ
 التَّخْفِيفِ وَمَسَدَ الثَّانِي فِي الْآخَرِ {إِنَّمَا تُمْلَى} نَهْلُ {هُمْ لِيُزَادُوا فِي الْإِيمَانِ} بِكَفْرَةِ الْمُنَافِقِي {وَهُمْ عَذَابٌ
 مُبِينٌ} ذُو إِهَانَةٍ فِي الْآخِرَةِ {مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ} لِيُتْرِكَ {الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ} أَيُّ النَّاسِ {عَلَيْهِ} مِنْ
 اخْتِلَاطِ الْمُخْلِصِ بِغَيْرِهِ {حَتَّى يُمَيِّزَ} بِالتَّخْفِيفِ وَالتَّشْدِيدِ بِفَعْلِ {الْحَقِيقَةِ} الْمُنَافِقِ {مِنْ الطَّيِّبِ}
 الْمُؤْمِنِ بِالتَّكْلِيفِ الشَّافِعِ الْمُبَيَّنَةِ لِذَلِكَ فَفَعَلَ ذَلِكَ يَوْمَ أَخَذَ {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ}
 فَتَعْرِفُوا الْمُنَافِقَ مِنْ غَيْرِهِ قَبْلَ التَّمْيِيزِ {وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي} يَخْتَارُ {مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ} فَيُطْلِعُهُ عَلَى غَيْبِهِ
 كَمَا أَطْلَعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى خَالِ الْمُنَافِقِينَ {فَأَيُّمُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ} وَإِنْ تَوَمَّنُوا وَتَقَوُّوا {النَّفَاقِ}
 {فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ} {وَلَا يَحْسَبِينَ} بِالْيَاءِ وَالْثَاءِ {الَّذِينَ يَتَخَلَّوْنَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} أَيُّ بِرْكَاتِهِ {هُوَ}
 أَيُّ يُخْلِيهِمْ {خَيْرًا لَهُمْ} مَفْعُولٌ ثَانٍ وَالضَّمِيرُ لِلْفَضْلِ وَالْأَوَّلُ يُخْلِيهِمْ مَقْدَرًا قَبْلَ الْمَوْصُولِ عَلَى الْقَوَائِدِ
 وَقَبْلَ الضَّمِيرِ عَلَى التَّخْفِيفِ {بَلْ هُوَ قَوْلُهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا يَخْلَوْنَ بِهِ} أَيُّ بِرْكَاتِهِ مِنْ الْفَالِ {يَوْمَ الْقِيَامَةِ} بِأَنْ
 يُخْلَعَ خِيَةً فِي عُنُقِهِ تَنْهَشُهُ كَمَا وَزَدَ فِي الْخَبَرِ {وَلِلَّهِ يَبْرَأَتُ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ} بِرَبِّهِمَا بَعْدَ فَنَاءِ
 أَهْلِهِمَا {وَاللَّهُ يَمَّا تَعْمَلُونَ} بِالْيَاءِ وَالْيَاءِ {خَيْرٌ} فَيُجَازِيكُمْ بِهِ

ترجمہ: کو مخلقو چي دَاللہ تعالیٰ اودھغہ دَ رسول (بہ دوبارہ) دَ جنگ دَ پارہ دَ تلوپہ حکم باندی
 لیک اووٹیل سرہ دَدی چي ہغوی بہ احد کنبی زخم خورلی وو۔ (اوداھغہ وخت اوش) کوم
 وخت چي ابوسفیان اودھغہ ملگرو دَ واپس راتلوارادہ اوکرہ۔ اونبی ﷺ سرہ دَ یوم
 احدنہ پس بہ راتلونکی کال دَ بدر پہ بازار کنبی پہ یوموقع (دَمقابلہ کولو) جیلنج
 ورکرو۔ اَللّٰہین الخ مبتداء دِی او احسوا منہم دَدی خبر دِی۔ پہ ہغوی کنبی چي چاد ہغوی دَ
 اطاعت پہ ذریعہ نیکی اختیار کرہ اودھغہ دَ مخالفت نہ نی ددہ اوکرہ دہغوی دَ پارہ اجر عظیم
 دِی اوھغہ جنت دِی۔ اودا داسی خلق دی الذین سابقہ الذین نہ بدل یا صفت دِی۔ کلہ چي
 ہغوی تہ خلقو یعنی نعیم بن مسعود اشجعی اووٹیل چي خلقو (یعنی) ابوسفیان اودھغہ
 ملگرو ستاسو دَمقابلہ دَ پارہ یولوتی جماعت جمع کرې دِی دِی دَ پارہ چي تاسو دَ بیخہ ختم

کری لہذا تاسو دہغوی نہ اوویرپئی او دہغوی د مقابلہ دپارہ مہ راؤخنی. نو دې خبرې د هغوی په الله تعالی باندې یقین او تصدیق کښې نور اضافہ او کرہ. او هغه خلقو او وئیل چې الله تعالی د هغوی دپارہ په دغه معاملہ کښې د هغوی کافی دي. او هغه بہترین کار ساز دي. معاملہ ہم هغه ته حوالہ ده او هغه نبی ﷺ سرہ او وتلو او د بدر په بازار کښې داخل شو نو الله تعالی د ابوسفیان او د هغه د ملگرو په زرہ کښې رعب و اچولو د کوم د وجې نہ چې هغوی د راتلو همت اونه کړو او مسلمانانو سرہ د تجارت سامان (هم) وو کوم ئی چې خرڅ کړو اوبښہ گټہ ئی او کړہ. (نتیجہ داشوہ) چې داخل د مقام بدر نہ د الله تعالی انعام او فضل سرہ صحیح سلامت سرہ دگټې واپس شو او هغوی ته قتل یا زخم یا د څہ قسم تکلیف پېښ نہ شو. او دغه خلقو په وتلو کښې د اطاعت په ذریعہ د الله تعالی د رضا تابعداری او کړہ او الله تعالی په خپلو اطاعت کونکو باندې د ډیر فضل والا دي یقینا دا (ان الناس قد جمعا لکم) ویونکې ہم شیطان دي چې خپلو دوستانو (یعنی) د کافرانو نه ئی ویرہ وی. تاسو د دې کافرانو نه مہ وورپئی اوزما په حکم ترک کولو کښې ہم زمانہ ویرپئی کہ چرې تاسو په صحیح معنی کښې مؤمنان یئې او هغه خلق چې په کفر کښې تیزی کوی یعنی په کفر کښې امداد کولو سرہ په هغې کښې تیزی سرہ واقع کیږی او هغه اهل مکہ دی یا منافقان دی تادي نہ خفه کوی (لا یحزنک) د بیا په ضمه او د زاء په کسرہ سرہ او د بیا فتحہ او زاء ضمه سرہ، حزنہ نہ احزنہ کښې یولغت دي. یقینا داخل خلق چې خپلو حرکتونو نہ نه منع کیږی د الله تعالی ہیڅ ہم نہ شی کولې هغوی خو ہم خپل نقصان کوی د الله تعالی ہم دغه رضا ده چې د هغوی دپارہ آخرت یعنی جنت کښې ہیڅ حصہ نشته. او د هغوی دپارہ په دوزخ کښې لوی عذاب دي یقینا کومو خلقو چې د ایمان په بدلہ کښې کفر اخستی دي یعنی د ایمان په خانی کفر اختیار کړې دي هغوی د خپل کفر په وجہ د الله تعالی ہیڅ ہم نہ شی کولې. او د هغوی دپارہ دردناک عذاب دي او کافران خلق زمونږ د دې اوږد عمر او تاخیر (دمواخذہ) ورکړې شوې مہلت دي په خپل حق کښې بہتر نہ گنځی (تسین) بیا اوتاء سرہ دواړہ قراوتونہ دی. او ات سرہ د خپل معمول بحسن بالیاء په صورت کښې د دوو مفعولو قائم مقام گرځولې دي. او تسین بالئاء په صورت کښې د مفعول ثانی قائم مقام گرځولې شوې دي. مونږ دي (کافرانو) تہ صرف د دې دپارہ مہلت ورکوو چې د ډیرې گناه په ذریعہ د هغوی گناه نورہ ہم زیاتہ شی او په آخرت کښې د هغوی د پارہ د شرم نہ ډک عذاب دي. ای خلقو د مخلص او غیر مخلص د اختلاط په کوم حالت چې تاسو یئې الله تعالی به ایمان والا په دغه حالت کښې پرېږدی تر هغه وخت پورې چې خبیث یعنی منافق د طیب (یعنی) مؤمن نہ د هغه نہ ښکارہ کیدونکې د سختو تکلیفونو په ذریعہ جدا نہ کړی د احد په ورځ ئی ہم داسې او کړل اونه

اللہ تعالیٰ تاسو پہ غیبوباندی خبرونکې دې چې تاسو منافق نه غیرمنافق اوپیژندې شئی البته اللہ تعالیٰ د خپلو رسولانو نه څوک چې غواړی منتخب کوی نو هغه په غیبوباندې خبره وی لکه چې نبی کریم ﷺ یی د منافقانو په حال باندې خبرکړې وو نو تاسو په الله اودهغه په رسول باندې ایمان راوړئ که چېرې تاسو ایمان راوړو او د نفاق نه مو ځان اوساتلو نو ستاسو دپاره اجر عظیم دې اوچاته چې الله تعالیٰ په خپل فضل او کرم سره څه ورکړی دی نو په هغې کښې دې بخل ښه نه گنړی (بحسن) تاء او یاء سره دواړه قرائتونه دی (خیرا) مفعول ثانی دې او هُو د ضمیر متصل دپاره دې او مفعول اول بخلهم د فوقانیه په صورت کښې موصول نه وړاندې مقدر دې او د ضمیر نه وړاندې د تحتانیه په صورت کښې. بلکه هغه د هغوی دپاره ډیر خراب دې ډیر ژر به د قیامت په ورځ ددې (بخل کونکو په ستون) کښې دغه مال د زکوٰۃ په کوم کښې چې هغوی بخل کړې دې د طوق په شکل کښې اچولې شی په داسې توگه چې د دغه مال نه به مارجورکړې شی اودهغوی په ستونو کښې به واچولې شی اوهغه به دوی ته ټکونه ورکوی. لکه چې په حدیث کښې راغلی دی د آسمانونو اوزمکې میراث هم دالله تعالیٰ دپاره دې د اهل ارض وسماء د فناکیدونه پس الله تعالیٰ به د دوی وارث وی. اوڅه چې تاسو کوئ الله تعالیٰ دهغې نه ښه خبر دې. یاء او تاء سره نو تاسو ته به ددې بدله درکوی.

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: الذین مبتداء، یعنی الذین خپلې صله سره ملاؤشو مبتداء دې. او للذین احسنوا منهم الخ خبرمقدم دې، اجر عظیم مبتداء مؤخر دې. مبتداء مؤخر خپل خبرمقدم ملاویدو سره جمله کیدوسره خبردې د الذین نه اول.

قوله: بدل من الذین، او نعت، مفسر علام الذین ثانی د الذین اول نه بدل یا صفت گرځولې دې مگر په دې کښې اشکال دې ځکه چې وړاندې الذین نه خاص هغه خلق مراد دی څوک چې په غزوه احد کښې شریک شوی وو او دویم الذین نه عام مسلمانان مراد دی حالانکه د بدل او نعت دپاره دواړو کښې اتحاد ضروری دې لهذا بهتر داده چې الذین ثانی د امدح فعل محذوف سره منصوب او گرځولې شی. (اعراب القرآن)

قوله: هوذا مخصوص بالمدح دې

قوله: گمړدې کښې اشاره ده چې کم، د بخوف مفعول ثانی دې او مفعول اول محذوف دې.

قوله: فتح الیاء وضم الزاء یعنی د باب د نصرته.

قوله: یقعون فیہ دا د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: یسار عون متعدی بآلی وی اودلته متعدی بی دی.

جواب: یسار عون، یقعون معنی ته متضمن دی.

قوله: مؤلم دالیم تفسیر مؤلم سره کولو کنبی اشاره اوکړه چې لازم په معنی د متعدی دی لهدا دا شبه ختمه شوه چې عذاب صاحب الم پخپله (دردمند کپړی نه)

قوله: ای املاءنا دی کنبی اشاره ده چې مامصدیه دی نه چې موصوله لکه د اوت ما سره متصل لیکلو د وجې نه هم کپړی، مناسب داوه چې انا ما، انما سره لیکلې کیدو مگر په مصحف عثمانی کنبی دغه شان مکتوب دی په دی وجه ددی مخالفت اونه کړې شو. ددی دپاره ما موصوله کیدو په صورت کنبی یو خوبه دعاند ضرورت وی کوم چې موجود نه دی بل دا چې معنی هم صحیح نه ده.

قوله: قبل الموصول تقدیری عبارت به داوی ولا تحسن بخل الذین

قوله: قبل الضمیر تقدیری عبارت به داشی ولا تحسن الخلاء بخلهم هو خیر الی هم، اود مقدر په ضمیر یاندي د مقدم کولو وجه داده چې ضمیر فصل د مبتداء اوهم د خبر په مینځ کنبی واقع شوې دی.

[ایاتونه: ۱۸۱-۱۸۹]

{لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ} وَهُمْ الْيَهُودُ قَالُوهُ لَمَّا نَزَلَ {مَنْ ذَا الَّذِي يَغْرِضُ اللَّهَ قَرَضًا حَسَنًا} وَقَالُوا كَانَ غَيًّا مَا اسْتَفْرَضْنَاهُ {سَنَكْتُبُ} نَأْمُرُ بِكُتُبِ {مَا قَالُوا} فِي صَخَائِفِ أَغْنَاهُمْ لِيَجَازُوا عَلَيْهِ وَفِي قِرَاءَةِ بَالِيَاءٍ مَنِيًّا لِلْمَفْعُولِ {و} نَكْتُبُ {قَتَلَهُمْ} بِالنَّصْبِ وَالرَّفْعِ {الْأَنْبِيَاءُ يَغْرِضُ حَقٌّ وَنَقُولُ} بِالنُّونِ وَبَالِيَاءٍ أَيْ اللَّهُ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَلَى لِسَانِ الْمَلَائِكَةِ {ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ} النَّارُ وَنُقَالُ لَهُمْ إِذَا أَلْفُوا فِيهَا {ذَلِكَ} الْعَذَابِ {بِمَا قَدَّمْتُمْ أَبْيَدِيكُمْ} عَزَبَ بِهَا عَنِ الْإِنْسَانِ لِأَنَّ أَكْثَرَ الْأَفْعَالِ تَزَاوُلُ بِهَا {وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ} أَيْ بَدِي ظَلَمَ {لِلْعَبِيدِ} فَيُعَذِّبُهُمْ بِغَيْرِ ذَنْبِ {الَّذِينَ} نَعَتْ لِلَّذِينَ قَتَلَهُ {قَالُوا} لِنَحْمَدِ {إِنَّ اللَّهَ} قَدْ {عَزَدَ لَيْتَنَا} فِي الثَّوَرَةِ {الْأَلَا تُؤْمِنُ لِرَسُولٍ} نَصَدَقَهُ {حَتَّى يَأْتِيَنا بِقُرْآنٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ} فَلَا تُؤْمِنُ لَكَ حَتَّى تَأْتِيَنا بِهِ وَهُوَ مَا يُقْرَبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ مِنْ يَمِّ وَغَيْرِهَا فَإِنَّ قَبْلَ جَاءَتْ نَارَ بَيْضَاءَ مِنَ السَّمَاءِ فَاحْرِقْنَاهُ وَلَا بَقِيَ مَكَانُهُ وَغَدِ إِلَى نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ ذَلِكَ إِلَّا فِي الْمَسِيحِ وَمُحَمَّدٍ قَالَ تَعَالَى {قُلْ} تَوْحِيدًا {قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ} بِالْمُعْجَزَاتِ {وَيَأْتِي الَّذِي قُلْتُمْ} كَزَكْرِيَّا وَيَسْحَى فَقَتَلْتُمُوهُمْ وَالْحَبَابُ لِمَنْ فِي زَمَنِ بَيْتِنَا مُخْتَدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنْ كَانَ الْفَقْلُ لِأَجْدَادِهِمْ لِرِضَانِهِمْ بِهِ {فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} فِي أَنْكُمْ تُؤْمِنُونَ عِنْدَ الْإِنِّيَانِ بِهِ {فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ} جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ {وَالْزَبِيرِ} كَصَحْفِ إِبْرَاهِيمَ {وَالْكِتَابِ} وَفِي قِرَاءَةِ بَالِيَاءٍ فِيهِمَا {الْمُنِيرِ} الْوَاضِحُ هُوَ الثَّوَرَةُ وَالْإِنْجِيلُ فَاضْبُرْ كَمَا صَبَرُوا {كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَأَمَّا تَوْفُونَ أَجُورَكُمْ}

خِزَاءِ أَغْمَالِكُمْ} يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ دُحِزَرَ} بِيَدِ {عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ قَارَى} نَالَ غَايَةَ تَطْلُوبِهِ {وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا} أَيِ الْغَيْشِ فِيهَا {إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ} الباطل يجمع بها قليلا ثُمَّ يَفْنَى {لَتَبْلُغْنَ} خِلْفَ مَنَّةٍ يُؤْنِ الرُّفْعَ لِقَوَالِي الثُّنَاتِ وَالْوَاوِ صَبِيرِ الْجَنَفِ لِإِلْقَاءِ السَّائِكِينَ لَتُخْبِتُنَّ {فِي أَمْوَالِكُمْ} بِالْفَرَاغِ فِيهَا وَالْخَوَانِجِ {وَأَنْفُسِكُمْ} بِالْمَبَادِئِ وَالْبَاءِ {وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ آوَتْهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ} الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا} مِنَ الْغَرْبِ {أَذَى كَثِيرًا} مِنَ السَّبِّ وَالطُّغْنِ وَالنَّشِيبِ بِسَائِكِكُمْ {وَأَنْ تَصْبِرُوا} عَلَى ذَلِكَ {وَتَتَّقُوا} بِالْفَرَاغِ {فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ} أَيِ مِنْ مَغْزَوَاتِهَا الَّتِي يَغْزِمُ عَلَيْهَا لُجُوبُهَا {وَأَذْكُرْ} إِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ آوَتْهُمُ الْكِتَابَ {أَيِ الْقَهْدِ عَلَيْهِمْ فِي الثَّوَابِ {لَتَبَيِّنَنَّ} أَيِ الْكِتَابِ لِلنَّاسِ وَلَا يَكْتُمُونَهُ} أَيِ الْكِتَابِ بِالنِّبَاءِ وَالنَّاءِ بِالْفَعْلَيْنِ {فَتَبَيَّنُوا} طَرَحُوا الْبَيِّنَاتِ {وَرَأَوْهُمْ} فَلَمْ يَنْفَعُوا بِهِ {وَاشْتَرَوْا بِهِ} أَخَذُوا بِذَلِكَ {مَتَمًا قَلِيلًا} مِنَ الدُّنْيَا مِنْ سَفَلَتِهِمْ بِرِيَاسَتِهِمْ فِي الْعِلْمِ فَكْتُمُوا خَوْفَ فُتُوهِ عَلَيْهِمْ {فَبَسْ مَا يَشْتَرُونَ} شَرَاؤَهُمْ هَذَا {وَلَا تَحْسَبَنَّ} بِالنَّاءِ وَالْيَاءِ {الَّذِينَ يَقْرَأُونَ حَتَّى آتُوا} فَعَلُوا فِي إِضْلَالِ النَّاسِ {وَيُحْيَوْنَ أَنْ يُعْمِدُوا بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ} مِنَ التَّمَسُّكِ بِالْحَقِّ وَهُمْ عَلَى ضَلَالٍ {فَلَا تَحْسَبَنَّ} فِي الْوُجْهِينِ تَأْجِيدَ {يَمْقَازًا} بِمَكَانٍ يَنْجُونَ فِيهِ {مِنَ الْعَذَابِ} مِنَ الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي مَكَانٍ يُعَذَّبُونَ فِيهِ وَغَوْ جَهَنَّمَ {وَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} مُزَلِّمٌ فِيهَا وَمَفْعُولًا بِحَسَبِ الْأَوَّلَى دَلَّ عَلَيْهِمَا مَفْعُولًا مَفْعُولًا الثَّانِيَةَ عَلَى فِرَاقَةِ الشَّخَايَةِ وَعَلَى الْفَقْرَايَةِ خِلْفَ الثَّانِي قَطُّ {وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} خَزَائِنِ الْمَطَرِ وَالزَّرَقِ وَالنَّيَّاتِ وَغَيْرِهَا {وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَمِنَهُ تَغْلِيظُ الْكَافِرِينَ وَإِنْجَاءُ الْمُؤْمِنِينَ

ترجمہ: یقیناً اللہ تعالیٰ دھنہ خلقو قول واؤریدو چاچی اووٹیل اللہ تعالیٰ محتاج دے اومونپہ مالدارو اودا چے (ویونکی) یهوددی داخبرہ هغوی هغه وخت اوکرہ کلہ چے (مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا) آیت نازل شو اودا (هم) کہ چرے اللہ تعالیٰ مالدارو نو زمونپہ نہ به نی قرض نہ غوبستلو، مونپہ هغوی قول دھغوی پہ عمل نامونکبے لیکو دے دپارہ چے دے هغوی ته بدله ورکری شی. او په بیقراعت کنبی بکتاب یاء سره دمعروف صیغه ده. اومونپہ دھغوی انبیاء په ناحقه قتل کول هم لیکو (قتلهم) نصب اورفع سره، او مونپہ په رايوچي د سوزونکی اور مزه اوخکشی. (تَقُولُ) نون اویاء سره یعنی په آخرت کنبی به الله تعالیٰ د ملانکو په خوله وائی، اوکلہ چے هغوی په دوزخ کنبی اچولې شی نودوی ته به ونیلی شی چے دا عذاب ستاسو دھغه کړو د وچي نه دے کوم چے تاسو کړی دی. د انسان تعبیرنی لاسونوسره کړې دے ځکه اکثر اعمال هم په لاسونوباندې کیرې. او الله تعالیٰ په بندیگانو باندې ظلم کونکي نه دے چے هغوی ته به خطاء سزا ورکری. دا (قائِلین) هغه خلق دی الَیْنِ د ماقبل والا الَیْنِ صفت دے چاچی محمد ﷺ ته اووٹیل چے الله تعالیٰ مونپه ته په تورات کنبی حکم راکړې وی چي مونپه په یونبی باندې ترهغه وخته پورې ایمان رانورو (یعنی)

دھغہ تصدیق اونہ کړو ترکومې چې هغه داسې قربانی رانورې چې هغه اور او خوړی لهدا په تاباندې به هم ترهغه وخته پورې ایمان نه راوړو ترکوم وخت پورې چې ته مونږ له دغه شان قربانی رانورې اړهغه قربانی هغه ده د کومې په ذریعہ چې الله تعالی ته نیزیږدیک حاصل کړې شی د ځناور وغیرہ دقبیل نه. که قربانی به قبوله شوه نوډ آسمان نه به یوسپین اور راغلو او هغه به ئی اوسوزوله گنی په خپل ځائی به پرته وه. بنی اسرائیلوته د مسیح علیہ السلام او محمد ﷺ نه علاوه دپاره دا حکم ورکړې شوې وو. د قربانۍ د قبلیدو علامت د آسمانی اور د قربانۍ څاروې سوزیدل د مسیح علیہ السلام او د محمد ﷺ نه د علاوه دپاره وو. دغه شان د آسمانی اور سوزول د نبی د صداقت دلیل د مسیح علیہ السلام او د محمد ﷺ نه د علاوه نبی دپاره وو. تاسو دوی ته اووایشې زما نه وړاندې تاسوته چې کوم رسول دتورزو معجزوسره دا معجزه هم راوړې وې کوم چې تاسو یادوئې نوولې تاسو هغوی قتلول؟ مثلاً زکریا علیہ السلام اویحییٰ علیہ السلام چې تاسو هغوی قتل کړل. اوخطاب هغه (یهودو) ته دې کوم چې زموږ د نبی ﷺ په زمانه کښې وو سره ددې چې دا فعل (قتل) د هغوی د پلارانو نیکونو وو د هغه خلقو په دې فعل باندې راضی کیدلو د وجې نه. که چېرې تاسو په دې خبره کښې رښتونی ئی نو ددې معجزې لیدلونه پس ایمان راوړئ. نویاهم که دا خلق تاسو دروغښ کوی نو تاسو نه وړاندې هغه رسولان دروغ گنلې شوی دی چې معجزات او صحیفې لکه صحف ابراهیم علیہ السلام او واضح کتابونه او په یوقرأت کښې دواړو کښې (یعنی نور او کتاب) کښې دباء اثبات سره دې. (ای بالزیرو بالکتاب) راوړلوسره راغله هغه تورات او انجیل دې. لهدا څنگه چې هغوی صبر او کړو ته هم صبر او کړه. هر ژوندې څیز به دمرگ مزه څکونکې دې او تاسوته به ستاسو د اعمالو بدله هم د قیامت په ورځ درکولې شی. نوچې کوم سړې د اور نه لرې کړې شو او په جنت کښې داخل کړې شو نوهم هغه کامیاب شو یعنی هغه خپل مکمل مطلوب حاصل کړو. د دنیا ژوند یعنی ددې عیش خو صرف باطل سودا ده چې یوڅو ورځې د هغې نه استفاده کولې شی بیابانه فناشی. یقیناً تاسو ته به په دې کښې نون د رفع مسلسل د نونو د وجې نه حذف کړې شوې دې او واؤ ضمیر هم د اجتماع ساکنین د وجې نه حذف کړې شوې دې ستاسوپه مالونو کښې د هغوی د فرائض او آفات په ذریعہ او ستاسوپه ځانونو کښې د عبادات او مصائب په ذریعہ ازمینت کولې شی. او یقیناً تاسو د هغه خلقو نه کوموته چې تاسونه وړاندې کتاب ملا شوې دې (یعنی، یهود نصاریٰ او د عربو مشرکینونه ډیرې زړه آزارونکې خبرې مثلاً کنخلې او پیغورونه اوستاسو د بشخو باره کښې عشقیه شعرونه به اورئ، که تاسو په دې باندې صبر او کړئ او تقوی اختیار کړئ نویشکه دا د ډیر همت کارونه دی یعنی د هغه مقاصدونه دی د کومو چې د هغې د واجب کیدو د وجې نه اراده کولې شی او هغه وخت یاد کړئ کوم وخت چې الله تعالی د اهل کتاب نه په تورات کښې عهد واخستلو

جی تاسو بہ د اکتاب ٲولو خلقوتہ ضرور بیانونی اوداہ پٲوئی نہ بہ دوارو فعلونو کنبی د تاء او یاء سرہ . نوہغوی دغہ عہد شاتہ اوغورزولو پہ داسی توگہ جی پہ دی باندی نی عمل اونہ کرو . اوددی پہ بدلہ کنبی د خپل بشکتہ خلقو نہ دخپل علمی مشرتی د وجی نہ د دنیا سپک قیمت واخستو ، د دغہ کم قیمت د فوت کیدو د ویری نہ نی ہغہ عہدپٲ کرو نوخنگہ خراب خیزدی کوم جی ہغوی اخلی یعنی دہغوی دا اخستل خومرہ خراب دی ، نو د داسی خلقو بارہ کنبی جی دخپلو کرو یعنی د خلقو پہ گمراہ کولوباندی خوشحالیپی ہیخ کلہ دی خیال نہ کوی (چی ہغوی بہ د عذاب نہ محفوظ پاتی شی) اوہغوی غواری جی دہغوی تعریفونہ دی پہ داسی کارنامو باندی ہم اوکری کوم جی ہغوی نہ دی پورہ کری اوہغہ د حق نیول دی حالانکہ ہغوی پہ گمراہنی کنبی دی نو د داسی خلقو بارہ کنبی تاسو ہیخ کلہ دا خیال مہ کوئی جی ہغوی بہ پہ آخرت کنبی د عذاب نہ محفوظ پاتی شی یعنی پہ داسی خانی کنبی بہ وی جی ہغوی بہ خلاصی بیامومی ، بلکہ ہغوی خو بہ پہ داسی خانی کنبی وی پہ کوم کنبی جی بہ عذاب ورکول شی . اوہغہ دوزخ دی اودہغوی دپارہ پہ دی کنبی دردناک (دردمند) عذاب بہ وی . او اول د یخسب دوارہ مفعولونہ پہ کوم جی د یخسب ثانی دوارہ مفعولونہ د یاء تحتانیہ د قراءت پہ صورت کنبی دلالت کوی اود فوقانیہ (قراءت) پہ صورت کنبی صرف ثانی مفعول حذف کرپی شو پی دی . او آسمانونہ اوزمکہ یعنی باران اورزق او شینکی وغیرہ خزانو باندی ہم د اللہ تعالیٰ بادشاہی دہ اوہم اللہ تعالیٰ پہ ہرشی قادر دی او ہم ددی نہ دکافرانو تعذیب او مؤمنانونہ نجات ورکول دی .

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا اَكْلَامُ مُسْتَانَفٍ دِي دَادَ يَهُودُ فَضُلُ وَبِنَا اَوْدَ افْوَاهِ گانو نمونہ بیانونو دپارہ راورل پی شو پی دی . لَقَدْ کنبی لام توطیہ دی د قسم پہ محذوف کیدلوباندی دلالت کولو دپارہ دی ای واللہ لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ اَنْزَلَ قَدْ حَرْفَ تَحْقِيقٍ دِي اَو لَام پہ جواب قسم باندی داخل دی .

قوله: نکتب ، دی کنبی اشارہ دہ جی د قَتْلُہُم عَطَفَ پہ مآ باندی دی نہ جی پہ قالوا . **قوله:** بالنصب والرفع ، و قَتْلُہُم کنبی دوارہ قراءتونہ دی . خکہ جی د قَتْلُہُم معطوف علیہ مآ قالوا دی . او معطوف علیہ د محل پہ اعتبار سرہ منصوب او مرفوع دوارہ دی . کہ چری نکتب نون سرہ اولوستل پی شی نو مآ قالوا بہ محلاً منصوب شی خکہ جی نکتب بہ مفعول شی او کہ یکتب یاء سرہ اولوستل پی شی نو معطوف علیہ بہ مرفوع وی خکہ جی یکتب بہ د مجهول صیغہ وی او مآ قالوا نائب فاعل .

قوله: ای بذی ظلم دې کښې اشاره ده چې ظلامد مبالغه صیغه د اسم فاعل په معنی کښې دې په قرآن کریم کښې د مبالغه صیغه اکثر د اسم فاعل په معنی کښې مستعمل ده.

قوله: جواهر، دا د جامع جمع ده آفت د میوو بیماری.

قوله: التشبيب، غزل وئیل، د عشق او محبت خبرې، تشبیه په اصل کښې د خوانتی د خبر و ذکر ته وائی. روستو د غزل په شروع کښې عشقیه خبرې ذکر کولوته او وئیلی شوه.

قوله: معزوماتینا، دې کښې اشاره ده چې عزم مصدر په معنی د اسم مفعول دې. امور جمع ده، د عزم اضافت امور جمع د جانت د وجې نه ده.

قوله: لتبینننه، تبتین نه جمع مذكر حاضر بانون ثقیله، تاسو به ضرور بیانونی په دې کښې لام قسمیه دې.

قوله: شراهم هذا، شراهم، دېس فاعل دې او هذا مخصوص بالمدم دې.

[ایاتوله: ۱۹۰-۲۰۰]

{إن فی خلق السماوات والأرض} وما فیهما من العجائب {واختلاف الليل والنهار} بالجمع واللفظ والزيادة والتفصيص {لآيات} دلالات علی قدرته تعالی {لأولی الألباب} لذوی القلوب {الذین} نعت لما قبله أو يدل {يدكرون الله قیاماً وعوداً وعلی جنوبهم} مضطجین أي فی کل حال وعن بن عباس یصلون کذلک حسب الطافة {وتتفكرون فی خلق السماوات والأرض} لیتفکروا به علی قدرته صانعهما یقولون {ربنا ما خلقت هذا} الخلق الذی نراه {باطلاً} حال عیناً بل ذیلاً علی کمال قدرته {سبحانک} تنزیهاً لک عن المبت {فققنا عذاب النار} {ربنا انک من تدخیل النار} للخلود فیها {فقد أخزنته} اخته {وما للظالمین} الکافرین فیهِ وضع الظاهر موضع المضمر إشعاراً بتخصیص الجزی يوم {من أنصار} ینصرونهم من عذاب الله تعالی {ربنا انکاسعنا متواذیان} یتذعوا الناس {للإیمان} أي إلیه وهو محمد أو القرآن {أن} أي بان {أمنوا بریکم قامناً} به {ربنا قاعغیر لنا ذنوبنا وکفر} خطاً {عنا سبائنا} فلا نظهرنا بالعقاب علیها {ووفقنا} أقبح أزواجنا {مەر} فی جفلة {الأکرار} الأکرار الصالحین {ربنا آتنا} أعطينا {ما وعدتنا} به {علی} ألبنة {رسلک} من الرخمة والفضل وسؤالهم ذلک وإن کان وعده تعالی لا یخلف سؤال أن یجعلهم من مستغفیه لأنهم لم یتفقوا استخفافهم له ونکیر ربنا متلفه فی التضرع {ولا تخزننا یوم القيامة} انک لا تخلف الیوم {الوعد} بالبعث والجزاء {فاسجاب لهم ربهم} دعاءهم {ألی} أي بانی {لأصیبر عمل عامیل منکم من ذکر أو أنسی بعضکم} کان {من بعض} أي اللکون من الإناث والجنس والخفلة مؤکدة لما قبلها أي هم سواء فی النجاسة بالأعمال وتزک تنصیفها تزکلت لنا قالت أم سلمة یا رسول الله إلی لا أشمع ذکر النساء فی الهجرة بشيء {فألذین هاجروا} من مکة إلی المدينة {وأخرجوا من ديارهم وأدوا فی سبیل} دینی {وقاتلوا} الکفار

وَقِيلُوا بِالْخَفِيفِ وَالشَّدِيدِ فِي قِرَاءَةِ تَفْصِيلِهِ {لَا كُفْرَ عَنْهُمْ سَبِيلًا لَهُمْ} أَنْشَرَهَا بِالْمَغْفِرَةِ {وَلَا دُخْلَ لَهُمْ جَنَّاتُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ قَوَاتٍ} مُصَدَّرٌ مِنْ مَغْنَى لَا كُفْرَ مِنْ مُؤَكَّدٍ لَهُ {مِنْ عِنْدِ اللَّهِ} فِيهِ الْبَقَاتُ عَنْ التَّكَلُّمِ {وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ} الْجَزَاءُ وَنَزَلَ لَنَا قَالَ الْمُسْلِمُونَ أَغْدَا اللَّهُ فِيهَا نَرَى مِنَ الْخَيْرِ وَنَحْنُ فِي الْخُفْدِ {لَا يَغْنَرُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا} تَصَرُّفُهُمْ {فِي الْبِلَادِ} بِالْجَارَةِ وَالْكَسْبِ هُوَ {مَتَاعٌ قَلِيلٌ} يَنْتَشُونَ بِهِ يَجِيزًا فِي الدُّنْيَا وَنَفْسِي {ثُمَّ مَا وَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْيَهَادُ} الْفَرَاشُ هِيَ {لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ هُمْ جَنَّاتُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ} أَيُّ مُقَدَّرِينَ بِالْخُلُودِ {فِيهَا نُزُلًا} وَهُوَ مَا يُعْذُّ لِلصَّيْفِ وَنُصْبِهِ عَلَى الْخَالِ مِنْ جَنَّاتٍ وَالْعَامِلِ فِيهَا مَغْنَى الظَّرْفِ {مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ} مِنَ الثَّوَابِ {خَيْرٌ لِلَّذِينَ} مِنْ مَتَاعِ الدُّنْيَا {وَلَنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنَ بِاللَّهِ} كَفَيْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَأَصْحَابِهِ وَالْحَاشِي {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ} أَيُّ الْقُرْآنِ {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ} أَيُّ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ {خَاشِعِينَ} خَالٍ مِنْ ضَمِيرٍ يُؤْمِنُ مُرَاعَى فِيهِ مَغْنَى مِنْ أَيُّ مُتَوَاصِعِينَ {لِلَّهِ لَا تَشْكُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ} الَّتِي عَنْدهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ مِنْ بَغْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {ثُمَّ قَلِيلًا} مِنَ الدُّنْيَا بَانَ يَكْتُمُوهَا خَوْفًا عَلَى الرَّئِيسَةِ كَفَعْلٍ غَيْرَهُمْ مِنَ الْيَهُودِ {أُولَئِكَ هُمْ أَجْرُهُمْ} ثَوَابُ أَعْمَالِهِمْ {عِنْدَ رَبِّهِمْ} يُؤْتُوهُ مَرَّتَيْنِ كَمَا فِي الْقَصَصِ {إِنَّ اللَّهَ سَرِيمٌ الْحَسَابِ} يُغَابِبُ الْخَلْقَ فِي قَدَرٍ يَصِفُ نَهَارٍ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا} عَلَى الطَّاعَاتِ وَالنَّصَائِبِ وَغَنِ النَّصَائِبِ {وَصَابِرُوا} الْكُفَّارَ فَلَا يَكُونُوا أَفْدَ صَبْرًا مِنْكُمْ {وَرَاطِبُوا} أَقِيمُوا عَلَى الْجِهَادِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ} فِي جَمِيعِ أَخْوَالِكُمْ {لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} تَقْوُزُونَ بِالْجَنَّةِ وَتَجُونَ مِنَ النَّارِ

ترجمہ: آسمانوں نہ زمکی او پہ دے کنبہ چے کوم عجائبات دی ددی پہ تخلیق کنبہ او پہ تک راتگ او زیاتی کمی شہی ورحمی پہ بدللو کنبہ یقیناً دے قلمند و دپارہ دے اللہ تعالیٰ دے قدرت نشانی دی. کوم خلق (الذین) دے خپل ماقبل صفت یا بدل دی چے اللہ تعالیٰ پہ ولاہہ ولاہہ پہ ناستہ ناستہ او پہ ملاستہ ملاستہ یعنی ہر حال کنبہ یادوی. ابن عباس رضی اللہ عنہما نے روایت دی چے دے طاقت مطابق پہ دغہ ذکر شوو حالتونو کنبہ مونخ کوی او دے آسمانونو اوزمکوپہ تخلیق کنبہ غورا و فکر کوی دی دپارہ چے ددی پہ ذریعہ دے زمکی او آسمان جوہونکی قدرت باندی استدلال او کری. وائی ای زمونہ پروردگار دامخلوق کوم چے مونہ وینو تابی فائدی نہ دی پیدا کری بلکہ ستاد کمال قدرت دلیل دی جوہر کرے دی، دتولولایعنی کارونہ تہ پاک تی نومونہ دے دوزخ دے عذاب نہ محفوظ اوساتہ. ای زمونہ پروردگار شوک چے تا دہمیشہ دپارہ پہ دوزخ کنبہ او غور و زول نوتا هغوی رسوا کرل او دکافرانو دپارہ ہی شوک امدادی نشته چے هغوی دے اللہ تعالیٰ دے عذاب نہ بیج کرے شی، پہ دے کنبہ دے کافرانو سرہ دے رسوائی تخصیص طرف تہ اشارہ کولو دپارہ داسم ضمیر پہ خانی اسم ظاهر را ورلے شوی دی. ای زمونہ پروردگار مونہ یو آواز کونکے واؤریدو چے پہ اوچت آوازی خلق دے ایمان طرف تہ رابلل، او هغه محمد ﷺ یا قرآن دی چے ای خلقو پہ خپل رب باندی ایمان را ورلے

نومون پر ہفتہ باندی ایمان راؤرو ای زمون پر یہ اوس تہ زمون پر گناہ معاف کرہ او زمون پر خطا گناہ پرده اوساتہ لہذا پہ ہفتی باندی پہ سزا را کولوسرہ ہفتہ مہ ہنکارہ کرہ او زمون پر وفات (یعنی حشر) انبیاء کرام او صالحینوسرہ او کرہ او ای زمون پر یہ پہ خپل رحمت او خپل فضل سرہ (د مذکورہ خیزونو مون پر مستحق کرہ) او د خپل رسول ﷺ پہ ژبہ چې تامون پر سرہ د څہ وعده کرې ہفتہ راعطا کرہ. دہغوی د مذکورہ خیزونو سوال کول سرہ د دې چې د الله تعالیٰ پہ وعده کښې تخلف نہ کیږی پہ داسې توگہ دې چې مون پر دخپلې وعدې پہ مستحقینو کښې شامل کرہ ځکه چې دہغوی د دغه وعدو د مستحق کیدو یقین نہ وو. او د ریتا تکرار پہ عاجزنی کښې د مبالغہ کولو د پارہ دې او مون پر د قیامت پہ ورغ رسوا کرہ مہ بیشک تہ د یث او جزاء د وعدې خلاف نہ کوې. نو دہغوی دعا دہغوی پروردگار قبولہ کرہ ځکه چې زہ د چا عمل کونکی عمل گہ ہفتہ سړې وی او گہ ښځہ نہ ضائع کوم ځکه چې تاسو خپل مینځ کښې د یوبل جزیئې یعنی مذکر د مؤنث نہ دې او د دې عکس دا جملہ (معترضہ) ماقبل د پارہ مؤکدہ ده. یعنی ہفتہ د اعمالو پہ جزاء او عدم اضاعت کښې برابر دی. (راتلونکې آیت ہفتہ وخت نازل شو کوم وخت چې حضرت ام سلمہ رضی اللہ عنہا عرض او کړو یارسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ما نہ دی اوریدلی چې الله تعالیٰ د ہجرت پہ معاملہ کښې د ښځوہم څہ ذکر کرې وی ځکه چې کومو خلکو د مکی نہ مدینې طرف تہ ہجرت او کړو او څوک چې دہغوی دکورونو نہ او ویستلې شو اوزما د دین پہ لار کښې ور تہ تکلیفونہ ورکړې شو او کومو چې کافرانوسرہ جہاد او کړو او شہید کرې شو (قتلو) تخفیف او تشدید سرہ. او پہ یو قرات کښې د قیلاؤ اتذیم سرہ دې. زہ بہ خامخا دہغوی گناہونہ لرې کوم یعنی ہغوی بہ پہ مغفرت کښې راپټ کړم. اوضرور بہ ہغوی پہ داسې جنت کښې داخلوم دکوم لاندې چې نہرونہ روان دی. داد الله تعالیٰ د طرف نہ د ثواب پہ توگہ دی. (ثواب) د لا کفون معنی نہ مصدر د تاکید د پارہ دې. پہ دې کښې د تکلم نہ د غیبت طرف تہ التفات دې او بہترین ثواب ہم الله تعالیٰ سرہ دې (او راتلونکې آیت ہفتہ وخت نازل شو) کله چې مسلمانانو او نبیل مون پر خود الله تعالیٰ د ښمنان پہ بہتر حالت (خوشحالی) کښې وینو او مون پر پہ سختو کښې یو. د کافرانو پہ ښاریو کښې د تجارت او کار کسب پہ سلسلہ کښې تگ راتگ دې تاسو پہ د هوکہ کښې وانجوی دا خود یوڅو ورځو خوشحالی ده پہ کوم سرہ چې بہ پہ دنیا کښې یوڅو ورځې تیرې کړی او ختم بہ شی. بیاخو د دوی ځای دوزخ دې او ہفتہ دیر خراب ځای دې یعنی خرابہ بسترہ ده. البتہ کوم خلق چې د خپل پروردگار نہ ورپرې دہغوی د پارہ داسې باغونہ دی دکوم لاندې چې نہرونہ جاری دی پہ کوم کښې چې بہ ہغوی د ہمیشہ د پارہ وی. داد الله تعالیٰ د طرف نہ د میلستیا پہ توگہ دی اودا ہمیشہ اوسیدل د ہغوی د پارہ مقدر کرې شوی دی او نزل ہفتہ څیز تہ وائی کوم چې د میلہ د پارہ تیارولې شی او د دې نصب جنت نہ د حال کیدو پہ وجہ دې او پہ دې کښې

عامل معنی د ظرف ده (ای نَبَتْ لَهُمْ) اوالله تعالیٰ سره چې کوم ثواب دې هغه د صالحینو د پاره د دنیا د متاع نه بهتر دې او په اهل کتاب کښې یقیناً څه داسې خلق هم دی چې په الله تعالی باندې ایمان لری لکه عبدالله بن سلام رضی اللہ عنہ او د هغه ملگری یانجاشی او په هغې باندې هم کوم چې ستا طرف ته نازل کړې شوی دی یعنی قرآن او کوم چې د هغوی طرف ته نازل شوی دی یعنی تورات او انجیل (د الله نه) ویریدونکی دی. او د الله تعالی آیاتونه کوم چې تورات او انجیل کښې هغوی سره دی او هغه د محمد صلی اللہ علیہ وسلم صفات دی په لو قیمت کښې سودا نه کوی چې د بادشاهنې د ختمیدو په ویره کښې هغه پټ کړی لکه چې د هغوی نه علاوه نورو یهودیانو کول هم دغه هغه خلق دی د چاد اعمالو بدله چې د هغوی رب سره ده هغوی ته به ډبل اجر ورکولې شی لکه چې په سورت قصص کښې دی یقیناً الله تعالی ډیر زر حساب اخستونکې دې د مخلوق حساب د دنیاوی ورځو د حساب په اعتبار سره به په نیمه ورځ کښې اخلی. ای ایمان والو په اطاعت او په مصائب باندې او د گناه نه په منع کیدو باندې صبر کوئ او د کافرانو په مقابل کښې کلک اوسپنې چې هغوی تاسو نه زیات ثابت قدم نه وی او د جهاد د پاره تیار اوسپنې او د الله تعالی نه ویرېږئ دې د پاره چې تاسو د جنت په گټلو کښې کامیاب شئ او د دوزخ د اور نه خلاص شئ.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ (الایة) کلام مستانف دې د الله سبحان و تعالی وجود او د هغه علم او د هغه قدرت بیانولو د پار راوړلې شوې دې.
قوله: يقولون سابق کښې د الله تعالی کلام وو ددې ځانې نه د اولوالالباب کلام شروع کیږي ځکه دلته ئی يقولون مقدر منلې دې.

قوله: الخلق الذي نَزَّاهُ دایو سوال مقدر جواب دې.

سوال: د هذا مشارالیه السموات والارض دې کوم چې مؤنث دې او هذا دې کښې اشاره د مذکر ده اسم اشاره او مشار الیه کښې مطابقت نشته.

جواب: د هذا مشارالیه خلق دی چې په معنی مخلوق دی لهذا هیڅ اعتراض نشته.

قوله: بآطلا دایو هذا حال دې نه چې د خلقت مفعول ثانی دې ځکه چې خلق متعدی په یو مفعول وې.

قوله: للخلود فیها دایو سوال مقدر جواب دې.

سوال: د الله تعالی د قول ﴿يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ مقتضی ده چې ټول مؤمنان دې غیر مخزی وی حالانکه د عصاة مؤمنانونه به بعض په دوزخ کښې داخلېږي

اودا آیت دلالت کوی چہی څوک هم په دوزخ کښې داخل شو هغه رسوا شو سره ددې چي هغه مؤمن ولې نه وی.

جواب: دخول نه د انمی دخول مراد دې کوم چي به صرف دکافرانو دپاره وی. په دې سره د معتزله جواب هم راغلو چي دهغوی په نیز دکبیره گناه مرتکب مؤمن نه دي. **قوله:** وضع الظاهر موضع المضمر الخ داد یو سوال مقدّم جواب طرف ته اشاره ده.

سوال: اصحاب الخزی ذکر سابق کښې د من تدخل النار په ضمن کښې راغلي دي لهدا د دې دپاره ضمیر راوړل کافی وو یعنی د مالمظلمین په ځاني مالهه کافی وو؟

جواب: دادې چي د خزیان تخصیص بیانولو دپاره په صراحت سره لفظ ظالمین ذکر کړي شوي دي.

قوله: الیه د سوال مقدر جواب دي.

سوال: نداء او دعاء متعدی باللام نه وی حالانکه دلته متعدی باللام دي؟

جواب: لام په معنی دلی دي. هم ددې جواب طرف ته مفسر علام الله وئیلو سره اشاره کړي ده.

قوله: ثواباً مصدر مین معنی لاکفرن موکدله په دې عبارت سره داخودل دی چي ثواباً د جنت نه حال نه دي ځکه چي دلته د حال په ذوالحال باندې حمل صحیح نه دي.

قوله: لاکفرن سره د یو سوال جواب ورکول مقصود دی.

سوال: د ثواباً لاکفرن مفعول مطلق نه شی کیدی د دواړو الفاظ جدا دی حالانکه د دواړو د یوې ماده نه کیدل ضروری دی؟

جواب: ثواباً او لاکفرن سره ددې چي د دواړو الفاظ متحده دی مگر د معنی په اعتبار سره دواړه متحد دی ځکه چي لاکفرن په معنی د لا کفرت کښې دي. لهدا اوس به عبارت داسي شی لا کفرت ثواباً اودامفعول مطلق د تاکید دپاره دي.

[٤] سورة النساء

مدنية وخمس اوست او سبع او سبعون اية

سورت نساء مدنی دی ١٧٥ یا ١٧٦ یا ١٧٧ آیاتونه دی.

[آیاتونه: ١-١٠]

{يَا أَيُّهَا النَّاسُ} أي أهل مكة {اتَّقُوا رَبَّكُمُ} أي عفا به بأن تطيعوه {الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ} آدم
{وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا} حواء {وَالْقَدَمَ مِنْ صَلْبٍ مِنْ اضْلاعه اليسرى {وَبَيْنَ} فُرْقٍ وَتَشَرْ {مِنْهَا} من آدم
{وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا وَنِسَاءً} كثيرة {وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ} فيه إذغام التاء في الأصل في السين وفي
قراءة بالتخفيف بخذفيها أي تَسَاءَلُونَ {يُو} فيما بينكم حين يقول بغضكم ليغض أنالك بالله وأنشدك
بالله {و} اتَّقُوا {الْأَرْحَامَ} أَنْ تَقْطَعُوهَا وَفِي قِرَاءَةٍ بِالْجَزْ عَطْفًا عَلَى الضمير في به وَكَانُوا يَنْتَازِحُونَ
بِالرَّجَمِ {إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا} حَافِظًا لِأَعْمَالِكُمْ فَيُجَازِيكُمْ بِهَا أَنَّى لَمْ يَزَلْ مُتَصِفًا بِذَلِكَ وَتَزَلْ فِي
يَسِمَ طَلَبَ مِنْ وَلِيهِ مَا لَهُ فَتَعْتَهُ {وَأَتُوا الْيَتَامَى} الصغار الذين لا أب لَهُمْ {أَمْوَالَهُمْ} إِذَا بَلَغُوا {وَلَا
تَتَّبِعُوا الْوَعْدَ} الخزام {بِالطَّيِّبِ} الخلال أَنَّى تَأْخُذُوهُ بِذَلِكَ كَمَا تَفْعَلُونَ مِنْ أَخَذِ الْيَتِيمِ مِنْ مَالِ الْيَتِيمِ
وَجَعَلَ الرُّدْيَ مِنْ مَالِكُمْ مَكَانَهُ {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ} مضمومة {إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ} أَنَّى أَتَمَلَّهَا {كَانَ حُوبًا}
ذَلْبًا {كَبِيرًا} عَظِيمًا وَلَمَّا نَزَلَتْ تَخْرُجُوا مِنْ وَلَايَةِ الْيَتَامَى وَكَانَ فِيهِمْ مِنْ نَحْصِ الْفَرْشِ أَوْ الْفَنَاءِ مِنَ الْأَزْوَاجِ
فَلَا يَدْعُلُ بَيْنَهُنَّ فِتْنَل {وَأِنْ خِفْتُمْ} ن {لَا تُفْسِدُوا} تَغْدِلُوا {فِي الْيَتَامَى} فَتَخْرِجْنَهُمْ مِنْ أَرْحَمِهِمْ فَخَافُوا
أَيْتُ أَنْ لَا تَغْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ إِذَا تَخْتُمُوهُنَّ {فَالْيَكُوهَا} تَزُوجُوا {مَا} بِمَعْنَى مَنْ {طَلَبَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ
مَتًى وَثَلَاثَ وَبَاعَ} أَيِ اثْنَيْنِ اثْنَيْنِ وَثَلَاثًا ثَلَاثًا وَارْبَعًا أَرْبَعًا وَلَا تَرِيدُوا عَلَى ذَلِكَ {فَأِنْ خِفْتُمْ} ن {لَا
تَغْدِلُوا} فِيهِنَّ بِالْفَقْفَقَةِ وَالْقِسْمِ {فَوَاحِدَةً} انكِحوها {أَوْ} افْتَصِرُوا عَلَى {مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ} مِنَ الْإِمَاءِ
إِذْ لَيْسَ لَهُنَّ مِنَ الْخُفُوقِ مَا لِلزَّوْجَاتِ {ذَلِكَ} أَنَّى يَكَاحُ الْأَنْعَ فَقَطْ أَوْ الْوَاحِدَةَ أَوْ الشَّرِيَّ {أَخْفَى}
أَقْرَبَ إِلَى {الَّذِينَ تَعْلَمُونَ} تجرروا {وَأَتُوا} أَغْطُوا {النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ} جَمْعُ صَدَقَةٍ مُهَوَّهَةٍ {نَحْلَةً} مُضَرَّ
عَظِيمَةٍ عَنْ طَيْبِ نَفْسٍ {فَأِنْ طَلَبْتُمْ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُنَّ نَفْسًا} تَغْيِيزَ مُخَوَّلٍ عَنِ الْفَاعِلِ أَنَّى طَابَتْ أَنْفُسُهُنَّ لَكُمْ
عَنْ شَيْءٍ مِنَ الصَّدَاقِ فَوَقَبْتُمْ لَكُمْ {فَكُلُّهُ هَنِيئًا} طَيِّبًا {مَرِيئًا} مَحْمُودُ الْفَاعِلَةِ لَا ضَرَرَ فِيهِ عَلَيْكُمْ فِي
الْآخِرَةِ نَزَلَتْ رَدًّا عَلَى مَنْ كَرِهَ ذَلِكَ {وَلَا تُؤْثَرُوا} أَيُّهَا الْأَوْلِيَاءُ {السُّقَاءُ} الْمُتَبَلِّغِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ
وَالصَّبِيَّانِ {أَمْوَالَكُمْ} أَنَّى أَمْوَالِكُمْ الَّتِي فِي أَيْدِيكُمْ {الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا} مُضَرَّ قَامَ أَنَّى تَقُومُ
بِنَفَائِكُمْ وَصَلَحَ أَوْلَادَكُمْ فَيَضَعُوهَا فِي غَيْرِ وَجْهِهَا وَفِي قِرَاءَةٍ قِيَمًا جَمْعُ قِيَمَةٍ مَا تَقُومُ بِهِ الْأَنْفِيقَةُ
{وَأَنْزَلُوهُمْ فِيهَا} أَنَّى أَطْعِمُوهُمْ مِنْهَا {وَأَكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا} عَذُوهُمْ عِدَّةَ جَمِيلَةٍ بِأَعْطَانِهِمْ
أَمْوَالَهُمْ إِذَا رَشَدُوا {وَاتَّبَعُوا} اخْتَبَرُوا {الْيَتَامَى} قَبْلَ الْبُلُوغِ فِي بَيْتِهِمْ وَتَصَرَّفَهُمْ فِي أَمْوَالِهِمْ {حَتَّى} إِذَا
بَلَغُوا النِّكَاحَ} أَنَّى صَارُوا أَهْلًا لَهُ بِالْإِخْلَامِ أَوْ السَّنِّ وَهُوَ اسْتِكْمَالُ خُمْسِ عَشْرَةِ سَنَةٍ عِنْدَ الشَّافِعِيِّ {فَأِنْ

اَنْتُمْ} اَبْصَرْتُمْ {مِنْهُمْ رُشْدًا} صَلَاحًا فِي دِينِهِمْ وَمَالِهِمْ {فَاَذْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا} أَيُّهَا الْأَوْلِيَاءُ {إِسْرَافًا} بِغَيْرِ حَقِّ خَالٍ {وَيَدَارًا} أَيُّ مَبَادِرِينَ إِلَى انْتِفَاقِهَا مَخَافَةَ {أَنْ يَكُونُوا} رِشْدَاءَ فِتْنَةٍ مِّنْكُمْ تَسْلِمُهَا إِلَيْهِمْ {وَمَنْ كَانَ} مِنَ الْأَوْلِيَاءِ {غَنِيًّا فَلْيَسْتَغْفِفْ} أَيُّ يَغْفِرْ عَنْ مَالِ الْيَتِيمِ وَيَنْتَفِعْ مِنْ أَكْلِهِ {وَمَنْ كَانَ} فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ} مِنْهُ {بِالْمَعْرُوفِ} بِقَدْرِ أَجْزِهِ عَمَلُهُ {فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ} أَيُّ إِلَى الْيَتَامَى {أَمْوَالَهُمْ فَأَلْهِمُوا عَلَيْهِمْ} أَنَّهُمْ تَسَلَّمُوهَا وَتَرَلُّمُ لَهَا بَقْعُ اخْتِلَافٍ فَتَرْجِعُوا إِلَى الْيَتِيمَةِ وَهَذَا أَمْرُ إِزْدَادٍ {وَكُنْ بِأَلْفِهِ} الْبَاءُ زَائِدَةٌ {حَسِيًّا} خَافِظًا لِأَعْمَالِ خَلْفِهِ وَمَخَافِيهِمْ وَتَزَلُّ وَدًا لِمَا كَانَ عَلَيْهِ فِي الْخِجَابَةِ مِنْ عَذْمِ تَرْوِثِ النِّسَاءِ وَالصِّغَارِ {لِلرِّجَالِ} الْأَوْلَادُ وَالْأَقْرَبَاءُ {نَصِيبٌ} حَقٌّ {مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ} الْمُتَوَفُّونَ {وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ} أَيُّ الْمَالِ {أَوْ كَثُرَ} جُفَاءً لِلَّهِ {نَصِيبًا مَّفْرُوضًا} مَقْطُوعًا بِتَسْلِيمِهِ إِلَيْهِمْ {وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ} لِلْمِيرَاثِ {أُولُوا الْقُرْبَى} ذَوُو الْقُرْبَانِ مِمَّنْ لَا يَرِثُ {وَالْيَتَامَى} وَالْمَسَاكِينَ قَارِضُوهُمْ مِنْهُ} شَيْئًا قَبْلَ الْقِسْمَةِ {وَقُولُوا} أَيُّهَا الْأَوْلِيَاءُ {لَهُمْ} إِذَا كَانَ الْوَرِثَةُ صِغَارًا {قَوْلًا مَّعْرُوفًا} خَيْرًا بِأَنْ تَغْتَابُوا إِلَيْهِمْ أَتُكْمُ لَا تَمْلِكُوهُ وَأَنْتُمْ لِلصِّغَارِ وَهَذَا قِيلَ إِنَّهُ مَنْسُخٌ وَقِيلَ لَا وَلَكِنْ تَقَارَضَ النَّاسُ فِي تَرْكِهِ وَعَلَيْهِ فَهُوَ نَدَبٌ وَعَنْ بَنِي عَبَّاسٍ وَاجِبٌ {وَلْيَخْشَ} أَيُّ لِيَخْشَفَ عَلَى الْيَتَامَى {الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا} أَيُّ قَارِضُوا أَنْ يَتَرَكَوْا {مِنْ خَلْفِهِمْ} أَيُّ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمْ {ذُرِّيَّةً ضِعَافًا} أَوْلَادًا صِغَارًا {خَافُوا عَلَيْهِمْ} الضِّيَاعُ {فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ} فِي أَمْرِ الْيَتَامَى وَلِيَاوَا إِلَيْهِمْ مَا يَجِبُونَ أَنْ يَفْعَلَ بِرَبِّهِمْ مِنْ بَعْدِهِمْ {وَلْيَقُولُوا} لِمَنْ خَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ {قَوْلًا سَدِيدًا} صَوَابًا بِأَنْ يَأْمُرُوهُ أَنْ يَصَدِّقَ بِذَوْنِ اللَّهِ وَيَتَّقِ الْبَاقِي يُؤْتِيهِ وَلَا يَتَرَكَهُمْ غَالَةً {إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا} بِغَيْرِ حَقِّ {إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ} أَيُّ يَأْكُلُوا {ثَاوًا} لِأَنَّهُ يُؤْوَلُ إِلَيْهَا {وَيَسْئَلُونَ} بِالْبَاءِ لِلْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ يَذْخُلُونَ {سَعِيرًا} نَارًا شَدِيدَةً يَخْتَرِقُونَ فِيهَا

ترجمہ: شروع کوم پہ نامہ اللہ چہ دیر بخشنونکی او دیر مہریان دے۔ ای خلقو یعنی ای مکہ والو تاسود کچل رب دے حساب نہ اوویر پئی پہ داسی طریقہ چہ دھغہ اطاعت او کرنی۔ چاچہ تاسود یونخان آدم نہ پیدا کرئی اوہم دھغہ نہئی دھغہ جوہ حواء بی بی دھغہ د گسہ پوشتو نہ دے بی پوشتنی نہ پیدا کرہ (حواء) مدرسہ دہ اود دغہ دوارو یعنی آدم علیہ السلام او بی بی حوا نہ دیر سری او بشعی خوراء کرل اود ہغہ اللہ تعالیٰ نہ اوویر پئی د چاہہ واسطہ چہ تاسود یوبل نہ غوشتی کوئی۔ پہ دے طریقہ چہ یوبل تہ واینہ زہ تانہ د اللہ تعالیٰ پہ واسطہ سرہ سوال کوم یاتانہ د اللہ تعالیٰ قسم درکوم۔ پہ دے کنبی تاء پہ اصل کنبی پہ سین کنبی مدغم دہ او پہ یوقرات کنبی پہ حذف د تاء تخفیف سرہ دے۔ ای ثاء لَوْن اود ذوی الارحام پہ معاملہ کنبی د اللہ تعالیٰ نہ ویر پئی یعنی د تعلق پر خودو نہ اوویر پئی او پہ یوقرات کنبی د (آزخا) پہ کسرہ سرہ دے د پہ پہ ضمیر باندی عطف کرلو سرہ او ہغوی

بہ پہ خپل مینځ کنبی دَ صلہ رحمی ہم واسطہ ورکولہ. بیشکہ اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندی
ساتندونکي دي یعنی ستاسو د اعمالو محفوظ ساتونکي دي نو هغه به تاسوتہ د دغه
عمالو بدلہ درکوی یعنی هغه پہ دغه د ساتندونکی صفت سرہ د ہمیشہ نہ متصف دي
او «راتلونکي» آیت د یوینیم بارہ کنبی نازل شو هغه د خپل ولی نہ خپل مال او غوښتلو
نوهغه منع کړو او یتیمان یعنی هغه واره ماشومان د چاپلارچي موجودنه وی کله چې
هغوی بالغ شی نو د هغه مال ورکړه او حرام په حلال سرہ مہ بدلہ وه. یعنی حرام د حلال په عوض
مہ اخلہ لکه چې تاسو د یتیمان د مال نہ ښکلي مال واخلي او د خپل مال نہ خراب قسم
مال د هغې په خانی کيږدنی او د هغوی مالونہ خپلو مالونو کنبی یوځای کولوسره (یعنی د دي
پہ د هوکہ کنبی، مہ خوږی بیشکہ دا خوراک عظیم گناه ده او کله چې مذکورہ آیت نازل شو
نو خلقو د یتیمانو پہ پالنه کنبی خرج محسوس کړو او په هغوی کنبی بعض خلق داسي
هم وو د چا په زوجیت کنبی چې لس لس یا اته اته یتیمانې کوندي وې او هغوی به د دوی
پہ مینځ کنبی د عدل نہ کارنه اخستلو نور اتلونکي آیت نازل شو. کہ تاسوتہ د یتیمانو بارہ
کنبی د عدل نہ کارنه اخستو خطرہ وی او تاسو د هغوی پہ معاملہ کنبی (گناه) نہ بچ کیدل
غوږای اود دغه یتیمانو جینکوسره د نکاح کولو په صورت کنبی هم د انصاف نہ
کولوویرہ وی نو (د یتیمانو جینکونہ علاوہ) سرہ نکاح او کړنی کومې چې ستاسو خوښي وی.
ما په معنی مَن دي دوه دوه درې درې څلور څلور او دي نہ مہ وړاندې کيږی خوتاسوتہ
د هغوی پہ مینځ کنبی (هم) د مساوات نہ کولو ویرہ وی نو هم یوہ کافی ده یا په خپلو وینځوباندې
اکتفاء او کړنی ځکه چې د وینځو هغه حقوق نہ وی کوم چې د بیبیانووی. دا څلورو سرہ
نکاح یا یوې سرہ نکاح یا په وینځہ باندې اکتفاء د زیاتی نہ کیدو په توقع کنبی ډیر نيزدي
دی او تاسو د ښځو مهر د زړہ په خوشحالی سرہ ورکوئی. صدقات، د صدقہ جمع ده. صدقائون
ای مہورون، بخله مصدر دي معنی په خوشحاله زړہ سرہ د عطیہ ورکول دی خو کہ د زړہ په
خوشحالی سرہ د هغې نہ دوئ ستاسو د پاره څہ پریږدی نفساً تمیز دي چې د فاعل نہ منقول دي
ای طَلَبَاتُ أَنْفُسُهُنَّ لکمر من شئ من الصَّدَاقِ کوهننه لکمر نوتاسو هغه په شوق او خوشحالی سرہ
خوږی اود دي په خوړلو سرہ ستاسو د پاره په آخرت کنبی هیڅ نقصان نشته. دا آیت په
هغه سری باندې رد کولو بارہ کنبی نازل شو چې په دي کنبی ئی کرکه کولہ. او اې اولیاء
تاسو کم عقلو ته څوک چې فضول خرچ وی سری وی کہ ښځہ یا ماشومانو ته هغه مال مہ
ورکونی کوم چې ستاسو په قبضہ دی (او) اوکوم ئی چې ستاسو د ژوند تیږولو د پاره د ژوند
ذریعہ جوړہ کړې ده، قَيَّامًا د قام مصدر دي یعنی دکوم په ذریعہ چې تاسو خپل معاش
اود خپل اولاد اصلاح قائم ساتنی نو هغوی به دغه مال بغیر د څہ وجې نہ خرچ کړی او په

یہ قرأت کنبی قیماً ذہن جمع دہ ذکوم پہ وجہ چہ ذ ژوند تیرول قائم پاتہ کیری اودھنہ مال نہ پہ ہغوی باندی خورل او اغوستل کوئی او ہغوی تہ ذ نیکی خبرہ کوئی یعنی تاسو ہغوی تہ ذ مال ورکولوبارہ کنبی ینہ وعدی کوئی چہ کلہ تہ ہونیشارشی (نوستاسو مال بہ تاسو تہ درکولی شی) او (ذہغوی) بالغ کیدونہ وړاندی دہغوی ذ دین او لین دین معاملات کنبی دہغوی خیال ساتی تردی چہ ذ نکاح عمر تہ اورسی (بالغ شی) یعنی ذ نکاح اہل شی ذ احتلام پہ ذریعہ یا د عمر پہ ذریعہ او ہغہ (مودہ) ذ پنخلسو کالوپورہ کیدل دی۔ ذ امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ نیز کہہ چری تاسو پہ ہغوی کنبی پوہہ یعنی دہغوی ذ دین او مال پہ معاملہ کنبی صلاح او گوری نو دہغوی مال ہغوی تہ حوالہ کرنی او ای اولیاؤ دہغوی ذ لوئیلود ویری دہغوی مالونہ زر زر فضول خرچو کنبی ناحق مہ تباہ کوئی (یعنی ذہغوی ذ غتیدو او پوہیدو ویری پہ تادنی سرہ دہغوی مال مہ خورنی پہ دی خیال چہ ذ غتیدو نہ پس بہ دہغوی مال ہغوی تہ حوالہ کول دی) او پہ اولیاؤ کنبی چہ خوک مالداروی ہغہ لہ پکاری چہ ذہغوی یعنی ذ یتیمانو ذ مال نہ خان بیچ کری اودہغی ذ خورلونہ دی خان اوسانی البتہ خوک چہ ناداروی نو ہغہ دی ذ یتیم ذ مال نہ ذ دستور مطابق ذ خپل عمل دآجرت پہ اندازہ باندی خوراک کولی شی او کلہ چہ ذہغوی مال ہغہ یتیمانو تہ حوالہ کوئی نویہ ہغی باندی گواہ جوہ وئی چہ ہغوی مال وصول کری او تاسو خلاص شئی دی دپارہ چہ اختلاف واقع نہ شی۔ (او ذ اختلاف واقع کیدو پہ صورت کنبی) تاسو ذ گواہ طرف تہ رجوع او کری شئی اودا امر اصلاحی دی (یعنی ذ گواہ جوہ ولو حکم استحبابی دی) او اللہ تعالیٰ حساب اخستونکی کافی دی یعنی ذ خپل مخلوق ذ اعمالو محافظ او دہغی محاسب دی۔ (راتلونکی آیت) دذی دستور رد کولو دپارہ نازل شو کوم چہ ذ جاہلیت پہ خلقو کنبی رائج وو او ہغہ بنخراو ماشومانو تہ دمیراث نہ ورکولو دستور وو۔ وفات کیدونکو مورپلار پہ مال کنبی ذ سرو یعنی اولاد او ذ خپلوانو حصہ ہم دہ او ذ والدین او خپلو خپلوانو پہ ترکہ کنبی ذ بنخو حصہ ہم دہ کہ مال ږیر وی کہ لپ، اللہ تعالیٰ پہ ہغی کنبی حصہ مقرر کری دہ او کلہ چہ ذ میراث ذ تقسیم پہ وخت داسی خپلوان راشی چہ دہغوی پہ میراث کنبی حصہ نہ وی۔ یتیم او مسکین (راشی) نو ذ تقسیم نہ وړاندی خہ لپ ږیر ہغوی تہ ہم ورکړی او ای اولاد دی حاضریدونکو سرہ پہ خواخلاقو خبرہ کوئی کلہ چہ پہ ورثہ کنبی نابالغ ہم ری بہ داسی طریقہ چہ ہغوی تہ معذرت او کرہ چہ تاسو دذ مالکان کیدی نہ شئی خکہ چہ داد نابالغ ماشومانو مال دی او وئیلی شوی دی (چہ غیر ورثاتہ ذ ورکولو حکم) منسوخ دی اونور وئیلی شوی دی چہ نہ دی منسوخ بلکه خلق (پہ دی حکم باندی) پہ ترک عمل کنبی آسانی گنری او ذ دغہ عدم نسخ ذ قول مطابق امر ذ استحباب دپارہ دی۔ او ذ ابن عباس رضی اللہ عنہما نہ روایت دی چہ دا حکم ذ وجوب دپارہ دی او ذ

یتیمانوبارہ کنبی ہفہ خلق ویرول پکاری دی کہ چری ہفوی خپل شاتہ د خپل مرگ نہ پس واره کمزوری ماشومان پریخودل یعنی مرگ ته نیزدې کیدو د وچې نه پریخود ته نیزدې کیدل د کومو ضائع کیدو وچې ویره وی نو پکاری دی چې دیتیمانو معاملہ کنبی دالله تعالیٰ نه اوویری پی او هفوی سره ہم هغه سلوک او کړی کوم چې هفوی پخپله خوښو یچې د هفوی د مرگ نه پس د هفوی اولاد سره څه او کړې شی او مرکیدونکې یعنی (بیماں) سره مناسب خبره کوئی (مثلاً) دا چې هغه ته اووئیلې شی د دریمې حصې د مال نه کم صدقہ کړه اوباقی د وارثانو دپاره پریرده او محتاج جوړولو سره ئی مه پریرده. بیشکه کوم خلق چې په ناروا طریقہ باندې د یتیمانو مال خوری نو هفوی په خپلو خیتو کنبی اور خوری، یعنی خیته کنبی اور دکوی. ځکه چې دا (خورلې شوې) به په اور کنبی بدل شی او هغه خلق به ډیر زړ سور کړې شوی یعنی سخت اور ته ورغی په کوم کنبی چې به هفوی سوزیږی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اِيْ اهل مكة.

سوال: مشهوره قاعده ده چې په مکی آیاتونو کنبی خطاب په بأهل الناس سره او مدنی آیاتونو کنبی بأهل الذین آمنوا سره کیږی حالانکه سورت نساء مدنی دې خو په دې کنبی خطاب بأهل الذین سره شوې دې ددې څه وجه ده؟

جواب: مذکورده قاعده اکثری ده کلی نه ده، ددې نه علاوه مخاطب دلته هم اهل مکه دی.

قوله: اِيْ عِقَابُهُ ددې اضافه مقصد داخودل دی چې د ذات نه احتراز محال دې مطلب دادې چې ددې اطاعت کولو سره د هغه د عذاب نه بچ شنی.

قوله: حَوَاءَ اِذَا نَمَسَمِتْ حَوَاءَ لَهَا خُلِقَتْ مِنَ الْحَى.

قوله: تَسْأَلُونَ، دَسَائِلُ نه مضارع ده جمع مذکر حاضر، تاسو خپل مینځ کنبی سوال کړئ اصل کنبی تَسْأَلُونَ و و تاء ثانیه حذف کړې شوه.

قوله: وَالْاِرْحَامُ دا د رحم جمع ده په معنی د قرابت رشته داری.

قوله: اَنْ يَّقْلَعُوْا دې کنبی اشاره ده چې مضاف محذوف دې لهذا دا اعتراض ختم شو چې د ارحام نه د احتراز څه معنی نشته.

قوله: کانونا یتناشدون اِيْ يَتَقَامَمُونَ.

قوله: الاّی، دا اسم موصول دې کوم چې مذکر مؤنث یعنی الذی او الّتی کنبی مشترک دې. ځکه چې یتیم کیدل مذکر یا مؤنث سره خاص نه دی ددې دپاره ئی داسې اسم

موصول را ورلې دې چې په مذکرا و مؤنث دواړو کښې مشترک دې.

فائدة: په انسانانو کښې یتیم هغه ماشوم ته وائی د کوم چې پلار نه وی او په ځناورو کښې چې د چا مور نه وی الیتیم فی الاناسی من قیل الابهاء فی البهائم من قیل الامهات. **قوله:** یتیمی، د یتیم جمع الجمع ده. د یتیم جمع یتیمی په وزن د ائمری او یتیمی جمع د یتیمی ده.

قوله: مضمونة، د اکل صله چونکه اړی نه راځی ددې دپاره مضمونة مقدر منلو سره اشاره او کړه چې الی مضمونة سره متعلق دې نه چې د ټاکلوا دې.

قوله: ای اکلها، دا د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: د آتة ضمیر د اموال طرف ته راجع دې کوم چې جمع دې د ضمیر مفرد راوړل صحیح نه دی.

جواب: د ټاکلوانه چې کوم اکل مفهوم دې دهغې طرف ته راجع دې.

قوله: تحرّجوا من ولاية الیتیمی، یعنی د یتیمانو د ولایت نه بچ کیدل اود منع کیدلو کوشش ئی کولو.

قوله: فُخَّافُوا.

سوال: فخافوا جزاء محذوف منلوڅه ضرورت پېښ شو؟ ځکه چې فانکحوا جزاء موجود ده. **جواب:** د جواب حاصل دادې چې فخافوا د ماضی صیغه نه ده لکه چې په بادی الرائي کښې وهم کیږي بلکه دا د امر جمع مذکر حاضر صیغه ده مطلب دادې چې که تاسو ته د یتیمانو د مال باره کښې د ناانصافۍ ویره وی او د دغه یتیمانو جینکو سره د نکاح کولو په صورت کښې هم د بې انصافۍ ویره وی، مطلب دادې چې د ناانصافۍ په خطر کښې دواړه صورتونه شریک دی د مفهوم په دې اشتراك باندې د مفسر علام لفظ ایضاً دلالت کوی.

قوله: انکحوها.

سوال: جزاء دپاره جمله کیدل شرط دی حالانکه دلته جزاء، فَرَّادَةً مفرد دې.

جواب: مفسر علام انکحوا محذوف منلو سره ددې سوال د جواب طرف ته اشاره کړې ده. ای انکحوا واحداً ددې تقدیر نه پس جزاء جمله شوي ده لهذا اوس هیڅ اعتراض نشته دې. **قوله:** اِنْتَفَعُوا عَلٰی د عبارت هم د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: دادې چې د اوما مکتگ عطف په انکحوا واحداً باندې دې کوم چې عطف مفرد علی

الرحمه د قییل نه دې حالانکه دا جائز نه دی.

جواب: دادې چې مفسر علام اقتصوا علی محذوف منلو سره هم ددې سوال جواب ورکړې دي
اقتصوا محذوف منلو نه پس عطف جمله علی الجملة شو لهذا څه اعتراض پاتې نه شو.

سوال: په معطوف كېنې فعل محذوف د كوم مصلحت لاندې بدل كړې شو؟ اوڅا دادې چې په معطوف عليه كېنې انكخو فعل محذوف دې او محذوف كېنې اڅيتمو.

جواب: که چرې په معطوف کښې فعل نه بدلولو نوتقدیری عبارت به ډاکیډو اټکوا مالک اتمانکه اودا صحیح نه دي. ځکه چې وینځې سره دمالک نکاح صحیح نه ده. (ترویج الارواح)

قوله: عَطِيَّةٌ عَنْ طَيْبِ نَفْسٍ داد هغه شبه جواب دې چې نَحْلَةٌ مصدر (يعنى مفعول مطلق) څنگه کيدې شى؟ کله چې د مفعول مطلق دپاره د مصدر د فعل هم معنى کيدل شرط دى اولته داسې نه دى. د جواب حاصل دادې چې نَحْلَةٌ په معنى د عطية دې لېذا د خپل فعل کوم چې اَتَوَالِئَاءَ دې هم معنى دې ځکه چې اَتَوَا، د اعطوا په معنى کيښي دې.

قوله: هَنِينًا صفت مشبه (ف ن ض) هَنَاءً بشكلي مزه، پاکیزه، دَ فعیل په وزن واحد جمع تیرلور د پاره راځی په دې وجه دلته دَ ضمیر وواحدنه حال دي.

فَوَلِّهِ. فَرِئًا، صفت مشبهه، مزیدار، مَرَّاءُ مصدر مزیدار کیدل (ك ف س).

قوله: بغير حق په دې اضافه سره دا شك لرې كړې شو چې اسراف نه بغيره د ډيټيمانو مال خوړل جائز وي نو بغير حق اضافه كولو سره او خودلې شو چې په ناحقه طريقه ئې مه خپرنئ كه اسراف وي كه نه وي.

فوله: فَلْيَسْتَغْفِرْ (استفعال) واحداً مذكراً غائباً، دي بچ شی، احتراز دي اوکری.

فوله: لِنَلَيِّقَنَّ اِخْتِلَافَ تَرْجِعُوا اِلَى الْبَيْتَةِ، اى اِنْ وَقَعَ اِخْتِلَافٌ فَتَرْجِعُوا اِلَى الْبَيْتَةِ.

فوله: هذا المرزاشاد، ای آمرزاستعجاب، یعنی ذ امام اعظم علیه السلام به نیزگواه جوړول مستحب امر دې ځکه چې ذ امام صاحب په نیز ذ اختلاف په صورت کښې ذ ولی قول معتبر دې.

قوله: جَعَلَهُ اللهُ دَدِيْ اضافَه مقصد دې خبرې طرف ته اشاره كول دي چې نَبِيُّنَا دَجَعَلَ فعل محذوف مفعول ثانې كيدو د وحي نه منصوب دې نه چې مفعول مطلق كيدو د وحي نه.

[ایاتونہ: ۱۱-۱۴]

{يُوصِيكُمُ} يَأْتِيكُمْ {اللَّهُ فِي} شَأْنِ {أَوْلَادِكُمْ} بِمَا تَلْكَرُ {لِلدَّكَرِ} مِنْهُمْ {مِثْلَ حَظِّ} نَسِيبِ {الْأُنثَيَيْنِ} إِذَا اجْتَمَعَا مَعَهُ فَلَهُ يَنْصِفُ الْمَالِ وَلَهُمَا النِّصْفُ إِنْ كَانَ مَعَهُ وَاحِدَةٌ فَلَهَا النُّصْفُ وَلَهُ الثُّلُثَانِ إِنْ كَانَ مَعَهُ حَارٌّ الْمَالِ {فَإِنْ كُنْ} أَيِ الْوَلَادِ {نِسَاءً} فَقَطُّ {فَوْقَ الثَّانِيَيْنِ} فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ {الْمَيِّتِ} وَكَذَا الْإِنْتَانِ لِأَنَّهُ يَلَاخِظِي بِقَوْلِهِ {فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ} لِهَئِمَّا أَوَّلَى وَلِأَنَّ الْبَيْتَ تَنْفِخُ الثُّلُثُ مَعَ الذَّكَرِ لَمَعَ الْأُنثَى أَوَّلَى {وَلَوْ قُ} بَيْنَ صِلَةٍ وَقِيلَ لِيَدِي تَوَلَّيْتُ بِهَا ذَاةَ النَّصِيبِ بِهَذَا الْعَدَدِ لِمَا لَهُمْ مِنْ شَيْخَانِ الْبَيْتِ الثَّانِيَيْنِ مِنْ جِغَلِ الثُّلُثِ لِلْوَجْدَةِ مَعَ الذَّكَرِ {وَإِنْ كَانَتْ} الْمُزْلُودَةُ {وَاحِدَةً} وَهِيَ فِرَازَةُ بِالزَّيْعِ فَكَانَ ثَانِي {فَلَهَا النِّصْفُ وَلَا يُؤْتَوِي} أَيِ الْمَيِّتِ وَتَبْدُلُ مِنْهُمَا {لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ} إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ {ذَكَرٌ} أَوْ أَنْثَى وَتَحْتَ التَّبْدِيلِ إِفَادَةُ أَنَّهُمَا لَا يَشْتَرِكَانِ فِيهِ وَالْحَقُّ بِالْوَلَدِ وَلَدُ الْإِبْنِ وَالْأَبِ الْجَدُّ {فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتُهُ أَبَوَاهُ} فَقَطُّ أَوْ مَعَ زَوْجٍ {فَلِأَيِّهِ} بِضَمِّ الْهَمْزَةِ وَكُسْرُهَا فِرَازًا مِنَ الْإِنْتِقَالِ مِنْ حِصَّةٍ إِلَى حِصَّةٍ لِنَفْسِهِ فِي الْمَوْضِعَيْنِ {الثُّلُثُ} أَيِ ثُلُثِ الْمَالِ أَوْ مَا يَبْقَى بَعْدَ الزَّوْجِ وَالْبَاقِي لِلْأَبِ {فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ} أَيِ اثْنَانِ فَصَاعِدًا ذُكُورًا أَوْ إِنَاثًا {فَلِأَيِّهِ السُّدُسُ} وَالْبَاقِي لِلْأَبِ وَلَا شَيْءَ لِلْإِخْوَةِ وَإِلَّا مِنْ ذِكْرِ مَا ذَكَرَ {مَنْ بَعْدَ} تَنْفِيدِ {وَصِيَّةٍ يُوصِي} بِالْبَاءِ لِلْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ {بِمَا أَوْ} قَضَاءِ {دِينٍ} عَلَيْهِ وَتَقْضِيَةُ الْوَصِيَّةِ عَلَى الدِّينِ وَإِنْ كَانَتْ مُؤَخَّرَةً عَنْهُ فِي الْوَفَاءِ لِلإِخْتِمَامِ بِهَا {أَبَاؤُهُمْ وَأَبْنَاؤُهُمْ} مُبْتَدَأُ خَبَرِهِ {لَا تَدْرُدُونَ أَهْلَهُمْ أَقْرَبَ لَكُمْ تَقَعًا} فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَطَانَ أَنَّ ابْنَهُ أَنْفَعُ لَهُ فَيُعْطِيهِ الْمِيرَاثَ فَيَكُونُ الْأَبُ أَنْفَعُ وَيَالْفَكْسِ وَإِنَّمَا الْعَالِمُ بِذَلِكَ هُوَ اللَّهُ فَفَرَضَ لَكُمْ الْمِيرَاثَ {فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ} إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا {بِخَلْقِهِ} {حَكِيمًا} فِيمَا دَبَّرَهُ لَكُمْ أَيِ لَمْ يَزَلْ مُصَيِّفًا بِذَلِكَ {وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ} بِنُكْحٍ أَوْ مِنْ غَيْرِكُمْ {فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ} وَلَكُمْ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فِي ذَلِكَ وَلَدُ الْإِبْنِ بِالْإِجْمَاعِ {وَلَهُنَّ} أَيِ الزَّوْجَاتِ تَعْدَدُونَ أَوْ لَا {الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ} وَلَدُ الْإِبْنِ فِي ذَلِكَ كَانُوا لَوْلَا مِنْ غَيْرِهِنَّ {فَلَهُنَّ الثَّمَنُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ} وَلَوْلَا الْإِبْنُ فِي ذَلِكَ كَانُوا لَوْلَا إِجْمَاعًا {وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ} حَيْفَةً وَالْخَيْرُ {كُلَّالَةً} أَيِ لَا وَالِدَ لَهُ وَلَا وَلَدَ {أَوْ أُمْرَأَةً} ثَوْرَتْ كُلَّالَةً {وَلَهُ} أَيِ لِلْمُورِثِ كُلَّالَةً {أَمْ أَوْ أُخْتُ} أَيِ مِنْ أُمِّ وَقَرَّأَ بِهِ مِنْ مَسْنُودٍ وَغَيْرِهِ {فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ} مِمَّا تَرَكَ {فَإِنْ كَانُوا} أَيِ الْإِخْوَةُ وَالْأَخَوَاتُ مِنَ الْأُمِّ {أَكْثَرِينَ ذَلِكَ} أَيِ مِنْ وَاحِدٍ {فَهُنَّ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ} يَسْتَوْجِي فِيهِ ذَكَرُهُمْ وَأُنْثَاهُمْ {مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ} خَالَ مِنْ ضَرَرٍ يُوصَى أَيِ غَيْرِ مُذْجِلِ الضَّرَرِ عَلَى الْوَرِثَةِ بِأَنْ يُوصَى بِأَخْتَرٍ مِنَ الثُّلُثِ {وَصِيَّةٌ} مُضَرَّرٌ مُؤَكَّدٌ لِيُوصِيَكُمْ {مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ} بِمَا دَبَّرَهُ لِخَلْقِهِ مِنَ الْفَرَائِضِ {حَلِيمٌ} بِتَأْخِيرِ الْقَوِيَّةِ عَنْ خَالَفَةِ وَخَصَّتْ الشُّعَّةَ نَزِيزَةً مِنْ ذِكْرِ بَعْضِ لَيْسَ فِيهِ مَالٌ مِنْ فُتْلٍ أَوْ إِخْلَافٍ دِينَ أَوْ رِقٍّ {يَلِكُ} الْأَخْطَامُ الْمَذْكُورَةُ مِنْ أَمْرِ الْإِنْسَانِي وَمَا بَعْدَهُ {حُدُودُ اللَّهِ} شَرَايِعُ الَّتِي خَدَعَهَا لِيَعْبَادَهُ لِيَعْمَلُوا بِهَا وَلَا يَتَعَدَّوْهَا {وَمَنْ يُعْلَمْ اللَّهُ

وَرَسُولُهُ} فِيمَا حَكَمَ بِهِ {يُدْخِلُهُ} بِالْأَيِّ وَالْثَوْنِ الضَّاعَا {جَنَّتْ تَجْمُرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْغَوْزُ الْعَظِيمُ} {وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ} بِالْوَجْهِينِ {ثَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ} فِيهَا {عَذَابٌ مُهِينٌ} ذُو إِهَانَةٍ زُجِجَ فِي الضَّمَامِ فِي الْأَيْتَيْنِ لَفْظُ مَنْ وَفِي خَالِدِينَ مَعْنَاهَا

ترجمہ: اللہ تعالیٰ تاسو کو ستاسو دے اولاد پارہ کنبی دا (راتلونکی) ذکر شوے حکم درکوی پہ اولاد کنبی دے یو ہلک د پارہ دے دوو جینکو د حصی برابر دی چې دوه جینکن یو ہلک سرہ وی، دے ہلک د پارہ د مال (متروکہ) نصف دے او دے دوو جینکو د پارہ نصف (او) کہ چرے یو ہلک سرہ یوہ جیننی وی نو دے جیننی د پارہ یو ثلث او دے ہلک د پارہ دوه ثلث او کہ ہلک خان لہ وی نو تول مال بہ اوہی۔ او کہ چرے اولاد نی صرف ہم جینکن وی دے نہ زیاتی نو دے ہغوی د پارہ دے مری دے متروکہ مال دوه ثلث دی اودغہ شان چې کلہ جینکن صرف ہم دوه وی نو دے تہانی دے دوو خوئیندو د پارہ دی۔ دے اللہ تعالیٰ دے قول قُلْنَا لَكَ ثَلَاثٌ مِمَّا تَرَكَ د وچے نہ، لہذا دوه جینکن دغہ شان بہ پہ طریقہ اولی مستحق وی۔ اوداخکہ چې جیننی ہلک سرہ دے یو تہانی مستحق وی نو مؤنث سرہ بہ پہ طریقہ اولی مستحق وی۔ او لفظ فوق و نیلی شوے دے چې حلہ یعنی (زائد) دے او و نیلی شوی دی چې دے جینکو تعداد زیاتیدو پہ صورت کنبی دے حصی د زیاتوالی و ہم لری کولو د پارہ دے چې دے دوو جینکو دے دوو ثلث مستحق کیدل دے ہلک سرہ یوہ جیننی کیدو پہ صورت کنبی پہ یو ثلث سرہ او خود لے شو او کہ چرے بہ اولاد کنبی صرف یوہ جیننی وی نو ہغہ جیننی د پارہ (د ترکی) نصف دے او پہ یو قرات کنبی (واحدہ) دے رفع نہ دے نو پہ دے صورت کنبی بہ کان تامہ وی او دے مری دے والدین نہ دے یو د پارہ دے متروکہ مال نہ شپہ حصہ دے کہ چرے دے مری اولاد وی کہ ہلک وی او کہ جیننی، او (یکلے و لے) آیتہ سرہ بدل دے او پہ بدل کنبی نکتہ دادہ چې دے خبرے فائدہ اوشوہ چې دوارہ بہ پہ یو سدس کنبی شریک نہ وی۔ (بلکہ ہریو تہ بہ سدس) ملاویہی او ولد سرہ ولدا لہن او اب سرہ جد ہم شامل کرے شوے دے او کہ چرے (دے مری) اولاد نہ وی او وارثان نی صرف والدین وی یا دے مری کیدونکی زوج ہم وی (بہنہ یا خاوند) نو (دے مری) دے مور د پارہ دے تولو مال یو تہانی یا دے زوج تہ دے ورکولونہ پس د باقی پاتے مال یو تہانی دے او باقی دے مور د پارہ دے۔ (قُلَّیْقَہ) ہمزه ضمہ سرہ او کسرہ سرہ ہم دے دے ضمہ نہ دے کسرے طرف تہ دے انتقال نہ دے بچ کیدو د پارہ دے دے دے ثقیل کیدو د وچے نہ پہ دوارو خایونو کنبی، او کہ دے مری دوه یا دے دوو نہ زیات روئے یا خوئیندے وی نو دے مری دے مور د پارہ یو سدس دے اوباقی دے پلار د پارہ دی او دے رونو خوئیندو د پارہ ہیخ نشتہ۔ او مذکورین د پارہ مذکورہ حصی دے مری وصیت پورہ کولو یا قرض ادا کولونہ پس دی۔ (توہی) معروف او مجهول دوارو طریقو باندے دے او دے وصیت پہ دین یعنی قرض باندے وړاندیوالی دے دے دے اہتمام دے وچے نہ دے

سره ددې چې په ادا کولو کېنې مؤخر دې. که ستاسو پلاریه وی او که ستاسو محامن تاسو ته نه ده معلومه چې په دنیا او آخرت کېنې تاسو ته فائده رسولو کېنې تاسو ته څوک ډیر نيزدې دی؟ **وَأَنذَرْتُكُمْ مَبِئَدَآءِ دِی** او لا تَذَرُونَ ددې خبر دې دا گمان کول چې دهغه ځونۍ دهغه دپاره ډیر مفید وي نو هغه ته میراث ورکوی حالانکه دهغه پلار دهغه دپاره ډیر مفید دي او ددې عکس هم کیدې شی دهغه پیژندونکې په حقیقت کېنې خو هم الله تعالی دې د کومې وجې نه چې هغه ستاسو دپاره میراث (حصې) مقرر کړې، دا حصې دالله تعالی دطرفه نه مقرر کړې شوی دی الله تعالی دخپل مخلوق باره کېنې خبر دې او په دې کېنې یا حکمت دې کوم چې هغه د دوی دپاره مقرر کړی دی یعنی هغه دې صفت سره دهیمیشه نه متصف دې اوستاسو ښځې چې څه پرېږدی مړې شی دهغې نه ستاسو دپاره نصف دې که چېرې دهغوی تاسو نه یا د بل خاوند نه څه اولاد نه وی که دهغې اولاد وی نو په متروکه مال کېنې ستاسو دپاره څلورمه ده او دهغه د وصیت پوره کولو او د قرض د ادا کولو نه پس، او په دې حکم کېنې د ځونۍ سره نسبي بالاجماع یوځای کړې شوې دې او د ښځو دپاره متعدد وی که نه وی ستاسو د متروکه مال نه څلورمه حصه ده که چېرې ستاسو اولاد نه وی او که چېرې ستاسو اولاد وی که دهغې نه وی او که د نورو بیبیانو نه وی نو دهغوی دپاره ستاسو په متروکه مال کېنې اتمه حصه ده دهغوی د وصیت پوره کولو او د قرض د ادا کولو نه پس، او نسبي په دې حکم کېنې بالاجماع د ځونۍ په شان دې او که مورث سړې وی او که ښځه گلله وی یعنی نه دهغې ځونۍ وی او نه پلار (پورث) د رجل صفت دې او گلله د گات خبر دې او که چېرې ښځه، مورث گلله وی او مورث د گلله د مور شریک رور یا خور وی اودا قراعت د ابن مسعود رضی الله عنه وغیره دې نو د متروکه مال نه په هغوی کېنې د هر یو دپاره شپږمه حصه ده او که د مور شریک رور نه خویندې ډیر نه زیات وی نو دا ټول به په یو تهائی کېنې شریک وی او په دې کېنې به مذكر او مؤنث برابر وی د وصیت پوره کولو او قرض د ادا کولو نه پس، کله چې د نورو نقصان نه وی (غیر مضان د یونۍ د ضمیر نه حال دې یعنی ورثاته ضرر رسونکې نه وی، په دې طریقه چې د ثلث نه زیات وصیت او کړی دا حکم دالله تعالی مقرر کړې شوې دې، وصیه د یو صکمه د تاکید دپاره دې او الله تعالی ددې حکمت ښه پیژنی کوم فرائض چې هغه دخپل مخلوق دپاره مقرر کړی دی او په دې احکامو کېنې مخالفت کونکی دپاره سزا مؤخر کولو کېنې پر دپاره دې. او په سنت رسول ﷺ کېنې مذکوره توریث د هغه وارث دپاره خاص کړی دی په کوم کېنې چې (وراثت نه) څه مانع نه وی مثلاً قتل یا اختلاف دین یا رقیبت، د یتیمانو معامله او ددې نه پس دغه مذکوره احکام دالله تعالی حدود دی کوم چې الله تعالی د خپلو بندیگانو دپاره مقرر کړی دی دې دپاره چې په دې عمل او کړی او ددې نه تجاوز او نه کړی او څوک چې

دَاللہ تعالیٰ اودَ ہفہ دَ رسول ﷺ مقرر کرې شوی احکامو کښې اطاعت کوی هغه به الله تعالیٰ په داسې جنتونو کښې داخلوی په کوم کښې چې به نهرونه جاری وی په کوم کښې چې به هغوی دهمیش همیش دپاره اوسیدې (دُخْلَه، دُخْلَه) د بیا او نون سره د التفات په توگه دې اودا دیره لویه کامیابی ده اوڅوک چې دَاللہ تعالیٰ اودَ هفہ دَ رسول ﷺ نافرمانی کوی اودَ هفہ دَ مقرر کرې شوو حدودو نه تجاوز اوکړی نو هغه به دوزخ کښې داخلوی (دُخْلَه، دُخْلَه) په دواړو طریقو سره دې په کوم کښې چې به هغوی دهمیش دپاره اوسیدې دداسې خلقو دپاره رسوا کونکې عذاب دې یعنی د بې عزتۍ اودَ دواړو آیاتونو په ضمیر کښې د لفظ مَن رعایت کرې شوي دې او په خلدین کښې دمعنې.

د قیوداتو فوائدو او تسهیل

قوله: یُوصِی (ایصاء) مضارع واحد مکر غائب معروف، هغه وصیت کوی هغه حکم ورکړی، د وصیت اصل معنی ده د وفات کیدو په وخت کښې وصیت او نصیحت وغیره کول.
قوله: یَاْمُرُکُمْ، د وصیت حقیقی معنی چونکه دَاللہ تعالیٰ د ذات دپاره محال دی نو ځکه مفسر علام د یوصی تفسیر په یَاْمُرُ سره کړې دې.

قوله: شان، دا دیو سوال جواب دې.

سوال: اولاد، د یَاْمُرُ ظرف دې حالانکه دا اولاد ظرف جوړیدل صحیح نه دی ځکه چې په اولاد کښې د ظرف جوړیدو صلاحیت نشته دې.

جواب: د شان تقدیر هم د صحت د ظرفیت بیانولو دپاره دې.

قوله: یُنْهَم، **سوال:** مفسر علام منْهَم څه فاندې دپاره محذوف منلې دې؟

جواب: یَلْذَکْ یُنْهَل حَقَّ الْأَثْمِینِ دا د وصیت تشریح ده لهدا د ضمیر عائد کیدل ضروری دی چې د اولاد طرف ته راجع وی مگر عائد د هغه په ظهور باندې اعتماد کولو سره حذف کړې شوې دې لکه چې اَلْأَمْنِ مَتَوَاتٍ پدې هره کښې ونه د مفهوم کیدو و چې نه حذف کړې شوې دې

قوله: فَاِنْ کُنْ اِی الْاَوْلَادَ.

سوال: د کُن تفسیر مفسر علام اولاد سره کړې دې کوم چې مذکر دې نویادا کُن د مؤنث ضمیر ولې راوړلې شوې دې؟

جواب: د کُن خبر نساء چونکه مؤنث دې لهدا د خبر رعایت کولو و چې نه ضمیر مؤنث راوړلې شوې دې.

قوله: فَإِنْ كُنْ نِسَاءً فَوْقَ الثَّانِيْنَ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ إِنْ حَرَفَ شَرَطُ كُنْ فعل ناقص، شرط، پہ دے کنبے ضمیر هُنْ ہغه ددی اسم نِسَاءً موصوف او فَوْقَ الثَّانِيْنَ صفت، موصوف صفت سرہ ملاؤشو دکنْ خبر او کُنْ خپل اسم او خبر سرہ ملاؤشو شرط، لکنْ جواب شرط.

قوله: وفوق صله وقيل لدفع توهم زیادۃ النصب بزيادة العدد ددی عبارت د اضافہ مقصد دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دتفرّد جواب ورکول دی. پہ دے عبارت کنبے دوو جوابونو طرف تہ اشارہ کرے شوے ده، د ابن عباس رضی اللہ عنہما دتفرّد ددی چې ہغه ددی خبری قائل دے چې دوه ثلث بہ جینکو تہ ہغه وخت ملاویرے کلہ چې جینکنی د دوو نہ زیاتے وی حالانکہ د جمہورو مسلک ددی کہ جینکنی دوه ہم وی خویبابہ ہم ہغوی تہ دوه ثلث ملاویرے ددی تفرّد دوه جوابونہ ورکری شوی دی د اول جواب حاصل ددی چې لفظ فوق زائد محض دصلہ دپارہ دے لکہ (فَأَعْرِضُوا فَوْقَ الْأَعْتَاقِ) کنبے لفظ فوق زائد محض صلہ ده او وقيل لدفع توهم الخ، دادویم جواب دے. ددی مقصد وہم دفع کول دی چې د لفظ فوق نہ دا مفہوم کیڑی چې د جینکو د شمیر زیاتیدوسرہ بہ دہغوی حصہ ہم زیاتیڑی خکہ چې کلہ یوہ جینتی یوہلک سرہ وی نویوتھائی حصہ ده او چې دوه وی نو دوتھائی ددی نہ معلومہ شودہ چې د جینکو شمیر خومرہ زیاتیڑی دہغوی پہ حصو کنبے بہ ہم زیاتوالے کیڑی. حالانکہ داسی نہ ده اودا شک پیدا شوے دے د لفظ فوق نہ لہذا دے ویناکولوسرہ چې لفظ فوق زائد دپارہ دصلہ دے دا شک ختمہ وی.

قوله: وَلْيَدْرَسُوا مَعَهُ دایو شبہ جواب دے. شبہ داده چې کہ چری اللہ تعالیٰ وَلْيَدْرَسُوا مَعَهُ السُّدس مبتداء مؤخر او لا یوہ خبر مقدم فرمائیلو نو مختصریہ ہم وی او پہ دال باندے مقصود ہم د مبتداء او خبر پہ مینخ کنبے لکل واحد مبتداء فصل دکوم مصلحت دپارہ دے؟ جواب: د جواب حاصل ددی چې د عدم فصل پہ صورت کنبے بہ دا شبہ وہ چې پہ یوسدس کنبے بہ مور او پلار دوارہ شریک گنلے شو حالانکہ ہر یو د سدس مستحق دے. ددی دپارہ لکل واحد مِنْهَا نِیْ اَبُوہ سرہ بدل او گر خولو او بدل مبدل منہ سرہ ملاؤشو خبر مقدم او السدس مبتداء مؤخر دغہ شان د شرکت شبہ ختمہ شوہ.

قوله: فقط او مع زوج، د زوج اطلاق زوج او زوجہ دواو باندے کیڑی.

سوال: د مفسر علام د فقط او مع زوج د اضافہ نہ خہ مقصد دی؟

جواب: ددی مقصد د ابوہ د میراث بارہ کنبے د جمہورو او حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما

مسلك پہ مينڻ ڪنبي فرق واضح ڪول دي. ڏ ڄمهورو په نيزڪه چري مري بي اولاده وي اودهغه وارث صرف والدين وي نو والده ته به ثلث ڪل ملاويري او ڏ باقي دوثلث به پلارته ملاويري اوڪه ڏمري ڏ والدين سره سره زوج يا زوجه هم وي نو په دي صورت ڪنبي به زوج يا زوجه ته ڏاقل مخرج نه ڏ ورڪولونه پس ڏ باقي پاتي ثلث ملاويري اويافي دوه ثلث به والدين ته ملاويري. مگر ڏحضرت ابن عباس رضه مسلك مطابق په دواړو صورتونو ڪنبي به مور ته ثلث ڪل ملاويري. مفسرعلام فقط اومع ٽوڇ وٺيلو سره ڏ ڄمهورو ڏ مسلك طرف ته اشاره ڪري ده.

قوله: بضم الهيمزة ويكسرها فراراً من الانتقال من هيمزة الى كسرة لثقله، بضم الهيمزة النون فلامه ڪنبي دوو قراعتون طرف ته اشاره ڪري ده. او ڏ فلامه همزه ڏ ڪسره ڏعلت طرف ته هم اشاره ڪري ده مشهور قراعت ڏهمزه ڏضمه سره دي. يعني فلامه او دويم قراعت ڪنبي ڏهمزه ڪسره سره فلامه دي مفسرعلام ڏدي قراعت وجه بيان ڪري ده چي فلامه په صورت ڪشي ضمه نه ڏ ڪسره طرف ته انتقال لازم راخي ڪوم چي ثقليل دي په دي وجه همزه ته هم ڪسره ورڪري شوه.

قوله: وَلَازَتْ مَنْ ذِكْرًا أَذْكَرَ يعني ڏمڙ ڪورين وراثت به ڏ بيان ڪري شوي اصولو مطابق وي. **قوله:** مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ مَاقَبَل ڪنبي بيان ڪر شوي تقسيم ڏ ميراث ڏ اصول نه دي مطلب داد دي چي سابق ڪنبي ڏ ترڪه ڏ تقسيم اصول مطابق تقسيم ڏ وصيت ڏ نفاذ او قرض ڏاڏا ڪولونه پس به وي، ڪه چري مري وصيت ڪري وي او قرضدار وي نو په وصيت او قرض ڪنبي به قرض وړاندي ڪولي شي.

قوله: فَفَرَضَ لَكُمْ الْهِيرَاثَ داء عبارت مقدر منلو سره اشاره اوڪر ده چي فريضة ڏ فعل محذوف مصدر (مفعول مطلق) دي. نه چي ڏ بوصيكم الله مصدر.

قوله: يورث صفة، يعني يورث ڏ رجل صفت دي لهذا ڏ رجل مبتداء جو ريڊل صحيح دي او ڪلالة ڏ مبتداء خبر دي.

قوله: التَّوَرُوثُ په وزن ڏ مفعول ثلاثي مجرد سره اي الميت.

قوله: وَتَوَصَّى فِي أَضْمَانِ فِي الْأَيْتَيْنِ لَفْظَ مَنْ وَفَى عِلْدَيْنِ مَعْتَاهَا دواړه خايونه ڏ ڏنځله ضمير مفرد مذكر ڏ مَنْ ڏ لفظ رعايت سره راوړلي شوي دي او عِلْدَيْنِ جمع مذكر ڏ مَنْ رعايت سره راوړلي شوي دي.

[ایاتونہ: ۱۵-۲۲]

{وَاللّٰتِ يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ} الزنى {مِنْ لِّسَانِكُمْ فَاَسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ} اُنّی من رجالکم المنسبین
 {فَاِنْ شَهِدُوا} عَلَیْہِہَا {فَأَمْسِكُوْهُمْ} اَخْبِسُوْهُمْ {فِی الْبُیُوتِ} وَامْتَنِعُوْهُمْ مِنْ مُخَالَطَةِ النَّاسِ {حَتّٰی
 یَتَوَقَّاهُمُ الْمَوْتُ} اُنّی ملائکتہ {اَوْ} اِلٰی اَنْ {یَجْعَلَ اللّٰهُ لَہُمْ سَبِیْلًا} طریقا اِلٰی الْخُرُوجِ مِنْہَا اَمْرًا بِذٰلِکَ
 اَوَّلَ الْاِسْلَامِ ثُمَّ جَعَلَ لَہُمْ سَبِیْلًا بِجَلْدِ الْبُکْرِ مَالِہٖ وَتَغْرِیْہَا عَامًا وَزَجَمَ الْمُخَصَّنَةَ وَفِی الْخَبِیْثِ لَمَّا بَیْنَ
 الْخَذِّ قَالَ خُذُوا عَنّی خُذُوا عَنّی قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لَہُمْ سَبِیْلًا رَّوَاهُ مُسْلِمٌ {وَالَّذَانِ} بِتَخْفِیْفِ النُّونِ وَتَشْدِیْہَا
 {یَأْتِیَانِہَا} اِی الْفَاحِشَةِ الزّٰنِی اَوْ اللّٰوِطِّ {مِنْکُمْ} اُنّی الرِّجَالُ {فَاَذُوْهُمَا} بِالسَّبِّ وَالضَّرْبِ بِالتَّعَدُّلِ
 {فَاِنْ ثَابَا} مِنْہَا {وَأَصْلَحَا} الْفَعْلُ {فَاعْرِضُوْا عَنْہُمَا} وَلَا تُلْذُوْهُمَا {اِنَّ اللّٰهَ کَانَ تَوَّابًا} عَلٰی مَنْ تَابَ
 {رَحِیْمًا} بِہٖ وَهَذَا مُنْشَخُوحٌ بِالْحَدِّ اِنْ اَرَادَ بِہَا الزّٰنِی وَكَذَا اِنْ اَرَادَ بِہَا اللّٰوِطِّ عِنْدَ الشَّافِعِیِّ لَکِنَّ الْفَعْلُ بِہٖ
 لَا یُزَجَمُ عِنْدَہٗ وَاِنْ کَانَ مُخَصَّنًا بَلْ یُجْلَدُ وَیُغْرَبُ وَارَادَہُ اللّٰوِطُّ اَظْہَرَ بِذَلِیْلِ تَفْسِیَةِ الضَّمِّیرِ وَالْاَوَّلُ قَالَ اَرَادَ
 الزّٰنِیَّ وَالزّٰنِیَّةَ وَیَزُوْدُ تَبَیْنُہُمَا بِمَنْ الْمُتَّصِلَةُ بِضَمِّیْرِ الرِّجَالِ وَاضْیَرَاکُہُمَا فِی الْاَذٰی وَالْتَوْبَةُ وَالْاِعْرَاضُ وَهُوَ
 مَخْصُوصٌ بِالرِّجَالِ لَمَّا تَقَدَّمَ فِی النَّسَاءِ مِنَ الْحَسِّ {اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَی اللّٰهِ} اُنّی اَلّٰہِی کَتَبَ عَلٰی نَفْسِہٖ قَبُوْلُہَا
 بِتَحْلِیْلِ {لِّلَّذِیْنَ یَعْمَلُوْنَ السُّوْءَ} الْغَفِیْصَةُ {بِحَبَّالٍ} خَالَ اُنّی جَاهِلِیْنَ اِذَا عَصَوْا رَبَّہُمْ {ثُمَّ رَتَّبُوْنَ مِنْ} اَنْ
 رَتَبَ {قَرِیْبٌ} قَبْلَ اَنْ یُعْزِزُوْا {فَاُولٰٓئِکَ یَتُوْبُ اللّٰهُ عَلَیْہُمْ} یَقْبَلُ تَوْبَتَہُمْ {وَکَانَ اللّٰهُ عَلِیْمًا} بِخَلْقِہِ
 {حَکِیْمًا} فِی مُنْعَدِّہُمْ {وَلَیْسَتْ التَّوْبَةُ لِّلَّذِیْنَ یَعْمَلُوْنَ السَّیِّئَاتِ} الذُّنُوْبُ {حَتّٰی اِذَا حَضَرَ اَحَدُہُمُ الْمَوْتُ} اَوْ
 وَاخَذَ فِی النَّعْصِ {قَالَ} عِنْدَ مُشَاہَدَةِ مَا هُوَ فِیْہِ {اِنِّیْ تُبْتُ الْاَنَ} فَلَا یَنْفَعُہُ ذٰلِکَ وَلَا یَقْبَلُ مِنْہُ {وَلَا
 الَّذِیْنَ یَتُوبُوْنَ وَہُمْ کُفَّارٌ} اِذَا قَامُوا فِی الْاَجْرِ عِنْدَ مُعَایِنَةِ الْعَذَابِ لَا تُقْبَلُ مِنْہُمْ {اُولٰٓئِکَ اَعْتَدْنَا} اَعْدَدْنَا
 لَهُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا {مَوْلٰی} یَا اَیُّہَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا لَا یَحِیْلَ لَکُمْ اَنْ تَرَوْا النِّسَاءَ اُنّی ذَاتَہُمْ {کَرَّهًا} بِالْفَتْحِ وَالضَّمِّ
 اَنْ اُنّی مَکْرِبِہُمْ عَلٰی ذٰلِکَ کَانُوا فِی الْخَاجِلِیَّةِ یَرِلُوْنَ نِسَاءَ اَقْرَبَائِہُمْ اِنْ شَاءُوا تَزَوُّجُوْهُمْ بِلَا صَدَاقٍ اَوْ
 تَزَوُّجُوْهُمْ وَاخَذُوا صَدَاقَہُمْ اَوْ عَصَلُوْهُمْ حَتّٰی یَفْتَدِیْنَ بِمَا رَزَقْتَهُ اَوْ یَفْتَنَ قَبْرُہُمْ فَتُہَوَّ عَنْ ذٰلِکَ {وَلَا} اَنْ
 {تَعْصَلُوْهُمْ} اِنّی تَنَفَّسُوا اَزْوَاجَکُمْ عَنْ یُکَاحِ غَیْرِکُمْ بِاَسَاسِکَہُمْ وَلَا رَغْبَہٗ لَکُمْ فِیْہُمْ حِیْرَارًا {لِیَتَذَكَّرُوْا بِبَعْضِ
 مَا آتٰیہُمْ} مِنْ النُّهْرِ {اَلَا اَنْ یَأْتِیَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِیْنَةٍ} بِفَتْحِ الْاَیِّ وَکَسْرُہَا اُنّی یُبْنَتْ اَوْ حِیْ یُبْنَتْ اُنّی زَنَا اَوْ
 تُشْرُ فَلَکُمْ اَنْ تَضَارُّوْهُمْ حَتّٰی یَفْتَدِیْنَ مِنْکُمْ وَتَخْتَلِفَنَّ {وَعَالِیہُمْ} بِالْمَعْرُوفِ اُنّی بِالْاِجْمَالِ فِی الْقَوْلِ
 وَالنَّفَقَةِ وَالْمِیْتِ {فَاِنْ کَرِهْتُمُوْهُمْ} فَاصْبِرُوْا {فَعَسٰی اَنْ تَکْرَهُوْا شَیْئًا وَیَجْعَلَ اللّٰهُ فِیْہِ خَیْرًا کَثِیْرًا} وَلَقَدْ
 یَجْعَلُ فِیْہُمْ ذٰلِکَ اِنْ یَزِفْکُمْ مِنْہُمْ وَلَٰذَا صَالِحًا {وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَسْتِیْذَالَ زَوْجٍ مَّکَانَ زَوْجٍ} اِنّی اَخْلَصْتُ بِذَلِکَ
 اَنْ تَطْلُقُوْہَا {وَاِنْ} اَتِیْتُمْ اَحَدَہُمْ اُنّی الزَّوْجَاتِ {فَقِنطَارًا} مَالًا کَثِیْرًا صَدَاقًا {فَلَا تَأْخُذْ وَاِمْنَةً شَیْئًا
 اَتَّأْخُذْ وَنَّهُ بِیَقَیْنًا} ظَلَمْنَا {وَاِنَّمَا مِیْمَنًا} بَيْنَا وَنَبْصَہُمَا عَلٰی الْخَالِ وَالْاِسْتِفْہَامُ لِلتَّوْبِیْخِ وَالْاِتِّكَارِ فِی قَوْلِہٖ
 {وَكَيْفَ تَأْخُذْ وَنَّهُ} اُنّی اَبٰی وَجْہَ {وَقَدْ اَفْضٰی} وَصَلَ {بَعْضُکُمْ اِلٰی بَعْضٍ} بِالْجَمَاعِ الْمَقْرَرِ لِلنُّهْرِ

{وَأَعْدَانُكُمْ مِّنَآفًا} عَهْدًا {غَلِيظًا} شَدِيدًا وَهُوَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ مِنْ إِنْسَانٍ أَنْ يَمْتَزِجَ بَيْنَهُنَّ
بِاخْتِصَابٍ {وَلَا تُنكِحُوا مَا} بِمَعْنَى مَنْ {نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا} لَكِنْ {مَا قَدْ سَلَفَ} مِنْ فِعْلِكُمْ ذَلِكَ
فَإِنَّهُ مِمَّا مَنَعُوْهُ عَنْهُ {إِنَّهُ} أَيُّ يَكَاحِبُهُ {كَانَ فَاحِشَةً} فَبَيِّحًا {وَمَقْتًا} سَبَبًا لِلْمَقْتِ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ أَشَدُّ الْبَغْضِ
{وَسَاءَ} بِئْسَ {سَبِيلًا} طَرِيقًا ذَلِكَ

نوجہ۔ اوستاسودَ بشخونہ چہ شوک دَ بی حیائی، زنا مرتکب شوی وی پہ هغوی باندی خپلو
مسلمانانو، نه خلور سری گواه کړئ، نوکه په هغوی باندې د بی حیائی گواهی ورکړی
نوهغوی په کورونو کښې نظربند کړئ او هغه د خلعو د ملاویدو نه منع کړئ، تردې چې مرګ
(سلانکه) دهغې خاتمه او کړی یا الله تعالی دهغوی دپاره بل (خه) لار راوباسی یعنی دهغې نه د
وتلو خه صورت راوباسی دا حکم د اسلام په شروع کښې ورکړې شوې وو بیا دهغوی
باکړه یعنی پیغله ته سل کوړې او یو کال د وطن نه د ویستو په صورت کښې او محصنه د
رجم په صورت کښې لار او ویستله، او په حدیث شریف کښې دی کله چې الله تعالی حد
بیان کړو نو حضور پاک او فرمائیل مانه واخلئ مانه حاصل کړئ الله تعالی دهغوی دپاره
لار راوویستله. (رواه مسلم) او تاسو کښې د بعضو سرونه چې کوم دوه (یعنی جوړه) د فحش
کار مرتکب شئ یعنی د زنا یا لواطت، نوهغوی ته بدې ردې ونیولوسره چیتړې وهلوسره
تکلیف ورکړئ (والذانی) دتون تخفیف او تشدید سره دې، بیا که دواړه د فحش کار نه توبه
اویاسی او د عمل اصلاح او کړی نوهغوی نظر انداز کړئ او هغوی ته تکلیف مه رسوئ،
یشکه الله تعالی دتوبه کونکي لوی توبه قبولونکې (او) په هغه رحم کونکې دې. اودا حکم
دامام شافعی رحمہ اللہ په نیز د حد په ذریعه منسوخ دې که چرې دې نه زنا. مراد وی او هم دغه
شان که لواطت مراد وی البته مفعول به دهغه په نیز رجم کولې نه شی، سره ددې چې
محسن ولې نه وی بلکه کوړې به وهلې شی د وطن نه به ویستلې شی، اولواطت مراد
اختل زیات ښکاره دی. (الذانی بالثانی) ضمیر دتشنیه د دلیل د وجې نه اود اول قول
قاتل هغه دې چا چې (تشنیه) نه د زانی اوزانیه اراده کړې ده. اوددې تردید ددې من بیانیه
نه کیږی کوم چې دمنکر ضمیر مذکر سره بیان دپاره متصل دې. (دغه شان) دهغوی
تکلیف او توبه او په معاف کولو کښې مشترک کیدل اودا مذکوره دریواړه خیزونه سرو
سره مخصوص دی، ځکه چې د بشخو حکم نظربند کول وړاندې تیر شوې دې. اوتوبه د کوم
قبول چې د الله تعالی په ذمه دی یعنی دتوبې قبولیت الله تعالی په خپل فضل سره په خپله
ذمه اخستی ده، هغه خو یس هم د دغه خلقو توبه ده چې گناه په ناپوهی سره او کړې (بِغَیَالٍ) حال
دې یعنی د خپل رب نافرمانی کولو وخت کښې ناپوهی او کړی او بیا زر دزنکدن حال
راتلونو وړاندې توبه او کړی هم د دغه شان خلقو الله تعالی توبه قبولی او الله تعالی د

خیل مخلوق نہ خبردار اوھغوی سرہ پہ معاملہ کولو کنبی باحکمت دے او دھغوی توبہ نہ دہ
 چے یوشان گناھونہ کوی تردے چے پہھغوی کنبی دے چامرگ راشی او دے زنکدن حالت شروع شی او
 بہ زنکدن کنبی دے پینیدونکو خیزونو مشاہدہ اوکری نو وائی چے زہ اوس توبہ کوم
 نو دھغہ دا توبہ کول بہ نہ دھغہ دپارہ فائدہ ورکری نہ بہ مقبول شی اونہ بہ قبولہ شی غوی
 چے ہم دے کفر پہ حالت کنبی مرہ شی او پہ آخرت کنبی دے عذاب دکتلو وخت کنبی توبہ اوکری
 ہم دغہ خلق دی دے دپارہ چے مونہ دردناک عذاب تیار کرے دے۔ ای ایمان والو ستاسو دپارہ دا
 جائز نہ دی چے تاسو دے بنحو دے ذات جبراً مالکان شئی گڑھا فتحہ اوضہ سرہ دہ لغتہ دی
 یعنی ہغہ مجبورہ کولو سرہ دا طریقہ (زمانہ) دے جاہلیت کنبی وہ چے خلق بہ دخیلوانو دے
 بنجی مالک کیدل، کہ غوبنٹل بہ ئی نو پخپلہ بہ ئی ورسرہ بغیرد مہر نہ نکاح کولہ یا
 دھغی نکاح بہ ئی چرتہ غیر سرہ کولہ او دھغی مہر بہ ئی پخپلہ اخستلو، یا بہ ئی ہغوی
 منع کولی تردے چے ہغہ دے خپل مال فدیہ ورکری یا مرہ شی نو دھغی دے مال وارثان کیدل
 بہ۔ نوھغوی دے حرکت نہ منع کرے شو، اونہ ستاسو دپارہ دا جائز دی چے تاسو دھغوی بل
 سرہ پہ نکاح کولو سرہ دے نقصان رسولو پہ غرض ہغہ منع کری حالانکہ ستاسو ہغوی سرہ
 ہیغہ رغبت نشتہ دے دپارہ چے تاسو دھغی نہ دخیل ورکری شوی مہر خہ حصہ وصول کرے
 بغیر دھغی صورت چے ہغہ دے بنکارہ بدکاری مرتکب وی، دے یا فتحہ او کسرہ سرہ یعنی چے
 کومہ بالکل بنکارہ دہ یا ہغہ بنکارہ کونکے دہ یعنی زنا یا نافرمانی، نو تاسو تہ حق شتہ
 چے ہغوی تہ تکلیف اورسوی تردے چے ہغوی تاسو تہ خہ معاوضہ درکری او خلق
 حاصلہ کری۔ او بنحو سرہ پہ بنہ سلوک سرہ وخت تیرہ وئی یعنی پہ خبرو اترو کنبی، خرچے
 کنبی او شپہ تیرولو کنبی دے بنکلی معاشرت مظاہرہ کوئی کہ چرے تاسو دا ناخوبہ کوئی
 نو صبر او کرپی خہ عجیبہ دہ چے تاسو یو خیز ناخوبہ کرپی او اللہ تعالیٰ پہ ہغی کنبی لویہ پیگیر
 کپیدی او کیدی شی چے اللہ تعالیٰ پہ ہغی کنبی خیر و اجوی پہ داسے توگہ چے تاسو تہ
 دھغی نہ نیک اولاد درکری او کہ چرے تاسو دیوے بنجی پہ ٹھائی بلہ بنجہ کول غوار شی یعنی
 یوے تہ طلاق ورکولو سرہ بل کوئی غوار شی او تاسو دغہ بنجو کنبی چاتہ یوہیری یعنی زیات
 مال دے مہر پہ توگہ ورکری وی نو تاسو دھغی نہ ہیغہ ہم واپس مہ اخلئی، آیا تاسو دے ظلم او بنکارہ
 گناہ نہ باوجود بہ داخلی (مہبتا) پہ معنی بہتا او دے نصب دجال دے وجی نہ دے او استفہام دے
 توبیخ دپارہ دے او تاسو بہ دا ٹنگہ اخلئی؟ یعنی ٹنگہ بہ ئی اخلی استفہام انکاری دے
 حالانکہ تاسو دے جماع پہ ذریعہ خپلو کنبی یو ٹھائی شوی یتھ کوم چے مہر ثابتونکے دے،
 او دغہ بنجو تاسو نہ کلک عہد و پیمان اخستی دے او دغہ عہد ہغہ دے دے کوم چے تاسو تہ اللہ
 تعالیٰ حکم درکری دے ہغہ دا چے تاسو دوی دے دستور مطابق خپل خان سرہ اوساتی یا
 پہ بنہ اخلاقو سرہ ہغہ پریدنی او ہغہ بنجو سرہ نکاح مہ کوئی چامرہ چے ستاسو پلارانو نکاح

کہی دہ مآ پہ معنی دَ مَن دے مگر چہ شہ او شو نو ہفہ شوی دی یعنی وړاندې تاسو نہ شوی دی ہفہ معاف دی دا یعنی ہغوی سرہ نکاح کول دَ بی حیائی او خفگان سبب دے یعنی دَاللہ تعالیٰ دَ خفگان سبب دے او دا دیر سخت بغض دے اودا لویہ خرابہ لار دہ.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: مِنْ رِجَالِ الْمُسْلِمِينَ: **سوال:** فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ مفسر علام دمنکم تفسیر مِنْ رِجَالِ الْمُسْلِمِينَ سرہ کہی دے دَ کومے نہ چہ معلومیہ چہ بشخې مخاطب نہ دی حالانکہ پہ قرآن کنہی بشخې د سرو تابع گر خولو سرہ اکثر خطاب کہی شوی دے مگر دلته ہم سری مخاطب دی ددے خہ وجہ دہ؟

جواب: اَرْبَعَةً: دلته ددے خبری قرینہ دہ چہ مخاطب ہم سری دی نہ چہ بشخې خکہ چہ دَ نحو مشہورہ قاعدہ دہ چہ کہ عدد مؤنث وی نو دہغے معدود مذکروی دلته اربعۃ مؤنث دے لہذا پہ دے سرہ معدود مذکر متعین دے او ہفہ رجال دی نہ چہ نساء، ہم ددے قرینی د وچہ نہ علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ د منکم تفسیر مِنْ رِجَالِ الْمُسْلِمِينَ سرہ کہی دے۔ **قوله:** اِی الْمَلَائِكَةِ دے کنہی ددے خبری طرف تہ اشارہ دہ چہ کلام حذف مضاف سرہ دے، اِی یَتَوَقَّعْنَ مَلَائِكَةَ الْمَوْتِ.

سوال: حذف مضاف ضرورت ولې پیئش شو؟

جواب: التوقی هو الموت، اوس بہ عبارت داسی شی حَقِّ یُتَوَقَّعْنَ الموت اودا صحیح نہ دے خکہ چہ پہ دے کنہی اسناد الشی الی نفسہ لازم راخی بل پہ دے کنہی دَ مرگ فاعل جوړیدل لازم راخی حالانکہ پہ مرگ کنہی دَ فاعل جوړیدو صلاحیت نشته دے، پہ دے وجہ مفسر علام الملئکہ، محذوف منلوسرہ او خودل چہ یَتَوَقَّعْنَ فاعل مرگ نہ دے بلکه ملئکہ دے، بل پہ دے صورت کنہی اسناد الشی الی نفسہ اعتراض ہم ختم شو.

قوله: اِی اَنْ، دے سرہ اشارہ او کرہ چہ دَ یَجْعَلْ عَطْفَ یَتَوَقَّعْنَ باندے دے ہم ددے وچہ نہ یَجْعَلْ منصوب دے.

قوله: یَاْتِیَاغَیْبًا: پہ دے کنہی د ضمیر مرجع ذکر شوی دہ چہ فاحشہ او زنا او لواطت دے.

قوله: مِنْ الرِّجَالِ دواړو خایونو کنہی د مذکر صیغې استعمال کہی دی.

قوله: اَوَاللَّوَاطَةِ، د لفظ لواطۃ ضافہ د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ د مسلک مطابق دہ خکہ چہ دہغوی پہ نیز د لواطت سزا ہم ہفہ دہ کومہ چہ د زنا دہ، د آحافو پہ نیز داسی نہ دہ بلکه د امیر پەرانی باندے موقوف دہ ہفہ چہ کومہ سزا مناسب گنہی ورکولی شی.

[ایاتونہ: ۲۲]

{حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ} اُنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَحُمِلَتْ الْخَدَاتُ مِنْ قَبْلِ الْأَبِ أَوْ الْأُمِّ {وَبَنَاتُكُمْ} وَحُمِلَتْ
 بَنَاتُ الْأَزْوَاجِ وَإِنْ سَفَلْنَ {وَأَخْوَاتُكُمْ} مِنْ جِهَةِ الْأَبِ أَوْ الْأُمِّ {وَعَمَّاتُكُمْ} أَيْ أَخَوَاتُ آبَائِكُمْ وَأَجْدَادُكُمْ
 {وَحَالَاتُكُمْ} أَيْ أَخَوَاتُ أُمَّهَاتِكُمْ وَجَدَّاتُكُمْ {وَبَنَاتُ الْأُمِّ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ} وَتَدْخُلُ فِيهِنَّ أَوْلَادُهُنَّ
 {وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ} قَبْلَ اسْتِحْصَالِ الْخَوْلَيْنِ خَفَسَ رَضَعَاتُهَا كَمَا بَيَّنَّ الْحَدِيثُ {وَأُمَّهَاتُكُمْ
 اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ} وَيُلْحَقُ بِذَلِكَ بِالسُّنَّةِ الْبَنَاتُ مِنْهَا وَلَهُنَّ مَنْ أَرْضَعْتَهُمْ مَوَاطِئَهُ وَالْعَقَاتُ وَالْغَالَاتُ
 وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ مِنْهَا لِخَدِيثِ يَحْرُمُ مِنَ الرِّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ زَوْجَةُ الْبَخَارِيِّ وَمُسْلِمِ
 {وَأُمَّهَاتُ نِسَابِكُمْ وَوَبَنَاتُكُمْ} جَمَعَ رِبَّةً وَهِيَ بِنْتُ الزَّوْجَةِ مِنْ غَيْرِهِ {اللَّائِي فِي حُجُورِكُمْ} تُرَبُّوْنَ عَنْهُنَّ عِفَّةً
 مُوَافِقَةً لِلْغَالِبِ فَلَا مَقْهُومَ لَهَا {مِنْ نِسَابِكُمْ اللَّائِي دَخَلْتُمْ بَيْنَهُنَّ} أَيْ جَامِعْتُمُوهُنَّ {فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ
 بَيْنَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ} فِي بَيْتِ بَنَاتِهِنَّ إِذَا فَارَقْتُمُوهُنَّ {وَحَلَائِلُ} أَزْوَاجُ {أَبْتَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ}
 يَخْلَافُ مَنْ تَبْتَنِيهِمْ فَلَكُمْ بَيْتُكُمْ بَيْتُ بَنَاتِهِمْ {وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأَخْتَيْنِ} مِنْ نَسَبٍ أَوْ رِضَاعٍ بِالنِّكَاحِ
 وَيُلْحَقُ بِهِمَا بِالسُّنَّةِ الْخَفْعُ بَيْنَهُمَا وَتَبْنِ عَشْرًا أَوْ خَالَئًا وَيَجُوزُ بَيْتُ كُلِّ وَاحِدَةٍ عَلَى الْإِفْتِرَادِ وَمِلْكُهُمَا مَعًا
 وَنِظَرُ وَاحِدَةٍ {إِلَّا} لَكِنْ {مَا قَدْ سَلَفَ} فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِنْ نِكَاحِهِمْ بَعْضُ مَا ذَكَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيهِ {إِنَّ
 اللَّهَ كَانَ غَفُورًا} لِمَا سَلَفَ مِنْكُمْ قَبْلَ التَّهْنِ {رَحِيمًا} بِكُمْ فِي ذَلِكَ

ترجمہ: او پہ تاسو باندی ستاسو مشیندوسرہ نکاح کول حرام کرپی شوی دی او پہ دی حکم کنبی
 بیگانہی ہم شاملی دی اوستاسو لونرہ اوپہ دی کنبی نمسنی ہم داخل دی اگر چی
 تربنکتہ پوری وی، او علاتی او اخیافی خوئیندی (اوحقیقی خوئیندی) ستاسو دپارہ
 حرام کرپی شوی دی اوستاسو تروریانی یعنی ستاسو دپلارانیو نیوکنو خوئیندی او خالاکانی
 یعنی ستاسو د میندو او نیاکانو خوئیندی او وریری او خورزی او پہ دی کنبی دھغوی
 لونرہ ہم شاملی دی اوستاسو هغه میندی کومو چی تاسو تہ دوه کالہ مکمل کیدونه وپانندی
 پنخہ گوته پئی درکری وی لکہ حدیث کنبی دا بیان کرپی شوی دی او ستاسو رضاعی
 خوئیندی او هغوی سرہ د حدیث پہ رنرا کنبی رضاعی لونرہ ہم شاملی کری دی او هغه
 داسی لونرہ دی کوموتہ چی د هغوی مطوعہ پیئی ورکری وی او (رضاعی) تروریانی او
 خالاکانی او (رضاعی) وریری او (رضاعی) خورزی (پہ دی قاعدہ سرہ) کوم چی پہ نسب
 باندی حرامیپی هغه پہ رضاعت سرہ ہم حرام کیپی (رواہ البخاری ومسلم) اوستاسو
 خینی او ستاسو ریسیانی ربائب د ربیبۃ جمع دہ او هغه د هغه د بنخی لورده د دویم
 خاوندند، کومی چی ستاسو پہ پالنه کنبی وی یعنی دکومو چی تہ پالنه کرپی (ای حجور کم)

صفت ذ غالب پہ اعتبار سرہ دی لہذا ددی مفہوم مخالف معتبر نہ دی (یعنی ددی قید ہیچ اعتبار نشته) (او) دھغہ بنحو نہ وی چاسرہ چي ستاسو کوروالی شوی وی یعنی هغوی سرہ جماع کرې وی لہذا کہ تاسو هغوی سرہ جماع نہ وی کرې نو دھغوی ذلور سرہ ستاسو پہ نکاح کولو کنبې ستاسو دپارہ ہیچ گناہ نشته خو چي تاسو دغہ بنخې جدا کرې وی او ستاسو دسکہ خامو بنخې پہ خلاف دھغہ خامو د بنخو کومې چي تاسو متبني جوړې کرې دی ستاسو دپارہ دھغوی بنخو سرہ نکاح کول جائز دی. اودا چي تاسو دوه نسبی یا رضاعی خویندې پہ نکاح کنبې جمع کرئ (حرام دی) او د حدیث پہ رنراکنبې بنخې اودھغوی تروریانې اودھغوی خالاکانې پہ یو خانی جمع کول حرام گرځولې دی. او هرې یوې سرہ خان خان له نکاح کول صحیح دی. اودھغوی مالک جوړیدل هم صحیح دی مگر جماع به په هغوی کنبې یوې سرہ کوی. البته کوم څه چي شوی دی نو هغه شوی دی د جاهلیت په زمانه کنبې د مذکور نه د بعضو بعض سرہ نکاح کولو سرہ، لہذا ستاسو دپارہ دې کنبې ہیچ گناہ نشته یشکه الله تعالی دامعاف کونکې دې کوم چي د ممانعت نه وړاندې تاسو نه شوی دی په دغه معامله کنبې په تاسو باندې رحم کونکې دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله. اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ ددې اضافہ مقصد دیو سوال جواب دې.

سوال: حُرْمَتُ عَلَیْكُمْ اَمْهَاتِكُمْ کنبې د حرمت نسبت امهات ذات طرف ته کرې شوې دې حالانکه د ذوات د حرمت هیچ معنی نشته دې ځکه چي حرمت او حلت د افعال صفت دې.

جواب: د جواب حاصل دادې چي د امهات د حرمت نه دھغې سرہ د نکاح حرمت مراد دې چونکه نکاح متبادر الی الفهم ده ځکه حذف کرې شوې ده. ددې دپارہ چي کوم وصف اهم مقصود کیږي هغه متبادر الی الفهم کیږي لکه چي حُرْمَتُ عَلَیْکُمُ الْمَيْتَةُ کنبې دی بنکاره خبره ده چي دې نه مراد خوراک دې نه چي نفس میتة او مثلاً حُرْمَتُ عَلَیْکُمُ الْحُمْرُ مراد د شرابو ځکلو حرمت دې نه چي د ذات حرمت.

قوله. مَوْتُونَهُ اِی مَوْتُوهُ الرَجُل.

قوله: حَلَالٌ، بیبیانې، د حَلَالَة جمع ده اودا د حَلَّ نه مشتق دې د کوم معنی چي غوټه کولاوول، کوزیدل او د حلال کیدو ده. چونکه خاوند او بنخه د یوبل پرتوغاښ کولاووی او یوبل ته ورکوزیږي او د یوبل دپارہ حلال دی ځکه ورته حلیل او حليلة وائی.

پاره نمبر- ۵ [وَالْمُحْصَنَاتُ]

[ایاتونه: ۲۴-۲۵]

(و) حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمُحْصَنَاتُ. اُنِي ذَوَاتُ الْأَزْوَاجِ مِنْ الْإِسَاءِ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ قَبْلَ مُفَارَقَةِ أَزْوَاجِهِنَّ خَزَائِرَ مُسْتَلِمَاتٍ كُنْ أَوْ لَا (إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ الْإِمَاءِ بِالسَّبْيِ فَلَكُمْ وَطَرُفٌ وَإِنْ كَانَ لَهُنَّ أَزْوَاجٌ فِي ذَارِ الْخَرْبِ بَعْدَ الْإِسْتِزَاءِ) كِتَابُ اللَّهِ لِيُصِيبَ عَلَى الْمُضْطَرِّ أَيْ كَتَبَ ذَلِكَ (عَلَيْكُمْ وَأَجَلٌ) بِالْبَيْتِ لِلْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَيْ يَسُوءُ مَا حُرِّمَ عَلَيْكُمْ مِنَ النِّسَاءِ (أَنْ تَبْتَغُوا) تَطْلُبُوا النِّسَاءَ (بِأَمْوَالِكُمْ) بِضَاقٍ أَوْ ثَمَنٍ (مُحْصَنِينَ) مُتَزَوِّجِينَ (غَيْرِ مُسَافِحِينَ) زَالِينَ (قَمًا) فَتَنْ (اسْتَمْتَعْتُمْ) تَمْتَعْتُمْ (بِهِمُنَّ) يَمْنَنْ تَزَوُّجْتُمْ بِالْوَطْءِ (فَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ) مُهْرَهُنَّ الَّتِي فَرَضْتُمْ لَهُنَّ (فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاغَبْتُمْ أَنْتُمْ وَهُنَّ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ) مِنْ خَطِّهَا أَوْ بَغْضِهَا أَوْ زِيَادَةِ عَلَيْهَا (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا) بِخَلْقِهِ (حَكِيمًا) فِيمَا ذُبِرَ لَهُمْ (وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا) غَنِ لَ (أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتُ) الْخَزَائِرَ (الْمُؤْمِنَاتُ) هُوَ خِزْيٌ عَلَى الْغَالِبِ فَلَا مَقْهُومَ لَهُ (فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) يَنْكِحُ (مِنْ قَبْلِ تَكْتُمِ الْمُؤْمِنَاتِ) وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَيْمَانِكُمْ فَاتَّخَفُوا بِظَاهِرِهِ وَكَلُوا السَّرَائِرَ إِلَيْهِ فَإِنَّهُ الْعَالِمُ بِتَفْصِيلِهَا وَزَبَّ أَمَةٌ تَفْضُلُ حُرَّةٌ فِيهِ وَهَذَا تَأْيِيسٌ بِنِكَاحِ الْإِمَاءِ (بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ) أَيْ أَنْتُمْ وَهُنَّ سَوَاءٌ فِي الدِّينِ فَلَا تَسْتَنْكِفُوا مِنْ نِكَاحِهِنَّ (فَالْيَكُوهُنَّ يَأْذُنُ أَهْلِهِنَّ) تَوَالِيهِنَّ (وَأَتَوْهُنَّ) أَطْطَوْهُنَّ (أَجُورَهُنَّ) مُهْرَهُنَّ (بِالْمَعْرُوفِ) مِنْ غَيْرِ مَطْلٍ وَتَقْصُ (مُحْصَنَاتٌ) غَفِيفٌ خَالٍ (غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ) رَأْيَاتٍ جَهْرًا (وَلَا مُتَخِدَّاتٍ أَخْدَانٍ) أَجْلَاءَ يَزْنُونَ بِهِنَّ سِرًّا (فَإِذَا أَحْصَيْتُمْ) زَوْجَنَ وَفِي فِرَاقَةٍ بِالْبَيْتِ لِلْفَاعِلِ تَزَوُّجَنَ (فَإِنْ أَتَيْتُمْ بِفَاحِشَةٍ) زِنَا (فَعَلَيْهِنَّ يَصِفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ) الْخَزَائِرِ الْأَبْكَارِ إِذَا زَنَيْنَ (مِنْ الْعَذَابِ) أَخَذَ فَيُجْلَدُنَّ خَمْسِينَ وَيَعْرَبْنَ نِصْفَ سَنَةٍ وَيُقَاسُ عَلَيْهِمُ الْقَيْدُ وَلَمْ يَجْعَلِ الْإِخْتِصَانُ شَرَطًا لَوُجُوبِ الْخَدِّ لِإِفَادَةِ أَنَّهُ لَا زَجَمَ عَلَيْهِنَّ أَصْلًا (ذَلِكَ) أَيْ نِكَاحِ الْمَمْلُوكَاتِ عِنْدَ عَدَمِ الطَّوْلِ (لَعَنَ) خَشِيَ خَافَ (الْعَنْتَ) الرِّبَى وَاصِلَهُ الْمَشَقَّةُ سَمِيَ بِهِ الرِّبَى لِأَنَّهُ سَبَّهَا بِالْخَدِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فِي الْآخِرَةِ (مِنْكُمْ) بِخِلَافِ مَنْ لَا يَخَافُ مِنَ الْأَخْزَارِ فَلَا يَجِلُّ لَهُ نِكَاحُهَا وَكَذَا مَنْ اسْتَطَاعَ طَوْلَ حُرَّةٍ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ وَخَرَجَ بِقَوْلِهِ (مِنْ قَبْلِ تَكْتُمِ الْمُؤْمِنَاتِ) الْكَافِرَاتِ فَلَا يَجِلُّ لَهُ نِكَاحُهَا وَلَوْ عَدِمَ وَخَافَ (وَأَنْ تَصِيرُوا) عَنْ نِكَاحِ الْمَمْلُوكَاتِ (غَيْرَ لَكُمْ) لِئَلَّا يَصِيرَ الْوَلَدُ زَقِيمًا (وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) بِالْثَوْبَةِ فِي ذَلِكَ

ترجمہ:- اوحرام کرپے شوی دی ستاسو دپاره دخاوندانو ولا بنجی جی هغوی سره د خاوندانو دمفارت نه بغير نكاح او كرنی كه آزاده مسلماننه بنخه وی او كه نورې مگودا چې د هغه وينجی كومي چې گرفتارشی اوستاسو په قيد كېنې راشی نوستاسو دپاره جائز دی چې هغوی سره وطی او كرنی استبراء (رحم) نه پس اكر چې په دارالحرب كېنې دهغوی خاوندان موجودوی، الله تعالى (دا احكام) په تاسو فرض كړی دی. نصب د مصدريت د وجې نه دې اى گلب ذلك او ستاسو دپاره دمذكوره حرام كړې شوو بنخونه

علاوہ حلال کرې شوی دی دا چې تاسو ښځو لره د خپلو مالونو په ذریعہ په مهر یا قیمت ورکولو سره طلب کړئ، (په دې طریقہ) چې اراده مو د نکاح وی نه چې (محض) شهوت پوره کونکې، لہذا د چانه چہ تاسو فائدہ او چټک کره نو هغوی ته د هغوی مقرر کړې شوې مهر ورکړئ کوم چې تاسو هغوی له مقرر کړې دې او په تاسو باندې د هغه مقدار په بارہ کښې ہیڅ گناه نشته په کوم چې تاسو او هغوی د مهر مقرر کولو نه پس راضی شئ. ټول ساقط کولو سره یا څه کمې زیاتې کولو سره یشکه الله تعالی د خپل مخلوق په بارہ کښې دیر زیات پیژندونکې او د هغه نظم بارہ کښې کوم ئی چې د مخلوق د پاره قائم کړې دې د لوی حکمت والا دې. او کوم سرې چې په تاسو کښې د آزادې مومنې ښځې سره د نکاح کولو قدرت نه لری د ایمان صفت د غالب په بناء دې. لہذا د دې مفهوم مخالف مراد نه دې. نو هغه دې مسلمانانو وینځوسره دکومو چې مالکان یی (نکاح دې او کړی) الله تعالی ستاسو ایمان ښه پیژنی. لہذا د هغوی په ظاہری ایمان باندې اکتفاء او کړئ او رازونه الله تعالی ته حوالہ کړئ ځکه چې هغه د رازونو تفصیلات پیژنی او دیرې وینځې په ایمان کښې په آزادو (ښځو) باندې فضیلت لری اودا د وینځو د نکاح سره مانوس کول دی او تاسو په خپل مینځ کښې هم یو ئې یعنی هغوی او تاسو په دین کښې برابر یئ. لہذا هغوی سره په نکاح کولو کښې شرم مه محسوسوئ. نو د هغوی د مالکانو په رضا د هغوی سره نکاح او کړئ او د دستور مطابق بغیرہ د ټال متبرل نه او بغیرہ دکسی نه هغوی ته مهر ورکړئ. حال دا چې هغوی پاکدامنې وی نه چې ښکاره په زنا کونکې ښځې او نه په پټه یازانې کونکې ښځې دکوم په وجه چې په پټه توگه باندې زنا کونکې وی. نو چې کله دا وینځې په نکاح کښې راشی او په یو قرأت کښې د معروف په صیغې سره دې یعنی کله چې هغوی نکاح او کړی بیا که هغوی د بې حیایۍ د زنا مرتکب شئ نو بیا د هغوی سزا د آزادې واده کړې شوې په نیمه ده کله چې هغوی زنا وکړی نو پنځوس کورې دې او وهلې شې او د نیم کال د پاره دې جلا وطن کړې شې. او هم په دې به غلامان قیاس کولې شې او احسان د وجوب حد د پاره د شرط په توگه نه دې بلکه د دې خبرې فائدہ ورکولو د پاره دې چې په هغوی باندې قطعاً رجم نشته په آزاده باندې قدرت نه کیدو په صورت کښې د وینځوسره د نکاح کولو دا حکم د هغه خلقو د پاره دې د چا چہ په ستاسو کښې په گناه زنا داختم کیدو اندیښنه وی او د غلټ اصل معنی مشقت ده او د زنا نوم ئی مشقت ځکه کیځودې دې چې زنا په دنیا کښ حد او په آخرت کښې د سزا سبب دې په خلاف د هغه آزادو خلقو چې د هغوی (په زنا کښې داختم کیدو) ویرہ نه وی نو د هغوی د پاره وینځوسره نکاح کول حلال نه دی او هم دغه حکم د هغه سړی هم دې چې د آزادې ښځې سره د نکاح قدرت لری او هم دغه مذهب د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ دې. او د الله تعالی قول مومنات د قیدنه کافرات خارج شوې نو د هغه د پاره هم د وینځوسره نکاح کول حلال نه

دی اگر چہ قدرت مفقود وی او ذنا ویرہ وی۔ اوکھ چرپ تاسو وینخوسرہ نکاح کول ضبط کرپی نودا ستاسو دپارہ دیرہ بہترہ دہ دے دپارہ چہ بجپ غلام نہ وی اوالہ تعالیٰ دیر بخشنوکہ او پے دے معاملہ کنہی د وسعت پے ذریعہ دیررحم کونکہ دے۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: وَ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمُحْصَنَاتُ دَ جمہورو پے نیز دصاد پے فتحی سرہ اسم مفعول دے۔ ہفہ بنہی چہ خپل شرمگاہونہ نی د نکاح پے ذریعہ محفوظ کرپ وی یعنی وادہ کرپ بنہی ددے آیت نہ علاوہ ہر خانی کنہی کسانے دصاد پے کسری سرہ صیغہ اسم فاعل لوستلے دہ۔

قوله: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ، دَ حُرِّمَتْ دَ اضافی مقصد دے خبری تہ اشارہ کول دی چہ دَ المحصنات عطف پے اُمُتَاکُمُ باندے دے اَوْ مُحْصَنَاتُ (یعنی دَ خاوندانوالا بنہی) ہم پے سلسلہ دَ محرماتو کنہی داخلے دی۔ اَلْمُحْصَنَاتُ اسم مفعول دَ جمع مؤنث صیغہ دہ واحدین مُحْصَنَةٌ دے۔ پے قرآن مجید کنہی احسان پے خلورو معنوکنہی استعمال شوے دے۔

① وادہ کرپ بنہی ② آزادی بنہی ③ پاکہ لمنہ بنہی ④ مسلمانانہ بنہی۔ دلہہ پرمہی معنی یعنی وادہ کرپ بنہی مراد دی۔ مفسر علام ذَوَاتُ الْأَزْوَاجِ وٹیلو سرہ ہم دے معنی طرف تہ اشارہ کرپ دہ۔

قوله: أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ، ددے اضافی مقصد دے یوسوال مقدر جواب دے۔ سوال: حرمت پے افعالو کنہی وی نہ چہ پے ذواتو کنہی۔ حالانکہ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمُحْصَنَاتُ نہ ذات حرمت مفہوم کیڑی؟

جواب: مفسر علام أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اضافہ کولوسرہ دے سوال جواب ورکرپ دے یعنی محصنات سرہ نکاح کول حرام دی نہ چہ دہغوی ذات۔

قوله: قُبِّلَ اُمُتَاکُمُ ددے اضافی مقصد دے خبری تہ اشارہ کول دی چہ پس دَ مفارقت نہ نکاح کولو کنہی ہیخ قباحت نشتہ کہ بنہخہ آزادہ وی اوکھ وینخہ وی۔

قوله: بِالسَّيِّئِ پے دے کنہی اشارہ دہ چہ بغیر مفارقت وطی کول ہفہ وینخہ سرہ جائزہ دہ چہ گرفتار شوے وی اوراغلے وی اوکھ پے قیمت اخستہ شوے وی اوہفہ وادہ کرپ دہ نوہفہ سرہ بغیر دَ مفارقت دَ زوج نہ وطی کول جائز نہ دی۔

قوله: نَصَبَ عَلَى الْمَصْدَرِیَّةِ، پے دے کنہی اشارہ دہ چہ کتاب اللہ دَ مصدریت دَ وجہ نہ منصوب دے دَ کتاب عامل کتب، دَ حُرِّمَتْ نہ مستفاد دے خکہ چہ تحریم او کتاب او فرض ہم پے یوہ معنی کنہی دی۔ مفسر علام کَتَبَ ذَلِکَ وٹیلو سرہ ہم دَ دغہ عامل محذوف طرف

نہ اشارہ کر پڑی دہ۔

قوله: وَأَجَلَ لَكُمْ دَدِي عَظْفَ دَ كِتَابِ اللَّهِ بِهَ عَامِلٍ مُّقْدِرٍ بَانَدِي دِي كِهَ چَرِي فَعَلٍ مُّقْدِرٍ بِهَ كَتَبَ بَانَدِي عَظْفَ وَي نو اَحَلْ بِهَ مَعْرُوفِ وَي اوكِهَ چَرِي خَرَمَتْ بَانَدِي وَي نو اَحَلْ بِهَ مَجْهُولِ وَي۔

قوله: هُوَ جَزِي عَلَى الْغَالِبِ دَدِي اِضَافِي مُقْصِدَ دِي سَوَالِ مُقْدِرِ جَوَابِ دِي۔

سوال: دَ الْمُؤْمَنَاتِ قِيدَدَ غَالِبِ بِهَ اَعْتِبَارِ سِرِهَ دِي اَوْدَ نِكَاحِ بَارِهَ كِنِسِي چِي كُومِ حَكَمِ دَ۔

جواب: دَ الْمُؤْمَنَاتِ قِيدَدَ غَالِبِ بِهَ اَعْتِبَارِ سِرِهَ دِي اَوْدَ نِكَاحِ بَارِهَ كِنِسِي چِي كُومِ حَكَمِ دَ اَزَادِ مِوَمَنَاتِ دِي هَمِ هَغِهَ حَكَمِ دَ اَزَادِ كِتَابِيَاتِوِ هَمِ دِي لِهَذَا دَ دِي مَفْهُومِ مُخَالَفِ مِرَادِ اِخْتِلَاصِ صَحِيحِ نِهَ دِي۔

قوله: مُخَصَّنَاتِ دَادِ فَاَنكُوهُنَّ دَ ضَمِيرِنِهَ حَالِ دِي نِهَ چِي صِفَتِ، خُكِهَ ضَمِيرِنِهَ مَوْصُوفِ رَاقِعِ كِبَرِي اَوْنِهَ صِفَتِ، مَشْهُورِهَ قَاعِدِهَ دِهَ الضَمِيرِ لَا يُوصَفُ وَلَا يُوصَفُ بِهَ۔

قوله: غَيْرَ مُسَافِحِينَ دَا حَالِ مُؤَكَّدِهَ دِي مُسَافِحِينَ مُسَافِعِ جَمْعِ دِهَ بِهَ مَعْنَى دَ زَنَكَارِ۔

قوله: أَخَذَانِ دَا دَخِذْتُ جَمْعِ دِهَ بِهَ مَعْنَى دَ پَتِ دُوسْتِ۔

[ایاتونہ: ۲۶-۲۲]

يُؤَيِّدُ اللَّهُ لِيُتَيَّنَ لَكُمْ شَرَائِعَ دِينِكُمْ وَمَصَالِحَ أَمْرِكُمْ (وَمَعْدِيكُمْ سُنَنٌ) طَرَائِقِ الَّذِينَ مِنَ قَبْلِكُمْ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فِي التَّخْلِيلِ وَالتَّخْرِيمِ فَتَتَّبِعُوهُمْ (وَيَتُوبُ عَلَيْكُمْ) يَرْجِعُ بِكُمْ عَنْ مَعْصِيَةِ الْبِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَى طَاعَتِهِ (وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِكُمْ) (حَكِيمٌ) فِيمَا ذَبَرَهُ لَكُمْ (وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ) كَرَّةً لِيُنْزِلَ عَلَيْهِ (وَيُرِيدَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ) الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْ الْمَجُوسَ أَوْ الزُّنَاةَ (أَنْ تَحْمِلُوا أَمَلًا عَظِيمًا) تَفْدِلُوا عَنْ الْخَطِّ بَارِيكَابِ مَا حَزَمَ عَلَيْكُمْ فَتَكُونُوا مِثْلَهُمْ (يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ) يُسَهِّلَ عَلَيْكُمْ أَحْكَامَ الشَّرْعِ (وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا) لَا يَضَيَّرُ عَنِ السَّاءِ وَالشَّهَوَاتِ (بِأَيِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ) بِالْخِزَامِ فِي الشَّرْعِ كَالزُّنَاةِ وَالْقَصَبِ (إِلَّا) لَكِنْ (أَنْ تَكُونَ) تَقَعِ (تِجَارَةً) وَلِي قِرَاءَةِ بِالنَّصَبِ أَنْ تَكُونَ الْأَمْوَالُ أَمْوَالُ بَخَاةٍ صَادِرَةٍ (عَنْ قَرَاضٍ مِنْكُمْ) وَطِيبَ نَفْسٍ فَلَكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْهَا (وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ) بَارِيكَابِ مَا يُؤْذِي إِلَى خَلَاقِهَا (أَيُّ حَتَمٍ فِي الدُّنْيَا أَوْ الْآخِرَةِ بِقَرِينَةٍ) (إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) فِي مَنَعِهِ لَكُمْ مِنْ ذَلِكَ (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ) أَيُّ مَا لَهِيَ عَنْهُ (عَذَابًا) تَجَاوَزًا لِلْخَلَالِ خَالٍ (وَعَلَمًا) تَأْجِدُ (رُفُوفٌ نُصْلِيهِ) نُدْخِلُهُ (نَارًا) يُخْرِقُ فِيهَا (وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا) هُنَا (إِنْ تَحْتَبُوا كِتَابًا) مَا تَتَّبِعُونَ عَنْهُ وَهِيَ مَا وَرَدَ عَلَيْهَا وَعَمِدَ كَالْقَتْلِ وَالزُّنَا وَالسَّرْقَةِ وَعَنْ بَنِ عَبَّاسٍ هِيَ إِلَى السُّنْعِيَالَةِ أَقْرَبُ (تَكْفُرْ عَنْكُمْ سَوِيًّا تَكْفُرُ) الصَّغَائِرِ بِالطَّاعَاتِ (وَلَنْدِلَكُمْ مَذْخَلًا) بِضَمِّ الْمِيمِ وَفَتْحِهَا أَيُّ إِذْخَالَ أَوْ مَوْجِعًا (كِرْمًا) هُوَ الْجَنَّةُ (وَلَا تَحْمِلُوا أَمَلًا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ

بَضْعُكُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْ جِهَةِ الدُّنْيَا أَوْ الدِّينِ لِنَلَا يُؤْذِيَ إِلَى الشَّخَاشِدِ وَالتَّبَاغُضِ (لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا) بِسَبَبِ مَا عَمِلُوا مِنَ الْجِهَادِ وَغَيْرِهِ (وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبْنَ) مِنْ طَاعَةِ أَزْوَاجِهِمْ وَحِفْظِ فُرُوجِهِمْ نَزَلَتْ لَمَّا قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ لِنِسَاءِ كُنَّا رَجَالًا فَجَاهِدْنَا وَكَانَ لَنَا مِثْلُ أَجْرِ الرِّجَالِ (وَأَسْأَلُوا) بِهَنْزٍ وَذَوْنِهَا (اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) مَا اخْتَجْتُمْ إِلَيْهِ يَغْفِيكُمْ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا) وَمِنْهُ مَخَلَّ الْفَضْلُ وَسَلَّالُكُمْ (وَلِكُلِّ) مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ (جَعَلْنَا مَوَالِي) غَصْبَةَ يَغْفُونَ (مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ) لَهُمْ مِنْ مَالِ الْوَالِدِينَ عَاقِدَاتٍ بِالْبَيْتِ وَذَوْنِهَا (أَتَمَّانَكُمْ) جَمْعٌ يَجْمَعُ بَيْنَ غَصْبَةِ الْقَسَمِ أَوْ الْيَدِ أَيْ الْخُلُقَاءِ الَّذِينَ غَاذَتْهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَلَى النُّصْرَةِ وَالْإِزْتِ (فَأَكُوهُمْ) الْآنَ (نَصِيبُهُمْ) حُظُوتُهُمْ مِنَ الْبَرَكَاتِ وَهُوَ السُّدُسُ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا) مُطْلَعًا وَمِنْهُ حَالُكُمْ وَهَذَا مَنْسُوخٌ.

ترجمہ:- اللہ تعالیٰ غواری چہ ستاسو دپارہ ستاسو ددین احکام او ستاسو دمعاملی مصلحتونہ بنہ بنکارہ بیان کری اوتاسو تہ ستاسو نہ د ورندي خلقو د انبیاء کرامو د حلال اوحرام حالات (طریقہ) اویسانی دی دپارہ چہ تاسو دھغوی اتباع اوکرنی، او اللہ تعالیٰ غواری، چہ تاسو پہ کومو گناہونو تاسو باندی وئی دھغی نہ دخپل طاعت طرف تہ اوگر خوی، اللہ تعالیٰ ستاسو د حالاتو پیژندونکی او کوم نظم چہ ہغہ ستاسو د پارہ قائم کری دی پہ ہغی کنبی باحکمت دی او اللہ تعالیٰ تہ منظورہ دہ چہ ستاسو پہ حال توجہ اوفرمانی دا (جملہ) مکرر راولپی شوی دہ دی دپارہ چہ مابعد پہ دی باندی مبنی کری شی او کوم خلق چہ خواہشات وراگیر کری دی یعنی یہودیان نصاریٰ او مجوسیان او زناکار ہغوی غواری چہ (پہ تاسو) د حرامو خیزونو ارتکاب اوکری د حق نہ پہ پورہ توگہ واری او اللہ تعالیٰ تہ منظورہ چہ تاسو سرہ آسانی اوکری او ستاسو د پارہ د شریعت احکام آسان کری او انسان خو کمزور پیدا کری شوی دی چہ د بنخو نہ او شہوتونو نہ صبر نہ شی کولی۔ ای ایمان والو! تاسو پہ خپل مینخ کنبی د یوبل مال شرعاً پہ حرامہ طریقہ مثلاً د سود او غصب پہ طریقہ مہ خورئی او کہ ستاسو پہ خپل مینخ کنبی خہ تجارت پہ خپل مینخ کنبی رضامندی باندی اوشی (نوخورلپی شی) او پہ یوقرات کنبی (تجارہ) پہ نصب سرہ دی یعنی د تجارت مالونہ یعنی پہ خپل مینخ کنبی پہ رضامندی او خوشحالی سرہ پہ وجود کنبی راشی نوتاسو تہ دھغی د خوراک اجازت دی۔ د ہلاکیدونکی خیز ارتکاب کولوسرہ خپل خان پہ ہلاکت کنبی مہ اچوئی کہ ہغہ ہلاکت پہ دنیا کنبی وی او کہ پہ آخرت کنبی وی۔ د ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ د قرینہ د وجہ نہ بیشکہ اللہ تعالیٰ ستاسو پہ حق کنبی دیر مہریان دی تاسو د دغہ ہلاکت نہ د منع کولو د وجہ او شوک چہ د ممنوع ارتکاب کوی حلال ترک کولوسرہ (تجاوزاً) حال دی او د ظلم پہ توگہ دا تاکید دی نو مونہ پہ دیر زہغہ پہ اور کنبی و اچو وچہ پہ ہغی کنبی بہ سوزیری اودا د اللہ تعالیٰ د پارہ آسان دی او کہ چری تاسو د ہغہ لویو گناہونو د

کارونونہ دَ کوم نہ چې تاسو منع کړې شوی یی خان یچ کړی او لوی گناهونه هغه دی په کومو چې وعید راغلې دې مثلاً قتل زنا غلا او دابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دې چې دا اووه سورت ته نیز دې دی. مونږ به ستاسو واره گناهونه دطاعت په بدله کښې معاف کړو او تاسو به یو معزز مقام ته چې هغه جنت دې داخل کړو. (مُدْخَلًا) دمیم په ضمیمې او فتحې سره داخلول ته اود داخلیدو ځائی. او تاسو د داسې خیز تمنا مه کوئ په کومه کښې چې الله تعالی بعضو له په بعضو باندې په دنیا او دین کښې ډیر فضیلت ورکړې دې دې دپاره چې په خپل مینځ کښې حسد اوبغض پیدا نه شی. د سرو دپاره د هغوی د اعمالو وغیره ثواب دې کوم چې هغوی د جهاد وغیره په شکل کښې کړی دی اود بشپړ دپاره د هغوی د اعمالو ثواب دې کوم چې هغوی د خپلو خاوندانو په تابعدارنې کښې اود خپل ناموس د حفاظت په صورت کښې کړی دی. (دا آیت) هغه وخت نازل شو کله چې حضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا تمنا اوکړه چې انفسوس چې مونږ سړی وې نومونږ به جهاد کولو او مونږ ته به هم د سرو په شان اجر ملاریدلو اود الله تعالی نه د هغه فضل طلب کوئ. په همزې سره او بغیر د همزې. دکوم چې تاسو محتاج یی هغه به تاسو ته درکوی یشکه الله تعالی د هر څیز نه به خبر دې هم په دې کښې محل د فضل اوستاسو سوال هم دې او دهر دپاره د نارینو اود زاناؤ نه د هغه مال نه دی کوم چې موربلا راو خپلوان د هغوی دپاره پریږدی مونږ د هغې دپاره وارثان مقرر کړی دی کوم ته چې به هغه مال ورکولې شی او کومو خلقو سره چې ستاسو عهد او پیمان شوې دې نو هغوی ته اوس د میراث حصه ورکړئ او هغه شپږمه حصه ده. اَعْمَان د عین جمع ده یعنی قسم یا عهد یعنی ستاسو هغه حلفاء چا سره چې تاسو په زمانه د جاهلیت کښې په نصرت او ارث باندې معاهده کړې ده. یشکه الله تعالی په هر څیز باندې خبردار دې او هم په هغوی کښې ستاسو حال هم دې اودا د الله تعالی په قول (وَأُولَ الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ) باندې منسوخ دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يُؤْتِي اللَّهُ لِلْيَتِيمِ الْيَتِيمَ، د يَتِيمُ مفعول به دې اولام زانده د تاکید پاره دې.

قوله: شَرَّالْمِ دِينِكُمْ، شرالْم، مقدر منلو کښې اشاره ده چې د لېښ مفعول محذوف دې.

قوله: يَرْجِعْكُمْ عَنْ الْمُعْصِيَةِ د يَرْجِعْ تفسيري به رجع سره د کولو مقصد د يو سوال جواب دې.

سوال: د توبې د قبلولو مقصدوی د معصیت معاف کول او معصیت او گناه د شریعت راتلونو پس کیږي او شریعت دغه وخت لارا غلې نه دې ځکه چې سابق کښې الله تعالی فرمائی چې هغه ستاسو دپاره شریعت بیانول غواړي نو چې شریعت وارد شوې نه وی نو د شریعت خلاف ورزی هم نه ده شوې او چې کله خلاف ورزی نه ده شوې نو معصیت هم نه

دی شوی او چي معصیت نہ دی شوی نوڈ توبی قبولووخہ معنی نشتہ؟

جواب:- مفسر علام دہتوب تفسیر یہ پوجہ سرہ کرے دی اوڈ مذکورہ سوال دہ جواب طرف تہئی اشارہ کرے دہ۔ دہ جواب حاصل دادے چي دہتوب مطلب دی پوجہ منع کرنی او تاسو دہ جاہلیت دہ طور طریقونہ واروی۔

قوله: تَكُونُ تفسیر تقہ سرہ کولوکنہی اشارہ اوکرہ چي کان تامہ دہ اونجارہ پہ نصب سرہ ہم دی پہ دی صورت کنہی بہ کان ناقصہ شی او ددی اسم بہ محذوف شی اونجارہ بہ ددی خبر شی اوتقدیر د عبارت بہ داسی وی لآ اَن تَكُونُ التَّجَارَةُ تَجَارَةً لِّأَنَّ تَكُونُ مستثنی منقطع دہ خکہ چي مستثنی منہ کوم چي مالونہ دی دہ مستثنی یعنی تجارہ دہ جنس نہ نہ دی۔

قوله: أَمْوَالِ التَّجَارَةِ دہ لفظ اموال اضافہ بہ دہ کان ناقصہ منلوپہ صورت کنہی وی او ددی اضافی مقصد بہ دہ کان پہ اسم باندے ددی دہ خبر حمل صحیح گر خول وی کنی مطلب بہ داوی چي تاسو خپل مالونہ مہ خورنی مگردا چي ہغہ تجارت وی حالانکہ تجارت دہ خوراک خیزنہ وی۔

قوله: صَادِرَةً ددی اضافی مقصد دہ سوال جواب دی۔

سوال:- دہ تجارت صلہ عن نہ استعمالیری بلکہ باء استعمالیری؟

جواب:- غن، دہ تجارت صلہ نہ دہ بلکہ دہ صادرہ مقدر صلہ دہ لہذا ہیخ اشکال نشتہ

قوله: يَرْبُوهَ ددی اضافی مقصد بہ ہغہ خلقو باندے رد دی چي ہلاکت صرف قتل گنری حالانکہ صحیح خبرہ دادہ چي ہلاکت عام دی کہ دنیاوی وی اوکہ اخروی اوکہ ہغہ دہ نفس دہ قتل پہ صورت کنہی وی یا دہ معصیت دہ ارتکاب پہ صورت کنہی وی کہ حسی وی اوکہ معنوی وی او ددی عموم قرینہ ﴿لَئِنْ لَّمْ يَكْفُرْ جَمِيعًا﴾ دہ خکہ چي دہ اللہ تعالی رحمت دہ دنیا او آخرت دوارو دپارہ عام دی نہ چي دہ بعض قسم ہلاکتونو سرہ خاص دی۔

قوله: هِيَ إِلَى سَبْعِينَ أَرْبَعًا یعنی دہ کبانرو شمیراوہ سوو تہ نیز دی دی۔ (مگردا اویاز قول اقرب إلى الصحة دی)

[ایاتولہ: ۳۴-۴۲]

الَّذِينَ قَوْمُونَ، مُسَلِّطُونَ عَلَى الْيَسَاءِ، يُلْذِنُهُنَّ وَيَأْخُذْنَ عَلَى أَيْدِيَهُنَّ، إِنَّمَا فُضِّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ، أَيِ وَفَضَّلَهُ لَهُمْ عَلَيْهِمْ بِالْعِلْمِ وَالْعَقْلِ وَالْوَلَايَةِ وَغَيْرِ ذَلِكَ (وَمَا أَتَقَفُوا) عَلَيْهِمْ (مِنْ أَمْوَالِهِمْ) فَالصَّاحِبَاتِ، مِنْهُنَّ (قَائِمَاتٍ) مُطِيعَاتٍ لِأَزْوَاجِهِنَّ (حَافِظَاتٍ لِنَفْسِهِنَّ) أَيِ لِفُرُوجِهِنَّ وَغَيْرَهَا فِي غَيْبَةِ

زَوَاجِهِمْ بِمَا حَقِّقْتَ لَهُنَّ (اللَّهُمَّ خِثْ أَوْصَى عَلَيْهِنَ الْأَزْوَاجَ) وَاللَّائِي تَخَافُونَ نُكُوزَهُنَّ عَصِيَانَهُنَّ لَكُمْ
بِأَن طَهَرْتَ أَمَارَتَهُ (فَعَطَّلُوهُنَّ) فَخَوَّلُوهُنَّ اللَّهُ (وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِرِ) اغْتَرَلُوا إِلَى فِرَاسٍ آخَرَ إِنْ أَظْهَرْنَ
النُّكُوزَ (وَأَضْرِبُوهُنَّ) ضَرْبًا غَيْرَ مُبْرِحٍ إِنْ لَمْ يَرْجِعْنَ بِالْهَجْرَانِ (فَإِنْ أَطَعْتَكُمْ فَمَا يَزَادُ مِنْهُنَّ) فَلَا تَتَّبِعُوا
نَظْمَهُنَّ (عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا) طَرِيقًا إِلَى ضَرْبِهِنَّ ظُلْمًا (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا) فَاحْذَرُوا أَنْ يَغْفِرَ لَكُمْ إِنْ
ظَلَمْتُمُوهُنَّ (وَإِنْ خِفْتُمْ غَلَمَتُمْ) شِقَاقٍ خِلَافٍ (بَيْنَهُمَا) بَيْنَ الزَّوْجَيْنِ وَالْإِضَافَةُ لِلِاسْتِغْنَاءِ أَيْ بِضَاقٍ بَيْنَهُمَا
(فَاتَّبِعُوا) إِلَيْهِمَا بِرِضَاغَمَا (حَكْمًا) رَجُلًا غَدَلًا (مِنْ أَهْلِهِ) أَقَارِبِهِ (وَحَكْمًا مِنْ أَهْلِهَا) وَتَوَكَّلِ الزَّوْجُ حُكْمَهُ فِي
طَلَاقٍ وَقَبُولِ عَوَضٍ عَلَيْهِ وَتَوَكَّلْ فِي إِخْتِلَاعِ لَيْسَ يَجْهَدَانِ وَتَاغَرَانِ الطَّالِمِ بِالرَّيْعِ أَوْ يَفْرَقَانِ إِنْ
وَأَنَّهُ قَالَ تَعَالَى (إِنْ يُرِيدَا) أَيْ الْحَكَمَانِ (إِصْلَاحًا يَوْفَى اللَّهُ بَيْنَهُمَا) بَيْنَ الزَّوْجَيْنِ أَيْ يُغْدِرُهُمَا عَلَى مَا هُوَ
الطَّاعَةُ مِنْ إِصْلَاحٍ أَوْ فِرَاقٍ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا) بِكُلِّ شَيْءٍ (خَبِيرًا) بِالنَّاطِقِينَ كَالظَّوَاهِرِ (وَاعْبُدُوا اللَّهَ)
وَحُدُّهُ (وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا) أَحْسِنُوا (بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) بَرًّا وَلَيْنَ جَانِبٍ (وَبِذِي الْقُرْبَى) الْقَرَابَةِ
(وَالْيَتَامَى) وَالْمَسَاكِينِ (وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى) الْقَرِيبِ مِنْكَ فِي الْجَوَارِ أَوْ النَّسَبِ (وَالْجَارِ الْجُنُبِ) الْجَنَبِ عَنكَ فِي
الْجَوَارِ أَوْ النَّسَبِ (وَالصَّاحِبِ بِالْجَنُبِ) الرِّفِيقِ فِي سَفَرٍ أَوْ صِنَاعَةٍ وَقِيلَ الزَّوْجَةُ (وَبَيْنَ السَّبِيلِ) الْمُنْتَطَفِعِ فِي
سَفَرِهِ (وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ) مِنَ الْأَرْقَاءِ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ فَحْتًا) مُتَكَبِّرًا (فُحُورًا) عَلَى النَّاسِ بِمَا
أَتَى (الَّذِينَ) مُتَّبَعًا (يَتَخَلَّفُونَ) بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ (وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبَغْيِ) بِهِ (وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ
فَضْلِهِ) مِنَ الْعِلْمِ وَالْمَالِ وَهُمْ الْيَهُودُ وَخَيْرُ الْمَبْدَأِ لَهُمْ وَعِيدٌ شَدِيدٌ (وَأَعِدْنَا لِلْمُكَافِرِينَ) بِذَلِكَ وَغَيْرِهِ
(عَذَابًا مُهِينًا) (وَالَّذِينَ) غُلِيفَ عَلَى الَّذِينَ قَبْلَهُ (يَتَّبِعُونَ أَمْرًا لَمْ يَأْمُرْ بِهِ النَّاسُ) مُزَاجِينَ لَهُمْ (وَلَا يُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ) كَالْمُنَافِقِينَ وَأَهْلَ مَكَّةَ (وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا) صَاحِبًا يَغْمَلُ بِأَمْرِهِ كَهَوْلِهِ
(فَسَاءَ بِنَسْرِ) قَرِينًا هُوَ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَانْقَعُوا أَيْ رَزَقَهُمُ اللَّهُ) أَيْ أَيْ ضَرَرَ عَلَيْهِمْ
فِي ذَلِكَ وَالْإِسْتِفْهَامُ لِلِإِتْكَارِ وَلَوْ مُضْطَرِيَّةٌ أَيْ لَا ضَرَرَ فِيهِ وَإِنَّمَا الضَّرَرُ فِيمَا هُمْ عَلَيْهِ (وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا)
فِيخَابَرِيهِمْ بِمَا عَمِلُوا (إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ) (وَمَثَلُ) وَزَنَ (دَرَّةً) أَصْفَرَ ثَمَلَةً بِأَن يُنْقِصَهَا مِنْ حُسْنَتِهِ أَوْ
يُرِيدُهَا فِي مِثْلِهِ (وَإِنْ تَكِ) الدَّرَّةُ (حَسَنَةً) مِنْ مِثْلِهِ وَفِي قِرَاءَةِ بِالرَّفْعِ فَكَانَ ثَامَةً (يُضَافُهَا) مِنْ عَشْرِ
إِلَى أَكْثَرٍ مِنْ سَبْعِينَ وَفِي قِرَاءَةِ يُضَعِّفُهَا بِالتَّشْدِيدِ (وَيُؤْتِي مِنْ لَدُنْهِ) مِنْ عِنْدِهِ مَعَ الْمَضَافَةِ (أَجْرًا عَظِيمًا)
لَا يَنْقُذُهُ أَخَذَ (فَكَيْفَ) خَالَ الْكُفَّارَ (إِذَا جُنْتَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ يَشْهَدُ عَلَيْهِمَا بِغَمَلٍهَا وَهُوَ نَيْبَتَا) وَجُنْتَا
بَكَ يَا مُحَمَّدَ (عَلَى هَوْلَاءِ شَهِيدَا) (يَوْمِي) يَوْمَ الْمَجْئِ (يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوْا الرَّسُولَ) أَيْ أَنْ
(أُسُو) بِالنِّبَاءِ لِلْمَفْعُولِ وَالْفَاعِلِ مَعَ خَلْفٍ إِحْدَى الثَّانِي فِي الْأَصْلِ وَمَعَ إِذْغَامِهَا فِي السَّيْنِ أَيْ تَنْسَوِي
(وَاللَّهُ الْأَرْضَ) بِأَن يَكُونُوا ثَرَاتًا يَغْلِبُهَا لِعَظَمِ هَوْلِهِ كَمَا فِي آيَةِ أُخْرَى (وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا أَيْتَنَّى كُنْتُ تُرَابًا) وَلَا
يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا غَمًا عَمِلُوهُ وَفِي وَقْتُ آخِرِ يَكْتُمُونَهُ وَيَقُولُونَ (وَاللَّهُ رَيْنَا مَا كُنَّا مَشْرُوكِينَ)

لَوْ هُوَ... سِرِّي دَنْبُهُ حَاكِمَانِ دِي دَهْغَوِي تَادِيْبِ كَوِي أَوْ هَغَوِي دَ (نَاخُونِشْ خَبْرُونِ) مَنْعِ

کوری پہ دې سبب چې الله تعالى هغوی کښې يوله په بل باندې فضيلت ورکړې دې يعنی الله تعالى سړو ته په ښخوباندې په علم کښې عقل کښې او ولايت وغيره کښې فضيلت ورکړې دې او په دې سبب چې سړی په ښخوباندې خپل مالونه خرچ کوی نو ښکې او حکم منونکې ښځې دخپلو خاوندانو تابعدارې د خاوند په غير موجودگي کښې په حفاظت دالله تعالى د خپل ناموس وغيره خيال ساتونکې دی داسې چې خاوندانوته يې د هغوی د حفاظت تاکيد فرمايلې دې. اود کومو ښځو د نافرمانوچې تاسو ته ويره وي داسې چې ددې علامات ښکاره وي نو هغوی ته نصيحت اوکړنې يعنی هغوی دالله تعالى نه اووږوئ او هغوی په بسترو کښې خان له پرېږدئ يعنی که هغه د نافرمانی مظاهره اوکړی نو د هغوی نه بستره جدا کړئ اوکه هغوی په بستره جدا کولو سره هم منع نه شی نو هغوی له د ولسزا ورکړنې چې «سخت» تکليف والا نه وي اوکه هغه په دې سره ستاسو په مقصود کښې تابعداري اوکړی نو تاسو بيا په ظلم سره د ولسزا بېاني مه لټوئ بيشکه الله تعالى ډير اوچت او لوی دې. لېذا تاسو د هغه د سزا نه اووږيږئ که په ښځو ظلم اوکړو اوکه چېرې تاسو ته دښځې او د خاوند په مينځ کښې کشمکش (د جوړځ نه راتلون) اندېښنه وي (حقاًقاً ښځا) کښې اضافت د اتعاع په توگه دې. (اصل کښې) حقاًقاً ښځا دې. نو يو منصف د سړي والونه او يو منصف د ښځې والونه هغوی له د هغوی په رضامندي اولپېښ او خاوند دې خپل منصف ته په خلاق او (په طلاق) باندې د قبول عوض اختيار ورکړی او ښځه دې خپل منصف ته دخلع اختيار ورکړی بيا دې دواړه د (حکم، اصلاح) کوشش اوکړی او ظالم ته دې د ظلم نه د منع کيدو حکم ورکړی ياکه مناسب گنړی نو د هغوی په مينځ کښې دې جدائی راولی. الله تعالى فرمائی چې که دواړه حکم صلح کول غواړی نو الله تعالى به د ښځې او خاوند په مينځ کښې موافقت پيدا کړی. په دې توگه چې صلح يا جدائی نه چې کوم طاعت دې د هغ بې هغوی ته قدرت ورکړی. بيشکه الله تعالى د هر څيز نه خبره دې يعنی دېتو څيزونو نه د ښکاره څيزونو په شان خبره دې. د يو الله تعالى بندگی کوڼې او هغه سره څوک مه شريکوی او موريلار سره ښه سلوک کوئ (يعنی) هغوی سره په نيکي او نرمي سره مخ کيږئ او د خپلوانو سره او يتيمانانو مسکينانو او نژدې گاونډيانو سره يعنی څوک چې تاسو ته په گاونډ يا نسب کښې نيزدې وي او د لرې گاونډيانو سره يعنی څوک چې تاسو سره په گاونډ يا نسب کښې لرې وي او دمجلس مگړی سره يعنی چې څوک د سفر ملگرې وي او يا روزگار ملگرې وي او ونيلې شوی دی چې مراد بې بې ده او مسافرو سره چې سفر جاري ساتلونه عاجز شوي وي، اود هغه چا سره څوک چې ستاسو په ملکيت کښې دی (غلامان او وينځي) يقيناً الله تعالى تکبر کونکی او مال وغيره چه هغوی ته نې ورکړې دې د هغې په وجه په نورو باندې فخر کونکی نه خوښوی او کوم خلق چې په واجباتو کښې پخل کوی او نورو خلقو ته هم د

بخیل توب کولو وائی۔ اَلْیَمِّنَ مبتداء دے۔ اواللہ تعالیٰ چہ ہغوی تہ پہ خپل فضل او علم سرہ مال وغیرہ ورکری دے ہغہ پتوی اوہغہ یہودیان دی اود مبتداء خبر لُفَّ وَعِنْدَ شَیْئِہ دے اود کافرانوہ پارہ مونہ ددے وجہ نہ اود دے نہ علاوہ د نورو عملونو د وجہ ذلت والاعذاب تیار کری دے اوکوم خلق چہ خپل مال دَخلَقو د خودنہ دپارہ خرچ کوی اوپہ اللہ تعالیٰ اوپہ ورخ د قیامت باندے ایمان نہ لری لکہ منافقان او اہل مکہ اود چاملگری چہ شیطان وی نوہغہ د ہغہ د حکم مطابق عمل کوی لکہ خنگہ چہ دا خلق دی۔ نوہغہ دیر خراب دوست دے۔ اود ہغوی بہ خد نقصان وے کہ پہ اللہ تعالیٰ اوپہ ورخ د قیامت باندے یئ ایمان راوری وے اواللہ تعالیٰ چہ ہغوی تہ کومہ ورکرہ کری دہ دہغہ نہ ئی خرچ کولے یعنی پہ دے کنبے ہیخ نقصان نہ وو۔ بلکہ نقصان خو پہ ہغہ خد کنبے دے خہ چہ ہغوی کوی۔ اللہ تعالیٰ ہغوی بنہ پیؤنی لہذا دہغوی د عملونو بدلہ بہ ہغوی تہ ورکری۔ بیشکہ اللہ تعالیٰ پہ چاباندے د یوے ذری برابر (یعنی) د وروکی میری برابر ہم ظلم نہ کوی داسے چہ دہغوی نیکی کمے کری یا دہغوی پہ گناہونو کنبے زیاتوالے اوکری اوکہ چری د مؤمن نیکی د یوے ذری برابر وی نوہغہ لہ د لس چندہ پہ خانی اوہ سوہ چندہ نہ ہم زیاتوی۔ او پہ یوقرعت کنبے حسنہ رفع سرہ دے نو پہ دغہ صورت کنبے بہ کُت تامہ شی او پہ یو قرامت کنبے بُصْفُہَا تشدید سرہ دے اوپہ خاص د خپل رحمت نہ مضاعفہ نہ علاوہ دیر لومے اجرورکوی چہ پہ ہغہ باندے چاتہ قدرت حاصل نہ دے۔ نو دے کافرانو بہ خہ حال وی؟ کله چہ مونہ د ہرامت نہ یوگواہ جورکوراو لو چہ ہغہ بہ پہ ہغوی باندے دہغوی د عمل گواہی ورکوی اوہغہ بہ دے امت نبی وی۔ اوای محمد مونہ پد تارہ پہ دغہ خلقو باندے گواہ جورولوسرہ راو لو۔ (دیومث نہ یومالحج مراد دہ) پہ کومہ ورخ چہ بہ کافران اود رسول منکران تمناکوی چہ افسوس ہغوی زمکے سرہ ہوارکری شوی وے (تسوی) د مجهول اومعروف صیغے سرہ دے۔ پہ اصل کنبے دیوے تاء حذف سرہ او بل د تاء پہ سین کنبے ادغام سرہ ای تکتوی یوم چہ ہغوی د زمکے پہ شان شوے وے دہغہ ورخ د تباہو د وجہ نہ لکہ چہ پہ بل آیت کنبے دی ﴿قَتُولُوا کُلَّ نَفْسٍ کَافٍ﴾ ﴿لَیْسَ لَہٗ اِیْمَانٌ حَتّٰی تَکُونَ اَیْمَانُہٗ﴾ اواللہ تعالیٰ نہ بہ ہیخ خبرہ پتہ نہ کری شی یعنی د خپلو عملونو نہ بہ ہیخ عمل پتہ نہ کری شی او پہ بل وخت کنبے بہ ئی پتہ کری شی چہ وائی بہ ﴿وَاللّٰہُ رَیُّنَا مَا کُنَّا مَعْرِکُمْ﴾۔

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: قَوْمٌ: دا د قَوْم جمع دہ د مبالغہ صیغہ دہ یعنی مشر، مصلح، خیال ساتونکے۔
قوله: یَقْرَءُونَ: پہ دے کنبے یئ د حافظات مفعول محذوف طرف تہ اشارہ کری دہ۔
مفسر علام د للغب تفسیر پہ فی غنیۃ سرہ کولو کنبے اشارہ کری دہ چہ لامہ معنی د ئی دے۔
قوله: بَانَ ظَهْرَتَا مَارَئِہ دَا د یوسوال مقدر جواب دے۔

سوال: - د ظاهر آیت نه معلومېږي چې که د ښخونه د نافرمانۍ اندېښنه وي نو د هغوی باره کښې د نصیحت اعتزال او د ضرب وغيره احکام دی حالانکه د احکامو ترتیب صرف په اندېښنه او ویره باندې نه وي بلکه په وقوع باندې وي. ددې سوال جواب مفسر علام بانظرت آثاره سره ورکړې دي چې کله د ښخې نه د نافرمانۍ ظهور وي نو هغه وخت به دا احکام جاری کیږي.

قوله: ضَرِبَا غَيْرَ مُتَرَيِّمٍ اى الضرب الذى لا يكره عظمًا ولا يبين عضواً اى ضرباً غير شديد.

قوله: والاضافة للاسعاد اى سوال مقدر جواب دي.

سوال: - د مصدر اضافت د فاعل يا مفعول طرف ته وي اودلته د شقاق اضافت د ټين طرف ته كيږي كوم چې طرف دي؟

جواب: - په ظرف كښې اتساع صحيح ده خكه چې مشهوره قاعده ده بمجوزى الطرف مالا يجوز فى غيره. درنگ ظرف د مفعول قائم مقام دي لكه باسارق الليل كښې.

قوله: وَأُخِينُوا: سوال: - مفسر علام اُخِينُوا كومي فاندې دپاره محذوف منلې دي؟

جواب: - په دې سره د يو سوال مقدر جواب ور كول مقصود دى.

سوال: - دادې چې وَالْوَالِدَيْنِ احساناً جمله خبريه ده ددې عطف په وَاعْبُدُوا اللَّهَ باندې دي كومه چې جمله انشائيه ده او عطف خبر على الانشاء صحيح نه دي.

جواب: - مفسر علام اُخِينُوا فعل امر مقدر منلوسره اشاره او كړه چې معطوف هم جمله انشائيه ده لهذا اوس هيڅ اعتراض پاتې نه شو.

قوله: الْجُنُبُ بِمَتْنَيْنِ په معنى د لرې گاوندې ددې اطلاق په مذكر مؤنث او تشبيه اوجمع تولو باندې كيږي.

قوله: والصاحب بالجنب په فتحې د جيم او په سكون د نون سره په معنى د رفيق، د نيك كار ملگري مثلاً د تعليم، صنعت و حرفت اود سفرو وغيره ملگري.

قوله: الذين الخ مبتداء ده ددې خبر محذوف دي كوم چې مفسر علام هُم وَعِدَ شَيْئًا سره ظاهر كړې دي او بعض حضراتو الذين د هُم مبتداء محذوف خبر گرځولي دي.

[اياتوله: ۴۲-۵۰]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ أَنْ لَا تَكُنُوا مِنَ الشُّرَابِ لِأَنَّ سَبَبَ زَوَلِّهَا ضَلَاةُ خَمَاسَةٍ فِي خَالِ سُكَّرٍ (حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ) بِأَنْ تَصْبَحُوا (وَلَا جُنُبًا) بِإِبِلَاجٍ أَوْ (إِنْزَالٍ) وَتَضَبُّ عَلَى الْخَالِ وَهُوَ يُنْقَلُ عَلَى الْفَرْدِ وَغَيْرِهِ (إِلَّا عَاطِرِي) مُخْتَازِي (سَبِيلِ) طَرِيقِ أَيْ مُسَافِرِينَ (حَتَّى تَقْتَلُوا) فَلَكُمْ أَنْ

نُصَلُّوا وَاسْتَنْصَأُوا الْمُسَافِرَ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لَهُ حُكْمٌ آخَرُ سِوَايَ وَقِيلَ الْمُرَادُ التَّهَيُّ عَنْ قُرْبَانِ مَوَاضِعِ الصَّلَاةِ أَيْ
 الْمَسَاجِدِ إِلَّا غُبُورَهَا مِنْ غَيْرِ مَكْتَحٍ (وَلَا تَكُنْتُمْ مَرَضَى) مَرَضًا يَضُرُّهُ الْمَاءُ (أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَيْ مُسَافِرِينَ وَأَنْتُمْ
 جُنُبٌ أَوْ مُخْدِفُونَ) أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ هُوَ الْمَكَانُ الْمُعَدُّ لِقَضَاءِ الْحَاجَةِ أَيْ اخَذْتُ (أَوْ لَا مَسْتَمِرَّ
 النَّسَاءِ) وَفِي قِرَاءَةِ بِلَا أَلِفٍ وَكِلَاهُمَا بِمَعْنَى اللَّحْسِ هُوَ الْحَسَنُ بَالِدٌ قَالَهُ ابْنُ عُمَرَ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ وَالْحَجَّ بِه
 الْحَسَنُ يَتَابَعِي الْبَشَرَةَ وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ هُوَ الْجَمَاعُ (فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً) تَطْهَرُونَ بِهِ لِلصَّلَاةِ بَعْدَ الطَّلَبِ وَالتَّغَيُّشِ
 وَهُوَ رَاجِعٌ إِلَى مَا عَدَا الْمَرَضَى (فَتَتِمُّوا) أَفْصِدُوا بَعْدَ دُخُولِ الْوَقْتِ (صَحِيدًا طَلَبًا) قُرْبَانًا طَاجِرًا فَاصْبِرُوا بِهِ
 صَبْرَتَيْنِ (فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ) مَعَ الْمِرْفَقَيْنِ مِنْهُ وَمَسَحَ يَمْسَحُ بِمَنْعِ وَبِالْحَرْفِ (إِنْ أَلَّهِ كَانَ
 عَفْوًا غُفُورًا) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نُصِيبًا خَطًّا (مِنْ الْكِتَابِ) وَهُمْ الْيَهُودُ (يَسْتَكْبِرُونَ الصَّلَاةَ) بِأَلْهَى
 (وَيُرِيدُونَ أَنْ تَتَّخِذُوا السَّبِيلَ) تُخَطِّطُوا الطَّرِيقَ لِنَكُونُوا مِثْلَهُمْ (وَأَلَّهُ أَكْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ) مِنْكُمْ فَخَيَّرَكُمْ
 بَيْنَ تَلَجُّبِهِمْ (وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا) خَافِظًا لَكُمْ مِنْهُمْ (وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا) مَا بَعَا لَكُمْ مِنْ خِيَدِهِمْ (مِنْ الَّذِينَ
 هَادُوا) قَوْمٌ (يَجْرِفُونَ) يَغْتَرِبُونَ (الْكَلِمَ) الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ فِي التَّوْرَةِ مِنْ نَعْتِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 عَنْ مَوَاضِعِهِ الَّتِي وَضَعَ عَلَيْهَا (وَيَقُولُونَ) لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرْتُمْ بِشَيْءٍ (سَمِعْنَا) قَوْلَكَ
 (وَعَصَيْنَا) أَمْرَكَ (وَأَسْمَعُ غَيْرُ مَسْمَعٍ) خَالَ بِمَعْنَى الدُّعَاءِ أَيْ لَا سَمِعْتَ (وَيَقُولُونَ لَهُ) رَاعِنَا (وَقَدْ نُهِيَ عَنْ
 جِطَابِهِ) بِنَا وَجِي كَلِمَةً سَبَّ بِلَفْظِهِمْ (لِيَّا) تَخْرِيفًا (بِالسُّنَنِ وَطَعْنًا) قَدْخًا (فِي الَّذِينَ) الْإِسْلَامَ (وَلَوْ أَنَّهُمْ
 قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) بَدَلُ (وَعَصَيْنَا) (وَأَسْمَعُ) فَقَطُّ (وَالنَّظَرُ) أَنْظُرْ (إِنَّا) بَدَلُ رَاعِنَا (لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ) مِمَّا
 قَالُوا (وَأَقْوَمُ) أَغْدَلُ مِنْهُ (وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ) أَبْعَدَهُمْ عَنْ رَحْمَتِهِ (يَكْفُرُهُمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا) مِنْهُمْ كَعَبِدِ
 اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَاصْحَابِهِ (بِأَيِّهَا الَّذِينَ) أَوْتُوا الْكِتَابَ آمَنُوا بِمَا نَزَّلْنَا (مِنْ الْفَرَانِ) مُعَصِدًا قَالِيًا مَعَكُمْ (مِنْ التَّوْرَةِ
 مِنْ قَبْلِ أَنْ تَطْلِسَ وَجُوهُهَا) نَمُخُو مَا فِيهَا مِنَ الْغَيْبِ وَالْأَنْفِ وَالْخَاجِبِ (فَتَرُدُّهَا عَلَى أَذْهَارِهَا) فَتَجْعَلُهَا
 كَأَلْفَاءٍ لَوْحًا وَاجِدًا (أَوْ تَلْعَنَهُمْ) تَمْسَحُهُمْ قِرْدَةً (كَمَا لَعَنَّا) مَسَحْنَا (أَصْحَابَ السِّتِ) مِنْهُمْ (وَكَانَ أَمْرُ
 اللَّهِ) فَتَاوَةً (مَفْعُولًا) وَلَمَّا نَزَلَتْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ فَقِيلَ كَانَ وَعِيدًا بِشَرْطٍ فَلَمَّا أَسْلَمَ بَغَضَهُمْ رَفَعَ
 وَفِي بَعْضِ طَفْسٍ وَمَسَحَ قَتْلَ قِيَامِ الشَّعَةِ (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ) أَيْ الْإِشْرَاقَ (بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ)
 سِوَى ذَلِكَ مِنْ الذُّنُوبِ (لِمَنْ يَشَاءُ) الْمَغْفُورَةُ لَهُ بِأَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ بِلَا عَذَابٍ وَمَنْ شَاءَ عَذَبَهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ
 بِذُنُوبِهِ ثُمَّ يَدْخُلُهُ الْجَنَّةَ (وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَى إِثْمًا) ذَنْبًا (عَظِيمًا) كَبِيرًا (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ
 أَنْفُسَهُمْ) وَهُمْ الْيَهُودُ حَيْثُ قَالُوا نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَجِبَاءُوهُ أَيْ لَيْسَ الْأَمْرُ بِتَرْكِتِهِمْ أَنْفُسَهُمْ (بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي)
 (يُظَاهِرُ مَنْ يَشَاءُ) بِالْإِيمَانِ (وَلَا يُلَظِّكُمُ) يَنْقُضُونَ مِنْ أَغْمَالِهِمْ (فَقِيلَ) قَدْ قُضِيَ التَّوَابُ (النَّظَرُ) مُتَعَجِّبًا
 (كَيْفَ يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ) بِذَلِكَ (وَكَفَى بِالْمُتَأَمِّلِينَ) بَيِّنًا

ترجمہ: ای ایمان والو! دُشمنی پہ حالت کُنبی موندتے تھے کہ بڑی کبیہی یعنی موندتے تھے کہ کونسی
 حکمہ چھ ددی آیت دُزول سبب دُشمنی پہ حالت کُنبی پہ جمع سرہ موندتے کول وو۔ تردی چھ

تاسو پوڻه شیء چي تاسو ڇه وایم؟ یعنی چي په هوش کښي راشئ. او نه د جنابت په حالت کښي تر کومې چي تاسو غسل اونه کړئ (مونځ کونئ) حالت د جنابت که د اډخال په وجه وی او که د انزال په وجه. د جنبا اطلاق په مفرد او غیر مفرد دواړو باندې کیږي بغیر د هغې نه چي تاسو د سفر په حالت کښي یئ نو ستاسو د پاره (بغیر د غسل) نه مونځ کول جائز دی. مسافر نی مستثنی کړي دي ځکه چي د مسافر حکم نیز دې راروان دي. (او هغه تیمم دي) او ونيلي شوی دی چي د مونځ د خایونونه ممانعت یعنی جماعت کښي د داخلیدو نه ممانعت دي مګر بغیر د حصاریدو نه په جمات کښي د تیریدو اجازت دي او که چرې تاسو داسې بیمار ی چي اوبه درله نقصانی وی یا تاسو مسافر یی او تاسو جنابت کښي نې یا محدث (بې اودسه) یا تاسو کښي څوک د استجاء نه راغلې وی (غائظ) هغه خانی چي د اودس ماتی د پاره تیار کړي شوې وی یعنی هغه بې اودسه شوې وی یا تاسو پنځوسره مباشرت کړي وی او په یو قراعت کښي بغیر د الف نه دي اود دي دواړو هم یوه معنی ده د لمس نه ماخوډ دي د دي معنی ده لاس لګول. د ابن عمر رضی اللہ عنہما هم دغه قول دي. د امام شافعی رحمہ اللہ هم دغه مسلک دي. امام شافعی رحمہ اللہ باقی بدن ته لاس لګول هم دي (مس الید) سره یو خانی کړي دی او د ابن عباس رضی اللہ عنہما نه (لمس) معنی جماع نقل ده یا تاسو ته اوبه ملاؤ نه شی د کوشش او طلب نه پس د مونځ د پاره د طهارت اوبه ملاؤ نه شی د دي تعلق د مریض نه علاوه سره دي نو تاسو تیمم او کړئ یعنی د وخت د داخلیدو نه پس پاکي خاوري اراده او کړئ نو په دغه خاوره دوه ضریبونه اووه اودا په خپل مخ باندې او لاسونو باندې سره د څنګلو راکاږئ (لفظ) مسح متعدی بنفسه او متعدی بالحرف دواړه شان دي. یشکه الله تعالی ډیر لوئی معاف کونکي او ډیر لوئی بخښونکي دي. آیا تاسو هغه خلق نه دی لیدلي چاته چي د کتاب څه حصه ورکړې شوې ده؟ او هغه یهود دی هغوی د هدایت په خانی گمراهی اخلی او غواړی چي تاسو هم گمراه شی (یعنی) د حق د لارې نه اخوا شی دي د پاره چي تاسو هم د هغوی په شان شی. الله تعالی ستاسو د ښمنان پیژنی او تاسو د هغوی نه خبروی دي د پاره چي تاسو د هغوی نه بچ شی. او الله تعالی ستاسو د پاره حفاظت کونکي کافی دي. او الله تعالی تاسو د هغوی د مکر نه بچ کونکي کافی دي. بعض یهودیان هغه کلمات د کوم په ذریعه چي په تورات کښي د محمد صلی اللہ علیہ وسلم صفتونه نازل فرمائیلی دی هغه د خپل اصل مفهوم نه اړوی یعنی د هغه مفهوم نه د پاره چي کوم د پاره وضع کړي شوی دی. او کله چي حضو پاک صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته څه فرمائی نو وائی چي مونږ ستاسو خبره واوړیده او ستاسو د حکم نافرمانی مو اوکړه او (زمونږه) واوړه تاته دي واته ورولي او هغوی نبی علیه السلام ته راعنا (زمونږ رعایت اوکړه) وائی لیکن هغوی (راعنا) وئیلو کښي خپله ژبه تاووهی او په دین اسلام کښي پیغورونه کوی او د هغوی په ژبه کښي دا دکنځلو کلمه ده. حالانکه په دغه کلمې سره د

خطاب کولونہ دوی منع کړې شوی دی او که چرې دې خلقو د عَصَبَتَا په ځانی سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا او صرف واسمہ وئیلې او وانظرنا یعنی د رَاغَبَتَا په ځانی یې اَنْظُرْنَا لَمَّا (یعنی زمونږ رعایت او کړه) څه چې دوی وائی چې ددې نه به بهتروی او د هغې نه صحیح دی. لیکن الله تعالی هغوی د دوی د کفر په وجه د خپل رحمت نه لرې کړی دی. لہذا په دوی کښې به ایمان نه راوړی مگر دیر لږ خلق لکه عبد الله بن سلام او د هغه ملگری؟ اې هغه خلقو چاته چې کتاب ورکړې شوي دي په هغه کتاب قرآن باندې ایمان راوړئ کوم چې مونږ نازل کړې دي کوم چې د هغې تصدیق کوی کوم چې تاسو سره دي یعنی تورات ددې نه وړاندې چې مونږ مخونه وړان کړو یعنی په دې کښې څیزونه (مثلاً) سترگې پوزه اور یخې وړانې کړو او مخونه شاته راتاؤ کړو او هغه د څټونو گدایانو په شان یوه تختی کړو یا مونږ په هغوی باندې لعنت اولیېلو یعنی د بیزوگانو په شکلو کښې مسخ کړو لکه څنگه چې مونږ لعنت کړې وو یعنی مسخ کړل ددوی نه یوم السبت والاو د الله تعالی حکم خو به پوره کیږي او کله چې (مذکورہ آیت) نازل شو نو عبد الله بن سلام ایمان راوړو نو او وئیلې شو چې دا وعید مشروط وو خو چې کله د هغوی نه بعض خلقو ایمان راوړو نو هغه وعید واپس واخستې شو او وئیلې شوی دی چې وړانول او مسخ کول به د قیامت نه وړاندې وی. یقیناً الله تعالی خپل ځان سره شرک کول نه بڅښي ددې نه علاوه نور گناهونه معاف کوی د چا دپاره چې گناه معاف کول او غواړی. داسې چې هغوی به بنیر د عذاب نه جنت کښې داخل کړي او کوم کس چې د الله تعالی سره (څوک) شریک گرځوی یقیناً هغه د لوی گناه ارتکاب او کړو. آیا تاسو هغه خلق اونه لیدل چې خپله ستائینه پخپله کوی؟ او هغه یهودیان دی هغوی وئیلې وو چې هغوی د الله تعالی اولاد او د هغه محبوب دی (یعنی) خبره داسې نه ده چې د هغوی پاک وئیلو سره به هغوی پاک شی بلکه الله تعالی چې څوک غواړي د ایمان په ذریعہ هغه لږه پاکیزه کوی او په چا باندې هم د هغوی په اعمالو کښې د کمې کولو سره دکہجورې د هلوکي د جہلې برابر هم ظلم اونه کړې شی. گوره دوی څنگه په الله تعالی باندې بهتان تری؟ اودا د صریح گناه کیدو په اعتبار سره کافی ده.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: اَي لَا تَصْلُوا د لاتقربوا الصلوة تفسیر په لا تصلوا سره کولو کښې په هغه خلقو باندې رداو کړې شو چې د لاتقربوا الصلوة نه د قرب إلى المسجد نه یې مراد اخلی.

قوله: بَانَ تَصْحُوا، دَا الصَّحْوَانَه ماخلو ددې ددې معنی ده د نشې د وجې نه د بې هوشی نه په هوش کښې راتلل.

قوله: نَصْبُهُ عَلَى الْحَال، دې سره اشاره ده چې وَلَا جُنْبًا عطف په اَنْتُمْ سَگاری باندې دي او معطوف علیه چونکه د حال کیدو د وجې نه منصوب دي لہذا وَلَا يَهْنَأُ هُمْ د حال کیدو

دَ وَجِیْ نہ منصوب وی۔ دَ جُنُبًا عطف وَاَنْتُمْ سَکَّارٌ باندی دی۔

قوله: وَهُوَ يَطْلُقُ عَلَى الْمُفْرَدِ وَغَيْرِهِ دَدِ عبارت دَ اضافی مقصد دَ یو سوال جواب ورکول دی۔
سوال: جُنُبًا، دَ لَا تَقْرَبُوا ضمیر فاعل نہ حال دی کوم چي جمع دی او جُنُبًا مفرد دی لہذا
حال واقع کیدل صحیح نہ دی؟

جواب: جُنُبًا اسم، دمصدر الِاجْتِنَابِ قائم مقام دی پہ کوم کنہی چي مفرد تشنیہ جمع
او مذکر مؤنث تول برابر دی لہذا حال واقع کیدل صحیح دی اود وَلَا جُنُبًا عطف پہ وَاَنْتُمْ
سَکَّارٌ باندی دی یعنی تاسو دَ نشی پہ حالت کنہی او دَ جنابت پہ حالت کنہی مانخہ نہ
مہ نیز دی کیری۔

قوله: إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ، دا دَ مخاطبینود عام حالاتونہ استثناء دہ، آی لاتصلوا جُنُبًا فی عامۃ
الأحوال إِلَّا فی حالة السفر إِلَّا لِمَتَجِدُوا مَاءً۔

قوله: قِيلَ الْمُرَادُ النَّهْيُ عَنْ قِرْبَاتٍ مَوَاضِعِ الصَّلَاةِ، دا دَ آیت دویم تفسیر دی۔ امام شافعی
رحمہ اللہ ہم دا اخستی دی۔

قوله: بَعْدَ دُخُولِ الرَّوْثِ، دا تفسیر دَ امام شافعی رحمہ اللہ دَ مذهب مطابق دی۔

قوله: تَرَابًا ظَاهِرًا صَعِيدًا طَيِّبًا دا تفسیر دَ امام شافعی رحمہ اللہ دَ مذهب مطابق دی۔ دَ امام
ابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ نیز دَ تراب نہ علاوہ پہ شگہ کانری وغیرہ ہم تیمم صحیح دی۔

قوله: وَيَا الْحَرْفِ دا یہ ہفہ خلقو باندی رد دی کوم چي وائی چي بوجوہکم کنہی باء زائدہ دہ
خکہ چي مسح متعدی بنفسہ ہم دہ او متعدی بحرف الباء ہم۔

قوله: حَالٌ يَمْنَعُ الدَّعَاءَ دَدِ اضافی مقصد داخودل دی چي غَيْرُ مُتَوَكِّلِينَ دَمضمیر انت
نہ حال دی نہ چي صفت خکہ چي ضمیر نہ صفت واقع کیری اونہ موصوف۔ او غیر مہم دَ
بد دعاء پہ معنی کنہی دی آی لَا تَسْتَعِثُّ بِهَمَّہِمْ او بموت۔

قوله: كَلِمَةً سَبَّ يَعْني دَ یہودو پہ لغت کنہی کلہ دَ رَاعِنًا دَ کنخلود پارہ استعمالیدہ یا خو
پہ دی وجہ چي رعونت پہ معنی دَ حماقت نہ مشتق دی پہ دی صورت کنہی بہ الف د
نداء وی معنی ای بی وقوف یا راعنًا دَ عین کسرہ رابنکلو سرہ ای راعنًا زمونر کہ بہ۔

قوله: بِرَّكَاتٍ مِّنْ أَلْفِ سَبْعِينَ دَ لَئِنْ خَبِرَ دَی۔

قوله: بَيِّنَاتٍ، دَ مَبَيِّنَاتٍ تفسیر پہ بَيِّنَاتٍ سرہ کولو کنہی بِنِ اشاره او کرہ چي مَبَيِّنَاتٍ سرہ دَدِ چي
متعدی دی مگر پہ معنی کنہی لازم دی۔

ایاتونہ: ۵۱-۵۹

وَنَزَلَ فِي كُتُبِ بْنِ الْأَشْرَفِ وَنَحْوِهِ مِنْ عُلَمَاءِ الْيَهُودِ قَدِمُوا مَكَّةَ وَشَاهَدُوا قَتْلَى بَذَرٍ وَخَرَّصُوا الْمُشْرِكِينَ عَلَى الْاِخْذِ بِأَرْهَمِهِمْ وَمُحَارَبَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَالطَّاعُوتِ) صَمَّانٍ يَفْرَنْشِي (وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا) أَبِي سَلَمَانَ وَأَصْحَابَهُ جِئْنَا قَالُوا لَهُمْ أَنْخُرْ أَفْذَى سَبِيلًا وَتَخْرُ وَلَا تَبْنِئْ نَسْفِي الْحَاجَّ وَنَقْرِي الضَّيْفَ وَتَفْكَ الْعَالِي وَتَقْلُ أُمَّ مُحَمَّدٍ وَقَدْ خَالَفَ دِينَ آبَائِهِ وَقَطَعَ الرِّجَمَ وَفَارَقَ الْخَرْمَ (هَؤُلَاءِ) أَيِ أَنْتُمْ (أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا) أَفْزَمَ طَرِيقًا (أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ هـ) (اللَّهُ فَلَئِنْ نَجِدْ لَهُ نَصِيرًا) مَا بَعَا مِنْ عَدَايِهِ (أَمْ بَلِ أَمْ) (لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ) أَيِ لَيْسَ لَهُمْ شَيْءٌ مِنْهُ وَلَوْ كَانَ (فَإِذَا لَا يُؤْمِنُونَ النَّاسَ تَقِيرًا) أَيِ شَيْئًا تَأْتِيهَا قَدَرُ الثَّفَرَةِ فِي ظَهْرِ الثَّوَةِ لَفَرِطَ بِخَلِيلِهِمْ (أَمْ بَلِ) (يَحْسُدُونَ النَّاسَ) أَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (عَلَى مَا آكَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) مِنْ الثَّوَةِ وَخَفَرَةِ النَّسَاءِ أَيِ يَحْسُدُونَ زَوَالَه عَنْهُ وَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ نَبِيًّا لَأَسْتَفْلَ عَنْ النَّسَاءِ (فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ) خَذَهُ كَمُوسَى وَدَاوُدَ وَسَلَمَانَ (الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ) وَالثَّبُوتَ (وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا) فَكَانَ لِدَاوُدَ بِنِعْمٍ وَيَسْعُونَ ائْتَاءَ وَسَلَمَانَ أَلْفَ مَا بَيْنَ حُرَّةٍ وَسُرَّةٍ (فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ) بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ) أَغْرَضَ (عَنْهُ) فَلَمْ يُؤْمِنِ (وَكُلٌّ يَجْعَلُهُمْ سَعِيرًا) عَذَابًا لِمَنْ لَا يُؤْمِنُ (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَذِلُهُمْ (فَارَا) يَخْتَرِقُونَ فِيهَا (كُلَّمَا نَضِجَتْ) اخْتَرَقَتْ (جُلُودُهُمْ) لَنَأْتَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا) بِأَنْ تُعَادَ إِلَى خَالِهَا الْأَوَّلِ غَيْرَ مُخْتَرَقَةٍ (لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ) لِيُقَاسُوا جِدَّتَهُ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا) لَا يَفْجِرُهُ شَيْءٌ (حَكِيمًا) فِي خَلْقِهِ (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا) لِهَرَفِهَا (أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ) مِنَ الْخَيْضِ وَكُلِّ قَدَرٍ (وَلَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا) دَائِمًا لَا تَنْسَخُهُ شَمْسٌ وَهُوَ ظِلُّ الْجَنَّةِ (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ) أَيِ مَا أُؤْتِيتُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْخُفُوفِ (إِلَى أَهْلِهَا) نَزَلَتْ لَمَّا أَخَذَ عَلَى رَضِيٍّ اللَّهُ عَنْهُ مِفْتَاحَ الْكُفَّةِ مِنْ عَفْثَانَ بْنِ طَلْحَةَ الْحَجَبِيِّ سَادِلَهَا قَسْرًا لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ وَفَتَحَهُ وَقَالَ لَوْ عَلِمْتَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَمْ أَنْفَعْ فَأَمَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَدِّهِ إِلَيْهِ وَقَالَ ذَاكَ خَالِدَةٌ تَالِدَةٌ فَجَعَبَ مِنْ ذَلِكَ فَقَرَأَ لَهُ عَلَيْهِ الْآيَةَ فَاسْلَمَ وَأَعْطَاهُ عِنْدَ مَوْتِهِ لِأَخِيهِ شَيْئًا فَبَقِيَ فِي وَلَدِهِ الْآيَةُ وَإِنْ وَرَدَتْ عَلَى سَبَبٍ خَاصٍ فَغُفُومَهَا مُعْتَبَرٌ بِقَرْنَةِ الْخَنْجَعِ (وَإِذَا حُكِمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ) يَأْمُرُكُمْ (أَنْ تَعْلَمُوا بِالْعَدْلِ) إِنَّ اللَّهَ نَجِيمًا فِيهِ إِدْغَامُ نِعَمٍ فِي مَا التَّكْرَرُ الْمُؤَصَّوْفَةُ أَيِ نِعَمٍ شَيْئًا (بِعِظْمِكُمْ بِهِ) تَأْدِيَةُ الْأَمَانَةِ وَالْحُكْمِ بِالْعَدْلِ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا) لِمَا يُقَالُ (بَصِيرًا) بِمَا يَفْعَلُ (رَبَّائِهِمُ الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى) وَأَصْحَابَ (الْأَمْرِ) أَيِ الْوَلَاةِ مِنْكُمْ إِذَا أَمَرْتُمْ بِطَاعَةِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ (فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ) عَقْرُودُهُ إِلَى اللَّهِ) أَيِ إِلَى كِتَابِهِ (وَالرَّسُولِ) مُدَّةَ حَيَاتِهِ وَبَعْدَهُ إِلَى شَيْئِهِ أَيِ اخْتِصَمُوا عَلَيْهِ مِنْهُمَا (إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ) أَيِ الرَّدِّ إِلَيْهِمَا (خَيْرٌ) لَكُمْ مِنَ التَّنَازُعِ وَالْقَوْلِ بِالرَّأْيِ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا مَا لَا

ترجمه - اود علماء (يهودو) نه كعب بن اشرف غوندي خلقو باره كنبې «راتلونكې آيت» نازل شو. كله چې دا خلق مكې ته راغلل اود مقتولين بدر مشاهده ئى اوكره اومشركانولره يې د خپلو مقتولينو د وينې بدله اخستلو او نبى كريم ﷺ سره په جنگ كولو باندې تيار كړل، آيا تاسو هغه خلق اوليدل چاته چې د كتاب څه حصه ور كړې شوې ده (د دې باوجود، پدېت او شيطان باندې ايمان لري) (جبت او طاغوت) د قريشود دوؤ بتانونامې دى او د كافرانو يعنى د ابوسفيان اود هغه د ملگروپه باره كنبې وائى كله چې د هغوى نه تپوس او كړې شو چې مونږ په نيغه لاريو كه محمد ﷺ؟ حال دادې چې مونږ د بيت الله متوليان يو حاجيانو باندې اوبه ځكوؤ اود ميلمنو ملمستياكوو او قيديان راخلاصوو اود دې نه علاوه هم «ډير څه» كوو. حالانكه هغوى د خپل پلارنيكه د دين مخالفت او كړو قطع رحى ئى او كړه او حرم ته ئى خير ياد او وئيل چې دا يعنى تاسو د ايمان والونه زيات په نيغه لاريئ. دا هم هغه خلق دى په چا چې الله تعالى لعنت كړې دې په چا چې الله تعالى لعنت او كړى نو ته به د هغه هيڅوك امدادى اونه مومي يعنى د هغه د عذاب نه منع كونكى، آيا په حكومت كنبې د هغوى څه حصه شته؟ يعنى د هغوى په حكومت كنبې هيڅ حصه نشته او كه چرې داسې وى نو دا خلق به (نورو خلقوته) د خپل بخل د وجې نه به يو سپك څيز يعنى د كهجورى د هلو وكي د پاسه جهلن برابر هم ورنه كړى. بلكه (حقيقت دادې) چې دا خلق په خلقو يعنى په محمد ﷺ باندې حسد كوى په دې وجه چې الله تعالى هغه ته د خپل فضل نه نبوت او ډيرې ښځې وركړې دى يعنى د حضور پاك د نعمت د زوال آرزو كوى او وائى چې كه چرته دا نبى وو نو د ښځوسره به ئى شغل نه ساتلو نو مونږ خود حضور پاك ﷺ نيكه حضرت ابراهيم عليه السلام ته چې په هغوى كنبې موسى عليه السلام حضرت داؤد عليه السلام او سليمان عليه السلام دې كتاب او حكمت «نبوت» وركړو اومونږ هغوى ته يو عظيم سلطنت وركړو. د حضرت داؤد عليه السلام يوكم سل بيبیانې اود حضرت سليمان آزادي او وينځې ټولې جمع كيدو سره يوزر وې نو په هغوى كنبې چا په محمد ﷺ باندې ايمان راوړو او چا د هغوى نه اعراض او كړو او ايمان ئى قبول نه كړو. او كومو خلقو چې ايمان رانور و د هغوى د عذاب د پاره جهنم كافى دې. كومو خلقو چې زمونږ د آياتونونه انكار او كړو ډير زر به مونږ هغوى په اور كنبې واچوو په كوم كنبې چې به سوزيږى او كله چې د هغوى څرمې اوسوزى نومونږ به د هغې په ځاى نورې څرمې ورواغونډو. په دې توگه چې بغير د سوزيدونه به سابقه حالت ته واپس كړې شى. دې د پاره چې عذاب او ځكى. (يعنى) دې د پاره چې هغوى د دې سختى محسوس كړى يقيناً الله تعالى غالب، د مغلوق باره كنبې حكمت والا دې. هغه لره هيڅ يو څيز عاجز كولى نه شى او كومو خلقو چې ايمان راوړو اونيك عملونه ئى او كړل مونږ به ډير زر هغوى داسې جنتونو ته ورداخل كړو په كومو كنبې چې به نهرونه جارى وى په كومو كنبې چې به

ہغوی ہمیشہ ہمیشہ دپارہ اوسپی. دہغوی دپارہ بہ ہلتہ د حیض اوہرقسم گندگنی نہ صفا سترہ بیسانی وی او مونہ بہ ہغوی پہ گنرو سورو کنبی داخل کرو. یعنی دہمیشہ والا سوری کنبی کوم بہ چہ نمر نہ شی ختمولی اوہغہ بہ د جنت سورہ وی. اللہ تعالیٰ تاسو تہ حکم درکوی چہ تاسو د امانت والو حقوقو ہغہ امانتو نہ پہ کومو چہ تاسو امین جوہر کپہ شوی نہ ہغوی تہ اورسوئی. (مذکورہ آیت) ہغہ وخت نازل شو کله چہ حضرت علی ؑ د بیت اللہ جابی د عثمان بن طلحہ حبیبی د بیت اللہ د خادم نہ پہ زور واخستلہ کوم وخت چہ نبی کریم ؐ د فتح مکہ پہ کال مکہ تہ تشریف راوہر لی وو. (او عثمان بن طلحہ) حضور پاک تہ د جابی ورکولونہ انکار اوکرو او وئی وئیل چہ کہ زما دا یقین وے چہ تہ د اللہ تعالیٰ رسول ئی نو مابہ نہ وہ منع کپہ. نو حضور پاک حضرت علی ؑ تہ د جابی واپس کولو حکم اوکرو. (او د معذرت دپارہ ئی اوفرمائیل) داخلہ (جاییانی) دا خدمت بہ د قیامتہ پورہ د ہمیش ہمیش دپارہ ہم تاسوسرہ وی.

عثمان بن طلحہ تہ پہ دے معاملہ سرہ دیر تعجب اوشو نو حضرت علی ؑ ہغہ تہ مذکورہ آیت تلاوت کرو. نو عثمان ایمان راوہر او عثمان بن طلحہ ہغہ جابی دمرگ پہ وخت خپل رور شبیہ تہ ورکپہ او دہغوی پہ اولاد کنبی (ترنہ پورہ) باقی دہ. د آیت نزول سرہ ددے چہ پہ خاص واقعہ کنبی شوے دے خود جمع صیغہ قرینے د وجہ معتبر ددے عموم دے اوکله چہ د خلقو فیصلہ کوئی نو تاسو تہ (اللہ) حکم درکوی چہ پہ عدل او انصاف سرہ فیصلہ کوئی یقینا دا یوبہتر خیزدے. پہ دے کنبی دغفہ د میم پہ مآ نکرہ موصوفہ کنبی ادغام دے ای نعمہ شہا عظمک د کوم چہ تاسو تہ اللہ تعالیٰ نصیحت کوی. (یعنی د امانت ورکول اوپہ انصاف سرہ فیصلہ کول بیشکہ اللہ تعالیٰ د خبرو اوریدونکے اوداعمال ولیدونکے دے. ای ایمان والو! فرمانبرداری کوئی د اللہ تعالیٰ او دہغہ د رسول ؐ د اطاعت حکم اولوالامر حاکمانو کله چہ تاسو تہ د اللہ تعالیٰ او دہغہ د رسول ؐ د اطاعت حکم اوکری. کہ پہ یوہ معاملہ کنبی ستاسو اختلاف بنکارہ شی نوہغہ د اللہ تعالیٰ یعنی دہغہ د کتاب طرف تہ او د رسول اللہ ؐ طرف تہ راوا پس کرئی دہغہ پہ ژوند کنبی او دہغہ د وفات نہ پس دہغہ د سنت طرف تہ راوا پس کرئی. یعنی دہغہ حکم د قرآن اوسنت نہ معلوم کرئی کہ چرے ستاسو پہ اللہ تعالیٰ او پہ ورغ د قیامت باندے ایمان وے او دا پہ قرآن اوسنت باندے بیش کول ستاسو دپارہ بہتر دی د جگرو او د رائے قائمولونہ اوپہ اعتبار د انجام دیر نہ دی.

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقْوَاهُ ۚ وَالْوَهْمُ بَدَلُهُ ۚ وَأَنِصُوا لِلْأَقْرَبِينَ ۚ وَلِأَقْرَبِيكُمْ بِالْوَهْمِ بَدَلُهُ ۚ وَلِأَقْرَبِيكُمْ بِالْوَهْمِ بَدَلُهُ ۚ

قوله: لِلَّذِينَ كَفَرُوا، الَّذِينَ، دَ يَقُولُونَ صلہ ده رکما فی لغات القرآن للدریش اود بعض حضراتو وینا ده چې للذین کنبی لام په معنی دَ اجل دې نه چې دَ بقولون صلہ، دَ بقولون قائل کعب بن اشرف اود هغه ملگری دی. لهذا اوس به دا اعتراض نه واردیری چې دَ لام مدخول چې دَ قول نه پس واقع وی دَ قول مخاطب وی اودلته داسې نه ده. مطلب دا دې چې کعب بن اشرف دَ ابوسفیان اود هغه دَ ملگرو باره کنبی او وئیل هؤلاء اهدی من الذین آمنوا سیلاً. (ترویج الارواح)

قوله: الْعَانِي قیدی، بندیوان.

قوله: نَفْعُلْ، په بعض نسخو کنبی د نفعُل په ځانی لعفل دې عقل دیت ته وائی یعنی مونږ دیت ورکوؤ.

قوله: هؤلاء، هؤلاء اسم اشاره غائب راوړلو وجه داده چې دا خلق دَ بقولون مخاطب نه دی.

قوله: لَيْسَ ثُمَّ تفسیر په لیس لهر شی سره کولو کنبی یی اشاره اوکړه چې همزه په معنی د استفهام انکاری دې.

قوله: لَوَكَّانَ په دې کنبی اشاره ده چې قَدْ اَلَا يَتَوَتون الناس تقریباً جمله جزائیه ده او فاء جزائیه ده او ددې شرط محذوف دې کوم چې مفسر علام لوکان وئیلو سره ظاهر کړو یا بَإِذَا کنبی فاء عاطفه نه ده گنی عطف د خبر په الانشاء به لازم شی ځکه چې استفهام انشاء دې.

قوله: شَيْئًا كَافِيًا ای هینا حقیراً.

قوله: قَدْ زَلَّ النَّفَرَةُ فِي ظَهْرِ النَّوَاةِ، دا د تَابِيَا تفسیر دې لقره په ضعی سره د کهبجورې د هیدوکی په چاؤدی کنبی نری تار ته وائی.

قوله: يَكْمَنُونَ زَوَالَهُ عَنْهُ په دې سره د غبطې نه اعتراض مقصود دی.

قوله: عَدَاةً، د کفی جهنم ته د نسبت نه تمیز دې.

قوله: إِلَى حَالَتِ الْأَوَّلِ په دې کنبی اشاره ده چې د مغائرت نه مراد مغائرت فی الصفات دې نه چې مغائرت فی الذات دې دپاره چې د غیر مجرم تعذیب لازم رانه شی.

قوله: سَادَتْهَا ای خادما.

قوله: جَذَّةً ای جدالنبی ﷺ.

قوله: مَنَعَهُ أَي مَنَعَ الْعَمَلَانَ الْحَبَّ النَّصِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یعنی هغوی د بیت الله کنجیانې

ورکولو په دې وینا سره انکار او کړوچه که چرې ماته نبی گنړلې نو کنجی ورکولو به به مې منع نه کوله.

فوله: هاتک ای عذها.

فوله: تالیدا دا د خالداد اتباع نه دې.

فوله: نَعَمْ شَيْئًا په دې کنبې اشاره ده چې نَعَمْ کنبې په نَعَمْ کنبې ضمير فاعل مستتر تمیزی.

فوله: ثَابِتَةُ الْأَمَانَةِ، په دې کنبې اشاره ده چې د نَعَمْ مخصوص بالمدح محذوف دې کوم چې مفسر علام خپل قول ثابدة الأمانة سره ظاهر کړې دې.

[ایاتونه: ۶۰-۷۰]

وَنَزَّلْنَا اخْتَصَمَ يَهُودِيٍّ وَمُتَافِقٍ فَدَعَا الْمُتَافِقُ إِلَى كُفْبِ بْنِ الْأَخْرَفِ لِيُخْطَبَ بَيْنَهُمَا وَدَعَا الْيَهُودِيَّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاتِيَاهُ فَضَى لِلْيَهُودِيٍّ فَلَمْ يَرْضَ الْمُتَافِقُ وَأَتَيْنَا عُمرَ فَذَكَرَ الْيَهُودِيَّ ذَلِكَ فَقَالَ لِلْمُتَافِقِ كَذَلِكَ قَالَ نَعَمْ فَقَتَلَهُ (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُنَزِّلُ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَكَّمُوا إِلَيْنَا الطَّاعُونَ) الْكَبِيرِ الطُّغْيَانِ وَهُوَ كُفْبُ بْنُ الْأَخْرَفِ (وَقَدْ أَمَرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ) وَلَا يُزَالُوهُ (وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا) عَنْ الْحَقِّ (وَلَا أَقْبَلُ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ) فِي الْفُرْقَانِ مِنْ الْخُحْمِ (وَالَى الرَّسُولِ) لِيُخْطَبَ بَيْنَكُمْ (رَأَيْتَ الْمُتَافِقِينَ يَصُدُّونَ) يَغْرَضُونَ (عَنْكَ) إِلَى غَيْرِكَ (صُدُّوا) فَكَيْفَ يَصْتَفُونَ (إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ) غُفُوبَةٌ (بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ مِنَ الْكُفْرِ وَالْمَعَاصِي) أَنَّى يُنْفِرُونَ عَلَى الْإِعْرَاضِ وَالْفِرَارِ مِنْهَا لَا (تُجْرَأُكُمْ) مَغْطُوفٌ عَنْهُ يَصُدُّونَ (يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ) مَا أَرَدْنَا) بِالْمَخَافَةِ إِلَى غَيْرِكَ (إِلَّا إِحْسَانًا) مَوْلَا (وَتَوْفِيقًا) تَالِيفًا بَيْنَ الْخَصْمَيْنِ بِالْقُرْبِ فِي الْخُحْمِ ذُو الْخَمَلِ عَلَى مَرِّ الْحَقِّ (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ) مِنَ الشَّقَاقِ وَكَلْبِهِمْ فِي غَدْرِهِمْ (فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ) بِالصُّلْحِ (وَعِظَاهُمْ) خَوْفُهُمْ اللَّهُ (وَقُلْ لَهُمْ فِي) شَأْنِ (أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا) مُؤَثِّرًا فِيهِمْ أَنَّى أُنْجِزُهُمْ لِيَزْجِعُوا عَنْ كُفْرِهِمْ (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ) فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ وَيَنْهَى عَنْهُ (بِأَمْرِ) لَا يَنْغَضَى وَيُخَافُ (وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ) يَتَحَكَّمُوا إِلَيْنَا الطَّاعُونَ (جَاءُوكَ) تَالِيَيْنَ (فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ) وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ فِيهِ الْيَقَاتُ عَنْ الْخِطَابِ تَفْخِيمًا لِشَايِهِ (وَلَوْ جَدَّ اللَّهُ تَوَاتًا) عَلَيْهِمْ (رَجِيمًا) بِهِمْ (فَلَا وَوَيْلَكَ) لَا زَائِدَةَ (وَلَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُخْطَبُوا فِيهَا مِنْ) اخْتَلَفَ (بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا) حَبِيقًا أَوْ شَكًا (مِمَّا قَضَيْتَ) بِهِ (وَأَسْلَمُوا) يَنْقَادُوا لِيُخْطَبُوا (تَسْلِيمًا) مِنْ غَيْرِ مُقَارَضَةٍ (وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ) مَفْزَعَةً (أَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ) كَمَا كَتَبْنَا عَلَى نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ (مَا قَعَلُوا) أَنَّى الْمَكْتُوبُ عَلَيْهِمْ (أَلَا قَلِيلٌ) بِالرَّفْعِ عَلَى الْبَدَلِ وَالنَّصْبِ عَلَى الْإِسْتِثْنَاءِ (مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَعَلُوا مَا يُوعَدُونَ) مِنْ طَاعَةِ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ ثَبَاطًا) بِحَقِيقَةِ إِيمَانِهِمْ (وَلَا) أَنَّى لَوْ تَبَتُّوا (لَاتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا) مِنْ عِنْدِنَا (أَجْرًا)

عَظِيمًا) هُوَ الْخُتَّةُ (وَلَمَّا دَنَا لَهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا) قَالَ بَغَضَ الصَّخَابَةُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ نَزَلَ فِي الْخُتَّةِ وَأَنْتَ فِي الذَّرَجَاتِ الْفُغْلَى وَنَحْنُ أَسْفَلَ مِنْكَ فَنَزَلَ (وَمَنْ يُعْطِ اللَّهُ وَالرُّسُولَ) فِيمَا أَمَرَ بِهِ (وَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ) أَفَاطِلَ أَصْحَابِ الْأَنْبِيَاءِ لِمُبَالِغَتِهِمْ فِي الصُّلُقِ وَالصَّدِيقِ (وَالشُّهَدَاءِ) الْفُغْلَى فِي سَبِيلِ اللَّهِ (وَالصَّالِحِينَ) غَيْرَ مَنْ ذَكَرَ (وَحَسَنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا) رَفَاقًا فِي الْخُتَّةِ بَأَن يَنْتَفِعَ فِيهَا بِرُؤْيَيْهِمْ وَزَيَارَتِهِمْ وَالْخُضُورَ مَعَهُمْ وَإِنْ كَانَ مَفْرَقَهُمْ فِي الذَّرَجَاتِ الْفُغْلَى بِالنَّسَبِ إِلَى غَيْرِهِمْ (ذَلِكَ) أَيُّ كَوْنِهِمْ مَعَ مَنْ ذَكَرَ مُتَّبِعًا خَبَرَهُ (الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ) تَفَضَّلَ بِهِ عَلَيْهِمْ لَا أَنَّهُمْ نَالُوهُ بِطَاعَتِهِمْ (وَكُنِيَ بِاللَّهِ عَلِيمًا) بِثَوَابِ الْآخِرَةِ أَيُّ فَيَقُومُوا بِمَا أَخْبَرَكُمْ بِهِ وَلَا يَبْنُوكَ مِثْلَ خَيْرِ

ترجمہ:- (راتوں کی آیت) ہفہ وخت نازل شو کوم وخت چې د یو یهودی او منافق په مینځ کښې د یو مقتول په معاملہ کښې جگړه پیدا شوه. منافق کعب بن اشرف له د تللو دپاره اوونیل دې دپاره چې هغه د دوی په مینځ کښې فیصله اوکړی او یهودی رسول الله ﷺ له د تللو اوونیل. چنانچه کله چې داخل د حضور پاک ﷺ په خدمت کښې حاضر شو نو حضور پاک د یهودی په حق کښې فیصله اوکړه مگر منافق په دې راضی نه شو او دواړه حضرت عمر رضی اللہ عنہ له راغلل. یهودی د رسول الله ﷺ د فیصلې ذکر د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په وړاندې اوکړو (حضرت عمر رضی اللہ عنہ) منافق ته اوونیل آیا دا خبره هم داسې ده؟ منافق اقرار اوکړو نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ هغه منافق قتل کړو. آیا تاسو د هغه خلقو په معاملہ کښې غور اوکړو دچا چې دعوی ده چې هغوی په هغه څه باندې ایمان راوړلې دې کوم چې په تاباندې نازل کړې شوې دی اوکوم چې ستاسونه وړاندې نازل کړې شوی دی خپلې فیصلې غیر الله ته اوړل غواړی (طاغوت) کثیر الطغیان ته وئیلې شی او هغه کعب بن اشرف دې حالانکه دوی ته حکم ورکړې شوې دې چې د طاغوت په وړاندې دې خپل سر نه ټیټوی اود هغه اقتدار دې نه تسلیموی شیطان خو هم دا غواړی چې هغوی د حق نه واړوی او لرې شی یوځی. اوکله چې دوی ته وئیلې شی چې د هغه حکم طرف ته راشی کوم چې په قرآن پاک کښې الله تعالی نازل کړې دې اورسول ﷺ ته راشی چې ستاسو فیصله اوکړی نوتاسو به دا منافقان گورځی چې تاسو نه ډیر بې رخی کولو سره د نورو طرف ته مخ کوونکی دی. نو هغه وخت به څه کوی چې کله د هغوی د کړو په وجه او هغه کفر او معاصی دی په دوی باندې مصیبت (عقوبت) راشی یعنی آیا دا خلق به د دې نه په اعراض او تیخته باندې قادر شی؟ نه، بیا به دا (منافق) د الله تعالی قسم خوړلو سره تاسو له راځی د دې عطف په بڼه دوی باندې دې غیر له مقدمه اوړلو کښې زموږ مقصد په حکم کښې اعتدال پیدا کولو سره د فریقینو په مینځ کښې صلح او میل ملاپ کول وو نه چې په تریخ حق باندې آماده کول، دا هغه خلق دی د چا د زړونو راز چې په الله تعالی باندې ښه ښکاره دې او هغه نفاق او د هغوی په عذر کښې کذب بیانول دی. لهذا ته د دوی مخ واړوه اودوی ته نصیحت کوه (یعنی) دوی د الله تعالی نه ویروه او د هغوی په معاملہ کښې هغوی سره

مؤثر خبره كوه يعنى زيات منع كونكې دې دپاره چې هغوى د خپل كفر نه منع شى اومونږ چې كوم يور رسول هم لېدلې دې هغه مو ددې دپاره ليكلې دې چې دكوم خيز هغه حكم او كړې په هغې كېنې دالله تعالى په حكم سره دهغه اطاعت او كړې شى اودهغه نافرمانى اومخالفت اونه كړې شى او كاش چې كوم وخت دې خلقو طاغوت ته خپله مقدمه اوړلوسره په خپل ځان باندې زياتې او كړو توبه كولوتاله راغلى وى اودالله تعالى نه شى معافى غوښتلې وى او رسول هم ددوى دپاره استغفار كړې وى په دې كېنې د خطاب نه (غيبت) طرف ته (التفات دې) دښى عليه السلام د عظمت شان د اظهار دپاره نودوى په ضرور الله تعالى ددوى توبه قبلونكې او مهربان موندلې وى نو قسم دې ستا د پروردگار لازنده ده دوى دهغه وخته پورې مؤمنان كيدې نه شى تركومې چې په خپل مينځ كېنې اختلافى معامله كېنې تاسو حكم اونه منى. بيا چې كومه فيصله تاسو او كړئ په هغې كېنې په خپل زړه كېنې هيڅ تنگى يا شك اونه مومى اوستا حكم بغير د څه معارضي پوره پوره اومنى او كه مونږ په دوى باندې دا فرض كړې وى چې خپل ځانونه قتل كړئ يا د خپلو كورونونه اوځى لكه چې مونږ په بنى اسرائيلو باندې فرض كړې وړان، مفسره دې نودغه فرض به ديرو كمو خلقو اداكولو. قليل په رفع سره دې د بدليت د وجې نه اونصب سره دې د استثناء د وجې نه او كه چېرې دې خلقو هغه كار كولو د كوم چې دوى ته حكم وركړې شوې دې اوهغه طاعت رسول دې نودا به دهغوى په حق كېنې ډيره بهتره وه اودهغوى ايمان لره يى ډير زيات مضبوط ساتونكې هم اوهغه وخت به مونږ د خپل طرف نه دوى ته ضرور اجر عظيم وركولو اوهغه جنت دې اومونږ به هغوى ته نېغه لار خودله بعض صحابه كرامو عليه السلام حضور پاك ته عرض او كړو يا رسول الله ﷺ مونږ به په جنت كېنې ستاسو ديدار څنگه كوو؟ ځكه چې تاسو به په اوچتو درجو كېنې يى او مونږ به په ښكته درجو كېنې يو نودا آيت نازل شو چې څوك هم دالله تعالى اودهغه د رسول په مامور به كېنې فرمانبردارى كوى هغوى به هغه د خلقو سره وى په چاچې الله تعالى انعام فرمائيلې دې. لكه چې انبياء او صديقين د انبياء كرامو په ملگرو كېنې هغه خلق دى كوم چې ډير غوره دى اوشهداء دالله تعالى په لار كېنې قتل كړې شوى او د مذكورينو نه علاوه نور صالحين دا بهترين رفيق دى يعنى په جنت كېنې رقاء دى. په داسې توگه چې دهغوى د ديدار نه اودهغوى د زيارت نه اود هغوى سره د حاضرنى نه به مستفيد كيږي. سره ددې چې دهغوى مقامات به د نورو په نسبت په اوچتو درجو كېنې وى. دافضل يعنى د مذكورينو سره كيدل دالله تعالى د طرف نه دى. (ذلك مبتداء ده او (الفضل) ددې خبر دې د كوم چې الله تعالى په هغوى باندې فضل كړې دې نه دا چې هغوى د خپل طاعت په ذريعه حاصل كړې دې. اوهم دالله تعالى علم كافى دې دا آخرت ثواب د پيژندلو په اعتبار سره لهذا د كوم چې هغه تاسو ته خبر در كړې په هغې اعتماد كړئ تاسو ته دهغه په شان هيڅ څوك خبر نه شى دركولي.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: يَصُدُّونَ صَدَّ (ن) نه مضارع جمع مذکر غائب، هغوی اعراض کوی او منع کوی د بَصَدُّونَ تفسیر به يَصُدُّونَ سره د بیان معنی دپاره دې که زائت نه رویت بصری مراد وی نو بصدون به جمله حالیه وی او که رویت قلبی مراد وی نو بَصَدُّونَ به مفعول ثانی وی او المناققین مفعول اول او صدودًا مفعول مطلق.

قوله: معطوف علی بصدون، یعنی په شروع کښې ستانه اعراض کوی او بیا روستو د اعراض معافی غواړی او د دروغو قسمونه خوری او وائی چې زمونږ مقصد خو د طرفین د حال اصلاح کول وونه چې ستاسو مخالفت.

قوله: جاءوك ددې عطف په بصدون باندې دې او په مینځ کښې جمله معترضه ده بملفون جمله حالیه ده.

قوله: بالتقريب فی الحکم یعنی خصمینولره دهغوی مراد ته نیز دې کولوسره صلح کول دی نه چې د حق مطابق فیصله کولوسره د الحق مر په قبلولوباندې مجبور کول.

قوله: اليقات عين الخطاب دا یعنی په جاءوك کښې حضور پاک (ﷺ) ته خطاب دې او استغفرکم الرسول کښې رسول د آسم ظاهر د وجې غائب دې.

قوله: تقيحاً لسانه یعنی د خطاب نه اعراض کولوسره یی د نبی علیه السلام خاص وصف (رسالت) طرف ته التفات او فرمانيو.

قوله: به يَصُدُّونَ کښې ما موصوله ده ځکه چې صله کله جمله وی نو د عائد ضرورت وی.

قوله: أنا خيل أصحاب الألباء دا د صديق د گنډ تعريفونونه ته اشاره ده.

قوله: غَيْرِ مَنْ ذِكْرِ به دې کښې د تکرار نه اجتناب طرف ته اشاره ده.

قوله: لا ائهم نالوة بظا عتبه به دې کښې په معتزلو باندې رد دې.

[اياتوله: ۷۱-۷۶]

يا ايها الذين آمنوا اخذوا حذرکم من عذوکم أي اخذوا منه وتيقظوا له (قالقروا) انهضوا إلى قتاله (ثبات) متفرقين سربة بعد اخزی (أو القروا جميعاً) محتجمين (وإن منكم من لم يبيطن) يتأخرن عن القتال كغيبه الله بن أبي المنافع وأصحابه وجفله منهم من حيث الظاهر واللام في الفعل للقس (وإن أصابكم مصيبة) كقتل وهزيمة (قال قد أوعم الله على إذ لم أكن معهم شيكداً) خاضراً فاصاب (ولكن) لام قسم (أصابكم فضل من الله) كفتح وغيمه (ليقولن) نادماً (كان) مخففة واسمها مخدوف أي كانه (لم يكن) بالياء والثاء (بينكم وبينه مودة) معرفة وصداقة وهذا راجع إلى قوله قد أنعم الله علي اغترض به بين

أَقُولُ وَقَوْلُهُ وَهُوَ (يَا) لِلنَّبِيِّ لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا) أَخَذَ حَظًا وَافِرًا مِنَ الْغَنِيمَةِ قَالَ تَعَالَى
 لَقَدْ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لِإِعْلَاءِ دِينِهِ (الَّذِينَ يُشْرِكُونَ) يَبْغُونَ (الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ) وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ
 اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ يُنْظَرْ بِعَدْوِهِ (فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا) ثَوَابًا جَزِيلًا (وَمَالُكُمْ لَا يَقْتَاتِلُونَ)
 اسْتِفْهَامَ تَوْجِيهِ أَيْ لَا مَانِعَ لَكُمْ مِنَ الْقِتَالِ (فِي سَبِيلِ اللَّهِ) فِي تَخْلِيلِ (الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ
 وَالْوِلْدَانِ) الَّذِينَ حَبَسَهُمُ الْكُفْرُ عَنِ الْهَجْرَةِ وَأَذَوْهُمْ قَالَ بِنِ عُبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنْهُمْ
 (الَّذِينَ يَقُولُونَ) ذَاعَيْنِ يَا (رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ) مَكَّةَ (الظَّالِمِ أَهْلُهَا) بِالْكَفْرِ (وَأَجْعَلْ لَنَا مِنْ
 لَدُنْكَ) مِنْ عِنْدِكَ (وَلِيًّا) يَقُولِي أَمُورَنَا (وَأَجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا) يَنْفَعُنَا مِنْهُمْ وَقَدْ اسْتَجَابَ اللَّهُ دُعَاءَهُمْ
 فَيَسِّرَ لِبَغْيِهِمُ الْخُرُوجَ وَبَيَّنَّ بَغْيَهُمْ إِلَى أَنْ فُيْحَتْ مَكَّةَ وَوُضِيَ عَلَى اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غِثَابُ بَنِ أَبِي
 فَاسْتَنْتَ مَظْلُومَهُمْ مِنْ ظَالِمِهِمُ (الَّذِينَ آمَنُوا يَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ
 الْغَاوِثِ) الشَّيْطَانِ (فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ) أَنْصَارَ دِينِهِ تَغْلِبُوا بِهِمُ الْفُتُوكُمْ بِاللَّهِ (إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ)
 بِالْمُؤْمِنِينَ (كَانَ ضَعِيفًا) وَهَاتَا لَا يَقَاوِمُ كَيْدَ اللَّهِ بِالْكَافِرِينَ

نوحه: ای ایمان والو! دخیلو دښمنانونه محتاط اوسئ یعنی دهغوی نه احتیاطی تدابیر
 اختیاره کرنئ او دهغوی په باره کښې وپخ اوسئ بیا دښمن سره د جنگیدو دپاره د
 ټولګویه شکل کښې یو بل پسې اوځئ یا په اجتماعي توګه اویقئ په تاسو کښې بعض هغه دی
 چې په وتلو کښې مخکښې روستوکی پېړی یعنی د جنگ نه د پاتې کیدو کوشش کوی لکه
 عبدالله بن ابی اودهغه ملګری اوهغه ته مؤمن د ظاهري اعتبار سره وئیلی شوی دی او
 لام فعل باندې قسمیه دې او بیا که چېرې تاسو ته څه مصیبت (نقصان) دراورسی مثلاً قتل یا
 ماتې نو وائی چې په ما دالله تعالی لوی فضل او شو چې زه هغوی سره (جنگ) کښې حاضر نه
 شوم ګنی زه به هم په دغه مصیبت کښې انختې ووم او که چېرې تاسو ته دالله تعالی فضل
 دراورسی لکه فتح او مال غنیمت نو د شرم نه وائی لکه چې ستاسو او دده په مینځ کښې هډو د
 پیرزدګلو او دوستی څه تعلق نشته (ګان) مخففه دې اوددې اسم محذوف دې ای ګانته
 (نکن) په یاء او تاء سره دې اوددې جملې تعلق قد انعم الله علی سره دې اوداجمله د قول
 (یعنی لَقُولُوا) اود مقولې (یعنی بِاللَّيْنِ) په مینځ کښې جمله معترضه ده افسوس زه هم
 دوی سره وې نولویه کامیابی به مې حاصله کړې وه یعنی دمال غنیمت نه به مې ډیره
 حصه حاصله کړې وه. الله تعالی فرمائی چې کومو خلقو دنیاوی ژوندون دآخرت په عوض
 خرڅ کړې دې نوهغوی له دالله تعالی د دین د سرلوړئ دپاره دالله تعالی په لارکښې
 جهادکول پکاردی او کوم سړې چې دالله تعالی په لارکښې جهاد کولوسره شهیدشی یا په خپل
 دښمن باندې غالب راشی نوموړې په هغوی ته اجر عظیم ورکړواو تاسو څه عذر دې استفهام
 توبیخی دې یعنی د جهادنه تادپاره هیڅ یو څیز مانع کونکې نشته. چې تاسو دالله تعالی په

لار کنبې اود کمزور سړو، ښځو او ماشومانو په راخلاصولو کنبې کوم چې کافرانو د هجرت کولو نه رامنځ کړی دی او هغوی ته تکلیفونه رسوي. ابن عباس رضی اللہ عنہما او فرمائیل چې زه اوزما مورحم ددوی نه وو جهاد نه کوی په دعا کنبې وائی ای زموږ پروردگار ته مونږ ددې کلی نه یعنی مکې نه د کوم اوسیدونکو چې کفر کولو سره ظلم کړې دي اویاسه اود خپل طرف نه زموږ یووالی مقرر کړه چې زموږ د معاملاتو تولیت او کړی اوزموږ دپاره د خپل طرف نه امدادی مقرر کړه چې مونږ ددوی نه بیج کړی او الله تعالی د هغوی دعا قبوله کړه چې د هغوی دپاره ئی د مکې نه وتل آسان کړل اوڅه خلق د فتح مکه پورې په مکه کنبې پاتې شو او محمد صلی اللہ علیہ وسلم د هغوی متولی عتاب بن اسید جوړ کړو چا چې مظلومانو ته د ظالمانو نه انصاف ورکړو کومو خلقو چې ایمان راوړې دې هغوی د الله تعالی په لار کنبې جهاد کوی او کوم چې کافران دي هغوی د شیطان په لار جنگ کوی لهذا تاسو د شیطان د دوستانو سره جنگ او کړئ یعنی د شیطان د دین امدادیانو سره جهاد او کړئ د الله تعالی د طرف نه درکړې شوی طاقت په وجه به هم تاسو غالب راځئ یقین اوساتئ مؤمنانو سره د شیطان مکر دیر بیکاره (کمزورې) دي کافرانو سره د الله تعالی د تدبیر مقابله نه شی کولی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: جُذِرْدَ حَاءَ بِه كَسْرِيْ اَوْ ذَالِ بِه سَكُوْنٍ اَوْ دَوَاوِرٍ بِه فَتَحِيْ سِرِهٖ، احتياط، بیدارو مغزی، د خطرناک خیزنه ډډه کول، یقال أَخَذَ حِذْرًا إِذَا تَقَيَّضَ وَاحْتِزَمَ مِنَ الْخَوْفِ په دې کنبې استعاره بالکنایه ده، حذرله ئی په سلاح سره په زړه زړه کنبې تشبیه ورکړې ده مشبه مذکور او مشبه به محذوف دي. (فارسی ترجمه) اے مسلمانان! غیر په سلاح غوږئ پس هروډ روید یعنی ځان د شتران گروډ وگرځوږه درجهات غلځ، یا سړ کنید برائے جهاد جمع شده بانگړو.

قوله: کُتِبَ جَمْعُ لُجُودٍ لِّسُوْنِهِ د زياتو کسانو جماعت.

قوله: لِيُظَلِّلْنَ مِضَارِعَ وَاحِدٍ مَّذْكَرٍ غَائِبٍ بَانُونٍ تَاكِيدٌ ثَقِيْلُهُ (تفصيل) تَطْلِيْ نَاوِخْتِغ كَوْلٍ، سستی کول شاته پاتې کیدل ماده بطوء.

قوله: وَاللَّامُ لِلْقَسْرِ ددې نه مراد د لِيُظَلِّلْنَ لام دې او لَكُنْ کنبې لام ابتدائیه دې تقدیری عبارت دادې وَكَانَ مِنْكُمْ لَكُنْ اَقْسَمُ بِاللَّهِ لِيُظَلِّلْنَ.

قوله: فَأَصَابَ، اى اَصَابَی مَا اَصَابَهُمْ.

سوال: لِيُظَلِّلْنَ جزاء د شرط ده او قاعده ده چې جزاء کله مضارع واقع وی نو په دې باندې فاء لازم وی حالانکه دلته فاء نشته؟

جواب: لکن اَصَابَهُمْ کنبې قسم او شرط دواړه جمع دی او قسم مقدم محذوف دي او

قاعدہ دہ جی کله قسم او شرط دواړه جمع شی نو راتلونکې جمله دآول جزاء وی لهدا لیکون. جواب قسم دې نه چې جواب شرط.

قوله: نَادِمًا، اى نادمًا لغواة الغنمة لا يطلب الثوب.

قوله: وهذا راجع إلى قوله قد أنعم الله على الخ يعنى كان لم يكن الخ ددې تعلق په اعتبار د معنى سابق جملې قد انعم الله على سره ده. تقدیری عبارت دادې قال قد انعم الله على الخ كان لم يكن الخ بیا دا جمله په توگه د جمله معترضه مؤخر كړې شوه.

قوله: لَيَقُولَنَّ قول دې او باليتي كنت معهم الخ مقوله ده او كان لم يكن بينكم وبينه مودة جمله معترضه ده.

قوله: فَأَقْوَزَ جواب تمنى د وجې نه منصوب دې.

[آياتونه: ۷۷-۸۷]

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ عَنْ الْقِتَالِ لَمَّا ظَلَمُوا بِمَكَّةَ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ وَهُمْ جَمَاعَةٌ مِنَ الصَّخَابَةِ وَآقَمُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ يُخَاطَبُونَ (الناس) الكفار أي عدايتهم بالقتل (كخشيت) هم عذاب (الله) أو أشد خشية من خشيتهم له ونصب أخذ على الخال وجواب لما دل عليه إذا وما بعدها أي فاجأتهم الخشية (وقالوا) جزاء من الموت (رتنا) لم كتب علينا القتال لولا هذا (أخزتنا) إلى أجل قريب قل لهم (مَتَاعُ الدُّنْيَا) ما يتنعم به فيها أو الاستمتاع بها (قليل) آبل إلى الفناء (والآخرة) أي الجنة (وعلمن اتقى) عقاب الله بترك مغيبيته (ولا تظلمون) بالباء والياء تنقصون من أعمالكم (فتيلاً) قدر قشرة النواة فجاهدوا (أين ما تكونوا) يدرككم الموت ولو كنتم في بروج (حصون) مشيدة مرتفعة فلا تخشوا القتال خوف الموت (وإن تصيبهم) أي اليهود حسنة (جصبة) ريبة (يقولوا هذي من عند الله) وإن تصيبهم سيئة (جذب) وبلاء كما حصل لهم عند فلولهم صلى الله عليه وسلم المدينة (يقولوا هذي من عندك) يا محمد أي بشلوك قل لهم (كل) من الحسنه والسيئة (من عند الله) من قبله (فما هؤلاء القوم) لا يكادون يفقهون أي لا يفارزون أن يفهموا (حديثاً) يلقي إليهم وما استفهموا تعجب من فرط جهلهم ونفي مقارنة الفعل أشد من نفيه وما أصابك أيها الإنسان (من حسنة) خير (فمن الله) أنك فضلنا منه (وما أصابك من سيئة) بليّة (فمن نفسك) أنك حيث ارتكبت ما يستوجبها من الذنوب (وأرسلناك) يا محمد (لنناس رسولاً) حال مؤكدة (وكفى بالله شهيداً) على رسالتك (ومن يطعم الرسول فقد أطاع الله ومن تولى) أغرض عن طاعتك فلا يهملك (فما أرسلناك عليهم حفيظاً) حافظاً لأعمالهم بل نديراً (وإلينا أمرهم فنجازهم) وهذا قبل الأمر بالقتال (ويقولون) أي المتأفقون إذا جاءوك أمرنا (طاعة) لك (فإذا برزوا) خرجوا (من عندك) بيت طاعة

مِنْهُمْ بِإِذْعَامِ الثَّاءِ فِي الطَّاءِ وَتَرْكِهِ أَيْ أَضْمَرْتُ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ لَكَ فِي خُضُوكَ مِنَ الطَّاعَةِ أَيْ عِصْيَانِكَ (وَاللَّهُ يَكْتُبُ) بِأَمْرِ يَكْتُبُ فِي مَخَالِفِهِمْ لِيَجَازُوا عَلَيْهِ (فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ) بِالضَّرْعِ (وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ) تَعْنِي بِهِ فَهُنَّ كَافِيكَ (وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا) مَفُوضًا إِلَيْهِ (أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ) يَتَأَمَّلُونَ (الْقُرْآنَ) وَمَا فِيهِ مِنَ الْمَعَانِي النَّبِيَّةِ (وَلَوْ كَانُوا مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا) تَنَافُضًا فِي مَعَانِيهِ وَتَبَايُهَا فِي نَظْمِهِ (وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ) عَنْ سَرَايَا النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَا خَصَلَتْ لَهُمْ (مِنْ الْأَمْرِ) بِالنَّصْرِ (أَوْ الْخَوْفِ) بِالْمُزِيْمَةِ (أَدَّاعُوا بِهِ) أَفْضَوْهُ نَزَلَ فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الْمُنَافِقِينَ أَوْ فِي ضَعْفَاءِ الْمُؤْمِنِينَ كَانُوا يَغْفُلُونَ ذَلِكَ فَتَضَعُفُ قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ وَيَتَذَكَّرُ النَّبِيُّ (وَلَوْ رَدُّوهُ) أَيْ الْخَبَرِ (إِلَى الرَّسُولِ) وَإِلَى أَوْلَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ أَيْ ذِي الرَّأْيِ مِنْ أَكْبَارِ الصَّخَابَةِ أَيْ لَوْ سَكَنُوا عَنْهُ حَتَّى يُخْبِرُوا بِهِ (لَعَلِمَهُمْ) هَلْ هُوَ مِمَّا يَنْبَغِي أَنْ يُدَاعَ أَوْ لَا (الَّذِينَ يَسْتَلْبِطُونَهُ) يَتَّبِعُونَهُ وَيَطْلُبُونَ عِلْمَهُ وَهُمْ الْمُدْبِقُونَ (مِنْهُمْ) مِنَ الرَّسُولِ وَأَوْلَى الْأَمْرِ (وَلَوْ لَا قُضِلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِالْإِسْلَامِ) وَرَحْمَتِهِ لَكُنْ بِالْقُرْآنِ (لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ) فِيمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ مِنَ الْفَوَاحِشِ (إِلَّا قَلِيلًا) (فَقَاتِلْ) يَا مُحَمَّدُ (فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تَكَلَّفْ إِلَّا نَفْسَكَ) فَلَا تَهْتَمُ بِتَخْلِيفِهِمْ عَنْكَ الْمَغْنَى قَاتِلْ وَلَوْ وَخَذَكَ فَإِنَّكَ مُؤَدُّوهُ بِالنَّصْرِ (وَحَرَضَ الْمُؤْمِنِينَ) خُذَهُمْ عَلَى الْقِتَالِ وَزَعَّجَهُمْ فِيهِ (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ) خَزَبِ (الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا) مِنْهُمْ (وَأَشَدُّ تَنكِيلًا) تَغْلِيظًا مِنْهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا أُخْرِجُ وَلَوْ وَخِذِي فَخَرَجَ بِسَبْعِينَ زَكَاةً إِلَى بَذْرِ الصُّغْرَى كَفَّتْ اللَّهُ بَأْسَ الْكُفَّارِ بِإِلْقَاءِ الرُّغْبِ فِي قُلُوبِهِمْ وَنَضَعَ أَبِي سَفْيَانَ عَنِ الْخُرُوجِ كَمَا تَقَدَّمَ فِي آلِ عِمْرَانَ (مَنْ يَشْفَعُ) بَيْنَ النَّاسِ (شَفَاعَةً حَسَنَةً) مُوَافِقَةً لِلشَّرْعِ (يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ) مِنَ الْأَخْرِ (مِنْهَا) بِسَبِيلِهَا (وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً) مُخَالِفَةً لَهُ (يَكُنْ لَهُ قِطْلٌ) نَصِيبٌ مِنَ الْوُزْرِ (مِنْهَا) بِسَبِيلِهَا (وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَمِيقًا) مُتَفَتِّرًا فَيُجَاوِزُ كُلَّ أَحَدٍ بِمَا عَمِلَ (وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ) كَانَ قِيلَ لَكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ (فَحَيُّوا) الْمُحَيَّى (بِأَحْسَنِ مِنْهَا) بَانَ تَقُولُوا لَهُ عَلَيْكَ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ (أُورِدُوهُمَا) بَانَ تَقُولُوا لَهُ كَمَا قَالَ أَيْ الْوَأَجِبْ أَحَدَهُمَا وَالْأَوَّلُ أَفْضَلُ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَحِيدًا) مُخَابِرًا فَيُجَاوِزُ عَلَيْهِ وَمِنَهُ رَدُّ السَّلَامِ وَخَصَّتِ السُّنَّةُ الْكَاثِرَ وَالْمُبْتَدِعَ وَالْفَاسِقَ وَالْمُسْلِمَ عَلَى قَاضِي الْحَاجَةِ وَمَنْ فِي الْخُثَامِ وَالْأَكِلِ فَلَا يَجِبُ الرَّدُّ عَلَيْهِمْ بَلْ يَكُونُ فِي غَيْرِ الْأَجِيرِ وَيُقَالُ لِلْكَافِرِ وَعَلَيْكَ (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) وَاللَّهُ لَيَجْعَلَنَّكُمْ مِنْ قُيُورِكُمْ (إِلَى) فِي (يَوْمِ الْقِيَامَةِ) لَا رَيْبَ لَا شَكَّ فِيهِ وَمَنْ أَيْ لَا أَحَدَ (أَصْدَقَ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا) قَوْلًا

ترجمہ :- آیا تاسو ہفہ خلق اونه لیدل چاہتہ چہ حکم و کرمی شو چہ کافرانوسرہ د جنگ نہ لاس اونیسے چہ کلہ ہغوی د پہ مکہ مکرمہ کنبی د کافرانود تکلیفونو رسولود وجہ د جہاد مطالبہ اوکرہ اوہغہ د صحابہ کرامو یو جماعت وو او مونخ کوئی او زکوۃ ادا کوئی بیاجہ پہ ہغوی باندي جہاد فرض کرہی شو نو ہم ہفہ وخت ددوی نہ یوجماعت دکافرانوہ اویریدو یعنی د قتل پہ ذریعہ د ہغوی د عذاب نہ لکہ چہ شکہ ہغوی د اللہ

تعالیٰ دَ عذاب نہ ویریدی۔ بلکہ دَھغہ دَ ویری نہ ہم زیات۔ اودَ اَکْثَدَ نصب حال کیدو دَ وجہی نہ دے۔ او دَکُتْا پَہ جواب باندے اِذَا اودَ دے مابعد دلالت کوی۔ یعنی ہغوی ناخاپی اوویریدل او وئی وئیل چے اے زمونہ پرودگار تاپہ مونہ جہادولی فرض کرو؟ ولے دے مونہ لو شان نور روستو نہ کرو؟ تہ ورته اووایہ چے دَ دنیا سود مندی (یعنی) دَ عیش سامان دَ کوم نہ چے تاسو خوندونہ اخلئی یا گتہ اخلئی خودیرکم دے۔ (یعنی) دَ دے انجام فنادہ۔ اودَ گناہونو پریرخودلوسرہ دَاللہ تعالیٰ دَ عذاب نہ ویریدونکو دَ پارہ آخرت یعنی جنت بہتر دے او ستاسو عملونہ (نیکو) کنبے کمے گولوسرہ دَ یوتار یعنی دَ کھجورے دَ ھدوکی دَ جلی برابر بہ ظلم نہ شی کولی تاسو چہ چرتہ ہم یشی اگر چے تاسو پَہ مضبوط او جتو قلعہ گانو کنبے یشی نو مرگ بہ تاسو راگیر کری لہذا دَ مرگ دَ ویری دَ جہاد نہ مہ ویری پئی۔ اوکہ یہودیانونہ شہ بنیگرہ (مثلاً) تازہ والے او خوشحالی ملاوپی نو وائی چے دا دَاللہ تعالیٰ دَ طرف نہ دی اوکہ چے ہغوی تہ شہ بدی (مثلاً) قحط او مصیبت رسیپی لکہ دَ حضور پاک مدینے تہ دَ راتلو پَہ وخت (قحط) راغے وو نو وائی چے دا ستا دَ وجے اے محمد ﷺ یعنی دا ستاد سپیرہ والی دَ وجے نہ دی تہ دوی تہ اووایہ دا ٲول کہ نیکی وی اوکہ بدی دَاللہ تعالیٰ دَ طرف نہ دی پَہ دغہ خلقو شہ چل او شو چے کومہ خبرہ ہم ہغوی تہ اووئیلے شی پَہ ہغے پوھیدو تہ نزدی ہم نہ دی نہ او مَا استفہام تعجبی دَ پارہ دہ دَھغوی دَ زیات جہالت دَ وجے نہ دَ قرب فعل نفی (نفس) فعل دَ نفی نہ نور ہم سختہ وی۔ اے انسانہ شہ خیر ہم چے تاتہ رسیپی نوھغہ دَاللہ تعالیٰ دَ طرف نہ دے یعنی دَھغہ دَ فضل نہ دے او کوم مصیبت چے تاتہ رسیپی ھغہ ستاد نفس دَ طرف نہ دے۔ داسے چے تہ دَ گناہونو ارتکاب کوی کوم چے دَ مصائب دَ مرجباتونہ دی او اے محمد ﷺ مونہ تہ رسول جو کوی لیلے رسولا حال مؤکدہ دے او ستاپہ رسالت باندے دَاللہ تعالیٰ گواھی کافی دہ۔ شوک چے دَ رسول اطاعت او کوی ھغہ دَاللہ تعالیٰ اطاعت او کرو اوچا چے دَ حضور پاک دَ اطاعت نہ مخ وارولو نو تہ خفہ کیبہ مہ ٲکھہ چے مونہ تہ پَہ ہغوی باندے ساتونکے جووولوسرہ نہ ئی لیلے یے۔ یعنی دَھغوی دَ اعمالو نگران بلکہ دَھغوی ویرونکے جو کوی لیلے۔ اودَھغوی معاملہ ہم زمونہ طرف تہ راوایس کیدونکے دہ۔ لہذا مونہ بہ ہغوی نہ بدله ورکرو او دا حکم دَ جہاد دَ حکم نہ وړاندے دے۔ منافقان چے کلہ تاسو لہ راشی نو وائی چے ستاسو فرمانبرداری دہ خو چے کلہ ھغوی ستا خوانہ (بِئْتِ طَائِفَةً) کنبے دَ تاء پَہ طاء کنبے ادغام کولوسرہ او بغيره ادغام نہ نو پَہ ہغوی کنبے یوہ ولہ دَ شپہ دَھغے خلاف مشورہ کوی شہ چے دہ ستاسو پَہ وړاندے دَ اطاعت خبرہ کوی یعنی ستاسو دَ نافرمانی مشورہ کوی او اللہ تعالیٰ دَھغوی پَہ عمل نامو کنبے لیکے شہ چے دوی دَ شپہ مشورہ کوی۔

نوٹ:- دَ بَیت تفسیر اَفْخَرْت سرہ تسامح دہ ٲکھہ چے دَ عصیان او نافرمانی تعلق دَ نبی علیہ السلام دَ خوانہ وتلوسرہ متعلق نہ وو بلکہ پَہ مجلس کنبے دَ موجودگتی پَہ صورت

کُنِیْ ہِم عَصِیَان اونا فرمانی دھغوی پہ زرونو کُنِیْ وِہ۔ لہذا بَيِّنَت تفسیر دَ شَیْءِ مشورہ کول انسب دی پس تاسو هغوی ته معافی اوکړئ او مخ ترې واروئ او په الله تعالی باندې یقین کوئ ځکه چې هغه ستادَ پارہ کافی دې۔ الله تعالی دکارسازئی دپارہ کافی دې۔ آیا داخلق په قرآن کُنِیْ او دَ هغې په معانیو کُنِیْ غورنه کوی چې په دې کُنِیْ موجود دی۔ که چرې دا قرآن پاک دَ الله تعالی نه بغیر دَ بل چادَ طرف نه وې نو په دې کُنِیْ به دوی دیراختلاف موندلې وې یعنی ددې په معنی کُنِیْ به ئی تناقص او په نظم کُنِیْ به ئی تباین موندلې وې۔ کله چې هغوی له یوه خبره دَ حضور پاک دَ لښکر اورسی کوم چې هغوی له راشی که د نصرت وی او که د هزیمت وی نو هغه خوروی «دا آیت» دَ منافقانود یوې ډلې یا دَ کمزوری ایمان والا مؤمنانو باره کُنِیْ نازل شوې دې چې داسې به ئی کول۔ او که چرې دې خلقو رسول الله ﷺ ته یا دمه وار صحابه کرامو ته رسولې یعنی که دې خلقو خاموشی اختیارولې تر هغه وخته پورې چې دوی ته د هغې معاملې خبر ورکړې کیدې شو نو داخلق چې ددغه خبر تحقیق پسې لگیدلې دی او په دغه خبر باندې پوهه حاصلول غواړی اوداهم هغه خورونکي خلق دی نو په دې خبره باندې به پوهیدل چې دا خبر دَ خورولو دې او که نه دې۔ او که چرته دَ اسلام په ذریعه په تاسو باندې دَ الله تعالی فضل او دَ قرآن په ذریعه په تاسو د هغه رحمت نه وې نو دَ شمیر دَ یو څو کسانو نه علاوه به تاسو دَ بې حیائی په خبرو کُنِیْ دکومو چې شیطان تاسو ته حکم کوی دَ شیطان تابعدار به جوړ شوی وئ۔ اې محمد ﷺ ته دَ الله تعالی په لار کُنِیْ جهاد کوه تاته صرف ستا دَ ذات په نسبت حکم درکولې شی۔ لہذا ستانه د هغوی شاته پاتې کیدلو باندې ته خفه کیږه مه مطلب دا چې ته جهاد کوه سره ددې چې ته خان له ئی ځکه چې دَ نصرت وعده تاسره ده او دَ ایمان والو ته رغبت ورکوه یعنی مؤمنان په جهاد کولو باندې تیار وه او هغوی ته رغبت ورکوه ممکن ده چې الله تعالی دکافرانو جنگ بند کړی او الله تعالی د هغوی نه په اعتبار دَ جنگ او په اعتبار دَ عذاب دیرزیات سخت دې۔ نو حضور پاک ﷺ اوفرمائیل قسم دې په هغه ذات دچا په قدرت کُنِیْ چې زما خان دې زه به خامخا دَ جهاد دپارہ، اوځم سره ددې چې زه یوازې ولې نه یم۔ چنانچه رسول الله ﷺ (صرف) اویا دَ (۷۰)، سورو سره بدرصغری طرف ته لاړو نو الله تعالی دکافرانو حمله د هغوی په زرونو کُنِیْ رعب اچولوسره بنده کړه او ابوسفیان ئی «دَ جنگ دپارہ، وتلونه منع کړو لکه چې په سورت آل عمران کُنِیْ تیرشو۔ کوم کس چې په خلقو کُنِیْ دَ شریعت مطابق دَ ښیگرې سفارش اوکړی نو هغه ته به هم دَ دغې دَ وجې دَ اجر حصه ملاوپی او کوم کس چې دَ شریعت خلاف دَ بدئ سفارش اوکړی نو هغه ته به دَ دغه سفارش دَ وجې دَ گناه حصه ملاوپی او الله تعالی په هرڅیز باندې قدرت لرونکې دې۔ لہذا هریوته به دهغه د اعمالو بدله ورکړی۔ او کله چې تاسو ته سلام اوکړې شی مثلاً تاسو ته اووئیلې شی سلام علیکم نو تاسو سلام

کونکی تہ د ہفہ د سلام نہ بنہ جواب ورکوی پہ دے طریقہ چے تاسو ہفہ تہ اوواین وعلیکم السلام دحۃ اللہ ویرکاتہ یا ہم ہفہ الفاظ ورواپس کرئی داسے چے خنکہ ہفہ ونیلی دی تاسو ہم ورتہ ہم ہفہ شان اوواینی یعنی پہ دے کنبی یوواجب دے مگر رومی غورہ دے بیشک اللہ تعالیٰ دہرخیز حساب اخستونکے دے لہذا دہر (عمل) جزاء بہ ورکوی او ہم ددے نہ د سلام جواب ورکول ہم دی. او شریعت مستثنی کرے دے، کافر، بدعتی، متیازی کونکی باندے سلام کونکے او ہفہ سری باندے کوم چے پہ حمام کنبی وی او پہ خوراک کونکی باندے چے ددوی د سلام جواب ورکول واجب نہ دی. بلکہ د اخیرے نہ علاوہ مکروہ دی او د کافر پہ جواب کنبی بہ ونیلے شی عَلیکَ (یعنی پہ تاباندے ہم) اللہ تعالیٰ ہفہ ذات دے چے دہفہ نہ بغیریل شوک معبود نشتہ. ہفہ بہ یقینا تاسو ستاسو د قبرونونہ د نیامت پہ ورع راجع کوی پہ دے کنبی ہیچ شک نشتہ او د اللہ تعالیٰ نہ رشتیا خبرہ کونکے بل شوک دے؟ ہی شوک نشتہ.

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: مِنْ خَلْقَتِہُمُ الْغَرِبَ دے کنبی اشارہ دے چے ددے عطف پہ کشفۃ اللہ باندے دے.
قوله: وَنُصِبَ عَلَی الْحَالِ یعنی کشفۃ اللہ نہ د حال کیدو د وجہ نہ منصوب دے تقدیری عبارت دادے یَحْتَوْنَ النَّاسَ مِثْلَ خَلْقِہِ اللہ.
قوله: أَوْأَمَّا خَلْقِہِ ہم د حال کیدو د وجہ نہ منصوب دے خکہ چے ددے عطف پہ کشفۃ اللہ باندے دے پہ دے کنبی دہفہ خلقو د قول تردید دے کوم چے وائی خفۃ اللہ د مصدر د وجہ نہ منصوب دے.
قوله: جَوَابُ لَمَّا دَلَّ عَلَیہِ إِذَا، مناسب دا وہ چے مفسر علام وجواب لَمَّا إِذَا وَآبَعْدَہَا فرمائیلے.
قوله: إِذَا لَمَّا یَقِیْہُمْ کُنْبی إِذَا مفاعلیہ قائم مقام دفاء دے فَلَمَّا کُنْبی د لَمَّا جواب دے.
قوله: جَزَعَا مِنَ الْمَوْتِ دے خبرے تہ اشارہ دے چے لَمَّا کُنْبی عَلَیہِ الْقِتَالِ، پہ توگہ د اعتراض نہ وو بلکہ دمرگ نہ د طبعی ویرے د وجہ نہ وو خکہ چے قائلین خیار صحابہ وو.
قوله: مَا یَمْتَنُّہُ پہ دے کنبی اشارہ دے چے متاع مصدر پہ معنی دمفعول دے.
قوله: أَوَالِیْمَتَّاعُہَا پہ دے کنبی اشارہ دے چے مَتَاعُ نہ مصدری معنی مراد کیدے شی.
قوله: یَمَّا لَی بَعِیْنِ التَّاعِ.

قوله: یَمَّا طَائِفَہُ دَیَّتْ فَاعِل طَائِفَہ دے طائفہ چونکہ مؤنث غیر حقیقی دے د کوم دپارہ چے فعل مذکریا مؤنث دوارہ راورل جائز دی. مفسر علام د یَمَّا تفسیر پہ اَضْمَرْتُ سرہ

﴿تَمَّ﴾ ستاسو ڏھ حال ڏي ڇي تاسو ڏ منافقينو باره ڪنبي دوه دلې شوني. الله تعالى هغوی ڏخپل ڪفر اوڳناه په وجه واپس اوگرڇول آيا تاسو غواړي ڇي کوم خلق الله تعالى گمراه کړل تاسو ئي په نېغه لار راوړي يعني تاسو هغوی من جمله هدايت يافته خلقو ڪنبي شميرئ. استفهام په دواړو ځايونو ڪنبي انڪاري ڏي اوڅوک ڇي الله تعالى گمراه کړي ڏهغوی ڏپاره خو به ته ڏ هدايت لار هيڅ کله نه بيا مومي. دا خلق خو ڏ زړه نه غواړي ڇي تاسو هم ڪفراو کړئ لکه څنگه ڇي دا خلق ڪفر کوي ڏي ڏپاره ڇي هغوی او تاسو په ڪفر ڪنبي برابر شئ. پس تاسو په هغوی ڪنبي څوک دوست مه جوړه وئ ڇي هغوی سره دوستي کوئ. سره ڏ ڏي ڇي هغوی ڏ ايمان اظهار اوکړي تردې ڇي ڏ الله تعالى په لار ڪنبي په صحيح توگه هجرت اوکړي ڇي ڏهغوی ايمان محقق کړي او که هغوی مخ واپوي او په موجوده نفاق باندې قايم پاتې شي نو هغوی قيد کړئ اوچرته ڇي هغوی مومئي قتل يئ کړئ او په هغوی ڪنبي هيڅوک دوست مه جوړوي ڇي هغوی سره دوستي کوئ او مه ئي امداديان جوړوي ڇي ڏهغوی نه ڏ دښمن په مقابله ڪنبي ڇي امداد واخلي. سوا ڏهغه خلقو نه ڇي هغه خلقو سره ملاؤ شي ڇي ڏهغوی او ستاسو په مينځ ڪنبي معاهده ڏامن ده او ڏهغوی ڇي ور سره ملاؤ شي لکه څنگه حضور پاك هلال بن عويمر اسلمي سره معاهده کړې وه. يا هغه خلق تاسو له داسې راشي ڇي ڏهغوی سيني ڏ ڏي خبرې نه تنگيږي ڇي هغوی خپل قوم سره شي او تاسو سره او جنگيږي يا تاسو سره شي او خپل قوم سره او جنگيږي. يعني هغوی ستاسو سره او ڏهغوی سره ڏ جنگ کولو نه منع شوي دي لهذا تاسو هغوی نه قيد او قتل کولو سره تعرض مه کوئ دا حکم او ڏي مابعد په آيت سيف سره منسوخ شوې ڏي او که چرې الله تعالى ته په تاسو باندې ڏهغوی غلبه منظور وه نو هغه به ڏهغوی زړونه قوي کولو سره هغوی ته تاسو غالب کړې وې نو هغوی به تاسو سره ضرور جنگ کولو ليکن هغه ته دا منظور نه شوه ڏ څه ڏ وجې نه ڇي الله تعالى ڏهغوی په زړونو ڪنبي رعب واچولو نو که هغوی تاسو پرېږدي او تاسو سره جنگ نه کوي او تاسو سره په سلامتيا سره تعلق اوسائي يعني ستاسو ڏ حکم منونکي شي نو الله تعالى ڏهغوی ڏپاره خلاف ستاسو ڏپاره ڏ قيد او قتل هيڅ لار نه ده کيخو ڏي او ڏير زړه تاسو څه نور خلق او وينئ ڇي غواړي به ڇي ستاسو په وړاندې ڏ ايمان اظهار کولو سره تاسو نه هم په امن اوسيږي او کله ڇي خپل قوم له لار شي نو ڏکفر اظهار کولو سره ڏ خپل قوم هم په امن باندې وي. او هغه آسډ و غطفان دي او هغوی ڇي کله هم ڏ شرک ڏقتني طرف ته رابللې شي نو هغوی ڏ ڏي طرف ته راتاويږي يعني په هغې ڪنبي په شدت سره واقع کيږي. نو که ڏ جنگ ترک کولو سره تاسو نه پرېږدي او نه تاسو سره په سلامتيا سره اوسيږي او نه تاسو نه خپل لاسونه رابند کړي نو تاسو هغوی قيد کړئ اوچرته ڇي ئي مومئي قتل يئ کړئ هم دغه خلق خودي دچا خلاف ڇي مونږ تاسو ته کولاؤ اجازت درکړي ڏي يعني ڏهغوی په قتل او قيد باندې ڏهغوی دغداري ڏ وجې ښکاره او واضحه دليل درکړي ڏي.

د قیوداتو فوائد و تسہیل

قوله: مَا شَأْنُكُمْ د دخول حرف على الحرف نه د بچ کید و د پارہ مفسر علام شأن مضان محذوف منلی دے۔

قوله: صِرْتُمْ د دے پہ حذف کنسی اشارہ ده چې فی المناقین د صرتم محذوف متعلق دے۔ او یتئین د صرتم خبر کید و وجہ نه منصوب دے او جملہ د مالکم مبتداء خبر دے۔

قوله: تَمَتُّوا د و دوا تفسیر پہ تَمَتُّوا سره کولو کنسی او خود لے شو چې د و دے پس کو واقع وی نو د تمنا پہ معنی کنسی وی۔

قوله: يَلْجَأُونَ مفسر علام د يَلْجَأُونَ تفسیر پہ يَلْجَأُونَ سره د تصحیح صلہ د پارہ کرے ده۔

قوله: أُولَٰئِكَ د دے کنسی اشارہ ده چې د جاعو کم عطف یه يصلون باندے دے نه چې د قوم په صفت باندے۔

قوله: وَقَدْ حَصِرَتْ قَدَمُ محذوف منلو سره په هغه خلقو باندے رد کول مقصود دے چې حصرت قوماً محذوف صفت منی۔ خکه چې په دے کنسی بغیرہ ضرورت نه حذف لازمی پری بلکه حصرت د جاء و کم د ضمیر نه حال دے او ماضی چې کله حال واقع شی نو قند ضروری وی که لفظاً وی او که معنا هم په دے وجہ مفسر علام قد مقدر منلی دے۔

قوله: عَنِ، حَصِرَتْ چونکه متعدی بنفسه نه وی پدے وجہ عَنْ محذوف منل ضروری دی۔

[ایاتونہ: ۹۲-۹۶]

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِمًا أَيَّ مَا يَنْتَبِي أَنْ يَصْدُرَ مِنْهُ قَتْلٌ لَهُ (الْأَخْطَاءُ) مُخِطًا فِي قَتْلِهِ مِنْ غَيْرِ قَضَدٍ وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِمًا خَطًا بَانَ قَضَدٌ زَمِي غَيْرُهُ كَصَبَدٍ أَوْ شَجَرَةٍ فَاصَابَهُ أَوْ صَرَبَهُ بِمَا لَا يَقْتُلُ غَايًا (فَقَصِيرٍ) عِنَقٍ (رَقَبَةٍ) نَسَفَ (مُؤْمِمَةً) عَلَيْهِ (وَدِيَّةً مُسَلَّمَةً) مُؤَادَةً (إِلَى أَهْلِهِ) أَيَّ زَوْجَةِ الْمَقْتُولِ (الْأَنْ يَصْدُقُوا) يَصْدُقُوا عَلَيْهِ بِهَا بَانَ يَنْفَعُوا عَنْهَا وَتَنَثَّ السُّنَّةُ أَلَهَا بِأَلَةٍ مِنَ الْإِبِلِ عَشْرُونَ رَنْتَ مَخَاضٍ وَكَلَّدَ بَنَاتٌ لَبُونٌ وَتَبُو لَبُونٌ وَجَفَاقٌ وَجَذَاعٌ وَأَنَهَا عَلَى غَائِلَةِ الْفَاقِلِ وَلَهُمْ غَصْبَتُهُ فِي الْأَصْلِ وَالْفَرْعِ مُؤَرَّغَةٌ عَلَيْهِمْ عَلَى ثَلَاثَ بَيِّنٍ عَلَى الْفَتْنِ مِنْهُمْ بَصَفٍ دِيَارٍ وَالْمُتَوَسُّطُ رُبْعُ كُلِّ سَنَةٍ فَإِنْ لَمْ يَفُوا فَمِنْ بَيِّنِ الْمَالِ فَإِنْ تَعَذَّرَ فَعَلَى الْخَاسِي (إِنْ كَانَ) الْمَقْتُولُ (مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ) حَزَبٍ (لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِمَةٍ) عَلَى قَاتِلِهِ كَفَّارَةٌ وَلَا دِيَّةً نَسَلَمَ إِلَى أَهْلِهِ لِجَزَائِهِمْ (وَأِنْ كَانَ) الْمَقْتُولُ (مِنْ قَوْمٍ يَتَّبِعُكُمْ وَيَتَّبِعُهُمْ مِيثَاقًا) عَهْدٌ كَافِلِي اللَّفَةِ الْقَدِيمَةِ لَهُ (مُسَلَّمَةً إِلَى أَهْلِهِ) وَهِيَ لَكَ دِيَّةُ الْمَلُومِ إِنْ كَانَ يَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ وَلَكِ غُشْرَاهَا إِنْ كَانَ مُجُوسِيٍّ (وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِمَةٍ) عَلَى قَاتِلِهِ (فَمَنْ لَمْ يَجِدِ) الرَّقَبَةَ بَانَ فَقَدْ دَعَا وَمَا يَخْصِلُهَا بِهِ (فَقِيَّامُ تَحْمِيْنٍ مُتَّاعِيْنَ) عَلَيْهِ كَفَّارَةٌ وَلَمْ يَذْكُرِ اللَّهُ تَعَالَى الْإِنْتِقَالَ إِلَى الطَّعَامِ كَالطَّهَارِ فِيهِ أَخَذَ الشَّافِعِيُّ فِي أَصَحِّ قَوْلِهِ

عصبات باندی تقسیمیری. (دَدی مودہ) بہ درې کالہ وی. په دوی کښې په مالدارانو باندې نصف دینار سالانہ او په متوسط باندې څلورمه حصہ د دینار سالانہ او که چرې داخل نئ ادا نہ کړې شی نو د بیت المال نہ به ادا کیږی او که چرې دا هم گرانه وی نو په جانی (قاتل) باندې به واجب وی او که چرې مقتول ستاسو د دښمن قوم (دار الحرب) نہ وی حال دا چې هغه مؤمن وی نو د هغه په قاتل باندې یو غلام آزادول واجب دی د کفارې په توگه نہ چې د دیت په توگه چې د هغه کوروالو ته حواله کړې شی. هغوی سره د محاربه کیدو د وجې نہ او که چرې مقتول داسې قوم سره تعلق لری چې ستاسو او د هغوی په مینځ کښې معاهدہ ده لکه اهل ذمه نو د هغه په قاتل باندې د یو مؤمن غلام آزادول دی نو که یو کس غلام او نه مومی به دې وجه چې غلام نہ وی یا دومره مال نہ وی په کوم سره چې غلام واخستې شی نو دې کفارہ دوه میاشتې مسلسل روژې ساتل دی او الله تعالی د طعام طرف ته رجوع نہ ده ذکر کړې څنگه چې یې په ظهار کښې فرمائیلى دی او امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په خپلو دواړو قولونو کښې صحیح ترین قول کښې هم دا اخستې دې او الله تعالی د طرف نہ د توبې قبولیت دې، توبه مصدر دې فعل مقدر (تاب) د وجې نہ منصوب دې او الله تعالی د خپل مخلوق باره کښې خیردار دې (او) هغه چې کوم نظام قائم کړې دې په هغې کښې هغه باحکمت دې او کوم کس چې یو مؤمن قصداً قتل کړی په داسې طریقہ چې د هغه په یو داسې خیز سره د قتل اراده او کړی په کوم سره چې قتل کیږی د هغه د ایمان نہ د واقف کیدو باوجود نو د داسې کس سزا دوزخ دې په کوم کښې چې به هغه همیشه پروت وی او په هغه د الله تعالی غضب او د هغه لعنت دې د هغه د رحمت نہ لریوالی دې. او د هغه دپاره (الله تعالی) په دوزخ کښې یولوئى غذاب تیار ساتلې دې. او دا (آیت) مؤول دې هغه کس سره چې د مؤمن قتل حلال گنړی یا په دې طریقہ چې دا د هغه سزا ده که چرې سزا ورکړې شی او دوعید په تخلف کښې څه ندرت نشته دې د الله تعالی قول (وَلْيَغْرِمْ أُولُو الْذُلَّةِ مِنْ ثَمَّاءَ) د وجې نہ اود ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چې دا آیت ددې په ظاهر باندې محمول دې او د مغفرت د نورو آیاتو نو دپاره ناسخ دې او د سورت بقره په آیت کښې بیان شوی دی چې عمداً قتل کونکې به د قتل د وجې نه قتل کولې شی. او یقیناً په ده باندې دیت واجب دې سره ددې که دې معاف کړې شی او د دیت مقدار وړاندې تیر شو او سنت بیان کړې دې چې د قتل عمداود قتل خطا په مینځ کښې یو قتل بل دې د کوم نوم چې شبه عمد دې او هغه دادې چې په داسې خیز سره ئی قتل کړی په کوم سره چې په عام توگه قتل نه کیږی نو په هغې کښې قصاص نشته بلکه په هغې کښې دیت دې. په صفت کښې د قتل عمد په شان او په تاجیل (تاخیر) او په خاندان والو باندې اچول کښې د قتل خطا په شان، قتل شبه عمد او قتل عمد د کفارې (وچوب) دپاره د قتل خطا نه اولی دې. او نازل شوی دی «راتلونکې آیت» هغه وخت کله چې د

صحابہ کرامو د یوجماعت د بنی سلیم یوسری سره تیریدل اوشو او هغه چیلئ بوتللي هغه سري دوی ته سلام اوکړو نو دې خلقو اووئیل چې دې سري سلام صرف د خپل خان بچ کولو دپاره اوکړو. نو هغه خلقو دې قتل کړو او د هغه چیلئ یی راوستلې (نو آیت نأیها الذین آمنوا نازل شو) اې ایمان والو کله چې تاسو د الله تعالی په لار کښې د جهاد دپاره سفر کوئ نو تحقیق کوئ او په یو قراءت کښې دواړو ځایونو کښې په ثاء مثله سره دې. (فتنیوا) انتظار کوئ او څوک چې تاسو ته سلام علیک اوکړی (سلام) په الف سره دې او بغیر د الف نه دې او کلمه شهادت په ذریعه کوم چې د هغه د اسلام علامت دې د انقیاد فرمانبردارئ، اظهار اوکړی نو تاسو دامه وایئ چې ته مسلمان نه ئی تاخودا کلمه د خپل خان او مال بچ کولو دپاره اووئیل. دنیاوی سامان مال غنیمت طلب کولو دپاره هغه قتل کړئ. الله تعالی سره د پریزیا غنیمتونه دی نو هغه غنیمتونه به تاسو د هغه د مال دپاره د هغه د قتل نه مستغنی کړی. د دې نه وړاندې تاسو هم داسې وئ ستاسو ځانونه او ستاسو مالونه صرف ستاسو د کلمه شهادت د وجې نه محفوظ ساتلې کیدل. بیا الله تعالی په تاسو باندې د ایمان د شهرت او استقامت په ذریعه احسان اوکړو نو تاسو تحقیق کوئ (داسې نه وی چې) تاسو څوک مؤمن قتل کړئ او په اسلام کښې داخلیدونکی سره هم داسې معامله کوئ څنگه چې تاسو سره اوکړې شوه. بیهک الله تعالی ستاسو د اعمالو نه خبر دې دکوم چې به هغه تاسو ته بدله درکړی بغیر د عذر د جهاد نه پاتې کیدونکی مؤمنان (غیر) په رفع سره صفت کیدو د وجې نه او په نصب سره د استثناء د وجې نه، د گډوالی یا پرندوالی وغیره په وجه، او د الله تعالی په لار کښې په ځانونو او مالونو سره جهاد کونکی برابر کیدې نه شی او الله تعالی په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد کونکو ته د عذر د وجې نه جهاد نه کونکو باندې فضیلت ورکړې دې. دواړه په نیت کښې د مساوی کیدلو او د مجاهد په عملی توگه جهاد کولو د وجې نه، او (هسې خو) الله تعالی دواړو ډلو نه هریو سره د ښیگرې وعده کړې ده او مجاهدینو له یی بغیر د عذر نه پاتې کیدونکو باندې لوی اجر فضیلت ورکړې دې او درجیات منه د (اجر) نه بدل دې د خپل طرف نه د مرتبو چې په عزت کښې یو د یو بل نه زیات دې او په مغفرت او رحمت کښې دواړه د خپل مقدر فعلونو د وجې منصوب دې الله تعالی خپل دوستانو لره معاف کونکې او د هغه اطاعت کونکو باندې رحم کونکې دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: فَطِيقًا فِي قِتْلِهِ: په دې کښې اشاره ده چې خطا، حال کیدو د وجې نه منصوب دې او مصدر په معنی د اسم فاعل دې اوداهم کیدې شی چې مفعول مطلق کیدو د وجې منصوب وی او مصدر د محذوف صفت وی. اى لا قَتْلًا عَطَا.

قوله: عَلَیْہِ: یہ دے کنبی اشارہ دے چہ تحریر، مبتداء دے اوددے خبر محذوف دے ای لعلہ تحریر یا د مبتداء محذوف خبر دے ای فالواجب علیہ تحریر قیہ اود فعل محذوف فاعل ہم کیدے شی ای فہب علیہ تحریر قیہ اودا ہم کیدے شی چہ علیہ د شرط جزاء وی او چونکہ د جزاء د پارہ جملہ کیدل شرط دی لہذا علیہ بہ محذوف مثل وی۔

قوله: وَدَیِّہٖ، ددے عطف پہ تحریر باندے دے وڈیہ پہ اصل کنبی مصدر دے پہ مال ماخوذ باندے ددے اطلاق کرے شوے دے ہم ددے وجہ نہ ددے صفت مسئلہ راوہلے شوے دے او دا د اصل کنبی وڈی وو واؤ حذف کرے شو ددے پہ عوض کنبی پہ آخرہ کنبی تاء تانیث اضافہ کرے شوہ نو دیہ شو۔

قوله: نَصْفٌ دَیْنَارٍ، دا د امام شافعی رحمہ اللہ پہ نیز دی۔

قوله: ثُلَاثَا عَشْرَہَا، دا د امام شافعی رحمہ اللہ مذهب دے۔

قوله: مَصْدَرٌ مُّصَوَّبٌ بِفِعْلِہِ الْقَدْرِ اِی تَابَ عَلَیْکُمْ تَوْبَہٗ۔

قوله: عَالِیًا بِاِثْمَانِہٖ، یعنی مذکورہ عذاب بہ ہفہ وخت مستحق شی کلہ چہ ئی دے مؤمن گنہ لو سرہ قتل کرے وی او کہ حربی ئی گنہ لے وی او قتل کرے بین وی نو مستحق بہ نہ وی۔

قوله: یَمُنْ اِسْحَکَہٗ، ددے اضافی مقصد پہ معتزلہ باندے رد کول دی خکہ چہ پہ جہنم کنبی خو بہ د ہمیشہ داخلیدل د کافر د پارہ وی پہ دے وجہ د کتاب وسنت او اجماع دلائل قطعہ پہ دے کنبی صریح دی چہ عصاة المسلمین بہ دائمی توگہ باندے دوزخ کنبی نہ داخیلے۔ پہ خلاف د معتزلہ چہ دہغوی پہ نیز د کبیرہ گناہ مرتکب کہ چرے بغیر د توبے نہ مری شی نو ہفہ ہم دائمی جہنمی دے۔

قوله: لَا یَذَرُ اِی الْاَذْرَۃَ، د ابن عباس رضی اللہ عنہ پہ نیز آیت پہ ظاہر باندے محمول دے غالباً ددے نہ مقصد شدت بیکارہ کول دی خکہ چہ ہم د ابن عباس رضی اللہ عنہ نہ ددے خلاف ہم نقل دی۔

قوله: فِی قِرَاءَۃِ الْمَثَلَةِ: اِی بِالْاِثْمَانِ، یعنی انتظار کوئی۔

قوله: بِالْزُّفْرِ صِفَۃً، یعنی غیر مرفوع دے د قاعدون صفت کیدو د وجہ نہ۔

سوال: الْقَاعِدُونَ الف لام د وجہ نہ معرفہ دے او غیر نکرہ دے لہذا صفت واقع کیدل صحیح نہ دی۔

دویم جواب: غیر چہ کلہ د دو متضاد خیزونو پہ مینخ کنبی واقع وی نو معرفہ کیہی۔

دویم جواب: القاعدون کنبی الف لام د جنس دے د کوم د وجہ نہ چہ مشابہہ دنکری سرہ دے۔

ہریم جواب:۔۔۔ ذہ القاعدون نہ یومتعین قوم مراد نہ دے لہذا ہفتہ ہم نہ کر دے معرفہ بہ
 ہلہ وے چے متعین قوم مراد وے۔ بشکارہ خبرہ دہ چے غیر ذہ القاعدون نہ بدل دے او بدل
 مبدل منہ کنہی تعریف اوتنکیر کنہی مطابقت ضروری نہ دے۔ او پہ غیر باندے نصب ہم
 جائز دے ذہ القاعدون نہ ذہ استثناء ذہ وجہ نہ دے۔

نولہ من الزمان ذہ دا دلزیر بیان دے۔

نولہ منصوبات یغفلون بالمقدار یعنی مغفرت ورحمۃ دوارہ دخیل خیال فعل مقدر ذہ وجہ نہ
 منصوب دی نہ چے پہ اجزا باندے د معطوف کیدو ذہ وجہ نہ، تقدیری عبارت دادے
 غفر اللہ لہم مغفرت ورحمہم اللہ رحمۃ۔

[ایاتونہ: ۹۷-۱۰۰]

وَنَزَلَ فِي جَمَاعَةٍ اسْتَلَمُوا وَلَمْ يَهَاجِرُوا فَقِيلُوا يَوْمَ بَدْرٍ مَعَ الْكَافِرِ إِنَّ الَّذِينَ تَوَقَّاهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي
 أَنْفُسِهِمْ بِالْمَقَامِ مَعَ الْكَافِرِ وَتَرَكَ الْهَجْرَةَ (قَالُوا) لَهُمْ مُؤَبَّحِينَ (فِيمَا كُنْتُمْ فِي أَيِّ شَيْءٍ كُنْتُمْ فِي أَمْرِ
 بَيْنَكُمْ) (قَالُوا) مُتَغَلِبِينَ (كُنَّا مُسْتَضْعِفِينَ) عَاجِزِينَ عَنْ إِقَامَةِ الدِّينِ (فِي الْأَرْضِ) أَرْضَ مَكَّةَ (قَالُوا) لَهُمْ
 تَوْبِيخًا (أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا) مِنْ أَرْضِ الْكُفْرِ إِلَى بَلَدٍ آخَرَ كَمَا قَتَلَ غَيْرَكُمْ قَالَ اللَّهُ
 تَعَالَى (قَالُوا لَيْكَ مَاوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا) هِيَ إِلَّا الْمُسْتَضْعِفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ
 لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً لَا قُوَّةَ لَهُمْ عَلَى الْهَجْرَةِ وَلَا نَفَقَةَ (وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا) طَرِيقًا إِلَى أَرْضِ الْهَجْرَةِ
 (قَالُوا لَكَ عِىَ اللَّهِ أَنْ يَغْفُو عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا) (وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافِقًا
 مُهَاجِرًا) (كَثِيرًا وَسَعَةً) فِي الرِّزْقِ (وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ) فِي الطَّرِيقِ
 كَمَا وَقَعَ لَجْدَعِ بْنِ خَضْرَةَ اللَّيْثِيِّ (فَقَدْ وَقَعَ) ثَبِتَ (أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا)

ترجمہ:۔۔۔ (آئندہ آیت) ذہ یوے دلے پہ بارہ کنہی نازل شو چاچے اسلام قبول کرو خو ہجرت
 نی او نہ کرو اود کافرانوسرہ پہ بدر کنہی قتل کرے شو۔ بیشکہ دہفتہ خلقو روحونہ کوم چے د
 کافرانوسرہ د اوسیدلو اود ہجرت ترک کولو د وجہ یعنی پہ خیال خان ظلم او کرو۔ فرہنہی
 (چے کلہ) روح قبض کوی نو دہغوی نہ توبیخا تپوس کوی تاسو دخیل دین پہ معاملہ کنہی
 پہ کوم حال وے؟ نوہغوی عذر بیانولوسرہ وائی چے مونہ ذہ دین ذہ قایمولو پہ معاملہ
 کنہی ذہ مکے پہ زمکہ کنہی کمزوری وو نو (فرہنہی) بہ ہغوی تہ توبیخا وائی ولی داللہ تعالیٰ
 زمکہ وسیع نہ وہ؟ چے تاسو پہ ہفتہ کنہی ہجرت کرے وے یعنی ذہ کافرانو ذہ مکے نہ جرتہ
 بل خوامو ہجرت کرے وے لکہ چے نورو کرے دے۔ اللہ تعالیٰ بہ فرمانی ہم دغہ خلق دی ذہ
 چا خائی چے دوزخ دے اوہفتہ دیر خراب خائی دے سوا دہفتہ خلقو نہ چے پہ سرو کنہی، بنشو کنہی،
 او ماشومانو کنہی کمزوری وی چے نہ خہ تدبیر کولے شی او نہ ورتہ دہجرت کولو خہ صورت موسیٰ

نوداخلق داسې دى چې الله تعالى به دوى معاف كړى اوالله تعالى خودې ډير معاف كوونكې اوډير بخښونكې اوڅوك چې دالله تعالى په لار كښې هجرت او كړى نو هغه به په زمكه كښې دهجرت مخايونه دى او په رزق كښې وسعت ييامومى اوڅوك چې دالله تعالى اودهغه د رسول ﷺ د خاطر هجرت كولوسره اوځى ييا په لار كښې هغه ته مرگ راشى لكه چې جندع بن ضمره لېشې ته پېښه شوې وه نو دهغه ډپاره په الله تعالى باندې اجر ثابت شو اوالله تعالى خودې ډير بخښونكې اوډير مهربان.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: قَالُوا لَهُمْ مَوْجِبِينَ: **سوال:** د مَوْجِبِينَ د اضافې څه فائده ده؟

جواب: د مَوْجِبِينَ د اضافه مقصد په سوال او جواب كښې مطابقت پيدا كول دى ځكه چې مَوْجِبِينَ محذوف اونه منلې شى نو.

سوال: فِيمَ كُنْتُمْ؟ او **جواب:** كُنَّا مُسْتَضْعِفِينَ كښې مطابقت نه راځي ځكه چې سوال دې چې تاسو په څه څيز كښې وئې او جواب دې مونږ كمزورى او عاجز وو. دا جواب د سوال مطابق نه دې او مَوْجِبِينَ محذوف او منلې شى نو دا سوال نه شو بلكه دهجرت ډپاره نه به وتلو باندې توبيخ وى مطلب دا شو چې تاسو دهجرت ډپاره ولې اونه وتلئ؟ جواب دركړې شو چې زمونږ د كمزورئ د وجې په هجرت باندې قدرت نه وو په دې وجه مونږ هجرت اونه كړو.

قوله: فِى اَيِّ شَيْءٍ په دې كښې اشاره ده چې فِيمَ كښې مَا استفهاميه ده نه چې موصوله

قوله: مُرَاغًا، د باب مفاعله ظرف مكان دې معنى د منع كيدو ځانې، مقام هجرت، د مُرَاغًا، تفسير په مهاجره سره كولو مقصد تعيين د معنى دې.

قوله: جُنْدَعَيْنَ فَمَمْرَةً، بعض مفسرينو جندب بن ضمره ليكلي دي.

[اياتوله: ۱۰۱-۱۰۴]

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ سَافِرْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاسٌ فِى اَنْ تَقْعُرُوا مِنْ الصَّلَاةِ اِنْ تَرَوْهَا مِنْ اَنْتُمْ اِلَى الْاَنْتَيْنِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِكُمْ اَي يَتَاكُم بِمَكْرِهِمُ (الَّذِينَ كَفَرُوا) بَيَان لِلْوَقْعِ اِذْ ذَاكَ فَلَا مَفْهُومَ لَهُ وَبَيَّنَّتِ السُّنَّةُ اَنَّ الْمُرَادَ بِالسَّفَرِ الطَّوِيلَ وَهُوَ اَنْتُمْ بَرْدٌ وَهِيَ مَرْحَلَتَانِ وَيُؤْخَذُ مِنْ قَوْلِهِ (فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاسٌ) اَنَّهُ رُخْصَةٌ لَا وَاجِبَ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ (اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا) بَيْنِي الْعِدَاوَةُ (وَإِذَا كُنْتُمْ يَا مُخَلَّدٌ خَاصِرًا) فِيهِمْ وَأَنْتُمْ تَخَافُونَ الْعَدُوَّ (فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ) وَهَذَا جَزْئِي عَلَى عَادَةِ الْقُرْآنِ فِي الْخُطَابِ (فَلَقَدْ طَافُوا بِكُمْ مَعَكُمْ) وَتَنَاسَرُ طَائِفَةٌ (وَلْيَأْخُذُوا) اَي الطَّائِفَةُ الَّتِي قَامَتْ مَعَكَ (أَسْلَحْتَهُمْ) مَعَهُمْ (فَإِذَا سَبَّحُوا) اَي صَلُّوا (فَلْيَكُونُوا) اَي الطَّائِفَةُ الْاُخْرَى (مِنْ دَرَابِكُمْ) يَخْرُسُونَ اِلَى اَنْ تَقْضُوا الصَّلَاةَ

وَتَلْبَسَ هَذِهِ الطَّائِفَةُ تَخْرُسُ (وَلَتَاتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوا وَحَدِّثْهُمْ وَأَسْلَحْتُمْ مِنْهُمْ إِلَى أَنْ تَقْضُوا الصَّلَاةَ وَقَدْ فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَلِكَ بِطَنٍ نَحَلَ زَوَاةَ الشَّيْخَانِ (رود الذين كفروا وتقفلون) إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ (عَنْ أَسْلَحْتُمْ وَأَمِيعَتَكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً) بِأَنْ يَخْمِلُوا عَلَيْكُمْ فَيَأْخُذْكُمْ وَهَذَا عَلَيْهِ الْأَمْرُ بِأَخِذِ السَّلَاحِ (وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَقَرٍّ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ فَلَا تَحْمِلُوهَا وَهَذَا يُفِيدُ إِيْجَابَ خَمْلِهَا عِنْدَ غَدَمِ الْغَدْرِ وَهُوَ أَحَدُ قَوْلَيْنِ لِلشَّافِعِيِّ وَالثَّانِي أَنَّهُ سُنَّةٌ وَزَجَحَ (وَأَخُذُوا وَحَدِّثْكُمْ) مِنَ الْقَدْوِ أَيْ اخْرُجُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ (إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا) ذَا إِهَانَةٍ (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ) فَرَعْنَاهُ مِنْهَا (فَاذْكُرُوا اللَّهَ) بِالتَّهْلِيلِ وَالتَّسْبِيحِ (قِيَامًا وَتُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ) مُضْطَجِعِينَ أَيْ فِي كُلِّ خَالٍ (فَإِذَا أَظْمَأْتُمْ أَنْتُمْ) فَأَقِمُوا الصَّلَاةَ أَثُومًا بِخُفُوفِهَا (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا) مَكْتُوبًا أَيْ مَفْرُوضًا (مُوقُوتًا) أَيْ مُقَدَّرًا وَفِيهَا فَلَا تُؤَخَّرُ عَنْهُ وَتَزُلْ لَمَّا بَعَثَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَائِفَةً فِي طَلَبِ أَبِي سَفْيَانَ وَأَصْحَابِهِ لَمَّا رَجَعُوا مِنْ أَخَذِ فَشَكُّوا الْإِجْرَاحَاتِ (وَلَا تَهِنُوا) تَضَعُوا (فِي ابْتِغَاءِ) طَلَبِ الْقَوْمِ الْكُفَّارِ لِقَاتِلِهِمْ (إِنْ تَكُونُوا تَأْكُمُونَ) تَجِدُونَ أَلَمَ الْجِرَاحِ (فَاتَّهَمُوا يَأْكُمُونَ كَمَا تَأْكُمُونَ) أَيْ يَمْلِكُكُمْ وَلَا يَخْشَوْنَ عَلَى قِتَالِكُمْ (وَتَرْجُونَ) أَنْتُمْ (مِنْ اللَّهِ) مِنَ النُّصْرِ وَالْقَوَابِ عَلَيْهِ (مَا لَا يَرْجُونَ) هُمْ فَانْتُمْ تَرِيدُونَ عَلَيْهِمْ بِذَلِكَ فَيَنْبَغِي أَنْ تَكُونُوا أَزْعَبَ مِنْهُمْ فِيهِ (وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا) بِكُلِّ شَيْءٍ (حَكِيمًا) فِي صُنْعِهِ

ترجمہ:- اوکلہ چہ تاسو سفر کوئی نوپہ مونخ کنہی قصر کولو کنہی پہ تاسو ہیچ گناہ نشستہ بہ دے توگہ چہ تاسو دے خلورو رکعتو پہ خانی دوه اوکړنی کہ چہ چہ تاسو ته اندیینه وی چہ تاسو ته به تکلیف پیښیږی او کافران به تاسو تنگ کړی دا د نزول د وخت د واقعی بیان دې لہذا د دې مفہوم مخالف مراد نہ دے۔ اوسنت دا بیان کړې دې چہ د سفر نہ سفر طویل یعنی اوږد سفر مراد دې او هغه خلور بریدہ دی چہ د دوو مرحلو پر اږدې اود الله تعالی قول (فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ) نہ دا معل میږی چہ قصر رخصت دې نہ چہ واجب اود امام شافعی رحمہ اللہ ہم دغه مذهب دے۔ یقیناً کافران ستاسو ښکاره دښمنان دی (یعنی) د هغوی دښمنی ښکاره شوې ده او اې محمد ﷺ کله چہ تاسو په هغوی کنہی موجود شئ او تاته د دښمن ویره وی او (صحابہ کرامو ته) په جمع سره مونخ ورکوي او نبی علیہ السلام ته خطاب دې (نه چہ عامو خلقو ته) د قرآنی اسلوب د خطاب مطابق دې لہذا د دې مفہوم مخالف مراد نہ دې نوپکار دی چہ د (صحابہ) یوه ډله تاسو سره (په مانخه کنہی) اودرېږی او (بله نوره ډله د دښمن د مقابلې دپاره) روستوپاتې شی (یعنی په جمع کنہی دې شریک نہ وی) او کومه ډله چہ تاسو سره په (مانخه کنہی) ولاړه وی هغوی سره دې هم وسله وی او کله چہ دا ډله په مانخه کنہی مشغوله وی نوبلې ډلې له پکار دی چہ هغوی دې ستاسو نه شاته د دښمن په مقابلہ کنہی وی او حفاظت دې کوی تردې چہ دا ډله خپل مونخ پوره کړی او (اوس) دې دا ډله لاره شی

او حفاظت دې کوی دویمه ډله کومې چې تر دغه وخته پورې مونږ نه دې کړې هغوی دې تاسو سره مونږ او کړې او د خپل بچاؤ او حفاظت سامان دې ځان سره واخلي تردې چې دا ډله هم مونږ پوره کړې او نبی کریم ﷺ په بطن نخله کښې هم داسې کړی وو. «رواه الشيخان» کافران غواړي چې کله تاسو مانځه ته او درېږئ چې تاسو په څه شان سره د خپلې وسلې او سامان نه غافل شئ نو هغوی په تاسو باندې ناڅاپي حمله او کړې په داسې توگه چې په تاسو حمله او کړې چې اچانک مو راگیر کړي اودا د وسلې ځان سره د ساتلو د حکم علت دې. لا دا چې تاسو ته د باران د وجې نه زحمت پېښېږي یا تاسو بيماران یی نو په دې کښې هېڅ هرج نشته چې تاسو وسله کوزه کيږدئ یعنی مسلح نه ئې. ددې نه معلومه شوه چې دغذر نه کیدو په صورت کښې وسله ځان سره ساتل واجب دی. اود امام شافعی د دواړو قولونو نه دا یو قول دې او دویم قول دادې چې وسله ترلې ساتل سنت دی اودې ته ترجیح ورکړې شوې ده. او د دښمن نه د خپل حفاظت سامان ځان سره ساتی (یعنی) ترکومې چې کیدې شی د دښمن نه محتاط اوسېږئ بېشکه الله تعالی د کافرانو د پاره یو رسوا کونکې عذاب تیار ساتلې دې. او کله چې تاسو د مانځه نه فارغ شئ نو د تهلیل او تکبیر په ذریعه د الله تعالی ذکر کوئ په ولاړه په ناسته او په ملاسته (یعنی) په هر حال کښې. بیا چې کله تاسو په امن کښې شئ نو مونږ قايم کړئ دهغې د حقوقو یعنی (ارکانو او شرائطو) سره ئې ادا کوئ. یقیناً مونږ په مؤمنانو باندې په خپل مقرر وخت باندې فرض دې یعنی دهغې په مقرر وخت کښې لهذا تاسو دا دهغې نه روستو کوئ مه. او کله چې حضور پاک یو جماعت د غزوه احد نه فارغیدونه پس د ابوسفیان او دهغه د ملگرو په تعاقب کښې روان کړو نو هغه خلکو د زخمونو نه دردمند کیدو) شکایت او کړو نودا آیت نازل شو اود کافرو قوم په تعاقب کښې هغوی سره په جنگ کولو کښې همت مه بائیلئ که چرې تاسو ته تکلیف رسیدلې وی یعنی د زخمونو تکلیف وی نو هغوی ته هم ستاسو په شان تکلیف رسیدلې دې لکه څنگه جه تاسو ته رسیدلې دې. او هغوی تاسو سره د جنگ کولو نه همت نه دې بائیلئ او تاسو د الله تعالی نه د امداد او په (جهاد) باندې د ثواب امید لرئ کوم چې هغوی نه لری. لهذا تاسو په دې طریقه په هغوی فوقیت لرئ نو تاسو له خو په جنگ کښې دهغوی نه زیات راغب کیدل پکار دی او هم الله تعالی خودې چې د هر څیز پیژندونکې او په صنعت کښې د حکمت والا دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قَدْ جَاءَكُمْ مِنْ دُنٰى الْحَيٰثِ اَمْرٌ ۚ ذٰلِكَ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِيْنَ ۚ (اِنْ جُفِيَ عَنْكُمْ) نه کوی؟

جواب: د جواب حاصل دادې (اِنْ جُفِيَ عَنْكُمْ) د زمانه نزول د واقعې مطابق دې څکه چې د نزول په زمانه کښې چې په عامه توگه مسلمانانو ته په سفر کښې د دښمن خطر پېښیدله

لهذا ددی مفهوم مخالف به مرادنه وی چې گنی که چرې ویره نه وی نو قصر به نه وی.
قوله: بَيِّنَ الْعَدَاوَةَ بَيْنَهُمَا متعدي په معنی د لازم دې.

قوله: الْمُبَاحِدِ الْمُبَاحِدِ سره سفر د معصیت خارج کول مقصود دی.

قوله: فَلَا مَقْرَبَ لَهُ، ددې اضافي مقصد په امام ابویوسف رحمته الله باندې رد کول دی ځکه چې امام ابویوسف رحمته الله هم ددې آیت نه استدلال کوی چې د حضور پاک د وصال نه پس صلوۀ غوف جائزه دې د نورو ائمه حضراتو په نیز جائز دې. پاتې شو رسول الله صلی الله علیه و آله ته خطاب نودا د قرآنی عادت مطابق دې.

نوبت: مگر د فقه په کتابونو کښې دا اختلاف ذکر نه دې. (کما قال القاضی وصاحب المدارک)
قوله: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ قِيَاخُذُكُمْ دَا وَنَاخُذُكُمْ عِلْت دې یعنی وسله ځکه خان سره ساتنې چې چرته داسې نه وی چې هغوی ناخاپی په تاسو حمله او کړي.
قوله: أَلْتُمُ د تَاكِيدِ د پاره دې دې د پاره چې کافر انو طرف ته ذهن لار نه شی.

[ایاتونه: ۱۰۵-۱۱۲]

وَسَرَقَ طُعْمَةً مِنْ أُبَيْرُقٍ دِزْغًا وَخَبَاثًا عِنْدَ يَهُودِيٍّ فَوُجِدَتْ عِنْدَهُ فَرَمَاهُ طُعْمَةً بِهَا وَخَلَفَ اللَّهُ مَا سَرَقَهَا فَسَأَلَ
قَوْمَهُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُجَادِلَ عَنْهُ وَيَبْرِئَهُ فَنَزَلَ (إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ) الْفَرَزَانِ (بِالْحَقِّ)
نَتَقَلَّ بِأَنْزَلِ (لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ) اعلمك اللهم فيه (وَلَا تُكُنْ لِلْغَافِلِينَ) كَطُعْمَةٍ (رَخِيصًا)
نَخَاصِيًا عَنْهُ (وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ) مَا هَمَّتْ بِهِ (إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا) (وَلَا تُجَادِلْ عَنْ الَّذِينَ يُخْتَلُونَ
أَنْفُسَهُمْ يُخُونُهَا بِالْمَعَاصِي لِأَنْ وَقَالَ خِيَانَتُهُمْ عَلَيْهِمْ (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّاتًا) كَبِيرَ الْخِيَانَةِ (أَتُمِ)
أَنْ يَغَايِبَ (يَسْتَحْفُونَ) أَنِّي طُعْمَةً وَقَوْمَهُ خِيَاءَ (مِنْ النَّاسِ وَلَا يَسْتَحْفُونَ مِنْ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ بِعِلْمِهِ (إِذْ
يُسَيِّتُونَ) يَضْمُرُونَ (مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ) مِنْ عَزْمِهِمْ عَلَى الْخَيْفِ عَلَى نَفْسِ السَّرِقَةِ وَزَمِي الْيَهُودِيَّ بِهَا
(وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَفْعَلُونَ خَبِيرًا) عَلِمَا هَا أَتُمُ يَا (هَؤُلَاءِ) خُطَابَ لِقَوْمِ طُعْمَةٍ (جَادَلْتُمْ) خَاصَمْتُمْ (عَنْهُمْ)
أَي فِي طُعْمَةٍ وَذِيهِ وَفَرَى عَنْهُ (فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) قَمَنْ مُجَادِلِ اللَّهُ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (إِذَا عَذَبْتُمْ) (أَمْرٌ مِنْ
يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا) يَقُولِي أَمْرَهُمْ وَيَذَبُ عَنْهُمْ أَيْ لَا أَخَذَ يَقُولُ ذَلِكَ (وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا) ذَنْبًا يَسْأَلُ بِهِ غَيْرَهُ
كَزَمِي طُعْمَةَ الْيَهُودِيَّ (أَوْ يَطْلُمُ نَفْسَهُ) يَغْفُلُ ذَنْبًا فَاصْبِرَا عَلَيْهِ (لَمْ يَسْتَغْفِرِ اللَّهُ) مِنْهُ أَيْ يَثْبُ (يَجِدُ اللَّهُ
غَفُورًا لَهُ (رَحِيمًا) بِهِ (وَمَنْ يَكْسِبِ الْإِثْمَ) ذَنْبًا (فَأَلْمَأَ يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ) لِأَنَّ وَنَالَهُ عَلَيْهَا وَلَا يَضُرُّ غَيْرَهُ
(وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا) فِي صُنْعِهِ (وَمَنْ يَكْسِبِ خَطِيئَةً) ذَنْبًا صَدِيرًا (أَوْ الْإِثْمَ) ذَنْبًا كَبِيرًا (لَمْ يَزِرْهُ يَرِيْقًا) مِنْهُ
(فَقَدْ أَحْكَمَ) تَحْمَلُ (مُهْتَمًا) يَزِيْهِ (وَالْإِثْمَ مِثْمًا) بَيْنَا يَكْسِبُهُ

لوجه: طعمه بن ابیرق یوه زغره پته کړې وه او یو یهودی سره ئی پته ایخي وه. هغه

غرہ د یهودی نہ برآمدشوه. طعمہ د زغرې الزام پہ یهودی باندې اولگولو اوقسم نی
 !وخولوچې ما زغرہ نه ده پتہ کړې، د طعمہ خاندان والو حضور پاک ته درخواست
 اوکړو چې طعمہ بچ کړی اوهغه بری اوگرخوی وه نو (آئنده) آیت نازل شویقیناً مونږپه
 تاباندې کتاب قرآن په حق سره نازل کړې دې. بالحق، دآزلنا متعلق دی دې دپاره چې په دغه
 معامله کښې الله تعالی تاته څه خودلی دی دهنې مطابق د خلقو فیصله اوکړه او د خیانت
 کونکو مثلاً طعمہ دفاع مه کوه او تاچې کومه اراده کړې ده دهنې نه استغفار اوکړه. بیشکه
 الله تعالی ډیر لوئی بخښونکې او ډیر لوئی رحم کونکې دې. اودهنه خلقو وکالت مه کوه چې په
 خپل حق کښې خیانت کوی (یعنی) د معاصی په ذریعه خپلو نفسونوسره خیانت کوی. ځکه
 چې د هغوی د خیانت وبال پخپله هم په هغوی باندې راپریوخی. الله تعالی هیڅ یو داسې
 کس نه خوښوی چې خیانت کونکې او گناهگاروی. یعنی هغه ته به سزا ورکوی. طعمه اودهنه
 د قوم خلق د شرم د وجې نه د خلقو نه پټیږی مگر د الله تعالی نه پټیدې نه شی ځکه چې هغه
 هغوی سره دې دهنوی راز پیژنی کله چې هغوی د شپې د ناخوښه خبرې یعنی د غلا نه انکار
 او د زغرې دغلا الزام په یهودی باندې د اچولو مشوره کوی. اوڅه چې کوی الله تعالی دهنې
 علمی احاطه کړې ده تاسو هغه خلق یی دا د طعمه قوم ته خطاب دې چې په دنیا کښې
 خوتاسو دهنه د طرف نه دفاع اوکړه اودهنه په ځانی عنه هم لوستلې شوې دې لیکن دالله
 تعالی په مخکښې به د قیامت په ورځ دده دفاع څوک اوکړی؟ کله چې هغوی له عذاب ورکړی
 او څوک به دهنه وکیل جوړشی؟ یعنی دهنه د معاملې کفالت به اوکړی. اودهنه دفاع به
 اوکړی. یعنی هیڅوک به دا کار نه کوی څوک چې څه بدې اوکړې چې هغې سره نورو خلقوته
 تکلیف اوری لکه د طعمه په یهودی باندې الزام لگول یا په خپل ځان ظلم اوکړی چې
 هم هغه پورې محدود وی بیادهنې نه ته استغفار اوکړی یعنی توبه اوکړی نوهغه به الله تعالی
 دخپل ځان دپاره بخښونکې او په خپل ځان باندې رحم کونکې اومومی. او څوک چې څه گناه کوی
 نو دخپل ځان دپاره ئی کوی ځکه چې دهنې ویال به هم په هغه باندې وی او نورو ته نقصان نه
 ورکوی او الله تعالی ښه پیژندونکې او په خپل صنعت کښې باحکمت دې. اوچاچې څه وړه یا
 لویه گناه اوکړه اویائی هغه گناه دیوې گناه په سرور او تپله نوهغه د ډیر لوئی بهتان متحمل شو او
 په خپل عمل سره ئی ښکاره گناه اوکړه.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: طَعْمَةٌ، یعنی الطاء، والکسر اشهر.

قوله: ابنُ اَبِيْرَق، همزه مضمومه او باء موحده او په راء مکسور سره دا غیر منصرف دې.

قوله: وَخَبَّاهَا، أى الذَّرْعُ درع کوم چې د اوسپنې وی مؤنث دې او د درع په معنی د غمار
 (خادر لوپټه وغیره) مذکر دې.

قوله: عَلَّمَكُ، یہ دے کنبی اشارہ دہ چے رؤیت پہ معنی دَعْلَم دے او علم پہ معنی دَ معرفت دے گنی متعدی بہ درے مفعولو ته کیدل ضروری دی کوم چے موجود نہ دی۔

قوله: فِیْهِ، ضمیر د ما طرف ته راجع دے۔

قوله: مِثَاہُمَّتْ اِیْ بِقَطْعِہِ الدَّہُودِی،

قوله: بِالْمَعَاصِی، د خیانت نہ مراد معصیت دے دے دپارہ چے پہ دے کنبی دَطْعْمِہ طرف دار شامل شی خکہ چے جرم د خیانت خو صرف د طعمہ نہ صادر شوے وو۔

قوله: حَبَاءٌ پے دے کنبی اشارہ دہ چے استخفاء پہ معنی دَحَمَاء دہ دے دپارہ چے مشکلات پیداشی خکہ چے لایستخفون من اللہ کنبی استخفاء پہ معنی دَحِیاء دہ خکہ چے استخفاء، دَاللہ تعالیٰ نہ محال دہ لہذا دَدے د نفی نہ ہیخ فائدہ نشته۔

قوله: قُرْعَنَہ، یعنی دَعْنَم پہ خائی عنہ ہم پہ یو قرات کنبی لوستلے شوے دے اِیْ عَنِ طَعْنَةٍ۔

قوله: تَحْمَلُ، داحتمل تفسیر یں پہ تَحْمَلُ سرہ کرے دے خکہ چے تَقْعَلُ اُخَذُ فی الزَّئِمِ کنبی زیات مشہور دے۔

قوله: یثْبِتَا، پہ دے کنبی اشارہ دہ چے متعدی پہ معنی د لازم دے۔

[ایاتولہ: ۱۱۲-۱۱۵]

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ وَرَحْمَتُهُ بِالْعِصْمَةِ لَهَمَّتْ أَضْمَرَتْ رَطَابِقَهُ مِنْهُمْ مِنْ قَوْمِ طَعْنَةٍ (أَنْ يُضْلَوْكَ) عَنْ الْفَضَاءِ بِالْحَقِّ بِتَلْبِيسِهِمْ عَلَيْكَ (وَمَا يُضْلَوْنَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ وَمَا يَضُرُّوكَ مِنْ) زَائِدَةٌ (شَرَعَ) لَانِ وَبَالَ ذَلِكَ إِضْلَالُهُمْ عَلَيْهِمْ (وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ) الْقُرْآنَ (وَالْحِكْمَةَ) مَا فِيهِ مِنَ الْأَحْكَامِ وَالنَّبِیِّ (وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ) بِدَلِّكَ وَغَیْرِهِ (عَظِيمًا) (لَا خَيْرَ فِی كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ) أَيْ النَّاسِ أَيْ مَا يَنْتَاجُونَ فِيهِ وَتَنْخَذُونَ (إِلَّا) نَجْوَى (مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ) عَمَلٌ بِرٍ (أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ) وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ الْمَدْحُورُ (ابْتِغَاءً) طَلَبَ (مَرْضَاتِ اللَّهِ) لَا غَیْرَ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا (رَسَوْفَ نُؤْتِيهِ) بِالنَّوْنِ وَالْيَاءِ أَيْ اللَّهُ (أَجْرًا عَظِيمًا) (وَمَنْ يُخَافِ) يُخَالِفُ (الرَّسُولَ) فِيمَا جَاءَ بِهِ مِنَ الْحَقِّ (مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى) ظَهَرَ لَهُ الْحَقُّ وَالْمُفْجَزَاتِ (وَتَتَّبِعِ) طَرِيقًا (غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ) أَيْ طَرِيقَهُمُ الَّذِي هُمْ عَلَيْهِ مِنَ الدِّينِ بَانَ يَكْفُرُ (تَوَلَّيْهِمَا) تَوَلَّى نَجَلَهُ وَالْيَا لِمَا تَوَلَّاهُ مِنَ الضَّلَالِ بَانَ لَخَلِي بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فِي الدُّنْيَا (وَنُضِلَّهُ) لَنُذِلَّهُ فِي الْآخِرَةِ (أَجْمَعَهُمْ) فَيَخْتَرِقُ فِيهَا (وَسَاعَتْ مَصِيدًا) مَرْجَعًا هِيَ

ترجمہ: اے محمد ﷺ کہ پہ بانڈی دَاللہ تعالیٰ فضل او دَحفاظت مہربانی نہ وہ نودَ (طعمہ ابن ابیرق) دَقوم یوے دلے تالره دحق فیصلہ کولو نہ پہ اشتباہ کنبی اچولوسرہ دَ دھوکہ کولو ارادہ کرے وہ۔ مگر پہ اصل کنبی داخلق خپل خان گمراہ کوی او دا خلق ستا ہیخ نقصان نہ

شی کوئی۔ میں زائدہ دے دگمراہ کولووبال پخپلہ ہم پہ دوی باندی دے او اللہ تعالیٰ پہ تاباندی کتاب قرآن او حکمت پہ کوم کنبی چې احکام دی نازل کرے دے اوتانہ نی ہفہ احکام او مغیبات او خودل کوم چې تانہ پیژندل. او د اللہ تعالیٰ پہ تاباندی دا او دے نہ علاوہ یو دیرو لوی فضل دے. د دے خلقو پہ خفیہ مشورو کنبی اکثر خیر نشته یعنی پہ کوم کنبی چې دوی غور ایستنی او خبری اتری کوی بہ دے کنبی ہیخ خیر نشته، او د ہفہ چا پہ مشورہ کنبی چې د صدقے یا د خہ کار خیر خفیہ مشورہ او کوی یا د خلقو پہ مینخ کنبی د اصلاح مشورہ او کوی (نیکی دہ) او شوک چې د غہ مذکورہ کارونہ د اللہ تعالیٰ د خوشحالو د پارہ او کوی نہ چې د بل خہ دنیاوی غرض د پارہ نو مونہ پہ ہفہ تہ ضرور اجر عظیم ورکرو. (نکتہ) کنبی یا، او نون دوارہ دی یعنی اللہ او کوم کس چې پہ ہفہ حق کنبی کوم چې رسول راوړی دے د معجزاتو پہ ذریعہ د ہدایت لارہ بشکارہ کیدو نہ پس (ہم) د رسول مخالفت او کوی او کوم چې د (عام) ایمان والا لار پریددی د نوو لار اختیار کوی یعنی ہفہ دین لار پریر دی پہ کوم چې دوی دے پہ داسی توگہ چې د دے نہ انکار او کوی نو مونہ پہ ہفہ ہم پہ ہفہ کولوسرہ پریدو کوم چې ہفہ کوی یعنی مونہ بہ ہفہ ہم د ہفہ گمراہ والی جوړ کړو د کوم چې ہفہ والی جوړ شوې دے پہ داسی طریقہ چې مونہ بہ ہفہ او د ہفہ اختیار کړی شوې پہ دنیا کنبی دگمراہنی پہ مینخ کنبی آزاد پریدو او ہفہ بہ پہ آخرت کنبی پہ دوزخ کنبی داخل کړ دے د پارہ چې پہ خفې کنبی او سوزی او ہفہ دیر خراب خانی دے.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: فَهَبْ دَا ذَا لَوْ اَفْضَلَ اللّٰهُ جَوَاب دے.

سوال: لولا د وجود اول د وجہ نہ پہ امتناع ثانی باندی دلالت کوی مطلب داشو چې د اللہ تعالیٰ د فضل د وجہ نہ ہفہ خلقو ستاسو د بی لاری کولو ارادہ اونہ کرہ حالانکہ ہغوی ارادہ کړی و؟.

جواب: دلته د ارادې نہ مراد ہفہ ارادہ دے چې مع الفلال وی. اوس مطلب داشو چې د اللہ تعالیٰ د فضل د وجہ نہ اضلال مقصود منتفی شو.

قوله: مِنْ زَاہِدَةٍ، خکہ چې یَغُرُّ متعدی بنفسه بدو مفعول دے. تقدیری عبارت دادی وَمَا یَغُرُّوْکَ مِنْ شَیْءٍ.

قوله: مَا یَتَنَاجَوْنَ فیه، پہ دے کنبی اشارہ دے چې نبوی مصدر پہ معنی د اسم مفعول دے.

قوله: اِلَّا تَجْوٰی، نبوی مضاف محذوف منلوسرہ بین اشارہ او کرہ چې حذف د مضاف نہ بغیرد مَا یَتَنَاجَوْنَ نہ مِنْ اَمَرٍ استثناء صحیح نہ دہ.

[ایاتونہ: ۱۱۵-۱۲۶]

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا عَنِ الْحَقِّ (إِنْ) مَا يَدْعُونَ، يَتَّبِعُ الْمُشْرِكُونَ (مِنْ دُونِهِ) أَيْ اللَّهُ أَيْ غَيْرِهِ (إِلَّا إِنَّا) أَصْنَانًا مُؤَنَّة كَاللَّاتِ وَالْعُزَّى وَنَسْتَا (وَأَنْ) مَا يَدْعُونَ، يَدْعُونَ بَعْدَهَا (إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا) خَارِجًا عَنِ الطَّاعَةِ لِطَاعَتِهِمْ لَهُ فِيهَا وَخُوْا بِلَيْسَ (لَعَنَهُ اللَّهُ) أَبْغَدَهُ عَنِ زَحْمَتِهِ (وَقَالَ) أَيْ الشَّيْطَانُ (لَأَتَّخِذَنَّ) لِأَجْعَلَ لِي (مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا) خَطًّا مَقْرُوضًا مَقْطُوعًا أَذْغَوْهُمْ إِلَى طَاعَتِي (وَلَا ضِلَلْتُهُمْ) عَنِ الْحَقِّ بِالْوَسْوَسَةِ (وَلَا مَنَنْتُهُمْ) أَلْقَى فِي قُلُوبِهِمْ طُولَ الْحَيَاةِ وَأَنْ لَا يَفْثَ وَلَا حِسَابَ (وَلَا مَرَمَتْهُمْ قُلُوبُهُمْ) يُفْطِنُ (أَذَانَ الْأَلْعَامِ) وَقَدْ فَعَلَ ذَلِكَ بِالنَّبَاِ (وَلَا مَرَمَتْهُمْ قُلُوبُهُمْ فَلْيَغْفِرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ) دِينَهُ بِالْكَفْرِ (وَإِخْلَالَ مَا حَزَمَ) اللَّهُ وَتَحْرِيمَ مَا أَحَلَّ (وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا) يَنْزِلُ بِهِ يُطِيعُهُ (مِنْ دُونِ اللَّهِ) أَيْ غَيْرِهِ (فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا) بَيْنًا لِمَصِيرِهِ إِلَى النَّارِ الْمُؤَبَّدَةِ عَلَيْهِ بِعِدَّتِهِمْ طُولَ الْعُمُرِ (وَمَكْتَبِهِمْ) نَتِيلَ الْأَمَالِ فِي الدُّنْيَا وَأَنْ لَا يَفْثَ وَلَا جَزَاءَ (وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ) بِذَلِكَ (إِلَّا أَعْرُوزًا) بَاطِلًا (أَوَّلِكَ مَا وَاهُمُ حَبَمَهُمْ) وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا مَعْدَلًا (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) سَخَّرَ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا أَيْ وَعَدَهُمُ اللَّهُ ذَلِكَ وَعَقَبَهُ حَقًّا وَمَنْ أَيْ لَا أَحَدَ (أَصْدَقَ مِنَ اللَّهِ قِيلًا) أَيْ قَوْلًا (وَنَزَلَ لَنَا الْفَتْحُ) الْفَتْحُ الْفَتْحُ وَالْأَهْلُ الْكِتَابِ (لَيْسَ) الْأَمْرُ سَوِيًّا (بِأَمَانَتِهِمْ وَلَا أَمَانَتِي أَهْلَ الْكِتَابِ) بَلْ بِالْعَمَلِ الصَّالِحِ (وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى) إِنَّمَا فِي الْآخِرَةِ أَوْ فِي الدُّنْيَا بِأَتْلَاءَ وَالْمَحْنُ كَمَا وَدَّ فِي الْحَدِيثِ (وَلَا يَجِدُ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ) أَيْ غَيْرِهِ (وَلِيًّا) يَخْفِظُهُ (وَلَا نَصِيرًا) يَسْعَى مِنْهُ (وَمَنْ يَعْمَلْ) شَيْئًا (مِنْ الصَّالِحَاتِ) مِنْ ذِكْرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ قَائِلًا بِذَلِكَ يَدْخُلُونَ (بِإِنَاءٍ) لِلتَّغْفُولِ وَالنَّاعِلِ (الْجَنَّةِ) وَلَا يَظْلَمُونَ تَقْدِيرًا فَذَرِ نَفْرَةَ النَّوَاةِ (وَمَنْ) أَيْ لَا أَحَدَ (أَحْسَنَ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ) أَيْ انْقَادَ وَاخْلَصَ غَضْلَهُ (لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ) مُوَحَّدَ (وَأَتِمَّ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ) الْمُوَافَقَةَ لِمِلَّةِ الْإِسْلَامِ (حَنِيفًا) خَالِ أَيْ مَاتِلًا عَنِ الْأَذْيَانِ كُلِّهَا إِلَى الدِّينِ الْقَيِّمِ (وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا) صَفِيًّا خَالِصَ الْمَخْبَةِ لَهُ (وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) مُلْكًا وَخَلْقًا وَغَيْبًا (وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا) عَلِمًا وَفُتْرَةً أَيْ لَمْ يَزَلْ مُتَّصِفًا بِذَلِكَ

نوجہ:۔۔ اللہ تعالیٰ بہ ہیش کلمہ معاف نہ کری داخبرہ چہ ہفہ سرہ شریک جو کرہی شی (او) د شرک نہ علاوہ گناہ د چاد پارہ چہ او غواری معاف یی بہ کری او شوک چہ اللہ تعالیٰ سرہ شرک پیدا کوی ہفہ د حق نہ دیر لری پریوخی۔ مشرک اللہ تعالیٰ پر پریدی او د بشعو یعنی (بتاتو) بندگی (عبادت) کوی لکہ چہ خٹک لات، عزی او مناة ددوی عبادت نہ دے مگر د سرکش شیطان عبادت دے کوم چہ د طاعت ددندنہ خارجیدونکہ دے۔ د بتانویہ عبادت کنہی د د مشرکانو د شیطان خبرہ منلو د وجہ نہ او ہفہ ابلیس دے اللہ تعالیٰ بہ ہفہ لعنت فرمائیلی دے یعنی ہفہ نی د خپل رحمت نہ لری کرہی دے۔ او ہفہ شیطان وئیلی دی چہ زہ بہ ستا پہ بندیکانو کنہی خپلہ حصہ اخلم (یعنی) زہ بہ ہغوی لہ د خپل اطاعت دعوت ورکوم او زہ بہ د

دوسرو پہ ذریعہ بہ ہغوی دَ حق نہ ضرور گمراہ کوم اوزہ بہ پہ ہغوی دَ اور دژوند (باطل) خواہش ضرور اچوم او دا چې بعث او حساب نشته. او دا چې زہ بہ ہغوی تہ حکم ورکوم چې دَ مٹاورو پہ غوږونو کښې چاؤدې او کړې چنانچہ داسې پہ بحائر کښې او کړې شو (بحیرہ ہغہ اوبہ چې خلورخل ئی نران راوړلونه پس پہ پنځم خل مادہ بچې راوړی وی) اوزہ بہ ہغوی تہ وایم چې دَاللہ تعالیٰ مخلوق (یعنی) دَ ہغہ دین دکفر بہ ذریعہ او حرام کړې شوی حلالول او حلال لره حرامولوسرہ بدل کړی. او کوم کس چې اللہ تعالیٰ پرېږدی او شیطان دوست جوړی یعنی ہغہ سرہ دوستی کوی اودَ ہغہ اطاعت کوی ہغہ بہ یقینا پہ ښکارہ نقصان کښې پریوځی. دَ ہغہ دَ ہمیشہ والا عذاب تہ دَ ورتللو دَ وجې ہغہ بہ دَدوی سرہ ټول ژوند (زبانی) وعدې کوی او ہغوی تہ بہ پہ دنیا کښې دَ تمنا پورہ کیدو امید ورکوی او دا چې بعث او حساب ہیڅ نشته. ہغوی سرہ دَ شیطان وعدې سراسر دَ دھوکې دی دا ہغہ خلق دی چې دَدوی حائی دوزخ دې دَ چر تہ نہ چې بہ ہغوی تہ خلاصی نہ ملاوپیږی او څوک چې ایسان راوړی او نیک عملونہ کوی نوموړی بہ ہغوی پہ داسې چنت کښې داخل کړو پہ کوم کښې چې بہ نہرونہ جاری وی او ہغوی بہ پہ کښې دَ ہمیشہ ہمیشہ دپارہ وی دَاللہ تعالیٰ وعدہ حق دہ یعنی اللہ تعالیٰ ہغوی سرہ وعدہ کړې دہ چې سراسر حق دہ اودَ اللہ تعالیٰ نہ رښتیا خبرہ دَ چا کیدې شی؟ دَ چامہ نہ او کله چې مسلمانانو او اهل کتاب فخر او کړو نو (آنندہ) آیت نازل شو اودَ (ایمان او طاعت) مدار (ای مسلمانانو) نہ ستاسو پہ آرزو گانو دې او نہ د اهل کتاب پہ آرزو گانو بلکه پہ نیک عمل باندې دې څوک چې بد عمل کوی ہغہ تہ بہ سزا ورکولې شی یا خو بہ آخرت کښې او یا بہ دنیا کښې پہ از مښت او محنت سرہ لکه چې پہ حدیث کښې راغلی دی ہغہ بہ دَاللہ تعالیٰ نہ علاوہ بل ہیڅوک خپل دوست اونه وینی چې دَ ہغہ حفاظت او کړې شی اونه څوک امدادی چې دَ ہغہ دفاع او کړې شی او څوک چې څہ ہم نیک عمل کوی کہ ہغہ سړی وی او کہ ښځې او مؤمن ہم وی نو داسې ټول خلق بہ جنت تہ ځی. (بدخلون) مجهول او معرف دواړہ دی او پہ ہغوی بہ دیو ذرې برابر (یعنی) پہ اندازہ دَ دھوکی دَ چاؤدی هومرہ ظلم نہ کیږی او پہ دین کښې دَ ہغہ چا نہ بہتر څوک دی؟ ہیڅوک نہ. څوک چې خپل مخ د اللہ تعالیٰ طرف کړی یعنی دَ ہغہ حکم منونکې شی او خپل عمل (د اللہ) دپارہ خالص کړی او ہغہ محسن موحد ہم وی اودَ ابراہیم علیہ السلام د نیغې لارې والا مذہب کوم چې د اسلامی ملت مطابق دې تابعداری او کړی، حال دا چې ہغہ د ټولو دینونو نہ بې رخی او کړی اودَ صحیح دین طرف تہ رخ کړی او اللہ تعالیٰ خو ابراہیم علیہ السلام خپل دوست جوړ کړو (یعنی) ہغہ سرہ خالص محبت کونکې او ہم دَاللہ تعالیٰ ملک دې څہ چې پہ زمکواو آسمانونو کښې دی د ملکیت پہ اعتبار سرہ او د تخلیق پہ اعتبار سرہ اود مملوکیت پہ اعتبار سرہ او اللہ تعالیٰ دَ هر څیز علم او قدرت پہ اعتبار سرہ احاطہ کړی دہ یعنی ہغہ دغہ صفت سرہ دَ ہمیشہ دپارہ متصف دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

فوله: مَرِيدًا، (ن، ك) صفت مشبه، سرکش، دهرخبرنه خالی، ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُتْرَكَ بِهِ﴾ دا کلام مستأنف دې د شرک د نه معاف کولو د تاکید د پاره راوړلې شوې دې.

فوله: لَعَنَهُ اللَّهُ، دا د شیطان دویم صفت دې اول مه دې.

فوله: أُمِّيَّتَهُمْ، زه به هغوی ته او میدونه ورکوم د هغوی په زړونو کې به اوږده اوږده خواهاشات راپیدا کوم. تخمیه نه مضارع واحد متکلم بانون تاکید ثقیله.

فوله: يَبْتَغُونَ، مضارع جمع مذکر غائب بانون تاکید ثقیله، تَبْتَغُكَ (تفعیل) ماده تَبَّكَ هغوی به ډیر پري کوی.

فوله: بِحَاوِیَةِ بَحْرِهٖ، جمع ده هغه اوبه چې مسلسل څلورنران راوړي او په پنځم ځل ماده راوړي د داسې اوبې غوږ به ئی څیرې کړي او د بتانو په نوم به ئی آزاده کړه او د هغې نه خدمت اخستل به ئی گناه گنرله د بحر په ماده کېنې چونکه د وسعت او د کثرت معنی ملحوظ ده په دې وجه چې دکومې اوبې په بڼه شان سره غوږ څیرلې شوې وی هغې ته بحیره وائی دا فعیل په معنی د مفعول دې.

فوله: دِيْنَهُ، د خلق تفسیر په دین سره کولو کېنې د یو سوال جواب ته اشاره ده.

سوال: د مشرکانو خویو دین هم حق نه وو بیا د هغې د بدلولو څه مطلب دې؟

جواب: د دین نه مراد دین فطرت دې چې په هرکس کېنې دننه موجود دې الله تعالی فرمانیلې دی ﴿لَا تَبْدِيلَ لِمَنْ لَدُنَّ﴾

فوله: يَعِدُّهُمْ، او يُخَيِّمُهُمْ دې دواړو مفعول محذوف دې کوم چې مفسر علام ظاهر کړې دې.

فوله: عَنْهَا قِيَصًا، عنها د محذوف متعلق دې او د قِيَصًا نه حال دې ای کائنا عَنْهَا، عَنْهَا د يَجْزُونَ متعلق ځکه نه شی کیدې چې د يَجْزُونَ صله عن نه راځي اونه د قِيَصًا متعلق کیدې شی ځکه چې هېصًا خو یا اسم مکان دې چې عمل نه کوی یا مصدر دې او د مصدر معمول په مصدر باندې مقدم کیدې نه شی.

[ایاتونه: ۱۲۷-۱۲۴]

وَيَسْتَفْتُونَكَ، يَطْلُبُونَ مِنْكَ الْفَتْوَى (ف) شَانَ الْإِسَاءِ وَيَمِزَالَهُنَّ (قُل) لَهُنَّ اللَّهُ يَفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يَنْتَلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ الْفَرَّانِ مِنَ آيَةِ الْمِيرَاثِ وَفِيكُمْ أَيْضًا (ف) يَتَأَمَّى الْإِسَاءُ اللَّاتِي لَا تُؤْتَوْنَهُنَّ مَا كُتِبَ، فَرَمَنَ (هُنَّ) مِنَ الْمِيرَاثِ (وَلَزَعَبُونَ) أَيْهَا الْأَوْلِيَاءُ عَنْ (أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) لِذَمَائِهِنَّ وَتَفْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْزَوِجْنَ طَعْنًا فِي مِيرَاثِهِنَّ أَيْ يَفْتِيكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا ذَلِكَ (و) فِي (الْمُسْتَضْعَفِينَ) الصَّغَارَ (مِنْ الْوِلْدَانِ) أَنْ

نَغْطُوهُمْ حَقْوَقَهُمْ (و) يامرکم (أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ) بِالْقِسْطِ فِي الْمِيرَاثِ وَالنَّهْرِ (وَمَا تَقُولُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا) فَيَجَازِيكُمْ بِهِ (وَأَنْ أَمْرًا) مَرْفُوعٌ بِفِعْلِ يَفْسُرُهُ (خَافَتْ) تَوَقَّعَتْ (مِنْ بَعْلِهَا) زَوْجِهَا (الشُّورًا) تَرْفَعًا عَلَيْهَا بِزَوْجِهَا مُصَاحَمَتِهَا وَالتَّقْصِيرِ فِي نَفَقَتِهَا وَطَمُوحٍ عَنْهُ إِلَى أَجْمَلِ مِنْهَا (أَوْ غَرَضًا) عَنْهَا بِوَجْهِهِ فَلَا جَنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَصَالِحَا فِيهِ إِذْ غَامَ النَّاءُ فِي الْأَصْلِ فِي الصَّادِ وَفِي قِرَاءَةِ يُصْلِحُهَا مِنْ أَصْلَحَ (يَنْبَغِيهَا صُلْحًا) فِي الْقِسْمِ وَالتَّفَقُّةَ بِأَنْ تَنْزَلَ لَهُ شَيْئًا طَلَبًا لِنَقَاءِ الصُّخْبَةِ فَإِنْ رَضِيَتْ بِذَلِكَ وَلَا فَعَلَى الزَّوْجِ أَنْ يُؤْفِقَهَا حَقًّا أَوْ يُفَارِقَهَا (وَالصُّلْحُ خَيْرٌ) مِنَ الْفُرْقَةِ وَالشُّورِ وَالْإِغْرَاضِ قَالَ تَعَالَى فِي بَيَانِ مَا جَبَلَ عَلَيْهِ الْإِنْسَانَ (وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسَ الشُّرَّ) شِدَّةَ الْبُخْلِ أَيْ جُبِلَتْ عَلَيْهِ فَكَأَنَّهَا حَاصِرَتُهُ لَا تَغِيْبُ عَنْهُ الْفَعْيُ أَنْ الْمَرْأَةَ لَا تَكَادُ تَسْمَحُ بِنَفْسِهَا مِنْ زَوْجِهَا وَالرَّجُلَ لَا يَكَادُ يَسْمَحُ عَلَيْهَا بِنَفْسِهِ إِذَا أَحَبَّ غَيْرَهَا (وَأَنْ تُحْنُوا) عِشْرَةَ النِّسَاءِ (وَتَتَّقُوا) الْخَيْرَ عَلَيْهِنَ (وَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) فَيَجَازِيكُمْ بِهِ (وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا) تُسَوُّوا (بَيْنَ النِّسَاءِ) فِي الْمَحَبَّةِ (وَلَوْ حَرَضْتُمْ) عَلَى ذَلِكَ (فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ) إِلَى الَّتِي تُجِبُونَهَا فِي الْقِسْمِ وَالتَّفَقُّةَ (فَتَدْرُوهَا) أَيْ تَتَرَكُونَهَا لِمَا عَلَيْهَا (كَالْمُعَلَّقَةِ) الَّتِي لَا هِيَ أَيْمٌ وَلَا هِيَ ذَاتٌ بَعْلٍ (وَأَنْ تُصْلِحُوا) بِالْقِسْمِ (وَتَتَّقُوا) الْخَيْرَ (وَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا) لِمَا فِي قَلْبِكُمْ مِنَ الْفِعْلِ (رَحِيمًا) بِكُمْ فِي ذَلِكَ (وَلَنْ يَتَّقُوا) أَيْ الزَّوْجَانِ بِالطَّلَاقِ (يُعْنِي اللَّهُ كَلَامًا) عَنْ صَاحِبِهِ (مِنْ سَعْيِهِ) أَيْ فُضِّلَ بِأَنْ يَرْزُقَهَا زَوْجًا غَيْرَهُ وَيَرْزُقَهُ غَيْرَهَا (وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا) لَخَلْقِهِ فِي الْفَضْلِ (حَكِيمًا) فِيمَا دَبَرَ لَهُمْ (وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِمَعْنَى الْكِتَابِ (مِنْ قَبْلِكُمْ) أَيْ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى (وَأَيَّاكُمْ) يَا أَهْلَ الْفِرْقَانِ (أَنْ) أَيْ بِأَنْ (اتَّقُوا اللَّهَ) خَافُوا عِقَابَهُ بِأَنْ يُطِيعُوهُ (و) قُلْنَا لَهُمْ وَلَكُمْ (إِنْ) تَكْفُرُوا بِنَا وَصَيْنَاهُ بِهِ (وَإِنْ يَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) خَلَقْنَا وَمَلَكْنَا وَعَبَدْنَا فَلَا يَضُرُّهُ كُفْرُكُمْ (وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا) عَنْ خَلْقِهِ وَعِبَادَتِهِمْ (رَحِيمًا) مَخْمُودًا فِي صَنْعِهِ بِهِمْ (وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) كَثْرَةُ تَأْكِيدًا لِتَفْهِيمِ نَوْجِ التَّفْوِي (وَكُنْ بِاللَّهِ وَكِيلًا) شَهِيدًا بِأَنْ مَا فِيهِمَا لَهُ (إِنْ يَشَأْ يُدْهِمَكُمْ) يَا أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِي بآخِرِينَ بِدَلِكُمْ (وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا) بِمَعْنَى (مَنْ كَانَ يُرِيدُ) بِمَعْنَى رُتَابِ الدُّنْيَا فَيَعْبُدُ اللَّهَ ثَوَابِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لِمَنْ أَرَادَهُ لَا عِنْدَ غَيْرِهِ فَلَمْ يَطْلُبْ أَحَدُكُمْ الْآخَرَ وَمَلَا طَلَبَ الْأَعْلَى بِإِخْلَاصِهِ لَهُ خَيْثُ كَانَ نَظَائِفُهُ لَا يُوْجَدُ إِلَّا عِنْدَهُ (وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا)

ترجمہ:- (اور خلق) تاسو نے دیکھو اور دھغوی د میراث پہ بارہ کنبی دفتوی تپوس کوئی تہ هغوی تہ او وایہ چي الله تعالی تاسو تہ دھغوی پہ بارہ کنبی فتوی درکوی او هغه هم دغه ده کومه چي تاسو تہ پہ قرآن کنبی د میراث پہ آیت کنبی لوستلو سره اورولي شی۔ او هغه تاسو تہ د هغه یتیمانوپہ بنخوباره کنبی هم فتوی درکوی کوموته چي تاسو د هغوی د میراث مقررہ حصہ نه ورکوی او ای اولیاء تاسو د هغوی بدرنگوالی د وجي نه، هغوی سره د نکاح کولونه وده کوئی او تاسو د هغوی د میراث د لالچ د وجي نه هغه د نکاح کولونه هم منع کوئی هغه

تاسو ته فتویٰ درکوی چې داسې مه کوئ. (اوتاسوته) د کمزوری ماشومانو په باره کښې
 (فتویٰ درکوی) چې تاسو دهغوی حقوق اداکړئ اوتاسوته (ددې هم) حکم درکوی چې تاسو
 پیمانوسره د میراث او مهر په معامله کښې د انصاف نه کار واخلي اوتاسو چې څه هم نیک
 کار او کړئ بيشکه الله تعالی د هغې نه ښه خبر دې. په هغې به تاسو ته بدله درکړي. که ښځې ته
 د خاوند طرف نه د زیاتې اندیښنه وی په هغې باندې د اوچتوالی د وجې نه چې هغه د
 بستري نه جدا کړي یا هغې سره د بغض د وجې نه د هغې په نفقه کښې کمې او کړي یا
 د هغه د نظر د هغې نه زیاتې ښائسته ښځې طرف ته اوچتیدو یا د هغې نه د بې رځی کولو
 اندیښنه وی نوکه دواړه په خپل مینځ کښې په خپل نمبر او نفقه کښې صلح او کړي په دې
 طریقې چې خاوند ته د صحبت باقی ساتلو د پاره څه رعایت ورکړي که ښځه ئی په دې
 باندې راضی شی نو تیک ده گنی په خاوند باندې د هغې حق ادا کول واجب دی یادې هغه
 پرېږدي نو په هغوی څه گناه نشته. په دې کښې په اصل کښې د تاء په صاد کښې ادغام
 دې او په یو قراءت کښې یُصلِحاً دې اُصلَحَ نه او صلح د جدانې او نافرمانۍ او بې رځۍ نه
 بهتر ده. او الله تعالی دانسانی پیدائش فطرت بیا نولوسره او فرمائیل اوطمع په هرنفس
 کښې شامل کړې شوې ده یعنې د بخل ډیروالې، او نفوس هم په دې باندې پیداکړې شوی
 دی لکه چې هغه بخل هروخت موجود وی یو وخت هم دده نه جدا کیږي نه. معنی دا ده
 چې ښځه دخپل خاوند نه دخپلې حصې نه د لاس اخستلو د پاره تیاره نه ده اوسرې چې
 بلې سره محبت کوی نو هغه د خپل ذات باره کښې ښځې ته د رعایت ورکولو د پاره تیاره
 وی او که تاسو ښځو سره د ښه ژوند تیروولو معامله او کړئ او په هغوی باندې د ظلم کولونه
 ځان اوساتې نوڅه چې تاسو کوئ الله تعالی په هغې باندې ښه خبردار دې د کومې چې به هغه
 تاسو ته بدله درکړي. اوتاسو نه خو به دا چرې هم اونه شی چې تاسو د ښځو په محبت کښې
 مساوات او کړئ شئ سره ددې چې تاسو ددې هر څومره خواهش کوئ په دې وجه به نمبر او
 نفقه کښې بالکل یو طرف ته مه مائل کیږئ چې کومې سره تاسو محبت کوئ (د هغې په
 مقابلې کښې) د کومې سره چې ستاسو رغبت نشته هغه زوړنده پرېږدئ په داسې توگه
 چې هغه نه په کوندو کښې وی اونه د خاوند والو کښې وی. او که چرې په نمبر کښې په
 انصاف سره اصلاح او کړئ او د ظلم نه بچ شئ نو الله تعالی ستاسو د زړه رغبت معاف
 کونکې دې او په دې معامله کښې په تاسو باندې رحم کونکې دې. او که ښځه او خاوند د
 طلاق په وجه د یو بل نه جدا شی نواله تعالی به په خپل وسعت سره هریو د بل نه بې پرواه
 کړي (یعنې) په خپل فضل سره. په دې توگه چې ښځې له به بل خاوند ورکړي او خاوند له
 بله ښځه، او الله تعالی په خپل مخلوق باندې په فضل کښې وسعت والا او دهغوی د پاره په
 تدبیر کښې حکمت والا دې. د زمکې او آسمان هریو څیز هم د الله تعالی ملک دې اومونږ هغه

خلقو ته چاته چې تاسو نه وړاندې کتاب ورکړې شوې کتاب په معنی دکتب دې یعنی یهود اونصاری اوتاسو ته هم اې اهل قرآن حکم درکوی دا چې د الله تعالی نه اوویرېښی یعنی د هغه د عذاب نه اوویرېښی په دې توگه چې د هغه اطاعت درکړی اومونږ هغوی ته او تاسو ته اووئیل چې که تاسو د حکم نافرمانی اوکړئ نوڅه چې په آسمانونو اوزمکو کښې دې د تخلیق په اعتبار سره او د ملک په اعتبار سره او د مملوک کیدو په اعتبار سره لهذا ستاسو کفر د هغه هېڅ نقصان نه شی کولې هم د هغه ملک دې او الله تعالی د خپل مخلوق او د هغوی د عبادت نه ډیر بې نیازه او بې پرواه دې یعنی هغوی سره په خپل صنعت کښې محمود دې او د الله تعالی په اختیار کښې دې په زمکه او آسمانونو کښې چې څه هم دی دانی مکرر ذکر کړې دې د موجبات تقوی د تاکید دپاره، او الله تعالی دکارساز کیدو په اعتبار سره کافی دې. یعنی په دې خبره باندې د گواهنی دپاره چې کوم څه په زمکو او آسمانونو کښې دی هم د هغه په ملک کښې دی. اې خلقو که هغه ته منظوروی نو تاسو به هلاک کړی او ستاسو په ځای به نور راولی او الله تعالی ته په دې باندې پوره قدرت حاصل دې او کوم کس چې په خپل عمل سره د دنیا د اجر خواش مندوی نو د الله تعالی سره د دنیا او د آخرت دواړو اجر و نه دی د هغه چا دپاره څوک چې د دې غوښتونکې وی نه چې د هغه دغیر سره نه په دې کښې کمزورې ولې طلب کوی؟ او د خپل اخلاص په ذریعه اعلی ولې نه غواړی هر کله چې د هغه مطلوب صرف هم د هغه سره حاصلیدې شی او الله تعالی ښه اوریدونکې او ښه لیدونکې دې.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله فی شأن محذوف منلوسره ئی اشاره اوکړه چې سوال د احوال نه کیږی نه چې د ذات نه.

قوله میثاقین، دا د شان بیان دې.

قوله. وَمَا بَلَىٰ عَلَیْكُمْ. د دې عطف په الله باندې دې یعنی د بنخود میراث په باره کښې الله تعالی او د قرآن آیت د (میراث) کوم چې تاسو ته لوستلې اورولې شی فتوی درکوی.

قوله: أَيْضًا، په دې سره هم اشاره ده چې وَمَا بَلَىٰ، عطف په لفظ د الله باندې دې.

قوله. دَمَامَةً بَدْرِنُكُوَالِی.

قوله. أَنْ لَا تَفْعَلُوا ذَلِكَ، دا اَنْ تفسیریه دې په دې کښې اشاره ده چې مایفقی به محذوف دې لهذا د فائده تام نه کیدو اعتراض ختم شو.

قوله. وَلَی الْمُسْتَعْفِفِیْنَ فِی مَقْدَرِ مَنْ لَوْ سَرِه بِن اشاره اوکړه چې د دې عطف په معافی النساء باندې دې.

قوله: نَقَطُوا لَهُمْ حُقُوقَهُمْ، داد مفتی بہ بیان دی۔

قوله: وَبِأَمْرٍ كَذَبَ دِي كَسْبِي اشاره ده چې اَن تَقُومُوا ذَ فعل مقدره و چې نه منصوب دی۔

قوله: مَرْفُوعٌ بِفِعْلِ يُقْبِرُهُ خَافَتْ. ددی عبارت مقصد داخود دی چې اِمْرَأَةٌ خَافَتْ ذَ فعل مقدره و چې نه مرفوع دی ذَ کوم تفسیر چې روستونی خافت کوی۔ تقدیری عبارت دادی
لَاَنْ خَافَتْ اِمْرَأَةٌ خَافَتْ۔

قوله: اَجْمَلَ مِنْهَا اى جملة منها۔

قوله: فِيهِ اِذْغَامُ السَّاءِ، دا هغه وخت دی کله چې ذَ يصلحا اصل يصلحا و منلې شی۔

قوله: شِدَّةُ الْبُغْلِ، دا ذَ الشر دمعنی بیان دی۔

قوله: اَلْاَنفُسُ، دا ذَ اُخْبِرَتْ مفعول اول قائمقام نائب فاعل دی او الشَّمْ مفعول ثانى دی۔

[ایاتونہ: ۱۲۵-۱۶۱]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ بِالْعَدْلِ (كَمَدَام بِالْحَقِّ لِلَّهِ وَلَوْ) كَانَتْ الشَّهَادَةُ (عَلَى أَنْفُسِكُمْ) فَاضْهِنُوا عَلَيْهَا بِأَنْ تَقْرُوا بِالْحَقِّ وَلَا تَكْذِبُوا (أَوْ) عَلَى (الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ) (إِنْ يَكُنْ) الْفَشْهُودُ عَلَيْهِ إِشْيَاءً أَوْ قِيَرًا قَالَهُ أَوَّلَىٰ بِهِنَّ) وَنُكْمٍ وَأَعْلَمُ بِفَضَالِهِمَا (فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ) فِي شَهَادَتِكُمْ بِأَنْ تُخَابِرُوا النَّفْسَ لِرِضَا أَوْ الْفَقِيرَ رَحْمَةً لَهُ (أَنْ) لَا (تَعْدِلُوا) عَنِ الْحَقِّ (وَأَنْ تَكُونُوا) تُخَفُّوا الشَّهَادَةَ وَفِي قِرَاءَةِ بِخَذِ النَّوَ الْأَوَّلَىٰ تُخَفِّفُوا (أَوْ تُعَرِّضُوا) عَنْ أَذْيِهَا (فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ يَمَّا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) فَيَجَازِيكُمْ بِهِ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا) دَاوَمُوا عَلَى الْإِيمَانِ (بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ) مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الْقُرْآنُ وَالْكِتَابُ الَّذِي نَزَّلَ مِنْ قَبْلِ) عَلَى الرُّسُلِ بِمَعْنَى الْكُتُبِ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْبَنَاءِ لِلْفَاعِلِ فِي الْفِعْلَيْنِ (وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا) عَنِ الْحَقِّ (وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا بِمُوسَىٰ وَهُمْ الْيَهُودُ رَمَوْا كَعْبَرًا) بِمَنَاقِبِهِمْ الْعِجْلَ (رَمَوْا) بَعْدَهُ (رَمَوْا كَعْبَرًا) بِمَعْنَى (رَمَوْا) زَادُوا كَعْبَرًا بِخُذِ (لَمْ يَكُنِ اللَّهُ يَغْفِرْ لَهُمْ) مَا أَقَامُوا عَلَيْهِ (وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا) طَرِيقًا إِلَى الْحَقِّ (يُحْيِي) آخِرَ مَا نَحْنُ (الْمُتَأَقِّقِينَ) بِأَنْ هُمْ عَذَابَ الْإِيمَانِ مُؤَلِّمًا هُوَ عَذَابُ النَّارِ (الَّذِينَ) بَدَلُوا نَفْسَهُمْ إِلَى الْكَاذِبِينَ (وَالْمُتَأَقِّقِينَ) بِأَنْ هُمْ عَذَابَ الْإِيمَانِ (لَمَّا يَتَوَهَّمُونَ فِيهِمْ) مِنَ الْقُوَّةِ (أَتَسْتَعِينُونَ) يَطْلُبُونَ (عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ) اسْتِغْنَاءً (وَلَا يَجِدُونَ عِنْدَهُمْ) (فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا) فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَا يَنَالُهَا إِلَّا أَوْلِيَائِهِ (وَقَدْ نَزَّلْنَا) بِالْبَنَاءِ لِلْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ (عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ) الْقُرْآنُ فِي سُورَةِ الْأَنْعَامِ (أَنْ) مُخَفَّفَةٌ وَاسْمُهَا مُخْلُوفٌ أَيْ أَنَّهُ (إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ) الْقُرْآنِ (يُكْفَرُ بِهَا وَيَسْتَهْزَأُ بِهَا) فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ أَيْ الْكَافِرِينَ وَالْمُشْفَهَرِينَ (حَتَّىٰ تَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ) إِكْمَالًا (إِنْ قَعَدْتُمْ مَعَهُمْ) وَاسْتَلْزَمُوا فِي الْإِلْمِ (إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا) كَمَا اجْتَمَعُوا فِي الدُّنْيَا عَلَى الْكُفْرِ وَالْإِسْتِهْزَاءِ (الَّذِينَ) بَدَلُوا مِنَ الَّذِينَ قَبْلَهُ

يَتَرَيُّوْنَ) يَنْتَظِرُوْنَ (إِيْكُمْ) الدَّوَابُّ (إِنْ كَانَ لَكُمْ فِتْنَةٌ) ظَفَرٌ وَغَيْمَةٌ (مِنْ اللّٰهِ قَالُوا) لَكُمْ (أَلَمْ نَكُنْ
مَعَكُمْ فِي الدِّينِ وَالْجِهَادِ فَأَغَطُّنَا مِنَ الْغَيْمَةِ (وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ) مِنَ الظَّفَرِ عَلَيْكُمْ (قَالُوا) لَهُمْ
أَلَمْ نَسْعُدْكُمْ نَسْجُودًا عَلَيْهِمْ وَنَقْدَرُ عَلَىٰ أَخَذِكُمْ وَقَنَلِكُمْ فَأَنْفَقْنَا عَلَيْكُمْ (وَ) أَلَمْ نَحْمَحْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
أَنْ يَظْفَرُ بِخَذَلِيهِمْ وَفَرَّاسَتَهُمْ بِأَخْبَارِهِمْ فَلَمَّا عَلِيَكُمْ الْمَنَةُ قَالَ تَعَالَى (قَالَ لَهُ يَحْكُمُ يَنْكُرُ) وَنِيْهِمْ (يَوْمَ
الْقِيَامَةِ) بِأَنْ يُدْخَلَ وَيُدْخِلَهُمُ النَّارَ (وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا) طَرِيقًا بِالْإِغْتِيَالِ

ترجمہ: ای ایمان والو! یہ انصاف باندے بنہ کلک اوسیدونکی او دالہ تعالیٰ دپارہ د حق
گواہی ورکونکی جو پشی کہ ہفہ شہادت ستاسو د خپل خان خلاف ولې نه وی. نو دخپل خان
خلاف گواہی ورکړنی په دې توگه چې د حق اقرار او کړنی او هغه مه پتونی. یا ستاسو
دموریلار او خپلوانو خلاف ولې نه وی مشهود علیه مالدار وی که غریب الله تعالی دې دواړو ته
ستاسو په نسبت نیز دې دې او ددغه دواړو د مصلحتونو نه واقف دې. په خپله گواهی کښې
د نفس د خواش تابعداری مه کوئی. په دې توگه چې د مالدار د زړه ساتنې دپاره دهغه
رعایت او کړنی یا په فقیر باندې د رحم د وجې د هغه نه رعایت او کړنی په داسې توگه چې
د حق نه واوړی. اودا چې په گواهی کښې تحریف او کړنی او په یو قراءت کښې تخفیف د اول
واژ په حذف سره دې یا دا چې د شهادت د ادا کولونه دده او کړنی. شه چې تاسو کوئی الله
تعالی دهغې نه خبر دې تاسو ته به دهغې بدله درکړی. ای دایمان والو! په الله باندې او دهغه په
رسول باندې او دهغه په کتاب باندې چې هغه په خپل رسول محمد ﷺ باندې نازل کړې دې او هغه
قرآن دې او په هغه کتابونو چې وړاندې یې په رسولانو باندې نازل کړې دی په ایمان باندې قائم
اوسېږی او کتاب معنی کتب دې او په یو قراءت کښې دواړه د فعل معروف په صیغې
سره دی او څوک چې د الله تعالی نه او دهغه د فرشتو نه او دهغه د کتابونو نه او دهغه د رسولانو نه
او د قیامت د ورځې نه انکار کوی هغه په گمراهی کښې د حق نه ډیر لرې لارو. بیشکه کومو خلقو
چې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړو هغه یهود دی بیا د سخی په عبادت کولو سره
کافران شو. بیانی دهغې نه پس ایمان راوړو. بیا د عیسی ﷺ منکر شو بیانی د محمد ﷺ
نه په انکار کولو سره په کفر کښې ترقی او کړه. الله تعالی به هیڅ کله دهغوی مغفرت اونه کړی
ترکومې چې هغوی په کفر باندې قائم وی او نه به هغوی ته د حق طرف ته نیغه لار وښائی.
ای محمد ﷺ منافقانو ته او وایه چې دهغوی دپاره دردناک عذاب دې او هغه د اور عذاب دې.
هغه خلق چې مؤمنانو لره پرېږدی او کافران دوستان جوړوی په دې وجه په هغوی کښې طاقت
ته خیال کوی (النیر) د منافقانو نه بدل یا صفت واقع دې. آیا هغوی سره عزت لټوی؟
استفهام انکاری دې یعنی هغوی سره به عزت بیانه مومی. محکه چې په دنیا کښې او په
آخرت کښې ټول عزتونه هم د الله تعالی سره دی هغه هم د الله تعالی دوستان حاصلولي شی. او الله

تعالیٰ تاسو ته په خپل کتاب قرآن کښې (نزل) معروف او مجهول دواړه دې په سورت انعام کښې دا حکم نازل کړې دې (آن)، مخففه دې ددې اسم محذوف دې ای اَنَّهُ چې کله تاسو (په یو مجلس کښې) خلکو لره د الله تعالیٰ د آیتونو نه کفر کول او هغې پورې توقې کولو سره واوړئ نو تاسو هغوی سره مه کښئ یعنی توقې مسخرې کونکو کافرانو سره تر هغه وخته پورې چې هغوی په بله څه خیره کښې مشغول شی گنې تاسو که هغوی سره کیناستئ نو تاسو به هم په گناه کښې د هغوی په شان شی. الله تعالیٰ به منافقان او کافران ټول په دوزخ کښې راجمع کړی لکه څنگه چې هغوی په کفر او مسخرو باندې راجمع شوی وو (دا) هغه (خلق) دی چې ستاسو د پاره د مصیبتونو په انتظار دی نو که تاسو ته د الله تعالیٰ د طرف نه فتح او (مال) غنیمت حاصلېږي نو وائی چې په دین او جهاد کښې ولې مونږ تاسو سره نه وو؟ لهذا مونږ ته هم په مال غنیمت کښې حصه راکړئ. او که کافرانو ته په تاسو باندې فتح نصیب کیږي نو هغوی ته وائی آیا مونږ په تاسو باندې غالب نه ووراعلی؟ او آیا مونږ ستاسو په راگیرولو او قتل کولو باندې قادر شوی نه وو؟ خو مونږ په تاسو رحم او وکړو او ولې دا خبره نه ده چې مونږ مسلمانانو لره بې همته کولو او دهغوئ خبرونه تاسو ته درسولو سره په تاسو باندې مسلمانان غالب راتلونو بېچ کړل. لهذا زموږ په تاسو باندې احسان دې الله تعالیٰ فرمائی چې هم الله تعالیٰ به ستاسو او دهغوی په مینځ کښې د کیامت په ورځ فیصله اوکړي. په دې طریقه چې تاسو به جنت کښې او هغوی به په دوزخ کښې داخل کړي. او الله تعالیٰ به هیڅ کله کافرانو ته په مومنانو باندې غلبه ورنه کړي یعنی د هغوی د استیصال او او بالکل ختمولو غلبه به ورنه کړي.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: فَأَشْهَدُ بِاللَّهِ عَلَى مَا دَلَّوْا جَوَاب دې د ماقبل د دلالت د وجې نه حذف کړې شوې دې.

قوله: بَأَن تَقْرَأَ، په دې کښې اشاره ده چې د خپل نفس خلاف گواهی ورکولو مطلب دې اقرار کول.

قوله: الشَّهَادَةُ عَلَيْهِ، ددې اضافې مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: دادې چې یکن کښې کوم ضمیر دې هغه والدین او اقربان ته راجع دې کوم چې جمع ده او په یکن کښې ضمیر واحد ددې لهذا په ضمیر او مرجع کښې اتحاد نشته کوم چې ضروری دې؟

جواب: دادې چې د یکن ضمیر مرجع مشهود علیه دې کوم چې د جنس کیدو د وجې نه په معنی کښې جمع دې.

قوله: منكم، یہ دے کنبی اشارہ دہ چہ منفصل علیہ محذوف دے.
 قوله: لَأَنْ تَعْدِلُوا، تبعوا الموی تَتَّبِعُوا متعدی پہ یومفعول دے او هغه هوے دے اوس دا
 دویم مفعول طرف تہ بغیرد حرف متعدی کیدی نہ شی خکہ بین لام مقدر منلی دے دے
 دپارہ چہ دویم مفعول طرف تہ متعدی شی.
 قوله: بعدہ: ای بعد عود موسیٰ.

قوله: الَّذِينَ، علی محذوف دوجہ نہ منصوب کیدی ہم شی.
 [ایاتونہ: ۱۴۲-۱۴۷]

إِنَّ الْمُتَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ يَظْهَرُ خِلَافَ مَا أَنْطَوُا مِنَ الْكُفْرِ لِيَذْفَعُوا عَنْهُمْ أَحْكَامَهُ الدُّنْيَوِيَّةَ (وَهُوَ خَادِعُهُمْ مُجَازِبُهُمْ عَلَى خِدَاعِهِمْ فَيُفْتَضِّخُونَ فِي الدُّنْيَا بِاطْلَاعِ اللَّهِ بِهِ عَلَى مَا أَنْطَوُا وَتَعَايُونُ فِي الْآخِرَةِ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ قَامُوا كَسَالَى) مُتَقَالِبِينَ (يُرَاوُونَ النَّاسَ) بِصَلَاتِهِمْ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ يُصَلُّونَ (أَلَا قَلِيلًا) رِءَاءَ (مُذَبِّدِينَ) مُتَرَدِّدِينَ (بَيْنَ ذَلِكَ) الْكُفْرَ وَالْإِيمَانَ (لَا) فَتْرِينَ (إِلَى خُلَاةٍ) أَيْ الْكُفْرَ (وَلَا إِلَى هَوَاجٍ) أَيْ الْمُؤْمِنِينَ (وَمَنْ يَضِلْ) هـ (اللَّهُ فَلَنْ يَجِدَ لَهُ سَبِيلًا) طَرِيقًا إِلَى الْيَدَى (بِأَيِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا) بُرْهَانًا بَيِّنًا عَلَى نِفَاقِكُمْ (إِنَّ الْمُتَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ) الْمَكَانِ (الَّذِينَ فِي النَّارِ) وَخَوْفَ فِتْرَةٍ (وَلَنْ يَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا) مَا يَنْصُرُ مِنَ الْعَذَابِ (أَلَا الَّذِينَ تَابُوا مِنَ النِّفَاقِ وَأَصْلَحُوا) غَضَلَهُمْ (وَأَغْتَصَمُوا) وَتَقَرُّوا (بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ) مِنَ الزَّيْءِ (قَالُوا لَيْتَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ) فِيمَا يُؤْتَوْنَ (وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا) فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْجَنَّةُ (مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ) نِعْمَهُ (وَأَمْتُمْ) لَهُ (وَالسِّبْغَامُ) يَغْنَى الثَّمَنِي أَيْ لَا يَعْدُكُمْ (وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا) لِأَعْمَالِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْإِثَابَةِ (عَلِيمًا) بِخَلْفِهِ

ترجمہ:۔ بیشک منافقان دخیل پت کفر خلاف بنکارہ کولو پہ ذریعہ دے دپارہ چہ دخیل
 خان نہ دنیاوی احکام دفع کرے شی۔ اللہ تعالیٰ سرہ چلونہ کوی اوھغہ دوی تہ د دوی د چالباز
 بین بدلہ ورکونکے دے۔ چنانچہ هغوی بہ پہ دنیا کنبی دالہ تعالیٰ خیل نبی لره دھغوی پہ
 پت کفر باندے خبرولود وجہ نہ رسوا شی او پہ آخرت کنبی بہ ورته سزا ورکولے شی۔
 اوکلہ چہ دا خلق مؤمنانوسرہ د مونخ دپارہ اودریپی نو پہ دیرہ سستی سرہ اودریپی (دخیل
 مونخ) خلقو تہ بنائی اود اللہ تعالیٰ ذکر خوهسی صرف دنو دپارہ کوی۔ دکفراو ایمان پہ مینخ
 کنبی زورند دی نہ (پورہ) د کافرانو طرف تہ منسوب دی او نہ مؤمنانو طرف تہ۔ اللہ تعالیٰ چہ
 خوک گمراہ کری نوتہ بہ د هغوی دپارہ د هدايت هیخ لاریانہ مومی۔ ای ایمان والو مؤمنان
 پریخودوسرہ کافران دوستان مه جوروی آیا تاسو غوارنی چہ دھغوی پہ دوستی سرہ پہ
 خیل خان باندے پہ نفاق باندے دالہ تعالیٰ صریح حجت قایم کرئی۔ یقینًا منافقان بہ د دوزخ پہ

ہیکنہ طبقہ کنبی وی اوہغه دَ دوزخ دَ ٲولو نہ ہیکته او لاندی طبقہ ده او تہ بہ دَہغوی خوک امدادی اونہ مومن یعنی دَ عذاب نہ بیج کونکی مگر ہغه خلق چي دَ نفاق نہ توبہ اوکری او دَ خپل عمل اصلاح اوکری او دَ اللہ تعالیٰ رسی مضبوطہ اولیسی او خپل دین دَ اللہ تعالیٰ دَ پارہ دَ ریاکاری نہ خالص کری نو دا خلق بہ پہ جنتونو کنبی دَ مؤمنانوسرہ وی او اللہ تعالیٰ بہ مؤمنانو تہ دیر زر اجر عظیم ورکری اوہغه جنت دے۔ اللہ تعالیٰ بہ تاسو تہ پہ سزا درکولو خہ اوکری؟ کہ چرې تاسو دَہغه دَ نعمتونو شکر گذاری کوئی او پہ هغه باندې ایمان اولرنی اراستفہام پہ معنی دَ نفی دے یعنی تاسو تہ بہ سزا نہ درکوی۔ او اللہ تعالیٰ مؤمنانوتہ اجر ورکولوسرہ دَ ہغوی دَ اعمالو دیر قدر دان دے او دَ خپل مخلوق نہ خبر دے۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: يُجَازِمُہُ دَا دَ یوسوال مقدر جواب دے۔

سوال: دادے چي دَ اللہ تعالیٰ طرف تہ دَ خداع نسبت صحیح نہ دے۔ خکہ چي خداع صفت نبیح دے اللہ تعالیٰ دَ دے نہ وراء الوراء (پاک) دے۔

جواب: دادے چي دَ اللہ تعالیٰ دَ پارہ دَ خداع استعمال دَ مشاکلت پہ توگہ دے۔ داد جزاء البعد سبۃ قبیل نہ دے۔ یعنی جزاء خداع پہ خداع سرہ تعبیر کرې شوې دے۔

قوله: کُغَالی، دَ دُکلاٲ جمع ده سست، کاهل۔

قوله: یُراغُون جمع مذکر غائب (مفاعلة) هغوی خان خود نہ کوی۔

قوله: مُنْوَیْٲَن دَ دے اضافی مقصد دَ دے اعتراض جواب دے چي لالی هؤلاء کنبی دَ حرف لا پہ حرف ای باندې داخیل دل لازمیری حالانکہ دَ حرف پہ حرف باندې داخیل دل صحیح نہ دے۔

جواب: لا، پہ ای باندې داخل نہ دے بلکه پہ منسوبین باندې داخل دے۔

قوله: الیگان: **سوال:** الدرك تفسیر مفسر علام دَ طبقہ پہ خانی مکان سرہ ولې کرې دے؟

جواب: الأسفل چونکہ مذکر دے لہذا الدرك پہ معنی دَ طبقہ صفت نہ شی واقع کیدی۔

قوله: وَالرَّسِیْفَہَا مَعْنٰی النَّفٰی یعنی دَ اللہ تعالیٰ قول مَا یَقْعَلُ اللہ یَعْدَا لَکُمْ؟ کنبی استفہام پہ معنی دَ نفی دے لہذا دا اعتراض ختم شو چي استفہام دَ اللہ تعالیٰ دَ پارہ محال دے۔

قوله: بِالْاِثْنٰثَہُ دَا دے شبہ جواب دے چي شکر دمنعم اظہار دَ نعمت تہ وائی اودا دَ ذات بارتعالیٰ دَ پارہ محال دے۔

جواب: دلته دَ شکر نہ دَ عمل اجر او ثواب ورکولوسرہ قدر دانی مقصود دے۔

پاره نمبر - ۶ [لَا يُحِبُّ اللَّهُ]

[ایاتونہ: ۱۴۸-۱۵۲]

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ (مَنْ أَخَذَ أَمْرِي يُعَاقِبُهُ عَلَيْهِ) (أَلَا مَنْ ظَلِمَ) فَلَا يُؤَاخِذُهُ بِالْجَهْرِ بِهِ بَازٍ
يُخْرِجُ عَنْ ظُلْمِ ظَالِمِهِ وَيَذْغُو عَلَيْهِ (وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا) لِمَا يُقَالُ (عَلِيمًا) بِمَا يَفْعَلُ (إِنْ تَبَدَّلُوا) تَطَهَّرُوا (خَيْرًا)
مِنْ أَفْعَالِ الْبَرِّ (أَوْ تَقْوُوا) تَعْمَلُوا سِرًّا (أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءِ) ظَلَمِ (فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفْوًا قَدِيرًا) (إِنَّ الَّذِينَ
يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُقْرِضُوا إِلَيْنَ اللَّهُ وَرُسُلَهُ) بَأَن يُؤْمِنُوا بِهِ ذُنُوبَهُمْ (وَيَقُولُونَ نُوْمِنُ بِبَعْضٍ مِنْ
الرُّسُلِ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ) مِنْهُمْ (وَيُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا بَيْنَ ذَلِكَ) الْكُفْرَ وَالْإِيمَانَ (سَمِيلًا) طَرِيقًا يَذْهَبُونَ إِلَيْهِ
(أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا) مُضْطَرُ مُؤَكَّد لِمُضْمُونِ الْخُفْلَةِ قَبْلَهُ (وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُبِينًا) ذَا إِفَاتَةٍ
وَحُزْنٍ عَذَابِ النَّارِ (وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ) كُلَّهُمْ (وَلَمْ يُقْرِضُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُقَاتِبُهُمُ) بِالْبَاءِ
وَالنُّونِ (أَجُورَهُمْ ثَوَابِ أَعْمَالِهِمْ) (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا) بِأُولَئِكَ (رَحِيمًا) بِأَهْلِ طَاعَتِهِ

ترجمہ - اللہ تعالیٰ دُعا دادا خبر نہ خوبنوی چہ شوک دُچا بد اوواشی یعنی پہ بدہ وینا کولوبہ
سزا ورکوی۔ البتہ مظلوم تہ (دَ ظلم بیانولوی) اجازت دے۔ دا چہ دُخپل ظالم ظلم بشکارہ
کری اودھغہ دُبارہ خیرے اوکری۔ (واللہ تعالیٰ بہ پہ دغہ ظلم بشکارہ کولو باندے مواخذہ
نہ کوی) اوخہ چہ وٹیلے شی اللہ تعالیٰ ہغہ اوریدونکے دے او خہ چہ کولے شی پہ ہغے
باندے پوہیدونکے دے۔ اوکہ چری تاسو پہ نیکو اعمالو کنبے یو عمل بشکارہ اوکری یائی پت
اوکری یا ظلم معاف کرے (نودیرہ بنہ دہ خکہ چہ داللہ تعالیٰ ہم دغہ صفت دے) چہ ہغہ
(پہ انتقام باندے) قدرت لرلوبا وجود لومی معافی کونکے دے کوم خلق چہ داللہ تعالیٰ اودھغہ د
رسول ﷺ نافرومانی کوی او غواری چہ داللہ تعالیٰ اودھغہ د رسول ﷺ پہ مینخ کنبے تفریق
اوکری پہ دے توگہ چہ پہ اللہ تعالیٰ باندے ایمان راوری او پہ رسولانو باندے ایمان
رانوری اوہغہ وائی (ہم) چہ مونپہ بعض رسولانو باندے ایمان راوری دے او پہ ہغوی کنبے د
بعضو منکریو اودا خلق غواری چہ دکفر اود ایمان پہ مینخ کنبے داسے یوہ لار راویاسی پہ
کومہ چہ ہغوی روان شی یقیقنا دا خلق پاخہ کافران دی (حقًا) دَ سابقہ جملے دَ مضمون
تاکید دے او مونپہ دَ کافرانو دُبارہ دَ سپکاوی سزا تجویز کرے دہ۔ او ہغہ دَ دوزخ سزا دہ او کوم
خلق چہ پہ اللہ تعالیٰ باندے ایمان لری اودھغہ پہ تولو رسولانو باندے ہم (ایمان لری) او پہ ہغوی
کنبے پہ چاکنبے ہم تفریق نہ کوی دغہ خلقوتہ بہ اللہ تعالیٰ دہغوی دَ نیکو اعمالو بدلہ ضرور
ورکری۔ (یوتیبہ) پہ نون او بیا سرہ دے۔ او اللہ تعالیٰ خپلو دوستانورہ دیرہ لومی معافی
کونکے او پہ خپل اطاعت کونکو باندے دیررحم کونکے دے۔

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: الْجَبْرِ، رفع الصوت بالقول وغیره، جبر بالقول نه مطلقاً اظهار مراد دې که جبر وی او که نه وی.
قوله: مِنْ أَحَدٍ، دا مستثنی منه مقدر دې لهذا دا اعتراض ختم شو چې دَ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ
 استثناء د ماقبل نه صحیح نه ده او د الجبر مصدر فاعل محذوف دې او د مصدر د فاعل
 حذف جائز دې. او إِلَّا مَنْ ظَلِمَ هم د دې فاعل محذوف نه مستثنی دې یا که مضاف
 محذوف اومنلی شی نوتقدیری عبارت به داشی إِلَّا جَهْرَ مَنْ ظَلِمَ په مذکوره دواړو
 صورتونو کښې به مستثنی متصل وی.

قوله: أَيْ يُعَاقِبُ عَلَيْهِ، په دې کښې اشاره ده چې د عدم محبت نه غضب او عقاب مراد دې.
قوله: فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا، دا جمله جواب شرط دې. او إِنْ تَبَدُّوا أَوْ تَخَفُوا او أَوْتَعَفُوا
 عن سوءِ دا دریواړه جملې د عطف په ذریعه شرط دی.

د جواب شرط نه معلومېږی چې مقصود دریمه جمله یعنی د أَوْتَعَفُوا جواب شرط دې او که
 چې ابداء خیر او اخفاء خیر مقصود بالشرط وی نو په جواب شرط کښې فقط په فَإِنَّ
 اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا باندې اکتفاء کول صحیح نه وی. د دې نه معلومه شوه چې ابداء خیر
 او اخفاء خیر محض د تمهید په توګه راوړلې شوې دی د دې خودلو دپاره چې علانیه او
 خفیہ طریقې سره کار خیر کول هم نیکی ده مګر د قدرت علی الانتقام باوجود معاف کول
 لویه نیکی ده ځکه چې هم دغه صفت د الله تعالی هم دې.

[ایاتونه: ۱۵۲-۱۶۲]

يَسْأَلُكَ يَا مُحَمَّدُ (أَهْلَ الْكِتَابِ) الْيَهُودُ (أَنْ تُزِيلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ) جُمْلَةً كَمَا أَنْزَلَ عَلَى مُوسَى
 نَبًى فَإِنْ اسْتَكْبَرْتَ ذَلِكَ (فَقَدْ سَأَلُوا) أَيْ أَبَاؤُهُمْ (مُوسَى أَكْبَرَ) أَغْظَمَ (مِنْ ذَلِكَ) فَقَالُوا أَرَأَيْتَ اللَّهُ جَبْرًا عَيْنًا
 (فَأَخَذَتْهُمْ الصَّاعِقَةُ) الْمَوْتَ عِقَابًا لَهُمْ (بِظُلْمِهِمْ) خَيْثُ تَعْتَبُوا فِي السُّؤَالِ (ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ) أَيْ (مِنْ)
 بَعْدَ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ، الْمُنْعِجَزَاتُ عَلَى وَحْدَانِيَةِ اللَّهِ (فَعَقَّبُونَا عَنْ ذَلِكَ) وَلَمْ نَسْتَصِلْهُمْ (وَأَتَيْنَا مُوسَى
 سُلْطَانًا مُبِينًا) نَسْلُطُ بَيْنَنَا ظَاهِرًا عَلَيْهِمْ خَيْثُ أَمَرْنَاهُمْ بِقَتْلِ أَنْفُسِهِمْ تَوْبَةً فَأَطَاعُوهُ (وَرَفَعْنَا قُوتَهُمُ الطُّورَ)
 الْجَبَلِ (بِمِثْقَالِهِمْ) بِسَبَبِ أَخَذِ الْمِثْقَالِ عَلَيْهِمْ لِخَافُوا فَقَبَلُوهُ (وَكَلَّمْنَا هَاشِمًا) وَهُوَ مُطَّلِعٌ عَلَيْهِمْ (أَدْخَلُوا
 الْبَابَ) بَابَ الْفَرْجَةِ (سَجَدًا) سُجُودَ الْجَنَاءِ (وَكَلَّمْنَا هَاشِمًا لَا تَعْدُوا) وَفِي قِرَاءَةِ الْغِنِ وَتَشْدِيدِ الدَّالِ وَفِيهِ
 إِدْغَامُ التَّاءِ فِي الْأَصْلِ فِي الدَّالِ أَيْ لَا تَعْدُوا (فِي السَّبَبِ) بِاصْطِيَادِ الْجِنَانِ فِيهِ (وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا)
 غَلِيظًا عَلَى ذَلِكَ فَتَقَضَوْهُ (فِيمَا تَقْضِيهِمْ) مَا زَائِدَةٌ وَالْبَاءُ لِلتَّجْزِئَةِ مُتَعَلِّقَةٌ بِمَحذُوفٍ أَيْ لَعْنَاهُمْ بِسَبَبِ
 نَفْثِهِمْ (مِثَاقَهُمْ وَكَفَرْتُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتَلْتُمْ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ وَقَوْلَهُمْ) لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (قُلُونَا)

غُلْفًا لَا تَعْلَمُ كَلَامَكَ (بَلْ طَلِعَ خَتَمَ) اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا تَعْلَمُ وَغَطًّا (فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا) مِنْهُمْ كَتَبَ اللَّهُ بِنِ سَلَامٍ وَأَصْحَابِهِ (وَيُكْفِّرُهُمْ) ثَانِيًا بِعِيسَى وَكَثُرَ الْبَاءُ لِلْفَضْلِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَا غُطِفَ عَلَيْهِ (وَقَوْلُهُمْ عَلَى مَرْيَمَ بِمَا نَأْتَا عَظِيمًا) حَيْثُ رَمَوْهَا بِالزَّلَى (وَقَوْلُهُمْ) مُفْتَحَرِينَ (إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ) فِي زَعْمِهِمْ أَيْ بِمَجْمُوعِ ذَلِكَ عَدْبَانَهُمْ قَالَ تَعَالَى تَكْذِيبًا لَهُمْ فِي قَتْلِهِ (وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ الْمَقْتُولُ وَالْمَصْلُوبُ وَهُوَ صَاحِبُهُمْ بِعِيسَى أَيْ أَلْفَى اللَّهُ عَلَيْهِ شَبَّهُه فَظَنُّوهُ إِيَّاهُ (وَلِأَنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ) أَيْ فِي عِيسَى (لَقِيَ شَكَّ مِنْهُ) مِنْ قَتْلِهِ حَيْثُ قَالَ بَغَضَهُمْ لَمَّا رَأَوْا الْمَقْتُولَ الْوُجْهَ وَجْهَ عِيسَى وَالْجَسَدَ لَيْسَ بِجَسَدِهِ فَلَيْسَ بِهِ وَقَالَ آخَرُونَ بَلْ هُوَ هُوَ (مَا لَهُمْ بِهِ) بِقَتْلِهِ (مِنْ عِلْمِ الْأَتِياعِ الظَّنِّ) اسْتِثْنَاءً مِنْهُ طَعِ أَيْ لَكِنْ يُشْعُونَ فِيهِ الظَّنَّ الَّذِي تَخِيلُوهُ (وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا) خَالٍ مُؤَكَّدَةٍ لِنَفْيِ الْقَتْلِ (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا فِي مُلْكِهِ) (حَكِيمًا) فِي صُنْعِهِ (وَلِأَنَّ) مَا (مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ) أَحَدٌ (إِلَّا لِيُؤْمِنَ بِهِ) بِعِيسَى (قَبْلَ مَوْتِهِ) أَيْ الْكِتَابِيِّ جِنِّ يَغَايِرُ مَلَائِكَةَ الْمَوْتِ فَلَا يَنْفَعُهُ إِيمَانُهُ أَوْ قَبْلَ مَوْتِ عِيسَى لَمَّا يَنْزِلُ قُرْبَ السَّاعَةِ كَمَا وَدَّ فِي خَبَرٍ (وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ) عِيسَى (عَلَيْهِمْ سَهِيدًا) بِمَا فَعَلُوهُ لَمَّا بُعِثَ إِلَيْهِمْ (فَيُظْلَمُونَ) أَيْ فَيُسَبَّبُ ظَلَمٌ (مِنْ الَّذِينَ هَادُوا) هُمُ الْيَهُودُ (حَرَمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ) هِيَ الَّتِي فِي قَوْلِهِ تَعَالَى (حَرَمْنَا كُلَّ ذِي ظُلْفٍ) الْآيَةَ (وَبَصَدَّيْهِمُ) النَّاسَ (عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) دِينَهُ صَدًا (كَثِيرًا) (وَأَخَذَهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ) فِي الثَّوَرَةِ (وَأَكْلَهُمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ) بِالرِّبَا فِي الْحُكْمِ (وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) مُزِيلًا (لَكِنْ الرَّائِضُونَ) الثَّابِتُونَ (فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ) كَتَبَ اللَّهُ بِنِ سَلَامٍ (وَالْمُؤْمِنُونَ) الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ (يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ) مِنَ الْكُتُبِ (وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ) نَصَبَ عَلَى الْمُنَاجَاةِ وَفَرَى بِالزَّكَاةِ (وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ) بِالثَّوْنِ وَالثَّاءِ (أَجْرًا عَظِيمًا) هُوَ الْجَنَّةُ

ترجمہ:- ای محمد ﷺ دا اہل کتاب یعنی یہودیان عناداً تاسو نہ مطالبہ کوی چہ تہ پہ ہغوی دآسمان نہ مخد لیکلہی شوہی کتاب پہ یو خل نازل کرہ لکہہ چہی بہ موسیٰ علیہ السلام باندہی نازل کرہی شوہی وو۔ تہ دا مطالبہ دیرہ لویہ گنہری نودہی خلقو یعنی د دہی پلارانو اونیکرونو دموسیٰ علیہ السلام نہ ددہی نہ ہم لویہ مطالبہ کرہی دہ ہغوی دموسیٰ علیہ السلام نہ مطالبہ کرہی وہ چہ پہ مونہ پاندہی دالہ تعالیٰ پہ یشکارہ دیدار اوکرہ۔ نو د ہغوی ددہی سرکشہی د وجہ نہ ہغوی لہ سزا ورکولو دپارہ ناخپہی پہ ہغوی باندہی د مرگ بجلی دآسمان نہ راپریتولہ۔ خکہ چہ ہغوی پہ مطالبہ کنبہی سرکشہی اختیار کرہی وہ۔ بیا ہغوی سغہی معبود جوہر کو حالانکہ ہغوی تہ د اللہ تعالیٰ د وحدانیت یشکارہ نبیہی راغلی وہی۔ پہ دہی باندہی ہم مونہ ہغوی معاف کرل چہ ہغوی مونہ د ختم نہ کرل نیست و نابود مو نہ کرل او مونہ موسیٰ علیہ السلام تہ پہ ہغوی باندہی غلبہ ورکرہ پہ داسی توگرہ چہ موسیٰ علیہ السلام ہغوی تہ حکم ورکرو چہ د توبہی دپارہ خیل خانو نہ قتل کرئی۔ نو ہغوی د موسیٰ علیہ السلام تابعداری اوکرہ او دہغوی نہ وعدہ اخستلو دپارہ مونہ دہغوی دپاسہ غر رازو پند کرہو دہی دپارہ چہ ہغوی اوویریری او عہد قبول کرہی او مونہ

ہغوی تہ اووئیل حال داچی غر د ہغوی د پاسہ زورند وو د ہفتی پہ ورخ کنبی تعدی مہ کوئی او بہ یوقرات کنبی د عین پہ فتحی اولام پہ تشدید سرہ دی. (یعنی تعدی) او پہ اصل کنبی دتاہ پہ دال کنبی ادغام دی یعنی د ہفتی پہ ورخ د کبانو پہ بشکار کنبی تعدی نہ کول او پہ دی باندی مونہ د ہغوی نہ پوخ عہد واخستلو خو ہغوی وعدہ خلافی اوکرہ نو د ہغوی د عہد ماتولود وجی، مازاندہ دہ او بآہ سببیہ دہ د محذوف متعلق دی یعنی د ہغوی عہد لہرہ د ماتولو د وجی نہ او د ہغوی د اللہ تعالیٰ د آیاتونو نہ د انکار د وجی نہ او د خپلو انبیاء کرامو پہ ناحقہ د قتل کولو د وجی نہ او د ہغوی خپل نبی تہ داسی وینا کولود وجی چې زمونہ زبونہ پہ غلاف کنبی دی د کوم د وجی نہ چې ستا کلام محفوظ نشو ساتلی بلکہ حقیقت دا دی چې د ہغوی د کفر د وجی نہ د ہغوی پہ زبونو باندی مہر لگولی دی چې د ہغی د وجی ہغوی نصیحت محفوظ نہ شی ساتلی او ہم د دی وجی نہ پہ ہغوی کنبی دیر کم خلق ایمان راوری مثلاً عبد اللہ بن سلام او د ہفہ ملگری او بیا د ہغوی د حضرت عیسیٰ علیہ السلام نہ د انکار د وجی او (بکفر ہم) کنبی بآہ د ہغی او د ہغی د معطوف علیہ پہ مینخ کنبی فصل بالاجنبی د وجی نہ مکرر راوړلې شوې دی. او د ہغوی پہ بی بی مریم باندی عظیم بہتان لگولود وجی نہ چې پہ ہغی باندی نی د زنا تہمت اولگولو او د ہغوی فخریہ داسی وینا کولود وجی نہ چې مونہ د اللہ رسول مسیح عیسیٰ بن مریم پہ خپل گمان کنبی قتل کرو یعنی مذکورہ تولو (صفات قبیحہ) د وجی نہ مونہ ہغوی تہ سزا ورکرہ او اللہ تعالیٰ د ہغوی د عیسیٰ علیہ السلام د قتل دعویٰ دروغ بشکارہ کولو سرہ او فرمائیل او ہغوی خونہ ہفہ قتل کړې دی او نہ نی پہ سولی کړې دی بلکہ د ہغوی پہ نظر کنبی د ہغوی مقتول او مصلوب ملگری د عیسیٰ علیہ السلام پہ شکل جوړ کړی شو یعنی اللہ تعالیٰ پہ مقتول باندی د عیسیٰ علیہ السلام شبیہ ورواچولہ نو ہغوی خپل ملگری حضرت عیسیٰ علیہ السلام او گنہرو. یقین او کرہی د عیسیٰ علیہ السلام بارہ کنبی اختلاف کونکی د عیسیٰ علیہ السلام د قتل پہ بارہ کنبی پہ شک کنبی اختہ دی خکہ چې کلہ ہغوی مقتول او کتلو نوچا او وئیل چې مخ خو ہم د حضرت عیسیٰ علیہ السلام پہ شان دہ خوتنہ نی د عیسیٰ علیہ السلام پہ شان نہ دی نو مقتول عیسیٰ علیہ السلام سرہ مشتبہ شو او چا او وئیل چې دا خو بالکل ہم عیسیٰ علیہ السلام دی. ہغوی تہ د حضرت عیسیٰ علیہ السلام د قتل ہیچ علم نشته او صرف د تخمینہ خبرو پیروی کونکی دی. دا استثناء منقطع دہ یعنی دا خلق د حضرت عیسیٰ علیہ السلام د قتل پہ بارہ کنبی د خپل ہفہ گمان پیروی کوی دکوم چې ہغوی تصور کړی دی حالانکہ ہغوی یقیناً عیسیٰ علیہ السلام نہ دی قتل کړی (لفظ یقیناً) نفی قتل د بارہ حال مؤکدہ دی بلکہ (حقیقت) دادی چې اللہ تعالیٰ ہفہ خپل طرف تہ اوچت کړی دی او اللہ تعالیٰ پہ خپل ملک کنبی دیر زبردست او پہ خپل صنعت کنبی حکمت والا دی او د اہل کتابونہ بد شوک ہم نہ بیچ کیچی چې ہغوی بہ پہ عیسیٰ علیہ السلام د خپل مرگ نہ وړاندی ایمان راوړی چې کلہ

ہفہ دَ مرگِ ملائکہ وینی (دَ موته ضمیر کتابی طرف تہ راجع دے) مگر ہفہ وخت ایمان راوړل به دَ هغوی دَ پارہ فائده مند نه وی (باقبل موته) مطلب دادې چې دَ عیسیٰ دَ مرگ نه وړاندې کله چې په هغوی د قیامت سره نیزدې نازل شی لکه څنگه چې په حدیث کښې وارد دی او د قیامت په ورځ به حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ هغوی خلاف گواهی ورکوی په دې باندې چې کله هغه دَ دوی طرف ته مبعوث کړې شوې وو نو هغوی ده سره څه معامله اوکړه او دَ یهودو دَ ظلم دَ وجې دَ پاک او ستره څیزونه کوم چې په هغوی باندې حلال کړې شوی وو مونږ په هغوی باندې حرام کړل او دا هغه څیزونه دی کوم چې (الله تعالیٰ) په خپل قول (حرمان کل ظفر) کښې بیان فرمائیلی دی. او دیرو خلقو لره دَ الله تعالیٰ د لارې یعنی د دین (حر) نه د منع کولو دَ وجې او دَ هغوی د سود اخستو دَ وجې نه حالانکه په تورات کښې هغوی د دې نه منع کړې شوې وو او دَ خلقو مالونه دَ هغوی په باطل طریقہ سره (مثلاً) په فیصله کښې د رستوت په ذریعہ خوړلو دَ وجې نه او په هغوی کښې چې کوم کافران دی مونږ دَ هغوی دَ پارہ تکلیف ورکونکې عذاب تیار ساتلې دې لیکن په هغوی کښې پوځ علم لرونکی مثلاً عبد الله بن سلام او ایمان والا کوم چې مهاجر او انصار دی په هغه څه باندې کوم چې په تاباندې نازل کړې شوی دی او په هغه کتابونو باندې هم کوم چې تانه وړاندې نازل کړې شوی دی او مونږ قاضونکی دی او مقیمین منصوب علی الدردې او مقیمون په رفع سره هم لوستلې شوې دې او کوم چې زکوٰۃ ادا کونکی دی او په الله تعالیٰ باندې او په ورځې د قیامت باندې ایمان لرونکی دی. هم دغه دی هغه خلق چاته چې به مونږ اجر عظیم ورکړو یا او نون سره او هغه (اجر عظیم) جنت دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: عِبَادًا، یا خور دَ مصدر محذوف صفت دې، اَی اَرْنَا اِرَاءَةً عِبَادًا په دې صورت کښې به لفظاً مصدر وی یا به مصدر بغير لفظه وی، اَی رُقَّةً عِبَادًا.

قوله: فَبِأَنِّ اسْتَكْبَرْتَ الْغَرَّ، په دې کښې اشاره ده چې فَكُنَّا سَالُوا د شرط محذوف محذوف جزاء ده

قوله: اَی أَبَاءُفَرٍّ، د دې لفظ په اضافه کولو کښې یئ اشاره اوکړه چې دَ حضور پاک صلی الله علیه و آله په زمانه کښې موجود یهودو طرف ته د سوال په نسبت مجازاً دې ځکه چې موجودین د خپلو پلارانو په سوال نه راضی وو.

قوله: الْبُعْزَاتُ، د البينات تفسیر په المعجزات سره کولو کښې یئ اشاره اوکړه چې البينات نه مراد تورات نه دې لکه چې بعضو نیلی دی ځکه چې سخی لره د معبود جوړولو وخت کښې تورات نه وو ورکړې شوې د دې نه پس ورکړې شوې دې.

قوله: تَابَ الْقُرْبَى، پہ دے کنبے اشارہ دہ چې پہ الباب کنبے الف لام پہ عوض کنبے د مضاف الیه دے اود قرہ نہ مراد ایلہ دہ.

قوله: سُبْحَدَا لِحَنَاءِ پہ دے کنبے اشارہ دہ چې سُبْحَدَا نہ معروف سجدہ یعنی وضع الجبهة علی الارض مراد نہ دہ بلکه تیتیدل او عاجزی او تواضع کول مراد دی.

قوله: لَا تَعْدُوا، عَدَا تَعْدُوا نہ نهی مضارع جمع مذکر حاضر تاسو تجاوز مه کوئی تعدوا پہ اصل کنبے تَعْدُوا وو د واؤ اول پہ ضمی سرہ چې لام کلمہ دہ ضمه پہ واؤ باندے ثقیل کیدو د چې نہ ساقط شوہ اوس د دوو واؤونو پہ مینخ کنبے التقاء د ساکنینو راغلہ واؤ حذف شو تَعْدُوا شو او پہ یو قرات کنبے تَعْدُوا دے چې پہ اصل کنبے تَعْتَدُوا وو تا، پہ دال سرہ بدلہ کرے شوہ او د دال پہ دال کنبے ادغام اوشو تَعْدُوا شو.

قوله: عَلَى ذَلِكَ تَقْضَوْنَ ددے اضافی مقصد د یو سوال جواب دے.

سوال: دَ فَيَا تَقْضِيَهُمْ متفرع علیہ موجود نہ دے لہذا تفریع صحیح نہ دے؟

جواب: پہ کلام کنبے اختصار دے تقدیری عبارت داسے دے وَأُخْدَنَاهُمْ مِثْلًا غَلِيظًا علی ذلک فتقضوه فَيَا تَقْضِيَهُمُ الخ.

قوله: عُلْفَ دَا دَ غَلا ف جمع دہ.

قوله: ثَانِيًا بَعِثْنِي یعنی اولاً حضرت موسیٰ ﷺ اود تورات نہ دکفر د وچے نہ او ثانیاً حضرت عیسیٰ ﷺ نہ د کفر د وچے دھغوی پہ زہونوباندے مہراول کیدو دواړہ د طبع علی القلوب د اسباب نہ دی څنگہ چې مطلق کفر د طبع د اسبابو نہ دی. دا عطف سبب علی السبب د قبیل نہ دے معطوف او معطوف علیہ کنبے چونکہ سبب طبع مختلف دے لہذا عطف الشئ علی نفسه لازمیر.

قوله: فَيَا زَعِيْفُ د دے تعلق بِالْاَقْلَسَا سرہ دے اودا د الله تعالیٰ مقولہ دہ یعنی یہودیانو پہ خپل خیال کنبے قتل کرو گئی پہ حقیقت کنبے یی قتل کرے نہ دے اود فی زعمهم تعلق کہ د رسول الله ﷺ سرہ وی نودا بہ د یہودو مقولہ شی مطلب بہ داشی چې مونږ عیسیٰ ابن مریم ﷺ قتل کرو چې نصاریٰ پہ خیال کنبے د الله تعالیٰ رسول دے. ځکه چې یہود د عیسیٰ ﷺ د رسالت قائل نہ وو.

قوله: اَيَّ عَجَبٍ ذَلِكْ یعنی د ټولو مذکور اتو عطف پہ فَيَا تَقْضِيَهُمُ باندے دے.

قوله: الْمَقْتُولُ وَالْمَضْلُوبُ دَا دَ قِبَةِ نَائِبِ فاعل دے.

قوله: اِسْتَكْنَا وَمَنْعَطَا ځکه چې ظن د علم د جنس نہ دے.

قولہ: اَی الکتابی پہ دے کنبی اشارہ ده چې د به ضمیر د حضرت عیسیٰ علیہ السلام طرف ته ار
مونه ضمیر د اَخذ طرف راجع دے دکوم نه مراد چې کتابی دے.

فَوَلَهُ أَزْجَلُ مُوْتٍ عَيْسَىٰ ۖ وَادَّوۡۤیۡمُ تَرْکِیۡبِ طَرَفِ تَه اِشَارَه ده په دې صورت کښې به دواړه ضمرونه د حضرت عیسیٰ علیه السلام طرف ته راجع وی.

قُولِهِ، وَهِيَ الْتَبُّ فِي قَوْلِهِ دَا ذَ سورت انعام طرف ته اشاره ده.

قولہ: صَدَّا: پہ دے کنبی اشارہ دہ چہ دا د کثیراً محذوف صفت دے۔

قوله: نَصَبَ عَلَى الْمَذْحِ يَعْنِي التَّقْيِينَ امدح فعل مقدر ذ وجي نه منصوب دي. ای اَمْدَحُ
التَّقْيِينَ الصَّلَوةَ په دي صورت کيبي به جمله معترضه شی او واو به اعتراضیه شی.

قوله: وَقَرِّءْ بِالرَّفِيعِ او المقیمون رفع سره هم لوستلې شوې دې په دې صورت کښې به په
الراستون باندې عطف وی.

[اياتونه: ١٦٢-١٧١]

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ ۚ كَمَا (أَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ) ابْنِهِ
ويعقوبَ) بن إِسْحَاقِ (وَالْأَسْبَاطَ) أولاده (وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا) آتَاءَ (دَاوُدَ
زُكْرًا) بِالْفَتْحِ اسْمَ الْكِتَابِ الْمَوْفَى وَالضَّمُّ مُصَدَّرٌ بِمَعْنَى مَزُكَّرًا أَيْ مَكْتُوبًا (وَ) أَرْسَلْنَا (رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ
عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا نَقُصُّهُمْ عَلَيْكَ) (رُويَ اللَّهُ تَعَالَى بِتَمَثُّلِ ثَمَانِيَةِ آلَافِ نَبِيِّ أَرْبَعَةِ آلَافٍ مِنْ إِسْرَائِيلَ
وَأَرْبَعَةِ آلَافٍ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ قَالَ الشَّيْخُ فِي سُوْرَةِ غَافِرٍ (وَكَلَّمَهُ اللَّهُ مُوسَى) بِلا واسطَةٍ (تَكَلَّمَ) (رُسُلًا) بِتَدَلٍّ
مِنْ رُسُلَا قَبْلَهُ (مُتَّبِعِينَ) بِالْثَوَابِ مِنْ أَمَرٍ (وَمُتَّبِذِينَ) بِالْعِقَابِ عَنْ كَفَرٍ أَرْسَلْنَاهُمْ (لِقَلَّا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى
اللَّهِ حُجَّةٌ) ثَقَالَ (بَعْدَ) إِسْرَالِ (الرُّسُلِ) إِلَيْهِمْ فَيَقُولُوا زَيْتًا لَوْأَلَّا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رُسُلًا فَتُنْفِثَ آيَاتُكَ وَتَكُونُ مِنْ
الْمُؤْمِنِينَ فَيَعْتَنَاهُمْ لِقَطْعِ غُلْرِهِمْ (وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا فِي مَلِكِهِ) (حَكِيمًا) فِي صُنْعِهِ وَنَزَلَ لَمَّا سِئِلَ الْيَهُودُ عَنْ
نُبُوْتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْتَكْرُوهُ (لَكِنَّ اللَّهَ يُشْهِدُ) بَيْنَ نُبُوْتِكَ (بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ) مِنَ الْقُرْآنِ الْمُنَجِّزِ
(أَتُوكَهُ) مُلْتَمِسِينَ (بِعِلْمِهِ) أَيْ عَالِمًا بِهِ أَوْ وَفِي عِلْمِهِ (وَالْمَلَائِكَةُ يُشْهِدُونَ) لَكَ أَيْضًا (وَكُلٌّ بِاللَّهِ شَهِيدًا)
عَلَى ذَلِكَ (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَصَدُوا النَّاسَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) بَيْنَ الْإِسْلَامِ بِكُفْرِهِمْ نَعَتْ مُخْتَدِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ الْيَهُودُ (قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا) عَنِ الْحَقِّ (إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَظَلَمُوا) بَيْنَهُ
بِكُفْرَانِهِمْ نَعَتْ (لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُفْلِحْهُمْ وَلَمْ يَلْهَبْ لَهُمْ طَرِيقًا) مِنَ الطَّرِيقِ (وَالْأَطْرِيقُ جَمْعُهُمْ) أَيْ الطَّرِيقُ الْمَوْفَى
إِلَيْهَا (خَالِدِينَ) مُقَدَّرِينَ الْخُلُودَ (فِيهَا) إِذَا دَخَلُوهَا (أَبَدًا) وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ سَيَرًا (هِيَ) بِأَيِّهَا النَّاسُ
أَيُّ أَهْلِ مَكَّةَ (قَدْ جَاءَكُمْ الرُّسُولُ) مُخْتَدِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (بِالْحَقِّ) مِنْ رَبِّكُمْ فَأَيُّمُوا بِهِ وَاقْضُوا (مَعْرَا)
لَكُمْ) بِمَا أَنْتُمْ فِيهِ (وَإِنْ تَكْفُرُوا) بِهِ (فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) مُلْكًا وَخَلْقًا وَعَبِيدًا فَلَا يَضُرُّهُ

تُخْرِجُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا) بِخَلْقِهِ (حَكِيمًا) فِي صُنْعِهِ بِهِمْ (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ) الْإِنْجِيلَ (لَا تَقْلُوبُوا) تَتَجَاوَزُوا الْخَدَّ فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ (الْحَقُّ) الْقَوْلَ (الْحَقُّ) مِنْ تَنْزِيهِهِ عَنِ الشَّرِكَ وَالْوَلَدِ (إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاظًا) أَوْصَلَهَا اللَّهُ (إِلَى مَرْيَمَ وَرَوْحٍ) أَيْ ذُو رُوحٍ (مِنْهُ) أَحْيَيْتَ إِلَيْهِ تَعَالَى تَشْرِيفًا لَهُ وَتَبَرُّكًا زَعَمَ بِنِ اللَّهِ أَوْ إِلَهًا فَقَدْ أَوْ ثَابِتٌ ثَلَاثَةٌ لِأَنَّ ذَا الرُّوحِ مُرَكَّبٌ وَالْإِلَهُ مُنَزَّهٌ عَنِ التَّوَكُّبِ وَعَنْ شِبْثَةِ التَّوَكُّبِ إِلَيْهِ (فَأَمِينُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا) الْآلِهَةُ (ثَلَاثَةٌ) اللَّهُ وَعِيسَى وَأُمُّهُ (الْقَهْوَامُ) عَنْ ذَلِكَ وَأَتُوا (خَيْرًا) لَكُمْ مِنْهُ زُهْرُ التَّوَجُّيدِ (إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ) تَنْزِيهِهَا لَهُ عَنْ (أَنْ يَكُونَ لَهُ) وَلَكِنَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ خَلْقًا وَمَلَكًا وَعَبِيدًا وَالْمَلَائِكَةُ ثَنَائِي الثَّبُوتِ (وَكُنِّي بِاللَّهِ وَكَلِمًا) شَهِيدًا عَلَى ذَلِكَ

ترجمہ:- ای محمد ﷺ مونہ ستا طرف تہ ہم داسی وحی لیہلہ دہ خنکہ چہ مو حضرت نوح علیہ السلام
 اودھغوی نہ پس پیغمبرانو طرف تہ لیہلہ وؤ او خنکہ چہ مونہ د حضرت ابراہیم علیہ السلام طرف تہ
 وحی لیہلہ وہ اودھغہ دوارو خامنو اسماعیل علیہ السلام او اسحاق علیہ السلام طرف تہ (ہم) وحی اولیکلہ
 اویعقوب علیہ السلام بن اسحاق علیہ السلام او اولاد یعقوب علیہ السلام او عیسیٰ علیہ السلام او ایوب علیہ السلام او یونس
 علیہ السلام اولیمان علیہ السلام طرف تہ مو وحی لیہلہ وہ اود سلیمان علیہ السلام پلار حضرت داؤد علیہ السلام تہ
 زیور ورکرو (زیور پہ فتحی سرہ) د ورکری شوی کتاب نوم دہی. او (زیور) پہ ضمی سرہ
 مصدر دہی د مکتوب پہ معنی کنبی یعنی مزبور پہ معنی مکتوب دہی اومونہ دھغہ
 رسولانو طرف تہ ہم وحی لیہلہ وہ د چا ذکر چہ مونہ تاتہ کری دہی اودھغوی طرف تہ ہم د کومو
 ذکر چہ مونہ تاتہ نہ دہی کری. روایت کری شوی دہی چہی اللہ تعالیٰ اتہ زرہ انبیاء کرام
 مبعوث کری خلور زرہ انبیاء پہ بنی اسرائیلو کنبی (واباقی) خلور زرہ د نورو قومونہ،
 شیخ جلال الدین محلی پہ سورت غافر کنبی ہم دغہ شمیریان کری دہی او اللہ تعالیٰ
 موسیٰ علیہ السلام سرہ پہ یوخاص طریقہ بلا واسطہ کلام اوفرماٹیلو او تول رسولان، رُسلًا، دماقبل
 د رُسلًا نہ بدل دہی. ایمان راورونکو تہ زیری اورونکی کفرکونکو د عذاب نہ ویرونکی
 جوہ کری لیہلہ وؤ. رسولان مونہ مبعوث کرل دہی دیارہ چہ خلقو تہ د رسول لیہلہ نہ پس داللہ
 تعالیٰ پہ ورا ندہی د عذر بیانونلو گنجائش پاتہی نہ شی چہی ہغوی دا ووائی چہی ای زمونہ
 پروردگار! تامونہ لہ رسول ولہ را اونہ لیہلہ؟ دہی دیارہ چہی مونہ ہم ستا د آیاتونو اتباع
 کری وہی اومونہ د مؤمنانہ شوی وہی نومونہ د ہغوی عذر ختمولودیارہ دھغوی طرف
 تہ رسولان اولیہلہ او اللہ تعالیٰ پہ خپل ملک کنبی غالب اوپہ خپل صنعت کنبی با حکمت
 دہی اوکلہ چہ ستاد دینی د نبوت بارہ کنبی دیہودیانونہ سوال اوکری شو او یہودود
 نبی د نبوت نہ انکار اوکرو نو (آئندہ) آیت نازل شود کہ داخل گواہی نہ ورکوی نونہ دہی
 ورکوی، اللہ تعالیٰ خود دہی معجز قرآن پاک پہ ذریعہ ستا د نبوت گواہی ورکوی کوم چہی یحیٰ
 پہ تانازل کری دہی او نازل کری شی ہم د خپل علمی کمال پہ ذریعہ دہی یعنی خہ نی چہی نازل کری

ډهغې پيژندونکې دې يا په هغې کښې ډهغه علم (يعنې معلومات) شته اوفريښي هم سنا
 د نبوت گواهي ورکوي او په دې نبوت باندې ډالله تعالي گواهي ورکول کافي دي. کوم خلق چې
 ډالله تعالي نه منکر شو او نور خلق ډالله تعالي د لارې (يعنې د دين اسلام نه د محمد ﷺ
 صفات پټول سره منع کوي او هغه يهوديان دي. نو داسې خلق يقيناً ډحق نه په گمراهي
 کښې ډير لري وتلي دي. بيشکه کوم خلق چې ډالله تعالي نه منکر شو او ډهغه په نبي باندې يې
 ډهغه صفات پټول سره ظلم او کړو الله تعالي به هغوی کله هم معاف نه کړي اونه به هغوی ته د
 دوزخ د لارې نه بغير بل څه لار او بڼاي يعنې هغه لار کومه چې دوزخ ته رسوونکې ده په داسې
 طريقه چې په هغې کښې د دوی داخليدل د هميشه ډپاره مقدرشوی دی کله چې په هغې کښې
 داخل شي او ډالله تعالي ډپاره دا آسانه ده اې د مکې خلقو دا رسول محمد ﷺ تاسو ته
 ستاسو ډرب د طرف نه په حق سره راغلې دي په ده باندې ايمان راوړئ او ډخپل ځان ډپاره د خير
 اراده او کړنې ډهغې نه په کوم کښې چې تاسو فی الحال يې که چرې تاسو په هغه کفر او کړنو
 په آسمانونو اوزمکه کښې چې څه دی هغه ډملک او تخليق کيدو په اعتبار سره هم ډهغه دی
 لهذا ستاسو کفر به د هغه هيڅ نقصان اونه کړې شي او الله تعالي علیم هم دې او ډهغوئ د
 تدبير باره کښې حکيم هم دي. اې اهل کتاب (يعنې د انجيل منونکو ډخپل دين په باره کښې ډحد
 نه تجاوز مه کوئ او ډالله تعالي طرف ته ډحق خبرې نه علاوه بل څه مه منسوب کوئ چې د
 شريك او بال بېج نه هغه پاک دي. مسيح عیسی ﷺ ابن مریم ددې نه علاوه هيڅ نه وو چې ډالله
 تعالي يورسول او ډهغه فرمان وو کوم چې الله تعالي د بې بي مریم طرف ته لېږلي وو او ډهغه د طرف
 نه يوروح يعنې ذی روح وو او ډروح نسبت ډالله تعالي طرف ته تشریفا دي. او داسې نه ده
 کوم چې تاسو گنړئ چې هغه ابن الله يا ډهغه سره اله دي يا په ډريو کښې دریم دې ځکه
 چې ذی روح مرکب وی او اله د ترکیب نه اود طرف ته د مرکب نسبت کولونه پاک دي
 نو تاسو په الله باندې او ډهغه په رسول باندې ايمان راوړئ داسې مه وايئ چې خدايان
 درې دي (يعنې، الله عیسی ﷺ او ډهغه مور ددې تثلیث نه منع شئ او ډخپل ځان ډپاره
 ددې نه بهتر لاره اختيار کړئ او هغه توحيد دي معبود خو بس هم يو خدايي دي او هغه نه
 اوچت دي چې ډهغه دې څوک غوئ وي د آسمانونو اوزمکو ټول څيزونه هم ډهغه دی د مخلوق
 کيدو په اعتبار سره او ډملک په اعتبار سره او ملکيت د نبوة منافی دي او هم هغه ددې د
 نگراني په اعتبار سره کافي دي.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: کَمَا أُوحِيَ إِلَيَّ، کاف د مصدر محذوف صفت دي. تقديري عبارت دادې لَحَافَةٌ
 مَثَلُ لَحَافَاتٍ او په ما کښې دوه احتماله دي که چرې مصدر به وی نو د عائد ضرورت به نه
 وی او که د الَّذِي په معنی کښې وی نو عائد به محذوف وی او تقديري عبارت به داسې

شی کا لفظی اَوْحِیْنَا اِلٰی نوح.

قوله: کَمَا اَوْحِیْنَا اِلٰی اِبْرَاهِیْمَ مَفْسَرِ عَلَام کما، محذوف منلوسره اشاره کرې ده چې اَوْحِیْنَا اِلٰی اِبْرَاهِیْمَ عطف اَوْحِیْنَا اِلٰی نوح باندې نه چې په لوج باندې ګنی تکرار به لازم شی.

قوله: زَبُورًا بِالْقُرْآنِ اِسْمُ الْكِتَابِ په فتحې سره فَعُول په معنی مفعول دې لکه چې رُکوب په معنی مرکوب او د اَنْزَوه په معنی کتبه نه ماخوذ دې. زبور په داؤد ﷺ باندې د نازل کرې شوی کتاب نوم دې په دې ګڼې یوسل پنخوس سورتونه وو او په ضمې سره مصدر دې په معنی دمزیور.

قوله: وَارْسَلْنَا دې ګڼې اشاره ده چې دَ رُسُلًا ناصب اَرْسَلْنَا فعل محذوف دې.

قوله: بِلاَ واسِطَةٍ دا ددې سوال مقدر جواب دې چې دَالله تعالی کلام کول خودهرنې سره ثابت دی نویباً د موسیٰ ﷺ څه تخصیص دې؟ جواب دادې چې نورو انبیاء کرامو سره کلام بالواسطه شوې دې او موسیٰ ﷺ سره بلاواسطه.

قوله: مُقَدِّرِينَ الْخُلُودَ ددې اضافې مقصد ددې اعتراض جواب دې چې د هدايت زمانه او د خلود زمانه یوه نه ده حالانکه د حال او ذوالحال دزمانې یوکیدل ضروری دی؟ د جواب حاصل دادې چې د دوزخ طرف ته لارخودنه به په داسې حالت ګڼې وی چې دغوی دپاره خلودنی النار مقدر شوې دې.

قوله: په مفسر علام په مقدر منلوسره اشاره کرې ده چې دآمنوا متعلق به، محذوف دې نه چې خیراً ځکه چې پوره قرآن ګڼې دآمنوا متعلق هم بآ استعمال شوې ده.

قوله: فَاَمِنُوا خَيْرًا لَّكُمْ، دَخَيْرًا دناصب باره ګڼې د نحدو علماؤ اختلاف دې د سیبویه او خلیل وینا ده چې فعل ناصب القصد یا اتوا دې او د فراء ﷺ ویناده چې خیراً د مصدر محذوف صفت کیدو د وجې نه منصوب دې. ای آمینوا یکن الامان خیراً لکم په مذکوره دریوارو صورتونو ګڼې ثالث د ټولونه زیات راجع دې بیا اول او بیا د ثانی درجه ده.

قوله: وَمِنَ الْكُفْرِ په دې ګڼې اشاره ده چې من تفضیلیه مع مفضل علیه محذوف دې لهذا اوس به دا اعتراض نه وی چې د اسم تفضیل استعمال د دریو طریقونه په یوې طریقې سره ضروری دې او دلته یوه هم نشته.

قوله: فَلَا يَهْدِيهِمْ كُفْرُكُمْ په دې ګڼې اشاره ده چې اِنْ تکفروا د شرط جزاء محذوف ده او کوم چې ذکر دی هغه دال علی الجزاء ده نه چې جزاء ځکه چې که کُفْرُكُمْ لله مافی المموت والارض جزاء او منلې شی نو د عدم ترتب الجزاء علی الشرط اعتراض به لازم راشی.

قوله: الإنجيل دا د یوسوال جواب دې.

سوال: د اهل کتاب تفسیر یی صرف په اهل انجیل سره ولې کړې دې سره حالانکه چې په اهل کتاب کښې یهودیان هم شامل دی؟

جواب: وړاندې د غلوی الدین چې کوم تفصیل بیان شوې دې هغه د شریک حیات اود ولد نه تنزیه ده د کوم مصداق چې صرف نصاری دی یهودنه. (تراویح الارواح)

قوله: القَوْل، د القول د تقدیر په اضافې کولو کښې اشاره ده چې الحق دموصوف محذوف صفت کیدو د وجې نه منصوب دې.

قوله: أوصلها: سوال: د آلفاها تفسیر په اوصلها سره د کوم مقصد دپاره کړې شوې دې؟

جواب: چونکه دالقی صله الی نه راخی ددې دپاره اشاره اوکړې شوه چې القی دأوصل معنی لره متضمن دې کوم د وجې نه چې الی صله کښې راوړل صحیح دی.

قوله: أی دُورُوج: سوال: د روح تفسیر په ذوروح په حذف دمضاف سره کولو کښې څه مصلحت دې؟

جواب: دې دپاره چې د روح په رسول الله باندې حمل صحیح شی.

قوله: عن ذلك وتوا، دې کښې اشاره ده چې د انتبوا مفعول محذوف دې او خیرا د فعل مقدر توا د وجې نه منصوب دې. لهذا دا اعتراض ختم شو چې د خیر نه منع کول دالله تعالی د شان سره مناسب نه دی.

[ایاتونه: ۱۷۲-۱۷۶]

لَٰكِن يَسْتَنكِفُ يَتَكَبَّرُ وَتَأَنَّفِ الْمَسِيحِ الَّذِي زَعَمْتُمْ أَنَّهُ إِلَهُ عَنِ (أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ) عِنْدَ اللَّهِ لَا يَسْتَنكِفُونَ أَنْ يَكُونُوا عِبِيدًا وَهَذَا مِنْ أَحْسَنِ الْإِسْطِزَادِ ذِكْرٌ لِلرُّدِّ عَلَى مَنْ زَعَمَ أَنَّهَا إِلَهَةٌ أَوْ بَنَاتُ اللَّهِ حَتَّى رَدُّ بِمَا قَبْلَهُ عَلَى النَّصَارَى الرَّاجِعِينَ ذَلِكَ الْمَقْصُودُ بِخَطَابِهِمْ (وَمَنْ يَسْتَنكِفُ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَتَكَبَّرُ فَيَتَعَبَّرْهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا) فِي الْآخِرَةِ (فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ) ثَوَابِ اغْمَالِهِمْ (وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ) مَا لَا عَيْنَ رَأَتْ وَلَا أذنَ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ (وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا) عَنْ عِبَادَتِهِ (فَيَعْلَمُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) طَائِفًا هُوَ عَذَابُ النَّارِ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَمِّي غَيْرَهُ (وَلِيَّامُ) يَذْلَعُهُ عَنْهُمْ (وَلَا نَصِيرًا) يَمْنَعُهُمْ مِنْهُ (يَأْمُرُ النَّاسَ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ) حُجَّةٌ (مِنْ رَبِّكُمْ عَلَيْكُمْ) وَهُوَ الشَّيْءُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا) بَيِّنًا وَهُوَ الْقُرْآنُ (فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَاعْتَمَصُوا بِهِ فَسَيَكْفِيهِمْ فِي رَحْمَةِ مِنِّهِ وَفَضْلِ وَبَلَدِهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا) طَرِيقًا (مُسْتَقِيمًا) هُوَ ذِينَ الْإِسْلَامِ (يَسْتَفْتُونَكَ) فِي الْكَلَالَةِ (قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ) إِنْ أَمْرٌ مَرْفُوعٌ بِفَعْلِ يَفْتَرُهُ (هَلْكَاتٍ) مَاتَ (لَيْسَ لَهُ

وَلَمْ يَأْتِ وَلَا وَالِدَ هُوَ الْكَافَّةُ (وَلَمْ أَخْتِ) مِنْ أَبْنَائِیْ أَوْ أَبٍ (فَلَهَا يَصِفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ) ابْنُ الْإِخْ كَذَلِكَ (يَوْمَهَا) جَمِيعٌ مَا تَرَكَتُ (إِنْ لَمْ يَكُنْ هَذَا وَلَمْ) فَإِنْ كَانَ لَهَا وَلَدٌ ذَكَرٌ فَلَا شَيْءَ لَهُ أَوْ أَنْثَى فَلَهُ مَا فَضَّلَ مِنْ نَفْسِهَا وَلَوْ كَانَتْ الْأَخْتُ أَوْ الْأَخُ مِنْ أُمِّ فَفَرَضَهُ السُّدُسُ كَمَا تَقَدَّمَ أَوَّلُ السُّورَةِ (فَإِنْ كَانَتْ) ابْنُ الْإِخْتَانِ (الْمُتَعَنِّينِ) ابْنِ فَصَاعِدًا لِأَنَّهَا نَزَلَتْ فِي جَابِرٍ وَقَدْ مَاتَ عَنْ إِخْوَاتِ (فَلَهَا الثَّلَاثَانُ مِمَّا تَرَكَ) الْإِخْ (وَأَنْ كَانُوا) ابْنِ الْوَرَثَةِ (إِخْوَةً رَجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ) مِنْهُمْ (مِثْلَ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ) يُمَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ شَرَائِعَ وَيَنْكُمُ لَ (أَنْ) لَا تَصِلُوا إِلَى اللَّهِ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٍ وَمِنْهُ الْبَيِّنَاتُ وَزَيُّ الشُّيْخَانِ عَنْ الْبَرَاءِ أَنَّهَا آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ ابْنِ الْفَرَانِضِ

ترجمہ:- حضرت مسیح علیہ السلام نے دے چاہا کہ کنہی چہ تاسو ذالوہیت عقیدہ لرئی ذالہ تعالیٰ بندہ کیدو نہ شرم او انکار بالکل ممکن نہ دی او نہ ذالہ تعالیٰ مقرب فرہستونہ د بندہ کیدو نہ شرم او انکار کیدی شی۔ اودا بہترین (طریقہ) د استطراد دہ (یعنی طریقہ تردید دہ) دا پہ ہفہ خلقو باندی رد کولو دپارہ ذکر کرے شوچے د فرہستود اولوہیت یا ذالہ تعالیٰ د لونہ کیدو عقیدہ لری لکہ چہ ماقبل (جملی سرہ) مذکورہ عقیدہ لرونکو (نصاری) باندی رد او کرے شو (دلته) مقصود د خطاب ہم نصاریٰ دی۔ او شوک ہم چہ د ہفہ د عبادت نہ تگ او شرم (مخ اہول او انکار) کوی نوالہ تعالیٰ بہ ہفہ تول پہ آخرت کنہی راگیر کرے او خپل خان تہ بدئی خامخا حاضر کرے نوچے کومو خلقو ایمان را ورلے او نیک اعمال یے کرے وی نوہغوی تہ بہ د ہغوی د عمل پورہ پورہ ثواب ور کرے او ہغوی تہ بہ پہ خپل فضل سرہ (د ہغوی د استحقاق نہ) زیات اجر ور کرے۔ (داسی اجر) چہ نہ بہ چرتہ سترگو لیدلے وی او نہ بہ چرتہ غور و نو اوریدلے وی او نہ بہ چرتہ د یوانسان پہ زہہ کنہی د ہغے خیال را غلے وی او کومو خلقو چہ د ہغہ د بندگئی نہ مخ واپرولو او ہغہ شی شرم او گنہ لو نوہغوی تہ بہ ذالہ تعالیٰ د درد نہ دک عذاب ور کرے۔ او ہغہ د دوزخ سزا دہ او دغہ خلق پہ ذالہ تعالیٰ نہ سوا بل ہی شوک حمایتی او نہ مومی چہ د ہغوی دفاع او کرے شی او نہ شوک مددگار چہ (ذالہ) پہ مقابلہ کنہی د ہغوی اعداد او کرے شی۔ خلقو تاسو لہ ستاسو د رب د طرف نہ حجت را غلے دی۔ او ہغہ نبی (محمد ﷺ) دی او مونہ ستاسو طرف تہ یو واضعہ رنہ نازلہ کرے دہ او ہغہ قرآن دی نوچہ کومو خلقو پہ ذالہ تعالیٰ باندی ایمان را ور و او دائی کلک او نیولو نوہغہ بہ دوی پہ خپل خصوصی رحمت او فضل کنہی داخل کرے او ہغہ بہ ددوی د نیغی لاری طرف تہ رہنمائی او کرے او ہغہ دین اسلام دی (خلق) د کلالہ پہ بارہ کنہی تانہ د فتویٰ تپوس کوی تہ ہغوی تہ او وایہ چہ ذالہ تعالیٰ پخپلہ تاسو تہ د کلالہ پہ بارہ کنہی فتویٰ در کوی۔ کہ یوسرے بی بچو مرشی نہ د ہغہ بلاروی او نہ بی بچی داسی کس کلالہ دی افراد ہغہ فعل محذوف د وجہ نہ مرفوع دی دکوم تفسیر چہ (فعل) هَلْكَ کوی او د ہغہ یوہ خور وی حقیقی یا علانی، نوہغی تہ بہ دترکے نصف ملاویہی او کہ چرے خور لاولد مرہ شی اورور نی حقیقی وی یا علانی نو د خور د تول

متروکہ مال وارث بہ وی۔ کہ چرچ خورثی لاولد وی اوکہ ذ خورثی خونى وی نو رور تہ بہ ہیخ ہم نہ ملاویپی اوکہ جیننی وی نو رور بہ نی ذ جیننی ذ حصی نہ دبانی شوی مستحق وی اوکہ چرچ رور اوخور اخیانی (مور شریکہ) وی نو ذہغوی حصہ شپرمہ دہ لکہ چہ ذ سورت پہ شروع کنی تیرشوی دی اوکہ ذ (مری) دوه یا ددو نہ زیاتی خویندی وی نوہغوی تہ بہ ذ رور ذ میراث نہ دوه ثلث ملاویپی پہ دہ دلیل سرہ چہ دا آیت ذ جابر رضی اللہ عنہ پہ بارہ کنی نازل شو چہ یو خو خویندی پریخودو سرہ مپشوی وو۔ اوکہ وارثان دیر خویندی رونہ وی نو رور تہ بہ ذخور دوچند حصہ ملاویپی اللہ تعالی ستاسو دپارہ ذ دین احکام بیانوی۔ دہ دپارہ چہ تاسو گمراہ نشی اواللہ تعالی دہریوخیو علم لری اوہم ددی نہ میراث دہ۔ شیخین حضراتو ذ حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ نہ روایت کرے دہ چہ ذ فرائضو پہ بارہ کنی نازلیدونکی دا آخری آیت دہی۔

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: وَيَسْتَكْفُفُ مضارع واحد مذکر غائب مصدر استکاف هغه شرم گنری او هغه کبر او انکار کوی ددی مادہ نکف دہی۔ (س، ن، کف)، نکفای خایہ کبر کول۔

قوله: اَلَّذِي يَكْفُ الْمُعْتَرُونَ ددی عطف پہ السهم باندی دہی او دا ہم کیدی شی چہ الملائکة المعقرون پہ ترکیب توصیفی سرہ مبتداء وی اولاستکفون ددی خبر محذوف وی۔

قوله: هَذَا مِنْ أَحْسَنِ الْأَسْطُرَادِ یعنی پہ ولا الملائکة المعقرون کنی استطراد احسن دہی ذ استطراد مطلق تعریف: ذکر الشئ فی غیر محلہ لمناسبة یوخیز پہ غیر محل کنی ذ خہ مناسبت ذ وجہ نہ ذکر کول استطراد دہی۔

ذ استطراد موبم تعریف: کلام مقصوبہ داسی توگہ ذکر کول چہ غیر مقصود تہ مستلزم شی۔ استطراد احسن: ذ یوہی معنی نہ بلہی معنی تہ داسی انتقال کول چہ اولہ معنی ذ دویمہ معنی دپارہ ذریعہ جوہ نہ کری شی۔

استطراد حسن: ذ دویمہ معنی دپارہ کوم چہ مقصود وی اول معنی ذریعہ جوہ کرے شی، مفسر علام هذا من احسن الاستطراد وثیلو سرہ اشارہ اوکرہ چہ پہ مذکورہ آیت کنی استطراد احسن دہی۔

قوله: إِلَيْهِ أَى إِلَى اللَّهِ وَالْقُرْآنِ۔

قوله: الزَّاعِمِينَ ذَلِكُمْ دا ذ النصارى صفت دہی او ذلک اشارہ ذ نصارى عقیدی ذالوہیت او ابنیت اوتثلیت نہ ہریو طرف تہ دہ۔

قوله: وَإِنَّمَا مُنْقَبِحٌ دا ذ مہم مفعول ثانی کیدو ذ وجہ نہ منصوب دہی۔

[۵] سورة المائدة

مدنية مائة وعشرون اية او اثنتان او ثلث

[اياتونه: ۱-۲]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ} الْفُهُودُ الْمُؤَكَّدَةُ الَّتِي يَبْتَغِيهَا النَّاسُ وَاللَّهُ وَالنَّاسُ {أَحْلَلْتُ لَكُمْ بَيْعَتِ
الْأَعْلَامِ} الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْقَمِ أَكْلًا بَعْدَ الذَّبْحِ {أَلَا مَا يَكُلِي عَلَيْكُمْ} تَحْرِيمُهُ فِي {حُرْمَتِ عَلَيْكُمْ النَّبَةِ}
الْآيَةِ فَلَا يَسْتَأْنَفُ مُنْقَطِعٌ وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مُتَّصِلًا وَالتَّحْرِيمُ لِمَا غَرَضٌ مِنَ الْغَرَضِ وَتَحْوِهُ {غَيْرُ مُجْمِلٍ الْعَيْدِ
وَالْقَمْ حُرْمٌ} أَيُّ مُخْرَمُونَ وَنُصِبَ غَيْرُ عَلَى الْخَالِ مِنْ ضَمِيرٍ لَكُمْ {إِنَّ اللَّهَ يَخْتَصُمُ مَا يُرِيدُ} مِنَ التَّحْلِيلِ
وغيره لا اعتراض عليه {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَابِرَ اللَّهِ} جَمْعُ شَعِيرَةٍ أَيُّ مَقَالِمٍ دِينِهِ بِالصَّبْرِ فِي الْإِخْرَامِ
{وَلَا الشَّهْرِ الْحَرَامِ} بِالْقِتَالِ فِيهِ {وَلَا الْهَدْيِ} مَا أَهْدِيَ إِلَى الْخَرَمِ مِنَ النِّعَمِ بِالتَّعَرُّضِ لَهُ {وَلَا الْقَلَابِدِ}
جَمْعُ قِلَادَةٍ وَهِيَ مَا كَانَ يُقْلَدُ بِهِ مِنْ شَجَرِ الْخَرَمِ لِتَأْمِنِ أَيُّ فَلَا تَتَعَرَّضُوا لَهَا وَلَا لِأَصْحَابِهَا {وَلَا} تَحْلُوا
{أَيُّيْنَ} قَاصِدِينَ {الْبَيْتِ الْحَرَامِ} بَأَن تَقَابِلُوهُمْ {يَتَّقُونَ فَضْلًا} رِزْقًا {مِنْ رَبِّهِمْ} بِالتَّجَارَةِ {وَرِضْوَانًا}
بِنَهْ بِقَضِيهِمْ يَرْغَبُهُمْ الْقَاسِدُ وَهَذَا مَنْسُوخٌ بِآيَةِ بَرَاءَةِ {وَإِذَا حَلَلْتُمْ} مِنَ الْإِخْرَامِ {قَاصِّطُوا} أَمْرٌ بِإِخْرَاجِ
{وَلَا يَحْرِمُكُمْ} يَكْسِبُكُمْ {شَتَانٌ} يَفْتَحُ الثَّوْبَ وَشُكُولَهَا بِنَفْسِ {قَوْمٍ} لِأَجْلِ {أَنْ صَدَّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ أَنْ تَقْتُلُوا} عَلَيْهِمْ بِالْقَتْلِ وَغَيْرِهِ {وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ} بِفَعْلِ مَا أَمَرْتُمْ بِهِ {وَالْتَّقَوِي} بِتَزَكٍّ مَا تُهَيِّمُ
عَنْهُ {وَلَا تَعَاوَنُوا} فِيهِ خِلَافُ إِخْدَى النَّاعِي فِي الْأَصْلِ {عَلَى الْأَرْهَامِ} الْفَعَّاصِي {وَالْعُدَّاءِ} التَّعَدِّي فِي
خُلُودِ اللَّهِ {وَاتَّقُوا اللَّهَ} خَافُوا عِقَابَهُ بَأَن تُطِيعُوهُ {إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} لِمَنْ خَالَفَهُ

لوجه: شروع کوم په نامه د خدای چې دیر مهربان او دیر رحم والا دی. ای ایمان والو! وعدې پوره
کړئ یعنی هغه محکم قول او قرار پوره کړئ کوم چې تاسو الله تعالی سره او د انسانانو
سره کړې دی. ستاسو د پاره څاروی او څناور مثلاً اوبښ غوا او چیلۍ (وغیره) ذبح کولو نه
پس خوړل حلال کړې شوی دی مگر هغه څناور نه دی حلال کړې شوی د کوم حرمت چې به
تاسو ته په راتلونکي آیت حرمت علمکم البیته کښې خودلې شی. دا استثناء منقطع ده. اودا هم
جائز دی چې متصل وی او تحریم دمرگ وغیره عارض کیدو د وجې نه دې لیکن د احرام په
حالت کښې ښکار حلال مه گنړئ یعنی چې کله تاسو محرم یعنی په احرام کښې ئی او غیر
دکمطرف ته راغړخیدونکی، ضمیرنه حال کیدو د وجې منصوب دې، الله تعالی د حلت
او حرمت، چې کوم احکام غواړی حکم یی ورکوی. په دې باندې دا اعتراض گنجائش نشته
ای خلقو چې ایمان مو راوړې دې په حرم کښې ښکار کولو سره د شعائرالله یې حرمتی مه
کوئ شعائر د شعیرة جمع ده یعنی دالله تعالی د دین نښې، او نه د حرمت والومیاشتو، په
دې کښې جنگ کولو سره (بې حرمتی مه کوئ)، او نه د قریاشی د څاروو پسې لاسونه

ورود و دلولو سرہ دھغی بی حرمتی کوئی ہدی ہغہ خازوی او خناور کوم چہ دَ قریانی دَپارہ حرم تہ یوتلہ شی.

اومہ پہ ہغہ خناورو پسپی لاسونہ ورود و دوتی دَ کوم پہ مروکنبی چہ دَ اللہ تعالیٰ دَ نذر دَ علامت پہ توگہ دَ حرم دَ ونو پتہ زور و ندوی او جنگ کولوسرہ نہ دَ ہغہ خلقو بی حرمتی کوئی چہ دَ بیت الحرام پہ ارادہ سرہ روان وی چہ دَ خپل رب فضل اود تجارت پہ ذریعہ دَ خپل رب دَ رزق پہ خپل خیال کنبی دَ بیت اللہ پہ ارادی سرہ دَ ہغہ دَ رضامندی طلبگاری دا حکم پہ آیت براءۃ سرہ منسوخ دَی او کله چہ تاسو دَ احرام نہ فارغ شئی نو دَ بشکار اجازت دَی (فأصطادوا) کنبی امر دَ اباحت دَپارہ دَی او دَ ہغہ خلقو دہمنی چاچہ تاسو دَ مسجد حرام نہ منع کری وئی تاسو پہ دَی خبرہ باندي آمادہ نہ کری (اونه پاروی) چہ تاسو پہ ہغوی باندي دَ قتل وغیرہ پہ ذریعہ زیاتی او کړئی. (شَنَات) دَنون پہ فتحی اوسکون سرہ پہ معنی دَ بغض دَی او پہ نیکی باندي دَ ہغہ کار کولوسرہ دَ کوم چہ تاسوتہ حکم درکړی شوې دَی او تقویٰ باندي ہغہ کار پہ پریخودلو سرہ دَ کوم نہ چہ تاسو منع کړی شوی ئی یویل سرہ امداد کوئی او پہ گناہ باندي او دَ اللہ تعالیٰ پہ حدودو کنبی زیاتی (پہ خبرو کنبی) دَ یویل سرہ امداد کوئی (تعاونوا) پہ اصل کنبی دَ دوو تاء گانو نہ یوہ تاء محذوف دہ او دَ اللہ تعالیٰ دَ عذاب نہ ویری پئی پہ دَی توگہ چہ دَ ہغہ اطاعت کوئی او اللہ تعالیٰ خپل مخالفت کونکی تہ سختہ سزا ورکونکي دَی.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: النَّاسِ بِدَةِ دَسْتَرخَوَان جَمْع مَوَالِدِ.

قوله: بِالْعُقُودِ، واحد عقد پوخ عهد عقد مصدر دَی او پہ توگہ دَ اسم استعمال شوې دَی.

قوله: بِرَبِّمَّةٍ جَمْعُ مِهَامٍ، خاړوی دَ عربو پہ عرف کنبی دَ مِهَامٍ اطلاق درند گانو او مرغونه علاوہ پہ هر خناور کیږی. مِهَمَّة دَ اِهَامٍ نہ ماخوډ دَی چونکہ دَ خاړوو پہ آواز کنبی اِهَام وی پہ دَی وجه دَی تہ مِهَام وئیلې شی.

قوله: اَنْعَامٍ واحد نَعْمٌ گډه چیلئ غوا میخه او بښ پہ اَلْعَام کنبی دَ او بښ شاملیدل ضروری دی بغیر دَ او بښ دَ شاملولو دَی تہ اَلْعَام نہ شی وئیلې. دَ عربو پہ نیز چونکہ او بښ یو دیر لونی نعمت دَی پہ دَی وجه دَی تہ نعم او وئیلې شو.

قوله: اَكْلًا دَی اضافہ مقصد دَ یو سوال جواب دَی.

سوال: حلت او حرمت خو دَ افعالو دَ اوصافو نہ دی دلته دَ ذات یعنی دَ مِهَمَّةِ اَنْعَامٍ وصف گرځولې شوې دَی چہ صحیح نہ دَی.

جواب: اکلاً محذوف منلوسرہ ہم ددغہ سوال جواب ورکول مقصود دی۔

قوله: تَحْرِيمُهُ دَا دَدِي سوال جواب دِي چي ٻيٺم متلو خيزونونہ نہ دی؟

جواب: ٻيٺہ متلو نہ دِي بلکہ تحریم ٻيٺہ متلو دِي۔

قوله: فَالْإِسْتِثْنَاءُ مُنْقَطِعٌ حُكْمٌ چي مستثنیٰ منہ چي ٻيٺہ الانعام دِي اومستثنیٰ چي مائتلِ علیکم دِي دیوجنس نہ نہ دی مستثنیٰ منہ ذرات ذ قییل نہ دِي اومستثنیٰ ذ قییل د الفاظ۔

قوله: يَجُوزَانِ يَكُونُ مُتَّصِلًا تَقْدِيرُ مضاف پہ صورت کنبي پہ الا مائتلِ علیکم، داخلت لکم ٻيٺہ الانعام نہ مستثنیٰ متصل وی تقدیری عبارت بہ داسي شی آی الا محرم مائتلِ علیکم او محرم نہ مراد مبتدئ دِي۔

قوله: لِيَاْعَرِضَ مِنَ الْمَوْتِ: پہ دِي کنبي اشارہ دہ چي انعام مذکورہ حرمت ذاتی نہ دِي بلکہ د مرگ د وچي نہ طاری دِي۔

قوله: وَأَنْتُمْ حُرْمٌ داجملہ غیر محلی الصيد ذ ضمیر مستتر نہ حال دِي کوم چي ذلکم ضمیر طرف نہ راجع دِي۔ یعنی غیر محلی الصيد ذوالحال دِي او انتم حرم حال دِي۔

قوله: وَهَذَا مَسْنُوعٌ بِآيَةِ بَرَاءَةِ وَهِي قَوْلُهُ تَعَالَى اقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ۔

[ایاتونہ: ۳-۵]

{حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ} أَيِ أَكْلِهَا {وَالْدَّمُ} أَيِ الْمُسْفُوحِ كَمَا فِي الْأَنْعَامِ {وَلَحْمُ الْخَنَازِيرِ وَمَا أَهْلَ لَيْعٍ لَّهِ بِهِ} بِأَنْ دُخِيَ عَلَى اسْمِ غَيْرِهِ {وَالْمُتَخَفَّةُ} الْمَيْتَةُ خَنْقًا {وَالْمَوْفُودَةُ} الْمَقْتُولَةُ ضَرْبًا {وَالْمَرْدِيَّةُ} السَّائِقَةُ مِنْ غُلُوٍّ إِلَى اسْفَلٍ فَمَاتَتْ {وَالنَّطِيعَةُ} الْمَقْتُولَةُ بِنَطْحِ أُخْرَى لَهَا {وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ} بَنَةً {الْأَمَّا ذَكِّيْرُكُمْ} أَيِ أَذَرَكْتُكُمْ فِيهِ الرُّوحُ مِنْ هَلِكَةِ الْأَشْيَاءِ فَلَذَبْنَحْمُوهُ {وَمَا دُبِعَ عَلَى} اسْمِ {النَّصَبِ} جُمْعُ نِصَابٍ زَيْحِ الْأَضْيَانِ {وَأَنْ تَسْتَقِيمُوا} تَطْلُبُوا الْقِسْمَ وَالْحُكْمَ {بِالْأَزْوَاجِ} جُمْعُ زَلَمَ يَفْضَحُ الرَّأْيَ وَضَمَّنَهَا مَعَ فَتَحِ الْأَمِّ يَفْزَحُ بِكَسْرِ الْقَافِ صَغِيرٌ لَا يَبْشُرُ لَهُ وَلَا تَنْصِلُ وَكَانَتْ سَبْعَةً عِنْدَ سَادِنِ الْكُفَّةِ عَلَيْهَا أَغْلَامٌ وَكَانُوا يَخْنُكُونَهَا فَإِنْ أَمَرْتَهُمْ انْتَمَرُوا وَإِنْ نَهَيْتَهُمْ انْتَهَوْا {ذَلِكُمْ فِسْقٌ} خُرُوجٌ عَنِ الطَّاعَةِ وَنَزَلَ يَوْمَ عَرَفَةَ غَامٌ خَفِجَةُ الْوُدَاعِ {الْيَوْمِ نَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ} أَنْ تَزْنِدُوا عَنْهُ بَعْدَ طَمَعِهِمْ فِي ذَلِكَ لِمَا رَأَوْا مِنْ قُوَّتِهِ {فَلَا تَحْسَبُوهُمْ وَاحِشِينَ} الْيَوْمَ أَكْبَلْتُمْ لَكُمْ دِينَكُمْ} أَخْكَامَهُ وَفَرَائِضَهُ فَلَمْ يَنْزِلْ بَعْدَهَا خِلَالٌ وَلَا حَرَامٌ {وَأَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي} بِإِتْمَانِهِ وَقِيلَ بِدُخُولِ مَكَّةَ آمِينَ {وَرَحِمْتُ} أَيِ اخْتَرْتُ {لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا} مَنْ أَضْطَرَّ فِي مَخْصَصَةٍ {مَجَاعَةً إِلَى أَيِّ شَيْءٍ مِمَّا حُرِّمَ عَلَيْهِ فَآكَلَهُ} غَيْرُ مُتَجَانِفٍ {مَائِلٌ} {لِلْإِثْمِ} مَفْصِيَةٌ {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لَهُ مَا أَكَلَ {رَجِيمٌ} بِوَيْهِ إِبْخَانُهُ بِخِلَافِ الْمَائِلِ لِأَنَّهُ أَيِ الْمُنْتَلِسِ بِوَيْهِ كَقَطْعِ الطَّرِيقِ وَالْبَاطِلِ مَثَلًا فَلَا يَجْنُ لَهُ الْإِتْمَالُ {يَسْأَلُونَكَ} يَا مُحَمَّدُ {مَاذَا أَجَلُ هَؤُلَاءِ} مِنَ الطَّعَامِ {قُلْ أَجَلُ لَكُمْ}

ویرپیشی او ہم زما نہ ویرپیشی. تن ما ستاسو دین (یعنی) ددی احکام او فرائض بمکمل کرل
چنانچہ ددی نہ پس بیا د حلال او حرام خہ حکم نازل نہ شو او پھ تاسو پاندی ما خپل دین
مکمل کرو او خپل انعام مہ پوره کرو. او وئیلی شوی دی چې په مکه کښې په مامون طریقہ
پاندې داخلولوسره (انعام مکمل کرو) اوما ستاسو د پارہ اسلام د دین په توگه خوین کرو کوم
سړې چې د سختې ولگې نه بې تابه وی د هغه د پارہ د حرام کرې شوی خیزونونه معمولی شان
خوراک کول خو مباح دی په دې شرط چې د گناه طرف ته ئی خیال نه وی نو الله تعالی دغه
خوراک معاف کونکې دې او دغه کس دپارہ (داخوراک) مباح کولوسره رحم کونکې دې په
خلاف د هغه سړې چې د گناه طرف ته ئی خیال وی یعنی (د گناه) مرتکب وی لکه د شوکه
کونکې باغی مثلاً نو د دغه کس دپارہ (مذکورہ خیزونی) نه خوراک کول حلال نه دی. ای
محمد ﷺ تانه خلق سوال کوی چې د هغوی دپارہ کوم خوراک حلال دې؟ ته ورته او وایه چې
ستاسو دپارہ پاک صفا او خوندناک خیزونه حلال کرې شوی دی او د هغه ښکاری ځناورو کرې
شوې ښکار کوم چې تاسو اموخته کرې وی که هغه سپې وی که شلونکې ځناور وی یا
مرغی وی په دې شرط چې تاسو هغه ښکاری سپې پرېږدئ (مکلیت) عَلَنَّم د ضمیرنه حال دې
اود کَلَبْتُ الْکَلْبَ بالتشدید نه ماخوډ دې ای اُرْسَلْتُ عَلَى الْعِیدِ حال دا چې تاسو د الله تعالی
خودلی شوی آداب ښکارهغه ته خودلې وی. (تعلیمون) مکلیت د ضمیرنه حال دې ای
تَوَدَّوْنَنُ نو تاسو هغه ښکار خوړلې شئی کوم چې هغه ستاسو د پارہ کرې وی سره ددې چې هغه
وژلې وی په دې شرط چې د هغې نه ئی خه خوړلې نه وی په خلاف د یغیر اموخته کرې
شوی ځناور چې د هغه کرې شوې ښکار حلال نه دې او د اموخته کرې شوی
بیزند گلوداده چې کله هغه ښکاری سپې په منډه کرې نو چې منډه کرې او کله چې یی منع
کرې نو چې اودرپړی او د ښکار په نیولوسره د هغې نه خه خوری نه. اود کم نه کم علامت
چې د هغې په په ذریعه د ځناور معلّم کیدل معلوم شی درې ځل (ښکار پسې) پریخودل
دی که ښکاری ځناور د دې نه خه خوراک اوکړو نو پوهه شئی چې ده دخپل مالک دپارہ نه
دې نیولې لهدا په داسې صورت کښې د دغه ښکار خوړل حلال نه دی لکه چې د
صحبین په حدیث کښې دی او هم په دې کښې دی چې په غشی سره کرې شوې ښکار
چې د غشی پریخودو وخت کښې بسم الله وئیلې وی نودا د غشی ښکار د ښکاری ځناور
په شان دې (حلال) دې او صیدمعلم پریخودو وخت کښې د الله تعالی نوم اخلی اود الله تعالی نه
ویرپیشی یقیناً الله تعالی دیرزو حساب اخستونکې دې. نن ټول پاک خیزونه ستاسو دپارہ حلال کرې
شوی دی او د اهل کتاب خوراک ستاسو دپارہ یعنی د یهود او نصاری ذبیحه حلال کرې شوه
اوستاسو ذبیحه د هغوی دپارہ حلال کرې شوه او پاکدامنې مؤمنانې ښځې اود اهل کتاب د یهود

اونصاری، آزادیٰ نبھی ستاسو دپارہ حلال کرې شوی دی یعنی ستاسو د پارہ د هغوی سره نکاح کول جائز دی کله چې تاسو د هغوی مهادا کرئې حال دا چې تاسو هغوی سره نکاح کونکې نې نه چې هغوی سره په ښکاره (د زنا په ذریعہ) شهوت پوره کوونکې اونه په پټه باندې هغوی سره یارانې کونکې چې هغوی سره زنا پټونکې یې او کوم کس چې د ایمان منکر شو یعنی مرتد شو نو د هغه وړاندینې نیک اعمال ضایع شو لهدا هغه به په هیڅ شمیر کښې نه وی او نه به په هغې اجرور کولې شی او هغه به په آخرت کښې د تاوانیانو نه وی کله چې هغه به ارتداد باندې مړ شوې وی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: الْمَيْتَةُ اسم صفت دې مرداره هغه ځناور چې بغیر د شرعی ذبح یا څه حادثې یا په خپل مرگ مړ شی.

قوله: أَكْلُهَا، مضاف محذوف منلوسره اشاره اوکړه چې د حلت او حرمت تعلق د افعال سره وی نه ذات سره.

قوله: الْمُخْتَلَةُ، اسم فاعل واحد مؤنث (اختناق، انفعال، خَيْقَان) مرئی خفه کیدل.

قوله: أَيْالٍ: الْأَذْلَاحُ رفع الصوت، لغیر الله به کښې لام په معنی دباء او باء په معنی عند، المعنى، ما رفع الصوت عند ذكاته باسم غير الله.

قوله: الْمُؤْتَوَذُّوْذٌ، (رض) اسم مفعول واحد مؤنث زخمی کیدلو سره مړ شوې.

قوله: الْهَيَّيَّةُ اسم فاعل واحد مؤنث تَوَذَّى (تَفَعَّل) د اوچت ځانې نه راپریوتو سره مړ شوې ځناور.

قوله: النَّطِيعَةُ صیغه صفت په وزن د فِعْلَةٍ په معنی د منطوچه نظم (ف، ن) هغه چیلې چې د بلې د ښکړد زخم نه مړه شوې وی، بعض اهل لغت د چیلې تخصیص نه دې کړې.

سوال: نطیعه په وزن د فِعْلَةٍ دې فعلیه په وزن کښې مذکراو مؤنث دواړه برابر دی لهدا دلته د تاء ضرورت نشته؟

جواب: نطیعه کښې تاء انتقال من الوصفه إلى الاسمیه دپارہ دې نه چې د تانیث دپارہ لکه ذبیحه کښې چې ده.

قوله: منه، منه د اضافي مقصد ددې سوال جواب دې چې فَالْکَلِ السَّمِ مَطْلَب دې کوم چې لویه خوړلې وی اودا خبره ښکاره ده چې لیوه کوم ځناور او خوړلو هغه معدوم شو او معدوم سره د حلت یا حرمت هیڅ حکم نه متعلق کیږی، مِنْهُ و نیلو سره ددې دا جواب ورکړې شو چې د کوم ښکارنه څه حصه لیوه خوړلې وی دکوم د وچې نه چې ځناور

مِشْوٰی دِی دَهغِی خورِل حلال نہ دی.

قوله: الْأَمَّا ذَكَرْتُمْ دَا الْخُفْقَةَ اَوْ دَدِي د مابعد نہ استثناء دہ.

قوله: عَلَى اسْمِ النَّصْبِ: سوال: د لفظ اسم د اضافی خہ فائدہ دہ؟

جواب: دِی دِپارہ چِی د ذبح صلہ علی صحیح شی لہذا علی پہ معنی د لام اخستلو ضرورت بہ نہ وی. (کما قال البعض)

قوله: ذَلِكُمْ، اِی الاستقسام بِالْاِزْلَامِ خَاصَّةً فَق.

قوله: رَضِيتُ، دَا دِبیان حال دِپارہ جملہ مستانفہ دہ دَدِی عطف پہ اگلیت باندِی نہ دِی خکہ چِی دَدِی نہ بہ دَا لازم شی چِی د اسلام نہ د دین کیدو پہ اعتبار سرہ نن راضی شوم دَدِی نہ وړاندِی راضی نہ ووم حالانکہ اسلام دَاللہ تعالیٰ خوښ کړې شوې دین دِی اود ډیرینی دین اسلام دِی. رَضِيتُ متعدی بیک مفعول دِی او هغه الاسلام دِی اویتنّا تمیز دِی.

قوله: اخْتَرْتُ، بعض حضراتو وئیلی دی چِی رَضِيتُ په معنی د اخترت دِی چِی متعدی بدومفعول دِی او اول مفعول الاسلام او دویم وِیتّا دِی. لہذا په دِی صورت کښې بہ دِیتّا لرہ دحال یا تمیز گرځولو ضرورت پاتې نہ شی

قوله: غَيْرَ مُتَجَانِفٍ، دَتفاعل نہ اسم فاعل واحد مذکر دِی د بدنی طرف تہ مائل کیدونکې، دَحَق نہ مخ اړونکې، غَيْرَ منصوب علی الحال دِی.

قوله: فَمُحْصِيَةٌ: اسم، داسې اولگہ په کومه کښې چِی خیتہ اولگی.

قوله: فَمِنْ اضْطَرَفِي مُحْصِيَةٌ، دَا آیت درې خایہ راغلې دِی دلته، سورت بقرہ کښې او په سورت نحل کښې.

جواب شرط طرف تہ یئ اشاره کړې دہ اوبعض حضراتو فَلَا اِمْرَءٌ عَلَیْهِ مَحْذُوف منلې دِی فَمِنْ اضْطَرَفِي دَا آیت د سابقہ تنعمہ دہ اودَ ذَلِكُمْ فَق نہ تردِی خانی پورې جملہ معترضہ دہ چِی د دوو کلامونو پہ مینځ کښې واقع شوې دہ.

قوله: كَقَطِيعِ الظَّرِيقِ، اِی اِذَا كَانَ مَاسِيقًا.

[آیاتوله: ۶-۱۱]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ} أَي أَرَدْتُمْ الْقِيَامَ {إِلَى الصَّلَاةِ} وَأَنْتُمْ مُخَذَّبُونَ {فَاعْلَوْا أَوْجُوهَكُمْ وَأَبْشِرُوا إِلَى الْمَرَاقِبِ} أَي مَعَهَا كَمَا بَيَّنَّتْهُ السُّنَّةُ {وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ} الْبَاءُ لِلْإِنْصَاقِ أَي اَلْيَقُوا الْمَسْحَ بِهَا مِنْ غَيْرِ إِسْأَلَةٍ مَاءٍ وَهُوَ اسْمُ جَنْسٍ فَيَكْفِيهِ أَقَلُّ مَا يَصْنَدُقُ عَلَيْهِ وَهُوَ مَسْحُ بَغْضِ شَفْرِهِ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ {وَأَرْجُلُكُمْ} بِالنَّصْبِ عَطْفًا عَلَى أَيْدِيكُمْ وَيُلْجِزُ عَلَى الْجَوَارِ {إِلَى الْكَعْبَيْنِ} أَي مَعَهَا كَمَا بَيَّنَّتْهُ السُّنَّةُ

وَعَمَّا لَظْفَانِ الثَّابِتَانِ فِي كُلِّ رَجُلٍ عِنْدَ مَفْصِلِ السَّاقِ وَالْقَدَمِ وَالْفُصْلِ بَيْنِ الْأَيْدِي وَالْأَرْجُلِ الْمُسَوَّلَةِ بِالرَّاسِ الْمُسَوَّحِ يُقِيدُ وَجُوبَ التَّرْتِيبِ فِي طَهَارَةِ هَذِهِ الْأَعْضَاءِ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ وَتُؤْخَذُ مِنَ السُّنَّةِ وَجُوبِ الثَّبَتِ فِيهِ كَثِيرٌ مِنَ الْبَيِّنَاتِ {وَأَنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا} فَاسْتَغْسِلُوا {وَأَنْ كُنْتُمْ مَرْضَى} فَرَضًا يَضْرَهُ الْغَاءُ {أَوْ عَلَى سَفَرٍ} أَيْ مُسَافِرِينَ {أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ} أَيْ أَخَذْتُ {أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ} سَقَى مِنْهُ فِي آيَةِ النِّسَاءِ {فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً} بَغْدَ طَلَبِهِ {فَتَيَمَّمُوا} افْصِدُوا {صَعِيدًا طَيِّبًا} تَرَابًا طَاهِرًا {فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ} مَعَ الْمِرْفَقَيْنِ {مِنْهُ} بِضَرِّتَيْنِ وَالْبَاءُ لِلِإِلْتِصَاقِ وَتَبَيَّنَتِ السُّنَّةُ أَنَّ الْمُرَادَ اسْتِغْسَابَ الْأَفْضُولِ بِالْمَسْحِ {مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ} ضَيْقٍ بِمَا فَرَضَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْوُضُوءِ وَالْفُضْلِ وَالنِّسْمِ {وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ} مِنَ الْأَخَذَاتِ وَالذُّلُوبِ {وَلِيُزِيلَ نَجَسَكُمْ} بِالْإِسْلَامِ {بَيِّنَاتٍ ذَرَأَ لِلَّذِينَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} نِعْمَهُ {وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ} بِالْإِسْلَامِ {وَمِيثَاقَهُ} عَهْدَهُ {الَّذِي وَاتَّقُوا فِيهِ} عَاهِدَكُمْ عَلَيْهِ {إِذْ قُلْتُمْ} لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْنَا بِأَيْخُنُوهُ {سَمِيعَةً وَأَطْعَمَةً} فِي كُلِّ مَا تَأْتِي بِهِ وَتَنْتَهِي بِمَا نَحِبُ وَنَكْرَهُ {وَاتَّقُوا اللَّهَ} فِي مِيثَاقِهِ أَنْ تَنْقُضُوهُ {إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ} بِمَا فِي الْقُلُوبِ بغيره أُولَى {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ} قَائِمِينَ {لِلَّهِ} بِخُفُوفٍ {فَهَمْدًا بِالْقِسْطِ} بِالْقَدْلِ {وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ} يَجْعَلَنَّكُمْ {شَتَانٍ} بَغْضٍ {قَوْمٍ} أَيْ الْكُفَّارِ {عَلَى الْإِتْقَانِ} فَتَنَالُوا مِنْهُمْ لِقَاءَتَهُمْ {أَعِدُّوا} فِي الْقُدْرَةِ وَالْوَلِيَّةِ {هُوَ} أَيْ الْقَدْلُ {أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى} وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ {فِيحَازِيكُمْ بِهِ} وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ {وَعَذَابًا} هُمْ مُعْذَرُونَ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ {هُوَ الْعَذَابُ} وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَدْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ أَذْهَبَ قَوْمٌ هُمْ فَرِحُوا {أَنْ يَسْطَوْا} يَسُدُّوا {إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ} لِيَفْخِكُوا بِكُمْ {فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ} وَعَصَمَكُمْ بِمَا أَرَادُوا بِكُمْ {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ}

توجهه :- ای هغه خلقو چې ایمان موراوړې دې کله چې تاسو د مانعه دپاره پاسی یعنی د پاسیدو اراده او کړنې حال دا چې تاسو یې اودسه نئ نوخپل مخونه او لاسونه ترڅنگلو پورې اویښتمنی یعنی سره د څنگلو لکه چې سنت بیان کړی دی. او په سرو نو باندې لاس راکاښی به د الصاق دپاره ده یعنی مسح د سرو نه د اوبو بهیولو بغير متعلق کړنئ. مسح اسم جنس دې لهدا په څه چې مسح صادق راشی دهغې کم نه کم کافی دې او هغه د سر د بعض ویښتو مسح ده او هم دغه د امام شافعی رحمته الله علیه مذهب دې او د گټو پورې څپې اویښتمنی څنگه چې سنت بیان کړې دې. په (اَزْجَلْکُمْ) نصب سره دې لېکېکم باندې د عطف دوجې او جر د گاونډ د رعایت د وجې نه دې او (کمین) دوه راپرسیدلی (راختلی) هوکی دی، په هره څپه کېنې د څپې او قدم د جوړیبه مقام باندې او لاس او څپو د اعضاء مفسوله په مینځ دې ممسوح فصل ددغه اندامونو په طهارت کېنې د وجوب ترتیب فائده ورکوی

او ہم دغہ د امام شافعی مذہب دی. اوپہ اودس کنبی پہ نیت د وجوب د نورو عبادتونو پہ شان د سنت (أَمَّا الْأَعْمَالُ بِالنِّمَاتِ) نہ ماخوذ دی اوکھ چرې تاسو جنبی ئی نوپہ بنہ شان سرہ طہارت حاصل کرئیں یعنی غسل او کرئیں اوکھ چرې تاسو بیماران ئی داسی بیماری پہ کوم کنبی چپ اوپہ نقصانی وی یا د سفر پہ حالت کنبی ئی یا پد تاسو کنبی شوک د قضاء حاجت نہ راغلی وی یعنی حدث یئ کرې وی یا تاسو بنحو سرہ صحبت کرې وی او د لیون پس ہم اوپہ ملاؤ نہ شی نو دپاکې خاورې ارادہ او کرئیں یعنی د خاورې نہ کارواخلئیں، نوخیل مخونہ او لاسونہ ترخنکلوپورې مسح کرئیں پہ خاورہ باندې دوه ضربونہ اولگونئیں اوباء دالصاق دپارہ دہ. اوسنت دا خبرہ واضحہ کرې دہ چپ ددوارو اندامونو دمسح نہ مراد استیعاب بالمسح دی. اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندې اودس، غسل او تیمم فرض کولوسرہ ستاسو دپارہ خہ قسم تنگی پیدا کول نہ غواری لیکن ہفہ غواری چپ تاسو د پلیتنی او گناہونونہ پاک کرې او دین قوانین بیانولوسرہ پہ تاسو باندې خیل نعمت پورہ کول غواری دی دپارہ چپ تاسو دہفہ د نعمتونو شکر پہ ادا کرئیں او تاسو پہ خیل حان باندې نعمت داسلام یاد کرئیں او دخیلې ہفہ وعدې خیال اوساتئیں چپ ہفہ تاسو نہ ہفہ وخت اخستې وہ چپ کلہ تاسو دنبی بیعت سرہ د کولوپہ وخت کنبی وٹیلی وو چپ مونہ واؤریدل او قبول موکھل پہ ہرہ ہفہ خبرہ کنبی دکومې چپ نبی علیہ السلام حکم او کرې او منع او کرې کہ مونہ ئی خوین کرو اوکھ ناخونہ ئی کرو. او اللہ تعالیٰ سرہ دکرې عہدبارہ کنبی د تقض عہد کولونہ داللہ تعالیٰ نہ اوویرپئی بیشکہ اللہ تعالیٰ د زہونوپہ رازونو باندې خبر دی. نو ددی نہ علاوہ خو پہ طریقہ اولی واقف دی. ای خلقو چپ ایمان موراوڑی دی داللہ تعالیٰ دپارہ دہفہ د حقوقو سرہ پہ راستی باندې قائم پاتې کیدونکی اوپہ انصاف سرہ گواہی ورکونکی جوړ شئیں. دیو جماعت دبنمنی دی تاسو پہ دی باندې آمادہ نہ کری چپ تاسو ہغوی سرہ انصاف اونہ کرئیں چپ تاسو د ہغوی سرہ دبنمنی د وجپ نہ دہغوی نہ خیل مقصد حاصل کرئیں دوست اودبنمن ہریوسرہ انصاف کوئیں اوانصاف د اللہ تعالیٰ نہ دیرمناسب دی داللہ تعالیٰ نہ اوویرپئی اوخہ چپ تاسو کوئیں اللہ تعالیٰ دہفہ نہ پہ پورہ توگہ خبردی نہ ہفہ بہ تاسو نہ د ہفہ بدلہ درکرې دہفہ خلقو دپارہ چپ ایمان ئی راوڑی دی نیک عملونہ یئ کرې وی د اللہ تعالیٰ بنہ وعدہ دہ چپ دہغوی دپارہ مغفرت دی او عظیم اجر دی او ہفہ جنت دی. اوکوم خلق چپ کفر او کرې او زمونہ آیاتونہ دروغ گنری نوہغوی دوزخیان دی. ای خلقو چپ ایمان موراوڑی دی داللہ تعالیٰ ہفہ احسان یاد کرئیں کوم چپ ہفہ پہ تاسو باندې کرې دی. کلہ چپ یوقوم یعنی قریشو ارادہ کرې وہ چپ تاسو تہ لاس داوڑد کرې دی دپارہ چپ تاسو تہ نقصان اورسوی (قتل مونکری) مگر اللہ تعالیٰ د ہغوی لاسونہ پہ تاسو باندې د اوچتیدو بندکرل او تاسو ئی دہفہ خہ نہ محفوظ اوساتلن دکوم خہ چپ ہغوی تاسو سرہ دکولو ارادہ کرې وہ. داللہ تعالیٰ نہ اوویرپئی اودایمان والو ہم پہ اللہ تعالیٰ باندې بہروسہ کول پکار دی.

دقیوداتو فوائدو تسہیل

قوله: اَيُّ اَرَدْتُمُ الْقِيَامَ دَدِي اضافي مقصد دے یو سوال جواب دے۔

سوال: اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ نہ معلوم میری چہ طہارت شروع فی الصلوۃ نہ پس واجب دے حالانکہ دَمُونُخ شروع کولونہ وړاندې طہارت ضروری دی؟

جواب: دادې چې اِذَا قُمْتُمْ مطلب دا دې اِذَا اَرَدْتُمُ الْقِيَامَ یعنی کله چې تاسو دَمُونُخ کولو اراده او کړنې نو طہارت حاصل کړنې۔

سوال: قِمْتُوْثِلُوسِر د اَرَدْتُمُ اراده په کوم مناسبت سره ده په دې کښې کومه علاقه ده؟

جواب: مسبب و ثیلوسره سبب مراد اخستې شوې دې۔ اراده چونکه د قیام سبب دې او قیام مسبب دې لہذا دلته قیام و ثیلوسره اراده مراد اخستې شوې دې۔

قوله: وَانْتُمْ مُحَدِّثُونَ دا اضافه ہم دے یو سوال مقدر جواب دے۔

سوال: دَمَذْكُورہ آیت نہ معلوم میری چہ کله ہم د قیام الی الصلوۃ اراده وی نو طہارت حاصل ضروری دی کہ د اول ته طہارت حاصل وی او کہ نہ؟

جواب: اودس هغه وخت ضروری دې کله چې طہارت نہ وی ہم په دې د علماؤ اتفاق دې خو د همرمانخه د پاره تازه اودس کول بهتر دی۔

قوله: الْمَرَافِقِ دا مرفق جمع ده دَمِیم په کسری اود فاء په زیر سره دې۔ په دې کښې یولغت دَمِیم فتحه اوفاء کسره هم ده هغه جوړته وائی چې د مَمّ اود اوږې په مینځ کښې وی کوم ته چې په اردو کښې گئی وائی او پښتو کښې ورته څنگل وائی۔

قوله: اَلْبَاءُ لِلْاَصَاقِ بعض حضراتو وئیلی وی چې باء زائده ده او بعضو وئیلی دی چې تبعیض د پاره ده۔ ابن هشام او زمخشری رحمہما اللہ وئیلی دی چې الصاق د پاره ده یعنی مسح کہ هغه د پوره سر وی او کہ د بعض سر متعلق کړئ۔ امام مالک رحمہ اللہ او امام احمد رحمہما اللہ احتیاطاً استیعاب واجب وئیلی دی او امام شافعی رحمہ اللہ اقل مقدار واجب وئیلی دی ځکه چې دا یقینی مقدار دې او امام ابوحنیفه رحمہ اللہ څلورمه حصه د سر مسح واجب گرځولې ده او دلیل د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه حدیث دې په کوم کښې چې وارد شوی دی اَنَّهُ مسح علی الناصیۃ۔ الناصیۃ مقدم الرأس وهو بقدر ریم الرأس۔

قوله: بِالنَّصْبِ اَرَجَلُکُمْ کښې دوه قراخونه دی د لام په فتحې سره دا د نافع رحمہ اللہ اود ابن عامر رحمہما اللہ او کسانې رحمہما اللہ او حفص رحمہما اللہ د عاصم رحمہما اللہ نه۔

قوله: بِالْجَزِّ دا د باقی قراء سبعة دې هم ددې اختلاف قرامت د وجې نه د خپو وینځل یا

مسح کولو بارہ کنبی دمسلمانانو پہ مینخ کنبی اختلاف پیدا شوې دي. ذاهل سنت په نیز صرف غسل واجب دي اود اهل تشیع په نیز مسح ضروری ده او داؤد بن علی اود نرکه زیدیه نه ناصر للحق ددوارو په مینخ کنبی د جمع قائل دي.

هوله: والجر للجوار، دا د یوسوال جواب دي.

سواله: ډیر قراء ارجلکم کنبی لام په کسري سره لولی د جر د قرامت په صورت کنبی رزسکم باندې عطف کیدو د وجې به د مسح حکم وی حالانکه دا مذهب د خوراجو اود اهل تشیع دي کوم چې د سنت رسول او سنت صحابه خلاف عمل دي؟

جواب: حاصل د جواب دادې چې ارجلکم د لام کسره د رعایت د جوار د وجې نه ده نه چې د عطف علی المجرور د وجې نه او ددې مثالونه په قرآن او غیر قرآن کنبی ډیر دی.

[ایاتونه: ۱۲-۱۹]

{وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ} بما يذكّر بغد {وَعَثْنَا} فِيهِ الْبَيْتَاتُ غِنَ الْغَنِيَةِ أَفْنَتَا {مِنْهُمْ اثْنَيْ عَشَرَ نَفِيسًا} مِنْ كُلِّ سَبْطٍ نَقِيبٌ يَكُونُ كَخِيَلَا عَلَى قَوْمِهِ بِالْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ نَزْفَةً غَنِيَتِهِمْ {وَقَالَ} لَهُمْ {اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ} بِالْقُرْبَى وَالصَّوْرَةِ {لَكِنْ} لَمْ قَسَمَ {أَقْسَمْتُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمْ مَوْتَهُمْ} نَضْرَتُهُمْ {وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا} بِالْإِنْفَاقِ فِي سَبِيلِهِ {لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ} الْبَيْتَاق {مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ} أَخْطَأَ طَرِيقَ الْحَقِّ وَالسَّوَاءِ فِي الْأَصْلِ الْوَسْطُ فَتَقَضُوا الْبَيْتَاقُ قَالَ تَعَالَى {فِيمَا تَقْضِيهِمْ} مَا زَانَدَ {مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ} أَنْعَدْنَاهُمْ عَنْ رَحْمَتِي {وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً} لَا تَلِينُ لِقَبُولِ الْإِيمَانِ {يَحَرِّقُونَ الْكَلِمَ} الَّذِي فِي الثَّوْرَةِ مِنْ نَفْتٍ نَخْتَدُ صَلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ وَغَيْرِهِ {عَنْ مَوَاضِعِهِ} الْبَنَى وَضَعَهُ اللَّهُ عَلَيْهَا أَيْ يَبْدُلُونَهُ {وَلَوْ} نَزَعُوا {حَظًّا} نَصِيبًا {مِمَّا دُكِرُوا} أَبْرَزُوا {بِهِ} فِي الثَّوْرَةِ مِنْ اتِّبَاعِ مُحَمَّدٍ {وَلَا تَزَالُ} حِطَابٌ لِلنَّبِيِّ صَلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ {تُظْلِمُ} تَظْهَرُ {عَلَى خَابِئَةٍ} أَيْ خِيَانَةٍ {مِنْهُمْ} بِنَقْضِ الْعَهْدِ وَغَيْرِهِ {وَلَا قَلِيلًا مِنْهُمْ} مِنْ أَنْسَلَمَ {فَأَغْفَ عَنْهُمْ وَأَصْفَحَ} إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ {وَهَذَا مَنَسُخٌ بِأَيِّ السَّنَةِ} وَمِنْ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى {مَنْعَلَى بِقَوْلِهِ} {أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ} كَمَا أَخَذْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ الْيَهُودِ {فَتَسَوَّاهُمْ} وَأَخَذُوا بِقَوْلِهِ {فَتَسَوَّاهُمْ} فِي الْإِيمَانِ وَغَيْرِهِ وَتَقَضُوا الْبَيْتَاقُ {فَأَطْرَفْنَا} أَوْفَعْنَا {بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ وَالْهَفْضَاءَ} إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ {بِنَفَرٍ قَوْمِهِمْ} وَخِلَافَ أَهْوَاءِهِمْ فَكُلُّ فِرْقَةٍ نَكْفَرُ الْأُخْرَى {وَسَوْفَ يَنْتَبَهُمُ اللَّهُ} فِي الْأَجَرَةِ {بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ} فَيَجَازِيهِمْ عَلَيْهِ {يَاهِلِ الْكِتَابِ} الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا} مُحَمَّدٌ {يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ} تَكْتُمُونَ {مِنْ الْكِتَابِ} الثَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ كِتَابِيَةِ الرِّجْمِ وَصَفِهِ {وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ} مِنْ ذَلِكَ فَلَا يَبْئِتُهُ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ مَصْلَحَةٌ إِلَّا الْبَحْثُ حَكْمٌ {قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ} هُوَ النَّبِيُّ صَلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ {وَالْكِتَابُ} قُرْآنُ {مُحَمَّدٍ} بَيْنَ ظَاهِرٍ {يَهْدِي بِهِ} أَيْ بِالْكِتَابِ {اللَّهُ مِنَ الْبَيِّنَاتِ رُشْدَانَهُ} بَانَ أَمْرٌ

{سُبُلُ السَّلَامِ} طُرُقُ السَّلَامَةِ {وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ} الْكُفْرِ {إِلَى النُّورِ} الْإِيمَانِ {يَا أَيُّهَا} يَا أَيُّهَا
 {وَمُؤْمِنِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} دِينُ الْإِسْلَامِ {لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ} خَبْرٌ
 جَعَلُوهُ إِلَهًا وَهُمْ الْيَهُودِيَّةُ فِرْقَةٌ مِنَ النَّصَارَى {قُلْ فَمَن يَمْلِكُ} أَنِّي يَذْفَعُ {مِنْ} عَذَابِ {اللَّهِ شَيْئًا} إِنْ أَرَادَ
 أَنْ يَهْلِكَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَفَنَ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا {أَنَّى لَا آخُذُ بِمِلْكِكَ} ذَلِكَ وَلَوْ كَانَ الْقَسِيحُ إِلَهًا لَقَدَر
 عَلَيْهِ {وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ} شَاءَهُ {قَدِيرٌ} {وَقَالَتِ
 الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى} أَنَّى كُلٌّ مِنْهُمَا {نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ} أَنَّى كَانَتْ يَدِي فِي الْقُرْبِ وَالْفَتْوَلَةِ وَهُوَ كَانِيًا فِي الرَّحْمَةِ
 وَالشَّفَقَةِ {وَأَحِبَّاءُ قُلْ} لَهُمْ يَا مُحَمَّدٌ {فَلِمَ يَعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ} إِنْ صَدَقْتُمْ فِي ذَلِكَ وَلَا يَعْذِبُ الْآلِبِ
 وَلَدَهُ وَلَا النَحِيبُ خَبِيئَهُ وَقَدْ عَذَّبْتُمْ فَانْتُمْ كَاذِبُونَ {بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ} مِنْ جُمْلَةٍ مِّنْ {خَلْقٍ} مِنَ الْبَشَرِ
 لَكُمْ مَا لَهُمْ وَعَلَيْكُمْ مَا عَلَيْهِمْ {يَغْفِرْ لِمَن يَشَاءُ} الْغَفِيرَةُ لَهُ {وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ} تَغْلِيهِ لَا اغْيَاضَ عَلَيْهِ
 {وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ} الْمَرْجِعُ {يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا} مُحَمَّدٌ
 {يُبَيِّنُ لَكُمْ} شَرَائِعَ الَّذِينَ {عَلَى فِتْرَةٍ} انْقِطَاعُ {مِنَ الرُّسُلِ} إِذْ لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ عَيْسَى رَسُولَ وَفَتْةٍ
 ذَلِكَ خَمْسِمِائَةٍ وَتِسْعٌ وَبِشُونَ سَنَةٍ لَ {أَنْ} لَا {تَقُولُوا} إِذَا عَذَّبْتُمْ {مَآجَاةً أَمِينٌ} زَائِدَةٌ {بِشِيرٍ وَلَآئِيهِ
 قَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ} فَلَا غَدْرَ لَكُمْ إِذَا {وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَدِيدٌ} وَمَنْ تَغْلِيكُمْ إِنْ لَمْ تَتَّبِعُوهُ

ترجمہ:- او اللہ تعالیٰ دینی اسرائیلو نہ د آئندہ ذکر شرعی خبرو خبرو بارہ کنبی داپخہ وعدہ
 اخستی و او مونہ پہ ہغوی کنبی دولس نقیبان یعنی مشران مقرر کری وو۔ پہ دے کنبی ذغیبت
 نہ {د تکلم طرف تہ} التفات دی {بغتنا پہ} د معنی اقنا دی نہ چہ پہ معنی د آرسنادی د
 ہری قبیلہ نہ یونقیب {نگران} چہ ہغہ پہ خیل قوم باندی د وعدہ دیورہ کولو تاکید
 او کری او ہغوی تہ مو وٹیلی وو چہ زہ بہ د اعانت او نصرت پہ اعتبار سرہ تاسو سرہ یم قسم دی کہ
 تاسو مونخ قائم کرو او زکوٰۃ مو ادا کرو اوزما پہ رسولانو باندی مو ایمان راوہو او دہغوی امداد
 مو او کہو او د اللہ تعالیٰ پہ لار کنبی موخرچ کولو سرہ اللہ تعالیٰ تہ قرض حسنہ ورکرو نویقین
 ساتی چہ زہ بہ ستاسو گناہونہ ستاسو نہ لری کرم۔ او تاسو پہ پہ داسی باغونو کنبی ورداغل کرم د
 کوم نہ لاندی چہ بہ نہرونہ بہیری د دے عہد نہ پس چاچی کفر او کرو نوہغہ د نیغی لاری نہ گمراہ
 شو یعنی دحق لاری نہ خطا شو د سوا معنی پہ اصل کنبی وسط یعنی مینخ د نو بنی
 اسرائیلو وعدہ ماتہ کرہ نو دہغوی د وعدہ ماتولود وچہ نہ مونہ ہغوی دخیل رحمت نہ لری
 کرل او مونہ دہغوی زرونہ سخت کرل چہ د ہغی د وچہ نہ د حق قبلولو دیارہ نرمیری نہ
 {اوس دہغوی حال دادی} چہ د محمد ﷺ ہغہ صفات وغیرہ کوم چہ تورات کنبی
 موجود دی دہغی د ہغہ اصل مفہوم نہ کوم چہ اللہ تعالیٰ متعین کری دے ردویدل کولو سرہ
 دیکھ نہ شہ جو بروی یعنی ہغہ بدلوی او د کوم غیز یعنی اتباع د محمد ﷺ ہغوی تہ پہ تورات
 کنبی حکم ورکری شوی وو دہغی اکثر حصہ ہغوی شاتہ غور زولی وہ او ہرہ ورغ دوی تاتہ

حضورِ پاک ﷺ تہ خطاب دے دھغوی دَ وعدے ماتولو وغیرہ دَ خہ نہ خہ خیانت پتہ لگی۔ پہ دوی کنبی دیر کم خلق دی چې اسلام نی راوړې دې (د دغہ عیب نہ) بیچ شوی دی (کله چې دھغوی دا حالت دې) نوتہ هغوی معاف کره اود (هغوی د حرکتونو نہ) سترگې پتې کرې الله تعالیٰ هغه خلق خوښوی چې د احسان طریقہ خوښوی دا (حکم) پہ آیت سیف سرہ منسوخ دې اود هغه خلقو نہ ہم مونږ پخہ وعدہ واخستې چا چې او وئیل مونږ نصاریٰ یو څنگه چې مونږ د بنی اسرائیل د یهودو نہ عهد اخستې وو مگر هغوی تہ ہم چې کوم (سبق) پہ انجیل کنبی د ایمان وغیرہ وریا دکړې شوی وو دھغې یوہ لویہ حصہ ئی ہیرہ کرہ او وعدہ خلاقی ئی او کرہ نو مونږ پہ هغوی کنبی د تفریق پہ ذریعہ اود هغوی پہ نظریاتو کنبی د اختلاف پہ ذریعہ د قیامتہ پورې بغض او دښمنی واچولہ د کوم پہ نتیجہ کنبی چې ہر فریق د بل تکفیر کوی دیر رز بہ الله تعالیٰ هغوی تہ پہ آخرت کنبی او ښائی کوم حرکتونہ چې هغوی پہ (دنیا کنبی) کول؟ نو هغوی تہ بہ دھغې سزا ورکړی۔ ای اهل کتاب یهود او نصاریٰ تاسو لہ زمونږ رسول راغلې دې چې د الله تعالیٰ د کتابونو تورات انجیل دیرې داسې خبرې لکه آیت رجم اود رسول الله ﷺ صفات پہ کومو چې بہ تاسو پرده اچولہ ستاسو پہ وړاندې ښکارہ ښکارہ بیانوی او پہ هغې کنبی دیرې خبرې پرېږدی ہم چې هغه نہ ښکارہ کوی کوم کنبی چې ستاسو د فضیحت نہ علاوہ خہ مصلحت نہ وی یقیناً تاسو لہ د الله تعالیٰ د طرف نہ رنږا راغلہ او هغه (محمد ﷺ) نبی ﷺ دې۔ او یو داسې حق نما کتاب قرآن چې د دې پہ ذریعہ الله تعالیٰ هغه کس چې د الله د رضا طالب دې چې پہ دې ایمان راوړې د سلامتیاطریقې ورته ښائی او پہ خپلو ارادوسرہ هغه دکفر د تیارونہ د ایمان راوتر اطرف تہ راؤیاسی او نیغہ لار (یعنی) دین اسلام طرف تہ ئی رہنمائی کوی۔ یقیناً هغه خلقو کفر او کړو چا چې او وئیل یقیناً ہم مسیح ابن مریم خدائی دې پہ دې توگہ چې هغوی مسیح معبود او گرځولو او هغه فرقہ یعقوبیہ دہ چې د نصاریٰ یوہ فرقہ دہ۔ دھغوی نہ تپوس او کړئ چې کہ چېرې الله تعالیٰ مسیح ابن مریم اود هغه مور ہلاکول غواړی نو د چا خہ مجال چې د الله تعالیٰ د عذاب نہ خہ ہم دفاع او کړې شی یعنی د دې چا کنبی مجال نشته او کہ چېرې مسیح خدائی وې نو پہ دې باندې بہ قادر وو یهود او نصاریٰ پہ دوی کنبی ہریو وائی چې مونږ د الله تعالیٰ ځامن یو یعنی پہ قرب او منزلت کنبی او هغه زمونږ دپارہ پہ شفقت او رحمت کنبی د پلار پہ شان دې اود هغه نیازمین یو۔ ای محمد ﷺ ددوی نہ تپوس او کرہ نو بیا هغه تاسو تہ سزا ولې درکوی؟ کہ چېرې تاسو پہ دغہ دعویٰ کنبی رښتونی ینی او پلار خوئی تہ سزا نہ ورکوی اونه محبوب خپل محبوب تہ او هغه خو بہ یقیناً تاسو تہ سزا درکوی لہذا تاسو پہ (خپلہ دعویٰ کنبی) دروغژن ینی بلکہ حقیقت دادې چې تاسو ہم دغہ شان انسانان ینی لکه چې نور انسانان ئی پیدا کړی دی ستاسو دپارہ ہم هغه اجراو ثواب دې کوم چې دھغوی دپارہ دې اوستاسو دپارہ ہم هغه سزا دہ کوم چې

دھغری دپارہ ده. هغه چې څوڪ معاف كول غواړي معاف كوښي او چاته چې عذاب وركول غواړي وركوښي په هغه باندې هيڅ اعتراض نشته په آسمانونو او زمكه كښې اوډدې په مينځ كښې چې څه دى دالله تعال ملك دې او هم د هغه طرف ته واپس كيدل دى. اې اهل كتاب زموږ رسول محمد ﷺ تاسو ته راغلې دې او د دين دا حكامو واضحه تعليم دركوي. حالانكه د رسولانو د راتگ سلسله د يوې مودې پورې بنده وه ځكه چې د حضرت عيسى عليه السلام او د هغوى په مينځ كښې بل رسول نه وو راغلې او د توقف موده ۵۶۹ كاله وه كله چې تاسو ته سزا دركې شى نو چې تاسو به دا اونه وپيلې شئ چې مونږ له نه څوك زيرې راكونكې راغلې وو او نه ويرونكې. مړ زانده دې اوس ستاسو دپاره د هيڅ عذر گنجائش نشته او الله په هر شى قادر دې هم په دې كښې تاسو ته سزا دركول هم شامل دى كه چېرې تاسو د ده اتباع او نكړې.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: نَقِيبٌ، جمع نَقَبَاء سردار، د قوم د طرف نه د عهد پوره كولو ذمه وار، د قوم د حالات نگراني كونكې، دا فعليل په معنى فاعل دې.

قوله: لَبِثَ أَقْتُهُلَام په حذف د قسم باندې دلالت كولو دپاره دې او اړت شرطيې دې تقديري عبارت دادې وَاللّٰهُ لَبِثَ أَقْتُهُمُ الصَّلٰوةَ لَا يَكْفُرُونَ جواب قسم دې چې قانعقام دې د جواب شرط.

قوله: عَزَّوَجَمَّ، تعبير نه ماضى جمع مذكر حاضر دې. واو د اشباع دې تاسو امداد او كړو.

قوله: يُخْرِقُونَ الْكَلِمَ، دا جمله مستانغه ده مقصد د يهوديانو د زړه قساوت بيانول دى.

قوله: خِيَانَةٌ مؤنث دې، د جواب حاصل دادې چه خائنة د فاعل په وزن باندې مصدر دې لكه عافيه او عافيه، ددې تائيد د اعمش د قرات نه كيږي، چه هغوى خائنة په خائى خائنة لوستلې دې دارنگ منهم او فاعف عنهم هم په دې دلالت كوي.

قوله: يَا أَيُّهَا السَّيْفُ ائى اقتلوا المشركين حيث وجدتموهم، يعنى د آية السيف نه مراد اقتلوا المشركين الخ. آيت دې.

قوله: أَعْرَيْنَا ائى ألصقنا والزمتنا، اغراء نه ماضى جمع متكلم دې مونږ واچول، مونږ اولگول.

قوله: يَنْبَهُمُ، ائى فَرَّقَ النصارى، ① نسطوريه ددوئ عقیده ده چې عيسى عليه السلام دالله تعالى خونى دې. ② يعقوبيه ددوئ عقیده ده چې هم مسيح ابن مريم خداى دې ③ ملکانيه ددوئ عقیده ده چې خداى په دريو كښې يو دې.

قوله: كَأَيِّ الرُّجُومِ وَصِفَتِهِ دأ يهودو د كتمان مثال دې او د نصارى د پتولو مثال مبشرا رسول بائى من بعدى اسمه احمد دې.

ہوئے: اِن صَدَقْتُمْ فِیْ ذٰلِکَ، فَلِمَ عَذَبْکُمْ بِذُنُوبِکُمْ، د شرط محذوف جزاء دہ لہذا د عطف انشاء
 علی الاعبار اعتراض بہ نہ واردیدی۔ (ترویج الارواح)

ہوئے: لان لاتقولوا، لام محذوف منلوسرہ یں اشارہ اوکرہ چہ جملہ لاجلہ دہ۔

[ایاتونہ: ۲۰-۳۶]

{وَ اِذْکُزْ { اِذْ قَالَ مُوسٰی لِقَوْمِہٖ یَا قَوْمِ اذْکُرُوا النِّعْمَ اللّٰہَ عَلَیْکُمْ اِذْ جَعَلَ فِیْکُمْ } اِنِّیْ مِنْکُمْ { اَلنَّبِیَّاءَ وَ جَعَلَکُمْ
 مُلُکًا } اَصْحَابَ خَدَمٍ وَ خَتَمَ { وَ اَتَاکُمْ مَا لَمْ یُوْتِ اَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِیْنَ } مِنْ النِّعَمِ وَ الشَّلٰوِیْ وَ فَلَکَ الْبَیْخَرُ
 وَغَیْرِ ذٰلِکَ { یَا قَوْمِ اَدْخُلُوا الْاَرْضَ الْمَقْدَسَہُ } الْمَطْہَرَةُ { الَّتِیْ کَتَبَ اللّٰہُ لَکُمْ } اَنْتُمْ بِذِخْرِہَا وَہِیَ الشَّامُ
 { وَ لَا تَرْتَدُّوْا عَلٰی اَدْبَارِکُمْ } تَنْهَیْزُمُوْا خَوْفَ الْعَدُوِّ { فَتَنْقَلِبُوْا غَآئِبِیْنَ } فِیْ سَفِیْکُمْ { قَالُوْا یَا مُوسٰی اِنَّا فِیْہَا
 قَوْمًا جَبَّارِیْنَ } مِنْ بَقَاہِیْ عَاد طُوًلًا ذِیْ قُوَّةٍ { وَ لَا لَکِنْ نُّدْخِلُہَا حَتّٰی یَخْرُجُوْا مِنْہَا اِنْ یَخْرُجُوْا مِنْہَا فَاِنَّا ذَا خِلُوْنَ }
 لَہَا { قَالَ } لَہُمْ { رَجُلًا مِّنَ الَّذِیْنَ یَخَافُوْنَ } مُخَالَفَہُ اَمْرِ اللّٰہِ وَ لَہُمَا یُوضَعُ وَ کَالِیْب مِنْ الثَّقَبِ الَّذِیْنَ یَعْتَقُمُ
 مُوسٰی فِیْ کُشْفِ اَحْوَالِ الْجَبَّارِہِ { اَلْعَمَلُ اللّٰہُ عَلَیْہِمَا } بِالْمَعْصِیَةِ فَکُنْمَا مَا اُطْلِعَ عَلَیْہِ مِنْ خَالِہِمُ اِلَّا عَنْ مُوسٰی
 بِخِلَافِ بَقِیَّہِ الثَّقَبِہِ فَالْخَوْفُ فَجَبْنُوْا { اَدْخُلُوا عَلَیْہِمُ الْبَابَ } بَابُ الْقَرْبَةِ وَ لَا تَخْشَوْہُمْ فَاِنَّہُمْ اَجْسَادُ بِلَا
 قُلُوْبٍ { فَاِذَا دَخَلْتُمُوْہَا فَالْکُمْرُ عَلَیْہُمْ } اِلَّا لَنْ تَدْخُلُہَا اَبَدًا مَا دَامُوْا فِیْہَا فَاَذْهَبَ اَنْتَ وَ رَبِّکَ فَقَاتِلَا } ہم { اِنَّا ہَا ہُنَا
 مُؤْمِنِیْنَ } { قَالُوْا یَا مُوسٰی اِنَّا لَنْ نَدْخُلُہَا اَبَدًا مَا دَامُوْا فِیْہَا فَاَذْهَبَ اَنْتَ وَ رَبِّکَ فَقَاتِلَا } ہم { اِنَّا ہَا ہُنَا
 قَاعِدُوْنَ } عَنْ الْقِتَالِ { قَالَ } مُوسٰی جَبْنِیْ { رَبِّ اِنِّیْ لَا اَمْلِکُ اِلَّا نَفْسِیْ } اِلَّا { اُخِی } وَ لَا اَمْلِکُ غَیْرَہُمَا
 فَاجْبِرْہُمْ عَلٰی الطَّاعَةِ { فَافْرُقْ } فَافْصَلَ { بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِیْنَ } { قَالَ } تَعَالٰی لَہُ { فَاَمَّا ہَا } اُنِّیْ الْاَرْضُ
 الْمَقْدَسَہُ { مُحَرَّمَةٌ عَلَیْہِمُ } اَنْ یَدْخُلُوْہَا { اَرْبَعِیْنَ سَنَۃً یَّتِیْمُوْنَ } یَتَخِیْرُوْنَ { فِی الْاَرْضِ } وَہِیَ بَیْضَةُ قَرَابِیْخِ
 قَالَتْ ہُنَّ عَبَاسُ { فَلَا تَأْسَ } تَخْزَنُ { عَلٰی الْقَوْمِ الْفَاسِقِیْنَ } رَوٰی اَنْہُمْ کَانُوْا یَسِیْرُوْنَ اللَّیْلَ جَادِیْنَ فَاِذَا اَصْحَوْا
 اِذَا ہُمْ فِی الْمَوْضِعِ الَّذِیْ اَبْتَدَاوْا مِنْہُ وَ یَسِیْرُوْنَ الشَّہَارَ کَذٰلِکَ حَتّٰی الْفَرَضُ کُلُّہُمْ اِلَّا مَنْ لَّمْ یَبْلُغِ الْعِشْرِیْنَ
 قِیْلَ وَ کَانُوْا بِسَیْمَالِہِ اَلْفَ وَ مَاتَ هَارُوْنُ وَ مُوسٰی فِی الثَّیِّہِ وَ کَانَ رَحْمَۃً لَّہُمَا وَ عَذَابًا لِاُولَیْکَ وَ سَالَ مُوسٰی رَبَّہُ عِنْدَ
 مُوْتِہُ اَنْ یُذِیْہِ مِنْ الْاَرْضِ الْمَقْدَسَہُ رَحْمَۃً بِخَیْرِ فَاَذْنٰہُ کَمَا فِی الْخَبِیْثِ وَ بَنٰی یُوضَعُ بَعْدَ الْاَرْبَعِیْنَ وَ اَمْرٌ یُّقَالُ
 الْجَبَّارِیْنَ فَسَارَ بِمَنْ بَقِیَ مَعَهُ وَ قَاتَلَتْہُمْ وَ کَانَ یَوْمَ الْجُمُعَۃِ وَ وَقَفَتْ لَہُ الشَّمْسُ سَاعَۃً حَتّٰی فَرَغَ مِنْ قِتَالِہُمْ
 وَ رَوٰی اَخْبَدَ فِی مُسْتَنْدَہِ حَدِیْثِ اِنَّ الشَّمْسَ لَمْ تُخْبَسْ عَلٰی بَشَرٍ اِلَّا لِیُوضَعَ لِّیَالِیْ سَارَ اِلٰی بَنِیِّ الْمُنْفِیْسِ

ترجمہ: اور یاد کرئی کوم وخت چہ موسیٰ علیہ السلام خپل قوم تہ وئیلی وواہی زما دقوم خلقو تاسو د اللہ
 تعالیٰ دہغہ نعمتوخیال اوکرئی کوم چہ ہغہ تاسو تہ درکری دی۔ ہغہ تاسو کبھی نبی پیدا کرل
 اوتاسو کبھی بے دشان اوشوکت والا بادشاہان جوہر کرل اوتاسو تہئی ہغہ شہ درکرل کوم چہ
 بے پہ دنیا کبھی چاتہ ہم نہ وو درکری۔ یعنی من و سلوی او سمندر نی اوشلولولارے بے جوہر
 کرہ وغیرہ۔ ای زما د قوم خلقو پہ دغہ مقدسہ زمکہ کبھی داخل شئی کومہ چہ اللہ تعالیٰ

ستاسو په (نوم) ليکلي ده يعنې په دې کښې د داخليدو حکم يې کړې دې او هغه (زمکه) ملک شام دې او اولته خپې په شاکيرې مه گڼي د دښمن د ويرې نه به ماتې او خوړنې او په خپل کوشش کښې به نامراده پاتې شي. هغوی جواب ورکړو اې موسى ﷺ هلته خود قوم عا د نسل او بدقد والا طاقتور او زبردست خلق اوسپړې مونږ په هلته هيڅ کله لار نه شو تر هغه وخته پورې چې هغه خلق د دغه ځاني نه اونه ځي او که هغوی د دغه ځاني نه او وتل نومونږ داخليدو ته تيار يو. هغوی ته هغه دوو سرو او وئيل کوم چې د الله تعالی د حکم د خلاف ورزي کړونه ويريدل او هغه يوشع او کالب وو چې په هغه دولسو سردارانو کښې وو کوم چې موسى ﷺ د جبار په د تفتيش دپاره ليرېلې وو په کومو دواړو باندې چې الله تعالی د (افشاء) نه د حفاظت په ذريعه انعام او فرمائيلو نودغه دواړو حضراتو خپل معلومات د حضرت موسى ﷺ نه علاوه نورو نه پټ اوساتل په خلاف د نورو سردارانو چې هغوی راز ښکاره کړو دکوم په نتيجه کښې چې (بنی اسرائيل) بې همته شو تاسو په هغوی د ښار په دروازه باندې خو اورسئ او د هغوی نه ويرېږئ مه هغوی خو بې زړه جوسې دي (يعنې کمزورې خلق دي) او کله چې تاسو په دروازه کښې داخل شئ نويقيا هم تاسو به غالب کيږئ. هغوی دا خبره د الله تعالی په امداد او د هغه وعدي لره د پوره کولو باندې يقين کولو سره او کړه او په الله تعالی باندې يقين ساتئ که چېرې تاسو مؤمنان يې ليکن هغوی (بيا هم دغه او وئيل) چې اې موسى ﷺ مونږ به هلته هيڅ کله لار نه شو ترکومې چې هغوی هلته موجود وي. بس ته او ستارب دې لارې هغوی سره او جنگيږئ مونږ دلته د جنگ نه په حفاظت کښې ناست يو. هغه وخت حضرت موسى ﷺ عرض او کړو اې زما پروردگار زه د خپل ذات او خپل رور نه علاوه د بل چا مالک نه يم او زه د دې دواړو نه د علاوه ملاک نه يم چې دوی په اطاعت باندې مجبور کړي شم ته مونږ د دې نافرمانه خلقو نه جدا کړه نوا الله تعالی حضرت موسى ﷺ ته او فرمائيل د دې خلقو دپاره په دغه پاکه زمکه کښې د خلويشتو کالو پورې داخليدل منع دي دوی به په زمکه کښې حيران سرگردان گرځي او د (دې وسعت) نه فرسخ دي. دا د حضرت ابن عباس رضی الله عنه قول دي د دې نافرمانو په حالت باندې هيڅ کله ترس مه کوه. روايت دي چې بنوا اسرائيل به په دير کوشش سره د شپې تلل خو چې کله به سحرشو نو هم په هغه ځاني به وو دکوم ځاني نه چې به ئي د سفر شروع کړې وه. او هم دغه حال د هغوی د ورځې په تگ کښې وو تردې چې د هغوی پوره نسل ختم شو سوا د هغه ځوانان زونه د چا عمر چې لاشل کالو نه وورسيدلې وئيلې شوی دی چې د هغوی تعداد شپږ لاکه وو او د حضرت هارون رضی الله عنه او حضرت موسى ﷺ انتقال هم په مقام تيه کښې شوې وو او دا د مقام تيه قيام د هغه دواړو د پاره رحمت او د هغوی ټولو دپاره عذاب وو. حضرت موسى ﷺ د وفات په وخت د خپل رب نه دعا او کړه چې دوی ارض مقدس نه د يوکانري د ويشتلو په مقدار

باندې نيزدې کړې چنانچې هغوی ورنيزدې کړې شو. لکه چې په حديث کښې راغلی دی او حضرت يوشع عليه السلام څلويښت کاله پس نبي جوړ کړې شواود جبار په سره د جنگ حکم نې ورکړ. حضرت يوشع عليه السلام باقی خلق خپل خان سره کرل لاړو او هغوی سره جنگ اوکړو او په هغه ورځ د جمعې ورځ وه نمر د هغوی د پاره د يو ساعت د پاره ولاړ وو تردې چې د جنگ نه فارغ شو. او احمد عليه السلام په خپل مسند کښې روايت کړې دي چې نمبر سوا د حضرت يوشع عليه السلام نه د چاد پاره نه دي ولاړ په هغه شپو کښې کوم کښې چې يوشع عليه السلام د بيت المقدس طرف ته سفراوکړو.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: ای منکم داد یو سوال جواب دي.

سوال: د فیکم په تفسیر منکم سره ولې اوکړو؟

جواب: ځکه چې کښې حقیقه د ظرف جوړیدو صلاحیت نشته.

قوله: من التین والسوی، په دې کښې اشاره ده چې بنی اسرائیلو ته په اهل عالم باندې مطلقاً فضیلت حاصل نه وو بلکه د من ولسوی د وجې نه جزوی فضیلت حاصل وو.

قوله: أَلْعَمَّ اللَّهُ عَلَیْهَا، په دې کښې احتمال دي چې جمله دعائیه وی په دې صورت کښې به جمله معترضه شی او دا هم احتمال دي چې جمله خبریه وی نو په دې صورت کښې به د رجلان صفت ثانیه وی.

قوله: أَلْبَابُ تَفْسِيرِیْیْ په باب القریه سره کولو کښې اشاره اوکړه چې الهاب کښې الف لام مضاف الیه په عوض کښې دي.

قوله: وَوَدَلَى اللَّهُ فُتُوكُلُوا إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَاو استنافية دي او کلام مستأنف دي فاء د امر محذوف په جواب باندې داخل ده. تقدیری عبارت دادې تَلَبَّثُوا فُتُوكُلُوا عَلَى اللَّهِ، عَلَى اللَّهِ د توكُلُوا متعلق مقدم دي. ان كنتم شرط دي جواب شرط محذوف دي په کوم باندې چې ماقبل یعنی توكُلُوا دلالت کوي. قال ب إلى لأملك لأنفسی وألحی، دا جمله استینافیه د پاره د اظهار د حسرت او تاسف ده. قال، قول دي او مابعد دي مقوله ده. لَأَمْلِكُ دَ إِنَّ خبر دي الا حرف استثناء د پاره د حصر دي نفسی مفعول به دي.

قوله: وَأَخْرَجْنِي، په دې کښې د رفع نصب او جر دریواړو احتمال دي. که چېرې دأملك په ضمیر مستتر باندې عطف وی نو رفع به وی او که چېرې د إِنَّ په اسم باندې عطف وی نو نصب به شی او که چېرې په یا مجرور باندې عطف وی نو مجرور به شی.

قوله: يَبْهَتُونَ بَيِّنَةً (ض، مضارع جمع مذكر غائب، سرگردان بہ گمراہی).

قوله: لَا تَأْسَ تَهْ غَمٌ مَّهْ كُوْه (س، مصدر أَسَى تَأَسَ مضارع واحد مذكر حاضر اصل تَأَسَى ورواہ نہی دَ و جی نہ یاء ساقط شوہ).

[ایاتوئہ: ۲۷-۲۴]

{وَأَنذِرْ} يَا مُحَمَّد {عَلَيْهِمُ} عَلَى قَوْمِكَ {نَبَأٌ} خَبَر {ابْنِ آدَمَ} لَهَايِلَ وَقَابِيلَ {بِالْحَقِّ} مُتَعَلِّقٌ بِأَنَّهُ {إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا} إِلَى اللَّهِ وَهُوَ كِشْ هَابِيلَ وَزَكَ لِقَابِيلَ {فَقَبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا} وَهُوَ هَابِيلَ بِأَن تَزَلَّتْ نَارُ مِنَ الشَّيْءِ فَامْتَلَتْ قُرْبَانَهُ {وَلَمْ يُقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ} وَهُوَ قَابِيلَ فَغَضِبَ وَأَضْمَرَ الْخَسَدَ فِي نَفْسِهِ إِلَى أَنْ خَجَّ آدَمَ {قَالَ} لَهُ {لَأَقْتُلَنَّكَ} قَالَ لِمَ قَالَ لِقَبْلِ قَرْبَانِكَ دُونِي {قَالَ} إِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ {لَكِنَّ} لَمْ قَسَمَ {بَسَطْتُ} عَذَذْتُ {إِلَى يَدِكَ} يَقْتُلْنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِيَدِي إِلَيْكَ {لَأَقْتُلَنَّكَ} إِلَى أَخَافَ اللَّهُ رَبَّ الْعَالَمِينَ {فِي قَتْلِكَ} إِلَى أُرِيدُ أَنْ تَبْعَ {يَا أَيُّهَا} يَا نِمْ قَتْلِي {وَأَمَلْتُ} الَّذِي ارْتَكَبْتَهُ مِنْ قَبْلِ {فَتَكُونُ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ} وَلَا أُرِيدُ أَنْ أَبْوءَ بِإِثْمِكَ إِذَا قَتَلْتُكَ فَاتَّكُونَ مِنْهُمْ قَالَ تَعَالَى {وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ} {فَطَوَّعَتْ} زَيْتَتْ {لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ} فَصَارَ {مِنَ الْخَالِفِينَ} بِقَتْلِهِ وَلَمْ يَنْتَرْ مَا يَنْتَعِ بِهِ لِأَنَّهُ أَوَّلَ مَيِّتٍ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مِنْ بَنِي آدَمَ فَحَمَلَهُ عَلَى ظَهْرِهِ {فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ} يَنْبُشُ التُّرَابَ بِمَنْقَارِهِ وَبِرَجْلِهِ وَيُبْرِئُهُ عَلَى غُرَابٍ مَيِّتٍ حَتَّى وَارَاهُ {لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي} يَنْسِرُ {سَوَادًا} جَيْفَةً {أَخِيهِ قَالَ} يَا وَلَتَلِي أَعْجَزْتُ {عَنْ} أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوَادًا أَخِي فَأَصْبَحَ مِنْ النَّادِمِينَ {عَلَى} خَمَلَهُ وَخَفَرَ لَهُ وَوَارَاهُ {مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ} الَّذِي فَعَلَهُ قَابِيلَ {كَتَبْنَا عَلَى نَبِيِّ إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ} أَبِي الشَّامِ {مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ} قَتَلَهَا {أَوْ} بَغَيْرِ {قَسَادٍ} أَنَاهُ {فِي الْأَرْضِ} مِنْ كُفْرٍ أَوْ زَنَا أَوْ قَطْعِ طَرِيقٍ أَوْ نَحْوِهِ {فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا} بِأَن ائْتَمَعَ عَنْ قَتْلِهَا {فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا} قَالَ بَنُ عَبَّاسٍ مِنْ خَيْبِ انْهِيكَ خُرْمَتَهَا وَصَوْلَهَا {وَلَقَدْ جَاءَهُمْ} أَيِ بَنِي إِسْرَائِيلَ {رُسُلْنَا بِالْبَيِّنَاتِ} الْمُنْجِزَاتِ {لَهُمْ أَنْ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَكُسْرُفُونَ} مُجَاوِزُونَ الْخَدَّ بِالْكَفْرِ وَالْقَتْلِ وَغَيْرِ ذَلِكَ وَنَزَلَ فِي الْغُرَيْنِ لَمَّا قَبِلُوا الْمَدِينَةَ وَهُمْ مَرْضَى فَإِذَا لَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَخْرُجُوا إِلَى الْإِبِلِ وَيَسْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَالتَّبَانِهَا فَلَمَّا صَحُّوا قَتَلُوا رَاعِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَأْفَوْا الْإِبِلَ {إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ} بِمُحَارَبَةِ الْمُسْلِمِينَ {وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا} بِقَطْعِ الطَّرِيقِ {أَنْ يَقْتُلُوا أَوْ يُصَلِّبُوا أَوْ يَقْتُلُوا أَيْدِيَهُمْ أَوْ جُلُوعَهُمْ مِنْ خِلَافِ} أَيِ أَيْدِيَهُمُ الْيَمْنَى وَأَرْجُلُهُمُ الْيُسْرَى {أَوْ يُنْفِقُوا فِي الْأَرْضِ} أَوْ لِيَتَرَبَّ الْأَخْوَالُ فَالْقَتْلُ لِمَنْ قَتَلَ فَقَطَّ وَالصُّلْبُ لِمَنْ قَتَلَ وَأَخَذَ الْمَالَ وَالْقَطْعُ لِمَنْ أَخَذَ الْمَالَ وَلَمْ يَقْتُلْ وَالنَّفْيُ لِمَنْ أَحَافَ فَقَطَّ قَالَهُ بَنُ عَبَّاسٍ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ وَأَصَحُّ قَوْلُهُ أَنْ الصُّلْبُ لِلَّذِي بَعْدَ الْقَتْلِ وَقِيلَ قَبْلَهُ قَلِيلًا وَيُلْحَقُ بِالنَّفْيِ مَا أَشْنَعُهُ فِي الشُّكْلِ مِنَ الْخُبْسِ وَغَيْرِهِ {ذَلِكَ} الْحِزْمَةُ الْمَشْكُورُ {لَهُمْ عِزِّي} ذَنْ {فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ} هُوَ عَذَابُ النَّارِ {إِلَّا الَّذِينَ قَاتَلُوا} مِنَ الْمُحَارِبِينَ وَالطَّلَاعِ {مِنْ

قُلْ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿۱﴾ لَهُمْ مَا اَتَوْهُ بِهٖمْ عَتَرٌ بِذٰلِكَ ذُنُوْنٌ فَلَا تَخْذَوْهُمْ يَنْبَغِيْ اَنْ لَا يَنْفُطَ عَنْهُ بِقُوَّتِيْهِ اِلَّا حُدُوْدُ اللّٰهِ ذُوْنُ حُفُوْقِ الْاٰدَمِيْنَ كَذٰلَا ظَهَرَ لِيْ وَلَمْ اَرْ مِنْ تَعَرُّضٍ لَّهِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ اِذَا قُتِلَ وَاُخِذَ الْمَالُ يُقْتَلُ وَيُقْطَعُ وَلَا يُصْلَبُ وَهُوَ اَصْحٰ قَوْلِيْنَ الشَّافِعِيْ وَلَا يُقْبَدُ ثَوْبَتُهُ بَعْدَ الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ شَيْئًا وَهُوَ اَصْحٰ قَوْلِيْهِ اَيْضًا

ترجمہ: اوائ محمد ﷺ خپل قوم ته دحضرت آدم ﷺ د دواړو محامنو هابيل اوقابيل قصه بغیر د هه کسی زیاتی واوروه بالحق د ائول سره متعلق دې کله چې دې دواړو د الله تعالی په نوم باندې قربانی اوکړه او هغه (قربانی) د هابیل گډوډ او د قابیل غله نو الله تعالی د هغوی نه د یو یعنی هابیل قربانی قبوله کړه په دې طریقه چې د آسمان نه یو اور راغلو او د هابیل قربانی اوخوړله (وئی سوزوله) او د دویم قبوله نه کړې شوه او هغه قابیل وو نو هغه غصه شو او حسد ئی په خپل زړه کښې پټ کړو او د موقع په لټون کښې شو کله چې حضرت آدم ﷺ د حج د پارو تشریف یووړ نو هغه وئیل زه به تا ضرور قتلوم (هابیل) تپوس اوکړو ولې؟ (جواب یی ورکړو) ستا قربانی قبوله شوه زما نه. هابیل او وئیل چې الله تعالی خوم د الله والو قربانی قبلوی که ته زما د قتل کولو دپاره لاس اوچتوې نو زه به ستا د قتل کولو دپاره لاس نه اوچتوم. په لټ کښې لام قسمیه دې، زه ستا د قتل په معامله کښې د الله تعالی نه ویرېم او زه خو دا غواړم چې ته زما د قتل گناه او خپله گناه دکومې چې ته اول مرتکب شوې مثلاً (حسد او نافرمانی والدین وغیره گناه) په خپل سر واخلې او د دوزخیانو نه شی او زه نه غواړم چه تا قتل کړم او ستا د قتل کولو گناه په خپل سر واخلم چه ددې په وجه زه د دوزخیانو نه شم، الله تعالی افرمائیل د ظالمانو د ظلم هم دغه سزا ده. چنانچه د هغه نفس دې د خپل رور په قتلولو باندې تیار کړو او آخر می هغه مرکرو نو هغه د ده د قتل په وجه د زیان کارانو نه شو او د هغه په پوهه کښې نه راتله چې په دې مړی څه اوکړی؟ ځکه چې په مخ د زمکې د بنیاد د اړومې مړې وو. چنانچه هغه ئی په خپله شا باندې اوچت کړې وو. آخر الله تعالی یو کار غه راوئیلگلو چې په خپله منبرکه او پنځو ئی زمکه کنستله او خپل ملگری د بل کار غه مړی باندې یی (خاوره) اچوله. تردې چې هغه ئی پټ کړو دې دپاره چې هغه (قابیل) ته اوښائی چې د خپل رور مړی څنگه پټ کړی. دې کتلوسره هغه او وئیل افسوس زمانه د دې کار غه غوندې هم او نه شوه چې د خپل رور مړې پټ کړې وې نو هغه د خپل رور مړی په شا باندې گرځولوسره شرمنده شو (دویمه ترجمه) نو هغه د خپل رور په قتل کولو تیاریدو باندې خپیمانه شو او د هغه دپاره ئی کنده او کنستله او هغه ئی په کښې پټ کړو. او هم ددې حرکت د وچې نه کوم چې قایل اوکړو په بنی اسرائیلو باندې مونږ دا فرمان اولیکلو چې کوم سړی څوک بغیر د دې نه چې هغه د چا قاتل وی یا دکفر په ذریعه یا د زنا کارئی یا د غلا وغیره په ذریعه فساد خورو نکې وی قتل کړی. نو لکه چې هغه توانسانان قتل کړل او چا چې څوک بچ کړو په دې طریقه چې د هغه د قتل نه منع

شو نو ہفہ لکہ چہ دتولو انسانانو محان بچ کرو۔ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما اوفرمائیل چہ دا حکم د نفس د بی حرمتی اود ہفہ د حفاظت پہ اعتبار سرہ دہ اود ہغوی یعنی بنی اسرائیلو تہ زمونہ رسولان معجزاتو راورلو سرہ راغلی وو خو بیا ددہ نہ پس ہم پہ دوی کنبہ اکثر خلق پہ زمکہ کنبہ ظلم اوزیاتہی کونکی دی یعنی د کفر اوقتل وغیرہ پہ ذریعہ د حد نہ تجاوز کونکے دی۔ آئندہ آیت د قبیلہ عرینہ والو پہ بارہ کنبہ نازل شو۔ ککہ چہ ہغوی مدینہ تہ راغلل اوبیماران وو نوحضور پاک ہغوی تہ دہ خبری اجازت ورکرو چہ ہغوی دہ اوبسانو لہ ورشی اود ہغوی امتیازی او پنی دہ اوخکی ککہ چہ ہغوی صحت یاب شونہ خاریان نی قتل کرو اواوبسان نی بوتلل۔ ہفہ خلقو سزا چہ دمسلمانانوسرہ محاربہ کولوسرہ داللہ تعالیٰ اود ہفہ رسول سرہ محاربہ اوکری او د شوکو کولو پہ ذریعہ پہ ملک کنبہ د فساد خورولو کوشش اوکری ہم دغہ دہ چہ دوی قتل کرے شی او پہ سولئ کرے شی اود ہغوی خپلاس د مخالف طرفونو نہ پری کرے شی یعنی ددوی بپی لاس اوگسہ خبہ (پری کرے شی) یا ہغوی جلاوطن کرے شی او د ترتیب احوال دپارہ دہ۔ قتل ہفہ دپارہ دہ چاچہ صرف قتل کرے وی او پہ سولئ کول ہفہ چا دپارہ دی چاچہ قتل کرے وی او مال نی اخستہ وی اوقطع ہفہ چا دپارہ چہ مال نی اخستہ وی اوقتل نی نہ وی کرے او د وطن نہ ویستل د ہفہ دپارہ دی چہ صرف ویرول نی کرے وی۔ دا حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما اوفرمائیل اوہم دغہ د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مذهب دہ اود امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ دوارو قولو کنبہ اصح قول دادہ چہ دقتل نہ پس درے ورخے پہ سولئ باندہی زورندول پکار دی او وٹیلے شوی دی چہ دقتل نہ پس لڑ ساعت پہ سولئ باندہی زورندول پکار دی او د وطن نہ ویستلوسرہ بہ ہفہ خہ ہم شاملولے شی چہ پہ سزا کنبہ د جلاوطن کولو پہ شان وی ہفہ سزا حبس وغیرہ دہ۔ دا مذکورہ سزا د ہغوی دپارہ پہ دنیا کنبہ رسوائی او پہ آخرت کنبہ عظیم عذاب دہ او ہفہ د اور عذاب دہ۔ مگر د محاربینو او لارے شوکونکونہ ہفہ خلق چا چہ ستاسو ہغوی لڑہ د گرفتارولو نہ وړاندہی توبہ اوکرہ نو پوہہ شی چہ اللہ تعالیٰ معاف کونکے دہ ہفہ گناہ دکومی چہ ہغوی ارتکاب کرے دہ او پہ ہغوی باندہی رحم کونکے دہ۔

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ سرہ تعبیر اوفرمائیلو نہ چہ فلاح محمد سرہ دہ دپارہ چہ کلام ددہ خبری فائدہ ورکری چہ پہ توبہ سرہ صرف حدود اللہ معاف کیڑی نہ چہ حقوق العباد۔ زما پہ پوہہ کنبہ ہم داسی راغلے دی اوزہ نہ پوہیم چہ بل چا دہ (نکستہ) نہ تعرض کرے وی او اللہ تعالیٰ بہتر پیژندونکے دہ۔ چنانچہ ککہ چہ قتل اوکری او مال واخلی نو قتل کولے بہ شی او (لاس) بہ ترے ہم کت کولے شی او پہ سولے کولے بہ نہ شی اودا دہ امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ دوارو قولو کنبہ دتولو نہ صحیح قول دہ او د گرفتار نی نہ بہ پس داکوانو تہ پہ توکولوسرہ بہ ہیخ فائدہ نہ کیڑی اودا د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ دوارو قولونو

کتابی زیات صحیح قول دی.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: اَتْلُ، ته اولوله، تلاوت او کره تلاوة نه واحد مذکر حاضر صیغه ده.

قوله: ثَبُوءٌ، ثَبُوءٌ مَضَارِعٍ واحد مذکر غائب، ته حاصل کره، ته راغونډ کره، ته اوگتیه.

قوله: طَوَّعَتْ تَطْوِيعَ (تفعیل)، نه ماضی واحد مؤنث غائب، هغه رغبت راپیدا کړو، هغه راضی کړو، هغه آماده کړو، هغه آسان کړو، وَشَعَتْ وَتَشَّتْ مِنْ طَاعَةِ الرَّعِي لَهُ إِذَا أَتَيْتُمْ رَاغِبًا الرِّقَابَ للدرویش،

قوله: سَوَّعَ، لاش، عیب، ستر.

قوله: عَلَى حَمَلِهِ، اى حمل الجسد على ظهره، یعنی خپل رور هابیل یې په خپله شا اوچت کړو، گرځید او د ښخیدلو طریقو نه معلومیدو د وچې نه خپیمانه شو. د علی حمله یو مطلب د اهرم بیان کړې شوې دې چې د حمله د ضمیر مرجع قتل او ګرځوړولې دشی او ترجمه دا شوه چې قایل لره خپل نفس د هابیل په قتل کولو باندې تیار ولوباندې خپیمانه شو.

قوله: مِنْ حَيْثُ انْتَهَى الْخُرْمَتَا، ددې تعلق د کائنات قتل الناس جمعاً سره دې یعنی چا چې یو نفس قتل کړو او د هغه بې حرمتی یې او کره نولکه چې هغه د ټولو نفوسو بې حرمتی او کره.

قوله: وَصُفَتَا، ددې تعلق د کائنات احیاء الناس جمعاً، سره دې یعنی چا چې د یوکس خان بچ کړو لکه چې هغه د ټولو انسانانو خانونه بچ کړل. مِنْ حَيْثُ انْتَهَى الْخُرْمَتَا وَصُفَتَا دا جمله د لف او نشر مرتب په توګه ده.

قوله: حُرْمَتَيْنِ، دا د عَرْنَتُ جَمْع ده دا د عَرَبُو د یوې قبیلې عرینه طرف ته منسوب ده غریبن کتابی یاء نسبی ده لکه جه جهنمی قبیله جهینه طرف ته چې منسوب دې (جمل) عبدالرزاق رحمته الله علیه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او ابن جریر رحمته الله علیه د حضرت انس رضی الله عنه د روایت په حواله سره لیکلی دی چې د بحرین اوسیدونکی قبیله عرینه څه خلق مراد دی. (احسن التفاسیر)

قوله: أُولَئِكَ زَيْنَ الْأَحْوَالِ، یعنی او قرآن کتابی چې چرته هم راغلی دی هغه د تخییر د پاره دې سوا ددې خانی نه دلته د ترتیب د پاره دې.

[ایا توله: ۲۵-۴۲]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ} خَلَاوْا عِقَابَهُ إِنْ تَطِيعُوهُ {وَاتَّبِعُوا} أَطِيعُوا {إِلَيْهِ الرُّسُلُ} مَا يَقْرَأُكُمْ إِلَيْهِ مِنْ طَاعَتِهِ {وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ} لِإِغْلَاءِ دِينِهِ {لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ} تَفُوزُونَ {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَلْوَتْ} نَبَتْ {أَنْ

هَمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَعَهُ يُفْتَدَوْنَ بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَهُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ {يُرِيدُونَ} يَتَمَنُّونَ {أَنْ يُخْرَجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَهُمْ عَذَابُ مُؤِيمٍ} ذَالِمٍ {وَالسَّارِقِ وَالسَّارِقَةِ} أَلِ فِيهِمَا مَوْصُولَةٌ لِلْمَبْدَأِ وَلِشَبْهِهِ بِالشَّرْطِ وَدَخَلَتِ الْفَاءُ فِي خَبَرِهِ وَهُوَ {قَاتِلُكُمْ أَبْدَانًا} أَيْ يَبِينُ كُلَّ مِنْهُمَا مِنَ الْكُفْرِ وَتَبَيَّنَتِ السُّنَّةُ أَنَّ الْأَدْبِي يَقْطَعُ فِيهِ رُتْعَ دِينَارٍ فَصَاعِدًا وَأَنَّهُ إِذَا عَادَ قُطِعَتْ رِجْلُهُ الْيُسْرَى مِنْ مَفْصِلِ الْقَدَمِ ثُمَّ الْيَدُ الْيُسْرَى ثُمَّ الرَّجْلُ الْيُمْنَى وَنَعْدَ ذَلِكَ يُعَزَّرُ {جَزَاءُ} نَصِبٌ عَلَى الْمَضْمَرِ {بِمَا كَسَبَتْ كَالْأَلْفِ} غَفُورَةٌ لُهُمَا {مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ} غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ {حَكِيمٌ} فِي خَلْقِهِ {فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ} رَجَعَ عَنِ الشَّرِّقَةِ {وَأَصْلَحَ} عَمِلَهُ {فَإِنَّ اللَّهَ يُتَوَبُّ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} فِي التَّغْيِيرِ بِهَذَا مَا تَقَدَّمَ فَلَا يَسْقُطُ بِتَوْبَتِهِ حَقُّ الْأَدْبِي مِنَ الْقَطْعِ وَزَادَ الْمَالُ نَعَمَ تَبَيَّنَتِ السُّنَّةُ أَنَّهُ إِذَا عَفَا عَنْهُ قَبْلَ الرَّفْعِ إِلَى الْإِمَامِ يَسْقُطُ الْقَطْعُ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ {أَلَمْ تَعْلَمُوا} الْإِسْتِفْهَامُ فِيهِ لِلتَّغْيِيرِ {أَنَّ اللَّهَ لَهُ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ} تَغْيِيهِ {وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ} الْمَغْفِرَةُ لَهُ {وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ عَاقِدٌ} وَمِنَ الْعَذَابِ وَالْمَغْفِرَةِ {يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ لَا يَحْزَنْكَ} صَنَعَ {الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ} يَقْعُونَ فِيهِ بِسُرْعَةٍ أَيْ يَظْهَرُونَ إِذَا وَجَلُوا فُرْصَةً {مِنْ} لِلتَّبَيَّنِ {الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ} بِالنِّيَّةِ مُتَعَلِّقٌ بِقَالُوا {وَلَمْ تُؤْمِنُوا قُلُوبُهُمْ} وَهُمْ الْمُنَافِقُونَ {وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا} قَوْمٌ {سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ} الَّذِي افْتَرَضَتْ أَخْبَارُهُمْ سَمَاعَ قَبُولِ {سَمَاعُونَ} مِنْكَ {لِقَوْمٍ} لِأَجْلِ قَوْمٍ {آخَرِينَ} مِنَ الْيَهُودِ {لَمْ يَأْتُوكَ} وَهُمْ أَهْلُ خَيْبَرَ رَزَى فِيهِمْ مُخَصَّتَانِ فَكَبَّرُوا رَجَمِيماً فَنَحَّوْا فَرِيضَةً لِسَالُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ حُكْمِهِمَا {يَحْزِقُونَ الْكَلِمَ} الَّذِي فِي التَّوْرَةِ كِتَابَةُ الرَّجْمِ {مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ} الَّتِي وَضَعَهُ اللَّهُ عَلَيْهَا أَيْ يُبَدِّلُونَهُ {يَقُولُونَ} لِمَنْ أَرْسَلُوهُمْ {إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا} الْحُكْمَ الْمُحْزَفُ أَيْ الْجِلْدُ الَّذِي افْتَأْتُمْ بِهِ مُحَمَّدٌ {فَخُذُوهُ} فَاقْبَلُوهُ {وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ} بَلْ افْتَأْتُمْ بِخِلَافِهِ {فَاخْذَرُوا} أَنْ تَقْبَلُوهُ {وَمَنْ يُرِدْ اللَّهَ فَنَحْنُ} إِضْلَالَهُ {فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا} فِي دَفْعِهِ {أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ} مِنَ الْكُفْرِ وَلَوْ أَرَادَهُ لَكَانَ {هَمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ} ذَلُّ بِالْفَضِيحَةِ وَالْجِزْيَةِ {وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ عَظِيمٍ} هُمُ {سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ} أَكْأَلُونَ لِلْخُبِّ بِضَمِّ الْخَاءِ وَسُكُونِهَا أَيْ الْخَزَامِ كَالزَّيْتِ {فَإِنْ جَاءُوكَ} لِتَحْكُمَ بَيْنَهُمْ {فَاخْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ} هَذَا التَّخْيِيرُ مَشْنُوعٌ بِقَوْلِهِ تَعَالَى {وَأَنْ أُحْكَمَ بَيْنَهُمْ} الْآيَةُ فَجِبَ الْحُكْمُ بَيْنَهُمْ إِذَا تَرَاغَبُوا لَنَا مَعَ مُسْلِمٍ وَجِبَ إِجْمَاعًا {وَإِنْ تَعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرَّكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ} بَيْنَهُمْ {فَاخْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ} بِالْعَدْلِ {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ} الْفَاعِلِينَ فِي الْحُكْمِ أَيْ يُبَيِّنُهُمْ {وَكَيْفَ يُحْكِمُكَ اللَّهُ} وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيمَا حَكَمَ اللَّهُ بِالرَّجْمِ اسْتِفْهَامٌ تَعَجُّبٌ أَيْ لَمْ يَقْصِدُوا بِذَلِكَ مَعْرِفَةَ الْحَقِّ بَلْ مَا هُوَ أَفْوَنُ عَلَيْهِمْ {ثُمَّ يَقُولُونَ} يُفْرَضُونَ عَنْ حُكْمِكَ بِالرَّجْمِ الْمَوَافِقُ لِكَيْتَابِهِمْ {مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ} التَّحْكِيمِ {وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ}

ترجمہ: اے ایمان والو! اللہ تعالیٰ نے یعنی دھفعہ دَعَذَابِ نہ اوویریتی پہ داسی توگہ جی دھفعہ اطاعت اوکرتی اودھغہ دَ اطاعت پہ ذریعہ دھفعہ قرب اولتوتی جی تاسو دھفعہ

مغرب جو رکری او دھغہ پہ لار کنبی د هغه د دین د سرلریشی پارہ کوشش او کړی دې دپاره چې تاسو کامیاب شئ. ښه ځان پوهه کړئ د هغه خلقو دپاره چاچې د کفر لار اختیار کړه که د هغوی په قبضه کنبی د زمکې ټول دولت وی او دومره نور هم وی. دغه ټول د قیامت په ورځ د عذاب په عوض کنبی ورکول غواړی نویابه هم د هغوی نه قبول نه کړې شی او هغوی ته به دردناک سزا ملاوېږی هغوی به غواړی چې د اور نه اوځی خو وتلې به نه شی او د هغوی دپاره به د همیشه عذاب وی او غل که سرې وی او که ښځه الف لام (السارق او السارقة) په دواړو کنبی موصوله مبتداء مشابه بالشرط دې او ددې وجې نه ددې په خبر باندې فاء داخل ده او هغه فاعطوا ابدياً دې. د دواړو لاسونه کټ کړئ یعنی دهر یو د ښې لاس مړوند کنبی کټ کړئ او سنت بیان کړې دې چې هغه مقدار د کوم په عوض چې (لاس) کټ کیږی څلورمه حصه ددینار یا ددې نه زیات دې او که هغه بیا غلا او کړی نو د هغه گسه خپه به د گټې پورې کټ کولې شی بیا گس لاس او بیا ښې خپه او ددې نه به پس بیا تعزیری سزا ورکولې شی. دا د هغوی د کړو بدله ده او د الله تعالی د طرف نه د هغوی دپاره د سزایه توگه ده او الله تعالی په خپل حکم کنبی غالب او دخپل مخلوق په باره کنبی حکمت والا دې. جزاء د مصدریت د وجې نه منصوب دې بیا چاچې د گناه نه پس توبه او کړه یعنی د غلا نه منع شو او دخپل عمل اصلاح نی او کړه نواله تعالی په د هغه توبه قبوله کړی الله تعالی معاف کونکې او رحم کونکې دې. «فلا تخدعوه» په ځانۍ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ سره د تعبیر کولو هم دغه مطلب دې کوم چې سابق کنبی بیان شو. لهذا د (سارق) په توبه کولو سره به نه خو به د حق العباد به قطع ید ساقط شی او نه د (مسروقه) مال د واپسنی حق، البته د سنت نه دا خبره معلومه شوې ده چې که چېرې مسروق منه د قاضی په عدالت کنبی د مقدمه پیش کیدو نه وړاندې معافی او کړه نوقطع ید به ساقط شی او هم دغه دامام شافعی رحمته الله علیه مذهب دې آیا تاسو نه پوهیږئ؟ استفهام د تقریر دپاره دې چې الله تعالی د زمکې او آسمان د سلطنت مالک دې چاته چې عذاب ورکول غواړی عذاب به ورکوی او څوک چې معاف کول غواړی معاف به شی کړی او هغه به هر څیز باندې قدرت لری او په هغې کنبی تعذیب او مغفرت هم داخل دې. ای رسول ستاد پاره دې د دغه خلقو طرز عمل د خفگان باعث نه وی چې کوم خلق د کفر په باره کنبی ډیر وړاندې کوی یعنی په ډیره تیزئ سره په دې کنبی اخته کیږی او کله هم چې موقع ملاوېږی د کفر اظهار کوی که هغه د هغه خلقو نه وی مړ. بیانیه چاچې په خپلو ژبوسره وئیلی چې مونږ ایمان راوړې دې. (بافواهم) قالوا سره متعلق دې حالانکه هغوی د زړه نه ایمان نه دې راوړې او منافقان دی یا د هغه خلقو نه وی چاچې یهودی مذهب اختیار کړې دې او هغه داسې خلق دی چې د قبولیت په غور سره د دروغو خبرې اوریدو عادت دی کوم چې د هغوی اخبار د ځان نه جوړې کړی دی. او دیهودونه د هغه خلقو دپاره ستاسو جاسوسی کوی کوم چې تاسو خواله نه راځی

اوهغه اهل خيبردی. په هغوی کښې دوو واده کړې کسانو زناکړې وه خو هغه خلکو د هغوی رجم کول ناخوښه کړل او هغه خلکو بنی قریظه د نبی علیه السلام په خدمت کښې د هغوی باره کښې د حکم معلومولو د پاره راوليگل او په تورات کښې ذکر شوی حکم کښې بدلون کوی مثلاً د رجم په آیت کښې، د دې صحیح مفهوم متعین کیدو نه پس، هغه مفهوم کوم چې الله تعالی متعین کړې دې یعنی په هغې کښې بدلون کوی او کوم خلق چې نې رليگل هغوی ته وائی که دغه محرف حکم یعنی د کورو وهلو محمد ﷺ فتوی درکړی نو قبول یئ کړئی او که چرې د (محرف مطابق) فتوی درنه کړی بلکه د هغې خلاف فتوی درکړی نو د هغې د قبولونه ځان اوساتی او الله تعالی چې څوک د گمراهی په فتنه کښې راگیړولوا راده او کړی نو تاسو هغه د الله تعالی د گرفت نه بچ کولو یعنی د هغوی د دفاع د پاره هیڅ نه شی کولی. دا هغه خلق دی د چارو نو لره چې د کفر نه د الله تعالی د پاکولوا راده نشته او که چرې الله د پاکولی اراده کوله نو ضرور به پاکیدل د هغوی د پاره په دنیا کښې د رسوائی د جزیې سره لوی لوی دې او د هغوی د پاره په آخرت کښې لوی عذاب دې اودا خلق غوږ کیخودو سره دروغ اوريدونکی او د حرام مال خوړونکی دی. مثلاً د رشوت په ذریعه که چرې دا خلق تاسو ته د فیصلې کولو د پاره تاسو له راشی (که چرې غواړئ) نو د هغوی په مینځ کښې فیصله او کړه یا انکار او کړه. دا اختیار د الله تعالی قول وآن احکام یتنهم په ذریعه منسوخ شو لهدا که هغوی مونږ له فیصله راوړی نو د هغوی فیصله کول واجب دی. د امام شافعی رحمه الله په اقوالو کښې دا صحیح دي. او که چرې یو مسلمان سره مونږ له مقدمه راوړی نو په اتفاق سره فیصله کول واجب دی او که چرته ته انکار او کړې نو هغوی ستا هیڅ نه شی کولی او که چرې ته د هغوی په مینځ کښې فیصله او کړې نو په انصاف سره صحیح فیصله کوه بيشکه الله تعالی په فیصله کښې انصاف کونکی خوښوی یعنی هغوی ته اجر ورکوی اودا خلق تا څنگه حکم جوړوی حالانکه هغوی سره تورات شته په هغې کښې د الله تعالی د رجم حکم موجود دي. استفهام د تعجب د پاره دې یعنی د دې نه د هغوی مقصد د حق پیژندلو نه ده بلکه د هغوی د پاره آسانی لتول دی بیا دا خلق ستاسو د رجم د فیصلې نه پس کومه چې د هغوی د کتاب مطابق ده ده کوی او په حقیقت کښې دا خلق ایمان نه لری.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: ثَبَّتَ: سوال: لَوَثَبْتُ اَنْ لَهُ: کښې کټت مقدر منلوڅه فائده ده؟

جواب: لَو حرف شرط چونکه په فعل داخلېږي که چرې کټت فعل مقدر اونه منلې شی نو د لَو په حرف باندې داخلیدل لازمیږي.

قوله: اَلْ اَلْف لام موصوله دی په معنی کښې د اَلْ لَیْسَ سَرَفٌ وَالْ اَلْف سَرَفٌ دی اسم موصول

مبتداء په معنى شرط لره لره دې په دې وجه ددې په خبر فاقطعوا باندې معنى دجاء لره كيدو د وجې نه په فاء داخل دې.

قوله: نَصَبَ عَلَى الْمُصَدِّرَةِ يَعْنِي جِزَاءً مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ كِيدُو دَ وَجِي نَه مَنْصُوبٌ دِي اِي يَجُوزُ جِزَاءً.

قوله: فِي التَّعْيِيرِ بِهَذَا يَعْنِي دَ فَعْنُ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظَلَمِهِ په جواب كېنې يِن فَلَاحْتَدُوا نَه دِي فرمايلې بلكه فَاِنَّ الله يَتُوبُ عَلَيْهِ يِن فرمايلې دې په دې كېنې اشاره ده چې الله تعالى به د توبې د وجې نه حقوق العباد نه معاف كوي يعنې د آخرت سزا خو معاف كولې شى كوم چې حقوق الله دې مگر د دنيا سزا چې د لاس پرې كول دى او د مسروق مال واپسې ده هغه به نه معاف كوي او ان الله غفور رحيم په دتعبير هم دغه مقصد دې.

قوله: لَا يَجُزُّ لَكَ صُنْعٌ په دې كېنې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې د حزن او ملال تعلق د ذات سره نه وې بلكه د فعل سره وى هم ددې مقصد دپاره مفسر علام صنم اضافه كړې ده.

قوله: تَمْعُونُ دَا دَ مَبْتَدَاءٌ مَحْذُوفٌ خَبَرٌ دِي اِي هَمَّ مَتْعُونُ.

قوله: مِنْ بَعْدِ مَوَاضِيهِ، اِي مِنْ بَعْدِ تَحْقِيقِ مَوَاضِيهِ الَّتِي وَضَعَ اللهُ يَعْنِي دَ كَلِمِي مَفْهُومٌ دَ اللهُ تعالى دطرف نه متعين كيدو باوجود كلمه بۀ يِن دهنې د حقيقى مفهوم نه اخواكوله.

قوله: السُّخْتِ، حَرَامٌ دَا سَخَتْهُ نَه مَخُودٌ دې هغه وخت ونيلې شى كله چې يوخيږ د بيخ نه راوويستلې شى حرام مال چونكه مسحوت البركه وى په دې وجه دې ته سحت ونيلې شى. اَكَاوُنَ لِلْسَخْتِ هَعُوْى دِير حَرَامٌ خَوَارَه دِي.

[اياتونه: ۴۴-۵۰]

{إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى} مِنْ الضَّلَالَةِ {وَأُورِ} بَيَانٌ لِلْأَحْكَامِ {يُحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ} مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ {الَّذِينَ اسْلَمُوا} انْقَادُوا لِلَّهِ {الَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ} الْعُلَمَاءُ مِنْهُمْ {وَالْأَحْبَارُ} الْفُقَهَاءُ {يَمَّا} اِي بَسْمِ الْيَدِ {أَسْتَحْفِظُوا} اسْتَوْذَعُوا اِي اسْتَحْفَظَهُمُ اللَّهُ إِثَاءَهُ {مِنْ كِتَابِ اللَّهِ} أَن يَنْدَلُوهُ {وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ} أَنَّهُ حَقٌّ {فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ} اِيهَا الْيَهُودُ فِي إِظْهَارِ مَا عِنْدَكُمْ مِنْ نَفْتٍ مُخْتَدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالرَّجْمَ وَغَيْرَهَا {وَإِخْشَوُا} فِي كَيْفَانِهِ {وَلَا تَشْتَرُوا} تَسْتَبْدِلُوا {بِأَيَّاتِي مِمَّا قَلِيلًا} مِنْ الدُّنْيَا تَاخُلُونَهُ عَلَى كَيْفَانِهَا {وَمَنْ لَمْ يُحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ} بِهِ {وَكُنْتُمْ} فَرَضْنَا {عَلَيْهِمْ} فِيهَا {أَيُّ الثَّوَرَةِ} {أَنَّ النَّفْسَ} تَقْتُلُ {بِالنَّفْسِ} إِذَا قَتَلْتَهَا {وَالْعَيْنَ} تَفْقَهُ {بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ} يَجِدُ {بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ} تَقْطَعُ. {بِالْأُذُنِ وَالسِّنَ} تَقْلَعُ {بِالسِّنِّ} وَفِي قِرَاءَةِ بِالرَّفْعِ فِي الْأَنْتَقَةِ {وَالْجُرُومِ} بِالْوَجْهِ {قِصَاصٌ} اِي يُقْتَصَرُ فِيهَا إِذَا أَفْكَنَ كَأَنَدٍ وَالرَّجُلَ وَتَخُو ذَلِكَ وَمَا لَا يُمَكِّنُ فِيهِ الْحُكُومَةُ وَهَذَا

الْحُكْمَ وَإِنْ كُتِبَ عَلَيْهِمْ فَهُوَ مُقَرَّرٌ فِي شَرْعِنَا {فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ} أَي بِالْقِصَاصِ بِأَنْ مَكَّنَ مِنْ نَفْسِهِ {وَقَبُولُ كَفَّارَةٍ لَهُ} لِمَا آتَاهُ {وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} فِي الْقِصَاصِ وَغَيْرِهِ {فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ} {وَقَفَّيْنَا} أَتْبَعْنَا {عَلَى آكَارِهِمْ} أَي الثَّبِينَ {يُعِيسَى بْنُ مَرْثَمٍ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} قَبْلَهُ {مِنَ التَّوْرَةِ وَآيَاتِهَا} الْإِنْجِيلِ فِيهِ هُدًى {مِنَ الضَّلَالَةِ} {وَأُولَئِكَ بَيَانٌ لِلْأَحْكَامِ} {وَمُصَدِّقًا} خَالٍ {لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ} لِمَا فِيهَا مِنَ الْأَحْكَامِ {وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ} {و} فَلَمَّا {لِيَحْكُمَ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ} مِنْ الْأَحْكَامِ وَفِي قِرَاءَةِ نَصْبٍ بِحُكْمٍ وَكَسْرٍ لَامِهِ عَطْفًا عَلَى مَعْمُولِ آيَاتِهَا {وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ} {وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ} يَا مُحَمَّدُ {الْكِتَابَ} الْقُرْآنَ {بِالْحَقِّ} مُتَعَلِّقًا بِأَنْزَلْنَا {مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ} قَبْلَهُ {مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا} شَاهِدًا {وَعَلَيْهِ} وَالْكِتَابِ بِمَعْنَى الْكُتُبِ {فَأَحْكُمُ بَيْنَهُمْ} بَيْنَ أَهْلِ الْكِتَابِ إِذَا تَرَاَفَعُوا إِلَيْكَ {بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ} إِلَيْكَ {وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ} عَادِلًا {عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا بَيْنَكُمْ} أَيَّهَا الْأُمَمُ {شُرْعَةً} شَرِيعَةً {وَمِنْهَا جَا} طَرِيقًا وَاضِحًا فِي الدِّينِ يَمْشُونَ عَلَيْهِ {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً} عَلَى شَرِيعَةٍ وَاحِدَةٍ {وَلَكِنْ} فَرَقَكُمْ فِرْقًا {لِّيَبْلُوَكُمْ} لِيَتَخَبَّرَكُمْ {فِيمَا آتَاكُمْ} مِنْ الشَّرَائِعِ الْمُخْتَلِفَةِ لِيَنْظُرَ الْمَطْبِعُ بَيْنَكُمْ وَالْعَاصِي {فَاسْتَبِقُوا الْفَيْزَاتِ} سَارِعُوا إِلَيْهَا {إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا} بِالنَّبِيِّ {فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ} مِنْ أَمْرِ الدِّينِ وَيُخْرِجُ كُلًّا مِنْكُمْ بِعَمَلِهِ {وَأَنْ أَحْكَمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ} لَ {أَنْ} لَا {يَقْتُوكَ} يُضِلُّوكَ {عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا} عَنْ الْحُكْمِ الْمُنْزَلِ وَأَزَادُوا غَيْرَهُ {فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ} بِالْفَقْرَةِ فِي الدُّنْيَا {بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ} الَّتِي أَتَوْهَا وَمِنْهَا التَّوَلَّى وَيُخَارِبُهُمْ عَلَى جَمِيعِهَا فِي الْآخِرَةِ {وَأَنْ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ} {أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَنْعُونَ} بِأَنَاءِ وَالثَّاءِ يَطْلُبُونَ مِنَ الْمُدَاهَنَةِ وَالْمِثْلِ إِذَا تَوَلَّوْا اسْتِفْهَامَ انْتِكَارِي {وَمَنْ} أَي لَا أَخَذَ {أَحْسَنَ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا يَقُومَ} عِنْدَ قَوْمِ {يُوقِنُونَ} بِهِ خُصُّوا بِالذِّكْرِ لِأَنَّهُمُ الَّذِينَ يَتَذَكَّرُونَ.

ترجمہ: مونہ تورات نازل کرو یہ کوم کنبی چہ د گمراہی نہ ہدایت اور نہی وہ (یعنی د احکامو بیان وو۔ دبنی اسرائیلو تولو انبیاء کرامو چہ مسلمانان اودا اللہ تعالی د حکم تابعدار وو۔ د یہودیانو د بارہ نہی ہم ددی یہ ذریعہ فیصلہ کولہ اودھغوی علماء کرامو اوققاء کرامو یہ ہم ددی یہ ذریعہ فیصلہ کولہ) یہ دی سبب چہ اللہ تعالی ہغوی ددی محافظ جو رکری وو یعنی ہغوی نی یہ دی باندی امین جو رکری وو یہ دی توگہ چہ د ہغوی نہ د کتاب اللہ د حفاظت مطالبہ کری وہ یہ دی کنبی د بدلون کولونہ۔ اودھغوی ددی یہ حق کیدو باندی گواہ وو۔ نو ای یہودو تاسو د محمد ﷺ د ہغہ صفاتو او د رجم وغیرہ د اظہار بارہ کنبی کوم چہ تاسو سرہ دی د خلقونہ مہ ویریشی (بلکہ) دھغی د پتولوبارہ کنبی زما نہ ویریشی اوزما آیاتونہ د دنیا پہ لہہ شان معاوضی پہ بدلہ کنبی کوم چہ تاسو ددی د پتولوپہ عوض اخلی مہ خرخوشی اوکوم خلق چہ د اللہ تعالی پہ نازل کری شوی قانون باندی فیصلہ نہ

کوی ہم هغوی کافر دی اومونږ په هغوی باندې په تورات کښې مقرر کړی دی نفس به د نفس په بدله کښې قتلولې شی. کله چې (قاتل) هغه لره قتل کړی او د سترگې په بدله کښې به سترگه ویستلې شی او د پوزې په بدله کښې به پوزه پرې کولې شی او غوږ به د غوږ په بدله کښې پرې کولې شی او غاښ به د غاښ په بدله کښې ویستلې شی او په یو قرات کښې څلورو وارو ځایونو کښې په رفع سره دی او په زخمونو کښې برابری ده (جروح) کښې هم دواړه و چې (رفع او نصب) دی یعنی په دې کښې به برابری کیږي که ممکن وی لکه چې لاس خپې او ذکر وغیره کښې او په کوم کښې چې برابری ممکن نه وی په هغې کښې به د عادل د فیصلې اعتبار وی. دا (مذکور) حکم سره د دې چې په هغوی باندې فرض کړې شوې دي مگر دا زمونږ په شریعت کښې هم ثابت دي بیا چې څوک د قصاص صدقه او کړی په دې توگه چې هغه په خپل ذات باندې قدرت ورکړی نو د هغه دا عمل د هغه د فعل (قتل، کفار) ده او کوم خلق چې د قصاص وغیره په معامله کښې د الله تعالی د نازل کړې شوی قانون مطابق فیصله اونه کړی هم هغه ظالمان دی اومونږ د دغه نبیانو نه پس عیسی بن مریم ته د هغه نه وړاندې کتاب د تورات تصدیق کونکې جوړولوسره اولیېلو او هغوی ته مونږ انجیل ورکړو په کوم کښې چې د گمراهۍ نه لار خوږنه وه او د احکامو بیان وو حال دا دې چې هغې د ځان نه د سابق کتاب تورات یعنی د هغې د احکامو تصدیق کونکې دي او د پریزگارو خلقو دپاره سراسر هدایت او نصیحت وه او مونږ حکم ورکړو چې اهل انجیل دي د هغه احکامو مطابق فیصله کوی کوم چې مونږ نازل کړی دی او په یو قرات کښې په عطف سره او کوم خلق چې د الله تعالی د نازل کړی قانون مطابق فیصله نه کوی هم هغه فاسقان دی. او اې محمد ﷺ مونږ په تا کتاب قرآن په حقه سره نازل کړې دي (الحق) انزلنا متعلق دی. او د هغه کتاب تصدیق کونکې دي کوم چې دده نه وړاندې دي او په دې باندې گواه دي په معنی کتاب دي لهدا تاسو د اهل کتابو په مینځ کښې کله چې هغوی تاسوله فیصله راوړی نو تاسو د نازل شوی خدای قانون په ذریعه فیصله او کړی او کوم حق چې تاسو له راغلې دي د دې نه مخ اړولوسره د هغوی د خواهاشاتو پیروی مه کوئ او به تاسو کښې هریو دپاره اې خلقو مونږ د یو شریعت او دین واضح طریقہ متعین کړې ده چې تاسو پرې عمل او کړئ او که الله تعالی غوښتلې نو هغه تاسو یوامت هم جوړولې شوئ. د یو شریعت منونکی لیکن هغه ستاسو مختلف فرقې جوړې کړې دي دپاره چې هغه تاسو په دغه مختلف شریعتونو کښې از مینیت کړی کوم چې تاسو ته درکړې شوی دی او دې دپاره چې هغه په تاسو کښې حکم منونکی او حکم نه منونکی او گوری لهدا په نیکو کښې د وړاندې کیدو کوشش کوئ یعنی د هغې طرف ته تندې کوئ. تاسو ټولو له د بحث نه پس هم د الله تعالی طرف ته واپس گرځیدل دی. بیا به تاسو ته هغه د هغه څه اصل حقیقت او بشائی په څه کښې چې تاسو اختلاف کولو یعنی په دینی امور وکښې، او په تاسو کښې به هریو ته د هغه د عمل بدل

ورکری او تاسو خلق ددوئ پہ مینخ کنبې د نازل کړې شوی خدائی قانون په ذریعہ فیصلہ کوئ او د هغوی د خواہشاتو پیروی مه کوئ او په احتیاط سره اوسپنې چې چرته دا خلق د هغې نه کوم چې په تاسو الله تعالی نازل کړې د بعض خبرونه منحرف نه کړی. نو که دا خلق د نازل کړې شوی حکم نه انحراف او کړی او د هغې نه د علاوه ارادہ او کړی نو پوه شئ چې الله تعالی د هغوی د بعض گناہونو د وجہ نه دکوم چې هغوی مرتکب شوی دی هغوی هم په دنیا کنبې په مصیبت کنبې اختہ کولو ارادہ کړې ده په دې کنبې انحراف هم دې او د دې ټولو سزا خو به په آخرت کنبې ورکوی اودا حقیقت دې چې په دوی کنبې اکثر خلق فاسقان دی. کہ چرې دوی د خدای قانون نه انحراف کوی نو آیا ولې دوی بیا د جاہلیت فیصلہ غواړی (بغوت) په بیا او تاء سره دې او استفهام انکاری دې. حالانکہ کوم خلق چې په الله تعالی باندې ایمان لری د هغوی په نیز د الله تعالی نه بہترینہ فیصلہ کونکې ہیڅوک نشته. او اہل ایمان نی په خاص توگہ ځکہ ذکر کړل چې ہم هغوی په دې (فیصلہ کنبې) غور او فکر کونکی دی.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

- قوله:** الَّذِينَ هَاقُوا دَدَي تَعْلَقُ دِيحَكَم سِرِه دِي عِنِي يَهُودِيَانُو مَتَعْلَقُ بَه نِي فِصْلِي كُولِي.
- قوله:** الَّذِينَ اسْلَمُوا، ذَ النَّبِيْن صَفَت دِي.
- قوله:** الرَّاْيُوْن، دا د خلاف قیاس د رب طرف ته نسبت دې د راء په کسرې سره هم وئیلې شی.
- قوله:** الْأَخْبَار، دا په کسره او فتح سره د خبر جمع ده په معنی د فقہاء فراء وئیلی دی چې کسره فصیح ده دا د تحبیر نه ماخوذ دې په معنی د تحسین.
- قوله:** اسْتَحْفَظُوا، دَ اسْتَحْفَظَ نَه مَاضِي مَجْهُول جمع مذکر غائب هغوی حفاظت کونکی مقرر کړې شو یعنی احبار ته حکم ورکړې شوې وو چې هغوی دې د تورات د تحریف نه حفاظت او کړی.
- قوله:** وَفِي قِرَاءَةٍ بِالرُّعْفِ فِي الْأَرْبَعَةِ خَلُورُو وارو ځایونو کنبې مبتداء او د خبر کیدو د وجہ په یو قرأت کنبې مرفوع هم وئیلې شوی دی.
- قوله:** يُقْتَضُ، دَ قَصَاص تفسیر په یَقْتَضُ سره دکولو مقصد حمل صحیح کول دی.
- قوله:** نَحْوَ ذَٰلِكَ، کَالشَّفْعَيْنِ وَالْأَذْنَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ او په کوم زخم کنبې چې برابری او مساوات ممکن نه وی مثلاً زخم لگول، یا د بدن د یوې حصې نه غوښه کوزول، یا د یوې ماتول په دې کنبې چونکہ مساوات ممکن نه دې په دې وجه به د حاکم عادل فیصلہ معیاروی.
- قوله:** أَيْ بِالْقِيَاسِ بِأَبِ مَعْصَرٍ مِنْ نَحْوِهِ، دا تشریح د امام شافعی رحمہ اللہ د مذهب مطابقی

دہ گئی امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ پہ نیز دَ تَصَدَّقَ معنی معاف کول دی یعنی کہ چرې دَ مقتول وارثانو دَ قاتل قصاص معاف کرو نودا دَھغوی پہ حق کنبی صدقہ دہ.

فولہ: قلنا: سوال: دلته دَ قلنا محذوف منلوخہ فائدہ دہ؟

جواب: دې دَ پارہ چې پہ قَفَّيْنَا باندې عطف صحیح شی.

فولہ: ينصب ليحكم، دَ لام نہ پس دانَ مقدرہ دَ وجې دې يَنْكُم منصوب دې.

فولہ: عطفاً على مَعْمُولِ آتينا، اوھغہ معمول مقدر ہدی وموعظۃ دې. اَنْتَا مفعول لہ کیدو دَ وجې نہ منصوب دې تقدیری عبارت بہ داسې شی واَنْتَا الْاَنْجِل للہدی والموعظۃ وحکمہ بہ.

[ایاتونہ: ۵۱-۵۶]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ} تَوَلَّوْنَهُمْ وَتَوَادُّونَهُمْ {بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ} لَاتُخَادِعُ فِي الْكُفْرِ {وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ} مِنْ جُمْلَتِهِمْ {إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ} بِمَوَالِيهِمْ الْكُفَّارُ {فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} ضَعُفَ اغْتِيَادُ كَتَبِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْمُتَافِقِ {يَسَارِعُونَ فِيهِمْ} فِي مَوَالِيهِمْ {يَقُولُونَ} مُغْتَدِرِينَ عَنْهَا {تَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ} يَدُورُ بِهَا الدُّعْرُ عَلَيْنَا مِنْ جَذَبِ أَوْ غَلَبَةِ وَلَا نَيْمَ أَفْرَ مُحَمَّدٌ فَلَا يَمِيرُونَا قَالَ تَعَالَى {فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنَّ بِالْقَتْلِ} بِالنَّصْرِ لَيْبِ بِإِظْهَارِ دِينِهِ {أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ} يَهْلِكُ سِرُّ الْمُتَافِقِينَ وَافْتِصَاحَهُمْ {فَيُصِصُّوْا عَلَى مَا أَمَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ} مِنَ الشُّكِّ وَمَوَالِيَةِ الْكُفَّارِ {نَادِمِينَ} {وَيَقُولُ} بِالرُّفْعِ اسْتِغْنَاءًا بِوَاوٍ وَدُونِهَا بِالنَّصْبِ عَطْفًا عَلَى يَأْتِي {الَّذِينَ آمَنُوا} لِيُغْنِيَهُمْ إِذَا خَلَّكَ سِرَّهُمْ تَعَجُّبًا {أَهْوَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ} غَايَةَ اجْتِهَادِهِمْ فِيهَا {إِنَّهُمْ لَكَاكُمُ} فِي الدِّينِ قَالَ تَعَالَى {حَبِطَتْ} بَطَلَتْ {أَعْمَالُهُمْ} الصَّالِحَةُ {فَأُصْبِحُوا} صَارُوا {خَائِرِينَ} الدُّنْيَا بِالْفَضِيحَةِ وَالْآخِرَةِ بِالْعِقَابِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدِدْ} بِالنَّفْكِ وَالْإِذْغَامِ يَزْجِعُ {مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ} إِلَى الْكُفْرِ إِخْبَارٌ بِمَا غَلِمَ اللَّهُ وَقُوعُهُ وَقَدْ ارْتَدَّ جَمَاعَةٌ بَعْدَ مَوْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ} بِذِلَّتِهِمْ {بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ} قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُمْ قَوْمٌ هَذَا وَأَشَارَ إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَوَاهُ الْحَاكِمُ فِي صَحِيحِهِ {أَذَلَّةٌ} عَاطِفِينَ {عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعْرَافًا} اَشْدَاءُ {عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ} فِيهِ كَمَا يَخَافُ الْمُتَافِقُونَ لَوْمَ الْكُفَّارِ {ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ} كَبِيرُ الْفَضْلِ {عَلَيْهِمْ} بِمَنْ هُوَ أَفْلَهُ وَلَزَلْ لَمَّا قَالَ بِنِ سَلَامٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ قَوْمًا هَاجَرُوا {إِلَيْنَا وَلَيْسَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ} وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ {خَاشِعُونَ} أَوْ يَضِلُّونَ صَلَاةَ الشُّطْرُوعِ {وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا} فَيُعِينُهُمْ وَيَنْصُرُهُمْ {فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ} يَنْصُرُهُ إِيَّاهُمْ أَوْقَعَهُ مَوْقِعٌ فَإِنَّهُمْ نَبَاتًا لِأَنَّهُمْ مِنْ حِزْبِهِ أَيْ اتِّبَاعِهِ

برجہ ای ہفہ خلقو چې ایمان موراوړې دې یهودیان اونصاری دوستان مه جوړوئ چې هغوی سره دږره نه دوستی او محبت اوکړئ. دوی خو په خپل مینځ کښې په کفرکښې د یوځانی کیدو د وجې نه د یو بل دوستان دی. اوکه چرته تاسو کښې څوک د دوی نه خپل دوست جوړوی نو هغه به هم د دوی نه شمیرلې شی. یقیناً الله تعالی کافرانو سره دوستی کولو سره ظلم کونکو ته د نیغې لار خود نه کوی تاسو ویشی گورئ دچا په زړونو کښې چې «نفاق» بیماری ده یعنی د عقیده کمزوری ده لکه چې عبدالله بن ابی منافق د هغوی په دوستی کښې وړاندیوالې کوی او عذر بیانولوسره وائی چې مونږ ته اندیښنه ده چې مونږ چرته په څه چکر کښې راگیرنه شو یعنی د زمانې گردش په مونږ قحط کالی یا مغلوبیت وانچوی او (بل خوا) د محمد ﷺ مشن کامیابئ ته او نه رسی نو دا خلق به مونږ ته غله هم نه راکوی خولړې نه ده چې الله تعالی د خپل نبی د نصرت په ذریعه دین غالب کړی هغه ته فتح ورکړی یا بل څه صورت د خپل طرف نه د منافقانو پرده ښکاره کړی او هغوی رسوا کولوسره ظاهر کړی. نو دا «منافقان به» د دې نفاق او د کفارو سره په دوستی باندې کوم چې ئی په خپلو زړونو کښې پټه کړې ده خپمانه به وی. هغه وخت به اهل ایمان په حیرانتیا سره وائی (بقول) په رفع سره د استیناف په ترگه واړ سره اوبغیر د واړ او نصب سره په یاتی باندې د عطف د وجې نه چې کله به د هغوی پرده ښکاره کړې شی. آیا هم دغه هغه خلق دی چې دیر په زوره به ئی په الله تعالی باندې قسمونه خوړل چې بیشکه مونږ په دین کښې هم تاسو سره یو. د دوی ټول نیک اعمال ضائع شو او په دنیا کښې د رسوائی د وجې او په آخرت کښې د عذاب د وجې به په زیان کارانو کښې وی. ای خلقو چې ایمان موراوړلې دې په تاسو کښې چې څوک د خپل دین نه کفر طرف ته اوگرځی (نو اوگرځی) (یوځان) ادغام اوترک ادغام (دواړه جائز دی) په معنی د یوځان دا د هغه واقعې خبر ورکول دی دکومې د وقوع نه چې الله تعالی خبردې. چنانچه د حضور پاک د وفات نه پس یو جماعت مرتد شو دیر زره به الله تعالی د هغوی په بدله کښې داسې خلق راپیدا کړې چې د الله تعالی به خوښ وی او الله تعالی به هغوی ته محبوب وی. رسول الله ﷺ د حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله تعالی عنہ طرف ته اشاره کولوسره او فرمائیل هغه به دده قوم وی دا حاکم په خپل صحیح کښې روایت کړې دې کوم به چې د مؤمنانو باره کښې نرم «مهربان» او دکافرانو په معامله کښې به سخت وی او د الله تعالی په لار کښې به جهاد کوی او په دې معامله کښې به د یو ملامت کونکي د ملازمانه نه ویرېږی لکه څنگه چې منافقان د کافرانو په معامله کښې ویرېږی. دا مذکوره اوصاف د الله تعالی فضل دې الله تعالی چې چاته غواړی ورکوی او الله تعالی د لوی فضل والا دې او د فضل اهل څوک دی؟ هغې لره هغه ښه پیژندونکې دې. آئنده آیت هغه وخت نازل شو کله چې عبدالله بن سلام عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ مونږ خو زموږ قوم پریخودو (حضور پاک او فرمائیل) ستاسو رفیق خو په

حقيقت کښې صرف الله تعالى او دهغه رسول او اهل ايمان دى څوک چې مونږ قائموى او زکوة ورکوى او هغوى عاجزى اختياروى. يا نغلى مونږ کوى. او چا چې الله تعالى دهغه رسول او ايمان والا خپل رفيق جوړ کړل نو هغه به د ده نصرت او اعانت کوى. (هغوى دې پوهه شى، چې هم د الله تعالى جماعت به دهغه دامداد و چې غالب وي د ائمه په ځانې جزب الله داني د بيانولو دپاره او فرماييل چې دا خلق دهغه جماعت او دهغه د متبعينو نه دى.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: تَوَالُّوهُمْ وَتَوَادُّوهُمْ.

قوله: تَوَالُّوهُمْ په اصل کښې تَوَالُّوهُمْ وو ضمه په ياء باندې دشوار کيدو و چې نه لام ته ورکړې شوه. و آو اوياء دوه حروف ساکن جمع شوياء حذف کړې شوه د لام کسره ساقط کيدونه پس تَوَالُّوهُمْ شو. تَوَادُّون په اصل کښې تَوَادُّون وو د دال په دال کښې ادغام او کړې شو تَوَادُّون شو (دواړه صيغې مفاعله) نه مضارع جمع مذكر حاضر دى. اولياء، د وې جمع ده د ولى مختلف معنې راځي محبت کونکې، دوست، مددگار، نيزدې، ګاونډى، حليف، تابع وغيره په دې وجه د معنې د تعيين ضرورت راغلې، مفسر علام توادوهم و تيلوسره د معنې تعيين او کړو.

قوله: مِنْ جُمْلَتِهِمْ، د يهود اونصارى نه په اجتناب کښې د شدت بيانولو دپاره دا جمله راوړې ده. مطلب دادې حکمه کحکمهم.

قوله: إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ دا ائمه د منمعت دې.

قوله: يُسَارِعُونَ، دا د قلوبهم د ضمير هم نه حال دې.

قوله: ذَابِرَةً، گردش، مصيبت، دا د دور نه مشتق دې. د کوم معنې چې د ګرځيدو را ګرځيدو ده. ذابِرَةً، دهغه صفاتو نه دې د کوم موصوف چې ذکر نه وي، دائرة موصوف بڼوږها د دې صفت دې.

قوله: الميزة، غله خوراک اى اليهود والنصارى لا يعطوننا الميزة يعنى يهود اونصارى به مونږ ته غله را ګول بندى کړى.

[اياتونه: ۵۷-۶۶]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوا} مَهْزُوءًا بِهِ {وَلَعِبًا مِنْ} لِلنَّبِيِّينَ {الَّذِينَ أَوْفُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارِ} الْمُشْرِكِينَ بِالْجَنِّ وَالنَّصَبِ {أُولَئِكَ اتَّقُوا اللَّهَ} بِتَرْكِ مَوَالِيهِمْ {إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ} صَادِقِينَ فِي إِيمَانِكُمْ {وَالَّذِينَ} {إِذَا نَادَيْتُمْ} دَعَوْتُمْ {إِلَى الصَّلَاةِ} بِالْأَذَانِ {اتَّخَذُوا} أَعْنِ

الصلاة {هَؤُلَاءِ كَيْفًا} بَانَ يَسْتَهْزِئُوا بِهَا وَيَتَضَاخَكُوا {ذَلِكَ} الْإِتِّخَادُ {بِأَنَّهُمْ} أَيِ سَبَبِ أَنَّهُمْ {قَوْمًا لَا يَفْقَهُونَ} وَنَزَلَ لَمَّا قَالَ الْيَهُودُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ ثَلَاثِينَ مِنَ الرُّسُلِ فَقَالَ {بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا} الْآيَةُ فَلَمَّا ذَكَرَ عِيسَى قَالُوا لَا نَعْلَمُ دِينًا شَرًّا مِنْ دِينِكُمْ {قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَتَّقُونَ} تَتَّبِعُونَ {مِمَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ} إِلَى الْأَنْبِيَاءِ {وَأَنْ أَكْذَرُكُمْ قَائِلُونَ} عَظِفَ عَلَى أَنْ آمَنَّا الْمَعْنَى مَا تَتَّبِعُونَ إِلَّا إِيمَانَنَا وَمُخَالَفَتَكُمْ فِي عَدَمِ قَبُولِهِ الْمُعْتَبَرِ عَنْهُ بِالْفَسْقِ اللَّارِمِ عَنْهُ وَلَيْسَ هَذَا بِمَا يَنْكَرُ {قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ} أَخْبَرَكُمْ {بِشَيْءٍ مِنْ} أَهْلِ {ذَلِكَ} الَّذِي تَتَّقُمُونَهُ {مُتَوَاضِعَةً} ثَوَابًا بِمَعْنَى خِزَاءٍ {عِنْدَ اللَّهِ} هُوَ {مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ} أَبْعَدَهُ عَنْ رَحْمَتِهِ {وَعَصِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْفِرْدَ وَالْحَتَايِرَ} بِالْفَسْقِ {وَ} مَنْ {عَبَدَ الطَّاغُوتَ} الشَّيْطَانَ بِطَاعَتِهِ وَرُوعِي فِي مِنْهُم مَعْنَى مِنْ وَفِيمَا قَبْلَهُ لَقَطَهَا وَهُمْ الْيَهُودُ وَفِي قِرَاءَةِ بِضَمٍّ بَاءَ عَبْدٍ وَإِضَافَتِهِ إِلَى مَا بَعْدَ اسْمِ جَمْعٍ لَعَبَدَ وَنَصْبُهُ بِالْفُطْفِ عَلَى الْفِرْدَةِ {أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا} تَنْبِيْزٍ لِأَنْ نَأْوَظَهُمُ الثَّارَ {وَأَصْلٌ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ} طَرِيقُ الْحَقِّ وَأَصْلُ الشَّوَاءِ الْوَسْطُ وَذَكَرَ شَرٌّ وَأَصْلٌ فِي مُقَابِلَةِ قَوْلِهِمْ لَا نَعْلَمُ دِينًا شَرًّا مِنْ دِينِكُمْ {وَإِذَا جِئْتُمْهُمْ} أَيِ مُتَابِعُو الْيَهُودَ {قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلْنَا} إِلَيْكُمْ فَتَحْيَيْنَ {بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا} مِنْ عِنْدِكُمْ مُتَلَبِّسِينَ {بِهِ} وَلَمْ يُلْمِئُوا {وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ} مِنَ النِّفَاقِ {وَوَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ} أَيِ الْيَهُودِ {يُسَارِعُونَ} يَقْفُونَ سَرِيعًا {فِي الرِّمْلِ} الْكُذِبِ {وَالْعُدْوَانِ} الظُّلْمِ {وَأَكْثَرُ السُّخْتِ} الْحَزَامِ كَالرُّشَا {لَيْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} عَمَلُهُمْ هَذَا {لَوْلَا} هَلَا {يَنْبَاهُهُمُ الرَّيَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ} مِنْهُمْ {عَنْ قَوْلِهِمُ الرِّمْلُ} الْكُذِبِ {وَأَكْثَرُ السُّخْتِ} لَيْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ {تَرَكَ نَهْيَهُمْ} {وَقَالَتِ الْيَهُودُ} لَمَّا ضَمَّقَ عَلَيْهِمْ بِتَكْدِيرِهِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ أَنْ كَانُوا أَكْثَرَ النَّاسِ مَالًا {يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ} مَقْبُوضَةٌ عَنْ إِذْزَارِ الرِّزْقِ عَلَيْنَا كَثُرُوا بِهِ عَنْ الْبَحْلِ تَعَالَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ تَعَالَى {عَلَّتْ} أَمْسَكَتْ {أَيْدِيهِمْ} عَنْ فِعْلِ الْخَيْرَاتِ دَعَاءَ عَلَيْهِمْ {وَلَعْنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ} مُبَالَغَةً فِي الْوَصْفِ بِالْخُجُودِ وَثَنِي الْيَدَ لِإِفَادَةِ الْكَثْرَةِ إِذْ غَايَةُ مَا يَبْذُلُهُ الشَّيْخُ مِنْ مَالِهِ أَنْ يَغْطِيَ يَدَيْهِ {يَتَّفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ} مِنْ تَوْسِيعٍ وَتَضْيِيقٍ لَا اغْتِرَاضَ عَلَيْهِ {وَلَا يَرِيدُنَ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} مِنَ الْقُرْآنِ {طُفَيْنَا نَاوَكُفْرًا} لِكُفْرِهِمْ بِهِ {وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعُدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ} فَكُلُّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ تُخَالِفُ الْأُخْرَى {كَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ} أَيِ لِيُخْرِبَ الشَّيْءَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {أَطْفَأَهَا اللَّهُ} أَيِ كَثَمْنَا أَرَادُوهُ وَذَهَبَ {وَيَسْعُونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا} أَيِ مُلْسِدِينَ بِالْمَغْصَايِ {وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ} بِمَعْنَى أَنَّهُ يُعَاقِبُهُمْ {وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا} بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {وَاتَّقَوْا} الْكُفْرَ {لَكُنَّا نَعْتَمِدُكُمْ سِيَمَاتِهِمْ وَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ} {وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ} بِالْمَعْقِلِ بِمَا فِيهِمَا وَمِنَ الْإِيمَانِ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ} مِنَ الْكُتُبِ {مِنْ رَبِّهِمْ لَكُنُوا مِنْ قَوْمٍ يَهْتَدُونَ} تَحْتَ أَرْجُلِهِمْ {بِأَنْ يُوسِعَ عَلَيْهِمُ الرِّزْقَ وَيُفَيْضَ مِنْ كُلِّ جَهَةٍ} مِنْهُمْ أُمَّةٌ {جَمَاعَةٌ} {مُقَصِّدَةٌ} تَفْعَلُ بِهِ وَهُمْ مَنْ آمَنَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَطَعَّمَ تَعَفَّدَ اللَّهُ فِي صَلَاحِهِ وَاسْتَعَاذَ بِهِ {وَأَكْثَرُ مِنْهُمْ نَسَاءً} بَلَسْنَ {مَا} هَكَذَا {يَعْمَلُونَ}

نوحہ: ای خلقوچې ایمان موراوړې دې تاسو نه وړاندې اهل کتاب لره چاچې ستاسو دین توقې کولې او دتفریح سامان جوړکړې دې او من بیانیه دې او کافران مشرکان (خپل، دوستان مه جوړوئ په معنی مهزواڼه دې یعنی مضدر: په معنی د مفعول دې په نصب سره دې د هغوی نه ترک موالات کولو سره دالله تعالی نه اوویرپرئې که چرې تاسو مؤمنان یشې (یعنی، په خپل ایمان کښې رښتونی ئی او هغه خلقو لره هم چې کله تاسو د مونځ دپاره آذان کوئ نوهغوی دغه مونځ پورې توقې کوی اولوبې جوړوی په داسې طریقہ چې دې پورې مسخرې کوی او د دې سپکاوی کوی او د هغوی دا استهزاء وغیرہ کول ددې وجې نه دی چې هغوی ناپوه خلق دی. کله چې یهودو نبی کریم ﷺ ته اووئیل چې په رسولانو کښې ته په چاباندې ایمان لرې؟ نو حضور پاک او فرمائیل په الله تعالی باندې او په هغه څه باندې څه چې زمونږ طرف ته نازل کړې شوی دی (الآیة) کله چې د حضرت عیسیٰ ﷺ ذکر او فرمانیلونوئ وئیل مونږ ستا د دین نه بل یو دین هم بد نه گنړو، نو (راتلونکې) آیت نازل شو. دوی ته اوواپه ای اهل کتاب تاسو مونږ صرف په دې وجه ناخوښه کوئ چې مونږ په الله تعالی باندې او په هغه څه کوم چې زمونږ طرف ته نازل کړې شوی دی ایمان لرو او په هغې باندې کوم چې په سابقه انبیاء کرامو باندې نازل کړې شوی دی ایمان لرو او ییشکه په تاسو کښې اکثر فاسقان دی. د دې عطف په اَن اَمَّا باندې دې معنی داده چې تاسو صرف زمونږ ایمان ناخوښه کوئ او تاسو سره زمونږ مخالفت د ایمان نه قبلولو د وجې نه دې کوم چې فسق سره تعبیرکړې شوې دې کوم چې د ایمان عدم قبول لره لازم دې او دا د ناخوښه خبرونه نه دي. هغوی ته اوواپه آیا زه درته هغه خلق اوښایم چې د سزا په اعتبار دالله تعالی په نیز د هغوی نه ډیر خراب دی کوم چې تاسو گنړئ. ثنوبه په معنی جزاء دې او دا هغه کس دې په چا چې الله تعالی لعنت کړې دې یعنی څوک ئی چې د خپل رحمت نه لرې کړې دې. او په هغه باندې غضبناک شوې دې اوپه هغوی کښې یی بعض مسخ کولو سره ییزوگان جوړکړل او بعض ئی خنزیران جوړکړل او هغه کس دې چې د شیطان بندگی یی اوکړه د هغه اطاعت ئی اوکړو، اوپه ینهم کښې د من د معنی رعایت کړې دې او ددې په ماقبل کښې د من د لفظ رعایت دې او هغه یهودیان دی. اوپه یو قراءت کښې د غنډ بآء په ضمی او د دې د ما بعد طرف ته اضافت سره دې. غنډ اسم جمع دې او د (طاغوت) نصب، په القردة باندې د عطف د وجې نه دې دا هغه خلق دی چې د چا درجې نورې هم زیاتې خرابې دی مکاتاً تمیزدې ځکه چې ددوی ځانی اور دې او د نیغې لار نه ډیر گمراه شوی دی (یعنی، د حق لارې نه، او د سواء اصل وسط دې او شراً اصل ذکر د هغوی د قول لانعلم دیناً شراً من دینکم په مقابلہ کښې دې اوکله چې دا منافقان یهودیان تاسو له راشی نو وائی چې مونږ ایمان راوړې دې حالانکه د کلمه سره راغلی وو او هغوی ستاسود

خوانہ سرہ د کفر واپس مخی او ایمان نی نہ دے راوړې او الله تعالى ته ښه معلوم دې هغه نفاق کوم چې دوی پټ کړې دې او تاسو د دوی نه یعنی یهودیانو نه ډیر وینی گورځی چې د کذب گناه او ظلم طرف ته ورمنډه وهی یعنی په گناه کښې په تادنی سره ورداخلېږی او حرام خوری لکه رشوت او یقیناً څه چې کوی ډیر خراب حرکت دې او ولې د هغوی عالمان او د مشایخ گناه یعنی د دروغ خبرې کولو نه او حرام مال خوړلو نه منع ترلې؟ دوی نه منع کول یقیناً ډیر خراب حرکت دې او کله چې په یهودیانو باندې د نبی کریم ﷺ د تکذیب د وجې نه تنگدستی واچولې شوه حالانکه هغوی په خلقو کښې ډیر مالدار وو نو هغوی او وښل چې د الله تعالى لاسونه بند شوي دی (یدالله مغلوله) سره د بخل طرف ته کنایه ده (حالانکه) الله تعالى د بخل نه بری دې الله تعالى او فرماښل د هغوی لاسونه د نیکو کارونو نه ترلې کړې شوی دی (دا) د هغوی دپاره بددعاده او د هغوی د بکواس په وجه په هغوی باندې لعنت او کړې شو بلکه (حقیقت دادې) چې د هغه دواړه لاسونه کولای دی دا د سخاوت په صفت کښې مبالغه ده د کثرت فائده ورکولو دپاره ښه تشبیه راوړلې شوې دې ځکه سخی چې دخپل مال نه د کوم خیز سخاوت کوی دهغې آخری درجه داده چې په دواړه لاسه نی ورکړی او چې څنگه غواړی خرچ کوی بڼ که په ارت مت وی او که په تنگ. په هغه باندې د چا د گوتې او چتولو حق نشته کوم څیز چې ستاد رب د طرف نه په تا نازل کړې شوې دې (یعنی) قرآن یقیناً هغې په دوی کښې د اکثر وکفر او سرکشۍ کښې اضافه او کړه د هغوی ددې (قرآن) نه د منکر کیدود وجې نه اود (دې په بدله) کښې مونږ د هغوی په مینځ کښې ترقیامته پورې دښمنی اوبغض واچولو او کله هم چې دا خلق د رسول الله ﷺ سره د جنگ اور تیږی نواله تعالى هغه یغوی یعنی کله هم چې هغوی د حملې کولو اراده کوی نواله تعالى هغوی واپس شاته کوی. دا خلق په زمکه کښې د فساد خوړولو کوشش کوی یعنی د معصیت په ذریعه فساد کونکی دی او الله تعالى فساد خوړونکی نه خوښوی. مطلب دا چې هغه به دوی ته سزا ورکړی او که د دې (سرکشۍ په ځان) اهل کتاب په محمد ﷺ باندې ایمان راوړې وې او د کفر نه بچ شوی وې نوموړې به د هغوی گناهونه معاف کړی وې او هغوی به مود نعمتونو نه ډک جنت کښې داخل کړې وې. که چېرې دغه خلقو په تورات او انجیل کښې ذکر شوی احکام باندې عمل کړې وې او هغه نی قائم کړې وې او هم د دغې نه په نبی باندې ایمان راوړل هم دی او هغه (نور) کتابونه نی قائم کړې وې چې په هغوی باندې د هغوی درب د طرف نه نازل کړې شوی دی نو د هغوی دپاره به د آسمان نه هم رزق راوړیدلو اولاندې د (زمکې) نه هم رزق راوتلو په داسې توگه چې په هغوی به د رزق وسعت کولې شو او د څلور واړه طرفونو نه به هم رزق وې. په هغوی کښې څه خلق اعتدال خوښونکی هم دې چې په دې باندې عمل کوی اودا هغه خلق دی چې په نبی ﷺ باندې ایمان راوړې دې لکه عبد الله بن سلام او د هغه ملگری، لیکن د هغوی اکثر خلق سخت بد عمله دي.

دویم جواب: بعض وخت اسم تفضیل د نفس زیاتی دبیانولودیارہ ہم راخی دغہ وخت دے تہ د مفضل علیہ ضرورت نہ وی یعنی اسم تفضیل د اسم فاعل پہ معنی کنہی راخی او پہ قرآن کریم کنہی ددی استعمال پہ کثرت سرہ دی.

قولہ: مُقْتَصِدَةً، دا د اقتصاد (افتعال) نہ ماخوذ دے اسم فاعل واحد مؤنث، پہ نیغہ لار قائم پاتی کیدل.

[ایاتونہ: ۶۷-۷۷]

{يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ} جميع {مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} وَلَا تَكُنْ مِنْهُمْ خَوْفًا أَنْ تَنَالَهُمْ بِكُفْرِهِمْ {وَأَنْ تَكُنْ تَفْعَلُ} أَي لَمْ تَبْلُغْ جميع مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ {فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ} بِالْإِفْرَادِ وَالْجَمْعِ لِأَنَّ كَيْفَانًا بَعْضُهَا كَيْفَانِي كُنْهَا {وَاللَّهُ يَعْلَمُكَ مِنَ النَّاسِ} أَنْ يَقْتُلُوكَ وَكَأَنَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُسُ خَشْيَ تَزَلُّتٍ فَقَالَ انصَرِفُوا فَقَدْ عَصَمَنِي اللَّهُ رِزَاةَ الْحَاكِمِ {إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ} {قُلْ يَاهُلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ مِنْ الَّذِينَ مُنَعَتْ بِهِ {حَتَّى تَقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ} بَأَنْ تَعْمَلُوا بِمَا فِيهِ وَبِئْسَ الْإِيمَانُ بِئِ وَلِيَّزِيدَن كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} مِنَ الْقُرْآنِ {طُغْيَانًا وَكُفْرًا} لِكُفْرِهِمْ بِهِ {فَلَا تَأْسَ} تَخْزَن {عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ} إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِكَ أَيْ لَا نَهْنَمُ بِهِمْ {إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا} هُمُ الْيَهُودُ مُنَعَتْ {وَالصَّابِرُونَ} فِرْقَةٌ مِنْهُمْ {وَالنَّصَارَى} وَيُبَدِّلُ مِنَ الْمُتَبَدِّلِ {مَنْ آمَنَ} مِنْهُمْ {يَا اللَّهُ وَالْيَوْمَ الْآخِرُ وَعَلَى صَالِحٍ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} فِي الْآخِرَةِ خَيْرُ الْمُتَبَدِّلِ وَذَلِكَ عَلَى خَيْرِ إِنْ {لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ} عَلَى الْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ {وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا كُلًّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ} مِنْهُمْ {بِمِثَاقِهِمْ أَنْفُسَهُمْ} مِنْ الْحَقِّ كَذَبُوا {قَرِيقًا} مِنْهُمْ {كَذَّبُوا وَقَرِيقًا} مِنْهُمْ {يَقْتُلُونَ} كَزَكْرِيَّا وَالتَّغْيِيرُ بِهِ دُونَ قَتْلِهِمْ جَكَاتٍ لِلْحَالِ الْمَاضِيَةِ لِلْفَاصِلَةِ {وَحَسَبُوا} ظَنُّوا {أَنْ لَا تَكُونَ} بِالرَّفْعِ فَإِنَّ مُخَفَّفَةً وَالتَّصَبُّبُ فِيهِ نَاصِيَةٌ أَيْ نَفْعٌ {فِتْنَةً} عَذَابُ بِهِمْ عَلَى تَكْلِيفِ الرُّسُلِ وَقَتْلِهِمْ {قَعَمُوا} عَنِ الْحَقِّ فَلَمْ يُنصِرُوا {وَصَضُّوا} عَنْ اسْتِمَاعِهِ {لَمَّا تَنَاءُوا} لَمَّا عَمُوا وَصَمُّوا {ثَانِيًا} كَثِيرًا مِنْهُمْ {بَدَلُ مِنَ الضَّيْرِ} وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ} فَيُخَازِبُهُمْ بِهِ {لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ بْنُ مَرْيَمَ} سَقَى مِنْهُ {وَقَالَ} لَهُمْ {الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ} فَإِنِّي عَبْدُ اللَّهِ وَلَسْتُ بِالْإِلَهِ {إِنْ مَنْ يُشْرِكُ بِاللَّهِ} فِي الْعِبَادَةِ غَيْرُهُ {فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ} مُنَعَتْ أَنْ يَدْخُلَهَا {وَمَا وَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ} زَائِدَةٍ {أَنْصَارٍ} يَمْنَعُونَهُمْ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ {لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ} آلِهَةٍ {ثَلَاثَةً} أَيْ أَحَدُهُمَا وَالْآخَرَانِ عِيسَى وَآدَمُ وَهُمْ فِرْقَةٌ مِنَ النَّصَارَى {وَمَنْ يَنْتَهِ إِلَى إِلَهٍ إِلَّا إِلَهُ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَعْلَمُوا غَمًّا يَقُولُونَ} مِنَ الثَّلَاثَةِ وَنُؤْخِذُوا {لَهُمْ سَنَ الَّذِينَ كَفَرُوا} أَيْ نُبْنُوا عَلَى الْكُفْرِ {مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} مُؤْلِمٌ وَهُوَ النَّارُ {أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ} وَسْتَغْفِرُونَهُ} بِمَا قَالُوا اسْتِغْفَامَ تَوْبِهِ {وَاللَّهُ غَفُورٌ} لِمَنْ تَابَ {رَحِيمٌ} بِهِ {مَا الْمَسِيحُ مِنْ مِرْيَاسٍ لَارِسُولٍ قَدْ خَلَتْ} مَضَتْ {مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ} فَهُوَ يُضْعِي بِظِلْمِهِ وَلَيْسَ بِالْإِلَهِ كَمَا زَعَمُوا وَلَا لِمَا مَضَى {وَأَمَّا

صِدْقَةٍ مُّبَالَغَةٍ فِي الصَّدَقِ {كَأَنَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ} كَفَّرِيهِمَا مِنَ النَّاسِ وَمَنْ كَانَ كَذَلِكَ لَا يَكُونُ إِلَهًا
يَرْجِيهِ وَضَعْفُهُ وَمَا يَنْشَأُ مِنْهُ مِنَ الْبُؤْسِ وَالْفَاطِطِ {أَنْظُرْ} مُتَعَجِّبًا {كَيْفَ تُبَيِّنُ هَؤُلَاءِ آيَاتِ} عَلَى وَحْدَانِيَّتِنَا
{ثُمَّ أَنْظُرْ أَتَى} كَيْفَ {يُؤْفَكُونَ} يُضْرَفُونَ عَنْ الْحَقِّ مَعَ قِيَامِ الْبُرْهَانِ {قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ} أَيْ
غَيْرِهِ {مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ} بِأَفْوَالِكُمْ {الْعَلِيمُ} بِأَخْوَالِكُمْ وَالْإِسْتِغْنَامِ لِلنَّكَارِ
{قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ} الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى {لَا تَغْلُوا} نَجَاوَزُوا الْخَدَّ {فِي دِينِكُمْ} غَلُُّوا {غَيْرِ الْحَقِّ} بِأَنْ
نَضَعُوا عِيسَى أَوْ تَرْفَعُوهُ فَوْقَ حَقِّهِ {وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ} بَلَّوْهُمْ وَهُمْ أَسْلَفِيهِمْ {وَأَضَلُّوا
كَثِيرًا} مِنَ النَّاسِ {وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ} عَنْ طَرِيقِ الْحَقِّ وَالسَّوَاءِ فِي الْأَضَلِّ الْوَسْطِ

ترجمہ: اے رسول! کوم خدہ چہ ستا دَ رب دَ طرف نہ پہ تاباندی نازل کرے شوی دی ہغہ تول
(خلقوتہ) اورسوہ او ددی ویری نہ چہ ددی وجہ نہ بہ تاتہ پریشانی پیدا کیے۔ ددی نہ
ہیخ مہ پتوہ او کہہ چری تا دا کارا ونہ کرو یعنی خہ چہ ستا طرف تہ نازل کرے شوی دی ہغہ
بول دی (خلقوتہ) اونہ رسول نوتا دہغہ دَ رسالت حق ادا نہ کرو۔ (رسالۃ) افراد او جمع سرہ دی۔
خکہ چہ دَ بعض پتول دَ تولود پتولو پہ شان دی اللہ تعالیٰ بہ تادَ خلقو دَ شر نہ بیج کری چہ
ناقفل کری او دَ نبی ﷺ حفاظت بہ کیدلو تردی چہ آیت واللہ بعصمکم من الناس نازل شو
نوغوی اوفرمانیل زما دَخوا نہ لارشی خکہ چہ اللہ تعالیٰ زما حفاظت کرے دی، رواہ
حاکم، یقین ساتہ چہ اللہ تعالیٰ بہ کافرانو تہ (ستا پہ مقابلہ کنیہ دَ کامیابی، لارنہ وریائی۔
تاسو او وائی چہ ای اہل کتاب تاسو معتبدہ دین باندی قائم نہ شے ترکومی چہ تاسو تورات
او انجیل او ددی (احکام) باندی قائم نہ یثی چہ کوم ستاسو رب ستاسو طرف تہ نازل کری دی پہ
دی توگہ چہ خہ پہ ہغہ کنیہ دی پہ ہغہ عمل او کرنی او پہ دغہ (احکام کنیہ) زما
تصدیق کول ہم شامل دی۔ کوم قرآن چہ ستا دَ رب دَ طرف نہ ستا طرف تہ نازل کرے شوی دی
ہغہ پہ کنیہ دَ دیو سرکشی او کفر کنیہ زیاتوی دَ ہغوی دَ انکار دَ وجہ نہ۔ کہہ منکم قوم بہ رب
باندی ایمان رانوری نو تہ افسوس مہ کوہ یعنی پہ دوی باندی خفہ کیہ مہ او پہ دی کنیہ
ہیخ شک نشتہ چہ کہہ مؤمن وی یا یہودیت اختیارونکی وی او ہغہ یہودیان دی۔ مبتداء دی
او صابی اونصاری (یا وی، صابی) دَ یہودو یوہ فرقہ دہ او مَن آمَن دَ مبتداء نہ بدل دی پہ
دوی کنیہ چہ شوک ہم پہ اللہ تعالیٰ باندی او پہ یوم آخرت باندی پہ حقیقت کنیہ ایمان راوری
اونیک عمل او کری نو پہ آخرت کنیہ پہ نہ پہ ہغوی باندی ویرہ وی اونہ غم (فلا خوف علیہم ولا ہم
یخزنون) دَ مبتداء خبر دی پہ کوم چہ دَ اِن پہ خبر باندی دال دی مونہ دَ بنی اسرائیلونہ پہ
اللہ تعالیٰ باندی او دہغہ پہ رسول باندی دَ ایمان راورد پوخ عہد اخستی وو او مونہ دَ ہغوی
طرف تہ دیر رسولان لیہا وی (مگر) چہ کلہ ہم دَ ہغوی یور رسول دَ ہغوی دَ نفس دَ خواہشاتو
خلاف حق سرہ راغلی نو دہغہ تکذیب نی کرے، پہ ہغوی کنیہ دَ بعضو تکذیب یی او کہو

اوپہ ہغوی کنبہ نی بعض قتل کرل لکہ چہ حضرت زکریا علیہ السلام او حضرت یحییٰ علیہ السلام اود قتلا پہ خانی بقتلون سرہ تعبیر حکایت حال د ماضیہ پہ توگہ دہ اود فواصل رعایت ہم مقصود دہ اوہغوی پہ خپل گمان کنبہ دا اوگنل چہ ٹھ فتنہ بہ نہ ښکارہ کپہی یعنی دہغوی د رسولانو د تکذیب او قتل د وجہ نہ بہ پہ ہغوی څہ عذاب نہ واقع کپری۔ لا اذ نکوت، پہ رفع سرہ دہ۔ پہ دہ صورت کنبہ بہ اُن مخففہ عن المقتله وی اوپہ نصب سرہ ہم دہ پہ دہ صورت کنبہ بہ اُن ناصبہ وی اُن نکوت پہ معنی اُن تقع دہ۔ د حق نہ راندہ شوچہ دہ تہ گوری نہ اوہم ددہ د اوریدونہ کانرہ شو بیاجہ کله ہغوی توبہ اوکرہ نواللہ تعالیٰ د ہغوی توبہ قبولہ کرہ بیادوبارہ دہغوی نہ اکثر خلق راندہ کانرہ شو او (کثیر منہم) دغوا ضمیر نہ بدل دہ۔ دا خلق چہ څہ کوی اللہ تعالیٰ ہغہ ہر څہ وینی نودوی تہ بہ ددہ سزا ورکری۔ یقینا ہغہ خلقو کفراوکرو چا چہ اووئیل چہ اللہ ہغہ ہم عیسیٰ بن مریم دہ ہم ددہ قسم آیت تیر شوہ دہ اوہغوی تہ مسیح علیہ السلام وئیلی وواہی بنی اسرائیلو داللہ تعالیٰ بندگی کوئی چہ زما ہم رب دہ اوستاسو ہم رب دہ څکہ چہ زہ بندہ یم معبود نہ یم۔ اوچاچہ پہ عبادت کنبہ غیر د اللہ تعالیٰ سرہ شریک کرو نواللہ تعالیٰ دہغوی دپارہ جنت حرام کړو یعنی پہ جنت کنبہ پہ داخلیدو باندہ پابندی اولگولہ اودہغوی ځائی دوزخ دہ اود داسی ظالمانو ہیڅوک امدادی نشته چہ ہغوی د اللہ تعالیٰ د عذاب نہ بیج کرہ شی۔ یم زانده دہ یقینا ہغہ خلقو کفر اوکړو چاچہ اووئیل اللہ تعالیٰ د دریو معبودانو نہ یو دہ یعنی یو اللہ او نور دوه عیسیٰ علیہ السلام اودہغہ مور۔ دا د نصاریٰ یوہ فرقہ ده حالانکہ د یو خدائی نہ علاوہ بل خدائی نشته کہ چہی داخل د تثلیث د بکواس نہ منع نہ شو اود توحید قائل نہ شو نو چاچہ پہ دوی کنبہ کفر کرہی وی یعنی پہ کفر باندہ قائم ولاہ پاتہی وی نوہغوی تہ بہ دردناک سزا ورکولہ شی اوہغہ سزا د اور دہ نویابہ داخل د اللہ تعالیٰ د وئیلو شو خبرو بارہ کنبہ د اللہ تعالیٰ نہ توبہ نہ کوی اودہغہ نہ بہ معافی نہ غواہی اللہ تعالیٰ ددہ نہ چاچہ توبہ اوکرہ معافی کونکہ اوپہ ہغوی رحم کونکہ دہ۔ مسیح ابن مریم علیہ السلام ددہ نہ علاوہ ہیڅ نہ دہ چہ ہغہ یورسول دہ دہغہ نہ وړاندہ دیر رسولان تیر شوی دی دہ بہ ہم دہغوی پہ شان تیرشی ہغہ معبود نہ دہ لکہ څنگہ چہ ہغہ منلہ ده گنی ہغہ بہ نہ تیریدو دہغہ مور یوہ نیکوکارہ ښځہ وه پہ صداقت کنبہ مبالغہ کونکہ اوہغوی دواړو بہ خوراک کولو څنگہ چہ نور ساء والا خوراک کوی اوڅوک چہ داسی وی نوہغہ معبود کیدہ نہ شی د خپل مرکب کیدو د وجہ اود خپل ضعف د وجہ اوہغوی نہ بول وبراخ کیدو د وجہ نہ۔ گورثی امر د تعجب دپارہ دہ مونږ دہغوی دپارہ پہ خپل وحدانیت باندہ څنگہ ښی بیانوی۔ بیا اوگوره د دلیل قائم کیدو نہ پس ہم ہغوی د حق نہ څنگہ اولتہ واپس روان دی؟ تہ ہغوی تہ اوواپہ چہ تاسو اللہ تعالیٰ

پر پدشی اوڌ بل چا بندگی کوئی چې نه ستاسو ډ نقصان مالکان دی اونه ډ نفع حالانکه هم الله تعالیٰ ډټولو خبرې اوریدونکې اوڌ ټولو په احوالو باندې پوهیدونکې دې. استفهام ډانکار ډپاره دې. ورته اووایه اې اهل کتاب یهود اونصاری دې ناحق په خپل دین کښې غلو نه کوی یعنی په خپل دین کښې دې څډ نه تجاوز نه کوی په داسې توگه چې د عیسیٰ (علیه السلام) سپکاوی او کړی دهغه ډ مرتبې نه هغه زیات کړی او دهغه خلقو ډ خیالاتو تابعداری دې نه کوی چې تاسو نه وړاندې ډ خپلې غلوډ وچې نه گمراه شوی دی او هغه ډ دوی اسلاف دی اوهغوی ډیر خلق گمراه کړی دی او ډنیغې لارې نه گمراه شوی وو یعنی ډ حق لارې نه، ډ سړا معنی په حقیقت کښې ډ وسط ده.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: لَآئِ كَمَا نَ بَعْضَهَا كَمَا نَ كَلَمَا، دا رسالات جمع راوړلو علت دې.

قوله: اَنْ يَتَّقُوا جمله مقدر منلو مقصد ډ یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: ډ الله تعالیٰ ډ قول والله يصمكم من الناس مطلب دې چې الله تعالیٰ به حضور پاک (ﷺ) ډ ټولو انسانانو ډ طرف نه ډهر قسم تکلیف نه محفوظ ساتی، حالانکه حضور پاک ته ډ انسانانو ډ طرف نه تکلیف اونقصان رسیدلې وو مثلاً په غزوۀ احد کښې ډ رسول الله (ﷺ) مخ مبارک زخمی کیدل، ډ رسول الله (ﷺ) غاښونه مبارک ماتیدل وغیره وغیره؟

جواب: ډ حفاظت نه مراد ډ قتل نه حفاظت دې نه چې ډ مطلق تکلیف نه حفاظت لهذا اوس څه اعتراض پاتې نه شو.

قوله: مِنَ الَّذِينَ مُعْتَدِّينَ به دا ډ سوال مقدر جواب دې.

سوال: ډ یهود اونصاری ډ مشرکانو باره کښې داسې وینا کول چې تاسو په هیڅ شی باندې نه یښې صحیح نه ده ځکه چې هغوی په کوم دین اومذهب باندې وو هغه هم یوشی وو ډ دې جواب ورکړې شو؟

جواب: ډ شی نه مراد ډ الله تعالیٰ په نیز دین معتد به دې نه چې ډ هغوی اختیار کړې شوې دین اومذهب.

قوله: الصَّيْنُون، ډ صائی جمع ده اسم فاعل ډ دین نه خارجیدونکې کله چې به یوسری اسلام راوړلو نوعربو به وئیل قَدْ صَبَّأَ هغه ډ دین نه اووتلو. دا فرقه په دې نوم سره ځکه یادیدله چې هغوی ډ یهودیت او نصرانیت نه وتلی وو اودستورو عبادت به یی کولو دهغوی مرکز حران دې ابواسحاق صابی هم دې فرقې سره تعلق لرلو.

قوله: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا په دې جمله کښې نه ترکیبونه کیدې شی په دې کښې آسان درې

ترکیبونه دلته لیکلې شی: ① اِنَّ حرف مشبه بالفعل ناصب، الذین اسم موصول آمنوا صله، موصول اوصله د اِنَّ اسم فلاخوف عليه ولا هم يحزنون، جمله د اِنَّ خبر محذوف. ﴿وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّبِیُّوْنَ وَالنَّصَارَى مِنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلْ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ۝﴾
 ② واو، استینافیه الذین اسم موصول هَادُوا صله، موصول صله معطوف عليه، والصابئون معطوف معطوف عليه والنصارى معطوف دریاوړه معطوفات مبدل منه شو
 مِنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ جمله معطوف عليه، وعمل صالحاً معطوف، معطوف معطوف
 عليه بدل، بدل او مبدل منه مبتداء، فلاخوف عليهم ولا هم يحزنون جمله د مبتداء خبر دې.
 ③ اِنَّ حرف مشبه بالفعل الذین اسم موصول آمنوا، صله، موصول معطوف عليه واو عاطفه
 الذین اسم موصول هَادُوا صله موصول صله معطوف عليه واو عاطفه الصابئون
 معطوف عليه معطوف واو حرف عطف النصارى معطوف دریاوړه معطوفاتو مبدل منه
 مِنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ بدل، بدل مبدل منه د اِنَّ اسم فلاخوف عليه ولا هم يحزنون، د اِنَّ خبر
 قوله: كَذَّبُوْهُ دَا ذَكَلْمَا جزاء محذوف دې.

قوله: وَالتَّغْيِيْرُ بِه یعنی موقع د ماضی وه مگر یقتلون مضارع استعمال شوې دې یو خود
 حکایت حال ماضیه په توگه یعنی ددې خودلو د پاره چې لکه د قتل معامله هغه وخت
 کیدله اودویم مقصد د فواصل رعایت دې.

قوله: تَعْمَرُ په دې کښې اشاره ده چې تګون تامه دې لهدا دې ته دخبر ضرورت نشته او
 فتنه د تګون فاعل دې.

قوله: بَدَل مِنَ التَّغْيِيْرِ یعنی کښمېنم، دعوا و صتوا، ضمیر نه بدل البعض دې. اوداهم کیدي
 شی چې کښمېنم، د اولیک مبتداء محذوف خبروی.

قوله: فِرْقَةً مِنَ النَّصَارَى په دې کښې اشاره ده چې عیسی علیه السلام ته ثالث ثلثة ویونکی د
 نصاری یو د فرقه ده ددې نه علاوه نورې فرقې هم دی چې حضرت عیسی علیه السلام إله منی
 لهدا په دواړو خبرو کښې هیڅ تعارض نشته.

[ایاتوله: ۷۸-۸۲]

{لِیَنَ الَّذِیْنَ كَفَرُوا مِنْ بَنِیْ اِسْرَآئِیْلَ عَلٰی لِسَانِ دَاوُدَ} بَانَ دَعَا عَلَيْهِمْ فَمَسِيْخُوْا فِرْدَةً وَهْمَ اَصْحَابِ اٰیَلَةٍ
 {وَعِیْسَى بْنِ مَرْیَمَ} بَانَ دَعَا عَلَيْهِمْ فَمَسِيْخُوْا خَتَاوِرَ وَهْمَ اَصْحَابِ الْمَالِدَةِ {ذٰلِكَ} اللّٰن {بِمَا عَصَوْا
 وَكَانُوْا یَعْتَدُوْنَ} {كَانُوْا لَا یَتَّقُوْنَ} اٰی لَا یَنْهٰی بَعْضُهُمْ بَعْضًا {عَنْ} مُّعَاوَذَةٍ {مُنْكَرٌ فَعَلُوْا لَیْسَ مَا كَانُوْا
 یَفْعَلُوْنَ} یَفْعَلُهُمْ هٰذَا {تَرٰی} یَا مُحَمَّدٌ {كَبِیْرًا مِنْهُمْ یَتَوَكَّلُوْنَ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا} مِنْ اَهْلِ مَكَّةَ بَعْضٌ لَكَ {لَیْسَ}

مَا قَدَّمْتُ لَهُمْ أَنْفُسَهُمْ} مِنْ الْقَتْلِ لِمَقَادِمِهِمْ الْمَوْجِبَ لَهُمْ {أَنْ سَخَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ} {وَلَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} مُحَمَّدٌ {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا أَتَقَدُّوهُمْ} أَيُّ الْكُفَّارِ {أُولَئِكَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ} خَارِجُونَ عَنِ الْإِيمَانِ {لَتَجِدَنَّ} يَا مُحَمَّدُ {أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَتَّبَعُوا} مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ لَبِغَاءٍ كُفْرِهِمْ وَجَهْلِهِمْ وَانْفُسِهِمْ فِي اتِّبَاعِ الْفَوْزِ {وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ} أَيُّ قُرْبٍ مَوَدَّتِهِمْ لِلْمُؤْمِنِينَ {يَأْنِ} بِسَبَبِ أَنْ {مِنْهُمْ يَتَّبِعِينَ} عُلَمَاءُ {وَرَهْبَانًا} عِبَادًا {وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ} عَنْ اتِّبَاعِ الْخَلْقِ كَمَا يَسْتَكْبِرُ الْيَهُودُ وَأَهْلُ مَكَّةَ

ترجمہ: ذہنی اسرائیلو پہ کافرانو باندی د حضرت داؤد علیہ السلام پہ ژہ باندی لعنت او کرې شو یعنی د هغوی دپاره بد دعا او کرې شوه چې دهغې د وجې هغوی د بیزوگانو په شکل کنبې مسخ کرې شو او هغوی د ایلہ او سیدونکی وو. او د حضرت عیسی بن مریم علیہ السلام په ژہ باندی لعنت او کرې شو په داسې طریقہ چې حضرت عیسی علیہ السلام د هغوی دپاره بد دعا او کرې د کوم په نتیجہ کنبې چې هغوی د خنزیرانو په شکل کنبې مسخ کرې شو او هغه اصحاب مانده وو. دا لعنت په دې وجه او کرې شو چې هغوی نافرمانی کولو سره د حد نہ تجاوز کرې وو. هغوی په خپل مینخ کنبې یوبل د خرابو کارونو د کولو نه منع کول پرېغودې وو د هغوی دا طرز عمل خراب وو کوم چې هغوی اختیار کرې وو. ای محمد ﷺ ته به د دوی نه هم ډیر خلق وینې چې ستاسو په دښمنی کنبې به د مکې کافرانو سره دوستی کوی. قسم دې زما د عزت او جلال، د هغوی نفسونو چې کوم اعمال د خپل آخرت دپاره لپړلی دی هغه ډیر خراب اعمال دی کوم چې په هغوی باندې د الله تعالی د خفگان سبب دې او هغوی په همیشه په عذاب کنبې وی. او که چېرې فی الواقع داخل په الله تعالی باندې او (د هغه) په نبی محمد ﷺ او په هغه خیز باندې کوم چې په ده نازل کرې شوې دې ایمان لرلو نو کافران به ئی هیڅ کله دوستان نه جوړول خو په هغوی کنبې اکثر د ایمان نه خارج شوی دی. ای محمد ﷺ تاسو د اهل ایمان په دښمنی کنبې د ټولونه سخت به یهودیان او د مکې مشرکان مومع د هغوی د کفر د دوچنده کیدلو او د هغوی د جهل او د هغوی په خراشانو کنبې د ورگلايدود وجې او د ایمان والو دپاره په دوستی کنبې د ټولونه نيزدې هغه خلق او مومی چاچې او وئیل مونږ نصاری یو اودا یعنی په دوستی کنبې مؤمنانو سره د هغوی نيزدې کیدل ددې وجې نه دی چې په هغوی کنبې علماء او عبادت گذار (تارک الدنيا) موجود دی او د حق د بندگۍ نه غرور نه کوی څنگه چې یهود او اهل مکہ غرور کوی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: أَيْلَّةٌ بَحْرٍ طَبْرِيه په غاړه باندې د یو کلی نوم دې.

قوله: مَعَاوَدَةٌ دا ددې سوال مقدر جواب دې چې د منکر د کولو نه پس د هغې نه د نهی نه څه

فائده نشته او نه څه امر معقول دې، ځکه چې د کوم څيز وقوع اوشوه دهغې اصلي عدم ممکن نه دې. مُعَاوَذَة، مضاف محذوف منلوسره مفسر علام اشاره اوکړه چې د منکر د دوباره ارتکاب نه ممانعت مقصود دې.

قوله: فَعَلِمُوا دَا مَا بِيَان دې.

قوله: هَذَا، دَا مَخْصُوص بِالذَّم دې.

قوله: مِنْهُمْ أَيْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَاب.

قوله: الْمَوْجِب دَا دُيُوسُوال جواب دې.

سوال: الْمَوْجِب، مَقْدَر منلوشه ضرورت دې؟

جواب: ځکه چې اُن سَخَطُ الله، مَخْصُوص بِالذَّم دې او مَخْصُوص بِالذَّم دَفَاعِل بِيَان وى او سَخَطُ الله عَلَيْهِمْ دَمَاقِدَمْت بِيَان واقع كيدل صحيح نه دى تركومې چې الْمَوْجِب مضاف محذوف اونه منلې شى ځکه چې مَاقِدَمْت دَ اهل كتاب فعل دې او سَخَطُ د الله فعل دې لهذا حمل به صحيح نه شى.

قوله: مُحَمَّدٌ ﷺ دَا دې سوال جواب دې چې اهل كتابو خو په نبى باندې ايمان لرلو؟ ددې جواب ورکړې شو چې د نبى نه مراد محمد ﷺ دې او په النبی کښې الف لام د عهد دې.

قوله: قِيَّيْنِ په رومى ژبه کښې عالم ته ونيلى شى.

تَزَلَّتْ فِي وَفْدِ النَّجَاشِيِّ الْقَادِيَيْنِ عَلَيْهِ مِنَ الْخَبَثَةِ قَرَأَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُورَةَ يَس فَجَبَّوْا وَأَسْلَمُوا

پاره نمبر- ۷ [وَأَسْلَمُوا]

[اياتولنه: ۸۲-۸۶]

وَقَالُوا مَا أَخْبَهُ هَذَا بِمَا كَانُوا يَزَلُونَ عَلَى عِيسَى قَالَ تَعَالَى {وَأَذَانُكُمْ أَمَّا أَنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ} مِنَ الْقُرْآنِ {تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا} صَدَقْنَا بِنَبِيِّكَ وَكِتَابِكَ {فَاكْتُمْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ} الْمُفْتَرِينَ بِتَضَدِّيقِهِمْ {و} قَالُوا فِي جَوَابِ مَنْ عَيَّرَهُمْ بِالْإِسْلَامِ مِنَ الْيَهُودِ {مَا لَكُنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَتَّجَعْنَا مِنَ الْحَقِّ} الْقُرْآنِ أَمْ لَا مَالِعَ لَنَا مِنَ الْإِيمَانِ مَعَ وَجُوبِ مُقْتَضِيهِ {وَتَطْلَعُ} غُطِفَ عَلَى نَافِثٍ {أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ} الْمُؤْمِنِينَ الْجَنَّةِ قَالَ تَعَالَى {فَأَلْبَسَهُمُ اللَّهُ جَمَاعًا قَالُوا أَجَنَّتْ نَجْمُهَا مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُخْسِنِينَ} {وَالْإِيمَانِ} {وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ}

توجه: (راتلونکې آيت) د حبشې نه راتلونکي د نجاشي د وفد متعلق نازل شوي دي. حضور پاک د هغوی په وړاندې سورت ياسين اولوستلو نوهغوی په ژړا شو او اسلام فی راوېد او هغوی او ونيل چې په تاسو باندې دنالیدونکې کلام دهغه د کلام سره خومره

مشابہت دے کوم چي په حضرت عيسى عليه السلام نازل شوي وو. الله تعالى او فرما تيل اوچي کله هغوی دا کلام قرآن اوری کوم چي په رسول الله ﷺ باندې نازل شوي دې تاسو گورئ چي د حق پيژندو اثر د وچي د هغوی د سترگو نه او ښکې بهيږي هغوی وائي اي زمونږ رب! مونږ ايمان راوړو (يعني) ستاد نبی او د کتاب تصديق مواو کړو نوته مونږ هم د تصديق کونکو سره اوليکه (يعني) هغه خلقو سره کوم چي (د مذکور) دواړو څيزونو د تصديق اقرار کونکي دي او د هغه خلقو په جواب کښې ئي او ونيل چاچي دوی ته په اسلام باندې پيغور ورکړې وو او هغوی د يهوديانو نه وو او مونږ سره کوم يو علم دي چي مونږ په الله باندې او په حق قرآن باندې کوم چي مونږ له راغلي دي ايمان رانورې؟ يعني د ايمان راوړو په لار کښې زمونږ دپاره څه مانع نشته حالانکه د ايمان مقتضى موجود دي او مونږ ولې اميدونه لرو. ددې عطف په نؤين باندې دي. دا چي زمونږ رب مونږ ته د نيکانو خلقو په جنت کښې ملگرتيا نصيب کړي. الله تعالى او فرما تيل الله تعالى هغوی ته د هغوی ددې وينا د وچي نه داسې جتونه ورکړل په کوم کښې چي نېرونه بهيږي په هغې کښې په دوی هميشه وي او د ايمان والودا صله ده او چاچي کفر او کړو او زمونږ آياتونه ئي دروغ گنل هم دغه خلق دوزخ والا دي.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: وَإِذْ أَسْمِعُوا (الآية) واؤکه چرې استينافيه اومنلې شی نو دا کلام به مستانف شی اومفسر علام قال تعالى ونيلو سره دې ترکيب ته اشاره کړې ده اوکه چرې عاطفه اومنلې شی لکه چي د اباوسعود هم دغه رائي ده نو ددې عطف به په لاستکيون باندې وي اي ذلك بسبب أنهم لا يشکرون.

قوله: يَقُولُونَ رَبَّنَا آتِنَا، دا جمله مستانفه ده کوم چي د يو سوال مقدر جواب دي يعني قرآن اوريدو سره کله چي د هغوی دغه مذکوره حالت کيږي نو هغوی څه وائي؟ ددې جواب دي يقولون ربنا آمنا الخ.

قوله: مُقْتَضِيَه يعني کله چي د ايمان موجب موجود دي او هغه په صالحينو کښې د داخليدو د هغوی رغبت او خواهش دي.

قوله: عَطَفَ عَلَى نؤين يعني د نطم عطف په نؤين باندې دي نه چي د مبتداء محذوف خبر، اي نحن نطم ځکه چي حذف خلاف ظاهر دي.

ايا قوله: ۸۷-۹۲

وَنَزَلَ لَكُمْ مِمَّنْ قُومٌ مِّنَ الصَّخَاةِ أَنْ يَلَاذِمُوا الصُّومَ وَالْقِيَامَ وَلَا يَفْرَتُوا النِّسَاءَ وَالطِّبَّ وَلَا يَأْكُلُوا اللَّحْمَ وَلَا يَتَنَاقُوا عَلَى الْفَرَاشِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْمِلُوا ظِلَّاتٍ مَّا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا} تَنَجَّاهُ وَأَمَرَ اللَّهُ {إِنْ اللَّهُ لَا يَجِبُ الْمُعْتَدِينَ} {وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا} مَقُولُ وَالْجَارِ وَالْمَجْرُورِ قَبْلَهُ حَالٌ مُّطْلَقٌ بِهِ

{وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ} {لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ} {الْكَاثِبِ} {فِي أَيْمَانِكُمْ} {هُوَ مَا يَنْسِفُ إِلَيْهِ
اللِّسَانَ مِنْ غَيْرِ قُصْدٍ الْخَلِيفُ يَقُولُ الْإِنْسَانُ لَا وَاللَّهِ وَنَلَى وَاللَّهِ} {وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمْ} {وَالنَّظِيفِ
وَالشَّدِيدِ وَفِي قِرَاءَةِ عَاقِبَتِهِ} {الْأَيْمَانِ} عَلَيْهِ بِأَنْ خَلَفْتُمْ عَنْ قُصْدٍ {فَكَفَّارَتُهُ} أَيُّ الْيَمِينِ إِذَا خَبِثَتْ فِيهِ
{إِطْعَامَ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ} بِكُلِّ مِسْكِينٍ مَدَّةً {مِنْ أَوْسَطِ مَا تَطْعَمُونَ} مِنْهُ {أَهْلِيكُمْ} أَيُّ أَفْضَلِهِ وَأَغْلَاهُ لَا
أَغْلَاهُ وَلَا أَذْنَاهُ {أَوْ كِسْوَتِهِمْ} بِمَا يُسَمَّى كِسْوَةً كَقَمِيصِي وَعِمَامَةٍ وَازَّارَ وَلَا يَكْفِي دَفْعُ مَا ذَكَرَ إِلَى مِسْكِينٍ
وَاجِدٍ وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ {أَوْ تَحْوِيرٍ} عِنْفٍ {رَقَبَةٍ} أَيُّ مُؤْمِنَةٍ كَمَا فِي كَفَّارَةِ الْقَتْلِ وَالظَّاهِرِ خَفَلًا لِلنُّطْلِيِّ عَلَى
الْمُقَيَّدِ {قَمَنَ لَمْ يَجِدْ} وَاجِدًا بِمَا ذَكَرَ {قَصِيصًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ} كَفَّارَتُهُ وَظَاهِرُهُ أَنَّهُ لَا يَشْتَرِطُ السَّائِعُ وَعَلَيْهِ
الشَّافِعِيُّ {ذَلِكَ} الْمَذْكُورُ {كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ} وَخَبِثْتُمْ {وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ} أَنْ تَنْكُلُوا مَا لَمْ
تَكُنْ عَلَى فِعْلٍ بِرَ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ كَمَا فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ {كَذَلِكَ} أَيُّ بِنْدَلٍ مَا بَيْنَ لَكُمْ مَا ذَكَرَ
{يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} هُوَ عَلَى ذَلِكَ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ} الْمُسْكِرُ الَّذِي يُغَيِّرُ
الْفِعْلَ {وَالنَّبِيرُ} الْفَقَارَ {وَالْأَنصَابُ} الْأَحْنَامَ {وَالْأَزْلَامُ} قِدَاحَ الْإِسْفِسَامِ {رَجَسٌ} خَبِيثٌ مُسْتَقْبَلٌ
{مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ} الَّذِي يُزَيِّنُهُ {فَاجْتَنِبُوهُ} أَيُّ الرِّجْسِ الْمُغَيَّرِ عَنْ هَذِهِ الْأَشْيَاءِ أَنْ تَفْعَلُوهُ {لَعَلَّكُمْ
تَفْلَحُونَ} {إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالنَّبِيرِ} إِذْ أَتَيْتُمُوهُمَا لِمَا يَخْصُلُ
فِيهِمَا مِنَ الشَّرِّ وَالْفِتَنِ {وَيَصَّدَّكُمُ} بِالْإِخْفَالِ بِهَوَا {عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنْ الصَّلَاةِ} خَصَمَهَا بِالذِّكْرِ تَغْطِيهَا لَهَا
{قَبْلَ أَنْتُمْ مُتَّبِعُونَ} عَنْ إِنْبَاهِمَا أَيُّ انْتَهَوْا {وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْدُوا} الْمَغَاصِي {قَرَأَنَ
تَوَلَّيْتُمْ} عَنْ الطَّاعَةِ {فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ} الْإِبْلَاحُ الْبَيِّنُ وَجَزَائِكُمْ عَلَيْنَا {لَيْسَ عَلَى
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا} أَكَلُوا مِنَ الْخَمْرِ وَالنَّبِيرِ قَبْلَ التَّخْرِيمِ {إِذَا مَا اتَّقَوْا
الْمُنْخَرَجَاتِ} وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَمْ أَخْلُفُوا مَا آمَنُوا {لَبُثُوا عَلَى التَّقْوَى وَالْإِيمَانِ} لَمْ يَخْلُفُوا وَأَحْسَنُوا {الْفَعْلُ
{وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} بِمَعْنَى أَنَّهُ يَهَبُهُمْ.

ترجمہ: (وہاں ہی آیت) ہفتہ وخت نازل شو کوم وخت چہی د صاحبہ کرامو اللہ یوجہا عتدا ارادہ
اوکرہ چہی ہفتوی بہ ہمیشہ روزی ساتی او ہمیشہ بہ پہ مونخ کبھی مشغول وی او بنحو
سرد بہ صحبت نہ کوی اوند بہ ذ خوشبو استعمال کوی اوند بہ غوبہ خوری اوند بہ پہ
بسترہ باندی اودہ کیری۔ ای ایمان والو کوم پاک خیزونہ چہی اللہ تعالی ستاسو دیارہ حلال کرہی
دی ہفتہ حراموئی مہ اوڈ اللہ تعالی ذ حکم نہ تجاوز مہ کوئی اللہ تعالی د حد نہ تجاوز کوئی نہ
خوبیوی او اللہ تعالی چہی کوم حلال مرغوب خیزونہ تاسو نہ درکری دی دھنی نہ خوری (حلالاً،
دکلو) مفعول دی اوڈ دی ماقبل (متا رزکم اللہ) متعلق مقدم حال دی اوڈ ہفتہ اللہ تعالی نہ
ویرپئی پہ کوم چہی تاسو ایمان لرئی اللہ تعالی ستاسو لغو (مہمل) قسمونو باندی نیول نہ کوی۔
لغو ہفتہ قسم تہ وائی چہی بغیر ذ ارادی نہ ذ رہی پہ سبقت سرہ او نیلی شی مثلاً خلق

وائی لاواللہ، ہلی واللہ، خوچے کوم قسمونہ تاسو نہ پہ قصد سرہ خورشی یعنی پہ قصد سرہ قسم خورشی. (عقدقم) کنبی تخفیف اوتشدید دوارہ قراٹونہ دی او پہ یوقرات کنبی عاقدتم دے نوڈاسی قسم کفارہ کلہ چې تاسو پہ دے کنبی حاث شئی لسو مسکینانوباندی خوراک کول دی ہریو مسکین تہ یومڈ ہفہ درمیانہ خوراک ورکول دی کوم چې تاسو پہ خپل بال بچ باندی خورشی د یعنی درمیانہ درجی، دغالب حالاتو پہ اعتبارسرہ، نہ ډیر اعلی او نہ ډیر کمزوری یا ہغوی تہ کپری ورکړتی ہفہ کپری کوم تہ چې (پہ عرف کنبی) لباس او نیلی شی مثلاً قمیص پتکې او ازار او مذکورہ خیزونہ یو مسکین تہ ورکول کافی نہ دی اودا دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مذهب دے یا یومؤمن غلام آزادول دی لکہ چې د قتل پہ کفارہ اود ظہاریہ کفارہ کنبی مطلق پہ مقیدباندی محمول کولوسرہ، کوم کس چې (مذکورہ دریارو) تہ پہ یوہم قدرت نہ لری نوہفہ کفارہ درې ورځې روژې دی اوددے نہ پہ ظاہرہ معلومیری چې تسلسل شرط نہ دے اوہم دغہ دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مذهب دے. داساسو د قسمونو کفارہ دہ. کلہ چې تاسو قسمونہ او خورشی او مات نی کرئی اودخپلو قسمونو د ماتولونہ حفاظت کوئی او چې قسم د خہ خیر کار د یا دخلقو پہ مینخ کنبی اصلاح کولو باندی نہ وی لکہ چې سورت بقرہ کنبی دی. دغہ شان لکہ چې مذکورہ (احکام یئ) ستاسو دپارہ بیان کرل اللہ تعالی ستاسو دپارہ خپل احکام بیانوی دے دپارہ چې تاسو دغہ شکر ادا کرئی. ای ایمان والو دا شراب چې عقل مستور کری او جواری اوبت او د قسمت معلومولو غشی خبیث گندہ شیطانی اعمال دی کوم چې ہفہ بنائستہ کوی او وړاندے کوی یئ تاسو دے نہ پرهیز اوکړتی یعنی د دغہ گندگنی نہ پرهیز اوکړتی کوم چې پہ دے نومونوسرہ یادولې شی. امید دے چې تاسو تہ بہ خلاصی ملاؤشی. شیطان خوداغواړی چې د شرابو او جوارشی پہ ذریعہ ستاسو پہ مینخ کنبی بغض او عداوت واچوی کلہ چې تاسو د دے ارتکاب اوکړتی خکہ چې پہ دے سزہ شرافساد راپیدا کیږی او تاسو پہ دی کنبی مشغول کری د اللہ تعالی دیاد او مونخ نہ مو منع کری. ددے دوارو د عظمت د وجی نہ پہ خاص توگہ یئ ددے ذکر اوکړو نوآیا تاسو بہ د دغہ خیزونونہ منع شی؟ یعنی منع شی د اللہ تعالی اود ہفہ د رسول صلی اللہ علیہ وسلم خبرہ اومنئ اود گناہ نہ منع شی اوکہ چرے تاسو د ہفہ د اطاعت نہ حکم عدولی کوئی نوپوہه شئی چې زمونہ پر رسول باندی صفا صفا (حکم) رسول دی اوبس او تاسو تہ بدلہ درکول زمونہ دہه واری دہ. کومو خلقو چې ایمان راوړے دے اونیک عملونہ یئ کری دی ہغوی د حرمت نہ وړاندے د شرابو او (مال) د جوارشی نہ چې خہ خوړلی شکلی دی پہ ہفے باندی بہ نیول نہ وی پہ دے شرط (چې بیا) بہ د حرام کرے شوو خیزونونہ بچ کیږی او ایمان شی اولرلو اونیک عمل شی اوکړو یا پہ تقوی او ایمان باندی ثابت قدم پاتې شو د ممنوعاتو) نہ خان اوساتی اونیک عمل اوکړی اواللہ تعالی نیک عمل کوونکی خوشبوی پہ دے معنی چې ہغوی تہ بہ د دے اجر ورکری.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: مُقْفُولٌ وَالْجَارُ وَالْمَجْرُورُ قَبْلَهُ، حَالٌ مُتَعَلِّقٌ بِهِ خَلَاكًا طَبْعًا موصوف صفت د کړوا مفعول به دې او مازنګه د حلال سره متعلق شو حال مقدم دې. تقدیری عبارت دادې کلو اهنًا خَلَاکًا طَبْعًا حال کونه مازنګه الله، ځکه چې مازنګه په اصل کښې د نکرې صفت کیدو و چې نه مقدم شو او حال واقع دې. مفسر علام په مذکوره عبارت سره هم دې ترکیب ته اشاره کړې ده.

قوله: الْكَافِرِينَ، په دې کښې اشاره ده چې ئی ائمایکم، اَلْقُوصُف دې نه چې حال.

قوله: مَا يَنْسِقُ إِلَيْهِ الْإِنْسَانُ مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ دادا امام شافعی رحمه الله مذهب دې.

قوله: بِمَا عَقَّدْتُمُ آيَةً وَقَعْتُمْ بِالْنَبِیَةِ وَالْقَصْدِ، د عَقَّدْتُمْ تعقید (تفعیل) نه ماضی جمع مذكر حاضر تاسو غوړته او لگوله تاسو یوځ عهد او کړو.

قوله: عَلَيْهِ، په دې کښې اشاره ده چې په مَا عَقَّدْتُمْ کښې مَا موصوله ده او عَقَّدْتُمْ الْأَيْمَانَ، جمله صله ده او چې کله صله جمله وی نو په دې کښې د ضمیر عائد کیدل ضروری وی او هغه علیه دې.

قوله: إِذَا حَنَيْتُمْ بِهِ دې کښې اشاره ده چې د نفس یمین د وجوب کفارې سبب نه دې بلکه قسم ماتول د کفارې سبب دې.

قوله: مُؤْمِنَةً، هَذَا عِنْدَ الشَّافِعِيِّ.

قوله: مُدَّ د یومد مقدار ۶۸ تولې ۳ ماشې یا ۷۹۶ گرام ۶۸ ملی گرام وی.

قوله: كَفَّارَتُهُ، په دې کښې اشاره ده چې قُصَام، مبتداء ده او کفارة د دې خبر محذوف دې.

قوله: حَيْثُ مُسْتَقْدَرُ الرَّجْسِ معنی د اکثر و په نیز د نجس ده او بعض حضرات وئیلی دی چې رجس معنی اسم جمع ده هم دغه وجه ده چې د مفرد کیدو باوجود د متعدد خبر واقع دې. مفسر علام مستقذر اضافه کولو سره اشاره کړې ده چې د رجس نه مراد نجس طبعی نه دې بلکه نجس عقلی دې. زجاج وئیلی چې رجس په فتحې د راء او کسرې د راء سره هر قبیح عمل ته وائی.

قوله: الرَّجْسِ دا د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: اِجْتِبَاءُ کښې ضمیر متعدد یعنی په ماقبل کښې ذکر شوې څلورو څیزونو طرف ته راجع دې حالانکه ضمیر واحد دې.

جواب: دَ ضمير واحد مرجع الرجس دې چې د اسم جمع كيدو و چې نه په حكم د متعدد كېنې دې. مفسر علام اَنْ تَقَعْلُوهُ، اِذَا تَهَيَّوْهُمَا، بِلَا هَتَفَال ددې دزيوارو كلمو اضافو كولوسره ددې اعتراض جواب ور كړې دې چې د منع اود حكم تعلق افعال سره وي نه چې د ذوات او اعيان سره.

قولہ: ثَبَّتُوا مفسر علام ثبتوا اضافہ د تکرار د دفع د پارہ کری دہ۔

[ایاتونہ: ۹۴-۱۰۰]

{بِأَيِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمْ} لَيُخْتَبَرَنَّكُمْ {الَّهِ بِشَيْءٍ} يُزِيلُهُ لَكُمْ {مِنْ الْعَيْدِ ثَلَاثَةً} أَيِ الصَّغَارِ مِنْهُ {أَيُّدِيكُمْ وَمَوَاحِكُمْ} الْكِبَارِ مِنْهُ وَكَانَ ذَلِكَ بِالْخُنْيِيزَةِ وَهُمْ مُخْرَمُونَ لَكَائِثِ الْوُخْشِ وَالطَّيْرِ نَفْسَاهُمْ فِي رَحَالِهِمْ {وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ} عِلْمَ ظُهُورِ {مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ} خَالَ أَيُّ غَايِبًا لَمْ يَزِرْهُ فَيَجْتَنِبِ الصَّيِّدَ {فَقَنْ} عَتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ {النَّهْيُ عَنْهُ فَاصْطَادَهُ} {فَلَهُ عَذَابُ أَلِيمٌ} {بِأَيِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ} مُخْرَمُونَ بِحُجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ {وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ} بِالتَّوْبَةِ وَرَفْعِ مَا بَعْدَهَا أَيُّ فَعَلَيْهِ جَزَاءٌ هُوَ {وَمِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ} أَيُّ شَبِيهِهِ فِي الْخِلْقَةِ وَفِي قِرَاءَةِ بِإِضَافَةِ جَزَاءٍ {يُحْكَمُ بِهِ} أَيُّ بِالْبَيْتِ زِلْخَانِ {فَوَاعْدُ اللَّهِ} لَيْسَ فِطْنَةً يُخَيَّرَانِ بِهَا أَشْبَهَ الْأَشْيَاءِ بِهِ وَقَدْ حَكَمَ بِنِ عَاسٍ وَغَفَرَ وَعَلَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فِي النِّعَامَةِ بِيَدِهِ وَبِنِ عَاسٍ وَأَبُو عُبَيْدَةَ فِي بَقَرِ الْوُخْشِ وَجَمَارِهِ بِقِرَّةٍ وَبِنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فِي الطَّيْرِ بِشَاةٍ وَحَكَمَ بِهَا بِنِ عَاسٍ وَغَفَرَ وَغَيْرَهُمَا فِي الْحَقَامِ لِأَنَّهُ يُشَبِّهُهَا فِي الْقَبْرِ {هَدْيًا} خَالَ مِنْ جَزَاءٍ {بِأَيِّهِ الْكَعْبَةِ} أَيُّ يُتْلَعُ بِهِ الْحَرَمُ فَيُذْبَحُ فِيهِ وَتُصَدَّقُ بِهِ عَلَى مَسَاجِدِهِ وَلَا يُجْزَى أَنْ يُذْبَحَ خَيْثُ كَانَ وَنَصَبُهُ نَفْعًا لَنَا قَلْبُهُ وَإِنْ أَصِيفَ لِأَنْ إِضَافَتُهُ لِقَطِيبَةٍ لَا تَقْبَدُ تَقْرِيفًا فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِلصَّيِّدِ يَطْلُ مِنَ النِّعَمِ كَالْعَصْفُورِ وَالْجِرَادِ فَطِلْعُهُ قِيمَةٌ {أَوْ} عَلَيْهِ {كَقَارَةِ} غَيْرِ الْجَزَاءِ وَإِنْ وَجَدَهُ هِيَ {طَعَامُ مَسَاكِينٍ} مِنْ غَايِبِ قُوْتِ الْبَلَدِ مَا يُسَاوِي قِيمَتَهُ الْجَزَاءِ بِكُلِّ مَسْكِينٍ مَدَّ وَفِي قِرَاءَةِ بِإِضَافَتِهِ كَقَارَةِ لَيْسَ بَعْدَهُ وَهِيَ لِلْبَيْتِ {أَوْ} عَلَيْهِ {عَدْلٌ} بِمِثْلِ {ذَلِكَ} الطَّعَامِ {صَيَّامًا} يُصُومُهُ عَنْ كُلِّ مَدَّ يَوْمٍ وَإِنْ وَجَدَهُ وَجَبَ ذَلِكَ عَلَيْهِ {لِيَذُوقَ وَكَالَ} بِمِثْلِ جَزَاءٍ {أَمْرُهُ} الَّذِي فَعَلَهُ {عَفَا اللَّهُ عَنْكَ سَلَفٌ} مِنْ قَتْلِ الصَّيِّدِ قَبْلَ تَخْرِيمِهِ {وَمَنْ عَادَ} إِلَيْهِ {فَيَلْبِسْهُمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ} عَزِيزٌ غَايِبٌ عَلَى أَمْرِهِ {ذُو الْيَقَامِ} بِمَعْنَى غَضَاهُ وَالْحَقُّ بِفَعْلِهِ مُتَعَمِّدًا فِيمَا ذَكَرَ الْخَطَأَ {أَحْلَلْنَاكُمْ} أَيُّهَا النَّاسُ حَلَالًا كَتَمْنَا أَوْ مُخْرَمِينَ {صَيْدِ الْبَحْرِ} أَنْ تَأْكُلُوهُ وَهُوَ مَا لَا يَبْعَثُ إِلَّا فِيهِ كَالْمَسْكِيِّ بِخِلَافِ مَا يَبْعَثُ فِيهِ وَفِي الْبَرِّ كَالشَّرْطَانِ {وَطَعَامِهِ} مَا يَقْلِبُهُ نَبَاتًا {مَتَاعًا} نَفِيعًا {لَكُمْ} تَأْكُلُونَهُ {وَالسَّيَّارَةِ} الْمَسَافِرِينَ مِنْكُمْ يَنْزِدُونَهُ {وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدَ الْبَرِّ} وَهُوَ مَا يَبْعَثُ فِيهِ مِنَ الْوُخْشِ الْمَأْكُولِ أَنْ تُصِيدُوهُ {مَادًّا مُتَحَرِّمًا} فَلَوْ صَادَهُ حَلَالٌ فَلِلْمَحْرَمِ أَكَلُهُ كَمَا بَيَّنَّاهُ السَّنَةَ {وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَبُونَ} {جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ} الْمُخْرَمَ {قِيَامًا لِلنَّاسِ} يَقُومُ بِهِ أَمْرٌ دِينُهُمْ وَالْحُجَّ إِلَيْهِ وَذِلْيَانُهُمْ وَأَمْنُ دَاخِلِهِ وَغَدَمُ الشُّعْرُضِ لَهُ وَجَنِبِي نَفَرَاتٍ كُلِّ شَيْءٍ إِلَيْهِ وَفِي قِرَاءَةِ قِيمًا بِلَا إِلْفٍ مُصْطَرَفًا قَامَ غَيْرُ مُغْلٍ {وَالشَّهْرِ}

الْحَرَامِ} بِمَعْنَى الْأَشْهُرِ الْحَرَمِ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمَحَرَّمِ وَرَجَبٍ قِيَامًا لَهُمْ وَأَنْبِيَهُمْ مِنَ الْقِتَالِ فِيهَا (وَالْهَذِي وَالْقَلَابِدِ) قِيَامًا لَهُمْ بِأَنْبِيٍّ صَاحِبِهِمَا مِنَ التَّعَرُّضِ لَهُ {ذَلِكَ} الْجَعْلُ الْمَذْكُورُ {لِتُشْكِلُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} فَإِنَّ جَعْلَهُ ذَلِكَ لِيَجْلِبَ الْمَصَالِحُ لَكُمْ وَدَفْعُ الْمَضَارِّ عَنْكُمْ قَبْلَ وَقُوعِهَا ذَلِيلٌ عَلَى عِلْمِهِ بِمَا هُوَ فِي الْوُجُودِ وَمَا هُوَ كَانَ {اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} لِأَعْدَائِهِ {وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} لِأَوْلِيَائِهِ {رَحِيمٌ} بِهِمْ {مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ} لَكُمْ {وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ} تَظْهَرُونَ مِنَ الْقَمَلِ {وَمَا تَكْتُمُونَ} تُخْفُونَ مِنْهُ لِيُخَاطِبَكُمْ بِهِ {قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ} الْخَزَامُ {وَالطَّيِّبُ} الْخَلَالُ {وَلَوْ أَحْبَبْتُ} أَي سَرَّكَ {كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ} فِي تَرْكِهِ {يَأُولَى الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ} تَفُوزُونَ

ترجمہ: ای ایمان والو! اللہ تعالیٰ بہ ستاسو پہ یوہیزیا نندی خامخا از مینیت کوی کوم چہ بہ ہفہ ستاسو د پارہ رالیبری اوہفہ وروکپہ ہیکاردی کوم تہ بہ ستاسو رسیدل کیچی اوبہ ہغپہ کنبی لونی (ہیکار) بہ ستاسو د نیزوپہ ننبہ یہ وی اوداسی د حدیبیہ پہ مقام باندی اوشوہ، حال داچی ہغری پہ حالت د احرام کنبی وو۔ خنگلی خنارو او مرغشی بہ دہغوی خیموتہ دیری زیاتہی راتلہی دہ دپارہ چہ اللہ تعالیٰ د علم ظہور پہ اعتبار سرہ دا او گوری چہ خوک دہ تہ پہ غائبانہ توگہ باندی ویریبری۔ (بالغیب) د بخافہ د ضمیر نہ حال دہی چہ ہفہ د اللہ تعالیٰ نہ بغیر د کتلو غائبانہ ویریبری۔ د کوم یہ وجہ چہ ہفہ د ہیکار نہ خان ساتی۔ بیا چاچی دہی (یعنی) ہیکار د ممانعت نہ پس د حد نہ تجاوز اوکرو او ہیکار نی اوکرو نو دہفہ دپارہ دردناک عذاب دہی۔ ای ایمان والو! حج یا عمری دپارہ پہ حالت د احرام کنبی ہیکار نہ کوئی اوکہ تاسو کنبی چاہنہ پہ قصد سرہ ہیکار اوکرو نو پہ ہفہ باندی د ہیکار کرہی شوی خنارو پہ شان جزاء دہ۔ جزاء پہ تنوین سرہ او دہی نہ پس (یعنی قتل) پہ رفع سرہ دہی یعنی پہ ہفہ باندی جزاء دہ (او) ہفہ جزاء د قتل شوی خنارو پہ شان دہ یعنی چہ پہ خلقت کنبی دہغپہ پہ شان وی۔ او پہ یوقرات کنبی د جزاء د مثل طرف تہ پہ اضافت سرہ دہی۔ ددغہ مثل فیصلہ دہی تاسونہ دہو عادلان سری اوکری خوک چہ پورہ تجربہ، لری چہ دہغپہ پہ ذریعہ د مشابہ بالصید کیدو تمیز اوکری شی۔ او ابن عباس ؓ او علی ؓ پہ شتر مرغ کنبی د بدنہ حکم ورکری دہی او ابن عباس او ابو عبیدہ ؓ خنگلی غوا او حمار وحشی کنبی د غوا حکم ورکری دہی او ابن عمر او ابن عوف ؓ د ہوسنی پہ بدلہ کنبی د چیلن حکم ورکری دہی۔ او ابن عمر ؓ وغیرہ د کونترہی پہ بدلہ کنبی د چیلن حکم ورکری دہی خکہ چہ کونترہ اوبہ رابہکلو سرہ پہ نہ شکلو کنبی د چیلن پہ شان دہ حال داچی ہفہ جزاء ہدی دہ۔ ہذا جزاء نہ حال دہی چہ ہفہ دہی حرم تہ اورسولہی شی دہی دپارہ چہ پہ حرم کنبی ذبیح کرہی شی او د حرم پہ مسکینانو باندی صدقہ کرہی شی او چرتہ چہ غوارہی ہلتہ ذبیح کول جائزنہ دی او (بالہ

الکعبه، نصب خپل ماقبل (هدئا) صفت کیدو د وچې نه دې سره ددې چې (بالله الکعبه) کښې
 اضافت دې. ځکه چې دا اضافت لفظیه دې کوم چې د تعریف فائده نه ورکوی او که د
 ښکار په ځناورو (څاروو) کښې مثل نه وی مثلاً چرچنره، ملخ نو (په ښکارکونکي
 باندې، به د هغې قیمت واجب وی یا په هغه باندې کفاره ده نه چې جزاء، سره ددې چې د
 هغې جزاء موجود وی او هغه کفاره د مسکینانو خوراک دي. د ښار غالب خوراک کوم چې د
 جزاء (د قیمت) برابروى هرمسکین ته یومد او په یو قرامت کښې کفاره ددې د مابعد طرف
 ته په اضافت سره اودا اضافت به بیانیه وی. یاد دې د پاسه دغه طعام برابر وژې دی دهرمد
 په عوض کښې یوه روژه سره ددې چې غله موجود وی دا به ده واجب دی دې دپاره چې
 دغه سړې د خپل فعل جزاء (مزه) او ځکى. د ښکار د قتل د حرمت نه وړاندې چې د ښکار کوم قتل
 صادر شوي دې الله تعالی هغه معاف کړو او چا چې الله تعالی سره عداوت اوستاتو الله تعالی به
 د هغه نه انتقام واخلی. الله تعالی په خپل امر کښې غالب او خپله نافرمانی کونکونه د انتقام
 اخستونکي دي. د ښکار وژلو په مذکوره حکم کښې د خطا وژلو حکم شامل کړې شوي
 دي. اې خلقو ستاسو د پاره د سمندر ښکار یعنی د هغې خوراک حلال کړې شوي دي که تاسو
 محرم ئی او که غیر محرم او سمندری ځناور هغه دې چې هم په دریاب کښې اوسېږي مثلاً
 کب په خلاف د هغې چې په اوچې اودریاب دواړو ځایونو کښې اوسېږي مثلاً کیکړا (د
 اوبو یوچینجې چې د لږم په شانوی) او د دریاب خوراک یعنی مرداره حلال کړې شوي ده او
 (د دریاب خوراک) هغه دې کوم چې دریاب مرکړی او غاړې ته ئی او غورزوی ستاسو
 دقائدې دپاره چې تاسو هغه اوخوړئ او په تاسو کښې دمسافرو دپاره چې هغوی دادلارې
 توبه جوړه کړې اوستاسو دپاره د اوچې د ځناورو ښکار کول حرام کړې شوی دی او د اوچې
 ښکار (غیر مانوس ماگول (حلال) ځناوردی ترکومې چې تاسو د احرام په حالت کښې ئی نو که
 د هغې ښکار غیر محرم اوکړو نو د محرم دپاره د هغې خوړل جائز دی. لکه چې سنت
 (حدیث) بیان کړې دي او د هغه الله تعالی نه ویرېږئ دچاپه مخکښې چې به تاسو ټول راجمع
 کولې شی. او الله تعالی کعبه (یعنی) بیت معترم دخلقو دحالاتو صحیح کولو ذریعه جوړه کړې ده.
 چې ددې په وجه خپله دینی معامله د حج په ذریعه صحیح کوی او خپل دنیاوی معاملات
 په حرم کښې داخلیدونکی دامن سره داخلیدو په وجه اوده ته دچا دغه قسم تعرض نه
 کولو د وچې صحیح کوی او د هر څیز پیداوار هم ددې (کعبې) طرف ته راښکلي شی او په
 یو قرامت کښې لیتا بغیر د الف دقام مصدر دې ددې عین کلمه معتدل ده او اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ
 اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ په معنی کښې دي. (او هغه) ذوالقعدة، ذوالحجه او محرم او رجب دی. په دوی
 میاشتو کښې ددې دقتال نه مامون اوسیدو د وچې (دې میاشتو ته اَشْهُرُ الْحَرَمِ وئیلی شی) او

دَ قِرْبَانَتِی (خَنَاور) اوهغه خَنَاور هم دَ کوم په غاړه کښې چې پتښ وی ددوی د حالاتو صحیح کولو ذریعہ نی جوړه کړې ده. دَ مذکورہ دواړو د مالکانو دَ تعرض نه د مامون پاتې کیدو دَ وجې دا فعل مذکور ددې دپاره دې چې تاسو ددې خبرې یقین او کړنې چې په آسمان اوزمکه کښې څه هم دی الله تعالی دغه ټولو باندې پوهیږی. بلاشبہ دغه جعل مذکور ستاسو دَ مصلحت دَ حصول یا تاسو نه دَ ضرر لرې کولو دپاره ددې دَ واقع کیدو نه وړاندې کول دادلیل دې. دَ موجوده څیزونو او آئنده څیزونو نه دالله تعالی په واقف کیدو باندې ښه ځان پوهه کړنې چې الله تعالی خپل دښمن ته سخت عذاب ورکونکې دې او الله تعالی خپل دوستانو لره معاف کونکې دې او په هغوی باندې رحم کونکې دې او د رسول ذمه واری تاسو ته پیغام ورکول دی او بس او هغه ذات هغه عمل ښه پیژنی کوم چې تاسو په ظاهره باندې کوئی او کوم چې تاسو په پټه باندې کوئی نو هغه به تاسو ته په دې باندې بدله درکړی. تاسو او اوبین چې حلال او حرام برابری کیدی نه شی سره ددې چې دحرامو کثرت تابه تعجب کښې واچوی. نو اې د عقل خاوندانو ددې دَ پریخودوپه باره کښې دالله تعالی نه ویرپښی دې دپاره چې تاسو خلاصی بیامومی.

د قیوداتو فوائدو او تسهیل

قوله: حَالٌ، بالغیب دَمَن موصول نه حال دې نه چې د بخلافه دَ ضمیر نه گنی دالله تعالی غائب کیدل به لازم شی. غالباً سره یی هم دې ته اشاره کړې ده او بالغیب د غائباً په معنی کښې دې کَمَرَّةٌ بالغیب تفسیر دې.

قوله: فَعَلَيْهِ جَزَاءُ سَوَالٍ: فَعَلَيْهِ دَ اضافي څه فائده ده؟

جواب: ددې اضافي مقصد ددې سوال جواب ورکول دی چې جزاء همیشه جمله وی حالانکه دلته جمله نه ده؟ دَ جواب حاصل دادې چې جزاء په اصل کښې علیه جزاء، ده کوم چې جمله ده.

قوله: يَمْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ: سَوَال: ذَوَا عَدْلٍ دَ يَمْكُمُ فاعل واقع کیږی حالانکه دَ صفت فاعل واقع کیدل صحیح نه دی؟

جواب: دَ يَمْكُمُ فاعل محذوف دې یعنی رجلان، مفسر علام رجلان محذوف منلوسره هم دې جواب طرف ته اشاره کړې ده یعنی رجلان ذوا عدل، موصوف صفت دَ يَمْكُمُ فاعل دې **قوله:** وَإِنْ وَجَدْتُمْ أَهْلَ الْجَزَاءِ، په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چې أَهْلُ الْجَزَاءِ کښې اُود تعبیر دپاره دې نه چې دَ ترتیب دپاره.

قوله: وَهِيَ لِلْبَيَّاتِ، یعنی دکماره دَ طعام طرف ته دَ اضافت په صورت کښې به اضافت

بیانیہ وی لکہ چہی خاتم فضی کنہی اضافت بیانیہ دی.

قوله: **أَنْ تَأْكُلُوهُ** د صمد البحر تفسیر یہ تاکلو سرہ کولو کنہی یں اشارہ اوکرہ چہی د صید نہ مراد د بنکار خنار دی چہی نہ فعل اصطلاح، پہ دی وجہ سرہ لفظ اکل مقدر مثل ضروری دی خکہ چہی نفس حیوان دخیل ذات پہ اعتبار سرہ دحلت او حرمت سرہ نہ متصف کیہی بلکہ فعل د حلت او حرمت سرہ متصف کیہی. ہم ددی وجہی نہ مفسر علام لفظ د تاکلو مقدر منلی دی.

قوله: **أَنْ تَصِيدُوهُ** پہ دی کنہی ہم دی خبری تہ اشارہ دہ چہی د نفس بنکار د حلت او حرمت ہیخ مطلب نشته بلکہ فعل صید حرام دی.

قوله: **يَقُومُ بِهِ** مفسر علام د قیاماً تفسیر یہ بقومہ سرہ کولو کنہی د دی اعتراض جواب ورکرو چہی د قیاماً حمل پہ کعبۃ البیت باندی صحیح نہ دی.

قوله: **عَيْنُهُ مُعْتَلٌ قِيَامًا** پہ اصل کنہی قواماً وو. واؤد کسری نہ پس واقع کیدو دوجہی نہ پہ یاء سرہ بدل شو.

قوله: **الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ** د الشهر الحرام تفسیر یہ الاشهر الحرم سرہ کولو کنہی اشارہ دہ چہی الشهر الحرام کنہی الف لام د جنس دی.

[ایاتونہ: ۱۰۱-۱۰۷]

وَقَرَأَ لَمَّا اخْتَرُوا سُؤَالَ صَلَّيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ تَظْهَرُ {لَكُمْ تَوُكَّلْ} لِمَا فِيهَا مِنَ الْمُنْخَفَةِ {وَأَنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلَ الْقُرْآنُ} فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {تُبْدَ لَكُمْ} الْمَغْنَى إِذَا سَأَلْتُمْ عَنْ أَشْيَاءٍ فِي زَمَنِ نَزْلِ الْقُرْآنِ بِإِنْدَاءِهَا وَمَنْ أَنْدَاءَ سَاءَتْكُمْ فَلَا تَسْأَلُوا عَنْهَا قَدْ {عَقَّا اللَّهُ عَنْهَا} عَنْ مَسْأَلَتِكُمْ فَلَا تَعُدُّو {وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ} {قَدْ سَأَلَهَا} أَيُّ الْأَشْيَاءِ {قَوْمِينَ قَبْلَكُمْ} {إِنِّيَاءَهُمْ فَاجِبُوا} بَيْنَ أَخْطَامِهَا {ثُمَّ أَصْبَحُوا} صَارُوا {بِهِيَ كَافِرِينَ} بِتَرْكِهِمُ الْفَعْلُ بِهَا {مَا جَعَلَ} شَرَعَ {اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَابِغَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ} كَمَا كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ رَأَى الْبَحَارِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمَسْبُوبِ قَالَ الْبَحِيرَةُ الَّتِي يَمْنَعُ ذَرْقًا لِلطَّوَاغِيتِ فَلَا يَخْلُبُهَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ وَالنَّاسِ وَالنَّاسِ الَّتِي كَانُوا يُسَبِّحُونَهَا لِإِلَهِهِمْ فَلَا يَخْتَلُ عَلَيْهَا شَيْءٌ وَالْوَصِيلَةُ الشَّافَةُ الْبُحْرَ تُبَكِّرُ فِي أَوَّلِ نَجَاجِ الْإِبِلِ بِأَلْقَى ثُمَّ لُثِّي بَعْدَ بَالَتِي وَكَانُوا يُسَبِّحُونَهَا لِلطَّوَاغِيتِ إِذْ وَصَلَتْ إِخْدَامُهَا بِأُخْرَى لَيْسَ بَيْنَهُمَا ذِكْرٌ وَالْخَامُ فَخَلَّ الْإِبِلُ يَضْرِبُ الصَّرَابَ الْمَغْدُودَةَ فَإِذَا قُضِيَ حِرَابُهُ وَدَعُوهُ لِلطَّوَاغِيتِ وَأَعْقُوهُ مِنْ أَنْ يَخْتَلُ عَلَيْهِ شَيْءٌ وَسَمُوهُ الْخَامِي {وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَلْتَمِسُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ} فِي ذَلِكَ وَفِي سَبْتِهِ إِلَيْهِ وَأَحْتَرَمَهُ لَا يَقُولُونَ أَنْ ذَلِكَ الْفِرَاقُ بِأَلَهُمْ فَلَمَّا فِيهِ آيَاتُهُمْ {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ} أَمْنِي إِلَى حُكْمِهِ مِنْ تَحْلِيلِ مَا حَرَّمَ مِنْهُمْ {قَالُوا احْسَبْنَا} كَاتِبِنَا {مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آيَاتُنَا} مِنَ الدِّينِ وَالشَّرْعَةِ قَالَ تَعَالَى {أ} حَسِبْ

ذلك {ولو كان آباؤهم لا يعلمون شيئا ولا يفتنون} الى الحق والاستفهام للإنكار {يا أيها الذين آمنوا عليكم أنفسكم} أي اخططوهم وقوموا بصلاحها {لا يضركم من ضل إذا هتد بكم} قيل المزد لا يضركم من ضل من أهل الكتاب وقيل المزد غيرهم بخبر أبي ثعلبة الخشعي سألت عنها رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال انتمروا بالمعروف وتناهوا عن المنكر حتى إذا رأيت شحا مطاعا وهوى متبعًا ودنيا مؤثرة وإعجاب كل ذي رأي برأيه فعليكم بفسك زواة الحايك وغيره {إلى الله مرجعكم جميعا فينبئكم بما كنتم تعملون} فيجازيكم به {يا أيها الذين آمنوا شهداء بينكم إذا حضر أحدكم الموت} أي أسنابه {حين الوصية الثانی} فواعدل منكم} خبر بمعنى الأمر أي ليشهد وإضافة شهادة تبين على الإلتصاف وجب بدل من إذا أو ظرف لخضر {أو أخران من غيركم} أي غير ملتكم {إن أنتم هتدتم} سافرتكم {في الأرض فأصابكم مصيبة الموت تحسبونكم} نوقوتنهما صفة آخران {من بعد الصلاة} أي صلاة العصر {فيقيمان} يخلفان {بإلله إن أنتم} شككنم فيها ويقولان {لا نشترى به} بالله {عمتا} عومتا نأخذ به بئله من الدنيا بأن تخلف به أو تشهد كذبًا لأجله {ولو كان} النفس له أو المشهود له {دأقرى} قرابة مثا {ولا كنتم شهداء الله} أي أمرنا بها {إنا إذا} إن كمنها {لن الآمين} {فإن عذر} أطلع بعد خليفهما {على أنهما استحقا} أي بفلا ما يوجب من خيانة أو كذب في الشهادة بأن وجد عندهما ملاما أنهما به وادعيا أنهما ابتاعوا من الميت أو وصى لهما به {فآخران يقومان مقامهما} في توجه الآمين عليهما {من الذين استحق عليهم} الوصية وهم الورثة ويبدل من آخران {الأوليان} بالميت أي الأقربان إليه وفي قراءة الأولين جنح أول صفة أو بدل من الذين {فيقيمان بإلله} على خيانة الشاهدتين ويقولان {لقد أتنا} ببيتنا {أحق} أضدق {من شهدا عنهما} يبينهما {وما اعتدنا} تجاوزنا الحق في البين {إنا ذالين الظالمين}

ترجمه: چې خلقو کوم وخت د حضور پاک نه په کثرت سره سوالونه کول شروع کړه نو دا آیت نازل شو. ای د ایمان والود داسې (فضول، خبرو سوال مه کوئ چې که په تاسو باندې ښکاره کړې شی نو ستاسو ناخوښوی ځکه چې په هغې کښې سختی وی او که چرې تاسو د نزول قرآن په وخت یعنی د رسول الله ﷺ د ژوند په زمانه کښې د دغه خبرو تپوس کوئ نو تاسو ته به جواب درکولې شی مطلب دا چې کله تاسو د حضور پاک د ژوند په زمانه کښې د دغه څیزونو باره کښې سوال کوئ نو قرآن به (دهغې جواب) ښکاره کولو باره کښې نازلېږي او کله چې قرآن د دغه څیزونو جواب ښکاره کړی نو ستاسو به خوښ نه وی. نو د داسې څیزونو باره کښې پوښتنه مه کوئ. الله تعالی ستاسو (په ماضی کښې) سوال کول معاف کړل بیا داسې حرکت مه کوئ الله تعالی ډیر معاف کونکې او ډیر صبر کونکې دي. داسې خبرې تاسو نه وړاندې قومونو د خپل انبیاء کرامو نه تپوس کړې وې دهغوی احکام بیانولوسره دهغې جواب ورکړې شو. بیا په هغه احکامو ترک عمل کولوسره د دغه احکامو منکر شو. الله

تعالیٰ نہ بحیرہ مشروع کرے وہ اونٹ سائبہ او نہ وصیلہ اونٹ حام لکہ چې څنگه به اهل جاهلیت کول امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د سعید بن مسیب نه روایت کړې دې چې بحیرہ هغه ځناور ته وائی د کومو پشی لوشل چې به د بتانو په نوم باندې پریخودلې کیدل. هیڅ یوکس به د هغې نه پشی نه لوشل. او سائبه هغه ځناور ته وائی کوم چې به هغوی د خپلو معبودانو په نوم باندې آزاد پریخودل نوهغه به د بوج اورلو په کارنه شو راوستلې. او وصیلہ به ئی هغه ځوانې اوښې ته وئیل چې په رومبی ځل به ئی ښځه بچې راوړو او بیابه ئی په دویم ځل هم ښځه بچې راوړو چې دهغې په مینځ کښې به نرېچې نه وو او حام هغه اوښ چې لس ځل جفتی اوکړی کله چې به هغه د تعداد پوره کړو نوهغه به د بتانو په نوم باندې آزاد پریخودلې شو او په هغې باندې به ئی بوج اورل پریخودل. په هغه باندې به ئی هیڅ څیز نه بار کولو اودهغه نوم به ئی حام کیخودلو. لیکن (دا) کافر په دې معامله دې طرف ته نسبت کولو کښې الله تعالیٰ باندې د دروغو تهمتونه لگوی او په هغوی کښې اکثر خلق نه پوهیږي چې دا تهمت دې څکه چې هغوی په دې معامله کښې د خپلو پلارانو تقلید کوی او کله چې هغوی ته وئیلې شي چې هغه طرف ته راشی کوم چې الله تعالیٰ نازل کړی دی او د رسول طرف ته راشی یعنی دهغه د حکم طرف ته کوم څه چې تاسو حرام کړی دی هغه حلالول دی نو وائی چې په کوم دین او شریعت باندې مونږ خپل پلاران او نیکونه موندلی دی هغه زمونږ دپاره کافی دي. الله تعالیٰ او فرمائیل آیا دابه د هغوی دپاره کافی شي سره ددې چې دهغوی پلارانو هیڅ نه پیژنی؟ او د حق لارې طرف ته هدایت ییاموندونکی نه وی. استفهام د انکار دپاره دي. ای ایمان والو تاسو خپل فکر کوئی یعنی خپل حفاظت کوئی اوددې د اصلاح د پاره تکره شی د چاگمراهی تاسو هیڅ نقصان نشی رسولې که چېرې تاسو پخپله په نیغه لاریئ ونیلې شوی دی چې مراد اهل کتاب دی او وئیلی شوی دی چې مراد غیر اهل کتاب دی. د ابو ثعلبه خشنی رحمۃ اللہ علیہ د حدیث د وجې نه (ابو ثعلبه رحمۃ اللہ علیہ فرمائی) چې ما د مذکورہ آیت باره کښې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه پوښتنه اوکړه نو حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل د ښې خبرې حکم کوه اود خرابې خبرې نه منع کوه اوکله چې ته اوگورې چې د بخل تابعداری کولې شي اود خواهشاتو اتباع کولې شي او دنیا ته (په دین) باندې ترجیح ورکولې شي او هر سړې په خپله راتې کښې مست دي نوته خپل فکر کوه (دا) حاکم رحمۃ اللہ علیہ وغیره نقل کړې دي) ستاسو ټولو الله تعالیٰ ته واپس کیدل دی نوهغه به تاسوته هر هغه څه اوښائی څه چې تاسو کول چې هغه به د دغې جزاء درکړی. ای ایمان والو کله چې په تاسو کښې چاته مرگ راشی یعنی ددې اسباب ښکاره شي اود وصیت کولو وخت وی نو دهغې دپاره د شهادت (نصاب) دادې چې ستاسو په دله کښې دي دوه کسان عادلان سړی گواهان جوړشي خبر په معنی د امر دې یعنی هغوی له گواهی ورکول پکار دی اود شهادت د ښت طرف ته د وسعت په

وجه دې او حین د اِذَا نه بدل دې یا د حَضَرَ ظرف دې او که د سفر په دوران کېنې تاسو له د مری مصیبت راشی نو ستاسود غیر یعنی د غیر مسلمونه دې دوه گواهان واغستلې شی که چېرې تاسو (ای وارثانو) د دغه دواړو په باره کېنې په شک کېنې پریوخی نو دا دواړه د مازیگر د موخ نه پس ایسار کړئ (تجسوسه) د اُخْران د ان صفت دې نوهغوی دې په الله تعالی باندې قسم اوخوری اودې وائی چې مونږ دالله تعالی د قسم غوض نه غواړو چې ددې په بدله کېنې دنیاوی عوض واخلو چې مونږ د دنیا دپاره قسم اوخورو یا ددې د پاره چې د دروغو گواهی ورکړو. اگرچې د چا د فائدې دپاره چې قسم خوړلې شی یا دچا د فائدې دپاره چې گواهی ورکولې شی زموږ خپلوان دې ولې نه وی او نه به مونږ دالله تعالی گواهی پته کړو د کوم د ادا کولو چې مونږ ته حکم راکړې شوې دې که مونږ پته کړه نو مونږ به په گناهکارانو کېنې شمیر شو. نوکه دوی قسم خوړلونه پس (په څه طریقه) دا پته اولگی چې هغه دواړه دگناه مستحق شوی دی یعنی هغوی د یو داسې فعل ارتکاب کړې وی چې خیانت یا کذب یا الشهادتین واجب کړی په داسې توگه چې مثلاً هغه خیزد کوم باره کېنې چې په هغوی باندې تهمت لگولې شوې دې هغه د هغوی سره راوځی او هغوی دا دعوی کړی وی چې هغوی د مری نه دغه خیز اخستې دې یا مری د هغوی دپاره ددې وصیت کړې دې نو نور دوه گواهان چې د هغوی په ځای وی قسم د هغوی طرف ته متوجه کولو کېنې د هغه خلقو د طرف نه چې څوک د وصیت مستحق گرځولې شوی دی اولین د اُخْران نه بدل دې او هغه وارثان دی چې د مری اولیاء یعنی د مری خپلوان دی او په یو قراءت کېنې اُولَئِک د اول جمع ده دالذین صفت یا بدل دې نوهغوی دې د گواهانو په خیانت باندې دالله تعالی قسم اوخوری او اودې وائی چې زموږ شهادت د هغوی د شهادت نه صحیح دې او مونږ په قسم کېنې د حق نه تجاوز نه دې کړې، بیهشکه مونږ به هغه وخت په ظالمانو کېنې شمیرلې کېږو.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: أَشْيَاءَ أَشْيَاءَ اَصْلُ شَيْءٍ وَو په وزن د لَفْلَءٍ کحراء، د عربو په نیزه دوو همزاؤ په مینځ کېنې الف ثقیل النطق دې ددې د وجې نه رومبې همزه چې لام کلمه ده قلب مکانی کولوسره یی د شین نه مقدم کړه اوس ددې وزن اَشْيَاءُ په وزن د لَفْلَءُ شو. اوس داد الف تانیث ممدوده د وجې نه غیر منصرف شو. اعراب القرآن

قوله: اِنْ تَسْلُوْا عَنْهَا حَیْنَ یُزْلَلُ الْقُرْآنُ اَنْ تَنْتَهِیَ عَنْ حَرْفٍ شَرْطٌ، تَسْلُوْا فعل شرط، عنها د تسلا متعلق ها ضمیر ماسبق کېنې مذکور اشیاء طرف ته راجع دې. حین یلَل القرآن، د تسلاو ظرف دې او تَنْتَهِیَ لکم جواب شرط دې.

قوله: اَلْمَعْنَى: اِذَا سَأَلْتُمُ الْغَرَامَ مَقْصِدُ دَدِي عِبَارَتٍ بِهٖ اِضَافَةٍ سَرَّهٖ دَا خُودِلِ دِي
چې دلتہ دوه شرطیہ جملې اونی دی په اصل کښې نهی چې مقدم ده د دواړو جملونہ
روستو پکارده او په دواړو شرطیہ جملو کښې روميې جملہ مؤخر او دویمہ مقدم کیدل
پکار دی، نهی سره ددې د نتیجې د اہتمام زجر د وجې نہ مقدم کړې شوه اودا تقدیم
اوتاخیر د معنی په اعتبار سره دې ځکه چې واؤ د ترتیب تقاضانہ کوی.
قوله: اِذَا سَأَلْتُمُ عَنْ اَشْيَاءَ، داد جملہ ثانیہ معنی ده اومتی اہدایا ساتنکمداد د جملہ اولی
معنی ده.

قوله: فَلَا تَسْأَلُوْا عَنْهَا دَا معنی نهی ده.

قوله: اِذَا سَأَلْتُمُ عَنْ اَشْيَاءَ شَرْطُ دِي، يُكْلَلُ الْقَرآنَ عَنْ اِوْهْدَانِ دَدِي جَزَا ده.

قوله: عَنْ مَسْأَلَتِكُمْ بِهٖ دِي کښې اشاره ده چه د عنها ضمیر مسئلۃ طرف ته واپس کیږی
کوم چې د پښتون نہ مفهوم دې.

قوله: شَرْعٌ، دَجَلَّ تفسیر په شرع سره یی اشاره اوکړه چې جَلَّ دَشَرْعٍ معنی ده متضمن
کیدو د وجې متعدی په یو مفعول دې او هغه تجرید دې من زانده دې.

قوله: بِحَيْثُ، دَبَاءَ فَتَحَ اود حاء کسره په وزن د فعیلۃ په معنی دمفعولۃ ددې په آخره
کښې تاء په غیر قیاسی توگه لاحق شوې ده داځکه چې دا د وصفت نہ اسمیت طرف ته
منتقل کړې ده د کوم د وجې نہ چې په منزله دجامد شو. د بحیره په تعریف کښې دعلماؤ
دیر اختلاف دې. د دغه ټولونه یوقول دادې کوم چې قوی دې. کومه اوښه چې پنځه ځل
بچې راوړی او پنځه واره نران وی نو د هغې غوږ به یی اوخیرلو او د بتانو په نوم به یی
آزاده پریخودله او په هغې باندې بوج اوړل او سورلی کول به یی حرام گنل، او هیڅ
یوکس به هغه د وښو او اوږونه نہ منع کوله. (اعراب القرآن للدریش)

قوله: سَابِقَةٍ، دَا سَابِقَتُہٗ نہ اسم فاعل دې آزادول، ددې به دا صورت وو چې د جاهلیت
په زمانه کښې به داسې نذر منلې شومثلاً که زه د سفر نه صحیح سلامت واپس راغلم یا
زه د بیمارۍ نہ روغ شوم نوزما اوښه آزاده ده په دې طریقہ پریخودې شوې اوښې ته به
نی سائبه وئیل. (اعراب القرآن ایضاً)

قوله: الْبَاکِرُ بِهٖ فَتَحَ دَبَاءَ اوکاف خوانه اوښه کُکْرِفِي اَوَّلِ نَسَاجِ الْاِبِلِ بِالْاُنْثَى اَي کَلْدَ
فی اَوَّلِ مَرَّةٍ بِالْاُنْثَى هغه خوانه اوښه کومې چې روميې بچې پنځه راوړې وی.

قوله: وَصِيْلَهٗ، هغه خوانه اوښه چې په روميې ځل نی ماده بچې پیدا شوې وی او په دویم ځل

ہم نسخہ راوری چي مسلسل نسخہ بچی راوری پہ دې وجه دغه اوښي ته وصله وائي داسي اوښه به عربو د بتانو په نوم آزاده پريخودله او د هغې نه به نئی دهيخ قسم خدمت نه اخستل.

قوله: حام، حم يحمي تخمًا ورجلًا به معن ايساريدو، اسم فاعل اِذَا مَرَّ بِعُضْ حَضْرَاتو ونيلى دى چې حام هغه اوښ د کوم نه چې لس بچی پيدا شوې وي نولکه چې دغه شا د برج اوړلو او سورلي نه محفوظ شوه اي لايرکې ولايمحل ولايملمن من ماء لامرعى.

قوله: وَاَضَافَهُنَّ اِلَى الْاِسْعَاءِ يعنى ظرف د فاعل قائم مقام اتساعا کړې شوې دې لهدا دا اعتراض ختم شو چې مصدر فاعل يا مفعول طرف ته مضاف کيږي.

اياقونه: ۱۰۸

الْمَعْنَى يُشْهِدُ الْمُخْتَصِرَ عَلَى وَصِيَّتِهِ الثَّانِي أَوْ يُوصِي إِلَيْهِمَا مِنْ أَهْلِ دِيَه أَوْ غَيْرِهِمْ إِنْ قُتِلَتْكُمْ بِسُفَرٍ وَلَوْ هُوَ فَإِنَّ أَرْثَابَ الْوَرْتَةِ فِيهِمَا فَأَدْعُوا إِلَيْهِمَا خَائِلًا بِأَخْلِ شَيْءٍ أَوْ دَفَعَهُ إِلَى شَخْصٍ زَعَمَا أَنَّ النَّبِيَّ أَوْصَى لَهُ بِهِ فَلْيَخْلِفَا إِلَى آخِرِهِ فَإِنْ أَطْلَعَ عَلَى أَمَارَةٍ تَكْلِيهِمَا فَأَدْعِيَا دَافِعًا لَهُ خَلَفَ أَقْرَبَ الْوَرْتَةِ عَلَى تَكْلِيهِمَا وَصَدَّقَ مَا ادَّعَوْهُ وَالْحُكْمُ ثَابِتٌ فِي الْوَصِيَّتَيْنِ مُنْشُوخٌ فِي الشَّاهِدَيْنِ وَكَذَا شَهَادَةُ غَيْرِ أَهْلِ الْعِلَّةِ مُنْشُوخَةٌ وَاجْتِبَاءُ صَلَاةِ الْعُسْرِ لِلتَّغْلِيظِ وَتَخْصِيصِ الْخَلِيفِ فِي الْآيَةِ بِالثَّانِي مِنْ أَقْرَبِ الْوَرْتَةِ لِخُصُوصِ الْوَاقِعَةِ الَّتِي نَزَلَتْ لَهَا وَهِيَ مَا رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي سَهْمٍ خَرَجَ مَعَ تَيْمِمْ الدَّارِمِيِّ وَعَدِي بْنِ بَدَاءٍ أَنِي وَفَعَا نَصْرَانِيَّيْنِ فَعَاثَ السُّهْمِيَّ بِأَرْضٍ لَيْسَ فِيهَا مُسْلِمٌ فَلَمَّا قَدِمَا يَتَرَكِيهِ فَقَدُوا جَمَاعًا مِنْ يَصْطُ مَخُوضًا بِالْعَبِّ فَرَفَعَا إِلَى اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَنَزَّلَتْ فَأَخْلَفَهُمَا ثُمَّ وَجَدَ الْجَمَاعَ بِمَكَّةَ فَقَالُوا ابْتَغَاهُ مِنْ تَيْمِمْ وَعَدِي فَتَنَزَّلَتْ الْآيَةُ الثَّانِيَّةُ فَقَامَ رَجُلَانِ مِنْ أَتْلَاءِ السُّهْمِيَّ فَخَلَفَا وَفِي رِوَايَةِ التِّرْمِذِيِّ فَقَامَ غَمْرُو بْنُ الْعَاصِي وَرَجُلٌ آخَرُ مِنْهُمْ فَخَلَفَا وَكَانَ أَقْرَبَ إِلَيْهِ وَفِي رِوَايَةِ قَمْرَضٍ فَأَوْصَى إِلَيْهِمَا وَأَمَرَهُمَا أَنْ يَنْبَلِغَا مَا تَرَكَ أَهْلُهُ فَلَمَّا مَاتَ أَخَذَا الْجَمَاعَ وَدَفَعَا إِلَى أَهْلِهِ مَا بَقِيَ {ذَلِكَ} الْحُكْمُ الْمَذْكُورُ مِنْ رَدِّ التَّيْمِمْ عَلَى الْوَرْتَةِ {أَدْنَى} أَقْرَبَ إِلَى {أَنْ يَأْتُوا} أَيْ الشُّهُودَ أَوْ الْأَوْصِيَاءَ {بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهَيْهَا} الَّتِي تَحْمِلُوهَا عَلَيْهِ مِنْ غَيْرِ تَخْوِيفٍ وَلَا خِيَانَةٍ {أَوْ} أَقْرَبَ إِلَى أَنْ {يَخَالُفُوا} أَوْ تَرُدُّ أَيْمَانَهُمْ {عَلَى الْوَرْتَةِ الْمُدْعِيْنَ فَيُخْلِفُونَ عَلَى خِيَانَتِهِمْ وَكَلْبِهِمْ فَيَفْتَضِحُونَ وَتَفْرَمُونَ فَلَا يَكْلِبُوا} وَاقْتُوا اللَّهَ {بِتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَالْكَلْبِ} وَاسْتَمْعُوا {مَا تَقُولُونَ بِهِ مَتَاعٌ قَبُولٌ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ} الْخَارِجِينَ عَنْ طَاعَتِهِ إِلَى سَبِيلِ الْغَيْرِ

ترجمه: (د مذکورہ دواړو آياتونو) مطلب دادې چې مرگ ته نيزدې سړې دې په خپل وصيت باندې دوه سړي گواه جوړکړي دخپل ملت يا د غير ملت دوه سړي دې وصي جوړکړي که د سفر وغيره د وجه نه د خپل ملت گواه نه وي او که وارانان د وصيانو په باره کښې څه شک شبه اوکړي اودعوي اوکړي چې دې دواړو د ترکې نه څه خيزاخيستي دې يانې داسې سړي له څه وركړي دي د چا باره کښې چې دوي دعوي کوي چې مړي د ده دپاره وصيت کړې وو نو د دغه دواړو نه دې قسم واخيستل شي که دعلاماتونه د دغه دواړو

وصیانو دَ دروغوڅه پته اولگي په داسې توگه چې هغه دواړه موسى له ته د ورکولو دعوی اوکړی نو د وارشانو نیزدې سړې دې دهغوی په کذب او د وړناؤ د دعوی په صداقت باندې قسم اوخوری او حکم د وصیانو په سرو باره کښې باقی دې او د شاهدینو باره کښې منسوخ دې. دغه شان د غیراهل ملت د شهادت باره کښې آیت منسوخ دې. او د مازیگرد مانځه د وخت تعین د تغلیظ دپاره دې او (د مړي) د نیزدې وړناؤ تخصیص د هغه مخصوص واقعې د وجې نه دې د کوم باره کښې چې آیت نازل شو اودغه (واقعہ) هغه ده کومه چې بخاری روایت کړې ده. چې د بنی سهم یوسړې د تمیم داری او عدی بن بدهاء سره (د تجارت دپاره) اووتلو اودا دواړه نصرانی وو. د سهمی انتقال په داسې زمکه کښې اوشو چې هلته څوک مسلمان نه وو نو (مذکوره) آیت نازل شو. کله چې دې دواړو حضراتو (د ملک شام نه) د مرحوم ترکه راوړه او راغلل نو د چاندنی یوه پیالې په کومه چې د سرو زرو نقش اونگاروو، دوئ واخستله. دا دواړه (تمیم داری اوعدی) د رسول الله ﷺ په خدمت کښې پیش کړې شو نو هغه وخت مذکوره آیت نازل شو. دې دواړو نه قسم واخستې شو روستوهغه پیالې په مکه کښې اولیدلې شوه. نو هغه سړي (چاسره) چې پیالې وه، اووئیل چې ما دا د تمیم داری او عدی نه اخستې ده. نو مذکوره آیت نازل شو. د سهمی د اولیاؤ نه دوه کسان اودریدل اوقسم ئی اوخوړلو (چې دا پیالې زمونږ د مورث ده) او د ترمذی په یور وایت کښې دی چې عمرو بن عاص اوهم ددوی نه یوبل سړې اودریدو او دواړو قسم اوخوړلو اودا دواړه د مړي نیزدې خپلوان وو (د ترمذی) یو «روایت» کښې دی چې کله سهمی بیمار شو نو دواړه یی وصی جوړکړل او هغوی ته ئی اووئیل چې متروکه مال د هغه وارشانونه اورسونی کله چې د هغه انتقال اوشو د مړي متروکه مال نه، یوه پیالې واخسته اوباقی مال ئی د مړي وارشانونه اورسولو. دامذکوره حکم یعنی د قسم حق وارشانونه واپس کول ددې خبرې نیزدې ذریعه ده چې شاهد یا اوصیاء به دا شهادت د کوم چې دوی متحمل شوی هغوی به صفا صفا بغیر د څه تحریف او خیانت نه اداکړی یادې خبرې ته ډیره نیزدې ده هغه دې ددې خبرې خوف اوکړی چې چرته (دهغوی) د قسمونو کوم چې د مدعی د واریانو خلاف دی تردید اونه کړې شی په داسې توگه وړتاء (د اوصیاء) په دروغ وئیلو او خیانت باندې قسم اوخوری د کوم په وجه چې به هغوی رسوا شی او تاوان به ورکول وی نو هغوی به دروغ نه وائی او خیانت او کذب پریخودو سره د الله تعالی نه اویرېږی اود څه حکم چې ورکړې شی هغه د قبولو په غوږ سره واوری الله تعالی د فاسقانو خلقو یعنی د هغه د طاعت نه د خارجیدونکو د خیر طرف ته لارخوځنه کوی.

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: المعنى يعنى ذمكوره دواړو آخرى آياتونو معنى.

قوله: ليشهد المحتقر الخ په دې كښې دې خبرې ته اشاره ده چې **شهادة ټينگم** مصدر په معنى د امر دې يعنى مرگ ته نيزدې سړى له پكاردى چې په خپل وصيت باندې دوه سړى گواهان جوړ كړي.

قوله: **أَوْيُوصِي إِلَيْهَا**، په دې اضافې سره اشاره بڼې او كړه چې د آيت دوه تفسيرونه دى د خازن عبارت دادې، واختلفوا فى هذين الإثنين فقبلهما الشاهدان الذان يشهدان على وصية الوصى وقيل هما وصيان لأن الآية نزلت فيهما ولأله تعالى قال فيصيان بالله والشاهد لا يلزمه البين، مطلب دا چې د **شهادة** ائين نه څه مراد دې؟ بعض حضراتو ويلي دى چې د اثنان نه هغه دوه شاهدان مراد دى كوم چې موصى د مرگ په وخت په وصيت باندې گواه جوړ كړى وي، او بعض حضراتو ويلي دى چې پخپله وصيان مراد دى ځكه چې مذكوره واقعه هم اوصياء سره متعلق ده. دويمه خبره دا چې په گواهانو باندې قسم لازم نه شو بل صورت كښې به شهادت په معنى د حضور په وي مثلاً ته او وائى شهادت وصية فلاڼ په معنى د حضرتها.

[اياتونه: ۱۰۹-۱۱۵]

ادكر {يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ} هُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ {قِيْلَ} لَهُمْ تَوْبِيخًا لِقَوْمِهِمْ {مَاذَا} أَيِ الَّذِي {أُجِبْتُمْ} بِهِ جِئْتُمْ دَعَوْتُمْ إِلَى التَّوْحِيدِ {قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا} بِذَلِكَ {إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ} مَا غَابَ عَنِ الْعِبَادِ وَذَقَبَ عَنْهُمْ عِلْمَهُ لِشِدَّةِ قَوْلِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَفَزَعَهُمْ ثُمَّ يَشْهَدُونَ عَلَى أَمَمِهِمْ لَمَّا يَنْكُتُونَ اذَكَر {إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ} بِشُكْرِهِمَا {إِذْ أَكِيدُكَ} قُوَّتُكَ {يُرْوِيهِ الْقُدْسُ} جَنَابُ {تُكَلِّمُ النَّاسَ} خَالَ مِنْ الْكَافِ فِي إِكْدَاكَ {فِي الْمَهْدِ} أَيِ طِفْلًا {وَكَلَّمَ} بِفِيْد نَزُولِهِ قَبْلَ السَّاعَةِ بِأَنَّهُ رَفِعَ قَبْلَ الْكُفُولَةِ كَمَا سَبَقَ فِي آلِ عِمْرَانَ {وَإِذْ عَلَّمْنَاكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ خَلَقْنَا مِنَ الطِّينِ كَيْفِيَّةَ} كَضْرُوبَةِ {الطَّيْرِ} وَالْكَافِ اسْمٌ بِمَعْنَى يَفْعَلُ مَفْعُولٌ {يَا ذُنَى فَتَنْفَعُ فِيهَا قَتَكُونُ طَيْرًا يَأْذُنِي} بِإِزَادَتِي {وَتُبْرِؤُا أَلْسِنَهُ وَالْأَبْرَصُ يَأْذُنِي وَإِذْ أَخْرَجَ الْمُؤْمِنَ} مِنْ قُبُورِهِمْ أَخِيَاءَ {يَا ذُنَى وَإِذْ كَفَفْتُ نَبِيَّ إِسْرَائِيلَ عَنْكَ} جِئْتُمْ هُمَا بِفَيْتِكَ {إِذْ جِئْتَهُمَا بِالْغُبَاتِ} الْمُنْعِجَاتِ {فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا الَّذِي جِئْتُ بِهِ} {الْأَيْحَرُ مَبِينٌ} وَفِي قِرَاءَةِ سَاجِرِ أَبِي عِيْسَى {وَإِذْ أُوحِيَتْ إِلَى الْخَوَارِيتَيْنِ} أَمْرُهُنَّ عَلَى لِسَانِهِ {أَنْ} أَيِ بَانَ {أَمِينَاوِي وَبِرَسُولِي} عِيْسَى {قَالُوا آمَنَّا} بِهِمَا {وَاشْهَدْنَا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ} اذَكَر {إِذْ قَالَ الْخَوَارِيُّونَ يَا عِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ نَسْتَعْلِمُ} أَيِ نَفْعَلُ {رَبِّكَ} وَفِي قِرَاءَةِ بِالْفَوْقَايَةِ وَنُصِبَ مَا بَعْدَهُ أَيِ تَقْدِيرِ أَنْ تَسْأَلَ {أَنْ يُثْبَلَ عَلَيْنَا مَا بَدَأَ مِنَ السَّمَاءِ قَالَ} لَهُمْ عِيْسَى {إِنَّا اللَّهُ} فِي اقْتِرَاحِ الْآيَاتِ {إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} {قَالُوا لَرَيْدٍ} سَوَالُهَا مِنْ أَجْلِ {أَنْ تَأْكُلَ مِنْهَا وَتَقْلِبِينَ} نَسْجَ {قُلُوبِنَا} بِزَهْدِ الْبَيْنِ {وَقُلْ لِمَا}

نَزَّادَ عَلِمًا {أَنْ} مُخَفَّفَةً أَيِ أَلَكْ {قَدْ صَدَقْتُنَا} فِي ادِّعَاءِ النَّبَوَةِ {وَنَكُونُ عَلَيْهِمَا مِنَ الشَّاهِدِينَ} {قَالَ} عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا {أَيِ} يَوْمَ نُزُولِهَا {عِيدًا} نَعُظُّهَا وَنُشْرَفُهَا {لَاؤُنَا} بِذَلِكَ مِنْ لَنَا بِإِعَادَةِ النَّجَازِ {وَأَحْيَا} {يَمُنُّ} بِأَيِّ بَعْدُنَا {وَأَيَّةُ يَمْنِكَ} عَلَى قُدْرَتِكَ وَبُيُوتِي {وَارْزُقْنَا} إِبْرَاهِيمًا {وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ} {قَالَ اللَّهُ} {مُسْتَجِيبًا لَهٗ} {إِلَىٰ مَثَلِهَا} بِالْخَفِيفِ وَالشَّدِيدِ {عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدَ} {أَيِ} بَعْدَ نُزُولِهَا {مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ} فَتَنَزَّلَتْ الْمَلَائِكَةُ بِهَا مِنْ السَّمَاءِ عَلَيْهَا سَبْعَةُ أَنْجُفَةٍ وَسَبْعَةُ أَخْوَاتٍ فَأَكَلُوا مِنْهَا حَتَّىٰ سَبَّحُوا قَالَهُ بَنُ عَبَّاسٍ وَفِي خَبَرٍ أَنْزَلَتْ الْمَائِدَةُ مِنْ السَّمَاءِ خُبْرًا وَلَحْمًا فَأَمَرُوا أَنْ لَا يَخُولُوا وَلَا يَذْخِرُوا لِقَدْرِ لَحَالِهِمْ وَأَذْخَرُوا فَمَسِيخُوا قِرْدَةً وَخَنَازِيرَ

ترجمہ: یاد کرہ ہفہ ورخ پہ کومہ ورخ چہ بہ اللہ تعالیٰ تہول رسولان راجعہ کری ہفہ بہ ذ قیامت ورخ وی۔ دھغوی ذ امتونو رتہہ کولو دپارہ بہ دھغوی نہ پوہستہ اوکری کلہ چہ تاسو دوی تہ دتوحید دعوت ورکری وو نوتاسوتہ ددوی ذ طرف نہ خہ جواب ملا ووشوی وو؟ انبیاء بہ جواب ورکری چہ مونہ تہ ددہ ہیخ خبرنشتہ ہم تہ پتہ خبری بنہ پیڑنی (یعنی) ہفہ خیزونہ کوم چہ د بندیکانونہ پتہ دی ذ قیامت ذ ورخی ذ خطرے او ویری ذ وجہ نہ (ذ) امتونو ذ جواب) ذہول بہ اوشی اوکلہ چہ ہغوی پہ آرام شی نوذ خپلو خپلو امتونو خلاف بہ گواہی ورکری۔ ہفہ وخت یاد کرہ کوم وخت چہ بہ اللہ تعالیٰ عیسیٰ ابن مریم تہ اوفرمائی۔ ای عیسیٰ ابن مریم تہ شکریہ سرہ ہفہ نعمتونہ یاد کرہ چہ ما پہ تاباندی اوستاہ مور باندی کرے وو۔ کوم وخت چہ ما ذ روح القدس حضرت جبرائیل پہ ذریعہ ستا امداد کرے ووتاپہ زانگو یعنی ماشوموالی کنبی دخلقو سرہ خبری کولی (تکلم الناس) ایدتک ذ کاف ضمیر نہ حال دے اوپہ لوثی عمر کنبی ہم، ددے نہ ذ حضرت عیسیٰ علیہ السلام ذ قیامت نہ وړاندی نازلیدل مستفاد کیڑی خکہ چہ ہفہ دکھولت ذ عمر نہ وړاندی اوچت کرے شوی وو لکہ چہ پہ سورت آل عمران کنبی تیرشوی دی اوکلہ چہ ماتاتہ ذ کتاب او حکمت خبری او تورات او انجیل خودلی وو اوکوم وخت چہ بہ تاد خاورے نہ زما پہ اجازت باندی د مرغنی شکل جوړولو (کہنہ) کنبی کاف اسم دے او مفعول دے پہ معنی ذ مثل بیا بہ تا پہ ہفہ کنبی پوکے وھلو او ہفہ بہ زما پہ ارادی سرہ مرغنی کیدلہ یعنی الوتلہ بہ اوتابہ ذ مور نہ پیدا شوی روند او برگی مرض والا زما پہ اجازت سرہ بنہ کولو اوکوم وخت چہ بہ تا مری ذ قبرونو نہ زما پہ اجازت ژوندی راویستل او ما بنی اسرائیل تانہ منع کرل کلہ چہ ہغوی ستاذ قتل ارادہ کرے وہ۔ کلہ چہ تہ ہغوی تہ معجزی سرہ راغلی وی نو پہ ہغوی کنبی چہ کوم کافرو و ہغوی او وٹیل دا تاجے خہ راوری دی دا خو ہنکارہ جادو دے۔ او پہ یوقرات کنبی ساحر دے یعنی عیسیٰ علیہ السلام او چہ کلہ ما حواریانوتہ اشارہ او کرہ یعنی ذ عیسیٰ علیہ السلام پہ خلہ نی ہغوی تہ حکم ورکرو چہ پہ ما او زما پہ رسول باندی ایمان راوری نو ہغوی او وٹیل چہ مونہ پہ دوارو ایمان راوری دے۔ اوتہ

کواه اوسیه چې مونږ مسلمانان یو. هغه وخت د یادولو قابل دې چې کوم وخت حواریانو او وئیل ای عیسی ابن مریم آیا ستا رب داسې کولې شی چې په مونږ باندې د آسمان نه یوه خوانچې رانازل کړی او په یو قرات کښې تَستطیعُ په تاء سره دې او مابعد یعنی (بَلْکَ) په نصب سره دې. یعنی آیا ته دهغه نه (د خوانچې) سوال کولې شې. عیسی علیه السلام هغوی ته او وئیل تاسو د خپلې خوښې معجزې غوښتلو باره کښې د الله تعالی نه اوویرېږئ که چېرې تاسو (په حقیقت کښې) مژمنان ینې هغوی او وئیل زموږ مقصد د خوانچې د غوښتلونه دادې چې مونږ دهغه نه او خوړو او د یقین په اضافې سره زموږ زړه مطمئن شی اوزموږ دا یقین نور هم زیات شی چې تا د نبوت په دعوی کښې مونږ ته رښتیا وئیلی دی اَن مَخْفَه (عن الثقله) دې. ای اَنکَا و مونږ په نبوت باندې د گواهی ورکونکو نه شو. حضرت عیسی ابن مریم علیه السلام دعا او کړه ای الله ای زموږ پروردگار ته زموږ دپاره د آسمان نه خوانچې نازل کړه دې دپاره چې د خوانچې د نازلیدلو ورځ زموږ دپاره د خوشحالی ورځ شی دې دپاره چې مونږ د دغه ورځې تعظیم او توقیر او کړو او زموږ د وړاندینو دپاره لِاَوَّلِنَا اعاده جار سره د لَنَا نه بدل دې او زموږ نه روستو راتلونکو دپاره (یعنی) څوک چې زموږ نه پس راځی او ستادپاره ستا په قدرت باندې او زما په نبوت باندې یوه نڅښه شی. اودغه خوانچې زموږ دپاره رزق جوړ کړه اوت د ورکونکو نه بهر ورکونکې شی. الله تعالی د حضرت عیسی علیه السلام دعا قبولو سره او فرمائیل چې زه د دغه خوان په تاسو باندې نازلونکې یم تخفیف اوتشدید سره نو ددې نه پس یعنی د دې د نازلولو نه پس څوک چې په تاسو کښې ناشکری او کړی نوزه به هغه ته سخته سزا ورکوم چې هغه سزا به د دنیا جهان والو کښې هیچاته هم نه ورکوم. د آسمان نه فرښتو. خوان راوړو په کوم کښې چې اووږد روتنی او اووه کبان وو ټولوددې نه خوراک او کړو تردې چې ټول ماره شو. ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی د آسمان نه یوه خوانچې نازل کړې شوه چې په هغې کښې روڼی او غوښه وه هغوی ته حکم ورکړې شو چې خیانت مه کوئ اومه د صبادپاره ذخیره کوئ خو هغوی خیانت هم اوکړو او ذخیره ئی هم اوکړه نوهغه خوانچې اوچته کړې شوه او هغوی د بیزوگانو او خنزیرانو په شکل کښې مسخ کړې شو.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: تَوَيْدُهَا لِقَوْمِهِمْ. دا عبارت د یو سوال جواب دې چې الله تعالی خو علام الغیوب دې هغه ته د یو څیز باره کښې د سوال کولو ضرورت نشته؟ جواب دادې چې سوال به د رتبی (توبیخ) دپاره به وی لکه چې د الله تعالی قول اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهِۦٓ اَكْثَرُ دَنْۢیًا تَوَيْدُهَا لِقَوْمِهِمْ. توبیخی دې.

قوله: اٰی الَّذِیۡ دَاۤءَیۡوُ سَوَالٍ مَّقْدَرٌ جَوَابٍ دِی.

سوال: ذَا اسم اشارہ د محسوس دپارہ ده دلتہ ددې مشاراليہ جواب دې کوم چې غیر محسوس دې؟

جواب: دادې چې ذَا په معنی د الذی اسم موصول دې فلا اعتراض.

نوله: ذَهَبَ عَنْهُمْ عِلْمُ الْخِ دَا د یو سوال جواب دې.

سوال: انبیاء کرامو ته چې په دنیا کښې د دعوت توحید په جواب کښې د هغوی امتونو څه جواب ورکړې وو دا خو هغوی ته معلومیدل پکاروو بیا د انبیاء کرامو په محشر کښې د الله په مخامخ دا ویناکول چې مونږ ته پته نشته چې زمونږ امتونو مونږ ته څه جواب راکړې وو؟ ددې نه کذب لازمېږي چې د انبیاء کرامو د شان خلاف دی او هغه هم د الله تعالی په مخکښې؟

جواب: د علم نفی د کذب د وجې نه ده بلکه د قیامت د خطري او ویرې د وجې نه به وی ځکه چې د قیامت په ورځ به په هریو نفس باندې د الله تعالی د جلال دومره هیبت راځور وي چې د انبیاء کرامو د ذهن نه به هم د ډول اوشی الله تعالی فرمائی نذهل کل مرضعة غما ارضعت مگر د اجواب ضعیف دې ځکه چې الله تعالی د انبیاء کرامو باره کښې فرمائیلی دی لا یخبرهم الغرغرا الاکبر. امام فخرالدین رازی رحمته الله د مذکوره اعتراض دا جواب ورکړې دې، د انبیاء د جواب نه چې پاتې کیدل او انکار به د ادب او تعظیم په وجه وی، لکه چه صحابه کرامو به د نبی کریم صلی الله علیه و آله د سوال په جواب کښې اکثر الله اعلم فرمائیلو حالانکه هغوی ته به د بعض سوالونو جوابونه معلوم وو.

نوله: طِفْلاً فی المهد تفسیر په طفلأ سره کولو کښې یی اشاره اوکره چې دمهد نه مراد د ماشومو الی حالت دې نه چې نفس مهد ځکه چې د دمهد مقابلہ کھلأ سره ذکر کړې وه مقصد د نقصان عقل او کمال عقل تقابل دې.

نوله: اُكْنَة د مور نه روند راپیدا شوې، گُنة نه صیغه د صفت مشبه.

نوله: اُبرص، برص یعنی برگې مرض دا یو قسم مشهور مرض دې.

نوله: أَمَرْتَهُمْ عَلَى لِسَانِهِ دَا د هغه سوال جواب دې چې حواریان خو نبیان نه وو بیا ددوی طرف ته د وحی کولو څه مطلب دې؟ د جواب حاصل دادې چې نیغ په نیغه وحی مراد نه ده بلکه د حضرت عیسی صلی الله علیه و آله په واسطه هغوی ته حکم کول مراد دی. فلا إشکال.

نوله: لُتِیْنَهُمْ رَبَّكَ اى سوال رَبَّكَ حذف مضاف سره ځکه چې د ذات رب نه د سوال کولو هیڅ مطلب نشته.

نوله: مِنْ أَجْلِ په دې کښې اشاره ده چې اُن ناکل، مفعول لأجله دې.

[ایاتونہ: ۱۱۶-۱۲۰]

{و} اَذْكُرْ {إِذْ قَالَ} أَنِّي يَقُولُ {اللَّهُ} لِيَعِيسَى فِي الْقِيَامَةِ تَزِيخًا لِقَوْمِهِ {يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ آتَتْ قُلْتُ لِلنَّاسِ آيَاتِي وَأَمْرِي الْهَيِّئْ لَنَا مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ} عِيسَى وَقَدْ أَرَعَدْتُ {سُبْحَانَكَ} تَنْزِيهَا لَكَ عَمَّا لَا يُبْلِقُ بِكَ مِنْ شَرِيكَ وَغَيْرِهِ {مَا يَكُونُ} مَا يَنْتَبِي {إِلَى أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ} خَيْرَ لَيْسَ وَلِي لِلتَّبَيِّنِ {إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا} أَخْبِيهِ {فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ} أَيُّ مَا تَخْفِيهِ مِنْ مَعْلُومَاتِكَ {إِنْ كُنْتُ أَمْرًا لَغَيْبٍ} {مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ} وَهُوَ {أَنْ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَدِينَكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا} زَيَّا أَمْتَهُمْ مِمَّا يَقُولُونَ {مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي} فَبَضَّيْتُ بِالْوَفْعِ إِلَى السَّمَاءِ {كُنْتُ أَمْرًا لِقُرْبِهِمْ عَلَيْهِمْ} الْخَفِيطُ لِأَعْمَالِهِمْ {وَأَلَمْتُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ} مِنْ قَوْلِي لَهُمْ وَقَوْلِهِمْ بَعْدِي وَغَيْرَ ذَلِكَ {كُفَيْدُ} مُطْلَعٌ عَلَيْهِمْ {إِنْ تُعَذِّبْهُمْ} أَيُّ مَنْ أَقَامَ عَلَى الْكُفْرِ مِنْهُمْ {فَأَمْرُهُمْ عِبَادَتُكَ} وَأَمَّا مَا لَكُمْ مِنْهُمْ تَصَرَّفَ فِيهِمْ كَيْفَ يَنْتَ لَا اغْتِرَاضَ عَلَيْكَ {وَأَنْ تَغْفِرَ لَهُمْ} أَيُّ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ {فَأَلَمْتُ الْعَرْشَ} عَلَى أَمْرِهِ {الْحَكِيمُ} فِي صُنْعِهِ {قَالَ اللَّهُ هَذَا} أَيُّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ {يَوْمَ يُنْفَخُ الصَّادِقِينَ} فِي الدُّنْيَا كَعِيسَى {صِدْقُهُمْ} لِأَنَّهُ يَوْمَ الْجَزَاءِ {لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ} بِطَاعَتِهِ {وَرَضُوا عَنْهُ} بِطَاعَتِهِ {ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ} وَلَا يَنْفَعُ الْكَادِبِينَ فِي الدُّنْيَا صَدَقَهُمْ فِيهِ كَالْكَافِرِ لَمَّا يُؤْمِنُونَ عِنْدَ رُؤْيَةِ الْقَذَابِ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ {خَزَائِنُ الْمَطَرِ وَالنَّبَاتِ وَالرِّزْقِ وَغَيْرِهَا} {وَمَا فِيهِنَّ} أَيُّ بِمَا تَغْلِيظُ لِقَرِّ النَّفَالِ {وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} وَمِنْهُ إِثَابَةُ الصَّادِقِ وَتَغْلِيظُ الْكَاذِبِ وَخُصُّ الْغَفْلِ ذَاتِهِ فَلَيْسَ عَلَيْهَا بِقَادِرٍ

ترجمہ: اوجہ وخت ہم قابل ذکر دی چې الله تعالیٰ به د قیامت به ورخ حضرت عیسیٰ علیہ السلام نه دهغه د قوم د رتبې دپاره فرمائی چې ای عیسیٰ ابن مریم علیہ السلام آیا تادي خلقوته وئیلی وو چې ما اوزما مور دالله تعالیٰ نه علاوه معبودا وگرځوی حضرت عیسیٰ علیہ السلام به په رچیدوسره عرض اوکړی ته خو د هر هغه څیز (یعنی) شریک وغیره نه پاک می کوم چې ستاد شان سره نه ښائی اوزما دپاره هیڅ کله داسې خبره کول لائق نه دی د کومې د کولو چې زما څه حق نشته (حق) د لیس خبردې او (د) د تمیین دپاره (زائد) دې. که چرې ما (دا خبره) کړې وی نو تاته به ددې علم وی ځکه چې ته خورما د زړه په خبره هم پوهیږې اوزه ستاد د زړه په خبره نه پوهیږم یعنی ستا د پټ معلوماتو ماته علم نشته. د کولو معنیاتو هم ته پیژندونکې می. ما خودی ته صرف هم هغه خبره کړې ده د کومې چې تاماته حکم کړې وو او هغه دا چې تاسو دالله تعالیٰ بندگی اختیار کړئ چې زما او ستاسو د (تولی) رب دې زده ددوی نگران ووم تر کومې چې زه په دوی کې موجود ووم هغوی مې د داسې خبرې د کولو نه منع کړی وو او کله چې تازه د رفع آسمانو په ذریعه واپس راوغوښتم نوهم ته د هغوی د اعمالو خیال ساتونکې وې اوته خودهر څیزله خبردار می (که) هغه زما خبره وی کومه چې مې هغوی سره کړې وی یا دهغوی خبره کومه چې هغوی زما نه پس کړې وی وغیره وغیره. په هغوی کې چې څوک په کفر باندې قایم

پاتې شوک ته هغوی له سزا ورکړې نو ستا بنديگان دی اوته د هغوی مالک ئی په هغوی کښې چې څنگه غواړې د تصرف اختیار لرې په تاباندې هېڅ اعتراض نشته او که چرې ته هغوی معاف کړې نوته په دې باندې غالب ئی او په خپل صنعت کښې حکمت والا ئی. الله تعالی به او فرمائی چې دا د قیامت ورځ هغه ورځ ده چې په دې ورځ به په دنیا کښې رښتیا اختیارونکو ته به د هغوی رښتیا نفع اورسوی لکه چې عیسیٰ عليه السلام څکه چې دا د بدلي ورکولو ورځ ده هغوی ته به داسې باغونه ملاوېږي د کوم لاندې چې به نېرونه جاري وی په کوم کښې چې به هغوی د همیشه همیشه دپاره اوسېږي. الله تعالی د هغوی نه د هغوی د اطاعت د وجې نه خوشحاله او هغوی د هغه نه په اجر ورکولو باندې راضی هم دغه لویه کامیابی ده او په دنیا کښې دروغ ژنوته به په قیامت کښې د هغوی رښتیا هېڅ فائده ورنه کړی لکه کافران چې کله عذاب او ویني نو ایمان به راوړی. د زمکې او د آسمانونو او په دې کښې چې څه دی د ټولو بادشاهی هم دا الله تعالی ده (یعنې) باران بوتی او رزق وغیره خزانی ټولې هم د هغه ملک دي (په ځانی دمن) د ما استعمال غیر ذوی العقول ته غلبه ورکولو د وجې نه دې او هغه په هر شیز باندې قادر دي او هم د هغوی نه رښتونی ته اجر ورکول او دروغ ژن ته سزا ورکول هم دی او عقل الله تعالی لره (تحت القدرة) کیدونه خارج کړو چنانچې هغه په خپل ذات باندې قدرت نه لری.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: اَيُّ يَقُولُ، د قَال ماضی تفسیر په يَقُول د مضارع کولوسره ددې سوال جواب ورکړې شو چې د سیاق اوسباق نه معلومیږي چې مذکوره مکالمه به د قیامت په ورځ وی او قال نه معلومیږي چې په دنیا کښې شوې ده. د قال تفسیر په بقول سره کولو کښې داخل دی چې ماضی په معنی د مضارع دي.

قوله: تَوَيِّخًا لِّقَوْمِهِ، ددې اضافې مقصد هم د یو سوال مقدر جواب دی.

سوال: سوال دادې چه الله تعالی علام الغیوب دي د هغه نه هېڅ څیز پټ نه دي او په دې کښې د حضرت عیسیٰ عليه السلام خپل امت ته وئیل یا نه وئیل هم دی.

جواب: د جواب خلاصه داده چې دا سوال د استفهام دپاره نه دي بلکه د تویيخ دپاره دي لهذا اوس څه اعتراض پاتې نه شو.

قوله: لِقَوْمِهِ اضافه کولو کښې اشاره یی اوکړه چې تفصیر او کوتاهی خو د قوم وه نه چې د حضرت عیسیٰ عليه السلام

قوله: اَرْجِدُ عِيسَى عليه السلام د ویرې د وجې او رجیدلو.

قوله: وَلِي، لِلنَّبِيِّينَ په دې کښې په هغه خلقو باندې رددي کوم چې لی لره د حق سره متعلق گرځوي او د رد وجه داده چې په جاري باندې د مجرور د صلي تقديم ممنوع دي.

قوله: بِالرَّفْعِ إِلَى السَّمَاءِ یہ دے عبارت کنبی اشارہ دہ چې دلته توفی معنی د مرگ نہ دہ خکہ چې د توفی معنی اخذالش وافها، یو خیز پوره پوره اخستل دی، مرگ هم ددې یو قسم دې نہ چې عین مرگ لہذا اوس دا اعتراض ختم شو چې پہ ظاہرہ معلومیږی چې تر فیتنی نہ مراد مرگ وی حالانکہ د حضرت عیسیٰ علیہ السلام انتقال نہ دې شوې.

قوله: وَخَصَّ الْعَقْلُ ذَاتَهُ تَعَالَى، ددې عبارت د اضافي مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: دادې چې علی کل شی قدر کنبی پخپله الله تعالی هم په شی کنبی داخل دې خکہ چې کہ الله تعالی په شی کنبی داخل اونه منلې شی نو د الله تعالی لاشی کیدل لازمیږی راخی کوم چې ظاہرہ البطلان دې لہذا الله تعالی د اشیاء یو فرد منل ضروری دی اوکل شی هالک نہ معلومیږی چې هر شی هلاکیدونکې دې؟

جواب: د جواب حاصل دادې چې الله تعالی شی خو دې مگر د نورو خیزونو په شان نہ دې لہذا عقل د الله تعالی ذات د خیزونو نہ خاص کړو یعنی الله تعالی په هر شی باندې قادر دې مگر په خپل ذات باندې قادر نہ دې خکہ چې د قدرت تعلقی د ممکناتو سره وی نہ چې واجباتو او محالاتو سره. لہذا د شی نہ مراد کل موجود ممکن اجماعہ دې. (جمل)

[۶] سورۃ الانعام

مکیہ الا وما قدر الله، الايات الثلاث والاقل

تعالوا الايات الثلاث وهي مائة وخمسين اوست وستون اية.

سورت انعام مکی دې مگر د وما قدر الله نه درې آیاتونه او قل تعالوا نه درې آیاتونه اود دې تعداد ۱۶۵ یا ۱۶۶ آیات دی.

[۶] آیاتونه: ۱-۱۰

{التَّحَدُّ} وَفَوَّ الْوَصْفَ بِالْجَمِيلِ لَابِت {لَيْلِهِ} وَقَلَّ الْفَرَادِ الْإِغْلَامَ بِذَلِكَ لِلْإِيمَانِ بِهِ أَوْ الثَّنَاءِ بِهِ أَوْ لَهَا اخْتِمَالَاتٍ أَفِيدَها الثالث فأنه الشيخ في سورة الكهف {الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ} خَصَّها بِالذِّكْرِ لِأَنَّها أَكْثَرُ الْمَخْلُوقَاتِ لِلظَّاهِرِ {وَجَعَلَ} خَلَقَ {الْعُلَمَاءُ وَالنُّورُ} أَي كُلُّ ظَلَمَةٍ وَنُورٍ وَجَعَلَهَا ذُوهُ لِكُنْزَةِ اسْتِبْطَائِها وَهَذَا مِنْ دَلَائِلِ وَخِدَائِتيه {ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} مَعَ قِيَامِ هَذَا الدَّلِيلِ {يَرْتَدُّونَ} يَرْتَدُّونَ غَيْرُهُ فِي الْعِبَادَةِ {هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ} بِخَلْقِ أَبِيكُمْ آدَمَ مِنْهُ {ثُمَّ قَسَىٰ أَجْلًا} لَكُمْ تَمُوتُونَ عِنْدَ انْتِهَائِهِ {وَأَجَلٌ مُّسَمًّى} مُضْرُوبٌ {عِنْدَهُ} لِيَفْجِئَكُمْ {ثُمَّ أَنْتُمْ} أَنْتُمْ الْكُفَّارُ {تَمُوتُونَ} تَشْكُونَ فِي التَّبْعِ بَعْدَ عِلْمِكُمْ أَنَّهُ انْتَهَى خَلْقَكُمْ وَمَنْ قَدَّرَ عَلَى الْإِنْتِزَاعِ فَهُوَ عَلَى الْإِعَادَةِ أَقْدَرُ {وَهُوَ اللَّهُ} مُسْتَعِدٌّ لِلْعِبَادَةِ {فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ} يَعْلَمُ بِكُمْ بِكُمْ بِكُمْ مَا تَكُونُونَ وَمَا تَخْفَوْنَ بِهِ مِنْكُمْ {وَيَعْلَمُ مَا تُكْبِرُونَ} تَغْمَلُونَ مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ {وَمَا تَأْتِيهِمْ} أَي أَهْلُ مَكَّةَ {مِنْ} حِيلَةٍ {أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} مِنَ الْقُرْآنِ {إِلَّا كَانُوا

عنها معرضین} {قَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ} بِالْقُرْآنِ {لَمَّا جَاءَهُمْ قَسُوفٌ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ} عَوَاقِبِ {مَا كَانُوا بِهِ يَحْتَسِبُونَ} {الْمُرُوءَا} فِي أَنْفَارِهِمْ إِلَى الشَّامِ وَغَيْرِهَا {كَمْ} خَبْرَتُهُ بِعَفَى كَثِيرًا {أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قُرُونٍ} أَثَمَ مِنَ الْأُمَمِ الْمَاضِيَةِ {مَكَّنَّاهُمْ} أَغْطَيْنَاهُمْ مَكَانًا {فِي الْأَرْضِ} بِالْقُوَّةِ وَالسَّعَةِ {مَا لَمْ يَكُنْ} لَغَيْطٍ {لَهُمْ} فِيهِ الْبَقَاتُ عَنْ الْفِتْنَةِ {وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ} الْمَطَرَ {عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا} مُتَابِقًا {وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ} تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ {تَحْتَ مَسَكِنِهِمْ} فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ {بِكُذُوبِهِمُ الْأَبِيَاءِ} وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ {وَلَوْ زَلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا} مَكْنُونًا {فِي قِرْطَاسٍ} رَقٍّ كَمَا افْتَرَضُوا {فَلَسَوْهُ بِأَيِّدِيهِمْ} أَنْزَلَ مِنْ غَائِبُهُ لِأَنَّهُ أَنْقَى لِلشُّكِّ {لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ} مَا {هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ} تَعْتَنَّا وَعِندًا {وَقَالُوا لَوْلَا} هَذَا {أَنْزَلَ عَلَيْهِ} عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {مَلَكٌ} يُصَدِّقُهُ {وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا} كَمَا افْتَرَضُوا فَلَمْ يُؤْمِنُوا {لَقَضَى الْأَمْرُ} بِهَلَاكِهِمْ {لَمَّا لَا يَنْظُرُونَ} يَنْهَلُونَ لِقْوَئِهِ أَوْ مَغْذِرَةً كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِيمَنْ قَبْلَهُمْ مِنْ أَهْلَاكِهِمْ عِنْدَ وُجُودِ نَفْثَتِهِمْ إِذَا لَمْ يُؤْمِنُوا {وَلَوْ جَعَلْنَاهُ} أَيْ الْمَنْزِلَ إِلَيْهِمْ {مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ} أَيْ الْمَلَكَ {رَجُلًا} أَيْ عَلَى صُورَتِهِ لِيَتَكَلَّمُوا مِنْ رُؤْيَاهُ إِذْ لَا قُوَّةَ لِلْبَشَرِ عَلَى رُؤْيَا الْمَلَكِ {وَلَوْ أَنْزَلْنَاهُ} وَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا {لَلَكُنَّا} شَقِيحًا {عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسونَ} عَلَى أَنْفُسِهِمْ بَأَن يَقُولُوا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلَكُمْ {وَلَقَدْ أَسْتَشِيرَ} رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ {فِيهِ نَسِيئَةٌ لِلشَّيْءِ} صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {فَتَقَاتَلَ} نَزَلَ {بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ} مَا كَانُوا بِهِ يَحْتَسِبُونَ {وَهُوَ الْعَذَابُ} فَكَلَّا يَجِيحُ بِمَنْ اسْتَشْفَرَا بِكَ

ترجمہ: ہر تعریف دالہ تعالیٰ دہارہ ثابت دی راں یا خود دے جملہ خبریہ نہ مراد دَحْمِدِیہ ثبوت باندی دایمان خبر و رکول دی یا مراد انشاء حمد (تعریف کول دی۔ یادوارہ مراد دی راں) احتمالات دی دریم صورت دیر مفید دی۔ دا شیخ جلال الدین محلّی **رحمۃ اللہ علیہ** پہ سورت کہف کنبی بیان کرے دی۔ چاچی آسمانونہ اوزمکی پیدا کرے دی دا دوارہ نی پہ خاص توگہ خکہ بیان کرے دی چہ دا دوارہ دَ کتونکو پہ نظر کنبی دتولو مخلوقاتونہ لونی دی او چاچی تیاری او رنراگانہ پیدا کرے یعنی هر ظلمت او نور، ظلمات نی جمع راوے دی نہ چہ نور، د ظلمات اسباب کثیر کیدو و چہ نہ اودا دَ اللہ تعالیٰ دَ وحدانیت دَ دلالتونہ دی بیاہم کافران ددی دلیل دقائمید و باوجود غیر اللہ دَ خپل رب برابر گر خوی یعنی غیر اللہ پہ عبادت کنبی دالہ تعالیٰ برابر گر خوی۔ ہفہ داسی ذات دی چہ ہفہ تاسو دَ خاوری نہ پیدا کرئی ستاسو نیکہ آدم **علیہ السلام** نی دَ خاوری نہ پیدا کر و بیاہفہ ستاسو دَ پارہ مودہ مقرر کرے دَ کومے پہ پورہ کیدو چہ بہ تاسومرہ کیڑنی اودوم وخت خاص دالہ تعالیٰ پہ نیز معین دی کوم چہ ستاسو دَ بعث یعنی واپس راژوندی کیدو دی۔ بیاہم ای کافرانو تاسو شک کوئی۔ (یعنی) پہ بعث بعد الموت کنبی شک کوئی سرہ ددی چہ تاسو پہ دی خبرہ پوہیڑنی چہ ہفہ تاسو دَ شروع نہ پیدا کرئی او خوک چہ پہ شروع کنبی پہ

پیدا کولو باندې قادر دې هغه دوباره پیدا کولو باندې په طریق اولی قادر دې. هم هغه الله عبادت لائق دې په آسمانونو اوزمکه کښې ستاسوپه پتو او ښکاره خبرو باندې پوهیږي یعنې کومې چې تاسوپه خپل مینځ کښې پټې ساتل غواړي او ښکاره کونی یی او څه چې تاسو کوئ هغه پیژنی. (یعنې) کوم خیر او شر چې تاسو کوئ هغې نه خبردار دې. او اهل مکه له چې د قرآن کوم یو آیت هم راغلې دې د هغې نه ډډه کوی. په من آیت کښې من زانده دې هغوی حق یعنې قرآن دروغ او گنړلو کله چې هغوی ته راغلي. ډیر زړه هغوی ته دخپل انجام خبر ملاؤشی په کوم پورې چې به دوی مسخرې کولې آیا دا خلق شام وغیره ته دخپل د سفر په وخت کښې نه گوري چې مونږ د هغوی نه وړاندې تیر شوو امتونو نه څومره امتونه هلاک کړي دی. کمر خبره په معنی دکثیر دې. چاته چې مونږ په دنیا کښې داسې قوت او وسعت ورکړې وو کوم چې مونږ تاسو ته نه دې درکړې. په دې کښې د غیبت نه (خطاب) طرف ته التفات دې او مونږ په هغوی باندې ښه مسلسل بارانونه او وروړل او مونږ د هغوی لاندې نهر ونه اوبیول. بیا مونږ هغوی د انبیاء د تکذیب په جرم کښې هلاک کړل او مونږ د هغوی نه پس نور قومونه پیدا کړل. او که مونږ د هغوی د تجویز مطابق په کاغذ باندې لیکلې شوې څه نازل کړې وې بیا به دې خلقو خپل لاسونه هغې له اوړلې هم وې (لکسوة بآیدیه) د عاینه نه ابلغ دې ځکه چې لاس لگولو سره کتل د شک ډیر نفی کونکې دی. بیا هم دا کافران خلق د تعصب او عناد د وجې وائی چې دا هیڅ هم نه دی صرف ښکاره جادو دې او دغه خلقو وینا ده چې په محمد ﷺ باندې یوه فرېشته ولې نازل نه کړې شوه چې د هغه تصدیق ئی کولې او که چېرې مونږ د هغوی د غوښتنې مطابق څه فرېشته نازل کړې وې (بیاباه هم) دوی ایمان نه راوړلو نودوی به هلاک کړې شوې وې. او ددوی قصه به ختمه کړې شوې وه. بیاباه دوی ته د توبې یا معذرت مهلت نه شو ورکولې لکه څنگه چې وړاندې امتونو د فرمائشې معجزو ښکاره کیدونه پس هغوی ایمان رانور و نو د هغوی هلاکول د الله تعالی دستور دې. که مونږ د هغوی طرف ته فرېشته نازلولې نو ښکاره خبره ده چې هغه فرېشته به په انسانی شکل کښې وه دې دپاره چې دوی هغه اولیدلې شی ځکه چې په دوی کښې د فرېشتې دکتلو طاقت نشته. او که چېرې مونږ د هغوی طرف ته فرېشته نازل کړې وې او په انسانی شکل کښې مو ساتلې نو مونږ به په دوی باندې اشتباه اچوله لکه څنگه چې اوس دوی ته اشتباه کیږي چې وائی دا څو هم ستاسوپه شان انسان دې. په حقیقت کښې تانه وړاندې چې کوم انبیاء تیر شوی دی هغوی پورې هم توقې کړې شوې دی. په دې کښې نبی ﷺ ته تسلی ده نو هغوی هم هغه عذاب راگیر کړل په کوم پورې چې هغوی توقې کړې وې او هغه عذاب وو، دغه شان څوک تاپورې توقې کوی نو هغوی به هم عذاب راگیر کړي.

دقیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: هَلِ الْمُرَادُ الْأَعْلَامُ بِذَلِكَ، دَدِي سوالیہ جملہ نہ د شارح علام مقصد دا خودل دی چې الحمد (ثابت) لله، جملہ خبریہ پہ ذریعہ چې د ثبوت دحمد خبرورکړې شوې دې، ددې نہ درې خیزونہ مراد کیدې شی. ① یاخو ددې خبرې خبر ورکول دی چې دالله تعالی اوصاف کمالیہ ازلی اوایدی دی او زمونږ پہ دې باندې ایمان دې. پہ استمرار باندې بہ دلالت د جملہ اسمیہ د وجې نہ وی پہ دې صورت کښې بہ جملہ لفظاً اومعنی خبریہ وی. ② یا مقصد إنشاء حمد دې ہم دا مفسر علام اوالثناء بہ سرہ تعبیر کړې دې. پہ دې صورت کښې بہ جملہ لفظاً خبریہ او معنی انشائیہ وی. ③ چې دواړہ مقصود وی ددې طرف تہ یئ خپل قول اوهُمَّا سرہ اشارہ فرمائیلې ده. پہ دې صورت کښې بہ پہ دواړو معانیو کښې استعمال حقیقہ وی او پہ رومی صورت کښې بہ پہ خبرکښې حقیقت او انشاء حمد کښې بہ مجازوی. او پہ دویم صورت کښې پہ انشاء حمد کښې حقیقت اوپہ خبر کښې بہ مجازوی. مطلب دا چې پہ رومیو دواړو صورتونو کښې پہ یو کښې دجملې استعمال بالاصل او دویم کښې بالتبع وی او پہ دریم صورت دواړو کښې د جملې استعمال بالاصل وی ہم پہ دې وجہ دریم صورت د رومیو دواړونہ ډیرفائدہ مند دې ځکه چې پہ دواړو کښې استعمال مقصود بالذات دې. (د نور تفصیل ډپارہ سورت کھف اوگورنې)

قوله: خَلَقَ، دَجَّلَ تفسیر پہ خَلَقَ سرہ کولو کښې یئ اشارہ کړې ده چې جَعَلَ پہ معنی د خَلَقَ وائشا دې نہ چې پہ معنی د حَزَّوهم دغه وجہ ده د یو مفعول طرف تہ متعدی دې.

قوله: يَكْفُرُ اسْبَابًا د ظلمت اسباب چونکہ ډیردی پہ دې وجہ ظلمات جمع راوړلې شوې ده او د نور قسم خو ہم یو دې نوځکه دا واحد راوړلې شوې دې.

قوله: عَوَاقِبُ: سوال: د عواقب مضاف محذوف منلوځه فائدہ ده؟

جواب: ځکه چې نفس انباء خو بہ ہم پہ دنیا کښې معلوم شی خو ددې انجام او نتیجہ بہ په آخرت معلومہ شی ہم ددې فائدې ډپارہ لفظ عواقب محذوف منلې شوې دې.

قوله: لِأَنَّهُ أَلْفَى مِنَ الشَّيْءِ یعنی د کتلوپہ ځائی دلکس استعمال پہ نفی د شک کښې زیات مؤثر دې ځکه چې پہ کتلو کښې خود جادو یا د نظر بندئ دھوکہ ہم کیدې شی مگر پہ لمس لاس لگولو سرہ معلومولو کښې ددھوکې او مغالطې اندیښنہ نہ وی.

قوله: لَكُنْتُ، دا د شرط محذوف جواب دې تقدیری عبارت دادې آی لَوَجَّعْنَا رَجُلًا لَّكُنْتُ.

[ایاتونه: ۱۱-۲۰]

{قُلْ} لَهُمْ {سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ} الرُّسُلُ مِنْ خَلْقِهِمْ بِالْعَذَابِ لِيَعْبُرُوا
 {قُلْ لَيْنَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ} إِنْ لَمْ يَقُولُوا لَا جَوَابَ غَيْرُهُ {كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ} قَضَى عَلَى
 نَفْسِهِ {الرَّحْمَةِ} فَضْلًا مِنْهُ وَفِيهِ تَلَطَّفُ فِي دُعَائِهِمْ إِلَى الْإِيمَانِ {لِيَجْعَلَ لَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ} لِيَجْعَلَ لَكُمْ
 بَاغِمَايَكُم {لَا رَيْبَ} شَكَّ {فِيهِ الَّذِينَ خَيْرُوا أَنْفُسَهُمْ} يَنْفِرُ بِضِيئِهَا لِلْعَذَابِ مُنْتَدًا خَيْرُهُ {فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ}
 {وَلَهُ} تَعَالَى {مَا سَكَنَ} خَلَّ {فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} أَيْ كُلِّ شَيْءٍ فَهُوَ رَبُّهُ وَخَالِقُهُ وَمَالِكُهُ {وَهُوَ السَّمِيعُ}
 لِمَا يَقَالُ {الْعَلِيمُ} بِمَا يَفْعَلُ {قُلْ} لَهُمْ {أَغْنِ اللَّهُ أَجْنِدَ وَلِيًّا} أَغْنِيهِ {قَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} مُنْجِيهِمَا
 {وَهُوَ يُطْعِمُ} يَرْزُقُ {وَلَا يُطْعَمُ} يَرْزُقُ {قُلْ إِيَّايَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ} إِلَهُ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ {وَأَنْ
 قِيلَ لِي} {لَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمَشْرِكِينَ} بِهِ {قُلْ إِيَّايَ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتَ رَبِّي} بِعِبَادَةِ غَيْرِهِ {عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ}
 هُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ {مَنْ يُضَرَفُ} بِأَنْبَاءٍ لِلْمَفْعُولِ أَيْ الْعَذَابِ وَلِلْفَاعِلِ أَيْ اللَّهِ وَالْقَائِدِ مَخْلُوفٍ {عَنْهُ يَوْمَئِذٍ
 فَقَدْ رَجَعَهُ} تَعَالَى أَيْ أَرَادَ لَهُ الْخَيْرَ {وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ} النِّجَاةُ الظَّاهِرَةُ {وَأَنْ يَحْسَبَكَ اللَّهُ بَعْضَ
 كَمْفَرِي وَفَقَرٍ} {فَلَا كَاشِفَ} رَافِعٍ {لَهُ إِلَّا هُوَ وَأَنْ يَحْسَبَكَ بَعْضُ كَمْفَرِي وَغَنَى} {فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}
 وَمِنْهُ مَنْسَكٌ بِهِ وَلَا يَقْدِرُ عَلَى رَدِّهِ عَنْكَ غَيْرُهُ {وَهُوَ الْقَاهِرُ} الْقَادِرُ الَّذِي لَا يُعْجِزُهُ شَيْءٌ مُسْتَعْتَلًا {فَوَقَّ
 عِبَادَهُ وَهُوَ الْحَكِيمُ} فِي خَلْقِهِ {الْخَبِيرُ} بِبَوَاطِنِهِمْ كُظُوهَرِهِمْ وَنَزَلَ لَمَّا قَالُوا لِلَّهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا
 بِمَنْ يَنْشُدُ لَكَ بِالْبُتُوَّةِ فَإِنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ أَنْكَرُوكَ {قُلْ} لَهُمْ {أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً} تَفْهِيمُ مَحْوُلٍ عَنْ
 الْمُنْتَدَا {قُلْ لِلَّهِ} إِنْ لَمْ يَقُولُوا لَا جَوَابَ غَيْرُهُ هُوَ {شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ} عَلَى صِدْقِي {وَأَوْحَى إِلَيَّ هَذَا
 الْقُرْآنَ لِأُنْذِرَكُمْ} أَخَوْفَكُمْ يَا أَهْلَ مَكَّةَ {بِهِ وَمَنْ بَلَّغَ} غَطِيفٌ عَلَى حُجْرٍ أَنْذِرَكُمْ أَيْ بَلَّغَهُ الْقُرْآنَ مِنْ
 الْإِنْسِ وَالْجِنِّ {أَلْتَحْكُمُ لِلشَّهِيدِينَ أَنْ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةٌ أُخْرَى} اسْتَغْنَاهُمْ بِإِكْرَارِي {قُلْ} لَهُمْ {لَا أَشْهَدُ} بِذَلِكَ
 {قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَإِلَئِي يَرْجِعُ مِمَّا أَشْرَكُوا} مَعَهُ مِنَ الْأَصْنَامِ {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ} أَيْ
 مُحْكَمًا بِنَجْوِي فِي كِتَابِهِمْ {كَمَا يَعْرِفُونَ أَنْبَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ} مِنْهُمْ {فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} بِهِ

ترجمہ: تہ ہغوی تہ اووایہ پہ زمکہ کنبی اوگرختی رااوگرختی بیا اوگورنی چی د
 رسولانو تکذیب کونکو شہ انجام شو دی دپارہ چی تاسو عبرت حاصل کرنی تہ دہغوی نہ
 پوئشتہ اوکرہ چی پہ آسمانو نو از مکہ کنبی چی خہ دی ہفہ د چادی؟ کہ ہغوی ددی جواب درنہ
 کری نور تہ اووایہ چی دالہ تعالی دی خکہ چی ددی نہ علاوہ ددی صحیح جواب نشتہ
 از راہ کرم ہفہ پہ خپل خان باندی رحمت لازم کری دی پہ دی کنبی ہغوی تہ پہ دعوت
 ورکولو کنبی نرمی دہ تاسو بہ اللہ تعالی د قیامت پہ ورخ راجع کوی دی دپارہ چی تاسو
 ستاسو د اعمالو بدلہ درکری پہ دی کنبی ہیخ شک نشتہ چی کومو خلقو خپل خان عذاب تہ
 وړاندی کولو سرہ ہم خپل نقصان کری دی دا ایمان راوړونکی نہ دی. (الذین انهم مبتدء وہ

ذہم لا یؤمنون، دے مبتداء خبر دے اوہم دالہ تعالیٰ دے ہر ہفہ خیز کوم چے پہ شپہ او ورخ کنبے اوسیری دے یعنی دھرشے ہم ہفہ رب دے اوہم ہفہ نی خالق دے اوہم ہفہ نی مالک دے او خہ وینا چے کولے شی دھغے اوریدونکے دے او پہ ہغے باندے پوہیدونکے دے۔ آیا زہ دالہ تعالیٰ نہ سوا دے بل چابندگی اوکرم ہفہ اللہ تعالیٰ چے دآسمانونو اود زمکے پیدا کونکے دے او ہفہ پہ خلقو خوراک کوی اوپہ ہفہ باندے شوک خوراک نہ کوی (ہیخ کله) نہ، تہ ورته اووایہ چے ماتہ حکم راکرے شوے دے چے زہ پہ دے امت کنبے دے ٔتولو نہ پومے اسلام راورونکے شم او ماتہ وئیلی شوی دی چے تہ ہیخ کله دے شرک کونکونہ مہ کیہہ۔ تہ ورته اووایہ چے خہ دے لوی ورحے دے عذاب نہ ویریم اوہغہ دے قیامت ورخ دہ کہ چرے زہ دے غیر اللہ بندگی کولوسرہ دے خپل رب نافرمانی اوکرم او کوم کس چے دے دغہ ورحے دے عذاب نہ بیچ کرے شو (نصرف) کنبے مجهول او معروف دوارہ قراتونہ دی (دمعروف پہ صورت کنبے) بہ فاعل اللہ تعالیٰ وی او عائد بہ محذوف وی یقیناً اللہ تعالیٰ پہ ہفہ باندے دیر لوی رحم اوکرو یعنی دھغہ دپارہ نی دے خیر ارادہ کرے دہ ہم دغہ لویہ کامیابی دہ بنکارہ کامیابی دہ۔ اوکہ چرے اللہ تعالیٰ تاتہ پہ خہ ازیمینست مثلاً بیمارئی او دے فقر پہ ذریعہ تکلیف در رسول او غواری نوہغہ دے اللہ تعالیٰ نہ بغیر بل شوک نہ شی لرے کولے اوکہ چرے تاتہ خہ خیر مثلاً صحت در اورسوی نوہغہ پہ ہر خیز باندے قادر دے او دے نہ ہفہ خہ ہم دی کوم چے تاتہ در اورسیدل اوستانہ دے اللہ تعالیٰ نہ بغیر دے لرے کونکے ہیخوک نشته اوہغہ پہ خپل بندیگانو باندے داسے قادر دے چے ہیخ خیزدے غالب کیدو دے وجے نہ ہفہ عاجز کولے نہ شی اوہغہ دے خپل مخلوق بارہ کنبے باحکمت او دھغوی دے پتو رازونونہ دے هغوی دے بنکارہ پہ شان خبر لرونکے دے اوکله چے (اہل مکہ) حضور پاک تہ او وئیل ہفہ سرے پیش کرے چے ستاد نبوت گواہی ورکری خکہ چے اہل کتاب ستاسو (دے نبوت) نہ انکار کرے دے نودا آیت نازل شو۔ تہ دھغوی نہ پویشتنہ اوکرے چے دے چا گواہی دے ٔتولونہ لویہ دہ؟ (شہادۃ) دے مبتداء نہ نقل کیدوسرہ تمیز دے کہ چرے هغوی دا جواب در نہ کری نوتہ ورته اووایہ چے زما پہ صداقت باندے زما او ستاسو پہ مینخ کنبے ہم اللہ تعالیٰ گواہ دے خکہ چے دے نہ علاوہ بل ہیخ جواب نشته۔ اودا قرآن ماتہ دوحی پہ توگہ رالیہلے شوے دے دے دپارہ چے ای اہل مکہ زہ تاسو اوہغہ کس دے دے پہ ذریعہ او بیروم چاتہ چے قرآن رسیدلے دے (ذَمَّنْ بَلَّغَ عَطَفَ دے اندر کہ پہ ضمیر باندے دے یعنی چاتہ چے قرآن رسیدلے دے کہ ہفہ دے انسانانو نہ وی اوکہ دے پیریانونہ وی آیا تاسو پہ بالکل ہم دغہ گواہی ورکری چے اللہ تعالیٰ سرہ نور معبودان ہم شتہ۔ استفہام انکاری دے تہ هغوی تہ اووایہ چے زہ دا گواہی نہ ورکوم تہ ورته اووایہ چے ہفہ خو بس ہم پومعبدو دے اویشکہ زہ دے دغہ بتانونہ بری یم کوم چے تاسوتہ ہفہ سرہ شریکوئی۔ کومو خلقوتہ چے مونے کتاب ورکری دے ہفہ محمد ﷺ پہ خپل کتاب کنبے دھغہ دے صفاتو دے موجود کیدو دے وجے نہ

داسی پیڑنی لکہ ڄنگہ ڇي ڇيل ڄامن پيڙني په هغوی کنبي ڇي کومو خلقو ڇيل ڄائونه په نقصان کنبي واچول په دي باندې ايمان راوړونکی نه دي.

د قيوداتو فوائد او تسهيل

قوله: الَّذِينَ خَيْرُوا أَنْفُسَهُمْ قَدْ رَزَقْنَاهُمْ أَفْئِدَةً يَوْمَئِذٍ وَكُنَّ تُرْجَىٰ خَيْرًا ۚ وَالَّذِينَ خَيْرُوا أَنْفُسَهُمْ قَدْ رَزَقْنَاهُمْ أَفْئِدَةً يَوْمَئِذٍ وَكُنَّ تُرْجَىٰ خَيْرًا ۚ

سوال: په خبر باندې فاء په څه وجه داخل ده؟

جواب: ځکه چې په موصول کنبي شائبه د شرط ده د څه د وچي نه چې په خبر کنبي شائبه د جزاء ده هم په دي وجه فاء داخل ده.

قوله: حَلَّ، دَسَكْرَ تفسيري به حَلَّ په معنی د استقرار سره کولو کنبي یی اشاره کړې ده چې سکون سره ددي چې د حرکت ضد ته وائی لیکن دلته مطلقاً استقرار مراد دي. داد عربو قول تقيکم الحرد قبیل نه دي ای تقيکم الحرو والید.

قوله: الْعَابِدُ فَحْدَوْفٍ دا به بِضَرْف معروف لوستلو په صورت کنبي وی. ظاهر داده چې العذاب محذوف وی ځکه چې نحوی قاعده ده چه غیر موصول طرف ته د عائد حذف جائز نه دي.

قوله: النَّجَاءُ الظَّاهِرَةُ ځکه چې د اکامیابی به بالکل بشکاره او دهمیشه دپاره به وی په خلاف د دنیاوی کامیابی.

قوله: مُتَّعِلِيًا، په دي کنبي اشاره ده چې فوق عباده د القاهرة د ضمیر نه حال دي او استعلاء نه مراد علوی القدرة والشارت دي.

قوله: قل الله، ای قل الله اکبر، لفظ اکبر محذوف دي ځکه چې مقوله مفرد نه وی.

قوله: هو شهيد په دي کنبي اشاره ده چې شهيد هو مبتداء محذوف خبر دي.

سوال: الله مبتداء او شهيد خبر منلو کنبي څه قیاحت دي؟ حالانکه په دي صورت کنبي به د هو مبتداء محذوف منلو ضرورت هم نه وي؟

جواب: الله مبتداء او شهيد خبر گرځول ځکه صحیح نه دی چې الله شهيد ای شه اکبر شهاده جواب واقع کیدل به صحیح نه وی ځکه چې تقدیری عبارت به داوی ای شه اکبر شهاده الله شهيد یی وینکم په دي کنبي جواب د سوال مطابق نه دي.

قوله: عَطَفَ عَلَى ضَمَائِرِ الْوَرَكَمِ یعنی دَمَنْ بَلَمَّ عَطَفَ د اندر کم په ضمیر مفعول کمر باندې دي نه چې اندر ضمیر مستتر فاعل باندې.

قوله: اِي بَلَمَّ الْقَرَأَنُ په دي کنبي د بَلَمَّ د ضمیر د فاعل د تعیین طرف ته اشاره ده.

[ایاتونہ: ۲۱-۳۰]

{وَمَنْ} اِنِّي لَا اُحَد {اَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا} بسببہ الشریک لہ {اَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ} القرآن
 {إِنَّهُ} اِنِّي الشَّان {لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ} بِذَلِكَ {وَ} اذْكَرْ {يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا}
 نَزِيفًا {أَيْنَ مُرْكَاتُكُمْ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ} اَنْتُمْ شُرَكَاءُ اللَّهِ {ثُمَّ لَمْ تَكُنْ} بِاللَّهِ وَالنَّبَا {فَنُفِثَهُمْ}
 بِالنَّصْبِ وَالزَّفَعِ اَي مَغْلِبَتِهِمْ {إِلَّا أَنْ قَالُوا} اِنِّي قَوْلُهُمْ {وَاللَّهُ رِيتًا} بِالْحَزْ نَفْتِ وَالنَّصْبِ بَدَا {مَا كُنَّا
 مُشْرِكِينَ} قَالَ تَعَالَى {الظُّرُّ} يَا مُحَمَّد {كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ} بِنَلْبِ الشَّرِكِ غَنَّهُمْ {وَصَلَّ} غَابَ
 {عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ} عَلَى اللَّهِ مِنْ شُرَكَاءِ {وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَهِمُ إِلَيْكَ} إِذَا فُرِثَ {وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ
 أَكِنَّةً} اَغْطِيَةً ل {أَنْ} لَا {يَفْقَهُوهُ} يَفْهَمُوا الْقُرْآنَ {وَقِيَ} إِذَا مَرَّوْهُمَا {صَفَمَا} فَلَا يَسْمَعُونَ سَمَاعَ قُبُولِ
 {وَلَنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمْ بَيِّنَاتٌ لَوْ كُنْتَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ} مَا {هَذَا} الْقُرْآنَ {إِلَّا
 أَسَاطِيرُ} اَكْذَابِ {الْأَوَّلِينَ} كَأَنَّا صَاحِبِ الْأَعَاجِبِ جَعَلَ اسْطُورَةَ النَّصْبِ {وَهُمْ يَنْهَوْنَ} النَّاسَ {عَنْهُ}
 عَنْ اتِّبَاعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {وَيَتَأَوَّنَ} يَتَنَاعَدُونَ {عَنْهُ} فَلَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقِيلَ نَزَّلَتْ فِي أَبِي
 طَالِبٍ كَانَ نَهَى عَنْ أَذَاهُ وَلَا يُؤْمِنُ بِهِ {وَلَنْ} مَا {يُفْلِكُونَ} بِالنَّبَا عَنْهُ {إِلَّا أَنْفُسُهُمْ} لِأَنَّ حُزْرَهُ عَلَيْهِمُ
 {وَمَا يَشْعُرُونَ} بِذَلِكَ {وَلَوْ تَرَىٰ} يَا مُحَمَّد {إِذْ وَقَفُوا} غَرَضُوا {عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا} لِلنَّبَا {لَيْسَتْ نَارُ} إِلَى الدُّنْيَا {وَلَا تُكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَتَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ} يَرْفَعُ الْفَيْلَيْنِ اسْتِخْفَافًا وَنَصْبَهُمَا فِي جَوَابِ التَّعْنِي
 وَزَعِ الْأَوَّلِ وَنَصْبِ النَّبَا وَجَوَابِ لَوْ رَأَيْتَ أَمْرًا عَظِيمًا قَالَ تَعَالَى {يَلَّ} لِلْإِضْرَابِ عَنْ إِزَادَةِ الْإِيمَانِ
 الْغُفُورِ مِنَ التَّعْنِي {بَدَا} ظَهَرَ {لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلِ} يَكْتُمُونَ بِقَوْلِهِمْ {وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا
 مُشْرِكِينَ} بِشَهَادَةِ جَوَابِهِمْ فَتَمَثَّلُوا ذَلِكَ {وَلَوْ رَدُّوا} إِلَى الدُّنْيَا فُرِثَ {لَعَادُوا لِمَا عَصَوْا عَنْهُ} مِنَ الشَّرِكِ
 {وَأَنَّهُمْ لَكَادِيبُونَ} فِي وَغْدِهِمْ بِالْإِيمَانِ {وَقَالُوا} اِنِّي مُنْكَرُونَ الْبَغْتِ {إِنْ} مَا {هِيَ} اَي الْحَيَاةِ {إِلَّا
 حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ} {وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا} غَرَضُوا {عَلَى رَبِّهِمْ} لَرَأَيْتَ أَمْرًا عَظِيمًا {قَالَ}
 لَهُمْ عَلَى لِسَانِ الْمَلَائِكَةِ نَزِيفًا {أَلَيْسَ هَذَا} الْبَغْتِ وَالْجَسَابِ {بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا} إِنَّهُ لَحَقٌّ {قَالَ}
 قُلُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ} بِهِ فِي الدُّنْيَا

ترجمہ: او دھغہ چا نہ لوی بی انصافہ بہ شوک وی؟ چہ پہ اللہ تعالیٰ باندہی دھغہ طرف تہ
 دشریک نسبت کرلو سرہ د دروغوبہتان اولگو؟ ہیخوک نشستہ یادھغہ آیاتونہ (یعنی) قرآن
 دروغ اوگنری. یقینی خبرہ دہ چہ داقسم ظلم کونکے ہیخ کلفلاح نہ شی بیاموندلہ. ہغہ ورخ
 یادہ کرشی پہ کومہ ورخ چہ بہ مونہ تول راجمع کرو. بیا بہ د دغہ مشرکانونہ د رتہی پہ توگہ
 تپوس اوکرو چہ ستاسو ہغہ شریکان چرتہ دی د چابارہ کنبہ چہ تاسو یقین لرلو چہ ہغوی د
 اللہ تعالیٰ سرہ شریک دی. بیا بہ ہغوی سرہ ددی نہ سوا بل ہیخ عذر (جواب) باقی نہ وی
 چہ داسی بہ وانی ای زمون درہہ مون درمشرکان نہ ہو (کن) پہ تاء او بیا سرہ دی. (ای) (فَنُفِثَهُمْ)

یہ نصب او رفع سرہ دې اود (فتنہ) معنی معذرتہ ده. (بیتا) پہ چرسره دالله تعالیٰ صفت کیدود و چې او په نصب سره د نداء و چې، الله تعالیٰ فرمائی اې محمد ﷺ او گوره هغوی د خپلو شریکانو انکار او کړو او په خپلو محانونو باندې یی څنگه دروغ او وویل. او په کومو شریکانو سره چې دې خلقو په الله تعالیٰ باندې بهتان ترلو هغه ټول به د هغوی نه غیب شی. اود دې مشرکانو نه څه داسې هم دی چې ستاسو (خبرې) طرف ته کله چې تاسو تلاوت کوئ غوږ ایږدی او مونږ د هغوی په غوږونو باندې پردې اچولې دی دې دپاره چې هغوی په دې قرآن باندې پوهه نه شی اود هغوی په غوږونو کېنې دروندوالې یعنی ثقل دې د کوم د وچې نه چې نې هغوی د قبولولو په غوږ نه اوری که هغوی څه نخښه او وینی په هغې ایمان راوړونکی نه دی تردې چې داخل کله تاله راځی نوتاسره جگړې کوی اود اخلق کوم چې کافران دی وائی چې دا قرآن د پخوانو خلقو د دروغو قصونه علاوه هیڅ نه دی. (أساطین په وزن د أضاحک او أغاجیه) (أساطیر) أسطورة جمع ده (همزه) په ضمې سره اودوی خلق ستاسو نه یعنی ستاسو د اتباع نه منع کوی او پخپله هم د هغې نه لرې اوسېږی د څه دهغې په وجه داخلې په تاباندې ایمان نه راوړی. او ویشلی شوی دی چې دا آیت د ابوطالب په باره کېنې نازل شو چې (خلق) به یی د حضور پاک د تکلیف رسولونه منع کول او پخپله نې ایمان نه راوړلو او د حضور پاک نه لرې لرې اوسیدو سره پخپله ځان په هلاکت کېنې اچوی. ځکه چې ددې نقصان به هغوی ته رسیږی خودوی په دې نه پوهیږی. اې محمد ﷺ افسوس چې تاددوی هغه حالت لیدلو کوم وخت چې به دوی دوزخ ته وړاندې کولې شی نو هغه وخت به وائی چې افسوس مونږ دنیا ته واپس کړې شو اومونږ د خپل رب آیاتونه دروغ او نه گنړو او په ایمان والو کېنې شامل شو. د دواړو فعلونو په رفع سره جمله مستانفه کیدو د وچې او جواب تمنی کیدود و چې دواړه په نصب سره دی اود اول رفع او د ثانی نصب هم جائز دي. اود لَو جواب لَو اَبَتْ اَمْرًا عَظَمًا (محذوف) دې الله تعالیٰ او فرمائیل بلکه کوم څیز (شرک) چې ئی ددې نه وړاندې پتولو هغه څیز (نن) د هغوی مخې ته راغلې دې یعنی د خپل قول والله ربنا ما کنّا مشرکین په ذریعه ئی پتولو. هغه به د هغوی د اندامونو په ذریعه ښکاره شی نو هغه وخت به ددې تمنا کوی او فرض کړه که هغوی دنیا ته واپس هم کړې شی نو هغوی به هم هغه شرک کوی دکوم نه چې منع کړې شوی دی اویقیناً داخلې په خپلو وعدو او ایمان کېنې بالکل دروغون دی اومنکرین بعث دا وائی چې صرف هم دغه د دنیا ژوند زمونږ بیا ژوند دې اومونږ راژوندی کیدونکې نه یو او که چرې تاسو هغه وخت او گورئ کوم وخت چې هغوی د خپل رب په مخې ته پیش کولې شی نو تاسو به یو امر عظیم او گورئ (الله تعالیٰ) به د فرښتو په ذریعه د رتبې په نوگه هغوی ته وائی آیا دا بعث او حساب حق نه دي؟ نو هغه خلق به وائی یشکه قسم دې اې

ذمونیہ یقیناً حق دی۔ اللہ تعالیٰ بہ فرمائی نوتا سو ہفہ عذاب مزہ او حکمی دکوم چہ تاسو بہ دنیا کنبی انکار کولو۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: أَنهَمْ شُرَكَاءُ اللَّهِ، په دې کنبې اشاره ده چې دَ تَزْعُمُونَ دواړه مفعول دماقبل د دلالت د وجې نه محذوف دی.

قوله: بِالنَّصْبِ وَالرَّفْعِ فَتَنَّهُمْ باندې نصب د کان دخبر مقدم کیدو د وجې نه دې او الّا انْ تَالُوا اسم مؤخر کیدو د وجې نه گنی محلاً مرفوع دې او رفع ددې نه د برعکس کیدو د وجې نه ده.

قوله: أَيْ مَعْدِرَتُهُمْ دادفتنه تفسیر دې.

قوله: أَيْ قَوْلُهُمْ په دې کنبې اشاره ده چې په (أَنْ قَالُوا) کنبې اَنْ مصدریه دې دې دپاره چه استثناء صحیح شی.

قوله: بِالْجُرْتُعَتِ وَالنَّصْبِ نداء یعنی ریتا کنبې دوه قراعتونه دی که چرې رینا دلفظ الله صفت وی نوبه دې به جروی او که چرې یاد حرف نداء محذوف منادی وی نونصب به وی ای ریتا.

قوله: الْأُسْطُورَةُ، أَيْ مَاسْطَرَةُ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْأَكَاذِبِ.

قوله: يَتَأَوْنُ مضارع جمع مذكر غائب (ف) نأنا لرې کیدل.

قوله: يَاللَّتَّبِيهَ أَيْ مِثْلُ، أَلَاوَمَا.

قوله: اسْتِنَافًا، یعنی لانکذب الخ دسوال مقدر جواب دې ای مَاذَا تَفْعَلُونَ لورددم؟ ای لا نکذب ونکون من المؤمنین او د واؤ نه پس د اَنْ تقدیر سره جواب تمنی واقع کیدو د وجې نه منصوب دې او یوقراعت په رفع سره نکذب او په نصب د نکون سره دې. داول رفع د تمنی او ددې د جواب په مینځ کنبې خبر واقع کیدو د وجې نه دې او ثانی یعنی د نکون نصب د جواب تمنی واقع کیدو د وجې نه، د لوتری جواب محذوف دې لکه چې مفسر علام کَرَأَيْتَ أَمْرًا عَظِيمًا وئیلو سره ښکاره کړې دې.

قوله: بَلْ لِلْأَضْرَابِ، ای لاِبطال مَا يَفْعَلُهُ مِنَ التَّمْنَى یعنی د تمنا دایمان نه اضراب دې خکه چې ذهغوی دا تمنا به د عزم او تصدیق د وجې نه نه وی بلکه د اندامونود شهادت په سبب د زجر او رسوائی د وجې نه وی.

قوله: وَقَالُوا، ددې عطف په لَعَاذُوا باندې دې ای لورُؤُوا لَعَاذُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَقَالُوا.

[ایاتونہ: ۳۱-۴۱]

{قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِإِيقَاءِ اللَّهِ} {بَالِغَتْ {حَتَّى} غَايَةِ اللَّكْذِبِ {إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ} الْفِتَانَةُ {بُغْضَةً} فِتْنَةً {قَالُوا يَا حَسْرَتُنَا} هِيَ بِلَذَّةِ النَّالِمْ وَبِذِلَالِهَا مَجَازُ أَيِّ هَذَا أَوَانِكَ فَاحْضُرِي {عَلَى مَا قَرَّرْنَا} لَمْ نَرْنَا {فِيهَا} أَيُّ الدُّنْيَا {وَهُمْ يَحْمِلُونَ} أَوْ ذَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ {بِأَن تَأْتِيَهُمْ} عِنْدَ الْبَغْتِ فِي أَفْتَحِ شَيْءٍ ضَرَرُهُ وَأَنْتُمْ رِبْحًا فَتَرْكَبْنَهَا {أَلَا سَاءَ} بَشَرُ {مَا يَزِرُونَ} يَحْمِلُونَهُ خَمْلَهُمْ ذَلِكَ {وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا} إِنِّي الْإِنْفِطَالُ بِهَا {أَلَا لَعِيبٌ وَهَؤُلَاءِ} وَأَمَّا الطَّاعَةُ وَمَا يُعِينُ عَلَيْهَا فَمِنْ أُمُورِ الْآخِرَةِ {وَلَكِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ} وَفِي قِرَاءَةِ وَلَذَارِ الْآخِرَةِ أَيُّ الْخُسْطِ {خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ} الشُّرْكَ {أَفَلَا يَعْقِلُونَ} بِأَلْبَاءِ وَالنَّاءِ ذَلِكَ قَبْلُ مَنْزِلِ {قَدْ} لِلْخُفْيِ {تَعْلَمُ إِنَّهُ} أَيُّ الشَّانِ {لَيَحْزَنَنَّكَ الَّذِي يَقُولُونَ} لَكَ مِنَ الْكُذْبِ {فَأَتَاهُمُ لَا يَكْذِبُونَكَ} فِي السَّرِّ لِعِلْمِهِمْ أَنَّكَ صَادِقٌ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْخُفْيِ أَيُّ لَا يَنْسُبُونَكَ إِلَى الْكُذْبِ {وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ} وَضَعَهُ مُوَضِعَ الْمَضْطَرِ {بِآيَاتِ اللَّهِ} الْفَرْزَانِ {يَجْحَدُونَ} يَكْذِبُونَ {وَلَقَدْ كَذَّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ} فِيهِ تَشْبِيهُ لِلَّذِي مَلَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {فَصَبْرًا عَلَى مَا كَذَّبُوا وَأَوْذَاحًا} أَنَّهُمْ نَصَرْنَا {بِإِفْلَاحِ قَوْمِهِمْ فَاصْبِرْ} حَتَّى يَأْتِيكَ الشَّرُّ بِإِفْلَاحِ قَوْمِكَ {وَلَا مُبْدِلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ} مَوَاعِيدِهِ {وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ} مَا يَنْسُجُ بِهِ قَلْبَكَ {وَإِنْ كَانَ كَذِبٌ} عَظُمَ {عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ} عَنْ الْإِسْلَامِ لِجَرْحِكَ عَلَيْهِمْ {فَإِنْ اسْتَطَلَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا} سَرًّا {فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا} بِصُعْدَا {فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ} بِمَا افْتَرَحُوا فَافْعَلِ الْمُنْفَعَى أَنْكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ فَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ} هَذَا يَتَّبِعُهُمْ {لَجَمَعْنَاهُ عَلَى الْهَدْيِ} وَلَكِنْ لَمْ يَشَأْ ذَلِكَ فَلَمْ يُؤْمِنُوا {فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْخَاطِلِينَ} بِذَلِكَ {إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ} دُعَاءَكَ إِلَى الْإِيمَانِ {الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ} سَمَاعِ نَفْثِهِمْ وَاعْتِبَارِ {وَالْمَوْتَى} أَيُّ الْكُفَّارِ شُبْهَتُهُمْ بِهِمْ فِي عَدَمِ السَّمَاعِ {يَتَّبِعُهُمُ اللَّهُ} فِي الْآخِرَةِ {ثُمَّ إِلَيْهِ} يَرْجِعُونَ {يَزِيدُونَ} فُجَارَتِهِمْ بِأَعْمَالِهِمْ {وَقَالُوا} أَيُّ كُفَّارٍ مَكَّةَ {لَوْلَا} هَلَا {تُزِيلُ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ} كَأَنَّكَ وَالْفُتَى وَالْمَاذِبَةَ {قُلْ} لَهُمْ {إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُزِيلَ} بِالشَّدِيدِ وَالْخُفْيِ {آيَةٍ} بِمَا افْتَرَحُوا {وَلَكِنْ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ} أَنْ تُزِيلَ بَلَاءٌ عَلَيْهِمْ لِيُجُوبَ هَلَاقَهُمْ إِنْ جَحَدُوا {وَمَا مِنْ} زَائِدَةٍ {تَضْمِي} فِي الْأَرْضِ وَلَا ظَالِمٍ يَظِيرُ} فِي الْفَوَاءِ {يَحْتَاخِبُوا إِلَّا أُمَمًا مُمَّاكِلَةً} فِي تَذِيرِ خَلْقِهَا وَفَرْزِهَا وَأَخَوَالِهَا {مَا قَرَّرْنَا} تَرْكُنَا {فِي الْكِتَابِ} الْفُوحِ الْمَخْضُوطِ {مِنْ} زَائِدَةٍ {شَرٌّ} فَلَمْ تَكُنْ {ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ} يُخْتَصِرُونَ {فَيَقْضِي بَيْنَهُمْ وَتَنْقُضُ} لِلْجَمْعَاءِ مِنَ الْقِرْنَاءِ لَمْ يَقُولْ لَهُمْ مَحْنُونَ ثَرَاتًا {وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا} الْفَرْزَانِ {صُمْ} عَنْ سَمَاعِهَا سَمَاعِ قَبُولِ {وَبُكْرًا} عَنْ الشُّطْقِ بِالْحَقِّ {فِي الظُّلُمَاتِ} الْكُفْرِ {مَنْ يَشَأْ} اللَّهُ إِضْلَالَهُ {يُضِلُّهُ وَمَنْ يَشَأْ} جِدَابِهِ {يَجْعَلُهُ عَلَى صِرَاطٍ} طَرِيقِ {مُسْتَقِيمٍ} دِينِ الْإِسْلَامِ {قُلْ} يَا مُحَمَّدُ لِأَهْلِ مَكَّةَ {أَرَأَيْتُمْ} أَخْبِرُونِي {إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ} فِي الدُّنْيَا {أَوْ أَتَاكُمْ السَّاعَةُ} الْفِتَانَةُ انْشَغَلْتُمْ عَلَيْهِ بِنَفْتِ {أَغْيَرُ اللَّهُ تَدْعُونَ} لَا {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} فِي أَنْ الْإِسْلَامَ تَنْفَعُكُمْ فَادْعُوهُمَا {بَلْ} إِنِّي أَهْلًا لَا غَيْرَهُ {تَدْعُونَ} فِي الشَّدَائِدِ {فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ} أَنْ يَكْشِفَهُ عَنْكُمْ مِنَ الضَّرِّ وَنَحْوِهِ

{وَتَنسَوْنَ} تَنْزُكُونَ {مَائِثٌ كُونَ} مَغْفٌ مِنَ الْأَصْنَامِ فَلَا تَدْعُوهُ

ترجمہ یقیناً ہفتہ خلق پہ نقصان کنبی پریوتل چاچی دے بعث نہ دانکاریہ ذریعہ، دالہ تعالیٰ د ملاقات تکذیب اوکرو۔ (حق) دتکذیب غایت دے۔ تردی چے کله قیامت ناخایی پہ هغوی راشی نو دا خلق به وائی چے افسوس ارمان په دنیا کنبی زمونږ په کوتاهۍ باندې د شدت المر اظهاردې او حسرت او ارمان ته نداء کول مجازدې۔ (یعنی) اې حسرت دا ستاد حاضرئی وخت دې لهذا ته حاضر شه اود هغوی حال به دا وی چے دخپلو گناهونو بوج به ئی په خپلو شاگانو باندې اوچت کړې وی داسې دبعت په وخت به دهغوی اعمال ډیر خراب صورت او ډیر خراب بوئی سره راشی او په هغوی دپاسه به سورشی ښه واوړئی خراب به وی هغه خیز کوم چے به هغوی رابار کړې وی۔ یعنی دهغوی دا اعمال اوچتول به خراب وی، دنیاوی ژوند یعنی په هغې کنبی مشغولیدل د لهو لعب نه سوا بل هیڅ نه دی طاعات او په دې باندې امداد کونکی خیزونه نودا د امور آخرت نه دی اود آخرت کورده شرک نه د بیج کیدونکو دپاره بهتر دی۔ او په یو قرات کنبی وکندرا لآخره (په اضافت سره دې) یعنی جنت آیا دا خلق نه پوهیږی؟ چے ایمان راوړی (یعقوب) په یاء او تاء سره دې مونږ ښه پوهیږو چے ستا دتکذیب خبرې تاخفه کوی نو دا خلق (په حقیقت) کنبی ستا تکذیب نه کوی بلکه د الله تعالیٰ د آیاتونو اود قرآن تکذیب کوی۔ د زړه نه دا خبره پیژندلو د وجې نه چے ته رښتونی ئی او په یو قرات کنبی (کذیب) په تخفیف سره دې یعنی دکذب نسبت ستاسو طرف ته نه کوی بلکه په حقیقت کنبی دالله تعالیٰ طرف ته کوی داسم ضمیر په خانی اسم ظاهر راوړلې شوې دې تاسو نه وړاندې د ډیور رسولانو تکذیب کړې شوې دې۔ په دې کنبی دنبی ﷺ دپاره تسلی ده نو هغوی په دې باندې صبر اوکړو او هغوی ته تکلیفونه اورسولې شو تردې چے زمونږ امدد هغوی ته اورسیدو، دهغوی قوم هلاک کړې شو لهذا تاسو هم صبر اوکړئ ترهغه وخته پورې چے ستاسو قوم هلاک کړې شی او ستاسو امداد اوکړې شی اودالله تعالیٰ خبر یعنی وعدې لره هیڅوک بدلونکې نشته۔ او تاسو له دبعض رسولانو خبرونه راغلی دی په کوم سره چے به ستاسو د زړه تسکین اوشی اوکه چرې دهغوی د اسلام نه اعراض ستاسو په هغوی باندې د حریص کیدو د وجې نه په تاسو باندې سخت تیریږی نوکه چرې تاسو نه کیدې شی نو په زمکه کنبی سورنگ جوړ کړئ یا آسمانونو ته پاوړئ اولگوئ اوکه دهغوی فرمائشی معجزه راوړلې شی نو راوړئ یئ، مطلب دادې چے تاسو به اونه شی لهذا دالله تعالیٰ د حکم راتلو پورې صبر اوکړه اوکه الله تعالیٰ ته دهغوی هدایت مقصود وې نوهغه ټول به ئی (لار) د هدایت باندې جمع کړې وی لیکن هغه اونه غوښتل د کوم په وجه چے دې خلقو ایمان رانورې۔ نوته په دې معامله کنبی د نادانونه مه کیږه۔ ستا په دعوت باندې هم هغه خلق لیبک

وائی چې د عبرت او پوهیدلو په ارادې سره اوری. او هر ویی کافر لره به کافران ئی د عدم سماع د وجې نه د مړو سره تشبیه کړل. الله تعالی په آخرت کښې راژوندی کوی بیا به ټول د الله تعالی طرف ته راوایس کړې شی او د هغوی د اعمالو بدله به ورکولې شی. او د مکې کافرانو او وټیل چې په هغوی باندې د هغوی د رب د طرف نه څه نڅښه مثلاً اوښه همسا او خوانچې ولې نازل نه کړې شوه؟ تاسو هغوی ته او وایئ چې الله تعالی ته یېشکه د دې قدرت حاصل دې چې مطلوبه معجزه نازل کړی (بذل) په تشدید او تخفیف سره دې لیکن اکثر خلق د دې حقیقت نه خبر نه دی. یقیناً د دې نزول به د هغوی د پاره از مینست وی او دغه معجزو لره د نه منلو په صورت کښې به د هغوی د هلاکت واجب کیدو د وجې نه په زمکه باندې تگ کونکو ځناورو څه قسم من زانده دې او نه په هوا کښې په وزرو باندې الوتونکو مرغوخه قسم داسې چې د هغوی په تخلیق او د هغوی د رزق او د هغوی د احوالو منصوبه بندئ کښې ستاسو په شان نه وی مونږ هیڅ یو څیز نه دې پرېخو دې چې په لوح محفوظ کښې مونه وی لیکلې من زانده دې بیا به ټول د خپل پروردگار طرف ته راجمع کولې شی. او هغه به د دوی په مینځ کښې فیصله کوی او د بې ښکرو ځناورو بدله د ښکرو والا ځناورو نه اغستلې شی بیا به هغوی ته الله تعالی او فرمائی خاورې شی. او کوم خلق چې زمونږ آیاتونو د قرآن تکذیب کوی هغوی د دې د قبولیت په غوږونو د اوریدونه کانه دی او د حق خبرې کولونه گونگیان دی د کفر په تیارو کښې دی الله تعالی چې څوک گمراه کول غواړی هغه لره گمراه کوی او چاته چې هدایت ورکول غواړی هغه په نیغه لار یعنی په دین اسلام باندې روانوی. ای محمد ﷺ ته د اهل مکه نه تپوس او کړه چې ماته اوښایئ چې که چېرې تاسو ته په دنیا کښې عذاب راشی یا ناخاپه قیامت راشی کوم چې په عذاب باندې مشتمل وی نو آیا تاسو به د الله تعالی نه بغیریل چاته آواز او کړئ؟ نه، که چېرې تاسو په دې خبره کښې رښتونی یئ چې بت به تاسو ته نفع درکړی نو هغوی ته چغه اووهنی بلکه خاص هم هغه نه د هغه غیر په تکلیفونو کښې رابلئ که چېرې هغه دا مصیبت اخواکول او غواړی نو د کوم د اخواکولو د پاره چې د هغه نه دعا کوئ اخوا کولې شی او کوم بتان چې تاسو هغه سره شریکوئ نو هغه تاسو هیر کړئ (او) هغوی به نه رابلئ.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: حتی غَايَةً للتكذيب، مطلب دادې چې حتی د تکذیب غایت دې نه چې د خیر څکه چې دوی د خسران هیڅ غایت نشته په خلاف د تکذیب چې په دنیا کښې خو د تکذیب سلسله جاری پاتې کیدې شی مگر د قیامت د قائمیدو نه پس به د تکذیب سلسله موقوف شی.

قوله: بَعَثْنَا د باغته په معنی کښې حال دې.

قوله: نَذَاهِمًا عَاجِلًا څکه چې آواز خو هغه څه ته ورکولې شی په څه کښې چې د متوجه کیدو

صلاحيت وي. په حسرت کښې د متوجه کيدو صلاحيت نه وي لهذا حسرت د عقلاء په درجې رابڼکه کيدو سره آواز ورکړې دې.

قوله: اَي الدنْيَا دَا دَلِيهَا دَ ضَمِيرٌ دَ مَرَجٍ اَظْهَارُ دِي حَالَانِ كِه پِه مَاقِبَل قَرِيب كښې چرته د دنيا د کرنشته چونكه په ذهني توگه دنيا معلوم او متعين ده په دې وجه ضمير د دې طرف ته راگر اخولې شوې دې لهذا د اضمار قبل الذكر اعتراض نه راځي.

قوله: تَكْلُمُ ذَلِكَ دَامْ خُصُوص بِالذِّم دې.

قوله: وَلِدَارِ الْآخِرَةِ، په دې كښې اضافت د موصوف الى الصفت دې كوم چې اضافت الشئ الى نفسه د قبيل نه دې لهذا مضاف اليه محذوف منلوسره تقديري عبارت به داسې شي وَلِدَارِ السَّاعَةِ الْآخِرَةِ.

قوله: ذَلِكَ دَادِ يَحْتَلُونَ مَفْعُول دې.

سوال: فِي الْبَرِّ دَ اِضَافِي خَه فَاَنَدِه ده؟

جواب: د دې مقصد تعارض جواب كول دي. (تعارض) په لا يَكْذِبُوكْ او يَجْعَلُونَ كښې تعارض دې ځكه چې دَ لَا يَكْذِبُونَ مطلب دې تكذيب نه كول اود يَجْعَلُونَ مطلب دې تكذيب كول؟ (جواب) يعنې تكذيب نه كوي په زړه سره او تكذيب كوي په ژبې سره.

قوله: وَضِعَهُ مُؤَصِّرَ الْبُطْمِ مطلب دادې چې لکنهم په خاني لکن الظلمين استعمال شوې دې. حالانکه ضمير کافي وو مگر چونکه مقصد د کافرانو صفت ظلم بيانول وو كوم چې هم ضمير سره نه شو کيدلې. د دې دپاره د دې ضمير په خاني اسم ظاهر راوړلې دې.

قوله: يَكْذِبُونَ، يَجْعَلُونَ تفسير بکذبون سره کولو کښې اشاره ده چې بچيدون تعديه بالباء، بکذبون معني ته متضمن کيدو د وجې نه دې.

قوله: قَالُوا لَعَلَّ دَا دَاسْتَطَعْتَ جواب دې اود اجملة شرطيه کيدو سره وَاِنْ كَانَتْ جَوَاب دې.

قوله: فِي الظِّلْمِ دَا دَ مَبْتَدَا خبر ثالث دې.

قوله: فَأُدْعَوُوهُ دَا دَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ جواب محذوف دې.

[اياتونه: ۴۲-۵۰]

{وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّنْ قَبْلِكَ} رُسُلًا لَّكَذِبُوا لَهُمْ {فَأَعَدْنَا لَهُمُ الْبُتْغَاءَ} شِدَّةَ الْفَقْرِ {وَالْفُرَّاءَ} الْفُرْسَ {لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} يَنْذَلُّونَ فَيُلَاقُونَ {فَلَوْلَا} فَهَلَا {إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسًا} غَدَابًا {تَعْرِعُوا} اَي لَمْ يَفْعَلُوا ذَلِكَ مَعَ قِيَامِ الْمُتَّقِي لَهْ {وَلَكِنْ كَسَتْ قُلُوبُهُمْ} فَلَمْ يَلْنِ لِلْإِيمَانِ {وَلَمَّا هَمَّ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَمْسُكُونَ} مِنَ الْمَنَاصِي فَاصْرُوا عَلَيْهَا {فَلَمَّا نَسُوا} تَزَكُوا {مَا ذُكِّرُوا} وَعُطُوا وَخُوفُوا {يُو} مِنَ الْبُتْغَاءِ

وَالضَّرَاءَ فَلَمْ يَنْتَعِظُوا {فَآخِذْنَا} بِالتَّخْفِيفِ وَالتَّشْدِيدِ {عَلَيْهِمْ أَبْوَابُ كُلِّ شَيْءٍ} مِنْ النِّعَمِ اسْتَغْنَوْا لَمْ
 {حَتَّىٰ إِذَا فُرِجُوا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهُمْ} فَرَحَ بَطَرٍ {أَخَذْنَاهُمْ} بِالْعَذَابِ {بَغْتَةً} فَجَاءَهُ {فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ} آيَسُونَ مِنْ
 كُلِّ خَيْرٍ {فَقَطَّعُوا دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا} أَيْ آخِرَهُمْ بَانَ اسْتَغْنَوْا {وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} عَلَى نَصْرِ
 الرُّسُلِ وَإِخْلَاقِ الْكَافِرِينَ {قُلْ} لِأَهْلِ مَكَّةَ {أَرَأَيْتُمْ} أَخْبِرُونِي {إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ} أَصَمَّكُمْ
 {وَأَبْصَارَكُمْ} أَغْمَاكُمْ {وَحَتَمَكُمْ} طَبَعَ {عَلَى قُلُوبِكُمْ} فَلَا تَعْقِلُونَ شَيْئًا {مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ} بِنَا
 أَخَذَهُ مِنْكُمْ بِزَعْمِكُمْ {النَّظْرَ كَيْفَ تَعْرِفُ} لَبَّيْنِ {الآيَاتِ} الدَّلَالَاتِ عَلَى وَحْدَانِيَّتِنَا {ثُمَّ هُمْ يَصِدُّونَ}
 يَغْرَضُونَ غَضًّا فَلَا يُنْمِنُونَ {قُلْ} لَكُمْ {أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً} نَيْلًا أَوْ نَهَارًا {هَلْ
 يَمْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْعَالَمُونَ} الْكَافِرُونَ أَيْ مَا يَهْلِكُ إِلَّا هُمْ {وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ} مَنْ آمَنَ
 بِالْحَقِّ {وَمُنْذِرِينَ} مَنْ كَفَرَ بِالْكَافِرِ {فَمَنْ آمَنَ} بِهِمْ {وَأَصْلَحَ} عَمَلُهُ {فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}
 فِي الْآخِرَةِ {وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَخْتَفُونَ عَذَابَ بِنَا كَانُوا يُفْسِقُونَ} يَخْرُجُونَ عَنْ الطَّاعَةِ {قُلْ} لَكُمْ {لَا
 أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَائِنُ اللَّهِ} الَّتِي يَنْفَعُ يَرْزُقُ {وَلَا} إِنِّي {أَعْلَمُ الْغَيْبِ} مَا غَابَ عَنِّي وَلَمْ يُوْحِ إِلَيَّ
 {وَلَا أَقُولُ لَكُمْ لِي مَلِكٌ} مِنَ الْمَلَائِكَةِ {إِنْ} مَا {أَتَيْتُمْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ} الْكَافِرُ
 {وَالْبَصِيرُ} الْمُنْذِرِينَ لَا {أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ} فِي ذَلِكَ فَتُؤْمِنُونَ

ترجمہ: اوموتہ تانہ ورائندے (دیرو) قومونوتہ رسول لیگلے وو میں زائدہ دے نوهغوی دے دوی
 تکذیب اوکرو نوموتہ هغوی په بیمارئی اوتنگدستی کنہی راگیر کرل دے دے پارہ چہ هغوی
 سست شی (یعنی) عاجزی اوکری او ایمان راوری۔ نوچہ کلہ هغوی ته زموتہ عذاب اورسیدو
 نوهغوی عاجزی ولہ اختیار نه کره؟ یعنی هغوی عاجزی اختیار نه کره حالانکہ دهنہ
 مقتضی موجود وه لیکن دهنوی زبونہ (نور سخت شو دخنہ دے وجہ نه چہ دے ایمان
 راوردہ پارہ نرم نه شو او شیطان دهنوی خراب اعمال دهنوی په نظر کنہی بنائستہ کولوسره
 پیش کول او هغوی هم په دغه اعمالو باندے کلک ولاہ وو۔ ییاجہ کلہ هغوی دا نصیحت
 هیرکرو کوم چہ هغوی ته شوی وو اود کوم په ذریعہ چہ د مصیبتونو او غمونو سره یرولے
 شوی وو نوهغوی نصیحت حاصل نه کرو۔ نوموتہ دهنوی دے پارہ دے سستیدو په توگہ په
 هغوی باندے دهرقم خوشحالی دروازے کولاؤکری تردے چہ کلہ هغوی په بخششونو کنہی
 کبر په طریقہ مست او راگیرشونو موتہ هغوی ناخایی په عذاب کنہی راؤنیول (نو اوس صورت
 حال دا شو) چہ هغوی دهرخیر نه ناامیدہ شو۔ چنانچہ هغه ظالم قوم جرہہ پرے کرے شولہ (یعنی)
 دهنوی دے آخری کس هم جرہہ پرے کرے شولہ په داسی توگہ چہ هغوی نی تول دے بیخہ
 راویستل وئی غورزول اود رسولانو په نصرت اود کافرانو په هلاکت تعریف هم دے رب
 العالمین دے (اے محمد ﷺ) اهل مکہ ته اووایہ چہ تاسو ماتہ او بنیادی کہ چہ الہ
 تعالیٰ ستاسو نه دے اوریدو طاقت واخلی (یعنی) تاسو کانہہ کرے او ستاسو بینائی ختمہ کرے په

داسی طریقہ چہ تاسو پانده کړی او ستاسو په زړونو باندې مهراولگوي چې تاسو په هيڅ نه پوهيږئ ځکه الله تعالیٰ نه بغیر ستاسو په خیال کېنې بل څوک معبود شته چې ستاسو دغه ختم کړې شوې قوتونه په ځانې کړي؟ گورنۍ مونږ په خپل وحدانیت باندې څنگه پار بار دیلونه پیش کوو بیا هم (هغوی) دې نه ډډه کوی د کوم په وجه چې هغوی ایمان نه راوړی. ته د هغوی نه تپوس او کړه چې تاسو کله سوچ کړې دې که چېرې په تاسو باندې ځکه الله تعالیٰ عذاب ناڅاپی یا په ښکاره د ورځې یا د شپې راشی نو د ظالمانو او کافرانو نه علاوه په څوک هلاکېږي؟ یعنې د کافرانو نه بغیر به بل هیڅوک نه هلاکېږي. مونږ رسول صرف ددې دپاره لیکو چې د ایمان راوړونکو ته د جنت زیرې واوړوي او کافران د دوزخ نه اوویره وی نو چې چا په هغوی ایمان راوړو او د خپل عمل اصلاح شي او کړه د هغوی دپاره په آخرت کېنې د هیڅ قسم غم او خفگان موقع نشته او څوک چې زمونږ آیاتونه دروغ او گنډې نوهغوی ته دخپل گناه د عمل د وجې نه سزا ملاوېږي یعنې د هغوی د طاعت د دندنه د وتلو د وجې نه، (اې محمد ﷺ) ته دوی ته او وایه چې زه تاسو ته نه وایم چې ماسره ځکه الله تعالیٰ خزاني دی د کومونه چې هغه رزق وکړی او نه زه د غیب علم لرم یعنې کوم چې مانه غائب دی او حال دا چې زما طرف ته د هغې باره کېنې، وحی نه وی رالیکلې شوې او نه زه دا وایم چې د فرشتو نه زه یوه فرشته یم زه خو صرف د هغې وحی پیروي کوم کومه چې زما طرف ته وحی کولې شي. بیا د هغوی نه تپوس او کړه چې رانده (یعنې) کافر او بینا (یعنې) مؤمن دواړه برابر کیدې شي؟ نه، آیا تاسو په دې کېنې غورنه کوئ؟ چې ایمان راوړئ.

د قیوداتو فواید او تسهیل

قوله: مِنْ زَانِدَةٍ، مِنْ قَبْلِكَ كُنِيَ مِنْ زَانِدَةٍ دې ځکه چې د حرف جر متقاضی نه دي.
قوله: رُسُلًا، دَا رُسُلًا مفعول محذوف دي.

قوله: فَكَذَّبُوهُمْ: سوال: فَكَذَّبُوهُمْ محذوف منلو کېنې څه ضرورت پېښ شوې؟

جواب: دې دپاره چې د فاخذناهم تفریع صحیح شي. تقدیری عبارت به داسې، وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا فَكَذَّبُوهُمْ فاخذناهم گنې صرف ارسال په رسل باندې د مواخذه هلو سوال نه پیدا کیږي.

قوله: اخذهُ مِنْكُمْ: سوال: اخذهُ کېنې ضمیر واحد د څه دپاره راوړلې شوې دي حالانکه ددې مرجع جمع ده؟

جواب: ماخوذ د مذکور د تاویل د وجې نه ضمیر واحد راوړلې شوې دي.

قوله: بِرُءُوسِهِمْ: تعلات رَبِّهِ الٰه سبحانه دې محلي هغه الٰه کوم چې تاسو الٰه گنئئ.

[ایاتونہ: ۵۱-۵۵]

{وَالَّذِينَ} خَوْفٌ {بِهِ} أَيُّ الْقُرْآنِ {الَّذِينَ} يَخَافُونَ أَنْ يُنْفِثُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ {أَيُّ غَيْرِهِ} {وَلَكِنْ} يَنْصَرِفُونَ {وَلَا شَيْعِيمٍ} يَنْفَعُ لَهُمْ وَجُمْلَةُ الثَّغْيِ خَالٍ مِنْ ضَمِيرٍ يُخْشَرُونَ وَهِيَ مَحَلُّ الْخَوْفِ وَالْخَرَادِ بِهِمْ الْمَلَكُوتُ الْغَاصُوتُ {لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} اللَّهُ بِإِفْلَاجِهِمْ عَمَّا هُمْ فِيهِ وَعَمَلُ الطَّاعَاتِ {وَلَا تَطْرُدُ الَّذِينَ} يَذْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ {وَجْهَهُ} تَعَالَى لَا شَيْئًا مِنْ أَغْزَاضِ الدُّنْيَا وَلَهُمُ الْفُزَاءُ وَكَانَ الْمُسْتَرْكُونَ طُفُونًا فِيهِمْ وَطَلُّوا أَنْ يَنْظُرَهُمْ لِيَجَالِسُوهُ وَآزَادَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ طَمَعًا فِي إِسْلَامِهِمْ {مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابٍ مِنْ} زَائِدَةٍ {شَيْءٍ} إِنْ كَانَ بَاطِنُهُمْ غَيْرَ مُرَضِيٍّ {وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَنْظُرُهُمْ} جَوَابُ الثَّغْيِ {فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ} إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ {وَكَذَلِكَ قَتْنَا} أَتَيْنَا {بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ} أَيُّ الشَّرِيفِ بِالْوَضِيعِ وَالْغَنِيِّ بِالْفَقِيرِ بِأَنْ قَدْغَنَاهُ بِالسَّيِّئِ إِلَى الْإِيمَانِ {لِيَقُولُوا} أَيُّ الشُّرَاءِ وَالْأَغْنِيَاءِ مُنْكَرِينَ {أَهْؤُلَاءِ} الْفُقَرَاءُ {مَنْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ يَنْبِتْنَا} بِالْهَدَايَةِ أَوْ لَوْ كَانَ مَا هُمْ عَلَيْهِ خَدَى مَا سَقُونَا إِلَيْهِ قَالَ تَعَالَى {أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ} لَهُ فِيهِدِيهِمْ بَلَى {وَلَدَا جَاءَكَ الَّذِينَ يَقُولُونَ يَا أَيَّتُنَا آتَىٰ قُلٌّ} لَهُمْ {سَلَامٌ عَلَيْهِمْ كَتَبَ} قَضَى {رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرِّحْمَةَ أَنَّهُ} أَيُّ الشَّانِ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْفَتْحِ يَنْدَلُ مِنَ الرِّحْمَةِ {مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِمِثَالَةٍ} مِنْهُ خَيْثَ ارْتَكَبَهُ {ثُمَّ تَابَ} رَجَعَ {مِنْ بَعْدِهِ} بَعْدَ غَضَلِهِ عَنْهُ {وَأَصْلَحَ} عَنْهُ {فَإِنَّهُ} أَيُّ اللَّهِ {عَفُورٌ} لَهُ {رَحِيمٌ} بِهِ وَفِي قِرَاءَةِ بِالْفَتْحِ أَيُّ فَالْمَغْفِرَةِ لَهُ {وَكَذَلِكَ} كَمَا بَيَّنَّا مَا ذَكَرَ {نُفَصِّلُ} نُبَيِّنُ {الْآيَاتِ} الْقُرْآنَ لِيُظْهِرَ الْحَقَّ فَيُعْمَلَ بِهِ {وَلَكَسْتَيْنِ} تُظْهِرُ {سَبِيلَ} طَبِيقِ {الْمُجْرِمِينَ} فَتُخْتَنَبُ وَفِي قِرَاءَةِ بِالتَّحْتَانَةِ وَفِي أُخْرَى بِالْفَوْقَانَةِ وَنُصَبَ سَبِيلُ خُطَابِ لِلشَّيْءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

ترجمہ: اوتاسو د قرآن پہ ذریعہ داسی خلق او ویرومی چہ ددہی خبری اندیشہ لری چہ ہغوی بہ دخیل رب مخی تہ پہ داسی حالت کنبی می چہ دہغوی بہ دہعدہ علاوہ بل ہیشوک ولی نہ وی چہ دہغوی امداد او کپی شی او نہ شفیع چہ دہغوی سفارش او کپی شی او جملہ منفیہ د بخشوا د ضمیر نہ حال دہ او ہم دغہ د ویری محل دہ او دہی نہ مراد عصاۃ المؤمنین دہی طمع دہ چہ ہغوی خیل معمولات پری ریدی او د طاعت اعمال اختیار و لوسرہ د اللہ تعالیٰ نہ د ویری لار اختیار کری۔ او ہغہ خلق د مجلس نہ، مہ او باسہ چہ سحر ماہنامہ د خیل رب عبادت کوی دہغوی مقصد خیل عبادت نہ صرف د اللہ تعالیٰ ذات دہی نہ چہ د دنیا نور خہ غرض او ہغہ فقیران نادار، ور او مشرکانو بہ دہغوی بارہ کنبی پیغورونہ کول او ددی خبری غوہنتہ بہ نی کولہ چہ نبی علیہ السلام د مجلس نہ او باسی دہی دپارہ چہ ہغوی نبی علیہ السلام پہ مجلس کنبی کینی۔ او حضور پاک دہغوی د اسلام راوړلو پہ خواہش ددی ارادہم کری وہ، کہ د دغہ فقیرانو باطن ناخوہیہ وی نو ددی ذرہ برابر حساب ستا پہ ذمہ نشته من زائدہ دہی او نہ یوہ ذرہ حساب ستا دہغوی پہ ذمہ دہی چہ تہ ہغوی د

(مجلس نہ) اوباسی۔ دا جواب نفی دی کہ چرے تاداسی اوکری نو ستا شمیرہ پہ ظالمانو کنبی اوشی۔ اوہم دغہ شان مونہ بعضی د بعضو پہ ذریعہ پہ امتحان کنبی اچولی دی یعنی شریف د کمینہ پہ ذریعہ او مالدار د فقیر پہ ذریعہ پہ داسی توگہ چے مونہ ہغوی د ایمان طرف تہ پہ سبقت کولو کنبی مقدم کری دی دے دپارہ چے شریفان او غنیان منکران اووائی چے آیا ہم دا فقیران دی پہ چاباندی چے پہ مونہ کنبی اللہ تعالیٰ د ہدایت انعام کرے دی یعنی پہ کومہ (طریقہ) چے دوی دی کہ چرے ہغہ ہدایت وے نو دہغے طرف تہ بہ زمونہ دوی سبقت نہ کولو۔ اللہ تعالیٰ او فرمائیل آیا دا خبرہ نہ دے چے اللہ تعالیٰ خیل شکر کونکی نہ پیڑنی چے ہغوی تہ ہدایت ورکری او ولے نہ، اوکلہ چے ہغہ خلقو (چا چے) زمونہ پہ آیاتونوباندی ایمان راوہی دے تاسولہ راشی نوہغوی تہ اووایہ پہ تاسو دے سلامتی وی ستاسورب پہ خیلہ ذمہ رحمت لازم کرے دی، دا دہغہ رحم اوکرم دے کہ پہ تاسو کنبی خوک د ناپوہی د وجہ دگہ گناہ ارتکاب اوکری (او) بیا ددغہ ارتکاب نہ پس ہغہ ددغہ گناہ نہ توپہ اوکرہ او دخیل عمل اصلاحی اوکرہ نواللہ تعالیٰ ہغہ معاف کوی او پہ یقرات کنبی دہمزہ د فتحی سرہ دے (یعنی) دہغہ دپارہ مغفرت دے اوخنکے چے مونہ دا مذکورہ مضمون بیان کرے دی ہم دغہ شان مونہ د قرآن پاک آیاتونہ ینکارہ ینکارہ بیانوو۔ دے دپارہ چے حق ینکارہ شی او پہ دے عمل اوکرے شی او دے دپارہ چے د مجرمانو لار بالکل واضعہ شی او دہغے نہ ددہ اوکرے شی۔ او پہ یقرات کنبی (یستغین) پہ یاء تحتانیہ سرہ دے اوپہ دویم قرأت کنبی پہ تاء فوقانیہ سرہ او سبیل پہ نصب سرہ دے۔ (پہ دے صورت کنبی) بہ خطاب د نبی ﷺ دپارہ وی۔

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: وَجُمْلَةُ النَّفْسِ حَالٌ مِنْ فَعْمٍ يُحْشَرُونَ پہ دے کنبی اشارہ دے چے جملہ منفیہ النفس تحاشرت صفت نہ دے خکہ چے الذین معرفہ دے او جملہ منفیہ نکرہ او د نکرہ د معرفہ صفت نہ واقع کیڑی نہ اونہ د محشروا د ضمیر صفت دے خکہ چے مشہورہ قاعدہ دہ الظمیر لایوصف ولا یوصف بہ بلکہ د محشروا د ضمیر نہ حال دے۔

قوله: وَهِيَ مُخَلَّلُ الْخَوَافِ ددے اضافی مقصد دے یو سوال مقدر جواب دے۔

سوال: دحشر نہ ویرولو نہ خہ مقصد دے؟ سرہ ددے چے حشر خو لامحالہ واقع کیدونکی دے ددے نہ ویرولو ممکن نہ دی چے انداز مفید شی۔

جواب: محل انداز یعنی مخوف بہ پہ داسی حالت کنبی حشر دے چے دہغوی بہ خوک والی اوامدادی نہ وی۔ د الذین بخلافونہ مراد گناہگار مؤمنان دی چے خوک دحشر یقین او عقیدہ نہ لری دہغہ ویرولو ہی فائدی دی اوکوم چے د اول نہ متقی دے ہغہ ویرولو

تحصیل حاصل دی لہذا متعین شوچی دَ چادَ ویرولو حکم ورکولے شی ہفہ عصا المؤمنین دی۔

قوله: جواب النفی، یعنی قَتَّظَرْدَهُمْ دَمَا عَلَیْکَ مِنْ حَاسِبِهِمْ جواب دی داد تظردَ نصب دَ وجہ بیان دی۔

قوله: إِنْ کَانَ بَاطِلُهُمْ غَيْرَ مَرْضٍ، یعنی بقول المشرکین۔

قوله: إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ، پہ دی کنبی اشارہ دہ چہ فتکون دَ شرط محذوف جزا مقدم دہ لہذا جواب نفی د تکرار ویرہ ختمہ شوہ۔

قوله: بالسبق أى بسبب السبق۔

قوله: ليقولوا کنبی لام دَ عاقبت دی لہذا دا اعتراض ختم شو چہ دَ ابتلاء علت قول مذکور گر خول صحیح نہ دی۔

قوله: قضی، دکتب تفسیر پہ قضی سرہ کولو کنبی بی اشارہ اوکرہ چہ مراد وعدہ مؤکدہ دہ نہ چہ فرض اولازم۔

قوله: وَفِي قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ دَ فتحی پہ صورت کنبی د رحمة نہ بدل دی اودَ کسر پہ صورت کنبی بہ جملہ مستانفہ وی چہ دَ سوال مقدر جواب وی یعنی د رحمت پہ بارہ کنبی سوال اوشو مائی؟ او مَن عمل التخر پورہ جملہ دَ سوال مقدر جواب دی۔

قوله: فَالْمَغْفِرَةُ لَهُ پہ دی کنبی اشارہ دہ چہ آتہ کنبی اُن سرہ دَ خیل اسم مبتداء دی اولہ دَ دَ خبر دی۔

قوله: لِيُظْهِرَ الْحَقُّ دَ کنبی اشارہ دہ چہ دَ لتستبين پہ عطف علت مقدرہ باندی دی لہذا پہ سابق باندی دَ عطف د عدم صحت شبہ ختمہ شوہ۔ د آیات تفصیل پہ صیغہ د مضارع کولو مقصد استمرار دی لہذا تخصیص بالمستقبل اعتراض ختم شو۔

قوله: وَفِي قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ یعنی پہ یقرأت کنبی لتستبين پہ یاء تحتانیہ سرہ دی او السیل دَ دَ فاعل دی او سمل چونکہ مذکر اومؤنث پہ دوارہ طریقو استعمالیہی لہذا د عدم مطابقت اعتراض بہ ہم نہ وی اودَ السیل دَ نصب پہ صورت کنبی بہ دَ تستبين مفعول وی۔ د صیغہ خطاب پہ صورت کنبی بہ مخاطب حضور پاک ﷺ وی۔

[ایاتونہ: ۵۶-۶۰]

{قُلْ إِلَىٰ مَن مَّاتَ أَنَا عِبْدٌ ذُو عَيْنٍ} تَعْبُدُونَ {مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ} فِي عِبَادَتِهَا {قَدْ صَلَّيْتُ إِذَا} إِنِ ابْعَثْهَا {وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ} {قُلْ إِلَىٰ عَلَىٰ يَمِينَةٍ} بَيِّنَاتٍ {مِنْ رَبِّي} قَدْ {كَذَّبْتُمْ بِهِ} رَبِّي خَيْثَ أَشْرَقْتُمْ {مَا عِنْدِي مَا كَسْتُمْ جُلُودًا} مِنَ الْعَذَابِ {إِنْ} مَا {الْحُكْمُ} فِي ذَلِكَ وَغَيْرِهِ {إِلَّا}

لله يقضى {الْقَضَاءُ} {الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ} {الْحَاكِمِينَ} وفي قراءة يقض أي يقول {قُل} {لَهُمْ} {لَوْ أَنَّ} {عِنْدِي} مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقَضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ} {بِأَن} أَغْنَاهُ لَكُمْ وَأُنْزِيعَ وَلَكِنَّهُ عِنْدَ اللَّهِ {وَاللَّهُ أَغْلَمُ} {بِالظَّالِمِينَ} {مَنْ} يُعَاقِبُهُمْ {وَعِنْدَهُ} {تَعَالَى} {مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ} خَزَائِنُهُ أَوْ الطُّرُقُ الْمَوْصَلَةُ إِلَى عِلْمِهِ {لَا} {يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ} {وَمِنْ} الْخُمْسَةِ الَّتِي فِي قَوْلِهِ {إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ} {الْآيَةُ} كَمَا رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ {وَعَلَّمَ} {مَا} {يَخْذُ} {فِي الْبَرِّ} الْفَقَار {وَالْبَحْرِ} الْفَرَى الَّتِي عَلَى الْأَنْهَارِ {وَمَا تَسْقُطُ مِنْ} زَانِدَةٍ {وَرَقَّةٌ} لَا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ {غُطِفَ} عَلَى زُرْقَةٍ {الَّتِي فِي كِتَابٍ مُبِينٍ} هُوَ الْفُوحُ الْمَحْفُوظُ وَالْإِسْتِثْنَاءُ بَدَلُ اشْتِغَالٍ مِنَ الْإِسْتِثْنَاءِ قِيلَ {وَهُوَ الَّذِي يَتَوَقَّأُكُمْ بِاللَّيْلِ} يَقْبِضُ أَرْوَاحَكُمْ عِنْدَ النَّوْمِ {وَعَلَّمَ مَا جَرَحْتُمْ} حَسَبْتُمْ {بِالْمَنَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ} أَيِ الْمَنَارِ بَرْدُ أَرْوَاحِكُمْ {لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى} هُوَ أَجَلُ الْحَيَاةِ {ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ} بِالْبَعْثِ {ثُمَّ يُبَيِّنُكُمْ لِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ} فِيجَازِيكُمْ بِهِ

ترجمہ: (اے محمد ﷺ) ہنوی تہ، اووایہ دالہ تعالیٰ نہ سوا تاسوچہ د چا بندگی کوئی دھنوی د بندگئی نہ زہ منع کرے شویم (اوهنوی تہ داهم، اووایہ چہ دھنوی بندگی کولو کنبی بہ زہ ستاسو دخواستو تابعداری نہ کوم کہ ما دخواستو تابعداری اوکرہ نوزہ بہ گمراہ شم اوزہ بہ پہ ہدایت یافتہ خلقو کنبی پاتی نہ شم۔ اووایہ چہ زہ دخیل رب د طرف نہ پہ روپانہ دلیل باندی یم اوتاسو زما رب پریرخود دے دے خکہ چہ تاسو شرک اوکرو۔ د کوم عذاب چہ تاسو تادی کوئی ہفہ زما پہ اختیار کنبی نہ دے دے پہ دے معاملہ کنبی اوپہ نورو معاملاتو کنبی صرف ہم د یوالہ حکم چلیری ہم ہفہ پہ حقہ سرہ فیصلہ کوی اوہم ہفہ بہتر فیصلہ کونکے دے۔ او پہ یوقرات کنبی د (قبض) پہ خائی باندی قبض دے پہ معنی د بقول۔ اووایہ کہ چرے ہفہ خیز د کوم چہ تاسو تادی کوئی زما پہ اختیار کنبی وے نوزما او ستاسو پہ مینغ کنبی بہ فیصلہ شوے وہ۔ پہ داسے توگہ چہ ما بہ پہ ہفے کنبی ستاسو دپارہ تادی کرے وے او آرام بہ مے حاصل کرے وے لیکن ہفہ دالہ تعالیٰ پہ اختیار کنبی دے او ہم اللہ تعالیٰ دیر پوہیری چہ ظالمانو تہ کلہ سزا ورکول دی ہم ہفہ سرہ د ہفہ نہ علاوہ بل شوک نہ پیڑنی اوہفہ پنخہ دی رسیدلو طریقے ہم د ہفہ سرہ دی ہفے لہ د ہفہ نہ علاوہ بل شوک نہ پیڑنی اوہفہ پنخہ دی د کومو ذکر چہ دالہ تعالیٰ قول {إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ} (الآیة) کنبی دی کما رواہ البخاری۔ او پہ بحرور کنبی چہ خہ بنکارہ کیڑی ہفہ پیڑنی (یعنی) بہ کولاؤ میدانونو او ہفہ کلوکنبی چہ دتھرونو پہ غارہ واقع دی۔ د ونی نہ پریوتونکے یوہ پانرہ داسے نشتہ د کومے علم چہ ہفہ تہ نہ وی او نہ یوہ دانہ کومہ چہ د زمکے پہ تیارو کنبی وی او نہ اوچے او نہ لمدہ چہ پہ کتاب مبین (یعنی) لوح محفوظ کنبی نہ وی ددے عطف بہ و رقة باندی دے او (دویمہ) استثناء دخیل ماقبل استثناء نہ بدل الاشتمال دے ہم ہفہ ذات دے چہ د شے پہ خوب کنبی ستاسو روحونہ قبض کوی او د ورخے چہ خہ تاسو کوئی دھنوی نہ ہفہ بنہ خیر دے۔

ستاسو روحونه را واپس کړی (په دویمه) ورځ تاسو راژوندی کوی دې دپاره چې تاسو ژوند موده پوره کړئ او هغه د مدت حیات دې. آخر د بحث په ذریعه هم دغه طرف ته ستاسو واپسی ده بیا به هغه تاسو ته اوښائی چې تاسو څه کول او دهغې به تاسو ته بدله درکړی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: قَدْ كَذَّبْتُمْ. سوال: قدمحذوف منلوڅه ضرورت پېښ شو؟

جواب: ماضی چونکه بغیر د قد نه حال واقع کیدې نه شی په دې وجه دلته قدمقدر او منلې شو.

قوله: الْقِضَاءُ الْحَقُّ.

سوال: القضاء محذوف منلوڅه ضرورت پېښ شو؟

جواب: په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چې الحق د مصدر محذوف صفت کیدو د وجې نه منصوب دې لهدا اوس داسوال ختم شو چې الحق د لفظ صفت کیدو د وجې نه مجرور دې.

قوله: وفي قراءة يَعْصُ، أي يقص الحق بمعنى يقول الحق.

قوله: أَلَمْ تَأْتِيَهُمْ دَاعِيَ بَكْرٍ أَلَيْمٍ جمع ده کنجی، جابی او وئیلی شوی دی چې د مَقْتَصِر بَقْرٍ جمع ده په معنی د خزاني.

قوله: الْقَفَرُ خَالِي زَمْكَه كَوْلَاؤِ مِيدَانِ، القفار والقفور، د قفر جمع ده.

قوله: الطَّرِيقُ النُّوْصِلَةُ إِلَى عِلْمِهِ، دا استعاره بالکنایه په توگه دې.

قوله: بَدَلُ الْاِسْتِثْنَاءِ مِنَ الْاِسْتِثْنَاءِ قَبْلَهُ، یعنی إلی کتاب مبین داد استثناء اول یعنی د إلی قبلها نه بدل الاشتمال دې. دا په صاحب کشاف باندې رد دې ځکه چې صاحب کشاف استثناء ثانی د اول تاکید گرځولې دې.

[ایاتوله: ۶۱-۷۰]

{وَهُوَ الْقَاهِرُ} مُنْفَعِلِيًّا {فَقَوْ عِبَادَهُ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً} غَلَايِكَةَ تُخَصِّمِي أَغْنَاكُم {حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ} وَفِي قِرَاءَةٍ تَوَفَّاهُ {رُسُلَنَا} الْمَلَائِكَةُ الْمَوْكَلُونَ بِقَضَى الْأَرْوَاحِ {وَهُمْ لَا يُغْرَطُونَ} يُقْضَرُونَ فِيمَا يُؤْمَرُونَ بِهِ {قُلْ رُدُّوْا} أَيْ الْخَلْقُ {إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ} مَا لَكُمْ مِنَ الْحَقِّ {الثَّابِتِ الْغَدْلُ} لِجَارِيَّتِهِمْ {أَلَا لَهُ الْحُكْمُ} الْقَضَاءُ الثَّابِتُ فِيهِمْ {وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ} يُخَاسِبُ الْخَلْقَ كُلَّهُمْ فَيُنْزِلُ فِي قَلْبِ بَصَدِّ نَهَارٍ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا لِيُخَبِّرَ بِذَلِكَ {قُلْ} يَا مُحَمَّدُ بِأَهْلِ مَكَّةَ {مَنْ يُحْيِيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْأَرْضِ} أَهْوَالَهُمَا فِي اسْتِقْرَاحِكُمْ جِنِّ {تَدْعُوهُ تَضَرَّعًا} غَلَايَةِ {وَعُفْيَةٍ} مِرًّا نَقُولُونَ {لَيْنٌ} لَمْ قَسَمَ {أَتَمْنِيْتَنَا} وَفِي قِرَاءَةٍ أَنْجَا أَيْ اللَّهُ {مِنْ هَذِهِ} الظُّلُمَاتِ وَالشَّدَائِدِ {لَتَكُونَنَّ مِنَ الْفَآكِرِينَ} الْفُلُومِيْنَ {قُلْ} لَهُمْ

{اللَّهُ يَتَكَبَّرُ} بِالْتَخْفِيفِ وَالتَّشْدِيدِ {مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ} غَمٌ مِثْلُهَا {لَمَّا أُنْزِلَتْ تَشْرَكُونَ} بِهِ {قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ} مِنَ السَّمَاءِ كَالْحِجَارَةِ وَالصَّيْحَةِ {أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ} كَالْمَخْضِبِ {أَوْ يُلْقِيَكُمْ} يَخْلِطُكُمْ {شَيْعًا} فِرْقًا مُخْتَلَفَةً الْأَهْوَاءِ {وَيُذِيقُ بَعْضُكُمُ بَأْسَ بَعْضٍ} بِالْقِتَالِ قَالِ صَلَّيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذَا أَهْوَى وَأَنْسَرَ وَلَمَّا نَزَلَ مَا قَبْلَهُ أَهْوَى بِوَجْهِكَ رِوَاةُ الْبُخَارِيِّ وَرَوَى مُسْلِمٌ حَدِيثَ سَالَتِ رَبِّي أَلَا يَجْعَلُ بَأْسَ أُمَّيِّ بَيْنَهُمْ فَتُفْنِيهَا فِي حَدِيثٍ لَمَّا نَزَلَتْ قَالِ أَمَّا إِنَّمَا كَانَتْهُ وَلَمْ يَأْتِ ثَابِلُهَا بَعْدَ {أَنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ} ثَبِّينَ لَهُمْ {الْآيَاتِ} الدَّلَالَاتِ عَلَى قُدْرَتِنَا {لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} يَتَّقُونَ أَنَّ مَا هُمْ عَلَيْهِ بَاطِلٌ {وَكَذَّبَ بِهِ} بِالْفِرَاقِ {قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ} الصَّدَقُ {قُلْ} لَهُمْ {لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ} فَأَجَابَكُمْ إِنَّمَا أَنَا مُنْذِرٌ وَأَمْرُكُمْ إِلَى اللَّهِ وَهَذَا قِتْلُ الْأَمْرِ بِالْقِتَالِ {لِكُلِّ نَبِيٍّ} خَيْرٌ {مُسْتَقَرٌّ} وَفَتْ يَفْعُ فِيهِ وَيَسْتَفِيزُ وَمِنْهُ عَذَابُكُمْ {وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ} تَهْدِيدُ لَهُمْ {وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا} الْفِرَاقَ بِالْإِسْتِغْزَاءِ {فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ} وَلَا تَجَالِسْهُمْ {حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ} وَإِنَّمَا {فِيهِ} إِذْغَامٌ تُونَ إِنْ الشَّرْطِيَّةِ فِي مَا الْمَرْبِذَةِ {يُنْسِينُكَ} بِسُكُونِ التَّوْنِ وَالتَّخْفِيفِ وَفَتْحِهَا وَالتَّشْدِيدِ {الشَّيْطَانِ} فَفَقَدْتَ مَعْنَاهُ {فَلَا تَتَّعِدْ بَعْدَ الدِّكْرِى} أَيْ تَذَكُّرَةِ {مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ} فِيهِ وَضَعُ الظَّاهِرِ مُوَضَعُ الْمُضْمَرِ وَقَالَ الْمُسْلِمُونَ إِنْ قَمْنَا كَلَمْنَا خَاضُوا لَمْ نَسْتَطِعْ أَنْ نَجْلِسَ فِي الْمَسْجِدِ وَأَنْ نَطُوفَ فَتَزَلْ {وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ} اللَّهُ {مِنْ حِسَابِهِمْ} أَيْ الْخَاطِئِينَ {مِنْ} زَائِدَةٍ {شَيْءٍ} إِذَا جَالَسُوهُمْ {وَلَكِنْ} عَلَيْهِمْ {ذِكْرِي} تَذَكُّرَةُ لَهُمْ وَمَوْعِظَةٌ {لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} الْخَوْصِ {وَذَرُ} أَتْرَكَ {الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ} الَّذِي كَلَّفُوهُ {لَيْعًا وَهَوًّا} بِاسْتِغْزَائِهِمْ بِهِ {وَعَرَّضْنَاهُمُ الْفِتْنَةَ الدُّنْيَا} فَلَا تَعْرِضْ لَهُمْ وَهَذَا قِتْلُ الْأَمْرِ بِالْقِتَالِ {وَذَكَرُ} عِظَ {بِهِ} بِالْقُرْآنِ النَّاسَ لَ {أَنْ} لَا {تُبْسِلُ نَفْسُ} تَسْلَمَ إِلَى الْهَلَاكِ {عَمَّا كَسِبَتْ} عَمَلَتْ {لَيْسَ لَهُمَا مِنْ دُونِ اللَّهِ} أَيْ غَيْرِهِ {وَلَقَى} نَاصِرٌ {وَلَا شَفِيعٌ} يَنْتَعِ عَنْهَا الْعَذَابُ {وَأَنْ تَعْدِلَ كُلُّ عَدْلٍ} تَقْدِرُ كُلَّ فِدَاءٍ {لَا يُفْخَذُ مِنْهَا} مَا تُفْدِي بِهِ {أُولَئِكَ الَّذِينَ أُنْزِلُوا إِلَيْكَ لِكُتُبِهِمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ} مَاءٌ بَالِغُ نَهَائَةِ الْخَرَارَةِ {وَعَذَابُ أَلِيمٍ} مُؤْلِمٌ {يَمَّا كَانُوا يَكْفُرُونَ} بِكُفْرِهِمْ

ترجمہ: ہر گھم پہ خپلو بندیکان باندی پہ پورہ تو گھر سرہ غالب دی او پہ تاسو باندی نگرانی فرمئیں رالپہی کومی چې ستاسو د اعمالو حساب ساتی تردی چې کله په تاسو کښې د چادر مرگ وخت رانیږي شی نوز موندلپه لپه شوې فرمئیں کومی چې په روح قبض کولو باندی مقرر دی دهغه روح قبض کوی۔ په یو قراءت کښې توفاه دی دکوم کار چې هغوی ته حکم ورکولې شی هغوی په هغې کښې ذره برابر کوتاهی نه کوی۔ بیابه مخلوق دخپل مالک برحق طرف ته واپس شی چې باقی پاتې کیدونکې عادل دی دې دپاره چې هغوی له بدله ورکړی۔ ښه واوړه په دوی کښې دهغه فیصله نافذ ده او هغه په حساب اخستلو کښې ډیر تیز دی او د پوره مخلوق به د حدیث په رنرا کښې د دنیاوی ورځو په اعتبار سره په نیمه ورځ کښې حساب اخلی۔ ای

محمد ﷺ د اهل مکہ نه تپوس اوکړه چې د صحرا او سمندر د تیارو د خطر ونه ستاسو د سفر به وخت تاسو شوک بچ کوی؟ (او خوځ دې هغه) چې تاسو می په عاجزۍ سره په زوره زوره او په پټه پټه رابلئ وایمې قسم دې لام قسمیه دې که چرې تامونې ددې تیارو او تکلیف نه بچ کړو نومونې به شکرگذار مؤمنان جوړشو او په یو قراءت کښې انجائا دې یعنی که الله تعالی مونږ بچ کړو. ته دوی ته او وایه چې الله تعالی به تاسو د هر مصیبت نه او ددې نه علاوه د هر غم نه خلاصې درکړی یی تاسو نور هغه سره شریکان گرځوئ. (يُنْفِئْكُمْ) په تخفیف او تشدید سره دې ته ورته او وایه هغه به دې خبره باندې قادر دې چې په تاسو باندې د پاسه (یعنی) د آسمان نه عذاب راولیږي مثلاً کانړی او چغه یی تاسو د خپلاندې مثلاً په زمکه کښې مو ورځنې کړی یی تاسو د مختلفو خیالاتو دې دې کړی او د جنگ په ذریعه یوې دې ته دې دې د طاقت مزه در اوځکې کله چې دا آیت نازل شو نو رسول الله ﷺ او فرمائیل دا افوت او آسان دی او کوم وخت چې ددې مقابل نازل شو نو حضور پاک او فرمائیل زه ستا په ذات سره پناه غواړم (رواه البخاری) او مسلم یو حدیث روایت کړې دې چې زه درخواست کوم چې ای زما ربه ته زما د امت په خپل مینځ کښې اختلاف مه اچوه نو الله تعالی زه منع کړم او په یو حدیث شریف کښې دی چې کوم وخت دا آیت نازل شو نو حضور پاک او فرمائیل دا (منازعت) به بهر حال کیږي او تردې وخته پورې د دې تاویل نه دې راغلې. تاسو گوړی چې مونږ کوم کوم قسم به خپل قدرت دلالت کونکې نخښې بیانوو دې دپاره چې هغوی به دې خبره باندې پوه شي چه په څه چې هغوی قائم دی هغه باطل دی. ددې قرآن ستا قوم تکذیب او کړو حالنکه دا رښتونی دې. ته هغوی ته او وایه چې زه په تاسو باندې مسلط کړې شوې نه یم چې زه تاسو ته ددې بدله درکړم زه خو صرف ویرونکې یم او ستاسو معامله خود الله تعالی سره ده. اود احکم د جهاد د حکم نه د وړاندې دې. د هر خبر وخت مقرر دې چې په هغې کښې واقع او ښکاره شي او هم ددې نه ستاسو عذاب هم دې او تاسو به ډیر ژر د انجام نه خبر شئ داد هغوی دپاره دهمکې ده (اوای محمد ﷺ) کوم وخت چې ته او گوړې چې خلق زموږ په آیاتونو په قرآن کښې نکتې چینی کوی نو د هغوی نه ډډه او کړه او هغوی سره مه کینه تردې چې هغوی په نورو خبرو کښې اخته شي او که شیطان تانه هیر کړی (اِنَّ) کښې د ائ شرطیه په ما زانده کښې ادغام دې. (يُنْفِئْكُمْ) د نون په سکون او تخفیف سره او د نون په تشدید او فتحې سره (هم) دې چې ته هغوی سره کینې نو په یاد راتلو سره داسې ظالمانو خلقو سره مه کینه. په دې کښې اسم ظاهر د اسم ضمیر په ځای کیځودلې شوې دې مسلمانانو او وئیل چې کله هغوی نکتې چینی کوی او مونږ د هغوی نه پاسو نو مونږ نه به جملات کښې کیناستې شو اونه طواف کولې شو نو (دا آیت نازل شئ او هوک چې د الله

تعالیٰ نه ویریری نود نکته چینی کونکود حساب به دهغوی نه هیخ مواخذه نه کییری کله چې دهغوی دوی سره ناست وی (من شئ) کبښې من زانده دې مگرد هغوی په ذمه دهغوی دپاره تذکیر اونصیحت دې کیدې شی چې هغوی د نکته چینی نه منع شی. اود داسې خلقونه تاسو په ډډه شئ چا چې خپل دین دکوم چې هغوی مکلف کړی دې دی مسخرې کولوسره لویې توقې جوړې کړی دی او هغوی دنیاوی ژوند په دهوکه کبښې اچولی دی. لهدا ته هغوی ته هیخ تعارض مه کوه. دا حکم د جهاد د حکم نه وړاندې دې اود دې قرآن په ذریعه خلقو ته نصیحت کوه هسې نه چې نفس دخپلو د کړو د وجې نه هلاکت ته حواله کړې شی چې دهغه دپاره به دالله تعالیٰ نه سوا نه څوک امدادی وی اونه سفارشی چې هغه د عذاب نه بچ کړې شی اوکه چېرې دغه کس پوره دنیا هم په فدیة کبښې ورکړی نویا به هم هغه قبوله نه کړې شی هم دا هغه خلق دی چې د خپلو کړو په سبب راگیر شوی دی. دهغوی د ځکلودپاره به ډیرې زیاتې گرمې اویه وی اودهغوی دکفر په سبب به دردناک عذاب زغمی.

د قیوداتو فوائدو تسهیل

قوله: وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ، دا کلام مستأنف دې په خپل مخلوق باندې د قهر او غلبې بیانولودپاره راوړلې شوې دې. هُو مبتداء ده القاهر ددې خبردې فوق ظرف د مستعلیاً محذوف سره متعلق دې کوم چې حال دې.

قوله: حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ الْغُرَا دَحَفِظَ أَعْمَالًا غَايَت دې یعنی په ژوندون کبښې حفاظت کوی ترمرگه پورې

قوله: أَلَمْ لَا يَكُنْ أَمَىٰ مَلِكِ الْمَوْتِ وَأَنْوَاعُهُ.

قوله: حِينَ لَفِظَ حِينَ مَقْدَر مَنَلُو کبښې یی اشاره اوکړه چې تدعوته، د تَهْتِیکم د ضمیر مفعول نه حال دې.

قوله: الظِّلْمُ وَالشَّدَانِدُ، ددې اضافي مقصد هغه اسم اشاره مؤنث د مشارالیه تعیین دې.

قوله: هَذَا مَبْتَدَاءٌ دد او أَفْوَرٌ وَأَنْتَرٌ، معطوف علیه یا معطوف د مَبْتَدَاء خبردې.

قوله: عَلَيْهِمْ ذِكْرِي، د مَبْتَدَاء کیدو د وجې نه محلاً مرفوع دې ددې خبر محذوف دې.

قوله: يَكْفُرْ هَمْ دې سره اشاره اوکړه چې بماکانو یکهفرون کبښې ما مصدریه ده نه چې موصوله لهدا د عدم عائد اعتراض به نه وارد یری.

[ایاتونہ: ۷۱-۸۲]

{قُلْ أَدْعُوا} اُنْعُدْ {مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا} بِنِیادِیہ {وَلَا يَضُرُّنَا} بِتَرْکِیہا وَهُوَ الْأَسْتِمَامُ {وَتُؤَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا} نَرْجِعُ مُشْرِكِينَ {بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ} إِلَى الْإِسْلَامِ {كَالَّذِي اسْتَوْتَهُ} أَضَلَّتْهُ {الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَايِرَانِ} مُتَحَيِّرَانِ لَا يَذَرِي أَمْرًا يَلْذُبُ خَالَ مِنْ الْهَاءِ {لَهُ أَصْحَابٌ} رَفَقَهُ {يَدْعُوهُ إِلَى الْهُدَى} إِنِّي يَهْدُوهُ الطَّرِيقَ يَقُولُونَ لَهُ {الْيَتِيمَا} فَلَا يُجِيبُهُمْ فَيَهْلِكُ وَالْإِسْطِفْهَامُ لِلِإِتْكَارِ وَجُمْلَةُ التَّشْبِیْهِ خَالَ مِنْ ضَمِيرِ تَوَدَّ {قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ} الَّذِي هُوَ الْإِسْلَامُ {هُوَ الْهُدَى} وَمَا عَدَا ذَلِكَ ضَلَالٌ {وَأَمِيرًا لِلْمُسْلِمِ} أَيُّ بَانَ نَسْلَمِ {لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} {وَأَنْ} إِنِّي بَانَ {أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} تَعَالَى {وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ} تُجْتَمِعُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِلْحِسَابِ {وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ} أَيُّ مُجَبَّأً {وَأُذْكَرُ} {يَوْمَ يَقُولُ} لِلشَّيْءِ {كُنْ فَيَكُونُ} هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لِلْخَلْقِ قُومُوا فَيَقُومُوا {قَوْلُهُ الْحَقِّ} الصَّدَقُ الْوَاقِعُ لَا مَخَالَةَ {وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ} الْفَرْقُ الثَّقَفَةُ الثَّانِيَةِ مِنْ إِسْرَافِلَ لَا مُلْكَ فِيهِ لِقَبْرِهِ {لَمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ} {عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ} مَا غَابَ وَمَا شُهِدَ {وَهُوَ الْحَكِيمُ} فِي خَلْقِهِ {الْخَبِيرُ} بِطَائِفِ الْأَشْيَاءِ كَمَا بَرِحَ {وَأُذْكَرُ} {إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَتَدْرُ} هُوَ لَقَبُهُ وَاسْمُهُ تَارِخُ {أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً} تَغْتَبِهَا اسْتِغْنَامُ تَوْبِخُ {إِلَى أَرَاكَ وَكُومِكَ} بِاتِّخَاذِهَا {فِي ضَلَالٍ} عَنْ الْحَقِّ {مُضِلِّينَ} بَيْنَ {وَكَذَلِكَ} حَتَّى أَرْتَاهُ إِضْلَالُ أَبِيهِ وَقَوْمِهِ {لَرَى إِبْرَاهِيمُ مَلَكُوتَ} مُلْكُ {السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} لِيَسْتَنْدِلَ بِهِ عَلَى وَحْدَانِيَّتِهِ {وَلِيَكُونُ مِنَ الْمُؤَقِنِينَ} بِهَا وَجُمْلَةُ وَكَذَلِكَ وَمَا بَعْدَهَا اغْتِرَاضُ وَغُطْفٌ عَلَى قَالَ {فَلَمَّا جَنَّ} أَظْلَمَ {عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا} قِيلَ هُوَ الزُّوْرَةُ {قَالَ} لِقَوْمِهِ وَكَانُوا نَجَّامِينَ {هَذَا رَبِّي} فِي زَعْمِكُمْ {فَلَمَّا أَفَلَ} غَابَ {قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفِلِينَ} أَنْ أَتَجَلَّسَهُمْ أَزْبَاهَا لِأَنَّ الرَّبَّ لَا يَجُوزُ عَلَيْهِ الشُّعْرُ وَالْإِنْفِصَالُ لِأَنَّهُمَا مِنْ شَأْنِ الْخَوَادِثِ فَلَمْ يَنْجِعْ فِيهِمْ ذَلِكَ {فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَارِعًا} طَالِبًا {قَالَ} لَهُمْ {هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ} قَالَ لَمَنْ لَمْ يَلْزِمِي رَبِّي يَشْتَبِي عَلَى الْهُدَى {لَأَكُونُ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ} تَغْرِیضُ لِقَوْمِهِ بِأَنَّهُمْ عَلَى ضَلَالٍ فَلَمْ يَنْجِعْ فِيهِمْ ذَلِكَ {فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَارِعَةً قَالَ هَذَا} ذَكَرَهُ لِدَكْرِ خَبَرِهِ {رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ} مِنْ الْكَوْكَبِ وَالْقَمَرِ {فَلَمَّا أَفَلَتْ} وَفُوتَ عَلَيْهِمُ النُّجُودُ وَلَمْ يَزْجِعُوا {قَالَ يَأْقُومُوا إِلَى رَبِّي عَمِيمًا تُشْرِكُونَ} بِاللَّهِ مِنَ الْأَسْتِمَامِ وَالْإِجْرَامِ الْمَخْذَلَةِ الْمَخْتَاخَةِ إِلَى مَخْذَبٍ فَقَالُوا لَ مَا تَعْبُدُ قَالَ {إِلَى وَجْهَتِ وَجْهِ} فَصَنَعَتْ بِعِبَادَتِي {لِلَّذِي فَطَرَ} خَلْقَ {السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ} إِنِّي اللَّهُ {حَقِيقًا} مَائِلًا إِلَى الدِّينِ الْقَيِّمِ {وَمَا أَتَى مِنَ الْمُشْرِكِينَ} بِهِ {وَحَاجَّةَ قَوْمِهِ} جَادَلُوهُ فِي دِينِهِ وَخَذَلُوهُ بِالْأَسْتِمَامِ أَنْ لَصِيهِ بِسَوْءِ إِنْ تَرَكَهَا {قَالَ أَحْمَاجُونِي} بِتَشْدِيدِ الثُّونِ وَتَخْفِيفِهَا بِخَذَفٍ إِخْذِي الثُّونَيْنِ وَهِيَ ثُونُ الرُّفْعِ عِنْدَ الشُّحَّةِ وَثُونُ الْوَقَايَةِ عِنْدَ الْقِرَاءَةِ اتِّجَادُ لُونِي {فِي} وَحْدَانِيَةِ {اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ} تَعَالَى إِلَيْهَا {وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ} {بِهِ} مِنَ الْأَسْتِمَامِ أَنْ يُصَيِّبِي بِسَوْءِ لِقَدَمِ لَذَرْتَهَا عَلَى شَيْءٍ {إِلَّا} لَكِنْ {أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا} مِنَ الْمَكْرُوهِ يُصَيِّبِي فَيَكُونُ {وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا} إِنِّي وَسِعَ عِلْمُهُ كُلَّ شَيْءٍ {أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ} هَذَا فُلُوسُونَ {وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُكُمْ} بِاللَّهِ وَهِيَ لَا تَضُرُّ وَلَا

نَنْفَعُ وَلَا تَخْشَوْنَ} أَنْتُمْ مِنَ اللَّهِ {أَنْتُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ} فِي الْعِبَادَةِ {مَا لَمْ يُنْزَلْ بِهِ} بِعِبَادَتِهِ {عَلَيْكُمْ
لُطْفًا} حُجَّةٌ وَبُرْهَانٌ وَهُوَ الْقَادِرُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ {فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ} أَنْتُمْ أَمْ أَنَحْنُ {إِنْ كُنْتُمْ
تَقْلَبُونَ} مَنْ الْأَخْقَ بِهِ أَيْ وَهُوَ نَحْنُ فَابْعُوهُ قَالَ تَعَالَى {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} يَخْلُطُوا {إِيمَانَهُمْ
بِظُلْمٍ} أَيْ شَرَكُوا كَمَا فَسَّرَ بِذَلِكَ فِي حَدِيثِ الصَّحِيحِينَ {أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ} مِنَ الْعَذَابِ {وَهُمْ مَهْتَدُونَ}

لوہمہ: تہ ورتہ اووایہ چہ آیا مونہہ ذالہ تعالیٰ نہ علاوہ دداسیٰ خیزونونہدگی اوکرو چہ نہ
دھغہ پہ بندگنی کولو سرہ مونہہ تہ نفع رسولیٰ شی او نہ پہ ترک بندگنی سرہ مونہہ تہ مخہ
نقصان رسولیٰ شی اوہغہ بتان دی او حال دادی چہ اللہ تعالیٰ مونہہ تہ د اسلام نیغہ لارخودلی
دہ نوآیا مونہہ مشرکان شو او اولتہ چہی واپس اوگرخو دھغہ سہی پہ شان کوم چہ شیطان پہ
صحراکنبیٰ ورک (گدود) کرہی وی اوہغہ حیران گرخی اونہ پوہیری چہ کوم طرف تہ لارشی
حیران استہوانہ د ضمیرنہ حال دی او دھغہ ملگری ہغہ نیغہ لاری طرف تہ رابیلی ہغہ تہ
وانی چہ مونہہ لہ راشہ اوہغہ ہغویٰ تہ جواب ورنہ کرہی د کوم پہ نتیجہ کنبیٰ ہغہ چہ
ہلاک شی۔ استفہام دانکار د پارہ دی او جملہ تشبیہ د تودد ضمیرنہ حال دی۔ اووایہ چہ پہ
حقیقت کنبیٰ نیغہ لاری تہ ہدایت کول صرف ذالہ تعالیٰ دی اوہغہ اسلام دی۔ دی نہ علاوہ خہ
چہ دی ہغہ گمراہی دہ او دھغہ د طرف نہ مونہہ تہ د احکم ملاشوی دی چہ مونہہ د رب العالمین
پہ ورا ندی سر تسلیم ہنکتہ کرو او مونہہ قائم کرہی او ذالہ تعالیٰ نہ اوویریہی اوہغہ ہغہ ذات دی
چہ تاسو بہ د قیامت پہ ورخ ہم دھغہ طرف تہ راجع کولی شی۔ اوہم ہغہ ذات دی چہ
آسمانونہ اوز مکہ بیہ پہ حق سرہ (پہ یوم مقصد) پیدا کرہی دی اوہغہ ورخ یادہ کرہی پہ کومہ ورخ
چہ ہغہ شی تہ اووانی شہ نوہغہ بہ شی اوہغہ د قیامت ورخ دہ پہ کومہ ورخ چہ بہ مخلوق
تہ وانی پاخیہ بیہ نو پاخیہ بیہ بہ۔ دھغہ فرمان حق دی یعنی رب تبادی او لامحالہ واقع
کیدونکہ دی او پہ کومہ ورخ چہ پہ شیلیٰ کنبیٰ دویم پوکہ د اسرافیل علیہ السلام پہ ذریعہ پوک
وہلیٰ شی بادشاہی بہ ہم ذالہ تعالیٰ وی پہ ہغہ ورخ بہ د چا حکومت نہ وی (لکہ چہ ذالہ
تعالیٰ فرمان دی) لیس الملک الیوم للہ، د پتو او ہنکارہ خیزونو پیژندونکہ دی ہغہ د خیل
مخلوق بارہ کنبیٰ حکیم دی او د خیزونو د باطن نہ دھغہ د ہنکارہ پہ شان خبر دی اوہغہ
وخت یاد کرہ کوم وخت چہ حضرت ابراہیم علیہ السلام خیل پلار آزد تہ کوم چہ دھغہ لقب وو او د
ہغہ نوم تارخ وو او وئیل آیا تہ بتان معبود گرخوی د کوم چہ تہ بندگی کوی۔ دا استفہام
توبیخی دی بیشکہ مخہ تا او ستا قوم د دی بتانود عبادت د وجہ نہ د حق نہ لری پہ صریح
گمراہی کنبیٰ گورم اولکہ خنگہ چہ مونہہ حضرت ابراہیم علیہ السلام تہ د ہغہ د پلار او دھغہ د
قوم گمراہی او خودلہ دغہ شان مونہہ حضرت ابراہیم علیہ السلام تہ د آسمانونو او زمکہ د سلطنت
نظام او خودلو دی د پارہ چہ ہغہ د دی پہ ذریعہ زمونہ پہ وحدانیت باندی استدلال او کرہی

او دې دپاره چې د دې په ذریعہ (کامل) یقین کونکونہ شی. او کذلک او ددې مابعد جملہ معترضہ ده او قَالَ ابراهیم باندې عطف دې چې کله په هغه باندې د شپې تیاره خوره سره نوهغه یوستورې اولیدلو وئیلې شوی دی چې هغه زهره وو خپل قوم ته چې دستورو عبادت به نئ کولو او وئیل ستاسو په خیال کښې دازما رب دې خوچې کله هغه د ووب شو نو وئیل زه د دویدونکې سره محبت نه کوم چې هغه خپل رب جوړ کړم ځکه چې په رب باندې تغیر او انتقال نه راځی ځکه چې داخو د محدثاتو صفت دې لیکن دادلیل په هغوی موثر ثابت نه شو. ییائی چې کله سپوږمئې پر قیدونکې اولیدله نو هغوی ته ئی او وئیل دازما رب دې ییاجې کله هغه د ویه شوه نو وئیل که چرې زما رب زما لارخودنه نه کوله (یعنی) هدایت باندې زه ثابت قدم نه ساتلم نوزه به په گمراهه خلقو کښې شامل شوې ووم (دا) په قوم باندې تعریض دې چې هغوی په گمراهئ باندې دی. دې خبرې هم په هغوی څه اثر اونه کړو ییاجې کله ئی نمر روښانه اولیدلو نو وئیل هدا ددې خبر مذكر کیدو د وجې نه مذكر راوړلې دې دازما رب دې داد ټولو ستورو او سپوږمئې نه لوی دې ییاجې کله هغه هم د ووب شو او په هغوی باندې حجت پوره شو خو هغوی رجوع او نه کړه نو حضرت ابراهیم عليه السلام او وئیل ای زما د قوم خلقو زه ددې بتانو او د فنا کیدونکو اجسامونه چې د فنا کونکې محتاج دی بری یم کوم چې تاسو الله تعالی سره شریک گرځوئ. هغوی او وئیل ته د چاپندگی کول غواړې وئیل چې ماخو خپل مخ یوشان کیدوسره یعنی دین قیم طرف ته مائل کیدوسره هغه ذات طرف ته کړې دې چاچې آسمان اوزمکې پیدا کړی دی یعنی دالله تعالی طرف ته اوزه هیڅ کله هغه سره د شرک کونکونہ نه یم نو د هغه قوم هغه سره حجت کول شروع کړل یعنی هغه سره یئ د هغه د دین په باره کښې جگړې کړې او هغه ئی د بتانونه ویرولو که چرې دا ئی پرېخودل نوهغه ته به نقصان اورسوی. نو (حضرت ابراهیم عليه السلام) او فرمائیل آیاتاسو ماسره د الله تعالی د وحدانیت باره کښې جگړې کوئې. (أتمحوا) دتون په تشدید او تخفیف سره دې د دواړو نه یوحذف کولوسره اودا د نحویانو په اصطلاح کښې نون رفع دې اود قاریانو په اصطلاح کښې نو وقایه دې او الله تعالی د هدایت طرف ته زما لارخودنه کړې ده اوزه ستاسو هغه سره شریک گرځولې بتانونه نه ویرېم چې هغوئ به ماته تکلیف راورسوی ځکه چې دوی ته په هیڅ څیز باندې قدرت حاصل نه دې او که زما رب او غواړی چې ماته څه تکلیف راورسوی نوهغه کیدې شی زما د رب علم په هر څیز باندې خور دې آیا تاسو ددې نه نصیحت نه حاصلوئ چې ایمان راوړئ؟ اوزه د هغه څیزونو نه څنگه او ویرېم کوم چې تاسو دالله تعالی شریکان گرځولی دی او هغوئ نه نقصان رسولی شی اونه نفع حالانکه تاسو دالله تعالی نه نه ویرېږئ چې تاسو په عبادت کښې هغوئ دالله تعالی شریکان گرځولی دی د کومو

ذہادت بارہ کنبی چہ اللہ تعالیٰ پہ تاسو باندی خہ دلیل یا حجت نہ دی قائم کری ہفہ پہ مرخیز باندی قادر دی۔ نو اوبناینی پہ دوارو فریقو کنبی دامن کرم یوزیات مستحق دی مونری یا تاسو؟ کہ چری تاسو پوہی پشی چہ ددی زیات خوک مستحق دی اوہفہ ہم مونری یو لہذا تاسو ددی اتباع اوکرنی۔ اللہ تعالیٰ او فرمائیل چہ د عذاب نہ دامن حقدار خو ہم ہفہ دی چہ ایمانی راوی دی او ہغوی خیل ایمان دشرک سرہ گندہ کری نہ دی لکہ چہ دصیحین پہ حدیث کنبی دظلم تفسیر پہ شرک سرہ کری شوی دی او ہم ہغوی ہدایت ییاموندونکی دی۔

د قیوداتو فوائد اوتسہیل

قوله: قُلْ أَتَدْعُونَا، همزہ استفہام انکاری د توییح دپارہ ده اود کڈغوا پہ آخر کنبی الف مشابہ د جمع د وجہ نہ دی دا رسم الخط دمصحف عثمانی مطابق دی۔

قوله: نُرُدُّ، مضارع مجهول متکلم ددی عطف پہ نڈغوا باندی دی دانکارلاندی داخل دی۔
نعم ددی نائب فاعل مستتر دی ترجمہ د نُرُدُّ تفسیر دی مشرکین د نُرُدُّ دضمیر نہ حال دی۔

قوله: استهوتُّ، داد استهوتُّ نہ ماضی واحد مؤنث غائب، هضمیر مفعولی دی ہفہ گمراہ کری۔

قوله: حَيْرَان، پہ معنی د متحیر صیغہ صفت مشبہ ددی مؤنث حیری دی۔

قوله: كالذی استهوتُّ، دا جملہ دُرُد د ضمیر نائب فاعل نہ حال دی تقدیری عبارت دادی
نُرُدُّ مشرکین الذی استهوتُّ الشیاطین او حیران داستهوتُّ ضمیر مفعولی نہ حال دی۔

قوله: دُکِّرَ لَدُنْکِ بِرَحْمَةٍ، داد یو اعتراض جواب دی۔

اعتراض: د هذا مرجع التمس دی چہ مؤنث سماعی دی لہذا اسم اشارہ ہم ہذہ پکار دی
ود دپارہ چہ اسم اشارہ او مشار الیہ کنبی مطابقت راشی۔

جواب: کلہ چہ پہ اسم اشارہ او مشار الیہ کنبی مطابقت نہ وی نو د خبر رعایت کولی شی۔

[ایاتونہ: ۸۲-۹۰]

{وَلَيْكَ} نَبْتًا وَبُنْدَل مِّنْ {حُجَّتِنَا} أَلْبِي اخْتَجَّ بِهَا إِبْرَاهِيمُ عَلَى وَحْدَانِيَةِ اللَّهِ مِنْ أَقُولِ الْكُذُوبِ وَمَا بَعْدَهُ
وَالْآخَرِ {أَتَيْنَاهَا} {إِبْرَاهِيمَ} {أَرْسَلْنَاهُ} لَهَا حُجَّةٌ {عَلَى قَوْمِهِ} نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ شَاءَ {بِإِضَافَةِ التَّنْوِينِ إِلَى
الْعِلْمِ وَالْجُحْكَمَةِ} {إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ} فِي صُنْعِهِ {عَلِيمٌ} بِخَلْقِهِ {وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ} {إِنَّهُ} {كُلًّا}
مِنْهُمْ {هَٰذِينَ وَأَوْحَا هَٰذِينَ مِنْ قَبْلُ} {أَيُّ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ} {وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ} {أَيُّ نُوْحٍ} {دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ} {إِسَهِ
{وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ} {بِيعَقُوبَ} {وَمُوسَى وَهَارُونَ} وَكَذَلِكَ} {كَمَا جَزَيْنَاهُمْ} {نَجَّيَ الْمُحْسِنِينَ} {وَذَكَرْنَا
دَعْيَاهُمْ} {إِسَهِ} {وَعِيسَى} {بِنِ مَرْيَمَ} يُقِيدُ أَنَّ الدُّرَيْتَةَ تَقْتَاوِلُ أَوْلَادَ الْهَيْتِ {وَالْيَاسَ} {بِنِ أَخِي هَارُونَ أَخِي
مُوسَى} {كُلٌّ} مِنْهُمْ {مِنَ الصَّالِحِينَ} {وَأِسْمَاعِيلَ} {بِنِ إِبْرَاهِيمَ} {وَالْيَسَعَ} {الْأَمَّ زَانِدَةً} {وَيُونُسَ وَلُوطًا}

بن ہاراب اُبی ابراہیم {وَكُلًّا} مِنْهُمْ {فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ} بالنسبة {وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَأَخْوَانِهِمْ} عطف علی کُلّا اَوْ نوحاً وَمِنْ لِلْبَعْضِ لِأَنَّ بَعْضَهُمْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَبَعْضُهُمْ كَانَ فِي وَلَدِهِ كَافِرٌ {وَأَجْتَنِبْنَاهُمْ} اجتنابہم {وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} {ذَٰلِكَ} الَّذِي الَّذِي هَدَوْا إِلَيْهِ {هُدًى اللَّهُ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا} فرضاً {لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} {أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ} بِمَعْنَى الْكُتُبِ {وَالْحُكْمَ} الْحُكْمَةَ {وَالنَّبُوءَةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا} أَيُّ بِهَذِهِ الثَّلَاثَةِ {هَؤُلَاءِ} أَيُّ أَهْلِ مَكَّةَ {فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا} أَرْصَدْنَا لَهَا {قَوْمًا لَيْسُوا بِكَافِرِينَ} هُمْ الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ {أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ} هُمْ {اللَّهُ فِيمَهَدَاهُمْ} طَرِيقَهُمْ مِنَ التَّوْحِيدِ وَالصِّرَاطِ {أَقْبَدِي} بِهَاءِ السَّكْتِ وَفَقًّا وَوَضَلًا وَفِي قِرَاءَةِ بِحَذْوِهَا وَضَلًا {قُلْ} لِأَهْلِ مَكَّةَ {لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ} أَيُّ الْقُرْآنِ {أَجْرًا} نَغْطُو بِهِ {إِنْ هُوَ} مَا الْقُرْآنُ {إِلَّا ذِكْرًا} عِظَةً {لِلْعَالَمِينَ} الْإِنْسِ وَالْجِنِّ

ترجمہ: دا زمونہ حجت دے چي مونہ ابراہیم علیہ السلام تہ ورکرو (یعنی) مونہ حضرت ابراہیم علیہ السلام دے حجت طرف تہ رہنمائی اوکریہ پہ کوم سرہ چي حضرت ابراہیم علیہ السلام دے اللہ تعالیٰ پہ وحدانیت دے ستورود دوییدو اودے مابعدنہ استدلال اوکرو او پہ خپل قوم تی حجت قائم کرو۔ تلک مبدل منہ او محتجاً بدل دی، بدل مبدل منہ مبتداء شوہ او آئینا ابراہیم دے مبتداء خبر دے او مونہ چي دے چاد پارہ غوارو پہ علم او حکمت کنبی درجات او چتو۔ (ترفع درجات پہ اضافت) یعنی بغیر تنوین، او تنوین سرہ دی۔ بیشک ستار پہ خپل صنعت کنبی باحکمت (او) دے خپل مخلوق دے حالاتونہ خبر دی۔ او مونہ ابراہیم علیہ السلام تہ اسحاق علیہ السلام او یعقوب بن اسحاق علیہ السلام ورکرو او مونہ پہ هغوی کنبی هریوتہ هدایت ورکرو اودے ابراہیم علیہ السلام تہ ورندي مونہ نوح علیہ السلام تہ هدایت ورکرو اودے نوح علیہ السلام دے ذریت نہ داؤد علیہ السلام او سلیمان علیہ السلام بن داؤد او ایوب علیہ السلام او یوسف علیہ السلام بن یعقوب علیہ السلام تہ او موسیٰ علیہ السلام تہ او هارون علیہ السلام تہ هدایت ورکرو اولکے خنکے چي مونہ دوی تہ بدلہ ورکریہ ہم دغہ شان مونہ نیکانو خلقو تہ بدلہ ورکرو۔ او زکریا علیہ السلام تہ اودغہ خونی یحییٰ تہ او عیسیٰ ابن مریم علیہ السلام تہ (هدایت ورکرو) دے نہ داخبرہ مستفاد کیری چي دے لور اولاد ہم پہ ذریت کنبی شامل دی او دے موسیٰ دے رور دے هارون علیہ السلام ورارہ الیاس علیہ السلام (تہ مو هدایت ورکرو) اودا تہول دے نیکانو خلقونہ وو او اسماعیل علیہ السلام ابن ابراہیم تہ او یسع علیہ السلام (الیم) کنبی لام زاندہ دی او یونس تہ اودے ابراہیم رور هاران خونی لوط علیہ السلام تہ مونہ دے دوی نہ هریوتہ پہ دنیا والوباندی دے نبوت پہ ذریعہ فضیلت ورکرو۔ بل دے دوی پلاران او نیکنہ اود هغوی اولاد او د هغوی دے رورونہ (دے روروتہ انعام ورکرو) عطف یاخو پہ کلا باندی دے یاپہ نوحاً باندی اوین دے تبعیض دپارہ دے خکے چي پہ دوی کنبی دے بعضو اولادنہ وو اوپہ دوی کنبی دے بعضو اولاد کافران وو۔ او مونہ هغوی مستحب کرل او نیغہ لار موروتہ او خود لہ دین دے کوم طرف تہ چي د هغوی رہنمائی اوکری شوه دالہ تعالیٰ هدایت

دې ددې په ذریعہ پہ خپلو بندیگانو کښې چا له چې غواړی لارخوډنه کوی او که فرض کړه که هغوی شرک کړي وې نو د هغوی ټول کړه به غرق کړې شوې وو. دا خلق داسې وو چې مونږ هغوی ته کتاب په معنی د کتب او حکمت او نبوت ورکړو او که چېرې دا مکې والا د ذریوارو انکار کوی (نو کوی دې) مونږ ددې (نعمتونو) دپاره داسې خلق مقرر کړی دی څوک چې ددې نه منکر نه دی او هغه مهاجرین او انصار دی (اې محمد ﷺ) هم دغه هغه خلق وو چاته چې الله تعالی هدایت ورکړې و نو ته هم ددوی د توحید او صبر په طریقہ لار شه وقفا وصلا دها. په سکوت سره او په یو قرائت کښې حالت وصل کښې د باء په حذف سره، ته اهل مکه ته او وایه چې زه په قرآن باندې تاسو نه هیڅ اجرت نه غواړم کوم چې تاسو ماته را کوئی دا قرآن خو یو نصیحت دې د دنیا والو دپاره که انسانان دی او که پیریان.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: وَيَذْكُرُ مِنْهُ، په دې کښې اشاره ده چې تلک اسم اشاره ده حجتاً مشارالیه دواړه یو ځایي مبتداء دی او آئیناها ددې خبر، (دویم ترکیب) تلک مبتداء حجتاً خبر اول او آئیناها جمله خبر ثانی.

قوله: التي احبب داذ تلک د مشارالیه بیان دې.

قوله: اُرْسُدْنَا هَآءَا: سوال: د آئینا تفسیر په اُرْسُدْنَا سره د کولو څه فائده ده؟

جواب: چونکه حجت د ورکړې څیز نه دې په دې وجه یی د آئینا تفسیر په اُرْسُدْنَا سره کړې دې.

قوله: حُجَّةً عَلٰی قَوْمِهِ: سوال: لفظ حُجَّةً محذوف د څه وجې نه اومنلې شو؟

جواب: دې خبرې ته د اشارې کولو دپاره چې علی قومه، د حجة محذوف متعلق دې نه چې د آئینا، ځکه چې د إلتاء صله علی نه راځی.

قوله: اٰی نوح، ددې اضافې مقصد د ذریته د ضمیر مرجع متعین کول دی او هغه نوح دې نه چې ابراهیم ځکه چې یونس او لوط د ابراهیم (ﷺ) د ذریت نه نه دی حالانکه ددې دواړو عطف په مذکورین باندې دې.

قوله: اٰبْنِ اٰمِیْ هَارُوْنَ اَمِیْ: سوال: الیاس ابن اخی موسی' مختصر تعبیری بریځودو او مذکوره اوږد تاویل تعبیری یی ولې اختیار کړو؟

جواب: په دې تعبیر کښې دې طرف ته اشاره ده چې حضرت هارون (ﷺ) د حضرت موسی' (ﷺ) حقیقی زور نه دې بلکه د مور شریک زور دی مگر د اقول ضعیف دې.

قوله: اَلِیْسَمَ اللّٰمَزَانِدَةُ اَلِیْسَمَ بَانْدِیْ الف لام زائده دې ځکه چې علم باندې الف لام نه داخلېږی.

قولہ: لِأَنَّ بَعْضَهُمْ لَمَّ يَكُنْ لَهُ وَلَكَدَّ وَبَعْضُهُمْ كَانَ فِي وَلِيَّهِ كَافِرًا لِأَنَّ مِنْ آبَائِهِمْ كُنِبِي د مِنْ تَبْعِيضِيهِ كِيدُودَ وَجہ بیان کرے شوے دہ خکہ چہ کہ من تبعیضیہ اونہ منلی شی نو پہ آیت کنبی د ذکر شوو تولو خلقو اولاد بہ پہ ہدایت یافتہ لازمیری، حالانکہ د بعضو خو پہ ہغوی کنبی اولاد نشتہ مثلاً دحضرت یحییٰ علیہ السلام او پہ ہغوی کنبی بعضو د بعضی اولاد کافران کیدل متعین دی لکہ دحضرت نوح علیہ السلام خونی کنعان.

قولہ: اَقْتَدَ: سوال: ددی نہ معلومیہی چہ نبی علیہ السلام د سابقین انبیاء کرامو تابع وونبی علیہ السلام تہ د دوی د اقتداء حکم ورکولی شی.

جواب: من التوحید والصبر اضافہ ہم ددی سوال جواب دی اقتداء اومتابعت صبر علی الایذاء وتوحید کنبی مراد دی نہ چہ مرفوع دین کنبی.

قولہ: هَاءِ السَّكَّتِ، ہغہ ہا تہ وائی چہ د کلمہ د وقف پہ وخت زائدہ کولی شی او آخری حرف متحرک وی. وثیلے شوی دی چہ اقتداء کنبی ہا د مصدر د ضمیر دہ ای اقتداء الاقتداء (حاشیہ جلالین)

قولہ: وَقَفًا وَوَصْلًا یعنی وصل د وقف تابع کولو سرہ.

قولہ: وَيَحْدُ فِيهَا د ا د اصل مطابق دی.

[ایاتونہ: ۹۱-۹۴]

{وَمَا قَدَرُوا} اَنِ الْيَهُودَ {اللَّهُ حَقَّ قَدْرِهِ} اَيَّ مَا عَظُمُوهُ حَقَّ عَظَمَتِهِ اَوْ مَا عَرَفُوهُ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ {اِذْ قَالُوا} لِلَّهِ شَيْءٌ عَلَىٰ غَلِيٍّ وَسَلَّمْ وَقَدْ خَاصَمُوهُ فِي الْفُرْقَانِ {مَا اُنْزِلَ اللَّهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ} لَهُمْ {مَنْ اُنْزِلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ لِيَجْزِيَ عَنْهُمْ} بِآيَاتِهِ وَآلَاءِهِ فِي الْمَوَاضِعِ الثَّلَاثَةِ {قَرَأَ طَيْسُ} اَيَّ يَكْتُبُونَهُ فِي ذَفَائِرِ مَقْطَعَةٍ {يُبْدُونَهَا} اَيَّ مَا يُجِبُونَ اِبْدَاؤَهُ مِنْهَا {وَيُخْفُونَ كَثِيرًا} مِنْهَا فِيهَا كَتَبَتْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {وَعَلَيْكُمْ} اَيَّهَا الْيَهُودُ فِي الْفُرْقَانِ {مَا لَمْ تَعْلَمُوا اَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ} مِنَ التَّوْرَةِ بِبَيَانِ مَا التَّبَسُّعُ عَلَيْكُمْ وَاخْتَلَفْتُمْ فِيهِ {قُلِ اللَّهُ} اَنْزَلَهُ اِنْ لَمْ يَقُولُوهُ لَا جَوَابَ غَيْرِهِ {لَمْ دَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمَا} بِاطْلَاهِمَ {يَلْعَبُونَ} {وَهَذَا} الْفُرْقَانِ {كِتَابُ الْاَزْلَافَةِ مَبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ} قَبْلَهُ مِنَ الْكُتُبِ {وَلْيُتَنَبَّهْ} بِآيَاتِهِ وَآلَاءِهِ غُطِفَ عَلَىٰ مَعْنَى مَا قَبْلَهُ اَيَّ اَنْزَلْنَاهُ بِالْخَيْرَةِ وَالتَّصْدِيقِ وَلْيُنْذِرْ بِهِ {أَمْرًا قَرِيًّا وَمِنْ حَوْلَهَا} اَيَّ اَهْلَ مَكَّةَ وَسَائِرِ النَّاسِ {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ} خَوْفًا مِنْ عِقَابِهَا {وَمَنْ} اَيَّ لَا اُحَدَ {أَظْلَمُ مِمَّنِ الْفَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا} بِأَدْعَايِهِ النَّبُوَّةَ وَلَمْ يَتَّ {أَوْ قَالَ أَوْجَى} اِسْمًا وَلَمْ يَوْحِ إِلَيْهِ شَيْءٌ} نَزَّلَتْ فِي مُسْتَلَمَةٍ {وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا اُنْزِلَ اللَّهُ} وَهُمْ الْمُسْتَهْزِئُونَ قَالُوا لَوْ نَشَاءُ لَفُتْنَا بِمِثْلِ هَذَا {وَلَوْ تَرَى} يَا مُحَمَّدُ {اِذْ الظَّالِمُونَ} الْمَذْكُورُونَ {فِي عَمْرَاتٍ} سَكَنَاتِ الْمَوْتِ

وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ {إِنَّهُمْ بِالضَّرْبِ وَالشَّغْيِبِ يَقُولُونَ لَهُمْ تَغْيِثَا {أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ} إِنَّا إِنشَقُّهَا {الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ} الْهُونَ {يَمَّا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ} بِذَعْوَى الثُّبُوتِ وَالْإِيخَاءِ كَلِمَاتٍ {وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ} تَفْجَرُونَ عَنِ الْإِيمَانِ بِهَا وَجَوَابَ لَوْ زَانِتٍ أَفْرًا فَطِيحًا {و} يُقَالُ لَهُمْ إِذَا يُبْعَثُونَ {لَقَدْ جِئْتُمُونَا فَرَادَى} مُنْفَرِدِينَ عَنِ الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالزَّوْجِ {كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ} أَيْ خَفَاةً غَرَاةً غُرَاةً {وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ} أَغْطَيْنَاكُمْ مِنَ الْأَمْوَالِ {وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ} فِي الدُّنْيَا بِغَيْرِ اخْتِيَارِكُمْ {و} يُقَالُ لَهُمْ تَوْبِيخًا {مَا تَرَى مَعَكُمْ شُفْعَاءَكُمْ} الْأَصْنَامُ {الَّذِينَ زَعَّمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ} أَيْ فِي اسْتِخْفَاقِ عِبَادَتِكُمْ {مُرْكَاةً} إِلَهُ {لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ} وَضَلَّكُمْ أَيْ تَشَتَّتْ خِفَعُكُمْ وَفِي قِرَاءَةِ بِالنَّصْبِ ظَرْفٌ أَيْ وَضَلَّكُمْ بَيْنَكُمْ {وَضَلَّ} ذَهَبَ {عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ} فِي الدُّنْيَا مِنْ شَفَاعَتِهَا

ترجمہ: یہود وہ چہی خنکہ دالہ تعالیٰ قدر کول پکاروو یعنی چہی خنکہ تعظیم کول پکاروو
 ہفہ شانئی اونہ کرو یا چہی خنکہ د معرفت حق وو ہفہ شان حق نی ادا نہ کرو۔ کلہ یی چہی د
 نبی ﷺ سرہ پہ قرآن کبھی مخاصمت کولو سرہ او وئیل چہی اللہ تعالیٰ پہ یو انسان باندی ہم
 خہ خیز نہ دی نازل کرے۔ تہ دھغوی نہ تپوس او کرہ چہی ہفہ کتاب چانازل کرو کوم چہی موسیٰ ﷺ
 راورے وو ہفہ کیفیت داوو چہی ہفہ دخلو دپارہ ہدایت وو کوم چہی تاسو پہ متفرق پانرو کبھی
 کیخود و سرہ پر یخودے دی یعنی ہفہ مو پہ متفرق اوراق یعنی پانرو کبھی لیکلی کیخودے
 دی۔ (تجملونہ) پہ دیوارو مقاماتو کبھی پہ یاء اوتاء سرہ دی کوم چہی تاسو ظاہروئی یعنی پہ
 ہفہی کبھی چہی کومہی خبرے تاسو ظاہرول خوبوئی ہفہ بیکارہ کوئی او ددی دیرزاتی
 خبرے تاسو پتہوی مثلاً د محمد ﷺ صفات (علامات) او ای یہودیانو تاسو تہ پہ قرآن
 کبھی دیرخہ خودلی شوی دی ہفہ خیزونہ نی بیان کرل کوم چہی ستاسو دپارہ مشتہ شو او
 پہ کومو کبھی چہی تاسو اختلاف کرے دی د کوم چہی تہ تورات کبھی تہ تاسو تہ علم وواونہ
 ستاسو پلارانو اونیکونوتہ کہ چرے ہغوی جواب ورنہ کرے (اقرار اونہ کرے) نوتہ ورتہ پخپلہ
 او وایہ دالہ تعالیٰ نازل کرے دی بیا ہغوی پہ خپلو خرافاتو کبھی لو بو کولو دپارہ پریدہ دا (ہم
 داسے) کتاب دی کوم چہی مونہ نازل کرے دی دیر د لوئی برکت والا دی او د خپل خان نہ د
 مخکینو کتابونو تصدیق کونکے دی (او ددی دپارہ نازل کرے شوے دی) چہی دمکے والوتہ او د
 دی د اطرافو والورہ یعنی اہل مکہ او تہل خلق او ویروی (بندن پہ تاء او یاء سرہ دی د خپل
 ماقبل پہ معنی باندی عطف دی یعنی مونہ دا دبرکت دپارہ او تصدیق دپارہ او ددی پہ
 ذریعہ د ویرولو دپارہ نازل کرے دی کوم خلق چہی پہ آخرت باندی ایمان لری پہ ہفہ دی (قرآن
 باندی ہم ایمان لری او ہغوی دآخرت د عذاب د ویرے نہ د خپلو مونخونو پابندی کوی او د ہفہ
 چا نہ بہ لوئی ظالم شوک وی ہیخوک بہ نہ وی چہی پہ اللہ تعالیٰ باندی یے د دروغو بہتان
 اولو کولو د نبوت دعویٰ نی او کرہ حالانکہ ہفہ نبی نہ دی یا اووا نی چہی پہ ما باندی وحی نازل

کړې شوې ده حالانکه په هغه باندې هېڅ څیز نه دې نازل کړې شوې (دا آیت) د مسيلمه کذاب په باره کښې نازل شو او هغه سرې چې داسې اوواڼې چې څنگه دالله تعالی کلام نازل شوې دې زه هم داسې کلام راوړلې شم او (داسې وینا کونکې) توقې مسخرې کونکې دی (اوبعض) وینا کونکو اووښل که چرې مونږ اوغواړو نو مونږ هم داسې کلام راوړلې شو. افسوس ای محمد ﷺ چې تا دغه مذکوره ظالمان په داسې حالت کښې لیدلې وې چې کوم وخت هغوی د مرگ په سختو کښې وې او فریښتې ئې وهی ټکوی او د عذاب دپاره دهغوی طرف ته لاس وړاندې کولو سره په سختنې وائی خپل روحونه زمونږ طرف ته راوباسئ دې دپاره چې مونږ په هغې قبضه اوکړو نن به تاسو د دغه خبرو بدل کښې دکوم چې تاسو دنبوت او دوحی نازلیدو ناحقه دعوی کولو سره په الله تعالی باندې د دروغو تهمت لگولې وو د ذلت نه دک عذاب به درکولې شې او دهغه د آیاتونو په مقابله کښې به مو تکبر کولو. (یعنی) په هغې باندې د ایمان راوړلونه به مو کبر کولو او د لو جواب لکلت امرافظیعا (محذوف) دې نوتا به یو ویرونکې نظاره لیدلې وې اوکله چې دوی دوباره راژوندی کړې شې نو دوی ته به وئیلی شې چې تاسو راغلئ یوازې مونږ له بغیرد مال او اهل وعیال نه لکه څنگه چې په شروع کښې مونږ تاسو پیدا کړی وئې برېښې خپې، ناستنه او کوم څه چې مونږ تاسو ته مال (اومتاع په دنیا کښې) درکړې وژ هغه ټول مو په دنیا کښې مجبور کاشاته پریخودل اوراغلئ او هغوی ته به توبیخا وئیلی شې مونږ تاسو سره ستاسو سفارشی بتان نه وینو د چاباره کښې چې ستاسو عقیده وه چې هغوی ستاسو د عبادت په استحقاق کښې دالله تعالی سره شریک دی. واقعی ستاسو په مینځ کښې خو قطع تعلق ثابت شو یعنی ستاسو هغه گنډه وده شوه او په یو قراءت کښې په نصب سره ظرف دې یعنی ستاسو دخپل مینځ تعلقات اوستاسو هغه دعوی ختمه شوه کومه چې تاسو په دنیا کښې دهغوی د سفارش په باره کښې کوله.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: اِیُّ الْیَهُودَ، دَمَاقْدَرُوا فاعل یهود دښکاره کولو سره د مشرکانو احتمال دفع کړو ځکه چې تمحلونه قراطیس د مشرکانو د حال سره مناسب نه دې چونکه مشرکان هډو اهل کتاب نه وو چې قراطیس ئې متفرق کولو.

قوله: فِی الْمَوَاحِشِ الثَّلَاثَةِ، اَی تمحلونه، مئدوېها، اُخْطُوْنَهَا.

قوله: قَرَاتِیْسَ، د قراطاس جمع ده جدا جدا پانړې.

قوله: اَی یَكُونُوْنَ فِی ذَکَاوَرٍ.

سوال: د قراطیس حمل په الکتاب باندې صحیح نه دې ځکه چې د تمحلونه قراطیس څه مطلب نشته؟

جواب: مفسر علام مذکورہ عبارت محذوف منلوسرہ ہم دَیّ اعتراض جواب کړې دې یعنی هغوی به تورات په متفرقو دفاترو کښې لیکلو.

قوله: اَنْزَلَهُ بِه دې کښې اشاره ده چې الله مبتداء دې او اَنْزَلَهُ خبر محذوف دې. قرینه مَنْ اَنْزَلَ ده اَنْزَلَ محذوف منلوسرہ د یو سوال جواب هم مقصود دې.

سوال: الله، د قل فعل امر مقوله ده او د مقولې د پاره جمله کیدل ضروری دی حالانکه لفظ الله مفرد دې؟

جواب: لفظ الله نه پس اَنْزَلَ محذوف دې الله اَنْزَلَ جمله د قل مقوله ده.

قوله: عَطَفَ عَلَى مَعْنَى مَا قَبْلَهُ دَا دَ ماقبل په معنی باندې عطف دې نه چې د محذوف علت، تقدیری عبارت دادې وانزلناه لتنبیه الخ خکه چې حذف د ضرورت په وخت کیږي اولته ضرورت نشته.

قوله: وَكَوْنَتِي يَا مُحَمَّدُ، د تری مفعول د الظلمون د دلالت د وجې نه محذوف دې. اى تری الظالمین یا محمد.

قوله: حُفَاةً، عَرَاءً، غُرُلًا، د حَفَا حَافٍ وحافې بریندې خېې، دَعْرَاءَ واحد عار، برینېدن، دَعْرُلًا واحد اَعْرُل ناسته.

قوله: يَبْتَكُمُ، که چېرې ښکمره مرفوع اولوستلې شی نو د قطع فاعل به شی او که چېرې منصوب اولوستلې شی نو د ظرف په بناباندې به وی اوفاعل به په قطع کښې ضمیر شی چې د اتصال طرف ته راجع دې په کوم چې ماقبل یعنی شرکاء دلالت کوی مفسر علام هم دې طرف ته په خپل قول اى وَضَلَكُمْ يَبْتَكُمُ سره اشاره کړې ده.

[ایاتوله: ۹۵-۱۰۰]

{ اِنَّ اللّٰهَ قَالِي } شاق { الْحَب } عَنْ النَّبَاتِ { وَالنَّوِي } عَنْ الثَّغْل { يُغْرِمُ الْحَيَّ مِنَ النَّبَاتِ } كالاسان والطائر من النطفة والبيضة { من الحي ذَلِكُمْ } الفالاق المخرج { اللّٰهُ فَاَنْتَ تَوَكُّونَ } كَيْفَ تَصْرَفُونَ عَنْ الْإِيمَانِ مَعَ قِيَامِ الْبُرْهَانِ { قَالِي الرُّضْبَار } مُصَدَّرٌ بِمَعْنَى الصُّبْحِ أَيْ شَاقِ غَدَوِ الصُّبْحِ وَهُوَ أَوَّلُ مَا يَبْدُو مِنْ نَوْرِ النَّهَارِ عَنْ ظُلْمَةِ اللَّيْلِ { وَجَاعِلِ اللَّيْلِ سَكَنًا } تَسْكُنُ فِيهِ الْخَلْقُ مِنَ الثَّقَبِ { وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ } بِالْقَضْبِ عَطْفًا عَلَى مَخَلِّ اللَّيْلِ { حُسْبَالًا } جَسَنًا بِالْأَوَّلَاتِ أَوْ الْبَاءِ مَخْذُولَةً وَهُوَ خَالٌ مِنْ مُقَدَّرِ أَيْ بَخْرِيَّانٍ بِخُسْبَانٍ حَسَا فِي آيَةِ الرُّخْنِ { ذَلِكُ } الْمَذْكُورُ { تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ } فِي مُلْكِهِ { الْعَلِيمِ } بِخَلْقِهِ { وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ } فِي الْأَيَاتِ { الدَّلَالَاتِ عَلَى قُدْرَتِنَا { لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ } يَتَذَكَّرُونَ { وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ } خَلَقَكُمْ { مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ } مِنْ آدَمَ

{قَسْتَرْنَا} مِنْكُمْ فِي الرِّجْمِ {وَمُسْتَوْدَعٌ} مِنْكُمْ فِي الصُّلْبِ وَلِي قِرَاءَةِ {يَفْتَحُ الْقَافَ} أَيَّ مَكَانٍ قَرَّارٍ لَكُمْ {قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُفْقَهُونَ} مَا يُقَالُ لَهُمْ {وَهُوَ الَّذِي أُنْزِلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا} فِيهِ الْبَقَاتُ عَنْ الْغَنِيِّ {بِهِ} بِالْمَاءِ {تَبَاتَ كُلُّ شَيْءٍ} نَبَتٌ {فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ} أَيَّ النَّبَاتِ شَيْئًا {خَضِرًا} بِمَقْنَى أَخْضَرَ {تُخْرِجُ مِنْهُ} مِنَ الْخَضِرِ {حَبًّا مُتَرَاكِبًا} يَرْكَبُ بَعْضُهُ بَعْضًا كَسَتَابِلِ الْجَنَّةِ وَتَخُوحَا {وَمِنَ النَّخْلِ} خَبَرٌ وَيُنْذَلُ مِنْهُ {مِنْ طَلْعِهَا} أَوَّلُ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَالْمُبْدَا {قِنْوَانٌ} عَرَاجِينِ {دَانِيَّةٌ} قَرِيبٌ بَعْضُهَا مِنْ نَبَضِ {و} أَخْرَجْنَا بِهِ {جَنَاتٍ} بَسَاتِينَ {مِنْ أَغْنَابٍ وَالزَّيْتُونِ وَالرَّيْحَانِ مُشْتَبِهًا} وَزَقَقْنَاهَا خَالَ {وَعَلِيمًا مُشَابِهًا} ثَمَرَهَا {الطُّرُوقِ} يَا مُخَاطَبُونَ نَظَرَ اغْتِيَابٍ {إِلَى ثَمَرِهِ} بِفَتْحِ الثَّاءِ وَالْجِيمِ وَبُضْمُوهَا وَهُوَ جَنَعَ ثَمَرَةً كَشَجَرَةٍ وَشَجَرٍ وَخَشَبَةٍ وَخَشَبٌ {إِذَا أَثْمَرَ} أَوَّلُ مَا يَبْدُو كَيْفَ هُوَ {و} إِلَى {يَنْعِهِ} نَضْجُهُ إِذَا أَذْرَكَ كَيْفَ يَبْدُو {إِنَّ فِي ذَلِكَ لَكُمُ لَآيَاتٍ} دَلَالَاتٌ عَلَى قُدْرَتِهِ تَعَالَى عَلَى الْبَغْتِ وَغَيْرِهِ {لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} خُصُّوا بِالذِّكْرِ لِأَنَّهُمْ الْمُتَّقُونَ بِهَا فِي الْإِيمَانِ بِخِلَافِ الْكَافِرِينَ {وَجَعَلُوا لِلَّهِ} مَفْعُولٌ ثَانٍ {شُرَكَاءَ} مَفْعُولٌ أَوَّلٌ وَيُنْذَلُ مِنْهُ {الْحَبِّ} حَيْثُ أَطَاغُوهُمْ فِي عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ {و} قَدْ {خَلَقْنَاهُمْ} فَكَيْفَ يَكُونُونَ شُرَكَاءَ {وَحَرِّقُوا} بِالْخَفِيفِ وَالْثَقِيلِ أَيْ اخْتَلَفُوا {لَهُ بَيِّنَاتٍ وَبَنَاتٍ يُغَيِّرُ عِلْمَهُ} حَيْثُ قَالُوا غَزَّرَ بِنَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ بَنَاتُ اللَّهِ {سُبْحَانَهُ} تَنْزِيهِ لَهُ {وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ} بَانَ لَهُ وَلَدًا

ترجمہ: بیشکہ تخم شلوروسرہ بوتی راویستونکی او هلوکی خیرلوسرہ د کھجوری ونه راویستونکی هم الله تعالی دی هغه د ساه والا د بی ساه والا نه لکه انسان او مرغی دنظنی او هگنی نه او بی ساه مثلاً نطفه او هگنی د ساه والا نه راویستونکی دی. دا شلونکی او راویستونکی الله تعالی دی نوتاسو چرته اولته روان یثی اوتاسو دذلیل د موجودیدونه باوجود خنکه د ایمان نه راوړی. هغه د (شپې پرده خیرلوسرہ) د سحر راویستونکی دی (الاصباح) مصدر په معنی صبح دی یعنی هغه د سحرستن (صبح کاذب) شلونکی دی او د سحرستن د تیاری شپې نه راوتونکی ورځ هغه رنرا ته وائی چې په شروع کبې رابنکاره کیږی اوشپه یی د آرام خمیز جوړکړو چې په دې کبې مخلوق د ستوماننیا نه آرام حاصلوی او د ضبط اوقات د پاره یی د نمر سپوږمۍ حساب مقررکړو. په نصب سره داللیل په محل عطف دی یا باء محذوف ده (ای پښتانه) په دې صورت کبې په دمقدرنه حال وی ای عبرات پښتانه لکه چې په سورت رحمن کبې دی دا مذکوره (حساب) په خپل ملک کبې دغالب د خپل مخلوق په باره کبې د باخبر مقررکړې شوې دی او هغه داسې دی چې ستاسو دپاره یی ستوری پیدا کړل دی دپاره چې تاسو ددې په ذریعه د بهر ویر په تیاری کبې د سفر په دوران کبې رهنمائی حاصله کړی. بیشکه مونږ په خپل قدرت باندې دلالت کونکی دلالت ښکاره ښکاره بیان کړل داسې خلقو دپاره چې غور او فکر کوی او هغه داسې ذات دی چې چا چې تاسو د یوسری نه پیدا کړی (او) هغه حضرت آدم ﷺ دی. پس د مور رحم

ستاسو دپارہ دَ حصاریدو محائی دې او (دپلارشا) ستاسو دپارہ دَامانت محائی دې او په یو قرات کښې د قاف په فتحې سره دې یعنی ستاسو دپارہ د قرارخانی، بیشکه مونږ دلاجل د پوهه خلقو دپارہ ښکاره ښکاره بیان کړل. هغه داسې ذات دې چې د آسمان (اوربخو) نه ئی اویہ راوړولې په دې کښې د غائب نه (د تکلم طرف ته) التفات دې اود دغه اوبو په ذریعہ راټوکیدونکی هر قسم شینکې راوټوکول بیا مونږ د دغه شینکو نه یو شین خیز (فصل) راوټوکولو، خضراً په معنی د اخضر دې مونږ د دغه فصل نه قط په قط اینختې دانې پیدا کړې چې خپل مینځ کښې په یوبل باندې ورختلې وی لکه د غنمو وغیرہ وگی اوپلی اود کھجور غونچې (من الغل) خبر (مقدم) دې او من طلعيها ددې نه بدل دې (طلع) هغه خیز ته وائی چې په شروع کښې د کھجورې ونې نه د خپلو غلافونو نه راوخی او قنوان دانہ مبتداء مؤخرده قنوان په معنی د عراجین په معنی د ښاخ عراجین د عرجون جمع ده د کوم معنی چې ښاخ ده کوم چې په تیتو ښاخونو کښې وی یوبل سره نیزدې وی اومونږ په اوبو سره د انگورو، زیتونو اود انارو باغونه راپید کړل چې ددې دواړو پاڼې د یوبل په شان وی. (مشتبه) حال دې اود هغې میوې یوشان نه دی. اې مخاطبینو! ددې میوې د عبرت په سترگو او گورځی په (ثم) کښې ثاء اود میم په فتحې اود دواو په ضمی سره دې دا د تَمَرَّة جمع ده لکه د شَجَرَة جمع اود هغې د خَبَبَة جمع خَبَب ده. کله چې هغه په رومبی خل میوه راوړی نو هغه څنگه وی؟ اود هغې د پخیدو (حالت) ته او گورځی کله چې هغه د فاندې اخستې شی نو څنگه وی؟ بیشکه په دې کښې دایمان والود دپارہ د بعث بعد الموت وغیرہ دلاجل دی. د مؤمنانو ذکر په خاص توگه ځکه کړې شوې دې چې د کافرانو خلاف مؤمنان ددې دلائلونه دایمان په باره کښې استفاده کوی او خلقو پیریان د الله تعالی شریک گرځولی دی الله د جَعَلُوا مفعول ثانی دې او شرکاء مفعول اول دې او الجنت د شرکاء نه بدل دې ځکه چې هغوی دبتانو په عبادت کولو کښې د هغوی اطاعت کړې دې حالانکه پخپله دغه خلق هم الله تعالی بید کړی دی نو پیریان د هغه څنگه شریکیدې شی؟ اودې خلقو د الله تعالی دپارہ بغیر دپوهې نه ځامن اولونږه مقرر کړی دی (خرقوا) په تخفیف او تشدید سره دې ځکه چې هغوی او وئیل عزیر علیہ السلام د الله تعالی ځونی دې او فرستې د الله تعالی لور نه دی. الله تعالی ددې نه پاک دې اود هغه صفتونو نه اوچت دې کوم چې دوی بیانوی چې د هغه اولاد دې.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ دا جمله کلام مستأنف قائم مقام د ماقبل د علت ده اود اهام احتمال دې چې د اِنَّ خبر ثانی وی، اود حې نه هر هغه خیز مراد دې په کوم کښې چې نمو وی که هغه ساه والا وی او که بې ساه، اود ممت نه هر هغه خیز مراد دې په کوم کښې چې نمو نه وی.

قوله: فَخَرَجَ، دَدِي عطف پہ فالق باندی دے ہم پہ دے وجہ بین د بخروج پہ خانی مخرج داسم فاعل صیغہ راولی دے دے ذیبارہ چے عطف صحیح شی او مخروج الخی من الممتہ دفاق الحب والنوی بیان دے ہم پہ دے وجہ او ترک کولوسرہ بین مخروج وثیلی دے۔

سوال: و مخرج الممت من الخی بیان ولی نہ شی واقع کیدی؟

جواب: خکہ چے فالق الحب والنوی، اخراج الخی من الممت د جنس نہ دے نہ چے دَدے عکس حالانکہ دبیان اومیین مفہوم کنبی مطابقت ضروری دے۔

قوله: فكيف تصرفون الخ، د ائی توفکون تفسیر پہ کیف تصرفون سرہ کولویں کنبی اشارہ اوکرہ چے دا استفہام انکاری دے۔

قوله: مصدر یعنی الإصباح، د افعال مصدر دے د کرم معنی چے دخول فی الصبح دہ مگردلتہ دامعنی مراد نہ دہ بلکہ مراد نفس صبح دے مصدر وثیلوسرہ دمصدر اثر یعنی صبح مراد دے او د کوفینو پہ نیز د جاعل پہ خانی جعل دے خکہ چے دھغوی پہ نیز د فعل عطف پہ اسم باندی جائز دے۔

قوله: عَلَى مَثَلِ اللَّيْلِ، دلیل محل د جاعل مفعول کیدو د وجی نہ منصوب دے۔

قوله: وَحَالٌ مِنَ الْمُقَدَّرِ یعنی حُصَان د پیر تان مقدر نہ حال دے۔ کہ چے مفسر علام د مقدر نہ حال کیدو پہ خانی مقدر سرہ متعلق دے فرمائیلی وی نو دیرہ بہ بہتروہ۔

قوله: قِنَوَاتٍ، دا قنوجمع دہ پہ معنی د غونچے۔

[ایاتوہ: ۱۰۱-۱۱۰]

هو {بديع السماوات والأرض} مُبدِعُهُمَا مِنْ غَيْرِ مِثَالِ سَقِّ {أَنْتَ} كَيْفَ {يَكُونُ لَهُ وَكَذَلِكَ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً} رَزَاجَةٌ {وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ} مِنْ شَأْنِهِ أَنْ يَخْلُقَ {وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ} {ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ} وَخُدُّوهُ {وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ} {حَفِظْتُ {لَا تُذَكِّرُهُ الْإِنْسَارُ} أَيْ لَا تَزَاهُ وَفَلَا مَخْصُوصَ لِلزُّبَيْنِ الْمَلُومِينَ لَهُ فِي الْآيَةِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى {وَجُودَ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِقَةٌ} وَحَدِيثُ الشَّيْخَيْنِ إِنَّكُمْ تَسْتَوُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَزُونَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ وَقِيلَ الْفَرَادِ لَا تُحِيطُ بِهِ {وَهُوَ يَذَرُ الْإِنْسَارَ} أَيْ يَزَاهَا وَلَا تَزَاهُ وَلَا يَخُوضُ فِي غَيْرِهِ أَنْ يَذَرُ الْبَصَرَ وَهُوَ لَا يَذَرُكَ أَوْ يُحِيطُ بِهِ عَلِمًا {وَهُوَ اللَّطِيفُ} بِأَوَّلَاتِهِ {الْحَقِيرِ} بِهَمْفَلٍ يَا مُحَمَّدُ لَهْمُ {قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ} حُجَجُ {مَنْ رَبَّكُمْ مَنْ أَبْصَرَ} مَا قَامَتْ {فَلْيَنْتَبِهُوا} أَنْصَرُ لِأَنْ تَوَابَ إِنْصَارَهُ لَهُ {وَمَنْ عَمِيَ} عَنْهَا فَضَلَّ {فَلْيَهْتَبِهَا} وَقَالَ إِضْلَالَهُ {وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِمَفِظٍ} رَجَبُ لِإِغْمَاؤِكُمْ إِنَّمَا أَنَا لِدَبْرِ {وَكَذَلِكَ} كَمَا بَيَّنَّا مَا ذَكَرَ {نُصَوِّفُ} ثَبَتِينَ {الْأَكَاكِي} لِيَتَعَرَّفُوا {وَلْيَكْفُرُوا} أَيْ الْكُفَّارُ فِي غَايَةِ الْأَمْرِ {دَارِسْتِ} ذَاكَرْتَ أَهْلَ الْكِتَابِ وَفِي قِرَاءَةِ ذَرَسْتَ أَيْ كَتَبَ الْمَاضِينَ وَجِثَ بِهِذَا مِنْهَا {وَلْيَبَيِّنْهُ

لَعَلَّہُمْ یَعْلَمُونَ} اَتَّبِعْ مَا اَوْحٰی اِلَیْكَ مِنْ رَبِّكَ} اَنِی الْقَرآنُ {لَا اِلٰہَ اِلَّا ہُوَ اَعْرَضَ عَنِ الْمُشْرِکِیْنَ} {وَلَوْ شَاءَ اللّٰہُ مَا اَشْرَکُوْا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَیْہِمۡ حَفِیْظًا} رَقِیْبًا فَتَحْزَیْبُہِمۡ بِاَعْمَالِہِمۡ {وَمَا اَلَمْتَ عَلَیْہِمۡ بِوِکِیْلِ} فَتُجْزِیْہِمۡ عَلٰی الْاِیْمَانِ وَهٰذَا قَبْلُ الْاَمْرِ بِالْقِتَالِ {وَلَا تُسَبِّحُوا الَّذِیْنَ یَذْعَبُونَ} لَہُمْ {مِنْ دُونِ اللّٰہِ} اَنِی الْاَصْنَامُ {قَسِبُوا اللّٰہَ عَدُوًّا} اَعْبَادًا وَظُلَمًا {بِغَیْرِ عِلْمٍ} اَنِی جَہْلًا مِنْہُمْ بِاللّٰہِ {کَذَلِکَ} کَمَا زَبْنَا لِقَوْلِہٖ مَا لَہُمْ عَلَیْہِ {زَبْنًا لِّکُلِّ اُمَّۃٍ عَلَیْہِمۡ} مِنَ الْخَبْرِ وَالشَّرِّ فَاَنُوْہُ {لَمَّا اَلٰی رَبِّہِمۡ مُّرْجِعُہِمۡ} فِی الْاٰخِرَةِ {فَیُنَبِّئُہُمۡ بِمَا کَانُوْا یَعْمَلُوْنَ} فَیُجْزِیْہِمۡ بِہِ {وَاَقْبَحُوْا} اَنِی کُفَّارٌ مَّکَّةَ {بِاللّٰہِ جَہْدَ اِیْمَانِہِمۡ} اَنِی غَابَہُ اجْتِنَادُہُمْ فِیْہَا {لَیْنٌ جَاءَہُمۡ اَیَّہُ} بِمَا افْتَرَحُوْا {لَیُّوْمَیْنٍ یَّمَا قُلْ} لَہُمْ {اِنَّمَا الْاٰیَاتُ عِنْدَ اللّٰہِ} یُنَزِّلُہَا کَمَا یَشَاءُ وَاِنَّمَا اَنَا نَذِیْرٌ {وَمَا یُشْعِرُکُمْ} یَذْرِیْکُمْ بِاِیْمَانِہِمۡ اِذَا جَاءَتْ اَنِی اَنْتُمْ لَا تَذَرُوْنَ ذَلِکَ {اَنَّمَا اِذَا جَاءَتْ لَا یُؤْمِنُوْنَ} لِمَا سَبَقَ فِی عِلْمِی وَفِی قِرْآءَةِ الْاَنْبَاءِ بِاَلِہِ عِطَابًا لِّلْکُفَّارِ وَفِیْ اٰخَرٰی یَفْتَحُ اَنْ یَّمْنَعَنِ لَقُلْ اَوْ مَقْمُولَةٌ لِّمَا قَبْلِہَا {وَتَقْلِبُ اَفْئِدَتَہُمْ} نَحْوَلْ قُلُوْبِہِمۡ عَنْ الْحَقِّ فَلَا یَفْہَمُوْنَهٗ {وَاَبْصَارُہُمْ} عَنْہٗ فَلَا یَحْصِرُوْنَهٗ فَلَا یُؤْمِنُوْنَ {کَمَا لَمْ یُؤْمِنُوْا بِہِ} اَنِی بِمَا اَنْزَلَ مِنَ الْاٰیَاتِ {اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَذَرُہُمْ} تَتْرَکُہُمْ {فِی طَغٰیٰتِہُمْ} ضَلَالِہِمۡ {یَقْمَبُوْنَ} یَتَرَدَّدُوْنَ فَتُخْیِرِیْنِ

ترجمہ: ہفہ د آسمانونو اوزمکو د سابقہ نمونونہ بغیر پیدا کونکي دي دہفہ اولاد خنکھ کيدی شی دہفہ خو پنجہ شتہ نہ اوہفہ ہرہفہ خیز پیدا کري دي د کوم چي شان مخلوق کيدل دی اوہفہ دہرخیز نہ بنہ واقف دي. دا دي اللہ تعالی ستاسورب دہفہ نہ سوا بل شوک د عبادت لائق نشہ ہفہ د ہرخیز پیدا کونکي دي لہذا ہم یوازي دہفہ بندگی کوئی ہفہ د ہرخیز محافظ دي سترگي دہفہ ادراک نہ شی کولې یعنی ہفہ نہ شی ليدلې اود عدم رؤيت نہ پہ آخرت کسبي دمؤمنينو رويت مستثنی دي. لہذا داللہ تعالی قول ﴿وَجُودَةُ يَوْمَيْنِ تَأْوِيَةً اِلٰى رَبِّہَا تَاطِرَةً﴾ اود شيخينو حضراتود حديث د وجي نہ چي تاسو بہ ډير زرخيل رب داسي اووينی خنکھ چي بہ خوار لسمہ شيہ سپورمئي وينی. او ونيلی شوی دی چي احاطہ نہ شی کولې اوہفہ د تولو سترگو ادراک کوی یعنی گوری بی او ہفہ سترگي اللہ تعالی نہ شی ليدلې. دہفہ نہ علاوہ ډیل چا داسي شان نشہ چي ہفہ سترگي اووينی اودغہ سترگي ہفہ او نہ وينی یاد (لاذکرہ) مطلب دہفہ علمی احاطہ نہ کول دی ہفہ پہ خپلو دوستانو باندی مہريان دي اودہفوی نہ خبردار دي. بیشک تاسوتہ ستاسود رب دطرف نہ (دحق ليدلو) دلائل راغلی دی نوچا چي دا اوليدل او ايمان نی راوړو نوہفہ ہم دچلې فاندې دپارہ اوليدل خکھ چي د دي کتلو ثواب بہ ہم دہ تہ ملاویری اوہوک چي د ہفہ نہ روند پاتي شونوہفہ گمراہ شو نوہفہ د گمراہی وبال اونقصان بہ ہم پہ ہفہ باندې وی اوزہ ستاسو نگران نہ یم (یعنی) ستاسود اعمالو نگران نہ یم زہ خوصرف خبرداري کونکي یم. لکھ خنکھ چي مونې مذکورہ احکام بیان کرل ہم دغہ شان مونې پہ مختلفو اړخونو دلائل بيانوو دي دپارہ چي داخلې عبرت

حاصل کریں اور چھ آخر کار کافران اووائی چھ تاسو اہل کتاب سرہ مذاکرہ کریں دہ او پہ یوقرات کنبہی دَرَسَتْ (بغیرد الف دی) یعنی تاسو د تیروشو و خلقو کتابونہ لوستلی دی اودا تاسو ہم دھغی نہ بیان کری دی اودے دپارہ چھ مونہ داد ہونیارو خلقو دپارہ بنہ ہنکارہ کرو تاسو ددی قرآن اتباع کوئی چھ تاسو لہ ستاسو د رب د طرف نہ وحی کریں شوی دے چھ دھغہ نہ علاوہ بل ہی شوک د عبادت لائق نشته اوتاسو د مشرکانونہ خان ددی تہ کریں او کہ اللہ تعالیٰ تہ منظورہ نودوی بہ شرک نہ کولو اومونہ تہ پہ دوی باندی نگران نہ ئی جوہ کریں پس دوی تہ بہ دوی د اعمالو بدلہ ہم مونہ ورکوو اوتہ پہ دوی باندی اختیار مند نہ ئی چھ تہ دوی پہ ایمان راوہو باندی مجبور کریں اودا حکم د جہاد د حکم نازلیدونہ وړاندی دے اوتاسو ددوی معبودانو تہ بد مہ وائی د چاچے دوی د اللہ تعالیٰ نہ علاوہ بندگی کوی یعنی د بتانو . حکم چھ هغوی بہ د جہالت او عناد او ظلم د وجہ نہ د اللہ تعالیٰ پہ شان کنبہی گستاخی او کری . لکہ خنکہ چھ دھغوی اعمال دھغوی د پارہ بنائستہ کریں شوی دی دغہ شان دھرامت دپارہ مونہ دھغوی اعمال بنائستہ کریں دی کہ هغہ عمل دخیرو ی او کہ د شر نہ هغوی ہم هغہ کریں . یا هغوی لہ خیل رب طرف تہ پہ آخرت کنبہی واپس تلل دی نو هغہ خہ چھ هغوی کول هغہ بہ یئ هغوی تہ او بنائی . یعنی هغہ بہ هغوی تہ د هغوی د اعمالو سزاور کری اود مکہ کافرانو دیر کلک قسمونہ او خورل یعنی هغوی پہ خپلو قسمونو دیر زور پیدا کولو سرہ او وئیل کہ چری مونہ لہ زمونہ د تجویز کریں نخبنونہ خہ نخبنی راشی نومونہ بہ پہ هغوی باندی مغامخ ایمان راوہو . تاسو هغوی تہ او وائی چھ نخبنی د اللہ تعالیٰ پہ قبضہ کنبہی دی هغہ چھ خنکہ غواری ظاہرہ وی زہ خو صرف خبر ورکونکے یم (اے مسلمانانو) کلہ چھ هغہ فرمانشی نشانہ راشی نوتاسو تہ دھغی د ایمان بارہ کنبہی خہ خبر دے؟ یعنی تاسو تہ دھغی علم نشته (چھ هغوی بہ ایمان راوہی) یعنی کلہ چھ هغہ (فرمانشی) نخبنی راشی نوزما د ازلی علم پہ اعتبار سرہ بہ هغوی ایمان نہ راوہی او پہ یوقرات کنبہی پہ تاء سرہ (لاؤمنون) دے کافرانو تہ خطاب کولو سرہ او دویم قرات کنبہی دان د پہ فتحی سرہ د لعل پہ معنی کنبہی دے یاد خیل ماقبل معمول دے (یعنی) د شکر مفعول دے اومونہ دھغوی زبونہ د حق نہ گرجوو د خہ پہ وجہ چھ هغوی نہ پوهییری اود هغوی سترگی د حق نہ اروو د خہ پہ وجہ چھ هغوی حق نہ گوری نوایمان ہم نہ راوہی لکہ خنکہ چھ هغوی پہ نازل کریں شود آیاتونو باندی پہ رومی محل ایمان نہ وو راوہی اومونہ بہ هغوی دھغوی پہ گمراہی کنبہی حیران پریدو یعنی پہ تردد او حیرانی کنبہی بہ متحیر پاتی شی .

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: يَذِيقُ الْمَوْتَ وَالْأَرْضَ، بديهم السموات د مبداء محذوف خبر دے ای هوبديهم السموات، یا بديهم السموات مبداء دہ او ددی خبر آئی بكون له و لکن دي . بديهم په معنی د مبيهم استعمالییری

لکه چې سمیعہ پہ معنی دَ مُسْمِعٌ پہ کثرت سرہ استعمالیږي او بعض حضراتو وئیلی دی چې بديہ السموات کښې د صفت مشبہ اضافت دَ فاعل طرف ته دې ددې اصل بديہ سمواته وَأَرْضُهُ دې.
فوله: مَنْ شَأْنُهُ أَنْ يَخْلُقَ، ددې اضافي مقصد د یو سوال مقدر جواب دې.

سوال: دَ اللَّهِ تَعَالَى قول وخلق کل شئ کښې دَالله تعالی ذات اوصفات هم شامل دي که نه؟ که چرې نه وی نو دَالله تعالی ذات او صفات لاشئ کیدل به لازم شی کوم چې محال دی او که چرې داخل دې نو دَالله تعالی ذات او صفات مخلوق کیدل لازمیږي.

جواب: دَ جواب حاصل دادې چې خلق کل شئ کښې شئ عام خص منه البعض دې آی هو خالق کل شئ ماعدا ذاته وصفاته.

فوله: وهذا مخصوص برؤية المؤمنين له في الآخرة ددې اضافي مقصد دَ معتزله دَ امتناع رؤیت باری عقیده رد کول دی دَ معتزلو عقیده ده چې په آخرت کښې به هم دَالله تعالی رویت نه کیږي دَ اهل سنت والجماعة عقیده ده چې آخرت کښې به مؤمنینوته دِ باری تعالی رویت کیږي.

فوله: وقيل البراد تحيط به، او که چرې دَ لا تدركه الأبصار نه عدم احاطه مراد وی نو په دې صورت کښې به مخصوص نه وی بلکه عموم به په خپل اطلاق باندې باقی پاتې وی ځکه چې دَالله تعالی د حقیقت ادراک نه په دنیا کښې چاته کیدې شی او نه په آخرت کښې.

فوله: أَوْ يَحِيطُ بِهَا عَلَمًا دَادَ ادراک د دویمې معنی بیان دې.

فوله: قل يا احمد: **سوال:** دلته قل يا محمد مقدر منلو څه وجه ده؟

جواب: وجه داده چې په دې اضافي کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې مذکورہ کلام د رسول الله ﷺ دَ رَبِّهِ مبارکې نه صادر شو گڼي دا اعتراض به کیدو چې وَمَا آتَاكُمْ بِحِفْظٍ څه معنی ده؟ ځکه چې دَحَفِظَ نفی دَالله تعالی نه جائزه ده.

فوله: لِيَعْتَبِرُوا: **سوال:** مفسر علام لِيَعْتَبِرُوا ولي مقدر منلې دې؟

جواب: دې دپاره چې دَ وَلِيَقُولُوا عطف صحيح شی.

فوله: لِيَعْتَبِرُوا بَيِّنَاتٍ (تفعیل) نه مضارع جمع متکلم مونږ بیانو کړو مونږ ښکاره کوو لِيَعْتَبِرُوا کښې لام د تعلیل دې ځکه چې دَ تصريف نه مقصود هم تبيين دې ددې ضمير د آیات طرف ته راجع دې او آیات د قرآن د معنی په تاویل کښې دې لهذا دَ ضمير عدم مطابقت اعتراض ختم شو.

فوله: فَأَتَوْهُ: **سوال:** مفسر علام فَأَتَوْهُ ولي مقدر منلې؟

جواب: دې ډېاره چې ئُمّالِ رَہْمَہمُ الْعَظِيفُ صحیح شی ځکه چې معطوف وعده او وعید دې اودا په عمل د خیر او شر باندې مرتب کيږي نه چې په مطلق تزیین باندې.

قوله: أَيْ أَتُحَرِّمُونَ ذَلِكَ دَا مُؤْمِنَانِوَتِهْ خُطَاب دې په دې کښې مؤمنان د مشرکانو د فرمائشي معجزاتو د خواش نه منع کړې شوی دی. مؤمنانو به دا خواش وو چې کاش الله تعالی د مشرکانو فرمائشي معجزات د رسول الله ﷺ په لاس مبارک باندې ښکاره کړي نوډیر به ښه وی، دې ډېاره چې د مکې مشرکان ایمان راوړی. دداسې تمنا باره کښې وئیلې شی چې اې مسلمانانو تاسو چې د مشرکانو د فرمائشي معجزاتو باره کښې تمنا کوئ تاسو ته څه معلومه ده چې دا خلق به فرمائشي معجزه لیدلوسره ایمان راوړی زمونږ د ازلی علم په اعتبار سره دا خلق فرمائشي معجزه کتلو سره هم ایمان راوړونکی نه دی. د ظاهر مفهوم تقاضا خوداوه چې داسې ئی وئیلې وې مَا يُدْرِكُمْ أَنهَا إِذَا جَاءَتْ يَوْمَنُونَ بغیر د لا نه هم په دې وجه بعض مفسرینو لا ته زانده وئیلې دی مطلب دادې چې تاسو ته څه معلومه ده چې مشرکان به فرمائشي معجزه لیدلوسره ایمان راوړی.

مفسر علام ددې دوه توجیها ت کړې دی یو دا چې په مائشعرکم کښې مَا استفهام انکاری دې ای لاتدرون بامها اذاجاءت الایات لایؤمنون، فلذلك یتمنون ونحن نعلم ذلك فلا تفتنی بها یعنی تاسو ته پته نشته چې که فرمائشي معجزات هم راشی بیابه هم یقیناً داخل ایمان نه راوړی لکه چې زما په ازلی علم کښې دی.

دویمه توجیه یی په فتح د اَنْ سره په معنی دکل سره بیان کړې ده ددې خلاصه داده چې د یشعرکم منقول ثانی محذوف دې ای مائشعرکم بامهم اوانْ په معنی د لَعْلُ ای لَعْلَهُمْ اذاجاءهم آیه لایؤمنون او لَعْلُ په دغه وخت د اشفاق یعنی د توقع ډېاره وی او توقع په خدائی کلام کښې د یقینی وقوع ډېاره راځي یعنی که دهغوی فرمائشي معجزې هم راشی نویابه هم یقیناً هغوی ایمان نه راوړی. د مذکوره دواړو توجیها توسره به کلام د ظاهر مطابق شی او کومو مفسرینو حضراتو چې لایؤمنون کښې لا زانده گرځولې ده دهغوی مقصدهم کلام د ظاهر مطابق جوړول دی. اِنْ بالکسر په صورت کښې به جمله ستانده شی چې همیشہ د سوال مقدر جواب وی. لکه چې سوال اوشو مائشعرکم مایکون منهم، ددې جواب ورکړئ اِنها اذاجاءت لایؤمنون.

قوله: وَتَقَلِّبُ آيَاتِهِمْ دې عطف په لایؤمنون باندې دې ای وَمَا يَشْعُرْكُمْ اِنَّآ حِثْنِي قَلْبَ الْفِتْنَةِ عَنِ الْحَقِّ فَلَا يَفْقَهُوْنَهُ وَأَبْصَارُهُمْ فَلَا يَصْرُوْنَهُ فَلَا يَوْمِنُونَ پها.

تسهیل المختصر: وَمَا يَشْعُرْكُمْ أَنَّهُا اذاجاءت لایؤمنون، اِنَّهَا ابو عمران بن کثیر رَضِيَ

او مجاہد رحمۃ اللہ علیہ انہا بکسر الہمرہ لوستلی دی. ذ ابن مسعود رضی اللہ عنہ پہ قرامت سرہ ہم ددی تائید کیری مجاہد رحمۃ اللہ علیہ او ابن زید رحمۃ اللہ علیہ وٹیلی چي دی چي ددی مخاطب مشرکین دی اوفراء رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ وٹیلی دی چي ددی مخاطب مؤمنین دی خکہ چي کله مشرکانو د فرمائشی معجزو مطالبہ کولوسرہ حضور پاک صلی اللہ علیہ وسلم تہ او وٹیل کہ فلانکی قسم معجزہ اونبایی نومونہ بہ ایمان راوړو نوهغه وخت د مسلمانانو خواہش وو چي افسوس حضور پاک مشرکانوتہ دھغوی مطلوبہ معجزہ اونبایی. ددی خواہش پہ رنہا کنبی صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم حضور پاک تہ عرض اوکړو لوندل الآتہ لعلہم یؤمنون نو ددی پہ جواب کنبی اللہ تعالیٰ او فرمائیل و ما شعرکم انہا اذاجاءت لایؤمنون. او اهل مدینہ او اعمش حمزہ کسانئ او عاصم وغیرہم رحمہم اللہ آتہا پہ فتح سرہ لوستلی دی او خلیل رحمۃ اللہ علیہ وٹیلی دی چي آتہا پہ معنی د یر او عرب وائی الی السوق آتک تشتري لنا شیئا ای لعلک فراء رحمۃ اللہ علیہ او کسانئ رحمۃ اللہ علیہ وٹیلی دی چي لایؤمنون کنبی لا زائده دہ او د آیت معنی دہ و ما شعرکم انہا ای الایات اذاجاءت یؤمنون اودا ہم داسي دی لکہ ما معلقات لاتسجد کنبی لا زائده دہ مگر زجاج وغیرہ دي تہ ضعیف وٹیلی دی او نحاس وٹیلی دی چي کلام کنبی حذف دي او تقدیری عبارت دادی انہا اذاجاءت لایؤمنون او یؤمنون بیا دا زائد مقدر د علم سامع د وچي نہ حذف کړي شو.

پاره نمبر- ۸- [وَلَوْ كُنَّا] [ایاتونہ: ۱۱۱-۱۲۱]

{ وَلَوْ كُنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى } كَمَا افْتَرَحُوا { وَحَشَرْنَا } جَعَلْنَا { عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا } بِضَمِّ نَجْعٍ قُبِيلَ أَيْ فَوْجًا فَوْجًا وَبَكْسَرِ الْقَافِ وَفَتَحَ الْبَاءُ أَيْ مَعَانِيَةً فَشَبَّهُوا بِصِدْقِ { مَا كَانُوا } لِيُؤْمِنُوا { لِمَا سَبَقَ فِي عِلْمِ اللَّهِ } { إِلَّا } لَكِنْ { أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ } إِيْمَانَهُمْ قَبِلُونَا { وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ يَتَكَبَّرُونَ } ذَلِكَ { وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ لَهْجٍ عَذَابًا } كَمَا جَعَلْنَا هَلَاءَ أَغْدَاكَ وَنَبَذَ مِنْهُ { شَيَاطِينُ } مَرَدَّةَ { الْأَلْسِ وَالْهَوْنِ يُوْجِي } يُؤَسِّسُ { بَعْضُهُمْ أَلَى بَعْضٍ } زُخْرُفُ الْقَوْلِ { مُنْزَوًهُ مِنَ الْبَاطِلِ } غُرُورًا { أَيْ لِيُفْرُوهُمْ } وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلْنَاهُ { أَيْ الْإِيْعَاءَ الْمَذْكُورَ } { قَدْ رُفِعَ } الْكُفْرُ { وَمَا يَقْتُونُ } مِنَ الْكُفْرِ وَغَيْرِهِ بِمَا زَيَّنَ لَهُمْ وَهَذَا قَبْلَ الْأَمْرِ بِالْفِتَالِ { وَلِتَضَعِي } حُطِفَ عَلَى غُرُورٍ أَيْ تَبِيلِ { إِلَيْهِ } أَيْ الزُّخْرُفِ { أَقْبِدَا } قُلُوبَ { الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَقْتَرِفُوا } يَكْتَسِبُوا { مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ } مِنَ الذُّنُوبِ فَيُعَاقَبُوا عَلَيْهِ وَنَزَلَ لِمَا طَلَبُوا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَخْجَلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُمْ حَكَمًا فَلَنْ { أَقْبِرَ اللَّهُ أَبْتَهَى } اَطْلَبَ { حَكَمًا } فَاصْبَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ { وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ } الْفُرْقَانَ { مُفَصَّلًا } نَبِيًّا فِيهِ الْحَقُّ مِنَ الْبَاطِلِ { وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ } الْفُرْقَانَ عَمَدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَأَصْحَابِهِ { يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ } بِإِخْفَافِ

وَالشَّدِيدِ {مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكُونُ مِنَ الْمُتَرِينَ} الشَّاكِنِ فِيهِ وَالْمُرَادُ بِذَلِكَ الشَّرْهَ الْغَيْرَ لِلْكَفَّارِ أَنَّهُ حَقٌّ وَتَمَّتْ كَلِمَاتُ رَبِّكَ {بِالْأَحْكَامِ وَالْمَوَاعِيدِ {صِدْقًا وَعَدْلًا} تَفْصِيْلُ {لَا مُبْدِلَ لِكَلِمَاتِهِ} بِتَفْصِيْلٍ أَوْ خَلْفٍ {وَهُوَ السَّامِعُ} إِنَّمَا يُقَالُ {الْعَلِيمُ} بِمَا يَفْعَلُ {وَأَنْ تَعْطَمَ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ} أَنَّى الْكُفَّارُ {يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ} دِينِهِ {إِنْ} مَا {يَتَّبِعُونَ} {الْأَلْطَنُ} فِي مُجَادَلَتِهِمْ لَكَ فِي أَمْرِ الْمَيْتَةِ إِذْ قَالُوا مَا قَتَلَ اللَّهُ أَحَدًا أَنْ تَأْكُلُوهُ بِمَا قَتَلْتُمْ {وَأَنْ} مَا {هُمْ لَا يَخْرُصُونَ} يَخْلِبُونَ فِي ذَلِكَ {إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ} أَيْ عَالِمٌ {مَنْ} يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُتَّبِعِينَ} فَيَجَازِي كُلَّاهُمْ {فَكُلُّوْا مِمَّا ذَكَرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ} أَيْ دَبَّحَ عَلَى اسْمِهِ {إِنْ كُنْتُمْ رِيَاسَاتِهِ مُؤْمِنِينَ} {وَمَا لَكُمْ} ن {لَا تَأْكُلُوا مِمَّا ذَكَرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ} مِنْ اللَّذَائِحِ {وَكُلُّ قِصْلٍ} بِإِنْبَاءٍ لِلْمَفْعُولِ وَلِلْفَاعِلِ فِي الْفِعْلَيْنِ {لَكُمْ مَا حَوَرَكُمْ عَلَيْكُمْ} فِي آيَةِ {حَوَرَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ} {أَلَّا} مَا أَضْطَرُّرْتُمْ إِلَيْهِ} مِنْهُ فَهُوَ أَيْضًا خِلَالُ لَكُمْ الْمَفْعَى لَا مَانِعَ لَكُمْ مِنْ أَكْلِ مَا ذَكَرَ وَقَدْ بَيَّنَّ لَكُمْ الْفَحْرَمَ أَكَلَهُ وَهَذَا لَيْسَ مِنْهُ {وَأَنْ كَثِيرًا يَضِلُّونَ} يَفْتَحُ الْإِنَاءَ وَضَمَّتْهَا {بِأَهْوَاؤِهِمْ} بِمَا تَهَوَّاهُ أَنْفُسُهُمْ مِنْ تَخْلِيلِ الْمَيْتَةِ وَغَيْرِهَا {يَغْيِرْ عِلْمُ} يَنْتَقِمُ دُونَهُ فِي ذَلِكَ {إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ} {وَدُّرُوا} أَنْزَلُوا {ظَاهِرِ الْإِلْمِ وَبِطَانِهِ} غَلَايَتِهِ وَسِرِّهِ وَالْإِلْمُ قِيلَ الزُّبَى وَقِيلَ كُلُّ مَغْصِيَةٍ {إِنَّ الْبَلِيْنَ يَكْبِتُونَ} الْإِلْمَ سَيَّجُونَ} فِي الْآخِرَةِ {بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} يَكْتَسِبُونَ {وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يَذْكُرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ} بِأَنْ مَاتَ أَوْ دَبَّحَ عَلَى اسْمِ غَيْرِهِ وَلَا فَمَا ذَبَحَهُ الْمُسْلِمُ وَلَمْ يُسَمِّ فِيهِ عَقْدًا أَوْ يَسْتَأْذِنَ فَهُوَ خِلَالُ قَالَهُ بَنِ عِيسَى وَعَلَيْهِ الشَّافِعِيُّ {وَأَلَّهُ} أَيْ الْأَكْلُ مِنْهُ {لَقِصْقُ} خُرُوجُ غَضًا يَجَلُ {وَأَنْ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ} يُؤَسَّسُونَ {إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ} الْكُفَّارِ {لِيَجِدُوا لَكُمْ} فِي تَخْلِيلِ الْمَيْتَةِ {وَأَنْ أَطْعَمُوهُمْ} فِيهِ {إِنْكُمْ لَمَشْرُكُونَ}

ترجمہ: او کہ چری مونہ پہ هغوی باندی فریبتي نازل کرې وې اود هغوی د تجویز مطابق هو هغوی سره خبرې کرې وې اومونہ د هغوی دسترگو په وړاندې {د توبې دنیا} هر قسم خیزونه راجمع کرې وې کُلَّادَ قاف او باء په ضمی سره د قہیل جمع ده په معنی د دلی او په یو قرأت کښې د قاف په کسري اود باء فتحې سره دې په معنی مخامخ {د دسترگو په وړاندې} اوهغوی ستاد صداقت گواهی ورکړې کیږی نو بیا هم دالله تعالی دازلی علم مطابق دوی ایمان راوروونکی نه دی لا اچې دالله تعالی د رضا تقاضا هم دغه وی نوايمان راورلې شی. لیکن په دوی کښې زیات ترخلق په دې معامله کښې د جهالت خبرې کوی څنگه چې مونہ داخلق ستاسو دښمنان جوړکړی دی دغه شان مونہ انسانی سرکش شیطانان او پیریان شیطانان دهرنې دښمنان جوړکړی دی او شیطین الانس النمر {عدو} نه بدل دې چې په خپل مینځ کښې د یو بل سره د وسوسې په ذریعہ خوږې او اوبیاضته خبرې کوی. په باطل سره ملمع کرې شوې خبرې دې دپاره چې هغوی په فریب کښې اخته کرې. که چېرې ستاد درب رضا نه وه نودوئ به د وسوسې {مذکورہ یې} جرات نه شوکولې نوته کافران اود هغوی د خان نه جوړې شوې خبرې

(یعنی) کفر وغیرہ کوم چې د هغوی دپاره بناسسته کړې شوې دې (د هغوی په حالت باندې) پریږدی اودا حکم د جهاد نه وړاندې دې اودې دپاره چې د هغه خلقو زړه چې په آخرت باندې ایمان نه لری دغه خوږ او په ظاهره خبرو طرف ته مائل شی د (تصلی) عطف په غور او باندې دې دې دپاره چې هغوی د کومو گناهونو مرتکب کول غواړی مرتکب شی د کوم په وجه چې به هغوی ته سزا ورکولې شی. او کله چې مشرکانو د حضور پاک او دخپل خان په مینځ کښې حکم طلب کړو نو دا آیت نازل شو نو آیا زه د الله تعالی نه علاوه بل څوک د خان اوستاسو په مینځ کښې د فیصلې کولو دپاره طلب کړم حالانکه هغه داسې ذات دې چا چې تاسو له یو تفصیلی کتاب (قرآن) نازل کړو په کوم کښې چې حق د باطل نه جدا کړې شوې دې. او هغه خلق چاته چې مونږ کتاب تورات ورکړې دې لکه عبد الله بن سلام او د هغه ملگری په دې خبره پوهیږی چې قرآن ستا د رب د طرف نه په حق سره نازل کړې شوې دې. په منزل کښې تخفیف اوتشدید دواړه جائز دی لهدا ته د قرآن باره کښې د شک کوونکونه مه کیږه او مراد په مذکوره بیان سره په کافرانو د قرآن د حق کیدو اقرار کول دی اوستاد رب کلام احکام مراعیید د صداقت او عدالت په اعتبار سره کامل دې. (صدقا وعدلا) تمیز دې د هغه په کلام کښې نقص یا خلاف واقع ثابتولوسره هیڅوک تبدیلی کوونکې نشته څه چې وئیلی شی هغه د هغې اوریدونکې دې او څه کولې شی د هغې پیژندونکې دې او په دنیا کښې زیات تر خلق کافران داسې دی که چرې ته د هغوی د وینا تابعدارې نو هغوی په تا د الله تعالی د لارې یعنی دین نه بې لارې کړی دا خلق د مردارې باره کښې تاسو سره مباحثه کښې صرف دخپلو خیالاتو تابعدارې کوی او هغوی او وئیل کوم چې الله تعالی قتل کړو هغه د خوراک زیات لائق دې په نسبت د هغې کوم چې تا پخپله قتل کړې وی دا خلق صرف قیاسی خبرې کوی. (یعنی) هغوی په دې باره کښې دروغ وائی یقینی ستا رب هغه کس ډیر ښه پیژنی کوم چې د هغه د لارې نه بې لارې شوې دې او هغه هم ښه پیژنی کوم چې په نیغه لار تلونکی دی. چنانچه په دوی کښې به هریوته هغه بدله ورکړی نو چې په کوم ځناور د هغه نوم اخستې شوې دې یعنی د هغه په نوم باندې ذبح کړې شوې دې تاسو ته د هغې نه د خوراک کولو اجازت دې که چرې تاسو د هغه په احکامو ایمان لرئ. آخر څه وجده چې تاسو د داسې حلال کړې شوی ځناور نه خوراک اونه کړئ په کوم چې د الله تعالی نوم اخستې شوې دې حالانکه الله (آیه) حرمت علیکم البهتة کښې د هغه ټولو ځناورو تفصیل بیان کړې دې چې په تاسو باندې حرام کړې شوی دی (فصل وحرمت) کښې مجهول او معروف دواړه قراعتونه دی په دواړو فعلونو کښې، مگر هغه هم کله چې تاسو د هغې دپاره سخت مجبوره شی نو ستاسو دپاره حلال دی مطلب دا چې د مذکوره څیزونو نه خوړل تاسو دپاره هیڅ منع نه دی ستاسو دپاره هغه څیزونه بیان کړې شوی دی د کوم خوراک چې ستاسو دپاره حرام کړې شوې دې اودا د هغې نه نه دی. اودا یقینی خبره ده چې د ډیرو زیاتو خلقو حال

دادی چي دَعْلَم نہ بغیر بہ کوم چي دوی پہ دی بارہ کنبی اعتماد اوکری صرف دَخِلو خواہشاتو یعنی دَخِل نفس دخواہش مطابق د مردارې وغیرہ د حلال کیدو بارہ کنبی خلق گمراہ کوی (بِضْلُو) دیاء پہ فتحہ اوضمی سرہ دی. بیشکہ ستارب دَحَق نہ تجاوز کونکونہ بنہ خبردې. (یعنی، دَحَلال نہ دَحرام طرف تہ تجاوز کونکی (بنہ) پیژنی (ای) مسلمانانو) تاسو دَ ظاہری گناہ نہ ہم بچ شئی او دَ باطنی گناہ نہ ہم (یعنی، علانیہ گناہ نہ ہم او دَ پتہ گناہ نہ ہم. او وئیلې شوی دی چي دَ ائمر نہ مراد زنا دہ او وئیلی شئی دی چي (ائمر) ہرہ یوہ گناہ دہ پہ دی کنبی غہ شک نشته چي کوم خلق دَ گناہ ارتکاب کوی هغوی تہ بہ پہ آخرت کنبی دَ هغوی دَ کړو سزا ورکړې کیدې شئی او دَ هغہ مخناور نہ مہ خورشی بہ کوم چي دَ ذبیح کړې پہ وخت، دَ اَللہ تعالیٰ نوم نہ وی اخستی شوی پہ داسې توگہ چي (بِخپلہ) مړ شوی وی یا دَ غیر اَللہ پہ نوم باندې ذبیح شوی وی گنی کوم چي مسلمان ذبیح کړې وی او پہ هغې باندې بی قصداً یا پہ ہیرہ سرہ دَ اَللہ تعالیٰ نوم نہ وی اخستی نو هغہ حلال دی دادَ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما قول دی او ہم دغہ دَ امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ ہم مذهب دی. بیشکہ دا (یعنی، دی) نہ خوراک کول فسق دی (یعنی، دَحَلال نہ (حرام طرف تہ) تجاوز کول دی او یقیناً شیطانان دَ خپلو دوستانو کافرانو پہ زړونو کنبی وسوسې اچوی دی دَ پارہ چي هغوی تاسو سرہ دَ مردار پہ حلال کیدو کنبی (تاسو سرہ) مجادلہ اوکری اوکہ تاسو پہ دی معاملہ کنبی دَ هغوی اطاعت اوکړئی نو تاسو بہ مشرکان شئ.

د قیوداتو فوائد او تسہیل

قوله: جَمَعَ قَبِيلَ، قَبْلَ دَقَبْل جمع دہ لکہ چي رُغْل چي دَ رَغِف جمع دہ پہ معنی د جماعت ولہ او دَ بعضو پہ نیز دَقَبْل جمع دہ پہ معنی دَ سترگو پہ وړاندې، قَبْلَ دَ کُل نہ حال دی.

قوله: شَیْطَانٍ دَعْدُوْا نہ بدل دی.

قوله: مَرَدَّةً دَدې اضافي مقصد داخود دی چي دَ شیطا طین حقیقی معنی مراد نہ دہ کہ چي انسان حقیقی شیطان نہ وی بلکہ دَ سرکشئی دَ وجہ نہ انسان تہ شیطان وئیلې شئی **قوله:** یُؤْثِرُ، دَ یوجی تفسیر پہ یُؤْثِرُ سرہ کولو مقصد دَ یو سوال جواب دی.

سوال: دَ وحی نسبت شیطان طرف تہ کول جائز نہ بلکہ محال دی؟

جواب: دَ وحی نہ مراد وسوسہ دہ لہذا ہیخ اعتراض نشته.

قوله: جَعَلْنَا هَؤُلَاءَ اَعْدَاءَکَ، دَدې عبارت دَ اضافي مقصد دی خبرې تہ اشارہ کول دی جہ جَعَلَ پہ معنی صَرَّ دی چي دوه مفعولہ نہ غواری اول مفعول عدوؤا دی کوم چي مؤخر دی

او لکل نبی مفعول ثانی دے کوم چے مقدم دے او شیطان الانس والجن دعویٰ نہ بدل دے او بعض حضراتو دعویٰ تہ مفعول ثانی وٹیلے دے اوشیطین مفعول اول دے او لکل بہ د محذوف سرہ متعلق شی او د دعویٰ نہ حال دے۔

قوله: مَرَدَّةً، دَاذْ مَارَدُ جَمْعٍ دہ پہ معنی د سرکش۔

قوله: لِيَقْرَأَهُمْ پہ دے کنبے اشارہ دہ چے غوراً مفعول لہ دے۔

قوله: عَطَفَ عَلَى غُرُورًا: لتصفى عطف دے پہ غوراً باندے لتصفی چونکہ د غوراً علت دے لہذا معطوف او معطوف علیہ کنبے د عدم مناسبت اعتراض ہم نہ شی کیدے۔

قوله: الْمُرَادُ بِذَلِكَ التَّعْوِيلُ أَنَّهُ حَقٌّ دَدے اضافی مقصد د یوے شبہی جواب لری کول دے۔

جہہ ہائے: فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَكِبِّينَ کنبے حضور پاک ﷺ لہ قرآن د اللہ تعالیٰ د طرف نہ کیدو کنبے د شک کولونہ منع کرے شوے دے حالانکہ ڈھغوی د شک کولو ھو سوال نہ رو خکہ چے قرآن پاک خو بہ ہم پخپلہ پہ حضور پاک نازلیدلو بیا د شک خہ مطلب دے؟

جواب: د جواب حاصل دادے چے دامتراہ تعلق د حقانیت قرآن پہ بارہ کنبے د کفارو اہل کتاب د علم سرہ دے یعنی پہ کافرانوباندے قرآن حق او د اللہ تعالیٰ د طرف نہ د کیدو اقرار کول دی ددے دویم جواب دادے چے پہ کلام کنبے تعریض دے خطاب اگر چے ہم حضور پاک تہ دے مگر مراد ترے کافران اہل کتاب دی۔

قوله: تَمَّتْ، اُی بلغت الغایۃ اخبارھو مواعیدہ۔

قوله: صِدْقًا وَعَدْلًا: د صدقاً تعلق د مواعید سرہ دے او وعدلاً تعلق د احکامو سرہ دے دالف اونشر د غیر مرتب پہ توگہ دے۔

قوله: اُی عالم، مفسر علام ظاہر تہ نصب نہ ورکوی اِلَّا فِی مَسْئَلَةِ الْكُحْلِ کما تقر فی النصو، حالانکہ دل تہ اعلم من یضل تہ نصب ورکوی خکہ چے من یضل پہ محل د نصب کنبے دے۔

جواب: من یضل د اعلم د وجہ نہ منصوب نہ دے بلکہ اعلم پہ معنی د عالم دے۔

د اعلم تفسیر پہ عالم سرہ کولو کنبے دیوا اعتراض جواب ورکری دے۔

اعتراض: اسم تفضیل اسم

[ایاتولہ: ۱۲۲-۱۲۹]

وَنَزَلَ فِي آيِ جَهْلٍ وَغَيْرِهِ {أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا} بِالْكَفْرِ {فَأَحْيَيْنَاهُ} بِالْهَدَى {وَجَعَلْنَاهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ} يَتَّبِعُهُ بِهِ الْحَقُّ مِنْ غَيْرِهِ وَهُوَ الْإِيمَانُ {كُنْ مَقْلَةً} مَثَلٌ زَالِمَةٌ أَيْ كَمَنْ هُوَ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا} وَهُوَ الْكَافِرُ لَا {كَذَلِكَ} كَمَا زَيَّنَ لِلْمُؤْمِنِينَ الْإِيمَانَ {زَيَّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} مِنْ

تُخَفَّرُ وَالْمَغَاصِي {وَكَذَلِكَ} كما جعلنا فاسق مكة اكابرهم {جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ اَكْبَارًا مُّجْرِمِينَ} اي بالصّد عن الإيمان {وَمَا يَتَذَكَّرُونَ} {أَلَا بِأَنْفُسِهِمْ} بِأَن ذُنُوبَهُ عَلَيْهِمْ {وَمَا يَشْعُرُونَ} بِذَلِكَ {وَأَذَانَهُمْ} اي اهل مَكَّة {آيَةٌ} على صِدْقِ الشَّيْءِ صُلِّيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ} به {حَتَّى تَأْتِيَنَا مِثْلَ مَا وَقَعْنَا فِي رُسُلِ اللَّهِ} مِنْ الرِّسَالَةِ وَالْوَحْيِ إِنَّمَا أَكْثَرُ مَا وَكِبَرُ مَا قَالَ تَعَالَى {اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ} بِالْجَنَةِ وَالْإِفْرَادِ وَحَيْثُ مَفْعُولٌ بِهِ لِيُفْعَلَ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَغْلَمُ أَيْ يَغْلَمُ الْمَوْضِعَ الصَّالِحَ لِيُوضِعَهَا فِيهِ لِيَجْعَلَهَا وَقَلَاءً لَيْسُوا أَهْلًا لَهَا {سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا} بِقَوْلِهِمْ ذَلِكَ {صَغَارٌ} ذَلِكَ {عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ يَمُنُّ كَانُوا يَتَذَكَّرُونَ} أَيْ بِسَبَبِ مَكْرِهِمْ {فَقَنْ يَرِذُ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَهْدِيَهُ صَدْرُهُ لِلْإِسْلَامِ} بِأَن يُغْفِرَ فِي قَلْبِهِ نُورًا فَيَنْفُصِحَ لَهُ وَيَقْبَلَهُ كَمَا وَدَّ فِي حَدِيثٍ {وَمَنْ يَرِذُ} اللَّهُ {أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ صَوِّقًا} بِالتَّخْيِيفِ وَالتَّشْنِيدِ عَنْ قَوْلِهِ {حَرَجًا} شَدِيدِ الصِّيقِ بِكُسْرِ الرَّاءِ صِفَةً وَفَتْحِهَا مُصَدَّرٌ وَصَفٌ فِيهِ مُبَالَغَةٌ {كَأَنَّمَا يَصْغَدُ} وَفِي قِرَاءَةٍ يَصْغَدُ وَفِيهَا إِدْغَامُ التَّاءِ فِي الْأَصْلِ فِي الصَّادِ وَفِي أُخْرَى بِسُكُونِهَا {فِي السَّمَاءِ} إِذَا خَلَّفَ الْإِيمَانُ يَسُدُّهُ عَلَيْهِ {كَذَلِكَ} الْجَعْلُ {يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ} الْعَذَابَ أَوِ الشَّيْطَانَ أَيْ يَسْلُطُهُ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ {وَهَذَا} الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ يَا مُحَمَّدُ {صِرَاطٌ} طَرِيقٌ {رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا} لَا عِوَجَ فِيهِ وَنُصْبَهُ عَلَى الْخَلَالِ الْمَعْرُوكِ لِلْجَنَّةِ وَالْعَامِلِ فِيهَا مَعْنَى الْإِشَارَةِ {قَدْ فَصَّلْنَا} بَيْنَنَا {الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَكَّرُونَ} فِيهِ إِدْغَامُ التَّاءِ فِي الْأَصْلِ الذَّلَالِ أَيْ يَنْقُطُونَ وَخُصُّوا بِالْكَفْرِ لِأَنَّهُمْ الْمُتَنَفِقُونَ {هُمْ دَارُ السَّلَامِ} أَيْ السَّلَامُ وَهِيَ الْجَنَّةُ {عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُمْ وَلِيهِمْ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} {وَأَذَكَّرَ} {يَوْمَ تَحْشُرُهُمْ} بِالثُّبُونِ وَأَيَّاهُ أَيْ اللَّهُ الْخَلْقُ {جَمِيعًا} وَيُقَالُ لَيْمَ {يَأْمَعُزُ الْجِنُّ قَدْ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ} بِأَغْوَايَكُمُ {وَقَالَ أُولَئِكَ} الَّذِينَ أَطَاعُوهُمْ {مِنْ الْإِنْسِ} إِنَّمَا اسْتَحَقَّتْ بَعْضُهُمْ بَعْضًا {انْتَفَعَ الْإِنْسُ بِتَزْيِينِ الْجِنِّ لَهُمُ الشَّهَوَاتِ وَالْجِنُّ بِطَاغَةِ الْإِنْسِ لَهُمْ} {وَلَقَدْ أَجَلْنَا} الَّذِي أَجَلْنَا لَنَا {وَهُوَ} يَوْمُ الْقِيَامَةِ وَهَذَا تَحْشُرُ بِهِمْ {قَالَ} تَعَالَى لَهُمْ عَلَى لِسَانِ الْمَلَكَةِ {النَّارِ} مَتَوَاكُمُ {نَاوَاكُمُ} خَالِدِينَ فِيهَا {أَلَا مَا شَاءَ اللَّهُ} مِنْ الْأَوْقَاتِ الَّتِي يَخْرُجُونَ فِيهَا لِشُرْبِ الْعَجِيمِ فَاتَّهَ خَارِجًا كَمَا قَالَ تَعَالَى {لَمَّا رَأَوْهُمْ مَلَكًا يَحْمِلُ الْعَجِيمَ} وَعَنْ بِنِ عَاسٍ أَنَّهُ فَيَعْنُ اللَّهُ عَلَيْهِمُ اللَّهُ أَنَّهُمْ يُؤْمِنُونَ فَمَا يَنْفَعُهُمْ مِنْ {إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ} فِي صُنْعِهِ {عَلِيمٌ} بِخَلْقِهِ {وَكَذَلِكَ} كَمَا تَشْفَعُ عَصَاةُ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ بَعْضُهُمْ بَعْضًا {يُؤْلَى} مِنْ الْوِلَايَةِ {بَعْضُ الظَّالِمِينَ بَعْضًا} أَيْ عَلَى بَعْضٍ {جَمَاعًا كَانُوا يُكَيِّبُونَ} مِنْ الْمَعَاصِي

لوجه: او (وراندینې آیت) د ابوجهل وغیره په باره کښې نازل شو، آيا هغه سرې چې د کفر و چې نه مروي او یا موږ نه هغه د هدايت په ذريعه راژوندي کړې وى او هغه ته مو داسې نور ورکړې وى چې د هغې په رڼا سره دخلقو په مينځ کښې گرځي (يعنى) د هغه نور په ذريعه حق اوباطل ويني او هغه (نور) د ايمان دې د هغه چا په شان لفظ (مثل) زانددې کيدې شى چې څوک په تيارو کښې ورک شوې وى؟ او د تيارونه هډو راوځي نه او هغه کافر دې نه شى کيدې لکه څنگه چې د مؤمنانو د پاره ايمان ښانسته جوړ کړې شوې دې دغه شان د کافرانو د پاره

د هغوی اعمال یعنی کفر او گناه ښائسته جوړ کړې شوی دی. او څنگه چې مونږ د مکې مشران فاسق (د حد نه تجاوز کونکی)، جوړ کړل دغه شان په هر کلی کېنې د هغې مجرمان دایمان نه منع کولوسره فاسقان (د حد نه تجاوز کونکی)، جوړ کړل دي دپاره چې هغه خلق هلته د فریب او کړی او دغه خلق هم دخپل ځان سره مکر کوی ځکه چې د هغې وبال به هم په هغوی راپریوتونکې دي او هغوی ته د دې هډو احساس نشته. او کله چې مکې والوته د نبی ﷺ د صداقت څه نخښې راشي نو وائی چې مونږ به په دې باندې هیڅ کله هم ایمان رانور و تر هغه وخته پورې چې مونږ ته هم هغه شان رسالت رانه کړې شی څنگه چې د الله تعالی رسولانوته ورکړې کیدې شی او تر هغه وخته پورې چې مونږ ته خبردارې رانه کړې شی ځکه چې مونږ د هغوی نه په مال او عمر کېنې زیات یو. الله تعالی فرمائی دا خبره خو الله تعالی ښه پیژنی چې خپله پیغمبری چاله ورکړي (رسالات) جمع او افراد سره دي او حیث هغه فعل مفعول به دي په کوم چې اَعْلَمُ دلالت کوی یعنی هغه مناسب موقع ښه پیژنی چې چرته خپل پیغام اولیېې نو هم هغه ځائی ته خپل پیغام ورلیېې او دا خلق د دې اهل نه دی. د پیرزیه دغه خلقوته چې مذکوره خبره کولوسره ئی د جرم ارتکاب کړې دي د الله تعالی په نيزد هغوی دمکراود هوکې په سبب ذلت اوسخت عذاب اورسی. کوم سړي چې الله تعالی په هدايت باندې روان کړی نو د هغه سینه د اسلام دپاره کولاووی په داسې توگه چې د هغه په زړه کېنې نور اچوی چې د هغې وجه د هغه زړه کولاووی اودا (اسلام) قبولی. لکه چې په حدیث کېنې راغلی دی او څوک چې الله تعالی یې لارې کول غواړی د هغه سینه د اسلام د قبولونه ډیره تنگه کړی (ضيقاً) په تخفیف اوتشديد سره دي (حَرَجًا) د په راء کسري سره صفت دي او د دې په فتحې سره مصدر دي د مبالغې په توگه صفت راوپلې شوې دي. (دۀ ته د اسلام په تصور سره) کله چې هغه د ایمان مکلف جوړ کړې شی نو اسلام په هغه باندې د دروندوالی د وجې هغه ته داسې معلومیږي چې د (هغه روح) د آسمان طرف ته خپړی. او په یو قرات کېنې د (نُصْعَدُ) په ځائی بَعَاذُ دي او په دواړو صورتو کېنې د تاء په صاد کېنې ادغام دي او یوبل قرات کېنې د صاده په سکون سره دي د فعل مذکور په شان الله تعالی ایمان نه راوړونکو باندې عذاب یا شیطان مسلط کوی او اې محمد ﷺ په کوم باندې چې ته ئی هم دغه ستاد رب نیغه لارده په هغې کېنې هیڅ قسم کوگوالې نشته. په دې باندې نصب د جمله حال مؤکده کیدو د وجې نه دي او په دې کېنې عامل اسم اشاره دي دخپلې معنی په اعتبار سره اومونږ نصیحت حاصلونکو دپاره آیاتونه ښکاره ښکاره بیان کړی دی په دې کېنې اصل کېنې د تاء په ذال کېنې ادغام دي پدکرون په معنی په یقظون دي او د تخصیص وجه دا ده چې هم دغه خلق د آیات نه نفع حاصلوی او هم د دوی دپاره د دوی رب سره د سلامتیا کور یعنی جنت دي او هم هغه د دوی ولی دي د هغوی د اعمالو د وجې نه هغه ورځ یاده کړئ په کومه ورځ چې به مونږ ټول راجمع

کرو، نون او یاء سرہ، یعنی اللہ تعالیٰ بہ خپل ٲول مخلوق جمع کړی او هغوی ته به وئېلی شی ای ډ پیریانو جماعت تاسو ډ اغواء په ذریعہ ډیر زیات انسانان خپل منونکی جوړ کړل. ډ انسانانونه په ډیریانو هغه دوستان چا چې ډ هغوی اطاعت او کړو او وائی ای زموږ پروردگار زموږ نه هریو ډ بل نه ښه فائده او چټه کړه (یعنی انسانانو ډ پیریانو نه فائده او چټه کړه) ډ پیریانو ډ انسانانو ډ پاره شهوتونه ښکېلې جوړولو ډ وجې نه او پیریانو (فائده او چټه کړه) ډ انسانانو ډ هغوی تا بعد ازی کولو ډ وجې نه او موږ خپل هغه مقرر میعاد ته اورسیدو کوم چې تازموږ ډ پاره مقرر کړې دې او هغه ډ قیامت ورځ ده او دا ډ هغوی ډ طرف نه ډ حسرت اظهار دې اللہ تعالیٰ به هغوی ته ډ فرېستو په ذریعہ او فرمائی چې دوزخ ستاسو ډ اوسیدو محاتی دې تاسو به همیشه په هغې کښې پراته شئ مگر دومره موده چې اللہ تعالیٰ او غواړی چې هغوی په دغه موده کښې ډ گرمو او بوړ ځکلو ډ پاره اوڅی ځکه چې گرمې اوبه به ډ دوزخ نه بهر وی لکه چې اللہ تعالیٰ او فرمائیل بیابہ ډ هغوی ډ دوزخ طرف ته واپسی کیږی. ډ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چې دا استثنا ډ هغه خلقو په باره کښې ده ډ چا په باره کښې چې اللہ تعالیٰ ته معلوم دی چې هغوی به ایمان راوړی نو (په دې صورت کښې) مَا، ډ من په معنی کښې وی یقیناً ستا رب په خپل صنعت کښې حکیم او ډ خپل مخلوق په باره کښې علیم دې او دغه شان (یعنی) څنگه چې نافرمانه انسانانو او پیریانو لره ډیوبل نه فائده حاصلونکی جوړ کړل هم دغه شان به موږ بعض ظالمان ډ بعضو ډ پاره امدادیان جوړ کړو ډ هغوی ډ بدو اعمالو ډ وجې نه کوم چې به هغوی کول.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: **مِثْلَ زَاهِدَةٍ**، دې ډ پاره چې ډ تکرار شبه باقی پاتې نه شی ډ زائد کیدو دویمه وجه داده چې مثل صفت دې که چرې مثل زائد اونه منلې شی نو ډ صفت په ظلمات کښې کیدل لازمیږسی حالانکه ظلمات ذات دې نه چې صفت.

قوله: **ضَيْقًا بِالْخَفِيفِ**، مصدر دې په دې صورت کښې به حمل مبالغه زید عدل ډ قبیل نه ډ مجاز په توگه وی او که چرې په تشدید سره وی نو صفت مشبه به شی.

قوله: **خَرَجًا**، ډ راء په کسرې سره ډ صفت مشبه صیغه ډ اختلاف لفظ ډ وجې نه به تکرار کښې یو قسم خوبی پیدا شوې ده او باقی حضراتو ډ راء په فتحې سره لوستلې دې په دې صورت کښې به ډ حرجه جمع وی په معنی **حدة الضيق** او که چرې مصدر وی نو حمل به مبالغه وی.

قوله: **يَصْعَدُ**، باب تفعل نه اود یصاعد باب تفاعل نه.

قوله: من الولاية بفتح الواو پہ معنی د النصرة اود واؤکسری سرہ دی نو پہ معنی سلطان او دویمہ معنی د مقام پہ مناسبت سرہ دیرہ اعتبار دہ ہم پہ دی معنی باندی د مصنف علیہ الرحمة قول علی البعض دلالت کوی۔

[ایاتونہ: ۱۳۰-۱۴۰]

{يَا مَعْشَرَ الْبَنِي إِسْرَءِيلَ يَا تَكْمُرُ رُسُلُكُمْ} اِي مِنْ مَخْفُوعِكُمْ اِي بَغَضِكُمْ الصَّادِقُ الْإِنْسِي أَوْ رُسُلُ الْبَنِي لُدْرَهُمُ الْبَنِي يَسْمَعُونَ كَلَامَ الرُّسُلِ فَيُتْلَوْنَ قُرْآنَهُمْ {يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا} اِنْ قَدْ بَلَدْنَا قَالِ تَعَالَى {وَعَرِّضْنَاهُمُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا} فَلَمْ يُولَمُوا {وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ} {ذَلِكَ} اِي إِزْمَالِ الرُّسُلِ {أَنَّ} الْإِلَهَ مُقَدَّرَةٌ وَهِيَ مُخْتَفَةٌ اِي لِأَنَّهُ {لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُلْكُ الْقُرَى يَظْلِمُ} فِيهَا {وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ} لَمْ يُرْسَلْ إِلَيْهِمْ رَسُولٌ يَبَيِّنُ لَهُمْ {وَلِكُلِّ} مِنَ الْعَالَمِينَ {دَرَجَاتٍ} جَزَاءً {مِمَّا عَمِلُوا} مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ {وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ} بِأَلْبَاءٍ وَكَأَنَّ {وَرَبَّكَ الْغَنِيُّ} عَنْ خَلْقِهِ وَعِبَادَتِهِمْ {ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ} يَا أَهْلَ مَكَّةَ بِالْإِغْلَاقِ {وَيَسْتَخْلِفُ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ} مِنْ الْخَلْقِ {كَمَا أَتَى كُفْرًا مِنْ دُرَيْتَةٍ قَوْمٍ آخَرِينَ} أَذْهَبَهُمْ وَلَكِنْ إِبْقَاكُمْ رَحْمَةً لَكُمْ {إِنَّمَا تُوْعَدُونَ} مِنَ السَّاعَةِ وَالْعَذَابِ {لَا ت} لَا مَخَالَةَ {وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ} فَاتَّبِعْنِي عَذَابَنَا {قُلْ} لَهُمْ {يَا قَوْمِ ارْمُوا أَوْسَاءَ مَا تَحْتَكُمُ} خَالِكُكُمْ {إِلَى عَائِلٍ} عَلَى خَالِي {فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ} مَوْصُولَةٌ مَفْعُولٌ الْفِعْلُ {تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ} اِي الْعَاقِبَةُ الْمَخْمُودَةُ فِي الدَّارِ الْآخِرَةِ أَنْتُمْ أَمْ أَنْتُمْ {إِنَّهُ لَا يُقْلِعُ} يَسْتَعِدُّ {الظَّالِمُونَ} الْكَافِرُونَ {وَجَعَلُوا} اِي كُفْرًا مَكَّةَ {لِلَّهِ مِمَّا دَرَأَ} خَلَقَ {مِنْ الْحَرْثِ} الزَّرْعِ {وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا} يَصْرِفُونَهُ إِلَى الضِّيَافِ وَالْمَسَاكِينِ وَلِشُرَكَائِهِمْ نَصِيبًا يَصْرِفُونَهُ إِلَى سَدَنَتِهَا {فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ} بِالْفَتْحِ وَالضَّمِّ {وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا} فَكَانُوا إِذَا سَقَطَ فِي نَصِيبِ اللَّهِ شَيْءٌ مِنْ نَصِيبِهَا انْقَطَعَتْ أَوْ فِي نَصِيبِهَا شَيْءٌ مِنْ نَصِيبِهَا تَزَكَّوْهُ وَقَالُوا اِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْ هَذَا كَمَا قَالَ تَعَالَى {فَمَا كَانَ لَشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ} اِي لِيَجْهِيَ {وَمَا كَانَ لِلَّهِ} فَيُورِثُ {إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ} بَنَسَ {مَا يَحْكُمُونَ} حُكْمَهُمْ هَذَا {وَكَذَلِكَ} كَمَا زَيْنَ لَهُمْ مَا ذُكِرَ {زَيْنَ} لِكَيْ يَرَى مِنَ الشُّرَكَائِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ} بِالْوَاوِ {شُرَكَائِهِمْ} مِنَ الْجَنِّ بِالرَّفْعِ فَاعِلٌ زَيْنَ وَفِي قِرَاءَةِ بَيْنَانِهِ بِالْمَفْعُولِ وَزِنَ قَتْلَ وَنَصَبَ الْأَوْلَادِ بِهِ وَجَزَ شُرَكَائِهِمْ بِإِضَافِهِ وَفِيهِ الْفَعْلُ بَيْنَ الْمُضَافِ وَالْمُضَافِ إِلَيْهِ بِالْمَفْعُولِ وَلَا يَضُرُّ وَإِضَافَةُ الْفَعْلِ إِلَى الشُّرَكَاءِ لِأَمْرِهِمْ بِهِ {لِيُؤْذَوْهُمْ} يُفْلِكُوهُمْ {وَلِيُلبَسُوا} يَخْلَطُوا عَلَيْهِمْ دِينُهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ {وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرِّثْنَاهُمْ} خَرَامَ {لَا يَقْلَعُهَا} إِلَّا مَنْ نَشَاءُ} مِنْ خِدْمَةِ الْأَوْثَانِ وَغَيْرِهِمْ {بِزَعْمِهِمْ} اِي لَا حُجَّةَ لَهُمْ فِيهِ {وَالْأَنْعَامُ حَرِّمَتْ طُبُورُهَا} فَلَا تُرْكَبُ كَالسَّوَابِغِ وَالْحَوَامِي {وَالْأَنْعَامُ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا} عِنْدَ ذَبْحِهَا بَلْ يَذْكُرُونَ اسْمَ أَصْنَانِهِمْ وَنَسَبُوا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ {افْتَرَاءً عَلَيْهِمْ سَيِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ} عَلَيْهِ {وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ} الْمُخْمُزَةِ وَهِيَ السَّوَابِغِ وَالْبَحَائِرِ {غَالِيَةً} خِلَالِ {لِيَذْكُرُوا مَا عُذِّرُوا عَلَى أَزْوَاجِنَا} اِي النِّسَاءِ {وَلَنْ تَكُنْ

مِيتَةٍ بِالرُّفْعِ وَالنَّصَبِ مَعَ ثَلَاثِ الْفِعْلِ وَتَذْكِرِهِ {قَبْرُهُ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمُ} اللَّهُ {وَضَعُفُهُمْ} ذَلِكَ بِالْخَلِيلِ وَالْخَرِيمِ أَيْ جَزَاءَهُ {إِنَّهُ حَكِيمٌ} فِي صُنْعِهِ {عَلِيمٌ} بِخَلْقِهِ {قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا} بِالْخَفِيفِ وَالثَّقِيدِ {أُولَٰئِهِمْ} بِالْأَوْدِ {سَقَبًا} جَهْلًا {بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ} مِمَّا ذَكَرَ {اِقْتَرَأَ عَلَى اللَّهِ} قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مَهْتَدِينَ

ترجمہ: اے دُ پیریاں! انسانانِ دُلی آیا تاسول تہ ہم ستاسونہ رسولان نہ وو راغلی؟ یعنی ستاسو دُ مجموعی نہ کوم چہ پہ انسانانِ باندی صادق دہ یاد پیریاں د رسولان نہ وو ہفہ خبرور کونکی پیریاں مراد دی چہ {د انسانہ} رسولان کلام بہ بی اوریدلو او خپل قوم تہ بہ بی رسول چہ تاسو تہ بہ بی زما آیاتونہ لوستل او تاسو بہ بی ددی ورہی د راتلونہ خبرولی ہغوی وائی {او} مونہ پخپلہ د خپل خان خلاف گواہی ورکرو چہ ہغوی مونہ تہ پیغام رسولہ وو۔ اللہ تعالیٰ بہ فرمائی چہ دوی د دنیا ژوند پہ دھوکہ کنبہ اچولی وو د خہ بہ وجہ چہ ہغوی ایمان رانور او ہغوی بہ د خان خلاف گواہی ورکوی چہ ہغوی کافران وو۔ دا د رسولان را لیل ددی وجہ نہ دی چہ ستارہ ہیخ یو کلی پہ داسہ حال کنبہ ہلاکول نہ غواړی چہ ہغوی ناخبروی اوچہ ہغوی لہ چرتہ رسول نہ وی لیرلہ شوہ ہفہ دہغوی خبرونکي وی اوہر نیک اوبد عمل کونکی تہ بہ {دہفہ دعمل} بدلہ ملاویری اوستارہ دہغوی د عمل نہ ناخبرہ نہ دہ {بعلون} یاء او تاء سرہ دہ اوستارہ د خپل مخلوق نہ او دہغوی د عبادت نہ مستغنی دہ د رحمت والادہ اہل مکہ کہ چرہ ہفہ او غواړی نوتاسو بہ ہلاک کری او نیست اونا بود بہ موکری اوتاسو نہ پس چہ کوم مخلوق غواړی ستاسو خلیفہ بہ بی جورکری لکہ چہ تاسو ئی د نورو قومونو د نسل نہ پیدا کړی کوم چہ ہفہ ہلاک کړل خو صرف بہ خپل فضل سرہ ئی تاسو باقی اوستالہ یقینا تاسو سرہ چہ دکوم قیامت او عذاب وعده کولہ شی ہفہ خامخا راتلونکي دہ او تاسو {مونہ} لره عاجز کونکي نہ یثی یعنی تاسو زمونہ د عذاب نہ بیج وتلہ نہ شی {اے محمد ﷺ} تہ ہغوی تہ او وایہ اہ زما قومہ تاسو پہ خپلہ طریقہ سرہ عمل کوئی زہ پہ خپلہ طریقہ عمل کوم تاسو تہ بہ دیرہ زر معلومہ شی چہ د چاد آخرت پہ کور کنبہ انجام بہتر دہ؟ من موصولہ د تلعبون مفعول دہ یعنی بہ آخرت کنبہ خوک د انجام پہ اعتبار سرہ بہتر دہ؟ مونہ یا تاسو، دا یقینی خبرہ دہ چہ ظالمان کافران بہ کامیاب نہ شی اودمکي کافرانو د اللہ تعالیٰ د پیدا کړی شوہ فصل او خاروونہ یوہ حصہ دہفہ {اللہ تعالیٰ} دپارہ مقرر کړی دہ کومہ چہ ہغوی ذمیلمانو او مسکینانو دپارہ خرچ کوی او یوہ حصہ بی د خپلو معبودانو دپارہ مقرر کړی دہ کومہ چہ ہغوی د کعبہ د خادمانو دپارہ خرچ کوی او پہ خپل گمان سرہ وائی چہ دا د اللہ تعالیٰ دپارہ دہ {زعم} د زاء پہ فتحی او ضمی سرہ دہ اودا زمونہ د معبودانو دپارہ دہ کہ د اللہ تعالیٰ پہ حصہ کنبہ بہ خہ

د بتانو د حصې نه کښې پریوتل نواوچتول به ئی او که د بتانو په حصې کښې به یی څه د
الله تعالی په حصه کښې پریوتل نو پریخودل به ئی او وئیل به ئی الله تعالی ددې نه بې
پروا ده چې الله تعالی فرمائی بیا چې کومه د هغوی د بتانو حصه وی نو هغه الله تعالی ته نه
رسی او کومه چې د الله تعالی حصه ده هغه ددوی بتانو ته رسی کومه فیصله چې دا خلق کوی څومره
ناخوښه ده او څنگه چې مذکوره څیزونه د هغوی دپاره ښائسته جوړ کړې شوی دی دغه شان د
دیرو مشرکانو دپاره د ژوندی څښلولو په ذریعه د هغوی د اولاد قتل کول د هغوی
پیرانو معبودانو ښکلی جوړ کړی دی. (شرکاء) په رفع سره د تَلَّتْ فاعل کیدو د وجی نه او په
یو قراءت کښې (زَلَّتْ) دمجهول صیغې سره او د قتل په رفع او (لَعَنَ) د وجی نه، د الاولاد په
نصب سره او د شرکاء د جریره، ددې د اضافت د وجی نه او په دې کښې مضاف او مضاف
الیه یه مینځ دمفعول فصل دې او په دې کښې هیڅ قباحث نشته او د قتل اضافت د
شرکاء طرف ته د هغوی د حکم کولو د وجی نه دې دې دپاره چې هغوی دا بریاد کړی او دې
دپاره چې دوی لره ددوی دین په دوی باندې مشتبه جوړ کړی او که چېرې الله تعالی ته منظور وه
نو هغوی به داسې نه کول. لهذا هغوی او د هغوی د ځان نه جوړې کړې شوې خبرې پرېږده او هغوی دا
واپی چې دا څه ځناور او فصل فصل یی دی د کوم استعمال چې منع دې د دغه بتانو د خادمانو نه
شوې صرف هغه کسان خوراک کولې شی چاته چې مونږ اجازت ورکړو (دا پابندی) د هغوی
د خپل گمان په اعتبار سره ده یعنی هغوی سره په دې باندې هیڅ دلیل نشته او څه ځناوردی چې
په هغوی باندې سورلی منع گرځولې شوې ده چې په دې باندې سورلی نه شی کیدې لکه
سوانب او حوامی او څه ځناوردی چې د ذبح په وخت په هغې باندې د الله تعالی نوم نه اخلی
بلکه په هغې باندې د خپلو بتانو نومونه اخلی او د هغی نسبت دوی د الله تعالی طرف ته
کړی صرف په الله تعالی باندې د افتراء کولو په توگه الله تعالی به ډیر زر هغوی ته د دغه درغو
جوړونکو سزا ورکړی. او هغوی وائی چې کوم څه د دغه حرام کړې شوو ځناورو په خپله کښې
دی هغه سوانب او بحائر دی هغه زموږ د سر دپاره په خاص توگه حلال دی او زموږ د ښځو دپاره
حرام دی او که چېرې هغه مړه مرداره وی (میتة) په رفع او نصب سره د فعل (بکرت) په تذکیر
او تانیث سره نو په دې کښې ټول برابر شریک دی. ډیر زریه الله تعالی د دوی د دې تحلیل
او تحریم د ځان نه جوړو شوو خبرو سزا ورکړی. یقیناً هغه په خپل صنعت کښې حکیم (او)
د خپل مخلوق باره کښې خبردار دې. یقیناً هغه خلق په خساره کښې پریوتل چا چې خپل اولاد
ژوندې څښ کړو او د جهالت او بې وقوفتیا د وجی نه ئی قتل کړو (قتلوا) د تاء په
تشدید او تخفیف سره دې او د الله تعالی ورکړې شوې مذکورہ رزق په الله تعالی باندې دروغ
جوړولو سره حرام او گرځولو یقیناً هغوی گمراه شو او نیغه لاره موندونکی نه دی.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: يقال هُزِدَ دې اضافي مقصد داخودل دی چې د بامعشرالمن عامل محذوف دې اوهغه بقال دې نه چې ماقبل کښې مذکور بمشرهم، المعشر په معنی د جماعت اوددې جمع معایر ده د جن نه مراد شیطانان دی.

قوله: اسْتَكَرْتُمْ سِین، تاء د کثرت د تاکید د پاره دی.

قوله: یاغُوا بِکُمْ په دې کښې حذف د مضاف طرف ته اشاره ده، آی یاغوا بئ انس.

قوله: مِنْ جُبُوعِکُمُ الصَّادِقُ بِالْأَلْسِنِ ددې عبارت د اضافي مقصد د یو سوال جواب دې.

سوال: رسول انسان وی نه چې پیرې حالانکه د رسل منکم نه معلومیرې چې رسول د جناتو نه هم وی ځکه چې خطاب انس او جن دواړو ته دې.

جواب: په خطاب کښې چې کله ثقلین راجمع شی لکه چې دلته جمع دی نو منکم وئیل صحیح وی سره ددې چې مراد هم یووی لکه یخروج منها للؤلؤ والمرجان کښې تریخ دریاب مراد دې ځکه چې دریاب تریخ نه مرغلرې راوخی نه چې د خوب دریاب نه خوبیا هم منها وئیل صحیح دی. منکم ای من مجموعکم الصادق بالانس مطلب دادې چې منکم نه مراد مجموعه مخاطبین دی او په مجموعه کښې انس هم داخل دې. لهذا منکم به هغه وخت هم صادق وی کله چې صرف هم یو فریق مراد وی هغه دلته انس دې. رسل سره بل جواب طرف ته اشاره ده. د رسل نه رسول اصطلاحی مرادنه دې بلکه لغوی معنی قاصد مراد دې اوداهغه جنات وو کومو چې د رسول الله ﷺ هغه قرآن اوریدلې وو لکه چې هغوی د حضور پاک قاصدان اونذیروو.

قوله: ذلک، دا د مبتداء محذوف خبر دې تقدیری عبارت دادې الأمر ذلک د مبتداء محذوف د یو سوال جواب دې. سوال دادې چې په ان لم یکن سره علت بیانیرې ان اصل کښې لائن دې او علت د حکم وی او ذلک حکم نه دې. د جواب حاصل دادې چې ذلک د مبتداء محذوف خبر دې ای الأمر ذلک او په دې کښې حکم دې لهذا علت بیانول صحیح شو. لام مقدر منلو سره د عدم ربط اعتراض هم ختم شو.

قوله: قوم آخرین، نه مراد اهل سفینه نوح علیهم السلام دی.

قوله: وَلَا یَقْرُءُ ددې کلمې د اضافي مقصد صاحب کشاف او په هغه حضراتو باندې رد کول دی چې مصدر مضاف الی فاعل په مینځ فصل د مفعول بلا ضرورت شعری ته ناجائز وائی.

تفصیل: وكذلك زَيْنَ لکثیر من المشرکین قَتَلَ اَوْلَادَهُمْ شرکاؤہم، یہ دې آیت کنبې متعدد قراوتونه دی. مکتوبه قرامت دَ جمهورو قرامت دې. زَيْنَ معروف او شرکاؤہم ددې فاعل دې قَتَلَ دَ زَيْنَ مفعول دې په دې قرامت باندې ہیڅ اعتراض نشته دې. یو بل قرامت دَ ابن عامر دې دا قرامت هم دَ قرامت سبعة نه دې. دَ ابن عامر قرامت داسې دې وكذلك زَيْنَ لکثیر من المشرکین قتل اولادہم شرکاؤہم زَيْنَ فعل مجهول، قَتَلَ، دَ زَيْنَ فعل مجهول نائب فاعل کیدو دَ وجې نه مرفوع او اولادہم مفعول کیدو دَ وجې منصوب او شرکاؤہم دَ قَتَلَ مضاف الیه کیدو دَ وجې نه مجرور دې. په دې صورت کنبې د قتل مضاف او شرکاؤ مضاف الیه په مینځ اولادہم دَ مفعول فصل لازم راځی کوم چې بلا ضرورت شعری په کلام منشور کنبې جائز نه دې او هغه هم په قرآن کنبې چې د خپل لفظ او معنی په اعتبار سره په فصاحت او بلاغت کنبې حد د اعجاز ته رسیدلې دې. دهنې دنه صحیح کیدو وجه دَ نحویان په نیزداده چې مضاف او مضاف الیه په مینځ فصل بلا ضرورت شعری جائز نه دې ځکه چې مضاف الیه د مضاف دپاره په منزله دَ جز وی ځکه چې مضاف الیه د مضاف د تنوین په ځای واقع کیږی لهذا ځنګه چې د اسم د اجزاؤ په مینځ کنبې فصل جائز نه دې دغه شان مضاف او مضاف الیه په مینځ کنبې فصل صحیح نه دې اوداد بصریاتو قول دې البته دَ کوفیانو په نیز که چرې مضاف مصدر او مضاف الیه ددې فاعل وی او فصل د مفعول وی لکه چې دَ ابن عامر په مذکوره قرامت کنبې دې نو دا جائز دې. لایضره وتیلوسره مفسر علام ددې جواب طرف ته اشاره کړې ده (اعراب القرآن ابن مالک رحمہ اللہ) هم دَ کافیہ په شرح کنبې دې فصل ته بلا ضرورت شعری جائز وتیلی دی، قال، اضافة المصدر الى الفاعل مفعولاً بينهما مفعول المصدر جائز.

قوله: وَاَضَافَةُ الْقَتْلِ إِلَى مُرْكَائِهِمْ لِأَمْرِهِمْ بِهِ، اضافة القتل مبتداء دې او لأمرهم به ددې خبر دې. مطلب دادې چې د قتل اضافت دَ شرکاؤ طرف ته مجازی دې اصل قاتلانو خو مشرکان دی مګر چونکه د قتل حکم ورکونکی شرکاؤ دی په دې وجه دَ قتل اضافت دَ شرکاؤ طرف ته دهنوی امر کیدو دَ وجې نه کړې شوې دې هم دې ته اسناد مجازی وائی. لکه بنی الامیر البدینة کنبې دنه اضافت دَ امر طرف ته مجازی دې دهغه دَ بناء حکم دَ کولو دَ وجې نه.

قوله: بِالرُّكْبِ وَالنَّسَبِ که چرې کات تامه وی نومینه به مرفوع وی او که چرې ناقصه وی نو نصب به وی.

تعالیٰ تاسو ته درکری دی دھغی نه خورئی (خکئی)، او په حلال حرامولو کښې د شیطان د طریقو تابعداری مه کوئی یقیناً هغه ستاسو ښکاره دښمن دي (پیدائی کړل) اته قسمونه (شأنه اوج) دحموله ورفشا نه بدل دي د گډو نراوښخې جوړه، د چیلو جوړه (البعن) دعين په فتحې اوسکون سره، اي محمد ﷺ ته د دغه خلقو نه تپوس اوکړه چاچې کله د ځناورو نران حرام کړل اوکله دھغې ښخې اوددې (حرمت) نسبت ئی د الله تعالیٰ طرف ته اوکړوآیا یاد گډو اوچیلو مذکورہ دواړه قسمه نران الله ستاسو دپاره حرام کړی دی یا دھغې ښخې؟ یا هغه چې د دواړو ښخوپه خيټه کښې دی که نروى اوکه ښخه تاسو ماته دھغې دتحریم کیفیت په څه دلیل سره اوښایئ که جرته تاسو په دې کښې رښتونی ئی. مطلب داچې تحریم د کوم ځانی نه راغلو؟ که د نرکیدو دوجې نه دی نوټول نران حرام کیدل پکار دی یا که د ښخې کیدو د وجې نه وی نو ټولې ښخې حرام کیدل پکار دی (یا که تحریم د بچۍ) په رحم کښې د کیدو د وجې نه راغلې وی نو (نراوښخه) دواړه قسمونه د حرام کیدل پکار دی، مگر داتخصیص د کوم ځانی نه راغلو؟ او استفهام انکاری دي او په اوښانو کښې دوه قسمونه او په غواگانو کښې دوه قسمونه ته دوی نه تپوس اوکړه چې الله تعالیٰ دا دواړه نران حرام کړی دی که دواړه ښخې؟ یا هغه (بچۍ) کوم چې ښخې ځناور په خيټه کښې گرځوی آیا تاسو حاضرئ چې الله تعالیٰ تاسو ته د دغه تحریم حکم درکړوچې تاسو په دې باندې یقین اوکړو داسې نه ده بلکه تاسو په دې معامله کښې دروغ وایئ نو د هغه چا نه به لوی ظالم څوک وی؟ هیڅوک نشته چاچې په دې معامله کښې په الله تعالیٰ باندې بهتان اولگولو دي دپاره چې خلق یې دلیلہ گمراه کړی. الله تعالیٰ ظالمانو خلقو ته هدايت نه ورکوی.

د قیوداتو فوائد او تسمهیل

قوله: مَعْرُوفَات، اسم مفعول جمع مؤنث، واحد معروضة په شپولونوباندې ورختلې زیلئ، حضرت ابن عباس رضی الله عنہما فرمایلی دی چې مطلق زیلوته وئیلې شی که شپولونوباندې ورخیږولې شوی وی اوکه نه، په دې کښې انگور تربوز خربوز کدو وغیره هر قسم زیلئ راځی.

قوله: أَكَلَهُ، ضمیر مضاف الیه د زرغ طرف ته راجع دي نه چې د نخل طرف ته ځکه چې نخل مؤنث سماعی دي او د أَكَلَهُ ضمیر مذکر دي د کوم د وجې نه چې به مطابقت نه وی باقی په زرغ باندې قیاس کولې شی.

قوله: قَبْلَ النَّضْمِ دا د یو سوال جواب دي.

سوال: إِذَا أَمَرَ ددې په ظاهر څه فائده نه معلومېږي ځکه چې د خوراک تعلق د میوې راتلونو پس وی د میوو راتلونو وړاندې خوړل هڅو ممکن نه دی؟

جواب: قبل النصیحہ اضافہ ہم ددی سوال جواب دی مطلب دادی چہ پہ عام توگہ باندی دا وہم راخی چہ د میوی خورلو تعلق د پخیدونہ پس کیوی حالانکہ بعض میوی د پخیدونہ ورناندی ہم خورلہ شی۔

قولہ: وَأَنْشَأَ مِنَ الْأَرْعَامِ لَفْظَ أَنْشَأَ مَقْدَرِ مَنْلُوسِرَ یٰۤی اِشَارَہ اُوکِرَہ چہ د من الانعام عطف پہ جنت باندی دی خکہ چہ پہ نیزدی باندی عطف کولوسرہ بہ معنی فاسدشی۔

قولہ: يَذَلُّ مِنْ حَمُولَةٍ، دا پہ ہنہ خلقو باندی رددی خوک چہ ثمانیہ اُزواج دفعول مقدر مفعول گر خولوسرہ تقدیر عبارت کلوا ثمانیہ اُزواج منی خکہ چہ تقدیر بغیرہ ضرورت نہ جائز نہ دی۔

قولہ: مِنَ الضَّأْنِ دَاۤءُ ثَمَانِيَةِ اُزْوَاجٍ نہ بدل دی ضأن د ضأن جمع دہ۔

قولہ: زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ: سوال: زوجین د زوج تثنیہ دہ او زوج جوہی تہ وائی چہ پہ دوو باندی مشتمل وی لہذا د زوجین مطلب بہ داسی چہ خلور، نو پہ دی صورت کنبی بہ د زوجین صفت الثنین راوہل صحیح نہ وی؟

جواب: د زوج دوہ معنی دی ① زوج ہغی تہ وائی چہ دہغی سرہ ددی دجنس دویم وی دہغی دپارہ ددو کیدل ضروری نہ دی لکہ خاوند تہ زوج وائی۔ ② دویمہ معنی جوہہ ہغہ وخت بہ د زوجین معنی وی خلور ددی معنی پہ اعتبار سرہ بہ د زوجین صفت الثنین راوہل صحیح نہ وی دلته اولہ معنی مراد دہ۔

قولہ: وَالَّذِينَ كَفَرُوا دَ حَرَمِ مَفْعُولِ بہ مقدم دی او امر حرف عطف دی الاتین بہ ذکرین باندی معطوف دی جملہ د قل مقولہ کیدو دوجی نہ پہ محل کنبی دتنصب دہ۔ (لغات القرآن للدریش)

[ایاتولہ: ۱۴۵-۱۵۰]

{قُلْ لَا أَجِدُ فِيْ اُوحٰیِّ اِلٰی} شَيْئًا {مُّحَرَّمًا عَلٰی طَاعِمٍ يَّتَلَعَمُهٗ} {اِلَّا اَنْ يَّكُوْنَ} بِالْاَيِّ وَالتَّاءِ {مَيْتَةً} بِالتَّضْبِ وَفِي فِرَآءَةِ بِالزَّيْعِ مَعَ التَّخَاتِيَةِ {اَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا} سَائِلًا بِخِلَافِ غَيْرِهِ كَالْكَيْدِ وَالتَّطْعَالِ {اَوْ نَحْمًا يَّغْزِيْرُ قَالَةً} {يَحْسُ} حَزَامِ {اَوْ} اِلَّا اَنْ يَّكُوْنَ {فِيْهَا} اَوَّلُ يَغْزِيْرِ اللّٰهِ بِهٖ} اَيُّ ذُبْحٍ عَلٰی اسْمِ غَيْرِهِ {قَمِيْنٌ اَضْطَرَّ} اِلٰی شَيْءٍ بِمَا ذَكَرَ فَاتَّخَذَهُ {غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادِيْنَ رَبِّكَ غُلُوْرٌ} لَّهٗ مَا اَكَلَنَ {رَجِيْمٌ} بِهٖ وَيُلْقٰى بِمَا ذَكَرَ بِالْمُتَّخِذِ ذِي نَابٍ مِنَ الشَّعْبِ وَيُخْلَبُ مِنَ الطَّيْرِ {وَعَلٰی الَّذِيْنَ هَادَوْا} اَيُّ الْيَهُودِ {حَرَمًا كُلِّ ذِي طَلْقٍ} وَهُوَ مَا لَمْ تَفْرُقْ اَصْنَافَهُ كَالْاِبِلِ وَالتَّعَامِ {وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْقَنْمَرِ حَرَمًا عَلَيْهِمْ مَّحْصُومًا} الثَّرُوبِ وَشَحْمِ الْكَلْبِ {اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهَا} اَيُّ مَا عَلِقَ بِهَا مِنْهُ {اَوْ} حَمَلَتْهُ {الْحَوَآئِي} الْاَنْعَامُ جَمْعُ خَاوِيَةٍ اَوْ خَاوِيَةٍ {اَوْ مَا اخْتَلَطَ

بِعَظْمٍ} مِنْهُ وَهُوَ شَخْمٌ الْآلِيَّةُ فَإِنَّهُ أَجَلَ لَهْمٍ {ذَلِكَ} الشَّخِيمِ {حَزَنًا هُمْ} بِهِ {يَنْفَعُهُمْ} بِسَبَبِ ظَلَمِهِمْ
بِمَا سَبَقَ فِي سُورَةِ النَّسَاءِ {وَلَا تَلْعَادُ قُلُوبُ} فِي أَخْبَارِنَا وَمَوَاعِيدِنَا {فَإِنْ كَذَّبُوكَ} فِيمَا جِئْتَ بِهِ {قُلْ}
لَهُمْ {رَبُّكُمْ دُورٌ مِمَّا وَاسِعَةٌ} خَيْثُ لَمْ يَجْعَلْكُمْ بِالْفَقْوَةِ وَفِيهِ نَلْطَفُ بِدُعَائِهِمْ إِلَى الْإِيمَانِ {وَلَا يَرِدُ
بِأَسِهِ} عَذَابُهُ إِذَا جَاءَ {عَنِ الْقَوْمِ الْمَجْرُمِينَ} {سَيَقُولُ الَّذِينَ أَكْفَرُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَكْرَمْتَنَا} نَحْنُ {وَلَا أَبَاؤُنَا
وَلَا حَرَمُنَا مِنْ شَيْءٍ} فَأِشْرَاكُنَا وَتَخْرِيمُنَا بِمَنْشِئِهِ فَهُوَ رَاضٍ بِهِ قَالَ تَعَالَى {كَذَلِكَ} كَمَا كَذَّبَ هَؤُلَاءِ
{كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ} رُسُلَهُمْ {حَتَّى أَذْأَبْنَا سُنَا} عَذَابَنَا {قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ} بِأَنَّ اللَّهَ رَاضٍ
بِذَلِكَ {فَتُخْرِجُوهُ لَنَا} أَيْنَ لَا عِلْمَ عِنْدَكُمْ {إِنْ} مَا {تَتَّبِعُونَ} فِي ذَلِكَ {إِلَّا الظَّنُّ وَإِنْ} مَا {أَتَمَّرْنَا
تَخَرُّصُونَ} تَكْذِبُونَ فِيهِ {قُلْ} إِنْ لَمْ يَكُنْ حُجَّةٌ {فَلْيُحْمِلْهُ الْعِجَّةُ الْبَالِقَةُ} الثَّامَةُ {فَلَوْ شَاءَ} هَدَانَاكُمْ
{لَهْدَاكُمْ أَجْمَعِينَ} {قُلْ هَلُمْ} أَخْبِرُوا {فَهُمْ أَكْفَرُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا} الَّذِي حَرَّمَ اللَّهُ
{فَإِنْ شَكِكُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعِ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ
يَعْدِلُونَ} يُشْرِكُونَ

ترجمہ: (اے محمد ﷺ) دوی تہ اووایہ چہ کومہ وحی مالہ را ورلہ شوہ دہ پہ دہ کنبہ خوزہ
داسہ شہ خیز نہ ونیم چہ پہ یوخورونکی باندہ حرام وی الذاچہ ہغہ مردار وی (یکوت) پہ یاء
اوتاء سرد (مبتہ) پہ نصب سرد دہ او پہ یوقراعت کنبہ پہ یاء تحتانیہ سرد دہ یابہیدلی
وینہ یعنی دم سائل پہ خلاف غیر سائل مثلاً تریخی او یاد خنزیر غوبہ خککہ چہ
ہغہ خونپاکہ او حرام دہ یافسق وی چہ دغیراللہ پہ نوم باندہ ذبح کرہ شوہ وی یعنی دغیراللہ
نوم اختسو سرد ذبح کرہ شوہ وی۔ کوم سرہ چہ پہ مذکورہ خیزونو کنبہ یوخیز تہ مجبور
وی او ہغہ ددغہ نہ اوخورل بغیر ددہ نہ چہ ہغہ دنافرماتہ کولو ارادہ لری اوبغیر ددہ نہ چہ
دحدصورت نہ تجاوزا وکری نویقیگا ددغہ خورلہ شوی پہ بارہ کنبہ ستارب دمعافہ نہ
کارا خستونکہ اورحم کونکہ دہ اومذکورہ خیزونوسرہ دحدیث دوجہ نہ دارو
والاشلونکی خنارواو دپنجو والا مرغان شامل کرہ شوی دی او پہ یهودویاندہ مونہ د
نوکونووالا تول خناور حرام کرل اوہغہ داسہ خناوردی چہ دہغوی گوتہ جدا نہ وی لکہ
اوبس اوشرمرغ او دغوا چیلل لری او دپویشورگیہ یعنی گردہ وازگہ مونہ پہ ہغوی باندہ
حرام کرل مگر ہغہ وازگہ کومہ چہ دہغہ شاپورہ لگیدلی وی یا پہ کولمو کنبہ لگیدلی وی حواہ
پہ معنی د د کولمود حواہ یا دحواہ جمع دہ یاہغہ وازگہ چہ ہدوکی پورہ لگیدلی وی او ہغہ
دپتونو وازگہ دہ ہغہ دہغوی د پارہ حلال وہ دتحریم داسزامونہ ہغوی تہ دسرکش دوجہ
نہ ورکہ دکوم ذکرچہ پہ سورت نساء کنبہ تیرشوہ دہ اومونہ پہ خپلو خبرونواو
وعدو کنبہ ریشونی یو اوخہ چہ تاراوری دی کہ چرہ دوی پہ ہغہ کنبہ ستا تکذیب اوکری

نودوی ته او وایه ستاسو رب ډیر وسیع رحمت والا دې ځکه چې ددې په سزا کې هغه په تاسو باندې تادی نه ده کړې او (یکم) ویلو کېنې هغوی ته دایمان دعوت ورکولو کېنې نرمی ده او د هغه عذاب چې کله راشی نو د مجرمانو نه به نه واپس کېږي. دامشرکان به داسې وائی که چېرې الله تعالی غوښتل نو به مونږ شرک کولو اونه به زموږ پلارانو اونه به مونږ څه څیز حرام گرځولو (معلومه شوه) زموږ شرک کول او زموږ حرام گرځول د الله تعالی په مشیئت سره دی او هغه په دې راضی دې. الله تعالی او فرمانیل چې څنگه دی خلقو تکذیب او کړو دغه شان ددوی نه وړاندې خلقو هم د خپلو رسولانو تکذیب کړې ووتر دې چې هغوی زموږ د عذاب مزه ځکه تاسو د هغوی نه تپوس او کړئ آیا هغوی سره به دې خبره چې الله تعالی په دې راضی دې څه دلیل شته. (که چېرې شته) نو هغه زموږ په وړاندې پیش کړئ یعنی تاسو سره هیڅ دلیل نشته. تاسو په دې معامله کېنې صرف د خیالی خبرو اتباع کوئ او په دې معامله کېنې صرف اټکلی خبرې کوئ یعنی په دې کېنې د دروغونه کار اخلئ. ته ورته او وایه چې که تاسو سره دلیل نه وی نو د الله تعالی سره حجت تامه موجود دې. که چېرې هغه ته ستاسو هدایت منظور وي نو هغه به تاسو ټولو ته هدایت درکړي وي. ته ورته او وایه چې خپل گواهان پیش کړئ چې په دې خبره باندې گواهی ورکړی چې کوم څیز تاسو حرام کړې دې الله تعالی هغه حرام کړې دې بیا که هغوی تصدیق او کړي نو ته د هغوی تصدیق مه کوه او داسې خلقو د باطل خیالاتو اتباع مه کوه څوک چې زموږ د آیاتونو تکذیب کوی او هغه چې په آخرت باندې ایمان نه لری او څوک چې (نور) د خپل رب برابر گرځوی (یعنی) شرک کوی.

د قیوداتو فوائد او تسهیل

قوله: مَا أَوْحَى إِلَيَّ: شَيْئًا، ما موصوله أَوْحَى ددې صله عائد محذوف دې تقدیری عبارت دادي الَّذِي أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ.

قوله: شَيْئًا، په دې کېنې اشاره ده چې هېڅ د موصوف محذوف صفت دې ای شَيْئًا هېڅ.

قوله: مَيِّتَةً بِالنَّصَب، کان که چېرې ناقصه اومنلې شی نو ددې اسم ضمیر به مستروی او د دغه ضمیر مرجع به شی محرم وی. او مَيِّتَةً به د کان د خبر کیدو د وجې منصوب وی. اویکون به دخپل اسم مرجع کوم چې محرم دې د رعایت د وجې نه د مذکر صیغه وی دا دواړه صورتونه به د مَيِّتَةٍ د نصب په صورت کېنې وی. د مَيِّتَةٍ د رفع په صورت کېنې به نکون کېنې صرف هم یو قراءت وی یعنی تاء فوقانیه او نکون به په دې صورت کېنې تامه وی اومَيِّتَةٍ به ددې فاعل وی کله چې دغه ذکر شوې خبره په پوهه کېنې راشی نو د مفسر علام قول وی قراءه بالرغم مع التعتانیه به سبقت قلم شی. صحیح الوقایه دې. فقط.

قوله: **إِلَّا أَنْ تَكُونَ**، کہ چرې د عموم احوال نہ مستثنیٰ او منلې شی نومستثنیٰ بہ متصل وی او کہ چرې دا اوونیلې شی چې مستثنیٰ منہ محرمًا دې کوم چې ذات دې اومستثنیٰ مبنیٰ صف دې لہذا مستثنیٰ د مستثنیٰ منہ د جنس نہ نہ کیدو د وجہ بہ مستثنیٰ منقطع وی۔ والاول اقرب۔ (صاوی)

قوله: حرام، بہتر بہ وہ چې مفسر علام د رجس تفسیر د حرام بہ خانی پہ نجس سرہ کرې وی ځکہ چې حرمت خو **إِلَّا أَنْ يَكُونَ** مبنیٰ الخ استثناء نہ مفہوم دې۔

قوله: اوفسقا، ددې عطف بہ مبنیٰ باندې دې ددې مضاف محذوف دې ای ذالقی یابہ د مبالغې پہ توگہ باندې حمل وی پہ دې صورت کښې بہ د وعدل د قبیل نہ وی۔ لخر خنیز باندې ہم د قرب د وجہ نہ عطف صحیح دې او فیالہ رجس جملہ معترضہ ده۔

قوله: **أَوَّلُ لِغَيْرِ اللَّهِ** داد فسقا صفت دې۔

قوله: **وَيُلْحَقُ بِمَا ذُكِرَ بِالسُّنَّةِ** پہ دې اضافې کښې د یو سوال مقدر جواب طرف ته اشاره ده۔
سوال: د آیت نہ د مذکورہ خلورو خیزونو د حرمت حصر مفہوم معلومیږی حالانکہ ددې نہ علاوہ نور ہم ډیر خیزونہ حرام دی؟

جواب: حصر حقیقی مراد نہ دې بلکه د حدیث پہ رنر اکښې نور ہم ډیر خیزونہ حرام دی۔

قوله: الثوب، جمع ثوب، دوازگې هغه نرئی جلئ ته وائی چې په معدہ او کولمو وغیرہ پورې اختې وی۔

قوله: **كُلَى**، داد کلیۃ جمع ده گردې ته وائی۔

قوله: **فَتَحُمُّ الْاِلَیَّهٖ** د دځناورو دملا او دلکی درمیانی حصہ، وازگہ چې د لکن دھوکې پورې لگیدلې وی۔

قوله: **نَحْرُ** دابہ اشرکنا کښې د ضمیر مستتر تاکید دې دپارہ چې مرفوع متصل باندې عطف صحیح شی ځکہ چې ضمیر مرفوع متصل باندې عطف دپارہ فصل یاتاکید ضروری وی۔

قوله: **إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ حُجَّةٌ**، پہ دې کښې اشاره ده چې **فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْمَالِفَةُ** شرط محذوف جزاء ده کوم چې مفسر علام ظاهر کرې دې۔ لہذا د عطف الخبر علی الإنشاء اعتراض ہم ختم شو۔

قوله: **أَحْضُوا** **سوال:** **هَلَمْ** تفسیر احضروا پہ صیغہ د جمع کولو څہ مصلحت دې؟

جواب: **هَلَمْ** د اسماء افعال نہ دې اودلتہ د حجاز د لغت مطابق استعمال شوې دې ځکہ

جی دحجازینو پہ نیز داغیر منصرف دی پہ خلاف د بنو تمیم، لہذا دا اعتراض ختم شو
جی دلتہ مناسب ہلنوا پہ صیغہ د جمع ووخکہ جی ددی مخاطب دیر خلق دی۔

[ایاتونہ: ۱۵۱-۱۵۴]

{قُلْ تَعَالَوْا أَنُفِّلْ أَقْرًا} {مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ} {ذُنُفْرًا} {لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا} {أَخْبِتُوا} {بِالْوَالِدَيْنِ
إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ} {بِإِنْوَادٍ} {مِنْ} {أَجَلٍ} {إِمْلَاقٍ} {فَرَّ تَخَافُونَهُ} {عَنْ تَرْزُقِكُمْ وَإِنَّمَا هُمْ وَلَا تَقْرَبُوا
الْفَوَاحِشَ} {الْكِبَارِ كَالزُّنَا} {مَاطَهَرٌ مِنْهَا وَمَا بَطْنٌ} {أَي غَلَابَتِهَا وَبَرِّمَا} {وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا
بِالْحَقِّ} {كَالْفَوْدِ وَخَذَ الرِّذَّةَ وَرَجَمَ الْفَخْصَ} {ذَلِكُمْ} {الْمَذْكُورُ} {وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} {تَنْبَرُونَ} {وَلَا
تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالْيُسْرِ} {أَي الْخَصْلَةِ الَّتِي} {هِيَ أَحْسَنُ} {وَهِيَ مَا فِيهِ مَصْلَحَةٌ} {حَتَّى يَبْلُغَ أَكْثَرَهُ} {بِأَنْ
يُخْلِمَ} {وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْيَمَانَ بِالْقِسْطِ} {بِالْعَدْلِ وَتَزَكِ الْبَيْتِ} {لَا تُكَلِّفُوا نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا} {طَافَتْهُ فِي ذَلِكَ
فَإِنْ أخطأَ فِي الْكَيْلِ وَالزُّنُونِ} {وَاللَّهُ يَغْلِبُ صِخْرَةَ يَتِهِ فَلَا مُوَاخَذَةَ عَلَيْهِ كَمَا وَزَّهَ فِي حَدِيثٍ} {وَأَذَانُكُمْ} {فِي
حُكْمٍ أَوْ غَيْرِهِ} {فَاعْبُدُونَا} {بِالصَّدَقِ} {وَلَوْ كَانَ} {الْمَقُولُ لَهُ أَوْ غَلَبَهُ} {ذَاقُوا} {قُرْبَاتِهِ} {وَيَعْبُدُوا اللَّهَ أَوْفُوا
ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} {بِالتَّشْدِيدِ وَالسَّكُونِ تَعْظُونَ} {وَأَنْ} {بِالْفَتْحِ عَلَى تَقْدِيرِ اللَّامِ وَالْكَسْرِ
اسْتِنْفَا} {هَذَا} {الَّذِي وَصَّيْتُكُمْ بِهِ} {وَبِإِطَاعِي مُسْتَقِيمًا} {خَالٍ} {فَاتَّبِعُونَهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ} {الطَّرِيقَ الْمَخَالِفَةَ
لَهُ} {فَقَرَّقَ} {فِيهِ خَذَفَ} {إِخْدَى} {الثَّانِي تَبِيلٌ} {يَكُمُّ عَنْ سَبِيلِهِ} {دِينَهُ} {ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَ} {كُمُّ أَكْتَبْنَا مُوسَى الْكِتَابَ} {الْثَوَابَةِ} {وَلَمْ يَنْزِيبِ الْأَخْبَارَ} {عَمَامًا} {لِلنَّعْمَةِ} {عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ}
بِالْفَتْحِ} {وَتَفْصِيلًا} {بَيَّنَّا} {لِكُلِّ شَيْءٍ} {يُخْتِاجُ إِلَيْهِ فِي الدِّينِ} {وَهَذِي وَرَحْمَةُ لَعَلَّكُمْ} {أَي بَنِي إِسْرَائِيلَ
بِالْعَمَلِ} {يُؤْمِنُونَ}

ترجمہ: (ای محمد ﷺ) ہغوی تہ اووایہ راشی چہ زہ تاسو تہ واؤروم چہ ستاسو رب پہ
تاسو باندی کومہ پابندی لگولی دی۔ ① داچہ ہفہ سرہ شوک شریک مہ گر خوشی (آن) مفسرہ
دی۔ ② والدینو سرہ بنہ سلوک کوئی ③ اوخیل اولاد د فقر (اولکے) د ویری نہ ژوندی بنخولو
سرہ مہ قتلوی مونہ تاسو تہ رزق درکوو اوہغوی تہ ہم (ورکوو) ④ بی شرمی یعنی د
لویو گناہونو مثلاً زناخواتہ مہ ورنیزدی کیچی کہ پہ نیکارہ وی اوکہ پہ پتہ یعنی کہ علی
الاعلان وی اوکہ پہ پتہ ⑤ اویونفس کوم چہ اللہ تعالیٰ محترم گر خوشی وی مہ قتلوی مگر پہ
حق سرہ مثلاً د قصاص او مرتد سزا پہ توگہ او وادہ بکری د رجم پہ توگہ دا مذکورہ (ہفہ)
خبر دی، دکومو چہ تاسو تہ تاکید کرپی شوی دی دپارہ چہ تاسو د عقل نہ کارواخلی او د غور
او فکر نہ کارواخلی ⑥ اودیتیم مال تہ ہم مہ ورنیزدی کیچی مگر پہ داسی طریقہ چہ مستحسن
یعنی بنہ دہ او ذغہ طریقہ ہفہ دہ پہ کوم کنبی چہ د (یتیم د مال) اصلاح وی تردی چہ ہفہ
لوی شہ پہ داسی توگہ چہ بالغ شی ⑦ او پہ ناپ تول کنبی پورہ تول سرہ د انصاف نہ کار

اخلی ډنډی وهل پریردنی مونږ په دې معامله کښې په چا باندې د هغه د طاقت نه زیات بوج نه اچوو او که چرې په ناپ تول کښې غلطی اوشی نو الله تعالی صحیح نیت ښه پیژنی لهذا په هغې باندې نیول نشته لکه چې په حدیث کښې راغلی دی. ⑤ او کله چې تاسو په څه فیصله وغیره کښې خبره کوئ نواصاف کوئ سره ددې چې هغه کس په موافقت او یا مخالفت کښې دا خبره ده که خپلوان ولې نه وی ⑥ او الله تعالی سره چې کوم عهد او کرځی هغه پوره کوئ. ددې خبرو الله تعالی تاسو ته تاکید دی حکم درکړې دې دې دپاره چې تاسو نصیحت قبول کړئ. (تذکره) د ذال په تشدید اوسکون سره (دې دپاره چې تاسو یاد اوسانتی) اودا خبرې دکومې چې ماسو ته تاکید دی حکم درکړې دې زما نیغه لاره مستقماً حال دې (آن) په فتحې سره دې د لام د تقدیر په صورت کښې او په کسرې دې، د استیناف په صورت کښې، لهذا هم په دغه لار ځئی اود دې په خلاف لارو مه ځئی چې هغه تاسو د الله تعالی د لارې نه گمراه کړی (فتورق) کښې د یوتا حذف سره دې (یعنی د حق لارې نه موی واروی داده هغه لاره مستقیم دکومې چې الله تعالی تاسو ته تاکید کړې دې دې دپاره چې تاسو د کڅې لارې نه بچ شئ او یا مونږ موسی علیه السلام ته کتاب تورات ورکړې وو ثم د ترتیب اخبار دپاره ده په هغه سری باندې د نعمت د تکمیل دپاره وی چا چې په دې باندې په بهتر طریق باندې عمل اوکړو اود احکامو تفصیل وی دکوم چې په دین کښې ضرورت وی او هدايت اورحمت وی دې دپاره چې بنی اسرائیل د بعث په ذریعه دخپل رب په ملاقات باندې ایمان راوړی.

د قیوداتو فوائد اوتسهیل

قوله: مُفْتَرَةٍ، الا کښې آن فعل تلاوت دپاره مفسره دې د پښتو د لفظ (یعنی) مترادف دې نه چې ناصبه، ځکه چې ناصبه کیدو په صورت کښې عطف طلب علی الخبر لازم راتلود و چې نه عطف صحیح نه وی مذکوره آن کښې د یروجوهات دی په دې کښې دوه وجهې مختار دی. ① آن مفسره وی ځکه چې ماقبل کښې اثل د قول په معنی کښې دې ځکه چې آن مفسره دپاره قول یا د قول هم معنی کیدل ضروری دي. لا، ناهیه ده اوتشکرا فعل مضارع مجزوم دې. ② آن مصدریه وی په دې صورت کښې به آن او څه چې ددې مدخول دی د ماحزمنه به بدل وی.

قوله: اِمْلَاق، ددې معنی مفلسی، غریبی اولکه تنگدستی ده.

قوله: بِالْغُلَّةِ په دې سره د الی د تانیث د وجې ته اشاره ده.

قوله: ثُمَّ لَئِنْ تَوَلَّيْتُمْ لَأَخْبَارُ دَاوُدَ یوسوال جواب دې.

سوال: ثم آتینا ددې عطف په وضم باندې دې کوم چې د إعطاء کتاب لموسی په مؤخر

کید و باندی دلالت کوی حالانکہ اینا کتاب پہ وصیت باندی مقدم دی۔
جواب: دلتہ تُم ترتیب اخباری دپارہ دہ نہ چہی د ترتیب وجودی دپارہ۔
قولہ: لِلنَّبِيِّ بِهِ دِي كَسْبِي اشاره دہ چہی عمماً مفعول کیدو دوجہی نہ منصوب دی۔ عمماً
 نہ یں لام خکہ حذف کرو چہی عمماً پہ معنی (عمماً) دی۔
قولہ: يَلْجَأُ رَجُلٌ مِّنْهُمْ إِلَىٰ دِي مَنُونِ متعلق دی د فواصل رعایت دپارہ مقدم کری شوہی دی۔
 [ایاتونہ: ۱۵۵-۱۶۵]

{وَهَذَا} القرآن {كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ مَبَارَكًا فَآتِيَعُونَ} يَا أَهْلَ نَكَّةٍ بِالْفِعْلِ بِمَا فِيهِ {وَأَتَقُوا} الْكُفْرَ {لَعَلَّكُمْ
 تَرْحَمُونَ} أَنْزَلْنَاهُ لَ {أَنْ} لَا {تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلَىٰ طَائِفَتَيْنِ} الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ {مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ
 مُخَفَّفَةً وَاسْمُهَا مُخَذَفٌ أَيْ إِنَّ {كُتَّاعِنَ دِرَاسَتِهِمْ} قِرَاءَتِهِمْ {لِقَائِلَيْنِ} لَقَدْ مَغْرَفْنَا لَهَا إِذْ لَيْسَتْ بِلَقِينَا
 {أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أَنْزَلْنَا الْكِتَابَ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ} لِيُخَوِّدَ أَهْلَانَا {فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ} بَيِّنَاتٍ {مِنْ رَبِّكُمْ
 وَهَدَىٰ وَرَحْمَةً} لِمَنْ اتَّبَعَهَا {فَمَنْ} أَيْ لَا أَخَذَ {أَظْلَمَ مِنْ كَذِّبَ آيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ} أَغْرَضَ {عَنْهَا
 سَخَوَىٰ الَّذِينَ يَصِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَدَابِ} أَيْ ائْتَدَىٰ {بِمَا كَانُوا يَصِفُونَ} {هَلْ يَنْظُرُونَ} مَا يَنْتَظِرُ
 الْمُكَذِّبُونَ {إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ} بِالْبَاءِ وَالْيَاءِ {الْمَلَائِكَةُ} لِيَقْبِضَ أَرْوَاحَهُمْ {أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ} أَيْ أَمْرُهُ بِمَعْنَىٰ غَلَبِهِ
 {أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ} أَيْ غَلَبَتِهِ الدَّالَّةُ عَلَى السَّاعَةِ {يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ} وَهِيَ طُلُوعُ
 الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا كَمَا فِي حَدِيثِ الصَّحِيحَيْنِ {لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ} الْخَفْلَةُ مِفْةُ
 النَّفْسِ {أَوْ} نَفْسًا لَمْ تَكُنْ {كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا} طَاعَةُ إِي لَا يَنْفَعُهَا تَوَلَّيْتُهَا كَمَا فِي الْحَدِيثِ {قُلْ
 الْقَظِظُوا} أَخَذَ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ {إِنَّمَا مُنْتَظَرُونَ} ذَلِكَ {إِنَّ الَّذِينَ قَرَأُوا دِينَهُمْ} بِاخْتِلَافِهِمْ فِيهِ فَأَخَذُوا بِنَفْسِهِ
 وَتَرَكُوا بِنَفْسِهِ {وَكَانُوا شِيعًا} فِرْقًا فِي ذَلِكَ وَفِي قِرَاءَةِ فَرَقُوا أَيْ تَرَكُوا وَبَيْنَهُم أَلْبِي أَمْزُوا بِهِ وَهُمْ الْيَهُودُ
 وَالنَّصَارَىٰ {لَسْتُ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ} أَيْ فَلَا تَتَعَرَّضُ لَهُمْ {إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ} يَتَوَلَّاهُ {تُمرُّ يَتِيهِمْ} فِي
 الْآخِرَةِ {بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ} فَيُخَاجِرُهُمْ بِهِ وَهَذَا مُنْشَوخٌ بِآيَةِ السَّنِفِ {مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ} أَيْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
 {فَلَهُ عَشْرُ أَشْثَانَهَا} أَيْ جَزَاءُ عَشْرَ عَشْرَاتٍ {وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلُهَا} أَيْ جَزَاءُ {وَهُمْ لَا
 يُظْلَمُونَ} يَنْقُصُونَ مِنْ جَزَائِهِمْ شَيْئًا {قُلْ إِلَهُي هَذَا إِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} وَيَبْدَلُ مِنْ مَحَلِّهِ {دِينًا قَبِيماً}
 مُسْتَقِيماً {مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} {قُلْ إِنْ صَلَّاتِي وَنُسُكِي} عِبَادَتِي مِنْ حَقٍّ وَغَيْرِهِ
 {وَمِجَاسِي} حَيَاتِي {وَمِمَّا تَنِي} مَوْتِي {لِلْمُغْرِبِ الْعَالَمِينَ} {لَا شَرِيكَ لَهُ} فِي ذَلِكَ {وَيَذِّلْكَ} أَيْ التَّوَجُّدِ
 {أَمِيزَتْ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ} مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ {قُلْ أَغْتَابَ اللَّهُ أَنْفِي رَبًّا} إِلَهًا أَيْ لَا أَطْلُبُ غَيْرَهُ {وَهُوَ رَبُّ
 ذَالِكِ} كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تُكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ ذَنْبًا {إِلَّا عَلَيْهِمْ وَلَا تَزِرُ} نُحْمِلُ نَفْسَ {وَالِيزَةُ} آيَةُ {وَمَنْ} نَفْسُ
 {أُخْرَىٰ تُمْرَ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرَّجَعُكُمْ فَيُتَبَعُكُمْ} بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ {وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ} جَنَعَ

خَلِيفَةُ أَيِّ يَخْلُفُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فِيهَا {وَرَفَعَ بَعْضُكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ} بِالْمَالِ وَالْجَاهِ وَغَيْرِ ذَلِكَ {لِيَلْبِسَكُمْ} لِيَخْتَرِكُمْ {فِي مَا أَتَاكُمْ} أَعْطَاكُمْ لِيُظْهِرَ الْمُطِيعَ مِنْكُمْ وَالْعَاصِيَ {إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ} لِمَنْ عَصَاهُ {وَلَهُ لَقْفُورٌ} لِلْمُؤْمِنِينَ {رَحِيمٌ} بِهِمْ

ترجمه: اودا قرآن پاک دیو لومئی خیراوبرکت والا کتاب دې کوم چې مونږ نازل کړې دې. ای دمکې والواڅه چې په دې کښې دی په هغې باندې عمل کولوسره ددې اتباع اوکړم دې دپاره چې په تاسو رحم اوکړې شی دامونږ نازل کړو دې دپاره چې تاسو داسې اونه وئیلی شی چې کتاب خوزمونږ نه وړاندې دوو ډلو یهود اونصاری باندې نازل کړې شوی وو او مونږ دهغې د لوستلو اوبل ته د خودلونه ناخبره وو زمونږ په ژبه کښې د دغه کتابونو د کیدو و چې مونږ ته دهغې معرفت حاصل نه وو. (لن) مخففه دې ددې اسم محذوف دې ای انا یاداسې اونه وایئ چې که چېرې په مونږ باندې چرته یو کتاب نازل کړې شوې وې نومونږ به دخپل ذهنونو دتیزوالی د وچې نه ډیر په نیغه لاروې. نو اوس تاسوله ستاسو د رب دطرف نه دهغه کس دپاره څوک چې ددې اتباع اوکړی یو (واضح) بیان اورحمت او هدايت راغلو اوس به دهغه کس نه زیات ظالم څوک وی چا چې دالله تعالی آیاتونه دروغ اوگنېلې او دهغې نه شی اعراض اوکړو، هیڅوک نشته، مونږ به ډیر زر هغه خلقوته چې زمونږ د آیاتونو نه اعراض کوی ډیر خراب یعنی ډیر سخت عذاب ورکړو دهغوی داعراض کولو د وچې نه دغه دروغ گنې ونکړته صرف ددې خبرې انتظار دې چې هغوی له دهغوی روحونه قبض کولو دپاره فرېښتې راشی. (تأیید) په یاء او تاء سره یا هغوی له ستارې راشی یعنی دهغه حکم په شکل د عذاب راشی یا ستاد رب څه لویه نخبه راشی، په کومه ورځ چې ستاد رب دطرف نه څه نخبه راشی او هغه د مغرب دطرف نه دنمر راختل دی لکه چې دصحیحین په حدیث کښې دی د یوکس دپاره به دبل داسې کس ایمان په کار رانه شی چې (اول) ئی په (دنیا کښې) ایمان راوړې نه وی (جمله لم تکر) د نفساً صفت دې یا هغه په خپل ایمان کښې څه نیک عمل نه وی کړې یعنی دهغه توبه به دهغه په کار نه راځی لکه چې په حدیث کښې راغلی دی هغوی ته او وایه ددې څیزونو نه د یو انتظار کوئ مونږ هم دهغې په انتظار یو بیشکه کومو خلقو چې خپل دین په دې کښې اختلاف کولوسره جدا جدا کړو په داسې طریقه چې بعض ئی واخستلو اوبعض ئی ترک کړلو او په دې کښې ډلې ډلې شو. او په یو قراحت کښې فارقوا دې یعنی خپل هغه دین ئی ترک کړو دکوم چې هغوی ته حکم ورکړې شوې وو او هغه یهود اونصاری دی ستاسو هغوی سره هیڅ تعلق نشته لهذا تاسو هغوی ته تعرض مه کوئ (بس) دهغوی معامله الله تعالی ته حواله ده او هغه به ئی گوری بیاب هغوی ته په آخرت کښې دهغوی ټول کړه وړاوبنائی چې هغوی ته به دهغوی دعملونو سزا ورکړی اود احکم آیت سیف (یعنی) په حکم دجهاد سره

قوله: اَوْتَقُولُوا دَدِّي عَظِفْ بِهٖ سَابِقِ اِنْ تَقُولُوا بَاٰنَدِي دِي لِهٰذَا دَلْتَهٗ بِهٖ هَمْ لَامْ اَوْ لَا مَقْدَرُوْی.

قوله: اَلْجُبْنَةُ صِفَةُ نَفْسًا بِهٖ دِي كَنْبِي اِشَارَهٗ دِهٖ چِي جَمْلَهٗ لَمْ تَكُنْ اَمَنْتُ مِنْ قَبْلِ، دَنَفَسًا صِفَتِ دِي نِهٖ چِي دَا اِيْمَانِ لَكِهٖ چِي د قَرَبِ نِهٖ بِهٖ ظَاہِرَهٗ شَبَهٗ کِیْرِي خُکِهٖ چِي دَا اِيْمَانِ دَپَارَهٗ بِهٖ اِيْمَانِ لَازِمِ رَاشِي کُومِ چِي مَحَالِ دِي. (تراویح الارواح)

قوله: اَوْ نَفْسًا لَمْ تَكُنْ، بِهٖ دِي کَنْبِي اِشَارَهٗ دِهٖ چِي دَا اَوْکَسَتْ عَظِفْ بِهٖ اَمَنْتُ بَاٰنَدِي دِي نِهٖ چِي اِثْمَانْهَا بَاٰنَدِي دِي.

قوله: اَي لَا تَنْفَعُهَا تَوْبَتُهَا دَدِّي اِضَافِي مَقْصِدِ دَا یُوسُوْلِ مَقْدَرِ جَوَابِ دِي.

سوال: دَا آیت دَا مَعْتَرِزُوْ دَا مَذْهَبِ بِهٖ حَقَانِیْتِ بَاٰنَدِي دَلَالَتِ کُوی خُکِهٖ چِي دَهْغُوی بِهٖ نِیْزِ اِيْمَانِ مِیْرِدَعْنِ اَلْاَعْمَالِ الصَّالِحَةِ بِهٖ نَافِعِ نِهٖ وِی.

جواب: دَا جَوَابِ حَاصِلِ دَا دِي چِي آیت لَفِ تَقْدِیْرِی دَقِیْبِلِ نِهٖ دِي اَی لَا یَنْفَعُ نَفْسًا لِمَا بِهَا وَلَا کَسْبُهَا فِی الْاِيْمَانِ لَمْ تَكُنْ اَمَنْتُ مِنْ قَبْلِ اَوْ کَسِبَتْ فِیْهِ خَیْرًا.

قوله: جَزَاؤُ عَشْرًا حَسَنَاتٍ بِهٖ دِي عِبَارَتِ کَنْبِي مَفْسِرِ عَلَامِ قُلَّةٗ عَشْرًا اَمْثَالَهَا کَنْبِي بِهٖ عَشْرَ کَنْبِي دَتَرِکِ تَاءِ دَا وَجِي طَرَفِ تَهٗ اِشَارَهٗ کِرِي دِهٖ خُکِهٖ چِي بِهٖ ظَاہِرَهٗ عَشْرَةً اَمْثَالَهَا کِیْدِلِ پِکَارِ دِي خُکِهٖ چِي مِثْلِ مَذْکُورِ دِي. دَا جَوَابِ حَاصِلِ دَا دِي چِي اَمْثَالِ مَعْنَا مَوْثِدِ دِي.

قوله: وَيُنَادِلُ مِنْ فَحْلِهِ دَهْدَالِی مَفْعُولِ اَوَّلِ دَهْدَالِی یَا۔ دِهٖ اَوْ مَفْعُولِ ثَانِیِ اِلٰی صِرَاطِ مُسْتَقِیْمِ دِي اَوْ دِنْبَا قِیَمًا دَا صِرَاطِ دِمَحَلِ نِهٖ دَا بَدَلِ کِیْدُوْ دَا وَجِي نِهٖ مَنصُوبِ دِي نِهٖ چِي مَفْعُولِ ثَانِیِ لَكِهٖ چِي بَعْضِ حَضْرَاتُوْ تَهٗ دَا مَغَالَطَهٗ لَاحِقِ شُوی دِهٖ.

قوله: اَعْطَاکُمْ بِهٖ دِي کَنْبِي اِشَارَهٗ دِهٖ چِي اَنَا کُمْ دَا اِعْآءَ نِهٖ دِي نِهٖ چِي دَا اِيْمَانِ نِهٖ.

[اول جلد ختم شو]